॥अथहरिवंशपुराणसटीकप्रारंभः॥पत्रें ५७९
ग्रंथसंख्या २१५७८

BHAU DAJI MEMORIAL

हरिवंश

१

श्रीगुरुगोपालजो गणपतिः ॥ नत्वा श्रुत्यर्थपदार्थस्य हरिवंशस्य सर्वतोऽन्तर्निरालम्बा॥ वाक्य॥ चतुर्दशपदसिद्धिस्य मारतस्य
स्वर्गादिगुणमसारासमसामस्वात्॥ नहु कं नारते॥ उक्तानवेदविद्भुपापदी॥एष्टोऽदशैवशिनिनविश्रेसुकं॥ चादिमत्वावनविरादम
योद्यगंव नाभोगुरुविज्ञमद्रपमोसिकंन॥ स्वापर्वतीनिरनुशशि— कासपेधस्यासास्मामुशोजपानहियादिशेष॥ नवहि
नाधःशानमहत्वपरिमितस्यमर्जलोकेसु भिनाउक्तान्॥ नचहरिवंशमेतरेणजकृतंस्या परिपूर्णसंक्निद हरिवंशस्य यापर्वेत्व
नुक्रमिणामुक्तान्नविष्णोतरमेननेकधिने—रनेमध्येनि॥ नेमश्लाधिकारकथनेपिहरिवंशार्थमतंनिहितलेनाष्टादशाय
र्वतिगमितलेनप्रकरणसंगतिरेव यदुक्तं॥ उक्तानिवेदविद्भुपापर्वाण्यष्टादशैवतिनिः॥ उक्तंपुनरनुक्रमेनेनियजमिन्यनिशावनेपरिग

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्॥ १॥ ३॥

एवमपि नहनुसारे गोनिर्देयं किंच॥ एवकारस्यवपोगस्यवच्छेदार्थत्वात्॥ हरिवंशस्य सर्वोत्कृष्टत्वेनपरिगणितस्यातिरिक्ता
र्थत्वाद्भेदेषिपु॥ श्रीशरोस्थकइतिस्मुशोभिरनुशासनमितस्मान्नुक्तमासत्वेनेकपयाद्धरिवंशेनमाहमष्टादशपर्वत्वेसंपाद
यति॥ पुष्करमाहात्म्यंवानोविष्णुमहात्म्यसंगतिः॥ विपुरवधिस्थानस्यविष्णोः स्नेहपालनयासंगतिः हिवेपुहरिवंशाइतिसमासं
पुत्रेकपपोनपावोक्तं॥ द्विजोविष्णुरितिप्रोक्तश्चवत्वस्यैगुणाः नेवर्णितत्रयस्मातिविष्णुहरिवंशाकइति विष्णोःस्तुतंव
विजइतिसूक्तान्नूनइतिसर्वशोर्यवापादिकेत्मुभस्या॥ यदुक्तं॥ लोकमेस्यानारहितमधापे स्वरिवहितिवक्रपाल्यान
सेपुकेसितमित्यनिधायनेवत्त्वजोनरविषयजेष्ठिणस्यमिवाराम्येहशनेश्चष्टपंचाशद्ध्यायस्कनस्कार्शिता॥

रामा०

१

शमेनपथमेनपमाहिमंगलिकमचले॥ पंचाद्येमंगलमाचरणायमिनिमापाद्येवाभीकानुपरिवयन्मिवत्त्वपमाचरपनि॥ना
रायणेति॥ चक्रनारायणपदे नायपामिनजडापाधिमाहसन्नापद्दण॥ नहुकं॥ नाभौजातमसहःसाद्यनेतत्रवर्मनपि
तनयामितगोमहद्दण॥ तथाह्यापोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः॥ स्वयनंतस्यता पूर्वतेनना रायणःस्मृतइतिजनगपि
नोत्रैण॥ इनारायोनुस्मिदोनरपदेनहिरण्यगर्भमहीताष्यमुस्मृत्जनोपपदृणोनरोत्तमइतिभद्रिनीकरःनरोत्तमेनमान्॥

जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः॥ यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत्पिबति॥ १॥ शतान्यष्टे
व्यपरम्पपुण्येवनुमेदत्वसस्यानकलोस्तु॥ नवेदनेनहरिवंशाख्यानात्प्रवर्षितंआमपदार्पिणाच॥२॥ पश्चाज्जपेननुशा
जनमेजयफलदेहमिरपेनचाल्पन्॥ नत्त्वतेजसामयकप्रमानेगीतेवबालिका महर्षिणाच॥३॥ यत्नेषु हरिपरमनु
हरपेदायमश्रेयुनमानसयोगात्॥ यताश्यासस्यवलनलस्यते॥ पराशरात्मपस्यवतामवर्णितस्येनमोहाननमोनुप्रथम॥४॥
योगेशानेकनकत्वेनमस्यद्दातिविप्रायदेवधिपुष्ये मुवकृष्णनापापुण्याचनारनकथामननेरुपणोपमि॥ ५॥ नित्नुजंफ
जेजयपितमयवनमेवेच॥ द्वैपायनोष्टकरतिमृतमस्मैवं पुण्यपवित्रमयपापहरंशिवंच॥ ६॥

उग्रश्रवसंलोमहर्षणंकारोतिनरोमखोव्यासः॥ नरपसहपरकृतजयेवनमस्कृत्यसंदेवीसरस्वतींदेवतदुपदेशात्पौरा
णमंनोवाचदेवोयोनेनामितिकारवनमस्कृत्य॥ आसमितिपरोनेरोत्तममितिप्रत्येकमवेधनायीन्द्रत्यनेनाधिष्ठानकार्य
मितिज्ञयोधयत्सुरारमेोहिमिषितालेजगतेननतायेयकर्तृतेनवलोनि॥ जयमितिविनाशोकाउपहंतेकनायके
तान्

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

द॰वि॰वं॰टी॰

१

प्रचेतसो गत्वा वरुणो वरुण विप्रमतिरसत्तमिति॥ पुनरपि वेदव्यासं तोषितः॥ पितामहस्यग्रमिति॥ पितामहो ब्रह्मा श्राद्धः जन्मना यस्य पौत्र
नमस्मः॥ इत्थं वसो ब्रह्मणो नारायणो यो पाद्मात्तनिति कथा कदाचित्प्रमत्तादि जिचतुर्मि॥ शिष्ये स्वतन्त्रमस कथा नाव शिष्टे व्यासोः व
ए सहादौ ब्रह्मणो महात्मना सृजेति व्यादि इष पुत्रः सरस्वतामुखात्स्मास्य पौत्रमानमनारायणप्रांशुतो द्रुत॥ तं वा स॥
न गवान्हपरावसाने पराशरात्स्यसत्यवत्यां जातस्ते वेदम्यस्य वेदव्यासो न विष्णु सितारं नं पुराणानि चकार्य्यमा पौरवत्वे
ज्ञो वसुरण्वेमा वादेदव्यास सत्या मारस्वतो नारायणात्ब्रजः ब्रह्मणः पंचमत्स्येव प शिष्टं सं वाच नि केनसदष्टलान्॥ पद्म
ब्रह्मा मित्रावरुणा वशिष्टशक्तिपराशरवेदव्यासः इति षष्टलं॥ सा गमिति वसिष्ट स्वमित्रावरुणः संभवादिति मित्रावरुणसो

यो नारतं समधिगच्छति वाच्यमाने किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचमाने॥ पितामहाद्यं प्रवदे तिष
ष्टं महर्षिमहस्यं विजृतिपुत्रं॥ नारायणांशं शमेकपुत्रं द्वैपायने वेदमहानिधाने॥ ३॥

वसिष्टोऽस्य ब्रह्मवरुणात्॥ पितामहात्प्रमिति वा पदस्येदः पितामहजुष्टे नावपद्यनानभावने॥ तस्मद्दादानी पितृपितल
व॥ मानवा पितामह इति नगवद्वचना त्॥ तस्माद्ब्रह्मतमो वसिष्टस्ततः शक्तिस्ततः पराशरः॥ ततो द्वैपायन इति॥ यद्वा॥
ब्रह्मसृष्टे मनुः ततो वसिष्टः ततः पराशरस्तो द्वैपायन इति॥ तथा मानवं वचने॥ अहं प्रजाः सिसृक्षुस्तु तपस्तप्त्वा सुदुश्चरं॥ प
तीन्प्रजानाम सृजं महर्षीनादितो दश मरीचिमत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं॥ प्रचेतसं वसिष्टं च भृगुं नारदमेव च॥ अ
मकल्पनेदा न विरोधः किं यज्ञे॥ महर्षिमहत्स्वां शीलं पित्र्ये ऋतुः॥ ३॥

तस्ये तु निरवद्यो नियतस्याविदंयमा॥ तपःपराधरयोः स्यमंधोनवेदपि॥ अत्यन्तिवृतात्पुत्रं वांनेय पुत्रं॥ एक पुत्रमेव
पुत्रं वा द्वैपायने सत्यवत्यु नामप्रसूतमेव यमुनेजायत॥ तपनावि द्वैपायन इति महानिधाने वेदानां महान्निमहाश्रये॥ मेगाजा वर
गपूर्व के पञ्च सहस्रावानर्तते शौनकसममनुपक्रमते॥ आद्यमिति॥ चतुर्विंशतिसाहस्रानां मनसा शौनकमौति पापश्रेत्रिचा
तु यसो कालेनात्यः॥ आद्यं कारणं॥ पुरुषं प्रति शरीरं तथा मिजाव रूपेणावस्थानमिति पुरुषः पुरः॥ ईशानं सर्वनियन्तारं॥ पुरुष
नपुरुषमिति पुरुषा वाः शरीरं रूपेण कृत्यते इति पुरुषतः पुरुषोत्तमः कोऽलिनामिति नामानिपम्येतिरा॥ मोक्षको वेदिक्रा॥
शाहायेकप्रविष्टेति पार्वती॥ नामानामिति सर्वमस्मरस्मरलं तेन वाचिकमिति निरवश्यानंतपुरुषस्तु तेषु ततस्मृतपतद्दति पुरुषस्तुते॥ क्र

आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतं॥ ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनं॥ असच्च सदसच्चैव यद्विश्वं सदसत्परं॥ परा
वराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययं॥ ४॥

तेमनया कालत्रये एकस्या सावकल्यः एको ब्रह्मादि नाद्यः पक्षयोः विज्ञाना दिना मिर्भं॥ एका श्च
रुपता वा ब्रह्म श्रुतिप्रतिपत्र्व॥ मनव्यक्तं अपि वा सना॥ समस्त कार्य स्थितः सनातनं नात्ययते यो सकार्य रूपेण व्यक्तास्तत्व पि का
रणत्वे पान्व नगवव मस्त मकारणानं कारिम कंच सदसत्परा तर्क रा॥ सदसत्परं नाना नावाति कोने तपरा वरा स्रष्टारं पर॥
ब्रह्मादयः अवरे कृतादयते प्रकारादि व्यक्ता प्रकारतः तेनावस्पेष्टारं॥ पुराणं पुरापि नवं तु गानस्यता दि शाश्वि नतपरं प्रादुर्भा तत्रपुराणो
विपश्चि पाजयेति पूरयति पूर्णे लोने तिपरस्तम॥ अव्ययं व्ययं रहितं तस्मिन्नत्यन्ति नविक्रियेन अव्ययमिति॥ ४

हरिवं॰ १

मंगल्यं मंगलाय हितं मंगलं कल्याणरूपं विष्णुं व्यापकं ॥ वरेण्यं वरणीयं ॥ अनघं अपापनिवर्तकं ॥ अतएव शुचिं शुचित्वनिमित्तं शिव
मिति पाठे शंतं ॥ हृषीकेशं इंद्रियनियंतारं ॥ चराचरगुरुं वेदरूपत्वात् ॥ हरिं तापसकाशात् दुःखस्य विद्यातकार्यस्य निवृत्तिं हरतीति हरिस्तं ॥ कुल
पानतिः कुलपतिः कुलमुख्यः विश्रुतः सर्वत्र सौतिं सूतस्य लोमहर्षणपुत्रं उग्रश्रवसं तस्य च सूतत्वं ब्राह्मण्यां तत्स्वत्वेन नुत्रा ब्राह्मण
क्षत्रियज्जातित्वात् ॥ अग्निकुंडसमुद्भूतस्तो निर्मलमानस इति स्कंदोक्तेः ॥ तथाष्टयोपरि ऐवाद्यस्पेद्व विरिंडि णादविभासं

मंगल्यं मंगलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिं ॥ नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिं ॥१॥ नैमिषारण्ये कुलपतिः शौनकस्तु महामुनिः
सौतिं पप्रच्छ धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः ॥२॥ शौनक उवाच ॥ सौते त्वं महदाख्यानं भवता परिकीर्तितं ॥ भरतानां च सर्वे
षां पार्थिवानां तथैव च ॥३॥ देवानां दानवानां च गंधर्वोरगरक्षसां ॥ दैत्यानामथ सिद्धानां गुह्यकानां तथैव च ॥४॥ अत्यद्भु
तानि कर्माणि विक्रमा धर्मनिश्चयः ॥ विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमं ॥५॥ कथितं भवता पुण्यं पुराणं श्लक्ष्णया
गिरा ॥

ष्टकमभूत् ॥ ऐंद्रस्वर्गादि तेन देवि षाना मां स्तमभाग्यो ज्ञाता विनापो राणीकिकथाधारणा धर्म्मः परमात्मा तस्मि
न्नात्मनो यस्य सः विशारदं निपुणं ॥ देवेति सर्वेशः सर्वेषां ॥ अत्यद्भुतेति ॥ अग्र्यं आश्चर्यभूतं श्रीणां दानां कलशाद्रिस्य
आसस्य सैव सा ॥ अनुत्तमं एवमपि सर्वैर्गीमं पुराणं सा ककालीने ॥ ७ ॥

इतिहासेति ॥ इति देम स्वयं कथापारं पर्यालिधाथि ॥ आसनं अवस्थितिर्यस्मिन् स इतिहासस्तं कमकिमालिनुपांसुलुगित्याकारे

मनःकर्णसुखं सौते प्रीणात्यमृतसंमतं ॥५॥ तत्र जन्म कुरूणां वै त्वयोक्तं लोमहर्षणे ॥ न तु वृष्ण्यंधकानां च तद्भवान्वक्तुमर्हसि
॥६॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयेन यत्पृष्टः शिष्यो व्यासस्य धर्मवित् ॥ तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि वृष्णीनां वंशमादितः ॥७॥ श्रुत्वेति
हासं कार्त्स्न्येन भरतानां स भारतः ॥ जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशंपायनमब्रवीत् ॥८॥ जनमेजय उ॰ ॥ महाभारतमाख्यानं
बह्वर्थं श्रुतिविस्तरं ॥ कथितं भवता पुण्यं विस्तरेण यथाश्रुते ॥९॥ तत्र शूराः समाख्याता बहवः पुरुषर्षभाः ॥ नामभि
कर्मभिश्चैव वृष्ण्यंधकमहारथाः ॥१०॥ तेषां कर्मावदातानि त्वयोक्तानि द्विजोत्तम ॥ तत्र तत्र समासेन विस्तरेण च मे विभो
॥११॥ न च मे तृप्तिरस्तीह कथ्यमाने पुरातने ॥ एकवंशौ हि मतौ मे पांडवा वृष्णयस्तथा ॥१२॥ भवांश्च वंशकुशलस्तेषां प्रत्यक्षदर्शि
वान् ॥ कथयस्व कुलं तेषां विस्तरेण तपोधन ॥१३॥ यस्य यस्यान्वये ये ते तांस्तानिच्छामि वेदितुं ॥ तत्तं सर्वमशेषेण कथयस्व महा
मुने ॥१४॥ तेषां पूर्वविसृष्टिं च विचित्रां मां प्रजापते ॥१५॥ सौतिरुवाच ॥ स तथा परिपृष्टस्तु समहात्मा महामुनिस्तपाः ॥ विस्त
रेणानुपूर्व्या च कथयामास तां कथां ॥१६॥ वैशंपायन उ॰ ॥ शृणु राजन्कथां दिव्यां पुण्यां पापप्रनाशनीं ॥ व ॥
जनमःस्थाने अवद
तश्च दानि शौधकानि वादे दिवि नोई श्वर राशि कुटं वं तेषां यदु पांडवानां कुलं वंशं प्रजापते सकाशात् अमिदौ वैशंपायनः ॥

राम॰
१

श्रुतिसंमितां वेदतुल्यां धारयन्नेहैवचिरात्कश्यति गहादेनया॥ पुरुषः परमेश्वरः तस्माल्लोकनावनं लोकस्रष्टारं॥ ज्ञानशक्तिं निर्मे॥ महांतं कर्मयितुं अव्यक्तं स्वरूपानावात्॥ प्रधानं प्रकृतिः कथं भूते॥ कारणं कार्यजातयस्य तत्पृच्छति वा अव्यनित्यं तत्त्वज्ञानमंतरेण बोध्यं सदसदात्मकं कार्यकारणात्मकं॥ ब्रह्माणं हिरण्यगर्भं तत्रात्मानमित्यर्थः॥ नारायणपरायणं नारायण

कथ्यमानं मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसंमितां॥२५॥ यश्चेमां धारयेत्तात शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः॥ स्ववंशधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते॥२६॥ अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकं॥ प्रधानं पुरुषस्तस्मान्निर्ममे विश्वमीश्वरः॥२७॥ तं वै विद्धि महाराज ब्रह्माणममितौजसं॥ स्रष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणं॥२८॥ अहंकारस्तु महतस्तस्माद्भूतानि जज्ञिरे॥ भूतभेदाश्च भूतेभ्य इति सर्गः सनातनः॥३०॥ विस्तारावयवं चैव यथाप्रज्ञं यथाश्रुतं॥ कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्वेषां कीर्तिवर्धनं॥३१॥ धन्यं यशस्यं शत्रुघ्नं स्वर्ग्यमायुःप्रवर्धनं॥ कीर्तनं स्थिरकीर्तीनां सर्वेषां पुण्यकर्मणां॥३२॥

प्रधानं तस्मात् तज्ज्ञानात् प्रधानान्महतः अहंकारोपजत्रे प्रतिक्रियापरिणामः भूतभेदस्वेदजांडजोद्भिज्जजरायुजरूपः॥ सनातनः वेदबोधितत्वात् एवं संक्षेपेण सृष्टिमुक्त्वा विस्तरेण प्रतिजानाति॥ विस्तरावयवं सोपाख्यानं स्वर्ग्यमिति शेषः यथाप्रज्ञं स्वप्रज्ञामनतिक्रम्य सर्वेषां वंश्यानां धनधान्यायहितं॥ यशस्यं यशसे हितं स्वर्ग्यं स्वर्गसाधनं

यस्मात् उक्तगुणं नेदं तत्कल्पायनीहतेदृशायवा॥ तुवेपेवाद्यंतरस्तु शप्यानपानूतोदं आदृष्टिवंशात् हुसिवं शमानिवाय्य॥ ममग्रंभूतसर्गविज्ञामि॥ अनुपूर्वात् कालमामर्थ्येन तस्य कल्पः समर्थः॥ अपरो यापरमस्यते कल्पं प्रमातेज्ञावे शात्कल्पोवाक्रुश्रुतिवक्ति सकलनीरोगदके पुकल्याणवचमेपि वेत्यंतस्तयकारवर्गेमेदिनाकरः कल्पः सक्तोनिरामयेऽस्यमरः॥ आदौ नावन्विष्णु

यस्मात्कल्यापनेकल्पः समग्रं शुचये शुचिः॥ आदिष्टिवंशाद्दसामि भूतसर्गमनुत्तमं॥३३॥ ततः स्वयंभूर्भगवान् सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः॥ अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत्॥३४॥ आपो नरा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः॥ अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः॥३५॥ हिरण्यवर्णमभवत्तदंडमुदकेशयं॥ तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति नः श्रुतं॥३६॥ हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरं॥ तदंडमकरोद्द्वैधं दिवं भुवमथापि च॥३७॥ तयोः शकलयोर्मध्ये आकाशमसृजत्प्रभुः॥ अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे॥३८॥ तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिं॥ ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्प्रजापतीन्॥३९॥ मरीचिमत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं॥४०॥

रम्यरः संकल्पमात्रेण ससर्जवीर्यं शक्तिविशेषं॥ नारायण शब्दं निरुक्त्या अपां वै शेष्यमहा आप इति पुनरुक्तादरूपां हिरण्यवर्णं प्रकाशवद्रूपं उदके शये जले स्थितं परिवत्सरे ब्राह्मेण वर्षेण द्वैधं द्विधा॥ शकलयोरर्द्धयोः पारिप्लवां दोलायमानां तत्र देवे तद्रूपां सृष्टिमनुरूपां॥ कालादिरूपां अत्र्यंगिरसौ समाहारैकवद्भावः॥४०॥

हरिवंश· ५

मानसान्मनसास्सृष्टान् नारायणात्मकानां नारायणैकमनसां ॥ अयमिश्रा स्वयं जातो जन्म येषां तपश्चर्यादृष्टेति शेषः ॥ रोषात्मसंभवं रो
षयुक्ताद् आत्मनः संभवो यस्य तं ॥ पूर्वेषामप्याद्यानामपि पूर्वजं श्रेष्ठः ऊर्ध्वरेतस्त्वात् प्रजाः पुत्रान् ॥ स्कंदो कस्य पुनः सनत्कुमारः अयं
पुत्रः तो तेजः संहाय्य वाक्यं निगृह्य ब्रह्मचर्यं कृत्वा आसाते इत्यर्थः ॥ विद्युतः स्फलिकाः अशनि वज्रं रोहितं मवक्रमिंद्रधनुः ॥

वसिष्ठं च महातेजाः सो सृजत्सप्तमानसं ॥ सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥ नारायणात्मकानां वै सप्तानां ब्रह्मजन्मनां
॥ ४२ ॥ ततो सृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसंभवं ॥ सनत्कुमारं च विभुः पूर्वेषामपि पूर्वजं ॥ ४३ ॥ सप्तैते जनयंति स्म प्रजा रुद्रश्च भारत
स्कंदः सनत्कुमारश्च तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः ॥ ४४ ॥ तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगणान्विताः ॥ क्रियावंतः प्रजावंतो महर्षिभिरलंकृताः
॥ ४४ ॥ विद्युतो शनि मेघांश्च रोहितेंद्रधनूंषि च ॥ वयांसि च स सर्जादौ पर्जन्यं च ससर्ज ह ॥ ४५ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञ
सिद्धये ॥ मुखाद्देवानजनयत् पितॄंश्चैवोपि वक्षसः ॥ ४६ ॥ प्रजनाच्च मनुष्यान्वै जघनान्निर्ममेऽसुरान् ॥ साध्यास्तैरयजन्देवा
न्नित्येवमनुशुश्रुमः ॥ ४७ ॥ उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ॥ ४८ ॥ द्विधा
कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुरुषो भवत् ॥ ७ ॥

पर्जन्यं वृष्टिप्रवर्तकमिंद्रमित्यर्थः ॥ अपि शब्दाद्धर्मं च वक्षसोऽजनयत् प्रजना
न्लिंगान्नन्नाज्जेरधस्तनप्रदेशान् साध्यानपि इति जघनाद्देवः आपवः असमंतात् पुनाति सा वो पेक्ष्याय वा आपः अपः
स्रवति स्कंदति आपवो नारायणः तस्यास्य समापवो ब्रह्मैव पुरुषो मनुः ॥ ७ ॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डॉक्टर भाऊ दाजी स्मारक

राम· ५

नारी शतरूपाभिधा ॥ तो दंपती विराजं हिरण्यगर्भं पुरुषं अहंकारस्वरूपं मनुः ततस्मात्स्वायंभुवस्य प्रथममिति शेषः ॥ एवं हितायम स्या
पवस्य स्वारोचिषस्य मनोरंतरमित्येवं भ्रमः ॥ भ्रुसुपुत्रतान्मनुष्यापवः नारायणो विसर्गः नारायणात्मनो हिरण्यगर्भस्य म
नसः संकल्पमात्राज्जातस्येत्यर्थः ॥ यद्वा ॥ यं प्रजासर्गं विराजो मनुः ससर्ज स प्रजासर्गो नारायणस्य विसर्गः ॥ विशिष्टः सर्गः
स्य प्रयोजकत्वात् अत एवास्य विसर्गस्य संबंधिन्यः प्रजा अयोनिजाः ॥ ५१ ॥ इति हरिवंशे टीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अर्द्धेन नारी तस्यां तु सो सृजद्द्विविधाः प्रजाः ॥ दिवं च पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य तिष्ठति ॥ ४९ ॥ विराजमसृजद्विष्णुः सो सृजत्पुरुषं विरा
ट् ॥ पुरुषं तु मनुं विद्धि तद्वै मन्वंतरं स्मृतं ॥ ५० ॥ द्वितीयं मानसस्यैतन्मनोरंतरमुच्यते ॥ स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज पुरुषः प्रभुः
नारायणस्य विसर्गः प्रजासर्गो ह्ययोनिजः ॥ आयुष्मान् कीर्तिमान्धन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ॥ ५२ ॥ आदिसर्गं विदित्वेमं यथेष्टां
प्राप्नुयाद्गतिं ॥ इति महाभारते खिलेषु हरिवंशे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ वैशंपायन उ० ॥ स सृष्ट्वा तु प्रजास्त्वेवमापवो
वै प्रजापतिः ॥ लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजां ॥ ७ ॥

मनुप्रियव्रतादीनां वंशादीनां समासतः ॥ प्राचीनबर्हिषः सृष्टि
र्द्वितीयेऽध्याये ईर्यते ॥ तेषां पूर्वं च विसृष्टं विविधं त्येनं प्रजापतेः इति प्रश्नोत्तरत्वेन पूर्वाध्याये प्रजापतेः सृष्टिमुक्त्वा पेदानीम
न्वादिसृष्टिं वक्तुमुपक्रमते सस्रष्टेति तिआपवो त्र मनुः प्रजापतेर्वपुषो दक्षिणार्द्धरूपतः । शतरूपा वामार्द्धरूपा अतः अ
योनिजामिति निरूपितेन महिम्ना दिवमावृत्य तिष्ठतः ॥ आपवस्य मनोः शतरूपा अजायत जाता पत्नीति शेषः

नन्वेकशरीरोत्पन्नयोः कथंदांपत्यमितिचेत्तत्राह॥ अयोनिजत्वात्तयोर्विवाहोधर्मइत्यर्थः कथंसाव्यजायतइतितत्प्रकारंदर्शयति॥ सातिति॥ पुरुषंमनुंप्रत्यपद्यतप्राप्ता॥ पुरुषशब्दंस्वयमेवव्याचष्टे॥ सवाइति॥ एकसप्ततियुगंसाधिकमितिशेषः॥ युगशब्देनात्रचतुर्युगमुच्यते॥ वैराजपुरुषान्मनोर्वीरंवीरनामानंव्यजायतप्रसूता॥ काम्यानामेतायंपूर्वंकामगयावासिष्ठपुत्र्याच

आपवस्यमहिम्नातुदिवमावृत्यतिष्ठतः॥ धर्म्मेणैवमहाराजशतरूपाव्यजायत॥२॥ सातुवर्षायुतंतप्त्वातपःपरमदुश्चरं॥ भर्तारंदीप्ततपसंपुरुषंप्रत्यपद्यत॥ ३॥ सवैस्वायंभुवस्तातपुरुषोमनुरुच्यते॥ तस्यैकसप्ततियुगंमन्वंतरमिहोच्यते॥४॥ वैराजात्पुरुषाद्वीरंशतरूपाव्यजायत॥ प्रियव्रतोत्तानपादौवीरात्काम्याव्यजायत॥५॥ काम्यानाममहाबाहुःकर्दमस्यप्रजापतेः॥ काम्यापुत्राश्चचत्वारःसम्राट्कुक्षिर्विराट्प्रभुः॥६॥ प्रियव्रतंसमासाद्यपतिंसाजनयत्प्रभुः॥ उत्तानपादंजग्राहपुत्रमत्रिःप्रजापतिः॥७॥ उत्तानपादाच्चतुरःसूनृतासुषुवेसुतान्॥ धर्मस्यकन्यासुश्रोणीसूनृतानामविश्रुता॥८॥ ग॥

मेत्येतत्स्पष्टयति॥ कर्दमस्यप्रजापतेरितिपुत्रीतिशेषः सा प्रियव्रतंपतिंसमासाद्यतपसाप्राप्यसुतान्सुषुवेचतुरःतदेवाह॥ काम्यापुत्राइतिविभुर्नाम्ना॥ यद्यपिमनुःसनाम्न्याःकन्यायाःपाणिग्रहणंनिषिद्धंतथापिसुदत्तीतिनामांतरस्यविद्यमानत्वात्कृतं॥ वीरात्काम्याजातस्यद्वितीयपुत्रस्योत्तानपदेर्वंशमाह॥ उत्तानपादमितिसूनृतासूनोतिर्वाकारेणसुनृतेतिमातृ धर्म्मस्येति॥ ग॥

कन्यापराजेष्ठाचतुरःपुत्राद्वयोःध्रुवमितिविशेषणं॥ प्रभुरम्बरःजुविद्वितिपाठेब्रह्मांडंपुरतःउपरिस्थितिमात्रोमात्राममतिक्रांतोऽपरिमितामित्यर्थः॥ शुक्रस्यदेवाचार्यस्यलोकस्यपरंपरया॥ शुक्रकृतनीतिशास्त्राध्ययनत्वात्तस्मात्ध्रुवात्शंभुःध्रुवभार्या

उत्पन्नावाजिमेधेनधर्मस्यजननीशुभा॥ ध्रुवंचकीर्तिमंतंचआयुष्मंतंचसुंतय॥९॥ उत्तानपादोजनयत्सूनृतायांप्रजापतिः॥ ध्रुवोवर्षसहस्राणित्रीणिदिव्यानिभारत॥१०॥ तपस्तेपेमहाराजप्रार्थयन्सुमहद्यशः॥ तस्मैब्रह्माददौप्रीतःस्थानमात्मसमंप्रभुः॥११॥ अचलंचैवपुरतःसप्तर्षीणांप्रजापतिः॥ तस्यातिमात्रमृद्धिंचमहिमानंनिरीक्ष्यच॥१२॥ देवासुराणामाचार्यःश्लोकंप्रागुशनाजगौ॥ अहोस्यतपसोवीर्यमहोश्रुतमहोकृतं॥१३॥ यमद्यपुरतःकृत्वाध्रुवंसप्तर्षयःस्थिताः॥ तस्माच्छिष्टिंचभव्यंचध्रुवाच्छंभुर्व्यजायत॥१४॥ शिष्टेराधत्तसुच्छायापंचपुत्रानकल्मषान्॥ रिपुंरिपुंजयंविप्रंवृकलंवृकतेजसं॥१५॥ रिपोराधत्तबृहतीचाक्षुषंसर्वतेजसं॥ अजीजनत्पुष्करिण्यांवीरिण्यांचाक्षुषोमनुः॥१६॥ प्रजापतेरात्मजायामरण्यस्यमहात्मनः॥ मनोरजायंतदशनड्वलायांमहौजसः॥१७॥ कन्यायामभवन्श्रेष्ठावैराजस्यप्रजापतेः॥ ऊरुःपूरुःशतद्युम्नस्तपस्वीसत्यवाक्कविः॥१८॥ अग्निष्टुदतिरात्रश्चसुद्युम्नश्चेतितेनव॥ अभिमन्युश्चदशमोनड्वलायांमहौजसः॥

शिष्टेर्भव्यपुत्रात्सुच्छायाशिष्टेर्भार्याछायाध्वनेयंशब्दकृतेनस्थापितवतीगर्भेवा॥ पुष्करिणींतन्नाम्नींवीरिणीमितिविशेषणं॥ स्वयमेवव्याचष्टेवीरणस्यप्रजापतेः आत्मजायामितिचाक्षुषोरिपुपुत्रः॥ मनुचाक्षुषनामानं॥

हरिवंश·
७

ऊरोर्मनुपुत्रात् आग्नेयी अग्निकन्या आंगिरसी॥ सुनीथा अंगात् नाम्ना मृत्योः पुत्री अङ्गाद्यत् जाता अभवत् तेन सुनीथा॥ अपचारात् वेद
स्यानिप्रकोपः प्रजानां प्रजार्थं पुत्रार्थं वै तस्य प्रजाप्रकोपहितस्य पृथुराजा क्षत्रपूर्वजः क्षत्रियजातेः पूर्वजत्मा ततः प्रजातिक्ष

ऊरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयीमहाप्रभान्॥ अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयं॥२०॥ अंगात्सुनीथापत्यंवैवेनमेकंव्यजा
यत॥ अपचारेणवेनस्यप्रकोपसुमहानभूत्॥२१॥ पुत्रार्थमृषयोयस्यममन्थुर्दक्षिणंकरं॥ वेणस्यपाणौमथिते
संबभूवमहानृषिः॥२२॥ तंदृष्ट्वामुनयःप्राहुरेषवैमुदिताप्रजा॥ करिष्यतिमहातेजायशश्चप्राप्स्यतेमहान्॥२३॥ सध
न्वीकवचीजातःकरिष्यज्जनसंभिनः॥ पृथुर्वैण्यस्तथाचेमांररक्षक्षत्रपूर्वजः॥२४॥ राजसूयाभिषिक्तानामाद्यसुवसुधाधि
पः॥ तस्माच्चैवसमुत्पन्नौनिपुणौसूतमागधौ॥२५॥ तेनेयंगौर्महाराजदुग्धासस्यानिभारत॥ प्रजानांवृत्तिकामेनदेवैःस
र्षिगणैःसह॥२६॥ पितृभिर्दानवैश्चैवगंधर्वैरप्सरोगणैः॥ सर्पैःपुण्यजनैश्चैववीरुद्भिःपर्वतैस्तथा॥२७॥ तेषुते
षुचपात्रेषुदुह्यमानावसुंधरा॥ प्रादाद्यथेप्सितंक्षीरंतेनप्राणानधारयन्॥२८॥ पृथोस्तुपुत्रौधर्मज्ञौयज्ञान्तेनर्हविपालिनौ
शिखंडिनीतुविधिनमंतर्धानाव्यजायत॥२९॥ हविर्धानात्षडाग्नेयीधिषणाजनयत्सुतान्॥ ग॥ क्षियप्रसिद्धिरितिनाक
तस्मात्राजसूयोग्निकुंडतत्निपुणौविशारदौ तेनपृथुनापुण्यजनैः राक्षसैः तेनप्राणानधारयन्प्रजाइतिशेषः अं
तर्हविपालिनौअंतर्धानपालिसंज्ञौअंतर्धानात्पृथोःअष्टपुत्रान्॥ आग्नेयीअग्निकन्याधिषणानाम्नी =

राम·

प्रजाजिनौव्रजन्वस्वर्गेविस्मयः हविर्धानात्पितुरपिमहांतः प्राचीनाग्राःकुशाइतिसंततयज्ञानुष्ठानात्सुक्तं प्राचीनबर्हिरितिसं
इश्लोकोवाक्यंआचारनिविपदेन॥ प्राचीनबर्हिः किलपूर्वजन्मनघोरासात्संप्रतिप्रजापतित्वंबर्हिःसंज्ञोवप्राप्यकदरेताघ
मनश्शरीरंरूपयिष्यामितुदुर्वासमकरोत्॥ तत्रवरुणेनापुत्रस्यलोकानसंतीतिकृपयोक्तासमुद्रःकन्याःसवर्णाख्यात॥

प्राचीनबर्हिषंशुक्रंगयंकृष्णंव्रजाजिनौ॥३०॥ प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः॥ हविर्धानान्महाराजयेनसंवर्धिता
प्रजाः॥ प्राचीनाग्राःकुशास्तस्यपृथिव्यांजनमेजयः॥ प्राचीनबर्हिर्भगवान्पृथिवीतलचारिणः॥३२॥ समुद्रतनयायांतुकृ
तदारोभवत्प्रभुः॥ महतस्तपसःपारेसवर्णायांप्रजापतिः॥३३॥ सवर्णाधत्तसामुद्रीदशप्राचीनबर्हिषः॥ सर्वेप्रचेतसोना
मधनुर्वेदस्यपारगः॥३४॥ अपृथग्धर्मचरणास्तेतप्यंतमहत्तपः॥ दशवर्षसहस्राणिसमुद्रसलिलेशयाः॥३५॥ तपश्चरत्सु
पृथिवींप्रचेतःसुमहीरुहाः॥ अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथप्रजाक्षयः॥३६॥ प्रत्याहतप्रजाःसर्वाराक्षयश्चांतरेमनौ॥ नाशक
न्मारुतोवातुंवृतंखमभवद्द्रुमैः॥३७॥ दशवर्षसहस्राणिनशेकुश्चेष्टितुंप्रजा॥ तदुपश्रुत्यतपसायुक्ताःसर्वेप्रचेतसः मुखेभ्यो
वायुमग्निंचससृजुर्जातमन्यवः॥ उन्मूलानथवृक्षांस्तान्कृत्वावायुरशोषयत्॥३९॥ तानग्निरदहद्घोरएवमासीद्द्रुमक्षयः॥ द्रु
मक्षयमथोबुद्ध्वाकिंचिच्छिष्टेषुशाखिषु॥४०॥ उपगम्याब्रवीदेतान्राजासोमःप्रजापतीन्॥ कोपंयच्छतराजानःसर्वेप्राचीनबर्हि
प·६७

ष्मेदन्नेतिपौराणिकाकथाःसूचिताः पृथिवीतलचारिणः इतिप्रथमायेपृष्ठाय दाससमासवन्निपृथ्वीषिसमुद्रपदविशे
षणंमहतस्तपसःपारे समुद्रतनयापरिणीतवान्॥ अपृथग्धर्मचरणासधर्माणावेष्टितेवर्जितुं॥

यच्छ्रुतः संहृतस्तत्र भविष्यं वृक्षरूपं ॥ गर्भेण हृदयेन ॥ इत्येवं भूतिनिर्मितेन मिता धात्रा दग्धभूयिष्ठं दग्धप्रायं अग्निसमः ननाप्य वा
वृक्षाः कन्यां प्रदास्यंति शाम्येतामग्निमारुतौ ॥ रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ॥४२॥ भविष्यं जानता तात धृता गर्भेण वै मया
मारिषा नाम कन्यैषा वृक्षाणामिति निर्मिता ॥४३॥ भार्या वोऽस्तु महाभागा सोमवंशविवर्धनी ॥ युष्माकं तेजसोऽर्धेन मम चार्धेन ते
जसः ॥४४॥ अस्यामुत्पत्स्यते पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ स इमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्तेजोमयेन वै ॥४५॥ अग्निनाग्निसमो भूत
प्रजाः संवर्धयिष्यति ॥ ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः ॥४६॥ संहृत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषां ॥ मारिषायां
ततस्ते वै मनसा गर्भमादधुः ॥४७॥ दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ॥ दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्यांशेन भारत ॥
अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदान् ॥ पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्धनः ॥४९॥ स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पंचाश
द्विजस्त्रियः ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥५०॥ सप्तविंशति सोमाय युनक्त्वार ष्पदो प्रभुः ॥ वासुदेव स्वगा
गावो नागा दितिर्यदानवा ॥५१॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव वयश्चैरन्याश्च जातयः ॥ ततप्रभृति राजेंद्र प्रजा मैथुनसंभवा ॥५२॥ सं
कल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां प्रोच्यते प्रजाः ॥५३॥ जनमेजय उ० ॥ देवानां दानवानां च गंधर्वोरगराक्षसां ॥ संभवः कथितः
पूर्वं दक्षस्य च महात्मन ॥ ५४॥ अंगुष्ठाद्ब्रह्मणो जातो दक्षः प्रोक्तस्त्वया ॥ वामांगुष्ठात्तथा चैव तस्य पत्नी व्यजायत ॥
५५॥ कथं प्राचेतसत्वं हि पुनर्लेभे महातपा ॥ एतन्मे संशयं विप्र व्याख्यातुमिहार्हसि ५६
भूयश्च दक्षस्य पंचाशत्कन्यानमत्र षष्टिकन्याकथं सर्गांतरत्वादविरुद्धं ॥

अयं तत्र रहस्य निश्चिति ॥ उत्पत्तिर्जन्म ॥ निरोधो मृत्युश्च नित्यं सदा कालद्वयेनात ॥ ऋषयो ज्ञानिनो द्रष्टार इत्यर्थः ॥ विद्वांसः स्म तत्र हि तप ॥
एव गरीयः गुरुतकारणं अभूत् यत् कौ दौहित्रः कथं श्वशुरतां गतः इतित श्रोत्रमाह ॥ प्रभावश्चैव कारणं संबंधात्तस्य ते शीय
दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः ॥५७॥ वैशंपायन उ० ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यं भूतेषु पार्थिव ॥ ऋषयोऽत्र न मुह्यंति
विद्यावंतश्च ये जनाः ॥ ५८॥ युगे युगे भवंत्येते सर्वे दक्षादयो नृपा ॥ पुनश्चैव निरुध्यंते विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥५९॥ ज्येष्ठ
कनिष्ठभावोऽप्येषां पूर्वमासीन्नराधिप ॥ तप एव गरीयोऽभूत् प्रभावश्चैव कारणं ॥६०॥ इमां विसृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात्सचराचरं
प्रजावानायुरुत्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ॥६१॥ इत्याश्चर्यपर्वणि खिलेषु हरिवंशे दक्षोत्पत्तिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ जन
मेजय उ० ॥ देवानां दानवानां च गंधर्वोरगरक्षसां ॥ उत्पत्तिं विस्तरेणैव वैशंपायन कीर्तय ॥ १॥ वैशंपायन उ० ॥ प्रजाः सृष्टे
ति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ॥ यथा ससर्ज भूतानि तथा शृणु महीपते ॥२॥ मनसा चैव भूतानि पूर्वमेवासृजत्प्रभुः ॥ ऋ
षीन्देवान्सगंधर्वानसुरान् पराक्षसान् ॥३॥ यक्षभूतपिशाचांश्च वयःपशुमृगांस्तथा ॥ यदास्य तास्तु मानस्यो न व्यवर्ध
त प्रजा ॥४॥ तदा संचिंत्य धर्मात्मा पुत्रहेतोः प्रजापतिः ॥ स मैथुनेन धर्मेण सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥५॥ असिक्नीमावहत्पत्नी
सां नदी पायेत्यर्थः ॥ विद्याज्जानीयात् कर्तुं कुर्यादित्यर्थः ॥ इति हरिवंशे दुवंशिकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ देवादीनां समुत्पत्तिं
दक्षपुत्रविनाशनं ॥ तत्शाप इयर्षोत्तोनारदोक्तेति वर्ण्यते ॥ आदिष्ट आज्ञातः यदा स्ये तिसार्धस्तोके ढ्यवाक्यं ॥

प्रियसंवादः उपसर्गमस्य योगप्रियो विवादः कलहोऽयस्य स तथोक्तः॥ यं सुतवरं नारदं दक्षः शापभयान्मुनिः कश्यपो दक्षस्यैव दुहि
तरि मानसात्पुत्रमजनयामास॥ अत्र परमेष्ठी कश्यपः अस्मिन्श्लोके तु ब्रह्मा स नारदः पूर्वं परमेष्ठिनः ब्रह्मणः उत्संगाज्जात इ
ति विशेषः तस्यां दुहितरि तपे तज्जायां तन्नामपूर्वकमनुवदति॥ असिक्नीमिति॥ वीरणस्य प्रजापतेः पुत्रीं दक्षभार्यां अ

सुतां सुतपसा युक्तां महतीं लोकधारिणीं॥६॥ अथ पुत्रसहस्राणि वैरिण्यां पंचवीर्यवान्॥ असिक्न्यां जनयामास दक्ष एव प्रजा
पतिः॥७॥ तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान् सविवर्धयिषून् प्रजाः॥ देवर्षिप्रियसंवादो नारदः प्रत्यविदिदं॥८॥ नाशाय वचनं तेषां शापाये
वात्मनस्तथा॥ यं कश्यपः सुतवरं परमेष्ठी व्यजीजनत्॥९॥ दक्षस्य वै दुहितरि दक्षशापभयान्मुनिः॥ पूर्वं स हि समुत्पन्नो
नारदः परमेष्ठिनः॥१०॥ असिक्न्यामथ वीरिण्यां भूयो देवर्षिसत्तमः॥ तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुंगवः॥११॥ तेन दक्षस्य
पुत्रा वै हर्यश्वा इति विश्रुताः॥ निर्मथ्य नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः॥१२॥ तस्योद्यतस्तथा दक्षो नाशायामितविक्रमः॥
ब्रह्मर्षीन् पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिना॥१३॥ ततोऽभिसंधिं चक्रुर्वै दक्षस्तु परमेष्ठिना॥७॥

मित्रिवारणा॥ साख्यायां जात
त्वात्सुतमपि असिक्नीं वीरणपत्नीं वदति॥ तं ब्रह्मपुत्रत्वेन प्रसिद्धं संतमरिविभूयः पुनरपि जनयामास पितेव मरीचिरिवात्मानं भू
योदेवर्षिसत्तमः॥ वृद्धदेवर्षिश्रेष्ठः कश्यपः मरीचिर्वा मुनिपुंगवं मुनिमुख्यं निर्मथ्य उपदेशादन्येन वाऽजयित्वा विधिना॥
शास्त्रीयमार्गेणान्वितं॥ येन चेति वा परमेष्ठिना कश्यपेनाभिसंधिर्दयमयः परमेष्ठिना पकश्यपेन॥ ७॥

अभिसंधिमेवाह कन्यायामिति मह्यं मम॥ सुता मम सिक्न्यां वीरिण्यां जातं तत्रात्मा परमेष्ठिने कश्यपाय॥ प्रजापते दक्षस्य तदिति
शेषः बालिशा इति सार्धश्लोको वाक्यं॥ बालिशाः अनर्थसंपन्नाः तथात्वमुपपादयति तस्यानुकं अंतः मध्ये ऊर्ध्वमधश्च प्रमाण
मियत्तां पूर्यं न जानीथ तत्पापि प्रजाः स्रष्टुकामा इति प्राचेतसात्मजाः दक्षपुत्राः अतः प्रजाः कथं स्रक्ष्येथेति भूशाहेनात्र सं।

कन्यायां नारदो मह्यं तव पुत्रो भवेदिति॥१४॥ ततो दक्षः सुतां प्रादात् प्रियां वै परमेष्ठिने॥ स तस्यां नारदो जज्ञे दक्षशापभयाद
षिः॥१५॥ जनमेजय उ॰॥ कथं प्रणाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा॥ प्रजापतेर्द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥१६॥ वैशं॰॥
दक्षस्य पुत्रा हर्यश्वा विवर्धयिषवः प्रजाः॥ समागता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह॥१७॥ बालिशा बत यूयं वै नास्या जा
नीध्वं नुवः॥ प्रमाणं स्रष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः॥१८॥ अंतरूर्ध्वमधश्चैव कथं स्रक्ष्यथ वै प्रजाः॥ ते तु तद्व
चनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशः॥१९॥ अद्यापि न निवर्तंते समुद्रेभ्य इवापगाः॥ हर्यश्वेष्वथ नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः॥
वैरिण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः॥ विवर्धयिषवस्ते तु शबलाश्वाः प्रजास्तदा॥२१॥ पूर्वोक्तं वचनं तात नारदेन च चोदिता
अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महानृषिः॥२२॥ भ्रातॄणां पदवीं ज्ञातुं गंतव्यं नात्र संशयः॥ ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च सुखं स्रक्ष्या
महे प्रजाः॥२३॥ एकाग्राः स्वस्थमनसो यथावदनुपूर्वशः॥८

मारीकुरप्रसवक्केऽलिंगशारीरमभिधीयते॥ निर्यणादिशाहशाग
तयः॥ एवकारेण तत्र मारोपायस्याभिप्रेतः॥ आपगा नद्य तथा पूर्वोपदेशविधिना चोदिता बोधिताः पदवीं मार्गः

हरि॰ १०

ष्ट्या प्रमाणं पूर्वे किं संनववत् ॥ दक्षः प्रजापतिः नारदेन शप्तत्वात् षष्टिः कन्या एवासृजत् ॥ जातिसु आख्यानामपि पुत्राणां
नयात्वात् ॥ स्त्रियां च तत्रोपदेशाधिकाराभावात् सत्यारेवासृजत् ॥ कश्यपाय त्रयोदशेति पूर्वं विवाहिता या असिक्न्या वी

ते पितेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतो दिशं ॥ २४ ॥ अद्यापि न निवर्तंते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥ नष्टेषु शबलाश्वेषु नष्टः क्रुद्धो वदद्धिनुः २५
नारदं नाशमेहीति गर्भवासं वसेति च ॥ तदा प्रभृति विभ्रातान्भ्रातुरन्वेषणे नृप ॥ २६ ॥ प्रयातानश्यति हि प्रैतत्कार्यं विपश्चि
ताः ॥ तांश्चापि नष्टान्विज्ञाय पुत्रान्दक्षः प्रजापतिः ॥ २७ ॥ तज्ज्ञात्वा नारदः शप्ता कन्यान्नवासृजत्प्रभुः ॥ षष्टिं ततोऽसृजत्कन्या वीरि
ण्यामिति नः श्रुतं ॥ २८ ॥ तास्ततदा प्रतिजग्राह भार्यार्थे कश्यपः प्रभुः ॥ सोमो धर्मश्च कौरव्य तथैवान्ये महर्षयः ॥ २९ ॥ ददौ
स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥ ३० ॥ द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवांगिरसे तथा ॥
द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु ॥ ३१ ॥ अरुंधती वसुर्यामी लंबा भानुर्मरुत्वती ॥ संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या वि
श्वा च भारत ॥ ३२ ॥ धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्यान्साध्या व्यजायत ॥ ३३ ॥ मरुत्वत्यां मरु
त्वंतो वसोस्तु वसवः स्मृताः ॥ भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तायां मुहूर्तजाः ॥ ३४ ॥ लंबायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी च यामिजा ॥

रिण्यामसिक्न्यां ताः सुतदधिधानाभावात् अरिष्टनेमिने नामांतरं प्राप्ताय कश्यपायैव मुहूर्तजा मुहूर्तेषु अधिष्ठा
तृदेवतात्वेन जायंते इति तथोक्तः घोषः शब्दाधिष्ठात्री देवता ॥ नागवीथ्यां नक्षत्रभेदः ॥ २

रा.म॰ १०

DR BHAU DAJI MEMORIAL

पृथिवीविषयं पृथिव्या आरह्यपादि विनागाधिष्ठात्री देवता ॥ एवमग्रेऽपि ज्ञेयं ॥ जामिस्या जामिपुत्रा वृषभ अयं तरः सूर्येसा सूर्य
जन्मासाभिस्मरणात् ॥ ज्योतिषे ज्योतिःशास्त्रे ज्योतिःशास्त्रे ज्योतिः पुरोगमाः अग्निमुखाः लोकप्रकाशन संहारकमनोहरायाः धर
स्यापरनार्यायाः ऽद्विणादयः पंच पुत्राः अनलस्य अग्नेः द्वे पुत्रौ तृतीयस्तोकेन समाप्तौ ॥ स्कंद सनत्कुमारौ तदेवाह अग्नि

पृथिवीविषयं सर्वमरुंधत्यां व्यजायत ॥ ३५ ॥ संकल्पायास्तु सर्वात्मा जज्ञे संकल्प एव च ॥ नागवीथ्याश्च यामित्या वृषलश्च व्य
जायत ॥ ३६ ॥ या राजन्सोमपत्न्यस्तु दक्षः प्राचेतसो ददौ ॥ सर्वा नक्षत्रनाम्न्यस्ता ज्योतिषे परिकीर्तिताः ॥ ३७ ॥ ये त्वन्ये ख्यातिमं
तो देवा ज्योतिःपुरोगमाः ॥ वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरं ॥ ३८ ॥ आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्र
त्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः स्मृताः ॥ ३९ ॥ आपस्य पुत्रो वेतंड्यः श्रमः श्रांतो मुनिस्तथा ॥ मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ
रमणस्तथा ॥ ४० ॥ अनिलस्य शिवा भार्या यस्याः पुत्रो मनोजवः ॥ अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥ ४१ ॥ अग्निपुत्रः
कुमारस्तु शरस्तंबे श्रिया वृतः ॥ तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजः ॥ ४२ ॥ अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्त्तिकेय इति स्मृतः ॥
स्कंदः सनत्कुमारस्य सृष्टः पादेन तेजसः ॥ ४३ ॥

पुत्र इति शरस्तंबे भावः निर्वोच ऽ स्तुका ऽऽ वेवार्ष्यपीत्वात् दारणमग्ना कंपमग्नाकं
मत्वा निनाय शिरस्तंबे वांतमिति पौराणिकी कथा अत्र तत्र जातः स्कंदः पृष्ठजात् अनुजाः कार्त्तिकेय नाम निर्वक्ति अपत्यं कृत्तिकानामि
ति ॥

पादेनशरस्तंबेन प्रदक्षिणमस्यतेजसोवीर्य्यस्यपादनचतुर्थांशेन स्कंदःसृष्टः चकाराद्यनत्कुमारोपिपादेन॥तेजसःसृष्टःपारिशे
षादर्द्धेनशरस्तादयःसृष्टाइतिज्ञेयं एष्टज्ञाइत्युक्तत्वात्॥प्रत्यूषस्यसप्तमवसोःदेवलस्यद्वेपुत्रौयोगसिद्धाःपितृकन्यतात्॥क्ष
तएवस्वगृह्यानिःशंकापिगुणोकर्षात्प्रजासमस्यसानार्याबिभूवेतिशेषःधर्मापिसमुक्ताकश्यपापत्यमाह॥सुरभीकश्य

पः प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिंनाम्नाथदेवलं॥द्वौपुत्रौदेवलस्यापिक्षमावंतौमनिषिणौ॥५४॥बृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीब्र
ह्मवादिनी॥योगसिद्धाजगत्कृत्स्नमसक्ताविचचारह॥५५॥प्रजासस्यस्तुनार्यासावसूनामष्टमस्यह॥विश्वकर्मामि
हाभागोयस्यांजज्ञेप्रजापतिः॥५६॥कर्त्ताशिल्पसहस्राणांत्रिदशानांचवर्द्धिकः॥भूषणानांचसर्वेषांकर्त्ताशिल्पवतांवरः॥५७
यःसर्वेषांविमानानिदेवतानांचकारह॥मनुष्याश्चोपजीवंतियस्यशिल्पंमहात्मनः॥५८॥शरानिःकश्यपाइशनेकादशावि
निर्म्ममे॥महादेवप्रसादेनतपसाभावितात्मनः॥५९॥अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टारुद्रश्चभारत॥त्वष्टुश्चैवात्मजःश्रीमा
न्विश्वरूपोमहायशाः॥६०॥हरश्चबहुरूपश्चत्र्यंबकश्चपराजितः॥वृषाकपिश्चशंभुश्चकपर्द्दीरैवतस्तथा॥६१॥मृगव्या
धश्चसर्वश्चकपालीचविशांपते॥एकादशैतेकथितारुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः॥६२॥
पादिति अजस्यासावेकपात्त्वेकंनाम॥तेनाजैक
पादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टारुद्रश्चपाकपिशंभुकपर्द्दीरैवतमृगव्याधसर्वकपालिनइत्येकादशाश्रीरुद्राइतिसिद्धं॥त्वष्टुरात्मजो वि
श्वरूपहरबहुरूपत्र्यंबकापराजिताःपंच॥

शतमितित्वष्टुशतानवदश्यविवस्वयोक्तं॥कश्यपश्यभार्याइतिशेषः॥पूर्वमन्वंतरेइत्येतस्यव्यवहितविवरणंचाक्षुषस्यांतरे
मनोरितितउपस्थितेविकर्तवर्त्तिनिभविष्यतिचाक्षुषस्यमनोतरेसमयेव्यतीतेप्रायेदित्यन्वयःप्रसूयामःजन्मजनामहेततत्ते

शानंत्वेवंसमाख्यातंरुद्राणाममितौजसं॥पुराणेनरतश्रेष्ठयेव्याप्तासचराचरा॥६३॥लोकान्भरतशार्दूलकश्यपकश्यपनिबोधने॥
अदितिर्हिनुश्रैवअरिष्टासुरसास्तथा॥६४॥सुरभिर्विनिताचैवताम्राक्रोधवशाइरा॥कद्रुर्मुनिश्चराजेंद्रतास्वपत्यानिमेशृणु॥६५
पूर्वमन्वंतरेश्रेष्ठाद्वादशासन्सुरोत्तमा॥तुषितानामतेनोन्यमनुर्षेविस्वतेतंतरे॥६६॥उपस्थितेतियशसेचाक्षुषस्यांतरेमनो॥
हितार्थंसर्वलोकानांसमागम्यपरस्परं॥६७॥आगच्छतद्रुतंदेवाअदितिसंप्रविशामवै॥मन्वंतरेप्रसूयामस्तन्नःश्रेयोःभविष्य
६८ वैशंपायन७०॥एवमुक्तातुतेसर्वेचाक्षुषस्यांतरेमनो॥मारीचात्कश्यपाजातास्तेदित्यादक्षकन्यया॥६९॥तत्रशक्र
श्चविष्णुश्चजज्ञातेपुनरेवहि॥अर्यमाचैवधाताचत्वष्टापूषाचभारत॥७०॥विवस्वान्सविताचैवमित्रोवरुणएवच॥अंशो
भगश्चातितेजाआदित्याद्वादशास्मृता॥७१॥चाक्षुषस्यांतरेपूर्वमासन्येतुषिताःसुरा॥वैवस्वतेंतरेतेवैआदित्याद्वादशास्मृत
७२॥यासप्तविंशतिप्रोक्तासोमपत्न्योमहाव्रताः॥तासामपत्यान्यभवन्दीप्तान्यमिततेजसां॥७३॥
ततन्मनापुनज्ञातेपूर्वजन्मनि
सुतपः॥एभिरूपयोरदितिकश्यपयोस्ततोर्णतानतस्यतुइंद्रेउपचारःसिंहावलोकनन्यायेनमध्येसोमादीनांवंशमाह॥सप्ता
विंशतीतिअत्रविसर्गलोपश्चार्षः॥तासामपत्यानिअतितेजसारविरश्मिमादीमानिअतिसंततमानिअभवन्नजलद्यपाणीतिशेष

हरि॰
१२

विद्युद्भिमानिनो देवता प्रत्यंगिरसजाः आंगिरसो जाताः॥ ऋचः ऋगधिष्ठातृदेवताः देवप्रहरणानि तदधिष्ठातृदेवताः युगसहस्रांते अ
त्र युगशब्देन चतुर्युगं अहः ब्रह्मदिनांते इत्यर्थः॥ त्रयस्त्रिंशाः वसुरुद्रादित्यादित्यादित्याः प्रजापतिश्चेति कामजाः अ॥ छया वि

अरिष्टनेमिपत्नीनां पत्यानां दशषोडश॥ बहुपुत्रस्य विदुषाश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः॥६४॥ प्रत्यंगिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृ
ताः॥ कृशाश्वस्य तु राजर्षेर्देवप्रहरणाः स्मृताः॥६५॥ एते युगसहस्रांते जायंते पुनरेव हि॥ सर्वदेवगणास्तत्र त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः॥
६६॥ तेषामपि च राजेंद्र निरोधोत्पत्तिरुच्यते॥ यथा सूर्यस्य गगने उदयास्तमने इह॥६७॥ एवं देवनिकायास्ते संभवंति युगे युगे॥
दित्या पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं॥ ६८॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च भारत॥ सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्र
हः॥६९॥ सिंहिकेया इति ख्यातास्तस्याः पुत्रा महाबलाः तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोथ सहस्रशः॥७०॥ असंख्याता महाबा
हो हिरण्यकशिपोः सुताः॥ हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः॥ ७१॥ अनुह्रादश्च ह्रादश्च प्रह्रादश्चैव वीर्यवान्॥ सं
ह्रादश्च चतुर्थोभूत् ह्रादपुत्रो ह्रदस्तथा॥७२॥ ह्रदस्य पुत्रो ह्यायुर्वै शिबिः कालस्तथैव च॥ विरोचनस्य प्रह्रादिर्बलिर्जज्ञे
विरोचनात्॥७३॥ बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं नराधिप॥ ब॥

न्हादो देवको दीर्घरात्रिर्वयः॥ देवनिकायाश्च देवसमूहाः युगे युगे सृष्टे सर्घा प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तुतमाह॥ दित्या पुत्रद्वयमि
ति विप्रचित्तिर्दनुपुत्रस्तस्य सिंहिकेयाः वंशशस्यादन्तः पंचदश वक्ष्यमाणाः ॥ब॥

राम॰
१२

दशसाहस्रः दशसाहस्रिकः ॥ब॥

धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चंद्रमाश्चेंद्रतापनः॥७४॥ कुंभनाभो गर्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः॥ बाणस्तेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतेः प्रियः
७५॥ पुराकल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुं॥ पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं याचितो वरः॥७६॥ बाणस्य चेंद्रदमनो लोहित्यामुदपद्य
त॥ गणास्तेषां तु राजेंद्र शतसाहस्रसंमिताः॥७७॥ हिरण्याक्षसुताः पंच विद्वांसः सुमहाबलाः॥ झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्त
था॥७८॥ महानाभश्च विक्रांतः कालनाभस्तथैव च॥ अभवन्दनुपुत्राश्च शतं तीव्रपराक्रमः॥७९॥ तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्ये
न निबोध तान्॥ द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शंकुशिराः प्रभुः॥८०॥ शंकुकर्णो विराधश्च गवेष्ठी दुंदुभिस्तथा॥ अयोमुखः शंबरश्च
कपिशो वामनस्तथा॥ ८१॥ मरीचिर्मघवांश्चैव वडुकुल्मनरवस्तथा॥ विद्रावणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतह्रदौ॥ ८२॥ इंद्रजि
त्सर्वजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च॥ महानाभश्च विक्रांतः कालनाभस्तथैव च॥८३॥ एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः॥
वैश्वानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिरः॥८४॥ स्वर्भानुर्वृषपर्वा च तुहुंडश्च महाबलः॥ सूक्ष्मश्चैव निचंद्रश्च ऊर्णनाभो महागिरिः
८५॥ असिलोमा च केशी च शठश्च बलको मदः॥ मदो मदश्च कुपथो हयग्रीवश्च वीर्यवान्॥८६॥ संसृपः स विरूपाक्षः कुपथो
यहराहरौ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायो घटोदरः॥८७॥ सलभः सरभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान्॥ सर्व एते दनोः पुत्राः
कश्यपादभिजज्ञिरे॥ ८८॥ विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः॥ एतेषां यदपत्यं तु न तच्छक्यं नराधिप॥८९

उपदानवी हयशिराः स्त्रियः शिरसः पुत्रा पंचम्यथ प्रथमाः मारीचेः कश्यपस्य॥तयोर्वै वंशप्रक्रमेण षष्टिं सहस्राणि पौलोमाख्यान्।
चतुर्दश शतानि तु अन्या कालिकेयाख्यान् तान्निहितान् हिरण्यकशिपुरवासिन इति प्रजायाः स्वर्भानुकन्यायाः संजयः जयं

ऐतेषां यद् पत्नी तु नरश्रेष्ठ कथ्यते नराधिप॥८०॥प्रसंख्यातु महापाल पुत्र पौत्रमनंतकं॥स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नस्तु शची सुता॥
८१॥उपदानवी हयशिरा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी॥पुलोमा कालिका चैव वैश्वानरसुते तु ते॥८२॥बह्वपत्ये महासत्वे मारीचेस्तु परि
ग्रहः॥तयो पुत्रसहस्राणि षष्टिं दानवनंदनान्॥८२॥चतुर्दशशतान्यन्यान् हिरण्यपुरवासिनं॥मरीचिर्जनयामास महता
तपसान्विता॥८३॥पौलोमाः कालकेयाश्च दानवास्ते महाबलाः॥अवध्या देवतानां हि हिरण्यपुरवासिनः॥८४॥कृताः पि
तामहेनाजौ निहताः सव्यसाचिना॥प्रजायान कृषः पुत्रः संजयश्च शचीसुतः॥८५॥जज्ञे यपुरुः शर्मिष्ठ दुष्कंतमुपदानवी॥
ततोपरे महावीर्य दानवास्त्वतिदारुणाः॥८६॥सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्ते सुतस्तथा॥दैत्य दानव संयोगाज्जातास्ती
व्रपराक्रमः॥८७॥सिंहिकेया इति ख्याता स्त्रयोदश महाबलाः॥कंसः शल्पश्च बलिनो सुनामश्च तथा बलः॥८८॥वाता
पिनमुचिश्चैव इल्वलः खसृमस्तथा॥अंतिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च॥८९॥सक्तज्येष्टस्तुतेषां वै वडस्तूर्य प्रमर्दनः
शरपोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्य्यवान्॥९०॥
तापयपि पौलोमि पुत्रसिंहके यस्य प्रधामान्दर्शयितुं नराह्वा ततश्शति दैत्य दानव संयो
गादिति। दैत्या सिंहिकदान विप्रचित्तरेतयोः संबंधात्॥त्रयोदशो तिराहुव ज्जनानयोरितिवार्य्यतेन पृथक्त्वा दिति तानेवा
वंशा इति॥७॥

हृदहिरण्यकशिपोर्हिता पपुत्रस्यतस्य हृद पुत्रौ॥हृदस्य पुत्रः सुंद पुत्रश्च सुंदः संह्लादस्य जेष्ट पुत्रः सुताफुत्रः स्तुविगद्धिकासु विम
हिता गध्रिकास्तुविस्तगध्रिको चेत्यर्थः॥उलूका प्रत्युल्लूककानिति मुपीमुत्तुणिति इकारः शामस्यादेश॥उलूकान्प्रत्युलूककान्

मुकश्चैव तु उलूकश्च हृदपुत्रौ बभूवतुः॥मारीच सुंद पुत्रश्च ताडकायां व्यजायत॥१॥एते वै दानवाश्रेष्टा दनोर्वंश विवर्द्धनाः॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोथ सहस्रशः॥२॥संह्लादस्य च दैत्यस्य निवातकवचाः कुले॥समुत्पन्ना समुद्भूतातपसा भावि
तात्मनः॥३॥तिस्रः कोट्यासुतास्तेषां मणिमत्यां निवासिनां॥ तेप्यवध्या देवतानामर्जुनेन निपातिताः॥४॥षडुताः सुमहास
त्वास्ताम्रायाः परिकीर्तिताः॥काकी श्येनी च भासी च सुग्रीवा शुचि गृध्रिका॥५॥काकी काकानजनयदुलूका प्रत्युलूककान्
श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान्गृध्रांश्च गृध्र्यपि॥६॥शुचिरौदकान्पक्षिगणान्सुग्रीवा तु परंतप॥ अश्वानुष्ट्रान् गर्दभांश्च त
म्रावंशः प्रकीर्तितः॥७॥विनतायाश्च द्वौ पुत्रौ अरुणो गरुडस्तथा॥सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणः स्वेन कर्मणा॥८॥सुरसायाः
सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसां॥अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनां॥९॥काद्रवेयाश्च बलिनः सहस्रममितौजसः॥
सुपर्णवशगा नागा जज्ञिरे नेकमस्तकाः॥१०॥तेषां प्रधाना सततं शेषवासुकितक्षकाः॥७॥
तत्प्रतिपद्यात् काकोश्चेत्यर्थः॥
अनेकशिरसां नानारूपफणानां न तु बहुमस्तकानां सर्पाणां तु एकमस्तकत्वान्मत्रोत्रक्रतात॥नागानां तु वस्त्वस्त्र

जास्तु वै तु शाङ्गुष्ठानपि स्यारायाः प्रसवीतरमाह॥ इराहृकृत्नतेति॥ वैवस्वते विशेषमाह॥ वैवस्वतेतियत्रकृतौ यद्येनेगर्भं शारदां श
तं धारयसे॥ ग॥
ऐरावतो महापद्मः कंबलाश्वतरावुभौ॥ ११॥ एलापुत्रश्च शंखश्च कर्कोटकधनंजयौ॥ महानीलमहाकर्णौ
धृतराष्ट्रबलाहकौ॥ १२॥ कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखसुमुखस्तथा॥ शंखश्च शंखपालश्च कपिलो वामनस्तथा॥ १३॥ नहुषः शं
खरोमा च मणिरित्येवमादयः॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गरुडेन निपातिताः॥ १४॥ चतुर्दश सहस्राणि क्रूराणामुरगाशनां॥ गणं
क्रोधावशं विद्धि तस्य सर्वे च दंष्ट्रिणः॥ १५॥ स्थलजाः पक्षिणोप्साश्च इरायाः प्रसवः स्मृतः॥ गास्तु वै जनयामास सुरभिर्महिषांस्तथा
१६॥ इरा वृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः॥ खसा तु यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा॥ १७॥ अरिष्टा तु महासत्वान्गंधर्वान
मितौजसः॥ एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्थाणुजंगमाः॥ १८॥ एषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोथ सहस्रशः॥ एष मन्वंतरे तात
सर्गः स्वारोचिषे स्मृतः॥ १९॥ वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ॥ जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते॥ २०॥ पूर्वं यत्र
समुत्पन्नान्ब्रह्मर्षीन्सप्त मानसान्॥ पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः॥ २१॥ ततो विरोधे देवानां दानवानां च भार
त॥ दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपं॥ २२॥ तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तया॥ वरेण छंदयामास सा च वव्रे
वरार्थिनी॥ २३॥ पुत्रमिंद्रवधार्थाय समर्थममितौजसं॥ स च तस्यै वरं प्रादात्प्रार्थितस्तु महातपाः॥ २४॥ दत्वा च वरमव्यग्रो म
रीचस्तामभाषत॥ जनिष्यसि सुतस्तेयं यद्येनं धारयिष्यसि॥ २५॥ इंद्रपुत्रो निहंता ते गर्भं वै शरदां शतं॥ ग॥

यत्नेन गर्भं शरदां शतं धारयसि शौचवत्सरा प्रायत्सैकाग्रमनस्का तु सा व्रतमाश्रिता सती तेन वाक्यं सुत इंद्रहंतादि निष्पत्तितेयोननार्थः
श्च सुपगमात्॥ ॐ॥ कारान्रोचयन्स्वकाशाय तत्तेजासं न त्यवाप्य निधाय निद्रां वारयामास कृतवती च कृत्वा विच्छेद॥ मरुतो
यदि धारयसे शौचवत्सरा व्रतमास्थिता॥ २६॥ तथेत्यभिहितो भर्त्रा तया देव्या महातपाः॥ धारयामास गर्भं तु शुचिः सा वसुधा
धिप॥ २७॥ रोचयन्वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसं॥ तेजः संहत्य दुर्धर्षमवध्यममरैरपि॥ २८॥ जगाम पर्वतायेव तपसे
संशितव्रतः॥ तस्याश्चैवांतरप्रेप्सुरभवत्पाकशासनः॥ २९॥ ऊने वर्षशते चास्या ददर्शांतरमच्युतः॥ अकृत्वा पादयोः शौचं
दितिः शयनमाविशत्॥ ३०॥ निद्रां चाहारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य ह॥ वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तु न्यकृंतत॥ ३१॥ स प
त्यमानो गर्भोथ वज्रेण प्ररुरोद ह॥ मा रोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथाब्रवीत्॥ ३२॥ सोभवत्सप्तधा गर्भस्तमिंद्रो रुषितः पुनः॥
एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणैवारिकर्शनः॥ ३३॥ मरुतो नाम ते देवा बभूवुर्भरतर्षभ॥ यथोक्तं वै मघवता तथैव मरुतोभवत्॥
३४॥ देवा एकोनपंचाशत्सहाया वज्रपाणिनः॥ तेषामेव प्रवृद्धानां भूतानां जनमेजय॥ ३५॥ रोचयन्वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौज
सं॥ निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रजापतीन्॥ ३६॥ क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्वाणि भारत॥ स हि सर्वः पुरुषो वारः कृष्णो जिष्णुः प्र
जापतिः॥ ३७॥
नामानाम्नानिकायेषु निकायेषु मंडलेषु मंडलेषु प्रजापतीन् प्रजापालकान्राज्ञ इत्यर्थः॥ पृथुर्वैण्यः पूर्वो
राजा येषां तानि पृथुपूर्वाणि क्रमशो नानानि इत्यर्थः॥ हरिः प्रादादित्युक्तं तत्र कोसौ हरिरित्यपेक्षायां तमेव विशिनष्टि॥ स हरिरिति

हरि·
१५

अज्ञानतत्कार्यहाराद्धरिः पुरुषः आद्यः वीरः इत्यादिरूपः हृष्टः सदानंदरूपः जिष्णुर्जयनशीलः प्रजापतिः प्रजापालकः पद्मयिः
आप्यायकः प्रकाशकः अम्भसोवसूतः॥२४॥ इतिहरिवंशे पुर्वभाषियांतृतीयोऽध्यायः॥३॥ इत्यादिमोददो राजसंदिकालंस्मर

पर्जन्यस्तपनोव्यक्तस्तस्य सर्वमिदं जगत्॥ भूतसर्गमिमं सम्यग्जानतो भरतर्षभ॥३७॥ नावृत्तिभयमस्तीह परलोकभयं कुतः
प्रयतो भव राजेन्द्र शृणुष्वैकमनास्ततः॥३८॥ नाशुचेर्नानसूयाय नाशिष्याय कदाचन॥ वर्त्तयेयमिमं राजन्नकृतज्ञायहितायव
३९॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदेन संमितं॥ इतिखिले पुहरिवंशे तृतीयोऽध्यायः॥३॥ वैशं॥ अभिषिच्या तु राज्ये तु पृथु
वैण्यं पितामहः॥ ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे॥१॥ द्विजानां वीरुधां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा॥ यज्ञानां तपसां
चैव सोमं राज्येऽभ्यषेचयत्॥२॥ अपां तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं पतिं॥ आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकं॥३॥ प्र
जापतीनां दक्षं तु मरुतामथ वासवं॥ दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादममितौजसं॥४॥ सागराणां नदीनां च मेघानां वर्षणस्य च
आदित्यानामधिपतिं पर्जन्यं वाभ्यषेचयत्॥५॥ सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं राजानं चाभ्यषेचयत्॥ सर्वाप्सरोगणानां च कामदेवं
तथा प्रभुं॥६॥ ऋतूनामथ मासानां वासराणां तथैव च॥ पक्षाणामयनानां च मुहूर्त्ततिथिपर्वणां॥७॥ कलाकाष्ठाप्रमाणानां
गतेनयनयोस्तथा॥ गणितस्याथ योगस्य चक्रे संवत्सरं प्रभुं॥८॥ ब॥

रोहिः जन्मान्तेपथधोऽरवृति चतुर्थेऽध्याय इष्यते निकायेषु निकायेषु हरिः प्राह प्रजापतिस्त्वक्तं तदेव प्रपंचयति अभिषिच्ये
त्यादिना प्रजापतिः परमेष्ठी राज्ये दिवि वसत्यालय ब्रह्मा॥ द्विजानां ब्राह्मणानां विरुधां वृक्षजातीनां निमरुतो देवतानां

राम·
१५

DR BHAU DAJI MEMORIAL

पार्थिवानां भूधराणां नागाः सर्पाश्चैनैकफणास्तेन—त्वेनिनिला अनुकटोकट विषवत्त्वेनेत्येके सर्कपर्कटः॥ प्रपिता इति

वैवस्वतं पितॄणां च यमं राज्येऽभ्यषेचयत्॥ यक्षाणां राक्षसानां च पार्थिवानां तथैव च॥९॥ सर्वभूतपिशाचानां गिरिशं शूलपा
णिनं॥ शैलानां हिमवंतं च नदीनामथ सागरं॥१०॥ नारायणं तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं॥ विप्रचित्तिं तु राजानं दा
नवानामथादिशत्॥११॥ गंधर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुं॥ नागानां वासुकिं चक्रे सर्पाणामथ तक्षकं॥१२॥ वार
णानां तु राजानमैरावतमथादिशत्॥ उच्चैःश्रवसमश्वानां गरुडं चैव पक्षिणां॥१३॥ मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषं तु गवां पतिं॥
वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवाभ्यषेचयत्॥१४॥ एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण प्रपितामहः॥ दिशापालानथ ततः स्थापयामास भारत
१५॥ पूर्वस्यां दिशि पुत्रं तु वैराजस्य प्रजापतेः॥ दिशापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यषेचयत्॥१६॥ दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य
प्रजापतेः॥ पुत्रं शंखपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत्॥१७॥ पश्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतं॥ केतुमंतं महात्मानं रा
जानं सोऽभ्यषेचयत्॥१८॥ तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः॥ उदीच्यां दिशि दुर्धर्षं राजानं सोऽभ्यषेचयत्॥१९॥
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना॥ यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते॥२०॥ राजसूयेऽभिषिक्तस्तु पृथुरेते
नराधिपैः॥ वेददृष्टेन विधिना राजराज्ये नराधिपः॥२१॥ ततो मन्वंतरेऽतीते चाक्षुषेऽमिततेजसि॥ परमेश्वराभिप्रायं॥
मनुराजनि। पृथुमन्वभिषिक्ते राजनिः राजसूयाभिषिक्तः पृथुः राजराज्ये साम्राज्येऽभिषिक्त इतिवाक्यार्थः पृथुराज्ञराज्ञे

अधिष्ठानं आश्रयः पात्रविशेषान्नदोह्यपात्रभेदान्॥ब्राह्मणो सौ नमस्कृत्येति प्रयोजनांतरं नैरपेक्ष्यमुक्तं॥कृताकृते कृत्याकृत्ये श
वैवस्वताय मनवे पृथिवी राज्यमादिशत्॥२१॥तस्य विस्तरमाख्यास्ये मनोर्वैवस्वतस्य वै॥तवानुकूल्याद्राजेन्द्र यदि शुश्रूष
सेनघ॥२२॥महद्ध्येतदधिष्ठानं पुराणे परिनिष्ठितं॥ पुण्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवासकरं शुभं॥२३॥जनमेजय उ०॥ विस्तरे
णाथ यो जन्म वैशंपायन कौरव्य॥ यथा महात्मनो तेन दुग्धा वै यं वसुंधरा॥२४॥यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्यथा षि
भिः॥यथा दैत्यैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यथा द्रुमैः॥२६॥यथा शैलैः पिशाचैश्च गंधर्वैश्च यथोत्तमैः॥राक्षसैश्च महासत्वैर्यथा
दुग्धा वसुंधरा॥२७॥तेषां पात्रविशेषांश्च वैशंपायन कौरव्य॥वत्सं पंक्तिरविशेषांश्च दोग्धारं चानुपूर्वशः॥२८॥यस्माच
कारणात् पाणिर्वेनस्य मथितः पुरा॥क्रुद्धैर्महर्षिभिस्तात कारणं तत्र कौरव्य॥२९॥वैशं०॥वक्ष्ये ते कौरव्य मिष्ठ यो
वैण्यस्य विस्तरं॥एकाग्रः प्रयतश्चैव शुश्रूष जनमेजय॥३०॥नाशुचेः क्षुद्रमनसो नाशिष्यायाव्रताय च॥कौरव्येयमि
दं राजन् कृतघ्नायाहिताय च॥३१॥स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं धन्यं वेदैश्च संमितं॥यश्चैवेनं श्रावयेन्नित्यं पृथोर्वैण्यस्य विस्तरं
३२॥ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शोचेत् कृताकृतं॥ इति खिलेषु हरिवंशे पृथुपाख्याने॥ ५॥ वैशंपायन उवाच॥ आसीद्ध
र्मस्य संगोप्ता पूर्वमत्रिसमः प्रभुः॥ अत्रिवंशसमुत्पन्नस्त्वंगो नाम प्रजापतिः॥१॥
नेप्राप्यतापत्रयं सज्जतीत्यर्थः॥ तथा च श्रुतिः एषह वाव नतपति किमहं साधु नाकरवं किमहं पापमकरवं॥ इति चतुर्थे

पंचमे वैण्यपाणौ तु मथिते पृथुसंभवः॥प्रजार्थत्वाज्जयत्वस्य पंचमेध्याय इष्यते॥नात्यर्थमित्यस्मिन्नेव जन्मनि प्राग्जन्मानु
ष्ठितधर्मेण भगवद्रूपं वैधस्य नाविततत्वात् धर्मकोविदत्वे हेतुः॥जाता इति काजात्मजात्मजः मृत्योर्दौहित्रः पृष्ठतः कृता अग्र

तस्य पुत्रो भवेद्वेण्यु नात्यर्थं धर्मकोविदः॥जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः॥२॥समातामहदोषेण तेन कालात्मज
त्मजः॥स्वधर्मं पृष्ठतः कृत्वा कामाल्लोभेष्ववर्तत॥३॥मर्यादां स्थापयामास धर्मापेतां स पार्थिवः॥वेदधर्मानतिक्रम्य सो
धर्मनिरतो भवत्॥४॥निःस्वाध्यायवषट्कारः प्रजास्तस्मिन्प्रजापतेः॥प्राप्यत्यं तत्र पुसोमं हुतं यज्ञेषु देवताः॥न यष्टव्यं
न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः॥ आसीत्प्रतिज्ञा क्रौरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते॥६॥अहमिज्यश्च यष्टा च यज्ञश्चेति कुरूद्वह॥
मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमित्यपि॥७॥मतिक्रामतमर्यादमाददानमसांप्रतं॥ऊचुर्महर्षयः सर्वे मरीचिप्र
मुखास्तथा॥८॥ऋषय ऊचुः॥वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः संवत्सरगणान्बहून्॥ अधर्मं कुरु मा वेण नैष धर्मः सनातनः॥९॥नि
धने त्रेभस्त्वंस्त्वं प्रजापतिरसंशयं॥ प्रजाश्च पालयिष्येहमिति ते समयः कृतः॥१०॥ वैशं०॥ तांस्तथा ब्रुवतः सर्वान्महर्षी
नब्रवीत्तदा॥ वेणः प्रहस्य दुर्बुद्धिरिदमर्थमनर्थवित्॥११॥ वेण उवाच॥स्रष्टा धर्मस्य कस्यान्यः श्रोष्टा धर्मस्य कस्य नः

स्वधर्मपितौ धर्मशृत्या निःस्वाध्यायवषट्काराः प्रजाश्चनवान्निति शेषः॥ प्रवृत्ते च धिकारप्राप्तमपि सोमं यष्टुः प्रजा ए
वयज्ञेषु देवता अदित्यः हिन्दोमश्च न भवेतीत्यर्थः॥ अस्तं प्रतमयुक्तः॥सनातनब्रह्म परं प्राप्तः निधने कुलेद्दं वै सभा।

हरि.
१७
न

कल्पषः॥ सनेववः प्रजनवंस स्रष्टारं अनुनेतुं प्रसादयितुं निगद्य वरुधृतवा॥ अतिमात्रोमा अतिक्रांताः अतिहृस्व इत्यर्थः॥ हृस्वस्य

श्रुतः वार्यं नपः सत्ये मर्यावाकः समोनुविश्व॥ प्रजनवं सर्वभूतानां धर्माणां च विशेषतः॥ संमृष्टानविदुर्नूनं नवंतोमांविवेतसः
२३॥ इच्छन् हृदये पृथिव्यां श्रावये यं जलेस्तया॥ यं वेनवं च रुंधेयं नात्र कार्याविचारणाः॥२४॥ यदानशक्यते मोहाद्वेनो
पाचपार्थिवः॥ अपनेतुं तदा वेंतं ततः क्रुद्धा महर्षयः॥२५॥ तस्मिन् द्य महात्मानो विस्फुरंतं महाबलं॥ ततोस्य सव्यम् ऊरुं तो
ममंथुः क्रांतिमन्यवः॥२६॥ तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राजन् ऊरुः प्रजज्ञिवान्॥ हृस्वोतिमात्रः पुरुषः कृष्णश्चातिवभूवह॥२७॥ स
भीतः प्रांजलिर्भूत्वा तस्थिवान् जनमेजय॥ तमत्रिर्विकलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीद्वचः॥२८॥ निषादवंशकर्तासौ बभूव वद
तांवरः॥ धीवरानसृजच्चापि वेणकल्मषसंभवान्॥२९॥ ये चान्ये विंध्यनिलया स्तुषाराः तुंबुरास्तथा॥ अधर्मरुचयस्ता
न्विद्धि तान्वेणकल्मषान्॥३०॥ ततः पुनर्महात्मानः पाणिं वेणस्य दक्षिणं॥ अरणीमिव संरब्धा ममंथुर्जातमन्यवः॥३१॥
पृथुस्तस्मात् समुत्पन्नः कराज्ज्वलनसंनिभः॥ दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिवाज्वलन्॥३२॥ स धन्वी कवची जातः पृथुर्वैण्यो म
हातपाः॥ आद्यं राजगवं नाम धनुर्गृह्य महारवं॥३३॥ शरांश्च दिव्यान् रक्षार्थं कवचं च महाप्रभं॥ तस्मिन् जातेथ भूतानि
संप्रहृष्टानि सर्वशः॥ समापेतुर्महाराज वेणेस्मिन् दिवं गते॥ समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना॥३४॥ तातः स
पुरुषव्याघ्र पुंनाम्नो नरकात्तदा॥

ति हृस्वः निषादः उपविश आद्यं प्रथमप्रवृत्तं॥ आजगवं अजगवो॥ शृंगाभ्यां निर्मितं धनुः समापेतुः संगतानि बभूवुः

राम०
१७

नरकात् नरकर्दमात् राज्ञे न विधिना अपरजिता दुःखं प्रापिताः तंतं निरेस्त धाहृता बभूवुः पुटके प्रति पत्रं सर्वं वृक्षाः मधुमंत
इत्यर्थः येनामहे पितामहेन प्रवर्तिते पृथोरेवयज्ञे॥ सूतो लोमहर्षणः पौराणिकः सुत्यां सुत्यायां सोमाभिषवेक्रियमाणे सो

तं समुद्रश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्वशः॥२६॥ तोयानि च निषेक्तानि सर्वशो वोपतस्थिरे॥ पितामहश्च भगवान् देवैरंगिरसैः सह॥२७
स्थावराणि च भूतानि जंगमानि च सर्वशः॥ समागम्य तदा वैण्यम् अभ्यषिंचन्नराधिपं॥२८॥ महता राजराज्येन प्रजानां तं महाद्युति
सो निषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदः॥२९॥ आधिराज्ये तदा राज्ये पृथुर्वैण्यः प्रतापवान्॥ पित्रापरंजितास्तस्य नाम राज्ये
त्यजायत॥३०॥ आपस्तस्तंभिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः॥ पर्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजभंगश्च नाभवत्॥३१॥ अकृष्टपच्या पृथि
वी सिद्ध्यंत्यन्नानि चिंतया॥ सर्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु॥३२॥ एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शुभे॥ सूतः सुत्यां स
मुत्पन्नः सौत्येहनि महामतिः॥३३॥ तस्मिन्नेव महायज्ञे यज्ञे प्राज्ञोथ मागधः॥ पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ महर्षिभिः॥३४॥
तावूचुर् ऋषयः सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः॥ कर्मैतदनुरूपं वां पात्रं तात्रायं नराधिप॥३५॥ तावूचतुः आवां देवान् ऋषींश्चैव प्रीण
याव स्वकर्मभिः॥ न चास्य विद्यो वै कर्म न तथा लक्षणं यशः॥३६॥ स्तोत्रं येनास्य कुर्याव राजस्तेजस्विनो द्विजाः॥ ऋषिभिस्तौ
नियुक्तौ तु भविष्यैः स्तूयतामिति॥३७॥

सौत्येहनि सुत्यादिने॥ समुत्पन्नो अग्निकुंडादिति शेषः॥ अग्निकुंडात् समुद्भूतस्तव निर्मलमानसे इ
ति व्यासोक्तेः मागधो वंशसंकरः वरे पुत्रयोः पात्रं लुब्धः विद्यो जानीव नियुक्तौ अज्ञातो हृतवान् करिष्यति पश्चात् दिनिर्भरं पूर्वकाले
वा

अभिद्रुतः प्रोत्पत्य दिवं गच्छ गदाहतः॥ समासोऽस्य पृष्ठं दमः पृथुः कार्मुकबाणान्वः धार्दयत अपाड्यत अग्रतः पूर्वमागतः यच्छन्निगह्लाथ

यानि कर्माणि कृतवान्पृथुः पश्चान्महाबलः॥ ततः प्रभृति लोकेषु स्तवेषु जनमेजय॥ ३८॥ आशीर्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधबन्दिभिः
॥ तयोः स्तवान्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात्प्रजेश्वरः॥ ३९॥ अनूपदेशं सूताय मागधं मागधाय च॥ तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्रोचुर्महर्षयः॥ ४०
वृत्तीनामेष वो दाता भविष्यति नराधिपः॥ ततो वैण्यं महाराज प्रजाः समभिदुद्रुवुः॥ ४१॥ त्वं नो वृत्तिं विधत्स्वेति महर्षिवचनात्तदा॥
सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचिकीर्षया॥ ४२॥ धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च पृथिवीमार्दयद्बली॥ ततो वैण्यभयत्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन्म
ही॥ ४३॥ तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत॥ सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैण्यभयात्तदा॥ ४४॥ प्रददर्शाग्रतो वैण्यं प्र
गृहीतशरासनं॥ ज्वलद्भिर्विशिखैर्बाणैर्दीप्ततेजसमच्युतं॥ ४५॥ महायोगं महात्मानं दुर्धर्षममरैरपि॥ अलभन्ती तदा त्रा
णं वैण्यमेवान्वपद्यत॥ ४६॥ कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिः सदा॥ उवाच वैण्यं नाधर्मं स्त्रीवधं कर्तुमर्हसि॥ ४७॥ क
थं धारयिता चासि प्रजा राजन्विना मया॥ मयि लोकाः स्थिता राजन्मयेदं धार्यते जगत्॥ ४८॥ मद्विनाशे विनश्येयुः प्रजाः पा
र्थिव विद्धि तत्॥ न मामर्हसि हन्तुं वै श्रेयश्चेत्त्वं चिकीर्षसि॥ ४९॥ प्रजानां पृथिवीपाल शृणु चेदं वचो मम॥ उपायतः समा
रब्धाः सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः॥ ५०॥ उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा इमाः॥ हत्वापि मां न शक्तस्त्वं प्रजानां पोषणे नृप॥ ५१॥ अ
न्नभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते॥ अवध्याश्च स्त्रियः प्राहुस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि॥ ५२॥ सत्त्वेषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्ह
सि॥ एवं बहुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजन्महर्षयः ॥५३ ॥छ॥

राम· १८

हरिवंशे तु वैदिकायां पंचमोऽः॥५॥ पृथुना वसुरूपतां नीता पृथिवी मन्वादि निष्क्रमात्॥ दुग्धा वान्नादि दुग्धानि षष्ठे ध्याय इतीर्यते॥ अवध्यां
स्त्रियमिति ह्यत्र हन्तव्यो त्तरमाह॥ एकस्येति द्वाभ्यां॥ एधंतीत्येधंते॥ अशुभे इति छेदः कथं धारयितेत्यस्योत्तरं त्वां निहत्येति॥ आ

कोपं निगृह्य धर्मात्मा वसुधामिदमब्रवीत्॥ ५४॥ इति खिलेषु हरिवंशे पृथूपाख्याने॥ पृथुरुवाच॥ एकस्यार्थाय यो हन्यादा
त्मनो वा परस्य वा॥ बहून्वा प्राणिनो लोके भवेत्तस्येह पातकं॥ १॥ सुखमेधन्ति बहवो यस्मिंस्तु निहते शुभे॥ तस्मिन्हते न
स्ति भद्रे पातकं नोपपातकं॥ २॥ सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुंधरे॥ यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं॥ ३॥
त्वां निहत्याद्य बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीं॥ आत्मानं प्रथयित्वाहं प्रजा धारयिता स्वयं॥ ४॥ सा त्वं शासनमास्थाय मम धर्म
भृतां वरे॥ संजीवय प्रजाः सर्वाः समर्था ह्यसि धारणे॥ ५॥ दुहितृत्वं च मे गच्छ तत एनमहं शरं॥ नियच्छेयं त्वद्धारणार्थमुद्य
तं घोरदर्शनं॥ ६॥ वसुधोवाच॥ सर्वमेतदहं वीर विधास्यामि न संशयः॥ उपायतः समारब्धाः सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः॥ ७॥
उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा इमाः॥ वत्सं तु मम तं पश्य क्षरेयं येन वत्सला॥ ८॥ समां च कुरु सर्वत्र मां त्वं धर्मभृतां वरः
यथा विस्यन्दमानं मे क्षीरं सर्वत्र भावयेत्॥ ९॥ वैशंपायन उ०॥ तत उत्सारयामास शैलाञ्छतसहस्रशः॥ धनुःकोट्या
तदा वैण्यस्तेन शैला विवर्द्धिताः॥ १०॥

त्मानं देहं धारयिता धारयिष्यामि॥ प्रथयिता विस्तार्य यावद्रूपता स्मिहने॥ प्रस्नवव
ती क्षरेयं दुग्धं त्वं वेयं॥ विस्यन्दमानं क्षरत्॥ भावयेत् स्तावयेत् सर्वत्र भवेत्॥ ~

विवर्द्धिता एकत्र कृता वणिग्वेव वणिक्पथः सत्यानृते वाणिज्ये॥ एतस्य पुरविभागादेः समरोचयन्त्रीत्याव कु र्वन्ति उपजीवंति।

पृथुर्वैण्योयदा राजा महावक्रे समागतः॥ मन्वंतरे षतीतेषु विषमासीद्वसुंधरा॥ १२॥ स्वभावेनास्याघम नवन्समाणिच॥ चाक्षुषस्यांतरे पूर्वमासीदेवं तदा किय॥ १३॥ नहि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृथवीतले॥ प्रविभाग पुराणानो ग्रामाणां वाभवत्तदा १४॥ न सस्यानि न गोरक्षं न कृषिर्न वणिक्पथः॥ नैव सत्यानृतं तत्र न लोभो न च मत्सरं॥ १४॥ वैवस्वतें तरे वास्मीन्सांप्रते। समुपस्थिते॥ वैण्यात्प्रभृति राजेंद्र सर्वस्यैतस्य संभवः॥ १५॥ यत्र यत्र समं तु स्यान्मेरासीत्तदा नघः। तत्र तत्र प्रजा। सर्वा निवासं समरोचयन्॥ १६॥ आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा॥ कृच्छ्रेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुमः॥ १७॥ सकल्पयित्वा वत्सं तु मनुं स्वायंभुवं प्रभुं॥ स्वपाणौ पुरुषव्याघ्र दुदोह पृथिवीं ततः॥ १८॥ सस्यजातानि सर्वाणि पृथुर्वैण्यः प्रतापवान्॥ तेनान्नेन प्रजास्तात वर्त्तंते द्यापि सर्वशः॥ १९॥ ऋषिभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा॥ वत्सः सोमो भवत्तेषां दोग्धा तु गिरसः सुतः॥ २०॥ बृहस्पतिर्महातेजाः पात्रं छंदांसि भारत॥ क्षीरमासीदस्तु परमं तपो ब्रह्म च शाश्वतं॥ २१॥ ततः पुनर्देवगणैः पुरंदरपुरोगमैः॥ कांचनं पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही॥ २२॥ वत्सस्तु मघवानासीद्दोग्धा तु सविता प्रभुः॥ क्षीरस्तु जैस्करं चैव येन वर्त्तंति देवता॥ २३॥ पितृभिः श्रूयते दुग्धा पुनर्देवी वसुंधरा॥ ॥

तपो ज्ञानं ब्रह्म वेदः शाश्वतं चानादिः॥ छंदांसि गायत्र्यादीनि॥ ऊर्जस्करं यज्ञपरिणामि॥

स्वधां पित्र्ये च लेक्षालांबु तुंवा फलं॥ नागानां इरावतः सर्पाणां धृतराष्ट्रो दोग्धेति शेषः तदाश्रित्य चिरं तीतित दा चारुः॥ तद्रूपा अयाः तदाव

राजतं पात्रमादाय स्वधाममितविक्रमैः॥ यमो वैवस्वतस्तेषामासीद्वत्सः प्रतापवान्॥ अंतकश्चाभवद्दोग्धा कालो लोकप्रकाशनः॥ २५॥ नागैश्च श्रूयते दोग्धा वत्सं कृत्वा तु तक्षकं॥ पलांबुपात्रमादाय विषं क्षीरं नरोत्तम॥ २६॥ तेषामैरावतो दोग्धा धृतराष्ट्रः प्रतापवान्॥ नागानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणां च महीपते॥ २७॥ तेनैव वर्त्तयंत्युग्रा महाकाया महाबलाः॥ तदाहारास्तदाचारास्तद्वीर्यास्तदुपाश्रयाः॥ २८॥ असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधराः॥ आयसं पात्रमादाय मायां शत्रुनिबर्हणीं॥ २९॥ विरोचनस्तु प्राह्लादिर्वत्सस्तेषामभूत्तदा॥ ऋत्विग्द्विमूर्द्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलाः॥ ३०॥ तयैते मायया द्यापि सर्वमायाविदो सुराः वर्त्तयंत्यमितप्रज्ञास्तदेषाममितं बलं॥ यक्षैश्च श्रूयते राजन्पुनर्दुग्धा वसुंधरा॥ आमपात्रे महाराज पुनरंतर्द्धानमक्षयं॥ ३२॥ वैश्रवणं कृत्वा यक्षैः पुण्यजनैस्तदा॥ दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्य यः॥ ३३॥ यक्षात्मजो महातेजास्त्रिशीर्षः सुमहातपाः॥ तेन ते वर्त्तयंतीति परमर्षिरुवाच ह॥ ३४॥ राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुंधराः॥ शावं कपालमादाय प्रजा नै कुंभराधिपः॥ ३५॥ दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत्कुरूद्वह॥ वत्सः सुमाली कौरव्य क्षीरं रुधिरमेव च॥ ३६॥ तेन क्षीरेण रक्षांसि यक्षाश्चैवमरोपमाः॥ वर्त्तयंति पिशाचाश्च भूतसंघास्तथैव च॥ ३७॥ पद्मपात्रे पुनर्दुग्धा गंधर्वैः साप्सरोगणैः॥

राः मधुरे वादे स्थानामल्किकसंगवद्धिमूर्त्तविवर्त्तयंति॥ प्राणान्धारयंति आमपात्रे अपक्वमृन्मये शाक्वं ग्राम्यस्येवं॥

शैलेशिलामयेपालाशेपर्णमये॥ अरण्यामत्राविधमना द्विमत्रा॥ प्रतिष्ठास्थानेयोनिः कारणंदोग्धाचतुर्वर्गस्यापि॥ असुपग
मादंगीकारात्॥ पुराणिप्रजावसतिमंतिनगराणिमंडलानिमहान्नगराणिपुराणांपत्तनानांच मालासमूहोस्तियस्यांयावै

वश्यंविश्वरथंकृत्वासुविशंधानरोत्तमः॥ ३९॥ गंधर्वराजोतिबलोमहात्मासूर्यसन्निभः॥ शैलस्थयतेदुग्धापुनर्देवीवसुंधरा॥
३९॥ अपद्यावैमूर्त्तमतारलानिविविधानिच॥ वश्यंस्तुतुहिमविनासौदोग्धामेरुर्महागिरिः॥ ४०॥ पात्रंतुशैलमेवासीतेन
शैलाप्रतिष्ठिता॥ दुग्धेयंवृक्षवीरुद्भिश्चपतेचवसुंधरा॥ ४१॥ पालाशंपात्रमादायछिन्नदग्धप्ररोहणं॥ दुदोहपुष्पितः
शालोवश्यपक्षोत्तमवत्सदा॥ ४२॥ सेयंधात्राविधात्रीचपावनीचवसुंधरा॥ चराचरस्यसर्वस्यप्रतिष्ठायोनिरेवच॥ ४३॥ स
र्वकामदुघादोग्धासर्वस्यप्ररोहिणी॥ आसीदायंसमुद्रांतामेदिनीतिपरिश्रुता॥ ४४॥ मधुकैटभयोकृत्स्नामेदसासम
भिप्लुता॥ तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः॥ ४५॥ ततोभ्युःपरमाहाज्ञपृथोवैन्यस्यनारत॥ दुहितृत्वमनुप्राप्तादेवी
पृथ्वीतिवोच्यते॥ ४६॥ पृथुनाप्रविभक्ताचशोधिताचवसुंधरा॥ सस्याकरवतीस्फीतापुरपत्तनमालिनी॥ ४७॥ एवंप्रभा
वोवैन्यस्यराजासौहानसत्तमः॥ नमस्यश्चैवपूज्यश्चभूतग्रामैर्नसंशयः॥ ४८॥ ब्राह्मणैश्चमहाभागैर्वेदवेदांगपारगैः॥
पृथुरेवनमस्कार्योब्रह्मयोनिस्सनातनः॥ ४९॥ पार्थिवैश्चमहाभागैःपार्थिवत्वमिहेप्सुभिः॥ आदिराजोनमस्कार्यःपृथुर्वै
न्यप्रतापवान्॥ ५०॥ योधैरपिचविक्रांतैःप्राप्तुकामैर्जयंयुधि॥ आदिराजोनमस्कार्योयोधानांप्रथमोनृपः ५१

न्यःपृथुःभूतग्रामैः॥ प्राणिसमूहैः ब्रह्मयोनिश्चात्रेयःसनातनोविष्णुरूपः॥ ~

पण्यवृत्तेमनुष्ठितेवाणिज्याद्युपजीविभिः॥ हरिवंशेषष्ठोध्यायः॥ ६॥ मन्वंतराणिमनवोदेवाऋष्यादयस्तथा॥ सप्तमेवानुवर्ण्यंते
क्रमशोवैपृथुकुरमेरुसावर्णइतिवेदतापुराणप्रसिद्धासावर्णानांपृथग्विशेषणंकदाचित्तत्राद्यःसूर्यसावर्णस्ततोब्र

योहियोद्वाराणांयातिकोर्नृपितापृथुर्नृपं॥ सनीमस्त्याश्चपंश्चामानुस्तेमीजवतिकोत्रिमान्॥ ५२॥ वेत्रपेरपिवैवेताड्यैःपण्यवृत्तिविध
यिभिः॥ पृथुरेवनमस्कार्योवृत्तिदोतामहायशाः॥ ५३॥ तथैवशुद्धैश्शुचिभिस्त्रिवर्णपरिचारिभिः॥ पृथुरेवनमस्कार्यःश्रेयपरम
भीप्सुभिः॥ ५४॥ एतेवत्सविशेषाश्चदोग्धारःक्षीरमेवच॥ पात्राणिचमयोक्तानिकिंभूयोवर्णयामिते॥ ५५॥ इतिश्रीखिलेषुहरिवं
शेपृथुपाख्याने॥ जनमेजयउ॰॥ मन्वंतराणिदिव्यानिविस्तारेणतपोधन॥ पूर्वसृष्टिंविसृष्टिंचवैशंपायनकीर्त्तय॥ १॥ यावंतो
मनवश्चैवयावंतंकालमेवच॥ मन्वंतरमहंब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्वतः॥ २॥ वैशं॰॥ नशक्योविस्तरस्तातवक्तुंवर्षशतैरपि॥
मन्वंतराणांकौरव्यसंक्षेपेणतवमेशृणु॥ ३॥ स्वायंभुवोमनुर्वत्सस्वमनुःस्वारोचिषस्तथा॥ उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्त
था॥ ४॥ वैवस्वतश्चकौरव्यसांप्रतोमनुरुच्यते॥ सावर्णश्चमनुस्तातभौत्योरौच्यस्तथैवच॥ ५॥ तथैवमेरुसावर्णाश्चत्वारो
मनवःस्मृताः॥ अतीतावर्तमानाश्चतथैवानागतानृप॥ ६॥ कीर्तितामनवस्तातमयेवकुरुणपाक्षत॥ ऋषींस्तेषांप्रवक्ष्या
मिपुत्रान्देवगणांस्तथा॥ ७॥ मरीचिरत्रिर्भगवानंगिराःपुलहःक्रतुः॥ पुलस्त्यस्यवशिष्ठश्चैवसप्तैतेब्रह्मणःसुताः॥ ८॥ उत्तर
स्यांदिशितथाराजन्सप्तर्षयःस्मृताः॥

क्ष्मसावर्णस्ततोइंद्रसावर्णइत्येवंतत्रचैवासप्त॥ दक्षस्यपुत्राःप्रियायाः॥ ~

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

पुत्रा याश्चत्वारो महत्तपसा रुद्रमाराधयामासुः॥ तत्र ब्रह्मरुद्र इत्यनेन रुद्रमेकमेव मन्यमानाः पुरस्कारक्रमेण तेषां नामानि तियथाश्रुतिं श्रुति॥
गुरूपदेशमनतिक्रम्येति एषां मनूनां स्वायंभुवमन्वंतरगतमृष्यादित्रयमाह मरीचिरिति चतुर्भिः अपरे चैव स्वाराजनसप्तर्षयो॥
अन्ये पुत्रः पुत्रनामस्वारोचिषागतमृष्यादित्रयमाह॥ ऊर्वइति॥ चतुर्भिः वशिष्ठपुत्रा इत्यंतेनैव कल्पपुत्रः वायुप्रोक्ताः॥ वायुपु

यमो नाम तथा देवाः स्वायंभुवेतरे॥ ७॥ अग्निध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधातिथिर्वसुः॥ ज्योतिष्मान्धृतिमान्हव्यः सवनः पुत्र एव
च॥ मनोः स्वायंभुवस्यैते दश पुत्रा महौजसः॥ एतत्ते प्रथमं राजन्मन्वंतरमुदाहृतं॥ १०॥ ऊर्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तंबः काश्यप
एव च॥ प्राणो बृहस्पतिश्चैव दत्तो निश्च्यवनस्तथा॥ ११॥ एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः॥ देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः
स्वारोचिषांतरे॥ १३॥ हविध्रः सुकृतिर्ज्योतिरापो मूर्तिरयस्मयः॥ प्रथितश्च नभस्यश्च नभऊर्जस्तथैव च॥ १४॥ स्वारोचिषस्य पु
त्रास्ते मनोस्तात महात्मनः॥ कीर्तिताः पृथिवीपाल महाबलपराक्रमाः॥ १५॥ द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वंतरं मया॥ इदं
तृतीयं वक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप॥ १६॥ वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः॥ हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा नाम सुतेज
सः॥ १७॥
राणे॥ तृतीयमौत्तमे मेरुमनौ॥ वसिष्ठपुत्राः सप्त वासिष्ठा इति विश्रुताः॥ ऋषयोऽत्र उत्तमस्येयाः प्रोक्ता इति त्रिमेणान्व
यः॥ केते वासिष्ठा ये पूर्वं हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा नाम नाम्ना सुतेजसः अतिसंतापाः आसन्निति पश्चाद्वासिष्ठा जाता इत्यन्व
यः

उत्तमेयान्उत्तमपुत्राव॥ तनूजः तत्जन्मा॥ चतुर्थं तामसस्य मनोः पुत्राः पौत्राश्चैते ब्रह्मणएव उपसंहरति॥ चतुर्थं चितेदंतरमिति॥
रैवतमन्वंतरगतमृष्यादित्रयमाह॥ देवबाहुरिति सार्द्धैश्चतुर्भिः मुनिरिति वेदसरसो विशेषणं॥ सोमजः इत्यनुदुपवाहौः स्वात्रे

ऋषयो त्रमया प्रोक्ताः काश्मानानि बोधनात॥ उत्तमेयान्महाराज दश पुत्रान्मनोरिमान्॥ १८॥ इष ऊर्जस्तनूजश्च मनुमाधव ए
व च॥ शुचिः शुक्रः सहश्चैव नभस्यो नभ एव च॥ १९॥ मानवस्तत्र देवाश्च मन्वंतरमुदाहृतं॥ मन्वंतरं चतुर्थं ते कथयिष्यामि त
च्छृणु॥ २०॥ काव्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जह्नुर्धामा च भारत॥ कपीवानकपीवांश्च तत्र सप्तर्षयो नृप॥ २१॥ पुराणे कीर्तितास्तात पुत्र
पौत्राश्च भारत॥ सत्या देवगणाश्चैव तामसस्यांतरे मनो॥ २२॥ पुत्रांश्चैव प्रवक्ष्यामि तामसस्य मनोर्नृप॥ द्युतिस्तपश्च सुतप
स्तपोमूलस्तपोशनः॥ २३॥ तपोरतिरकल्माषस्तन्वी धन्वी परंतप॥ तामसस्य मनोरेते दश पुत्राः प्रकीर्तिताः॥ २४॥ वायुप्रोक्ता
महाराज चतुर्थं चैतदंतरं॥ वेदबाहुर्यदुध्रश्च मुनिर्वेदशिरस्तथा॥ २५॥ हिरण्यरोमा पर्जन्य ऊर्ध्वबाहुश्च सोमजः॥ सत्यनेत्रस्त
थात्रेय एते सप्तर्षयोऽपरे॥ २६॥ देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः स्मृताः॥ पारिप्लवश्च रैभ्यश्च मनोरंतरमुच्यते॥ २७॥ अथ पु
त्रानिमांस्तस्य निबोध गदतो मम॥ धृतिमानव्ययो युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः॥ २८॥ अरण्यश्च प्रकाशश्च निर्मोहः सत्यवाक्क
ति॥
पइति सत्यनप्रेस्येति विशेषणमिति समस्तं॥ पारिप्लवरैभ्यो देवगणौ तस्य रैवतस्य॥ उपसंहरति रैवतस्येति॥

षष्ठं चाक्षुषस्य मनोः ऋभ्वादयः पंचदेवगणास्त्वयेत्र्यायांतेंगिरसः पुत्रा इति संबंधः मनुपुत्रानाह नाड्वलेया इति चाक्षुषान्मनो॥
नड्वलायां तत्रोत्पन्नायां जाता नाड्वलेयाः दश वैवस्वतात् सप्तमादि त्रयमाह॥ अत्रिरित्यादि पंचभिः सांप्रते वैवस्वते मन्वंतरे॥

रैवतस्य मनोः पुत्राः पंचमं चैतदंतरं॥२९॥ षष्ठे त्वंतरे प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप॥ भृगुर्नभो विवस्वांश्च सुधामा विरजास्तथा॥
३०॥ अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तैते यमहर्षयः॥ चाक्षुषस्यांतरे तात मनोर्देवानिमांशृणु॥३१॥ आप्याः प्रसूता ऋभवः पृथुकाश्च दि
वौकसः॥ लेखाश्च नाम राजेंद्र पंच देवगणाः स्मृताः॥३२॥ ऋषेरंगिरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः॥ नाड्वलेया महाराज दश पु
त्राश्च विश्रुताः॥३३॥ ऊरुप्रभृतयो राजन् षष्ठं मन्वंतरं स्मृतं॥ अत्रिर्वसिष्ठो भगवान् कश्यपश्च महानृषिः॥३४॥ गौतमश्च भर
द्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च॥ तथैव पुत्रो भगवान् ऋचीकस्य महात्मनः॥३५॥ सप्तमो जमदग्निस्तु ऋषयः सांप्रतं दिवि॥ साध्या
रुद्राश्च विश्वे च वसवो मरुतस्तथा॥३६॥ आदित्याश्चाश्विनौ चापि देवा वैवस्वते स्मृताः॥ मनोर्वैवस्वतस्यैते वर्तंते सांप्रतेंतरे
३७॥ इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः॥ एतेषां कीर्तितानां तु महर्षीणां महौजसां॥३८॥ राजन् पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सं
वसिन्नारत॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु प्राग्दिशः सप्त सप्तका॥३९॥ लोकधर्मव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च॥

देवानाह॥ साध्या इति पुत्राः सुरेसुराः ऋषयो शावतारहेतुः षडिम मुच्यते॥ मन्वंतरादि षष्ठ च सप्तम मसु प्रजापतिरिति॥ प्राग
दिशः पूर्वकल्पस्य व्यवस्थितधर्मोपदेष्टारः उपदेशादिना लोकेरक्षणं कृतवंतः तस्यार्थः

मेमरुः परमेष्ठिसुताः नामांतरं प्राप्तस्य कश्यपस्य सुताः सावर्णस्य वैवस्वतस्य तानेवाह पादोने रामः परशुरामः भारद्वाजो द्रौणि
मन्वंतरे व्यतिक्रांते चत्वारः सप्तका गुणाः॥४०॥ कृत्वा कर्म दिवं यांति ब्रह्मलोकमनामयं॥ ततोन्ये तपसा युक्ताः स्थानं तत्पूरयंत्युत
४१॥ मनोरंतरमासाद्य सावर्णस्येह तां शृणु॥ सावर्णमनवस्तात पंच तांश्च निबोध मे॥४२॥ एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारस्तु प्रजापतेः
परमेष्ठिसुतस्तात मेरुसावर्णतां गतः॥४३॥ दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप॥ रामो व्यासस्तथात्रेयो दीप्तिमंतो बहुश्रुताः
४४॥ भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाद्युतिः॥ गौतमस्यात्मजश्चैव शरद्वान्नाम गौतमः॥४५॥ कौशिको गालवश्चैव ऊर्वः काश्यप
एव च॥ एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिसत्तम॥४६॥ ब्रह्मणः सदृशाश्चैते धन्याः सप्तर्षयः स्मृताः॥ अभिजात्या च तपसा मंत्रव्या
करणे तथा॥४७॥ ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु स्मृता ब्रह्मर्षयोमलाः॥ भूतभव्यभवच्चैव बुध्या चैव च ये स्वयं॥४८॥ तपसा चैव प्रसि
द्धा ये संगताः प्रविचिंतकाः॥ मंत्रव्याकरणैश्चैव ऐश्वर्यात्सर्वशश्च ये॥४९॥ एतान् भावान्विते ज्ञात्वा निष्ठिकानि च नाम च॥ सप्तैते
सप्तभिश्चैव गुणैः सप्तर्षयः स्मृताः॥५०॥ दीर्घायुषो मंत्रकृत ईश्वरा दीर्घचक्षुषः॥ बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्माणो गोत्रप्रावर्तकास्तथा॥५१
प्रवर्तंते ते ते वर्णानाश्रमांश्चैव सर्वशः॥ कृतादिषु युगाद्येषु सर्वेष्वेव पुनः पुनः॥५२॥ सप्तर्षयो महाभागाः सत्यधर्मपराय
णाः॥ तेषां वै चान्वयोत्पन्ना जायंते ह पुनः पुनः॥५३॥ मंत्रब्राह्मणकर्तारो धर्मे प्रशिथिले तथा॥ तस्माच्च वरदाः सप्त परेस्म
राच याचिता॥५४॥ तस्मात्तु कालेन वयः प्रमाणमृषिभावने॥ एष सप्तर्षिकोद्देशो व्याख्यातस्ते मया नृपः॥५५॥
अश्वत्थामा च॥ शरद्वान् गौतमश्च कृपाचार्यश्च॥ कौशिकः कौशिकपुत्रो गालवः ऊर्वः रुरुकाश्यपो वसिष्ठपणश्च बाधवान्॥

शतानीकोनिरामित्रोवृषसेनोजयद्रथः॥भूरिद्युम्नःसुवर्चाश्चदशात्वेनेमनोसुताः॥एकादशेथपर्यायेतृतीयस्यांतरेमने॥
मनस्यस्यसप्तऋषीस्त्वपिकीर्त्यमा॥नानिबोधमे॥हविष्मान्काश्यपश्चापिहविष्मान्यस्यभार्गवः॥तरुणश्चनपात्रेयो
वासिष्ठस्त्वनघस्तथा॥सावर्णस्यमनोपुत्रान्भविष्याशृणुसत्तमः॥अनागतश्चसप्तैतेख्याताद्विवामहर्षयः॥वरीवे
श्चावरीवांश्चसंमतोधृतिमान्वसु॥वरिष्ठश्चापिधृष्णुश्चवाजःसुमतिरेवच॥सावर्णस्यमनुपुत्रानादभविष्यादश

श्रीगोपालजनवंद्यायनमः॥३॥

भारत॥प्रथमेमेरुसावर्णेप्रवक्ष्यामिमुनिनश्रृणु॥ मूलपंक्तिः॥ ३॥ मनुपुत्रानाह॥वरीविनिति॥मेरुसावर्ण
स्यचत्वारोब्रह्मादक्षरुद्रासावर्णास्याः तत्रप्रथमेरुद्रसावर्णस्मिनवमेमन्वंतरेएकैकविशिष्टस्मनमुनीनाह॥
मेधातिथिरितिद्वाभ्यांरोहितमंतरमपतिदेव॥रोहितपुत्राणांदेवलात्॥प्रथमस्यतीतिशतृान्नवमोदिप्ताकेतुःपर्या
येपरिवर्तनेद्वितीयस्यमेरुसावर्णानांमध्येदक्षसावर्णस्य॥ अष्टमः॥अष्टानांसंख्या॥२

स्वकवसिष्ठपुत्राणामेव॥ऋषिगणानांचतुर्थाविनमसननःसंज्ञस्यसस्यआत्मापुत्रइत्यर्थःऋषिमंतःमन्नासातायेदेवाः॥
तएवदेवतास्तासांपुंस्त्वेदेवाभिप्रायःमनुपुत्रानाह॥मनोसुताइतिसंधिरार्षःवार्यवानुवृतीयःअनिराइतिपंचमःद्वितीयस्य
रुद्रसावर्णस्मिन्स्याअंगिरसतद्वितीयश्रवणाहांदसःमनुपुत्रानाहसर्वत्रइति॥चतुर्थस्यमेरुसावर्णस्यास्यमेमनोः॥पं

मेधातिथिस्तुपौलस्त्योवसुकाश्यपएवच॥ज्योतिष्मान्भार्गवश्चैवद्युतिमानंगिरास्तथा॥५६॥सवनश्चैववासिष्ठआत्रेयोह
व्यवाहनः॥पौलहसप्तइत्येतेमुनयोरोहितेंतरे॥५७॥देवानांचगणास्तत्रत्रयएवनराधिप॥दक्षपुत्रस्यपुत्रास्तेरोहितस्यप्र
जापते॥मनोपुत्राधृष्टकेतुःपंचहोत्रोनराकृति॥पृथुश्रवान्भूरिद्युम्नर्चिकोबृहतोगय॥५८॥प्रथमेनस्यतुसावर्णेनवपु
त्रामहौजसः॥दशमेत्वथपर्यायेद्वितीयस्यांतरेमनो॥६०॥हविष्मान्पौलहश्चैवसुकृतिश्चैवभार्गवः॥आपोमूर्तिस्तथात्रे
योवासिष्ठश्चाष्टमस्मृतः॥६१॥पौलस्त्यःप्रथमश्चैवनभोगश्चैवकाश्यप॥अंगिरानभसःसत्यःसप्तैतेपरमर्षयः॥६२॥देवतानां
गणौद्वौतौऋषिमंत्रस्यवेस्मृताः॥मनोसुतोत्तमौजश्चदेवानीकःपुरुद्वह॥६३॥क्षेमधन्वादृढायुश्चआदर्शःपंडकोमनुः॥सा
वर्णस्यतुपुत्रावैद्वितीयस्यनवस्मृताः॥६४॥
गिराःअंगिरसःतपसोमूर्तिःतपोमूर्तिःयेब्राह्मणासमानसासुतायेप्रोक्ता॥
स्तेपंचतेदेवगणाइत्यन्वयः॥जाष्वेइत्यनुवादःमनोरुच्यस्यांगिराःअंगिरसोधृतिमान्मनुपुत्रानाह॥नवोदशास्य॥
ति॥रुचेरोअस्यमनुपुत्रानाहतरंगजारुरितिसाद्वैन॥

अंगिराः अंगिरसः तपसो मूर्तिस्तपो मूर्तिः ये ब्राह्मणा मानसासुता॥ ये प्रोक्तास्ते पंचैते देवगणाः स्मर्थ्यन्वयः साध्येष्वनुवादः॥

चतुर्थस्य तु सावर्णेः ऋषिन्नुपसनि बोध मे॥ द्युतिर्वसिष्ठपुत्रश्च आत्रेयः सुतपास्तथा॥६५॥ अंगिरास्तपसो मूर्तिस्तपस्वी का
श्यपस्तथा॥ तपोमूलश्च पौलस्त्यः पौलहश्च तपोरविः॥६६॥ भार्गवः सप्तमस्तेषां विज्ञेयस्तु तपोधृतिः॥ पंचदेवगणाः प्रोक्ता
मानसा ब्रह्मणस्तु ते॥६७॥ देववायुरदूरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः॥ मित्रवान् मित्रदेवश्च मित्रसेनश्च मित्रकृत्॥६८॥ मित्र
बाहुः सुधावश्च द्वादशैते मनोः सुताः॥ त्रयोदशे यपर्याये नाथ्ये मन्वंतरे मनोः॥६९॥ अंगिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यो हव्यपसु
यः॥ पौलहस्तत्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सुकः॥७०॥ निःप्रकंपस्तथात्रेयो निर्मोहः काश्यपस्तथा॥ सुतपाश्चैव वासिष्ठः सप्ते
ते तु महर्षयः॥७१॥ त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयंभुवाः॥ त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुतः॥७२॥ चित्रसेनो वि
चित्रश्च तयो धर्मभृयोऽभयः॥ सुनेत्रः क्षत्रवृद्धश्च सुतपा निर्भयो दृढः॥७३॥ रौच्यस्यैते मनोः पुत्रास्त्वंतरे तत्त्रयोदशे॥ चतुर्द
शेऽपि पर्याये भौतस्यैवांतरे मनोः॥७४॥ भार्गवो ह्यतिबाहुश्च शुचिरांगिरसस्तथा॥ युक्तश्चैव तथात्रेयः शुक्रो वासिष्ठ एव च॥७५॥
अजितः पौलहश्चैव अंत्याः सप्तर्षयश्च ते॥ देवतानां गणाः प्रोक्ताः पंच वै नरतर्षभ॥७६॥ तरंगभीरुर्बुध्नश्च तरस्वानुग्र एव च॥
अभिक्रांतिः प्रवीरश्च जिष्णुः संक्रंदनस्तथा॥७७॥ तेजस्वी सबलश्चैव भौतस्यैते मनोः सुताः॥ भौतस्यैवाधिकारे तु पूर्णं कल्पस्तु
पूर्यते॥७८ इत्येतानागतानां नामनवः कीर्तिता मया॥ एतेषां कल्पमुत्थायिकोऽस्मिन्नित्युरवमेधते॥७९॥ यश्चाप्नोति मुद
रायुषां सम्यनचेन्नरः॥ अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः॥ ~ ॥७॥ मनो रौच्यस्य अंगिराः अंगिरसो धृतिमान्

युगसहस्रे चतुर्युगसहस्रं ब्रह्मदिनमिति यावत् प्रजाभिः सहभागशः॥ यथा भागं संहारेऽनिर्स्ते तेऽपि पृथिवीतान् समसमुद्रासप

एतान्युक्तानि कौरव्य समासात्तानि भारत॥ मन्वंतराणि सर्वाणि निबोधानागतानि मे॥८०॥ सावर्णमनवस्तात पंच तांश्च निबोध मे
एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारस्तु प्रजापतेः॥८१॥ परमेष्ठिसुतास्तात मेरुसावर्णतां गताः॥ दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियाया स्तनया न
पा॥८२॥ महता तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे महौजसः॥ रुचेः प्रजापतेः पौत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः॥८३॥ भूत्यां चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नाम
मरुचैः सुतः॥ अनागताश्च सप्तैते कल्पेऽस्मिन्मनवः स्मृताः॥८४॥ देवतानां गणाः प्रोक्ताः पंच वै नरतर्षभ॥ तरंगभीरुर्बुध्नश्च
तरस्वानुग्र एव च॥८६॥ अभिक्रांतः प्रवीरश्च जिष्णुः संक्रंदनस्तथा॥ तेजस्वी सबलश्चैव भौतस्यैते मनोः सुताः॥८७॥ भौ
तस्यैवाधिकारे तु पूर्णं कल्पस्तु पूर्यते॥ इत्येतानागतानां तु मनवः कीर्तिता मया॥८८ इति खिलेषु हरिवंशे सप्तमोऽध्याय

स्मना॥ पूर्णं युगसहस्रं तु परिपाल्य नरेश्वरैः॥ प्रजाभिश्चैव तपसा संहारं तेषु नित्यशः॥ इति हरिवंशे सप्तमोऽध्यायः७

हरिवंश· २५

मन्वंतरप्रसंख्यानं युगमानं तथैव च॥ ब्रह्मणोऽक्रमसंख्यानां श्रवमेधाय इयिति॥ विभजते कृस्ते लोकानामिदं लौकिकं मानुषं मा
नवं मनोः पर्यंद्विपरार्द्धरूपं ब्राह्ममिति॥ तेर्षवेधिनी गणनामुपाद्य॥ काष्ठा एका पंचदशात्वक्रामानिप्राय॥ इहैतुश्रुष्टाद्दश

जनमेजयउ०॥ मन्वंतरस्य संख्यानं युगानां च महाद्युते॥ ब्रह्मणोन्नप्रमाणं च वक्तुमर्हसि मे द्विजः॥१॥ वैशंपायनउ०॥ अ
होरात्रं विभजते सूर्यो मानवं लौकिकं॥ तामुपादाय गणनं शृणु संख्यामरिंदम॥ २॥ निमेषे पंचदशनि काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कल्प
त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः॥३॥ अहोरात्रमिति प्राहुश्चंद्रसूर्य्यगतिं नृप॥ विशेषणा तु सर्वेषु अहोरात्रं च
नित्यशः॥४॥ अहोरात्रे पंचदश पक्ष इत्यभिशब्दितः॥ द्वौ पक्षौ च स्मृतो मासो मासौ द्वावृतुरुच्यते॥५॥ अवृंद्वयनमुक्तं तु
अयने त्वतु निस्मृते॥ दक्षिणं चोत्तरं चैव संख्यातत्त्वविशारदैः॥६॥ मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमन्वितः॥ पितॄणां तदहो
रात्रमिति कालविदो विदुः॥७॥ कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लपक्षस्तु शर्वरी॥ कृष्णपक्षस्त्वहः श्राद्धं पितॄणां वर्ततेन नृप॥८॥ मानु
षेणा तु मानेन योऽवै संवत्सरः स्मृतः॥ देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवोत्तरायणं॥ दक्षिणा नयनं स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थचिंतकैः

निमेषास्तु काष्ठेति श्रवणात्॥ ताः काष्ठा त्रिंशत्कला एका एव मन्ये पि मनीषिणः अहोरात्रं शतिगतिस्वरूपं ताः सर्वेषु निमिष
दिषु॥ अहोरात्रेऽएव नित्यशः नित्यमेव चंद्रसूर्यगतिं प्राहुरित्यन्वयः अहोरात्रमिति अहोरात्रप्रमाणं चंद्रसूर्ययोगतिं प्राहुरि
ति च

राम· २५

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

देवमानेन
कृत· ४८००
त्रेता ३६००
द्वापर २४००

मनुष्यमानेन
कृत १७२८०००
त्रेता १२९६०००
द्वाप ८६४०००
कलि ४३२०००

मनोरहोरात्रमाम हमो॥ दिव्यमष्टमिति॥ तस्यत्तस्यापि लक्षणमाह॥ अहोरात्रमिति॥ मासस्यापि मानं वैलक्षणमाह॥ पक्षौ
दशगुणमिति मासैः द्वादशभिश्च गुणैः॥ युगैरिति कृतुमानं वै लक्षणामित्युक्तं॥ संध्या प्रातःसंध्यांशः पूर्वभागः एकोपाद्य

दिव्यमष्टं दशगुणमहोरात्रं मनोः स्मृतं॥१०॥ अहोरात्रं दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते॥ पक्षो दशगुणो मासो मासो द्वादशभिर्गु
णैः ११॥ कृतु मनूनां संप्रोक्तं प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः॥ चत्वार्येव सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगं॥१२॥ तावच्छती नवे ह्यस्य सं
ध्यांशश्च तथाविधः॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतास्यात्परिमाणतः॥१३॥ तस्याश्च त्रिशती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः॥ तथा व
र्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्तितं॥१४॥ तस्यापि द्विशती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः॥ कलिर्वर्षसहस्रं तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः॥
१५॥ तस्यापि शतिका संध्या संध्यांशश्च तथाविधः॥ एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्तिता॥१६॥ दिव्येनानेन मानेन युग
संख्यां निबोध मे॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्युगं १७ युगं तदेकसप्तत्या गुणितं नृपसत्तम॥ मन्वंतरमिदं प्रोक्तं सं
ख्यातार्थविशारदैः॥१८॥ अयनं चापि तत्प्रोक्तं देवानां दक्षिणोत्तरे॥ मनुप्रजापते यत्र समाप्ते याप्यनेप्रजाः॥१९॥ ततोऽपरो
मनुकालमेता वै तेन च स्मृतं॥ समतीते तु राजेंद्र प्रोक्तः संवत्सरः सवै॥२०॥ तदेव वायुतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना॥

दशसाहस्राब्दवर्षाणामिति शेषः॥ सा च संध्या समश्च सहैव॥ युगसंख्यामित्यत्र चतुर्दश मत्वान्॥ अयनं चापि तद्देवब्रह्मणा एव
प्रजोत्र स्य॥ समतीतेषु चतुर्दशसमनु युसिद्धिमित्येषु संवत्सरो मनुनामैव तस्यैव नामांतरमाह॥ तदेव वायुनमिति॥

हरि· २६

कल्पोदेनेदिनाख्यः दिवःपर्यंतेदिनांतेनिःशेषः॥ अत्रजोकस्यसंकर्षणामुख्यदिनाद्यादित्यप्रवणात्॥ संहारानित्यप्रलयाः संनवानाना
जन्मादि॥ अतोनशक्यंब्राह्मणमग्रतः कृत्वेतिब्रह्मसहारेणेत्यर्थः॥ कोसौनारायणइत्यपेक्षायामाह॥ स्रष्टेति॥ तत्रजगतिरात्रि
ब्रह्मणस्तदहःप्रोक्तंकल्पश्चेतिनिगद्यते॥२१॥ सहस्रयुगपर्यंतंसानिशाप्रोच्यतेबुधैः॥ निमकृत्रमुयत्रावोसरोलवनकानना
तस्मिन्युगसहस्रेतुपूर्णेभरतसत्तम॥ ब्राह्मोदिवसपर्यंतेकल्पोनिःशेषउच्यते॥२३॥ युगानिसप्ततिस्तानिसाग्राणिकथिता प्र
नितेह॥ कृतत्रेतादियुक्तानिमन्वंतरमुच्यते॥२४॥ चतुर्दशैतेमनवःकीर्तिताकीर्तिवर्द्धनः॥ वेदेषुसपुराणेषुसर्वेषुप्रभविष्णव
२५॥ प्रजानांपतयेराजन्नन्येषांप्रकीर्तनं॥ मन्वंतरेषुसंहारासंहारांतेषुसंभवः॥२६॥ नशक्यमंततेषांवैवक्तुंवर्षशतैरपि
विसर्गस्यप्रजानांवैसंहारस्यचभारत॥२७॥ मन्वंतरेषुसंहाराःश्रूयतेभरतर्षभ॥ सशेषास्तत्रतिष्ठंतिदेवाःब्रह्मर्षिभिःसह२८
तपसाब्रह्मचर्येणश्रुतेनचसमन्विता॥ पूर्णेयुगसहस्रेतुकल्पोनिःशेषउच्यते॥२९॥ तत्रभूतानिसर्वाणिदग्धान्यादित्यर
श्मिभिः॥ ब्रह्माणमग्रतःकृत्वासहादित्यगणैर्विभो॥३०॥ योगंयोगीश्वरंदेवमजंक्षेत्रज्ञमच्युतं॥ प्रविशंतिसुरश्रेष्ठंहरिंनारा राम· २६
यणंप्रभुं॥३१॥ येस्रष्टासर्वभूतानांकल्पांतेषुपुनःपुनः॥ अव्यक्तःशाश्वतोदेवस्तस्यसर्वमिदंजगत्॥३२॥ तत्रसंवर्तनेराज्ञिस
कलेकार्णवेतदा॥ नारायणोदरेनिद्रांब्रह्मसंवर्षसहस्रकं॥३३॥ तावंतमितिकालंसारात्रिरित्यभिःज्ञाहिता॥ निद्रायोगमनुप्रा
प्तोयस्मामंतेपितामहः॥३४॥ निद्रांवर्त्तयति॥ पुत्रांतोभूतंभिव॥ नारायणोदरेनारायणोदरमध्येलीनेसतिकार्यंतेकाल॥

मित्यपेक्षायामाह॥ ब्राह्ममिति॥ भिसृत्यासृष्टुमिच्छया॥ पूराणपूर्वकस्यभावः॥ विपर्ययः आवृत्तिभेदमात्रं॥ कृतुलिंगानिवसंतादिकृतु
भेदज्ञापकचिन्हानिपुष्पोद्गमादिनि॥ निष्क्रामितानिक्रम्य॥ प्रजाकारःप्रजाकर्त्तेतिन्॥ पूर्वक्रमयोगेनेत्यनेनसंबध्यते॥ कृतुलिंगदृष्टां
तेनसर्वेषामविशेषेणसृष्टिरुक्ता॥ तत्रयेमनुष्यादयोनज्ञानेनोपासनयावाब्रह्मलोकंगतास्तेब्रह्मणासहनारायणंप्रविष्टाःपुत्राव
सेयंरात्रिरपक्रांतासहस्रयुगपर्यया॥ तदाप्रबुद्धोभगवान्ब्रह्मलोकपितामहः॥३५॥ पुनःसिसृक्षयायुक्तःसर्गायनिदधेमनः॥ सेवस्य
तिःपुराणोयंतद्वृत्तांतोद्यवेष्टितं॥३६॥ देवस्थानानितान्येवकेवलंतच्चविपर्ययः॥ ततोदग्धानिभूतानिसर्वाण्यादित्यरश्मिभिः॥३७॥ देव
र्षियक्षगंधर्वपिशाचोरगराक्षसा जायंतेचपुनःस्तातयुगेभरतसत्तमः॥३८॥ यथार्त्तावृतुलिंगानिनानारूपाणिपर्यये॥ दृश्यंतेत
निताम्येवतथाब्राह्मीपुरात्रिषु॥३९॥ निःक्रमिताप्रजाकारःप्रजापतिरसंशयं॥ येचैवमानवादेवासर्वेचैवमहर्षयः॥४०॥ तेसं
गताःसृष्टिसंगाःशाश्वद्धर्म्मविसर्गतः॥ नभवंतिपुनःस्तातयुगेभरतसत्तमः॥४१॥ तत्पूर्वक्रमयोगेनकालसंख्याविभागवित्॥ स
हस्रयुगसंख्यानांकृत्वादिवसमात्मवः॥४२॥ रात्रियुगसहस्रांतंकृत्वातुभगवान्विभुः॥ संहरत्यथभूतानिसृजेषुपुनःपुनः॥४३॥
अजोव्यक्तोमहादेवोहरिर्नारायणःप्रभुः॥ अनंतेकार्त्तयिष्यामिमतोवैवसतस्यवै॥४४॥ विसर्गंभरतश्रेष्ठसांप्रतस्यमहाद्युते हरि
वंशप्रसंगेनकथ्यमानंपुरातनं॥४५॥ यत्रोत्पन्नोमहातेजाहरिर्वृष्णिकुलेप्रभुः॥ इतिहरिवंशेचतुर्दशमनुकीर्तनेसप्तमोध्यायः
नंतरमाह॥ येवमानवाइतिमार्ईनसंगतादेवलंप्राप्ताः तत्रहेतुर्नविशेषणंसृष्टिसंगाः॥ शोधितात्मानःशाश्वद्धर्मविसर्गतःनिरुद्धबंध॥
मुक्तिस्थानाचनेनेवंतिनावर्त्तंते॥ ईश्वरः निद्रायनुपहतः॥ रात्रिकृत्वानिवृत्त्यसंहृत्य॥ मनोःमनुरूपस्य॥ इतिसप्तमोध्यायः॥

विवस्वतोयसंज्ञायां आद्दरेव मानोनेव॥ अश्विनोश्चापि वक्ष्यमनुर्नवमईयते॥ दाक्षायिणमदित्सौ ताष्ट्री त्वष्टपुत्री॥ भाविनाकोपि
नीनरूपेणाक्रांतेन॥ न खिन्निति निराथमागतेन बुधेनादित्योगर्भेण वर्त्तमानः शमोधिकरूपप्रताको रानद्रत्येतगर्भेणाक
यासूचिता कश्यपस्नेहात॥ दर्पात्स्नेहात्स्वनु निश्चितं स्वयं आदित्य॥ अंडेगर्भेनमृत इति व्याषत॥ नवमं तस्वरूपस्यादित्यस्य

वैशंपायनउ॰॥ विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायिण्यामरिंदम॥ तस्य भार्याभवत्संज्ञा त्वाष्ट्री देवी विवस्वतः॥१॥ सुरेणुरिति विख्याता
त्रिषु लोकेषु भाविनी॥ सा वै भार्या भगवतो मार्तंडस्य महात्मनः॥२॥ भर्तृरूपेणनातुष्यद्रूपयौवनशालिनि॥ संज्ञानामासुतपसा
सुदीप्तेनसमन्विता॥३॥ आदित्यस्य हि तद्रूपमंडलस्य सुतेजसः॥ गात्रेषु परिदग्धं वै नातिकांतमिवाभवत्॥४॥ न खल्वयं मृतों
उस्थइतिस्नेहादभाषत॥ अजानान्कश्यपस्तस्मान्मार्तंड इति चोच्यते॥५॥ तेजस्त्वभ्यधिकंतात नित्यमेव विवस्वतः॥ येनातितापय
मास त्रिलोकान्कश्यपात्मजः॥६॥ त्रीण्यपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपतां वरः॥ आदित्यो जनयामास कन्यां द्वौ च प्रजापतिः॥७॥ मनु
र्वैवस्वतः पूर्वं श्राद्धदेवः प्रजापतिः॥ यमश्च यमुना चैव यमजौ संबभूवतुः॥८॥ श्यामवर्णं तु तद्रूपं संज्ञा दृष्ट्वा विवस्वतः॥ असहंती
तु स्वां छायां सवर्णां निर्ममे तत॥९॥ मायामयी तु सा संज्ञा तस्य छाया समुत्थिता॥ प्रांजलिः प्रणता भूत्वा छायासंज्ञां नरेश्वर॥१०॥

उक्तो मरणमित्याह॥ अज्ञानादितरान्तस्मत दायस्फुर्तेः स्नेहदेव कृत्यादि स्वर्घः॥ अतोसौ मार्तंड इति लोकउच्यते॥ प्रजापतीय
म॥ मनूयमजौ मजजौ विवर्णा अकांतः सवर्णाद्रूपां॥ ॥

मयं मम यंतेत्व याइदं मत्कृत्संभगवते सूर्याय पितुर्म्मंतवा समाधाय स्थापयित्वा॥ व्रीडिता अनाकारितत्वात् नरईस्मागात् तपस्विनां संतापव

उवाचाहं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्मिते॥ स्थितास्मि तव निर्देशे शाधि मां वरवर्णिनि॥११॥ संज्ञोवाच॥ अहं यास्यामि भद्रं ते स्वमेव॥
नवनं पितुः॥ त्वमेवह भवने मह्यं वस्तव्यं निर्विकारया॥१२॥ इमौ च बालकौ मह्यं कन्या चेयं सुमध्यमा॥ संभाव्यास्ते न चाख्येयमि
दं भगवते क्वचित्॥१३॥ सवर्णोवाच॥ आकचग्रहणाद्देवि आशापान्नैव कर्हिचित्॥ आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखं॥
१४॥ वैशं॰॥ समादिश्य सवर्णां तु तथेत्युक्ता तया च सा॥ त्वष्टुः समीपमगमद्व्रीडितेव तपस्विनी॥१५॥ पितुः समीपगा सा तु पि॥
त्रा निर्भर्त्सिता शुभा॥ भर्तुः समीपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः॥१६॥ अगच्छद्वडवा भूत्वाछाद्य रूपमनिंदिता॥ कुरूनथोत्तरांछ्वात्वा
तृणान्यथ चचार ह॥१७॥ द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिंतयन्॥ आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा॥१८॥ पूर्वजस्य
मनोस्तात सदृशोयमिति प्रभो॥ मनुरेवाभवन्नाम्ना सावर्ण इति चोच्यते॥१९॥ द्वितीयो यस्तु तस्यासीत्स विज्ञेयः शनैश्चरः॥ सं
ज्ञा तु पार्थिवी तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा॥२०॥ चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्वजेषु वै॥ मनुस्तस्याः क्षमेत्तत्तु यमस्तस्या न चक्षमे॥
२१॥ तां वै रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोर्थस्य वा नघ॥ पदा संतर्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः॥२२॥ तं शशाप ततः क्रोधात्सवर्णाजननी तदा
ता॥ चाछाद्य प्राह स संज्ञायामिति संज्ञा छायामिति संज्ञा छाया छित्वा रूपापि संज्ञाच्यते॥ पार्थिवी छाया॥

यवीयांसंकनीयांसंत्वय्यधिकःस्नेहःक्रियतेकनीयसातिशेषः तत्रसंज्ञाकृत्यंपराहरंतिगूहयंती॥ आत्मानंमनःसमाधाय
चरणःपततामेषभवेतिभृशदुःखिता॥ यमस्तुतत्पितुःसर्वंप्रांजलिःप्रत्यवेदयत्॥ भृशंशापभयोद्विग्नःसंज्ञावाक्यैर्विवर्जितः॥ अ
शापोयंविनिवर्तेतप्रोवाचपितरंतदा॥ मात्रास्नेहेनसर्वेषुवर्त्तितव्यंसुतेषुवै॥२५॥ सेयमस्मानपाहायययवीयांसोबुभूषति
तस्यामयोद्यतःपादोनतुदेहेनिपातितः॥२६॥ बाल्याद्वायदिवामोहात्तद्भवान्क्षंतुमर्हति॥ यस्मात्तेपूजनीयाहंत्वल्लंघितास्मित
यापदा॥२७॥ तस्मात्तवैषचरणःपतिष्यतिनसंशयः॥ शप्तोहमस्मिलोकेशजनन्यातपतांवर॥२८॥ तवप्रसादाच्चरणोनप
तेन्ममगोपते॥ विवस्वानुवाच॥ असंशयंपुत्रमहद्भविष्यत्यत्रकारणं॥ येनत्वयाविशत्क्रोधोधर्मज्ञेसत्यवादिनि॥२९॥ न
शक्यमेतन्मिथ्यातुकर्तुंमातृवचस्तव॥ क्रिमयोमांसमादायप्रयास्यंतिधरणींतव॥३०॥ तवपादान्महाभागततःसंप्राप्स्यसे
सुखं॥ कृतमेवंवचःसत्यंमातुस्तवभविष्यति॥३१॥ शापस्यपरिहारेणत्वंचत्रातोभविष्यति॥ आदित्यस्त्वब्रवीत्संज्ञांकिमर्थं
तनयेषुवै॥३२॥ तुल्येष्वधिकःस्नेहःक्रियतेतिपुनःपुनः॥ सातत्परिहरंतीतुनाचचक्षेविवस्वते॥३३॥ आत्मानंससमा
धाययोगात्तथ्यमपश्यत॥ मूर्द्धजेषुनिजग्राहसाचात्मानंशशंसह॥३४॥ तांशप्तुकामोभगवान्नाशायकुरुनंदन॥ ततःस
र्वंयथावृत्तमाचचक्षेविवस्वते॥३५॥ विवस्वांस्तत्परंश्रुत्वाक्रुद्धस्त्वष्टारमभ्यगात्॥ त्वष्टातुतंयथान्यायमर्चयित्वाविभावसुं॥३६
सुखितंक्रिलायोधातध्यानात्॥ समयेस्याकवयहल्लादेविन्यात्रोपाचेवकर्हिचित॥ आत्मानमभिमतुंतेभ्यमितुक्रंत्वतिगतेश्चतिकां
ते

शार्दूलेहरिणत्रस्तोऽरण्यादत्रससि॥ हस्तिहस्तेनगगनतुंडेनपरिक्लिष्टांत्लानांपद्मिनीमिवततनुरूपस्निवर्तकंममसंतं अनुकूलंपदिशामयं
तेजस्त्वंदेवांशतोधाम्रादयेमीजन्मसूर्यतमलजते॥ अजयन्यजःश्रेष्ठस्मात्॥ अथोक्तवा॥ निवर्तयामिसंपादयामितिसूर्यगृहेसर्वत्रस
निर्दग्धुकामंरोषेणसांत्वयामासवैतदा॥३७॥ ॥त्वष्टोवाच॥ तवातितेजसाविष्टमिदंरूपनशोभते॥ असहंतीतुतत्संज्ञावनेचरतिशा
द्वले॥३८॥ द्रष्टाहितांभवानद्यस्वांभार्यांशुभचारिणीं॥ निर्मलपस्याभिरतांवडवारूपधारिणीं॥३९॥ पर्णाहारांकृशांदीनांजटिलांब्र
ह्मचारिणीं॥ हस्तिहस्तपरिक्लिष्टांव्याकुलांपद्मिनीमिव॥४०॥ श्लाघ्यांयोगबलोपेतांयोगमास्थायगोपते॥ अनुकूलंतुदेवपदि
स्यान्ममतन्मते॥४१॥ रूपंनिवर्तयाम्यद्यतवकांतमरिंदम॥ रूपंविवस्वतश्चासीत्तिर्यगूर्ध्वमरिंदम॥४२॥ तेनासौसंभृतोदेवो
रूपेणतुविभावसुः॥ तस्मात्त्वष्टुःसवैवाक्यंबहुमेनेप्रजापतिः॥४३॥ समनुज्ञातवांश्चापित्वष्टारंरूपसिद्धये॥ ततोऽभ्युपगमा
त्त्वष्टामार्तंडस्यविवस्वतः॥४४॥ भ्रमिमारोप्यतत्तेजःशातयामासभारत॥ ततोनिर्भासितंरूपंतेजसासंभृतेनवै॥४५॥ कांता
त्कांततरंद्रष्टुमधिकंशुशुभेतदा॥ मुखेनिवर्तितंरूपंतस्यदेवस्यगोपते॥४६॥ ततःप्रभृतिदेवस्यमुखमासीत्तुलोहितं॥ मु
खरागंतुयत्पूर्वंमार्तंडस्यमुखच्युतं॥४७॥ आदित्याद्वादशैवेहसंभूतामुखसंभवा॥ धातार्यमाचमित्रश्चवरुणोंशोभगस्तथा॥
४८॥ इंद्रोविवस्वान्पूषाचपर्जन्योदशमस्तथा॥ ततस्त्वष्टाततोविष्णुरजघन्योजघन्यजः॥४९॥ हर्षंलेभेततोदेवोदृष्ट्वादित्यान्स्व
देहजान्॥ गंधैःपुष्पैरलंकारैर्भास्वतामुकुटेनच॥५०॥
मंसंजतपूर्णःअमुप्यामात्यंगरस्कारे॥ त्वमंशाणेंशातयामासत॥
नूचकारदृष्ट्वानिमर्षः॥ निर्भासितंउवाजितंमुखतेजसाहादशादित्यजम्मेतिकल्पांतस्यभवस्थयाज्ञेयं॥ यदभ्यदेतत्र

संहतेनसंगतेनमिलितेनेत्यर्थः॥तथाश्वश्वस्येत्यर्थः॥स्वभार्यायारूपलोलयाश्वस्वरूपचरणेनसमभावयन्संगमकरोत्॥परपुं
गंधैपुष्पैरलंकारैर्नास्त्रिकामुकुटेनच॥एवंसंपूजयामासत्वष्टावाक्यमुवाचह॥५१॥गच्छदेवेशसंभार्यांक्तिमश्वरतिसोनरान्॥
वडवारूपमास्थायवनेचरतिशाद्वले॥५२॥तांतथारूपमास्थायसांभार्यांरूपलालया॥ददर्शयोगमास्थायस्वांभार्यांविडवांत
त॥५३॥अधृष्यंसर्वभूतानांतपसानियमेनच॥वडवावपुषाराजंश्चरंतामकुतोभयां॥५४॥सोश्वरूपेणभगवांस्तांमुखेसमभा
वयत्॥मैथुनायविचेष्टंतापरंपुंसोविशंकया॥५५॥सातन्निरवमच्छुक्रंनासिकायांविवस्वतः॥देवौतस्यामजायेतामश्विनौभि
षजांवरौ॥५६॥नासत्यश्चैवदस्रश्चस्मृतौद्वावश्विनाविति॥मार्तंडस्यात्मजावेतावष्टमस्यप्रजापतेः॥५७॥तांतुरूपेणकौंतेय
दर्शयामासभास्करः॥सातुदृष्ट्वैवभर्तारंतुतोषजनमेजयः॥५८॥यमस्तुकर्मणातेनभृशंपीडितमानसः॥धर्मेणरंजयामासध
र्मराजइमाःप्रजाः॥५९॥सलेभेकर्मणातेनशुभेनपरमद्युतिः॥पितॄणामाधिपत्यंचलोकपालत्वमेवच॥६०॥मनुःप्रजापति
स्त्वासीत्सावर्णःसतुहोच्यते॥भाव्यःसोनागतेतस्मिन्मनुःसावर्णिकेंतरे॥६१॥मेरुपृष्ठेतपोनित्यमद्यापिसचरत्युत॥भ्राताशनैश्च
रस्त्वस्यग्रहत्वंसतुलब्धवान्॥६२॥त्वष्टातुतेजसातेनविष्णोश्चक्रमकल्पयत्॥तदप्रतिहतंयुद्धेदानवांतचिकीर्षया॥६३॥यवीया
सातुयाप्यासीद्यमीकन्यायशस्विनी॥अभवत्सासरिच्छ्रेष्ठायमुनालोकभाविनी॥६४॥मनुरित्युच्यतेलोकेसावर्णइतितोच्य
ते॥द्वितीयोयःसुतस्तस्यमनोर्भ्राताशनैश्चरः॥६५॥ सोविशंकयेत्यस्यड्रिलेवाक्यंतेनघर्षणप्राप्तेनचक्रंप्रवर्तयन्नकरोत्प्र
जापतीनांब्रह्मादीनामेकविंशतिसंख्यानांमध्येष्टमोविवस्वानितिदर्शयितुमष्टमस्यप्रजापतेरितिदर्शितं॥ ८॥

इतिनवमोऽध्यायः॥ ॥मनोर्वैश्वाह्देवस्यसंततिर्दशाध्यत्या॥सौम्यान्तरंशानेदस्यदशमेध्यायइष्यते॥२॥तत्रपमाःमनुकुल्याना
यहत्वंसबलेमैवेसर्वलोकाभिपूजितः॥यइदंजन्मदेवानांशृणुयाद्धारयीतवा॥६६॥आपदंप्राप्यमुच्येतप्राप्नुयात्वमहद्यशः॥
इतिखिलेषुहरिवंशेवैवस्वतोत्पत्तिः॥वैशं॰॥मनोर्वैवस्वतस्यासन्पुत्रावैनवतत्समाः॥इक्ष्वाकुश्चैवनाभागोधृष्णुःशर्या
तिरेवच॥१॥नरिष्यंतस्तुपृष्टस्तेननाभागारिष्टसप्तमाः॥करूषश्चपृषध्रश्चनवैतेभरतर्षभ॥२॥अकरोत्पुत्रकामस्तुमनुरि
ष्टिंप्रजापतिः॥मित्रावरुणयोस्तातपूर्वमेवविशांपते॥३॥अनुत्पन्नेषुनवसुपुत्रेष्वेतेषुभारत॥तस्यांचवर्तमानायामिष्ट्यां॥
भरतसत्तमः॥४॥मित्रावरुणयोरंशेमनुराहुतिमाजुहोत्॥ आहूयमानायांदेवगंधर्वमानुषाः॥५॥तुष्टिंचपरमांजग्मु
ऋषयश्चतपोधनाः॥तत्रदिव्यांबरधरादिव्याभरणभूषिताः॥६॥दिव्यसंहननाचैवइलाजज्ञइतिश्रुतिः॥तामिलेत्येववदं
वाचमनुर्दंडधरस्तदा॥७॥अनुगच्छस्वमांभद्रेतमिलाप्रत्युवाचह॥धर्मयुक्तमिदंवाक्यंपुत्रकामंप्रजापतिं॥८॥इलोवाच
मित्रावरुणयोरंशेजातास्मिवदतांवरः॥तयोःसकाशंयास्यामिनमांधर्मोहितोवधीत्॥९॥सैवमुक्त्वामनुंदेवंमित्रावरुण
योरिला॥गत्वांतिकंवरारोहाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥१०॥अंशेस्मियुवयोर्जातादेवौकिंकरवाणिवां॥मनुनाचाहमुक्ता
वै अनुगच्छस्वमामिति॥११॥तांतथावादिनींसाध्वीमिलांधर्मपरायणां॥मित्रश्चवरुणश्चोभावूचतुर्यन्निबोधतत्॥१२॥
अनेनतवधर्मेणप्रश्रयेणदमेनच॥ नाभागारिष्टसप्तमोयेषांतेतथोक्ताः॥प्रजापतिर्मनुः॥इलानाम्नाकस्माद्दंडधरोराजा

हरि· ३०

प्रश्रयेण विनयेन पितुर्मनोः उपमंत्रिता ॥ प्राथिना दिवाकरं प्रविष्टे कारणात्मनावस्थिते मृतेऽस्यर्थः ॥ उत मनुसंततिरूपे कर्द ॥ इमां
एयवादशधा अकरोत् विनाजः प्रतिष्ठाने प्रयागैकदेशे ॥ प्रतिष्ठा अवस्थिताः ॥ नृपक्रियां राजकार्यं उत्कला पूर्वदक्षिणसमुद्रस्य

सत्येनैव वसुश्रोणि प्रानोऽस्त्वो वरवर्णिनि १३ ॥ आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्ये नियास्यसि ॥ मनोर्वंशकरः पुत्रस्त्वमेव च जनिष्यति ॥
१४ ॥ सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु शोभने ॥ जगत्प्रियो धर्मशीलो मनोर्वंशविवर्द्धनः ॥ १५ ॥ निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छति पितुरंतिकं
बुधेनांतरमासाद्य मैथुनायोपमंत्रिता ॥ १६ ॥ सोमपुत्राद् बुधाद् राजंस्तस्यां जज्ञे पुरूरवा ॥ जनयित्वा ततः सा तमिला सुद्युम्नतां गतः
१७ ॥ सुद्युम्नस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्वश्च भारत ॥ १८ ॥ उत्कलस्योत्कला राजन् विनताश्व
स्य पश्चिमः ॥ दिक्पूर्वा भरतश्रेष्ठ गयस्य तु गया पुरी ॥ १९ ॥ प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरमरिंदम ॥ दशधा तद्दधत् क्षेत्रमकरो
त्पृथिवीमिमां ॥ २० ॥ पूर्णां कृतावसुमती यस्यैषा सवनाकरा ॥ इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ २१ ॥ कन्याभावाच्च सु
द्युम्नो नैतद्गुणमवाप्तवान् ॥ वसिष्ठवचनाच्चासीत् प्रतिष्ठाने महात्मनः ॥ २२ ॥ प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुद्युम्नस्य कुरूद्वह ॥ तत्पुरूरव
से प्रादाद्राज्यं प्राप्य महायशाः ॥ २३ ॥ सुद्युम्नः कारयामास प्रतिष्ठाने नृपक्रियां ॥ धृष्टकर्मा अंबरीषश्च दंडकश्चेति ते त्रयः ॥ २४ ॥ यः
श्च कार महात्मा वै दंडकारण्यमुत्तमं ॥ वनं तल्लोकविख्यातं तापसानामनुत्तमं ॥ २५ ॥ तत्र प्रविष्टमात्रस्तु नरः पापात्प्रमुच्यते
सुद्युम्नश्च दिवं यातस्तमैलमुत्पाद्य भारत ॥ २६ ॥ मानवो योमहाराज स्त्रीपुंसोर्लक्षणैर्युतः ॥ धृतवांस्तामिलेत्येवं सुद्युम्नेति च वि
श्रुतः ॥ २७ ॥ तटे ॥ पश्चिमाः पश्चिमसमुद्रपर्यंत ॥ दिक्पूर्वा गयस्य तु तत्रैव च गया पुरी मगधेषु ऐलः इलापुत्रे पुरूरवसे ॥ मा

राम· ३०

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

नरिष्यतः मनोः पंचमपुत्रस्य नाभागस्य द्वितीयपुत्रस्य ॥ आनर्तविषये द्वारकादेशः कुशस्थली द्वारवती ॥ पुर्वे वेति तत्र काञ्चकर्नाभा

नारिष्यताः शकाः पुत्रा नाभागस्य च भारत ॥ अंबरीषो नवत्युग्रः पार्थिवर्षभसत्तमः ॥ २८ ॥ धृष्टोस्तु धार्ष्टकं क्षत्रं रणदृष्टं बभूव ह ॥ शर्या
तेर्मिथुनं त्वासीदानर्तो नाम विश्रुत ॥ २९ ॥ पुत्रः कन्या सुकन्या च या पत्नी च्यवनस्य ह ॥ आनर्तस्य तु दायादो रेवो नाम महाद्युति ॥
३० ॥ आनर्तविषयश्चैव पुरी चास्य कुशस्थली ॥ रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धार्मिकः ॥ ३१ ॥ ज्येष्ठपुत्रशतस्यासीद्राज्यं प्राप्य कुश
स्थलीं ॥ स कन्यासहितः श्रुत्वा गांधर्वं ब्रह्मणोंतिके ॥ ३२ ॥ मुहूर्तभूतं देवस्य गतं बहुयुगं प्रभो ॥ आजगाम युवैवाथ स्वां पुरीं यादवै
र्वृतां ॥ ३३ ॥ कृतां द्वारवतीं नाम बहुद्वारमनोरमां ॥ भोजवृष्ण्यंधकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ॥ ३४ ॥ ततस्तद्रैवतो ज्ञात्वा यथातत्त्वमरि
दम ॥ कन्यां तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीं ॥ ३५ ॥ दत्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संश्रितः ॥ रेमे रामोपि धर्मात्मा रेवत्या सहितः
सुखी ॥ ३६ ॥ ॥ इति खिले श्रीहरिवंशे रैवतोत्पत्तिः ॥ जनमेजय उ० ॥ कथं बहुयुगे काले समतीते द्विजर्षभ ॥ न जरा रेवतीं प्रा
प्ता रैवतं च ककुद्मिनं ॥ १ ॥ मेरुं गतस्य वा तस्य शर्यातेः संततिः कथं ॥ स्थिता पृथिव्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २ ॥ वैशं
० ॥ न जरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्भरतर्षभ ॥ ऋतुचक्रं प्रभवति ब्रह्मलोके सदानघ ॥ ३ ॥ ककुद्मिनस्तु लोकांतं रैवतस्य गतस्य
ह ॥
वात् ॥ ३६ ॥ इति दशमोऽध्याय ॥ १० ॥ शर्यातेरत्वपाख्यानपूर्वकं धुंधुमारणं ॥ तत्र मेकादशे विस्तोत्रं कस्य प्रसादजं ॥ २ ॥
स्तु तं संपूजिता ॥ २ ॥

हरि० ३१

पुण्यजनैर्यक्षैः तेन क्षत्रिया मर्यादाक्रांता बभूवुः तेषां क्षत्रियाणां ॥ वैश्या यामुलमादेश्यौ ब्राह्मणतां उपगंतां ॥ गुरुर्वसिष्ठस्य ॥ शाप
तस्मै वनं वेति ॥ इक्ष्वाकोः पृथग्निरूपत्वात् कृतं कुर्वता ॥ विकुक्षिता दरिष्टकुक्षिता दयोधतां इक्ष्वाकुस्तु विकुक्षिं वै महाकायाम

हता पुण्यजनैस्तात राक्षसैः साकुशस्थली ॥ तस्य चाप्यन्वयाते तत्रासीद्धार्मिकस्य महात्मनः ॥ तद्दृश्यमानं रक्षोभिर्दशप्राक्रामद्युतः ॥४॥
विदितस्य च राजेंद्र तस्य चाप्यन्वयस्य वै ॥ तेषां तु ते भयक्रांताः क्षत्रियास्तत्र तत्र ह ॥५॥ अन्ववायस्तु सुमहांस्तत्र तत्र विशांपते ॥ तेषां
ये ते महाराज श्रयाता इति विश्रुतः ॥६॥ क्षत्रिया भरतश्रेष्ठ दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः ॥ सर्वशः पर्वतगणान् प्रविष्टाः कुरुनंदन ॥७॥
नाभागारिष्टपुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ ॥ करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥८॥ पृषध्रो हिंसयित्वा तु गुरोर्गां जनमेजय ॥
शापाच्छूद्रत्वमापन्नो नवैते परिकीर्तिताः ॥९॥ वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतर्षभ ॥ क्षुवतस्तु मनोस्तात इक्ष्वाकुरभवत्सुतः ॥
१०॥ तस्य पुत्रशतं त्वासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणाः ॥ तेषां विकुक्षिर्ज्येष्ठस्तु विकुक्षित्वादयोधनः ॥११॥ प्राप्तः परमधर्मज्ञः सोऽयोध्याधि
पतिः प्रभुः ॥ शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पंचाशतः स्मृताः ॥१२॥ उत्तरापथदेशस्य रक्षितारो विशांपते ॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च द
क्षिणस्यां तथा दिशि ॥१३॥ वसातिप्रमुखाश्चान्ये रक्षितारो विशांपते ॥ कन्यार्थं मांसमाहृत्य श्राद्धकर्मणि चोदितः ॥१४॥ तेन च वि
त्रासितो(?) तत्र शशाद्वै मृगयां गतः ॥ इक्ष्वाकुणा परित्यक्तो वसिष्ठवचनात्प्रभुः ॥१५॥ इक्ष्वाकौ संस्थिते तात शशादस्तथाभवन्नृपः ॥ श्री ३१ राम० ३१
शशादस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ॥१६॥ यादिशत् ॥ मांसमानयः ॥ मृगाश्चागतो मृगयां गतः ॥ स नृ इक्ष्वाकुणा परित्य
क्तस्य इत्यपि मेण संबंधः ॥७॥ ॥ब॥ २

अश्नात्यपि मे रम्यं मांसमुच्छिष्टं तात ॥ इत्येवं नृतादसिष्ठ नृव वनात ॥ संस्थिते मृते ककुदास्कंधोपरि तिष्ठतीति ककुत्स्थः श्रावस्ती पुरी ॥ अश्वे

इंद्रस्य वृषभूतस्य ककुत्स्थो जयतासुरान् ॥ पूर्वं देवासुरे युद्धे ककुत्स्थस्तेन स स्मृतः ॥१७॥ अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुरुजेन संस्मृतः ॥ वि
ष्टराश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्तु जायत ॥१८॥ आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः ॥ यज्ञे श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्मिता ॥
१९॥ श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महीपतिः ॥ कुवलाश्वः सुतस्तस्य राजा परमधार्मिकः ॥२०॥ यः स धुंधुवधाद्राजा धुंधुमारत्वमाग
तः ॥२१॥ जनमेजय उवाच ॥ धुंधोर्वधं महद्ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ यदर्थं कुवलाश्वः स धुंधुमारत्वमागतः ॥ २२॥ वैशं० ॥ कु
वलाश्वस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां ॥ सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवंतो दुरासदाः ॥२३॥ बभूवुर्धार्मिकाः सर्वे यज्वानो भूरिदक्षिणाः
कुवलाश्वं पिता राज्ये बृहदश्वोऽभ्यषेचयत् ॥२४॥ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु वनं राजा विवेश सः ॥ तमुत्तंकोऽथ विप्रर्षिः प्रयांतं प्रत्यवारयत् ॥
२५॥ उत्तंक उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हसि ॥ निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव ॥२६॥ त्वया हि पृथिवी रा
जन् रक्ष्यमाणा महात्मना ॥ भविष्यति निरुद्विग्ना नारण्यं गंतुमर्हसि ॥२७॥ पालने हि महान्धर्म्मः प्रजानामिह दृश्यते न पश्यन्तु
महान् रस्ये मा ते भूद्बुद्धिरीदृशी ॥२८॥ ईदृशो न हि राजेंद्र धर्म्मः क्वापि हि दृश्यते ॥ प्रजानां पालने यो वै पुरा राजर्षिभिः कृतः ॥२९॥
रक्षितव्याः प्रजास्तात ताः त्वं रक्षितुमर्हसि ॥ ममाश्रमसमीपे वै समेषु मरुधन्वसु ॥३०॥

पुमध्येषु मरुधन्वसु ॥ मरुसु निरुदकेषु देशेषु धन्वसु ॥ अल्पोदकेषु ॥ अनेन त्रिविधदेशानाक्रम्य शेत इति पृष्टहत्त्वमुक्तं ॥

हरि· निवारणेनाद्येनेनिमिन्ने॥ प्राणेतुःस्वयमेव॥ ॥

३२ समुद्रेवालुकापूर्णउज्जानकइतिस्मृतः॥ देवतानामवध्यस्थमहाकायोमहाबलः॥३१॥अंतर्भूमिगतस्तत्रवालुकांतर्हितोमहान्
राक्षसस्यमधोपुत्रोधुंधुर्नाममहासुरः॥३२॥शेतेलोकविनाशायतपआस्थायदारुणं॥ संवत्सरस्यपर्यंतेसनिश्वासंविमुंचति
३३॥यदातदामहीतात चलतिस्मनराधिप॥तस्यनिश्वासवातेनरजउद्धूयतेमहान्॥३४॥आदित्यपथमावृत्यसप्ताहंभूमिकंप
ने॥सविस्फुलिंगंसांगारंसधूममतिदारुणं॥३५॥तेनतातनशक्नोमितस्मिन्स्थातुंस्वआश्रमे॥तंमारयमहाकायंलोकानांहित
काम्यया॥३६॥लोकास्संस्थानवंत्वद्य तस्मिन्विनाहतेत्वया॥त्वंहितस्यवधायैकसमर्थःपृथिवीपते॥३७॥विष्णुनाचवरोदत्तो
मह्यंपूर्वयुगेनृप॥यस्त्वंमहासुरंरौद्रंहनिष्यतिमहाबलं॥३८॥तस्यमेवरदानेनतेजआप्याययिष्यसि॥नहिधुंधुर्महा
तेजाःसास्तेजसानेनशक्यते॥३९॥निर्दग्धुंपृथिवीपालचिरंयुगशतेरपि॥वीर्यंचसुमहत्तस्यदेवैरपिदुरासदं॥४०॥सएवमु
क्तोराजर्षिरुत्तंकेनमहात्मना॥कुवलाश्वंसुतंप्रादात्तस्मिन्धुंधुनिवर्हणे॥४१॥बृहदश्व उ०॥भगवन्न्यस्तशस्त्रोहमयंतुत रामः
नयोमम॥भविष्यतिद्विजश्रेष्ठधुंधुमारोनसंशयः॥४२॥सतंव्यादिश्यतनयंराजर्षिर्धुंधुनिर्वहे॥जगामपर्वतायैवतपसे ३२
शंसितव्रतः॥४३॥कुवलाश्वस्तुपुत्राणांशतेनसहपार्थिव॥प्रायादुत्तंकसहितोधुंधोस्तस्यनिवर्हणे॥४४॥तमाविशत्तदा
विष्णुतेजसाभगवान्प्रभुः॥उत्तंकस्यनियोगाद्वैलोकानांहितकाम्यया॥४५॥तस्मिन्प्रयातेदुर्धर्षेदिविशब्दोमहानभूत्॥

प्रणेतुःस्वयमेव॥ इतिहरिवंशेएकादशोऽध्यायः॥ ११॥सगरोतोहृदाश्वादिवंशोद्वादशेरितः॥ विश्वामित्रंकुटंवंचनरणांचनिशं
एषश्रीमानवध्यातोधुंधुमारोभविष्यति॥४६॥दिव्यैर्माल्यैश्चतंदेवाःसमंतात्पर्यवाकिरन्॥देवदुंदुभयश्चैवप्रणेदुर्भरतर्षभ॥४७॥
सगत्वाजयतांश्रेष्ठस्तनयैःसहवीर्यवान्॥समुद्रंखानयामासवालुकापूर्णमव्ययं॥४८॥नारायणेनकौरव्यतेजसाप्यायितस्तदा॥ब
भूवसमहातेजाभूयोबलसमन्वितः॥४९॥ तस्यपुत्रैःखनद्भिश्चवालुकांतर्हितस्तदा॥धुंधुरासादितोराजन्दिशमाश्रित्यपश्चिमां॥
५०॥मुखजेनाग्निनाक्रोधाल्लोकानुद्वर्तयन्निव॥वारिस्रुस्राववेगेनमहोदधिरिवोदये॥५१॥सोमस्यभरतश्रेष्ठधारोर्मिकलिलोमहा
न्॥तस्यपुत्रशतंदग्धंत्रिभिरूनंतुरक्षसा॥५२॥ततःसराजकौरव्यराक्षसंतंमहाबलं॥आससादमहातेजाधुंधुंधुंधुविनाशनः॥
५३॥तस्यवारिमयंवेगमापीयसनराधिपः॥योगीयोगेनवह्निंचशमयामासवारिणा॥५४॥निरस्यतंमहाकायंबलेनोदकराक्षसं
उत्तंकंदर्शयामासकृतकर्मानराधिप॥५५॥उत्तंकस्तुवरंप्रादात्तस्मैराज्ञेमहात्मने॥ददत्क्षयंचवित्तंशत्रुभिश्चापराजयं
५६॥धर्मेरतिंचसततंस्वर्गेवासंतथाक्षयं॥पुत्राणांचाक्षयंलोकास्स्वर्गेयेरक्षसाहताः॥५७॥ इतिखिलेषुहरिवंशेधुंधुवधो
नामएकादशोऽध्यायः॥११॥ वैशं०॥तस्यपुत्रास्त्रयःशिष्टाद्दृढाश्वोज्येष्ठउच्यते॥चंद्राश्वकपिलाश्वौतुकुमारौकन्यसौमतौ॥
१॥धौंधुमारिर्दृढाश्वस्तुहर्यश्वस्तस्यचात्मजः॥हर्यश्वस्यनिकुंभोभूत्क्षत्रधर्मरतःसदा॥२॥संहताश्वोनिकुंभस्यसुतोरणविशारद

कृतः॥कन्यसौकनीयसौ॥२

तस्यसंहृताग्र्येवापराभार्येति शेषः॥ हैमवती हिमवतः पुत्री कन्याकमनीया॥ पाणिग्रहणमंत्राणां ममव्रतंतेहृदयंदधातु तथासा
सुकृशाग्र्यकृशाग्र्यौतुसंहाताग्र्यसुतोनृप॥३॥ तस्यांहैमवतीकन्यासतीमाताद्वषद्वती॥ विख्याताविषुलोकेषुपुत्रश्चास्याःप्रसेनजित्॥
४॥ लेभेप्रसेनजिद्भार्यांगौरीनामपतिव्रतां॥ अभिशस्तातुसाभर्त्रानदीवैबाहुदाभवत्॥ ५॥ तस्यापुत्रोमहानासीद्युवनाश्वोनराधिप॥
मांधातायुवनाश्वस्यत्रैलोक्यविजयीसुतः॥ ६॥ तस्यचैत्ररथीजायाशशबिंदोःसुताभवत्॥ तस्यापुत्रोमहानासीच्छशबिंदोःसुताभव
त॥७॥ माद्रीबिंदुमतीनामरूपेणाप्रतिमाभुवि॥ पतिव्रताचज्येष्ठाचभ्रातॄणामयुतस्यवै॥ ८॥ तस्यापुत्रद्वयामाससमांधाताद्वौसुतौनृप
पुरुकुत्संचधर्मज्ञंमुचकुंदंचपार्थिवं॥ ९॥ पुरुकुत्सपुत्रस्त्वासीत्त्रसद्दस्युर्महीपतिः॥ नर्मदायामथोत्पन्नःसंभूतस्तस्यचात्मजः॥१०
संभूतस्यतुदायादःसुधन्वानामपार्थिव॥ सुधन्वनःसुतश्चापित्रिधन्वारिपुमर्दनः॥११॥ राज्ञस्त्रिधन्वनस्त्वासीद्विद्वांस्त्रय्यारुणःसुत
तस्यसत्यव्रतोनामकुमारोभून्महाबलः॥१२॥ पाणिग्रहणमंत्राणांविघ्नंचक्रेसुदुर्मतिः॥ येनभार्याहृतापूर्वंकृतोद्वाहापरस्यवै
॥१३॥ बाल्यात्कामाचमोहाच्चसंहर्षाच्चबलेनच॥ जहारकन्यांकामात्सपौरस्यचित्पुरवासिनः॥१४॥ अधर्मशंकुनातेनराजा॥
त्रय्यारुणोत्यजत्॥ अपध्वंसेतिबहुशोवदन्क्रोधसमन्वितः॥१५॥ सोब्रवीत्पितरंत्यक्तःक्वगच्छामितिवैमुहुः॥ पिताचतम
थोवाचश्वपाकैःसहवर्तय॥१६॥

मामनुव्रताश्वेत्यादिरूपाविघ्नंअर्थवाचानेसंहर्षात् अभिनिवेशात्॥ अधर्मशंकुना अधर्मशल्येन॥

श्वपाकेष्वेषशौंडाजेःवर्तस्वआत्मानंधारय॥ श्वपाकावसथांतिकेचांडालगृहसमीपे॥ अधर्मेणाश्वनाथ्यप्रजास्यागरूपेणपाकशासनः

पिताचतमथोवाचश्वपाकैःसहवर्तय॥ नाहंपुत्रेणपुत्रार्थीत्वयाद्यकुलपांसन॥१७॥ इत्युक्तःसनिराक्रम्यनगराद्वचनात्पितुः॥
नचतंवारयामासवसिष्ठोभगवानृषिः॥१८॥ सतुसत्यव्रतस्तातश्वपाकावसथांतिके॥ पित्रात्यक्तोवसद्वीरपिताप्यस्यवनंययौ॥१९॥
ततस्तस्मिंस्तुविषयेनावर्षत्पाकशासनः॥ समाद्वादशराजेंद्रतेनाधर्मेणवैतदा॥२०॥ दारांश्चतस्यविषयेविश्वामित्रोमहातपा॥
सन्यस्यसागरानूपेचचारविपुलंतपः॥२१॥ तस्यपत्नीगलेबध्वामध्यमंपुत्रमौरसं॥ शेषस्यभरणार्थायव्यक्रीणाद्गोशतेनवै
२२॥ तंतुबद्धगलेदृष्ट्वाविक्रीयार्थंनृपात्मजः॥ महर्षिपुत्रंधर्मात्मामोचयामासभारत॥२३॥ सत्यव्रतोमहाबाहोभरणंतस्यचाक
रोत्॥ विश्वामित्रस्यतुष्ट्यर्थमनुकंपार्थमेवच॥२४॥ सोभवद्गालवोनामगलेबंधान्महातपाः॥ महर्षिकौशिकस्ताततेनवीरेणमो
क्षितः॥२५॥ ॥इतिखिलेषुहरिवंशेद्वादशोध्यायः॥१२॥ वैशंपायनउ०॥ सत्यव्रतस्तुभक्त्याचकृपयाचप्रतिज्ञया॥ विश्वामि
त्रकलत्रंचबभारविनयेस्थित॥१॥ हत्वामृगान्वराहांश्चमहिषांश्चवनेचरान्॥ विश्वामित्राश्रमाभ्यासेमांसंवृक्षेबबंधवः॥२॥
उपांशुव्रतमास्थायदीक्षांद्वादशवार्षिकीं॥ पितुर्नियोगादवहत्तस्मिन्वनगतेनृप॥३॥ अयोध्यांचैवराज्यंचतथैवांतःपुरंमुनिः
याज्योपाध्यायसंयोगाद्वसिष्ठःपर्यरक्षत॥४॥

॥ तस्यसत्यव्रतस्यविषयेसमीपे॥ सन्यस्यसंस्थाप्यन्यासत्वेनन्यपात्मजः॥
सत्यजतःकौशिकःकुशिकवंशः॥ इतिद्वादशः॥१२

अथत्रयोदशोध्याये त्रय्यारुणसुतस्यवै॥ पितुश्चापरितोषार्थं त्रिशंकुत्वमिहोच्यते॥ प्रतिज्ञायावसिष्ठमपास्यविश्वामित्रस्ययाजोऽहं
करिष्यामितिगावस्त्रयपावसार॥ पुषोपांउपांशुव्रतमास्थायतूष्णीमेवनिष्ठासमाप्ति॥ उपांशुतूष्णीमेवस्थानंद्वादशवार्षिकादी॥

सत्यव्रतस्तुबाल्याद्वाविनोर्थस्सचनद्य॥ वसिष्ठोप्यधिकंमन्युधारयामाससनित्यदा॥५॥ पित्राहितनदाराहृत्यजमानेप्रियंसुतः
नवारयामासमुनिर्वसिष्ठकारणेनह॥६॥ पाणिग्रहणमंत्राणांनिष्ठास्यात्सप्तमेपदे॥ जाननधर्मंवसिष्ठस्तुतमांत्रातीतिभारत॥
७॥ सत्यव्रतस्तदारोषंवसिष्ठेमनसाकरोत्॥ गुणबुध्यातुभगवान्वसिष्ठकृतवांस्तदा॥८॥ तंचसत्यव्रतस्तस्यतमुपांशुमबुध्यत॥
तस्मिन्नपरितोषोयंपितुरासीन्महात्मनः॥९॥ तेनद्वादशवर्षाणिनावर्षत्पाकशासनः॥ तेनविदानोंवेवेतादीक्षांतेदुर्वहांनुविः
१०॥ कुलस्यनिष्कृतिस्तातकृतासावैभवेदिति॥ नतंवसिष्ठोभगवान्पित्रात्यक्तंन्यवारयत्॥११॥ अभिषेक्ष्याम्यहंपुत्रमस्येत्येवंम
तिर्मम॥ सतुद्वादशवर्षाणितांदीक्षामवहद्बली॥१२॥ अविद्यमानेमांसेतुवसिष्ठस्यमहात्मनः॥ सर्वकामदुघांदोग्ध्रींसोद
दर्शनृपात्मज॥१३॥ तांवैक्रोधाच्चमोहाच्चश्रमाच्चैवक्षुधान्वितः॥ टी॥

याशुदोवंप्रप्रजापालोस्तिति॥ जाननधर्मनिसघप
घारोहणानंतरंतस्यैवभार्यानातः॥ पूर्वमित्येवंभूतान्निःकृतिःशुद्धिः॥ अस्यत्रय्यारुणस्यसत्यव्रतस्यवा॥

दशधर्मगतः दशानांधर्मंधर्मज्ञोनस्वभावंगतः प्राप्तःयद्वादशधर्मंनजानंतिधतराष्ट्रनिबोधतान्मत्तःप्रमत्तउन्मत्तश्रांतःक्रुद्धोबुभुक्षितः त्वरमाण
श्वभीतश्चलुब्धःकामीचतेदशेति॥ दशमावस्थांप्राप्तमितिवा॥ राजेतिभाव्यत्वात्पालयेयंस्थापनयामि॥ शंकुःकालंकशल्योतस्तंकृतयमा

दशधर्मगतोराजाजघानजनमेजय॥१४॥ तन्मांसंतुस्वयंचैवविश्वामित्रस्यचात्मजान्॥ भोजयामासतच्छ्रुत्वावसिष्ठोप्यस्यचक्रु
धे॥१५॥ क्रुद्धस्तुभगवान्वाक्यमिदमाहनृपात्मजं॥ वसिष्ठउवाचपातयेयमहंक्रूरतवशंकुमसंशयं॥ यदितेद्वाविमौशंकून
स्यातांवैकृतौपुनः॥१६॥ पितुश्चापरितोषाद्वगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच॥ अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमः॥१७॥ वेशं॰
एवंत्रीणिसशंकूनितानिदृष्ट्वामहातपा॥ त्रिशंकुरितिहोवाचत्रिशंकुस्तेनसस्मृतः॥१८॥ विश्वामित्रस्तुदाराणामागतोभरणे
कृते॥ वेनतस्मैवरंप्रादान्मुनिःप्रीतस्त्रिशंकवे॥१९॥ छंद्यमानोवरेणायगुरुवव्रेनृपात्मजः॥ सशरीरोव्रजेस्वर्गमित्येवंयाचि
तोवरः॥२०॥ अनावृष्टिभयेतस्मिन्गतेद्वादशवार्षिके॥ राज्येभिषिच्यपित्र्येतुयाजयामासतंमुनिः॥२१॥ मिषतांदेवतानांचवसि
ष्ठस्यचकौशिकः॥ दिवमारोपयामाससशरीरंमहातपा॥२२॥ तस्यसत्यरथानामपत्नीकैकेयवंशजाः॥ कुमारंजनयामास
हरिश्चंद्रमकल्मषं॥२३॥ सवैराजाहरिश्चंद्रस्त्रैशंकवइतिस्मृतः॥ आहर्ताराजसूयस्यसम्राडितिहविश्रुतः २४॥

हपितुश्चापरितोषेणेतिपरितोषायोगाच्चअसंस्कृतमस्त्रणाबमहायशावसिष्टः॥ मिषतांइत्यनादरेषष्ठी कौशिकोविश्वामित्रः॥
तेस्यसत्यव्रतस्यविरस्यगुतस्य॥ टी॥

हरि॰
३५

अपनीतवतस्तत्रहेतुमाह॥नात्यर्थंधार्मिकमिति॥भार्गवेणाग्वेर्यैर्वि॥म्रसनमपाकरोत्॥अच्युतःपरिपूर्णशक्तिः॥३४ इतित्रयोदशो
ध्यायः॥१३॥उत्पत्तिश्चरितंप्रोक्तंसगरस्यचतुर्दशे॥भागरत्वंसमुद्रस्यतत्पुत्रोद्यमसंभवं॥ अच्युतः अमृतः अच्युतः अज्ञाणवीर्यव्यसनानः

हरिश्चंद्रस्यतुसुतोरोहितोनामविश्रुतः॥हरितोरोहितस्याथचंचुर्हारितउच्यते॥२६॥विजयश्चसुदेवश्चचंचुपुत्रौबभूवतुः॥जेता
क्षत्रस्यसर्वस्यविजयस्तेनसस्मृतः॥२७॥विजयस्यरुरुकःपुत्रोरुरुकोवृकस्तुयज्ञिवान्॥शकैर्यवनकांबोजैःपारदैःपह्लवैःसह॥२८॥
हैहयास्तालजंघाश्चनिरस्यंतिस्मतंनृप॥नात्यर्थंधार्मिकस्तातसहिधर्मयुगेभवत्॥२९॥सगरंतुसुतंबाहुर्जज्ञेसहगरेणवै॥उ
र्वस्याश्रममासाद्यभार्गवेणाभिरक्षितः॥३०॥आग्नेयमस्त्रंलब्ध्वाचभार्गवात्सगरोनृप॥जिगायपृथिवींहत्वातालजंघान्सहै
हयान्॥३१॥शकानांपह्लवानांचधर्मंनिरसदच्युतः॥क्षत्रियाणांकुरुश्रेष्ठपारदानांचधर्मवित्॥३२॥ इतिश्रीखिलेषुहरिवंशे
त्रिशंकुचरितं॥जनमेजयउ०॥कथंससगरोजातोगरेणैवसहाच्युत॥किमर्थंचशकादीनांक्षत्रियाणांमहौजसां॥१॥ध
र्मंकुलोचितंक्रुद्धोराजानिरसदच्युतः॥एतन्मेसर्वमाचक्ष्वविस्तरेणतपोधन॥२॥वैशं०॥बाहोर्व्यसनिनस्तातहृतंराज्यमभूत्कि
ल॥हैहयैस्तालजंघैश्चशकैःसार्धंविशांपते॥३॥यवनाःपारदाश्चैवकांबोजाःपह्लवाःखशाः॥एतेह्यपिगणाःपंचहैहयार्थंपरा
क्रमन्॥४॥हृतराज्यस्तदाराजासवैबाहुर्वनंययौ॥

धृतरतस्य॥सहसंनृपः॥ हैहयार्थंतद्राज्यसाधनार्थं॥ ब॥

रामः
३५

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

पराक्रमन्पराक्रमंकृतवंतः अनुगात्वनमितिशेषः गरोविषं॥ पूर्वंसवराज्यराणवेहेऽच्युतजनमेजयअस्त्रंअस्त्रग्रामं॥पशूनिवप्राणिनइव॥

पत्न्याचानुगतोदुःखीतत्प्राणानवासृजत्॥पत्नीतुयादवीतस्यसगर्भापृष्ठतोन्वगात्॥सपत्न्यातुगरस्तस्यैदत्तःपूर्वंकिल॥द
सातुभर्तुश्चितांकृत्वावनेतामध्यरोहत॥और्वस्तांभार्गवस्तातकरुणान्यवारयत्॥७॥तस्याश्रमेचगर्भःसगरेणैवसहाच्युत
अजायतमहाबाहुःसगरोनामपार्थिव॥८॥और्वस्तुजातकर्मादितस्यकृत्वामहात्मनः॥अध्याप्यवेदशास्त्राणिततोस्त्रंप्रत्यपादय
त्॥९॥आग्नेयंतुमहाघोरममरैरपिदुःसहं॥सतेनास्त्रबलेनाजौबलेनचसमन्वितः॥१०॥हैहयान्निजघानाशुक्रुद्धोरुद्रःपशू
निव॥आजहारचलोकेषुकीर्तिंकीर्तिमतांवरः॥११॥ततःसशकान्यवनान्कांबोजान्पारदांस्तथा॥पह्लवांश्चापिनिःशेषान्कर्तुं
व्यवसितोनृप॥१२॥तेवध्यमानावीरेणसगरेणमहात्मना॥वसिष्ठंशरणंगत्वाप्रणिपेतुर्मनीषिणः॥१३॥वसिष्ठस्त्वथता
न्दृष्ट्वासमयेनमहाद्युतिः॥सगरंवारयामासतेषांदत्वाऽभयंतदा॥१४॥सगरःस्वांप्रतिज्ञांतुगुरोर्वाक्यंनिशम्यच॥धर्मंज
घानतेषांचैवैषान्यत्वेचकारह॥१५॥अर्धंशकानांशिरसोमुंडयित्वाव्यसर्जयत्॥यवनानांशिरःसर्वंकांबोजानांतथैवच॥
१६॥पारदान्मुक्तकेशांश्चपह्लवान्श्मश्रुधारिणः॥निःस्वाध्यायवषट्काराःकृतास्तेनमहात्मना॥१७॥

समयेनसोयमविधानेनहाभयंप्राणदानेनेत्यर्थः॥वैषाम्यत्वेवैपांतरेतदेवाह॥अर्धंशकानामिति॥

हरि· ३६

खसादीन्विजित्य इमांवसुधांचवजित्यवाजिमेधारयदीक्षितोभूत्वाश्वंचारयामासेतग्निमेणानयः॥ पूर्वदक्षिणआग्नेयकोणप्रवेशितः इंद्रेणैव
श्वामेदुः प्रामाः पुरुषंप्रकृतिप्रवर्त्तकंहरिंअविद्यातत्कार्यहरिं॥ यतः कृष्णंसदानंदरूपंप्रजायाःतपतिंमनकंस्वपतंसमाध्यवस्थितंपुरुषोत्त

सकापवनकांबोजपारदाःपह्रवास्तथा॥ कोलिसर्पमहिषादिदर्पश्चोलाःसकेरलाः॥१९॥ सर्वेतेक्षत्रियास्तातधर्मस्तेषांनिराकृतः॥ व
सिष्ठवचनाद्राजन्सगरेणमहात्मनाः॥२०॥ खशास्तुषाराश्चीनाश्चमद्रकिष्किंधकास्तथा॥ कौंतलाश्चतथावंगाःशाल्वाकौंकणाकस्त
था॥२१॥ सधर्मविजयीराजाविजित्येमांवसुंधरां॥ अश्वंप्रचारयामासवाजिमेधायदीक्षितः॥२२॥ तस्यचारयतःसोश्वसमुद्रेपूर्वदक्षि
णे॥ वेलासमीपेयहृतोभूमिंचैवप्रवेशितः॥२३॥ सतंदेशंतदापुत्रैःखानयामासपार्थिवः॥ आसेदुस्तेतदातत्रखन्यमानेमहार्ण
वे॥२४॥ तमादिपुरुषंदेवंहरिंकृष्णंप्रजापतिं॥ विष्णुंकपिलरूपेणस्वपंतंपुरुषोत्तमं॥२५॥ तस्यचक्षुःसमुत्थेनतेजसाप्रतिबु
ध्यतः॥ दग्धाःसर्वेमहाराजचत्वारस्त्ववशेषिताः॥२६॥ बर्हकेतुःसुकेतुश्चतथाधर्मरथोनृपः॥ शूरःपंचजनश्चैवतस्यवंशकरानृप॥ प्रादाच्चतस्मैभगवान्हरिर्ना
रायणोवरं॥२६॥ अक्षयंवंशमिक्ष्वाकोःकीर्तिंचाप्यनिवर्तिनीं॥ पुत्रंसमुद्रंचविभुःस्वर्गेवासंतथाक्षयं॥२७॥ समुद्रश्चार्घमा
दायववंदेतंमहीपतिं॥ सागरत्वंचलेभेसकर्मणातेनतस्यवै॥२८॥ तंचाश्वमेधिकंसोश्वंसमुद्रादुपलब्धवान्॥ राम० ३६

मेधंतर्पामितं॥ तस्यप्रकृतिबुध्यतस्समाधिंत्यजतःचक्षुःसमुत्थेनतेजसाअग्निना॥ तस्मैसगराय॥ समुद्रंतस्यसगरस्य॥

इतिचतुर्दशोध्यायः॥ अथपंचदशोध्यायःअसमंजसउच्यते॥ पंचजनापराख्यस्यसूर्यवंशसमाश्रितःविक्रांतःपराक्रमेतैश्चैकनायमिपलोईश्वि

वाजहारस्वमेधमनोशतंसमुमहायशाः॥ पुत्राणांतुसहस्राणिषष्टिस्तस्येतिनश्रुतं॥ इतिखिलेषुहरिवंशेसगरोत्पत्तिचरितं॥ जनमेजयउ०॥
सगरस्यात्मजावीराःकथंजातामहाबलाः॥ विक्रांताषष्टिसाहस्राविधिनाकेनवाद्विजः॥१॥ वैशं०॥ द्वेभार्येसगरस्यास्तांतपसादग्धकि
ल्बिषे॥ ज्येष्ठाविदर्भदुहिताकेशिनीरूपेणप्रतिमाभुवि॥२॥ और्वस्तयोर्वरंप्रादात्तन्निबोधनरोत्तमः॥ षष्टिंपुत्रसहस्राणिगृह्णात्वेकातरस्विनी
एकंवंशधरंत्वेकायथेष्टंवरयित्विति॥ तत्रैकाजगृहेपुत्रांस्तुषष्ठिंसाराजबहूंस्तथा॥४॥ एकंवंशधरंत्वेकातथेत्याहमहामुनिः॥ के
शिन्यसूतसगरादसमंजसमात्मजं॥५॥ राजापंचजनोनामबभूवसमहाबलः॥ इतरासुषुवेतुंबींबीजपूर्णामितिश्रुतिः॥६॥ त
त्रषष्टिसहस्राणिगर्भास्तेतिलसंनिभाः॥ संबभूवुर्यथाकालंववृधुश्चयथासुखं॥७॥ घृतपूर्णेषुकुंभेषुतान्गर्भान्निदधुस्ततः॥
धात्रीश्चैकैकशःप्रादात्तावतीःपोषणेनृप॥८॥ ततोदशसुमासेषुसमुत्तस्थुर्यथासुखं॥ कुमारास्तेयथाकालंसगरप्रीतिवर्धनाः॥
९॥ षष्टिपुत्रसहस्राणितस्यैवमभवन्नृप॥ गर्भाद्तुंबमध्याद्वैजातानिपृथिवीपते॥१०॥ तेषांनारायणंतेजःप्रविष्टानांमहात्मनां॥
एकःपंचजनोनामपुत्रोराजाबभूवह॥ ११॥ शुरःपंचजनस्यासीदंशुमान्नामवीर्यवान्॥ दिलीपस्तस्यतनयःखट्वांगइतिविश्रुत
१२॥

तोसंज्ञा॥ इतराद्वितीया॥ तुंबीअलाबु॥ बीजादलाबुमध्यादलाबुपूरकाद्धापदिलाबुबीजानीवता॥ नारायणात्मजःकपिलस्यक्रोधाग्निं॥

सएवखट्वांगः अनुसंधिताः ज्ञिताः अवातारयत् स्वर्गाद्भूमिमानितवान्॥ कृतातिपर्णातिअन्नदत्तदयत्तानविपर्याविज्ञातकस्यनजानेप्रदर्शितानिये॥

येनस्वर्गादिहागत्यमुहूर्तंप्राप्यजीवितं॥ त्रयोभिसंधितालोकाबुध्यासत्येनचानघ॥१३॥ दिलीपस्तुदायादोमहाराजोभगीरथ
यःसगंगांसरिच्छ्रेष्ठामवातारयतिप्रभुः॥१४॥ कीर्तिमान्सुमहाभागःशक्रतुल्यपराक्रमः॥ समुद्रमानयच्चैनांदुहितृत्वेनकल्पयत्
१५॥ तस्माद्भागीरथीगंगाकथ्यतेवंशचिंतकैः॥ भगीरथसुतोराजाश्रुतइत्यभिविश्रुतः॥१६॥ नाभागस्तुश्रुतस्यासीत्पुत्रःपरमधा
र्मिकः॥ अंबरीषस्तुनाभागिःसिंधुद्वीपपिताभवत्॥१७॥ अयुताजित्तुदायादःसिंधुद्वीपस्यवीर्यवान्॥ अयुताजित्सुतस्त्वासीत्पुत्रपुर
मधर्मिकः॥१८॥ दिव्याक्षहृदयज्ञोवैराजानलसखोबली॥ ऋतुपर्णसुतस्त्वासीदार्तपर्णिर्महायशाः॥१९॥ सुदासस्तस्यतनयो
राजाइंद्रसखोभवत्॥ सुदासस्यसुतस्त्वासीत्सौदासोनामपार्थिव॥२०॥ ख्यातःकल्माषपादोवैराजामित्रसहोभवत्॥ वसिष्ठ
स्तुमहातेजाःक्षेत्रेकल्माषपादके॥२१॥ अश्मकंजनयामासइक्ष्वाकुकुलवृद्धये॥ अश्मकस्याथिकायांतुपुलकस्तुसुतोभवत्॥२२॥
पुलकस्यापिधर्मात्माराजान्याततस्तथोभवत्॥ तस्माद्दशरथायस्तेराजाऐलविलोबल॥२३॥ आसीदैलविलश्रीकृद्दशर्माप्रतापवान्
दलस्तस्यात्मजश्चापितृतोजज्ञेराजानृप॥२४॥ उक्थोनामसधर्मात्माइन्नपुत्रोवभूवह॥ अनमित्रोरघुश्चैवपार्थिवर्षभसत्तमः
॥२५॥
नसकृतपर्णः नवुकृतपर्णदितिनन्मामाग्रेतत्पुत्रस्यापिश्चा॥ तत्पर्णिरिस्त्यपत्यप्रत्ययेरप्रदर्शनात्॥ ॥श्रीरामायनमः॥~

अत्रंयंवदिलीपः पूर्वस्मादस्माद्रामस्यप्रपितामहइति॥ दीर्घबाहुररघुरेवा॥ निषधोनामातिथिसुतः॥ सर्ववीरसेनात्रिषद्वशोधिपादस्य॥ त

अनमित्रसुतस्त्वेवंशंखेगणस्तस्यचात्मजः॥ शंखनस्यसुतोविद्वान्व्युषिताश्वइतिस्मृतः॥२६॥ व्युषिताश्वसुतोविद्वान्राजाविश्वसहःकि
ल॥ हिरण्यनाभःकौशल्योवशिष्ठस्तस्यचात्मजः॥२७॥ पुष्यस्तस्यसुतोविद्वान्ध्रुवसंधिश्रुतस्तुवः॥ सुदर्शनस्तस्यसुतोअग्निवर्णःसुदर्शना
त्॥२८॥ अग्निवर्णस्यतुसुतोमरुममरुथ्वसु॥ मरुस्तुयोगमास्थायकलापग्राममाश्रितः॥२९॥ प्रसुश्रुतोमरुपुत्रसुसंधिस्तस्यचात्म
जः॥ सुसंधेस्तुसुतोमर्षसहस्वानामनामतः॥३०॥ आसीत्सहस्वतसुतोराजाविश्रुतवानिति॥ तस्यासीद्विश्रुतवतःपुत्रोराजाबृहद्बलः
३१॥ पुत्रोवैश्वसहस्तस्यपदिकर्मोत्यजायत॥ कल्माषपादस्यसुतःसर्वकर्मेतिविश्रुत॥३२॥ अनरण्यस्यपुत्रोनिघ्नःश्रुतःसर्वकर्मणः॥
अनमित्रोरघुश्चैवपार्थिवर्षभसत्तमौ॥३३॥ अनमित्रसुतोराजाविद्वान्दुलिदुहोभवत्॥ दिलीपस्तस्यतनयोरामस्यप्रपितामहः॥
३४॥ दीर्घबाहुर्दिलीपस्यरघुर्नाम्नासुतोभवत्॥ अयोध्यायांमहाराजोरघुराज्ञामहाबलः॥३५॥ अजस्तुरघुतोजज्ञेअजाद्दशरथो
व्यजायत्॥ रामोदशरथाज्जज्ञेधर्मात्मासुमहायशाः॥३६॥ रामस्यतनयोयज्ञेकुशइत्यभिसंज्ञितः॥ अतिथिस्तुकुशाज्जज्ञेनिषधस्तस्य
चात्मजः॥३७॥ निषधस्यनलःपुत्रोनभःपुत्रोनलस्यतु॥ नभस्यपुंडरीकस्तुक्षेमधन्वाततःस्मृतः॥३८॥ क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीक
प्रतापवान्॥ आसीदहीनगुर्नामदेवानीकात्मजःप्रभुः॥३९॥ अहीनगोस्तुदायादसुधन्वानामपार्थिव॥ सुधन्वतस्यदायादोन
लोनाममहापति॥४०॥ उक्थोनामसधर्मात्मानलपुत्रोवभूवह॥
स्यसोमवंशात्ताव॥ सुधनःसुतः अनलइतिछेदः नलोद्वावेवविख्या

वीरसेनः सोमवंशः श्राद्धदोऽयं तादृशश्राद्धदेवः तस्य श्लोकस्य दानादिगुणयुक्तस्य एते प्राप्नोति विरजः निवृत्तरागः ॥४५॥ इति पंचदशः ॥१५॥ त

वज्रनाभसुतस्तस्य उक्थस्य तु महात्मनः ॥४१॥ शंखस्तस्य सुतो विद्वान्व्युषिताश्व इति श्रुतः ॥ पुष्यस्तस्य सुतो विद्वान्नर्थसिद्धस्ततः सुतः ॥
सुदर्शनः सुतस्तस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ अग्निवर्णस्य शीघ्रस्तु शीघ्रस्य तु मरुः सुतः ॥४३॥ मरुस्तु योगमास्थाय कलापद्वीपमास्थि
तः ॥ तस्यासीद्विश्रुतः पुत्रः पुत्रो राजा महाबलः ॥४४॥ नलो द्वावेव विख्यातौ पुराणे भरतर्षभ ॥ वीरसेनात्मजश्चैव यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्व
हः ॥४५॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ एते विवस्वतो वंशे राजानो भूरितेजसः ॥४६॥ पठन् सम्यगिमां सृष्टिमादित्य
स्य विवस्वतः ॥ श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च ॥४७॥ प्रजावानेति सायोज्यमादित्यस्य विवस्वतः ॥ विपाप्मा विरजाश्चैव
आयुष्मान् भवत्युत ॥४८॥ इति खिलेषु हरिवंशे आदित्यवंशानुकीर्तनं ॥१५॥ जनमेजय उ० ॥ कथं वै श्राद्धदेवत्वमादित्यस्य विव
स्वतः ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रर्षे श्राद्धस्य च परं विधिं ॥१॥ पितॄणामादिसर्गं च कथं ते पितरः स्मृताः ॥ एवं हि श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं द्विजा
तिभिः ॥२॥ स्वर्गस्थाः पितरो ये स्म देवानामपि देवता ॥ इति वेदविदः प्राहुरेतदिच्छामि वेदितुं ॥३॥ यावंतश्च गुणाः प्रोक्ताः यच्चैवैषां परं
बलं ॥ यथा च कृतमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ॥४॥ प्रीताश्च पितरो ये स्म श्रेयसा योजयंति ह ॥ एतदेव श्रोतुमिच्छामि पितॄणां स
र्गमुत्तमं ॥५॥ वैशं० ॥ हंत ते कथयिष्यामि पितॄणां सर्गमुत्तमं ॥ श्राद्धं च कृतमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ॥६॥ प्रीताश्च पितरो ये
स्म श्रेयसा योजयंति ह ॥ मार्कंडेयेन कथितं भीष्माय परिपृच्छते ॥७॥

तोऽपि पितृकल्पे वैनवाध्याया प्रकीर्तिताः ॥ तत्रादौ षोडशोऽध्याये तत्रोपोद्घात उच्यते

१

धर्मराजो युधिष्ठिरः शरतल्पगतं बाणशय्यासुतं भीष्ममिति शेषः आनुपूर्व्या क्रमेण गातं कथितं तत्पर पितृप्रीतिपरः प्रयतः शुचिः श्राद्धी

अपृच्छद्धर्मराजो हि शरतल्पगतं तदा ॥ एवमेव पुरा प्रश्नं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥७॥ तत्रेनु पूर्व्या विस्तामि भीष्मेणोदाहृतं यथा ॥ गी
तं सनत्कुमारेण मार्कंडेयाय पृच्छते ॥८॥ युधिष्ठिर उ० ॥ पुष्टिकामेन धर्मज्ञ कथं पुष्टिरवाप्यते ॥ एतदेव तात तु मिच्छामि किं कुर्वाणो
न शोचते ॥९॥ भीष्म उवाच ॥ श्राद्धैः प्रीणाति हि पितॄन् सर्वकामफलैस्तु यः ॥१०॥ तत्परः प्रयतः श्राद्धी प्रेत्य चेह च मोदते ॥११॥ पि
तरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजां ॥१२॥ पुष्टिकामस्य पुष्टिं च प्रयच्छंति युधिष्ठिर ॥१३॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्तंते पितरः स्व
र्गे केषांचिन्नरके पुनः ॥ प्राणिनां नियतं युक्तं कर्मजं फलमुच्यते ॥१४॥ श्राद्धानि चैव कुर्वंति फलकामाः सुसंशयः ॥ अभिसंधाय
पितरं पितुश्च पितरं तथा ॥१५॥ पितुः पितामहे चैव त्रिषु पिंडेषु नित्यशः ॥ तानि श्राद्धानि दत्तानि कथं गच्छंति वै पितॄन् ॥१६॥ कथं च
शक्तास्ते हंतुः पिरयस्ताः फलं पुनः ॥ के वा ते पितरो तेस्म कान्यजामो वयं पुनः ॥१७॥ देवा अपि पितॄन् स्वर्गे यजंतीति च नः श्रुतं ॥ एतदि
च्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ॥१८॥ सनत्वा कथयते तां कथाममितबुद्धिमान् ॥ यथा दत्तं पितॄणां वै तारणाय हि कल्पते १९
भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्तयिष्यामि यथातत्त्वमरिंदम ॥ ये च ते पितरो नेस्म यान् यजामो वयं पुनः ॥२०॥

श्राद्धकृत् धर्मकामस्य धर्म
मिति शेषः ॥ प्रजाकामस्य च प्रजां ॥ नियतं स्वर्गं कामी ॥ अभिसंधाय उद्दिश्य कामी कल्पते समर्थो भवति श्राद्धमिति शेषः ॥

हरि· पित्रा शांतनुना ॥ मम पिता हस्तेन भूमिं भित्वा तं पिंडं मया चेतस्तत्परः हस्तमुत्ताम्येत्यर्थः ॥ कल्पे बौधायनादि कर्मपद्धतिग्रंथादौ अव

३७ पित्रा मम पुरा गीत लोकांतरगतेन वै ॥ श्राद्धकाले मम पितुर्मया पिंडः समुद्यतः ॥ १९ ॥ तं पिता मम हस्तेन भित्वा भूमिमयाचत ॥ ह
स्ताभरणपूर्णानि केयूराभरणानि च ॥ २० ॥ रक्तांगुलितलेनाथ यथा दृष्टः पुरा मया ॥ नैष कल्पे विधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहं ॥ २१ ॥ कु
शेष्वेव तदा पिंडं दत्तवानविचारयन् ॥ ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ॥ २२ ॥ उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयानघ ॥ त्वया दा
याद्वानस्मि कृतार्थोमुत्र चेह च ॥ २३ ॥ सत्पुत्रेण त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता ॥ मया पि तव जिज्ञासा प्रयुक्तैषा दृढव्रत ॥ २४ ॥ व्यव
स्थाने च धर्मेषु कर्तुर्लोकस्य चानघ ॥ यथा च तु यः धर्मस्य रक्षिता लभते फलं ॥ २५ ॥ पापस्य हि तथा मूढः फलं प्राप्नोत्यरक्षिता ॥ प्र
माणं यद्धि कुरुते धर्माचारेषु पार्थिव ॥ २६ ॥ प्रजास्तदनुवर्तंते प्रमाणाचरितं सदा ॥ त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्माश्च शाश्वताः ॥ २७ ॥
कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च कमनिवर्तिता तुला ॥ तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमं ॥ २८ ॥ ददामि ते प्रतिगृह्णीष्व त्रिषु लोकेषु दुर्लभं ॥
न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जीवितुमिच्छसि ॥ २९ ॥ त्वत्तो ह्यनुज्ञां संप्राप्य मृत्युः प्रभविता तव ॥ किं वा ते प्रार्थितं भूयो ददामि वरमुत्त राम·
मं ॥ ३० ॥ तद्ब्रूहि भरतश्रेष्ठ यत्ते मनसि वर्तते ॥ इत्युक्तवंतं तमहमभिवाद्य कृतांजलिः ॥ ३१ ॥ अब्रुवं कृतकृत्योहं प्रसन्ने त्वयि सत्त ३७
मः ॥ यदि तेनुग्रहं भूयस्ततो हामि महाफले ॥ ३२ ॥

स्थाने निष्ठं ॥ प्रमाणं पार्थिव इति समानाधिकरणं प्रमाणाचरितं त्रिष्टब्बुद्धितं प्रीतिः सुखं निवर्तिता संपादिता ॥ प्रतीच्छ गृहाण

आहतं उत्तरितं तत्तुल्ये तेति वैशंपायनोक्तिः तस्य श्राद्धस्य आदिदेवसुताः ॥ ब्रह्मणः पुत्राः ब्रह्मानुशासनं वेदाज्ञा ॥ स्वर्गेः सुरस्य कलानुष्टि

प्रष्टुमिच्छाम्यहं किंचित्वयाहृतं नवतास्वयं ॥ समामुवाच धर्मात्मा ब्रूहि गाश्च यदिच्छसि ॥ ३३ ॥ छेत्तास्मि संशयं सर्वं यन्मां पृच्छसि भारत ॥ अ
पृच्छमहं तातं तत्र वांतर्हितमेव च ॥ ३४ ॥ गते सुकृतिनां लोकान् जातकौतूहलस्तदा ॥ श्रूयंते पितरस्तात देवानामपि देवता ॥
३५ ॥ देवाश्च पितरो ह्येवाकामत्ता मोव यं पुनः ॥ कथं च तन्मम स्यात् किं श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ॥ ३६ ॥ लोकांतरगतेस्तात किं नु श्राद्धस्य वा फ
लं ॥ का न्यं पनेति स्म लोका वै सदेवनरदानवाः ॥ ३७ ॥ सयक्षरक्षोगंधर्वसकिंनरमहोरगाः ॥ अत्र मे संशयस्तात कौतूहलमतीव हि ॥
३८ ॥ तद्ब्रूहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञोसि मे मतः ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य राजा भीष्मो वाचं वै पिता ॥ ३९ ॥ शांतनुरुवाच ॥ सेह तेषां वेतते वसं
पन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ पितॄणां कारणं श्राद्धफलं दत्तस्य चानघ ॥ ४० ॥ पितरस्य यथोद्भूताः शृणु सर्वं समाहितः ॥ आदिदेवसुतास्ता
त पितरो दिवि देवताः ॥ ४१ ॥ तान्यजंति स्म लोका वै सदेवनरदानवाः ॥ सयक्षरक्षोगंधर्वाः सकिंनरमहोरगाः ॥ ४२ ॥ आप्यायिताश्च
ते श्राद्धे पुनराप्याययंति वै ॥ जगत्सदेवगंधर्वमिति ब्रह्मानुशासनं ॥ ४३ ॥ तान्मत्स्य भद्रा गाश्रा श्राद्धे दत्तेन्द्रियः ॥ तेते प्रयोविव
त्संति सर्वकामफलप्रदाः ॥ ४४ ॥ त्वयैवाराध्यमानास्ते नामगोत्रादिकीर्तनैः ॥ स्वस्थाल्याप्याययिष्यंति स्वर्गस्था नापि भारत ॥ ४५ ॥ मा
र्कंडेय सुते ज्ञेय्यमेतद्रूपं वै विदिष्यसि ॥ एषवेपि च भक्तश्च विदितात्मा च भारत ॥ ४६ ॥ उपस्थितस्य श्राद्धे वै ममैवानुग्रहाय वै ॥ ए
तत्पृच्छ महाभाग मित्युक्तांतरधीयत ॥ ४७ ॥ ते पूर्वेतं द्विजः अनलसन्ते पितरः तेतस्य च आस्मान् पित्रादीत ॥

इतिषोडशोऽध्यायः॥१६॥ उक्तं मम दर्शनाय एवं पितृत्वं पुत्रिका सप्तवं॥ आदिदेष सुतानां च तत्सुत्राणां परस्परं॥ समाहितः सावधानमनाः मे मयी
देवत इति पुल्लिंग एकार्ये परं नाषायाम प्रयुक्तं इदं छंदो वत्सप्रयुज्यते॥ क्षणेनेत्यारभ्य कचिदिति पर्यंतं मार्कंडेयज्ञोक्तिस्सयमा

इति खिलेषु हरिवंशे पितृकल्पः॥ भीष्म उ०॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कंडेयस्समाहितः॥ पृष्टवांस्तमेवार्थं पृष्टं यो मे पृष्टः पिता पुरा॥१॥
स मामुवाच धर्मात्मा मार्कंडेयो महातपाः॥ भीष्म वक्ष्यामि तत्त्वेन शृणुष्व प्रयतो मम॥२॥ अहं पितुः प्रसादाद्वै दीर्घायुष्यमवाप्तवान्
पितृभक्त्येश्च लब्धं च प्राग्लोके प्रथितं यशः॥३॥ सोऽहं युगस्य पर्यंते बहुवर्षसहस्रके॥ अधिरुह्य गिरिं मेरुं तपोऽतप्यं सुदुश्चरं॥४॥
ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वालयन्तेजसा॥ विमानमहदायांतमुत्तरेण गिरेस्तदा॥५॥ तस्मिन्विमाने पर्यंके ज्वलितादित्यवर्चसि
अपश्यं तत्र चैवाहं शयानं दीप्ततेजसं॥६॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषमग्नावग्निमिवाहितं॥ सोऽहं तस्मै नमस्कृत्वा प्रणम्य शिरसा प्रभुं॥
७॥ संनिविष्टं विमानस्थं पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयं॥ अपृच्छं चैव दुर्धर्षं विद्यामत्वं कथं प्रभो॥ नादेवत्वं यसि देवानामिति मे वर्त्तते मति
:॥ स मामुवाच धर्मात्मा स्मयमान इवानघ॥९॥ न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे॥ क्षणेनैव प्रमाणं सुबिभ्रदस्य दनुत्तमं
॥१०॥ रूपेण च पुमांस्तादृक्कदृष्टपूर्वो न मे क्वचित्॥११॥ सनत्कुमार उ०॥ विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसं पूर्वजं प्रभो॥ तपोवीर्या
द्रूपमुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं॥१२॥ सनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा॥ सोऽस्मि भार्गव भद्रं ते कं कामं करवाणि ते १३॥

नइव प्रोष्ठा मा विकुर्वताव नततेय इति काकु॥ ॥ नारायणगुणात्मकं नारायणगुणाः॥

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

ब्रह्मण्यत्वशरण्यत्वादयः आत्मनि यस्य सः तु सुहृदात्मकमित्यर्थः॥ विनोदे वो भुं शक्य भार्गव हे भृगुवंश्य यवीयांसः कनीयांसः वयमिति बहु
वचनेन सनकादीन्समेतनविः ऋतुरित्यादि नगुणामहेति शेषः सनदित्यर्थं॥ कुकु द्विपतः अकिंचित् हतो मारः कामो येन सः सनत्कुमा

ये भ्रात ब्रह्मण पुत्रा यवीयांसस्सस्तु तेन वा॥ भ्रातरः सप्त दुर्धर्षा येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः॥१४॥ ऋतुर्वसिष्ठः पुलहः पुलस्त्योऽत्रिस्तथांगिराः॥
त्रीलोकान्धारयंतीमे देवदानवपूजिताः॥१५॥ वयं तु यतिधर्माणि आरोप्यात्मानमात्मनि॥ प्रजाधर्मं च कामं च वर्तयाम महामुने
१६॥ यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां॥ तस्मात्सनत्कुमारेति नामैतन्मे प्रतिष्ठितं॥१७॥ मद्भक्त्या ते तपस्तीर्णं मम दर्शनकांक्ष
या॥ एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं प्रदिशामि ते॥१८॥ इत्युक्तवंतं तमहं प्रत्यवोचं सनातनं॥ अनुज्ञातो भगवता प्रीयता तेन भारत॥
१९॥ ततोऽहमर्थं हि मतं क्रममपृच्छं सनातनं॥ पृष्ठः पितृणां सर्गं च फलं श्राद्धस्य चानघ॥२०॥ चिच्छेद संशयं भीष्म स तु देवेश्वरो
मम॥ स मामुवाच धर्मात्मा कथांते बहुवार्षिके॥२१॥ रमेतयाहं विप्रर्षे शृणु सर्वं यथातथं॥ देवानसृजत ब्रह्मा मां यक्ष्यंतीति भा
गवि॥२२॥ समुत्सृजत दात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः॥ ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा दिवौकसः॥२३॥ न स्म किंचित्प्रजानंति त
तो लोका व्यमुह्यत॥ ते भूयः प्रणताः सर्वाः प्राया वंत पितामह॥२४॥
र: सतत ब्रह्म सर्वर्षि वान्ते तत्पारे भेतुष्यामि प्रश्नेनतोषि
तः इत्यर्थः मामुद्दिश्य यक्षंतीत्यागं करिष्यंति॥ आत्मानमहं कामात्मानं हृदं परस्परं वा॥ अयजन्यागं कुर्वन्॥

लोकस्तदनुमारीव्यभिचारः अनायवो युष्माकं व्यभिचारः कृतः मां मुक्त्वा फलकामनया अयमस्योपासनं कर्तुं यष्टवितद्दुःखितासंतास्ते
तत्तेभ्यः पितृभ्यः ते ब्रह्मोक्ताः प्रयतात्मानः शुद्धचित्ताः कृशला विवेकिनः चक्रुः अनुतिष्ठंत्स पितिहिदिवौकसः। प्रायश्चित्तार्थं तत्तज्ञान(

अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानब्रवीद्विभुः॥ प्रायश्चित्तं चरद्ध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः॥२५॥ पुत्रांश्च परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ
प्रायश्चित्तक्रियार्थं ते पुत्रान्समपृच्छतार्तवत्॥२६॥ तेऽस्त्वेप्रयतात्मानः शशंसुस्तनयास्तदा॥ प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकर्मजा
नि हि॥२७॥ शंसंति कुशला नित्यं चक्षुष्मंतो हितत्वतः। प्रायश्चित्तार्थं तत्तज्ञा लेखसंज्ञा दिवौकसः॥२८॥ गम्यतां पुत्रकाश्चेति पुत्रै
रुक्ताश्च ते तदा॥ अभिशस्तास्तु ते देवा पुत्रवाक्येन तेन वै॥२९॥ पितामहमुपागच्छन् संशयच्छेदनाय वै॥ ततस्तानब्रवीद्देवो यू
यं वै ब्रह्मवादिनः॥३०॥ तस्माद्यदुक्तं यूयं वै तत्तथा न तदन्यथा॥ यूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा न विष्यथ॥३१॥ ते तु ज्ञानप्रदाता
रः पिता पुत्रो न शंसयः॥ अन्योन्यपितरो यूयं ते चैव वेत्ति निबोधत॥३२॥ देवाश्च पितरश्चैव तद्बुध्यध्वं दिवौकसः॥ ततस्तेन पुन
रागम्य पुत्रानुचो दिवौकसः॥३३॥ ब्रह्मणा छिन्नसंदेहाः प्रीतिमंतः परस्परं॥ यूयं वै पितरोऽस्माकं ये वयं प्रतिबोधिताः॥३४॥ धर्म
ज्ञाः कश्च वः काम को वरो वः प्रदीयतां॥ यदुक्तं वै वयुष्माभिस्तत्तथास्तु तदन्यथा॥३५॥ उक्ताः परत्र युष्माभिः पुत्रकाः इति वै वयं॥

यसंज्ञाः प्राप्तज्ञानाश्च भवते तिशेषः॥ अभिशापात् पितः परान् उक्ताः इत्यर्थः देवो ब्रह्मा ब्रह्मवादिनः प्रायश्चित्तपृष्टेः काः

पितॄन्युष्मान् दिव्यपितृसंज्ञान् पितरो लौकिकः सोमश्चमृतमयं चंद्र जंगमाजंगमं वृतं॥ विषमिति शेषः सर्वत्र स्वर्गादौ तान् श्राद्धदानेन भाव(

तस्माद्भवत पितरो भविष्यथन संशयः॥३६॥ यो निष्ठा च पितृश्राद्धे क्रियां काश्चित्करिष्यति॥ राजसा दानवा नागाः फलं प्राप्स्यंति तस्य तत्
३७॥ श्राद्धेराप्यायिताश्चैव पितरः सोममव्ययं॥ आप्याय्यमानं युष्माभिर्वर्द्धयिष्यति नित्यदा॥३८॥ श्राद्धैराप्यायितः सोमो लोकमाप्यायि
ष्यति॥ समुद्रपर्वतवनं जंगमाजंगमं वृतः॥३९॥ श्राद्धानि पुष्टिकामाश्च ये करिष्यंति मानवाः॥ तेभ्यः पुष्टिं प्रजाश्चैव दास्यंति पितरः सदा
४०॥ श्राद्धे च ये प्रदास्यंति त्रिपिंडान्नामगोत्रतः॥ सर्वत्र वर्तमानांस्तान् पितरः सपितामहाः॥४१॥ भावयिष्यंति सततं श्राद्धदानेन पू
जिता॥ एवमाज्ञा कृता पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिनः॥४२॥ इति तद्वचनं सत्यं भवत्वद्य दिवौकसः॥ पुत्राश्च पितरश्चैव वयं सर्वे परस्परं॥
४३॥ सनत्कुमार उ०॥ त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा॥ अन्योन्यपितरो ह्येते देवाः पितृगणाश्च ह॥४४॥ इति खिले श्रीहरिवं
शे पितृकल्पे॥ मार्कंडेय उ०॥ इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता॥ सनत्कुमारेण पुनः पृष्टवान् देवमव्ययं॥१॥ संदेहं मम
रश्रेष्ठं भगवंतमरिंदम॥ निबोधत भो गांगेय निखिलेऽसर्वमादितः॥२॥ कियंतो वै पितृगणाः कस्मिंल्लोके च ते गणाः॥ वर्तंते
देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः॥३॥ सनत्कुमार उवाच॥ सप्तैते जपतां श्रेष्ठ स्वर्गे पितृगणाः स्मृताः॥

यिष्यंति वर्द्धयिष्यंति॥ ॥इति हरिवंशे समदशः॥ सप्तानां पितृमुख्यानां नामस्थानादि नेदृतः॥ वर्णनं क्रियते ध्याये ह्यष्टादशे स्फु
यापदं

हरि चतारः सुकालोंगिरसः आज्यपाः सोमपाश्चेति ॥ त्रयो वैराजाग्निष्वात्ताबर्हिषदश्चेति ॥ तत्र सूत्रीकटाहमायेन तावदमूर्तांस्त्रीनुक्त्वा वैराजानाह ॥

४२ चत्वारो मूर्तिमंतो वै त्रयस्तेषाममूर्तयः ॥ ४ ॥ तेषां लोकं विसर्गं च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ प्रजावंतं महत्त्वं च विस्तरेण तपोधनः ॥ धर्म-
मूर्तिधरास्तेषां त्रयो ये परमा गणाः ॥ तेषां नामानि लोकांश्च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ ६ ॥ लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठंति भासुराः ॥ अमू-
र्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः प्रजापतेः ॥ ७ ॥ विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति विश्रुताः ॥ यजंति तान्देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ८ ॥ ममोज
वाः स्वधानुजः सर्वरामसमन्विता ॥ एते योगं परित्यज्य महात्मानो न वेत्सुत ॥ ९ ॥ एवं वै योगविभ्रष्टा लोकान्प्राप्य सनातनान् ॥ पुनर्यु-
गसहस्रांते जायंते ब्रह्मवादिनः ॥ १० ॥ ते प्राप्य तां स्मृतिं भूयः सांख्ययोगमनुत्तमं ॥ यांति योगगतिं सिद्धाः पुनरावृत्तिदुर्लभां ॥ ११ ॥ एते
सुः पितरस्तात योगिनां योगवर्द्धनाः ॥ आप्याययंति ये पूर्वं सोमं योगबलेन वै ॥ १२ ॥ तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां द्विजसत्तम ॥ एष
वै प्रथमः कल्पः सोमपानामनुत्तमः ॥ १३ ॥ एतेषां मानसी कन्या मेना नाम महागिरेः ॥ पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्या मैनाक उच्यते ॥ १४ ॥
मैनाकस्य सुतः श्रीमान्क्रौंचो नाम महागिरिः ॥ पर्वतप्रवरः पुत्रो नानारत्नसमाचितः ॥ १५ ॥ तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास शैल-
राट् ॥ अपर्णामेकपर्णां च तृतीयामेकपाटलां ॥ १६ ॥ तपश्चरंत्यः सुमहद्दुश्चरं देवदानवैः ॥ लोकान्संतापयामासुस्तास्ति- राम०
स्रः स्थाणुजंगमान् ॥ १७ ॥ आहारमेकपर्णेन सैकपर्णा समाचरत् ॥ + सर्वादिनः एवोसद्यते टा प १ ४२

लोकाः सनातना इति विराजस्य ब्रह्मणः ॥ योगविभ्रष्टाः आत्मज्ञानरहिताः सनातनाँल्लोकान्प्राप्यापि युगसहस्रांते स्वष्टारं ते ब्रह्म

पाटलाया ॥ पुष्पमेकमेवाविदधौ भक्षितवती ॥ चकारः संबुध्यर्थः उपस्थिता प्राप्तः असितस्य देवलस्येति सामानाधिकरण्येनग्रणं तरमाह लोका

पाटला पुष्पमेकं च विदधे चैकपाटला ॥ १८ ॥ एका तत्र निराहारा तां माता प्रत्यषेधयत् ॥ उमा इति निषेधंती मातृस्नेहेन दुःखिता ॥ सा त-
थोक्ता तया मात्रा देवी दुश्चरचारिणी ॥ उमेत्येवाभवत्ख्याता त्रिषु लोकेषु सुंदरी ॥ २० ॥ तथैव नाम्ना तेनाह विश्रुता योगधर्मिणी ॥ एतत्पु-
त्रीकुमारीकं जगत्स्थास्यति भार्गव ॥ २१ ॥ तपःशरीराः सर्वास्तास्तिस्रो योगबलान्विताः ॥ सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वाश्चैवोर्ध्वरेतसः ॥ २२ ॥ उ-
मा तासां वरिष्ठा च ज्येष्ठा च वरवर्णिनी ॥ महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता ॥ २३ ॥ असितस्यैकपर्णा तु देवलस्य महात्मनः ॥ पत्नी
दत्ता महाब्रह्मन्योगाचार्यस्य धीमतः ॥ २४ ॥ जैगीषव्यस्य च तथा विद्धि तामेकपाटलां ॥ एते चापि महाभागे योगाचार्यमुपस्थिते ॥ २५ ॥
लोकाः सोमपदा नाम मरीचेर्यत्र वै सुताः ॥ पितरो यत्र वर्तंते देवास्तान्भावयंतु ते ॥ २६ ॥ अग्निष्वात्ता इति ख्यातास्सर्व एवामितौजसः ॥
एतेषां मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा ॥ २७ ॥ अच्छोदं नाम तद्दिव्यं सरो यस्याः समुत्थितं ॥ तया न दृष्टपूर्वास्ते पितरो न कदाचन ॥
२८ ॥ अपश्यन्मूर्तानिषपितॄन्सा ददृशस्ति विस्मिता ॥ संभूता नाससुखस्यापि ते लालां जानती ॥ २९ ॥ व्रीडिता तेन दुःखेन बभूव वरव-
र्णिनी ॥ सा दृष्ट्वा पितरं वव्रे वसुं नामांतरिक्षगं ॥ ३० ॥ अमावसुमिति ख्यातमायोः पुत्रं यशस्विनं ॥ अद्रिकाप्सरसा युक्तं विमाने
ऽधिष्ठितं दिवि ॥ ३१ ॥ सा तेन व्यभिचारेण मनसा कामरूपिणी ॥ पितरं प्रार्थयित्वा सा योगभ्रष्टा पपात ह ॥ ३२ ॥

सोमपदा इति ॥ अमूर्तान्नितेजोरूपान नववर्ग ॥ वसुपितरं वव्रे इति संबध्य व्यभिचारे स्वपितृनिक्रमेण ॥

प्रेत्यलोकांतरं प्राप्य शारीरांतरगोऽस्पर्थः॥ महामिषसंतस्य प्राक्जन्मनितस्मैवशेनतुरूपेण रता सच्छिस्येद्रिकायांनस्यपो निजेस्तत्रयेंक।
त्राणपपत्र्यद्दिमाःनानिपतमानादिवश्रुता॥ त्रसरेणुप्रमाणानिसापश्यन्नतेषुतान्पितृन॥ १८॥ ससूक्ष्मानपरिव्यक्तानग्नानग्निषिवाग्नि
तान्॥ त्रायध्वमित्युवाचार्तातान्पतंतिनेत्वाक्शिराः॥ १९॥ तेरुक्ता सातु मा भैषी रितितस्याम्मवस्थिता॥ ततःप्रसादयामास स्वपितृन्दीनया
गिरा॥ २०॥ ऊचुस्तेपितरकन्यांत्वंष्टैश्वर्यव्यतिक्रमात॥ त्वंष्टैश्वर्यस्वदोषेणपतसित्वंशुचिस्मिते॥ २१॥ येक्रियंतेहकर्माणिशरीरैर्दिवि
देवत॥ तैरेवतत्कर्मफलंप्राप्नुवंतीहदेवताः॥ २२॥ सद्यःफलंतिकर्माणिदेवत्वेप्रेसमानुषे॥ तस्मात्वंतपसःपुत्रीप्रेत्येदंप्राप्स्यसेफ
लं॥ २३॥ इत्युक्तापितृभिःसार्धंपितृस्वान्प्रसादयन्॥ ध्यात्वाप्रसादंचक्रुस्तेतस्यासर्वानुकंपया॥ २४॥ अवश्यंभाविनंगत्वातेर्थमुचु
स्ततस्तुतां॥ तस्यराज्ञोवसोःकन्यात्वमपत्यंभविष्यसि॥ २५॥ कन्येवभूत्वालोकान्स्वान्पुनःप्राप्स्यसिदुर्लभान्॥ पराशरस्यदायादंत्वं
विप्रं जनयिष्यसि॥ २६॥ सवेदमेकंब्रह्मर्षिश्चतुर्धाविकरिष्यति॥ महाभिषस्यपुत्रौद्वौशंतनोःकीर्तिवर्धनौ॥ २७॥ विचित्रवी
र्यंधर्मज्ञंतथाचित्रांगदंविभुः॥ एतानुत्पाद्यपुत्रांस्त्वंपुनर्लोकानवाप्स्यसि॥ २८॥ व्यतिक्रमात्पितृणांचजन्मप्राप्स्यसिकुत्सिते॥ त
स्यैवराज्ञस्त्वंकन्याअद्रिकायांभविष्यसि॥ २९॥ अष्टाविंशेभवित्रीत्वंद्वापरेमत्स्ययोनिजे॥ एवमुक्तातुदासेयीजज्ञेसत्यवतीत
दा॥ ३०॥ मत्स्ययोनावनुपमाराज्ञस्तस्यवसोःसुताः॥ विरजानामतेलोकास्ते दिविं जातिसुदर्शनाः॥ ३१॥
यापोराणिक॥ उपरिचरस्यवसोर्वनेमृगयायांचरतोऽद्रिकामत्स्यांकुचित् ताडेवःस्कन्नंतद्भेनायदत्तंगिरिकाउपतुकाव्येज्ञात।

रूपमतिहृतवान्तेस्यचस्येनांतरेएमेनतरिन्तेपुष्पतोमुसायमुनायांपतितं॥ तद्वाद्रिकानाम्नाअप्सरसोब्रह्मशापान्मत्स्यीभूतायामुखेपति।
तामिथुनेमभूत॥ साचमत्स्यीदासेनप्राप्ताविसस्ताचेतुदरेयुग्मंदृष्टंततः॥ पुत्रंराज्ञेदत्वापुत्रींशंतनवेददौसोमस्यसुतेतिदासेयीकेवर्तपु

यत्रबर्हिषदोनामपितरोदिविविश्रुताः॥ तान्देवगणाःसर्वेयक्षगंधर्वराक्षसाः॥ ३२॥ नागाःसुपर्णाःसुपर्णाश्चभावयंत्यमितौजसः॥ एते
पुत्रामहात्मानःपुलस्त्यस्यप्रजापतेः॥ ३३॥ महात्मानोमहाभागास्तेजोयुक्तास्तपस्विनः॥ एतेषांमानसीकन्यापीवरीनामविश्रुताः॥ ३४
योगाचयोगमाताचयोगपत्नीतथैवच॥ भवित्रीद्वापरंप्राप्ययुगंधर्मभृतांवरः॥ ३५॥ पराशरकुलोद्भूतःशुकोनाममहातपाः॥ भवि
ष्यतियुगेतस्मिन्महायोगीद्विजर्षभः॥ ३६॥ व्यासादरण्यांसंभूतोविधूमोऽग्निरिवज्वलन्॥ सतस्यांपितृकन्यायांपीवर्यांजनयिष्यति॥
३७॥ कन्याःपुत्रांश्चचतुरोयोगाचार्यान्महाबलान्॥ कृष्णंगौरंप्रभुंशंभुंकृत्वींकन्यांतथैवच॥ ३८॥ ब्रह्मदत्तस्यजननींमहिषींत्वणुहस्य
च॥ एतानुत्पाद्यधर्मात्मायोगाचार्योमहाव्रतान्॥ ३९॥ श्रुत्वासकृत्स्नंकार्त्स्न्यंव्यासादमितबुद्धिमान्॥ महायोगीततोगंतापुनरावृ
त्तिनागतिं॥ ४०॥ यत्रसदमनुद्दिष्टमव्ययंब्रह्मशाश्वतं॥ अमूर्तिमंतपितरोधर्ममूर्तिधरामुने॥ ४१॥ कश्यपत्रयमुत्पन्नाःवृष्णि
धककुलान्वयः॥ सुकालानामपितरोवसिष्ठस्यप्रजापतेः॥ ४२॥ निरतादिविलोकेषुज्योतिर्भासिषुभार्गव॥

त्राचनुद्दिसंअन्यय॥ अव्ययंअनुपक्षयं॥ शाश्वतंमूर्तिधर्ममूर्तिधराःअमूर्तयइत्यर्थः॥ जत्पादइतिशेषः॥

 ज्योतिर्भासिषु स्वप्रभया यातिस्वभास्वरा दीप्ताः द्विजाः ब्राह्मणा भावयंतितर्पयंति॥ तावेववंशइतिमार्कंडेयस्यवचनेगाथेप्रतिजानेतिज्ञे
 यः शुक्रस्यमहर्षेःप्रियेत्यपराभार्यासाध्यानांकीर्तिवर्द्धनासाध्येसंवर्द्धिततात॥ अथांगिरसानाह॥ मरीचिगर्भानितिप्रकाशभासाना

निरतादिविलोकेषु ज्योतिर्भासिषु भार्गव॥ सर्वकामसमृद्धेषु द्विजास्तान् भावयंत्युत॥४३॥ तेषांवैमानसीकन्यागौर्नाम्नादिविश्रुता
तैवेववंशेयादत्तासुकस्यमहिषीद्विज॥४४॥ एकशृंगेतिविख्यातासाध्यानांकीर्तिवर्द्धना॥ मरीचिगर्भास्तेलोकान्समावृत्यव्यवस्थिता॥
४५॥ येत्वथांगिरसापुत्रासाध्यैःसंवर्द्धितापुरा॥ तक्षत्रियगणास्तातभावयंतिफलार्थिनः॥४६॥ एतेषांमानसीकन्यायशोदानामविश्रु
ता॥ पत्नीसाविश्वमहतःस्नुषावैवृद्धशर्मणः॥४७॥ राजर्षिजननीतातदिलीपस्यमहात्मनः॥ यज्ञेयस्यपुरागाथागीताप्रीतिमहर्षि
भिः॥४८॥ तदादेवयुगेतातवाजिमेधेमहामखे॥ अग्नेर्जन्मतथाश्रुत्वाशांडिल्यस्यमहात्मनः॥४९॥ दिलीपंयजमानंयेपश्यंतिसु
समाहिताः॥ सत्यव्रतंमहात्मानंतेपिस्वर्गजितोनराः॥५०॥ सुमेधानामपितरःकर्दमस्यप्रजापतेः॥ समुत्पन्नासुपुलहस्यमहात्मानो
द्विजर्षभः॥५१॥ तांस्तुवैश्यगणास्तातभावयंतिफलार्थिनः॥ तेषांवैमानसीकन्याविरजानामविश्रुतः॥५२॥ ययातेर्जननीब्रह्मन्
महर्षिनहुषस्यच॥ त्रयएतेगणाःप्रोक्ताश्चतुर्थंतुनिबोधमे॥५३॥ लोकेषुदिविवर्त्तंतेकामगेषुविहंगमाः॥ तुत्पन्नायेस्वधायां
तसोमपावैकवेःसुता॥५४॥ हिरण्यगर्भस्यसुताःशूद्रास्तान्भावयंत्युत॥ त्यर्थः॥ देविपुलोकेषुकामगेषुइच्छाचारिषुलोकेषुतेतत्रवर्द्ध
ते॥ विहंगमाआकाशचारिणः॥ ४॥ श्री श्री

यत्रवंशेभावयतिशब्दाध्यायति॥ तेषांपितॄणांस्वस्तुपगमाश्रमाभावात्॥ पितॄणामादिसर्गेणप्रथमप्रदानेनतस्मात्ततस्मादेनंमनुसूर्यंवासोम
स्याप्यायनंकृत्वेतिब्राह्मणानांज्ञातुमत्राज्ञोब्रह्मणाद्रूपेणवानुरूपात॥ उक्षिप्रयेकृष्णवादनायस्माह उंसोमायपितृमतेस्वहा॥ उंपिमा

मानसानामतेलोकायत्रतिष्ठंतितेदिवि॥५५॥ तेषांवैमानसीकन्यानर्मदासरितांवरा॥ योभावयतिभूतानिदक्षिणापथगामिनी॥५६॥
जनितात्रसदस्योश्चपुरुकुत्सपरिग्रहः॥ तेषामथाभ्युपगमान्मनुस्तातयुगेयुगे॥५७॥ प्रवर्त्तयतिश्राद्धानिनष्टेधर्मेप्रजापतिः॥ पितॄणा
मादिसर्गेतुसर्वेषांद्विजसत्तमः॥५८॥ तस्मादेनंस्वधर्मेणश्राद्धदेवंवदंतिवै॥ सर्वेषांराजतेपात्रमथवारजतान्वितं॥५९॥ दत्तंस्वधां
पुरोधायश्राद्धंप्रीणातिवैपितॄन्॥ सोमस्याप्यायनंकृत्वावह्निर्वैवस्वतस्यह॥६०॥ उदगायनमप्युक्तामावास्याप्युनःपुनः॥ अत्रे
षुताम्रवरोषुगोषुवाकपिलासुच॥६१॥ शृंगंभिःपरिषिक्तासुस्तुषापुरमसापुच॥ अप्रजासुसवर्णासुदातव्याःशुचिपिंडकाः॥६२॥
पितॄन्प्रीणातियोभक्त्यापितरःप्रीणयंतितं॥ यच्छंतिपितरःपुष्टिप्रजाश्चविपुलास्तथा॥६३॥ स्वर्गमारोग्यमेवाथयदन्यदपिचेप्सितं॥
देवकार्यादपिमुनेपितृकार्यंविशिष्यते॥६४॥ देवतानांचपितरःपूर्वमाप्यायनंश्रुतं॥ शीघ्रप्रसादाह्यक्रोधालोकस्याप्यायनेपरा॥
६५॥ शीघ्रप्रसादाश्चसदातांनमस्यस्वभार्गव॥ पितृभक्तेतिविप्रर्षेमद्भक्तश्चनसंशयः॥६६॥ श्रेयस्त्वंदर्शयास्यामिप्रत्यक्षंकुरुतस्य॥
पंगिरेस्याहेत्याकृतिवयेकृत्वाउदगायनेउदगायनज्ञाहेनात्रमेयाणमधियतेतदप्यप्रोप्रक्षिपेदित्सेवंश्नेरितियाप्लांवाज
मनेयिताकृतिद्वयेमेवाहेसविज्ञानंश्चपरोक्षज्ञानसहितंप्रदिशामिदद्यामि॥ एतत्श्राद्धफलसूपानिशामयपश्य॥

इत्यष्टादशोऽध्यायः॥१८॥ दिव्यं ज्ञानं समासाद्य मार्कंडेयोऽनुभूतवान्॥ यत्तद्देवेन विशेषेण वर्णितं तत्तद्रशो सतं॥ पूर्वध्यायं तेयन्मया ज्ञातिशामितं यदु
पक्रांतं तद्देवाद्वा॥ आसन्नितियोगधर्मं ब्रह्मा लेभे वा॥ तत्रैव धनता ब्राह्मणपमंत्र योगधर्मेशाहे नाविधायते तत्राप्याप्य दुश्चरितेन निविद
रणेन॥ अपभ्रंशं अधिकारच्युतं योगधर्ममपि चारिणः॥ ब्रह्मणः प्रतिकूला चरिताः॥ मानसस्य मनोविज्ञासस्य नूसरसः सर इव पूर्णस्य

चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेनघ॥६३॥ गतिमेतामप्रमत्तो मार्कंडेय निशामय॥ नहि योगगतिर्दिव्या न पितॄणां परा गतिः॥६८॥ त्वदि
धेनापि सत्वेन दृश्यते मा सच क्रूष॥ एवमुक्ता देवेशो मामुपस्थितमुग्रतः॥६९॥ चक्षुर्दत्वा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं॥ जगाम
गतिमिष्टां वैदिती यो म्रियिवा त्वजनं॥७०॥ तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मया निशामितं॥ प्रसादात्तस्य देवस्य दुर्ज्ञेयं मुविमानुषेः॥७१॥ ॥इ
ति खिलेषु हरिवंशे पितृकल्पे॥ मार्कंडेय उ०॥ आसन्पूर्वयुगे तात नरद्वाजात्मजा द्विजा॥ योगधर्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै॥१॥
अपभ्रंशमनुप्राप्ता योगधर्मपिचारिणः॥ महतः सरसः पारे मानसस्य विसंज्ञिताः॥२॥ तमेवार्थमनुध्यांतो नष्टमस्मिवमोहिताः॥ अप्रा
प्ययोगं सर्वेस्म संयुक्ता कालधर्मिणः॥३॥ ततश्च योगविभ्रष्टा देवेषु सुचिरोषिताः॥ जाता कौशिकदायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभ॥४॥ हिं
सया विचरिष्यंतो धर्मं पितृकृतेन वै॥ ततस्ते पुनराजातिं भ्रष्टाः प्राप्स्यंति कुत्सितां॥५॥ तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजातिकृतेन वै॥ स्म
तिरुत्पत्स्यते प्राप्य ता तेजाति जुगुप्सितां॥६॥ ते धर्मचारिणो नित्यं भविष्यंति समाहिताः॥

योगान्निविवसस्य पारे हृदत्वेविसंज्ञिताः॥२॥ मूढा तमेवार्थं योगधर्मं अनुध्यांत अनुध्यांतः असुगंभार सजवेषु संयुक्ता कालधर्मि
णामृत्युं प्राप्ताः देवेषु देवलोकाद्धिनरर्षभ ब्राह्मण॥ हिंसयापि धर्ममा[illegible]ताः॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

पितृकृतेन श्राद्धेन ज्ञातिं जन्मस्थानमाश्रयः शास्यतं वहांगवमिति नाम्नाये योपदेशात्तथा परिणं योगं नाशयति केः व्यसनैः अतएव दा
तामिताः प्राप्ताः व्यसनैः मृगयाद्यासक्तिभिः कद्दुतामिताः उग्रेतां प्राप्ताः गुरून् मित्रादान्तर्हि केप्राप्नुवंतित्यपेक्षायामाह याचं इत्या

व्याख्याणं प्रतिलब्ध संतितततो नृपस्व कर्मणः॥७॥ ततश्च योगं संप्राप्य पूर्वजातिकृतं पुनः॥ नृपः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्थानं प्राप्स्यंति शाश्वतं
॥८॥ एवं धर्मे वृते बुद्धिर्नविष्यति न संशयः॥ योगधर्मेचु निरतः प्राप्स्य सेसिद्धिमुत्तमां॥९॥ योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रज्ञैः कदाचन॥
लब्धापिनाशयंत्येनं व्यसनैव क्रतामिताः॥१०॥ षष्ठमेव वर्तंति श्राद्धं प्रति गुरून्सदा॥ याचं तेन तथा आनिरुद्धं तिशारणागतान्
॥११॥ नाव मन्येति कृपणान् माद्यंतेन धनुष्मतां॥ युक्ताहारविहारश्च युक्तचेष्टाः स्वकर्मसु॥१२॥ ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च नन ष्टानुगवेषि
णः॥ नोपनोगरता नित्यं न मांसमधुभक्षणे॥१३॥ नकामपरमा नित्यं न विप्रासे विनस्तथा॥ नानार्थ्य संकथासक्ता नालस्योपहत
स्तथा॥१४॥ नस्यंत मानसक्ता वैगोष्ठीषु निरतस्तथा॥ प्राप्नुवंति नरा योगं योगो वै दुर्लभो भुवि॥१५॥ प्रशांतात्म जितक्रोधा मान
दंभा रवर्जिताः॥ कल्याणभाजनेजेतु तेतरंति यतव्रताः॥१६॥ एवं विधास्तु ते तात ब्राह्मणा ह्यभवंस्तदा॥ स्मरंति ह्यात्मनो दोषं
प्रमादत्तमेव तु॥१७॥

हिंसाद्यं पंचभिः अयाख्यानिभूतनिकृपणान् दुर्गतान्॥ धनाभ्यणाधनगर्वेणनष्टानु गवेषणेनगतशोचकाः॥ अ
नार्थ्य संकथा सक्ताः अनिष्ट संभाषणरताः मानसं सक्ता अभिमानिनः गोष्ठी षुहरिकथादिषु तेभवेतियमिन इति शेषः॥ एवंवि
धा इति सनत्कुमारशेषोक्तिः॥

हरि.
४६

अष्टादशेव स्यत्रांतसंयोगे हितम्पया॥ ३॥ इत्येकोनविंशः॥ विंशोत्पवर्णते ध्याये उग्रायुधवधस्तथा॥ पूजनीयाकथा शुक्रप्रोक्तानितिर नुत्तमाः

दानाध्ययनयुक्ताश्च शांतेवर्त्मनि संस्थिताः॥ योगधर्मा हि धर्मज्ञ न धर्मोस्ति विशेषवान्॥ १०॥ वरिष्ठं सर्वधर्माणां तं समाचर भार्गव॥
कालस्य परिणामेन लघ्वाहारो जितेंद्रियः॥ ११॥ तत्परः प्रयतश्चाहं योगधर्ममवाप्तवान्॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तत्रैवांतरधीयत १२
अष्टादशानां वर्षाणामेकाहमिति मे मतिः॥ उपासत अतं देवं वर्षाण्यष्टादशैव मे॥ १३॥ प्रसादात्तस्य देवस्य न ग्लानिरभवत्तदा॥
न क्षुत्पिपासे कालेवा प्रत्यजानं तदानघ॥ १४॥ पश्चाद्विष्णुसकाशाच्च काले मे वोदितो मया॥ इति हरिवंशे पितृकल्पे॥ मार्कंडेय उ०
तस्मिंश्चांतर्हिते देवे वचनात्तस्य वै विभो॥ चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रादुरासीत्तदा मम॥ १॥ ततो दृष्टा न पश्यं पूर्वं ब्राह्मणान्कौशिकात्म
जान्॥ आपगेय कुरुक्षेत्रे येनानुवाच विभुर्मम॥ २॥ ब्रह्मदत्तो भवद्राजा यस्तेषां सप्तमो द्विजः॥ पितृवर्तीति विख्यातो नाम्ना शीलेन क
र्मणा॥ ३॥ शुकस्य कन्या कृत्वी तु जनयामास पार्थिवं॥ अणुहो पार्थिवश्रेष्ठान्कांपिल्ये नगरोत्तमे॥ ४॥ यथोवाच महाभागो
मार्कंडेयो महातपा॥ तस्य वंशमहं राजन्कीर्तयिष्यामि तच्छृणु॥ ५॥ युधिष्ठिर उ०॥ अणुहः कस्य पुत्रस्तु कस्मिन्कालेवभूवह
राजा धर्मभृतां श्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशाः॥ ६॥ ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यश्च बभूवह॥ कथं च सप्तमस्तेषां बभूव स नराधिपः

कौशिकात्मजानिति हितायजन्मानिप्रायं॥ ह्यापगेय भीष्मः विभुः सनत्कुमारः॥ ब्रह्मदत्त इति सप्तमे जन्मनि॥ कांपिल्ये नगरे॥
तेषां नारदारद्राजानो मध्ये॥

राम०
४६

शिक्षावेदांगं क्रमस्पावादौ तृतीयः प्रकारः पौरवनृपपुरुवंशस्य॥

तद्यस्यवायपिशाकोभगवांल्लोकपूजितः॥ कथं प्रवृत्तो योगात्मा कुर्वं कीर्तिमिति प्रभुः॥ ८॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते
॥ ब्रह्मदत्तस्य चरितं वक्तुमर्हति॥ ९॥ यथा च वर्तमानास्ते संसारे बुद्धिजातयः॥ मार्कंडेयेन कथितं तद्भवान्प्रब्रवीतु मे॥
१०॥ भीष्म उवाच॥ प्रतीपस्य तु राजर्षेस्तुल्यकालेन राधिप॥ पितामहस्य मे राजन्बभूवेति मया श्रुतं॥ ११॥ ब्रह्मदत्तो महाराज
योगी राजर्षिसत्तमः॥ रुतज्ञः सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः॥ १२॥ स — सगालवीयस्य योगाचार्यो महायशाः॥ शिक्षामुत्पाद्य
तपसा क्रमो येन प्रवर्तितः॥ १३॥ कंडरीकश्च योगात्मा तस्यैव सचिवो भवत्॥ जात्यंतरेषु सर्वेषु सहायाः सर्वदा वते॥ १४॥ सप्त
जातिषु सप्तैवनमुबुरमितौजसः॥ यथोवाच महाभागो मार्कंडेयो महातपा॥ १५॥ तस्य वंशमहं राजन्कीर्तयिष्यामि तं शृणु
ब्रह्मदत्तस्य पौराणो यो वंशस्य महात्मनः॥ १६॥ बृहत्क्षत्रस्य दायादः सुहोत्रो नाम पार्थिवः॥ सुहोत्रस्यापि दायादो हस्ती नाम बभू
व ह॥ १७॥ तेनेदं निर्मितं दिव्यं पुरं वै हास्तिनपुरं॥ हस्तिनश्चैव दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः॥ १८॥ अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमी
ढस्तथैव च॥ अजमीढस्य धूमिन्यां यज्ञे बृहदिषुर्नृपः॥ १९॥ बृहद्धनुर्बृहदिषोः पुत्रस्तस्य महायशाः॥ बृहद्धर्मेति विख्यातो राजा
परमधार्मिकः॥ २०॥ बृहत्सजितस्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः॥ पुत्रो विश्वजितश्चापि सेनजित्पृथिवीपतिः॥ २१॥ पुत्रास्सेनजित
श्चासंश्चत्वारो लोकसम्मताः॥ रुचिरश्वेतकेतुश्च माहिम्नारस्तथैव च॥ २२॥

हरि॰
४३

आवंतकः अवंतानवः राजा चेति तु रुचिरस्य विशेषणे पम्स रुचिरस्य राज्ञः॥ एते त्रयो भ्रातरः प्रेतकेतु महिम्नार वसास्याः परिव ऋपराः अ

वत्सप्रावंतको राजा यस्यैते परिवत्सराः॥ रुचिरस्य तु दायादः पृथुषेणो महायशाः॥२३॥ पृथुषेणस्य पारस्तु पारान्नीपोथ जज्ञिवान्
नीपस्यैकशतं तात पुत्राणाममितौजसां॥२४॥ महारथानां राजेंद्र शूराणां बाहुशालिनां॥ नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व एव ते
२५॥ एषां वंशकरो राजा नीपानां कीर्त्तिवर्द्धनः॥ कांपिल्ये समरो नाम स चेष्टसमरोभवत्॥२६॥ समरस्य परः पारः सदश्व इति ते त्रयः
पुत्राः परमधर्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्बभौ॥२७॥ पृथोस्तु सुकृतो नाम सुकृतेनेह कर्मणा॥ जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः
२८॥ विभ्राजस्य तु पुत्रोभूदणुहो नाम नामतः॥ बभौ शुकस्य जामाता कृत्वीभर्त्ता महायशाः॥२९॥ सुतोणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोभव
त्प्रभुः॥ योगात्मा तस्य तनयो विष्वक्सेनः परंतप॥३०॥ विभ्राजः पुनरायातः सुकृतेनेह कर्मणा॥ ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोभूत्सर्वसेन इति श्रु
तः॥३१॥ चक्षुषी तस्य निर्भिन्ने पक्षिण्या पूजनीयया॥ सुचिरोषितया राजन्ब्रह्मदत्तस्य वेश्मनि॥३२॥ अथास्य पुत्रस्त्वपरो ब्रह्मदत्ताद
भ्यजज्ञिवान्॥ विष्वक्सेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः॥३३॥ विष्वक्सेनस्य पुत्रोभूद्दंडसेनो महीपतिः॥ भल्लाटस्य कुमारोभूद्य
स्येन हतः पुरा॥३४॥ दंडसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः॥ भल्लाटपुत्रो दुर्बुद्धिरभवद्य युधिष्ठिरः॥३५॥

तु जातः योगात्मेति ब्रह्मदत्तविशेषणं॥ विभ्राजो ब्रह्मदत्तपिता महः स्वकृतेन मनोरथेन विष्वक्सेन रूपेण राजा तस्य ततः पराहस्मानस

राम॰
४३

महानाम्नीते स्ताभिः सामसंहिताभिः रथीताभिः प्रद्युम्नचक्रः महेश्वरदानात् किल्बिषं पापवाक्यं॥ प्रस्तारश्चायनेऽस्त्रस्तस्य॥

स तेषामभवच्छ्राता नीपानामंतकोनृप॥ उग्रायुधेन यस्यार्थे सर्वे नीपा विनाशिताः॥३६॥ उग्रायुधो मदोत्सिक्तो मया विनिहतो युधि॥
दर्पान्वितो दर्परतिः सततं चानयेरतिः॥३७॥ युधिष्ठिर उ०॥ उग्रायुधः कस्य सुतः कस्मिन्वंशेथ जज्ञिवान्॥ किमर्थं चैव भवता निहत
स्तद्ब्रवीहि मे॥३८॥ भीष्म उ०॥ अजमीढस्य दायादो विद्वान् राजा यवीनरः॥ धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः॥३९॥ जज्ञे सत्यधृ
तेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान्॥ दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा नाम धार्मिकः॥४०॥ आसीत्सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमः प्रजापतिः॥ सार्वभौम
इति ख्यातः पृथिव्यामेकराडिभुः॥४१॥ तस्यान्ववाये महति महापौरववंशजः॥ महतः श्चापि पुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः॥४२॥ पुत्रो रुक्म
रथस्यापि सुपार्श्वो नाम पार्थिवः॥ सुपार्श्वतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः॥४३॥ सुमतेरपि धर्मात्मा राजा सन्नतिमान्प्रभुः॥ तस्येव
सन्नतेः पुत्रः कृतो नाम महाबलः॥४४॥ शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशल्यस्य महात्मनः॥ चतुर्विंशतिधा तेन सप्राच्याः सामसंहिताः॥४५॥ स्मृ
तास्ते प्राच्यसामानः कार्त्तथो नाम सामगाः॥ कार्त्तिरुग्रायुधः सोथ वीरः पौरवनंदनः॥४६॥ बभूव येन विक्रम्य पृषतस्य पितामहः॥ नी
पो नाम महाराज पंचालाधिपतिर्हतः॥४७॥ उग्रायुधस्य दायादः क्षेमो नाम महायशाः॥ क्षेमात्सुवीरो नृपतिः सुवीरात्तु नृपंजयः॥ नृ
पंजयाद्बहुरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः॥ स चाप्युग्रायुधस्तात दुर्बुद्धिर्वैरकृत्सदा॥४८॥

प्रदीप्तचक्रः महेश्वरवरदानात्॥ किल्बिषं पापरूपं प्रस्तारशयने स्वस्तरशय्यायां॥ अर्थदर्शिभिः नीतिनिपुणैः प्रथमः कल्पो मुख्य वि॥

प्रदीप्तचक्रो बलवान्नीपान्तकरणो महान्॥ सदर्पपूर्णो हि तदा जातो नीपान्तमान्स पार्थिवान्॥५०॥ पितर्युपरते मह्यं श्राव्यं मा स्म किल्बिषं॥
साममात्यैः परिवृतं शयानं धरणीतले॥५१॥ उग्रायुधस्तु राजेन्द्र दूतो भेत्य वचोऽब्रवीत्॥ आद्य त्वं जननं नं भिष्मगांधकालीयशस्विनी॥
५२॥ स्त्रीरत्नं सम्मतार्य धिप्रयच्छ कुरुनंदन॥ एवं राज्यं च ते स्फातं बलानि च न संशयः॥५३॥ प्रदास्यामि यथाकामं मम देवे रत्नभाग्
भुवि॥ मम प्रज्वलितं चक्रं निशाम्येव सुदुर्जयं॥५४॥ शान्तवो विद्रवं त्यजौ दत्तं नादेवमारत॥ राष्ट्रस्येच्छसि चेत्स्वस्ति प्राणानां वा कुल
स्य च॥५५॥ शासने मम तिष्ठस्व न हि ते शांतिरन्यथा॥ अथ प्रस्तारशयने शयानस्तेन बोदितः॥५६॥ दूतेनाहितमेतद्वै वाक्यमप्रियशिरो
पमं॥ ततो दूतस्य दुर्बुद्धेर्विज्ञाय मतमच्युत॥५७॥ आज्ञापयं वै संग्रामे सेनाध्यक्षोऽश्वमवंशजः॥ विचित्रवीर्यबाजं च मदयाश्रयमेवच
॥५८॥ दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे॥ निगृह्णीतस्तदा दूतं सचिवैर्मंत्रकोविदैः॥५९॥ कृत्विग्भिर्देवकल्पैश्च सुहृद्भिश्चार्थ
दर्शिभिः॥ स्निग्धैश्च मंत्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्तने॥६०॥ कारणैश्चाविनश्चाऽस्मि युक्तरूपं तदानघ॥६१॥ मंत्रिणस्तूचुः॥ प्रदी
प्तचक्रः पापोसौ त्वं वासो च गतः प्रभो॥ नावस्य प्रथमः कल्पो युद्धं नाम कदाचन॥६२॥ तेवयं साम पूर्वं वै दाने भेदं तथैव च॥ प्र
योक्ष्यामस्ततः शुद्धे देवतानभिवाद्य च॥६३॥ कृतस्वस्त्ययनो विप्रैर्हुताग्निर्नार्च्य च द्विजान्॥ ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्य से जयाय
वै॥६४

संक्रमः उपक्रमः उपाय इति यावत्। उत्तमं अर्द्धे दैहिकं॥ अनुनीयमानः प्रसाद्यमानः तस्य उग्रायुधस्य तस्य चक्रं निहतं जानेतं च स्वक्रम
णाहतं जान इति शेषः प्राप्तश्चासौ कोपि भेद दक्षिणा पंचाले। नीपेश्वरे हे षतस्य पिता माह। उग्रायुधे नहते उग्रायुधे च नाशे णाहते म
अशौचेव वर्तमाने न हृद्यानामिति शासनं॥६५॥ अस्त्राणि न प्रयोज्यानि न प्रवेशश्च संगर॥ सामदानादिभिः पूर्वमभिनिवेदनवानत॥ ते
न निष्यसि विक्रम्य शौचं रक्षस्यपोयथा॥६६॥ प्राज्ञानं वचनं काले हृद्यानां च विशेषतः॥ श्रोतव्यमिति तत्तु तानि हृत्तोस्मिन राधिप॥
६७॥ ततस्तेः सक्रमः सर्वं प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः॥ तस्मिन्काले कुलस्यैष्टकर्मवारच मुत्तमं॥६८॥ ससामादिभिरयादावुपायैः प्राज्ञचिंति
तैः॥ अनुनीयमानो दुर्बुद्धिरतुनन्तं शक्यते॥६९॥ प्रहृतं तस्य वाक्यस्य मम धर्मो निरतस्य वै॥ परदाराभिलाषेण सद्यस्तात निवर्तितं॥
७०॥ न तद्धतस्य ज्ञाने वै निहतं च क्रमस्युत॥ हतं स्वकर्मणा तन्नु पूर्वं सद्भिश्च निंदितं॥७१॥ कृतशौच शरावापारथि निक्रम्य वै पुरा
त्॥ कृतः स्वस्त्ययनो विप्रैः प्रायोधयमदरिपु॥७२॥ ततः संसर्गमागम्य न चेनास्त्रबलेन च॥ अदृमुन्मत्तवद्युद्धं देवासुरमिवाभवत्
७३॥ समयास्त्रप्रतापेन निर्दग्धो रणमूर्द्धनि॥ पपात निमुतश्शूरः सक्रूप्राणान्महानुगः॥७४॥ एतस्मिन्नन्तरे तात कोपि साल्वष
तोऽभ्ययात्॥ हते निपेश्वरे चैव हते चोग्रायुधे नृपे॥७५॥ आहिच्छत्रं स्वकं राज्यं पित्र्यं प्राप्य महाद्युतिः॥ द्रुपदस्य पिता राजन्समये वा
नुमते तदा॥७६॥ ततो नु द्रुपदो राजा द्रोणस्तेन निराकृतः॥ ततोऽर्जुनेन तरसा निर्जित्य द्रुपदं रणे॥७७॥ आहिच्छत्रं सकांपिल्यं द्रो
णायायापवर्जिति॥ व॥

नीतिविवेकः॥ अहिच्छत्रं च अहिच्छत्रानगरी संबंधिन मुत्तरपांचालं॥

हरि
४७

अथ वर्ज्जितं दत्तं उत्तमयं दक्षिणोत्तरपांचालरूपं ॥ सा यस्य राज्ञो गृहे पोषिता तस्य विप्रियं किमर्थं चकारे स्म च यः क्षितिप ऋरुकन्तहृदा शोणाशिरा

प्रगृह्य तु ततो द्रोणा उत्तमयं नृपतां वरः ॥७॥ को पि स्यद्द्रुपदाये व प्रायच्छद्दिदितं तव ॥ एवं ते द्रुपदस्याद्यो ब्रह्मदत्तस्य वै वेवद ॥७९॥ वं
त्राकोस्मेन वै प्रोक्तो वीरस्यो याप्युधस्य च ॥८॥ युधिष्ठिर उ० ॥ किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया शकुंतिकाः ॥ कथं चकार गांगेय स्नेहं पुत्रे पु
राविभो ॥८१॥ विशेषिता गृहे वापि किमर्थं वै वतस्य ह ॥ चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥८२॥ पूजनीया च कारा सैा किं सो
स्यं चैव वतेनघ ॥ एतन्मे संशयं छिंधि सर्वमुक्त्वा यथातथं ॥८३॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु सर्वमिदं राजन् यथा वृत्तमनूत्तम ॥ ब्रह्मदत्तस्य
नवनेतन्निबोध युधिष्ठिरः ॥८४॥ काविन्नकुंतिका राजन् ब्रह्मदत्तस्य वै सखी ॥ क्षिप्त पत्ता शोणशिराः क्षिति पृष्ठा शितोदरा ॥८५॥ स
खी सा ब्रह्मदत्तस्य सुहृदं बद्धसौहृदा ॥ तस्या कुलाय मनवद्य हे तस्य नरोत्तम ॥८६॥ सा सदा दैनिनिर्गत्य तस्य राज्ञो गृहोत्तमात् ॥ च च
रोभोघ तीरेषु पल्वलेषु सरस्सु च ॥८७॥ नदी पर्वतयज्ञेषु वनेषु विविधेषु च ॥ प्रफुल्लेषु तडागेषु कल्हारेषु सुगंधिषु ॥८८॥ कु
मुदोत्पलकिंजल्कसुरभीकृतवायुषु ॥ हंससारसघुष्टेषु कारंडवरतेषु च ॥८९॥ चरित्वा तेषु सा राजन्निशि कौपिव्य मागमत् ॥
नृपतेन वनेपार्थ ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ॥९०॥ राज्ञा तेन सदा राजन् कथायोगं चकार सा ॥ आश्चर्याणि च दृष्टानि यानि दृष्टानि कानिचि
त् ॥९१॥
लोहितमस्तका शितिपृष्ठा कलत्रोपरिगा गाः श्वितिध वलमेव का वितिनिका श्यामसितोदरी कल्हायं नीडं ॥ कुंजेषु जलवाहि
पिहितेषु ॥ ॥

राम०
४७

सर्वसेनेस्य त्रसंधिरा पर्व वनुवक्र्कः पित्रांगमुरकषसत्तो पितादस्य त्वयोरुच्छितमुद्धनिंयस्य सः उकंच ॥ गंधमादन पार्श्वे या सिद्धजेव्रुरिति स्म

चरित्वा विविधान्देशान् कथयामास तानि शं ॥ कस्यचित्तस्य निपते ब्रह्मदत्तस्य कौरव ॥२०॥ पुत्रो भूद्राजशार्दूल सर्वसेन इति श्रुतः पूज
नीया च सा तस्मिन् प्रसूता तु मया पि च वं ॥२१॥ तस्मिन्नीडे पुरा ह्येव शाकुना प्रासूत च सा ॥ स्फाटितं मांसपिंडस्तु बाहुपादस्य संयुतं ॥
२२॥ वन्नुवकं स्य कलहानो व नृ व पृथिवीपते ॥ चक्षुष्मानयसा त्मनूत्सदापत्ये स्थितस्य वा ॥२३॥ अथ सा पूजनीयो वै राजपुत्रतनूजयो
॥ तुल्यस्नेहा प्रीतिमती दिवसे दिवसे नवत् ॥२४॥ आजहार सदा सायं वं चामृतफलद्वयं ॥ अमृतं स्वादु सदृशं सर्वशोनतनूजयो ॥
२५॥ सव लो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयार्भकस्य ह ॥ ते फले नच्चयित्वा दृष्ट्येपुकौ तौ मुदा युतौ ॥२६॥ अभूतां नित्यमेवेत स्तौ तु लो वै वते फ
ले ॥ तस्यां गतायामथ च पूजन्यां वै वै सदा ह नि ॥२७॥ शिशुना च टके नैदे धातौ भनु त्रिंशतुं नृप ॥ तेन प्रक्रीड्यामास ब्रह्मदत्तात्म
जं सदा ॥२८॥ नीडात्तदा समाकृष्य पूजनीयागता यदा ॥ क्रीडता राजपुत्रेण कदाचिच्छेटकस्स तु ॥२९॥ गृहीतः कंधरायां च स शि
शुना दृढमुष्टिना ॥ दुर्जग्ग मुष्टिना राजन्न तत्स ह्यजी ते हतः ॥३०॥ तं तु पंचत्वमापन्नं ज्ञात्वा स्य बलघातितं ॥ कथं चिन्मे च तं दृ
ष्टुा नृपति दुःखितो भवत् ॥३१॥ श्रान्ता तस्ये न गहें तां न दा स्तुपरमो नृप ॥ तत्को शोकान्वितो राजेस्वो दस्वं चटकं नृप ॥३२॥

तः कृतस्य अमृता स्वं फलं जहरे ॥ दृष्टुकोश्चाजको ॥ अस्तून्प्राणान् अनाजहत्स्सकृवान् पंचतेमरणं ज्ञात्वा स्य विहृतमुखं ॥

जगर्द्देतिनिदं श्रुत्वा परमं स्वसूतिन्दुरात्मः परिपसूषमायाति॥ आनेन कुमारेण कर्णधारामाकरणानूतयानेतयायातयोरन्तगाप्य स्तथम
पूजनीया पितरकालं गृहीत्वा तु फलद्वयं॥ प्रसादतस्य नवनं सा जगाम वनेचरी॥३३॥ अथापन्यपतदागत्य गृहे वास्मिन्नराधिप॥ पं
चत्वतपरित्यक्तं श्रावं तं स्वतनूद्भवं॥३४॥ मुमोह दृष्ट्वा तं चापि मूढा संज्ञामथाजनत्॥ लब्धसंज्ञा च सा राजन् विललापतरस्विनी॥
३५॥ पूजनीयोवाच॥ ननु त्वमागतं पुत्र वासतिं परिसर्प्यसि॥ पद्भ्यां मां मां परिघज्य ननु वासामिवाम्यहं॥३६॥ विचोकुचितिवा
सां तं त्वामद्य नश्रृणोम्यहं॥ मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं कदा॥३७॥ व्यात्रास्यैवारयाचेतं स्फुरत्यन्तं ममायता॥ स मे म
नोरथो यस्तु मम न भत्त्वयि पंचत्वमागते॥३८॥ विलप्यैवं बहुविधं राजानमथ साब्रवीत्॥ ननु मूर्द्धाभिषिक्तस्त्वं धर्मवि
त्पिसनातनात्॥३९॥ अथ कस्मान्मम सुतं धात्मायातितवानसि॥ स्वपुत्रेण समाकृष्य त्वचियाधमज्ञांस मे॥४०॥ नवक्तुं
श्रुतानेनूदायमांगिरसश्रुतिः॥ शरणागेधेस्तु धर्मज्ञश्च शत्रुर्निश्चाप्यनिकृतः॥४१॥ विशेषितश्च स्वगृहे पातव्यः सर्वतो नवेत्
अपालयल्लरोयातिकं नीयो कम्मशेशायं॥४२॥ न चास्य देवागृहं तिदविलोपितरस्वधां॥ एवमुक्त्वा महाराज दत्ताधर्मगतास
ती॥४३॥ शोकान्नतिस्यबालस्य चक्षूंषि निर्बिभेद सा॥ कर्मोशमोराजपुत्रस्य तेनतस्य कूरस्फुटत्॥४४॥ कृत्वा चांधां नृपसु
तं मुसपातततो वरं॥ अथ राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाचह॥४५॥ विशोकानवकल्याणि कृतं तेनाशोभने॥ गतन्नाकान्निवर्त्त
स्व श्वजर्य्यस्यमस्तुत॥४६॥

मंत्रदत्ताधर्मगताकुधा॥ चकुचकुलोजकोतेतया॥ अजयश्चापि जपुरेव पूर्ववत्॥ रतिशुर्गं

DR BHAU DAJI MEMORIAL

विश्रंभविश्वासेहंततिछिनत्ति॥ गर्भसंकरितं तु पुसकरजातिषु॥ अप्युत्पतं शश्वायमितिप्राचाराः पास्याते पुमरइति प्रसिद्धः स किल कु

पुरे वसत्विनइंते निवर्त्तस्वरमस्य च॥ पुत्रपाडोद्भवश्चापि नकोपपरमत्वयि॥४७॥ ममास्ति सर्वनिइंते कर्त्तव्यं च कृतं तया॥४८॥ पू
जनीयोवाच॥ आत्मौपम्येन जानामि पुत्रस्नेहं तवाप्यहं॥ न चाहं वस्तुमिच्छामि तव पुत्रमवकृष्टे॥४९॥ कृत्वा तु राजेश्वर्दोलत्व
देहकृतकिल्बिषः॥ गाथाश्चाप्युन्नानोगीताइमाश्रृणु मयोरिता॥५०॥ कुमित्रं च कु[illegible]चकुराजानं कुसौहृदं॥ कुपुत्रं च कुनार्यं च दू
रतः परिवर्जयेत्॥५१॥ कुमित्रे सौहृदं नास्ति कुनार्यायां कुतो रतिः॥ कुतः पिंडः कुपुत्रे पुनास्ति सत्यं कुराजनि॥५२॥ कुसौहृदे क
विश्वासः कुदेशे न च जीव्यते॥ कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतो सुखं॥५३॥ अपकारिणि विश्रंभं यः करोति नराधमः॥ अनाथो
दुर्बलो यद्वन्न चिरं स तु जीविति॥५४॥ न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत्॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृंतति॥
५५॥ राजसेविषु विश्वासे कुगर्भसंकरजेषु च॥ यः करोति नरो मूर्खो न चिरं स तु जीविति॥५६॥ अप्युन्नतिं प्राप्य नृप प्रचाराः काक
कोयया॥ सदिनश्येन संदेहस्त्वा देवमुन्ना नान्य॥५७॥ अपि मार्द्दवभावेन गात्रं संजीय बुद्धिमान्॥ अरिं नाशयते नित्यं यथा व
ल्मीकमहाद्रुमे॥५८॥

अहन्नादि गह्वरे पुत्रत्यद्यते तेपुःसपच्छेदस्थानो महसोद्धे रुत्यत्पनूमोः पतितः पच्छिभिः सरवायतेतद्दत्॥

हरि
५१

श्राद्धे लिप्यः हरिरिदं श्वपाकेनेन श्राविष्टवज्रेणः मत्रेमयादिना॥ प्रमत्तेश्चनवहितामायाकपटेन॥ संरूपद्धिंप्राप्यनदीरयः॥ न
मृदुरर्द्धः कृशो भूत्वा शनैः संजायते रिपुः॥ वल्मीकवद्वृक्षस्य पश्चान्मूलं निकृंतति॥५९॥ अहोहं समयं कृत्वा मुनिना मयतो हरि
जघानन मुनिं पश्चाद्पाकेनेन पार्थिव॥६०॥ सुप्तं मत्तं प्रमत्तं वा घातयंति रिपुं नराः॥ विशेषेण बलिना वापि विशेषण्यथमायया॥६१
नैवशेषं प्रकुर्वंति पुनर्वैरभयान्नरः॥ घातयंति समूलं हि श्रुत्वेमामुपमां नृप॥६२॥ शत्रुशेषमृणशेषं शेषमग्नेश्च नृमिप॥ पु
नर्वर्द्धति संभूय तस्माच्छेषं न शेषयेत्॥६३॥ हसते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुंजते॥ एकासने च रोहंति स्मरते तच्च किल्बिषं॥६४॥
कृत्वा संबंधकं वापि विश्वसेच्छत्रुणा नहि॥ पुलोमानं जघानाजेजामातासन शातक्रतु॥६५॥ विद्यायमानु सा वैरं प्रियं वक्ती
हृयो नरः॥ उपसर्प्यैन्नतं प्राप्य कुरंगइव लुब्धकं॥६६॥ न चासन्ने निवस्तव्यं सवैरे छहिते रिपो॥ पातयेयं समूलं हे नदी
तीरद्व वद्रुमं॥६७॥ अभिचाद्रुनतिं प्राप्य लोल्लतोस्मातिविश्वसेत॥ तस्मिन्त्याणोल्लतिं न रोपहयाप्रावारकीटकः॥६८॥ इत्येता
नुशानो गीतार्थो मोधार्य्यो विपश्चता॥ कुर्वता चात्मरक्षां वै नरेण पृथिवीपते॥६९॥ मया च किल्बिषं तु संप्रयुक्तमतिदारुणः
पुत्रमेधं प्रकुर्वत्या तस्मात्तो क्विश्वसेत् त्वयि॥७०॥ एवमुक्त्वा प्रदुद्राव तदाकाशे पतंगिनी॥ इत्येतन्मे मयाख्यातं पुरावृत्तमिदं नृपा
७१॥ ब्रह्मदत्तस्य राजेंद्र यद्वृत्तं पूजनीयथा॥ सार्द्धं च पृष्ठसे यन्मां युधिष्ठिर महामते॥७२॥

ह्योवेगः धार्य्यो हिदाति शेषः॥ ~

राम०
५१

इति हरिवंशे विवरणोऽध्यायः॥ एकविंशोतयाध्याये हिंस्रोपाद्धपिंडस्ततः॥ शुनाश्चानतरं योनिप्राप्नोसितिनिरूप्यते॥ योगोज्ञानं वर्नीयि
र्यांमिकथयिष्ये सप्तजातिषु भारद्वाज कौशिक आधमृगचक्रवाकहंसश्चोत्रिकंयदायात्ततत्सुभारद्वाजपुत्रत्वमोप्रेदितानन्तरणवगण

अतस्ते वर्नयिष्ये हमितिहासं पुरातनं॥ गीतं सनत्कुमारेण मार्कंडेयाय पृच्छते॥ श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य नियतं सुकृतस्य च॥ त
न्निबोध महाराज सप्तजातिषु भारत॥७४॥ सगालव इपे चरितं केडुराकस्यचैव हि॥ ब्रह्मदत्तकृतौ पानि योगिनो ब्रह्मचारिणा॥
७५॥ इति हरिवंशे पूजनीयोपाख्यानं॥२०॥ मार्कंडेय उ०॥ श्राद्धे प्रतिष्ठतो लोकः श्राद्धे योगः प्रवर्त्तते॥ हंत ते वर्त्तयिष्यामि श्राद्धयो
गमनुत्तमं॥१॥ ब्रह्मदत्तेन यत्प्राप्तं सप्तजातिषु भारत॥ न तत्रैव हि धर्मस्य बुद्धिनिवर्त्तते शनैः॥२॥ पीडयाप्ययधर्मस्य कृते श्रा
द्धे पुरानघ॥ यत्प्राप्तं ब्राह्मणेः पूर्वं तन्निबोध नरोत्तम॥३॥ ठतोहं तात धर्मिष्ठान् कुरुक्षेत्रे पितिब्रतान्॥ सनत्कुमारनिर्दिष्टान पश्ये
सप्तवे द्विजान्॥४॥ दिक्षेन च कृषा तेन यानुवाच पुरा विभुः॥ वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पशुनः कविरेव च॥५॥ स्वसृत्म्यः पितृवतीना
मविस्कम्प्रविन्नतः॥ कौशिकस्य सुतास्तात शिष्या गार्ग्यस्य भारत॥६॥ पितर्युपरते सर्वे प्रवसं तत्तदा गुरौ॥ तेनियोगाद्गुरुस्तस्य
गां दोग्ध्रीं समकालयत॥७॥ समानवत्सां कपिलां सर्वेन्यायागतं तदा॥ तेषां पथि क्षुधार्तानां बाल्यान्मोहाच्च भारत॥८॥

नाततम्प्राहरेवधर्मस्य संबंधिनी बुद्धिर्निवर्त्तते स्मिन्मति॥ ब्राह्मणे कौशिकपुत्रैः॥ तातहेनाप्यान्पितृव्रतात्स्राद्धयसत्प्रनत्तं तस्त
दानवन्याव

व्रतवंतः नैष्टिकब्रह्मचारिणः समकालयवनं वनमनयत्॥ समानवयरूपां कपिलवत्सयुक्तां॥ मायागतं साधोः प्राप्तां च मया त्वेतां सोक
विस्मसमांसां श्राद्धेल्पिकः नित्यश्राद्धं कुरु॥ प्रकुर्वामहि संकुर्वामहि॥ उपायुजत त्रते त्वयन् मिथ्योपययि प्रताप्य कालेन मृत्युना

क्रूरबुद्धिः सम मन्त्रवर्गो वै हिंसितु तदा तानुक्कविः॥ स्वसमस्यैव याचे तां नेतं वे तदा॥ १८॥ नेवाशक्यं ततो तासां तदा रवोयितुं द्विजाः॥
पितृवन्दितायस्तेषां निसंश्राद्धान्त्रिको द्विजः॥ १९॥ ससर्वज्ञिवान् व्याहृत्नूकोयाद्धर्मे समाहितः॥ यद्यवश्यं प्रदत्त्वं अपि तृनु द्विस्वसा
द्धिमां॥ २०॥ प्रकुर्वामहि मांसम्यक सर्व एव समाहितः॥ एवमेष्याचगोधर्मं प्राप्तेनात्रसंशयः॥ २१॥ पितृनस्य चधर्मेणाध
मोवो न विष्यति॥ तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रोक्षयित्वा च गां तदा॥ २२॥ पितृभ्यः कल्पयित्वैतामुपायुंजत भारत॥ उपयुज्य च गां सर्वे गुरो
स्तस्य न्यवेदयत्॥ २३॥ शार्दूलेन हता धेनुर्वत्सोयं गृह्यतामिति॥ आर्जवात्स तु वत्सं तं प्रतिजग्राह वै द्विजः॥ २४॥ मिथ्योपचर्य
यातं तु गुरुममायतो द्विजः॥ कालेन समयुज्येत सर्व एवायुषः क्षये॥ २५॥ ते वै हिंसतया क्रूरात्वनार्य्यात् गुरो तथा॥ उग्राहिंस्रा वि
हारस्य समाजायंत सोदरा॥ २६॥ लुब्धकस्यात्मजास्तात बलवंतो मनाषिणः॥ पितृन् स्वधर्मेण प्रोक्षयित्वा च गां तदा॥ २७॥ स्मृति
प्रेस्यमर्षस्ते तेषां जातिस्मरे न वत्॥ जाता व्याधा दशार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः॥ २८॥

स्मृतिप्रत्ययमर्शः पूर्वजातिस्मरणमंतरूपमनवधारणं॥ स्वसमरणमेव सरति ध्यायतीति विषत्पराङ्मुखः॥

श्वासं जन्तुः मृगजातो कारणमाह॥ त्रासमुत्पाद्येति परेषां त्रासोत्पादनात् तस्मान्वेतास्यर्थः॥ मरुं साध्य गिरिशृंगाणि पलद्वानानि पद
प्रतिबिंबरूपाणि विभास्यर्थः॥ मद्दवरो धर्मस्य भावः॥ शरद्वीपे शरेण उपलक्षितो द्वीपः पंचमः॥ पंचेकाः शतिपद्यपिप्यां चीकर्कंडराकश्र

स्वधर्मनिरताः सर्वे लोभानृतविवर्जिताः॥ तावत्माचं प्रकुर्वंति यावत्प्राणधारणं॥ शेषं ध्यानपराः कालो मनुष्यानित्वकर्मतः॥ ना
मधेयानि चाप्येषामिमां व्यासः निशांपते॥ निर्वैरो निर्वृतिः शांतो निर्मोनुत्कृतिरेव च॥ वैद्यसो माररवत्नी चप्याथा परमधार्मिकः॥ ते रे
वमनुष्यतिस्तानहिंसाधर्म्मरतिसदा॥ मातावपूजिता हृद्धा पितावपरितोषितः॥ यदा माता पिता चैव संयुक्तो कालधर्म्मणा॥ तदा
धनूषि ते त्यक्त्वा वने प्राणानवासजन्॥ शुभेन कर्म्मणा तेन जाता जातिस्मरा मृगाः॥ त्रासमुत्पाद्य संत्रार्थं जातिस्मरणसंभवं॥ आस
न्वेनेव रादं तानिर्द्वंद्वा निष्परिग्रहः॥ ते सर्वे शुभकर्म्माणि सद्धर्माणो वनेचराः॥ त्यक्त्वा प्राणान्मनु साध्य लघाहारस्तपस्विनः॥ तेषा
मरुसाधयतो पदस्थानाति भारत॥ तथैवाद्यापि दृश्यंते गिरौ कालंजरे श्रुतः॥ कर्मणा तेन ते तात शुभेनाशुभवर्जिताः॥ शुभाशु
भतरां योनि चक्रवाकतमागताः॥ शुभे देशे शरद्वीपे समैवासनु जलौकसः॥ त्यक्त्वा सद्धराधर्मं मुनयो ब्रह्मचारिणः॥ सुमना
मुनिवाक्शुद्धः पंचमश्छिद्रदर्शनिः॥ सुनेत्रश्च स्वतंत्रश्च शकुना नामतः स्मृताः॥ पंचमः पाविकस्तत्र सप्तजातिष्वजायत॥ षष्ठस्तु
कुंडरीको नृब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः॥ तेषां तु तपसा तेन सप्तजातिकृतेन वै॥ योगस्य चापि निर्वृतं प्रतिज्ञानाच शोभनात्॥ पूर्वजा
तिषु यद्ध्यस्य श्रुतं गुरुकुले षवे॥ स्वदमाजाविनतथास्तयापि योगदशायामयमेव क्रम इति निश्चितं॥

हरि·
५३

प्रविवेशयोनो ब्रह्मणा इति जातो ऽभवत् । गौतिरोषः ॥ निवृत्तादि साध्यत् ॥ प्रतिभानात्स्फुरणात् ब्रह्मवेदार्थं ॥ ४४ ॥ इत्येकोनविंशः ॥ ॥ विंशो पूर्व
जेसमाग्रे ऽंडजे रंडजास्तथ ॥ पुनस्तेषु प्रसादस्य प्रसन्ने ऽकृतेऽध्यते ॥ तं सममभं राजे ॥ कामयमानं चक्रवाको ऽहद्विगुणे पंचमषष्ठो ॥ सुविवा

तथैव तत्स्थितं विद्धि संसारेष्वपि वर्त्तनं ॥ ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विहंगा ब्रह्मविद्रुणे ॥ योधर्ममनुनेष्यातो विरहंति स्मतत्र हि ॥ तेषां तत्र दि
विहंगानां चरतां सहचारिणां ॥ नीपानामीश्वरो राजा विभ्राजः पौरुषान्वयः ॥ विभ्राजमानो वपुषा प्रभावेन समन्वितः ॥ श्रीमानंतपुर
हतो वनं तत्प्रविवेश ह ॥ स वै तत्र चक्रवाकस्तु स्तहयामास तं नृपं ॥ दृष्ट्वा तं श्रियोपेतं भवेयमहमीदृशः ॥ यद्यस्ति सुकृतं किंचित्तपो
वा नियमो ऽपि च ॥ खिन्नो ह्यस्म्युपवासेन तपसा निष्फलेन यः ॥ ॥ इति खिले पुष्पे हरिवंशे पितृकल्पः ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततस्ते च
क्रवाकौ द्वौ बुचतुः सहचारिणौ ॥ आवां ते सचिवौ स्याव तव प्रियहितैषिणौ ॥ तथेत्युक्त्वा तु तस्यासीत्तदा योगात्मिका मतिः ॥ एवं ते
सम चक्रुः सो वाक्यं त्वममभाषत ॥ यस्मात्कामप्रधानस्त्वं योगधर्ममपास्य वै ॥ स्ववरं वरं प्रार्थयसे तस्माद्वाक्यं निबोध मे ॥ राज
त्वं भविता तात कांपिल्ये नगरोत्तमे ॥ भविष्यतः सखायौ च द्वाविमौ सचिवौ तव ॥ समागान भिजाप्यस्त्वं च तारश्च करंडजः ॥ तां स्ता
नभिसतो राजंश्च व्यभिचारप्रधर्षिता ॥ समाः खगास्त्रयस्ते तु योगभ्रष्टा विचेतसः ॥ तानयाचं तु रस्त्रयस्ते न सहचारिणः ॥

ऽप्रथमं स्तं सममं ॥ स्वयापास्य त्वक्त्वा स्ववरं ऽस्वल्पायोसं ॥ छ ॥ व्यभिचारप्रधर्षितान्योगभ्रष्टान्याकुलानयतः सुमना स्ततोऽब्रवीद्
त्यर्थः

राम·
५३

संधिरार्कः स्वतेऽऽसममोहंसः अस्मपितृवत्त्रिसंज्ञस्य कृते नहितोपदेशेन ॥ तदेवदर्शयिति गां प्रोत्स्यितेतिनु पकल्पिता सर्वेषयोस्माकं स
र्वेषां ज्ञानसंयोगः ज्ञानस्य संयोगो यस्मात् अपः तत्र हेतुः योगसाधन इति ॥ इमं समग्र्यादशालोषिसादिवक्ष्यमाणं श्लोकं श्लोकरूपं ॥ एकं

तेषां प्रसादं च कुर्वत्ते अर्थेनासुमना अब्रवीत् ॥ सर्वेषामेव वचनात्प्रसादादुत्तमात्तथा ॥ व्यंतधनिभविताशापो युष्माकं नात्र संशयः ॥ इ
तश्च्युताश्च मानुष्यं प्राप्य योगमवाप्स्यथ ॥ सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च स्वतंत्रोऽयं भविष्यति ॥ पितृप्रसादाद्ध्यस्माभिरस्य प्राप्तं कृते नवै ॥ गो
प्रोत्क्षिता धर्मेण पितृन्सम उपकल्पतां ॥ अस्माकं ज्ञानसंयोगः सर्वेषां योगसाधनं ॥ इमं च वाक्यसंदर्भं श्लोकमेव मुदाहृतं ॥ पु
रुषांतरितं श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यथ ॥ ॥ इति खिले पुष्प हरिवंशे पितृकल्पः ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ते योगधर्मनिरतास्सप्तमानसचा
रिणः ॥ वाद्यं वु नत्रासततेशरारशात्मपशोषयन् ॥ राजा विभ्राजमानस्तु वपुषा तद्वनेतदा ॥ चचारांतःपुरवृतो नंदनं मघवानिव
सतानपश्यत्खचरान्योगधर्मात्मिकान्बुधः ॥ निर्वेदाच्च तमेवार्थमनुध्याय पुरं ययौ ॥ अणुहो नाम तस्यासीत्पुत्रः परमधार्मि
कः ॥ अणुधर्मरतिर्नित्यं अणुसो ऽभ्यगमत्पदं ॥ प्रादात्कन्यां शुकस्तस्मै कृत्वं पूजितवत् क्रमां ॥ सर्वशीलगुणोपेतं योगधर्मरतां सदा
साह्युद्दिष्टा पुरा जाप्य पितृकं सामनी विधिः ॥ सनत्कुमारेणतदा सन्निधौ मम शोभना ॥
मुख्यं पुरुषांतरितं पुरुषांतरस्थं नष्टं ये गं ॥
द्वाविंशः ॥ २२ ॥ त्रयोविंशो वतुर्भिर्यति प्रोक्तं तच्च तथाभवत् ॥ कांपिल्ये प्रोच्यते जन्म तेषां कुलवृतुष्टये ॥ उपदेशायवन्नशोपितवं ताः ॥
अङ्गमासाव स्वार्थः राजा विभ्राजसंज्ञः वपुमा तद्वनं विभ्राजमानः ॥ दीपयन्नमेवार्थं पद्मिन्योपियोगनिष्ठरूपे ॥

श्रणुंधर्म्मरतिःसूक्ष्मधर्म्मनिष्टःमनसासंयतेनपदंश्रअगमत्स्वरूपंप्राप्तःपितृणांबर्हिषदांकन्यापावरीनाम्नातस्यविभ्राजस्य॥तेषां
सत्यधर्म्मनिरतांश्रेष्टातुविज्ञेयोकृतात्मभिः॥योगाचयोगपत्नीचयोगमातातथेवच॥यथातेकथितंपूर्वेपितृसर्गेषुवैयथा॥वि
भ्राजस्तुएणुद्दराज्ञेस्थापयितान्नरेश्वरः॥आमंत्र्यपोराम्नीतात्नाब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच॥प्रायात्तपरस्तापस्तत्तुयत्रतेसहचारिणः
सर्वेतत्रनिराहारोवायुभक्षोमहातपाः॥त्यत्काकामंस्तपस्तेपेसरस्तस्यपार्श्वतः॥तस्यसंकल्पश्चाशीच्चतेषामन्यतमस्यवे॥
पुत्रत्वंप्राप्ययोगेनयुञ्जेयमितिभारत॥कृत्वाभिसंधितपसामहत्यसमन्वितः॥महातपासवैभ्राजोविरराजंशुमानिव॥
ततोविभ्राजितंतेनवैभ्राजंनामतद्वनं॥सरस्तच्चकुरुश्रेष्टवैभ्राजमितिविश्रुतं॥यत्रतेशकुनाराजंश्चत्वारोयोगधर्मिणः॥
योगभ्रष्टास्त्रपश्चेवदेहन्यासकृतोभवत्॥कांपिल्येनगरेतेतुब्रह्मदत्तपुरोगमः॥जाताःसप्तमहात्मानःसर्वेविगतकल्मषं
ज्ञानध्यानतपःपूतावेदवेदांगपारगाः॥स्मृतिमंतोथचत्वारस्त्रयस्तुपरिमोहिताः॥स्वतंत्रस्तुणुहस्यजेब्रह्मदत्तोमहाय
शा॥यथाद्यासास्यच्छिन्नावेसंकल्पःपूर्वचिंतितः॥छिद्रदर्शिस्तुनेत्रश्चतथाबाभ्रव्यवात्स्ययो॥यातौश्रोत्रियदायादोवेदवेदां
गपारगोः॥
हंसानांमध्येःस्यतमश्चएकश्चा॥अभिसंधिर्वाछीतच्चसरःमानसाख्ये॥स्वतंत्रःसप्तमःकौशिकःबाभ्रव्यवत्स्ययोःब्रह्मदत्तमंत्रिणं
श्रोत्रियोःकुले॥

पांचिकःसर्वजातिषुपंचमः॥पांचालसंज्ञोनूनकंडरीकःअपरःषष्टःबहुचःक्रमवेदाध्वंरोगःसामगःकन्दर्पुवंदोवा॥सर्वमित्वकृतज्ञःस
मस्तायोब्रह्मदत्तस्यपूर्वजातिसहोषितो॥पंचालःपांचिकस्तत्रकंडरीकस्तथापरः॥पांचालोबहुचस्त्वासीदाचार्यत्वंचकारह॥द्वि
वेदकंडरीकश्चछंदोगोध्वर्युरेवच॥सर्वमित्वदृतज्ञश्चराजासीदणुहत्मजः॥पंचालकंडरीकास्यांतस्यसंविदनूत्तदा॥तेश्रा॥
म्यधर्मनिरताःकामस्यवशवर्त्तिनः॥पूर्वजातिकृतेनासनधर्मकामार्थकोविदाः॥अणुहस्तुनृपश्रेष्टोब्रह्मदत्तमकल्मषं॥अ
भिषिच्यतदाराज्येतरांगतिमवाप्तवान्॥ब्रह्मदत्तस्यभार्यातुदेवलस्यात्मजाभवन्॥आतितस्याद्दिदुहर्षसन्नतिनामनामतः
नामेकन्याबसंपन्नोजेभेकन्यमनुत्तमं॥सन्नतिंसन्नतिमतिंदेवज्ञायोगधर्मिणं॥स्वसप्तमःपांचिकस्तानूत्पन्नजातिषुभारत॥
षष्टस्तुकंडरीकोत्रब्रह्मदत्तस्तुसप्तमः॥वंशेषास्तुचत्वारोकांपिल्येसहचारिणः॥प्रजाताश्रोत्रियकुलेसुदरिद्रेसहोदरा॥
धृतिमान्सुमनाविद्वान्तत्वदर्शिवनामतः॥वेदाध्ययनसंपन्नाश्चत्वारच्छिद्रदर्शिनः॥तेमासंचितयोत्यत्नापूर्वजातिकृतात्मा
तेयोगधर्मनिरताःप्रस्थितासर्वेवनं॥आमंत्र्यपितरंतातपितातानब्रवीत्तदा॥अधर्मएषयुष्माकंयन्मोत्यत्कागमिष्य
थः॥दारिद्रमनपाकृत्यपुत्रार्थंचैवपुष्कलान्॥शुश्रूषामप्रयुंजेमेवकथंवैगंतुमर्हथ॥तेतमूचुर्द्विजास्सर्वेपितरंपुनरेवद
वप्राणिजापानित्तःछिद्रदर्शिनःब्रह्मदत्तनिःसंचितत्तानंपूर्वजातिकृतांपूर्वजन्मार्जिताःप्रस्थिताउत्तरमार्गेणतं॥पुत्रार्थंश्रपुत्रस

प्रबद्धनाभिविमानितां॥

परांनिवृत्तिंपरमानंदंजीवन्मुक्ततामित्यर्थः॥इतित्रयोविंशः॥ चतुर्विंशेऽथविभ्राजःप्राग्जन्मवासनावशात्॥ ब्रह्मदत्तेनुसुतोजातोविष्व
क्सेनइतीर्यतेऽयं ब्रह्मदत्तस्यपितामहोविभ्राजश्चासीसएवप्राक्जन्माभिजापात्पुत्रोजातइत्यन्वयः कोसौतनइत्यपेक्षायामा

हमंश्लोकंमहर्षेस्त्वंराजानंसहमंत्रिणां॥ श्रावयेथासमागम्यब्रह्मदत्तमकल्मषं॥ सतेदास्यतिप्रीतात्माग्रामान्योगांश्चशास्त्र
तान्॥ यथोसितांश्चसर्वार्थान्गच्छतात्यथेप्सितं॥ एतावदुक्त्वातेसर्वेपूजयित्वाचतंगुरुं॥ योगधर्ममनुप्राप्यपरांनिर्वृत्ति
माययुः॥ ॥इतिखिलेषुहरिवंशेपितृकल्पे॥ मार्कंडेयउ०॥ ब्रह्मदत्तस्यदायादसर्वेभ्राजस्तजायत॥ महतातपसायुक्तोवि
ष्वक्सेनइतिश्रुतः॥ कदाचिद्ब्रह्मदत्तस्तुभार्ययासहितोवने॥ विजहारप्रहृष्टात्मायथायोगाज्ञातक्रतुः॥ ततःपिपीलिकरुतंसु
श्राव सनराधिपः॥ कामिनींकामिनःस्तस्यया चतःक्रोशतोभृशं॥ श्रुत्वातुयाच्यमानांतांक्रुद्धांसूक्ष्मांपिपीलिकां॥ ब्रह्मदत्तोम
हाहासकस्मादेवचाहसत्॥ ततःसासन्नतिदीनाव्रीडितेवाभवत्तदा॥ निराहाराबहुतिथंबभूववरवर्णिनी॥ प्रसाद्यमाना
भर्त्रासातमुवाचशुचिस्मिता॥ त्वयावहसिताराजन्नाहंजीवितुमुत्सहे॥ सतत्कारणमाचष्टेनचसाश्रद्दधातितत्॥ उ
वाचचैनंकुपितानैषभावोस्तिपार्थिव॥ कोवैपिपीलिकरुतंमानुषोवेत्तुमर्हसि॥ ऋतेदेवप्रसादाद्वैपूर्वजातिकृतेनवा॥
तपोबलेनवैराजविद्ययावानराधिपः॥

८॥ योगमिति॥ पिपीलिकेत्यत्रषष्ठ्याअदर्शनंछांदसं पिपीलिकरुतंशब्दं॥
व्रीडितेवनतुव्रीडितायोगाचार्यसुतत्वात्बहुतिथंबहुकालंनितिशेषः॥ वीड्यातत्वज्ञानेन॥

सांप्रत्याययस्वप्रीतितंममोत्साद्य॥ परमापन्नःपरमापदंप्राप्तः॥ समाहितःएकाग्रचित्तःअंतरमवकाशंसरःस्नातःसरसिस्नातःशरदिमनि
तिप्रीतोदशाप्युपजज्ञ्याणोवाभ्रव्यःपांचालःअंतरमवकाशंएवंरूपइत्यप्राप्यराजानंश्लोकंश्रावयामासेत्यन्वयः॥ शरैकपजहितोदि

यथेवर्षेप्रजावस्ततेसर्वस्विन्वकृतहृतताः॥ साहंतयातज्ज्ञानीवंतयोप्रत्याययस्वमां॥ प्राणानहंपरित्यक्ष्येराजन्नुपत्येनतेश्यतेतनस्माःकरु
णंश्रुत्वामहिष्यावचनंप्रभो॥ सराजापरमापन्नोदेवश्रेष्ठंप्रपद्यत॥ शरणंसर्वभूतेशंनत्वानारायणंप्रभुं॥ समाहितोनिरा
हारःषड्रात्रमहायशाः॥ ददर्शदर्शनेराजादेवंनारायणंहरिं॥ उवाचचैनंभगवान्सर्वभूतानुकंपकः॥ ब्रह्मदत्तप्रभातेत्वंक
ल्याणंसमवाप्स्यसि॥ इत्युक्त्वाभगवान्विष्णुस्तत्रैवांतरधीयत॥ चतुर्णांतुपितायोसौब्राह्मणानांमहात्मनां॥ श्लोकंसोधीत्यपु
त्रोभूत्कृतकृत्यइवाभवत्॥ सराजानमियायाशुविष्वक्सेनंत्रिणामच्युतः॥ तद्दर्शांतरंकिंचिच्छ्लोकंश्रावयितुंतदा॥ अथराजा॥
शिरःस्नातोलब्धोनारायणाद्वरः॥ प्रविवेशपुरंप्रीतोरथमारुह्यकांचनं॥ तस्यरश्मीन्तथाग्राहीत्कंडरीकोद्विजर्षभः॥ चामर
व्यंजनेचापिबाभ्रव्यःसमवाक्षिपत्॥ इदमंतरमित्येवंततःसब्राह्मणस्तदा॥ श्रावयामासराजानंश्लोकंतांसचिवोचतौ॥ ब्रा
ह्मणउ०॥ सप्तव्याधादशार्णेषुमृगाःकालंजरेगिरौ॥ चक्रवाकाःशरद्वीपेहंसाःसरसिमानसे॥ तेभिजाताःकुरुक्षेत्रेब्राह्मणावेद
पारगाः॥

पःशरद्वीपस्तस्मिन्॥ अभिजाताःश्रोत्रियाःकुरुक्षेत्रेदेवयजनकुलेः वेदपारगाइतिस्वतः

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

पुरुषार्थोद्दिष्टिःप्रथमद्वितीयजन्मनोरकथनंश्राद्धसूर्वमावितावा॥दीर्घमध्वानंउत्तरमार्गंप्रस्थिताःचलिताःपूर्यंचतेमे।विच्युतत्वाव
श्यवसादयः॥अवसादंप्राप्नुवथ॥स्वस्तरस्मिप्रतोदावित्यादिविशेषणद्वयेनीलपीतोमणिःसितकृष्णगोरितिवदवयवधर्मेपिचारःस
प्रस्थितादीर्घमध्वानंपूर्यंतेम्मोवसादय॥तच्छुत्वामोहमगमद्ब्रह्मदत्तोनराधिप॥सचिवौचास्यपंचालाकंडरीकश्चभारत॥स्वंस्तर
श्मिप्रतोदैर्तोपतितम्मजनाबुभौ॥दृष्ट्वाबभूवुरस्वस्थास्तेराज्ञःसुहृदस्तदा॥मुहूर्तादिवराजासहताभ्यांरथेस्थितः॥प्रतिलभ्य
ततःसंज्ञांप्रत्यागच्छरिंदमः॥ततस्तेतत्परःस्मृत्वायोगंतमुपलभ्यच॥ब्राह्मणंविपुलैरर्थैर्भोगैश्चसमयोजयत्॥अभिषिच्यस्वरा
ज्येचविष्वक्सेनमरिंदमः॥जगामब्रह्मदत्तोथसदारोवनमेवच॥अथैनंसन्नतिर्धीरादेवलस्यसुतातदा॥उवाचपरमप्री
तायोगाद्वनगतंनृपं॥जानंत्यात्वंमहाराजपिपीलिकरुतंतदा॥चोदितःक्रोधमुद्दिश्यसत्कामेनवैमया॥इतोवयंगमि
ष्यामोगतिमिष्टामनुत्तमां॥तेवचोंतर्हितोयोगस्ततःसंस्मारितोमया॥सराजापरमप्रीतःपत्न्यास्तुत्वावचस्तदा॥प्राप्ययोगं
वनादेवगतिंप्रापसुदुर्लभां॥कंडरीकोपियोगात्मासांख्ययोगमनुत्तमं॥प्राप्ययोगगतिंसिद्धोविशुद्धःस्वेनकर्मणा॥क्रमप्र
णीयपांचाल्यःशिक्षांमुत्पाद्यकेवलां॥योगाचार्यगतिंप्रापयशश्चाग्र्यमनुत्तमं॥एवमेतत्पुरावृत्तंममप्रत्यक्षमच्युत॥तद्धार
यस्वगांगेयश्रेयसायोक्ष्यसेततः॥
मुदायेबोद्धव्यंयुगपदधिकरणवाचायाचाद्यामेतिवदेकशेषेवा॥धीरेत्यनेननसापूर्वं
तेरूपकृताकौशिकदायादेयगुरोदौष्ट्यासेवंप्रत्युपकारंकृतवतीतियोराणिकिकयासूचिता॥योगाद्वेतोः॥७॥

करदाचिदितियोगस्यदौर्लभ्यंदर्शयति॥सोमस्याप्यायनायवैइतिवैशाखुग्रहणादन्ममंडलत्वात्सोमस्यतत्प्रकाशस्यचादित्यर
श्मिप्रतिबिंबितत्वात्तदाप्यायनद्वारादित्यस्यैवमुख्यमाप्यायनमितिविवस्वतःश्राद्धदेवत्वमित्युत्तरंलोकस्याप्यायनपरंमुख्यास्तत्पर्य
क॥२८॥इतिचतुर्विंशोऽध्यायः॥पंचविंशेतथाप्येसोसोमस्यात्रेःसमुद्भवः॥तस्यापत्यममुष्मिन्नितस्माद्वंशेसकीर्त्यते॥मानसासे
येचानेधारयंतिस्मतेषांचरितमुत्तमं॥तिर्यग्योनिषुतेजातानजविष्यंतिकर्हिचित्॥श्रुत्वाचेदमुपाख्यानंमहार्थंमहतांगतिं॥यो
गधर्मेहृदिसदापरिवर्तेतभारत॥सतेनैवानुबंधेनकदाचिल्लभतेशमं॥ततोयोगगतिंयातिसिद्धानांचसुदुर्लभां॥वैशं०॥ए
वमेतत्पुरागीतंमार्कंडेयेनधीमता॥श्राद्धस्यफलमुद्दिश्यसोमस्याप्यायनायवै॥सोमोहिभगवान्देवोलोकस्याप्यायनंपरं॥
हरिवंशप्रसंगेनतस्यवंशंनिबोधमे॥ ॥इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेपितृकल्पसमाप्तः॥वैशं०॥पितासोमस्यवैराजन्नयज्ञेत्रुभग
वानृषिः॥ब्रह्मणोमानसात्पूर्वंप्रजासर्गंविधित्सतः॥ततोत्रिःसर्वभूतानांतस्थौस्वतनयेर्हितः॥कर्मणामनसावाचाशुभान्येव
चचारसः॥अहिंस्यःसर्वभूतेषुधर्मात्मासंशितव्रतः॥काष्ठकुड्यशिलाभूतऊर्ध्वबाहुर्महाद्युतिः॥अनुत्तरंनामतपोयेनतप्तंम
हत्पुरा॥त्रीणिवर्षसहस्राणिदिव्यानितिहितःश्रुतं॥
कस्मात्विधित्सतःविधानुमिच्छतःतत्रप्रजासर्गं॥अत्रिःस्वतनयेर्हिता
स्तस्थौ॥अतएवसर्वभूतानांकमादिनाहिताम्येवधधारसोत्रिरित्यन्वयःकाष्ठकुड्यशिलाभूतःनिश्चेष्टत्वेनतुल्यः॥८

सोमत्वंचमृतनावंचभावितात्मनस्तुह्यवितस्यवातिवाररूपेण।सोमत्वस्तुतंदेव्योदिशाताःस्मःसकाशात्सर्वभावनः।अथध्याप्यायनहारे
णासर्वलोकोस्यादकथंइत्यर्थरयंविशिनष्टिसद्दातिवेदमयःवेदस्वरूपःधर्मेञ्चात्मायेनसाधर्मात्मामत्येरसंगृह्यतइत्यसत्यसंग्र

ततोहरेततस्तस्यक्षितस्यानिमिषस्यह।सोमत्वंतनुरौदेयेमहासत्वभारत।उद्दमीवक्रमेतस्यसोमत्वंभावितात्मनः।नेत्राभ्यांसो
मसुस्रावदशधाद्योतयन्दिशः।तंगर्भंविधिनाहृष्टादशदेव्योदधुस्तत।समेत्यधारयामासनचताःसमशक्नुवत।सताभ्यःसह
सैवाथदिग्भ्योगर्भप्रभान्वितः।पपातभासयंल्लोकाञ्शीतांशुःसर्वभावनः।नयदाधारणेशक्तास्तस्यगर्भस्यतादिशः।ततस्ताभिस
हैवाशुनिपपातवसुंधरा।पतितंसोममालोक्यब्रह्मालोकपितामह।रथमारोपयामासलोकानांहितकाम्यया।सहिदेवम
यस्तातधर्मात्मासत्यसंगरः।युक्तोवाजिसहस्रेणयुक्तोनेतिहिनःश्रुतं।तस्मिन्निपतितेदेवापुत्रेतेपरमात्मनि।तुष्टुवुर्ब्रह्मण
पुत्रामानसाःसप्तयेश्रुताः।तथैवांगिरसस्तत्रभृगोरेवात्मजेसह।ऋग्भिर्यजुर्भिर्बहुभिरथर्वांगिरसैरपि।तस्यसंस्तूयमान
स्यतेजःसोमस्यभास्वतः।आप्यायमानंलोकांस्त्रीन्भावयन्मासवर्चत।सतेनरथमुख्येनसमागरांतांवसुंधरा।त्रिसप्तकृत्वो
तियशाश्चकारातिप्रदक्षिणं।तस्ययच्च्यावितंतेजःपृथिवीमन्वपद्यत॥

इःसितेनसुवेणापरमात्मानेमनसोधिष्ठातरिपरमात्म
ष्टञ्चात्मामूर्तियस्येतिचावकुलैःसामभिःआप्यायमानंसुमिस्तुतिभिर्वात्रिःसप्तकृत्वःएकविंशतिवारान्।च्यावितंरथरवेगेन
प्रच्युतं

चयोलोकानुराह्याःचतुर्विधाःजरायुजाडजोद्भिस्वेदजाःदशतीर्दशादशादशकानिवपयिदशतमित्यर्थः।हिरण्यवर्णाञ्चापःहिरण्यवर्णाय
ज्ञियास्तान्नआपइतिश्रुतेदेव्यःदेवोयज्ञःतञ्चेवधिम्यःयज्ञियाइत्यर्थः।निधिराश्रयःदेवःसोमःसराजाराज्येनसाम्राज्यविधानेनाहंदो

अषध्यस्तासमुद्भुतातेजसाप्रज्वलेत्युत।तासिद्धर्यस्त्रियोलोकाःप्रजाश्चैवचतुर्विधा।पोष्टाहिभगवान्सोमोजगतोजगतीपते॥
सलब्धतेजाभगवान्संस्तवैस्तैश्चकर्मभिः।तपस्तेपेमहाभागपद्मानांदशतीर्दश।हिरण्यवर्णायादेव्योधारयंत्यात्मनाजगत॥
निधिस्तासामभूद्देवप्रख्यातःस्वेनकर्मणा।ततस्तस्मैददौराज्यंब्रह्माब्रह्मविदांवर।बीजौषधीनांविप्राणामपांचजनमेजय॥
सोभिषिक्तोमहातेजाराजनुराज्येनराजराट्।त्रीन्लोकान्भावयामासस्वभासाभास्वतांवरः।सप्तविंशतिमिंदोस्तुदक्षायिण
महाप्रजाः।ददौप्राचेतसोदक्षोनक्षत्राणीतियाविदुः।सतत्प्राप्यमहाराज्यंसोमःसोमवतांवरः।समाजह्रेराजसूयंसहस्र
शतदक्षिणं।होतास्यभगवानत्रिरध्वर्युर्भगवान्भृगुः।हिरण्यगर्भश्चोद्गाताब्रह्माब्रह्मत्वमीयिवान्।सदस्यस्तत्रभगवा
न्हरिर्नारायणःप्रभुः।सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः।दक्षिणामददत्सोमस्त्रील्लोकानितिनःश्रुतं।तेभ्योब्रह्मर्षि
मुख्येभ्यःसदस्येभ्यश्चभारत।तंसिनीचकुहूश्चैवद्युतिपुष्टिःप्रभावसु।कीर्तिर्धृतिश्चलक्ष्मीश्चनवदेव्यःसिषेविरे।प्राप्यावभृथम
व्यग्रःसर्वदेवर्षिपूजितः॥

भार्याइतिशेषःप्रवनंसोमपानसहस्रशतदक्षिणं।लक्षगुणेनदक्षिणं।हिरण्यगर्भश्चचतुराननः।
सूत्रात्मवशिष्ठोवाःसदस्याःसभ्याःसिनीसिनीवाली।शिषेवरेआश्रिताः।अवभृथंयज्ञांतस्नानंमतिर्बुद्धिविनायासकाशात॥

हरि
५८

बन्धनामबलिनातत्र हेतु॥ अनयाहृतागर्वाभिभूता॥ असर्जयत् ददवान् तस्मै अंगिरसे॥ आंगिरसाय बृहस्पतये पिता दशनिमार्गे॥ संरक्षो
पुर्दकेतुमुपेतः उशनाशुक्रः सदैत्यः तस्य सोमस्य पार्ष्णिं जग्राह पृष्ठरक्षको भूत॥ तदा तस्मिन्नेवावसरे॥ अंगिरसः शिष्यो देवो रुद्रो बृ
हस्पतेः पार्ष्णिग्राहो भवि दिव्यं नरेणान्वयः॥ ननु शुक्रस्य बृहस्पतिद्वेषात् सोमपार्ष्णिग्रहणं युज्यते रुद्रस्य केवल हेतुना बृहस्पतेः पार्ष्णि

विरराजाधिराजेशो दशवाद्योतयद्दिशः॥ तस्य तत्राप्य दुष्प्रापमैश्वर्यमृषिसंस्तुतं॥ विबभ्राममतिस्तात विनयादनयाहृता॥ बृ
हस्पतेः सवै भार्यां तारां नाम यशस्विनीं॥ जहार तरसा सर्वानवमत्यांगिरःसुतान्॥ सयाच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह॥ नै
व व्यसर्जयत्तारां तस्मै चांगिरसे तदा॥ ससंरब्धस्ततस्तस्मिन्देवाचार्यो बृहस्पतिः॥ उशनातस्य जग्राह पार्ष्णिमंगिरसस्तदा॥ स
तु शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वो बृहस्पतेः॥ पार्ष्णिग्राहोऽभवद्देव प्रगृह्याजगवं धनुः॥ तेन ब्रह्मशिरो नाम परमास्त्रं महात्मना॥
उद्दिश्य देवानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यशः॥ तत्र तद्युद्धमभवत्प्रख्यातं तारकामयं॥ देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं मह
त्॥ तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तुषिताश्चैव भारत॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं सनातनं॥ ततो निवार्योशनसं रुद्रं ज्येष्ठं च शंकरं॥
ददावंगिरसे तारां स्वयमेव पितामहः॥ तामंतःप्रसवां दृष्ट्वा तारां प्राह बृहस्पतिः॥ ग्रहणमित्यत आह॥ स हि शिष्य इति बृह राम ५८
स्पतेः॥ पितुरंगिरसः पूर्वो ज्येष्ठः शिष्यः आजगवं अजस्य गोः अगे शृंगाणां निर्मितं॥ एषां देवानां तत्कामयं तारानिमित्तत्वात् देवाः
सोमपक्षस्थास्तु पितृगुरुपक्षस्थाः अंतः॥ प्रसंगशिष्टा॥ अयो नो मा गंतिरो। उत्सृजत। उदसृजत। दस्युहंतमं दस्यूनामतिशयेन
हंतारं॥

आक्षिपत स्वरूपं सं आक्षिपन् स्वरूपसंपेक्षातिरस्कार॥ नता गर्भमिनकत्र प्रतिकूलं अनिष्टावहाय यास्मात्तत्रयासु तिष्ठते॥ उद्देति॥

मद्ययायां तैनेयो नो गर्भे धर्षयितुं कथंचन॥ अयोनावुत्सृजत्तं वै कुमारं दस्युहंतमं॥ इषीकास्तंबमासाद्य ज्वलंतमिव पावकं॥ जातमा
त्रः स भगवान्देवानामाक्षिपद्वपुः॥ ततः संशयमापन्नास्तारामकथयन् सुरोत्तमः॥ सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याथ बृहस्पतेः॥ ह्रीय
माना यदा देवान्नाह सा साध्वसाधु वा॥ तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारो दस्युहंतमः॥ तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयं॥ यदत्र
तथ्यं तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययं॥ सा प्रांजलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं प्रभुं॥ सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहंतमं॥ तं मूर्ध्न्यु
पाघ्राय तदा सोमो धाता प्रजापतिः॥ बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः॥ प्रतिकूलं च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः॥ उत्पादया
मास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका॥ तस्यापत्यं महाराजो बभूवैलः पुरूरवाः॥ उर्वश्यां जज्ञिरे यस्य पुत्राः सप्त महात्मनः॥ प्रसह्य ध
र्षितस्तत्र विवशो राजयक्ष्मणा॥ ततो यक्ष्माभिभूतस्य सोमः प्रक्षीणमंडलः॥ जगाम शरणायाथ पितरं सोऽत्रिमेव तु॥ तस्य
तत्पापशमनं चकारात्रिर्महातपाः॥ स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वशः॥ एतत्सोमस्य वै जन्म कीर्तितं कीर्तिवर्धन॥
वंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु॥ धन्यमायुष्यमारोग्यं पुण्यं संकल्पसाधकं॥ सोमस्य जन्म श्रुत्वैव पापेभ्यो विप्रमु
च्यते॥ ॥इति श्रीमत्खिलेषु हरिवंशे सोमोत्पत्तिः॥ ॥

तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे॥ न चोत्पातपरित्यक्तः कदाचिदपि चेन्दुजोऽव्रजन्नु
दयमित्यादि॥ ततो बुधात्॥ वैराजो मनुः तस्य पुत्रिका॥ इडा सत्रउद्भूजेसति॥ इति पंचविंशो॥ ॥

हरि·
५८

षष्टिं शे वर्षाणि ते वंशाः पुरूरवस उत्तम ।। उर्वशी नाम यस्यां प्रासेस्येतास्ते तु विदुर्जना ।। काम्यः कामनीयः दश वर्षाणि तु चैत्ररथे दिव्ये स्थलुस्था
नि पुदशादिशेख्या न्व परान् यथाक्रमं तया उर्वश्या सहावसत् ।। तथा हि ।। चैत्ररथे च नंदने दश वर्षाणि मंदाकिन्यां जज्ञिरे पंच ।। अलका

वेरं ।। बुधस्य तु महाराज विद्वान्पुत्रः पुरूरवा ।। तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः ।। ब्रह्मवादी पराक्रांतः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः ।।
आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्वा नित्यं महीपतिः ।। सत्यवादी पुण्यमतिः सम्यक्संवृतमैथुनः ।। अतीव त्रिषु लोकेषु यशसाप्रतिमः स
दा ।। तं ब्रह्मवादिनं शांतं धर्मज्ञं सत्यवादिनं ।। उर्वशी वरयामास हित्वा मानं यशस्विनी ।। तया सह स राजा दश वर्षाणि पंच च ।।
पंच षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ।। वने चैत्ररथे रम्ये तथा मंदाकिनीतटे ।। अलकायां च विशालायां नंदने च वनोत्तमे ।।
उत्तरान्स कुरून्प्राप्य मनोरथफलद्रुमे ।। गंधमादनपादेषु मेरुशृंगे तथोत्तरे ।। एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च ।। उर्व
श्या सहितो राजा रेमे परमया मुदा ।। देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते ।। राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपते ।। तस्य
पुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः ।। दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।। विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथापरे ।।
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ।। जनमेजय उ० ।। गंधर्वी उर्वसी देवी राजानं मानुषं कथं ।। देवानुत्सृज्य संप्राप्ता त
न्मे ब्रूहि बहुश्रुत ।। वै ।।
या पंच विशालायां च दरिकामे षट् ।। नंदने च वनोत्तमे सप्त ।। उत्तरान् कुरून्प्राप्य मनो ।। ८ ।।

राम·
५८

रथान् अभिलषितानर्थान् फलंतीति मनोरथफलद्रुमा येषु तान् ष्टे ।। गंधमादनपादेषु दशमे मेरूत्तरशृंगे ष्टावि ति ।। दिवि स्वर्गे जाताः तत्र

वै० ।। ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समुपस्थिता ।। ऐलं तु सा वरारोहा समयात्समुपस्थिता ।। आत्मनः शापमोक्षार्थं समयं सा चकार ह ।।
अनग्नदर्शनं चैव अकामायं च मैथुने ।। द्वौ मेषौ शयनाभ्यासे सदा बद्धौ च तिष्ठतः ।। घृतमात्रं तथाहारं कालमेकं तु पार्थिव ।। य
द्येष समयो राजन् यावत्कालं च ते दृढः ।। तावत्कालं च वत्स्यामि कृतः समयपालतः ।। तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा पर्यपालयत् ।।
एवं सावसत् तेन पुरूरवसि भामिनी ।। वर्षाण्येकोनषष्टिं तु तद्युक्ता शापमोहिता ।। उर्वशी मानुषस्थायां गंधर्वाश्चिंतयान्विताः ।।
गंधर्व उ० ।। चिंतयध्वं महाभागा यथा सा तु वरांगना ।। समागच्छेत्पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणा ।। ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदतां वर
मया तु समयस्तस्याः क्रियमाणः श्रुतः पुरा ।। व्युत्क्रांतसमया सा वै राजानं प्रहास्यते यथा ।। निशायामथवागम्य मेषमेकं जहार सः ।।
मातृवर्द्धते स्तैर्मातु मेकयोश्चारुहासिनी ।। गंधर्वागमनं ज्ञात्वा शापांतं च यशस्विनी ।। राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मे ह्रियतेति सा ।। ए
वमुक्तो विनिश्चित्य नग्नो नैवोदतिष्ठत ।। नग्नं मां द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ।। ततो भूयस्तु गंधर्वा द्वितीयं मेषमाददुः ।।
द्वितीये तु गते मेषे ऐलं देव्यब्रवीदिदं ।। पुत्रो मे ह्रियते राजन् अनाथाया इव प्रभो ।। एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावितः
मेषयोः पदमन्विच्छन् गंधर्वैर्विद्युता द्योतितः ।।+ निशायामथवागम्य मेषमेकं जहार सः ।। मातृवद्वर्तते मातु कयोश्चारुहासिनी
स्वपितृके न उतापष्टिरेकोनषष्टिस्ता ।।

हरि. पदं स्थानमविछन्नगच्छेषयत्॥ उरश्छेगंधर्वैस्त्यक्तौ॥ उरणौ मेषौ॥ गृह्य गदाता मार्गमाणः गवेषयत॥ हैमवतं हैमवत्यां रम्यायां॥

६० उत्सादितायुमविछन्नयया तद्भवनं महत्॥ प्रकाशितं वै सहसा ततो नग्नमवेक्षत॥ नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूता सा साप्सरा कामचारिणी॥ तिरो
भूतां तु तां दृष्ट्वा गंधर्वस्यागमं दिवं॥ उरश्छौ चोरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतो गृहं॥ अपश्यत्तु वशीं तत्र विललाप सुदुःखित॥ चचार
पृथिवीं चैव मार्गमाण इतस्ततः॥ अथापश्यत्तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः॥ प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हैमवत्यां समाप्लुतां॥ क्रीडंती
मप्सरोभिश्च पंचभिः सह शोभना॥ तां हृष्टां तु ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः॥ सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः॥ उर्वशी ता
सखीः प्राह सराष पुरुषोत्तमः॥ यस्मिन्नहमवात्स्यं वै दर्शयामास तेन पं॥ समाविग्नास्तु तास्सर्वा पुनरेव नराधिप॥ जाये ह तिष्ठ
मनसि घोरे वचसि तिष्ठ ह॥ एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषत॥ उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्वया विभो॥ संवत्सरात्कुमा
रस्ते भविष्यति न संशयः॥ निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह॥ हृष्टो जगाम राजा स स्वपुरं तु महायशाः॥ गते संवत्सरे॥
भूय उर्वशी पुनरागमत्॥ उषितश्च तया सार्धमेकरात्रं महायशाः॥ उर्वश्यथाब्रवीदैलं गंधर्ववरदास्तव॥ तां ब्रूहि च मह
राज ब्रूहि वै नान्त्वमेव हि॥ वृणीष्व राजसायोज्यं गंधर्वाणां महात्मनां॥ तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गंधर्वाश्च तथास्त्विति॥ पूरयित्वाग्नि
ना स्थालीं गंधर्वा इति तमब्रुवन्॥ अनेनेष्टा सलोकान्प्राप्स्यसि त्वं नराधिप॥ तानादाय कुमारांस्तु नगरायोपचक्रमे॥ निक्षि
प्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ॥ ब॥

राम॰
६०

Dr. BHAU DAJI

ममता साहुष्यं सालोक्यं वा॥ अरणीयश्चरणेयः समादिशन् उपदिष्टवंतः॥ षड्विंशः उच्यते मा वक्षो वंशः सप्तविंशो प्रतानतः द्वितीयशो न.

तानादाय कुमारांस्तु नगरायोपचक्रमे॥ निक्षिप्याग्निमरण्ये तु स पुत्रस्तु गृहं ययौ॥ अत्रे त्वाग्निं तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान्॥
शमीजातं तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः॥ गंधर्वेभ्यस्तदा शंसदग्निनाशं ततस्तु सः॥ श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीं तु समादिशन्॥
अश्वत्थादरणीं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि॥ तेनेष्ट्वा तु स तान् लोकान् प्राप्तवान् नराधिप॥ गंधर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पय
त॥ एकोग्निः पूर्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत्॥ एवं प्रभावो राजासीदैलस्तु नरसत्तम॥ देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते॥
राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः॥ उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महायशाः॥ इति खिलेषु हरिवंशे ऐलोत्पत्तिः॥ वैशं०॥
ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः॥ गंधर्वलोके विदिता आयुर्धीमानमावसुः॥ विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथापरः॥
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः॥ अमावसोस्तु दायादो भीमो राजाथ राजराट्॥ श्रीमान् भीमस्य दायादो राजासीत्कांचन
प्रभः॥ विद्वांस्तु कांचनस्यापि सुहोत्रोभून्महाबलः॥ सुहोत्रस्याभवज्जह्नुः केशिन्या गर्भसंभवः॥ आजह्रे यो महत्सत्रं सर्वमेधमहा
मखं॥

पुत्रस्य सूत्रमादिनायतः क्रमात्॥ अयमनयः जिद्वितीयपुत्रः॥ ॥-

गंगास्वकायार्द्धेन विनिर्ममे निर्मितवतीं राज्ञा कुशिकस्त्वत्रयः मत्स्यमोन्यो भविष्यतीति त्रासतत्र वेत्स जज्ञिवान् कथमनेत्यजज्ञिवान् तत्रा

पतिजो भेन यं गंगापतित्वे भिसमारह॥ नेछतसावयामास तस्य गंगा च तत्पदः॥ सतया प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समंततः॥ सोहोभिर
ब्रवीद्गंगां क्रुद्धो भरतसत्तम॥ एषते विफलं यत्नं पिबन्नंतः करोम्यहं॥ अस्य गंगे वलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि॥ राजर्षिणा ततः
पितां गंगां दृष्ट्वा महर्षयः॥ उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवीं॥ युवनाश्वस्य पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुर्वरोहत॥ युवनाश्वस्य शा
पेन गंगार्द्धेन विनिर्ममे॥ कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भार्यामनिंदितां॥ जह्नुस्तु दयितं पुत्रं सुनहं नाम धार्मिकं॥ कावेर्यां जनयामा
स अजकस्तस्य चात्मजः॥ अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः॥ बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोभवत्॥ कुशपुत्रा ब
भूवुर्हि चत्वारो देववर्चसः॥ कुशिकः कुशनाभश्च कुशांबो मूर्त्तिमांस्तथा॥ पल्हवैः सह संवृद्धो राजा वनेचरैः सदा॥ कुशिकस्तु
तपस्तेपे पुत्रमिंद्रसमं प्रभुः॥ लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान्॥ पूर्णे वर्षसहस्रे वै ततः शक्रमपश्यत॥ अत्युग्रतप
सा दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः॥ समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवास्य शाश्वतः॥ पुत्रार्थं कल्पयामास देवेंद्रः सुरसत्तमः॥ स गाधिरभव
द्राजा मघवान् कौशिकः स्वयं॥ पौरोकुत्स्यभवद्भार्या गाधिस्तस्यामजायत॥ विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्त्वभूत्॥ विश्वरू
द्विश्वजिच्चैव तथा सत्यवती नृप॥ गाधेः कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा॥ हृष्पूर्णइति॥ स्वर्वसयत् अधिवासयामास॥ तत
श्च पुत्रत्वे कल्पयामास॥ स कस्यां जातः इत्यत आह॥ पौरुकुत्सीति॥ पुरुकुत्सस्य पुत्री भार्या तु कुशिकस्येत्यर्थः॥

उपयोजस्य शापः तु यायं वै स्व ब्रह्मरुः नवमात्मायं रौद्रः विस्मय विपर्यया संकृता॥ आत्मसंस्तंभ कारक पयुक्तवती॥ योगेन॥

तां गाधिः काव्यपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभुः॥ तस्याः प्रीतः स वै भर्त्ता भार्गवो भृगुनंदनः॥ पुत्रार्थं साधयामास चरुं गाधेस्तथैव च॥
उवाचाहूय तां भर्त्ता ऋचीको भार्गवस्तदा॥ उपयोज्यश्चरुरयं त्वया मात्रा त्वयं तव॥ तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रिय
र्षभः॥ अजेयः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदनः॥ तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमंतं तपोधनं॥ शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधा
स्यति॥ एवमुक्त्वा तु तां भार्यामृचीको भृगुनंदनः॥ तपस्यभिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह॥ गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रमम
भ्यगात्॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः॥ चरुद्वयं गृहीत्वा सा ऋषेः सत्यवती तदा॥ चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवेद
यत्॥ माता तु तस्या दैवात्तु दुहित्रे स्वं चरुं ददौ॥ तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह॥ अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियांतकरं त
दा॥ धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शने॥ तामृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च॥ तामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरव
र्णिनीं॥ मात्रासि वंचिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना॥ जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्माति दारुणः॥ भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्त
पोधनः॥ विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन् समर्पितं॥ एवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा॥ प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे
नेदृशो भवेत्॥
ध्यानेन न॥ अस्मनुसृत ज्ञाता॥ विश्वं ब्रह्म॥ सर्ववेदात्म समर्पितं संयोजितं॥ ईदृशो भवेत् भर्तुः॥ भवतु॥

ब्राह्मणापसदः ब्राह्मणाधमः इत्येवंभूतः मा न वेदिति पूर्वेण संबंधः न मया राजन् तव कामः संकल्पितः संकल्प्य मम येऽनृतस्तथाय

ब्राह्मणापसदस्त्वं इत्युक्तो मुनिरब्रवीत्॥ नैष संकल्पितः कामो मया भद्रे तथा त्विति॥ उग्रकर्मा भवेत्पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणा
त्॥ पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्ताब्रवीदिदं॥ इच्छँल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतं॥ शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्ह
सि॥ काममेवंविधः पौत्रो मम स्यात्तव च प्रभो॥ यद्यन्यथा न शक्यं वै कर्तुमेतद्द्विजोत्तम॥ ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्तपसो ब
लात्॥ भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे वा वरवर्णिनि॥ त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति॥ ततः सत्यवती गर्भं जनयामास भार्ग
वं॥ तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमात्मकं॥ भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा॥ जमनाद्वैष्णवस्याग्नेर्जमदग्निरजाय
त॥ सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा॥ कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नरा
धिपः॥ तस्य कन्या महाभागा कामली नाम रेणुका॥ रेणुकायां तु कामल्यां तपोविद्यासमन्वितः॥ आर्चीको जनयामास जाम
दग्न्यं सुदारुणं॥ रामं क्षत्रियहंतारं प्रदीप्तमिव पावकं॥ और्वस्यैवमृचीकस्य सत्यवत्यां महायशाः॥ जमदग्निस्तपोवीर्या
ज्जज्ञे ब्रह्मविदां वरः॥ मध्यमस्य शुनःशेफः शुनःपुच्छ कनिष्ठकः॥ विश्वामित्रं तु दायादं गाधिः कुशिकनंदनं॥

यामयोक्तं त
थास्तु॥ भृगोर्भार्गवस्य ऋचीकस्य जननात्॥ आर्चीको जामदग्निः जामदग्न्यं परशुरामं सुदारुणं रुद्रांशत्वात्॥

भृगोर्ऋचीकस्य प्रसादेन देवश्रवः प्रभृतिः हिरण्याक्षान्ताः शालावत्यां जाताः परे रेणुमहादिदेवलान्ता आख्याताः॥ अष्टकाद्याः इषद्वत्यां॥ गोत्राणि

जनयामास पुत्रं तु तपोविद्याशमात्मकं॥ प्राप्य ब्रह्मर्षिसमतां योऽयं सप्तर्षितां गतः॥ विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः॥ जज्ञे
भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंशवर्द्धनः॥ विश्वामित्रस्य च सुता देवरातादयः स्मृताः॥ प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु॥ देवश्रवाः
कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः॥ शालावत्यां हिरण्याक्षो रेणोर्जज्ञेऽथ रेणुकः॥ सांकृतिर्गालवश्चैव मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः॥ मधुच्छं
दो जयश्चैव देवलश्च तथाष्टकः॥ कच्छपो हारितश्चैव विश्वामित्रस्य ते सुताः॥ तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां॥ पाणि
नो बभ्रवश्चैव ध्यानजप्यास्तथैव च॥ पार्थिवा देवराताश्च शालंकायनबाष्कलाः॥ लोहिता यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः॥ सौश्रु
ताः कौशिका राजन् तथान्ये सैंधवायनाः॥ देवला रेणवश्चैव याज्ञवल्क्याघमर्षणाः॥ औदुंबरा ह्यभिष्णातास्तारकायनचुंचुलाः॥ शालाव
त्या हिरण्याक्षाः सांकृत्या गालवास्तथा॥ बादरायणिनश्चान्ये विश्वामित्रस्य धीमतः॥ ऋष्यंतरविवाह्याश्च कौशिकाः बहवः स्मृताः॥
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च॥ संबंधोऽप्यस्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः॥ विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेफोऽग्रजः स्मृतः॥
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः॥ विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेफोऽभवत्किल॥ हरिदश्वस्य यज्ञे तु पशुत्वे विनियोजितः॥ दे
वैर्दत्तः शुनःशेफो विश्वामित्राय वै पुनः॥ देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत्॥ देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै सुताः॥

पौत्रादयः। सांकृत्यादयस्तु रेणोर्याजताः ऋष्यंतरे प्रवरभेदे विवाह्याः येषां ते ऋष्यंतरविवाह्याः। शुनःशेफो जमदग्नेरनुजः हरिदश्वस्य ह
रिश्चंद्रस्य

हरि॰
६३

पूर्वोक्तोष्टकश्चैव विश्वामित्रपुत्रस्तिश्वामित्रः पावीनरं स्युगमं ।। इतिसप्तविंशः ।। अष्टाविंशेनयश्चायोः कथ्यते रजिविक्रमः ।। मर्हेद्रस्य ध्रुतिः ।। स्व

दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रस्यात्मगः ।। अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।। अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्महात्मनः ।। इति
हरिवंशे अष्टमो वंशानुकीर्तने ।। वै० ।। आयोः पुत्राश्चते पंचवर्वे सर्वे वीरा महारथा ।। स्वर्भानुतनया पंच प्रजायां पज्ञिरे नृपः ।। नहु
षः प्रथमं जज्ञे वृद्धशर्मततः परं ।। रंभो रजिरनेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।। रजिः पुत्रशतानी हजनयामास पंचवे ।। राजेयमिति
विख्यातं पुत्रमिंद्र नयावहं ।। यत्र देवासुरे युद्धे समुपावे सदारुणो ।। देवासुरासुरश्चैव पितामहमथाब्रुवन् ।। आवयोर्भगवन्यु
द्धे को विजेता भविष्यति ।। ब्रूहि नः सर्वभूतेश श्रोतुमिच्छामि तेवचः ।। ब्रह्मोवाच ।। येषामर्थाय संग्रामे रजिरात्तायुधः प्रभुः ।। योत्स्यते
ते विजेष्यति त्रिंल्लोकान्नत्र संशयः ।। यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीश्चैव यतो धृतिः ।। यतो धृतिश्च श्रीश्चैव धर्मस्तत्र जयस्तथा ।। ते दे
वादानवा प्रीताः देवेनोक्ता रजेर्जये ।। अभ्ययुर्जयमिच्छंतो वृणानास्तं नरर्षभं ।। सहि स्वर्भानुदौहित्रः प्रभायां समपद्यत ।। राजा
परमतेजस्वी सोमवंशविवर्द्धनः ।। ते हृष्टमनसः सर्वे रजिं देवे तयदेवता ।। ऊचुरस्मज्जयायत्वं गृहाण वरकार्मुकं ।। अथोवा
च रजिस्तत्र तयोर्वैदेवदैत्ययोः ।। अर्थज्ञः स्वार्थमुद्दिश्य यशस्वं च प्रकामयत ।। रजिरुवाच ।। यदि देवगणान्सर्वान्जित्वा वी
र्येण वासवा ।। इंद्रो भवामि धर्मेण ततो योत्स्यामि संयुगे ।। व ।।

गत्वितिहाबुद्धिना पुनः स्वर्भानेराहोयत्रयदा ।। समुपोढेसंग्रामे । देवेन ब्रह्मणोक्ता ।। नर्तर्षि भेरजिंदेशाक्तापुरोगमादेवाः ।।

राम॰
६३

तिष्ठेयाद्देवचोदितः पूर्वं दैवैराज्ञः सःवज्रपाणेः दिवं प्राप्ते मृते स्वाचाराच्छिष्ट भवद्गातन महाश्चव नइति स्वेदः षतिदुर्बलिद्रस्यर्थः ।

देवाः प्रथमतो नृपः प्रतापुर्हृष्टमानसाः ।। एवं यथेष्टं नृपते कामः संपद्यतां तव ।। एवं सुरगणानां तु वाक्यं राजा रजिस्तदा ।। पप्रच्छ
सुरमुख्यांस्तु यथा देवानपृच्छतः ।। दानवा दर्प्यपूर्णास्तु स्वार्थमेवावगम्य दा ।। प्रत्युचुस्तं नृपवरं साभिमानमिदं वचः ।। दानवाऊ ।।
अस्माकमिंद्रः प्रह्लादो यस्यार्थे विजयाप हे ।। अस्मिंस्तु समरे राजंतिष्ठेथा राजसत्तम ।। स तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिचोदितः ।। भविष्य
सिं इंद्र स्त्वं वै देवैरुक्तस्तु पार्थिव ।। जघानदानवान्सर्वान्येवध्या वज्रपाणिनः ।। स विप्रनष्टान्देवानां परमश्रीः श्रियं वशी ।। निहत्य दा
नवान्सर्वानाजहार रजिः प्रभुः ।। ततो राजमहावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः ।। रजेः पुत्रोहमित्युक्ता पुनरेवाब्रवीद्वचः ।। इंद्रोसि तात देवा
नां सर्वेषां नात्र संशयः ।। यस्याहमिंद्रः पुत्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्मभिः ।। स तु शक्रवचः श्रुत्वा वंचितस्तेन मायया ।। तथैवेत्यब्रवी
द्राजा प्रीयमाणः शतक्रतुः ।। तस्मिंस्तु देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपते ।। दायाद्यमिंद्राद् आजह्नुराचारात्तनया रजेः ।। पंच पुत्रशतान्यस्य
तद्वैस्थानं शतक्रतोः ।। समाक्रामंत बहुधा स्वर्गलोकं त्रिविष्टपं ।। ततो बहुतिथे काले समातीते महाबलः ।। हृतराज्योब्रवीच्छ
क्रो हृतभागो बृहस्पतिः ।। इंद्र उवाच ।। बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधित्स्व मे ।। ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा ।।
भगवन्कृशोहं विमना हृतराज्यो हुताशनः ।। हृतोजा दुर्बलो मूढो रजेः पुत्रैः कृतः प्रभो ।।

विधिनाविधिना संपादय ।।

हरि॰
६४

नास्तीश्वरः कर्मप्रथमं जगदिति वादतश्चार्थः ॥ प्रयोजनं यस्य तदेव शास्त्रं नास्तिवादार्थशास्त्रं कथांतरे वात्र प्रसंगेपि प्रवक्तुकपदेष्टुपनि

यथेवं चोदितः शक्रस्त्वया स्यां पूर्वमेव हि ॥ त्वविष्यस्यप्रियार्थं विप्रकर्त्तव्यं मयानघ ॥ प्रयतिष्यामदेवेंद्र तत्प्रियार्थं न संशयः ॥ यथा प्रा
गेव राज्यं च न चिरात्प्रतिलप्स्यसे ॥ तथा तथा करिष्यामि माते भूद्विक्लवं मनः ॥ तत कर्म्म चकारस्य तेजसो वर्द्धनं तदा ॥ तेषां च बुद्धि
संमोहमकरोद्बुद्धिसत्तमः ॥ नास्तिवादार्थशास्त्रं हि धर्मविद्वेषणं परं ॥ अपरं तर्कशास्त्राणामसतां तन्मनोनुगं ॥ न हि धर्मप्रधा
नं हि रोचते वै कथांतरे ॥ एतद्बृहस्पतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाल्पचेतसः ॥ पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामनवद्वेषिणा सदा ॥ प्रवक्तुन्यायरहिते
स्वमतं बहु मेनिरे ॥ तेनाधर्मेण ते पापाः सर्वे एव क्षयं गताः ॥ त्रैलोक्यराज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्राप्यमेव च ॥ बृहस्पतिप्रसादाद्वै पा
रां निर्वृतिमभ्यगात् ॥ ते यदा तु सुसंमूढा वेगोन्मत्ता विधर्मिणः ॥ ब्रह्मद्विषश्च संवृत्ता हतवीर्यपराक्रमः ॥ ततो लेभे सुरैश्वर्यमिं
द्रस्थानं तथोत्तमं ॥ हत्वा रजिसुतान्सर्वान्कामक्रोधपरायणान् ॥ य इदं च्यावनं स्थानात्प्रतिष्ठां च शतक्रतु ॥ शृणुयाद्धारयेद्वापि न
स दौरात्म्यमाप्नुयात् ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे शक्रच्यवनप्रतिष्ठा नाम ॥ वैशं० ॥ रंभोनपत्यस्त्वासीद्वंशं वक्ष्याम्यनेनसः ॥
अनेनसः सुतो राजा प्रतिक्षत्रो महायशाः ॥ प्रतिक्षत्रसुतस्यापि संजयो नाम विश्रुतः ॥

इति सुखं ॥ संवृत्ता जाताः ॥ इत्यष्टाविंशः ॥ विंशो
नत्र्याधिके ध्याये प्रोक्तं स्थानेन मोचनं ॥ तत्र तु क्षत्रवृद्धस्य धर्म्मं धर्मेति यो भवेत् ॥

राम॰
६४

क्षत्रवृद्धस्य वृद्धधर्मापि रपयायिस्य ॥ शलात्मजः शलः सुनहोत्रस्य मध्यमपुत्रः काशस्य सुनहोत्रस्यैव कनिष्ठपुत्रस्य कलशात्पूर्वं वधस्य र

संजयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य चात्मजः ॥ विजयस्य कृतेः पुत्रस्तस्य हर्यत्वतः सुतः ॥ हर्यत्वतसुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् ॥ सह
देवस्य धर्मात्मा नदीन इति विश्रुतः ॥ नदीनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य संकृतिः ॥ संकृतेरपि धर्मात्मा क्षत्रधर्मा महायशाः ॥ अ
नेनसः समाख्याता क्षत्रवृद्धस्य मे शृणु ॥ क्षत्रवृद्धात्मजस्तस्य सुनहोत्रो महायशाः ॥ सुनहोत्रस्य दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ का
शः शलश्च द्वावेतौ तथा गृत्समदः प्रभुः ॥ पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको यस्य शौनकाः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च ॥ श
लात्मजश्चार्ष्टिषेणस्तनयस्तस्य काश्यकः ॥ काशस्य काशयः पुत्रो राजा दीर्घतपास्तथा ॥ धन्वस्तु दीर्घतपसो विद्वान्धन्वंतरिः सुतः ॥
तपसोंते सुमहतो जातो वृद्धस्य धीमतः ॥ पुनर्धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान् ॥ जनमेजय उ० ॥ कथं धन्वंतरिर्देवो मानुषे
ष्विह जज्ञिवान् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथं ॥ वैशं० ॥ धन्वंतरेः संभवोयं श्रूयतां भरतर्षभ ॥ स संभूतः समुद्रान्मथ
माने मते पुरा ॥ उत्पन्नः कलशात्पूर्वं सर्वतश्च श्रिया वृतः ॥ सद्यः संसिद्धकार्यं हि विष्णुं दृष्ट्वा स्थितः स्थितवान् ॥ अब्जस्त्वमिति हो
वाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः ॥ अब्जः प्रोवाच विष्णुं वै तव पुत्रोस्मि वै प्रभो ॥ विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरेश्वरं ॥ एवमुक्तः स दृ
ष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच प्रभुस्तं तु ॥ कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञिये हि सुरैः पुरा ॥

धानेकजशांगरहात्तेसर्प ॥ ~

हरि
६५

अप्सुजातत्वात् अब्जस्त्वमिति होवाच विष्णुरिति शेषः॥ यज्ञिये यथोद्देशैः विधिर्हे त्रेयज्ञभागः महर्षिभिः भ्वादिभिर्मंत्रैर्वा अर्वाग्भूतत्वा

देवेषु विनियुक्तं च विधिहोत्रं महर्षिभिः॥ न शक्यमुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन॥ अर्वाग्भूतोसि देवानां पुत्रत्वं हि न दीश्वरः॥
द्वितीयायां तु संभूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यति॥ अणिमादिश्च ते सिद्धिर्गर्भस्थस्य भविष्यति॥ तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसि प्रभो॥
चरुमंत्रैर्व्रतैर्जप्यैर्यक्ष्यंति त्वां द्विजातयः॥ अष्टधा त्वं पुनश्चैव आयुर्वेदं विधास्यसि॥ अवश्यंभावि ह्यर्थोयं प्राग्दृष्टस्त्वब्जयोनिना॥
द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः॥ इत्येतस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरंतर्दधे पुनः॥ द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रिः स काशिराट्॥ पु
त्रकामस्तपस्तेपे धन्वो दीर्घमिदं तदा॥ प्रपद्ये देवतां यां तु या मे पुत्रं प्रदास्यति॥ अब्जं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवान्नृपः॥ तेन
तुष्टस्स भगवान् अब्जः प्रोवाच तं नृप॥ यदिच्छसि वरं ब्रूहि तत्ते दास्यामि सुव्रत॥ नृपउ०॥ भगवान्यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमा
न्भव॥ तथेति समनुज्ञाय तत्रैवांतरधीयत॥ तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वंतरिस्तदा॥ काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्र
णाशनः॥ आयुर्वेदं भरद्वाजात्प्राप्येह सभिषक्क्रियं॥ तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत्॥ धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानि
ति विश्रुतः॥ अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः॥ पुत्रो भीमरथस्यापि दिवोदासः प्रजे॥
दानीं तनः संभूतो जन्मनिः अणि
मादिसिद्धिगणः एवं प्राक्कल्पवत्॥ अब्जयोनिना ब्रह्मणा दृष्टतया धिन्वन् षाणायन् देवतां धन्विति प्रीतिकमभिज्वं धन्वंतरि

राम
६५

DR BHAU DAJI MEMORIAL

श्यमनुज्ञाय तिग्मुत्यस्य विनजनराक्षसो क्षनुचरः निकुंभस्य शिवस्य गणमुख्येन विषयांते देशांते॥ गोमत्यां गोमतीतीरे भद्रश्रेण्ये

दिवोदासस्य धर्मात्मा वाराणस्याधिपो भवत्॥ एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप॥ शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः
शप्ता हि सा मतिमता निकुंभेन महात्मना॥ शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्री तिन संशयः॥ तस्यां तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः
॥विषयांते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत्॥ भद्रश्रेण्यस्य पूर्वं तु पुरी वाराणसी भवत्॥ भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां
हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नरेश्वरः॥ भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हृतं येन बलीयसा॥ जनमेजयउ०॥ वाराणसीं निकुंभस्तु
किमर्थं शप्तवान्प्रभुः॥ निकुंभश्चैव धर्मात्मा सिद्धिक्षेत्रं शशाप सः॥ वैशंपायनउ० दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्थि
व॥ वसति स्म महातेजाः स्फीतायां तु नराधिपः॥ एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः॥ देव्याः स प्रियकामार्थं निवसन् श्वशुरां
तिके॥ देवाज्ञया पार्षदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः॥ पूर्वोक्तैरुपचारैश्च तोषयंति स्म पार्वतीं॥ हृष्यते वै महादेवी मेना नैव प्रहृ
ष्यति॥ जुगुप्सत्यसकृत्तां वै देवी देवं तथैव मा॥ सपार्षदस्त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः॥ दरिद्रः सर्व एवासौ शीलं तस्य न वर्त
ते॥ मात्रा तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च चुक्रुधे॥ स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमियागमत्॥ विवर्णवदना देवी महादेवमभाष
त॥
णस्य परुषं शमदिंमत्युत्रस्य॥ पूर्वोक्तैः पूर्वोध्यासादिभिरुक्तैः जुगुप्सति निंदति निंदामेवाह॥ पार्षद इति॥ शीलमाचारः

हरि॰ निवेशनं गृहे॥स्वप्नेनिदर्शयामासश्चात्मचदर्शनेनप्रत्यक्षवंतमकरोदितितत्वं॥नगर्यतेनरोगोदरे॥ ७॥
६६ नेद्रवशणाम्यहंमेवनयमास्वंनिवेशनं॥तथाकरुमिहादेवसर्वाजोकनवेक्षत॥वासार्थंरोचयामासदृष्धिश्रोकुरुनंदन॥वारा
णस्यांमहातेजासिद्धिक्षेत्रमहेश्वरः॥दिवोदासेनतोज्ञात्वानिविष्टंनगरोभव॥पार्श्वतिष्ठंतिमाहूयनिकुंभमिदमब्रवीत्॥ग
णेश्वरपुरींज्ञात्वाशून्यांवाराणसींकुरु॥मृदुनेवह्युपायेनह्यनिवार्यसपार्थिवः॥ततोगत्वानिकुंभस्तुपुरींवाराणसींतदा॥
स्वप्नेतिदर्शयामासकुंटकंनामनामतः॥श्रेयस्तेहंकरिष्यामिस्थानंमेरचयानघ॥मद्रूपांप्रतिमांकृत्वानगर्यंतेतथैवच॥ त्वत
स्वप्नेययोदिष्टंसर्वंकारितवान्नृप॥पुरीद्वारेतुविज्ञाप्यराजानंचयथाविधि॥पूजांचमहतींतेनित्यमेवप्रयोजयेत्॥गं
धैश्चधूपमाल्यैश्चप्रोक्षणीयैस्तथैवच॥अन्नप्रदानयोगैश्चअत्यद्भुतमिवाभवत्॥एवंसंपूज्यतेतत्रनित्यमेवगणेश्वरः॥
ततोवरसहस्रंतुनगराणांप्रयच्छति॥पुत्रान्हिरण्यमायुश्चसर्वान्कामांस्तथैवच॥राज्ञस्तुमहिषीश्रेष्ठासुयशानामविश्रुता॥
पुत्रार्थमागतादेवीसाध्वीराज्ञाप्रचोदिता॥पूजांतुविपुलांकृत्वादेवीपुत्रमयाचत॥सावत्रैवरमागत्यबहुशःपुत्रकारणात् राम॰
नप्रयच्छंतिपुत्रंहिनिकुंभःकारणेनहि॥राजातुयदिनक्रुद्धःकार्यसिद्धिस्ततोभवेत्॥अथदीर्घेणकालेनक्रोधोराजानमावि ६६
शत्॥भूतंएषमहद्वारिनागराणांप्रयच्छति॥प्रीतोवरानेषयतोममकिंनप्रयच्छति॥प्रीतोवरानेषयतोममकिंनप्रयच्छति
मामके पूज्यतेनित्यंनगर्यांमेसदैवहि॥विज्ञापितोमयार्थेदेव्यामेपुत्रकारणात्॥नददातिचपुत्रस्मकृतघ्नकेनहेतुना

राजकिल्बिषराजावासेकिल्बिषीचेतिसःराजसुकिल्बिषिनिवा॥परंस्थानंगृहंविस्मयादपिगृहद्वेजस्मरणात्वेश्मनितवपितृगृहेनवश्ण
मियनःअविमुक्तंहेतेमेमपगृहमस्ति॥तत्रश्वसुरगृहेगृहंपितृगृहं॥श्वेतर्हितेपुरेतस्मिन्स्थितिविश्वेश्वरविसतियोम्यपरिवा॥
ततोनार्हतिसत्कारंमत्प्रकाशादिशेषतः॥तस्मान्नुनाशयिष्यामिस्थानमस्यदुरात्मनः॥एवंसतुविनिश्चित्यदुरात्माराजकिल्बि
षी॥स्थानंगणपतस्तत्रनाशयामासदुर्मतिः॥भग्नमायतनेदृष्ट्वाराजानमशपत्प्रभुः॥निकुंभउ०॥यस्मादनपराधेनत्वयास्थानं
विनाशितं॥पूरास्यमातथाकस्मातवनूनंभविष्यति॥ततस्तेननुशापेनशून्यावाराणसीतया॥शप्त्वापुरींनिकुंभस्तुमहादे
वमयागमत्॥अकस्मात्तुपुरीसातुधिक्कृतासर्वतोदिशं॥तस्यांपुर्यांततोदेवोनिर्मनेपदमात्मनः॥रमतेतत्रवैदेवोरममा
णोगिरेसुतां॥नरतिंतत्रवैदेवीलभतेगृहविस्मयात्॥वसामनत्रनपुर्यांतुदेवदेवीतथाब्रवीत्॥देवउवाच॥ नाहंवेश्मवि
मोक्षामिअविमुक्तंहिमेगृहं॥नाहंतत्रगमिष्यामिगच्छदेविगृहंप्रति॥प्रहसोवाचभगवांस्त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः॥तस्मात्तद
विमुक्तंहिप्रोक्तंदेवेनवैस्वयं॥एवंवाराणसीशप्ताअविमुक्तंचकीर्तितं॥यस्मिन्वसतिवैदेवोसर्वदेवनमस्कृतः॥युगेषु
त्रिषुधर्मात्मामहादेव्यामहेश्वरः॥अंतर्धानेकलौयातितत्पुरंचमहात्मनः॥ अंतर्हितेपुरेतस्मिन्पुरीनुवसतेपुनः॥एवंवा
राणसीशप्तानिवेशंपुनरागताः॥भद्रश्रेण्यस्यपुत्रस्तुदुर्दमोनामविश्रुतः॥दिवोदासेनबालेतिघृणयासोविवर्जितः॥हैह
यस्यतुदायाद्योहृतवान्स्यमहीपतिः॥आजन्हेपितृदायाद्यंदिवोदासहृतंबलात्॥वैरस्यांतंमहाराजकृत्रियेणविधित्सता
ल्वेतत्रसंधिरार्षःदायादंपुत्रत्वंकृतवान्॥पितृदायाद्यंपितृनाप्यांविधिश्रपताविधातुमिच्छता॥तस्मदुर्दमस्यराज्यंप्रकृतमाहृतं॥

हरि· लोपामुद्राप्रसादेन लोपामुद्रा अगस्त्यभार्या तस्याः प्रसादेन क्षेमस्य निकुंभदत्तस्य निवेशयामास वासयति स्म॥ सन्नतेरलर्कपुत्रस्य॥

६७ दिवोदासदृषद्वत्यां वीरो यज्ञे प्रतर्दनः॥ तेन बालेन दायाद्यं प्रगृहीतं पुनस्तदा॥ प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सभार्गौ सुविश्रुतौ॥ वत्स
पुत्रो ह्यलर्कस्तु सन्नतिस्तस्य चात्मजः॥ अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः॥ अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः॥
अलर्के प्रति राजर्षिः श्लोको गीतः पुरातनैः॥ षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च॥ युवा रूपेण संपन्न आसीत् काशिकुलोद्वहः॥
लोपामुद्राप्रसादेन वरं वरमवाप्तवान्॥ तस्यासीत् सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः॥ शापस्यांते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकं राक्षसं॥
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः॥ सन्नतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः॥ सुनीथस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः॥
क्षेमस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः॥ सुकेतुतनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः॥ धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्महारथः॥
सत्यकेतुसुतश्चापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः॥ सुविभुस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारश्च तत्सुतः॥ सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधा
र्मिकः॥ धृष्टकेतोस्तु दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः॥ वेणुहोत्रसुतश्चापि भार्गो नाम प्रजेश्वरः॥ वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमि राम०
स्तु भार्गवात्॥ एते त्वंगिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे॥ ६७

वत्सस्यालर्कपितुः पुत्रांतरमाह॥ वत्सभूमिस्त्विति भार्गवात् भार्ग
श्याद्धस्मा त्वातु॥ अंगिरसः पुत्रः गाजवसांगिरसवान्॥ भार्गवे विश्वामित्रस्य भार्गवत्वात्॥

काश्यपः काश्यपुत्रत्वात्॥ इत्येकोनविंशः॥ त्रिंशे ययातिचरितं ययातेरन्वयं तथा॥ चरितं च विरक्तस्य गाथा वैराग्यगर्भिणी॥ नहुषस्य
निबोध मे इति यदुक्तं तदाह॥ उत्पन्ना इति॥ पितृकन्यायां सुस्वधाख्यायां पितृणां कन्यायां विरजाख्यायां॥ मोक्षे मोक्षमार्गे॥ य

ज्ञायणा क्रियावेशाः स्वयं पुत्रा महर्षिभिः॥ इत्येते काश्यपाः प्रोक्ता नहुषस्य निबोधतः॥ इति खिलेषु हरिवंशे एकोनविंशः प्रसवः
वेशः॥ उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महौजसः॥ नहुषस्य तु दायादाः षडिंद्रोपमतेजसः॥ यतिर्ययातिः संयातिरायातिः पंच
कोऽनघः॥ यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परं॥ ककुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे परमधार्मिकः॥ यतिस्तु मोक्षमास्थाय ब्रह्मभूतो
ऽभवन्मुनिः॥ तेषां ययातिः पंचानां विजित्य वसुधामिमां॥ देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप सः॥ शर्मिष्ठामासुरीं चैव तनयां
वृषपर्वणः॥ यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत॥ द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी॥ तस्मै शक्रो ददौ प्रीतो रथं परम
भास्वरं॥ असंगं कांचनं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः॥ युक्तं मनोजवैः शुभ्रैर्येन भार्यां समुद्वहन्॥ स तेन रथमुख्येन षड्रात्रेणा
जयन्महीं॥ ययातिर्युधि दुर्धर्षस्तथा देवान्सवासवान्॥ पौरवाणां तु सर्वेषां स वै षामभवद्रथः॥ यावत्तु वसुधापो वै कौर
वो जनमेजयः॥ कुरोः पुत्रस्य राजेंद्र राज्ञः परीक्षितस्य च॥ जगाम स रथो नाशं शापाद्गार्ग्यस्य धीमतः॥ गार्ग्यस्य हि सुतं बा
लं स राजा जनमेजयः॥ वाक्क्रूरं हिंसयामास ब्रह्महत्यामवाप सः॥ याते भार्यांतरमाह॥ असंगं अस्खलितगतिं कांचनं
कांचनमयं॥ शापे कारणमाह॥ गार्ग्यस्येति॥ वाक्क्रूरं निष्ठुरभाषणमिति हिंसने हेतुरुक्तः

A3 9 8 A4 THE ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY (Established in 1804) Town Hall, Bombay-400 023 amtec A4 8 9

लोहस्य लोहितस्येव गंधो यस्यास्तीति लोहगंधा से विदं दुःखशब्दोतिप्रकारज्ञाने ॥ इंद्रोतः शौनकं इंद्रोताख्यः सौशौनकस्यते ॥ दक्षि

स लोहगंधी राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः ॥ पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित् ॥ ततः स दुःखसंतप्तो नालभत्संविदं क्वचि
त् ॥ इंद्रोतः शौनकं राजा शरणं प्रत्यपद्यत ॥ याजयामास चेंद्रोतः शौनको जनमेजयं ॥ अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः
॥ स लोहगंधो व्यनशत्तस्यावभृथमेत्य ह ॥ स च दिव्यो रथो राजन्वस्योश्चेतिपतेस्तथा ॥ देवासुदेवाय प्रीतात्तेभे तस्माद्बृहद्रथ
बृहद्रथात्क्रमेणैव गतो बार्हद्रथं नृपं ॥ ततो हत्वा जरासंधं भीमस्तं रथमुत्तमं ॥ प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनंदन ॥ स
प्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागरं ॥ व्यभजत्पंचधा राजा पुत्राणां नाहुषस्तथा ॥ दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं प्रतिमान्नृप ॥
प्रतीच्यामुत्तरस्यां तु द्रुह्युं चानुं च नाहुषः ॥ दिशि पूर्वोत्तरस्यां तु यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयत् ॥ मध्ये पूरुं च राजानमभ्यषिंचन्नृप नाहुषः
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ॥ यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण प्रतिपाल्यते ॥ प्रजास्तेषां पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्त
मः ॥ धनुर्न्यस्य पृषत्कांश्च पंचभिः पुरुषर्षभैः ॥ जरावानभवद्राजा भारमावेश्य बंधुषु ॥ निक्षिप्तशस्त्रः पृथिवीं निरीक्ष्य पृथिवी
पतिः ॥ प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपराजितः ॥ एवं विभज्य पृथिवीं ययातिर्यदुमब्रवीत् ॥ ३ ॥

णपूर्वस्यां आग्नेयकोणे ॥
पूर्वोत्तरस्यां ऐशान्यां यथाप्रदेशं पितृकृतमर्यादामनुल्लंघ्येत्यर्थः ॥ पंचभिः पुरुषर्षभैरभिषिक्तैर्निमित्तभूतैः ॥

जरावान् शुक्रशापादित्यादिपर्वणि पूक्तं ॥ अनिर्दिष्टा अप्रतिशब्दे शिक्षः संक्रामितेति यावत् ॥ पूर्वमादिपर्वणि विस्मा चेति विस्ताचा ब्धसरो

जरां मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्र कृत्यांतरेण वै ॥ तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां ॥ जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच ह ॥ अनिर्दिष्टा
मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता ॥ अनपाकृत्य तां राजन्न ग्रहीष्यामि ते जरां ॥ जरायां बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः ॥ तस्माज्जरां
न ते राजन् ग्रहीतुमहमुत्सहे ॥ संतीते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ॥ प्रतिग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ॥ स एवमुक्तो यदु
ना राजा कोपसमन्वितः ॥ उवाच वदतां श्रेष्ठो ययातिर्गर्हयन्सुतं ॥ क आश्रयस्तवान्योस्ति को वा धर्मो विधीयते ॥ मामनादृत्य दुर्बुद्धे
यदहं तव देशिकः ॥ एवमुक्त्वा यदुं तात शशापैनं स मन्युमान् ॥ अराज्या ते प्रजा मूढ भवित्रीति नराधिप ॥ स तुर्वसुं च द्रुह्युं च प
णुनुं भरतर्षभ ॥ एवमेवाब्रवीद्राजा प्रत्याख्यातश्च तैरपि ॥ शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिरपराजितः ॥ यथा ते कथितं पूर्वं मया रा
जर्षिसत्तम ॥ एवं शप्त्वा सुतान्सर्वांश्चतुरः पुरुपूर्वजान् ॥ तदेव वचनं राजा पुरुमप्याह भारत ॥ तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवी
मिमां ॥ जरां त्वयि समाधाय त्वं पूरो यदि मन्यसे ॥ स जरां प्रतिजग्राह पितुः पूरुः प्रतापवान् ॥ ययातिरपि रूपेण पूरोः पर्यचरन्म
हीं ॥ समागमिष्णुः कामानामंतं नरतसत्तम ॥ विश्वाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः ॥ यदा तृप्तः स कामेषु भोगेषु च नराधिप ॥
तदा पूरोः सकाशाद्वै स्वां जरां प्रत्यपद्यत ॥ तत्र गाथा महाराज शृणु गीता ययातिना ॥ याभिः प्रत्याहरेत्कामान्सर्वशोंगानि कूर्मव
त् ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥

इह शापान्मानुषेंऽस्य ककुद्मकन्यागोनाम्ना वृता ययातिनोद्गतया महेति विवक्षितं

प्रनाहरेतउपसंहरेत्॥ जीर्यंतिशिथिलीभवंति॥ जीर्यतः वयोहानिंप्राप्नुवतः॥ दिव्यंदिविभवममृतपानादि॥ एतेसुखे॥ भृगुतुंगेन

हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिकृत्वानमुह्यति
यदाभावंनकुरुतेसर्वभूतेषुपापकं॥ कर्मणामनसावाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा॥ यदान्येभ्योनबिभेतियदाचास्मान्नबि-
भ्यति॥ यदानेच्छतिनद्वेष्टिब्रह्मसंपद्यतेतदा॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः॥ योसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतः
सुखं॥ जीर्यंतिजीर्यतःकेशादंताजीर्यंतिजीर्यतः॥ धनाशाजीविताशाचजीर्यतोपिनजीर्यति॥ यच्चकामसुखंलोकेयच्चदिव्यंम-
हत्सुखं॥ तृष्णाक्षयसुखस्यैतेनार्हतःषोडशींकलां॥ एवमुक्त्वासराजर्षिःसदारःप्राविशद्वनं॥ कालेनमहताचापिचचारविपुलं
तपः॥ भृगुतुंगेतपस्तप्त्वातपसोंतेमहायशाः॥ अनश्नन्देहमुत्सृज्यसदारःस्वर्गमाप्तवान्॥ तस्यवंशेमहाराजपंचराजर्षिसत्तमाः
येमाप्तापृथिवीसर्वासूर्यस्येवगभस्तिभिः॥ यदोस्तुशृणुराजर्षेवंशंराजर्षिसत्कृतं॥ यत्रनारायणोजज्ञेहरिर्वृष्णिकुलोद्वहः॥
स्वस्थप्रजावानायुष्मान्कीर्तिमांश्चभवेन्नरः॥ ययातेश्चरितंनित्यमिदंशृणुनराधिपं॥ इतिखिलेषुहरिवंशेययातिचरिते

मद्दातीरेशूलपाणिगिरौ॥ ॥ इतिहरिवंशेउवेडिकायांत्रिंशोध्यायः॥ ३०॥

एकत्रिंशेपुरोर्विशोऽशस्वस्यसमुद्भवः॥ तत्सुव्रमायकहेतयोवंशास्तावन्निरूप्यते॥ वृष्णिवंशप्रसंगेनानंतस्याख्यानात्॥ उत्तमानांउत्तमौवा
पौरुषंपुरुषार्थोयस्मिंस्तं २॥ वर्त्तिकथयिष्यामितत्रनिसौनवमः वनेष्युर्दशमःस्वारलकृताःस्विस्त्वात्मपितृवंशामुरवानिकृतानिद्वि

जनमेजयउ०॥ पूरोर्वंशमहंब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैवतुर्वसोश्चपृथक्पृथक्॥ वृष्णिवंशप्रसंगेनस्व
वंशंपूर्वमेवहि॥ विस्तरेणानुपूर्व्याचतद्भवान्वक्तुमर्हति॥ वैशं०॥ शृणुपूरोर्महाराजवंशमग्रेमहात्मनः॥ विस्तरेणानुपूर्व्याच
यत्रजातोसिपार्थिव॥ हंततेकीर्तयिष्यामिपूरोर्वंशमनुत्तमं॥ द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैवतुर्वसोश्चनराधिप॥ पूरोःपुत्रोमहावीर्योरा-
जासीज्जनमेजयः॥ प्राचिन्वांस्तुसुतस्तस्ययःप्राचीमजयद्दिशं॥ प्राचिन्वतःप्रवीरोभून्मनस्युस्तस्यचात्मजः॥ राजाचाभयदोनामम-
नस्योरभवत्सुतः॥ तथैवाभयदस्यासीत्सुधन्वानामपार्थिवः॥ सुधन्वनःसुबाहुश्चरौद्राश्वस्तस्यचात्मजः॥ रौद्राश्वस्यदशार्णेयु
कृकणेयुस्तथैवच॥ कक्षेयुःस्थंडिलेयुश्चसन्नतेयुस्तथैवच॥ ऋचेयुश्चजलेयुश्चस्थलेयुश्चमहाबलः॥ वननित्योवनेयुश्च
पुत्रिकाश्चदशास्त्रियः॥ रुद्राशूद्राचमद्राचमलदामलहातथा॥ खलदाचततोराजन्नलदासुरसापिच॥ तथागोचपलाचस्त्री-
रत्नकूटाचतादश॥ ऋषिर्जातोत्रिवंशेचतासांभर्ताप्रभाकरः॥ रुद्रायांजनयामाससुतंसोमंयशस्विनं॥ स्वर्भानुनाहतेसू-
र्येपितमसाभिद्रुतेदिवोमहीं॥ तमोभिभूतेलोकेचप्रभायेनप्रवर्तिता॥ मानियास्मत्ताःसुधनानोबहुशिरःसंपातिस्तस्यचात्मज
संपातेस्तुरहंपातीरौद्राश्वस्यैवसुतः॥ रौद्राश्वस्यघृताच्यांवैदशसूनवः॥ कृतेयुप्रथमस्तेषांकृकणेयुस्तथैवच॥ कृपाव

हरि

३०

ऋषिश्रेष्ठानि अत्र मुख्यानि धनमशिष्टं सुरैः॥ संदेहा याकरणेन तुष्टैः॥ प्रवर्त्तितं दत्तं पुत्रिकासु पुत्रिकाकरणविधिनातु मंकल्पं प्रशस्यामि

स्वस्तितेस्वस्ति चो क्तो वै पतमा नोदिवो मदं॥ ऋषिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्च कारमहातप॥ यत्रैषत्रे दत्तं नैयस्य सुरश्चैव प्रवर्त्तितं॥ सतासु
जनयामास पुत्रिकासु सनामकान्॥ दशपुत्रान्महात्मा सौतपस्युग्रेरतान्सदा॥ तेतु गोत्रकरा राजन्नृषयो वेद पारगाः॥ स्व
स्त्यात्रेयाइतिख्याताः किं त्वत्रिधन वर्जिताः॥ कक्षेयोस्त्रनयाश्चासंस्त्रयएव महारथ॥ सभानरश्चाक्षुकश्च परमेक्षुस्तथैव च॥ स
भानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कालानलोनृप॥ कालानलस्य धर्मज्ञः संजयो नाम वै सुतः॥ संजयस्याभवत्पुत्रो वीरो राजा पुरंजयः॥ जनमे
जयो महाराज पुरंजयसुतो भवत्॥ जनमेजयस्य राजर्षे महाशालोभवत्सुतः॥ देवेषु सपरिज्ञातः प्रतिष्ठित यशो भुवि॥ महाम
नानाम सुतो महाशालस्य धार्मिकः॥ यज्ञे वीरसुरगणैः पूजितः सुमहामना॥ महामनास्तु पुत्रो द्वौ जनयामास भारत॥ उशी
नरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं च महाबलं॥ उशीनरस्य पत्न्यस्तु पंचराजर्षिवंशजा॥ नृगा कृमिर्नवा दर्वा पंचमी वदृषद्वती॥ उशीन
रस्य पुत्रास्तु पंच तासु कुलोद्वहः॥ तपसा चैव महता जाता वृद्धस्य चात्मजा॥ नृगायास्तु नृगः पुत्रः कृम्यां कृमिरजायत॥ नवा
यास्तु नवः पुत्रो दर्व्यायां सुव्रतो भवत्॥ दृषद्वत्यास्तु संजज्ञे शिबिरौशीनरो नृप॥ शिबेस्तु शिबयस्तात यौधेयास्तु नृगस्य ह॥ न
वस्य नवराष्ट्रं तु कृमिस्तु कृमिलापुरी॥ देवाग्निगुरुसन्निधौ॥ अस्यां यो जायते पुत्रः समः पुत्रो भवेद्यदि तिन्नाचोबंधेन प्रा
प्तासु॥ अतएव वदस्यति किं चित्त्रिधन वर्जिताः॥ इतिकक्षेयो संज्ञाश्च सुतश्च॥

रामः

३०

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

तितिक्षोमन्वममनसो ऽपरस्तु त्रस्य जौमो पूर्वजन्मनि महायोगी बलिर्दानवेंद्रो मनुपुनः मानुषजौ नोपान इत्यर्थः॥ बलेस्तु सुतपः पुत्रस्तापि ब्रस्

पुत्रं तस्य तयो बष्टा शिवि पुत्रान्निबोध मे॥ शिबेस्तु शिबयः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः॥ वृषदर्भः सुवीरश्च कैकेयो मद्रकस्तथा॥ ते
षां जनपदाः स्फीताः मद्रकाः कैकयास्तथा॥ वृषदर्भाः सुवीराश्च तितिक्षोस्तु प्रजाः शृणु॥ तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि भारत॥ उष
द्रथो महाराज फेनस्तस्य सुतोभवत्॥ फेनात्तु सुतपा याता सुतः सुतपसो बलिः॥ जातो मानुषजानोनु स राजा कांचनेषुधिः॥ म
हायोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा॥ पुत्रानुत्पादयामास पंच वंशकरान्भुवि॥ अंगः प्रथमतो यज्ञे वंगः सुह्मस्तथैव च॥ पुंड्र
कलिंगश्च तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते॥ बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकरा भुवि॥ बलेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत॥ महायो
गित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणतः॥ संग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैव प्रधानता॥ त्रैलोक्यदर्शनं चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा॥ बले
चाप्रतिमत्वं वै धर्मतत्वार्थदर्शनं॥ चतुरो नियतान्वर्णांस्त्वं च स्थापयिता इति॥ इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शांतिं परं ययौ॥ त
स्य ते तनयाः सर्वे क्षेत्रजा मुनिपुंगवात्॥ संभूता दीर्घतपसः सुदेष्णायां महौजसः॥ बलिना निःषिच्य द्रुपवत्पुत्रान कल्मषान्
कृतार्थः सो पियोगात्मा योगमाश्रित्य सप्रभुः॥ अद्दृश्यः सर्वभूतानां कालापेक्षी चरन्नपि॥
णः त्रैलोक्यदर्शनं व्यवदितत्वानं॥
प्रसवे अग्रस्य नुत्वायां सनतीवा॥ विभुना ब्रह्मणा शांतिं ययौ सुखं मासः क्षेत्रजा बलेः दीर्घतमा ब्रह्मणो वरदानोक्त्वा॥

हरि
३१

वरितिजीवन्मुक्ततयासंस्थानंसुतलं॥ शांतासुताश्चोदशरथात्माख्याविताः अपुत्रत्वात्॥ ऋष्यशृंगस्यशांताभर्तुः प्रसादेनपूर्णभिद्रस्य
कालेनमहताराजन्स्वंसंस्थानमुपेयिवान्॥ तेषांजनपदाःपंचअंगावंगाससुह्मकाः॥ कलिंगापुंड्रकाश्चैवप्रजास्त्वंगस्यमेशृणु॥
अंगपुत्रोमहानासीद्राजेंद्रोदधिवाहनः॥ दधिवाहनपुत्रस्तुराजादिविरथोभवत्॥ पुत्रोदिविरथस्यासीच्छक्रतुल्यपराक्रमः॥
विद्वान्धर्मरथोनामतस्यचित्ररथःसुतः॥ तेनधर्मरथेनाथतदाकालंजरेगिरौ॥ यजतासहशक्रेणसोमःपीतोमहात्मना॥
अथचित्ररथस्यापिपुत्रोदशरथोभवत्॥ लोमपादइतिख्यातोयस्यशांतासुताभवत्॥ तस्यदाशरथिर्वीरश्चतुरंगोमहायशाः॥
ऋष्यशृंगप्रसादेनयज्ञेकुलविवर्द्धनः॥ चतुरंगस्यपुत्रस्तुपृथुलाक्षइतिस्मृतः॥ पृथुलाक्षसुतोराजाचंपोनाममहायशाः॥
चंपस्यतुपुरीचंपायामालिन्यभवत्पुरा॥ पूर्णभद्रप्रसादेनहर्यंगोस्यसुतोभवत्॥ ततोवैभांडकैस्तस्यवारणंशक्रवारणं॥
अवतारयामासमहीमंत्रैर्वाहनमुत्तमं॥ हर्यंगस्यतुदायादोराजाभद्ररथःस्मृतः॥ पुत्रोभद्ररथस्यासीद्बृहत्कर्माप्रजेश्व
रः॥ बृहद्दर्भःसुतस्तस्यतस्माज्जज्ञेबृहन्मनाः॥ बृहन्मनास्तुराजेंद्रोजनयामाससवैसुतं॥ नाम्नाजयद्रथंनामयस्माद्दृढरथोनृ
प॥ आसीद्दृढरथस्यापिविश्वजिज्जनमेजय॥ दायादस्तस्यकर्णस्तुविकर्णस्तस्यचात्मजः॥ तस्यपुत्रशतंत्वासीदंगानांकुल
वर्द्धनं॥ बृहद्दर्भसुतोयस्तुराजानाम्नाबृहन्मनाः॥ तस्यपत्नीद्वयंचासीच्चैद्यस्यैतेसुतेशुभे॥ यशोदेवीचसत्याचताभ्यांवंशः
प्रपद्यते॥ जयद्रथस्तुराजेंद्रयशोदेव्यांव्यजायत॥ मुनिश्रेष्ठस्यप्रसादेनवैभांडकैःऋष्यशृंगः॥ तस्यहर्यंगसः

राम०
३१

ब्रह्मक्षत्रोत्तरःब्राह्मणोऽस्त्रोत्मादिनाःक्षत्रियेभ्योपार्यादिनाविशिष्टइत्यर्थः॥ सूतःसुतपसोब्राह्मण्यांपुत्रजातत्वात्ब्राह्मण्यांक्षत्रि
यासुतःइतिवचनात्तत्वंचैयोशैऽस्यपुत्रस्य॥ इत्येकत्रिंश॥ ३१॥ द्वात्रिंशेवर्ण्यतेवंशस्तत्वेयोविविधोवतः॥ त्रय्यारुणयपुरुख्यानांमज
ब्रह्मक्षत्रोत्तरशांतविजयोनामविश्रुतः॥ विजयस्यधृतिःपुत्रस्तस्यपुत्रोधृतव्रतः॥ धृतव्रतस्यपुत्रस्तुसत्यकर्मामहाव्रतः॥ सत्य
कर्मसुतस्यापिसूतस्त्वधिरथस्तुवै॥ यःकर्णंप्रतिजग्राहततःकर्णस्तुसूतजः॥ एतद्वःकथितंसर्वंकर्णंप्रतिमहाबलं॥ कर्णस्यवृ
षसेनस्तुवृषसेनात्मजःस्मृतः॥ एतेंगवंशजाःसर्वेराजानःकीर्तितामया॥ सत्यव्रतामहात्मानःप्रजावंतोमहारथाः॥ ऋचेयो
स्तुमहाराजरौद्राश्वतनयस्यवै॥ शृणुवंशमनुप्रोक्तंयत्रजातोसिपार्थिव॥ इतिखिलेषुहरिवंशेकक्षेयुवंशानुकीर्तनं॥ वैशं
पायनउ॥ अनाधृष्णुस्तुराजर्षिःकक्षेयुश्चैकराट्स्मृतः॥ ऋचेयोर्ज्वलनानामभार्यावितक्षकात्मजा॥ तस्यांदेव्यांसराजर्षिम
तिनारोमहीपतिं॥ मतिनारसुतास्त्वासंस्त्रयःपरमधार्मिकाः॥ तंसुरोधःप्रतिरथःसुबाहुश्चैवधार्मिकः॥ गौरीकन्याचवि
ख्यातामांधातृजननीशुभा॥ सर्ववेदविदस्तातब्रह्मण्याःसत्यवादिनः॥ सर्वेकृतास्त्राबलिनःसर्वेयुद्धविशारदाः॥ पुत्रोप्रतिर
थस्यासीत्कण्वःसमभवन्नृप॥ मेधातिथिःसुतस्तस्ययस्मात्काण्वोभवद्द्विजः॥ इलिनातुरयस्यासीत्कन्यावैजनमेजय॥ ब्रह्म
वादिन्यधिस्त्रीचतंसुस्त्रामधिगच्छत॥ तंसुरोधोराजर्षिर्धर्मनेत्रःप्रतापवान्॥ मीदस्यचधूर्यः अनाधृष्णुः अभिनवितुस्स
मशाककेयुरेव॥ तंसुरोधकेनाम॥ अप्रतिरथस्ययःपुत्रोब्राह्मणःकाण्वस्तस्माद्यस्मिन्नवदित्यन्वयः॥

हरि॰ ७२

अतएवाह॥ यस्मात्कारणाद्याद्दिज इति तस्य मेधातिथिः॥ हे नृप जनमेजय अध्यात्ताउन्नमास्तौ तं सुसुरो धाद्स्य धर्मेनैव धर्मणा
नेत्रं प्रवर्त्तते कोयस्यसः आदिपर्वणि॥ क्रतुभिरिष्टिमरुद्भिः संक्रामितः भरतपुत्रतां गमितः वितथे स्वमात्रर्भिः पुत्रघातनात् अत्र

भ्रष्टवादिपराक्रांतस्तस्य जायेयिदानवै॥ उपदानसुतां लेभे चतुरस्तान्सुरोद्यतः॥ उक्तं तमयसुप्तं तं प्रवीरमनघं तथा॥ दुष्कं
तस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान्॥ स सर्वदमनो नाम नागायुतबलो महान्॥ चक्रवर्त्ती सुतो यो हि दुष्कंतस्य महात्मनः॥
शकुंतलायां भरतो यस्य नाम्ना स्म भारत॥ दौष्कंतं प्रति राजानं वागुवाचाशरीरिणी॥ भस्त्रा माता पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः
भरस्व पुत्रं दुष्कंत मा चमंस्थाः शकुंतलां॥ भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपते॥ मातृणां तात कोपेन मया ते कथितं यथा॥
बृहस्पतेरांगिरसः पुत्रो राजन्महामुनिः॥ संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्विभुः॥ अत्रैवोदाहरंतीमं भरद्वाजस्य धीमतः
धर्मसंक्रमणं चापि मरुद्भिर्भरताय वै॥ अयाजयाम भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्हितं॥ पूर्वं तु वितथे तस्य कृते वै पुत्रजन्मनि॥
अथ ततोथ वितथो नाम भरद्वाजसुतोभवत्॥ ततोथ वितथे जाते भरतेस्तु दिवं ययुः॥ वितथं चाभिषिच्याथ भरद्वाजो वनं ययौ॥
स चापि वितथः पुत्राञ्जनयामास पंच वै॥ सुहोत्रं च सुहोतारं गयं गर्गं तथैव च॥ कपिलं च महात्मानं सुहोत्रस्य सुतद्वयं॥
काशिकश्च महासत्वस्तथा गृत्समतिर्नृप॥ तथा गृत्समतेः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः॥ काशिकस्य तु काशेयः पुत्रो दीर्घतपा
स्तथा॥ बभूव दीर्घतपसो विद्वान्धन्वंतरिः सुतः॥ धन्वंतरेः सुतनयः केतुमानिति विश्रुतः॥

गृत्समतेरारस्य स्मृतः शस्त्रं भरतस्यास्मिन्नेसंतेनथेयेपोनरुक्तमिवाज्ञाति॥ तत्रापिकृतचित्राम नेदः पुरुषसंख्यानेदसु अत्रकस्यभेदाभिप्राय

मितदित्यवगम्यते॥ कोशेः काशिकस्य काशेयः पुत्रा नेषादीर्घतपास्वेष्टत्वेन पृथक् गृहीतः॥ अष्टदशप्रतर्दनाख्यः भीमरथस्य भीमः रांबु

अथ केतुमतः दितो विद्वानभीमरथः स्मृतः॥ दिवोदास इति ख्यातः सर्वरक्षःप्रणाशनः॥ एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृपः॥ शू
न्यां निवेशयामास क्षेमकं राक्षसः॥ सप्ता हि सा मनिमता निकुंभेन महात्मना॥ शून्या वर्षसहस्रं वै नवित्रीं भरतर्षभ॥ तस्यां तु शू
न्यमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः॥ विषयांते पुरीं रम्यां गोमत्यां सोन्यवेशयत्॥ भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां॥ हत्वा नि
वेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः॥ दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्दनः॥ प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सो भार्गवरावतु॥ अलर्को
तपुत्रस्तु राजा सन्नतिमाननुविः॥ हैहयस्य तु दायादो ह्यकृतवत्र महीपते॥ आजहे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात्॥ भद्र
श्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना॥ दिवोदासेन बालेति घृणया स विवर्जितः॥ अष्टारथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै॥ तेन पु
त्रेण बालस्य प्रहृतं तस्य भारत॥ वैरस्यांतं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता॥ अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः॥ षष्टिंव
र्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च॥ तस्यासीत्सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः॥ वायुरूपेण स पत्रं आसीत्काशिकुलोद्वहः॥ लोपा
मुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः॥ वयसोंते महाराज हत्वा क्षेमकराक्षसं॥ रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं नृप॥

नाषणेरथोयस्य दिवोदासस्य तस्य॥ जातइति शेषः तेन प्रतर्दनेन तस्य दुर्दमस्य बलमानितशेषः अतर्कः प्रतर्दनपुत्रः॥

राम॰ ७२

हरि॰ ७३

अलर्कस्य तु दायादः क्षेमको नाम पार्थिवः॥ क्षेमकस्य तु पुत्रो वै वर्षकेतुस्ततो ऽभवत्॥ वर्षकेतोस्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः॥ आन
र्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततो ऽभवत्॥ सुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुर्महारथः॥ सुतो ऽभवन्महातेजा राजा परमधार्मिकः॥ वत्स
स्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमिस्तु भार्गवात्॥ एते त्वंगिरसः पुत्रा जाता वंशे ऽथ भार्गवे॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयः शूद्राश्च भरतर्षभ॥ सु
होत्रस्याथ बृहत्पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रयः॥ अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान्॥ अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रो वै यशसान्वि
ताः॥ नीलिनी केशिनी चैव धूमिनी च वरांगना॥ अजमीढस्य केशिन्यां जह्नुर्जज्ञे प्रतापवान्॥ आजह्ने यो महासत्रं सर्वमेधमहाम
खे॥ पतिलोभेन यं गंगा विनीताभिससार ह॥ नेच्छतः प्लावयामास तस्य सा गंगा च तत्सदः॥ तत्तया प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समंत
तः॥ जह्नुरथाब्रवीद्गंगां क्रुद्धो भरतसत्तम॥ एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहं॥ अस्य गंगे ऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नु
हि॥ ततः पीतां महात्मानो दृष्ट्वा गंगां महर्षयः॥ उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवीं॥ युवनाश्वस्य पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुरावे
हत्॥ गंगाशापेन देहार्धं यस्याः पश्चान्नदीकृतं॥ जह्नोस्तु दयितः पुत्रो जह्नको नाम वीर्यवान्॥ अजकस्य तु दायादो बलाको
श्वो महीपतिः॥ बभूव मृगयाशीलः कुशिकस्तस्य चात्मजः॥ पह्लवैः सह संवृद्धो राजा वनचरैस्तदा॥ कुशिकस्तु तपस्तेपे
पुत्रमिंद्रसमं प्रभुः॥ लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान्॥ स गाधिरभवद्राजा मघवान्कौशिकः स्वयं॥ विश्वा
मित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्तदा॥ वा॥

सुयहात वितथपुत्रस्य॥ वा॥-

राम॰ ७३

सत्यवति विश्वामित्र विश्वरथ विश्वजिद्विश्वकृता कनीयसा च सा॥ जज्ञे भीढस्य सूनुः पुत्रस्य पत्न्यंतरे प्रभवां नरमाह्रा अजमीढस्य। पंच
विश्वजिद्विश्वकृच्चैव तथा सत्यवती नृप॥ ऋचीकाज्जमदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत॥ विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः॥ प्रख्या
ताः त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु॥ देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः॥ शालावत्या हिरण्याक्षो रेणुर्यस्याथ रेणुका॥
सांकृत्यो गालवो राजन्मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः॥ तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां॥ पाणिनो बभ्रवश्चैव ध्यानजप्यास्तथै
व च॥ पार्थिवा देवराजश्च सालंकायनसौश्रवाः॥ लोहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः॥ विश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैंध
वायनाः॥ ऋष्यंतरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः॥ पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च॥ संबंधो ऽप्यस्य वंशे ऽस्मिन्ब्रह्मक्ष
त्रस्य विश्रुतः॥ विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेफो ऽग्रजः स्मृतः॥ भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिपुंगवः॥ देवरातादयश्चान्ये
विश्वामित्रस्य वै सुताः॥ दृषद्वतीसुतस्यापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः॥ अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया॥ अजमीढा
परो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ॥ अजमीढात्तु नीलिन्यां सुशांतिरुदपद्यत॥ पुरुजातिः सुशांतेश्च बाह्याश्वः पुरुजातितः॥ बाह्या
श्वतनयाः पंच बभूवुरमरोपमाः॥ मुद्गलः सृंजयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा॥ यवीनरश्च विक्रांतः क्रिमिलाश्वश्च पंचमः॥ पंचैते
रक्षणापाले देशानामिति विश्रुताः॥ पंचानां विद्धि पांचालान्स्फीतान्जनपदावृतान्॥ च मे पंचानां देशानां रक्षणाय अलं समर्था इ
ति एवं निर्वचनं श्रुतं नो ऽस्माभिरिति संबंधः॥

हरि. देवोऽसौ पूर्वस्मादन्यः शरद्वतो गौतमस्तस्य पूर्वं तावच्छरद्वतो गौतमादेव कृपजन्म इदानीं तदंशापत्यसंततिरुच्यते तत्रेयं कथा क
दाचिच्छरद्वतं उग्रं तपः कुर्वंतं दृष्ट्वा तद्विघातार्थं जालपदीं नामाप्सरसं प्राहिणोत्॥ स च तां दृष्ट्वा निर्विकल्पो मैथुनायोपायं स्खलि
७५

अर्जमेरद्रगोते षोपंचावाइति विश्रुताः॥ मुद्गलस्य च दायादो मुद्गलः सुमहायशाः॥ सर्व एते महात्मानः क्षत्रोपेता द्विजातयः॥
एते ह्यंगिरसः पुत्राः संश्रिताः काण्वमुद्गलाः॥ मुद्गलस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षिः सुमहायशाः॥ इंद्रसेना यतो गर्भं वध्र्यश्वं प्रत्यपद्यत॥
वध्र्यश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः॥ दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी॥ शरद्वतस्य दायादमहल्या समसूयत
शतानंदमृषिश्रेष्ठं तस्यापि सुमहायशाः॥ पुत्रः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः॥ तस्य सत्यधृते रेतो दृष्ट्वाप्सरसमग्रतः॥
अवस्कन्नं शरस्तंबे मिथुनं समपद्यत॥ कृपया तच्च जग्राह शंतनुर्मृगयां गतः॥ कृपः स्मृतः स वै तस्माद्गौतमी च तथा कृपी॥ राम०
एते शारद्वताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्मृताः॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य संततिं॥ दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्मित्रयुर्नृ ७५
पः॥ मैत्रेयोऽथ ततः सोमो मैत्रेयास्तु ततः स्मृताः॥ एते विपक्षताः पक्षाः क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः॥
ग्रयितु प्रवृत्तः सा च बाढंतरां॥
स्यादुद्राव॥ तामनुधावतो रेतः स्खलितं मिथुनमजनदिति॥ दिवोदासस्य पुत्रो तरमाह॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामिति॥

बाह्याश्वस्य ज्येष्ठपुत्रः मुद्गलवंशमुक्त्वा द्वितीयपुत्रस्य संजयस्य वंशमाह॥ आसीत्पंचजनमाह॥ अजमीढपुनर्जातिः अजमीढात्पर
देवते॥ यस्य यज्ञे पशुत्वमापन्नस्य स्थाने पुत्रशतं पितुर्वने॥ शतं पुत्रास्तु दस्रपतेने वपस्तु नेष्ठलात्यवीयान्॥ कनीयान् इत्य

आसीत्पंचजनः पुत्रः संजयस्य महात्मनः॥ सुतः पंचजनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः॥ सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशाः॥ स
हदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः॥ अजमीढः पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः॥ सोमकस्य सुतो जंतुर्यस्य पुत्रशतं बभौ॥
तेषां यवीयान्पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः॥ धृष्टद्युम्नः सुतस्तस्य धृष्टकेतुश्च तत्सुतः॥ अजमीढाः स्मृता ह्येते महात्मानस्तु सोमकाः॥
महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृद्धिनी॥ तृतीया तस्य पुत्रस्य जननी पृथिवीपते॥ सा च पुत्रार्थिनी देवि व्रतचर्यासमन्विता॥
ततो वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरं॥ हुत्वाग्निं विधिवत्पूता पवित्रमितभोजना॥ अग्निहोत्रकुशेष्वेव सुष्वाप जनमेजय॥ धू
मिन्या स तया देव्या त्वजमीढः समागतः॥ ऋक्षं सा जनयामास धूम्रवर्णं सुदर्शनं॥ ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा॥ य
प्रयागादतिक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह॥ कृष्ट्वा तु सुमहाभागो वर्षाणि सुबहून्यथा॥ कृष्यमाणे तथा शक्रो यत्रास्य वरदो बभौ॥
पुण्यं च रमणीयं च पुण्यकृद्भिर्निषेवितं॥ तस्यान्ववायः सुमहांस्तस्य नाम्ना तु कौरवाः॥ कुरोः पुत्राश्च चत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा॥
परीक्षित्तु महाबाहुः प्रवरश्चारिमेजय॥
जमीढभार्याणां मध्ये॥ वह्न्यन्तामिमिति काम्यहोमस्यर्यपि धूम्रया॥ तदुक्तं कातीयगृह्यसूत्रे
पुमांसौ मित्रावरुणौ पुमांसावश्विनावुभौ पुमानिंद्रस्य सूर्यस्य पुमांसं वर्धतामपि पुनः स्वाहेति पूर्वं गर्भकामेति अरिमेजय

हरि॰ ७५

शत्रुकंपनः॥षट्पुत्रानेकंचपुत्रमितिसमगिरिकाश्वमराजन्तेजनयामासतत्रजायन्तिलायंवपुत्रान्जनयामास॥ब्रह्मशापेनमत्स्यीभू
तामितिविवेकः महारथादिविशेषणत्रयंबृहद्रथस्य॥प्रत्यग्रयोद्वितीयः॥कुशस्यविशेषणंमणिवाहनमिति॥नोक्तजनविमर्शस्य

सुधन्वनस्तुदायादःसुहोत्रोमतिमान्सुतः॥च्यवनस्यतुपुत्रस्तुराजाधर्मार्थकोविदः॥च्यवनात्कृतयज्ञस्तुदृष्ट्वायज्ञैःसधर्मवित्॥विश्रु
तंजनयामासपुत्रमिंद्रसखंनृपं॥विद्योपरिचरंवीरंवसुनाम्नांतरिक्षगं॥विद्योपरिचरान्जज्ञेगिरिकासप्तमानवान्॥महा
रथोमगधराड्विश्रुतोयोबृहद्रथः॥प्रत्यग्रहःकुशश्चैवयमाहुर्मणिवाहनं॥मारुतश्चयदुश्चैवमत्स्यकालीचसप्तमः॥बृह
द्रथस्यदायादःकुशाग्रोनामविश्रुतः॥कुशाग्रस्यात्मजोविद्वान्वृषभोनामवीर्यवान्॥ऋषभस्यापिदायादःपुष्पवान्नामवीर्यवा
न्॥दायादस्तस्यविक्रांतोराजासत्यहितःस्मृतः॥तस्यपुत्रस्यधर्मात्मानाम्नाऊर्जस्तुयज्ञवान्॥ऊर्जस्यसंभवःपुत्रोयस्ययज्ञेसर्व
र्यवान्॥सकलेद्वेसवेस्यातेजरयासंधितःसतु॥जरयासंधितोयस्माज्जरासंधस्ततःस्मृतः॥सर्वक्षत्रस्यजेतासौजरासंधोम
हाबलः॥जरासंधस्यपुत्रोवैसहदेवःप्रतापवान्॥सहदेवात्मजःश्रीमानुदापिःसुमहायशाः॥उदापिर्जनयामासपुत्रंपर
मधार्मिकं॥श्रुतसामेतिनामानंमगधान्योवसत्प्रभुः॥परिक्षितस्तुदायादोधार्मिकोजनमेजयः॥जनमेजयस्यदायादास्त्रयए
वमहारथाः॥जस्मोस्तुकथयिष्यामियत्रजातोसिपार्थिव॥जन्हुस्त्वजीजनत्पुत्रंसुरथंनामनृमिपं॥श्रुतसेनोग्रसेनोचभीम
सेनश्चनामतः॥एतेसर्वेमहाभागाविक्रांताबलशालिनः॥

कःकालीमश्वगंधयस्यसंभवस्यजरासंधःकल्यनेदानिप्रायेमेतत्॥बृहद्रथाक्तिनन्मःप्रागुक्तत्वात्परिक्षितःकुरोर्द्वितीयपुत्रस्य

राम॰ ७५

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

जनमेजयपुत्रौमणिमत्यांजातौप्रागुक्तौसोनौ॥द्वितीयपूर्वोक्तादन्यःकुरुपितामहादपरःसमवासमकगणासंवाद्यंसाम्यमित्यर्थः॥स
मकगणोसमरत्नानिसप्तमहारत्नानिति॥तथाहि॥गजवाजिरथास्त्रीषुनिधिमालांबरद्रुमाः॥शक्तिःपाशमणिच्छत्रविमानानिचतु

जनमेजयस्यपुत्रौतुसुरथोमतिमांस्तथा॥सुरथस्यतुविक्रांतःपुत्रोजज्ञेविदूरथः॥विदूरथस्यदायादऋक्षएवमहारथः॥द्वितीयस
वगोराजानाम्नातेनैवविश्रुतः॥द्वावृक्षौतववंशेस्मिन्द्वावेवचपरिक्षितौ॥भीमसेनास्त्रयोराजन्द्वौचापिजनमेजयौ॥ऋक्षस्य
चद्वितीयस्यभीमसेनोभवत्सुतः॥प्रतीपोभीमसेनात्तुप्रतीपस्यतुशंतनुः॥देवापिर्बाह्लिकश्चैवत्रयएवमहारथः॥शंतनोस
स्तवस्तेपयत्रजातोसिपार्थिवः॥बाह्लिकस्यतुराज्यंवैसप्तबाह्यंनरेश्वर॥बाह्लिकस्यसुतश्चैवसोमदत्तोमहायशाः॥जज्ञिरेसो
मदत्तात्तुभूरिर्भूरिश्रवाःशलः॥उपाध्यायस्तुदेवानांदेवापिरभवन्मुनिः॥च्यवनस्यकृतपुत्रइष्टस्यासीन्महात्मनः॥शंतनुस्त्व
वराजाकौरवाणांधुरंधरः॥शंतनोसंप्रवक्ष्यामियत्रजातोसिपार्थिव॥गांगंदेवव्रतंनामपुत्रंसोजनयत्प्रभुः॥सतुभीष्मइ
तिख्यातःपांडवानांपितामहः॥कालीविचित्रवीर्यंतुजनयामासभारत॥शंतनोर्दयितंपुत्रंधर्मात्मानमकल्मषं॥कृष्णद्वै
पायनश्चैवक्षेत्रेविचित्रवीर्यके॥धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत्॥धृतराष्ट्रस्यगांधार्यांपुत्रानुत्पादयच्छतं॥तेषांदु
र्योधनःश्रेष्ठःसर्वेषामेवसप्रभुः॥पांडोर्धनंजयःपुत्रःसौभद्रस्तस्यचात्मजः॥३॥

दशेति॥देवापिःशंतनुर्बाह्लिकेयोत्रातःच्य
वनस्यचगुपुत्रस्यपुत्रःकृतःसमर्पितःइष्टअभिलषितस्तेनैवगंगागंगायांभवंकालीगंधकालीतुशापाद्विचित्रगदीतु॥

सोमदत्तसुतायां जातः तुर्वसोर्ययातिपुत्रस्य॥ दुष्यंतोयपरः॥ ॥इतिद्वात्रिंशः॥ ॥

अभिमन्योः परिक्षित्तु पितात्तव जनेश्वर॥ एष ते पौरवो वंशो यत्र जातोसि पार्थिव॥ तुर्वसोश्च प्रवक्ष्यामि द्रुह्योश्चानोर्यदोस्तथा॥ तुर्वसो
स्य सुतो वह्निर्गोभानुस्तस्य चात्मजः॥ गोभानोस्तु सुतो राजन् मरुत्तश्चैव नृपतेः॥ मरुत्तस्यात्मजो राजंस्त्रिसानुरपराजितः॥ करंधम
स्तु त्रैसानो मरुत्तस्तस्य चात्मजः॥ अन्यस्त्वाविक्षितो राजा मरुत्तः कथितस्तव॥ अनपत्यो भवद्राजा यज्वा विपुलदक्षिणः॥ दुहिता
संमता नाम तस्यासीत् पृथिवीपते॥ दक्षिणार्थं तु सा दत्ता संवर्त्ताय महात्मने॥ दुःषंतं पौरवं चापि लभते पूर्वकल्मषं॥ एवं ययाति
शापेन जरासंक्रमणे तदा॥ पौरवं तु वंशो वंशं प्रविवेश नृपोत्तम॥ दुःषंतस्य तु दायादः करूत्थामः प्रजेश्वरः॥ करूत्थामादथा
क्रीड चत्वारस्तस्य चात्मजः॥ पांड्यश्च केरलश्चैव कोलश्चैव च पार्थिव॥ तेषां जनपदाः स्फीताः पांड्याश्चोलाः सकेरलाः॥ द्रुह्योश्च तनयो रा
जन् बभ्रुसेतुश्च पार्थिव॥ अंगारसेतुस्तत्पुत्रो मरुतां पतिरुच्यते॥ यौवनाश्वेन समरे कृच्छ्रेण निहतो बली॥ युद्धं सुमहदस्यासी
न्मासान्परिचतुर्दश॥ अंगारस्य तु दायादो गांधारो नाम पार्थिव॥ ख्यायते यस्य नाम्ना वै गांधारविषयो महान्॥ गांधारदेशजा
श्चैव तुरगा वाजिनां वराः॥ अनोस्तु पुत्रो धर्मोभूद्धृतस्तस्यात्मजोभवत्॥ घृतात्तु दुदुहो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः॥ प्रचेतसः
पुचेतास्तु कीर्तिता अनवो मम॥ यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः॥ विस्तरेणानुपूर्व्याच गदतो मे निबोध ने॥ ॥ इति खि
लेषु हरिवंशे पुरुवंशानुकीर्त्तनं॥ ॥

राम०
७६

अथ त्रिंशे यदोर्वंशो वर्ण्यते भगवत्कृतिः॥ प्रजावोत्तुङ्गवो यत्र कृतवीर्यसुतस्य च॥ ऋषिसंभवं चात्रेयं दत्तात्रेयमितस्त्यथा॥

वैशं०॥ बभूवुस्तु यदोः पुत्राः पंच देवसुतोपमाः॥ सहस्रदः पयोदश्च क्रोष्टा नीलोंजकस्तथा॥ सहस्रदस्य दायादाः पुत्रास्त्रयः परमधार्मिकाः
हैहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयस्तथा॥ हैहयस्याभवत्पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतिः॥ धर्मनेत्रस्य कार्त्तस्तु साहंजस्तस्य चात्मजः॥ साहं
जनी नाम पुरी तेन राज्ञा निवेशिता॥ साहंजस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः॥ माहिष्मती पुण्यदेशे पुरी येन विनिर्मिता॥ आ
सीन्महिष्मतः पुत्रो भद्रश्रेण्यः प्रतापवान्॥ भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम विश्रुतः॥ दुर्दमस्य सुतो धीमान् कनको नाम नामतः॥
कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः॥ कृतवीर्यः कृतौजाश्च कृतवर्मा तथैव च॥ कृताग्निस्तु चतुर्थोभूत्कृतवीर्याद्यथार्जुनः॥
यः स बाहुसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरोभवत्॥ जिगाय पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्चसा॥ स हि वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरं॥ दत्तमा
राधयामास कार्त्तवीर्योत्रिसंभवं॥ तस्मै दत्तो वरान्प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः॥ पूर्वं बाहुसहस्रं तु प्रार्थितं सुमहद्वरं॥ अधर्मे धीय
मानस्य सद्भिस्तत्र निवारणं॥ स सर्वरत्नभाक् सम्राट् चक्रवर्ती बभूव ह॥ सरावपत्तपाजोभूत्क्षेत्रपानस्तथैव च॥ सराब्दद्वाप
ऊर्मियो योगिनाम् अर्जुनोभवत्॥ स वै बाहुसहस्रेण यापातकठिनेव च॥ जाते रश्मिसहस्रेण सासारीरं द्विदवाकं॥ उग्रेण पृथिवीं
जिता धर्मेणोवानुरंजनं॥ संग्रामास्तु बहुजिता हत्वा वारीन् सहस्रशः॥ संग्रामे वर्त्तमानस्य वधं चाभ्यधिवाद्वणो॥ तस्य बाहुसह
स्रं तु युध्यतः किल भारत॥ योगयोगेश्वरस्येव प्रादुर्भवति मायया॥ तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना॥

हरि·
३३

वदीदासोगंधर्वमुख्यस्तस्यात्मजःपुत्रःउपवर्हणापरपर्यायः तस्यकार्त्तवीर्यस्य॥इतिर्युगपत्रंपदस्त्रंपतेयोगितियोजनायतःपाजसं

सप्तसमुद्रासनगराखड्गेनविधिनाजिता॥तेनसप्तसमुद्द्वीपेषुयज्ञशतशतानिवै॥प्राप्तानिविधिनाराज्ञाश्रूयतेजनमेजयः॥ सर्वे
यज्ञामहाबाहोसहस्रशतदक्षिणा॥सर्वेकांचनयूपाश्चसर्वेकांचनवेदयः॥सर्वेदेवैर्महाराजविमानस्थैरलंकृतः॥गंधर्वै
रप्सरोभिश्चनित्यमेवोपशोभिता॥यस्ययज्ञेजगौगाथांगंधर्वोनारदस्तथा॥ वरीदासात्मजोविद्वान्महिम्नातस्यविस्मितः॥
नारदउवाच॥ननूनंकार्त्तवीर्यस्यगतिंयास्यंतिपार्थिवाः॥यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वाविक्रमेणश्रुतेनच॥सहिसप्तसुद्वीपेषुचर्मीख
ड्गीशरासनी॥रथिद्वीपाननुचरन्योगीसंदृश्यतेनृपः॥अनष्टद्रव्यतेचैवनशोकोनचविभ्रमः॥प्रभावेनमहाराजोप्रजाधर्मे
णरक्षतः॥पंचाशीतिसहस्राणिवर्षाणांवैनराधिपः॥ससर्वरत्नभाक्सम्राट्चक्रवर्तीबभूवह॥सएवपशुपालोभूत्क्षेत्र
पालःसएवच॥सएववृष्ट्यापर्जन्योयोगित्वादर्जुनोभवत्॥सवैबाहुसहस्रेणज्याघातकठिनत्वचा॥भातिरश्मिसहस्रेण
शरदीवचभास्करः॥सहिनागान्मनुष्येषुमाहिष्मत्यांमहाद्युतिः॥कर्कोटकसुताञ्जित्वापुर्यांतस्यांनिवेशयत्॥सवैवेगंस राम·
मुद्रस्यप्रावृट्कालेभुजेनवै॥क्रीडन्निवभुजोद्भिन्नंप्रतिस्रोतश्चकारसः॥ ३३

ततानुष्ठानेनयज्ञप्रवर्तकः क्षेत्रपालः क्षेत्रस्यदेवयजनस्यपालकः संस्कारेण वृष्ट्या आकृतिपरिणामरूपया पर्जन्यः सर्वधोनोत
रकः

लुंठिताक्रीडतातेनफेनस्रग्दाममालिनी॥चलदूर्मिसहस्रेणशंकिताभ्येतिनर्मदा॥तस्यबाहुसहस्रेणक्षोभ्यमाणेमहोदधौ॥
भवंत्यलीनानिर्लीनाःपातालस्थामहासुराः॥चूर्णीकृतमहावीचिंचलन्मीनमहातिमिं॥मारुताविद्धफेनौघमावर्तक्षोभसंकुलं॥
प्रावर्तयत्तदाराजासहस्रेणचबाहुना॥देवासुरसमाक्षिप्तःक्षीरोदमिवमंदरः॥मंदरक्षोभचकिताअमृतोत्पादशंकिता
सहसोत्पतिताभीमाभीमंदृष्ट्वानृपोत्तमं॥नतानिश्चलमूर्धानोबभूवुस्तेमहोरगाः॥सायाह्नेकदलीखंडेकंपितास्तंभवायु
ना॥सवैबद्ध्वाधनुर्ज्याभिरुत्सिक्तंपंचभिःशरैः॥लंकेशंमोहयित्वातुसबलंरावणंबलात्॥निर्जित्यवशमानीयमाहिष्मत्यां
बबंधतं॥श्रुत्वातुबद्धंपौलस्त्यंरावणंत्वर्जुनेनतु॥ततोगत्वापुलस्त्यस्तमर्जुनंददृशेस्वयं॥मुमोचरक्षःपौलस्त्यंपुलस्त्येना
नुयाचितः॥यस्यबाहुसहस्रस्यबभूवज्यातलस्वनः॥युगांतेत्वंबुदस्येवस्फुटतोह्यशनेरिव॥अहोबतमृधेवीर्यंभार्गवस्य
यदच्छिनत्॥राज्ञोबाहुसहस्रंतुहैमंतालवनंयथा॥तृषितेनकदाचित्सभिक्षितश्चित्रभानुना॥सभिक्षामददद्वीरःसप्तद्वीपान्वि
भावसोः॥पुराणिग्रामघोषांश्चविषयांश्चैवसर्वशः॥जज्वालतस्यसर्वाणिचित्रभानुर्दिधक्षया॥सतस्यपुरुषेंद्रस्यप्रभावेण
महात्मनः॥ददाहकार्त्तवीर्यस्यशैलांश्चैववनानिच॥सशून्यमाश्रमंरम्यंवरुणस्यात्मजस्यवै॥ददाहबलवद्भीतश्चित्रभानु
सहैहयः॥यंलेभेवरुणःपुत्रंपुराभास्वंतमुत्तमं॥वसिष्ठंनामसमुनिःख्यातआपवइत्युत॥यत्रापवस्तुतंक्रोधाच्छप्तवान
र्जुनंविभुः॥यस्मान्नवर्जितमिदंवनंतेममहैहय॥ ७॥ विभावसोः श्लो॥

हरि॰ ७८

यत्र यस्यां निशायां शापवोवसिष्ठः। कर्मविजयद्रूपे स्वयमेव वधिष्यतः दत्तात्रेयादिति शेषः॥ धृष्ट इत्युक्तो धृष्टोक्तः यथ यद्धजस्यावंत

तस्मान्नैतद्दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति॥ रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान्॥ छित्वा बाहुसहस्रं वै प्रमथ्य तरसा बली॥
तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां वधिष्यति स भार्गवः॥ अनष्टद्रव्यता यस्य बभूवामित्रकर्शन॥ वैशं॰॥ प्रभावेण नरेंद्रस्य प्रजा धर्मेण र
क्षतः॥ रामात्ततोस्य मृत्युर्वै तस्य शापान्महामुने॥ वरश्चैव हि कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा॥ तस्य पुत्रशतस्यासन्पंच शेषा महात्म
नः॥ कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो यशस्विनः॥ शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च॥ जयध्वजश्च नामासीदावंत्यो नृपति
र्महान्॥ कार्तवीर्यस्य तनया वीर्यवंतो महाबलाः॥ जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजंघो महाबलः॥ तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तालजंघा इति
श्रुताः॥ तेषां कुले महाराज हैहयानां महात्मनां॥ वीतिहोत्राः सुजातास्ते भोजाश्चावंतयः स्मृताः॥ तौंडिकेराश्च विख्यातास्तालजंघास्त
थैव च॥ भरताश्च सुजाताश्च बहुत्वान्नानुकीर्तिताः॥ वृषप्रभृतयो राजन्यादवाः पुण्यकर्मणः॥ वृषो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवन्म
धुः॥ मधोः पुत्रशतं त्वासीद्वृषणस्तस्य वंशकृत्॥ वृषणाद्वृष्णयः सर्वे मधोस्तु माधवाः स्मृताः॥ यादवा यदुनाम्नाग्रे निरुच्यंते च
हैहयाः॥ शूराश्च शूरवीराश्च शूरसेनास्तथानघाः॥ शूरसेन इति ख्यातस्तस्य देशो महात्मनः॥ अनष्टद्रव्यता चैव तस्य राज्ञो बभूव
ह॥ प्रत्ययेन नरेंद्रस्य प्रजाधर्मेण शाश्वतः॥ न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं प्रतिलभेत च॥

इति विशेषणं पुण्यकर्मणः पुण्यकर्मणः अग्रे प्रथमतः॥ २

राम॰ ७८

रूवानि दृष्ट्वा मादीनि॥ यथा प्राणिनः स्थावरजंगमान् धारयंतीति तद्वत्॥ पंचानां आत्मजानां देहनवानां इंद्रियाणां वंशानियंताः॥ त्रयस्त्रिं

कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह नित्यशः॥ एते ययातिपुत्राणां पंच वंशा विशांपते॥ कीर्तिता लोकवीराणां ये लोकान्धारयन्ति वै॥
भूतानीव महाराज पंच स्थावरजंगमान्॥ श्रुत्वा पंच विसर्गांस्तु राजा धर्मार्थकोविदः॥ वशी भवति पंचानामात्मजानां जनेश्वरः॥
लभेत्पंच वरांश्चैव दुर्लभानिह लौकिकान्॥ आयुः कीर्तिं यथा पुत्रानैश्वर्यं भूतिमेव च॥ धारणाच्छ्रवणाच्चैव पंचवर्गस्य भारत॥
क्रोष्टोस्तु शृणु राजेंद्र वंशमुत्तमपौरुषं॥ यदोर्वंशधरस्याथ यज्वानं पुण्यकर्मणः॥ क्रोष्टोर्वंशं हि श्रुत्वेमं सर्वपापैः प्रमुच्यते॥
यस्यान्ववाय जो विष्णुर्हरिर्वृष्णिकुलोद्वहः॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे माथुरे॥ वैशं॰॥ गांधारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः
गांधारी जनयामास अनमित्रं महाबलं॥ माद्री युधाजितं पुत्रं ततो न्यं देवमीढुषं॥ तेषां वंशस्त्रिधा भूतो वृष्णीनां कुलवर्द्ध
नः॥ माद्र्याः पुत्रौ तु जज्ञाते सुतौ वृष्ण्यंधकावुभौ॥ जज्ञाते तनयौ वृष्णेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा॥ श्वफल्कस्तु महाराज धर्मात्मा यत्र
वर्तते॥ नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्षभयमप्युत॥ कदाचित्काशिराजस्य विषये भरतसत्तम॥ त्रीणि वर्षाणि विषये नावर्षत्पाक
शासनः॥ स तत्र वासयामास श्वफल्कं परमार्चितं॥ श्वफल्कपरिवर्तेन ववर्ष हरिवाहनः॥ श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भा
र्यामविंदत॥ गांदिनी नाम सा गां तु ददौ विप्रेषु नित्यशः॥

शः चतुस्त्रिंशेऽध्याये क्रोष्टोर्वंशोऽनुवर्ण्यते॥ अवतीर्णो हरिर्यत्र कृ
ष्णकारणमानुषः॥ माद्रीपुत्रस्य युधाजितः विषये देशे श्वफल्कपरिवर्तेन आगमनमात्रेण हरिवाहन इंद्रः॥

हरि॰ उपासंगादयोः क्रूरभ्रातरः चित्रकस्याकुरभ्रातुः ॥ क्रोष्टसतायतापुत्रो देवमीढुषः ॥ शूरं दत्तसकारं शूरसेनात्कार्तवीर्यपुत्रादन्यः यशि
१५ रेजाताः प्राणादेनं स्वयमेव वशाह चक्रुः तत्र भाविभगवदवतारत्वात् आनकानां पटहानां देवभागादयो दश वसुदेवभ्रातरो गंडू

दातायज्ञाच वीरस्य सुतवानतिथिप्रियः ॥ अक्रूरस्तु पुरेवतस्मात् पुफल्कात् सूरिदक्षिणः ॥ उपमद्गुस्तथा मद्गुर्मृदरश्चारिमेजयः ॥
अविक्षिपस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नो थारिमर्दनः ॥ धर्मधृग्यतिधर्मा च गृध्रमोजोंतकस्तथा ॥ आवाहप्रतिवाहौ च सुंदरी च वरांगनाः
अक्रूरेणोग्रसेनायां सुगात्र्यां कुरुनंदनः ॥ प्रसेनस्योपदेवश्च यज्ञाते देववर्चसौ ॥ चित्रकस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ॥
अश्वग्रीवोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ अरिष्टनेमिरश्वस्य सुधर्मा धर्मभृत्तथा ॥ सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रि
यः ॥ अश्मक्यां जनयामास शूरं वै देवमीढुषः ॥ महिष्यां जज्ञिरे शूरा भोज्यायां पुरुषा दश ॥ वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुंदुभिः
जज्ञे तस्य प्रसूतस्य दुंदुभ्यः प्राणदन् दिवि ॥ आनकानां च संह्रादः सुमहानभवद्दिवि ॥ पपात पुष्पवर्षं च शूरस्य भवने महत् ॥
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि ॥ यस्यासीत् पुरुषाग्र्यस्य कांतिश्चंद्रमसो यथा ॥ अनदेवभागस्ततो तथा देवश्रवाः पु राम॰
नः ॥ अनाधृष्टिः कनवको वत्सवानथ गृंजिमः ॥ श्यामस्य मीको गंडूषः पंच चास्य वरांगनाः ॥ पृथुकीर्तिः पृथा चैव श्रुतदेवा १५
श्रुतश्रवा ॥ राजाधिदेवी च तथा पंचैता वीरमातरः ॥ कुंतस्य श्रुतदेवायामगणुश्रुवे सुतः ॥ व ॥

पांताः जज्ञे इति सर्वत्र संबध्यते ॥ अस्य शूरस्य वरांगनाउत्तमस्त्रियः पुत्रा जज्ञिर इति शेषः ॥

वेयस्य रमणोऽथ स्य पृथां कुंतीं कुंतिभोजः शूरं प्रार्थयित्वा दुहितरं चक्रे ॥ ततो युधिष्ठिरादनंतरं कुंत्यामेवाभ्यनमितात् क्रोष्टुपुत्राद्धृष्टिनंदना
त्यादवमानस्यादेषाप्रजतीन् ॥ ह्रादकतात् देवभागस्य वसुदेवभ्रातुः अनाधृष्टिर्वसुदेवस्यैव भ्राता चतुर्थः ॥ निहत्यशत्रुं ऋप

श्रुतश्रवायां चैद्यस्य शिशुपालो महाबलः ॥ हिरण्यकशिपुर्योऽसौ दैत्यराजोऽभवत्पुरा ॥ पृथुकीर्त्यां तु संजज्ञे तनयो वृद्धशर्मणः ॥ कु त
रूषाधिपतिर्वीरो दंतवक्त्रो महाबलः ॥ पृथां दुहितरं चक्रे कुंतिस्तां पांडुरावहत् ॥ यस्यां स धर्मविद्राजा धर्माज्जज्ञे युधिष्ठिरः ॥
भीमसेनस्तथा वातादिंद्राच्चैव धनंजयः ॥ लोके प्रतिरथो वीरः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनंदना
त् ॥ शैनेयः सात्यकिस्तस्माद्युयुधानश्च सात्यकिः ॥ उद्धवो देवभागस्य महाभागः सुतोऽभवत् ॥ पंडितानां परं प्राहुर्देवश्रवसमुद्भ
वं ॥ अश्मक्यां प्राप्तवान् पुत्रमनाधृष्टिर्यशस्विनं ॥ निवृत्तशत्रुं शत्रुघ्नं श्रुतदेवाऽभ्यजायत ॥ श्रुतदेवात्मजास्ते तु नैषादिर्यः परि
श्रुतः ॥ एकलव्यो महाराज निषादैः परिवर्धितः ॥ वत्सायते त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ॥ अद्भिर्ददौ सुतं वीरं शौरिः कौशिकमौ
रसं ॥ गंडूषाय त्वपुत्राय विष्वक्सेनो ददौ सुतान् ॥ चारुदेष्णं सुचारुं च पंचालं कृतलक्षणं ॥ असंग्रामेण यो वीरो नावर्तत कदा
चन ॥ रौक्मिणेयो महाबाहुः कनीयान् भरतर्षभ ॥

वत्सां प्राप्तवानिति संबंधः देवश्रवा वासुदेवस्य हतीयो भ्राता शत्रुघ्नं पुत्रं
जायते स्म ॥ वत्सावद्गंडूषो वसुदेवानुजो विष्वक्सेनः सर्वव्यापकः श्रीकृष्णः सुतान् चारु ॥

हरि. ८०

योवारश्चाकदेसः रौक्मिण्योरुक्मिण्यांश्रीकृष्णाज्जातः कनवकोवसुदेवभ्राता तस्यवीरौ विक्रांतौ ॥ श्रावगंजिमौ श्रवगंजिमस्य वसुदे
वभ्रातुः पुत्रौ शमश्शमीको वसुदेवस्यैवभ्रातरौ ॥ ॥ इति चतुस्त्रिंशः ॥ पंचत्रिंशे हरेः प्रोक्तः प्रादुर्भाविपरात्मनः ॥ गार्ग्यशापानुरो

धायसानीसहस्राणि यंयौ तं दृष्ट्वोत्र पुः ॥ वाक्ष्नाद्योपनो ह्यामश्चाक्ष देह्यं हतानिति ॥ तं त्रिजन्मन्त्रिपासश्च सुतो कनवकस्यतु ॥
वारस्याश्च हनुश्चैव वीरौ तावथगंजिमौ ॥ शमश्च पुत्रः शमीकस्तु शमीको राज्यमावहत ॥ जुगुप्समानो भोजत्वराजसूयमवाप
सः ॥ अजातशत्रुः शत्रूणां जज्ञे तस्य विनाशनः ॥ वसुदेवसुतान्वीरान्कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ वृष्णेस्त्रिविधमेतत्तु बहुशाखं म
होजसं ॥ धारयन्विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ॥ इति खिलेषु हरिवंशे वृष्णिकीर्तनं ॥ वंशः ॥ याः पत्न्यो वसुदेवस्य चतुर्दश
वरांगनाः ॥ पौरवी रोहिणी नाम मदिरा पिवथावरा ॥ वैशाखी च तथा भद्रा सुनाम्नी चैव पंचमी ॥ सहदेवा शांतिदेवा श्रीदेवा दे
वरक्षिता ॥ वृकदेव्युपदेवा च देवकी चैव सप्तमी ॥ सुतनु वडवा चैव द्वे एते परिचारिके ॥ पौरवी रोहिणी नाम बाल्हीकस्या
भ्रजाभवत् ॥ ज्येष्ठा पत्नी महाराजन्दयितानकदुंदुभेः ॥ लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं शारणमेव च दुर्दमं ॥ दुर्दमं दमनं शुभ्रं पिंडारकमुशीनरं ॥

धेनपवनाड्यतदथा ॥ पौरवी रोहिणी बाह्लिकस्य विशेषणं तां सा बाल्हीकपुत्री तात मदिरा विशाख्येरोहिण्या अनुजेः सहदेवाप्र
मुखाः सप्त देवकस्य पुत्र्यः तत एवोक्तं देवकी चैव सप्तमीति सुतनुर्वडवे कनीष्ठ भार्यास्तत एवोक्तं परिचारिकेति ॥

राम. ८०

अक्रूरस्य पूर्वोक्तार्यां सुगान्धी पूर्वोक्तांतरमाह ॥ अनिमनुमित्रतादक्रूरादिति ॥ अथयदूनां मथुरात्यागे कारणप्रसंगमाह ॥ कन्यात्रि
गर्त्तराजस्येति ॥ कन्येत्यत्र सुपांसुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ आकारो वा तेन कन्यायाः त्रिगर्त्तराजस्य कृतलक्ष्मानिधस्य पुत्राः अत्र ष
ष्ठीस्थाने यमासुपांसुलुगित्यनेनैव भर्त्तुः गार्ग्यस्य पौरुषं पुंस्त्वे शिशिरायणः ॥ अगावहाय परपर्यायैः शाजो जिज्ञासां च के कि

चित्रासु नश्रेति पुनर्विख्याता कुरुनंदन ॥ वसुदेवाच्च देवक्यां यज्ञे शौरिर्महायशाः ॥ रामाच्च निशठो यज्ञे रेवत्यां दयितः सुतः ॥ सुभ
द्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत ॥ अक्रूरात्काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ॥ वसुदेवस्य भार्यासु महाभागासु सप्तसु ॥ ये
पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्तान्निबोध मे ॥ भोजश्च विजयश्चैव शांतिदेवा सुतावुभौ ॥ वृकदेवः सुनामायां गदश्चास्तां सुतावुभौ ॥
अगावहं महात्मानं वृकदेवी व्यजायत ॥ कन्यात्रिगर्त्तराजस्य भर्त्रार्थे शिशिरायणः ॥ जिज्ञासां पौरुषे चक्रे न चस्कंदे पौरुषं ॥
कृष्णायससमप्रख्यो वर्षे द्वादशमे तथा ॥ मिथ्याभिशप्तो गार्ग्यस्तु मन्युनाभिसमीरितः ॥ गोपकन्यामुपादाय मैथुनायोपचक्र
मे ॥ गोपाली त्वप्सरास्तस्य गोपस्त्री वेषधारिणी ॥ धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्धरमच्युत ॥

मपयुमानुतनेति ॥ अथास्य पौरुषं न च स्कंदेन च गतवान् ॥ स्कंदिर्गति शोषणयोरिति धात्वर्थनात् ऊर्ध्वरेतस्त्वात् ततोनिकृष्टे गा
र्ग्यः कृष्णायसं कृष्णलोहचूर्णं भिन्नं तस्य तस्तेपरतिशेषः अयप्रख्यलोहवर्णद्वादशमे द्वादशवर्षे अभिशप्तोपह
सितः अतएव मन्युनाक्रोधेन अभिसमीरितः आकुलितः ॥

DR. BHAU DAJI

हरि० ८२

प्रसन्नाद्गुरुशिष्यादथवा नोऽश्ववध्यं नयावदा च पुत्रं प्रार्थयेतिशेषः मेथुनायोपचक्रम इति संबंधः तस्य यवनाधिपतेः प्रार्थयेति शेषः अप्सरा मेन
कास्यामानुष्यमानुष्यत्वमापन्नायां ॥ गार्ग्यभार्यायां शिशिरायणो गार्ग्यः भार्यविदुपस्थितत्वात् ॥ तथा च विष्णुपुराणे गार्ग्यं गोष्ठे द्विज
श्यालः षंड इत्युक्तवान्यदा ॥ यदुनां सन्निधौ सर्वे जहसुर्यदवास्तदा ॥ ततः कोपसमाविष्टो दक्षिणापथमेत्य च सुतमिच्छंस्तपास्तपे

मानुष्यं गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ॥ स कालयवनो नाम यज्ञे राजा महाबलः ॥ वृषपूर्वार्द्धकायास्तमदहत्तांश्चिनोरणे ॥
अपुत्रस्य सराज्ञस्तु ववृधेंतःपुरे शिशुः ॥ यवनस्य महाराजः स कालयवनोऽभवत् ॥ स युद्धकामो नृपतिः पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमः ॥ वृ
ष्णंधककुलं तस्य नारदोऽकथयद्विभुः ॥ अक्षौहिणीभिः सैन्यस्य मथुरामभ्यगात्तदा ॥ दूतं संप्रेषयामास वृष्ण्यंधकनिवेशने ॥ त
तो वृष्ण्यंधकाः कृष्णं पुरस्कृत्य महामतिं ॥ समेता मंत्रयामासुर्यवनस्य तदा भयात् ॥ कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ॥
विहाय मथुरां रम्यां मानयंतः पिनाकिनं ॥ कुशस्थलीं द्वारवतीं निवेशयितुमीप्सवः ॥ इति कृष्णस्य जन्मेदं यः शुचिर्नियतेंद्रि
यः ॥ पर्वसु श्रावयेद्विद्वाननृणः स सुखी भवेत् ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे कृष्णजन्मानुकीर्त्तनं ॥ ३ ॥ श्लो० ॥२१

यदुपचक्रमयावदा ॥ आराधयन्महादेवं सोऽयश्चूर्णमभक्षयत् ॥ ददौ वरं च तुष्टोऽस्मै वर्षे द्वादशे शिवः ॥ संयोजयामास च तं यश्च
वनेशो ह्यनात्मजः ॥ तद्योषित्संगमाच्चाथ पुत्रोऽभूद्वृष्णिसप्रभुः ॥ तं कालयवनं नाम राज्ये स्वे यवनेश्वरः ॥ अभिषिच्य वनं यातो
वज्रायकविनोद्यः संमतुवीर्यमदोन्मत्तः पृथिवीं बलिनो नृपान् ॥ प्रपच्छ नारदं ॥ सोऽस्मै कथयामास यादवानिति ॥ इति पं
च ॥

राम० ८२

पद्विंशो वर्णनवृक्षोऽयं वंशः यदुसुतस्य च ॥ यत्र जाता महाजन्ती रुक्मिणी शक्तिरीश्वरी ॥ प्रसवो नरमाहात्क्रोष्टुरेवानवत्सु त्र इति सुतप्रसू
तिपुत्रजन्मतथायथ्यं श्रेष्ठमेवात्मज ॥ मिछन रज्जेभि संबंध कर्मभिः वेदोक्तक्रियाभिरनुष्ठितः ॥ पार्थश्रवसः पृथुश्रवाः पुत्रं अंतरअंतरन

वैशंपायन उ ॥ क्रोष्टुरेवानवत्पुत्रो वृजिनीवान्महायशाः ॥ वृजिनीवतो नव पुत्रो स्वाहः स्वाहकृतावरः ॥ स्वाहिपुत्रोऽभवद्राजा उषङ्गु
र्वदतांवरः ॥ महाक्रतुभिरिजे यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः ॥ ततः प्रसूतिमिच्छन्वै उषङ्गुर्मोधमात्मजं ॥ पत्ते चित्ररथस्तस्य पुत्रः कर्मभि
रन्वितः ॥ आसीच्चैत्ररथाद्वीरो जज्ञे विपुलदक्षिणः ॥ शशबिंदुः परं वृत्तो राजर्षीणामनुष्ठितः ॥ पृथुश्रवाः पृथुयशाः राजासीच्छशबिं
दवः ॥ सशांति च पुराणज्ञा पार्थश्रवसमंतरं ॥ अंतरस्य सुयज्ञस्तु सुयज्ञतनयोऽभवत् ॥ उषतो यतमः खिलं सुधर्मं सुषतांवरः ॥
शानेयुरभवत्पुत्र उषतः शत्रुतापनः ॥ मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृप ॥ मरुतो लभते ज्येष्ठं सुतं कंबलबर्हिषं ॥ च
चार विपुलं धर्ममर्मर्षात्सुपुण्यनागपि ॥ शावप्रसूतिमिच्छन्वै सुतं कंबलबर्हिते ॥ बभूव रुक्मकवचः शतः प्रसवतः सुतः ॥ निहा
त्य रुक्मकवचः शतं कवचिनां रणे ॥ धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमां ॥ जज्ञेऽथ रुक्मकवचात्पराजित्परवीरहा ॥ जज्ञिरे प
च पुत्रास्तु महावीर्याः पराजितः ॥ रुक्मेषुः पृथुरुक्मस्य ज्यामघः पालितो हरिः ॥ मानं ॥ स वयसेनवा खिलश्च धर्ममुत्रातां का
मयमानानथ्यधिवरश्रेष्ठायाद्यत्तु कस्य पर्षा ॥ सच कंबलबर्हिश्चेन्नागपि जितं स्वर्गोपि कंबलबर्हिरभवत ॥

हरि०
८२

अनयत्याउःखात्सदनानशतप्रसूतिं बहुप्रसवं सूतमिच्छन् विपुलेधर्मविचारे त्यन्वयः तस्य च कंबलबर्हिषः शतप्रसवाप्य पुत्रो
भूदिति शेषः तस्माच्च शतशः प्रसवतः रुक्मकवचे च सूतो बभूवेति संबंधः रुक्मेषु बाणा प्राणा अनवत्संश्रितः रुक्मेषुमाश्रितः प्र-

पालितश्च हरिश्चैव विदेहेऽस्य पिता ददौ॥ रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्य संश्रयात्॥ ताभ्यां प्रव्राजितो राजा ज्यामघोऽवसदाश्रमे
प्रशांतश्चाप्रशांतश्च ब्राह्मणैश्चावबोधितः॥ जगाम धनुरादाय देशमन्यं ध्वजी रथी॥ नर्मदाकूलमेकाकी नगरीं मृत्तिकावतीं
ऋक्षवंतं गिरिं जित्वा शुक्तिमत्यामुवास सः॥ ज्यामघस्याभवद्भार्या शैब्या बलवती सदा॥ अपुत्रोऽपि च राजा स नान्यां भार्यामविंद-
त॥ तस्यासीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप सः॥ भार्यामुवाच संत्रस्तः स्नुषेति स नरेश्वरः॥ एतच्छ्रुत्वाब्रवीद्देवी कस्य चेयं स्नुषेति वै
अब्रवीत्तदुपश्रुत्य ज्यामघो राजसत्तमः॥ यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्यायिदानवी॥ उग्रेण तपसा तस्याः कन्यायाः सा व्यजाय-
त॥ पुत्रं विदर्भं सुभगा शैब्या परिणता सती॥ राजपुत्र्यां तु विद्वांसौ स्नुषायां क्रथकैशिकौ॥ पश्चाद्विदर्भो जनयच्छूरौ रणवि-
शारदौ॥ भीमो विदर्भस्य सुतः कुंतिस्तस्यात्मजोऽभवत्॥ कुंतेस्तस्य सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान्॥ धृष्टस्य जज्ञिरे शूरा-
स्त्रयः परमधार्मिकाः॥ आवंतश्च दशार्हश्च बलि विषहरश्च ह॥ ३॥

व्राजितः राज्यान्निष्कासितः आश्रमे वानप्रस्थसमीपे प्रशांतः वार्धक्यं प्राप्तः प्रतिबोधितः कृतोपदेशः विगाय जितवान् बलवती प्रगल्भा॥

राम०
८२

पुरुषोत्तम इति पुरुद्वसो विशेषणं तस्य वैदर्भी भद्रवती नाम्नी ति द्वितीयार्थे आम्नातं मधुः पिता मह मनाम्ना इति इतिशब्दः॥ सप्तविंशे
वयश्लोके चत्वारः सत्वतः सुताः स्वीकरात् हरीत्यात्मतया गणं वंशवर्णपं सात्वतान् सत्वतः पुत्रान् भजिनं भजनशीलं मिति भजमान

दशार्हस्य सुतो व्योमो व्योमाज्जीमूत उच्यते॥ जीमूतपुत्रो विकृतिस्तस्य भीमरथः सुतः॥ अथ भीमरथस्यासीत्पुत्रो नवरथस्तथा॥
तस्य चासीद्दशरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः॥ तस्मात्करंभः कारंभिर्देवरातोऽभवन्नृपः॥ देवक्षत्रोऽभवत्तस्माद्देवक्षत्रसुतो यशाः॥
देवगर्भसमो यते स्तेत्रे ते चस्य नंदनः॥ मधूनां वंशकृद्राजा मधुर्मधुरवागपि॥ मधोर्जज्ञे तु वैदर्भ्यां पुरुद्वान्पुरुषोत्तमः॥ मधु-
र्जज्ञे च वैदर्भ्यां भद्रवत्यां कुरूद्वह॥ ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्या सत्वतस्तस्य जायत॥ सत्त्वात्सर्वगुणोपेतः सात्वतां कीर्तिवर्द्धनः॥ इमं
विसृष्टिं विपुलां यज्ञानामुग्रस्य महात्मनः॥ प्रजावान्परमप्रीत्या प्रजापतिर्भवेत्तथा॥ इति खिलेषु हरिवंशे ज्यामघसृष्टिः॥ वंशः॥
सात्वतान्सत्वसंपन्नान्कौसल्या सुषुवे सुतान्॥ भजिनं भजमानं च दिव्यं देवावृधं नृपः॥ अंधकं च महाबाहुं वृष्णिं च यदु-
नंदनं॥ तेषां विसर्गाश्चत्वारो विस्तरेणेह तान् शृणु॥ भजमानस्य सृंजय्यो बाह्यकाथोपबाह्यक॥ आस्तां भार्ये तयोस्तस्माज्जज्ञि-
रे बहवः सुताः॥ क्रिमिश्च क्रमणश्चैव धृष्टः शूरः पुरंजयः॥ एते बाह्यकसृंजय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे॥

विशेषणादर्शनैर्व्यंग्यं कोकिकमिति देवावृधस्य सृंजय्यो भजमानयापुत्रौ॥ बहवः अन्ये अन्यमानं संयुक्तमेनः समाधाय॥

हरि° ८३

स्पृशन्तपस्येपृ इत्यनेन संबंधः स्पृशनिं चस्वतोद्युपलक्षणम्॥ कामुख्याद्दंतोतिमानुरागविचारः सहव्रतापली॥ इयेष हेच्छत्पद्यधि
कसमसहस्राणि॥ उनयोरप्युपदेशादित्यर्थः॥ अंधकात्सत्वतपुत्रात्॥ काशस्यदुहिता स्वसुर्दुहिता॥ न चात्रैकगोत्रताशंकनीयान्त

अयुताजिशपदस्ताजिछताजिघाथदासकः॥ उपबाह्यकसंजप्यां नजमानाद्विजज्ञिरे॥ यज्वा देवावृधो राजा विचारविपुलं नपः॥
पुत्रं सर्वगुणोपेतं मम स्यादिति निश्चयः॥ संयुज्यात्मानमेवं तु पर्णाशाया जलं स्पृशन्॥ सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा
॥ चिंतयाभिपरिता साजगाम कलिनिश्चयः॥ कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा॥ नाध्यगच्छत्तु तारी त्वां यस्यामेवं विधिसु
तः॥ जायेतस्मात्स्वयं गत्वा जवाप्यस्य सहव्रतः॥ अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः॥ वारयामास नृपतिं तामियेष स च प्रभु
तस्यामाधत्त गर्भं च तेजस्विनमुदारधीः॥ अथ वा दशमे मासि सुषुवे सरितां वरा॥ पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं देवावृधान्नृपः॥ अ
नुवंशे पुराणज्ञा गायंतीति परिश्रुतम्॥ गुणान्देवावृधस्यापि कीर्तयंतो महात्मनः॥ यथैवाग्रे तथा दूरात्पश्यामस्तथांतिकात्
बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः॥ एते मतत्वसंप्राप्ताव बभ्रोर्देवावृधादपि॥ यज्वा देवान् पतिर्दृष्टान् ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः राम° ८३
तस्यान्ववाये सुमहान् भोजये मार्त्तिकावताः॥ अंधकात्काश्यदुहिता चतुरो लभतात्मजान्॥ कुकुरं भजमानं च समकं बलब
र्हिषं॥ कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयस्तथा॥

त्रियाणोपुरोहितनेदेनणोत्र भेदात्॥ श्वेतेनस्तूत्रेण स्तुहेन वा॥ किमोरप्रतिमः तरुण अवदुज्ञाहवानित्यर्थः॥

॥ अशीतिवर्मणा युक्त अनेय न्वचाउकावर्मणेति पाठे युगमोर्थः॥ पूह्णामतुत्रोपछ्छांदसः॥ कवचनवरूथनस्थाने अशीत्या वर्मवत्रिः फल
कडैर्स्यैर्हत॥ तदुक्तं ब्रह्मांडे आहुकप्रथमयात्यशीत्या लकपेणि निरिति॥ भोजमाहुकं तोजस्यैवाहुकस्यगच्छतः॥ पूर्वस्यां दिशि नाग
तो सहस्राणि दशापि दैन्यग्निमेणमबधे॥ अमात्या त्वातापये त्वितिशेष इत्येवं भोजस्याहुकस्यानुमोदनमत्यनुतानं सोपासगेस्या
दिरथविशेषणानि तत्रोपासंगो युगा अनुकर्षयोयोक्ता॥ अवदूनुकर्षणात्॥ अधस्तनकाष्ठमवरूथोरथगुप्तिः॥ सूष्यादिमय्यः कन्या॥

केपोनरोमा त्वस्याथ तेतिरिस्तुनयो भवत्॥ पुनर्वसुत्पादनिजिघपुनर्वसो॥ तस्यैव पुत्रमिथुनं बभूवानजितु किल॥ आ
हुकस्याहुकीचैव ख्यातौ मतिमतां वरे॥ इमो चोदाहरन्त्येते गाथा प्रति तमाहुकं॥ श्वेतेन परिवारेण कशिरो प्रतिमो महान्॥
अशीतिवर्मणा युक्तो नाहुकः प्रथम व्रजेत॥ नापुत्रको नृशांतदो नासहस्रशतायुषः॥ नाशुद्धकर्मा यज्वायो भोजमभितो व्रजे
त्॥ पूर्वस्यां दिशि नागानां भोजस्य प्रययुः किल॥ सोपासंगानुकर्षाणां ध्वजिनां सवरूथिनां॥ रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि द
शैव तु॥ रूप्यकाचनकक्षाणां सहस्राण्येकविंशति॥ यावंत्येव सहस्राणि उत्तरस्यां तथा दिशि॥ आभूमिपालभोजास्वमा
निष्किकिंकिणीकिन॥ आहुकं चाप्यवंतिभ्यः स्वसारं ददुरंधकाः॥

शं रक्षायेखामिनिहस्त्रिविशेषणं चकारादिनरयोरपिदिश
श्वावंत्येवासहस्राणि वितेयं॥ आभूमिपालानां मेनरात्तौ निष्याप्पलिताञ्च्रस्थानस्वभूतानभोजात्यात्ताप्यर्यांतिमनुपगाकिं
भूतान्द्रुतस किंकर्याकिनः॥ किंकिणीकाः क्षुद्रघटिकाः॥ इहत्रमाः दाहोत्तीर्णसुवर्णनिमि॥ ति

किंकिणः संति येषु तान् अत्रदंत्यस्य मूर्द्धन्यत्वमर्मरियसोरथिष्ठूपवर्यदि॥ कुमार्य पुत्रः वृकदेवी मुक्ताउपदेवी तेसुनूमिवः कंसः॥ ९

आहुकस्य तु काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः॥ देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्गसंबभूवतु॥ देवकस्याभवत्पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमः॥
देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः॥ कुमार्यः सप्त चास्यासन् वसुदेवाय ता ददौ॥ देवकी शांतिदेवा च सुदेवा देवरक्षिता॥
वृकदेव्युपदेवी च सुनाम्नी चैव सप्तमी॥ नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु पूर्वजः॥ न्यग्रोधश्च सुनामा च कंकः शंकुश्च भूमिप
राष्ट्रपालोऽथ सुतनुरनाधृष्टिश्च पुष्टिमान्॥ तेषां स्वसारः पंचासन् कंसा कंसवती तथा॥ सुतनु राष्ट्रपाली च कंका चैव वरांगना॥
उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः॥ कुकुराणामिमं वंशं प्रजावानाप्नुयान्नरः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे॥ ॥वैशंप
भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्यो विदूरथः॥ राजाधिदेवः शूरस्तु विदूरथसुतोऽभवत्॥ राजाधिदेवस्य सुताः जज्ञिरे वीर्यवत्तराः॥
दत्तातिदत्तौ बलिनौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः॥ शमी च दंडशर्मा च दत्तशत्रुश्च शत्रुजित्॥ श्रवणा च श्रविष्ठा च स्वसारौ संबभूवतुः॥
शमीपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः॥ स्वयंभोजः स्वयंभोजाद्धृदिकः संबभूव ह॥ तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भीमपराक्रमाः॥
कृतवर्माग्रजस्तेषां शतधन्वा तु मध्यमः॥ देवांतश्च नरांतश्च भिषग्वैतरणश्च य॥ सुधितश्च सुधांतश्च कामः कामदंतकः॥
देवांतस्याभवत्पुत्रो विद्वान्कंबलबर्हिषः॥ ३॥

तिसप्तत्रिंशः॥ ॥अष्टत्रिंशोऽध्यायः प्रोक्तो भजनीतस्य तत्र च॥ स्यमंतकस्य च मणेः प्रत्यानयनमद्भुतं॥ अथ मुख्यो तिरथः॥

देवर्षेश्च वचनश्रावचनस्याश नधवतः निषक प्रन्नतयः चत्वारः पुत्रा बभूवुः कामदा कामदंतिके चद्वौ पुत्रौ॥ किंवलबर्हो लोमरुत पु
त्रस्य देववान्नाम पुत्रः प्रासीत्॥ तस्य देववृत्तनतयः पुत्रा बभूवुरित्याह॥ असमौजा इति प्रदत्र किंस्य कामदद्राविस्याकाहृत्यामध
कामयदस्य विशेषणं दधिकाएव दद्या वितिगम्यते॥ अनमित्रस्य वंशांतरमुक्तानुवादपूर्वकमाह॥ गांधारी चेत्यादिनि वसत्याक्त

असमौजा सुतस्तस्य नामासमौजाश्च नाबुभौ॥ अजात पुत्राय स्थतानमददामसमौजसे॥ सुदंष्ट्रश्च सुचारुश्च कृष्ण इत्यंधकास्मृता॥ गां
गांधारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः॥ गांधारी जनयामास अनमित्रं महाबलं॥ माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुलं॥ अन
मित्रममित्राणां जेतारमपराजितं॥ अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभौवतुः॥ प्रसेनश्चाथ सत्राजित् शत्रुसेनाजितौ युतौ॥ प्रसे
नस्तु द्वारवत्यां तु निवसत्यां महामणिं॥ दिव्यं स्यमंतकं नाम समुद्रादुपलब्धवान्॥ तस्य सत्राजितः सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत्॥
स कदाचिन्निशापाये रथेन रथिनां वरः॥ तोयकूलमुपस्प्रष्टुमुपस्थानयौ रविः॥ तस्योपतिष्ठतः सूर्यं विवस्वानग्रतः स्थितः॥
अस्पष्टमूर्तिर्भगवान् तेजोमंडलवान्प्रभुः॥ अथ राजा विवस्वंतमुवाच स्थितमग्रतः॥ यथैव व्योम्नि पश्यामि सदा त्वां ज्योतिषांपते॥
तेजोमंडलिनं देवं तथैव पुरतः स्थितं॥ को विशेषोऽस्ति मे तत्र सख्येनोपगतस्य वै॥ एतच्छ्रुत्वा तु भगवान् मणिरत्नं स्यमंतकं॥

तनिवासायांस्यमंतकंलोहितवर्णमणिमसमुद्रासमुद्रतीरे तृष्णस्य वेरित्यर्थः॥ तदेवाह तस्य सत्राजितः इति निवासायापेक्षा प्र
त्रैऽपस्पृष्टुं स्नातुमुपस्थातु रविं स्तोतुं॥ उपगतस्य सतो निध्यर्थप्राप्तस्य॥

विग्रहवंतंसुस्पष्टमूर्त्तिंनृपतिं॥उपासकमुख्यःसतमावध्यकंवइतिघोषःमहीपतिस्त्रियःतंदृष्टुंजनाःपरितोधावंतंचलंति
स्वकंवादवमुच्येनमेकोंतेन्यस्त्वाविभुः॥अतोविग्रहवंतंतंददर्शनृपतिस्तदा॥प्रीतिमानयतंहृष्ट्वामुकुंदंकृतवान्कथां॥
तमभिप्रस्थितंनृपोविवस्वंतंससत्राजित्॥लोकानुग्रसयस्मेतान्येनत्वंसततंप्रभो॥तदेतन्मणिरत्नंमेभगवंदस्तुमर्हसि
ततस्यमंतकमणिंदत्तवांस्तस्यभास्करः॥सतमावध्यनगरींप्रविवेशमहीपतिः॥तंजनापर्यधावंतसूर्योयंगच्छतीतिह
स्यसपुरींसविसिस्मायशजाल्वंतंपुरंतया॥तत्प्रसेनजितेदिव्यंमणिरत्नंस्यमंतकं॥ददौभ्रातेनरपतिःप्रेम्णासत्राजिद्भु
त्तमः॥समणिःस्यंदतेरुक्मंवृष्ण्यंधकनिवेशने॥कालवर्षीचपर्जन्योनचव्याधिभयंमहत्॥लिप्सांचक्रेप्रसेनात्तुम
णिरत्नस्यमंतकं॥गोविंदोनचतंलेभेशक्तोपिनजहारसः॥कदाचिन्मृगयांजातःप्रसेनस्तेनभूषितः॥स्यमंतककृतेसिं
हाद्वधंप्रापवनेचरात्॥अथसिंहंप्रधावंतंमृगराजंमहाबलः॥निहत्यमणिरत्नंचददायबिलमाविशत्॥ततोवृष्ण्यं
धकाःकृष्णंप्रसेनेवधकारणात्॥प्रार्थितंतंमणिंबुद्धासर्वाःवृष्ण्योशंकिरो॥सशंक्यमानोधर्मात्मिन्नकारीतस्यकर्मणा
अहरिष्येमणिमितिप्रतिज्ञायवनंययौ॥यत्रप्रसेनोमृगयामचरत्तत्रचाप्यगात्॥प्रसेनस्यपदंगृह्यपौरुषोराजकारिभि
तःपुरंतयाविस्मायेपेन्प्रविवेशस्यंदतेप्रहरतिरुक्मंसुवर्णंकिंस्वराजोजांबवन्शंकिरेशंकितवंतत्कारीकृत्तां॥

डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
DR. BHAU DAJI
MEMORIAL

॥आसकारिभि-आनितेः-अनुनीय-आश्वास्य॥

ऋक्षवंतंगिरिवरंविंध्यंचगिरिमुत्तमं॥अन्वेषयन्परिश्रांतःसददर्शमहामनाः॥साश्वंहतंप्रसेनंतुनाविंदच्चैवतंमणिं॥अथसिंह
प्रसेनस्यशरीरस्याविदूरतः॥ऋक्षेणनिहतोहृष्टापदैःकृष्णम्सूचितः॥पदैस्तैरन्वियायाथगुहामृक्षस्यमाधवः॥महत्यृक्षबिले
वाणींशुश्रावप्रमदेरितां॥धात्र्याकुमारमादायसुतंजांबवतोनृप॥क्रीडापयंत्यामणिनामारोदीरित्यथेरितां॥धात्र्युवाच॥सिं
हःप्रसेनमवधीत्सिंहोजांबवताहतः॥सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषस्यमंतकः॥व्यक्तीकृतस्यशब्दःस्यत्तूर्णंचापिबिलंययौ॥
प्रविश्यतत्रभगवान्तस्यऋक्षबिलमंजसा॥स्थापयित्वाबिलद्वारियदूंल्लांगलिनासह॥शार्ङ्गधन्वाबिलस्थंतुजांबवंतंददर्शह॥
युयुधेवासुदेवस्तुबिलेजांबवतासह॥बाहुभ्यामेवगोविंदोदिवसानेकविंशतिं॥प्रविष्टेतुबिलेकृष्णेबलदेवपुरःसराः॥
पुरींद्वारवतीमेत्यहतंकृष्णंन्यवेदयन्॥वासुदेवस्तुनिर्जित्यजांबवंतंमहाबलं॥लेभेजांबवतींकन्यांऋक्षराजस्यसंमतां॥म
णिंस्यमंतकंचैवजग्राहात्मविशुद्धये॥अनुनीयऋक्षराजानंनिर्ययौचततोबिलात्॥एवंसद्वारकांकृष्णस्समविनीतैःपुरस्सरैः
एवंसमणिमाहृत्यविशोधात्मानमच्युतः॥ददौसत्राजितेतंवैसर्वसात्वतसंसदि॥एवंमिथ्याभिशस्तेनकृष्णेनामित्रयाति
ना॥आत्माविशोधितःपापाद्विनिर्जित्यस्यमंतकं॥सत्राजितोदशत्वासन्भार्यास्तासांशतंसुताः॥ख्यातिमंतस्त्रयस्तेषांभंगकारस्तुपूर्वजः॥

हरि· ८६

सत्त्वनामाव्रतानिप्रस्नापिनी चेति स्त्रः सत्त्वनामो क्रोष्टेः॥ कनीयस्या भार्यया माद्र्याः पुत्रस्य पृथाजितः प्रसव मनुवदति माद्रीपुत्रस्य

वीरो वातपति चैव उपस्त्रावांतथैव च॥ कुमार्यश्चापि विख्यातो वै दि कुन्ती तानराधिपः॥ सत्त्वनामो कुमारस्त्रीणां व्रतानि च दृढव्रत
तथा प्रस्नापिनी चैव भार्यांकिल्लाय तादृशे॥ स मान्त्रो नगकारा तु नारे जञ्चन रोत्तमो॥ यज्ञाते गुणसंपन्नो विख्यातो रूपसंपदे॥
मायपुत्रस्य यज्ञातो वृष्णि पुत्रो युधाजितः॥ यज्ञाते तनयो वृष्णेः स्वफल्क चित्रकस्तथा॥ स्वफल्ककाशिराजस्य सुतो भार्यमविं
दत॥ गान्दिनी नाम तस्यास्य गाः सदा प्रददौ पिता॥ तस्यां यज्ञे महाबाहु श्रुतिमानिति विश्रुतः॥ अक्रूरो यमहाभागो यज्वा विपुलद
क्षिणः॥ उपमद्गुस्तथा मद्गुमृदरश्चारिमेजय॥ गिरिक्षेधिश्रुतासां च सत्रुघ्नश्चारिमेजयः॥ धर्मभृच्चापि धर्मिचगृध्रमोजातक
स्तथा॥ अवाहप्रतिवाहौ च सुंदरी च वरांगना॥ विश्रुता सां च महिषा कन्या सा च वसुंधरा॥ रूपयौवनसंपन्ना सर्वसत्त्वम
नोहरा॥ अक्रूरेणोग्रसेनायांतु सुतौ द्वौ कुरुनंदनः॥ सुदेवश्चापदेवस्य यज्ञाते देववर्चसौ॥ चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विपृथु
रेव च॥ अश्वसेनोश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषिणौ॥ अरिष्टनेमेश्च सुता धर्मा धर्मभृतदेव च॥ सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठा
श्रवणोस्त्रियो॥ इमं मिथ्याभिशास्तिं यः कृष्णस्य समुदाहृतो॥ वेद मिथ्याभिशापास्तं स स्पृशाति कदाचन॥ ५॥ राम ८६

ति मिथ्याभिशस्ते मिथ्याभिशापं वेदज्ञानाति॥

विशोनवाधिकेध्याये सत्राजितधनव्यते॥ यदुवंशो क्लिसंपूर्णिमणिरानयनं तथा॥ तत्र नयदुसमदिसत्राजितेकृष्णेयतमणिरत्नमय
ततत्तबन्तुरक्रुरः अंतरं छिद्रमविच्छन्नशातमेधवनाहारयामासेतिव्यक्तिताम्पः तत्रहिनुमहाहीतिहियस्मानत्यनामामणिर

इति विज्ञेषु हरिवंशेस्यमंतकप्रत्याख्याने॥ वैशं॥ यत्तमत्राजितेकृष्णेमणिरत्नस्यमंतकं॥ अदात्तहारयामास बभ्रुर्वेशत
धन्वना॥ सदा हि प्रार्थयामास सत्राजितो मणिमनिंदितो॥ अक्रूरोंतरमन्विच्छन्मणिं चैवस्यमंतकं॥ सत्राजितं ततो हत्वा शतधन्वा
महाबलः॥ रात्रौ तन्मणिमादाय तत्राक्रूराय दत्तवान्॥ अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय नरतर्षभ॥ समयाञ्कारयांचक्रे नान्ये
द्यो हंतव्ये तिवै॥ वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वा प्रधर्षितं॥ ममाद्य द्वारका सर्वा वशेति स्थत्य संशयं॥ हतेपितरि दुःखार्तांसत्य
भामा यशस्विनी॥ प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतं॥ सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः॥ भर्तुर्निवेद्य दुःखार्ता पार्श्व
स्थाश्रूण्यवर्तयत॥ पांडवानां तु दग्धानां हरिः कृत्वोदकक्रियां॥ कुल्यार्थं चापि पांडूनां योजयत सात्यकिं॥ ततस्त्वरितमागत्य
द्वारकां मधुसूदनः॥ पूर्वजं हलिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत॥ हतः प्रसेन सिंहेन सत्राजित्छतधन्वना॥ स्यमंतकः सम प्रगामी
तस्य प्रभुरहं विभो॥ तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महारथ॥ स्यमंतकं महाबाहो अस्माकं स भविष्यति॥ ततः प्रववृते यु
द्धं तुमुलं भोजकृष्णयो॥ शतधन्वा ततोक्रूरं सर्वतो दिशमैक्षत॥ स च स्यमंतकं अन्विच्छन्मामाससामीत्ततः अक्रूरोपदेश
तां समर्थं स पथा अभ्युपपत्स्यामः साहाय्यं करिष्यामः इत्यर्थः मनन्यघनीघीरः कृतार्थे कृत्यकार्यार्थे समागमी मामागता॥

हरि·
८३

संरब्धोयुद्धसंक्रोशाद्याज्ञात्॥मणिवेचनाघ्रहेतोः हार्दिक्यंहृदिकपुत्रंशतधन्वानेनास्युपपद्यतसहायार्थंनागच्छत्॥हृदयया

संरब्धोतावुभौहृष्टातत्रयोजननार्दनौ॥अनायोववधमर्दैवकृत्वायोजननार्दनौ॥शक्तोपिशाघ्यमर्दिक्यमक्रूरोनाभ्यपद्यत॥
अपयानेततोबुद्धिंभोजश्चक्रेभयार्दितो॥योजनानांशतंसाग्रंहृदययाप्रत्यपद्यत॥विख्याताहृदयानामशतयोजनगामिनी॥
भोजस्यवडवाराजन्ययाकृष्णमयोधयत॥साक्षीणांजवेनहृदयामध्वनःशतयोजनगामिनी॥भोजस्यवडवाराजन्ययाकृ
ष्णमयोजयत॥क्षीणांजवेनहृदयामध्वनःशतयोजने॥दृष्ट्वारथस्यस्वांबुद्धिंशतधन्वानमार्दयत॥ततस्तस्याहृदयायास्तुश्र
मघ्नेदाश्चमारत॥स्वमुत्थेतुरथप्राणःकृष्णोराममथाब्रवीत्॥तिष्ठेहत्वंमहाबाहोदृष्टदोषोहृयामया॥पद्भ्यांगत्वाहरिष्या
मिमणिरत्नस्यमंतकं॥पद्भ्यामेवततोगत्वाशतधन्वानमच्युतः॥मिथिलामभितोराजन्जघानपरमास्त्रवित्॥स्यमंतकं
चनापश्यद्धत्वाभोजंमहाबलं॥निवृत्तंचाब्रवीत्कृष्णंरत्नंदेहीतिलांगली॥नास्तीतिकृष्णश्चोवाचततोराममरुषान्वितः॥धिक्
शब्दपूर्वमसत्कृत्यप्रत्युवाचजनार्दनं॥भ्रातृत्वान्मर्षयाम्येषस्वस्तितेस्तुव्रजाम्यहं॥कृत्यंनतस्मिन्नेवकालेतुबभ्रुर्मतिमतांवरः राम· ८३
+ नमेद्वारकयानत्वयोनचवृष्णिभिः॥प्रविवेशततोरामोमिथिलामरिमर्दनः॥सर्वकामैरुपहृतैर्मैथिलेनाभिपूजितः॥
नानारूपान्क्रतून्सर्वानाजहारनिरर्गलान्॥दीक्षामयंसकवचंरक्षार्थंप्रविवेशह॥स्यमंतककृतेप्राज्ञोगांदीपुत्रोमहायशाः॥
अथरत्नानिचान्यानिधनानिविविधानिच॥

अर्थार्यं॥दृष्टदोषोनिसृष्टा॥उपचितेषुत्वक्रूरःनिर्गजान्मयदीनातविसवान्॥

विनियुक्तानिकृतवान्॥अडनावआर्षःआयाम्नात्प्यलायत॥कल्वेनिम्नप्रदेशेलेनेनिधेःसमीपेचआर्यकेशायत्॥रोषः॥संरूढः

षष्टिवर्षाणिधर्मात्मायज्ञेष्वेवन्ययोजयत॥अक्रूरयज्ञाइतितेख्यातास्तस्यमहात्मनः॥बह्वन्नदक्षिणाःसर्वेसर्वकामप्रदायि
नः॥अथदुर्योधनोराजागत्वासमिथिलांप्रभुः॥गदाशिक्षांततोदिव्यांबलभद्रादवाप्तवान्॥प्रसाद्यतुततोरामोवृष्ण्यंधकमहा
रथैः॥आनीतोद्वारकामेवकृष्णेनचमहात्मना॥अक्रूरस्त्वंधकैःसार्धमपायात्पुरुषर्षभ॥हत्वासत्राजितंयुद्धेसहबंधुमहाब
लं॥ज्ञातिभेदभयात्कृष्णस्तमुपेक्षितवांस्तदा॥अपयातेतथाक्रूरेनावर्षत्पाकशासनः॥अनावृष्ट्याततोराष्ट्रमभवद्बहु
धाकृशं॥ततःप्रसादयामासुरक्रूरंकुकुरांधकाः॥पुनर्द्वारवतींप्राप्तेतस्मिन्दानपतौततः॥प्रववर्षसहस्राक्षःकच्छेजल
निधेस्तदा॥कन्यांचवासुदेवायस्वसारंशीलसंमतां॥अक्रूरःप्रददौधीमान्प्रीत्यर्थंकुरुनंदन॥अथविज्ञाययोगेनकृ
ष्णोबभ्रुगतंमणिं॥सभामध्यगतंप्राहतमक्रूरंजनार्दनः॥यत्तद्रत्नंमणिवरंतवहस्तगतंप्रभो॥तन्मेप्रयच्छमानार्हमयिमा
नार्यकंकृथाः॥षष्टिवर्षगतेकालेयद्रोषोभूत्ममानघ॥ससंरूढोमहत्कालात्कालात्ययोमहान्॥सततःकृष्णवचना
त्सर्वसात्वतसंसदि॥प्रददौतंमणिंबभ्रुरक्लेशेनमहामतिः॥ततस्तमार्जवप्राप्तंबभ्रोर्हस्तादरिंदम॥ददौहृष्टमनाःकृष्णस्तं
मणिंबभ्रवेपुनः॥सकृष्णहस्तात्संप्राप्यमणिरत्नंस्यमंतकं॥

हृदिमालःततोरोषात्॥कालात्ययःकालस्यात्ययोमहान्नवेदिति

रोषःआर्जवात्तत्संक्रेतात्॥

श्रावश्यकं वै॥ इत्येकोनचत्वारिंशः॥ चत्वारिंशत्तमेऽध्याये भगवद्दिव्ययोगमहात्॥ जनमेजयनृपस्य प्रश्ननारतप्रस्तुते कृष्णाव
तारप्रसंगेन नानापुराणावर्णितवाराहादिप्रादुर्भावविशेषश्रवणाय राजा पृच्छति॥ प्रादुर्भावनिति वाराहाः वाराहस्य प्रादुर्भाव
तस्य वाराहस्य विधिं विधानं प्रकारमिति यावत्॥ विस्तरं विस्तारं वपुः प्रमाणं कर्मगुणसंतानं कर्मणां गुणानां च विस्तारः हे

श्रावाध्यगांदिनी पुत्रो विरराजेऽद्युमानिव॥ यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं शुचिर्भूत्वा समाहितः॥ सुखानेतश्रवकल्याना फलनागीन वि
ष्यति॥ श्रावयन्भवता चापि यशस्यातिर्न संशयः॥ भविष्यति निपश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥ ॥ इति हरिवंशे सोमवंशसमु
द्भव॥ जन्मेजय उ०॥ प्रादुर्भावपुराणेषु विष्णोरमिततेजसः॥ सतो कथयतामेव वाराह इति न श्रुतं॥ न जाने तस्य चरितं न
विधं न च विस्तरं॥ न धर्मगुणसंतानं न हेतुं न मनीषितं॥ किमात्मको वराहः स का मूर्तिः का च देवता॥ किमाचारप्रभावो वा॥
किं वा तेन तदा कृतं॥ यज्ञार्थं समवेतानां मिषतां द्विजन्मनां॥ महावराहचरितं कृष्णद्वैपायनेरितं॥ यत्र नारायणो ब्रह्म वा
राहं रूपमास्थितः॥ दंष्ट्रया गां समुद्रस्थामुज्जहारारिमर्दनः॥ विस्तरेणैव कर्माणि सर्वाणि रिपुघातिनः॥ श्रोतुमिच्छाम्यशेषे
ण हरेः कृष्णस्य धीमतः॥ कर्मणामानुपूर्व्यं च प्रादुर्भावाश्च ये विभो॥ या चास्य प्रकृतिर्ब्रह्मंस्तां त्वमाख्यातुमर्हसि॥ कथं
च भगवान्विष्णुः सुरेशोऽरिनिषूदनः॥ वसुदेवकुले धीमान्वासुदेवत्वमागतः॥

तु कारणं मनापितं प्रयोजनं किमात्मकः किं स्वरूपः का मूर्तिः किं शरीरं का सा देवता किमाचारप्रभावः कस्तस्याप्याचारप्रभाव
श्चेत्यर्थः॥ यज्ञार्थं सर्वं ज्ञार्थं समवेतानां मिलितानां ब्रह्मन्वेदव्यासं पायनप्रकृतिस्वभावः स्वरूपं वा॥ ॥

चक्रंसमूहं नृपाणां वा वर्षः कर्मैः पादविक्षेपैः त्रिदशेभ्य यादेवार्थं मृग्यं पतद्ग इति मार्गान्सुरादयो लोकाः त्रिवर्गप्रभवा धर्मादित्रिकं तव लो
क्यत इति लोकं भुवनं एकार्णवं जलनिर्जितमर्यादं॥ दंष्ट्रादंष्ट्रेण दंष्ट्रा नाम दर्शनं तेन वर्त्मना मार्गेण प्रकारेण यः पुराणोऽपु

कथं च भगवान्विष्णुः सुरेशोऽरिसूदनः॥ वसुदेवकुले धीमान्वासुदेवत्वमागतः॥ अमरैरावृतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरलंकृतं
देवलोकं विमुच्यायं मर्त्यलोकमिहागतः॥ देवमानुषयोर्नेता भुवः प्रभवो विभुः॥ किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये समयोज
यत्॥ यश्चक्रं वर्तयत्येको मानुष्याणां मनोमयं॥ मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः॥ गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वलौकि
कं॥ स कथं गां गतो विष्णुर्गोपत्वमगमत्प्रभुः॥ महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च॥ श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भुवि चचार
स्थितः॥ येन लोकान्क्रमैर्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेप्सया॥ स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रभवास्त्रयः॥ योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृ
त्वा तोयमयं वपुः॥ लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन वर्त्मना॥ यः पुराणः पुराणात्मा वाराहं रूपमास्थितः॥ विषाणाग्रेण व
सुधामुज्जहारारिसूदनः॥ यः पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययं॥ ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः॥ येन सिंह
वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्पुनः॥ पूर्वं दैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः॥ यः पुरा ह्यनलो भूत्वा और्वः संवर्तको विभुः॥ पा
ताले स्थोऽर्णवगतः पपौ तोयमयं हविः॥ यत इति शेषः विषाणाग्रेण दंताग्रेण सुराणां सुरेभ्यः द्विधा नृहरिरूपत्वात्॥

युगे युगे सृष्टे सृष्टे पितामहं गृहं पंकजं उद्भिक्षः उद्धिक्षः तिमिरं योगमायां ॥ सुराणिणां देवमाता निहते पूर्णमनोरथं शलिलेशयाद्यमु
द्गजलेखतान्देवान्वस्वादान् ॥ सुधात्रिणां सुहृद्धरकाणि ॥ हव्यं देवानामन्नेन ददेताति हव्याहृतान् कव्यं पितॄणाम न्नेन ददेताति

सहस्रचरणं ब्रह्मसहस्रेशुसहस्रदं ॥ सहस्रशिरसं देवं यमाहुर्वै युगे युगे ॥ नाभ्यारणि समुत्पन्नं यस्य पितामहं गृहं ॥ नाभ्यारणि
समुत्पन्नं यस्य पितामहं गृहं ॥ एकार्णवगते लोके नष्टे स्थावरजंगमे ॥ येनते निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ॥ सर्वदेवमयं कृ
त्वा सर्वायुधधरं वपु ॥ गरुडस्थेन चोद्भिक्षः कालनेमिर्निपातितः ॥ निर्जितश्च महादैत्यस्तारकश्च महासुरः ॥ उत्तरान्ते समुद्र
स्य क्षीरोदस्यामृतोदधे ॥ यः शेते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ॥ सुरारणी गर्भमधत दिव्यं तपः प्रकर्षाददितिः पुरा यं ॥ शं
कं च यो दैत्यगणावरुद्धं गर्भावदानेन नगं चकार ॥ पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् सलिलाशयस्थान् ॥ कृत्वा च दे
वांस्त्रिदिवस्य देवांश्चक्रे सुरेशं त्रिदशाधिपत्ये ॥ पात्राणि दक्षिणां दीक्षां चमसोलूखलानि च ॥ गार्हपत्यं च वैधिनाश्चवाहार्यं
च कर्मणि ॥ अग्निमाहवनीयं च वेदं चैव कुशास्तृतिं ॥ प्रोक्षणीयं ध्रुवं चैव अवभृथं तथैव च ॥ सुधात्रिणी च यश्चक्रे हव्यकव्य
प्रदानसृवे ॥ हव्यादांश्च सुरांश्चक्रे कव्यादांश्च पितॄनपि ॥ भागार्थे मंत्रविधिना यश्चक्रे यज्ञकर्मणि ॥ यूपान्समित्स्रुवं सोमं पवि
त्रं परिधानपि ॥ यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् ॥ सदस्यान्यजमानांश्च मेधादीश्च क्रतूत्तमान् ॥ विबभाज
पुरा सर्वं पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥ युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमान् ॥ क्षणा लवाश्च काष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्यमेव च ॥ मु
हूर्तास्तिथयो मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा ॥ कव्यास्तान् ॥ सचयानलान् ॥ सहस्यैः स्थापनैरनलैश्च वर्तत इति सचयानलस्तान्प
रमेष्ठेन रोश्वर्येण ॥ ग ॥ व ॥ २

प्रमाणं त्रिविधं दिव्यु त्रिविधं प्रत्यक्षानुमानेशाब्देनेदेन त्रिषु लोकेषु भूतादिकालेषु वा ॥ क्षेमाणि शराराणि उपचयो वृद्धिः लक्षणं शुभाशुभ
चक्रं चिह्नं ॥ अयो वर्णा इत्यादीनां सृष्टा इत्यनेन संबंधः सृष्ट इत्यग्रहणमत्रैवर्णिकत्वात् त्रैकाल्यं भविता नुविता वितस्य समयाध्युषित

क्षणा लवाश्च काष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्यमेव च ॥ मुहूर्तास्तिथयो मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा ॥ ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं त्रि
षु ॥ आयुः क्षेत्राण्युपचयो लक्षणं रूपसौष्ठवं ॥ त्रयो वर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ॥ त्रैकाल्यं त्रीणि कर्माणि त्रयोपाय
स्त्रयो गुणाः ॥ सृष्टा लोकास्त्वयोनंता येनाप्यं तेन वर्त्मना ॥ सर्वभूतगुणः सृष्टाः सर्वभूतगुणात्मका ॥ नृणामिंद्रियपूर्वेण योगेन र
मते च यः ॥ गतागती च यो नेता सर्वत्र जगदीश्वरः ॥ यो गतिर्धर्मयुक्तानामगतिः पापकर्मणां ॥ चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्हो त्रस्य
रक्षितः ॥ चातुर्वैद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रमसंश्रयः ॥ दिगंतरं नभो भूमिरापो वायुर्विभावसुः ॥ चन्द्रसूर्यमयं ज्योतिर्योगी श
क्षणदांतकः ॥ यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तमः ॥ यः परं प्राकृत परं यः परं परमात्मनः ॥ नारायणपरा वेदा नारायणप
रा क्रिया ॥ नारायणपरो धर्मो नारायणपरा गतिः ॥ नारायणपरं सत्यं नारायणपरं तपः ॥ नारायणपरो मोक्षो नारायणप
रायणः ॥ आदिरादिस्तु यो दिव्यो यश्च दैत्यांतको विभुः ॥ युगांते शेषकालो यस्य यस्य लोकांतकांतकः ॥ सेतुर्यो लोकसेतूनां
मेध्यो यो मेध्यकर्मणां ॥ वेद्यो यो वेदविदुषां यः प्रभुः प्रभवात्मनां ॥

रूपं ॥ त्रीणि कर्माणि सात्विकादीनि वा ॥ त्रयोपायाः संधिरार्षः साम दाम भेद दंडा गुणाः सत्वादयः अनंताश्च संबंधसंचाराः ॥

हरि. ९०

अनंतेनेश्वरेण कर्मणा संकल्परूपेण॥ संकोचावनेनेत्यपेक्षायामाह सर्वभूतगुणासृष्टा सर्वेषां भूतानां च्छित्यादीनां गुणानां च सृ
ष्टा॥ सर्वभूतगुणात्मकः सर्वभूतगुणस्वरूपभूतः रमणमिंद्रियरूपेण योगेन रमते च यः भूणो शरीरिणामिंद्रियपूर्वेण इंद्रिय
प्रधानेन योगेनोपायेन विषयसंबंधेन रमते जीवं रमयति॥ अंतर्भूतो तत्र आह क्रोधव्यः गतागता सोमरणजन्मसो विपश्यंप
श्यो वार्य ईश्वरो नेता नियामकः सर्वत्र जगति ब्रह्मांडे योगतिराश्रयश्चापद्रकुको वा॥ अगतिरूपे तत्कः चत्वारो वर्णाः समाहृता इ
ति चातुर्वर्ण्यं॥ तस्य प्रभवं भावयित्वा॥ चतुर्भिर्होत्रादिभिरनुष्ठेयं कर्म चातुर्होत्रं तस्य रक्षिता चातुर्विद्यस्य चात्वारो वेदाः समा

सोमभूतस्तु सौम्यानामग्निभूतोऽग्निवर्चसां॥ मनुष्याणां मन्मभूतस्तपोभूतस्तपस्विनां॥ विनयो नयवृत्ता
नां तेजस्तेजस्विनामपि॥ सर्गाणां सर्गकारश्च लोकहेतुरनुत्तमः॥ विग्रहो विग्रहार्हाणां गतिर्गतिम
तामपि॥ आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुताशनः॥ देवा हुताशनप्राणाः प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः॥ ३॥

हुता इति चातुर्विद्यं॥ दिगंचतरो दशमथाश्रयः नभो भूतः आकाशाईवासंगः विभावसुर्वह्निरूपः क्षणादांतकः दिनकरः॥ दिव्य अ
लौकिकः लोकांतकांतकः मृत्युरपि मृत्युः लोकसेतुर्भूतानां धर्ममर्यादा भूतानां मन्वादीनामपि सेतुः॥ समर्यादाप्रमाणानामपि प्रमा
णमित्यर्थः॥ मेध्यकर्मणां ब्राह्मणादिकर्तॄणामपि मेध्यः शोधकः प्रभवात्मनामुत्कृष्टजीवानां दक्षादीनामपि प्रभुः वायुप्राणः स्थि
तिहेतुर्यस्य सः

राम. ९०

रसाद्रक्तादिपरिणामाच्छोणितस्य संभूतः संभवः मकाम कृत शुक्रः रसो मूलेन रसो मूलं कारणं यस्य तेन कर्मणा॥ एषो रसा
द्भवो विभवे शिपुष्णाति परिवर्द्धयल्लगानि॥ प्रथमं स्थानं हृदयं॥ पश्चिमं कायं जघनादिपदांतं॥ ऊर्ध्व राँ देशोत्व्यायद्वतेन प्रसा

रसाद्धे शोणितं जातं शोणितान्मांसमुच्यते॥ मांसात्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्थि निरुच्यते॥ अस्थ्नो मज्जा समभवन्मज्जातः शुक्रसंभ
वः शुक्रोऽ गर्भसमभवद्रसमूलेन कर्मणा॥ तत्राप प्रथमो भागः स सौम्यो राशिरुच्यते॥ गर्भोष्मसंभवो ग्निर्यो द्वितीयो राशिरु
च्यते॥ शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्तवं पावकात्मकं॥ भावा रसात्मकास्तेषां वीर्यं च शशिपावकं॥ कफवर्गे भवेच्छुक्रं पित्तवर्
गे च शोणितं॥ कफस्य हृदयं स्थानं पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं॥ देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतं॥ नाभीकोष्टांतरं यत्तु तत्र
देवो हुताशनः॥ मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते॥ पित्तमग्निः स्मृतो ह्येवमग्नीषोमात्मकं जगत्॥ एवं प्रवर्तिते गर्भे व
र्द्धितेऽर्बुदसंनिभे॥ वायुः प्रवेशनं चक्रे संगतः परमात्मनः॥ ततो गानि विसृजति बिभर्ति परिवर्तयन्॥ स पंचधा शरीरस्थो
भिद्यते वर्द्धते पुनः॥ प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च॥ प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वर्द्धयन्परिवर्तते॥ अपानः पश्चिमं का
यमुदानोर्ध्वं शरीरिणः॥ व्यानो व्यानच्छते येन समानः सन्निवर्तते॥ भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतेंद्रियगोचरा॥ पृथिवी वायु
राकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं॥ तस्येंद्रियनिविष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्रिरे॥ पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतं॥
रयं संगमि शरीरायेन स व्यान इति योजना संनिवर्तयेत् आकुंचति स समानः इंद्रियगोचर भूतावाप्तिः इंद्रियविषयग्रहणांतरं
भवति

DR BHAU DAJI

हरि·
८१

तत्कुतः यतः पृथिव्यादीनि भूतानि तस्य शरीराणींद्रियाणि॥ विष्टानींद्रियगोलकाद्याश्रितानि स्वस्वयोगं स्वोपलब्धं प्रकुर्वंतीव।
न्नमानोपरोक्ष्या॥ देहानां पंचभौतिकेपि तारतम्यमाह॥ पार्थिवमिति॥ इंद्रियाद्याश्रियं घ्राणेंद्रियस्थानानि ज्योतिश्च ह्यः च
क्षुरिंद्रियं ज्योति॥ तेजो निरूप्यते जात्मासंधिराख्य॥ आत्मा बुद्धितेजः तेषां देहादीनां यंताः प्रवर्तकः यस्य मनसः सनातनाव

धिशरणकारणं योनितिजलान्त्रावप्रवर्तते॥ ज्योतिश्च रूपस्तेन आत्मा तेषां यंता मनास्वयं॥ ग्रामाश्च विषयश्चैव यस्य वीर्याश्च
वर्जिता॥ इत्येतान्यनुरूपः सर्वान्सृजल्लोकान्सनातनः॥ नैधनेस्मिन्कथं लोके नरत्वे विष्णुरागतः॥ एष मे संशयो ब्रह्मन् नेष
मे विस्मयो महान्॥ कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुं॥ श्रुतो मे वृष्णिवंशस्य सर्वेषां चैव संभव॥ श्रोतुमिच्छामि
विष्णोस्तु वृष्णीनां च यथाक्रमं॥ आश्चर्यपरमं विष्णुं देवदेवैः स्म कथ्यते॥ विष्णोरुत्पत्तिमाश्चर्यं समाचक्ष्व महामुने॥
एतदाश्चर्यमाख्यानं कथयस्व सुखावहं॥ प्रख्यातबलवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः॥ कर्मणाश्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमि
होच्यतां॥ इति खिलेषु हरिवंशे॥ ४०॥ प्रश्नभारो महांस्तात त्वया युक्तः शार्ङ्गधन्वनः॥ यथाशक्ति तु वक्ष्यामि श्रूयतां वैष्ण
वं यशः॥

नाद्विषि॥ घनं॥ नैधने निधनप्रधाने॥ इति चत्वारिंशः॥ चत्वारिंशत्तमे मे से केस्रवणामात्वकापदे॥ परमात्मनो विचित्रा
र्थाः प्रादुर्भाव उदाराताः उद्देशं परिहरन्नुत्तरयति॥ प्रश्नभार इति॥ प्रश्नानि गोपीर्यज्ञाः इत्युक्तं शार्ङ्गधन्वनः संबंधाः॥

राम·
८१

उक्षिताप्रवृत्ताः हंत प्रहर्षप्रवृत्तौ कथादिभ्रांतो लोके नरं सहस्राच्चमित्यारंभ शाश्वतमित्युरंभमित्यंतानां आहुर्वेदविदो विप्रा इत्य
धर्मक्रियासंबंधः अत्र सहस्रशीर्षः संस्थातवचन्मउपासनार्थं यत् येसवने प्रातरादिहवने बोधयनादि कर्मपद्धतिशास्त्रेह

विष्णोः प्रभावश्रवणे दिष्टाते मतिरुच्छ्रिताः॥ हंत विष्णोः प्रवृत्तिं त्वं शृणु दिव्यां मयेरितां॥ सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणं च यं॥
सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरमव्ययं॥ सहस्रजिह्वं भास्वंतं सहस्रकरमव्ययं॥ सहस्रदं सहस्रादं सहस्रभुजमव्ययं॥ ह
वनं सवनं चैव हव्यं होतारमेव च॥ पात्राणि च पवित्राणि वेदीं दीक्षां चरुं स्रुवं॥ स्रुक्सोमं सूर्यमचलं प्रोक्षणीं दक्षिणा
यनं॥ अध्वर्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं सदः॥ यूपं समित्कुशं दर्वी चमसोलूखलानि च॥ प्राग्वंशं यज्ञभूमिं च होतारं चयनं च य
त्॥ ह्रस्वानि प्रमाणानि स्थावराणि चराणि च॥ प्रायश्चित्तानि चार्घ्यं च स्थंडिलानि कुशांस्तथा॥ मंत्रं यज्ञवहं वह्निं भागं भा
गवहं च तत्॥ अग्रेभुजं सोमभुजं हुतार्चिषमुदायुधं॥ आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञे शाश्वतं विभुं॥ तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्री
वत्सांकस्य धीमतः॥ प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः॥ भूयश्चैव भविष्यंतीत्येवमाह प्रजापतिः॥ यत्पृच्छसि म
हाराज पुण्यं दिव्यकथं शुभे॥ यदर्थं भगवान्विष्णुः सुरेशो रिति पूर्वजः॥ देवलोकं समुत्सृज्य वसुदेवकुले भवत्॥

ध्यमाज्यादि पवित्राणि आविकादीनि॥ दीक्षा संस्कारव्रतविशेषः अयनमुद्गगादिक्रतादि सामगातारं सदने पत्नीशालासदो
धिष्ण्यस्थाने प्राग्वंशो विवर्द्धने हेतुरावृत्तिप्रधानात् अग्निविशेषणं च यने चिति उदायुधं उद्द्यतज्वालं प्रजापति भासो वेदो वा

हरि॰ प्रकृष्टो भवः सकलं जन्म प्रभवः तस्मै कार्यतः धर्मरक्षणाय ॥ भगवान्प्रजाकरो मनुरूपितस्य देहं समाश्रित इति संबंधः ॥ अथ यत्नं

८२ ततेहं संप्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः ॥ वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महाद्युते ॥ हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ॥
बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ॥ प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्दिव्यान्गुणैर्युतान् ॥ छंदोभिर्निरुदारामिस्तुतिभि
समलंकृता ॥ शुचिः प्रयतवान्भूत्वा निबोध जनमेजय ॥ इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च संमितं ॥ हंत ते कथयिष्यामि वि
ष्णोर्दिव्यं कथां शृणु ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय तदा संभवति प्रभुः ॥ तस्यैके महाराज
जस्तूर्तिर्भवति सत्तमा ॥ नित्यं दिविष्ठया राजंस्तपश्चरति दुश्चरं ॥ द्वितीया चास्य शयने निद्रायोगमुपाययौ ॥ प्रजासंहार
सर्गार्थं किमध्यात्मविचिंतकं ॥ सुप्त्वा युगसहस्रं स प्रादुर्भवति कार्यतः ॥ पूर्णे युगसहस्रे तु देवदेवो जगत्पतिः ॥ पितामहो
लोकपालाश्चंद्रादित्यो हुताशनः ॥ ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेष्ठी तथैव च ॥ देवाः सप्तर्षयश्चैव त्र्यंबकश्च महायशाः ॥ वायुः स
मुद्राः शैलाश्च तस्य देहं समाश्रिताः ॥ सनत्कुमारश्च महानुभावो मनुर्महात्मा भगवान्प्रजाकरः ॥ पुराणदेवोऽथ पुराणचक्रे प्र राम॰
दीप्तवैश्वानरतुल्यतेजाः ॥ येनार्णवमध्यस्थौ नष्टे स्थावरजंगमे ॥ नष्टे देवासुरगणे प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ योद्धुकामौ सुदु ८२
र्धर्षौ दानवौ मधुकैटभौ ॥ ब ॥

तदं पुराणदेवः अनादिसिद्धपरमेश्वरः पुराणजाव भोगायतनातिवक्रे ॥ येन चार्णवमध्यस्थौ मधुकैटभौ हताविति संबंधः ॥

वेदो विष्णुः श्रुतिसमाहितः वेदप्रतिपाद्यः यत्र प्रादुर्भावे विष्णुर्वाराहं रूपमास्थितः सन्महीं दंष्ट्रया समुद्धृत्य पृथिवीं पुनः स्वकारे निदधम
लोकानां तेनासौ यः किमात्मको वराहोऽसावित्यपेक्षायां वेदपाद इत्यादि ॥ फलवीर्यसमिकलवीर्यमहोऽवधयोस्त्रीय्योऽपरस्य सः समास

हते प्रभवता तेन तयोर्दत्तामितं वरं ॥ पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागरांभसि ॥ पुष्करे यत्र संभूता देवाः सर्षिगणास्तथा ॥ ए
ष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ पुराणं कथ्यते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं ॥ वाराहस्तु श्रुतिमुखः प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो वाराहं रूपमास्थितः ॥ महीं सागरपर्यंतां सशैलवनकाननां ॥ वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदंतश्चितीमुखः ॥
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणधरो वेदांगश्रुतिभूषणः ॥ आज्यनासः स्रुवतुंडः सामघोषस्वनो म
हान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः ॥ प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः ॥ उद्गात्रंत्रो होमलिंगः फलबी
जमहौषधिः ॥ वाय्वंतरात्मा वेदस्फिक्कृविकृतः सोमशोणितः ॥ वेदस्कंधो हविर्गंधो हव्यकव्यातिवेगवान् ॥ प्राग्वंशकायो
द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्चितः ॥ दक्षिणाहृदयो योगी महामंत्रमयो महान् ॥ उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ॥
नयाछंदोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ॥ छायापत्नीसहायो वै मेरुशृंग इवोच्छितः ॥ महीं सागरपर्यंतां सशैलवनका
ननां ॥ एकार्णवजले मग्नामेकार्णवगतः प्रभुः ॥ दंष्ट्राग्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ॥
विशिष्टस्यापि सोमस्य विशेषणं
विकृतं रोने विकारो रसभावापत्तिः उपाकर्म स्वाध्यायस्वीकारः ओष्ठस्य रुचके कांतिर्यस्य स प्रवर्ग्यो महावीरस्तस्यावर्तः मा

सोऽनुष्ठेयः प्रयत्नतः ॥ यत्नमयो वराहोऽस्य यत्नवराहस्तेन ॥ जलोपवासः कुशाग्रजलाहारः स्नानं नैश्चल्यं मौनमिन्द्रियनियमनं तान्सोऽसह

सहस्रशः । पैर्लोकादिश्चकार पृथिवीं पुनः ॥ एवं यत्नवराहेण भूताभूतहितार्थिना ॥ उद्धृता पृथिवी देवी सागरांबुधरा पुरा ॥ वा
राहरूपकार्थिनोऽभार सिंहमतः शृणु ॥ यत्र भूता मृगेन्द्रेणाहिरण्यकशिपुर्हतः ॥ पुरा कृतयुगे राजन्सुरारिर्बलदर्पितः ॥ दे
वानामादिपुरुषश्चकार तप उत्तमं ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ जलोपवासनिरतः स्नानमौनदृढव्रतः ॥ ततः
शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चानघ ॥ ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य भूपते ॥ वि
मानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ॥ रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्न
रैः ॥ दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ॥ नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैः सप्त
र्षिभिस्तथा ॥ राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरैस्तथा ॥ नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ चराचरगुरुः श्रीमा
न्वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ॥ ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ॥ वरं वरय भद्रं
ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ॥ न मानुषाः पिशाचा वा ह
न्युर्मां देवसत्तम ॥ ऋषयो वा न मां शापैः क्रुद्धा लोकपितामह ॥ शपेयुस्तपसा युक्ता वरमेतं वृणोम्यहं ॥ न शस्त्रेण
न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन च ॥ इदं व्रतं संकल्प्योपवसेत्तस्य ॥ अत्र सुपां सुलुगित्यादिना षष्ठीस्थाने स्वादेशः ।

त्वाद्भुत इत्यनर्हत्वात् चतुर्थीस्थाने षष्ठी ॥ सर्वलोकहितं वाक्यं देवानामिति शेषः ॥ ८ ॥

न शुष्केण न चार्द्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः ॥ पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनं ॥ यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्न संशयः ॥ भवे
यमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ॥ सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ॥ ध
नदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥ न दिवा न च रात्रौ वा न मे मृत्युर्भविष्यति ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्त
वाद्भुत ॥ सर्वान्कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्जगामाकाशमेव तु ॥ वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिग
णसेवितं ॥ ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ॥ वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥ विभुं विज्ञापयामासुर्दे
वा इन्द्रपुरोगमाः ॥ देवा ऊचुः ॥ वरेणानेन भगवन्बाधिष्यति स नोऽसुरः ॥ तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यतां ॥
भगवन्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिकृद्विभुः ॥ स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्ध्रुवः ॥ ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्र
जापतिः ॥ प्रोवाच भगवान्वाक्यं सर्वान्देवगणांस्तथा ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं ॥ तपसोऽन्ते
ऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥ एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ॥ स्वानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदा युताः ॥
लब्धमात्रे वरे चापि सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥ आश्रमेषु महाभागान्मुनीन्वै संशि
तव्रतान् ॥ ~

हरि· उपतस्तुष्टसुवन्॥ब्रह्मणावेदेनदीप्यतिप्रकाशयतइतिब्रह्मदेवस्ते॥जीमूतघनसंकाशोमेघकदंबवर्णः॥व॥
७४ समधमंत्रितादानांनपुराधर्षितवांस्तुसः॥देवांस्त्रिभुवनस्थश्चपराजित्यमहाबलः॥त्रैलोक्यंवशमानीयस्वर्गेवसदयासुरः॥
यथावरमदोन्मत्तोन्मवसदानवोदिवि॥यज्ञियान्कृतवान्दैत्यान्देवांश्चैवाथयज्ञियान्॥आदित्याश्चतथारुद्राविश्वेचव
सवस्तथा॥शरण्यंवरणंविष्णुमुपतस्थुर्महाबलं॥देवयज्ञमयंब्रह्मब्रह्मदेवंसनातनं॥भूतंभव्यंभविष्यंचप्रभुंलो
कनमस्कृतं॥नारायणंविभुंदेवंशरण्यंशरणंगताः॥देवाऊचुः॥त्रायस्वनोघदेवेशहिरण्यकशिपोर्भयात्॥त्वंहिनः
परमोदेवस्त्वंहिनःपरमोगुरुः॥त्वंहिनपरमोधाताब्रह्मादीनांसुरोत्तमः॥उत्फुल्लांबुजपत्राक्षशत्रुपक्षभयावह॥स
यायदितिवंशस्यशरणंत्वंभवानघ॥विष्णुरुवाच॥भयंत्यजध्वममराअभयंवोददाम्यहं॥तथैवत्रिदिवंदेवाःप्रतिपत्स्य
थमाचिरं॥एषोहंसगणंदैत्यंवरदानेनदर्पितं॥अवध्यममरेंद्राणांदानवेंद्रंनिहन्मितं॥वैशं०॥एवमुक्त्वातुभगवा
न्विसृज्यत्रिदशेश्वरान्॥समीपंहिरण्यकशिपोजगामहरिरीश्वरः॥नरस्यकृत्वार्धतनुंसिंहस्यार्धतनुंप्रभुः॥नारसिंहेनव
पुषापाणिसंस्पृश्यपाणिना॥जीमूतघनसंकाशोजीमूतघननिस्वनः॥जीमूतघनदीप्तौजाजीमूतइववेगवान्॥दैत्यं राम·
सोतिबलंदृप्तंदृप्तशार्दूलविक्रमं॥दृप्तैर्दैत्यगणैर्गुप्तंहतवानेकपाणिना॥नृसिंहएषकथितोभूयोयंवामनोपरः॥य ७५
चवामनमाश्रित्यरूपंदैत्यविनाशनं॥

इंद्रतापनमुख्योवातापीइंद्रतापवनावातापी॥

बलेर्बलवतोयज्ञेविष्णुनाप्रभविष्णुना॥विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्याःक्षोभितास्तेमहासुराः॥विप्रचित्तिःशिबिःशंकुरयःशंकुस्तथैव
च॥अयःशिरा‌अश्वशिराह्युपग्रीवश्चवीर्यवान्॥वेगवान्केतुमांश्चैवसोग्रव्यग्रोमहासुरः॥पुष्करःपुष्कलश्चैवसाश्वोयश्वपतिरेव
च॥प्रह्लादोश्वशिराकुंभःसंह्रादोगगनप्रियः॥अनुह्रादोहरिहरौवराहःसंहरोरुहः॥शरभःशलभश्चैवकुपनःकोपनःक
थ॥वृषपर्वाविमहाजिह्वःशंकुकर्णोमहास्वनः॥दीर्घजिह्वोर्कनयनोमृदुचापोमृदुप्रियः॥वायुर्गविष्ठोनमुचिःशंबरोविज्वरो
महान्॥चंद्रहंताक्रोधहंताक्रोधवर्धनएवच॥कालकःकालकेयश्चवृत्रःक्रोधोविरोचनः॥गविष्ठश्चवरिष्ठश्चप्रलंबनरकेर
भौच॥इंद्रतापनवातापीकेतुमान्बलदर्पितः॥असिलोमापुलोमाचबाष्कलःप्रमदोमदः॥स्वसृमःशालवदनःकरालः
कौशिकःशिरः॥एकाक्षश्चेंद्रहाबाहुःसंह्रादोमदःस्वनः॥शतघ्नीचक्रहस्ताश्चतथापरिघपाणयः॥अश्मयंत्रायुधोपेताःभि
डिपालायुधास्तथा॥शूलोलूखलहस्ताश्चपरश्वधधरास्तथा॥पाशमुद्गरहस्ताश्चतथामुसलपाणयः॥महाशिलाप्रह
रणाःशूलहस्ताश्चदानवाः॥नानाप्रहरणाघोरानानावेषामहाजवाः॥कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्चकाकोलूकमुखास्तथा॥ख
रोष्ट्रवदनाश्चैववराहस्त्वदनस्तथा॥भीमाकरवक्त्राश्चक्रोष्टवक्त्राश्चवदनस्तथा॥आखुदर्दुरवक्त्राश्चघोराहकमुखास्त
था

उपावर्त्तंतिपरिविब्रु॥

मार्जारशशवक्राश्चमहावक्रास्तथापरे॥नक्रमेषाननाश्शूरागोजाविमहिषाननाः॥गोधमशाखकिवक्राश्चक्रौंचवक्राश्चदानवाः॥
शरनाभाःखड्गमुखाश्चमयूरवदनास्तथा॥गजेंद्रचर्मवसनास्तथाकृष्णाजिनांबराः॥चीरसंहतगात्राश्चतथावल्कलवाससः॥
उष्णीषिणोमुकुटिनस्तथाकुंडलिनोसुराः॥कवचिनोलंबशिखाकंबुग्रीवासुवर्चसः॥नानावेषधरादैत्यानानामाल्यानुलेपनाः॥
स्वान्यायुधानिसंगृह्यप्रदीप्तानिचतेजसा॥क्रममाणंहृषीकेशमुपावर्त्तंतसर्वशः॥प्रमथ्यसर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैस्ततः
रूपंकृत्वामहाभीमंजहाराशुसमेदिनी॥तस्यविक्रमतोभूमिंचंद्रादित्यौस्तनांतरे॥नभःप्रक्रममाणस्यनाभ्यांकिलसमास्थि
तौ॥परमाक्रममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थितौ॥विष्णोरतुलवीर्यस्यवदंत्येवंद्विजातयः॥हृत्वासमेदिनींकृत्स्नांहत्वाचासुरपुंगवा
न्॥ददौशक्रायत्रिदिवंविष्णुर्बलवतांवरः॥एषतेवामनोनामप्रादुर्भावोमहात्मनः॥वेदविद्भिर्द्विजैरेतत्कथ्यतेवैष्णवंयशः
॥भूयोभूतात्मनोविष्णोःप्रादुर्भावोमहात्मनः॥दत्तात्रेयइतिख्यातःक्षमयापरयायुतः॥तेननष्टेषुवेदेषुप्रक्रियासुमखेषुच
चातुर्वर्ण्येचसंकीर्णेधर्मेशिथिलतांगते॥अभिवर्द्धतिचाधर्मेसत्येनष्टेनृतेस्थिते॥प्रजासुशीर्यमाणासुधर्मेचाकुलतांगते॥सयज्ञाःसक्रियावेदाःप्रत्यानीताहितेनवै॥चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णंकृतंतेनमहात्मना॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

तेनदैहयराजस्यकार्त्तवीर्यस्यधीमतः॥वरदेनवरोदत्तोदत्तात्रेयेणधीमता॥एतद्बाहुद्वयंयत्तेमृधेममकृतेनृप॥श
तानिदशबाहूनांभविष्यंतिनसंशयः॥पालयिष्यसिकृत्स्नांचवसुधांवसुधेश्वर॥दुर्निरीक्ष्योरिवृंदानांयुद्धस्थश्चभविष्य
सि॥एषतेवैष्णवःश्रीमान्प्रादुर्भावोद्भुतःश्रुतः॥कथितोवैमहाराजयथाश्रुतमरिंदम॥भूयश्चजामदग्न्योयंप्रादुर्भावोम
हात्मनः॥यत्रबाहुसहस्रेणनिर्मितंदुर्जयंरणे॥रामोर्जुनमनीकस्थंजघाननृपतिंप्रभुः॥रथस्थंपार्थिवंरामःपातयित्वार्जु
नंभुवि॥धर्षयित्वायथाकामंक्रोशमानंचमेघवत्॥कृत्स्नंबाहुसहस्रंवैचिच्छेदभृगुनंदनः॥परश्वधेनदीप्तेनज्ञातिभिःसहि
तस्यवै॥कीर्णाक्षत्रियकोटीभिर्मेरुमंदरभूषणा॥त्रिसप्तकृत्वःपृथिवीतेननिःक्षत्रियाकृता॥कृत्वानिःक्षत्रियांचैवभार्गवः
सुमहायशाः॥सर्वपापविनाशायवाजिमेधेनचेष्टवान्॥तस्मिन्यज्ञेमहादानेदक्षिणांभृगुनंदनः॥मरीचयेददौप्रीतः
कश्यपायवसुंधरां॥वारणांस्तुरगांश्चैवरथांश्चवरपिनोवरः॥हिरण्यमक्षयंधेनुर्गजेंद्रांश्चमहामनाः॥ददौतस्मिन्महा
यज्ञेवाजिमेधेमहायशाः॥अद्यापिचहितार्थायलोकानांभृगुनंदनः॥चरमाणस्तपोदीप्तंजामदग्न्यःपुनःपुनः॥तिष्ठते
वैवभ्रामंमहेंद्रपर्वतोत्तमे॥एषविष्णोःसुरेशस्यश्रीवत्सांकस्यधीमतः॥जामदग्न्यइतिख्यातःप्रादुर्भावोमहात्मनः॥च
तुर्विंशेयुगेचापिविश्वामित्रःपुरस्सरः॥यज्ञेदशरथस्यायपुत्रःपद्मदलेक्षणः॥कृत्वात्मानंमहाबाहुश्चतुर्धाप्रभुरीश्वरः॥

जनस्थानेदंडकारण्ये

हरि· ८६ लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः॥ प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां नियहाय च॥ धर्मस्य च विवृद्ध्यर्थं जज्ञे तत्र प्रतापवान्॥
तमप्याहुर्मनुष्येंद्रं सर्वभूतपतेस्तनुं॥ तस्मै दत्तानि सर्वाणि विश्वामित्रेण धीमता॥ यज्ञविघ्नकरा येन मुनिना भावितात्मना॥
यत्रै माहेश्वरं चापं क्रीडया लीलया पुरा॥ यः समासर्वधर्मज्ञ चतुर्दश वने वसन्॥ लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः॥
रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जनैः॥ पूर्वोचितत्वात्सा लक्ष्मी भर्तारमनुगच्छति॥ चतुर्दश वने तप्तान्पो वर्षाणि राघव॥
जनस्थाने वसन्कार्यं त्रिदशानां चकार ह॥ सीतायाः पदमन्विच्छन्लक्ष्मणानुचरो विभुः॥ विराधं च कबंधं च राक्षसौ भीमविक्र-
मौ॥ जघान पुरुषव्याघ्रो गंधर्वौ शापविक्षतौ॥ हुताशनार्कांशुतडिद्घनाभैः प्रतप्तजांबूनदचित्रपुंखैः॥ महेंद्रवज्राशनि-
तुल्यसारैः शरैः शरीरेण वियोजितो बलात्॥ सुग्रीवस्य कृते येन वानरेंद्रो महाबलः॥ वाली विनिहतो युद्धे सुग्रीवश्चाभि-
षेचितः॥ देवासुरगणानां च यक्षराक्षसपक्षिणां॥ पत्रवध्यं राक्षसेंद्रं रावणं युद्धदुर्मदं॥ युक्तं राक्षसकोटीभिर्नीलां- राम· ८६
बुजजयोपमं॥ त्रैलोक्यद्रावणं क्रूरं हराचारं महाबलं॥ दुर्जयं दुर्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्रमं॥ दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वर-
दानेन दर्पितं॥ महाभ्रघनसंकाशं महाकायं महाबलं॥ तमागस्कारिणं क्रूरं पुलस्त्यं युधि दुर्जयं॥

जातरूपमयीं भार्यां जातरूपान्निगुण्यकृतवान्क्रिलात्॥ न पर्यदेवन्नकृतः प्रसन्नास्य एव जातिं क्षत्रं स्नजाति॥ पर्यचरत्परिचारः ना

तमागस्कारिणं क्रूरं पौलस्त्यं युधि दुर्जयं॥ सज्ञातिपुत्रसचिवं ससैन्यं क्रूरनिश्चयं॥ रावणं निजघानाजौ रामो भूतपतिः पुरा॥ मधोश्च त-
योदमो लवणो नाम राक्षसः॥ हतो मधुवने वीरो वरदत्तो महासुरः॥ समरे युद्धशौंडेन तथान्येपि च राक्षसाः॥ एतानि कृत्वा कर्माणि रा-
मो धर्मभृतां वरः॥ दशाश्वमेधाञ्जारूथ्यानाजहार निरर्गलान्॥ नाश्रूयंताशुभा वाचो नाकुलं मारुतो ववौ॥ न वित्तहरणं वासी-
द्रामे राज्यं प्रशासति॥ पर्यदेवन्न विधवा नानर्थाश्च भवन्कचित्॥ सर्वमासीज्जगद्दांतं रामे राज्यं प्रशासति॥ न प्राणिनां भयं चाप्सु
जलानिलवधात्मजं॥ न चास्म वृद्धबालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते॥ ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रता॥ रामः एकोनवङ्गरोगिमः
पालयिता भवत्॥ सहस्रपुत्रिणश्चासंस्तथा वर्षसहस्रिणः॥ अरोगाः प्राणिनश्चासन्रामे राज्यं प्रशासति॥ देवतानामृषीणां च मा-
नुषाणां च सर्वशः॥ पृथिव्यां सहवासोभूद्रामे राज्यं प्रशासति॥ गाथाप्यत्र गायंति ये पुराणविदो जनाः॥ रामे निबद्धास्तत्वार्थाभि-
ज्ञास्तस्यैव धीमतः॥ श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषणः॥ आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कंधो महाभुजः॥ दशवर्षसह-
स्राणि दशवर्षशतानि च॥ अयोध्याधिपतिर्भूत्वा रामो राज्यमकारयत्॥ ऋक्सामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महास्वनः॥

स्यचरत्॥ नातिक्रांतः वतः नत्तपोद्ध॥

हरि· वर्षसहस्राणि बहुवचनादशैवा॥ दसमवाय॥ समाजदिवंयातः॥ सर्वलोकैः सहेतिशेषः नवमे अवतारे॥ ॥

५७ अस्तुछिन्नो नवद्राष्टे दीप्यतां तुज्यतामिति॥ सत्ववान् गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसः॥ अतिसूर्यं च वन्द्रं च रामो दाशरथिर्बभौ॥ ईजे
ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः॥ हित्वा पेश्यां दिवं यातो राघवः सुमहाबलः॥ एवमेष महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनंदनः॥ रावणं
सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः॥ वैशं०॥ अपराः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महाबाहु प्रादुर्भावो महात्मनः॥ विख्यातो मथुराकल्पे
सर्वलोकहिताय वै॥ यत्र शाल्वं च मैदं च कंसं द्विविदमेव च॥ अरिष्टं वृषभं केशी पूतना दैत्यदारिकां॥ नागं कुवलयापीडं चाणूरं
मुष्टिकं तथा॥ दैत्यान्मानुषदेहस्थान् सूदयामास वीर्यवान्॥ छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः॥ नरकश्च हतः संख्ये यवन
श्च महाबलः॥ हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसः॥ दुराचाराश्च निहताः पार्थिवाये महीतले॥ नवमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पुरा
नवत्॥ वेदव्यासस्ततो जज्ञे जातूकर्ण्यपुरस्सरः॥ एकवेदं चतुर्धा तु कृतं तेन महात्मना॥ जनितं भारतं वंशः सत्यवत्यासुतेन च॥
एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावि महात्मनः॥ अतीताः कथिता राजन् कथ्यंते चाप्यनागताः॥ कल्किर्विष्णुयशा नाम शंभलग्रामको मे द्वि
जः॥ सर्वलोकहितार्थाय भूयोत्पत्स्यते प्रभुः॥ दशमे भाव संपन्नो याज्ञवल्क्य पुरस्सरः॥ क्षपयित्वा च तान् सर्वान् भाविनार्थेन चोदितान्
गंगायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति मानुगः॥ ततः कालेत्यतीते तु सामात्यः सहसैनिकः॥ नृपेष्वथ प्रणष्टेषु तदा त्वप्रग्रहाः प्रजा

राम० ५७

निष्ठाः स्थितं नाशं वा॥ कुलेराजकुले चर्यः प्रेहः जिन्मार्थाः देवापि जुजंति संधिरार्षः योगेश्वरस्य विष्णोर्योगमायाः विहन्नलीलाविजमो वतारान्
कहिंश्मन्यधस्यादेः समहिंश्मरि॥ एकचत्वारिंशः ॥चत्वारिंशे हि संयुक्ते सर्वदेवपराजये॥ देवाश्याप्यायिताः सर्वे प्रत्यहो भूयविष्णुनाः

हतेन निहते चैव हत्वा चान्येन माहवे॥ परस्पर हतत्वास्य निराक्रंदास्य दुःखिताः॥ एवं कष्टमनुप्राप्ता कलिसंध्यांशकेतदा॥ प्रजाश्च
यं प्रयांति स्मसार्द्धं कलियुगेन ह॥ क्षीणे कलियुगे तस्मिन् निराक्रंदा मुदुःखिताः॥ क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतयुगं पुनः॥ प्रवक्ष्य
ते यथान्यायं स्वभावाद्देवतान्यथा॥ एते चान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगुणैर्युताः॥ प्रादुर्भावि पुराणेषु गीयंते ब्रह्मवादिभिः॥ यत्र देवापि
मुह्यंति प्रादुर्भावानुकीर्तने॥ पुराणे वर्त्तते यत्र वेदश्रुतसमाहितं॥ एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भावानुकीर्तनं॥ कीर्तितं कीर्तनीय
स्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः॥ प्रियंते पितरस्तस्य प्रादुर्भावानुकीर्तनात्॥ विष्णोरमितवीर्यस्य वदत्येवं द्विजातयः॥ एतास्तु योगेश्व
रयोगमायाः श्रुता विमुच्येत नरस्तु पापैः॥ ऋद्धिं समृद्धिं विपुलांश्च भोगान् प्राप्नोति शीघ्रं भगवत्प्रसादात्॥ ॥ इति खिले पुष्क
रे वंशे प्रादुर्भावसंग्रहः॥ वैशंपायन उ०॥ विस्पष्टं शृणु मे विष्णोर्हरित्वं च कृते युगे॥ वैकुंठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च॥
ईश्वरत्वं च तस्येदं कर्मणां गहनां गतिः॥ संप्रत्यतीतां भाव्यं च शृणु राजन् यथातथं॥

विष्वत्वं विश्वात्मकत्वं॥ मेमताद्धरितं भयहारित्वं॥ वैकुंठत्वं आश्रयतं गहनां दुर्ज्ञेयं कर्मणां विसृष्टादीनां कलिंग प्रत्यक्षमूर्त्तिः
॥

हरि·
९८

तेनतिष्ठतीतिप्रस्फुलिंगस्थः यत्रावतारयद्गणो तेदेवा॥ सप्तमारुताः श्चावहाद्यः ररासशहं चक्रे॥ व॥

अमक्तोव्यक्तिलिंगस्थोयएषभगवान्प्रभुः॥नारायणोह्यनंतात्माप्रभवोव्ययएवच॥एषनारायणोभूत्वाहरिरासीत्कृतेयुगे॥ब्र
ह्माशक्रश्चसोमश्चधर्मःशुक्रोबृहस्पतिः॥ अदितेरपिपुत्रत्वमेत्ययादवनंदन॥ एषविष्णुरितिख्यातइंद्रादवरजोऽभवत्॥ प्र
सादजेयुश्चविभोरदित्यापुत्रजन्मनत॥ वधार्थंसुरशत्रूणांदैत्यदानवरक्षसां॥ प्रधानात्मापुराह्येषब्रह्माणमसृजत्प्रभुः॥ सो
सृजत्पूर्वंपुरुषःपुराकल्पेप्रजापतीन्॥ तेतन्वानास्तनुस्तत्रब्रह्मवंशाननुत्तमान्॥ तेभ्योऽभवन्महात्मभ्योबहुधाब्रह्मशाश्वतं॥
एतदाश्चर्यभूतंतुविष्णोःकर्मानुकीर्तनं॥ कीर्तनीयस्यलोकेषुकीर्त्यमानंनिबोधमे॥ वृत्तेवृत्रवधेतातवर्त्तमानेकृतेयुगे॥ आ
सीत्त्रैलोक्यविख्यातःसंग्रामस्तारकामयः॥ तत्रस्मदानवाघोराःसर्वेसंग्राममोहिताः॥ घ्नंतिदेवगणान्सर्वान्सयक्षोरगरा
क्षसान्॥ तेवध्यमानाविमुखाःक्षीणप्रहरणारणे॥ त्रातारंमानसाजग्मुःदेवंनारायणंप्रभुं॥ एतस्मिन्नंतरेमेघानिर्वाणांगा
रवर्चसः॥ सार्कचंद्रग्रहगणंछादयामासुरंबरं॥ चलविद्युद्गणाविद्धाघोरानिर्ह्रादकर्म्मिणः॥ तेन्योन्यवेगाभिहताःप्रववु
सप्तमारुताः॥ दीप्ततोयाशनीपातैर्वज्रवेगानिलाकुलैः॥ ररासघोषैरुत्पातैर्दह्यमानमिवांबरं॥ पेतुरुल्कासहस्राणिपेतुरा
काशगान्यपि॥ न्युब्जानिचविमानानिप्रपतंत्युत्पतंतिच॥ चतुर्युगांतपर्यायेलोकानांयद्भयंभवेत्॥

राम·
९८

चतुर्युगांतपर्यायेचरमश्चतुर्युगपरिवर्त्ते॥ नैशाकालोपमेननातीतिसंबंधः बलाहकतनुरूपंमेघकेशीतमधाकृष्णवर्णेनचतुर्दशगु

तादृशाण्येवरूपाणितस्मिन्नुत्पातदर्शने॥ तामसानिष्प्रभेसर्वंनप्रज्ञायतकिंचन॥ तमिरौघपरिक्षिप्तानरेजुश्चदिशोदश॥ निवे
शरूपिणीकालीकालमेघावगुंठिता॥ घोर्नभात्यभिभूतार्कघोरेणतमसाहृता॥ तान्घनौघान्सतिमिरान्दोर्भ्यांसंक्षिप्यसप्र
भुः॥ वपुःसंदर्शयामासदिव्यंकृष्णवपुर्हरिः॥ बलाहकांजननिभंबलाहकतनूरुहं॥ तेजसावपुषाचैवकृष्णंकृष्णमिवाचलं॥
दीप्तपीतांबरधरंतप्तकांचनभूषणं॥ धूमांधकारवपुषंयुगांताग्निमिवोच्छितं॥ चतुर्द्विगुणपीनांसंकिरीटच्छिन्नमूर्द्धजं॥
चामीकरकराकारैरायुधैरुपशोभितं॥ चंद्रार्ककिरणोद्योतंगिरिकूटमिवोच्छितं॥ नंदकानंदितकरंशरांशीविषधारिणं॥
शक्तिचित्रंहलोदग्रंशंखचक्रगदाधरं॥ विष्णुशैलंक्षमामूलंश्रीवृक्षंशार्ङ्गधिगिलं॥ हयग्रवरसंयुक्तेसुपर्णद्विजशोभिते॥
चंद्रार्कचक्ररचितेमंदराक्षधृतांतरे॥ अनंतरश्मिसंयुक्तेदुर्द्दर्शेमेरुकूबरे॥ तारकाचित्रकुसुमेग्रहनक्षत्रबंधुरे॥ भये
ष्वभयदंव्योम्निदेवानांसमपराजिते॥ ददृशुस्तेस्थितंदेवादिव्येलोकमयेरथे॥ तेकृतांजलयःसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाः॥

णपीनांसंचारतारोद्विगुणाश्चतेपीनाः स्कंधाश्चेसायस्यतेचामीकरकराकारैचमीकरंसुवर्णंतन्मयाःकराकाराःमुष्ट्योयेषु।
तैःनंदकानंदितकरंपुसजालंकृतहस्तं॥

ह.रि. सत्यसंधस्य सत्यप्रतिज्ञस्य॥ प्रातं सुरवं मे क्रियते संरुतं सिंधवो नघ॥ समुद्रश्च नाकमागादयस्तयइतिपिद्देवमोह्यमार्गसिंहतो ज्ञा

८८ जयः शक्रं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः॥ स तेषां तां गिरं श्रुत्वा विष्णुर्दयितदेवता॥ मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे॥ ञा
काशे तु स्थितो विष्णुः सोत्तमे पुरुषोत्तमः॥ उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः॥ शांतिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः॥ जि
तामे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं प्रतिगृह्यतां॥ ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः॥ देवाः प्रीतिं परां जग्मुः प्राप्येवामृतमुत्त
मं॥ ततस्तमः संक्रियते वनेश्च श्ववलादकाः॥ प्रववुश्च शिवा वाताः प्रसन्नाश्च दिशो दश॥ ज्योतींषि च प्रसन्नानि ज्योतींषि चप्रद
क्षिणं॥ प्रदसानि वते जांसि च कुरुर्कं प्रदक्षिणं॥ न विग्रहं ग्रहं चक्रुः प्रसेदुश्चापि सिंधवः॥ नीरजस्काबभुर्मार्गा नाकमाशादयश्च
यः॥ यथाध्वमूहुः सरितो नापि चक्षुभिरे र्णवाः॥ आसन्शुभानींद्रियगणा नराणामंतरात्मसु॥ महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चे रधी
यत॥ यज्ञेषु च हविः स्वादु शिवमाप चपावकः॥ प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसं॥ विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वा विनि
धनेगिरिं॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे विष्णुप्रतिज्ञा॥ वैशंपायनउ०॥ ततो भयं विष्णुमुखात्श्रुत्वा दैत्येय दानवाः॥ उद्योगं प राम० ८८
रमं चक्रुर्युद्धाय युधि दुर्जयाः॥ मयस्तु कांचनमयं त्रिनल्वांतरमक्षयं॥ चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पित महायुधं॥ किंकि
णीजालनिर्घोषं द्वीपचर्म्मपरिस्कृतं॥ रुचितं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च भूषितं॥ ब

त॥ इति दिवतारिंशः॥ चत्वारिंशो विप्र युक्ते यदेवे सुरसागमे॥ दैत्यसंनहनं पूर्वं वर्ण्यते भारव ध्वजे विष्णुमयं विष्णुसंश्रयाद्देवेषु
इतिशेषः

त्रिनल्वांतरं हादशशतसहस्रविस्तृतं नल्वो हस्तचतुःशतानीति कोविक्रमं तमिति सोपचारिकं॥ इहामृगगणैः कृत्रिमसत्वमूर्ये

इहामृगगणाकीर्णं पक्षिभिश्च विराजितं॥ दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरनिनादितं॥ स्वक्षे ध्वजे वरं धुर्यं सूपस्थानमगोपमं॥
गदापरिघसंपूर्णं मूर्त्तिमंतमिवार्णवं॥ हेमकेयूरवलयं स्वर्णकुंडलकूबरं॥ सपताकध्वजोदग्रं सादित्यमिव मंदरं॥
गजेंद्रनोदवपूषां अवृके सरवर्चसं॥ युक्तम् हृसहस्रेण सहस्रांबुनिनादितं॥ दिप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजं॥
अधितिष्ठन्नकांक्षां मेरुदीप्तइवांशुमान्॥ तारस्तु क्रोशविस्तारमायसं वाघसङ्कुलं॥ शैलोत्कटसमाकारं नीलांजनचयो
पमं॥ काललोहाष्टचरणं लौहेषायुगकूबरं॥ तिमिरोगारकरणं गर्जंतमिव तोयदं॥ लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशि
तं॥ आयसैः परिघैः शूलैः क्षेपणीयैश्च विष्णुभिः॥ प्रासैः पाशैश्च वितते रवसक्तैश्च मुद्गरैः॥ शोभितं त्रासनियैश्च तोमरैः
सपरश्वधैः॥ उद्यतो द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मंदरं॥ युक्तं खरसहस्रेण सोध्यारोहद्र्योत्तमं॥ विरोचनस्तु संक्रुद्धो गदा
पाणिरवस्थितः॥ प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तश्रृंग इवाचलः॥ युक्तं हयसहस्रेण हयग्रीवस्य दानव॥
राकाशमाप्तमूमस्केशोज्ञनवी
ड॥ खगमोपमं गिरितुल्यं॥ जंबकेस्मरवर्चसं॥ नल्वकवर्णः श्वेतलोकरमसाकारं गिरिशिखरोद्भवं तिमिरोगारवर्णां खितिकृत्सव
र्णामित्यर्थः॥ रंजितं वहं॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

यानेरथंश्चायसः कृतश्रमः॥

स्यदनेवाहयामाससपत्नानीकमर्दनं॥ आयतेबकुसाहस्त्रेधनुविस्फारयन्मदृतः॥ वराहः प्रमुखेतस्थौश्चावरोहइवाचलः॥ खरस्तुविन्नरन्दर्प्यनेत्राभ्यांरोषजंजलं॥ स्फुरदंतौष्ठवदनःसंग्रामोसौस्यकोद्धतः॥ त्वष्टात्वष्टदशाहथंयानमास्थायमुच्यते॥ व्यूढेतोदानवैर्व्यूहैः परिचक्रामवीर्य्यवान्॥ विप्रचितिसुतस्वेतेश्वेतकुंडलभूषणः॥ श्वेतशैलप्रतीकाशोयुद्धायाभिमुखस्थितः॥ अरिष्टोबलिपुत्रश्चवरिष्टोद्रिशिलायुतः॥ युद्धायाभिमुखस्तस्थौधराधरइवापरः॥ केशोरस्त्वतिसाहस्त्वान्किशोरइववोदितः॥ अभवदैत्यसैन्यस्यमध्येरविरिवोदितः॥ लंबस्तुलंबमेघाभःप्रलंबांबरभूषणः॥ दैत्यव्यूहगतोभातिसनीहारइवांशुमान्॥ स्वर्भानुर्वक्रयोधीतुदशनौष्ठेक्षणायुधः॥ अमेतिष्ठतिदेवानांप्रमुखेसुमदाम्रदः॥ अन्येहयगताभांतिनागस्कंधेषुचापरे॥ सिंहव्याघ्रगताश्चान्येवराहर्षेषुचापरे॥ केचित्खरोष्ट्रयातारःकेचित्तोयदवाहनः॥ नानापत्तिगताश्चान्येकेचिदस्यवनवाहनाः॥ पतिनस्त्वपरेदैत्याभीषणाविकृताननाः॥ एकपादाद्विपादश्चनदंतोयुद्धकांक्षिणः॥ प्रक्ष्वेलमानाबहवःस्फोटयंतस्तथेतभुजान्॥ हृष्टशार्दूलनिर्घोषानेदुर्दानवपुंगवाः॥ तेगदापरिघैरुग्रैर्धनुर्व्यायामशालिनः॥ बाहुभिःपरिघाकारैस्तर्जयंतिस्मदेवताः॥ प्रासैःपाशैश्चखड्गैश्चतोमरांकुशपट्टिशैः॥ चिक्रीडुस्तेशतघ्नीश्चितधमरैश्चमुद्गरैः॥ गंडशैलैश्चसैलैश्चपरिघैश्चतमायुधैः॥ २

दैत्यमहस्रेगर्दिसंकुलैरेरोगोपामुदपायुसंग्राम्माम्यासोश्येवाघमिवकालसंप्रसतं॥ इतिचित्रतारिंश॥ विस्तरोदेवसैन्यस्यचत्वारिंशोचतुष्षुजि॥ तेषांसंहननंचैवप्रोच्यतेतिमनोहरे॥ श॥ संनद्धंतनसममद्यतसत्वहावभूवुः॥ पुरतःप्रथमतःग्रामणीःश्रेष्ठ्यदिप्रवरोग

चक्रस्यदैत्यप्रवरोश्चकुरानेदितंबले॥ एवंदानवसैन्यंतत्सर्वंयुद्धमदोत्करं॥ देवतानिमुखंतस्थौमेघानीकमिवोद्धतं॥ तद्भुतंदैत्यसहस्त्रंगर्देवाद्यञ्चितोयंषुदशैलकल्पे॥ बलंरराँयास्मुदयावकाशंपिपुयुश्रपयोन्मेत्रमिवावभासे॥ इतिखिलेपुहरिवंशेदेवासुरयुद्धेदैत्यसैन्यदर्शनं॥ वेशं०॥ श्रुतस्तदैत्यसैन्यस्यविस्तरस्तातविग्रहे॥ सुराणांसर्वसैन्यस्यविस्तरंवैशंप्रवंशृणु॥ आदित्यावसवोरुद्राश्चाश्विनौचमहाबलौ॥ सबलासानुगाश्चैवसन्नह्यंतयथाक्रमं॥ पुरुहूतस्तुपुरतोलोकपालसहस्रदृक्॥ ग्रामणीःसर्वदेवानामारुरोहसुरद्विपं॥ सर्वेनास्यरथःपार्श्वेपक्षिप्रवरवेगवान्॥ सुचारुचक्रचरणौहेमवज्रपरिष्कृतः॥ देवगंधर्वयक्षौघैरनुयातसहस्त्रशः॥ दीप्तिमद्भिःसदस्यैश्चमदर्षिभिरभिष्टुतः॥ वज्रविस्फूर्जितोद्भूतैर्विद्युदिंद्रायुधार्पितैः॥ गुप्तोबलाहकगणैःपर्वतैरिवकामगैः॥ यमारूढःसभगवान्पर्य्येतिमघवान्जगत्॥ हविर्धानेषुगायंतिविप्रामखमुखेस्थिताः॥ सर्गेश्वराःकृतुयानेषुदेवकल्पानिनादिषु॥ संदंयमुपन्संतिशातशोप्सरोगणाः॥ केतुनानंवंशराजेनज्वाजमानोयथारविः॥

रुद्रःतथैगयान्॥ गजेसमारूढःपर्य्येतिसर्वत्रगच्छति॥ हविर्धानेषुवेदविदविपनकालेषुविप्राःमेधमविनोगायंतिसइंद्रपर्य्येतिसन्वयः

हरि०
२१

केतुनाध्वजेनसमाविध्यभ्रामयित्वाहारणोनारेणासमूहेनअर्पितंयामसुदर्शनस्यसहारनारार्पितादरः॥ चतुर्थुपदेषु॥

युक्तोद्वयसहस्रेणमनोमारुतरंहसा॥सस्यंदनवरोनातियुक्तोमातलिनानदः॥कृष्णपरिवृतोमेरुभास्करस्येवतेजसा॥यमस्तु
दंडमुद्यम्यकालयुक्तंचमुद्गरं॥तस्थौसुरगणानिकेदैत्यान्नादेननादयन्॥चतुर्भिःसागरैर्गुप्तोलेलिह्यद्भिश्चपन्नगैः॥शंखमु
क्तांगदधरोबिभ्रत्तोयमयंवपुः॥कालपाशंतुसंगृह्यहृदयेशशिकरोपमे॥वायौरीतजलोद्गारैःकुर्वन्लीलासहस्रशः॥पांडु
रोद्धृतवसनःप्रवालरुचिराधरः॥मणिश्यामोत्तमवपुर्हारोत्तमविभूषितः॥वरुणःपाशभृन्मध्येदेवानीकस्यतस्थिवान्॥यु
द्धवेलामभिलषन्भिन्नवेलइवार्णवः॥यक्षराक्षससैन्येनगुह्यकानांगणैरपि॥मणिश्यामोत्तमवपुःकुबेरोनरवाहनः॥यु
क्तश्चशंखपद्माभ्यांनिधीनामधिपःप्रभुः॥देवोविचित्रेभ्योभ्यामानोद्यपाणिरदर्शत॥विमानयोधीधनदोविमानेपुष्पकेस्थि
तः॥सराजराजःशुशुभेयुद्धार्थीनरवाहनः॥प्रेक्षमाणःशिवसखःसाक्षादिवशिवःस्वयं॥पूर्वपक्षंसहस्राक्षःपितृराजस्तुदक्षि
णं॥वरुणःपश्चिमंपक्षमुत्तरंनरवाहनः॥चतुर्षुयुक्ताश्चत्वारोलोकपालाबलोत्कटाः॥स्वासुदिक्षुरक्षन्तितस्यदेवबलस्यते राम०
सूर्यःसप्ताश्वयुक्तेनरथेनाग्रयगामिना॥श्रियाज्वलमानेनदीप्यमानेश्वरःशरैः॥उदयास्तमयचक्रेणमेरुपर्यंतगामिना॥ २१
दिविगच्छताचक्रेणतपतालोकमव्ययं॥सहस्ररश्मियुक्तेनभ्राजमानेनतेजसा॥रराजमध्येदेवानांद्वादशादित्याईश्वरः॥

त्रिदिवद्वाराचक्रेणस्वर्गमार्गभूतरश्मिजालेन॥रसानांरमनमाश्रयं॥जगतःश्वासोच्छ्वासात्मकस्य॥उपशब्दोपेतिर्जस्फोटकारणोकृष्ण

सोमःश्वेतहयेयातिस्यंदनेशीतरश्मिमान्॥हिमतोयप्रपूर्णाभिर्भाभिराप्लावयन्जगत्॥तमृक्षयोगानुगतंशिशिरांशुंद्विजेश्वरं॥
जगच्छायोङ्कितवपुर्नैशस्यतमसःक्षयं॥ज्योतिषामीश्वरंव्योम्निरसानांरसदंप्रभुं॥ओषधीनांपवित्राणांनिधानममृतस्यच
जगतःप्रथमंभागंसौम्यंशीतमयंरसं॥ददृशुर्दानवाःसोमंहिमप्रहरणंस्थितं॥यःप्राणःसर्वभूतानांपंचधाविद्यतेनृषु॥सप्तकंभ
गतोलोकान्योधारवराचरन्॥यमाहुरग्नेर्यंतारंसर्वप्रभवमीश्वरं॥सप्तस्वरगतायस्यवाणीगीभिरुदार्यते॥यंवदंत्युत्तमंभूतं
नेयवदंत्यशरीरिणं॥यमाहुराकाशगमंशीघ्रगंशब्दरूपिणं॥सवायुःसर्वभूतायुरुद्धतस्वेनतेजसा॥बभौप्रव्यथितोदैत्यान्
प्रतिलोमसतोयदः॥मरुतोदेवगंधर्वाविद्याधरगणैःसह॥विकिंदुरसिभिःशुभ्रैर्निर्मुक्तोपत्रगेरव॥सृजंतःसर्पपतयस्तीव्ररो
षमयंविषं॥शरभूताशरैरंगाणांवैरुद्ध्यातिमुखादिवि॥पर्वतास्तुशिलाशृंगैःशतशाखैश्चपादपैः॥उपतस्थुःसुरगणान्प्रहस्तुदेवन
वंवलं॥यःसदैवोहृषीकेशोपद्मनाभस्त्रिविक्रमः॥कृष्णवर्त्मायुगांताभोविश्वस्यजगतःप्रभुः॥समुद्रयोनिर्मधुहाहव्यभुक्क्रतु
कर्तृकः॥भूरापोव्योमभूतात्माशामःशांतिकरोतिरः॥जगद्योनिर्जगद्दोजाजगद्गुरुदारधी॥लोकमयाविबोधंतमुद्यम्योत्तमतेज
सं॥श्रीरामममरानिकेचकेचक्रगदाधरः॥सपरीवेषमुद्यंतेसवितुर्मंडलंयथा॥सत्येनालंममहतीसर्वासुरविनाशने॥

वमहुर्जैयमार्गं॥

तुल्यमतेजसं चक्रं॥ पुंस्त्वमार्यं भुजगारिध्वजो गरुडकेतुः स्फीतं प्रकाशबहुलं॥ तदेव क्रोडमवलंबं वतेन॥ क्रोडपर्यंतमासेनेत्यर्थः॥ जो
करेणकालोष्ट्रहतो शत्रुकालप्रदोगते॥ शेषे भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः॥ दधारायुधजालानि शार्ङ्गादीनि महाबलः॥ स
करूपपस्मात्मनवं दिने भुजगभोजनं॥ पवनाधिकसंपातं गगनक्षोभणं खगं॥ भुजगेंद्रेण वदने निविष्टेनाविराजितं॥ अमृता
रंभनिर्मुक्तं मंदराद्रिमिवोच्छ्रितं॥ देवासुरविमर्देषु शतशो दृष्टविक्रमं॥ महेंद्रेणामृतस्यार्थे वज्रेण कृतलक्षणं॥ शिखिनं
मौलिनं चैव तप्तकुंडलभूषणं॥ विचित्रपत्रवसनं धातुमंतमिवाचलं॥ स्फीतक्रोडावलंबेन सीतांशुसमतेजसा॥ भोगीभो
गावसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता॥ पक्षाभ्यां चारुचित्राभ्यामाच्छादयं तं चलीलया॥ युगांते सेंद्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवांबरं॥ नीललो
हितपीताभिः पताकाभिरलंकृतं॥ केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनं॥ अरुणावरजं श्रीमानारुरोह रणे हरिः॥ सुवर्णं
खे नवपुषा सुपर्णं खे चरोत्तमं॥ तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः॥ गीर्भिः परममंत्राभिस्तुष्टुवुश्च गदाधरं॥ तद्वैश्रव
णसंश्लिष्टं वैवस्वतपुरस्सरं॥ वारिराजपरिक्षिप्तं देवराजविराजितं॥ चंद्रप्रभाभिर्विमलं युद्धमंडपरवेगितं॥ पवनावि
द्धनिर्घोषं संप्रदीप्तहुताशनं॥ विष्णोर्जिष्णोर्महद्दिव्यं भ्राजिष्णोस्तेजसाहृतं॥ बलं बलवदुद्धर्षं युद्धायसममवर्तत॥ स्वस्त्यस्तु
देवेभ्य इति स्तुवंस्तत्र गिरा जगौ॥ ४॥
गिरिभोगावसक्तेन सर्पदेहसंबद्धेन रत्नेन भुजंगमहतिशेषः॥ तिद्यांनुडोग्रनस चैरेस्य स
ह्रसमाकुलं॥ अंगिराश्च वादित्यड नावश्चार्षः॥ —

राम० १२

इति चतुश्चत्वारिंशः॥ चत्वारिंशेऽपंचयुद्धे देवसैन्ये पराजिते॥ मयमायाप्रकर्षश्च कृष्णसंजयवर्ण्यते॥ समीपं च समित्येको नाव मा चष्टे संगताव
स्वस्त्यस्तु देवतेभ्य इति उष्ठानावाक्यमब्रवीत्॥ इति श्रीहरिवंशे तारकामये विष्णोः संवहनं॥ वैशं॥ सर्वदेवमयो यस्तु सर्वधर्म
मयस्तु यः॥ तस्य विष्णोः सुरेशस्य तेजसा विधृताः सुराः॥ सबला सुनगाश्चैव त्रिदशा स्यमदोत्कटाः॥ प्रहर्तुं दानवं शेषं मंतरसाहसमस्य
तु॥ तासां च जातासां संजज्ञे तु मुजो विग्रहस्तदा॥ असुराणां सुराणां च परस्परजयैषिणां॥ दानवा देवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यताः॥ स
मीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः॥ तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं ह्यभूत्॥ धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च॥ ततो रथैः
प्रजविते वाहनैश्च प्रचोदितैः॥ उत्पतद्भिश्च गगनं सासिहस्तैः समंततः॥ विक्षिप्यमाणा मुशलैः प्रेक्ष्यमाणैश्च सायकैः॥ चापैर्वि
स्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः॥ तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलं॥ जगतस्त्रासजननं युगसंवर्तकोपमं॥ स्वहस्तमुक्तैः
परिघैः क्षिप्रयुक्तैश्च पर्वतैः॥ दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिंद्रपुरोगमान्॥ ते वध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाशिभिः॥ विषण्णमन
सो देवा जग्मुरार्तिं परां मृधे॥ ते स्वजालैः प्रमथिताः परिघैर्भग्नमस्तकाः॥ भिन्नोरस्का दिवि सुतैव मूरक्ते व्रणैर्बहु॥ संदिताः पा
शजालैश्च निष्प्रयत्नाः सुराः कृताः॥ प्रविष्टा दानवीं मायां न शेकुस्ते विचेष्टितुं॥ संस्तंभितमिवाभाति निष्प्राणसदृशाकृतिः॥ बलं सु
राणामसुरैर्निष्प्रयत्नायुधं कृतं॥ मायापाशान्विकर्षंश्च छिंदन्वज्रेण तीक्ष्णान्॥ शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेशाबहुलोचनः॥
न्वुः संदिताः बद्धाः॥

हरि · तामसीं इंद्रमायां चेंद्रविषयं सोमसमीपे॥ शीतोसुशलिलेशशिरजलेशयान्शयनादिते॥

१३ सदैत्यान्असुरेन्हतातदानवबलंमहत्॥ तामसेनास्त्रजालेनतमोभूतमथाकरोत्॥ तेनोन्येनावबुध्यंतदेवावादानवास्तथा॥
घोरेणतमसाविष्टापुरुहूतस्यतेजसा॥ मायापाशैर्विमुक्तास्त्रयत्नवंतसुरोत्तमः॥ वपूंषिदैत्यसंघानांतमोभूतान्यपातयत्॥
अवध्वस्ताविसंज्ञाश्चतमसानीलवर्चसः॥ पेतुस्तेदानवगणाछिन्नपक्षाइवाचलाः॥ दैत्यानांतदनीभूतमंधकारमहार्णवं
प्रविष्टंबलमुत्तस्तंतमोभूतमिवावृतौ॥ अथासृजन्महामायांमयस्तांतामसींदहन्॥ युगांतेलोकदहनीसृष्टमौर्वेणाव
ह्निना॥ सादह्यन्तमःसर्वमायामयविकल्पिताः॥ दैत्याश्चादैत्यवपुषामयउत्तस्थुराहवेः॥ मायामौर्वीसमासाद्यदह्यमानादि
वौकसः॥ भेजिरेचंद्रविषयंशीतांशुशलिलेन्हदे॥ तेदह्यमानाकुर्वैणतेजसाभ्रष्टचेतस॥ शशंसुर्वज्रिणंदेवाःसंतप्तामामर
णोपिणाः॥ संतप्तेमाययासैन्येदह्यमानेचदानवैः॥ चोदितादेवराजेनवरुणोवाक्यमब्रवीत्॥ वरुणउवाच॥ पुराब्रह्मर्षिजः
शक्तःतपस्तेपेसुदारुणं॥ ऊर्वःपूर्वंसतेजस्वीसदृशोब्रह्मणोगुणैः॥ तंतपंतमिवादित्यंतपसाजगदव्ययं॥ उपतस्थुर्मुनिग · राम · १२
णादेवादेवर्षिभिसह॥ हरिण्यकशिपुंश्चैवदानवोदानवेश्वरः॥ ऋषिंविज्ञापयामासपुरापरमतेजसं॥ तेतमुचुर्ब्रह्मर्षि
योवचनंधर्म्मसंहितं॥ ऋषिवंशेषुभगवंछिन्नमूलमिदंकुलं॥ एकस्त्वमनपत्यश्चगोत्रंजन्मानुवर्त्तसे॥ कौमारंव्रतमा
स्थायक्लेशमेवानुवर्त्तसे॥

पयस्मात्गोत्रंनानुवर्त्तंसेपुत्रंनोत्पादयसि॥ कौमारंब्रह्मचर्यंक्लेशंक्लेशाकरंतपः॥ विप्रगोत्राणपत्यानि॥ विवक्तानिशुभानि॥ कार
वहूनिविप्रगोत्राणिमुनानांभावितात्मनो॥ एकदेहगतानिष्टंतिविभक्तानिविनाप्रजाः॥ परेपूत्पन्नभूतेपुतेषुनोनास्तिकारणं॥ भ
वांश्चतपसाश्रेष्टःप्रजापतिसमद्युतिः॥ तत्प्रवर्त्तस्ववंशायवर्धयात्मानमात्मना॥ त्वमाधस्त्वार्जितंतेजोद्वितीयंकुरुवितनु॥ सए
वमुक्तोमुनिभिमुनिर्मनासिताडितः॥ जगर्हेतान्षिगणान्ववचनंवेदमब्रवीत्॥ यथायंशाश्वतोधर्मोमुनानांविहितःप्रजा॥ आ
र्षोहिसेवतोकर्मवनमूलफलाशितां॥ ब्रह्मयोनौप्रसूतस्यब्राह्मणस्यात्मवर्त्तिनः। ब्रह्मचर्यंसुचरितंब्रह्माणमपिचाल्ययेत्॥
द्विजानांवृत्तयस्तिस्रोयेगृहाश्रवासिनः॥ अस्माकंतुविनिवनेवनाश्रमनिवासिनां॥ अब्भक्षावायुभक्षाश्चदंतोलूखलिकास्तथा
अश्मकुट्टानिरशनाःपंचातपतपाश्चये॥ एतेतपसितिष्टंतोव्रतैरपिसुदुश्चरं॥ ब्रह्मचर्यंपुरस्कृत्यप्रार्थयंतेपरांगतिं॥ ब्रह्म
चर्याद्ब्राह्मणस्यब्राह्मणत्वंविधीयते॥ एवमाहुःपरेलोकेब्रह्मब्रह्मविदोजनाः॥ ब्रह्मचर्येव्रतेधैर्यंब्रह्मचर्येस्थितेतपः॥ ये
स्थिताब्रह्मचर्येषुब्राह्मणास्तेदिविस्थिताः॥ ७॥
णंप्रयोजनंताडितःत्रोमितःतिस्रोयाजनाध्यायनप्रतिग्रहास्या॥

हरि०
२५

योगंब्रह्मचर्यादिसाधनं॥ अतोयुक्तमप्येवंकुरुतेत्युपसंहरति॥ तदिति॥ ततस्मात् भूतग्रामं विषयाश्रयं मनश्च पंचमं पंचानां इंद्रियाणां
प्रवर्तकं॥ समाधत्त मनसि स्थापयतः चरतेत्यर्थः॥ अघोरोयुक्तत इतियोगः गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ॥ आधाने सोमपा
निवसनसुवपनं स्मृतमिति क्षौरनिमित्तं तदभावे केशादृणां मुंडनं॥ असंकल्पे संकल्पः कर्म्माभिमानं तदभावे व्रतक्रिया व्रतानुष्ठानं

नास्तियोगंविनासिद्धिर्नास्तिसिद्धिंविनायशः॥ नास्तिलोके यशोमूलं ब्रह्मचर्यात्परंतपः॥ सन्निगृह्येंद्रियग्रामं भूतग्रामं च पंचमं॥
ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमंतपः॥ अयोगे केशादरणं असंकल्पे व्रतक्रिया॥ अब्रह्मचर्यं चर्या च त्रयं स्याद्दंतसेत्रितं॥ क
दाराः क्व संयोगः क्व च भावविपर्ययः॥ ययेयं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा॥ यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकमजितात्मनां॥
सृजध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन कर्मणा॥ मनसाति मतायेति धातव्या तपसि तनते॥ न दारयोगो बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनं॥ राम०
यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह निर्भयं॥ व्याहृतं सद्भिरत्यर्थमसद्भिरिव मे मतं॥ २५

अब्रह्मचर्ये ब्रह्मचर्याभावे आराध्याचरणं॥ नायस्त्रीकारपरीत्यागयोर्मध्ये दंतरमाह॥ क्व दारा इति संयोगः समाधिः क्व च भाववि
पर्ययः चित्तवृत्तिविपर्यासः चित्तवृत्तिर्हि स्वात्मरूपस्त्रीषु आसक्ते आत्मनिष्ठस्यात्मनीति भावः बीजं वीजाधानं॥

एषोहं स्वीयमेव वपुः द्वाभ्यां तराभ्यां शोधितं मनो येन यस्मि तादृशं॥ स्वमात्मविशेषणं वा॥ कृत्वा मनोमयं मनस्येव आत्मतत्र रुद्धं स्व

वपुः द्वाभ्यांतराभ्यां नमेष कृत्वा मनोमयं॥ दारयोगं विना सद्यः पुत्रमात्मनं तनूरुहं॥ एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति॥ वमे
नानेन विधिना दधिद्धेतमिवा प्रजा॥ उर्वसुतपसाविष्टो निवेश्योरुं हुताशने॥ ममंथैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभववारणी॥ तस्यो
रुमद्दसाभित्ता ज्वालामाली निरिंधनः॥ जगतो दहनाकांक्षी पुत्रोग्राः समपद्यत॥ उर्वशोरुं विनिर्भिद्य उर्वेनामौतकोनलः॥ द
धित्सन्निव लोकान्स जज्ञे परमकोपनः॥ उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं दीनया गिरा॥ क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये सृज स्व मां॥ त्रि
दिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृंभमाणो दिशो दश॥ निर्दहन्सर्वभूतानि ववृधे सोंतकोनलः॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सवनेनोजोकहितप्रभु
आजगाम मुनिर्वर्यमित्यसजज्ञत्पुत्रमुत्तमं॥ सद्दर्शोरुमुर्वस्य दह्यमानं सुताग्निना॥ उर्वकोपाग्निसंतप्ता जोको म्लकषिभिः सह
तमुवाच ततो ब्रह्मा मुनिपूर्वमिसाजयत्॥ पुत्रे रधार्यतां तेजो लोकानां क्रियतां दया॥ अस्मापत्यस्य ते विप्र करिष्ये सद्यमुत्तमं
नियासं तस्य दास्यामि प्रातिज्ञांवामतोपमं॥ तस्मनेतन्ममव चस्तु एतु तो वदतो वरः॥ ऊर्व उवाच॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि यस्य
मे भगवांछिशोगताः मेतोददातीह परमानुग्रहाय वै॥ प्रजावकाले संप्राप्ते काङ्क्षितस्य समागमे॥

पुत्रं स्वहे इति वा वावर्थः॥ आत्मादेहः द्वितीयमात्मानं देहं जनयिष्यति॥ जं नमाणं प्रसरन्तेजः वीर्यं पुत्रमिति पावत्॥

प्रभावकाले यौवनसमये॥ समागमे च त्वं प्रेपितिशेषः॥ विडवामुखोपातालो॥ प्रभांते जसी देकिं शामि॥ ७॥

प्रभावकाले संप्राप्ते कांक्षितव्ये समागमे॥ भगवंतस्थितिः पुत्रः कैर्द्रव्यैः प्राप्स्यते सुखं॥ कुत्र वा स्यति वासः स्याद्भोजनं च किमात्मकं॥ वि
धास्यति च वा नस्य वीर्यतुल्ये महौजसः॥ ब्रह्मोवाच॥ वडवामुखे स्य वसतिः समुद्रस्ये भविष्यति॥ ममयोनिर्जलं विप्र तच्चतो यमयं॥
सुखं॥ तत्रायमास्ते निरतः पिबन् वारिमयं हविः॥ तदविस्तव पुत्रस्य विसृताम्यालयं च ततः॥ ततो युगांते भूतानामेष चाहं च सुव्रत
सहितौ विचरिष्यावो निष्पुराणकरावुभौ॥ एषोग्निरंतकाले तु सलिलाशी मया कृतः॥ दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसां॥
एवमस्त्विति सोप्यग्निः संवृतज्वालमंडलः॥ प्रविवेशार्णवमुखे निक्षिप्य पितरि प्रभां॥ प्रतियातं ततो ब्रह्मा ते च सर्वे महर्षयः॥
उर्वस्याग्नेः प्रभावज्ञाः स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः॥ हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदद्भुतमपूजयत्॥ उर्वं प्रणतसर्वांगो वाक्यं चेदमुवाच ह॥
भगवन्नद्भुतमिदं निर्वृत्तं लोकसाक्षिकं॥ तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः॥ अहं तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रतः॥ स्व
भृत इत्यवगंतव्यः साध्योस्मि यदि कर्मणा॥ तव वश्यत्वमापन्नस्तवैवाराधने रतः॥ सीदेयं चेन्मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः॥
और्व उवाच॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि यस्य ते हं गुरुर्मतः॥ नास्ति ते मत्प्रसादेन भयमद्य सुदृढव्रत॥ इमां च मायां गृह्णीष्व म
म पुत्रेण निर्मितां॥ निरिंधनां निर्ममयीं दुस्स्पर्शां पावकैरपि॥ एषा ते स्वस्य वंशस्य वशगारिविनिग्रहे॥ रक्षिष्यत्यात्मपक्षं च
परं च प्रहरिष्यति॥ एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुंगवं॥

तस्मिन्हिरण्यकशिपौ॥ सुस्थिते दिते॥ येन उर्वेण॥ भगवान् भवान्॥ इति पंचत्वारिंशः॥ पंचत्वारिंशकेध्याये देत्यमायानिवर्हणं॥ का
लनेमिसमुद्योगः सुरासो नुवर्ण्यते॥ संदिदेश च ज्ञानवान्॥ अग्रतः प्रथमं॥ शिशिरमेवोपुष्यं पश्यतं परिवर्तसि परिवर्तयसि॥

भगाम त्रिदिवं हृष्टः कृता पोदानवेश्वरः॥ सैषा दुर्विषहा माया देवैरपि सुरांतदा॥ और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना॥ तस्मिं
स्तु सुस्थिते दैत्ये निर्वाप्येषा न संशयः॥ शापोह्यस्या पुरा दत्तः सृष्टा येन च तेजसा॥ यद्येषा प्रतिहंतव्या भगवान्सुखो दायतो॥ दी
यतां मे सखा शक्र तोययोनिर्निशाकरः॥ तेनाहं सह संगम्य यादोभिश्च समाहितः॥ मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः
इति त्रिजेषु हरिवंशे तारकामये अर्वाग्निसंभवः॥ वैशं॰ एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशार्दवेनः॥ संदिदेश ग्रतः सोमं युद्ध
य त्रिशिरा युधः॥ इंद्र उवाच॥ गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै॥ असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसां॥ त्वमप्र
तिमवीर्यश्च ज्योतिषां चेश्वरेश्वरः॥ त्वन्मयं सर्वलोकानां रसं रसविदो विदुः॥ क्षयवृद्धितवाव्यक्ते सागरस्येव मंडले॥ परिव
र्तस्य होरात्रं कालं जगति योजयत्॥ लोकच्छायामयं लक्ष्म तवांके शशसंज्ञिते॥ नविदुः सोमदेवापि ये च नक्षत्रयोगिनः॥ त्व
मादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः॥ तमः प्रोद्धार्य दहे व भासयस्यखिलं जगत्॥
लोकच्छायामयं प्रतिबिंबरूपं॥ अंके उत्संगे

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

वरूथिनामसैन्येन॥संवृतंश्वाभुतं॥प्रसिताःप्रवद्धः

हरि. श्वेतभानुर्हिमवतःज्योतिषामधिपःशशी॥अथकृतकालयोगात्माइज्जोयज्ञरसोव्ययः॥नुषधिशाक्रियायोनिरब्जयोनिरनुष्टनाकृ
१६ शीतांशुरमृताधारश्चपलःश्वेतवाहनः॥त्वंकांतिकांतवपुषांत्वंसोमःसोमपायिनां॥सोमस्त्वंसर्वलोकानांतिमिरघ्नस्त्वमृक्षरा॥
त्वगच्छत्वंसहानेनवरुणेनवरूथिना॥शमयस्वासुरींमायांययादह्यामसंयुगे॥सोमउवाच॥यन्मांवदसियुद्धार्थेदेवराजज
गन्मते॥एषवर्षामिशिशिरंदैत्यमायापकर्षणं॥एतान्मच्छीतनिर्दग्धान्पश्यत्वंहिमवेष्टितान्॥विमायान्विमदांश्चैवदानवांस्तु
महामृधे॥वैशंपायनउ०॥ततोहिमकरोत्सृष्टाःसबाष्पाहिमवृष्टयः॥वेष्टयंतिस्मतान्घोरान्दैत्यान्मेघगणाइव॥तौपाश
शुक्लांशुधरौवरुणेंदुमहाहवे॥जघ्नतुर्हिमपातैश्चपाशपातैश्चदानवान्॥द्वावंबुनाथौसमरेतौपाशहिमयोधिनौ॥मृधे
चेरतुरंभोभिःक्षुब्धाविवमहार्णवे॥तस्माभाप्लावितंसैन्यंतदानवमदृश्यत॥जगत्संवर्तकांभोदैःप्रवृष्टैरिवसंवृतं॥तावुद राम.
तांशुपाशौतिशशांकवरुणाववौ॥शमयामासतुर्मायांदेवौदैत्येयनिर्मितां॥शीतांशुजालनिर्दग्धाःपाशैश्चप्रसितारणे॥न
शेकुश्चलितुंदैत्याविशिरस्काइवाद्रयः॥शीतांशुनिहतास्तेतुपेतुर्दैत्याहिमार्दिताः॥हिमप्लावितसर्वांगानिरूष्माणइवाग्नयः॥ १६
तेषांतुदिवदैत्यानांविपरीतप्रभाणिहः॥विमानानिविचित्राणिनिपतंत्युत्पतंतिच॥

पाशहस्तेनवरुणेनग्रथितान्स्पंदितान्॥प्रसृतौप्रख्यातौकरैरनुकिरंतौ॥मयसृष्ट्यापष्टास्वमायादैत्याःस्वपकर्षतोंशापकर्षतौ॥

तास्याशंहस्तग्रथितांछादितान्शीतरश्मिना॥मयोददर्शमायावीदानवान्दिविदानवः॥सशिलाजालविततांगंडशैलाट्टहासिनीं॥
पादपोत्कटकूटाग्रकंदराकाणकाननां॥सिंहव्याघ्रगजाकीर्णांनदंतीदैत्ययूथपैः॥ईहामृगगणाकीर्णांपवनाघूर्णितद्रुमान्॥
निर्मितांस्वेनपुत्रेणक्रौंचेनदिविकामगां॥प्रथितांपार्वतींमायांससृजेदानवोत्तमः॥साश्मशब्दैःशिलावर्षैःप्रपतद्भिश्चपादपैः॥
निजघ्नेदेवसंघांस्तान्दानवांश्चाप्यजीवयन्॥नैशाकरीवारुणीचमायांतर्दधतुस्ततः॥अश्मभिश्चापसयनैःकार्ष्णंदेवगणारणे
शाश्मसंघातविषमाद्रुमपर्वतसंकटाः॥अभवद्घोरसंचाराऽपृथिवीपर्वतैरिव॥नानाहतोश्मभिःकश्चिच्छिलावृष्ट्याप्रताडितः॥
नानिरुद्धोद्रुमगणैःदेवोदृश्यतसंयुगे॥तदपध्वस्तधनुषंभग्नप्रहरणाविलं॥निष्प्रयत्नंसुरानीकंवर्जयित्वागदाधरं॥सहि
युद्धगतश्रीमान्नाशोनश्यन्नकंपत॥सहिष्णुत्वाज्जगत्स्वामीनचुक्रोधगदाधरः॥कालज्ञःकालमेघाभःसमीक्षन्कालमाहवे॥
देवासुरविमर्देतद्द्रष्टुकामोजनार्दनः॥ततोभगवतादिष्टौरणेपावकमारुतौ॥मायायामयसृष्टायाःप्रवृद्धायाःशमायवै॥
ततःप्रवृद्धावन्योन्यंप्रहृष्टौज्वालनवेगिनौ॥चोदितौविष्णुवाक्येनतौमायामपकर्षतां॥ताभ्यामुत्क्रांतमेघाभ्यांप्रवृद्धाभ्यांमहामृधे॥
दग्धासापार्वतीमायाभस्मीभूताननाशह॥सोग्निनानिलसंयुक्तःसोनिलश्चानिलाकुलः॥दैत्यसैन्यंददहतुर्युगांतेष्विवपर्वतौ

वादित्रबंधुषु सदाचारेषु॥ अनिलबंधने नियतमभ्यर्दिः॥ नावेक्ष्यमुदये॥ पूर्वदेवा दैत्याः तेषां जये॥ ७॥

वायुप्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात्॥ चेरतुर्दानवानीके क्रीडंतावनिलानिलौ॥ तस्मादप्यवपातेषु प्रपतत्सूत्पतत्सु च॥ दा
नवानां विमानेषु कृतकर्माणि पावके॥ वातस्कंधापविद्धेषु विमानेषु समंततः॥ मायावधे विनिहते स्तूयमाने गदाधरे॥ नि
ष्फलेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबंधने॥ संप्रहृष्टेषु दैत्येषु साधु साध्विति सर्वशः॥ जये दशशतास्यस्य मयस्य च पराजये॥ दिक्षु स
र्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्मसंस्तरे॥ अपावृते चंद्रपथे स्वयनस्थे दिवाकरे॥ प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रबंधुषु॥ अभिलबंध
ने मृत्यौ हूयमाने कृताशने॥ यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च॥ लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्त्तिषु॥ भावे तपसि सिद्धा
नामभावे पापकर्मणां॥ देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे पराजिते॥ त्रिपादविग्रहे धर्मेऽधर्मे पादविग्रहे॥ अपावृते महाद्वारे॥
वर्त्तमाने च सत्पथे॥ स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु लोकस्मिताश्रमेषु वा॥ प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु॥ गीयमानासु गाथा
सु देवसंस्तवनादिषु॥ प्रशांते कल्मषे लोके शांते तपसि दारुणे॥ अग्निमारुतयोस्तस्मिन्वृत्ते संग्रामकर्मणि॥ तन्मया वि
मला लोकास्ताभ्यां जयकृतप्रियाः॥ पूर्वदेवभयं श्रुत्वा मारुताग्निकृतं महत्॥ कालनेमिरिति ख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत॥ भा
स्कराकारमुकुटः शिंजिताभरणांगदः॥ मंदराचलसंकाशो महारजतसंवृतः॥

शिंजिताभरणांगदः शिंजितैः शब्दायमानैराभरणैर्नूपुराद्यैः सहांगदानि यस्येति रूपः कद्रेषु विवने॥ हरिमंतः तुष्टोदमः हरिमंतश्च सर्पः॥ इति॥

शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः॥ शतशीर्षः स्थितः श्रीमान् शतशृंग इवाचलः॥ कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः॥ धूम्रकेशो
हरिश्मश्रुर्दंष्ट्रोष्ठपुटाननः॥ त्रैलोक्यांतरविस्तारं धारयन्विपुलं वपुः॥ बाहुभिस्तु लयन्व्योम क्षिपन्क्षोणीं महाधरान्॥ ईरयन्सु
बहुनिश्वासैर्हिमंतोबलाहकान्॥ तिर्यगायतरक्ताक्षं मंदरोदग्रवक्षसं॥ दिधक्षंतमिवायांतं सर्वान्देवगणान्मृधे॥ तर्जयंतं सुर
गणान् छादयंतं दिशो दश॥ संवर्त्तकाले तृषितं दृप्तमंतमिवोत्थितं॥ सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलांगुलिपर्वणा॥ मालाभरणपूर्णे
ण किंचिदुच्छ्रितवर्मणा॥ उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता॥ दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति ब्रुवान्॥ समरे कालनेमि
तं द्विषंतं कालसंमितं॥ वीक्षंते स्म सुराः सर्वे भयविक्लवलोचनाः॥ तं स्म वीक्षंत क्रमंतं कालनेमिं॥ त्रिविक्रमं विक्रमं तं नारा
यणमिवापरं॥ सोऽभ्युच्छ्रयत्पदं पादं मारुताघूर्णितांबरः॥ प्राक्रामदसुरो युद्धे त्रासयन्सर्वदेवताः॥ समयेनासुरेंद्रेण परिष्व
क्तः क्रमता रणे॥ कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मंदरः॥ अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे सेंद्रपुरोगमाः॥ दृष्ट्वा कालमिवायांतं काल
नेमिं भयावहं॥ इति महाभारते खिलेषु हरिवंशे कालनेमिसमुद्योगः॥ वैशं०॥ दानवास्तां समुत्प्रेक्ष्य कालनेमिं महासुरं॥ अ
वहंत महात्मानं पांते जलदा यथा॥ त्रैलोक्यांतरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः॥ उत्तस्थुरपरिश्रांताः प्राप्यामृतमुत्तमं॥ ४॥

ह॰रि॰ नमाधिकेयचत्वारिंशकेऽध्यायेनिरूप्यते॥कालनेमिसमुद्योगस्त्रिलोकीशासनक्षमः॥पाप्रेषुपालयितुमियुः तथांतेयाध्यांतेतारका

१०८ तिवीतमयसंत्रस्ता मयतारपुरोगमाः॥ तारकामयसंग्रामेसततंजितकाशिनः॥ रेजुरायोधनगतादानवायुद्धदुर्मदाः॥ अस्त्रम
स्यतांतेषांव्यूहांश्च परिधावतां॥प्रेक्षतांचनबल्गातिदानवंकालनेमिनं॥ येतुतत्रमयस्यासन्मुख्यायुद्धविशारदाः॥तेपि
सर्वेनियंत्याह्यष्टायोद्धुमुपस्थिताः॥ मयस्तारोवराहश्चहयग्रीवश्चवीर्यवान्॥ विप्रचित्तिसुतश्श्वेतःखरलंबावुभावपि॥ अ
रिष्टोबलिपुत्रश्चकिशोरोष्ट्रस्तथैवच॥स्वर्भानुश्चमहाप्रख्योवक्रयोधीमहासुरः॥ एतेचास्त्रविदःसर्वेतपसिसंस्थितादानवाः
दानवाःकृतिनोजग्मुःकालनेमिनमुत्तमं॥तेगदाभिश्चगुर्वीभिश्चकैश्चसपराश्वधैः॥कालकल्पैश्चमुसलैःक्षेपणीयैश्चमुद्ग
रैः॥ अश्मभिश्चाद्रिसंकाशैर्गंडशैलैश्चदंशितैः॥पट्टिशैर्भिंडिमालैश्चपरिघैश्चोत्तमायुधैः॥घातनीभिश्चगुर्वीभिः शतघ्नीभि
स्तथैवच॥युगैर्यंत्रैश्चनिर्मुक्तैश्चार्गलैश्चाग्रताडितैः॥ दोर्भिश्चायतपीनांसेःप्रासैःपाशैश्चमूर्छितैः॥ सर्पैर्लेलिह्यमानैश्च
विसर्पद्भिश्चसायकैः॥वज्रैःप्रहरणीयैश्चदीप्यद्भिश्चापितोमरैः॥विकोशैश्चासिभिस्तीक्ष्णैःशूलैश्चसितनिर्मलैः॥तेवैसंद
ष्टमनसःप्रगृह्यैतानुत्तमायुधान्॥कालनेमिंपुरस्कृत्यतस्थुःसंग्राममूर्धनि॥सादीप्तशस्त्रप्रवरादैत्यानांरुरुचेचमूः॥७॥

मयसंग्रामेतारकामयप्रवर्तितयुद्धे॥ गदानिरूपणलक्षित॥ ७॥

राम॰ १०८

निमीलितनक्षत्राध्यवदिनतत्त्वादप्यस्यविनयस्यचाप्यपनूतंनेकशः॥अनेकशःदैत्यानोत्वनान्निर्दधुःअंतर्हिताश्चक्रुरिस्वर्थः॥अ

थोनिमीलितनक्षत्रासद्यनेवांबुदागमे॥देवतानामपिचमूरुरुचेशक्रपालिता॥दीप्तशीतोस्यरूपेणचंद्रभास्करतेजसा॥वायु
वेगवतीसौम्यातारागणपताकिनी॥तोयदाविद्धवसनाग्रहनक्षत्रहासिनी॥यमेंद्रवरुणैर्गोप्ताधनदेनचधीमता॥समि
द्धाग्निपवनानारायणपरायणा॥सासमुद्रौघसदृशीदिव्यादेवमहाचमूः॥रराजास्त्रवतीभीमायक्षगंधर्वशालिनी॥तयोस्त
योस्तदानीवभूवससमागमः॥द्यावापृथिव्योःसंयोगोयथास्याद्युगपर्यये॥तद्युद्धमभवद्घोरंदेवदानवसंकुलं॥क्षमापरा
क्रममयंदर्पस्यविनयस्यच॥निश्चक्रमुर्बलाभ्यांतुताभ्यांभीमाःसुरासुराः॥ पूर्वापराभ्यांसंरब्धाःसागराभ्यामिवांबुदाः॥ताभ्यां
बलाभ्यांसंहृष्टाश्चेरुस्तेदेवदानवाः॥वनाभ्यांपर्वतीयाभ्यांपुष्पिताभ्यांयथागजाः॥समाजघ्नुस्तदाभेरीःशंखांश्चअनेकशः॥
सशब्दोघोनुर्वैचैवदिशश्चसमपूरयत्॥ज्याघातंतलनिर्घोषोधनुषामपिनिस्वनः॥दुंदुभीनांचनदतांदैत्यानंतेदधुःस्वना॥ते
ष्वन्योन्यमभिसंपेतुःपातयंतःपरस्परं॥ बभंजुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः॥देवतास्त्वासृजन्घोरामरिघोश्चोत्तमाय
सा॥ससृजुराजौनिस्त्रिंशान्वादगुर्वीश्चदानवाः॥गदानिपातैर्भग्नांगाबाणैश्चशकलीकृताः॥परिपेतुर्भृशंकेचित्पुनःकेचित्समुत्प
ज्जिरे॥ततोरथैःसतुरगैर्विमानैश्चसुगामिभिः॥संपेतुस्तेसुसंरब्धारोषादन्योन्यमाहवे॥
जैःससज्जुसंग्रामेविसृष्टवंतःशकलीकृतस्तंबि
ता॥

हरि १०७

संवर्त्तमानाः संमुखं गच्छंतः विवर्त्तंतः परावर्त्तंतः कालनेमिर्हिरण्यकशिपोः पुत्रः॥

संवर्त्तमानाः समरे विवर्त्तंतस्तथापरे॥ रथा रथैर्निरुध्यंत पदाताश्च पदातिभिः॥ तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवादिनां॥ ब
भूवाथ प्रसक्तानां नभसीव पयोमुचां॥ बभंजिरे रथाः केचित्केचित्संमृदिता रथैः॥ संबाधमेके संप्राप्य न शेकुश्चलितुं रथाः॥
अन्योन्यं समरे नेतुर्दोर्भ्यामुत्क्षिप्य दर्पिताः॥ संन्हादमाना भरणाञ्जघ्नुस्तत्रासिचर्मिणः॥ अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना वेमुरक्तं हतायुधि
क्षरजलानां सदृशा जलदानां समागमे॥ तदस्त्रशस्त्रग्रथितं क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाविलं॥ देवदानवसंक्षुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ॥
तद्दानवमहामेघं देवायुधतडित्प्रभं॥ अन्योन्यं बाणवर्षं तु युद्धदुर्दिनमाबभौ॥ एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धः कालनेमिर्महासुरः॥ व्य
वर्द्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवांबुदः॥ तस्य विद्युच्चलापीडाः प्रदीप्ताशनिवर्षिणः॥ गात्रान्नगशिरःप्रख्याद्विनिष्पेतुर्बलाहकाः॥
क्रोधान्निश्वसतस्तस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणः॥ साग्निनिष्पेषपवनान्मुखान्निष्पेतुरर्च्चिषः॥ तिर्यगूर्द्ध्वं च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः॥
पंचास्याः कृष्णवपुषो लेलिहाना इवोरगाः॥ सोस्त्रजालैर्बहुविधैर्द्धनुर्भिः परिघैरपि॥ दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव॥ राम· १५
सोनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ संध्याममूर्द्धनि॥ संध्यातपग्रस्तशिरस्साविमेरुरिवापरः॥ ऊरुवेगप्रतिक्षिप्तैः शैलशृंगाग्रपादपैः॥
अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन्॥ बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः॥

स्पंदितवंतः यामांश्च चेतनांतो॥ विषयं बोकं स्वर्गद्वारात्सुलोकान्॥ सायनं व्ययनसहितं॥

न शेकुश्चलितो देवः कालनेमिर्हतायुधः॥ मुष्टिभिर्निहताः केचित्केचिच्च विदलीकृताः॥ यक्षगंधर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः॥ तेन ते वित्रासि
ता देवाः समरे कालनेमिना॥ न शेकुर्यत्नवंतोपि यत्नं कर्त्तुं विचेतसः॥ तेन शक्रः सहस्राक्षः स्यंदितः शरबंधनैः॥ ऐरावतगतः संख्ये
चलितुं न शशाक ह॥ निर्जलांभोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः॥ निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो नृपे॥ रणे वैश्रवणस्तेन
परिघैः कालरूपिभिः॥ विपलेक्षोकपालेशस्ताजितो धनदः क्रियो॥ यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे॥ याम्यामवस्थामन
योनितः स्वां दिशमाविशत्॥ स लोकपालान्निर्जित्य कृत्वा तेषां च कर्म तत्॥ दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्द्धा विदधे तदा॥ स नक्षत्रपथं
गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शितं॥ जहार लक्ष्मीं सोमस्य यच्चास्य विषयं च महत्॥ चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात्स भास्करं॥ सायनं चा
स्य विषयं जहार दिनकर्म च॥ सोग्निं देवमुखे दृष्ट्वा चकारात्ममुखेशयं॥ वायुं च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगं॥ स समुद्रा
स्य विषयं जहार दिनकर्म च॥ वायुं च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगं॥ स समुद्रान्समानीय सर्वाश्च सरितो बलात्॥ चकारात्म
वशे वीर्याद्देहभूता इव सिंधवः॥ आपः स्ववशगाः कृत्वा दिविजा याश्च भूमिजाः॥ स्थापयामास जगतीं सुगुप्तांसुगसांधरणीधरैः॥
स स्वयंभूरिवाभाति महाभूतपतिर्महान्॥ सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वलोकभयावहः॥ स लोकपालैकवपुश्चंद्रसूर्यग्रहात्मवान्॥
पावकानिलसंघातो रराज युधि दानवः॥ पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवाप्यये॥ तं तुष्टुवुर्दिव्यगणा देवा इव पितामहं॥ ॥

हरि॰ ११०

इतिसप्तचत्वारिंशः॥ कालनेमिवधः प्रोक्तश्चत्वारिंशोष्टसंयुते॥ इंद्रादीनांनिजस्थानस्थापनंविष्णुनाकृतं॥ अथवक्ष्येतथश्चाजग्मुर्नोम
सश्चर्यः॥ विपरीतेनविहितेतरेण॥ तेषांवेदादीनेशिखिनंचूलिनंस्वगंगरुडस्वारूढंगो ननंतयारूढंनिर्घृणःनिर्दयःस्थाबा

इतिखिलेषुहरिं॰तारकामये॥ वै॰ शं॰॥ पंचसंनाम्यवक्ष्येतिविपरीतेनकर्मणा॥ वेदधर्म्मस्त्विमासस्तंश्रीश्चनारायणाश्रया॥ सते
षामनुपस्थानासक्रोधोदानवेश्वरः॥ विश्वंपदमविछन्नयोनारायणांतिके॥ सदश्वसुपर्णस्थंशंखचक्रगदाधरं॥ दानवा
नांविनाशायच्यामयंतंस्तुनांगदं॥ सजलांभोदसदृशंविद्युत्पदृशावाससं॥ स्वारूढंस्वर्णपत्राढ्यंशिखिनेकाश्यपंखगं॥ दृष्ट्वादे
त्यविनाशायरणेस्वस्थमवस्थितं॥ दानवोविष्णुमत्तोभवनापेक्षमानसः॥ अयंसविग्रहोस्माकमशाम्यकिलकथ्यते॥ येन
नःसंयुगेषुबहवोदानवाहृता॥ अयंसनिर्घृणोयुद्धेस्त्रीबालवधकारकः॥ येनदानवनारीणांसीमंतोद्धरणंकृतं॥ अयंस
विष्णुर्देवानांवैकुंठश्चदिवौकसां॥ उ॥ अयंसरिपुरस्माकंपूर्वेषांदानवर्षिणां॥ अर्णवावासिनश्चैवमधोर्वैकैटभस्यच॥ धमू

नेतिमुयांगबुगितसमर्मोत्सीबालेघास्यर्षः॥ सीमंतोद्धरणंवैधस्मतिमित्रंश्वपममिस्यर्षः॥ उ॥

अयंपक्षपातंत्रिधागार्हपत्याद्यधिष्ठानवेदेनदितिनारणिदेवमाता॥ अप्रतिरूपात्रिःअयोध्यात्रिःषमरेषवपतसमर्थितवान्॥

येनंतोयोगिनामसुरस्वयंभुवस्वयंभुवः॥ अयंसनायोदेवानामस्माकंविप्रियेस्थितः॥ अस्यक्रोधेनमहताहिरण्यकशिपुर्हतः॥ अस्य
छायामुपाश्रित्यःदेवामखमुरोश्रिताः॥ आज्यंमहर्षिभिर्दत्तमश्नुवंतित्रिधाहृतं॥ अयंसनिधनादेवुसर्वेषांदेवताकृते॥ अस्य
चक्रेप्रविष्टानिकुलान्यस्माकमाहवे॥ अयंसकिलयुद्धेषुसुरार्थेत्यक्तजीवितः॥ सवितुस्तेजसायुक्तंचक्रंक्षिपतिशत्रुषु॥
अयंसकालोदैत्यानांकालभूतेमयिस्थिते॥ अतिक्रांतस्यकालस्यफलंप्राप्स्यतिदुर्मतिः॥ दिष्ट्येदानींसमरेमेविष्णुरेषसमागतः॥ अ
घमद्बाणनिष्पिष्टोमामेवप्रणमिष्यति॥ यास्याम्यपचितिंदिष्ट्यापूर्वेषामघसंयुगे॥ इमंनारायणंहत्वादानवानेनयावहं॥ क्षि
प्रमेवविधिष्यामिरणेनारायणाश्रयात्॥ जात्यंतरगतोप्येषमृधेबाधतिदानवान्॥ एषोनंतपुराभूत्वापद्मनाभइतिस्थितः॥ ज
लानेकार्णवेघोरेतावुभौमधुकैटभौ॥ तिनिवेशपस्वकेउरैनिहतोदानवेश्वरौ॥ द्विधारूपंवपुःकृत्वासिंहार्द्धनरसंस्थितं॥ पि
तरंमेजघानैकोहिरण्यकशिपुंपुरा॥ सुगंगर्भमघातिनमदितिदेवितारणि॥ यज्ञकालेबलेर्योवैकृत्वावामनरूपतां॥ त्रिलोक
स्थजहारियक्रममाणस्त्रिभिःक्रमैः॥ नूयस्त्विदानींसमरेसंप्राप्तेतारकामये॥ मयासहसमागम्यसहदैवैर्विनंक्ष्यति॥ सएव
मुक्त्वाबहुधाक्षिप्यन्नारायणंरणे॥ वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत्॥ क्षिप्यमाणोसुरेंद्रेणनचुकोपगदाधरः॥ क्षमा
बलेनमहतासस्मितेवाक्यमब्रवीत्॥ अल्पंदर्प्यबलंदैत्यस्थिरमक्रोधजंबलं॥ हतस्त्वमात्मनोदोषैःक्षमांयोतीत्यभाषसे॥

रा॰म॰ ११०

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी

हरि
१११

हिदैत्यपत्नेचत्र्यवलोपिक्रोधादैतोरमन्नवदग्रवस्थितः॥ समासमतीत्यवलनाषमेसमत्वंन्नात्मदोषैःसापराधइत्सवयः॥ प्रजापतिनावे

अथमत्स्येमममतोधिगेतत्रवबाम्बजे॥ नतत्रपुरुषाःसंतियत्रगर्जेतियोषितः॥ अहंत्वांदैत्यपत्स्यामिपूर्वेषांमार्गगामिनं॥ प्रजाप
तिकृतंसेतुकोपितास्वस्तिमान्व्रजेत्॥ अथवांनाशयिष्यामिदेवमाघातकारिणं॥ स्वेषुस्वेषुचस्थानेषुस्थापयिष्यामिदेवताः॥ वै
शं॰॥ एवंब्रुवतिवाक्येतुमृषेश्रीवक्ष्यधारिणि॥ जहासदानवक्रोधमवसांचक्रेसघायुधः॥ सवाहूज्ञातमुद्यम्यसर्वास्त्रग्रहणंरणे
क्रोधमहिगुणरक्तो विछुंवनस्मताडयत्॥ दानवाश्रापिसमरेसमतारपुरोगमाः॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशाहृष्ट्वाविष्णुमभिद्रवन्॥
सताड्यमानोतिवलैर्दैत्यसंवायुधैरपि॥ नवचालहरिर्युद्धेकंप्यमानइवाचलः॥ संसक्तश्चसुपर्णेनकालनेमिमहासुरः॥ सर्वप्रा
णेनमहतागदामुद्यम्यवाहुभिः॥ मुमोचज्वलितांघोरांसंरब्धोगरुडोपरि॥ कर्मणातेनदैत्यस्यविष्णुर्विस्मयमागमत्॥ यदातस्य
सुपर्णस्यपातितामूर्ध्निसागदा॥ तदागमत्सदाह्नमिपक्षिम्यथितविग्रहः॥ सुपर्णेव्यथितेदृष्ट्वाकृतंचवपुरात्मनः॥ क्रोधसंरक्त
नयनोवैकुंठश्चक्रमाददे॥ व्यवर्द्धतंचवेगेनसुपर्णेनसमंप्रभुः॥ भुजाश्चास्यव्यवर्द्धतव्याप्नुवंतोदिशोदश॥ प्रदिशःप्रदिश
श्चैवखंगगांचप्रपूरयत्॥ ववृधेयपुनर्लोकान्क्रांतुकामइवौजसा॥ तंजयायसुरेंद्राणांवर्द्धमानंनभस्तले॥ ऋषयस्सहगंध
र्वैस्तुष्टुवुर्मधुसूदनं॥ सधांकिरीटैस्तन्निश्रणात्वमंवरस्तंवरैः॥ पद्भ्यामाक्रम्यवसुधांदिशःप्रच्छाद्यवाहुभिः॥ व॥ राम·

दैनकृतेसेतुमर्यादांस्वस्तिमान्व्रजेत्॥ व॥ [illegible] १११

अंवरैवस्वैसुवर्णमयोनेमिपर्यंतातेमिवेष्टनंयस्यतत्सुवर्णमयनेमिपरितोतेयस्येतिव॥ वज्रइवनाभिनद्धंनेमध्यंयस्यतं॥ प्रगृह्यमना

सूर्यस्यरश्मितुल्यानेसहस्रारमरित्रयं॥ दीप्तामिसदृशंघोरंस्सर्वंनायेसुदर्शनं॥ सुवर्णनेमिपर्यंतंवज्रनाभंभयावहं॥ मेदोस्थिमज्जा
रुधिरैःसिक्तंदानवसंभवैः॥ अद्वितीयंप्रहारेषुक्षुरपर्यंतमंडलं॥ सग्दाममालाविततंकामगंकामरूपिणं॥ स्वयंस्वयंभुवासृष्टं
भयदंसर्वविद्विषां॥ महर्षिरोषैराविष्टंनित्यमाहवदर्पितं॥ क्षेपणाद्यस्यमुह्यंतिलोकाःसस्थाणुजंगमाः॥ क्रव्यादानिचभूतानितृ
प्तिंयांतिमहाहवे॥ तमप्रतिमकर्माणंसमानंसूर्यवर्चसा॥ चक्रमुद्यम्यसमरेक्रोधदीप्तोगदाधरः॥ समुस्मदानवंतेजःसमरेस्व
नतेजसा॥ चिछेदवाहुश्चक्रेणश्रीधरःकालनेमिनः॥ तच्चवक्त्रशतंघोरंसाग्निचूर्णाट्टहासइवापादपः॥ सर्वैः॥ तस्यदैत्यस्यचक्रे
णप्रममाथवलाद्धरिः॥ सच्छिन्नवाहुविशिरानप्राकंपतदानव॥ कवंधोवस्थितसंख्येविशाखइवपादपः॥ तंवितत्यमहापक्षो
वायुहृत्वासमंजवं॥ उरसापातयामासगरुडःकालनेमिनं॥ सतस्यदेहोविमुखोमाविशात्स्वमात्परिभ्रमः॥ निपपातदिवंत्यक्
त्वाक्षोभयन्धरणीतलं॥ तस्मिन्निपतितेदैत्येदेवाःसर्षिगणास्तदा॥ साधुसाध्विति वैकुंठंसमेताःप्रत्यपूजयन्॥ अपरेयेतुयेता
वेयुद्धेदृष्टपराक्रमाः॥ तेसर्वेवाहुभिर्व्याप्तानशेकुःस्पंदितुंरणे॥ कांश्चित्केशेषुजग्राहकांश्चित्कंठेत्यपाडयत्॥ पाटयत्कस्यचिद्व
क्त्रंमध्येकांश्चिदपाग्रहीत्॥ व॥

जीवितंतंपुष्पदाममसमूहमालंकामरूपिणमितिपुंस्त्वमार्षंस्वयंभुवासृष्टं॥

हरि सुवर्णमयोरथ्यंतानेमिवेष्टनंयस्मतत्॥सुवर्णमयनेमिःपरितोंतेयस्येतिवा॥वज्रइवनाभिविमर्देध्वनेतिग्रेपर्मिन्नवतपाडयात॥रुद
११२ तेगदाचक्रनिर्दग्ध्मगतसत्वागतासवः॥गगनाकृष्टसर्वांगानिपेतुर्धरणीतले॥तेषुसर्वेषुदैत्येषुहतेषुपुरुषोत्तमः॥तस्थौसर्वप्रियं
कृत्वाकृतकर्मगदाधरः॥तस्मिन्विमर्देनिर्वृत्तेसंग्रामेतारकामये॥तंदेशमाजगामाशुब्रह्मालोकपितामह॥तंदेशमाजगामाशुब्र
ह्मालोकपितामह॥सर्वैब्रह्मर्षिभिःसार्द्धंगंधर्वैसाप्सरोगणैः॥देवदेवोहरिंदेवंपूजयेवाक्यमब्रवीत॥कृतंदेवमहत्कर्म्मसु
राणांशल्यमुद्धृतं॥वधेनानेनदैत्यानांवयंचपरितोषिता॥योयंहतस्त्वयाविष्णोकालनेमिर्महासुरः॥त्वमेकोस्यमृधेहंतानां
न्यकश्चनविद्यते॥एषदेवान्परिभवलोकांश्चसचराचरान्॥ऋषीणांकदनंकृत्वामामपिप्रतिगर्जति॥तदनेनतवोग्रेणपरि
तुष्टोस्मिकर्मणा॥यदयंकालतुल्यस्यकालनेमिस्त्वयाहतः॥तदागच्छस्वभद्रंतेगच्छामदिवमुत्तमं॥ब्रह्मर्षयस्त्वतत्रस्थाः
प्रतीक्षंतेसदोगताः॥अहंमहर्षयश्चैवतत्रत्वांवदतांवरः॥अवधिष्यामविधिवद्भिर्दिव्याभिरस्तुतिः॥किंवाहंतववदा
स्यामिवरंवरभृतांवरः॥सुरेष्वपिसदैत्येषुवराणांवरदोभवान्॥नियतिर्येनत्रैलोक्यंस्फीतंनिहतकंटकं॥अस्मिन्नेवम राम
धेविष्णोशक्रायसुमहात्मने॥एवमुक्तोभगवताब्रह्मणाहरिरव्ययः॥देवान्शक्रमुखान्सर्वानिनुवाचशुभयागिरा॥विष्णुरु ११२
वाच॥श्रूयतांत्रिदशाःसर्वेयावंतोत्रसमागताः॥श्रवणावहितैर्देवैदेवाश्चैतन्मयादिवि॥ब॥

तंकृत्वामांप्रतिगर्जतित्रासयतिव्याकुलयतिवादिवंद्युलोकंउत्तमंसत्याख्यंनियतियप्रयच्छ॥तस्मान्नेवसंग्रामेव्यतीतेसमतीत्यर्थः

अस्मिन्नःनोस्माकंसंबंधिनसंबंधिविरोचनिः॥प्रह्लादःसजनिःराहुः त्रिधागार्हपत्यादवनीयदक्षिणाग्निरूपेणलोकात्लोकस्वानग्निर्वा

अस्मिन्नःसमरेसर्वेकालनेमिमुखाहताः॥दानवाविक्रमोपेताःशक्रादपिमहत्तराः॥अस्मिन्महतिसंक्रंदेद्वावेवतुविनिसृतौ॥
विरोचनस्यदैत्येंद्रःस्वर्भानुश्चमहाग्रहः॥तदिशंभजतांशक्रोदिशंवरुणएवच॥याम्यांयमःपालयतांमुत्तरांचधनाधिपः॥
ऋक्षैःसहगतोयोगंकालेचरतुचंद्रमाः॥अब्दंघतुमुखंसूर्योभजतामयनैःसह॥आज्यभागःप्रवर्त्तंतांसदस्यैरभिपूजितः॥हू
यंतामग्नयोविप्रैर्वेददृष्टेनकर्मणा॥देवाश्चबलिहोमेनस्वाध्यायेनमहर्षयः॥श्राद्धेनपितरश्चैवतृप्तिंयांतुयथासुखं॥
वायुश्चरतुमार्गस्थास्त्रिधादीप्यतुपावकः॥त्रयोवर्णाश्चलोकोस्त्वंस्तर्पयंत्वात्मजैर्गुणैः॥क्रतवःसंप्रवर्त्तंतांदीक्षणीयोद्विजातिभिः॥
दक्षिणाश्चोपवर्त्तंतयथार्थसत्रयाजिनः॥गांश्चसूर्योरसांसोमोवायुःप्राणान्प्राणिषु॥तर्पयंतःप्रवर्त्तंतांशिवःसौम्यस्यकर्मभि
यथावदनुपूर्वेणमहेंद्रसलिलोद्भवाः॥त्रैलोक्यमातरश्चैवसागरीयोतुभिन्नगाः॥दैत्येभ्यस्त्यजतांशांतिंभ्रांतिंत्यजतदेवता॥
स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिब्रह्मलोकंसनातनं॥स्वगृहेस्वर्गलोकेवासंग्रामेवाविशेषतः॥विश्रंभोनिहकर्त्तव्योनित्यंक्षुद्राहिदानवाः॥
छिद्रेषुप्रहरंत्येतेनैतेषांसंस्थितिर्ध्रुवा॥सौम्यानामृजुपूर्वाणांभवतांचार्जवागतिः॥अहंतुहृष्टभावानांपुष्पानांसुदुरात्मनां॥
असम्यग्वर्त्तमानानांमोहदास्यामिदेवता॥

युसूर्यति आत्मजैःस्वजातिकैःगुणैःसताधिगादृष्टिःविस्रंभोविश्वासमेपुष्पाभिःक्षुद्र
वंचकाः॥

हरि इत्यष्टचत्वारिंशः ॥ पंचाशोऽध्यायः ॥ कीर्तनं ब्रह्मलोकस्य वर्णनं ॥ तत्रापि यजनं विष्णोर्मुनिभिः कृतमीर्यते ॥ सलिलयोनिर्भुलोके वर्त्तमा
११३ नस्य प्रवर्त्तयिः प्रवृत्ताः यत्यांत त्रामेमन्नाः निगदतः कथयतः निनोतेकदाचिदब्जजो ब्रह्मा कदाचित्पद्मलिजोजोऽद्भव इति वसिष्ठोक्तेः सि

यदा चतुस्तराधर्यदानवे सोऽजयं जवेत ॥ तदा समुपगम्याशु विधास्ये वस्ततो जवेत ॥ वैशं० ॥ एवमुक्तासुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः
जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं महायशाः ॥ एतदाश्चर्यमभवत् संग्रामे तारकामये ॥ दानवानां वाच विश्वोस्य यन्मां त्वं परिपृष्टवानसि ॥
इति खिलेषु हरिवंशे तारकामये कालनेमिवधः ॥ जनमेजय उ० ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन सार्द्धं सलिलयोगिनः ॥ ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्म
न्ने कृष्ण किं चकार ह ॥ किमर्थं चादिदेवेन नितम सलिलयोनिना ॥ विष्णुर्दैत्यवधे वृत्ते देवस्य कृतसत्क्रियः ॥ ब्रह्मलोके च किं च स्थान
किं वा योगमुपास्त स ॥ किं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावन ॥ कथं तस्यास्तत्तत्त्वविश्वं जगदिदं महत् ॥ श्रियमाप्नोति विपुलमसु
रासुरगणार्चितं ॥ कथं स्वपिति धर्मात्मा बुध्यते जलदात्यये ॥ कथं च ब्रह्मलोकस्थो धुरं वहति लौकिकीं ॥ चरितं तस्य विप्रेन्द्र दि
व्यं भगवतो विधिं ॥ विस्तरेण यथातत्त्वं सर्वमिच्छामि वेदितुं ॥ वैशं० ॥ शृणु नारायणस्यादौ प्रवृत्तिं विस्तरेण तु ॥ ब्रह्मलोकं यथा राम· ११३
ता ब्रह्मणा सह मोदते ॥ कामतस्य गतिं सत्यां देवैरपि दुरासदां ॥ यच्च वत्ताम्येद्गुरुपं तन्मे निगदतः शृणु ॥ एष लोकमयो देवो लोका
श्चैतन्मयास्त्रयः ॥ एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ॥ अस्य पारं न पश्यंति वेदवः पारचिंतकाः ॥ एष पारं परं चैव लोकानां वे
द माधवः ॥

प्रायं श्रामतः तिष्ठतः श्रियं तेशो नाग्नां तिवा ॥ अंबुदम्नवेमेघाः ॥

वेदे बोधकारस्य देवानां उदेयस्य ॥ अनन्तं वमागितिअस्य विचारणा ॥ यस्य आर्षेण मंत्रप्रतिपाद्येतत् ऋनिवाणानामृषीणां ब्रह्मवर्चसामा तिक

अस्य वेदं धकारस्य मागितिअस्य देवते ॥ शृणु वै यन्नरा वृत्तं ब्रह्मलोके पुरातनं ॥ भगतां ब्रह्मणो लोकं गत्वा पैतामहं पदं ॥ ववंदे तान्नृषिस
वानिष्णुराषेण कर्मणा ॥ सोऽग्निं प्राक्सवने हूयमानं महर्षिभिः ॥ अवंदत महातेजा कृत्वा पौर्वाह्णिकं क्रियां ॥ स ददर्श मिखषाज्ये
रिज्यमानं महर्षिभिः ॥ भागं यज्ञेय मग्रा नैस्वदेहमपरं स्थितं ॥ अनिर्वाण्यानिर्वाणानामृषीणां ब्रह्मवर्चसां ॥ परिक्रामन् सो चिंतयोत्र
ह्मलोक सनातने ॥ स ददर्शोऽच्छितान् यूपान् श्रेणाजाग्रविभूषितान् ॥ सरेवपु च ब्रह्मर्षिभिः ज्ञातज्ञाः कृतलक्षणान् ॥ आम्यपु मं समघ्राय
शृण्वन्वेदान्द्विजेरितान् ॥ यज्ञैरिज्यन्तमात्मानं पश्यंस्तत्र चचार ह ॥ उपचस्तम्पयोऽदेवान् सदस्याः सदस्त्रिष्ठिताः ॥ अवेद्यित् नु जास
वैपवित्रांतरपाणयः ॥ देवेषु वर्त्तते यद्वै सर्वतच्च जनार्दनात् ॥ यत्प्रवृत्तं च देवेस्यः स तद्द्विमधुसूदनः ॥ अग्निषोममयं लोकं यं
विदुर्विदुषो जनाः ॥ तं सोमममाग्निं लोके च वेदविष्णुपितामहः ॥ क्षीराद्यथा दधि भवेद्धम सर्पिर्यथा भवेत् ॥ मथ्यमानेषु भूतेषु तथा
लोका जनार्द्दनात् ॥ यथेंद्रियेषु भूतेषु परमात्माभिधीयते ॥ तथा देवेषु वेदेषु लोकेषु विदितो हरिः ॥ यथा भूतेंद्रियावाप्तिर्विहि
ता भुवि देहिनां ॥ तथा प्राणिष्वराध्योऽसि देवानां दिवि वैष्णवी ॥ मन्त्रिणां सत्रफलदः पवित्रपरमात्मवान् ॥

मंणिपदितं च मुपु ॥ नेदृष्ट
पुपुदेवेषिति ॥ यतः ऐश्वर्यं विपुले विक्रमः वेदवित्तरः ॥ भूतेषु लौकिकेषु भौतिकेषु क्षीरादिष्वेव अभिधीयते अनुमीयते ॥

हरि. ११५

वेत्मवीविभुंसंबंधिनीलोकतंत्रधरःलोकरचनाश्रयःमनोजतेःऋनिजार्पितोवा॥एकोनपंचाशतमः॥ श्रथपंचाशकेषुप्रतिपन्नेसमु
द्रश्वविमतंपद्मनाभस्यवपुषस्तेजसाश्चाहृतोभ्यागः॥ध्यायेविष्णोःस्वापप्रबोधनेउपासनायवर्ण्यंतेमध्येचपरिवर्त्तते॥पौरा

मत्रिणांसत्रफलदःपवित्रंपरमात्मवान्॥लोकतंत्रधरोयेषमंत्रेमंत्रश्चोच्यते॥ऋषयऊचुः॥स्वागतंतेसुरश्रेष्ठपद्मनाभमहाद्यु
ते॥इदंयत्तियमातिथ्यंमंत्रतःप्रतिगृह्यतां॥त्वमस्यमंत्रपूतस्यपात्रंपाद्यस्यपावनः॥ग्रतिथिस्त्वंहिसंत्रोकेसुदृष्टपरमोमतः॥त्व
यियोद्गुंगतेविष्णोनप्रावर्त्ततनक्रिया॥श्रवैत्मवस्यपजस्यनद्दिकर्म्मविधीयते॥सदक्षिणस्यपजस्यत्वत्प्रसूतिफलंलभेत॥
श्रथात्मानमिद्वास्मान्निरिज्यमानंनिरीक्ष्मे॥एवमस्त्वितितान्विप्रान्भगवान्प्रतिपूजयन्॥सुष्वापब्रह्मलोकस्थोब्रह्मेवद्विपिताम
हः॥इतिविष्णुहरिवंशेब्रह्मलोकवर्णनं॥ वैशं०॥ ऋषिभिःपूजितस्तेषुविवेशहरिरीश्वरः॥ पौराणंगुह्यसदनंदिव्यंनारायणाश्र
मं॥सतद्विवेशहृष्टात्मातानामंत्रसदोजगत॥प्रणम्यचादिदेवायब्रह्मणेपद्मयोनये॥स्वेननाम्नापरिज्ञातंसतत्नारायणाश्रमं
॥प्रविशन्नेवभवनानायुधानिविसर्जयन्॥सतत्रांबुप्रतिपन्नंददर्शालियमात्मनः॥स्वधिष्ठितंदेवगणैःशाश्वतंश्रमहर्षिभि राम
संवर्त्तकांबुदोपेतंनत्तत्रस्थानसंकुलं॥तिमिरौघपरिक्षिप्तमप्रधृष्यंसुरासुरैः॥नतत्रविषयोवायोर्नेदोर्नापिविवस्वतः॥ ११५
वपुषापद्मनाभस्यसदेशस्तेजसावृतः॥सतत्रप्रविशन्नेवजटाभारंसमुद्वहन्॥सहस्रशीर्षोभूत्वाचशयनायोपचक्रमे॥लो
कानंमतकालज्ञःकालीनयनशालिनी॥ लोप्राचीनपुराणप्रसिद्धमितितत्रनारायणाश्रमेश्रंशिशयेस्वपिति॥

एकार्णवीक्तेनदेनेदिनप्रलयकारेणतस्यसर्वलोकप्रसिद्धस्य॥ब्रह्मणःस्थासनंब्रह्मसंचोद्यतकरःजपमास्थायग्रहस्तमहामुनिरिति
मननशीलःतेप्राणिनोमोघाःसमूढाःब्रह्मणाचतुर्विधिनक्षाजरायुजादिभेदनंभिन्नाहृताःकृताःलोकेनकृतंकर्मचेतयतीतिकृतां

उपतस्थेमहात्मानंनिद्रांतकालरूपिणं॥सशिष्यशयनेदिव्येसमुद्रांलोदशांतले॥हरिरेकार्णवीकेनब्रतेनव्रतिनांवरः॥संशया
त्मानंमहात्मानंनवायजगत्प्रभुः॥ उपासांचक्रिरेविष्णोदेवसर्षिगणास्तदा॥तस्यसुप्तस्यसुप्तेनानाभिमध्यात्समुत्थितं॥श्रायं
तस्यासनेपद्मंब्रह्मणःसूर्यसन्निभं॥सहस्रपत्रंपर्णाद्यंसुकुमारंसुविस्मृतं॥ब्रह्मसंचोद्यतकरःस्वपन्नेवमहामुनिः॥श्राव
र्त्तयतिलोकानांसर्वेषांकालपर्ययं॥विश्वरूपस्यवदनान्निस्वासपवनेरिता॥प्रजानोपंक्तयोद्योघेनिपतंत्युत्पतंतिच॥तेसृ
ष्टाःप्राणिनोमोघाविनक्षाब्रह्मणास्वयं॥चतुर्धागतिंजग्मुःकृतांलोकेनकर्म॥नतेवेदस्वयंब्रह्मानातिब्रह्मर्षयोप्यथा॥विष्णु
निःशमयंयेभंप्रविष्टंतमसावृते॥तेतुब्रह्मर्षयसर्वेपितामहपुरोगमा॥नविदुस्तंकेविष्णुश्चैकचिदासीनमासने॥जाग
र्त्तिकोत्रकःशेतेकस्यसुप्तस्यसेंगते॥कोलोगवान्कोद्युतिमान्कृत्स्नकृत्स्नतरस्त्रकः॥विमर्शंतिस्मतंदेवादिव्याजिरूपयन्नि
नचैनंशेकुरन्वेष्टंकर्मतोजन्मतोपिवा॥गाथानिस्तस्यातिष्टानियेतस्यचरितंविदुः॥पुराणंत्तपुराणेषुश्रुतेपथःसंप्रचक्षते॥श्रू
यतेवास्यचरितंदेवेयपिपुरातनं॥ महापुराणात्प्रभृतिपरंतस्यनविद्यते॥
तोवेदस्तद्वोधितेननेगतेनचेष्टतेउपपत्तिभिःयुक्तिभि

एवंतावत्केलिनैमित्तिविधानेन तरंशायनमुक्त्वा इदानीं प्रतिवर्षशयनमाह ॥ यथैदेनमिति ॥ शारदिकाब्दिकेप्रहृत्तोयज्ञोयस्यशाक्यारस्यहृन्नय
तः वार्षिकं वर्षासे वंधिने चक्रे प्रवर्त्तिनं महितं हिताद्देविण्णा अकस्मात्सहसाजातेशितिषः ॥ नैषालोकस्यसर्वस्यभवति ॥ देवादिषु च

यथास्यदेवदेवस्यचरितंवसुभावजं ॥ तेनेमाश्रुतयोभ्यासलौकिक्यो वेदजास्तथा ॥ नवकालेभवत्येषभूतानां भूतभावनः ॥ दान
वानामभावाय जागर्त्तिमधुसूदनः ॥ यदैनं विहितं तु देवानसेकुसुममभ्यर्थ ॥ ततः स्वपितिधर्मंतिजागर्त्तिलदर्हये ॥ सहियज्ञा
वेदाश्च यज्ञांगानि च सर्वशः ॥ याहियज्ञःगतिप्रोक्ता सएष पुरुषोत्तमः ॥ तस्मिन्सुप्तेन वर्द्धंते मंत्रपूताक्रतुक्रिया ॥ शारत्स्वहरोप
तो हिजागर्त्तिमधुसूदनः ॥ तदिदं वार्षिकं चक्रे कारयत्यंबुदेश्वरः ॥ वेलेवं कर्मकृत्वाणि सुप्तेविष्णौ पुरंदरः ॥ यायेषागकृराम
यानिडेतिजगतिस्थिता ॥ साकस्मादेविष्णो घोराकालरात्रिमहाद्युतिं ॥ तस्मात्तनुस्तनुस्तमोनिशादिवसनाशिनी ॥ जीविताद्
हरामातुसर्वप्राणभृतांभुवि ॥ नैतयाकश्चिदविष्णोजंगमाणोमुमुक्षुः ॥ शक्रःप्रसह्यतुवेगंमकल्पिवमघ्याणि ॥ अल्पज्ञानु
विमर्शानांश्रमनावाकथंचन ॥ नैशाभवतिमर्त्यस्य निःश्वासवस्यलौकिकः ॥ स्वप्नेतेत्वायतेहेषाप्रायशोभुविदेहिनां ॥ मृत्युक
लेचभूतानांप्राणान्हृत्यपयतेभृशं ॥ देवेषपिदधारैनांनाम्नोनारायणीहते ॥ सषासर्वहरस्यैषापापाम्नाविष्णोः स्वपरिरजा ॥ सैषानं
रायणमुखेदृष्टाकमललोचना ॥ लोकान्त्मेनकालेन भजते भूतमोहिनी ॥
इत्युनीत ॥ सर्पादिरस्यकालस्यैषासहकारिणी ॥ एषानिद्रा ॥

DR BHAU DAJI

एवंप्रकारेणाकृष्णवर्तनाश्चहष्टमार्गेणदुत्ते यस्वरूपेणोत्पर्थः ॥ ध्रियते लोकानां हितार्थाम्यणाता शायन्नानादिपरिपाकाद्युपकारायेत्यर्थः ॥ च
अस्मिन्लीनानांजावानामप्यादनार्थमितिवा ॥ अतएवप्रजाहिताय यथापत्नापतिव्रतेवमेवनीयाइदानींपूर्वमेवशायनं विहणोति

एवमेषहितार्थायलोकानांकृष्णवर्त्मना ॥ ध्रियते सेवनेयाहिपत्नेवचपतिव्रता ॥ सतयानिद्रयाछन्नस्तस्मिन्नारायणाश्रमे ॥ शेतेस्म
भगवान्विष्णुर्मोहयन्जगदव्ययः ॥ तस्यवर्षसहस्राणिशयानस्यमहात्मनः ॥ जग्मुः कृतयुगं चैव त्रेतायुगोत्तमं ॥ सतुद्वाप
रपर्यंते दृष्ट्वालोकान्सुदुःखितः ॥ नाथाबुध्यमहातेजास्तूयमानोमहर्षिभिः ॥ ऋषयऊचुः ॥ जहिहिनिद्रांसहजांभुक्तपूर्वामिवस्रजं
॥ इमेतेब्रह्मणासार्द्धं देवादर्शनकांक्षिणः ॥ इमेतेब्रह्मविद्वांसोब्रह्मसंस्तववादिनः ॥ वर्द्धयंते हृषीकेशाक्रपयः संशितव्रता ॥ एते
षामात्मभूतानांभूतानांभूतभावः ॥ विष्णुविस्तोष्णुनाथावैभूम्योमाग्निलानसां ॥ इमेत्वांसप्तमुनयसहितामुनिमंडलैः ॥ स्तुवंए
तिदेवदिमामिनिर्गोर्यानिर्गोर्गिरंजसा ॥ उत्तिष्ठ शतपत्राक्षपद्मनाभमहाद्युते ॥ कारणं किं चिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवात् ॥ वेशं
ममंहिप्प्यजगत्सर्वंतिमिरेपंविदारयन् ॥ उदतिष्ठहृषीकेशश्रियापरमयाज्वलन् ॥ सददर्शसुरान्सर्वान्समेतान्सपितामहान्
विवक्षन्कृतिनांश्रेष्ठजगदर्थेसमागतान् ॥ तानुवाचहरिर्देवान्निद्राविश्रांतलोचन ॥ तत्वदृष्टार्थयावाचाधर्मदित्वर्थपुष्कल्या ॥
विष्णुरु० ॥ कुतोवोविग्रहोदेवाकुतोवाभयमागतं ॥
मतथेति ॥ युष्माय्यपिष्टात्रिदेवतानांमुनिमंडलैः ऋषिसमूहैः सहितस्थंजसातत्वीति ॥

हरि.
११६

इतिहरिवंशे पंचाशत्तमः॥ एकाधिके पंचाशेऽध्याये विष्णोर्निरूप्यते॥ नारदश्च भगवान् यथा ब्रह्मप्रार्थनमद्भुतं॥ कश्यपेन विकुंठस्य पारद
शकिः षष्ठं नागेषु नागःकरदाः स्त्रिर विगर्हिता मुखसाध्यता करदानस्य चैवतथा॥ स्वाकरे देवा निति शेषः ब्रह्मचर्यमिदं ज्ञानकारद

कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मम पिन वर्त्तते॥ न खल्वकुशलं लोके वर्त्तते दानवोच्छितं॥ नृणामामयमजननं शीघ्रमिच्छामि वेदितुं॥ एष ब्रह्म
विदां मध्ये विद्वान् पराशयनो त्तमं॥ शिवायनवता मर्येऽस्थित किं करवाणि वः॥ इति खिलेषु हरिवंशे शयनोत्थाने॥ वैशंपायन उ०॥
तच्छ्रुत्वा विष्णुं गदितं ब्रह्मा लोकपितामहः॥ उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिवौकसां॥ नास्ति किंचिद्भयं विष्णो सुराणाम सुरांतकं॥ ये
षां भवान्नभयदः करणाधारो रणोरणे॥ शाके त्वयि तिष्ठे वेशत्व यि चारि निषूदने॥ धर्मे प्रयतमानानां मानवानां कुतो भयं॥ सत्ये ध
र्मे च निरता मानवा विगतज्वराः॥ नाकाले धर्मगाम् मृत्युस्संक्रोशति प्रसमिच्छितुं॥ मानवानां च पतयः पार्थिवाश्च परस्परं॥ षड्भागमु
पभुंजाना नमे दं कुर्वते मिथः॥ ते प्रजानां त्रुमकराः करदैरविगर्हिताः॥ कौरेर्विप्रयुक्तार्थाः कोपमान्युरयेस्तु तः॥ स्फीतान् जनपदा
श्चास्वासाज्जयंतः क्षमापराः॥ अनिस्सादंडश्चतुरो वर्णान् जुगुपुरंजसा॥ नोद्वेजनीयान् तानोसर्वा वैसाधु पुजिता॥ चतुरंगबलैः पुरस्सं
षड्गुणानुपभुंजते॥ धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः॥ यजंते च यथाकालं यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः॥ वेदानधीत्य दीक्षाभिमहर्षिभि
रार्चयंपा॥ श्रोहेमे अभ्यसं तत शास्त्र पर्यंतिपितामहः॥ एतद्राजनकेरे इतिविप्रयुक्तार्थाः यतादिनाव्यपितधनाः॥ अंजसा सर्व नावे
नैनोद्वेजनीयान् अस्य तु द्वेजकाः षड्गुणानितिसं ते विग्रहयानानं हे धीभावसंश्रयास्मानान् षड्गुणान् उपभुंजते से वंते इत्यान्वयः इत्ते॥

तर्पयंती तिसर्वत्र संबध्यते॥ तेषां नृपाणां तेपरावरहृष्टार्थः॥ परे ब्रह्मणि अनु अवना अवरे ब्रह्मणि वेद श्रवणादिनादृष्टः प्राप्तः अर्थः॥ प्र
योजनं येषां ते॥ कृतयुगं कर्तुं कृतधर्मात्विवात्वयितुं॥ यथार्थं यथा प्रयोजनं तर्पयि शुद्धष्टादिनामहः प्राणा षड्गुण्याः अन्नाविप्रवातप

न्तर्पयंतिपितामहान्॥ नैषमवदितंकिंचित्रिषुलोकेषु विद्यते॥ वैदिकं लौकिकं चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च॥ तेपरावरहृष्टार्थाः मिद
र्षिसमतेजसः॥ नृपः कृतयुगं कर्तुमुत्सहंते नराधिपः॥ तेषामेव प्रभावेण शिवं वर्षति वासवः॥ यथार्थं च वहवो वाता विरजस्का
दिशो दशः॥ निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वै ग्रहाः॥ चंद्रमाश्च सनक्षत्रः सौम्यं चरति योगतः॥ अनुलोमकरः सूर्यो जियने द्वे
च चारद्वः॥ हव्यैश्च विविधैः सम्यक् सुगंधोऽमृताशनः॥ एवं सम्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु महादिषु॥ तर्प्यपि मृत्युमद्ध कृत्स्नो नरा
कालनये कृतः॥ तेषां ज्वलितकीर्तिना मन्योन्यमनुवर्त्तिनं॥ राज्ञां बलैर्बलिक्ता पीड्यते वसुधा तलं॥ सेयं भारपरिश्रांता पीड्य
माना नराधिपः॥ पृथिवी समनुप्राप्ता नौरिवासन्नविक्लवा॥ युगांतसदृशं रूपं शैलोचलितबंधनं॥ जलोत्पीडकुलसंदंद
र्शयंती मुहुर्मुहुः॥ क्षत्रियाणां वपुर्भिश्च तेजसा च बलेन च॥ न गांचराष्ट्रविस्तारैः श्राम्यता च वसुंधराः॥ पुरे पुरे नरपतिः को
टिसंख्यैर्बलैर्वृतः॥ राष्ट्रे राष्ट्रे च बहवो ग्रामाः शतसहस्रशः॥ भूमिपानां सहस्रैश्च तेषां च बलिनां बलैः॥ ग्रामयुताश्च राष्ट्रैश्च
भुमिर्निर्वेदमागताः॥ ११॥
च्छितबाणशैलाः वच्छितबंधनशैलेश्चलितं स्यकृतं बंधनं धराधरणात्रूपं यस्यां सा॥ जलोत्पीडकुला
जलोत्पाडे दृढगमनेराकुलाश्च मान्निरविवरा निरवकाशका॥

हरि॰ ११७

निरामयं दुःखनिवर्त्तकं कालप्रबोध्यमवसर्वं अग्रतः कृत्वा मनसि निधाय निश्चेष्टास्त्वयं निरुधोगमनं जयं प्राप्ते स्मत्वयः॥ गतिं परां दुर्गां दृष्ट्वा पृथिवीस्वसाधनसुखेन धारकः नारनिर्णये॥ नारायणतरणा निमित्तं॥ एकपंचाशत्तमः॥ वराप्तेषदिपं चाशोध्याये समाजे सुरसंस

सेयं निरामयं कृत्वा निश्चेष्टं कालमग्रतः॥ प्राप्तानवाजयेविष्णो नवांश्चास्या परागतिः॥ कर्मभूमिरिहस्थाने भुमिरेषावयं गता॥ यथा न सीदेत तत्कुर्यजिगत्स्येषा हि शाश्वती॥ अस्या हि पांडुनेदेवो महाद्रूपामयु सूस्तः॥ क्रियाजोपश्च भुता नोद्रुषितं च जगद्भवेत॥ आप्यतेत्यक्रमेवेयं पार्थिवो धप्रयोदितः॥ सहजं याद्दर्भो स्यक्राचलत्वमन्वेलागता॥ सदस्याश्च तसंतस्मतव्यापिनवताश्रुते॥ नारायणतरणार्थं हि मंत्रयाम स्वयासह॥ सततं हि स्थिता सर्वे राजानो राष्ट्रवर्धनाः॥ नराणां चरणो वर्णा ब्राह्मणा नचुयायिनः॥ सर्वं सत्यमयं वाक्यं वर्णाधर्मपरास्तथा॥ सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रः परा नरा॥ एवं जगति वर्त्तंति मनुष्या धर्मकारणात्॥ यथा धर्मविलोपः स्यात्तथा मंत्रं प्रवर्त्तता॥ सतां गतिरियं नस्माधर्मस्तस्या सुसाधनं॥ राज्ञां चैव वधः कार्यो धरणा नारतिर्णये॥ तदागच्छमदो नागसदवेमंत्रधारणात्॥ ब्रजाश्रीमो मेरुशिखरं पुरस्कृत्येव सुंधरा॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे पितामहवाक्यं॥ वैशंपायन उ॰॥ वाढमित्येव सहते दुर्दिनो मोदनिस्वनः॥ प्रतस्थे दुर्दिनाकारः सदुर्दिन इवाचलः॥ समुत्क्रामणि विद्योतं सवेडं मोदवर्चसं॥ सजगाम इव लोकं स्वनविध्वस्त क्षमवुपुर्दरिः॥ व॥

दि॥ धरण्या भारखिन्नाया विततिकरुणोदयः॥ सहरिर्विमत धारयन पयुरिति शेषः॥ कृष्णाय नमः॥ व॥ व॥

राम॰ ११७

सर्वसर्वलोकप्रसिद्ध॥ श्रीवत्सपद्विलावर्तरोमपंक्तिस्तनद्वयः॥ मुसाद्या संवितास तत्कृतः स्तनद्वयमुरवंप्राप्तो वापथ्यो निगतानुगं पथ्यो निब्रह्मणो गतं गमनं चानुगच्छती नित्यानंतरत्नपर्वतं मेरुः बद्धसंधानतोरणं बद्धस्वविता निवेदनमालिकायस्यांतं॥ मनोनिर्मिणि विचित्रं मनसैव निर्माणायेपांते श्रितैराजपूर्णं॥ विमानशतमालिनी विमानशतमालापंक्ता संतियस्यांतैरत्नजालांतरव

सवास्योरसि विस्तीर्णो रोमांचोऽन्तराजिमान॥ श्रीवत्सो राजते श्रीमांस्तनद्वयमुखांचितः॥ पीतो वसानो वसने लोकानां गुरुरव्ययः॥ हरिर्मेरुवदाभासः ससंध्यास्विवाचलः॥ तं ब्रजंतं सुपर्णेषि पथ्या यो निगतानुगं॥ अनुजग्मुः सुराः सर्वे कृताः सक्रव्य तु षः॥ नातिदीर्घेण कालेन तेगत्वा रत्नपर्वतं॥ ददृशुर्देवता स्तत्र सां सभां कामरूपिणीं॥ मेरोः शिखरविन्यस्तां संसक्तां सूर्यवर्चसं॥ कांचनां स्तंभरचितां वज्रावैडूर्यतोरणां॥ मनोनिर्माणचित्राढ्या विमानशतमालिनीं॥ रत्नजालांतरवतीं कामगां रत्नभूषितां॥ कुसुमैरत्नसमाकीर्णां सर्वतः कुसुमोत्करां॥ देवमायाधरां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्मणा॥ तां प्रहृष्टमनसः सर्वे यथास्थानं यथाविधि॥ यथा निवेशं त्रिदिशा विविशुस्तत्र नासनं॥ तेनिषेदुर्यथोक्तेषु विमानेषासनेषु च॥ भद्रासनेषु पीठेषु कुथ्यास्तरणेषु च॥ ततः प्रभंजनो वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः॥

तो रत्नसमुद्धं रववचितगवाक्षपर्वा॥ कुसुमरत्नसमाकीर्णा सु संस्कृरेतेत्यामां संवर्गकुसुमोत्करांसे वर्जुनः कुसुमे रूक्षिपक्तां देवमायाधरां इंद्रादिरक्षितुकां॥ कुथ्यास्तरणेषु च कथ्यादि निर्मितोत्तरछदेषु॥

कृपायास्तु ॥ बहिर्दर्भे कृपा कार्य इति दजायुधः माशाहमिति माशाहं कुरुतेति बुमतिस्पर्धः तेजसा राजा दिरूपेणः ककुद्मिनं धुरं धुरं ॥ उप

माशाहृ इति मर्वं च माच कामायतां समं ॥ क्षिति शाहृ सिमिते स्मिन्समाजे त्रिदिवौकसां ॥ वनाषे धरणी वाक्यं वेदा कुरुणा नाषण ॥ ध
रण्युवाच ॥ अहमादौ पुरा नेन संस्थिमापयपोनिनो ॥ सोवकृत्वा कृतो पूर्वं मन्मयो दैमहासुरौ ॥ कर्णस्रोतोद्भवौ तौ हि विष्णोरस्य महा
त्मनः ॥ महार्णवे प्रस्वपतः काष्ठकुड्यसमाश्रितौ ॥ तौ विवेशस्वयं वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः ॥ तौ दिवौ ह्यादयंतु तु वव्हृधाते महासुरौ
वायुप्राणौ तु तौ गत्वा ब्रह्मा परिमृषं छतौ ॥ एकं मृदुमयं मेने कठिनं वेद चापरं ॥ नामनी तौ तयोश्चक्रे स विभुः सलिलोद्भवः ॥ मृ
दुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभो भवत् ॥ तौ दैत्यौ कृतनामानौ कृतनामानु चेरतौ ॥ सर्वमेकार्णवं लोकं योद्धुकामौ सुनिर्भयौ ॥
तावागतौ समालोक्य ब्रह्मलोकपितामहः ॥ एकार्णवांबुनिचये तत्रैवांतरधीयत ॥ स पद्मे पद्मनाभस्य पद्मनाभसमुच्छ्रिते ॥ रो
चयामास वसतिं गुह्यं ब्रह्मा चतुर्मुखः ॥ ताबुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपितामहौ ॥ बहून्वर्षगणान्सुप्तौ शायानौ न च कंपितौ ॥ अ
थ दीर्घस्य कालस्य ताबुभौ मधुकैटभौ ॥ आजग्मतुस्तमोद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ॥ दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महाकायौ दुरासदौ ॥ ब्र
ह्मणा ताडितौ विष्णुं पद्मनालेन वै पुरा ॥ उत्पपात शयनात्पद्मनाभो महाद्युतिः ॥ तद्युद्धमभवद्घोरं तयोस्तस्य च वै तदा ॥
एकार्णवे तदा लोके त्रैलोक्ये जगतां गते ॥

जलरूपेश्वनु चरवामि ॥ तदा संप्रापिता ॥ तरेवाहमिवेति काष्ठकुड्यसमौ चेतनौ वायुप्राणात्मा व्यर्थमियत्पस्यशति नदायुद्धम
भवत्

विहितौ सुतौ ब्रह्मणोति शेषः कुत्र एष ब्रह्म सृजति स्य पेत्ताया माह ॥ दित्य योरिति विषाणोनदं ष्ट्राग्रेण सुवर्णस्य शोभन वर्णस्य द्विजस्याग्निर्गुरुः

तदनुत्तमं युद्धं वर्षसंख्याः सहस्रकः ॥ न च तावसुरौ युद्धे तदा श्रममवापतुः ॥ अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ ॥ ऊचतुः प्री
तिमनसौ देवं नारायणं प्रभुं ॥ प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृत्युरावयोः ॥ आवां जहि न यत्रोर्वी सलिलेन परिप्लुता ॥ हतौ च त
व पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तमः ॥ यो ह्यावां युधि निर्जेता तस्यावां विहितौ सुतौ ॥ स तु गृह्य मृधे दैत्यौ दोर्भ्यां समपीडयत् ॥ जग्मतुर्नि
धनं चापि ताबुभौ मधुकैटभौ ॥ ता हतौ चाप्लुतौ तोये वपुर्भ्यामेकतां गते ॥ मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मथ्यमानौ मजौर्मिभिः ॥ मेदसा तज्जलं
व्याप्तं ताभ्यामंतर्दधे ततः ॥ नारायणश्च भगवान्नसृजत्स पुनः प्रजाः ॥ दैत्ययोर्मेदसा छन्ना मेदिनीति ततः स्मृता ॥ प्रभावात्पद्मना
भस्य शाश्वती जगती कृता ॥ वाराहेण पुरा भूत्वा मार्कंडेयस्य पश्यतः ॥ विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यादुपोद्धृता ॥ हृताहं क्रममाणे
यस्तदा युष्माकं प्रपश्यतः ॥ बलेः सकाशाद्दैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ सांप्रतं वियमानाहमेतमेव गदाधरं ॥ अनाथा जगतो ना
थं शरणं प्रशरणं गताः ॥ अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गवां सूर्यो गुरुः स्मृतः ॥ नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः ॥ यदहं धारयाम्येका
जगत्स्थावरजंगमं ॥ मयाधृतं धार्यते सर्वमेतद्गदाधरः ॥ जामदग्न्येन रामेण जाराव तरणा मया ॥ रोषात्रिःसप्तकृत्वोहं कृत्स्न
ये विप्रयोजिता ॥

गवां धेनूनां दृष्टानां वा सूर्यः ॥ मयाधृतं धारयते मयि शक्तिमवष्टभ्य स्मर्यः ॥

हरि॰ मनवेश्राद्धदेवाय॥ अवरोहणम्॥ अवतार्यः॥ ४॥ धारयंती विषदसि॥ ३॥

११७ जामदग्न्येन रामेण नारावतरणोमया॥ रोषात्त्रिःसप्तकृत्वोहं क्षत्रियैर्विप्रयोजिता॥ यस्मिन्वेदीं समारोप्यतर्पितान्पश्चोणितैः॥ नार्गवे
ण पितुः श्राद्धकरणपाय निवेदिता॥ मांसमेदोस्थिदुर्गंधिदेग्धा क्षत्रियशोणितैः॥ रजस्वलेव युवसती कश्यपं प्रत्युपस्थिता॥ स मां ब्रह्म
र्षिरब्याह किमुति त्वमवाङ्मुखी॥ वीरपत्निव्रतमिदं वीरपत्नीनिषेवसे॥ साहं विज्ञापितवती कश्यपं लोकभावनं॥ पतयो मे महाब्र
ह्मन् भार्गवेण महात्मना॥ साहं विहीना विक्रांतैः क्षत्रियैः शास्त्रवृत्तिभिः॥ विधवा शून्यनगरा न धारयितुमुत्सहे॥ साहं विहीना विक्रांतैः
क्षत्रियैः स्वस्ववृत्तिभिः॥ विधवा शून्यनगरा न धारयितुमुत्सहे॥ तन्मह्यं दीयतां भगवंस्तद्रूपमो नृपः॥ रक्षेद्यथाम नगरां ये मां
सागरमालिनीं॥ स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं बाढमित्यब्रवीत्प्रभुः॥ ततो मां मानवेंद्राय मनवे संप्रदत्तवान्॥ सामनुप्रभवं पुण्यं प्राप्येक्ष्वा
कुकुलं महत्॥ विपुलेनास्मि कालेन पार्थिवात्पार्थिवं गताः॥ एवं दत्तास्मि मनवे मानवेंद्राय धीमते॥ तुक्तराजरूपहस्त्वेतु मह
र्षिकुलसंभवः॥ बहवः क्षत्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिता॥ ते स्मकालवशं प्राप्य मय्येव प्रलयं गत॥ मत्कृते विग्रहा लोके हतानं
तरा एव च॥ क्षत्रियाणां बलवतां मय्या मेघ निवर्तितो॥ रात्रयुष्मप्रवर्तेन दैवेन परियात्यतो॥ जगद्धितार्थं कुरुतस्मोदे तुं रणं
हयेयद्यस्तिमयि कारुण्यपनारः। शैथिल्यकारणात्॥ एकवेकधरः श्रीमान्नयं मे प्रयच्छतु॥ यमहं भारसंतप्तसंप्राप्तेश्शर रामः ११७
णार्थिना॥ नारोयद्यव्यरोत्सयो विष्णुरेष ब्रवीतु मां॥ ३॥

द्विपंचाशतमः॥ त्रिपंचाशतमेध्याये कृतमंशावतारणं॥ देवौकैर्विष्णुना दृष्टेयथायोऽस्येत ब्यते॥ तदर्थं कृत्यं पृथिवी वप्रयोजनसिद्धं॥

इति खिलेषु हरिवंशे धरणीवाक्यं॥ वैशं॥ तच्छ्रुत्वा पृथिवीवाक्यं सर्वएव दिवौकसः॥ तदर्थं कृत्यं संचिंत्य पितामहमथाब्रुवन्॥ भगव
न्क्रियतामस्याः पृथिव्या भारसंनतिः॥ शरीरैकल्पितो कान्तं विद्धि लोकसमुद्भवं॥ यत्कर्तव्यमहेंद्रेण यमेन वरुणेन च॥ यद्वा कार्यं
धनेशेन स्वयं नारायणेन च वा॥ यद्वा चंद्रमसा कार्यं भास्करेण नन्देन वा॥ आदित्यैर्वसुभिर्वापि रुद्रैर्वा लोकभावनः॥ अश्विभ्यां
वा सुराणां मां साध्यैर्विश्वैर्दिवालयैः॥ बृहस्पतुशनेभ्यां वा कालेव कलिना पिवा॥ महेश्वरेणवाब्रह्मन् विशाखेन गुहेनवा॥ यक्षरा
क्षसगंधर्वैश्चारणैर्वा महोरगैः॥ पर्वतैः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा महोर्मिभिः॥ गंगामुखैर्निर्दिष्या निसरिद्भिर्वा सुरेश्वरः॥ क्षिप्रमाज्ञाप
य विभो कथमंशाः प्रयुज्यतां॥ यदि तेपार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिववग्रहे॥ कथं मंशावतरंतां कुर्म सर्वोपि तामहः॥ भ्रंतरिक्षगताये
च पृथिव्यां ये च पार्थिवाः॥ सदस्याने च विप्राणां पार्थिवानां कुलेषु च॥ अयोनिजाश्चैव तनून्सृजाम जगतीतले॥ सुराणामेककार्य
र्यर्थिशुत्वैतन्निश्चितं महत्॥ दैवैपरिहृतो प्राहवाक्यं लोकपितामहः॥ दैवैपरिहृते प्राहवाक्यं लोकपितामहः॥ रोचते मे सुर
श्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः॥ सृजध्वं स्वशरीरांशांस्तेजसात्मसमान्नृभिः॥ सर्वएव सुश्रेष्ठास्ते ष्ठास्तेतोभिरक्षोदितः॥ भावयंते पृ २
थ्वुं देवोऽभ्यावित्त्रभुवनश्रियं॥
पार्थिवं कार्यं कार्यं पृथिव्याः कर्मकार्यं कर्तव्यं॥ चावरोह्यितपृथ्व्यामवतरल भावयंतः पालयंतः॥

हरि॰
१२०

पार्थिवानां नवे राजन्काश्यपेन ॥ सं नवं चादरं श्रुणु पतां ॥ श्रृणुतविकरणादि द्विवेदज्ञादेशः ॥ वेजोमयदिंज्ञासं स्वतिष्टं तनूजेन ॥ पुत्रवत्प्रेक्ष्येन वंद्ममानि
मित्रभेदेन ॥ ७ ॥

पार्थिवनारते वंशे पूर्वमेव वरी जानता ॥ पृथिव्यां संनवमिदं श्रुतो पे पन्मया कृतं ॥ समुद्रेदं पूरा पूर्वे वेलामासाद्य पश्चिमे ॥ शासे सार्द्दतिनूजेन कश्यपेन महात्मना ॥ कृथामिपूर्व वृत्तापि लोकवृत्तानुगामिभिः ॥ इति हृष्टैश्च बहुभिः पुराणप्रनवैर्गुणैः ॥ कुर्वतस्तु कथास्तास्तास मुद्रसहगंगया ॥ समीपमाजगामाशु पुक्रस्तोयदमारुते ॥ सविविविष्यमां कुर्वन्स्मतं जेगतरंगिणा ॥ यदो गणा विदि त्वेणासंस्वलो स्वोयवायसा ॥ शंखमुक्तामलतनुः प्रवालमणिभूषणः ॥ पुक्रश्वेंद्रसमापूर्णासात्स्वगंभीरनिस्वनः ॥ समोपरि भवल्लेवस्थांवेलामस्यतिक्रमन् ॥ क्रेद यामासच पले ज्ञावणोरंबुविस्वबैः ॥ तं च देशं व्यवसितं समुद्रो हिममार्दितुं ॥ उक्तः संरब्ध्यया वाचा शांतो सातित तोमम ॥ शांतो सौ तु क्रमात्रस्तु नतु त्वं सागरो गतः ॥ संहृतोर्मितरंगौघस्थितो राजश्रियानच ॥ तुयश्चैव मया समसमुद्र सहगंगया ॥ सकारणान मेतिक्रुतायुष्मा कं हित काम्यया ॥ यस्मात्वं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थिता ॥ गंहुणविमहीपालो राजेव त्वं भविष्यसि ॥ तत्रापि सहजां जलाधेभरयन्स्वेन तेजसा ॥ भविष्यसि नृणां नर्म निस्तानां कुलोद्वह ॥ शांतो शांतिमयो कृस्त्वेयचापितनु नांगतः ॥ स्वतनुयत्रासाल्लोके शांतनु स्त्वं भविष्यसि ॥ इयिमव्यापताव्यां गां गंगां सर्वांगशोभना ॥ रूपिणी वै सरिच्छ्रेष्ठा तत्र तामुपयास्यसि ॥ एवमुक्तस्तु मां तुष्टाः सो भिगम्याणवोषवत् ॥ मां प्रसो दे वदे वानां किमर्थं सनवानसि ॥ अदहनवविधेयात्मा तत्तेनस्तत्परायणाः ॥ ७ ॥

राम॰
१२

विधेयात्मा स्वंतद्धित्रिस्वरूपः स्वरोषः समवान सिद्धसमद्धे ॥ अप्रतिरूपैः प्राणानां शरणा गतत्राणां प्राजापत्येनदां पत्येन ॥

स शाप्योः सदशे वा कैरात्मजे मां किमात्मनः ॥ भगवंस्तत्प्रसादेन वेगात्य बीणि वद्दितः ॥ यद्यदं चलितो ब्रह्मन् स्वेत्र दोषाममात्मनः ॥ शिष्टाभिः पवनेना ऽडिस्य ऽशेषद्युसि पर्वणि ॥ अत्र मे भगवत्किंनु विद्यते शापकारणं ॥ उक्ते श्च महादेवैः प्रवृद्धे स्वबलादकैः ॥ पर्वणा वेंदुपु क्रेनभि निस्त्र बोस्मि कारणैः ॥ एवं यद्यपराधोहं कारणै स्त्वत्र वर्णितं ॥ स तु मर्दसि मे प्र स्थन् शापो ये विनिवर्तितं ॥ एवं मयि निराले वेशापो ऽशिपिलतां गते ॥ कारुण्ये स्वरुदे वेन्द्रप्रमाणं य यवेत्तसे ॥ शेस्या स्वदे वां गंगाया गंगताया स्तवातया महोषसम दोषायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ तमहं सत्त्वायाभो वामहाणविमयाब्रुवन् ॥ अकारणं तं देवानां दृष्टं शापानि लेरते ॥ शांतिव्रजनभेत स्प्रसन्नोस्मि महोदधे ॥ शापेस्मिं शारितानाथ न विध्वंस्तणकारणं ॥ तदु उ भारते वंशे स्वदेहे स्वेन तेजसा ॥ आधस्त्वसरितां नाथ त्यक्त्वेमं सागरं तनुं ॥ तत्काले रमणीयां गां गंगां परिचारिष्यति ॥ अनया सहजां लक्ष्मीं मोदमानो भमाज्ञया ॥ १ महोदधे महीपालस्तत्र राजश्रिया वृतः ॥ पालयंश्चतुरो वर्णांस्त्रस्य सेसलिलेश्वरः ॥ इयं च तां सरिच्छ्रेष्ठा विज्ञता भानुषी तनु ॥ ५ इदं सलिलसंक्लेदं विस्मरिष्यसि सागर ॥ वरया चैव कर्तव्यं त्वयेदं मम शासनं ॥ प्राजापत्येन विधिना गंगाया संहसागर ॥ प्रसवप्रसुतास्वर्गाप्रविष्टा सरसातलं ॥ तस्यामुत्पादनार्थं मियत्वं विनियोजितः ॥ अष्टो जात्ववो गजन्निपता विद्धात्वयं ॥ विनावसौ तु स्यगणा सुराणां प्रीतिवर्द्दना ॥

हरि०
१२१

विभावसोः सूर्यस्य च अग्नेस्तवतस्य अथ वर्त्तितान् परिलंबने तिष्ठति सहार्यो तत्यन्नार्थं मत्सृणागतेऽदिति शेषः ॥ द्वितीयार्थे मैथुनीकदेशाख्यायां अ

विभावसोस्तुल्यगुणान्सुराणां प्रीतिवर्द्धनाः ॥ उत्पद्यातं वसुनः शाप्रं कृत्वा कुरुकुले मदन ॥ प्रवेक्ष्यसि ततस्तुत्यक्ता पुनः सागरसागरं ॥ एवमे
तन्मया पूर्वं वंदितार्थं वसुरोत्तमा ॥ भविष्यपर्वतात्सारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकं ॥ तदेशान्तनोर्वंश पृथिव्यां रोपितो मया ॥ वसवो यत्र गंगा
या मुत्पन्नास्त्रिदिवौकसः ॥ अद्यापि नु विगांगेयस्तत्रैव वसुरष्टमे ॥ सप्तमे वसवः प्राप्तास्वर्गमेकः परिलंबते ॥ सदृशास्त्रियं द्वितीयायां द्विती
याशांतनोस्तनु ॥ विचित्रवीर्यो द्युतिमान्नामासीद्राजप्रतापवान् ॥ विचित्रवीर्ये द्विवेतौ पार्थिवौ सुविसांप्रतं ॥ पांडुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्या
तौ पुरुषर्षभौ ॥ तत्र पांडोः प्रिये जुष्टे द्वे भार्ये यौवने स्थिते ॥ कुन्ती चैव माद्री च देवयोषोपमे शुभे ॥ धृतराष्ट्रस्य राज्ञस्तु भार्यैका तुल्यरू
पिणी ॥ गांधारी नृविभु विख्याता नित्यंव्रतुव्रते स्थिता ॥ तत्र वेशाविभज्यंतौ विपक्षापक्षरावेव ॥ पुत्राणां हितयो राज्ञो भविता विग्रहे
महान् ॥ तेषां विमर्दे दारुणाद्येन प्राणा भविता क्षयः ॥ युगान्तप्रतिमा वैव भविष्यति महद्भयं ॥ ‾ बलेषु नरेन्द्रेषु ज्ञातयश्चितरेतरं ॥ वि
नक्षु पुरराष्ट्रेषु या स्विति शेषं पितृस्थमेष्यति ॥ द्वापरस्य युगस्यान्ते मया दृष्टं पुरातने ॥ क्षयं यास्यति शास्त्रेण पार्थिवाः सहवाहनैः ॥ तत्रा
वशिष्टमत्यनुजान्सुप्तान्निशि विचेतसः ॥ धक्ष्यते शंकरस्यांशः पावकेनास्य तेजसा ॥ ७ ॥ श्रीकृष्णार्जुन नमः ॥ ७ ॥ राम०
१२१

यथिंवा ज्ञातमो द्वितीय तनुः पुत्रः चित्रांगदाख्यवशाः वाऽस्येणेवमृतत्वात् त्रैधित्यं विचक्रराशित्वं ॥

शंकरस्यासः अश्वत्थामा भरत्यांशोऽश्व महात्म्नि ॥ अपसर्ते संग्रामाद्य गते माहेश्वरे रौद्रे अतिष्यंति युगं कलिमाश्रं चेति वर्करगृहस्थिनोस्य ॥ स्वां ॥

अंतकप्रतिमे तस्मिन्निवृत्ते क्रूरकर्मणि ॥ समासमिदमाख्यातं तृतीयं द्वापरं युगं ॥ महेश्वरांशे प्रसृते ततो महेश्वरं युगं ॥ निष्टं प्रवद्धपते
पश्चा युगं चारुणमानुषं ॥ अधर्मप्रायपुरुषं स्वल्पधर्मपरिग्रहं ॥ उत्पन्नसत्यसंयोगं वर्द्धितानृतसंचयः ॥ महेश्वरं कुमारं च द्वौ च
देवौ समाश्रितः ॥ भविष्यति नरान्सर्वे लोकेन स्वविशासुषः ॥ तदेषनिरात्मिः प्रोक्तः पृथिव्यां पार्थिवांतव ॥ अंशावतरणं सर्वे सुराकृ
कृतमाचिरं ॥ धर्मस्यांशोपकंस्या वै माश्रुव विनियुषतः ॥ न महात्मा कलिमूलो गांधार्यं विनियुज्यतां ॥ रातौ पक्षौ भविष्यंति राजानः
कालचोदितः ॥ जानरणा पृथिव्यर्थे स वै संग्रामलालसाः ॥ गच्छतां यं वसुमतीं स्वां योनं लोकमारणं ॥ सृष्टो येन हि कौरातृमुपा
पो लोकविश्रुता ॥ श्रुत्वा पितामहवचः सा यमामयथागतं ॥ पृथिवीसद्यकार्येन वृथायपृथिवी चिंतं ॥ देवान चोदयद्ब्रह्मा निम
हर्यंसुरद्विषां ॥ नरं चैव पुराणर्षि शेषं च धरणीधरं ॥ सनत्कुमारं साध्यांश्च देवानग्निपुरोगमात् ॥ वरुणं च वसुंश्चैव सूर्यचंद्रमसौ
तथा ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव रुद्रानित्यान तयाश्विनौ ॥ ततोंशान व निर्देवाः सर्वरावावतारयन् ॥ यथा ते कथितं पूर्वमंशावतरणं
मया ॥ अयोनिजा योनिजाश्च ते देवा पृथिवीतले ॥ दैत्यदानवहंतारः संभूता पुरुषेश्वराः ॥ वारिकावृत्तसंकाशा वज्रसंहननस्त
था ॥ नागायुतबला केचित्केचिदोघबलान्विताः ॥ गदापरिघशक्तीनां सहा परिघबाहवः ॥ गिरिशृंगप्रहर्तारः सर्वे परिघयोधिनः ॥

योनिप्रकृतिनैष्ठिकः निधनः पूर्वमादिपर्वणि ॥ वारिकावृद्धो राज्ञीतरुतस्थेकाश्राः ॥ अतिपुष्टाः वज्रसंहनना अतिदृढाः ॥

प्राणिहितेश्वरः प्राणिनामयमर्थः॥ ॥इति त्रिपंचाशत्तमः॥ चतुःपंचाशके ध्याये अवतारायस्य नूतजे॥ श्रीवैशंपायन उवाच॥ प्रतिदेवर्षेणि मादिसु
रादेवतानां धर्मस्य नागे युधिष्ठिरो शक्रस्यार्जुनः॥ पवनस्य नामे भीमः वसूनामष्टमे नागेऽंशो भीष्मस्य॥ वाक्यमनुतमुच्यते॥ कृतका
ह्निवंशे समुत्पन्ने शतशोथ सहस्रशः॥ कुरुवंशे न्वये देवायं वाजेषु च पार्थिवः॥ याजकानां समृद्धानां ब्राह्मणानां च योनिषु॥ स
वस्विज्ञानदेषा सादेव व्रतपरायणाः॥ सर्वहिगुणसंपन्नाय ज्ञानपुण्यकर्मणः॥ आचालये सुरशो लोसे कुच्छ नागेषु महीतले॥
उत्पन्नेषु रथाकाशं ब्रह्मा नये पुर्महोदधिः॥ रावमादिरूपता ब्रह्मा नूतनव्य नवत्स्यनु॥ नारायणो समावेशप लोकेशानि मुपागमन्॥
नृपसृणुयथा विष्णुरवतीर्णो महीतले॥ प्रजानां वेहितार्थाय प्रभुप्राणधनेश्वरः॥ ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः॥
कुले पूज्यय सकर्मायित्ते नारायणप्रभुः॥ इति हरिवंशे देवानामंशावतरणे॥ वैशंपा॥ कृतकार्ये गते काले जगत्यां च यथा
नयं॥ अंशावतरणे वृत्ते सुराणां भारते कुले॥ नागे वतीर्णे धर्मस्य शक्रस्य वपेनस्य च॥ अश्विनौ देवभिषजौ नागे वैभास्कर
स्य च॥ पूर्वमेवाविनिर्गते नागे देवपुरोधसः॥ वसुनामष्टमे नागे प्रागेव धरणीगते॥ मत्स्ये नागे हि तिगते कले नागेति पेवव
॥ नागे सोमस्य च तथा वरुणस्य च भोगते॥ शंकरस्य गते नागे धनदस्य दिवौकसः॥ गंधर्वैर्गायत्त्वासां नागेशेषु गते षपि
नागे बेतेषु गगनाकृतेषु धरणीतले॥
ये कृतकार्येष्टथवी नारावतरणारव्य यस्मिन्तस्मिन्काले गते पृथिव्यां च गतायांड
ति क्रियापरिणामः यथानयं यथान्याये॥ सुराणां भारते कुले अंशावतरणे जाते सति नारदः प्रत्यदृश्यत पद्मलोकगते नाब्वयः
सुराणाम सुराः॥ ॥ श्रीः॥

राम.
१२२

अश्विनौ नकुलसहदेव रूपेः भास्करस्य कर्णे देवपुरोहितस्य वृहस्पतेर्द्रोणे॥ वसूनामष्टमे नागे अंशो भीष्म तोर्यमिस्य विदुरे कलेदुर्यो
धने भास्करस्य सोमस्याभिमन्यौ॥ शुक्रस्य भूरिश्रवसि॥ वरुणस्य श्रुतायुधे पर्णाशातनये॥ शंकरस्याश्वत्थाम्नि मित्रस्य वसिष्ठे॥ धनद
स्य नलकुबरे गंधर्वादीनां देवकाश्यमेनदुःशासनादिषु॥ उपसंहरन्नेनुवाद प्रयोजनमाह नागेष्विति॥ तिष्ठन्ति तिष्ठति समस्त्ये
तिष्ठन्नारायणस्यांशे नारदः प्रत्यदृश्यत॥ ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बालार्कसदृशेक्षणः॥ संन्यापवृत्तं विपुलं जटामंडलमुच्चं शांशुशुक्ले
वसने वसानो शुक्लानुषणः॥ वीणां गृह्य तामहतीं कलामकांसरवीमिव॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगो हेमयज्ञोपवीतवान्॥ दंडी कमंडे
लुधरः साक्षाच्छक्र इवापरः॥ भेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां ग्रहेयमः॥ महर्षिविप्रधर्मरुचिविह्गंधर्ववेदवित्॥ वैरकेलिकिलो
विप्रो ब्रह्मकेलिरिवापरः॥ देवगंधर्वलोकानामादिवक्ता मरामुनिः॥ गाता चतुर्णां वेदानामुद्गाता प्रथमत्विजां॥ सनारदोयविप्र
र्षिब्रह्मलोकचरोव्ययः॥ स्थितो देवसनामध्ये संरथे विष्णुमब्रवीत्॥ अंशावतरणे विष्णोर्यदिदं त्रिदशैः कृतं॥ तयायपृथिवी नागा
नांस सर्वमेतत्कारणं॥ यदिदं पार्थिवं कृत्त्रं कृतं तत्व यिहिवीश्वरः॥ न नारायणायुक्तोयं कार्यार्थिः प्रतिभातिमे॥ न युक्तं जानता देवतया
तत्वार्थदर्शिनं॥
तं समयापवृत्तं वामार्त्तं वाम नागाश्रितं॥ जराम्मं दुलं जटाभारं वसानः॥ परिदधानः शुक्लं चूर्णाः पूर्णास्निकारः॥
वैरिके लिकिलः॥ वैरिणाया स्याकेल्यां युद्धकौतुके किजति क्रीडतीति सः॥ किलक्रीडायां वेतिधातुः॥ तद्धिकिमितिसवप्रिय
हत्यन श्राह॥ विप्रमेधावी ब्राह्मः ब्रह्मपुत्रस्येति संरथः॥ आदतः अकारणं निःफले॥

हरि
१२३

अयोध्यायामयोध्यायां गुप्तायामित्यर्थः॥ विषयासन्नभूतः सामंतोस्मि रिपुश्च शत्रुः सामंते पार्श्ववर्त्तिराजानं विषयामंतरा भूमिः स

देवदेव पृथग्यर्थे प्रयोक्तुं कार्यमीदृशं॥ त्वं हि वक्तुं प्रभुर्वाचां वक्तुं स्वार्थं प्रभुर्जनेश्वरः॥ श्रेष्ठो योगवतां योगी गतिर्गतिमतां मतिः॥ दे
वनागानुगतादृष्टि किं च सर्वाग्रगो विभुः॥ वसुंधरायाः सार्थं मंत्रं स्वेनानुयुज्यसे॥ त्वया सनाथा देवाः शांतास्त्वमयास्तस्य वेदि
ताः॥ जगत्संसंभविष्यंति कार्याकार्यतरंगताः॥ तदहं त्वरया विष्णो प्राप्तः सुरसत्तमिमं॥ तव संचोदनार्थाय शृणु चाप्यत्र कारणं॥
ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये॥ तेषां शृणु गतिं विष्णो येन ताः पृथिवीतले॥ पुरी पृथ्व्यां मुदिता मथुरा नाम विश्रुता
निविष्टा यमुनातीरे स्फीता जनपदातुरा॥ मधुर्नाम महात्मा नासीद्दानवो युधि दुर्जयः॥ त्रासनः सर्वभूतानां बलेन महतान्वि
तः॥ तस्य तत्रं महद्धासीन्महत्वाद्दर्पसंकुलं॥ घोरं मधुवनं नाम यत्रासौन्यवसत्पुरा॥ तस्य पुत्रो महानासील्लवणो नाम दा
नवः॥ त्रासनः सर्वभूतानां बले महति तस्थिवान्॥ स तत्र दानवः क्रोडुत्वर्षपूगाननेकशः॥ स देवतगणांल्लोकानुत्रासयति द
र्पितः॥ अयोध्यायां ययोध्यायां रामे दशरथे स्थिते॥ राज्यं शासति धर्मज्ञे राक्षसानां भयावहे॥ स दानवो बलश्लाघी घोरं वनमुपा
श्रितः॥ प्रेषयामास रामाय प्रहृतं पुरुषं वादिने॥ विषयासन्नभूतो हि तव रामरिपुस्त्वसः॥ नच सामंतमिच्छंति राजानो बल राम १२३
शालिनं॥ राज्ञा राजव्रतस्थेन प्रजानां सुखमिच्छतः॥ जेतव्या रिपवः सर्वे स्फीतं विषयमिच्छता॥ अभिषेकार्द्रकेशेन राज्ञा रंजं
नकाम्यया॥ जेतव्यानि द्रियाण्यादौ तज्जये हि ध्रुवो जयः॥ ७॥

मंते त्वभिधायत इत्यभिधमानात्॥ तत्र धीकृत सामंतस्थे॥

सम्यग्वर्त्तितुं विषयं देशं लोकस्य मः शिष्टं तु यः व्यसनेषु युतादिषु॥ जयन्यस्य स्वल्पादरस्य च अधमस्य त्वासेवमानस्वे स्मर्थः॥ धर्मस्थि मध्यस्य मध्य
रता धर्मसुश्रमिदेश्चादिरूपं सेवमानस्य॥ सर्वथा धर्मश्रियणेन शत्रुवधाद्युपपन्नेः॥ तद्युक्तं न धर्मपरायणस्याल्लव अन्यापि हारकः॥ न

सम्यग्वर्तितुं कामस्य विशेषेण महीपते॥ नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः॥ व्यसनेषु जयन्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः॥ बल
ज्येष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामंतजं भयं॥ सहजैर्बाध्यते सर्वः प्रहृष्टैरिंद्रियारिभिः॥ अमित्राणां प्रियकरैर्मोहैरधृतिरीश्वरः॥ यत्तयात
स्वीकृतेर्मोहात्सबलो रावणो हतः॥ नैतदौपयिकं मन्ये महत्कर्म कृशिपतेः॥ वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना॥ प्रकृतं रा
क्षसानीकेनैव ह्येष सतां विधिः॥ सतामक्रोधजो धर्मेस्थिरां नयति संगतिं॥ यत्त्वया निहता मोहात्प्रेषितास्त्राश्रमौकसः॥ सराव
णोवधर्मोयत्त्वयाव्रतशालिना॥ स्त्रीनिमित्ते हतो युद्धे याम्यान्यमलिवेष्टनं॥ यदि ते निहतः सर्वो दुर्बुद्धिरजितेंद्रियः॥ युध्यस्वा
युधमत्यासाद्यम्हेयद्यसौ हतवान्॥ तस्य हृत्तस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं तत्त्ववादिनः॥ धैर्यादिसंभ्रांतवपुस्स्मितं वाक्यमब्रवीत्॥ असं
दितं त्वया दूत भाषितं तस्य गौरवात्॥ यस्मान्निपरिदोषेण वेदालानं च सुस्थितं॥ यद्यहं सतथेभूतो यदि वा रावणो हतः॥ यदि
वा मे कृता भार्या तत्र का परिवेदना॥ न वाङ्मयेण दूषितं साधवः सतथे स्थितः॥ जागर्ति च यथा देवं सदा मे स्थिरेषु च॥ कृतं हते
न यत्कार्यं गच्छ तं दूतमाचिरं॥ नात्मश्लाघा पशुनो वपुर्दूरे तो हि महद्विधा॥

कामपरावस्या युक्तं सर्वं समाचरेरिति बलज्येष्ठस्य उत्तमहत्सा
वलमंत्रोश्याद्हमयुत्वलरूणा सेवमानस्य सप्यां जनरूपमुस्य धर्मसाधनताद्वलस्य प्राधान्येन सेवनमुचितमिति भावः सहजैः स्वाभा
विकैः॥

अधृतिः अधीरः ईश्वरो वा ऊर्णपयिकं पोग्यं॥ मङ्गतः प्रहृतं प्रहारः कृतः स्त्वये स्वयदादर्शनात ह्यो आहारः यत्त्वया निहतः प्रकारणाञ्रावणःत
मोहादितिसंबंधः परिदेवनाश्चाक्रंदनं देवमीश्वरो तरान्मा शत्रुमाश्रु मवेक्ष कोप जउ तिर्यथावत्॥ सौमित्रेणाशत्रुघ्नेन मद्दनि वेशं व

अयंममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः॥ तस्मै देवस्य उर्बुदेमधे प्रतिकरिष्यति॥ एवमुक्तः स हृतस्तु ययौ सौमित्रिणा सह॥ अनु
ज्ञातो नरेंद्रेण महात्मनो सशीघ्रया॥ स शीघ्रयाने संप्राप्तस्तदा मधुवनं महत्॥ चक्रेऽनिवेशं सौमित्रिर्वनांते युद्धलालसः॥ ततो
तस्य वचनाद्रुपदेसः क्रोधमूर्छितः॥ जघन्येतद्धनं कृत्वा युद्धाया निर्मुखः स्थिताः॥ तद्युद्धमभवद्घोरं सौमित्रेदानवस्य च॥ उदयो
र्नुदरयोः शूरयोरणमूर्द्धनि॥ तोशरैः साधु निशितैरन्योन्यमभिजघ्नतुः॥ नचतौ युद्धवैमुख्यं श्रममेवाप्युपजग्मतुः॥ अथसौमित्रि
णा वाणैः वाणो पातितो दानवो युधि॥ ततः समूखरद्भितः पर्यद्रावयत दानवे॥ स गरंदा तां कुशांचैव दे वेदे त्वधूरं रणे॥ कर्षणांसर्वमू
तानां लवणो विननाद ह॥ शिरोधरायां जग्राह सो ऽश्रोनच कर्षच॥ प्रवेशयितुमारब्धो लवणो राघवं रणे॥ केश वानुज॥ स स्व
सहृयस्य शत्रुघ्नः खड्गमुत्तमं॥ अंकुशं चैव चिच्छेद देवस्य च शरोमहत्॥ स हतो दानवं युद्धे सौमित्रिमित्रनंदनः॥ तद्धनेतस्य दे
स्तस्य चिच्छेदाशु रणबुद्धिमान्॥ छित्वा वने च सौमित्रिर्निवेशं सोऽभ्यरोचयत्॥ अवायतस्य देवस्य पूर्याय परमधर्मवित्॥

पतिं विवराशि विशिष्टं शाहं च कारः॥ सशत्रुघ्नः रुक्मरूपरंसुवराम्मिष्टं निवेशं निवासस्थाने॥ ७॥

सृष्टावामिता निविष्टविषयः समीपवासी॥ ततस्तस्मात्अपि पदृतिशेषः महा ८ सेन पराक्रमः कार्तिकेयतुल्यबलः जघन्यजः॥

तस्मिन्मधुवनस्थाने मधुरा नाम सा पुरी॥ शत्रुघ्नेन पराः सृष्ट हत्वा तं दानवं रणे॥ सा पुरी परमोदारा सादप्राकारतोरणा॥ स्फीत
राष्ट्रसमाकीर्णा समृद्धबलवाहना॥ उद्यानवनसंपन्ना सुसीमा सुप्रतिष्ठिता॥ प्रांशुप्राकारसंपन्ना परिखागजमेखला॥ चया
ट्टालकेयूरा प्रासादवरकुंडला॥ सुसंवृतद्वारमुखा चत्वरोद्धारहासिनी॥ शूरैरोगवीरपुरुषा हस्त्यश्वरथसंकुला॥ अ
र्द्धचंद्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता॥ पुण्यापणवती दुर्गा रत्नसंचयगर्विता॥ क्षेत्राणि सस्यवंत्यस्याः काले देवस्य वर्षति॥
नरनारीप्रमुदिता सा पुरी स्म प्रकाशते॥ निविष्टविषयश्चैव शूरसेनस्ततोऽभवत्॥ तस्यां पुर्यां महावीर्यो राजा भोजकुलोद्वह॥
उग्रसेन इति ख्यातो महासेनपराक्रमः॥ तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो त्वया हतः॥ कालनेमिर्महादैत्यः संग्रामे तारकामये॥
कंसो नाम विशालाक्षो भोजवंशविवर्द्धनः॥ राजा पृथिव्यां विख्यातः सिंहविस्पष्टविक्रमः॥ राज्ञां भयंकरो घोरः शंकनीयो महा
त्मा॥ भयदः सर्वभूतानां सत्पथाद्बाह्यतां गतः॥ दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनांतरात्मना॥ युक्तस्तेनैव दर्प्पेण प्रजानां रोमहर्ष
णः॥ न राजा धर्मनिरतो नात्मपक्षे सुखावहः॥ नारान्मराज्यविषय चंडकेसः रुविमदः॥ स कंसस्तत्र संभूतः यस्ते युद्धे पराजितः
शोक्त्या बाधते लोकानासुरेणांतरात्मना॥ यो ऽप्यसोऽउयविक्रांतो हयग्रीव इति स्मृतः॥ केशीनाम हयो जातः कंसस्यैव जघन्यजः

हरि.
१२५

जघन्यजः अनुईजेव वर्त्तमानः निरवग्रहो दुर्दांतः निराकृता विजिताः विस्मृता त्वयाआंदसः तव त्वं तु दुर्वृत्तस्येति श्लोकद्वयं हृष्टारारिणोमा

सहृष्टो दृषितपटुः केसरी निरवग्रहः॥ वृंदावने वसत्येको नॄणां मांसादिनं त्वयन्॥ अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्मी वृषरूपवान्॥
गवाममित्रमापन्नः कालरूपी महासुरः॥ रिष्टो नामादितपुत्रो व रिष्टो दानवेषु यः॥ कुंजरत्वमगादैत्यः कंसस्यैव सवाहनं॥ ले
बो नामेति विख्यातो यो सौ दैत्येषु दारुणः॥ प्रलंबो नाम दुष्टात्मा सो वटं भांडीरमाश्रितः॥ खरइत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सो सुरोत्तमः
घोरं तालवनं दैत्य खरस्तुष्पादयत्प्रजा॥ वराहश्च किसोरश्च यो तो दानवसत्तमौ॥ मल्लौ रंगगतौ तत्र जातौ चाणूरमुष्टिकौ
यो तौ मयश्च दानश्च दानवौ दानवांतकः॥ प्राग्ज्योतिषे तौ भौमश्च नरकस्य पुरे चतौ॥ एते दैत्या विनिहता सिरा हृष्टो निराकृ
ता॥ मानुषीं तनुमास्थाय बाधंते नु विमानवा॥ न॥ त्वत्कयार्देषिणाः सर्वे तद्रूक्षान्प्रतिमानवान्॥ तव प्रमादात्तेषां वै दान
वानं त्वयो भवेत्॥ त्वन्नस्तं विस्मृति दिवि त्वतो विस्मृति सागरे॥ पृथिव्यो विस्मृतित्वतो नान्यतस्तु कदाचन॥ तेवैर्दुवृत्तस्य
तस्यापि त्वया नानेन श्रीधरः॥ दिवश्चुतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी॥ विद्धतस्य तु मेदित्यं हतन्नाद्र शारीरिणः॥ दुर्लभ
स्वर्गगमनं त्वयिन्ना प्रतिमाधव॥ तदागच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम पृथिवीतलं॥ दानवानां विनाशाय विसृजात्मानमात्मना॥
पूर्तये हि त्वया व्यक्ता दशाद दशासुरोत्तमः॥ तासु सृष्टास्त्वया देवाः संभवंष्यंति भूतले॥ नुष्यामापन्नस्य स्वर्गमिंद्रुजन्मेवाक्यं
दिवश्चुतस्य दैत्यस्य तावन्मेदनी गतिर्भवति॥ पृथव्यां जन्म भवति मेदिनी पुनर्मुछितस्य विरुद्धं प्रवृत्तस्य॥ अत एव त्वयाह
तन्या

राम
१२५

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

कर्मभूम्यादिसंबंधेन मुक्तिप्रसंगात्॥ त्वयिजाप्रतिउद्गायन प्रशंसा॥ चक्रः प्रवर्त्तकः॥ चतुःपंचाशतमः॥ पंचपंचाशकेध्याये नारदस्य च

तवावतरणे विष्णो कंसः सनभविष्यति॥ सेश्चेते च कार्यर्थिप्यिस्यार्थे भूमिरागताः॥ त्वं नारते कार्यगुरुस्त्वं च कुस्त्वं परायणः॥ तदाग
च्छ हृषीकेश हिनौ तान्जहि दानवान्॥ इति खिले पु हरिवंशे नारदवाक्यं॥ वैशं॰॥ नारदस्य वचश्रुत्वा सस्मितं मधुसूदनः॥ प्र
त्युवाच शुभं वाक्यं देवानां प्रभुरीश्वरः॥ त्रैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मां वदसि नारदः॥ तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः॥ वि
दिता देहिनो जाता मयैते प्रभुरीश्वरः॥ यां च यस्तनुमास्थाय दैत्य पुष्यति विग्रहं॥ जानामि कंसं संभूतमुग्रसेनसुतं नृविः॥ के
शिनं चैव जानामि दैत्यं तुरगरूपिणं॥ नागं कुवलयापीडं मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ॥ अरिष्टं चैव जानामि दैत्यं वृषभरूपिणं॥
विदिता मे खरश्चैव प्रलंबश्च महासुरः॥ सा च मे विदिता विप्र पूतना दुहिता बलेः॥ कालियं चैव जानामि यमुनाह्रदगोचरं॥ वै
नतेयभयाद्यस्तु यमुनाह्रदमाविशत्॥ विदितो मे जरासंधः स्थितो मूर्द्धमहीक्षितां॥ प्राग्ज्योतिषपुरे वापि नरकं साधु तर्कये॥ मा
नुषे पार्थिवे लोके मानुषत्वमुपागतं॥ बाणं च शोणितपुरे गुहप्रतिमतेजसं॥ दृप्तं बाहुसहस्रेण देवैरपि सुदुर्जयं॥ मय्या
सक्तं च जानामि भारतीं महतीं धुरं॥ तं च सर्वं विजानामि यथा यास्यंति ते नृपाः॥ स्वर्गलोके विमर्यादशाश्वके लोके च सश्रिय

सां त्वनं ब्रह्मणो कं विनोजन्मस्थानं वापि निरूप्यते॥ पुष्यति पुष्णाति विग्रहं देहं कल्लहं वा॥

हरि· १२६

अपराहृतदेहिनां नपराहृताः पराङ्मुखदेहाः संतितेषां प्रवेशाभिसं पूर्वोविंशतिज्ञापनार्थः ॥ जानामि ॥ योगंयज्ञश्याद्य उद्योगंगतयोगती ॥ त

तेषां पुरुषदेहानामपराहृतदेहिनां ॥ संप्रवेक्ष्याम्यहं योगी मात्मनश्च परस्य च ॥ संप्राप्य मानुषं लोकं मानुषत्वमुपागतः ॥ कंसादींस्तां
श्च सर्वांश्च वधिष्यामि महासुरान् ॥ तेन तेन विधानेन येन यः शांतिमेष्यति ॥ अनुप्रविश्य योगेन तास्ताहि गतयो मम ॥ अमीषां हि
सुरेंद्राणां हंतव्या रिपवो युधि ॥ जगत्यर्थे कृतो येषां मे शोऽयं गेमिहात्मभिः ॥ सुरदेवर्षिगंधर्वैरितश्चानुमते मम ॥ विनिश्चयो
हि प्रागेव नारदाद्यं कृतो मम ॥ निवासं तत्र मे ब्रह्मा विदधातु पितामह ॥ यत्र देशे यथा जातो येन वेषेण वा वसन् ॥ तानहं सम
रे हन्यां तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणेमं सिद्धार्थमुपायं शृणु मे विभो ॥ भुवि यस्ते जनयिता जननी च भविष्यति ॥ य
त्र त्वं च महाबाहो जातः कुलकरो भुवि ॥ यादवानां महद्वंशमखिलं धारयिष्यति ॥ तांश्चासुरान् समुत्पाद्य वंशं कृतात्मनो महत्
स्थापयिष्यामि मर्यादां नृणां तन्मे निशामय ॥ पुरा हि कश्यपो विष्णुर्वरुणस्य महात्मनः ॥ जहार यज्ञिया गावो पयोदास्य महामखे
अदितिः सुरभिश्चैव द्वे भार्ये कश्यपस्य तु ॥ प्रदीयमाना गास्तास्तु नैच्छतां वरुणस्य तु ॥ ततो मां वरुणो नेत्य प्रणम्य शिरसा नतः ॥ राम· १२६
उवाच भगवान् देवो गुरुणा मे हृता इति ॥ कृतकार्यो हि गास्तास्तानानुजानाति मे गुरुः ॥ अन्ववर्तत भार्ये द्वे अदितिं सुरभिं तथा ॥ ग

गतीष्टयिवातस्याश्चर्येनिमिते अंशोशृगः ॥ अंशोशपर्जनं दिवोकसेः स्वार्थे अर्यादिवोकोऽपि समुत्साः ॥ ग ॥

नानुजानाति न प्रत्यर्पयति ॥ मुष्टितस्य विस्तदं प्रहृत्नः प्रभवतां प्रभूतं ॥

ममता ह्यक्षया गावो दिव्याः कामदुहः प्रभो ॥ चरंति सागरान् सर्वान् रक्षिता स्वेन तेजसा ॥ कस्ता धर्षयितुं शक्तो मम गाः कश्यपादृते
अक्षरं या क्षरंत्युग्रं पयो देवामृतोपमं ॥ प्रभुर्वा व्युत्थितो ब्रह्मन् गुरुर्वा यदि वेतरः ॥ त्वया नियम्याः सर्वे वै त्वं हि नः परमा गतिः ॥
यदि प्रभवतां दंडो लोके कार्यमजानतां ॥ न विद्यते लोकगुरो न स्यात् लोकस्य सेतवो ॥ यथा वास्तु तथा वास्तु कर्तव्ये भगवान् प्रभुः
मम गावः प्रदीयंतां ततो गंतास्मि सागरं ॥ या आत्मा यस्तै हि ता गावो या गावः सत्वमव्ययं ॥ लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृ
तं ॥ त्रातव्याः प्रथमं गावस्त्रातास्त्रायंति ता द्विजान् ॥ गोब्राह्मणपरित्राणे परित्रातं जगद्भवेत् ॥ इत्यंबुपतिना प्रोक्तो वरुणेना
हमच्युत ॥ गवां कारणतत्वज्ञः कश्यपे शापमुत्सृजं ॥ येनांशेन हृता गावः कश्यपेन महात्मनः ॥ स तेनांशेन जगतीं गत्वा
गोपत्वमेष्यति ॥ या च सा सुरभिर्नाम अदितिश्च सुरारणि ॥ उभे ते तस्य वै भार्ये सह तेनैव यास्यत ॥ ताभ्यां सह स गोपत्वे
कश्यपो भुवि रंस्यते ॥ तदस्य कश्यपस्यांशस्तेजसा कश्यपोपमः ॥ वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले ॥ गिरिर्गोवर्धनो
नाम मथुरायास्त्वदूरतः ॥ तत्रासौ गोषु निरतः कंसस्य करदायकः ॥ तस्य भार्याद्वयं चैव अदितिः सुरभिस्तथा ॥ देवकी रोहि
णी चैव वसुदेवस्य धीमतः ॥ तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकृतलक्षणः ॥ वर्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा ॥ छादयित्वा
त्मनात्मानं मायया गोपरूपया ॥

विक्रांतेः पादः प्रतिबिंबे ॥ इति पंचपंचाशः ॥ षट्पंचाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ अत्र जेऽध्याये स्वर्गादिमेसनारदः ॥ कंसाय कथयत्तस्य कृष्णात्मिस्तु मिवार्यते ॥

तत्रावतरलोकानां भवायमधुसूदनः ॥ जयाशीर्वचनैस्त्वेते वर्द्धयंति दिवौकसः ॥ आत्मानमात्मना हि त्वं मवतार्य्य महीतले ॥
देवकीरोहिणीं चैव गर्भाभ्यां परितोषय ॥ गोपकन्यासहस्राणि रमयंश्चरमेदिनी ॥ गाश्चैते रक्षते विष्णो वनानि परिधावतः ॥
वनमालापरिक्षिप्तं धन्याद्रक्षति वै वपुः ॥ विष्णो पद्मपलाशाक्ष गोपालवसतिं गते ॥ बाले त्वयि महाबाहो लोको बालत्वमेष्य
सि ॥ त्वद्भक्ताः पुंडरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ॥ गोषु गोपा भविष्यंति सहायाः सततं तव ॥ वने चारयतो गास्तु गोष्ठेषु परिधावतः ॥
मज्जतो यमुनायां तु रतिमाप्स्यंति ते नरः ॥ जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं ॥ यः स्त्वया तात इत्युक्तो सपुत्र इति वक्ष्य
ति ॥ अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेथा कश्यपादृते ॥ का वा धारयितुं शक्ता विष्णो त्वामदितिं विना ॥ योगेनात्मसमुत्थेन गच्छ त्वं वि
जयाय वै ॥ वयमप्यालयान्स्वान्गच्छामो मधुसूदन ॥ वैशंपायन उ० ॥ स तु देवाननुज्ञाप्य विविक्ते त्रिदिवालये ॥ ज
गाम विष्णुः स्वं देशं क्षीरोदस्योत्तरां दिशं ॥ तत्र वै पार्वती नाम गुहा मेरोः सुदुर्गमा ॥ त्रिभिस्तस्यैव विक्रांतैर्नित्यं पर्वसु पूजितः
पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिरुदारधीः ॥ आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे पितामहवा
क्यं नाम ॥ वैशंपायन उ० ॥ ज्ञात्वा विष्णुः स्थितिगतं नागाश्च त्रिदिवौकसः ॥ विनाशशंसार्कसस्य नारदो मधुरां ययौ ॥ त्रि
विष्टपादापतितो मधुरोपवने स्थितः ॥ ५ ॥

एवं तावद्देवकार्यार्थं विष्णुः प्रोत्साहितः पुनः । तं कंसोद्यं प्रवर्द्धयितुं नारदो मधुरां ययौ विस्मयात् ॥ ज्ञात्वेति ॥ विनाशशंसामनुवक्तुं प्रेषयामास

प्रेषयामास कंसस्य स दूतं स मुनिपुंगवः ॥ स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे ॥ स नारदस्यागमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ॥ निर्जगाम मा
सुरः कंसः स्वपुर्याः पंकजलोचनः ॥ स ददर्शातिथिं श्लाघ्यं ब्रह्मर्षिं वीतकल्मषं ॥ तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्चसं ॥ सोऽभिवाद्य
पाद्ये तस्मै पूजां चक्रे यथाविधि ॥ आसनं चाग्निवर्णाभं विसृज्योपजहार वै ॥ निषसादासने तस्मिन्स वै शक्रसखो मुनिः ॥ उवाच उ
ग्रसेनस्य सुतं परमकोपनं ॥ पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ गते त्वेवं ममवच श्रूयतां गृह्यतां च तत् ॥ अनुसृत्य
दिवो लोकेन हं ब्रह्मपुरोगमान् ॥ गतः सूर्यसखे तात विपुलं मेरुपर्वतं ॥ स नंदनवनं चैव दृष्ट्वा चित्ररथं वनं ॥ ॥ आप्लुतेऽस्मि सुत
था सुसरित्सु सदेवे वते ॥ दिव्यास्त्रिपथगा दृष्टा मे गंगा त्रिपथगामिनी ॥ स्मरणाद्देव सर्वेषां महं सा यातिवेदिनी ॥ उपस्पृष्टं च ता
येषु दिव्येषु च यथाक्रमैः ॥ दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं ॥ देवगंधर्वनिर्घोषैरप्सरोभिश्च नादितं ॥ सोऽहं कदाचिद्देवा
नां समाजे मेरुमूर्द्धनि ॥ संगृह्य वीणां संसक्तो मगच्छं ब्रह्मणः सभां ॥ सोऽहं तत्रासीतो दृष्ट्वा नानारत्नविभूषितः ॥ दिव्यासनगता
देवान्नन्वपश्यं पितामहान् ॥ तत्र मंत्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः ॥ भवतः सानुगस्येह वधोपायः सदारुणः ॥ तत्रैषा देवकी
याते मधुरायां पितृष्वसा ॥ ७ ॥
हृतमिति शेषः त्वरितविक्रमः ॥ त्री प्रगतिः विसृज्य विविधं कारयित्वा ॥ उपजहार समीपमानयामास
गते एवं गते ॥ पितृष्वसा पितुः स्वसा पितृतानजाम्यवद्भित ॥ मगतीत्यर्थः ॥

हरि. १२८

परोऽप्येष श्वपराकनीयसी॥ स्वस्तिसर्वनिर्यनिवृत्तिनिरतिशयावाप्तिर्वास्तीति कृतगतएयोद्वंकदनमारणमहं नमितियावत्॥ ७॥

तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृष्वसा॥ योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति॥ देवानां यद्धि सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः॥ परं रह-
स्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति॥ परतोऽपि परस्तेषां स्वयंभुर्यदि वो कंस॥ ततस्ते तन्महद्भुतं दिव्यं च कथयाम्यहं॥ श्लाघस्य यद्धितेम्-
तुभूतपूर्वस्य ते स्मर॥ यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भस्थे यदि शक्यते॥ एष मे तत्कृता प्रीतिरित्यर्थं चाहमागतः॥ गुप्यतां सर्वकामाय स्व-
स्तिते स्तु व्रजाम्यहं॥ इत्युक्त्वा नारदे याते तस्य वाक्यं विचिंतयन्॥ जहसोच्चैस्ततः कंसः प्रकाशदशनस्वरं॥ प्रोवाच सस्मितं चैव सन्-
स्तानग्रतः स्थितान्॥ हास्यः खलु स सर्वेषु नारदो न विशारदः॥ नाहं त्रासयितुं शक्यो देवैरपि सवासवैः॥ आसनस्थं शयानं वा प्रम-
त्तं मत एव वा॥ योऽहं दोर्भ्यां समुद्राभ्यां क्षोभयेयं धरामिमां॥ कोऽस्ति यो मानुषे लोके मां क्षोभयितुमुत्सहेत्॥ अद्यप्रभृति देवानामहं दे-
वानुवर्तिनां॥ नृपक्षिपशुसंघानां करोमि कदनं महत्॥ आज्ञाप्यतां हयः केशी प्रलंबो धेनुकस्तथा॥ अरिष्टो धेनुकश्चैव पूतना
कालियस्तथा॥ चरध्वं पृथिवीं कृत्स्नां यथेष्टं कामरूपिणः॥ प्रहरध्वं च सर्वेषु येऽस्माकं पक्षदूषकाः॥ गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया नु
विदेहिनां॥ नारदेन हि गर्भेऽस्मिन् सोऽनयनः समुदाहृतः॥ भवंतोऽपि यथाकामं मोदंतां विगतज्वराः॥ मां च वो नाथमाश्रित्य नास्ति देवकृतं
भयं॥ स तु केलिकलो विप्रो भेदशीलश्च नारदः॥ सुश्लिष्टानपि लोकेषु भेदयन् लभते रतिं॥ कंडूयमानः सततं लोकान्नटति चंचलः ॥

केलिकिलः युद्धकौतुकरमणः भेदशीलः भेदनस्वभावः सुश्लिष्टान् सर्वभावेन संगतान्॥ ७॥

राम
१२८

महेंद्रशरणां शत्रूणां वैराणि तंत्रेदुर्नश्योपायेषु घटमानः चेष्टमानः वर्तयतीत्यर्थः॥ इति षट्पंचाशत्तमः॥ सप्तपंचाशत्के अध्याये कंसस्याकुलि-
तोऽसु॥ देवतास्त्वं च वर्तमानत्वात्॥ वसुदेवसन्निधौ गर्भसंभवाच्च॥ वर्षधरैर्नपुंसकैः॥ अनुलोम्यते प्रमाद्यते च्यवते॥ विष्णुराद्यो गर्भमा

गर्भमानो नरेंद्राणां तंत्रैर्वैराणि चैव हि॥ एवं स विलपत्येव वा शात्रेण तु केवलं॥ विवेश भवनं कंसो दह्यमानेन चेतसा॥ इति
खिलेषु हरिवंशे नारदगमनं॥ वैशं०॥ सो ज्ञापयत संरब्धः सचिवानात्मनो हितान्॥ यता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भकृंतने॥ प्र-
थमाद्वेव हंतव्या गर्भस्था सर्व एव वा॥ मूलादेव हि हंतव्यः सोऽनर्थो यत्र संशयः॥ देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नमभिरक्षिता॥ स्वै-
रं चतुरवेश्याथा गर्भकाले च रक्षतां॥ मासान्वै पुष्पमासादिन् गणयंतु मम स्त्रियः॥ परिणामे हि गर्भस्य शेषं ज्ञास्यामहे वयं॥
वसुदेवस्य संरक्ष्यः स्त्रीभिर्नाथा सकृन्मिषु॥ अप्रमत्तैर्मम हितै रात्रावहनि चैव हि॥ स्त्रीभिर्वर्षधरैश्चैव वक्तव्यं न च कारणं॥
एष मानुषको यत्नो मानुष्यैरेव साध्यते॥ श्रूयतां येन दैवं तद्धि प्रतिहन्यते॥ मंत्रग्रामैश्च विहितैरोषधैश्च सुयोजि-
तैः॥ यत्नेन चानुकूल्येन दैवमप्यनुलोमते॥ वैशंपायन उ०॥ एवं स यत्नवान् कंसो देवक्या गर्भकृंतने॥ भयेन मंत्रया-
मास श्रुतार्थो नारदात्पुरा वै॥ एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वै कंसस्याविष्टसंज्ञितं॥ अंतर्ज्ञानगतो विष्णुश्चिंतयामास वीर्यवान्॥

यानि देवकार्याणि शासनं संरब्धः क्रुद्धः मूलात् गर्भशिशुतः॥ देवक्या रक्षकत्वेन विज्ञाने वर्षधरैर्नपुंसकैरिति शेषः॥ विश्रब्धा
विश्वस्ता॥ परिणामे परिपाके॥ स्त्रीसनाथा सुरक्षिता॥ श्रुतार्थः ज्ञानोदर्कः अध्यवसायनं॥ गर्भशयनाः जलशायनाः षड्गर्भाः

हरि
१२९

नामनाम्नो हंसः सुविक्रमः क्राथो दमनो रिपुमर्दनः॥ क्रोधहंतेति विख्याताः षड्गर्भदानवा इति पुराणप्रसिद्धाः अमृतप्राशनैर्देवैरुपमी

समेमान् देवकीगर्भाज्जो जपुत्रो वधिष्यति॥ अष्टमेवमयागर्भे कार्यमाध्मनमात्मनः॥ तस्य चिंतयतस्त्वेव पातालमगन्मम॥
यत्र ते गर्भशयना षड्गर्भानाम दानवाः॥ विक्रांतवपुषो दीप्तास्ते मृतप्राशनोपमाः॥ अमरप्रतिमा युद्धे पुत्रा वै कालनेमितः॥
तैर्यक्तं वै च परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा॥ उपासांचक्रिरे दैत्यपुरा लोकपितामहं॥ तप्यमानास्तपस्तीव्रं जटामंडलधारिणः॥
तेषां प्रीतो भवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ॥ ब्रह्मोवाच॥ भो भो दानवशार्दूलास्तपसा हं सुतोषितः॥ ब्रूत यो यस्य वः कामस्तस्य तं तं
ददाम्यहं॥ ते तु सर्वे सिमानार्या दैत्य ब्रह्मणमब्रुवन्॥ यदि नो भगवान्प्रीतो दीयतां नो वरो वरः॥ अवध्यास्तानमे भगवान्देवतै
समहोरगैः॥ शापप्रहरणैश्चापि नियतैः परमर्षिभिः॥ यक्षगंधर्वपतिभिः सिद्धचारणमानवैः॥ मा भूद्वधो नो भगवान्ददासि
यदि नो वरं॥ तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतेनांतरात्मना॥ भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति॥ षड्गर्भाणां वरं दत्वा स्वयं
भूस्त्रिदिवं गतः॥ ततो हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत्॥ मामुत्सृज्य वरो यस्माद्भवद्भिः परिसंभवान्॥ तस्माद्वस्सानित्व
स्नेहः शत्रुभूतांस्त्यजाम्यहं॥ व॥
यंतश्चितेश्चामरप्रतिमाः देवतुल्यपराक्रमाः तरेति पितुः पिरत्वे प्रितामहमितियावत्॥ लोकपितामहस्त्वतारां वरः श्रेष्ठो वरः
प्रार्थितः॥ राम

वोपुष्मानिसंयताः पितामहवचनवशः दद्ग्लितानवान्॥ प्राणो सुरातज्ञ बाल्मना बिसहा आदिष्टा वा॥ देवीपूजाध॥

षड्गर्भा इति ये यं वशाह्ः पिता वि वदति॥ स एव वो गर्भगतान्पिता सर्वान्वधिष्यति॥ षडेव देवकीगर्भे षड्गर्भा वै महासुराः॥ भवि
ष्यंततः कंसो गर्भस्थान्वो वधिष्यति॥ वैशं॥ जगाम यततो विष्णुः पातालं यत्र ते सुराः॥ षड्गर्भाः संयताः संति जलगर्भगृहेशयः॥
सददर्श जले सुप्तान् षड्गर्भान्गर्भसंस्थितान्॥ निद्रया वा लत्स्य पिराणसर्वान्निद्रितान्निव॥ स्वप्नरूपेण तेषां वै विष्णुर्देहानि या विज्ञात॥
प्राणेश्वरो अभिक्रम्य निद्रायै प्रददौ तदा॥ तां वोवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः॥ गच्छ निद्रे मयोत्सृष्टा देवकीभवनोतिकं॥ इ
मान्प्राणेश्वरान् गृह्य षड्गर्भान् दानवोत्तमान्॥ षड्गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाक्रमं॥ जातेषु तेषु देवे पुनीतेषु च कंसेन यथा॥ कं
सस्य विफले यत्ले देवक्याः सफले श्रमे॥ प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं भुवि॥ येन सर्वस्य लोकस्य देवी देवीभविष्यति॥ स
प्तमो देवकीगर्भो यो स सौम्यो ममाग्रजः॥ स संक्रामयितव्यस्ते सप्तमे मासि रोहिणीं॥ संकर्षणात्तु गर्भस्य स तु संकर्षणो युवा॥
भविष्यत्यग्रजो भ्राता मम सीतांशुदर्शनः॥ पतितो देवकीगर्भः सप्तमोयं भयादिति॥ अष्टमे मासि गर्भस्थे कंसोयत्नं करिष्यति
यातु सानंदगोपस्य वसुदेवानुगस्य वैः॥ यशोदानमतं इते भार्या गोपकुलोद्भवा॥ तस्यास्त्वं नवमो गर्भः कुलेस्माकं भविष्यति
जायेथा श्रवणम्यां तं हमप्य पश्चस्य वेति थौ॥ अहं तन्निजिते योगे निशायां यौवने स्थितिं॥ अर्द्धरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यथा
सुरैः॥ अष्टमस्य तु मासस्य जाता वावेनतः समं॥ प्राप्ता वो गर्भवसा संप्राप्तः कंसस्य शासने॥ अहं यशोदायस्त्या मितं देवी भजे
वकी

अष्टमगर्भानुजतात्वमोगर्भइत्युक्तिःअभिजितेयोगेनिशायाअष्टमेमुहूर्ते॥अष्टमस्यनुमासस्यसंबंधिन्यो॥रहीरात्रसंगतयोजातौ

आवयोगर्भवत्सासात्कंसोगच्छतुमूढतां॥ततस्त्वंगृह्यवरणोशिलायांनिरसिष्यति॥निरस्यमानागगनेस्थानंप्राप्स्यतिशाश्वतं॥म
छुवीसदृशीकृष्णासंकर्षणसमानना॥विभ्रतीविपुलौबाहूममबाहूपमौदिवि॥त्रिशिखंस्वर्णमुद्यम्यखड्गंचकनकत्सरुकं॥
पात्रंचपूर्णंमधुनःपंकजंवसुनिर्मलं॥नीलकौशेयसंवीतापीतेनोत्तरवाससा॥शशिरश्मिप्रकाशेनहारेणोरशिराजता॥दि
व्यकुंडलपूर्णाभ्यांश्रवणाभ्यांविभूषिता॥इंदेसपत्नभूतेनमुखेनत्वंविराजता॥मकुटेनविचित्रेणकेशबंधेनभूषिता॥भु
जंगाभिभुजेनोमेभिषयेतिदिशोदश॥ध्वजेनशिखिबर्हाणांउच्छ्रितेनविराजता॥अंगजेनमयूराणामंगदेनचभास्वता॥कौ
मारंव्रतमास्थायत्रिदिवंत्वंगमिष्यति॥तत्रत्वांशतदृक्शक्रोमत्प्रदिष्टेनकर्मणा
अभिषेकेणदिव्येनदिवतैःसहयोक्ष्यते॥तत्रैवत्वांगभिन्यस्यग्रहीष्यतिसवासवः॥कुशिकस्यतुगोत्रेणकौशिकत्वंभविष्यति
सतेविंध्येनगश्रेष्ठस्थानेदास्यतिशाश्वतं॥ततस्थानेसहस्रैस्त्वंपृथिवींशोभविष्यति॥तत्रशुंभनिशुंभौद्वौदानवौनगचारिणौ॥
मांचहत्वामनसितौसानुगौनाशयिष्यति॥

आवास्मंणकराज्ञोशासनेवसुदेवजापणे॥गर्भस्यसंयोगेसम्यग्भूतेयोगव्यत्यय
रूपेउपायेनिरस्यमानाक्षिप्यमाणा॥कनकत्सरुंसुवर्णमुष्टिं॥

DR BHAU DAJI
MEMORIAL

ससाःमफजाःउपयाचनायस्यांसतोपयाचना॥कांतारेषुमहाकाननेषु॥अवसन्नानांक्लिशानांगतिरापद्गता॥अनेनपूर्वपद्येनवक्ष्यमाणेनवाः
नप्रणश्यामिव्यवहितोनभविष्यामि॥ ॥इतिसमर्पवाशतमः॥अष्टपंचाशकेध्यायेविष्णुनाप्रजविष्णुना॥आर्यास्तवेउपन्यस्तो

मांचहत्वाभनसितौसानुगौनाशयिष्यसि॥त्रैलोक्यचारिणीसात्वंभुविसत्योपयाचना॥चरिष्यसिमहाभागेवरदाकामरूपिणी॥
कृतानुयात्राभूतैस्त्वंनित्यंमांसबलिप्रिया॥तिथौनवम्यांपूजांत्वंप्राप्स्यसेसपशुक्रियां॥येत्वांमत्प्रभावज्ञाप्रणमिष्यंतिमानवाः॥
नतेषांदुर्लभंकिंचित्पुत्रतोधनतोपिवा॥कांतारेष्ववमग्नानांमग्नानांचमहार्णवे॥दस्युभिर्वानिरुद्धानांत्वंगतिःपरमानृणां॥तांसो
ष्यतितुयोनत्त्यास्तवेनानेवैश्राजे॥तस्याहंनप्रणश्यामिसचमेनप्रणश्यति॥ इतिहरिवंशेनिद्राभिज्ञानोनाम॥ वे॰३॥ आ
र्यास्तवंप्रवक्ष्यामियथोक्तमृषिभिःपुरा॥नारायणींनमस्यामिदेवींत्रिभुवनेश्वरीं॥त्वंसिद्धिःश्रीधृतिःकीर्तिर्ह्रीर्विद्यासन्नतिर्मतिः॥
संध्यारात्रिःप्रभानिद्राकालरात्रिस्त्वमेवच॥आर्याकात्यायनीदेवीकौशिकीब्रह्मचारिणी॥जननीसिद्धसेनस्यउग्रचारीमहातपाः
जयाचविजयाचैवतुष्टिःपुष्टिःक्षमादमा॥ज्येष्ठायमस्यभगिनीनीलकौशेयवासिनी॥बहुरूपाविरूपाचअनेकविधरूपिणी॥
विरूपाक्षीविशालाक्षीभक्तानांपरिरक्षिणी॥पर्वताग्रेषुघोरेषुनदीषुचगुहासुच॥वससित्वंमहादेविवनेषूपवनेषुच॥शबरैर्
बर्बरैश्चैवपुलिंदैश्चसुपूजिता॥मयूरपक्षध्वजिनीलोकानुक्रामसिसर्वशः॥कुक्कुटैश्छागलैर्मेषैःसिंहैर्व्याघ्रैःसमाकुला॥

जगद्धतइतिताध्यतेसिद्धसेनस्यस्कंदस्य॥उग्रचारीउग्रचारःचरणंयस्याःसा॥निद्रासमाभ्रमरणमीतियावत्॥सांयात्रिकाणांकपोत
वणिजां॥

हरि॰ वेजामर्यादाप्रथमापञ्चाकुबेरमातासुरासम्यमिताराजद्वारादिषुपूर्णाःपूर्णिमाचपूर्णाइतिशेषःसीतालांगलपद्धति॥ ॥धरण्यांधरत्री॥

२३१ घंटानिनादबहुलाविंध्येवससिसर्वदा॥ त्रिशूलपट्टिशधरासूर्यचंद्रपताकिनी॥ नवमीकृष्णपक्षस्यशुक्लस्यैकादशीतथा॥ भगि
नीबलदेवस्यरजनीकलहप्रिया॥ आवासःसर्वभूतानांनिष्ठाचपरमागतिः॥ नंदगोपसुताचैवदेवानांविजयावृद्धा॥ चीरवा
सासुवासस्यरौद्रीसंध्यात्वमेवच॥ प्रकीर्णकेशीमृत्युश्चसुरामांसबलिप्रियः॥ लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेणदानवानांविधायच॥ सा
वित्रीचासिवेदानांमाताभूतगणस्यच॥ अंतर्वेदीचयज्ञानांमृत्विजांचैवदक्षिणा॥ कर्षिणांधर्मबुद्धिस्त्वंदेवानामदितिस्तथा॥ क
र्षकाणांचसीतेतिभूतानांधरणीतिच॥ सिद्धिःसांयात्रिकाणांतुवेलात्वंसागरस्यच॥ यक्षाणांप्रथमायक्षीनागानांसुरसेतिच॥ क
न्यानांब्रह्मचर्यत्वंसौभाग्यंप्रमदासुच॥ ब्रह्मवादिन्यथोदीक्षाशोभाचपरमातथा॥ ज्योतिषांत्वंप्रभादेविनक्षत्राणांचरोहिणी॥
राजद्वारेषुदुर्गेषुनदीनांसंगमेषुच॥ पूर्णाचपूर्णिमाचेंदुःकृत्तिवासाइतिस्मृता॥ सरस्वतीचवाल्मीकेस्मृतिर्द्वैपायनेतथा॥ सु
सुरादेवीतिभूतेषुस्तूयसेत्वंस्वकर्मभिः॥ इंद्रस्यचारुदृष्टिस्त्वंसहस्रनयनेतिच॥ तापसानांचदेवीत्वमरणीचाग्निहोत्रिणां॥ क्षु राम॰
धाचसर्वभूतानांतृप्तिस्त्वंचदिवौकसां॥ स्वाहातुष्टिर्धृतिर्मेधावसूनांचसरस्वती॥ व॥ २३१

मानसीसोगेच्छादेवीतपःसिद्धिः॥ ॥कर्षकाणांचसीतेतिभूतानांधरणीतथाकृषिणांधर्मबुद्धिस्तुदेवानांमानसीतथा॥ व॥

पोराणीप्राग्जन्मसंस्मृतिःकनरीणांपतिव्रतानां॥ अष्टपंचाशत्तमोऽध्याय॥ नवाधिकेषट्पंचाशेदेवक्यांवसुदेवतः श्रीकृष्णस्योत्प

त्याशाचासिमनुष्याणांतुष्टिश्चकृतकर्मणां॥ दिशश्चविदिशश्चैवतथाह्यग्निशिखाप्रभा॥ शकुनिःपूतनाचत्वंरेवतीचसुदारुणा॥ नि
द्राचसर्वभूतानांमोहिनीक्षत्रियातथा॥ विद्यानांब्रह्मविद्याचत्वमोंकारोवषट्तथा॥ नारीणांपार्वतीत्वंतुपौराणीमृषयोविदु
तः॥ अरुंधत्येकनारीणांप्रजापतिवचोयथा॥ भेदोविवादशीलानांतमोद्विपालिविश्रुता॥ त्वयाव्याप्तमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं॥
संग्रामेषुचसर्वेषुचाग्निप्रज्वलितेषुच॥ नदीतीरेषुसर्वेषुवनेषुचगृहासुच॥ प्रवासेराजबंधेचशत्रूणांचमर्दने॥ प्राणात्ययेषु
सर्वेषुत्वंहिरक्षानसंशयः॥ त्वयिमेहृदयंदेवित्वयिबुद्धिर्मनस्त्वयि॥ रक्षमांसर्वपापेभ्यःप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ इमंदेव्याःस्तवं
पुण्यमितिहाससमन्वितं॥ यःपठेत्प्रातरुत्थायशुचिःप्रयतमानसः॥ अचिंतितानवनिमासिदिव्यंचचक्षुःप्रयच्छति॥ संवत्सरे
णसिद्धिंतुयथाकामंप्रयच्छति॥ सत्यंचब्रह्मचर्यंचद्वैपायनवचोयथा॥ नृणांबंधंवधंघोरंपुत्रनाशंधनक्षयं॥ माधिपुत्रम
त्यनयंपूजितानाशमयिष्यसि॥ मोहयित्वाचतंकंसमेकात्वंभोक्ष्यसेजगत्॥ अहमप्यात्मनोवृत्तिंविधास्येगोषुगोपवत्॥ स्व
वृद्ध्यर्थंतथाचैवकरिष्येकंसगोपतां॥ एवंतांतुसमादिश्यगतोंतर्धानमीश्वरः॥ साचापितंनमस्कृत्यतथास्त्वितिचनिश्चिता॥
इतिखिलेषुहरिवंशे॥ वैशंपायनउ॰॥ कृतेगर्भविधानेतुदेवकीदेवतोपमा॥ जग्राहसप्ततान्गर्भान्यथावत्प्रमुदाहृतान्

तेनावजन्मलोकविश्वंनं॥

कृते गर्भविध्वंसने चाधत्त अपि तरो गर्भ इत्यादि वाक्यमंत्रेण गर्भाभिनेसति म्यथावत्क्रमेण समुदाहृतान्योगमायायै विष्णोपरिष्टान्॥
आपन्नं देवक्याः प्रसंसा योगनिद्रा रोहिणीं प्रति निनायपनीनवति॥ सकिं कृतवाणाख्यितं रोहिणपुद्ररे वसुदेवो परोधमस्तूर्वं वित्तमानेन ग
र्भलोकविदितं अर्धरात्रे पातयंती मातुरोहिणी रजस चं रक्षविता निद्रया सहसाविष्टा वसती धरणीतले पपात॥ अथ च स्वप्ने इव
न तु स्वप्ने आत्मनः स्वमात् सकाशात् गर्भनिःसृतं प्रथमं दृष्टं तं च तत् क्षणमेवापश्यंती मुक्तगर्भा त्वव्यथिता दुःखिता भवत् मु
हूर्तं निःसृतान्कंसान् कंजघान शिलातले॥ आपन्ने सप्तमं गर्भं सा निनाय च रोहिणीं॥ अर्धरात्रे स्थितं गर्भं पातयंती रजस्वला
निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले॥ सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा गर्भं निःसृतमात्मनः॥ अपश्यंती च तं गर्भं मुहूर्तं व्यथिताभवत्
तामाह निशा संविग्नां नैशे तमसि रोहिणीं॥ रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य धीमतः॥ कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भं चाहितस्य
वै॥ संकर्षणो नाम शुभे तव पुत्रो भविष्यति॥ सा तं पुत्रमवाप्यैवं हृष्टा किंचिदवाङ्मुखी॥ विवेश रोहिणी वेश्म स्वं प्रभा रोहिणी
यथा॥

कृत्वा निंतरमात्मानं सा तव निशया वाक्यं श्रुत्वा आश्वस्ता भवतीति भावः॥ अयतो मे विग्नां स्वगर्भपातात्व्याकुलां रोहिणीं निशा
आह॥ कर्षणो च अस्येति वसमाणं वसुदेवस्य रोहिणी राव ईपिलीं॥ स्वेन रूपेवाहितस्य स्वकायेगनश्चिये स्थापितस्य॥ यथा
सपुत्रा रोहिणी बुधक्रोडीतद्वत्॥ ३॥

सागराः समकंपंत हर्षिताश्च जलावनवु॥ धरणीधराश्चेलुः दृव्याश्व रूपेणापि शिरोमिकंपितवंतः मह्यसमस्महासरसः वसुदेवस्य

तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमादत्त देवकी॥ यदर्थं सप्तते गर्भाः कंसेन विनिपातिताः॥ तं तु गर्भं प्रयत्नेन रक्षुस्तस्य रक्षिणः॥ स
तत्र गर्भवसतौ वसत्यात्मेच्छया हरिः॥ यशोदापि समाधत्त गर्भं तदहरेव तु॥ विष्णोः शरीरजां निद्रां विष्णोर्निर्देशकारिणीं॥ ग
र्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियौ॥ देवकी च यशोदा च सुषुवाते समं तदा॥ यामेव रजनीं विष्णुर्जज्ञे वृष्णिकुलेश्वरः॥ ता
मेव रजनीं कन्यां यशोदापि व्यजायत॥ नंदगोपस्य भार्यैका वसुदेवस्य चापरा॥ तुल्यकालं हि गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथा॥
देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु कन्यकां॥ मुहूर्तेऽभिजिते प्राप्ते सार्धरात्रे विभूषिते॥ सागराः समकंपंत चेलुश्च धरणीधरा॥
जज्वलुश्चाग्नयः शांता यजमाने जनार्दने॥ शिवाः संप्रववुर्वाताः प्रशांतमभवद्रजः॥ ज्योतींष्यपि व्यकाशंत जायमाने जनार्द
ने॥ अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयंती नाम शर्वरी॥ मुहूर्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः॥ अव्यक्तः शाश्वतः सूक्ष्मो हरिर्नारायणः
प्रभुः॥ जायते भगवानेष नयनैर्मोहयन्प्रजाः॥ अनाहता दुंदुभयो देवानां प्राणदंस्तथा॥ आकाशात्पुष्पवर्षं च ववर्ष त्रिदशे
श्वरः॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिः स्तुवंतो मधुसूदनं॥ महर्षयः सगंधर्वा उपतस्थुः सहाप्सरः॥ जायमाने हृषीकेशे प्रहृष्टमभ
वज्जगत्॥ इंद्रश्च त्रिदशैः सार्धं तुष्टाव मधुसूदनं॥ वसुदेवसुतं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षजे॥ तं तुष्टावेत्यनुषंगः॥

हरि॰ तव ज्येष्ठासंधिछेदसं ॥ यशोदायागृहे मथुरायां स्थिते सन्निकृष्टे इति यावत् ॥ तास्मामस्योन्यं ॥ पुत्रवजाता पुत्रजाता ॥ पुत्रेणजात

१३३ श्रीवत्सलक्षणां दृष्ट्वा पुत्रं दिव्यैश्चलक्षणैः ॥ उवाच वसुदेवस्तु रूपसंदरवैप्रभो ॥ जातोदं देवकंसस्य तस्मादेवंवदाम्यहं ॥ म
मपुत्रस्त्वात्तेनतव ज्येष्ठ बुजेन्नणः ॥ वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव च ॥ यशोदायागृहे रात्रौ विवेशसुतवत्सल ॥ यशो
दायात्वविज्ञातस्तत्रनिक्षिप्य दारकं ॥ गृहीत्वा दारिकां तां च देवकीशयने न्यस्यशात् ॥ परिवर्तेकृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्लवः
वसुदेवकृतार्थो वै निर्जगाम निवेशनात् ॥ उग्रसेनसुतायाथ कंसायानकदुंदुभिः ॥ निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्णिनीं
तछ्रुत्वात्वरितः कंसो रक्षिभिः सह वेगितः ॥ आजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ॥ सतत्रत्वरितो द्वारि किंजातमिति चाब्रवी
त् ॥ दीयतां शीघ्रमित्येव वाग्भिः समभितर्जयन् ॥ ततो हाहाकृताः सर्वा देवकी भवनस्त्रियः ॥ उवाच देवकी नाबाष्पविक्ल
वयागिरा ॥ दारिका पुत्रजातेति कंसं समभिया चन्नी ॥ श्रीमतो मेहताः सप्त पुत्रगर्भास्त्वया विभो ॥ दारिकेयं हतेवेष्यामस्य स्व
यदिवमन्यसे ॥ दृष्ट्वा कंस सुतो कन्यां प्राकृष्यत मुदायुतः ॥ हतैवेषायदाकन्याजातेत्युक्त्वा वृथामतिः ॥ सागर्भशयने क्लि राम॰
ष्टगात्र विलिल्लमूर्धजा ॥ कंसस्य पुरतोन्यस्ताः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ पादतां गृह्य पुरुषः समागृह्या वधूयच ॥ उद्यन्छ्न्त्वे १३३
वसहसा शिलायां समपोथय ॥ सावधूनाशिलापृष्ठे निष्पिष्टा दिवमुत्पतत् ॥ ७ ॥

परिवर्तितापुत्रजातेतिगूढाभिप्रायः पुत्रेतिसंबोधनं वा ॥ २

पोगकन्यो योगाय देवकार्यार्थिकन्यां ॥ सुमनसः सुराव्वाद्वाः प्रदुर्वंशोबतीर्णा ॥ ॥

हित्वा गर्भतनुं साथ सहसा मुक्तमूर्धजा ॥ जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्रगनुलेपना ॥ कन्यैवबालवरूपातु दिव्या देवैरभिष्टुता ॥ नीलपी
तांबरधरा गजकुंभोपमस्तनी ॥ रथविस्तीर्णजघना चंद्रवक्त्रा चतुर्भुजा ॥ विद्युद्विस्पष्टवर्णाभा बालार्कसदृशेक्षणा ॥ पयोधरस्त
नवती संध्येव सपयोधरा ॥ सा वै निशि तमोग्रस्ते सर्वभूतगणाकुले ॥ नृत्यती हसती चैव विपरीतेन राजत ॥ विहायसे गता रौद्रा प
पौ पानमनुत्तमं ॥ जहास च महाहासं कंसं च रुषिताब्रवीत् ॥ कंस कंस विनाशाय यदहं घातिता त्वया ॥ सहसा च समुत्क्षिप्य शिला
याम भिपोथिता ॥ तस्मात्तवांतकालेहं कृष्यमाणस्य शत्रुणा ॥ पाटयित्वा करैर्देहं मुष्णं पास्यामि शोणितः ॥ एवमुक्त्वा वचो घोरं
सा यथेष्टेन वर्त्मना ॥ खंसालया जयदेवी सगणा विचारह ॥ सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिसंघ प्रपूजिता ॥ पुत्रवत्पाल्यमाना सा देव
देवाज्ञया तदा ॥ हृ विद्धि चैनामथोत्पन्नमंशाद्देव प्रजापते ॥ एकानंशेति यामाहुः रुत्पन्नां मानवा भुवि ॥ एकानंशा योगकन्यां रक्षा
र्थं केशवस्य च ॥ तां वै सर्वे सुमनसः पूजयंति स्म यादवाः ॥ दिवीच दिव्यवपुषं कृष्णं संरक्षितो यथा ॥ तस्यां गतायां कंसस्तु तां मेने म
त्युमात्मनः ॥ विविक्ते देवकीं चैव व्रीडितः सममाषत ॥ कंस उवाच ॥ पितृष्वसः कृतो यत्नस्तव गर्भा हता मया ॥ अन्य एवान्यतो दे
विमममृत्युरुपस्थितः ॥ नैराश्येन कृतो यत्नः स्वजने प्रहृतं मनः ॥ दैवं पुरुषकारेण न चातिक्रांतवानहं ॥ त्यज गर्भगतां चिंतां
संतापं पुत्रजं त्यज ॥ ८ ॥ ~

ह॰रि॰ विधिना स विना पूर्वदृष्टेन प्रागर्जितेन तव कर्म्मणा॥ प्रजासर्गेण रजोगुणेन॥ मातापित्रोः कार्य्येण गुणदोषकर्म्मणा उपपद्यते उत्प-

१३४ हेतुभूतस्त्वं हे तेषां सति कालविपर्यये॥ कालरावन्त्रणो शत्रुः॥ कालश्च परिणामकः॥ कालो नयति सर्वं वै हेतुभूतास्तु मद्विधाः॥
आगमिष्यति वै देवेय यथागमुपद्रवाः॥ इदं तु विदियच्छलुः कन्याद्दिमिति मन्यते॥ मा कार्षीः पुत्रजां चिंतां विलापं शोकजं त्यज॥
एवं प्रायानृणां योनि नास्ति कालस्य संस्थितिः॥ पतामि पादयोर्मूर्ध्ना पुत्रवत्तव देवकि॥ मद्गतस्त्यज तां रोषं जानामप्यकृतं त्वयि॥
इत्युक्तं वै तं कंसे सा देवकी वाक्यमाददे॥ साश्रुपूर्णमुखी दीना भर्त्तारमभिवीक्षती॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती
देवक्युवाच॥ ममाग्रतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा॥ कारणं त्वं न वै पुत्र कृतांतो ह्यत्र कारणं॥ गर्भकृंतनमेतन्मे सहनीयं त-
न्मकृते॥ पादयोः पतता मूर्ध्ना स्वं च कर्म जुगुप्सता॥ गर्भे च नियतो मृत्युर्बाल्येपि न निवर्त्तते॥ युवापि मृत्योर्वशगः स्थविरो म-
त एव तु॥ कालपक्वमिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु॥ अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव च॥ जातोप्यजाततां याति विधात्रा राम॰
यत्र नीयते॥ तद्गच्छ पुत्र माते भून्मद्धृते मन्युकारणं॥ मृत्युनापहृते पूर्वं शेषो हेतुः प्रवर्त्तते॥ विधिना पूर्वदृष्टेन प्रजासर्गेण १३५
तत्त्वतः॥ मातापित्रोस्तु कार्य्येण जन्मतः समुपद्यते॥ निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः स्वं निवेशनं॥ प्रविवेश सुसंरब्धो दह्यमानेन
चेतसा॥ कंसे प्रतिहते दीनो जगाम विमना नृपः॥ इति खिलेषु हरिवंशे कृष्णोत्पत्तिः॥
न्नोनवतिगर्भः॥ एकोनषष्टितमः॥

अथ षष्टितमोऽध्यायः॥ वसुदेवोपदेशतः॥ सुकृतं वस्य नंदस्य व्रजे गमनमार्यते॥ व्रजे गोकुले प्रजातां प्रसूतां गुणैः संस्कारैर्योजयित्वा संस्कृ-
तत्वान्वेषामेत्री रक्षणपरः यथायथावत्॥ केलिकिलः इत्याकाउः चंडतमः तुराषहतमः वृंदावने गोष्ठगोगोष्ठहिपो प्योनिवासः सरीसृ-

पैरुः॥ प्रागेव वसुदेवस्तु व्रजे तु श्रावरोहिणीं॥ प्रजजान्पुत्रमेकाग्रे चंद्रकांततराननं॥ स नंदगोपं त्वरितः प्रोवाच श्लक्ष्णया गिरा॥ गच्छा-
नयानया सह त्वं वै व्रजमेव यशोदया॥ तत्रेमौ दारकौ गत्वा जातकर्मादिभिर्गुणैः॥ योजयित्वा व्रजे तात संवर्द्धय यथासुखं॥ रोहि-
णेयं च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं व्रजे॥ अहं वाच्यो न विष्णामपितृपक्ष्येषु पुत्रिणां॥ यो हमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखं॥ छि-
यते हि बलात्प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मम॥ अस्माद्धि मे भयं कंसान्निर्घृणाद्धि शिशोर्वधे॥ यथा च रौहिणेयं त्वं नंदगोप ममात्मजं॥
गोपायस्व शिशुं तात त्वं बालान्वेषणं यथा कुरु॥ विघ्ना हि बहवो लोके बालानुत्रासयंति हि॥ स च पुत्रो मम ज्यायान्कनीयांस्त्वयं
नवा॥ उभावपि समं नाम्ना निरीक्षस्व यथासुखं॥ वर्द्धमानावुभावेतौ समानवयसौ तथा॥ शोभेतां गोव्रजे तस्मिन्नंदगोप तथा कु-
रु॥ बाल्ये केलिकिलः सर्वो बाल्ये मुह्यति मानवः॥ बाल्ये चंडतमः सर्वस्तत्र यत्नपरो भव॥ न च वृंदावने कार्यो गवां घोषः कदाचन
तत्र वासे तु भेतव्यं केशिनः पापदर्शिनः॥ सरीसृपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनिभ्यस्तथैव च॥ गोष्ठेषु गोभ्यो वत्सेभ्यो रक्ष्यौ तौ द्वौ विमौ शि-
शू॥ नंदगोप गता रात्रिः शीघ्रयानो व्रजाश्रितः॥ इमे त्वां त्वरयंतीह पक्षिणः सव्यदक्षिणाः॥ रहस्यं वसुदेवेन सोनुज्ञातो महात्मना

पेभ्यः सर्प्पेभ्यः कीटेभ्यो वृश्चिकादिभ्यः शकुनिभ्यः काकादिभ्यः गतागतप्रायाभ्यामादरतिबोधयंति॥

यानेनाकरं शिविकायां कृतमंगलायां विवक्तेन निकरं केन तवाशीतलानिलस्पर्शिना शीतलस्यानिलस्य वायोः स्पर्शः स्पर्शनम
स्ति यस्मिन् तेन विवर्तेति विविधानि रुतानि शब्दा येषां ते च ते श्वापदाश्च तैः रम्ये रम्यणीयं लताश्चारोहणा सा पेत्याव छीति भेदः॥

यानेन यशोदया सार्द्धमारूरोह मुदायुतः॥ कुमारस्कंधवाह्यायां शिबिकायां समाहितः॥ संवेशयामास शिशुं शयनाये महामतिः
जगाम च विविक्तेन शीतलानिलस्पर्शिना॥ बहूदकेन मार्गेण यमुनातीरगामिना॥ स ददर्श शुभे देशे गोवर्द्धनवनोपगे॥
यमुनातीरसंवेधं शीतमारुतसेविते॥ विरुतश्वापदं रम्यं लतागुल्मशताकुले॥ गोभिस्तृणविलग्नाभिः स्पंदतीभिरलंकृतं
समप्रचारं च गवां समतीर्थजलाशयं॥ वृषाणां स्कंधघातैश्च विषाणोद्दृष्टपादपं॥ गध्रामिषादं तु सतीं श्येनैश्चामिषगृध्नुभिः
श्रृंगालमृगसिंहैश्च वसामेदोशिभिर्वृतं॥ शार्दूलशब्दाभिरतं नानापक्षिगणाकुलं॥ स्वादुवृक्षफलैः रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरं॥
पर्यंतथावृतं वन्यैर्दृढद्भिपतितैर्द्रुमैः॥ वनपानारोपितैः किलैदामभिश्च विभूषितं॥ करीषाकाणविसुधं कटत्तुल्यकटासुखं॥
हेम्ये प्रचार वक्कलं बकुष्टष्टजनावृतं॥ दामिनीपातबकुलेगर्गरोद्गारनिस्वनं॥ तक्रनिस्रावबकुलं दधिमंडार्द्रमृत्तिकं॥

लतावदत्रा निश्चसदमहांतोऽकुमायस्मिन् ततस्पेदताभिः पयच्चूरंताभिः मांसामिषादातु संतेमांसाम स्वग्रध्राः तत्र जतयो
श्चामिषादाः क्रव्यादाताः नसतैरनुगतैराता पिप्रमुखैः वसामेदोसिभिः चसादिषादिभिर्हं नारवैः गोशाष्टानुकरणैः॥

Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL

द्धिमंडार्द्रमृत्तिकं दध्युद्ग्धस्निग्धमृत्तिकं॥ काकपक्षामूडाकरणास्याक्रनकेशा॥ इति षष्टितमोध्यायः॥ एकषष्टितमोध्याये कालेन
तत्रिनिस्रावबकुलं दधिमंडार्द्रमृत्तिकं॥ मंथानवलयोद्गारैर्गोपीनां जनितस्वनं॥ काकपक्षधरौ बालौ गोपालौ क्रीडनाकुले॥ सागर
रद्धालकौ वारं मध्येगोस्थानसंकुले॥ सर्पिषा पच्यमानेन सुरभीकृतमारुते॥ नीलपीतांबराभिश्च तरुणीभिः समंततः॥ वन
पुष्पावतंसाभिर्गोपकन्याभिरावृतं॥ शिरसा धृतकुंभाभिर्बद्धैरग्रस्तनांबरैः॥ यमुनातीरमार्गेषु जलहारीभिरावृते॥ स तत्र
प्रविशन् हृष्टो गोव्रजे गोपनादितं॥ प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्वृद्धाभिरेव च॥ निवेशं रोचयामास परिवृते सुखाश्रये॥ सापि
च रोहिणी देवी वसुदेवसुखावहा॥ तत्र तं बालसूर्याभं कृष्णं गूढं निवेशयेत्॥ इति खिलेषु हरिवंशे गोव्रजगमनं॥ वैशं० आस
तत्र स्यामतः कालः सुमहानभ्यवर्त्तत॥ गोव्रजे नंदगोपस्य बल्लवत्वं प्रकुर्वतः॥ दारकौ कृतनामानौ ववृधाते सुखं च तु॥ ज्येष्ठ
संकर्षणो नाम कनीयान् कृष्ण एव तु॥ मेघकृष्णस्तु कृष्णो नूदेहांतरगतो हरिः॥ ववर्द्धत गवां मध्ये सागरस्थ इवांबुदः॥ स कद
स्यवधः सुसेकदाचित् कर्म्मगीभ्रति॥ यशोदा नेसमुत्सृज्य जगाम यमुनां नदी॥ शिशुलीलां ततः कुर्वन् स हस्तचरणौ क्षिपन्॥ रुरो
द मधुरं कृष्णः पादावूर्ध्वं प्रसारयन्॥ स तत्रैकेन पादेन शकटं पर्यवर्त्तयन्॥ स्तनं पयोधराकांक्षी चकार च रुरोद च॥ एतस्मिन्नं
तरे प्राप्ते यशोदा श्रवविक्लवा॥ स्नाता प्रस्रवदंभोगा बद्धवत्सेव धेनुका॥ सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना विना॥

यः स्थितेन स्यंजनं पूतनायाश्च शोषणं समुदीर्यते वल्लवत्वं गोपत्वं पुत्रगध्रातिपुत्रैकचित्ता॥ कर्म्मग्रभतिपावेसिस्तातु॥

हरि
२२६

विपर्यस्तं सुखं स्थितं भिन्नभांडघटीघटं भिन्नानि भांडानि भांडानि यस्मात् तच्चक्रमौलिनेउपचरणो वै प्रेषेत्ता लित थैनीत्यपन्न वजो ह्वि

द्राद् इति कृत्वा चरितं दारकं जगदेतत्॥ न सा बुबोधत त्वेन शकटं परिवर्त्तितं॥ स्वस्ति मे दारकायेति प्रीता जाता च सा जवत्॥ किंतु
वक्ष्यति ते तात पिता परम कोपनः॥ त्वय्यद्य शकटे सुप्ते कस्मात्र्च विलोडिते॥ किं मे स्नानेन दुःस्नानेन घाम्यगमनेन किं॥ पर्य
स्ते शकटे तात यत्त्वां पश्याम्यपावृते॥ एतस्मिन्नंतरे गोभिराजगाम वनेचरः॥ कषायवाससी बिभ्रन्नंदगोपो व्रजेतकि॥ स ददर्श
विपर्यस्तं भिन्नस कृद्धनं वदत्॥ पिबंतं स्तनमाजो कपुत्रे सत्यभ्रवीत्तुकः॥ वृषपुंडं विनाकेन पर्यस्तं शकटं मम॥ प्रत्यु
वाच यशोदा ने भीता गद्गदभाषिणी॥ न हिजानाम्यहं केन शकटं भुवि पातितं॥ अहं गता नदीमाध्य चिलप्रक्षालनार्थिनी॥
आगता भुवि पर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि॥ तयोः कथयतोरेवमब्रुवंस्तत्र दारकाः॥ अनेन शिशुना यानमेतत्पादेन पातितं॥ अ
स्माभिः संपतद्भिश्च दृष्टमेतद्यदृच्छया॥ आश्चर्यमिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः॥ स्वस्थाने शकटं स्थाप्य चक्रबंधमकारयत्॥
वैशं०॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य शकुनी वेषधारिणी॥ धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता॥ पूतना शकुनी नाम घोरा प्राणिभयं
करी॥ आजगामार्धरात्रे वै पक्षौ क्रोधाद्विधुन्वती॥ ततो र्धरात्र समये पूतना प्रत्यदृश्यत॥ व्याघ्रगंभीरनिर्घोषा व्याहरंती पुनः पुनः

तपातितं॥ यदृच्छयादैवयोगेन संपतद्भिरागच्छद्भिः॥ ३॥ ३॥

राम
२३६

रतना व्रजे सुप्ता शकुनी पक्षिणी बकानुजत्वात्॥ निलिल्ये लीना बभूव॥ अक्षे चक्राधार काष्ठे॥ तत्र च प्रस्रवोत्सा उ वर्षिणी तत्र पू

निलिल्ये शकटाक्षे सा प्रस्रवोत्सा उ वर्षिणी॥ ददौ स्तनं च कृष्णाय तस्मिन्सुप्तजने निशि॥ तस्याः स्तनं पपौ कृष्णः प्राणैः सह ननाद च॥
छिन्नस्तनी त्वाशसदृसा पपात शकुनी भुवि॥ तेन शब्देन वित्रस्ता ततो बुबुधिरे जनाः॥ स नंदगोपो गोपाश्च यशोदा च सुविक्लवा॥
ते नाम पश्यन्यतितां विसंज्ञां विपयोधरां॥ पूतनां पतितां भूमौ वज्रेणेवावदारितं॥ इदं किं केन वा संत्रस्ता कस्येदं कर्म चेत्यपि
नंदगोपं पुरस्कृत्य गोपास्ते पर्यवारयन्॥ नाध्यगच्छंत च तदा हेतुं तत्र कदाचन॥ आश्चर्यमाश्चर्यमिति ब्रुवंतो नु ययुर्गृह
न्॥ गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथा गृहं॥ यशोदा नंदगोपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः॥ कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महा
नये॥ पुत्रस्य मे जयं स्त्रीं भीरु त्वं समुपागतः॥ यशोदा त्वब्रवीद्भीता नार्य जानामि तिदं॥ दारकेन सहायेन सुप्ताशाहेन बोधि
ता॥ यशोदायामजानेत नंदगोपः सबांधवः॥ कंसादप्यभवत्कारोग्रं विस्मयं च जगाम ह॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे पूतनाव
ध॥ वैशंपायन उ०॥ काले गच्छति तौ सौम्यौ दारकौ कृतनामकौ॥ कृष्णसंकर्षणौ चोभौ रिंगिणौ समपद्यतां॥ तावन्योन्यग
तौ बालौ बाल्यादेवैकतां गतौ॥ एकमूर्तिधरौ कांतौ बालचंद्रार्कवर्चसौ॥

तनावधे हेतुं कारणं श्रीकृष्णास्य प्रत्यक्षम पिना
गच्छत न ज्ञातवंतः॥ विधिप्रकारः॥ इत्येकषष्टितमः॥ द्विषष्टितमे ध्यायेयमलार्जुनयोर्भिदा॥ मध्यं गतेन कृष्णेन दस्ताबे
वेति वर्ण्यते॥ २

रिंगिणौ जानुकर्षणौ अन्योन्यगतौ परस्परानुकूलगमनौ॥ एकत्वंगतौ समस्वनौ एकमूर्ती॥ अभिन्नौ समानवपुषौ एकनिर्माणनिर्मु
क्तौ एकचरेनारचितौ एककार्यांतरगतौ एकस्य कार्यस्यांतरं रहस्यं गतौ प्राप्तौ॥ देवहत्त्वांतं मानुषौ हृतांत त्राहेन वर्त्तिदितमभि
धायते॥ वृत्तांत दुःखशमनमित्युक्तत्वात् देवदुःखशमनाय मानुषावित्यर्थः॥ गोपीरक्षकौ सर्पभोगभुजौ सर्पदेहतुल्यबा

हू एकनिर्माणनिर्युक्तौ एकशय्यासनाशनौ॥ एकवेषधरौ एकं पुष्यमाणौ शिशुव्रते॥ एककार्यांतरगतावेकदेहद्विधाकृतौ॥
एकवीर्यौ महावीर्यौ एकस्य शिशुतां गतौ॥ एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तांतमानुषौ॥ कृत्स्नस्य जगतो गोपौ संवृत्तौ गोपदारकौ॥
अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः क्रीडाभिरभिशोभितौ॥ अन्योन्यकिरणग्रस्तौ चंद्रसूर्याविवांबरे॥ विसर्प्पंतौ तु सर्वत्र सर्पभोगभुजाबु
भौ॥ रेजतुः पांसुदिग्धांगौ दृप्तौ कलभकाविव॥ क्वचिद्भस्मप्रदिग्धांगौ करीषप्रोक्षितौ क्वचित्॥ तौ तत्र पर्य्यधावेतां कुमारा
विव पावकौ॥ क्वचिज्जानुभिरुद्घृष्टैः सर्प्पमाणौ विरेजतुः॥ क्रीडंतौ वत्सशालासु शकृद्दिग्धांगमूर्द्धजौ॥ शुशुभाते श्रियाजु
ष्टावानंदजननौ पितुः॥ ७॥

रु॥ करनाको करिपोतकौ इव कप्रत्ययः सौनाम्यातिशयार्थः करीषप्रोक्षितौ शुष्कगोमयरजःपांशुकृतौ॥ कुमाराविवेत्या
नूतोपमा यदि द्वौ कार्त्तिकेयौ भवेतां तर्हि तौ तामुपमीयते॥ पावकौ अग्निपुत्राविति कुमारविशेषणं॥

सर्प्पमाणौ गच्छंतौ विप्रकुर्वाणौ मुखवाजनादिनाः वजानंतौ॥ यमजाता मित्यत्रानुलोपेच तुर्था॥ यमजौ जंतुमित्यर्थः॥ बद्धं उदरे दाम नि

जनं च विप्रकुर्वाणौ विहसंतौ क्वचित् क्वचित्॥ तौ तत्र कौतूहलिनौ मूर्द्धजव्याकुलेक्षणौ॥ रेजतुश्चंद्रवदनौ दारकौ सौकुमारकौ॥
अतिप्रसक्तौ तु तद्दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारणौ॥ नाशकद्वारयितुं नंदगोपः सुदुर्मदौ॥ ततो यशोदा संक्रुद्धा कृष्णं कमललोचनं॥
आनाय्य शकटीमूले भर्त्सयंती पुनः पुनः॥ दाम्ना चैवोदरे बध्वा प्रत्यबंधदुलूखले॥ यदि शक्नोति गच्छेति तमुक्त्वा कर्म साकरोत्॥
व्यग्रायां तु यशोदायां निर्जगाम ततोंगणात्॥ शिशुलीलां ततः कुर्वन् सर्वं विस्मापयन् व्रजे॥ सोंगणान्निःसृतः कृष्णः कर्षमाणउलू
खलं॥ यमलाभ्यां प्रवृद्धाभ्यामर्जुनाभ्यां निवारितः॥ मध्यान्निश्चक्राम तयोः शिशुः कर्षन्नुलूखलं॥ ततस्तु कर्षतो बद्धं तिर्य्यग्गतमुलूख
लं॥ जग्राहतां मांसमूलाभ्यामर्जुनाभ्यां चकर्ष सः॥ तावर्जुनौ कृष्यमाणौ तेन बालेन रंहसा॥ समूलविटपौ भग्नौ स च मध्ये जहास
वै॥ निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्वबलमास्थितः॥ तथा मतस्य बालस्य प्रतापादन वर्तृत्वे॥ यमुनातीरमार्गस्थो गोप्यः संददृशुः
शिशुं॥ क्रंदंत्यो विस्मयंत्यस्य यशोदानकरे ययौ॥ नालुसंत्रांतवदना यशोदामूचुरंगनाः॥ एतह्यागच्छ यशोदे त्वं संभ्रमा॥
लिंबलं वसे॥ यो तावर्जुनवृक्षौ तु व्रजे सत्योपयाचनौ॥ पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महाद्रुहे॥

तासां सह वचनेति स्वगितताव॥ चकर्षता वर्जुनाविति तुन्नरेणान्वयः॥ रंहसा वेगेन दाम्न्युपलक्षणं मूलुखलमपि इदमभवत॥

हरि० सलौपयाचनीयथार्थप्रार्थनौ॥एवंगतौपतितावपि॥

१३८ ददेनदाम्नातत्रैववद्धोवत्सपदवोदरे॥जगामसहसात्वयोर्मध्येतवपुत्रःसबालकः॥उतिष्ठगच्छतुर्मध्येमूर्ध्वेपंडितमानिनि॥पुत्र
मानयजीवंतंमुक्तंमसुमुखादिव॥सानीतासहसोत्थायहाहाकारंप्रकुर्वतः॥तंदेशमगमद्यत्रपातितौतौमहाद्रुमौ॥द
दर्शसातयोर्मध्येद्रुमयोरात्मजंशिशुं॥दाम्नानिबद्धमुदरेकर्षमाणमुदूखलं॥सगोपीगोपवृद्धश्चसमुवाचव्रजस्तदा॥
पश्यगच्छततंद्रष्टुंगोषुमहदद्भुतं॥जनस्तुश्रुत्वयथाकामंगोपावनविचारिणः॥केनेमौपातितौवृक्षौघोषस्यायतनोपमौ॥
विनावातंविनावर्षंविद्युत्पतनंविना॥विनाहस्तिकृतंदोषंकेनेमौपातितौद्रुमौ॥विनावातंविनावर्षंविद्युत्पतनंविना॥
वृक्षौपतनशोभेतेविमूलावर्जुनाविमौ॥भूमावस्यौनिपतितौवितोयौजलदाविव॥नंदगोपप्रसन्नौतेद्रुमावेवंगतावपि॥
यद्रामंदारकोमुक्तोविमूलावामविस्मितः॥उत्पातिकमिदंघोषेवृत्तीयंवृत्तितेलिहा॥पूतनायाविनाशश्चद्रुमयोःशकटस्यच राम०
अस्मिन्स्थानेतिवेशोयंघोषस्यास्यनयुज्यते॥उत्पाताह्यत्रदृश्यंतेकथयंतोनशोभनं॥नंदगोपस्तुसहसामुक्ताकृष्णमुदूख १३८
लान्॥निवेश्यचांकेसुचिरंमृतंपुनरिवागतं॥नाद्यप्रेक्ष्यमाणोवैकृष्णंकमललोचनं॥ततोयशोदांगर्हंस्तेनंदगोप
विवेशाह॥सचगोपजनःसर्वोव्रजमेवजगामह॥ ॥

हिषष्टितमोध्यायः॥त्रिषुकष्टितमेध्यायेवनांतरप्रियाणनः॥तनुरुहसमुत्पन्नाहृकाकृष्णस्यवर्णिता॥वंचूर्यंतौवतिगयेनवरतौ॥
किशोराविवपक्षपेताविव॥अवगात्वविगतेनिद्रुमितियावत्॥वृक्षकाननेवृक्षमेगकाननमित्यर्थः॥काननानिउपवनानिवनानि
सवतेनैवनाम्नावृक्षस्तोवैदामबंधनात्॥गोष्ठेदामोदरइतिगोपीभिःपरिगीयते॥एतदाश्चर्यभूतंहिबालस्यासीद्विचेष्टितं॥कृष्ण
स्यभरतश्रेष्ठघोषेनिवसतस्तदा॥ ॥इतिश्रीहरिवंशेयमलार्जुनभंगः॥वैशं०॥एवंतौबाल्यमुत्तीर्णौकृष्णसंकर्षणावु
भौ॥तस्मिन्नेवव्रजस्थानेसप्तवर्षौबभूवतुः॥नीलपीतांबरधरौपीतनीलानुलेपनौ॥बभूवतुर्वत्सपालौकाकपक्षधरावुभौ॥प
र्णवाद्यंश्रुतिसुखंवादयंतौवराननौ॥शुशुभातेवनगतौत्रिशीर्षाविवपन्नगौ॥मयूरांगदकर्णौतुपल्लवापीडधारिणौ॥वन
मालाकुलोरस्कौद्रुमपोताविवद्रुतौ॥अरविंदकृतापीडौरज्जुयज्ञोपवीतिनौ॥सशिक्यतुंबकरकौगोपवेणुप्रवादकौ॥क्व
चिद्धसंतावन्योन्यंक्रीडमानौक्वचित्क्वचित्॥पर्णशय्यासुसंसुप्तौक्वचिन्निद्रांतरेषिणौ॥एवंवत्सान्पालयंतौशोभयंतौमहद्
वनं॥चंचूर्येरितमंतौस्मकिशोराविवपावकौ॥अथदामोदरःश्रीमान्संकर्षणमभाषत॥आर्यास्मिन्वनेसक्यंगोपालैः
सहक्रीडितुं॥अवगातमिदंसर्वमावाभ्यांवृक्षकानने॥प्रभग्नतृणकाष्ठंचगोपैर्मथितपादपं॥वनीभूतामिसान्यानि
काननानिवनानिच॥तान्याकाशनिकाशानिदृश्यंतेद्यययपासुषं॥ ग॥
निस्वतमिदंहृद्धाणि॥आकाशनिकाशानिसृष्टसानीत्यर्थः

हरि॰
२३७

परिवृत्तार्गलेषु च परिवृत्तानि परितो वृत्तयः अर्गलाश्च येतेषु॥ निर्मज्जिनं भुपादरहितं उपसंहरति तस्मादिति॥ ननु पितृपर्यागता भूमिर्नि ह्य
नापि सुखावहेति तस्या यात कथं पूर्वस्थानं त्यजेदित्यत आह॥ न द्वारबंधमवरणा इति॥ प्रशस्ताः स्वतंत्राः चक्रचारिणो वायवः राजानो

गोवाटे शून्य एव वृत्तापरिवृत्तार्गलेषु च॥ सर्वे गोष्ठाग्निषु गता ह्यमत्यवर्च्चसः॥ सन्निकृष्टानि यान्यानि काष्ठानि च तृणानि च॥ तानि
दूरावकृष्टासु मागतिमानि भूमिषु॥ अरण्यमिदमस्मोदमस्यकहे निराश्रयं॥ अन्वेषितव्यं विश्रामं दारुणां विरलद्रुमं॥ अ
कर्मण्येषु वृक्षेषु स्थितविप्रस्थितद्विजे॥ सेवासस्यास्य मद्वतो जनेनोत्पादितद्रुमं॥ निरानंदं निरास्वादं निष्प्रयोजनमारुतं॥ नि
र्विहंगमिदं शून्यमेनिर्व्यंजनमिवाशनं॥ विक्रीयमाणैः काष्ठैश्च शाकैश्च वनसंभवैः॥ उत्पन्नसंचयं तृणं घोषो यं नगरायते॥
शैजानां भूषणं घोषो घोषाणां भूषणं वनं॥ वनानां भूषणं गावस्ताश्चास्माकं परागतिः॥ तस्मादन्यत्र यास्याम प्रत्यग्रयवसेंधनं॥
इच्छेत्यनुपभुक्तानि भोक्तुं गावस्तृणानि वै॥ तस्मादनेन वृन्दं गच्छंतु धनिनो व्रजाः॥ न द्वारबंधावरणा न गृहक्षेत्रिणस्तथा॥ प्र
शस्तादि प्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः॥ शकटस्तु तेषु तेष्वेव जानं त्वार साकुणां॥ नरणानुंजते गावो नापि तस्य यसे हितं॥ स्व
स्थलीप्रायासु रम्यासु नवासु वनराजिषु॥ वराव सहितुः गोभिः प्रसेवा यतं प्रजनः॥ श्रुयते हि वने रम्ये पर्याप्तिरुरासे स्वरं॥ ना
म्ना वृन्दावनं नाम स्वादुवृक्षफलोदकं॥ अवानिः कंटकवनं सर्वैर्वनगुणैर्युतं॥

यावै शास्त्रकृन्तु ने पुतत्र पतितेषु सत्पुरस्य पीप्रायासु समं भूमिषु॥

राम॰
२३७

सरितां वरा गंगा तत्र चरतो मृगाद्याः सुसंचयास्मात वाङ्क्षाव॥ उद्विग्नमनसो गता जातः संतः उदारौ रुद्धैः॥

कदंबपादपप्रायं यमुनातीरसंश्रितं॥ स्निग्धशीतानिलवयं सर्वर्तुनिलयं शुभं॥ गोपीनां सुखसंचारं चारुचित्रवनांतरं॥ तत्र गो
वर्द्धनो नाम नातिदूरे गिरिर्महान्॥ भ्राजते दीर्घशिखरो नंदनस्येव मंदरः॥ मध्ये चास्य महाशाखो न्यग्रोधो योजनोच्छ्रितः॥ भा
ण्डीरो नाम शुशुभे नीलमेघ इवांबरे॥ मध्येन चास्य कालिंदी सीमंतमिव कुर्वती॥ प्रयाता नंदनस्येव नलिनी सरितां वरा॥ त
त्र गोवर्द्धनं चैव भांडीरं च वनस्पतिं॥ कालिंदीं च नदीं रम्यां द्रक्ष्यावः संचरन् सुखं॥ तत्रायं वसतां योऽप्यस्तजेतो निर्गुणं वनं॥
संत्यासयाव मद्यैते किंचिदुत्पाद्य कारणं॥ एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः॥ प्रादुर्भेव शतशो रक्तमांसवसाघोरां॥
चिंतयतस्तस्य स्वतनुरुहजास्तदा॥ विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वशः शतशो वृकाः॥ वृकानि पतितान्दृष्ट्वा गोषु वत्सेषु घोषेषु योनृषु
गोपिषु च यथाकामं व्रजे नासो भवन्महान्॥ ते वृकाः पंचवत्साश्च दशवत्सास्तथापरे॥ त्रिंशति विंशति वत्साश्च शतवत्साश्च यूथशः॥
निश्चेरुस्तस्य गात्रेभ्यः श्रीवत्सकृतलक्षणाः॥ कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयकारिणः॥ भक्षयद्भिस्ततो वत्सान्भक्षयद्भिश्च गोव्र
जं॥ निशि बालान्हरद्भिश्च वृकैः स्त्रपाद्यते व्रजः॥ न वनं शक्यते गंतुं न च गाः परिरक्षितुं॥ न वनात्किंचिदाहर्तुं न चावतरितुं नदीं
त्रस्ता उद्विग्नमनसो गतास्तस्मिन्वने वसन्॥ एवं वृकैः रुद्धाः गोपैर्दवप्रतुल्यपराक्रमैः॥ व्रजो निष्पं वैदृष्टः स एकस्थानव
रः कृतः॥ ॥इति हरिवंशे वृकदर्शनं॥ ॥

हरि॰
२४०

चतुष्पष्टितमेध्यायेरामकृष्णेद्वयापुनः॥ वृंदावनप्रवेशश्चव्रजस्याद्भुतदर्श्यते॥ दुरासदान्शमितिविभुंसशाख्यातसुखोष्यंसुखवासे॥

वैशं०॥ एवंवृकांश्चतान्दृष्ट्वावर्द्धमानान्दुरासदान्॥ सस्त्रीपुंसवयोघोषेसमस्तोमंत्रयत्तदा॥ स्थानेनेहनकार्यंनोव्रजामोऽन्यन्महद्वनं॥
यच्छिवंचसुखोष्यंचगवांचैवसुखावहं॥ अद्यैवकिंचिरेणस्मव्रजामसहगोधनैः॥ यावद्वृकैर्वधंघोरेननःसर्वोव्रजोव्रजे॥ ए
षांधूम्रारुणानांगोदंष्ट्रिणांनखकर्षिणां॥ वृकाणांकृष्णवक्त्राणांबिभीमोनिशिगर्जतां॥ ममपुत्रोममभ्राताममवत्सश्चगौस्तथा॥
वृकैर्व्यापादितास्त्वेवंक्रंदतिस्मगृहेगृहे॥ तासांरुदितशब्देनगवांहंभारवेणच॥ व्रजस्योत्थापनंचक्रुर्घोषवृद्धाःसमागताः॥
तेषांमतमथाज्ञायगंतुंवृंदावनंवनं॥ व्रजस्यचनिवासायगवांचैवहितायच॥ वृंदावननिवासायतान्ज्ञात्वाकृतनिश्चयान्॥
नंदगोपोबृहद्वाक्यंबृहस्पतिरिवाददे॥ अद्यैवनिश्चयप्राप्तिर्यदिगंतव्यमेववः॥ शीघ्रमाज्ञाप्यतांघोषःसज्जीभवतमाचिरं॥
ततोवाघुष्यततदाघोषेतत्प्राकृतैर्जनैः॥ शीघ्रंगावःप्रकल्प्यंतांभांडंसमधिरोप्यतां॥ वत्सयूथानिकल्प्यंतांयुज्यतांशकटानिच॥
वृंदावनमितस्थानंनिवासायचगोप्यतां॥ तच्छ्रुत्वानंदगोपस्यवचनंमाधुभाषितं॥ उदतिष्ठद्व्रजःसर्वःशीघ्रंगमनलालसः॥
प्रयाह्युत्तिष्ठगच्छामःकिंशेषेयाहियोजय॥ उत्तिष्ठतिव्रजेतस्मिन्गोपकोलाहलोमहान्॥ उत्तिष्ठमानःशुशुभेशकटीशकट
स्तुसः॥ व्याघ्रघोषमहाघोषोघोषःसागरघोषवान्॥ ७॥

एषांवृकाणांत्रासात्भांडंसमधिरोप्यतांशकटेष्वितिशेषः॥

राम॰
२४०

पोतैःजलयानैःपवनविक्षिप्तैर्वायुप्रेरितैः॥ अंतरावपद्भिःशीघ्रंगच्छद्भिःईरिणंउषरंशून्यमित्यर्थः॥ नियोगपाशैर्निःसंशयंयुज्यतेगाव
वराभिरितियोगाःपादबंधनानिपाशास्तेगावराभिरितिपाशाः॥ कंठादिबंधनानितैः गर्गरीस्तंभमंथनार्थमुच्छ्रितकाष्ठानितेषां

गोपानांगर्गरीभिश्चमूर्द्धिन्यस्तैर्घटैः॥ निष्पपातव्रजात्पंक्तिस्ताराणांपंक्तिरिवांबरात्॥ नीलपीतारुणैस्तासांवस्त्रैरग्र्यस्तनांबरैः॥
शक्रचापायतेपंक्तिर्गोपीनांमार्गगामिनी॥ दामनीदामभारैश्चकेचित्कायावलंबिभिः॥ गोपमार्गगतांभातिसावरोहैवद्रुमैः॥
सव्रजोव्रजतांभातिशकटौघेननादवता॥ पोतैःपवनविक्षिप्तैःसैपतद्भिरिवार्णवः॥ क्षणेनतद्व्रजस्थानमीरिणंसमपद्यत॥ द्र
व्यावयवनिर्द्धूतंकीर्णंवायसमंडलैः॥ ततःक्रमेणघोषस्यप्राप्तौवृंदावनंमहत्॥ निवेशंविपुलंचक्रेगवांचैवहितायच॥
शकटावर्तपर्यंतंचंद्रार्द्धाकारसंस्थितं॥ मध्येयोजनविस्तारंतावद्द्विगुणमायतं॥ कंटकीभिःप्रवृद्धाभिस्तथाकंटकितैर्द्रुमैः॥
निखातोच्छ्रितशाखाग्रैरभिगुप्तंसमंततः॥ मंथैरारोप्यमाणैश्चमंथबंधानुकर्षणैः॥ अद्भिःप्रक्षाल्यमानाभिर्गर्गरीभिःसमं
ततः॥ कीलैरारोप्यमाणैश्चदामनीपाशपाशितैः॥ स्तंभनीभिर्धृताभिश्चशकटैःपरिवर्त्तितैः॥ नियोगपाशैरासक्तैर्गर्गरीस्तं
भमूर्द्धसु॥ छादनार्थप्रकीर्णैश्चकटैस्तृणगृहैस्तथा॥ शाखाविटंकैर्वृक्षाणांक्रियमाणैरितस्ततः॥ शोध्यमानैर्गवांस्थाने
स्थाप्यमानैरुदूखलैः॥ प्राङ्मुखैःसिच्यमानैश्चसंदीप्यद्भिश्चमानवैः॥ सवत्सचर्मास्तरणैःपर्यंकैरवरोपितैः॥ तोयमु
त्तारयंतीभिःप्रेक्षंतीभिश्चतद्वनं

मूर्द्धसुउपरिःकंटकैवेष्टनतृणैःतृणसंकटैःघनतृणैः॥ अवरोपितैःशकटादवतार्य

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्तर भाऊदाजी स्मारक

धः स्थापितैः काष्ठनिगुप्तकैः॥ निघर्मे ग्रीष्मे तत्रापि पश्चिमे मासि ज्येष्ठे॥ चतुःषष्टितमोऽध्यायः॥ पंचषष्टितमेऽध्याये प्रावृड्वर्णनमुच्यते॥ श्री

शाखास्वाकर्षमाणा निगोपाश्च समंततः॥ युवतिस्थविरैश्चैव गोपैर्व्यग्रकरैर्नृप॥ विशसद्भिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि पि॥ तद्व्र
जस्थानमधिकं शुशुभे काननावृतं॥ रम्यं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकं॥ तास्तु कामदुघा गावः सर्वपत्रिकृतं वने॥ वृंदा
वनमनुप्राप्ता नंदनोपमकानने॥ पूर्वमेव तु कृष्णेन गवां वै हितकारिणा॥ शिवेन मनसा दृष्टं तद्वनं वनचारिणा॥ पश्चिमे
पतितो ह्यस्य घर्ममासे निरामये॥ वर्षत्यवामृतं देवे तृणानि तत्र विवर्धते॥ न तत्र वत्सः सीदति न गावो नेतरे जनाः॥ यत्र तिष्ठ
ति लोकानां भवाय मधुसूदनः॥ तास्तु गावः सघोषश्च स च संकर्षणो युवा॥ कृष्णेन विहितं वासं तमध्यासंत निर्वृताः॥ ॥इ
ति खिलेषु हरिवंशे वृंदावनप्रवेशः॥ वैशंपायन उवाच॥ तौ तु वृंदावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ॥ चेरतुर्वत्सयूथानि चा
रयंतौ स्वरूपिणौ॥ पूर्णस्तु धर्मसमयस्तयोस्तत्र वने सुखं॥ क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनां चावगाहतोः॥ ततः प्रावृडनुप्राप्ता
मनसः कामदीपनी॥ प्रववर्षमहामेघाः शक्रचापांकितोदरा॥ बभूवादर्शनः सूर्यो भूमिश्चादर्शनतृणा॥ मद्रुता मेघवा
तेन वने तोयावकर्षिणा॥ स्नात्वा जिततला भूमिर्यौवनस्थेव लक्ष्यते॥ नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च॥ ग॥

निवासनिवासेन घोषात्कर्षस्तथा दिवः॥ पूर्णो निर्वृत्तः घर्मसमयो ग्रीष्मः मेघवातेन मेघसंबंधी वातो मेघवातस्तेन॥ ग॥

शक्रगोपानां स्वतिरक्तजंतूनां कुलानि येषु तानि कपिलानां वृक्षाणां शोभितपत्राणां॥ कांतानां कमनीयानां शिलींध्राणां छत्राकाः तदा नर सं
रम्भसारंगनादेन मत्तचमरध्वनिना॥ दुर्दरव्याहृतेन नैकशाहेन श्रवकोणाविल्लनादा संततासारेण निरंतरधारापातेन निर्य

नष्टदावाग्निमार्गाणि वनानि प्रचकाशिरे॥ नृत्यव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनां॥ मदरक्तप्रहृष्टानां केकापटुरवास्तथा॥ न
वप्रावृषि कांतानां षट्पदाहारदायिनां॥ यौवनस्थं कदंबानां नवो बन्धा जनते वपुः॥ हासितं कुटजैः फुल्लैः कदंबैर्वासितं वनं॥ त्रासि
ते जलदैः कृत्स्नं तोषिता च वसुंधरा॥ संतप्ता भास्करकरैरजितमादवाग्निना॥ जलैर्वजाहतोऽश्रुष्टे रुद्धुसंतापवर्तिता॥ मह
व्रतसमुद्भूतमहामेघरणान्विते॥ महामहाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नभः॥ क्वचित्कदंबहासाद्यं शिलीध्रं नरं क्वचित्॥ सं
प्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनं॥ शक्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन नवीकृतं॥ पार्थिवं गंधमादाय लोकश्चुभितमानसः॥ ह
र्मसारंगनादेन दर्दुरव्याहृतेन च॥ न वैश्वद्वि विविकुष्टैरव कोणोर्व वसुंधरा॥ ब्रह्मसक्षणामहावर्तौ वर्षप्राप्तमहारयाः॥ ह
रंता स्तीनू रजान्दृत्सा विस्तारं याती निम्नगाः॥ संततासारनिर्यत्ताः क्लिन्नपत्रा नराधिप॥ नत्यजंनि नगाग्राणि संतापव्ययत प्रिणः॥
तोयगंभीरलंबेषु प्रस्रवत्सु नदत्सु च॥ उदरेषु नराभानां मक्तीव दिवाकरः॥ महीरुहैरुत्पतितैः सलिलोत्पीडसंकुलैः॥

लानि स्रवृष्ट॥ नगाग्राणि हृष्ट शाखाग्राणि॥ तोयगंभीरलंबतेषु तोयगंभीराणि निविडानि च विसृष्टानि तेषु॥ ~

हरि॰ १४२

शाद्वलमालिनीद्दरितत्तृणपूर्णा वार्षिकं वपुः सुत्रवं गोवर्द्धनः गवां वर्द्धयिता॥ सारंगाः भ्रमराः गृह्णंति आह्लादयंति न व्यथितं रिचे
तेनं निषेधंते अन्योन्यमदर्शेव सूर्वेत्स र्यः शीघ्रवातसमुद्धता॥ प्रबलवायुचलिजा॥ प्रोषितोत्सुक्यकारिणः वासिन्तो मन्काः देदामो

अनेष्यमार्गविमुख्य जाति शाड्वलमालिनी॥ वजेशोवाव स्थानानगानांनगशालिनी॥ स्रोतोभिपरिक्लृता निपतंतिशिखराणि च॥
पततामेघवर्षेणाय थानिम्नानुसारिणः॥ पर्वतोऽन्नार्णयुक्तेन पूर्यंते नराजयः॥ हस्तोच्छ्रितमुखावमामेघनादानुसारिणः॥ जं
त्यतिहृष्टमागंगागंगताइव तोयदा॥ प्रावृट्प्रवृत्तिसंहृष्ट हृष्टा चाबुधरान् घनात्॥ रोहिणेयो मियः काले कृष्णंवचनमब्रवीत्॥
पश्यकृष्णघनान् कृष्णान् बलाकाणदभूषणान्॥ गगनेतवगात्राणीव र्णचौरानिवोच्छ्रितान्॥ तवनिद्राकरः कालस्तव गात्रोपमं न
न॥ त्वमिवाज्ञातवसतिं तव वार्षिकं॥ एतन्नीलो बुद्दर्शणमेनी लोत्यदद्लप्रभुः॥ संप्राप्ते दुर्दिने काले दुर्दनं नाववे न नः॥ प
श्यकृष्णजलोद्वैः कृष्णे रुद्धयितेघने॥ गोवर्द्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरिः॥ पतितेनांभसा न्येते समंतात्स दादर्पित
न्नाजंते कृष्णसारंगाः काननेषु मदान्विताः॥ एतान्यंबुप्रकीर्णानि हरितानि मृदूनि च॥ तृणानि शतपत्राक्षपत्रैर्गृहंति मे दिनी॥
स्वरजलानां शैलानां वनानां च घनागमे॥ समस्थानां च सीमानां बलज्ञा रितिरिस्यते॥ शीघ्रवातसमुद्धूता पोषितोत्सुक्यका
रिणः॥ दामोदरोद्दामसुसाः प्रागल्भे याति तोयदा॥

इत्युक्त्वा मरवाः उद्गटशाह्याः प्रागलभ्यं सौहृदं॥

राम॰ १४२

प्रागल्भ्यं सौहृदं हृदयस्थ वापेत इदधनुषा रचितं अतंशोभितं वा॥ मध्यमं पदमंतरिक्षेन न मिश्र्यावगोन नभस्तुः सूर्य्यः संसर्गः संश्लेषः पृथि
व्योतिषष्टी स्थाने तृतीया॥ कोजा इन्दालगुणानेर थे नेनिर्विंडे घनेर्मेघैः उद्गतं उद्दनं नां मेषेष्टतः सविद्वनह माउ ड्राटा ते च ते वककर्कशाः कम

ह्रोहृदयस्थ वापेन त्रिवर्णेन त्रिविक्रमः॥ विबाणज्येन रचितं तं वेदंमध्यमंपदं॥ नक्ष्यैवनभस्तुल्य जात्ये पचरल ज॥ मेषैश्शीत
तपकरो विरश्मिरिवरश्मिराम्॥ द्यावापृथिव्योः संसर्गः सततप्रतते कृतः॥ अम्बेछिन्नधरोधे समुद्रोघ समे घनैः॥ वाणाकुन
कदंबानां पृथिव्यां वाति कृष्ण्यः॥ गंधे कोजाहलैवौतिवातामदनदायनः॥ संप्रवृत्तमहावर्षं लंबमानं महाम्बुदं॥ जात्यगाधम
पर्य्यंतं समागरमिवांबरं॥ धनरानिर्मलनाराचं विद्युत्कवचवर्म्मिणं॥ शक्रचापायुधधरैर्युधसज्जमिवांबरं॥ शैलानां च
वनानां च द्रुमाणां च वराननं॥ प्रतिछन्नानि भासंते शिखराणि घनैर्घनैः॥ गजानां केरवाकाराशिलजोफारनिर्घनैः॥ वर्णसा
रूप्यतां याति गगनं सागरस्य वै॥ समुद्रोद्धृतजननालोलशाड्वलकंपिनः॥ शीताः सपृषतुदामकर्कशा वांति मारुतः॥ निश
सुसुप्तमारुतमुक्ततोयासुतोपदैः॥ मग्नसूर्य्यस्यनभसोन विज्ञांति दिशो नदन्॥ चेतने पुष्करं कोषेर्तु प्याध्यातेसमंततः॥

नरजोहराः अनेनसौरस्यमुक्तं॥ सुसमवंद्रासु अद्भ्रपवंद्रासु॥ मुक्ततोयासुप्रपक्कलासुनभसः संबंधिन्यो दिशः॥

पुष्करं आकाशं कोशवदावरकत्वात्॥ आश्रयत्वात्कोशमेघाः तैश्चेतनमिव चलद्रूपमिव भाति॥ तृणोपममेतत् रक्तधमलातैः तृणैश्छन्नत
हितुताजलमपि तेन समंततः सर्वं ध्यायति॥ पूरितैर्ध्याशहरिसंयोगइन्द्राद्रू पूर्वं पूर्णार्थिः तृणैर्वापुनिः अध्यात्मे प्राप्तैरिति वा
कदाकृष्टयश्चकरणीय इत्यादिति ध्येयं दर्शनात्॥ घृणानां घृणयोर विस्मयः॥ तद्योगादिवसा अपि घृणिशब्देनाभिधायते॥ दिव

नघृणीनो नरम्याणां विवेकं यांति कृष्टयः॥ धर्मदोषपरित्यक्तं मेघशोभाविभूषितं॥ पश्यं हि वृंदावने कृष्णयन्वैत्रं रथं ययायथं॥
रावं प्रावृङ्गुणान्सर्वान् श्रीमान्कृष्णस्य पूर्वजः॥ कथयन्नेव बलवान् व्रजमेव जगाम ह॥ अन्योन्यं रममाणौ तु कृष्णसंकर्षणौ बु
धौ॥ तत्कालज्ञातिभिः सार्धं चेरतुस्तन्महावने॥ इति खिलेषु हरिवंशे प्रावृड्वर्णनं॥ वैशं॥ कदाचित्तु तदा कृष्णो विना संकर्षणे
नवै॥ चचार तद्वनवरं कामरूपी वराननः॥ काकपक्षधरः श्रीमान् श्यामः पद्मदलेक्षणः॥ श्रीवत्सेनोरसि युतः शशांक इव
लक्षणः॥ व॥

मासौ रम्याणां रात्राणां रम्या यस्मिन्निति नैर्धृतं कं विवेकं नेदनं यान्ति न प्राप्नुवंति॥ इयं तु दिनतातिशयोक्तिः अन्योन्यं परस्परसा
पेक्षं यथास्यात्तथा॥ तत्कालज्ञातिभिः गोपैः सवयोभिर्वा॥ इति पंचषष्टितमः॥ षट्षष्टितमेऽध्याये वनक्रीडा निरूप्यते
काजिय ह्रेड निम्बोयमुनाद्रूनिंद्ररेउरसाउरसि ॥

सकुमारश्रासौ अर्जिताभोरक्तनस्वश्रतेन॥ जात्यनिप्रायमेकतं कांतेन अतिरामेण विक्रांतेन विशिष्टक्रमेण गामिनां गं तु शालेनादिवौकसे-
मुरैः तद्विघाद्यादकं॥ वा स्यैत्रयोगंडैः॥ पोगंडश्चामावधालुके॥ शिखानिरलकैर्मुक्तानि विकाला निःकंदजंमुकवर्णपुष्पनतुल्यं केनापानां

संगदेनाग्रहस्तेन पंकजेनाद्रिश्चवर्वर्मि॥ सुकुमाराजिताम्रेणाक्रांतविक्रांतगामिना॥ पीते प्रतिकरे नणांपद्म किंजल्कसप्रभे॥ सूक्ष्मे
वसानो वसने स संध्य इव तोयदः॥ वत्सपाणारयुक्तान्सौम्यान्वामाद्देउरेजुनिः॥ तुलामांसाभुरेतामांपूजितामांसदामरैः॥ सदृष्ट
पुंडरीकस्य गंधेन कमलस्य च॥ रराज तस्य तद्वास्य रुचिरोष्ट्रपुरं मुखं॥ शिखाभिस्तस्य मुक्ताभिः रराज मुखपंकजं॥ वृतं षट्पद प
क्तिभिर्यथा स्यात्पद्ममंडलं॥ तस्यार्जुनकदंबाश्च नीपकंदलमालिनी॥ रराज माला शिरसि नक्षत्राणां यथा दिवि॥ स तया माल
यावीरः सुसुभे सर्वपुष्पया॥ मेघकालांबुदश्यामो नभस्यमूर्तिमान्॥ एकेनासिन नत्राणां कंबसूत्रावलंबिना॥ रराज बर्हि
पत्रेण मंदमारुतकंपिना॥ क्वचिद्गायन्क्वचित्क्रीडंश्चंचूर्यंश्च क्वचित्क्वचित्॥ पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयंश्च क्वचित्क्वचित्॥ गोपवे
णुं सुमधुरं कामात्तमपि वादयन्॥ प्रह्लादनार्थं च गवां क्वचिद्वनगतो युवा॥ गोकुले वृषरम्यासु चार घृतिमाश्च नु॥ रेमे च तत्र
रम्यासु चित्रासु वनराजिषु॥ मयूररवजुष्टासु मदनोद्दीपनासु च॥ मेघनाद प्रतिध्वनिहास्तादिता सु समंतत॥

कदलीनिश्राफवर्णपुष्पाणि तेषां मालायां पंक्तिरस्त्यस्याः सा नीपे कदलोगुल्मविशेषे माला ना शोभना तिवा मेघमाल: मेघशोभिन
नस्यो जाड्यदः राजता कंबसंबंधे नसो नता शुश्रु जे इति पूर्वा नानुषंगः चंचूर्यक्रि उत्कर्षेण चरेचेत्॥

कंदजामलपत्रासु कंदजानां गुल्मविशेषाणां पत्राणां यासु ॥ शाखिनं वरं निरावर्षं विपतिपत्रं अनातपं आतपत्राणां ततस्तस्मिन् का
मेघनादं प्रति ॥ शार्दूलबलमार्गासु शिलींध्रमनरणासु च ॥ कंदलामलपत्रासु स्रवंतीषु वनं जले ॥ केसराणां नवे गंधे र्मदनैर्मुदितोय
मे ॥ वनिस्वानि श्वसंतीषु योषित्स्विव समंततः ॥ स च मानेन वैर्गंधि भ्रमसंघातनिस्वनैः ॥ तासु कृष्णमुदं लेभे चित्रासु वनराजिषु ॥
स कदाचिद्वने तस्मिन्गोभिः सह परिव्रजन् ॥ ददर्श विपुलोदग्रं शाखिनं शाखिनां वरं ॥ स्थितं धरण्यां मेघाभं निबिडं पत्रसंचयैः ॥
गगनार्द्धस्थिताकारं पवनाभोगधारिणं ॥ नीलचित्रांगवर्णैश्च सेवितं बहुभिर्द्विजैः ॥ फलैः प्रवालैश्च घनैः सेंद्रचापघनोपमं ॥ भ
वनाकारविटपैर्लतापुष्पसुमंडितं ॥ विशालमूलावनतं पावनांभोदधारिणं ॥ आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देशस्य शाखिनां ॥ कु
र्वाणं शुभकर्माणं निरावर्षं निरातपं ॥ न्यग्रोधं पर्वताग्राभं भांडीरं नाम नामतः ॥ दृष्ट्वा तत्र मतिं चक्रे निवासाय तदा प्रभुः ॥ स तत्र
वयसा तुल्यैर्वत्सपालैः सहानघ ॥ रेमे वै दिवसान्कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा ॥ तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भांडीरवासिनं ॥ रम
यंति स्म बहवो वान्यैः क्रीडनकैस्तथा ॥ अन्ये स्म परिगायंति गोपा मुदितमानसाः ॥ गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायंति स्म रतिप्रिय
तेषां संगायतामेव वादयामास वीर्यवान् ॥ पर्णवाद्यंतरे वेणुं तुंबीवीणां च तत्र ह ॥ कदाचिद्विचारयल्लेव समं गोवृषभैः सह ॥ ज
गाम यमुनातीरं लताजालकृतपादपं ॥ तरंगापांगकुटिलैर्वारिस्पर्शसुखानिलैः ॥ तां चूपसोत्स्थलवतीं ददर्श यमुनां नदीं ॥ ॥

लेक्रीडनैः क्रीडसाधनैः ॥ मिथुने वरे अक्रूरवाकादिभिः प्रसक्तोत्तरवरणामिति समलोपश्चार्षः ॥

तरत्ते दोः वीतरजं वागमनप्रणालिकातरुदरं यस्य सा ॥ आभोगः अवनायता आभोगाः सर्पदेहाः सर्पगमनरेखा वा तद्रूपो अवणो आभोगश्च
वणो तो ॥ आयतो दीर्घो यस्याः तां पारिप्लवसवैः तोमोवा रिप्लवा जलकुक्कुटाः ॥ तद्रूपं हंसमं अततसामयं वत्सं उत्तरीयं यस्यास्तां निपानस्थाप

जलजैः प्राणिभिः कांतिजलजैर्भूषितां गुणैः ॥ जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्हरितोदकां ॥ सुतीर्थां स्वादुसलिलां ह्रदिनीं वेगगामिनीं ॥ तोयवा
तोद्धतवेगेन नामितपादपां ॥ हंसकारंडवाकुष्टां सारसैश्च विनादितां ॥ अन्योन्यमिथुनैश्चैव सेवितां मिथुनेचरैः ॥ प्रसृतस्रोतवरणां पु
लिनस्रोतमंडलां ॥ आवर्तभिंगनारंपंकलोमानुरंजितां ॥ तटच्छेदोत्तराभ्योत तरंगत्रिवलीधरां ॥ फेनप्रहृष्टवदनां प्रसन्नां हंसमालि
नीं ॥ रुचिरोत्पलनेत्राभां तटजलजेक्षणां ॥ ददृदीर्घलतायां ते कांतनीलबलमूर्द्धजां ॥ चक्रवाकस्तनतटां तारपार्श्वयितानना ॥
मीनाह्नचपलांकोंतो कांतश्रोवालमूर्द्धजां ॥ दीर्घस्रोतायततनुं आभोगश्रवणायतां ॥ कारंडवाकुंडलिनीं श्रीमत्पंकजलोच
नां ॥ काशपुष्पमयं वासो वसानां हंसलक्षणां ॥ तटभारणोपेतां मीननिर्मलमेखलां ॥ पारिप्लवस्रव तोमो सारसाराव नूपुरां ॥
कालवामाकरावासोवसानां हंसलक्षणां ॥ ऊपनकानुलिप्तांगीं कृष्णसिक्तार्द्रभूषितां ॥ निपानश्चापदापाल्लोत्सृजिपातपयोधरां ॥
स्वापदोच्छिष्टसलिलां आमाश्रमस्थानसंकुलां ॥ तां स समुद्रस्य महिषीं वीक्षणमोस्समंततः ॥ चचार रुचिरो कृष्णो यमुनामुपशोभितां ॥
तां चरस्तु नदीश्रेष्ठां ददर्श हृदमुत्तमं ॥ दीर्घयोजनविस्तारं त्रिदशैरपि ॥ गंभीरमक्षोभ्यजलं निष्कंपमिव सागरं ॥

दापाद्वा निपीयते अस्मिन् जलमिति निपानां तीर्थं तेत ऋपलिह्यितसलमुक्तं ॥ २

जवारणि जवस्य विषोल्मलस्याग्नेः आकाशादपि आकाशमार्गेषि ॥ कत्रस्यिम मौकिर्न्नस्य न तु सिद्धो मार्गेषि योस्तो ॥ ७ ॥

गंभीरमक्षोभ्यजलं निष्कंपमिव सागरं ॥ तोयजैः श्वापदैः स्यक्तं शून्यं तोयचरैः खगैः ॥ अगाधेनांभसा पूर्णं मेघपूर्णमिवांबरं ॥ दुःखो
पसर्पं तीरेषु ससस्यैर्विपुलैर्बिलैः ॥ विषाग्निजवस्याग्रेधूमेन परिवेष्टितं ॥ अभोग्यं तस्य तूनां हि अपेयं च जलार्थिनां ॥ उप
भोगे परित्यक्तं सद्भिस्त्रिषवणार्थिभिः ॥ आकाशाद्र्प्यसंवार्यं खगैराकाशगोचरैः ॥ तृणेष्वपि पतत्स्वत्र सुज्वलंतमिव तेजसा ॥ स
मंताद्योजनं साग्रं तीरेष्वपि दुरासदं ॥ विषानलेन घोरेण ज्वालाप्रज्वलितद्रुमं ॥ बहुस्रोत रतस्तस्य क्रोशमात्रे निरामये ॥ तं
दृष्ट्वा चिंतयामास कृष्णो वै पृथिवीं जहृदं ॥ अगाधं द्योतमानं च कस्यायं महतो हृदं ॥ अस्मिन्स कालियो नाम मनोजांजनचयोपमः
उरगाधिपतिः साक्षात्हृदे वसति दारुणः ॥ उत्सृज्य सागरे वासं यो मया विजितः पुरा ॥ भयात्स्यमानेराजस्य सुपर्णस्योरगाशिनः
तेनेयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा ॥ भयात्तस्योरगपतेर्नायं देशो निषेव्यते ॥ तदिदं दारुणाकारं मरणं पदृढं शाड्वलं ॥ सा
रोहद्रुमघोरं कोणिनानालताद्रुमैः ॥ रक्षितं सर्पराजस्य सचिवै— कारिभिः ॥ वनं निर्विषयाकारं विषाल्लमिव दुस्सहं ॥ ते
नकोशेरनिर्लिप्तं सर्वतः परिरक्षितं ॥ शैवालजयनिविष्टापि विस्तुबहुलताकुलैः ॥ कत्रस्यम मार्गे विजेतेहृदस्यातटांबुजो ॥ नद
स्य सर्पराजस्य कर्तव्यो निग्रहो मया ॥ यथेयं सरिदं भोदा भवेच्छिवजलाशया ॥ व्रजोपभोगा च यथा नागैर्वेदमिते मया ॥ स
र्वतः सुखसंचरा सर्वतीर्थसुखाश्रया ॥ एतदर्थं च वासो मे व्रजेस्मिन्गोपजन्म च ॥ अमीषामुत्पथस्थानां निग्रहार्थं दुरात्मनां ॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

इति षष्टितमः ॥ सप्तषष्टितमेध्याये कालियस्य फणोपरि ॥ नृत्यं च कृष्णदृरिश्रेति यमुना निर्विषा अतेस कृष्णः उपस्थत्य समीपं गत्वा

एते कदंबमारुह्य तदे शशिसूरोलयः ॥ विनिपत्य हृदे घोरे दमयिष्यामि कालियं ॥ एवं कृते वाक्यार्थे लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ ॥
इति खिले पुहरिवंशे कालियहृददर्शनं नाम ॥ वैशं० ॥ सोपसत्य नदीतीरं लब्ध्वा परिकरं दृढं ॥ आरोह चापलं कृष्णः कदंबं शिख
रं मुदा ॥ कृष्णः कदंबशिखरात्लेवमानो मुदान्वितः ॥ हृदमध्ये करोत्शब्दं निपतन्नंबुजेक्षणः ॥ स कृष्णेनाति पतता क्षोभितो यमुनाहृ
दः ॥ संप्राप्तिध्यतवेगेन भिद्यमानइवांबुदः ॥ तेन शब्देन संक्षुब्धं तत्रपप्य भवने महत् ॥ उदतिष्टज्जलात्सर्पो बाष्पपर्याकुलेक्ष
णः ॥ स घोरणपतिः क्रुद्धो मेघराशिसमप्रभः ॥ ततो रक्तांतनयनः कालियः समदृश्यत ॥ पंचास्य पावकोच्छ्वासो ज्वलज्जिह्वोनलाननः
पृथुभिः पंचभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ॥ पूरयित्वा हृदं सर्वं भोगैर्नाना नवचर्सि ॥ स्फुरल्लिवचरोषेणात्स्वज्वलिवचवर्चसा ॥
क्रोधेन तत्कलं तस्य सर्वं शृतमिवाभवत् ॥ प्रतिस्रोतः स्वभीते च जगाम यमुना नदी ॥ तस्य क्रोधाग्निपूर्णेन वक्त्रेभ्यो नूच मारुतः ॥
दृष्ट्वा कृष्णं हृदगतं क्रीडंतं शिशुलीलया ॥ सधूमाःपन्नगेंद्रस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥ सुजाता तेन रोषाग्निः समापेतिर जाद्रुमाः ॥ क्ष
णेन भस्मतां नीतायुगांतप्रतिमेन वै ॥ तस्य पुत्राश्च दाराश्च भृत्याश्चान्ये महोरगाः ॥ वमंतः पावकं घोरं वक्त्रेभ्यो विषसंभवं ॥

संधिराषं जयमानः अथापतितुमारज्जमानः पंचस्य पंचमुखं भोगेन स्वदेहेनः स्ततं सं प्रति स्रोताः प्रतिकूलप्रवाहः ॥

हरि· सद्मं पन्नगेंद्रस्तेन निष्पेतुरमितौजसः ।। प्रवेशितस्य तैः सर्प्पैः स कृष्णो भोगबंधनं ।। निर्यत्निवरत्नाकारस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ।।
१५६ दंदशनिर्दशनैस्तैः सौ विषोत्सादुजला विलैः ।। ते कृष्णं सर्प्पयित योन ममार च वीर्यवान् ।। एतस्मिन्नंतरे त्रस्ता गोपा जाः सर्वशो ब
ते ।। क्रंदमाना व्रजं जग्मुर्बाष्पगद्गदया गिरा ।। गोपा ऊचुः ।। एष मोहं गतः कृष्णो मग्नो वै कालये ह्रदे ।। भक्ष्यते सर्प्पराजेन तद् आ
गच्छत माचिरं ।। नंदगोपाय वै क्षिप्रं सबलाय निवेद्यतां ।। एष ते कृष्यते पुत्रः सर्प्पेणेति महाह्रदे ।। नंदगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्र
पातोपमं वचः ।। आर्तस्खलितविभ्रांतस्तं जगाम ह्रदोत्तमं ।। सबालयुवतिवृद्धः स च संकर्षणो युवा ।। आक्रीडं पन्नगेंद्र
स्य जनस्तं समुपागमत् ।। नंदगोपमुखा गोपास्ते सर्वे साश्रुलोचनाः ।। हाहाकारं प्रकुर्वंतिस्तस्तु तीरे ह्रदस्य वै ।। व्रीडिता
विस्मिताश्चैव शोकार्ताश्च पुनः पुनः ।। केचित्पुत्र हा हेति हा धिगित्यपरे पुनः ।। अपरे हा हतास्मेति रुरुदुर्भृशदुःखिताः ।। स्त्रि
यश्चैव यशोदां नो हा हतास्मीति चक्रुशुः ।। या पश्यत सप्रियं पुत्रं सर्प्पराजवशं गतं ।। संदितं सर्प्पभोगेन कृष्यमाणं यथा मृगं
अश्मसारमयं नूनं हृदयं ते निजस्तते ।। पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावदीर्यसि ।। दुःखितं वत पश्यामो नंदगोपं ह्रदोंति रामं·
के ।। न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चेतनमिव स्थितं ।। यशोदामनुगच्छंतः सर्प्पवासमिमं ह्रदं ।। प्रविशामो न यास्यामः सर्वा दामो १५६
दरं विना ।। ब ।।

।। स्पंदितं वद ।। ।।

परिदेवंति रुदंति ।। ।। स्थाने स्थितौ ।। ।। ननु गच्छाद्दिने मिति चेत्तत्राह ।।

दिवसः को विना सूर्यं विना चंद्रेण का निशा ।। विना वृषेण का गावो विना कृष्णेन को व्रजः ।। विना कृष्णेन यास्यामो विवत्सा इव धेनवः ।। ता
सां विलपितं श्रुत्वा तेषां च व्रजवासिनां ।। विलापं नंदगोपस्य यशोदारुदितं तथा ।। एकत्रावशरीरस्त्वेक देहो द्विधाकृतः ।। संकर्ष
णस्तु संक्रुद्धो वजापे कृष्णमव्ययं ।। कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नंदिवर्द्धनः ।। दम्यतामेष वै क्षिप्रं सर्प्पराजो विषायुधः ।। इमे
नो बांधवास्तात त्वां मत्वा मानुषं विभो ।। परिदेवंति करुणं सर्वे मानुषबुद्धयः ।। तच्छ्रुत्वा रोहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमीरितं ।। वि
क्रीडास्फोटयत्कृष्णस्तत्तद्भोगबंधनं ।। तस्य पद्भ्यां समाक्रम्य भोगराशिं जलोच्छ्रितं ।। शिरस्तु कृष्णो जग्राह स्वहस्तेनावनाम्य च
तस्यारुरोह सहसा मध्यमं तन्महच्छिरः ।। सोस्य मूर्द्धि समाकृष्णो ननर्त्त विरोगदः ।। मृद्यमानः स कृष्णेन श्रांतमुर्द्धा भुजंगमः ।।
आस्ये स रुधिरोद्गारैः कातरो वाक्यमब्रवीत् ।। अविज्ञानान्मया कृष्ण रोषाय संप्रदर्शितः ।। दमितोहं त्वनविषो वशगस्ते वरानन ।।
तदाज्ञापय किं कुर्यामिदारापत्यबांधवः ।। कस्य वा वश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां ।। पंचमूर्द्धानतं दृष्ट्वा स सर्प्पं सर्प्पारिकेतनः ।।
अक्रुद्ध एव भगवान् प्रत्युवाचोरगेश्वरं ।। तवास्मिन् यमुनातोये नैव स्थानं ददाम्यहं ।। गच्छ सर्वं जलं सर्प्प समुद्रं सह बांधवः ।।
यस्येह भूयो दृश्येत स्थले वाप्यथ वा जले ।। तव पुत्रस्त्वनुजो वा हि तेन वध्यः स्तनो भवत् ।। शिवं चास्य जनस्यास्तु त्वं च गच्छ महार्णवं
।। स्थानेति हनवह्ने पश्चात्करणो महाव ।। ब ।।

मत्स्यदानां तिरस्कृतैस्तैरेव खिलैश्छिन्नं गृहं ॥ ॥ इति सप्तषष्टितमः ॥ अष्टषष्टितमेऽध्याये धेनुकस्योच्यते वधः ॥ बलदेवेन तत्रादौ कृष्णेनमंता ॥

मत्स्यदानां वते सर्प्ये हृदमुद्धसुसागरः ॥ गरुडपन्नगिरिसुतरपिन प्रहरिष्यति ॥ गृह्यमूर्द्धवि चस्तस्य कृष्णस्योरगपुंगवः ॥ पश्य
तामेव गोपानां जगामादर्शनं हृदम् ॥ निर्जिते तु गते सर्प्ये कृष्णमुत्तीर्य्य विष्ठिते ॥ विस्मितस्तुष्टुवुर्गोपाः कृष्णं चैव प्रदक्षिणं ॥ ऊचुः
सर्वे वसुप्रीता नंदगोपे वने वराः ॥ धन्योस्यनुगृहीतोसि यस्य ते पुत्र ईदृशः ॥ अद्यप्रभृति गोपानां गवां गोष्ठस्य चानघ ॥ आ
पत्सु शरणं कृष्णः प्रभुश्चायतलोचन । जाता सवजला सर्वा यमुना मुनिसेविता ॥ तीरे चास्याः सुखं गावो विचरिष्यंति नः सदा ॥
व्यक्तमेव वने जाता वयं यत्कृष्णमीदृशं ॥ महद्भूतं न जानीमः सर्वस्तमग्निमिव व्रजे ॥ एवं ते विस्मिताः सर्वे स्तुवंतः कृष्णमव्ययं
जग्मुर्गोपगणा घोषं देवा श्चैत्ररथं यथा ॥ इति खिलेषु हरिवंशे कालियदमनं ॥ वैशं० ॥ दमिते सर्प्पराजे तु कृष्णेन यमुनाह्र
दे ॥ तमेव चेरतुर्देशं सहितौ रामकेशवौ ॥ आजग्मतुस्तौ मसहितौ गोधनैः सहगामिनौ ॥ गिरिं गोवर्द्धनं रम्यं वसुदेवसुता व
रौ ॥ गोवर्द्धनस्योत्तरतो यमुनातीरमाश्रितं ॥ ददृशाते ततो वीरौ रम्यं तालवनं महत् ॥ तौ तालपर्णप्रतते रम्ये तालवने र
तौ ॥ चेरतुः परमप्रीतौ वृषपवाविवोरुतौ ॥ स तु देशः समस्निग्धसुमहा कृष्णमृत्तिका ॥ ग ॥

जवनेयथा ॥ २ ॥ लघुकमोशप्रक्रियो

निर्माणि भूते अकृतपरिमाणां जनसंचाराभावात् ॥ अत एव इरिणमूल्यं जनैः पुरुषादजयोपमं राक्षसं कंदरादिषु त्यं ॥ दर्प्यविद्धसटान

दर्भप्रायस्थलीभूतौ लोष्टपाषाणवर्जितः ॥ तालैस्तैर्विपुलैः स्कंधैरुच्छ्रितैः साग्रपर्वभिः ॥ फलाग्रशाखिभिर्भाति नागहस्तैरिवोच्छ्रितैः ॥
तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥ अहो तालफलैः पक्वैर्वासितेयं वनस्थली ॥ स्वाद्वन्यार्य्य सुगंधीनि श्यामानि रसवंति च ॥ प
क्वतालानि सहितौ पातयाव लघुक्रमौ ॥ यद्येषामीदृशो गंधो माधुर्य्यप्राणसंमितं ॥ रसेनामितकल्पानि भविष्यंतीह मे मतिः ॥
दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव ॥ पातयन्पक्वतालानि चालयामास तान्द्रुमान् ॥ तत्र तालवनं तूर्णमसेव्यं दुरतिक्रमं
निर्माणभूतमिरणं पुरुषादलयोपमं ॥ दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्दभरूपवान् ॥ खरयूथेन महता वृतो बलवतां वरः ॥ स तु
तालवनं घोरं गर्दभैः परिरक्षति ॥ नृपक्षिश्वापदगणास्त्रासयन्नितदर्पितः ॥ तालशब्दं स तं श्रुत्वा संघुष्टं फलपातने ॥ नामर्षय
त संक्रुद्धस्तालस्वनमिव द्विपः ॥ शब्दानुसारी संक्रुद्धो दर्प्पाविद्धसटाननः ॥ स्तब्धाक्षो हेषितपरः खुरैर्निर्दारयन्मही ॥ आविद्ध
पुच्छो ह्रेषितो व्यात्ताननइवांतकः ॥ आपतन्नेव ददृशे रौहिणेयमुपस्थितं ॥ तालानां पश्यतो वृक्षान्सध्वजाकारमव्ययं ॥ रौहिणे
यं स्वरो दुष्टो मोदृशाहृशनायुधः ॥ पद्भ्यामुभाभ्यां च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः ॥ जघानोरसि दैत्यो सौ रौहिणेयं निरायुधं ॥

ननःमदेनाविरुद्धासटाकेसरावजियस्मिन् तदाननं यस्य सः हेषितपरः प्रचंडशब्दः आविद्धपुच्छः उद्धांत लांगुलः ॥ २

तासोपमां कृतातयोरित्यर्थः आवर्जितमुखस्कंधं परिवांतमुखसदं ॥ तृणराजमिताजखंडे ॥ ॥ इत्यषष्टितमः ॥ नवषष्टितमेऽध्याये प्रबं
तासामेव सजयाद्रूपसोंतां दैत्यगर्दभं ॥ आवर्जितखुरस्कंधं प्रेरयंस्तालमूर्द्धनि ॥ सनग्रोरुकिटाग्रीवोऽप्रपृष्टोरुराकृति ॥ खर
स्तालफलैसार्द्धं पपात धरणीतले ॥ तेगतासुमतंश्चाकं पतितं वीक्ष्य गर्दभं ॥ ज्ञातीनथापरांस्तस्य तृणराजनिसोऽक्षिपत् ॥
सा तृणगर्द्दभदोद्रोऽस्य तालेपक्केऽपातितेः ॥ बभौ प्रच्छन्नजलदा द्यौरिवाव्यक्तसोरदा ॥ तस्मिन् गर्दभदैत्ये तु सानुगे विनिपातिते ॥ रम्य
तालवनं तद्धि नृणां रम्यतरं बभौ ॥ विप्रमुक्तभयं शुभ्रं विविक्तं रम्यदर्शनं ॥ चरंतेस्मि सुखं गावस्तत्तालवनमुत्तमं ॥ ततः प्रहृ
ष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः ॥ वीतशोकभया यास्तां प्रशंसंति स्मते वनं ॥ ततः सुखं प्रकीर्णासु गोषु नागेंद्रविक्रमौ ॥ द्रुम
पर्णमिने कृत्वा यथार्हतौ निषेदतु ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे धेनुकवधः ॥ वेर्गं० ॥ अथ तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावभौ ॥ त
त्तालवनमुत्सृज्य भूयो भांडीरमागतौ ॥ चारयंतौ विवृद्धानि गोधनानि शुभाननौ ॥ स्फीतसस्यप्ररूढानि वीक्षमाणौ वनानि च ॥
क्ष्वेलयंतौ प्रगायंतौ विचिन्वंतौ च पादपान् ॥ नामभिर्व्याहरंतौ तौ सहजाकारमव्ययं ॥ रोहिणेयं खरोष्ठ्रसोदरो दशनापुथः ॥ प
पिन्यां मुनास्मां च पुनः पश्चिमास्यां परामुखाः ॥ जयानोसिदेसोसौ रोहिणेयं तिरायुधः ॥ तासामेव संजयाद्रूपसोंतां दैत्यगर्दभं
आवर्जितखुरस्कंधं प्रेरयंस्तालमूर्द्धनि ॥

वधईयतिनेवर्वलेनैद्रेणकृष्णादेशेनतिष्टता ॥ क्ष्वेडयंतौ बाहुच्छा स्फोटयंतौ ॥

कुर्वाणो क्रीडामिति शेषः ॥ द्वांद्वांरिति स्पंदोलिकाभिः दोलांलंबाते ॥ हरिणाक्रीडनं येगे नान्यतरजयपक्षंजितेन पुरुषेण वाह्यतेयविधिंया
नियोगपाशैरासक्तैः स्कंधमस्यांसुतलत्तरौ ॥ वनमालाकुलोरस्कौ बालशृंगाविवर्षभौ ॥ सुवर्णांजनचूर्णाभावन्योन्यसदृशांबरौ ॥ महें
द्रायुधसंसक्तौ शुक्लकृष्णाविवांबुदः ॥ कुशाग्रकुसमानां च कर्णपूरौ मनोरमौ ॥ वनमार्गेषु कुर्वाणौ वन्यवेषधराबुभौ ॥ गोध
वर्द्धनस्यानुरोचे वने सानुचरौ चतौ ॥ चेरतुः लोकसिद्धाभिः क्रिडाभिरपराजितौ ॥ तावेवं मानुषंदेहौ बूहंतौ सुरपूजितौ ॥ तज्जाति
गुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वनं ॥ तौ तु भांडीरमुचिते काले क्रीडानुवर्त्तितौ ॥ प्राप्तौ परमशाखाढ्यं न्यग्रोधं शाखिनांवरं ॥ तत्र
स्पंदोलिकाभिश्च युद्धमार्गेश्चदर्शितै ॥ अश्मभिः क्षेपणीयैश्च व्यायामं कुरुतस्मतौ ॥ युद्धमार्गेश्च विविधै गोपालैः सहितावुभौ ॥ मु
दितौ सिंहविक्रांतौ यथाकामं विचेरतुः ॥ तयो रमयतोरेवं तत्रिसुरसुरोत्तम ॥ प्रलंबो सागमत्तत्र च्छिद्रान्वेषी तयोस्तया ॥ गोपा
लवेषमास्थाय वनपुष्पविभूषितः ॥ लोभयानस्मतौ वीरौ हास्यैक्रीडनकैस्तया ॥ सोनगाहतनिःकंशास्ते षांमध्यममानुषः ॥ मानु
षं वपुरास्थाय प्रलंबो दानवोत्तमः ॥ प्रक्रीडितास्तुते सर्वेसह तेनाम राणिणा ॥ गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबांधवः ॥ सनुष्टि
ह्यंतरप्रेप्सु प्रलंबो गोपतां गतः ॥ दृष्टिं प्रणिदधे कृष्णे रोहिणेये च दारुणां ॥ अविषह्यं ततो गत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमः ॥ रोहिणे
यवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तमः ॥ हरिणाक्रीडनं नाम बालक्रीडनकं ततः ॥

वत्सबालकक्रीडनं ॥

हरि.

उत्पतंत उत्पतंतं वैतः पुप्लुवे उद्गमन् संहर्षात् समुदायात्॥ पर्वतो दैत्यदर्पेण गिरिकूटोन्नतविपुलः॥ स्वकस्मादं जयामास रणे धीरं प्र

१५८ प्रक्रीडितास्त्वते द्वंद्वमुत्पेतुर्युगपत्तदा॥ श्रीकृष्णदामसहितः पुप्लुवे गोपसूनुना॥ संकर्षणस्तु प्लुतवान् प्रलंबेन सहानघ॥ गोपाल
स्त्वपरे द्वंद्वं गोपालैरपरैः सह॥ प्रद्रुता लंघयंतो वै अन्योन्यं जघ्नुर्विक्रमात्॥ श्रीदामं तं जयत्कृष्णः प्रलंबं रोहिणीसुतः॥ गोपालैः कृष्ण
पक्षीयैर्गोपालास्त्वपरे जिताः॥ ते वाहयंतस्त्वन्योन्यं संहर्षात्प्रपदे साद्भुता॥ भांडीरे स्कंधमुद्दिश्य मर्यादां पुनरागमन्॥ संकर्षणं तु
स्कंधेन शीघ्रमुत्क्षिप्य मानवः॥ स भांडीरवटप्रख्यं स्निग्धांजनगिरिप्रभं॥ स्वं वपुर्दर्शयामास प्रलंबो दानवोत्तमः॥ पंचस्तबकव
लंबेन मुकुटेनार्कवर्चसा॥ दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्याक्रांत इवांबुदः॥ महाननो महाग्रीवः सुमहानेतकोपमः॥ रौद्रः शकट
चक्राक्षो नामयं स्वरणो महान्॥ स्रग्दामलंबाभरणः प्रलंबांबरभूषणः॥ वीरः प्रलंबः प्रययौ तोयपूर्ण इवांबुदः॥ स जहार सवेगेन
रौहिणेयं महासुरः॥ सागरोपप्लवगतं कृत्स्नं लोकमिवांतकः॥ ह्रियमाणः प्रलंबेन स तु संकर्षणो बभौ॥ उह्यमान इवाकाशे का
लमेघेन चंद्रमाः॥ स संदिग्धमिवात्मानं मेने संकर्षणस्तदा॥ दैत्यस्कंधगतः श्रीमान् कृष्णं वेदमुवाच ह॥ ह्रियेऽहं कृष्ण दैत्येन प
र्वतोदग्रवर्ष्मणा॥ दर्शयित्वा सुमहतीं मायां मानुषरूपिणा॥ कथमस्य मया कार्यं शासनं दुष्टचेतसः॥ राम.
१५८

प्रलंबः प्रययाविति षोडशोऽध्यायः॥ मंदःसागरोऽप्रकं राकार्णविंशावः॥

प्रलंबस्य प्रवृद्धस्य मोहादिगुणवर्चसः॥ तमाह सस्मितं कृष्णः साम्ना हर्षकलेन वै॥ अभिज्ञो रौहिणेयस्य वृत्तस्य च बलस्य च॥ अ
हो यं मानुषो भावो व्यक्तमव्यानुपाल्यते॥ यस्त्वं जगन्मयं गुह्यं गुह्याद्गुह्यतरं गत॥ स्मरनारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये॥ अ
वगच्छात्मनात्मानं समुद्राणां समागमे॥ पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च॥ आत्मवृत्तप्रवृत्तं च संस्मारयं च वै वपुः॥ शिर
स्ते तेजसो मूर्तिः त्वमामूर्धद्दहनो मुखं॥ वायुर्लोका पुरस्ता सोमनः सृष्टायमूर्तवं॥ सहस्रास्य सहस्रांगः सहस्रचरणेक्षणः॥ सह
स्रपयनाभस्त्वं सहस्रांशुधरोऽरिहा॥ यत्त्वयादर्शितं लोके तत्पश्यंति दिवौकसः॥ यत्तेयानोक्तपूर्वं हि कस्त्वदेतेष्टमर्हति॥ यद्वेदि
तव्यं लोकेस्मिन् सत्यया समुदाहृतं॥ विदितं यत्त्वयैकस्य देवाश्च पिनतद्विदुः॥ आत्मजं तेव पुष्योम्नि नृप शंपैस्यात्म संभवं॥ य
तु ते त्रिमिं रूपं तदर्चंति दिवौकसः॥ यन्नैदैवे नदृष्टं तत्सेनानंत इति श्रुतः॥ तं हि सूक्ष्मो महानेकः सूक्ष्मैरपि दुरासदः॥ तष्ये
व जगतस्तं लेशाभ्यता जगतो स्थिता॥ चचलाः प्राणिनो योनिर्धारयंत्यखिलं जगत्॥ चतुःसागरजो गत्स्वं चातुर्वर्ण्यविभागवित्॥
चतुर्युगेशो लोकानां चातुर्होत्रफलाशन॥ यथाहमपि लोकानां तथा त्वं तत्र मे मतं॥ उभावेक शरीरौ स्वो जगदर्थे विधिवत्कृतौ॥
अहं वा शाश्वतः कृष्णस्त्वं वा शेषः पुरातनः॥ लोकानां शाश्वतो देवस्त्वं हि शेषः सनातनः॥ आवयोर्देहमात्रेण द्विधेदं धार्यते जगत्॥
अहं यः स भवानेव यस्त्वं सोऽहं सनातनः॥ द्वावेव विहितौ ह्यावामेकदेहौ महाबलौ॥ तदास्से मूढवत् किंत्विंबलेन जहि दानवं॥

राकेनसप्ततितमः॥ ॥अध्यायेसप्ततितमेगोपानींद्रमखोत्सुका॥कृष्णप्रापद्यवव्रेतुश्रावयतउत्तरं॥तयोप्रेचेरत्तयोवर्त्तमानया

मूर्ध्निदेवरिपुर्देववज्रकल्पेनमुष्टिना॥संस्मारितःसकृष्णेनरौहिणेयपुरातनः॥स्वजेनतदापूर्णाश्विजोकांतरचारिणः॥ततःप्रलं
बंदुर्वृत्तंसुबद्धेनमहाभुजः॥मुष्टिनावज्रकल्पेनमूर्ध्निचैवमताडयत्॥तस्योत्तमांगेस्वेकायेविकपाजंघेविवेशह॥जानुभ्यांचहत
शेतेगतासुर्दानवोत्तमः॥जगत्यांविप्रकीर्णश्चतस्यदेहमभूत्तदा॥प्रलंबस्यांबरस्येवमेघस्येवविदीर्यत॥तस्यभग्नोत्तमांगस्य
देहासुस्रावशोणितं॥बहुगैरिकसंयुक्तंशैलशृंगादिवोदकं॥तंनिहत्यप्रलंबंतुसंहृत्यबलमात्मनः॥पर्यष्वजतवैकृष्णं
रौहिणेयःप्रतापवान्॥तेनुकृष्णश्चगोपाश्चदिविस्थाश्चदिवौकसः॥तुष्टुवुर्निहतेदैत्येजयाशीभिर्महाबलं॥बलेनायंहतोदैत्यो
बलेनाक्लिष्टकर्मणा॥विचरंत्योऽशरीरिण्योवाचःसुरसमीरिता॥बलदेवेतिनामास्यदेवैरुक्तंदिविस्थितैः॥बलंतुबलदेवस्यत
दानुविजनाविदुः॥कर्मणानिहतेदैत्येदेवैरपिदुरासदे॥ ॥इतिश्रीजेषुहरिवंशेप्रलंबवधः॥ ॥वैशंपायनउ०॥तयोप्र
हृतयोरेवंकृष्णस्यबलस्यच॥वनेविचरतोर्मासौव्यतियातौस्मवार्षिकौ॥व्रजमाजग्मतुस्तौतुव्रजेशुश्रुवतुस्तदा॥प्रा
प्तेशक्रमहेवीरौगोपांश्चोत्सवलालसान्॥कौतूहलादिदंवाक्यंकृष्णःप्रोवाचतत्रवै॥कोयंशक्रमहोनाममयेनवोहर्षआ
गतः॥
वोव्यतिक्रांतौ॥व्रजेगोपसमाजे॥शक्रमहःइंद्रोत्सवं॥

Dr. BHAU DAJI

शाघतःपरंपराप्राप्तःसस्यंधनमेवहयामःजीवामःउपभुंजानाःउपभुंजानाःमत्वायेतदृत्यर्थः॥संधिरलार्षःसाम्प्रतंश्याप्याप्यिते

तत्रवृद्धतमस्त्वेकोगोपोवाक्यमुवाचह॥श्रूयतांतातशक्रस्ययदर्थंध्वजइष्यते॥देवानामीश्वरःशक्रोमेघानांचारिमर्दनः॥त
स्यचायंमहःकृष्णलोकनाथस्यशाश्वतः॥तेनसंचोदितामेघास्तस्यैवायुधभूषिताः॥तस्यैवाज्ञाकराःसस्यंजनयंतिनवांबुभिः॥
मेघस्यपयसोदातापुरुहूतःपुरंदरः॥संप्रहृष्टःसभगवान्प्रीणयत्यखिलंजगत्॥तेनसंपादितंसस्यंवयमन्येचदेहिनः॥व
र्तयामोपयुंजानास्तर्पयामश्चदेवताः॥देवेवर्षतिलोकेषुततःसस्यंप्रवर्द्धते॥पृथिव्यांतर्पितायांतुसाम्प्रतंलक्ष्यतेजगत्॥क्षी
रवत्यस्त्विमागावोवत्सवत्यश्चनिर्वृताः॥तेनसंवर्द्धितागावस्तृणैःपुष्टाःसपुंगवाः॥नाप्रसस्यानातृणाभूमिर्नबुभुक्षार्दितोजनः
दृश्यतेयत्रदृश्यंतेवृष्टिमंतोबलाहकाः॥दुदोहसवितुर्गावोशक्रोदिव्याःपयस्वलाः॥ताःक्षरंतीनवंक्षीरंमेध्यंमेघौघधारि
णः॥वायुरितंतुमेघेषुकरोतिनिनदंमहत्॥जवेनावर्जितंचैवजगतीतिजनाविदुः॥तस्यचैवोह्यमानस्यवातयुक्तैर्बलाहकैः
वज्राशनिसमाशब्दाःश्रूयंतेगमनेदिनः॥तक्कलेवज्रनिसमाघ्येवैविमुंचतिनभोगतैः॥नक्रमिक्रामगैर्मेघैःशक्रोनृत्येरिवे
श्वरः॥क्वचिद्दुर्दिनसंकाशैःक्वचिच्छिन्नाभ्रसंनिभैः॥क्वचिद्धाकरमूकतैकुर्वद्भिःगगनेचरैः॥मत्कयन्निवदेवेंद्रोविश्वमन्नोग
तेः॥एवमेतस्यघोरुग्धगोभिःसूर्यस्यशाश्वतं॥
श्याप्यायितेसपुंगवाःसनृपनाःवन्निष्ठ्येपेनिभुरनिर्पातेसह॥

हरि. पयोजलंसूर्यस्यगोभिःरश्मिभिःपर्जन्यइंद्रः॥शक्रस्यसंबंधिना॥त्वाविनात्वविनत्या महे उक्थेभिः॥इतिसप्ततितमः॥एकसप्ततिके
१५१ ध्यायेयुक्तिभिर्मखनिवेदनं॥उपेंद्रेणानदिइंद्रस्यस्तुत्रारदोवर्णितंतया॥शक्रस्यपरियज्ञेइंद्रमहोत्सवस्वीकारियरायविक्रियंइ्म

पर्जन्यसर्वभूतानांभवायभुविवर्षति॥यस्मात्साम्प्रतियंक्रतुःशक्रस्यभुविजाविन॥तस्मात्प्रभृतिराजानसर्वेशक्रंसुदायुता॥म
हेसुरेशमर्चतिवयमप्येवमानवाः॥इतिखिलेषुहरिवंशेबालचरिते॥ वैशं०॥गोपवृद्धस्यववनंश्रुत्वाशक्रपरिग्रहे॥प्रभ
वज्ञोपिसक्रस्यवाक्यंदामोदरोब्रवीत॥वयंवनेरागोपाःसदागोधनजीविनः॥गावोस्मद्देवतंविद्धिगिरयश्चवनानिच॥कर्ष
काणांकृषिर्वृत्तिःपण्यंपणोपजीविनां॥वयंस्माकंपरावृत्तिरेतास्त्रैविद्यमुच्यते॥विद्यायायोययायुक्तस्तस्यसादेवतंपरं॥
सेवपूजार्चनीयाचसेवतस्योपकारिणी॥योन्यस्यफलमश्नानःकरोत्यन्यस्यसत्क्रियां॥द्वावनर्थौसलभतेप्रेत्यचेहचमानव
कृष्यंतेपृथिवीसीमासीमांतेश्रूयतेवनं॥वनांतागिरयःसर्वेसवास्माकंगतिर्ध्रुवाः॥श्रूयंतेगिरयश्चापिवनेस्मिन्कामरूपि
णः॥प्रविश्यतास्तास्तनवोरमंतेस्वेषुसानुषु॥भूत्वाकेसरिणःसिंहाव्याघ्राश्चनखिनोवराः॥वनगनिस्वानिरक्षंतित्रासयं रामं०
तोवनच्छिदः॥यदाचैषांविकुर्वंतितेवनालयजीविनः॥घ्नंतितानेवदुर्वृत्तान्पौरुषादेनकर्मणा॥मंत्रयज्ञपराविप्राःसी १५१
तायज्ञाश्चकर्षकाः॥गिरियज्ञावयंगोपाइज्योस्माभिर्गिरिर्वने॥तन्मह्यंरोचतेगोपागिरयज्ञःप्रवर्त्यतां॥ ब॥

विपणिजीविनांवणिजांत्रिविद्यरूपोवार्त्ताख्यविद्यायानेदन्त्र्यंविद्ययमत्रयी॥तन्नवस्तनू॥ ब॥

एषांवनानांविकुर्वंतिविकारंजनयंतिवानालयजीवितःवनाजलयावनजीविनश्चेत्यर्थः॥ततस्मात्मह्यंमम॥रुच्यर्थानांप्री
यमाणःचतुर्थीयज्ञोरोचतेसचस्थानेगृहेपादपेषुवागिरौवाकर्मपूजादोमादिकृत्वाप्रवर्त्यतामित्यन्वयः॥तत्रायतनेकर्मख

कर्मकृत्वासुखस्थानेपादपेषुयवागिरेः॥तत्रकृतापशूमेध्यान्वितत्यायतनेशुभे॥सर्वघोषस्यसंदोहःक्रियतांकिंविचार्यते॥
तंशारदुसुमापीडाःपरिवार्यप्रदक्षिणं॥गावोपिगिरिवरंसर्वास्ततोयांतुपुनर्वनंप्राप्ताकिल्वयंहिगवांस्वादुतोयतृणंगु
णःशरत्प्रमुदितास्यागतमेवजलाशया॥प्रियकैःपुष्पितैर्गौरिशामंबाणासनैःक्वचित॥कवेरतृणमानातिनिर्मयूररुतस्वनं॥
विजलाविमलाव्योम्निविबलाकादिविद्युतः॥विवर्त्तेजलधराविदंताइवकुंजराः॥पद्मनामेघवातेननवतोयानुकर्षिणा॥
पलोत्करघनासर्वाप्रसादयंतिनिम्नगाः॥सितवर्णेषुदोहाबंदंहसवामरवीजितं॥पूर्णचंद्रामलच्छत्रंसाभिषेकमिवांबरं॥
हंसैर्विहसितानीवसमुत्कृष्टातुसारसैः॥सर्वाणितनुतांयांतिजलानिजलदक्षये॥चक्रवाकस्तनतटःपुलिनश्रोणिमंडलः
हंसलक्षणहासिनपतियांतिसमुद्रगाः॥दोत्फुल्लमुकुंदनारा‒‒‒निश्चित्रमंबरं॥सममस्तुस्मयंतावशार्वरीवितरेतरं॥
मत्तक्रौंचावघुष्टेषुकलमापक्वपांडुषु॥निविष्टरमणीयेषुवनेषुरमतेमनः॥पुष्करिणपसतडागानिवाप्यस्यविकचोत्पल
केदारासरितस्पेवसरांसिचश्रियाजजत॥ नैवितसकुंडमंडपादानिप्रसार्यसंदोहःसमाजःप्रमुदितःपुष्पुदितजनतात
प्रियकैःकदंबभेदैः॥ ब॥-

बाणाशनैः सिंदिगुच्छैः निर्मधुरकृतं वर्षावृत्तिगमात्॥ विवर्त्तंते दुसंतिशिथिलाजवंतित्यर्थः॥ साभिषेकं राजवित्वं॥ समुकुष्टानिमश
श्यमानानाचातनुतां सूक्ष्मभावं॥ समंसमकालेऽचंस्यंतिप्रौढिमाविकरोति॥ विवकूलेछेदोजायायः इतरेतरंपरस्परं॥ कलम
पक्कपांडुषुधान्यमंजरीपाकपिंगदेषु॥ निर्विष्टं रमणीयेमणुपासीनः विरूरुविः विधंवेशहं चक्कुः षुनिविष्टानिवेशारमणीयाये

पंकजानिचताम्रांणितयास्यानिमितान्यपि॥ उत्पलानिचनीलानिभेजिरेवारिजांश्रियं॥ मदंजकुसितापांगामदंवधरेनिलः॥ अ
नभ्यघ्नमाकाशमसूवनिभ्रुतोरवि॥ कृतुपर्यायशिथिलैहूतनृतसमुक्तैः॥ मयूरोग रुदैर्नूमेवकुनेत्रेवलस्रते॥ स्व
पंकमलिनैस्तारैः काशपुष्पलतांकुरैः॥ हंससारसविन्यासैयमुनीतारशोभना॥ किलमायाकरम्येषु केदारेषुवनेषुचा॥ स
स्यादाजलजादाश्वसताविरुकचुःखगाः॥ सिषिचुर्यानिजलदाजलेनजलदगमे॥ तानिसस्यान्यवालानिकठिनत्वंगतानि
वे॥ सक्तामेघमयंवासः शारकुणाविदापितः॥ रणपातमलोव्योम्नि हृष्टोवसतिचंद्रमा॥ न्तारिणोद्दिगुणंगावप्रमत्ताद्दिगुणं
वृषा॥ वनानंद्दिगुणालक्ष्मीसस्यैर्गुणवतामही॥ ज्योतिंषीघनमुक्तानिपद्मवंतिजलानिच॥ मनांसिचमनुष्याणांप्रसादमुप
यांतिवै॥

षु॥ विकचोत्पलाः विकसितपद्माकराः सितापांगामयूराः निवृत्तपूर्णाः अस्त्रलघइतियावत्॥ कृतुपर्यायतकुत्वतिक्रां
त्याशिथिलैः अतएवहूतेकृतेयद्दतंतद्रूपमुक्तिः॥ नत्यक्तैः प्रकीर्णैरित्यर्थः॥ विन्यासैरुपवेशानस्थलैर्जलजादरः॥ ॥

विवध्मनरसान्शोषयन्॥ बंधुजीवैरकुपुष्पैरचितसमतान्नासुजोदितासु॥ हासासाकवाणासनाः निकुंजादंताविटःपाःस्वर्णकाः स्वर्णामि
पुष्पिताइतिपूर्वेणान्वयः॥ मगविशेषातेषांशरदादिदर्शनात्॥ येचकायुकाइतिकेचित्॥ रूपिणीमूर्त्तिमतित्रिदशानृपिष्टं देवप्र

असजनृपबिताभोभिविमुक्तोर्जजंदेनशो॥ शरस्सज्वलितंतेजश्चिन्हतारंरमविशोपयत्॥ निराजयीतासेन्यानिप्रयांतिविजिगीषु
व॥ अन्योन्यराष्ट्राभिमुखपार्थिवाःपृथिवीक्षितः॥ वंधुजीवाचितान्नासुवहदंपंकवतीषुच॥ मनस्तिष्टतिकांतासुचित्रासुवनराजि
षु॥ वनेषुववराजंतेपादपावनशोभिनः॥ असनास्समपर्णाश्चकोविदाराश्चपुष्पिताः॥ इषुसाव्हानिकुंजाश्चप्रियकाःस्वर्णक
स्तथा॥ समराःयेविकाश्चैवकेदिन्यस्यसमंततः॥ व्रजेषुचवघोषेणगर्गरोद्गारहासिषु॥ सरत्सकारयोषेवगोष्टेषरतिरूपिणी
नूनेत्रिदशानृपिष्टंमेघकालसुसोषितं॥ पतत्रिकेतनंदेवंबोधयंतिदिवौकसः॥ शरधेवंसुसस्यायांप्राप्तायांप्रावृषःक्षये
अर्वयामोगिरंदेवंगोश्चैवसविशेषतः॥ सावतंसैर्वृषाणांश्चवर्हापीडैश्चदंशितैः॥ घंटाभिश्चप्रलंबाभिःपुष्पैसारदिकैस्त
था॥ शिवायगावःपूज्यंतांगिरियज्ञःप्रवर्त्ततां॥ पूज्यतांत्रिदशैःशक्रोगिरिरस्माभिरज्यतां॥ गोयज्ञंकारयिष्यामिवलादेवनसं
शयः॥ यद्यस्तिमयिवःप्रीतिर्यदिवासुहृदोवयं॥ गावोहिपूज्याःसततंसर्वेषानात्रसंशयः॥ सातुनामानवत्सातिजविताोवे॥
जवंयच॥ एतन्ममवचस्तथ्यंक्रियतांमविचारितं॥ ॥ इतिखिलेषुहरिवंशेशरद्वर्णनंनाम॥ ७१॥

सनेसावतंसैः समुक्तैः मयूरपिछवंदैः॥ ॥ इतिएकसप्ततितम॥ ७१

हि युक्तस्तत्र तिके ध्यायेगोवर्द्धनमहीध्रपः॥ वर्णयंते हरिणा क्लिष्टः दर्शनितस्य चाद्भुतं॥ अविशंकया विश्वासेत्परायणमाश्रय॥ स्वर्गंगतः
सुरलोकवो ध्यात बोधन संचारात॥ अनिमानाद् हितित्वयानुल्य शक्तिधरकाम्रिये केऽ एतस्यादित्यत्वयः॥ स्वयंभवोनविधि।

वैरं॥ दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टास्ते गोपुजीविनः॥ तद्यागमंतमश्नानप्रस्तुवरविशंकयाः॥ तवैषाबालमहता गोपानां दर्पवर्द्धि
नी॥ प्रीणयत्येचनः सर्वान् बुद्धबुद्धिकरागवां॥ त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेता त्वं परायणः॥ भयेष्वभयदस्त्वं नस्त्वमेव सुहृदां सुहृ
त॥ त्वत्कृते कृष्ण घोषोयं क्षेमी मुदितगोकुलः॥ हृष्टो वसति शोतारियथास्वर्गगतस्तथा॥ यन्मप्रभृतिदिव्येस्ते विक्रांते नु विदु
करैः॥ बोद्धव्या वानिमानाच विस्मिता नि मनंसिनः॥ बलेन च पराध्येन यशसा विक्रमेण च॥ उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव पुरंदरः
प्रतापेन च तीक्ष्णेन दीप्त्या पूर्णतया पिच॥ उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव दिवाकरः॥ कोसलज्योत्स्नाप्रसादेन वदनेन स्मितेनच।
उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः॥ उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः॥ बलेन वपुषा चैव बाल्येन चरितेन च॥
स्यानेशक्तिधरस्तुल्पोन तु कश्चन मानुषः॥ यत्त्वयाभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रतिप्रभो॥ कस्तं लंघयितुं शक्तो वेलामिव महोदधिः
स्थितः शक्रमहस्तात श्रीमान् गिरिमहस्त्वयः॥ त्वत्प्रणीतोद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्त्यतां॥ भाजनान्युष्मकल्प्यंतां पयसः पेशलानि
च॥ कुंभाश्च विनिवेश्यंतामुदपानेषु शोभनाः॥ पूर्यंतां पयसा नद्यो द्रोणाश्च विपुलायताः॥ भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च तत्सर्वमुपनीय
तां॥ भाजनानि च मांसस्य न्यस्यंतामोदनस्य च॥ त्रिरात्रं चैव संदोह सर्वघोषस्य रक्ष्यतां॥ वै॥

प्रयुक्तः नदेवाक्रुः तत्रागातइति॥ वि

किमस्य मांसैः क्रियतां अधिष्टितपर्यंते अधिश्रितोदासितेह विषः॥ यज्ञे होमादिकर्म्म॥ भुक्तप्रस्य हतोः सिताकृष्णगिरिरूपः अथ दृषे

विशस्यंतो वयशवो मेध्यायेमहिषादयः॥ प्रवर्त्तितां च यज्ञोयं सर्वगोपसुसंकुलं॥ आनंदजननोघोषो महामुदितमानसः॥ तू
र्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणां च गर्जितैः॥ हंभारवैश्च वत्सानां गोपानां दर्पवर्द्धनः॥ दधिनद्हदशरावन्नपयः कुल्यासमावृतः॥ मां
सराशिप्राकृष्टाढ्यः प्रकाशोदनपर्वतः॥ संप्रावर्त्तयत यज्ञं गिरिगोभिस्समाकुलः॥ तुष्टगोपगणाकीर्णो गोपनारीमनोहरः॥
अधिष्टितपर्यंतप्रर्याप्तेयज्ञसविधौ॥ यज्ञे गिरिस्तथा सौम्यो च कृगोपाद्विजैः सह॥ यजनांतेतदन्नेतु तनयोदधि चोत्तमं॥ मां
सं च माययाकृष्णो गिरिर्भूत्वा समश्नुते॥ तर्पिताश्चापि विप्राग्र्यास्तुष्टसंपूर्णमानसाः॥ उत्तस्थुः प्रीतिमनसस्वस्तिवाच्य यथासु
खं॥ भुक्त्वा वाभ्य नदये कृष्णः पयपाताचकामतः॥ सेदृप्तोस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै॥ तं गोपाः पर्वताकारे दिव्यस्रगनुलेपनं
गिरिमूर्द्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जग्मुः प्रणमनतः॥ भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः॥ सहतैः सहितो गोपैर्ववंदात्मानमात्मना॥ त
मूचुर्विस्मिता गोपादेवं गिरिवरे स्थितं॥ भगवंस्त्वद्वशे युक्तादासाः किं कुर्म्म किंकराः॥ स उवाच ततो गोपान् गिरिः सप्रणयो गिरा॥
अद्यप्रभृति यज्ञोहं गोषु यद्यस्ति वो दया॥ अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शुभः॥ ममप्रभावाच्च गवामयुतान्युतभोक्ष्यथ॥
शिवश्च वो भविष्यामि मद्भक्तानां वने वने॥ रंस्येहिमद्युष्माभिर्यथादिविगतस्तथा॥

यज्ञोते जग्मुर्व्रजेणगताः तं गोवर्द्धनशिखरस्थ

प्रथिताः प्रख्यातगुणाः प्रीतस्तुष्टः पर्यग्निं वेंनुं दक्षिणां कुर्वं तु॥ दृप्ताः मत्ताः कृताः प्रदक्षिणा कृतगता सापीडस्तेवकांगदाः आपीडे मुकुटे सह वर्तमानाः निस्तवकमयान्यंगदानि केयूराणि वलयानि यासां ताः सत्वगापीडशृंगाग्रा स्रग्वि पुष्पैः सहापीडा शृंगाग्रे पुष्पा सां ताः कालयंतो नियमयंतः धनानि गोधनानि नक्षिछिदावुलिमांगाः॥ नक्षिछेदो विनागावसानं तयथा स्यात तथानुलिमान्यंगावि

येवेमे प्रथिता गोपा नंदगोपापुरोगमा॥ एषप्रातः प्रयच्छामि गोपानो विपुलं धनं॥ पर्यग्निं वेनुस्ते प्रमांगा वोवश्यसमाकुलाः॥ एवमेव पराहृति नंदगोपन संशयः॥ ततोनीराजनार्थं वै वृंदशो गोकुलानि च॥ परिववुर्गिरिं वसहृषाणि वसमंततः॥ तो गाव प्रहुताः हृष्टा सापीडस्तवकांगदा॥ सत्वगापीडशृंगाग्राः शतशोथ सहस्रशः॥ अनुजग्मुश्च गोपालकालयंतो धनानि वा॥ नक्षिछेदा नुलिप्तांगाः रक्तपीत सितांबरा॥ मयूरचित्रांगदिनो भुजे प्रहरणावृता॥ मयूरपत्र चित्रैश्च केशबंधैस्त्वयोजितैः॥ बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाये तदद्भुते॥ अन्ये वृषानारूरुहुर्नत्यंति स्मापरे मुदा॥ गोपालास्त्वपरे गावे जगृहुर्वेगगामिनि॥ तस्मिन्पर्यायनिर्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे॥ अंतर्धानं जगामाशु तेन देहेन सोचलः॥ कृष्णोपि गोपसहितो जगाम व्रजमेव च॥ गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्चर्येण विस्मिताः॥ गोपाः सबालवृद्धा वै तुष्टुवुर्मधुसूदनः॥ इति हरिवंशे यज्ञप्रवर्त्तनं नाम

नागावसानं तद्यथा स्यात् तथानुलिप्तान्यंगानि येषां ते प्रहरणावृतैः सायुधैः मयूरपत्रवृत्तानां संबंधिभिः केशबंधैः तद्धं कुरवितधर्मिष्ठि मे तस्मिन्नीराजनोत्सवे पूजाविशेषे पर्यायनिवृत्ते क्रमेण साधिते गिरियज्ञप्रवृत्तेन गिरियज्ञस्य प्रवृत्त प्रवर्त्तनं यस्मात् तेन

मिथुकस्तमतिकेभ्यायेष्वमारात्माडितेव्रजे॥ दधे कृष्णो गिरिं प्रोद्दाम माहमितिमर्यते॥ संवर्तकं प्रलयकरं॥ ननु पूतनादं हतवयेकथंप्रवेशो॥ महेंद्रस्तिं दृते शाकः स्वकोधस्वितदशेश्वरः॥ संवर्तकं नाम गणं तोयदं नाम थाव्रवीत्॥ भो बलाहकमातंगाः श्रूयतां मम जल्पिते॥ यदि वो मत्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतः॥ एते वृंदावनगता दामोदरपरायणाः॥ नंदगोपादयो गोपा विद्विष्यंति मम मोत्सवं॥ आजीवोयः परस्तेषां गोपत्वं च यतः स्मृतः॥ ता गावः सप्तरात्रेण पीड्यंतां वृष्टिमारुतैः॥ ऐरावतं गतस्माद्हं स्वयमेवाम्बुदारुणं॥ वृष्टिमिवृष्टिवातं च वज्राशनिसमस्वनं॥ नवद्भिश्चंडुवर्षेण वरता मरुतेनच॥ हतास्ताः सप्रजा गावस्त्यक्ष्यंते तनु विजीवितं॥ एवमाज्ञापयामास सर्वान्स जलदान् प्रभुः॥ प्रत्यादृते वै कृष्णेन शासने पाकशासनः॥ ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः॥ आकाशं छादयामासुः सर्वतः पर्वतोपमाः॥ विद्युत्संपातजननाः शक्रचापविभूषिताः॥ तिमिरावृतमाकाशं चक्रुस्ते जलदास्ततः॥ गजाइवान्ये संयुक्ताः केचिन्मकरवर्चसः॥ नागाइवान्ये गगने चेरुर्जलदपुंगवाः॥ ते मोन्यवपुषा वहा नागयूथायुतोपमा॥ दुर्दिनवपुलं चक्रुश्छादयंतिनभस्तलं॥ नृहस्तनागहस्ताना वेणुनां चैव सर्वतः॥ धाराभिस्तुल्यरूपाभिर्ववृषुस्ते बलाहकाः॥ समुद्रं मेनिरे तद्धि खमाहृदनचक्षुषः॥ ८॥ वेमइति चेतत्राह ऐरावत इति॥ दुर्दिने मेघच्छन्नमहः॥ नृहस्तनागहस्तानां तुल्यानि धाराभिरिति संबंधः॥ वेणुनां वेणुभिः तुल्याभिर्धाराभिरिति योजना॥ ८॥

ह॰टी॰
१५५

खगमः खगानेवापतन् गतागतं न चक्रुः नष्टसूर्येंदुसदेशे कल्पांत इव वर्तमाने यथायथावत्॥ लोककल्पद्रुता लोकादीषम्
दुर्विगाह्यमपर्यंतमगाधं दुर्दिनं महत्॥ नैवापतंति खगमा उदुईबुमगजातयः॥ पर्वताभेषु मेघेषु खेदनश्रु समंततः॥ न
ष्टसूर्येंदुनक्षत्रे मेघैर्नभसदारुणे॥ अतिवृष्टेन लोकस्य विरूपमभवद्वपुः॥ मेघौघैर्निष्प्रभाकारमदृश्यग्रहतारकं॥ चं
द्रसूर्यांशुरहितं खं बभूवातिनिष्प्रभं॥ वारिणो मघपुक्तेन मुच्यमानेन वासकृत्॥ अवभ्रौ सर्वतस्तत्र भूमी तोयमयीव या
विनेदुर्बर्हिणस्तत्र लोककल्पतरुः खगा॥ विवृद्धे निम्नगा याता प्लवगाः संप्लवं गताः॥ गर्जितेभ्यश्च मेघानां पर्यस्यनिनदेन च॥
तर्जितानावकंपेन तृणानि तरुनिसद्या॥ प्राप्तांतकालो लोकानां व्यक्तमेकार्णवा मही॥ इति गोपगणा वाक्यमाहुरेतिभया वि
ता॥ तेनोत्पातांबुवर्षेण गावो विप्रहता भृशं॥ हंभारवैः क्रंदमाना नचेलुस्तंभितोपमा॥ निःकंपसक्थिचरणा निःप्रयत्नखुरान
ना॥ हृष्टरोमाई तनवः क्षामकुक्षिपयोधराः॥ काश्चित्प्राणान् जहुः शीता निपेतुः काश्चिदातुरा॥ काश्चित्सवत्सा पतिता गावः सी
करवर्जिताः॥ काश्चिदाक्रम्य क्रोडेन वत्सानि तिष्ठंति मातरः॥ विमुखाः शीतसंधुक्षा निराहाराः कृशोदराः॥ पेतुरार्ता विपन्ना राम॰ १५५
गावो वर्षपराजिताः॥ वत्साश्चोन्मुखं कृष्णं बाला दामोदरमुखस्थिताः॥ त्राहीति वदने दीनेः कृष्णमूचुरिवार्दिताः॥ ७॥
ने लोककल्पतरुस्येषां ते च निवेपथुः प्लवगानागाः प्लवंगतानां प्राप्ताः हृष्टरोमाणश्च ताश्चाईतनखश्च ताः शीकरवेजि
ताः अंबुकणाकंपिताः

इमैर्मे व गिरिगोवर्द्धनः खगमः पर्वतः खगमः॥ आकाशा वाराः सशैलसंस्थाने शैलानां संस्थाने॥ इव नाविशेषे सद्वर्तमाने मे
गवांतकरं नेदृष्ट्वा दुर्दिनागमं महत्॥ गोपांश्चासन्ननिधनान् कृष्णः कोपसमादधे॥ संचिंतयित्वा स रुष्टो दृष्ट्वा पायो मयेति वा
आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचे प्रियंवदः॥ अद्याहमिममुत्पाट्य सकाननवनं गिरिं॥ कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाय दुर्द्धरं
अयं धृतो मया शैलः पृथ्व्यां गृहमिवापरं॥ त्रास्यते सप्रजा गावो मद्वश्याश्च भविष्यति॥ एवं संचिंतयित्वा तु कृष्णः सत्यपराक्रमः
बाहोर्बलं दर्शयिष्यन्नुपमापेतं महीधरं॥ दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः॥ स धृतः संगतैर्मेघैर्गिरिः सव्येन पाणिना
गृहभावं गतस्तत्र गृहाकारेण वर्चसः॥ भूमेरुत्पाट्यमानस्य तस्य शैलस्य सानुषु॥ शिलाः प्रशिथिलाश्चैव निपेतुश्च सपादपा
शिखरैर्घूर्णमानैश्च शाश्वतैर्मागैश्च सर्वशः॥ विधुतैश्चोच्छ्रितैः शृंगैरगमः खगमोऽभवत्॥ चलत्प्रस्रवणैः पार्श्वे मेघौघैरेकतां गते
नमेघानां प्रहृष्टानां नत्यशैलाम्बवर्षिणां॥ नबिंदुस्तेजनारूपं वायोस्तस्य च गर्जतः॥ मेघैश्च शैलसंस्थाने जलं प्रस्रवणार्पितैः
मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुद्दामबर्हिणः॥ आमुगेयं गिरिपक्षि रिति विद्याधरोरगाः॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव वाचो मुंचंतु सर्वशः॥
स बाहुबलविन्यस्तो मुक्तमूलच्छिते स्थितः॥
येः पद्मैः पद्मवत् पर्वतो वर्तमान मेघैः रक्षितो भासः। आवितो वा॥

DR BHAU DAJI

हरि॰ रातीः गैरिकादिधमहून् निवर्तयामास सुस्राव॥ पुष्पं पुष्पजाते खेचराश्चकाशवारिणो जाता इति संबंधः रेसुः शाद्वं च कुः गगराद्धि

१५६ राती निवर्तयामास काचनंजनराजतां॥ कानिचिच्छिथिलानाव संछिलार्द्धनिकानिचित्॥ गिरिमेघप्रहृष्टानि तस्य श्रृंगाणि चानत
त्॥ गिरिणा कंपमानेन कंपितानीव शाखिनां॥ पुष्पमूचावचं नूमौ व्यशीर्यत समंततः॥ निःसृताश्च पुमूर्द्धनस्वस्तिकार्द्धविभूषि
ताः॥ द्विजिह्वाः पतयः कुंडा सस्वेसक्रोधजं विषं॥ व्यार्तिजगमुरवगगणा वर्षेणाचनयेन च॥ उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पेतुरवाङ्मु
खाः॥ रेसुश्चारोषिताः सिंहाः सजलाइव तोयदाः॥ गर्गराइव मथ्यंतो तेह शार्दूल पुंगवा॥ विषमेश्व समे नूते समं शान्तेनदुर्ग
मे॥ आवृते देहसगिरिरत्यर्णवोपलक्ष्यते॥ अतिवृष्टस्य तेमेंघेस्तस्यरूपं बभूव ह॥ स्तंभितस्यैव रूढेणाद्विपुरस्य विद्रुय
सः॥ बाङ्कदंडेन कृष्णस्य प्रसूप्त इव सोगिरिः॥ निर्विहगरुते वृक्षैर्निर्मयूररुतैर्वनैः॥ निरानंद इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृ
तः॥ पर्यस्ते घूर्णमाने च प्रचलद्भिश्च सानुभिः॥ स जराणाव सर्वश्च पवनानि शिखराणि च॥ उत्तमांगगतास्तस्य मेघा पवनवाह राम॰
ना॥ तर्यमाणा महेंद्रेणातोयं मुमुचरन्वयं॥ सलंबमान कृष्णस्य भुजाग्रे सघनो गिरिः॥ चक्राक्रूढ इवाभाति उत्तमांग — १५६
—॥ देशो नृपतिपीडितः॥ समेघनिचयस्तस्य गिरितेपर्यवार्य्यदः॥ पुरं पुरस्कृत्य यथास्फीतो जनपदो महान्॥ ब॥

मेघनस्तोभ्यः व्यावृत्ते देहपरावृतवपुर्जलदैः आयरणारूपैः॥ ब॥

महता निर्मिताः पर्वतमूलादपि पुष्कलस्तु कृताः प्रदरेश्च वटमुखं गह्वरोदरविशाखमध्यं॥ अतिदेवं देवानतिक्रांतत् विगतोऽग्यवे

निवेशं तेकरं शैलं तुलायताच सम्मितं॥ प्रोवाच गोपा गोपानां पूजाप्रतिविलक्षितः॥ एतदेवैरसंगाव्यं दिव्येनधिनामया॥
कृतं गिरिगदं विकानवरागोगवां॥ हिमेवि शीतमृयानि गावामिह विशांपते॥ निवाते भुवदेशेषु निवसंतु यथासुखं॥ यथा
श्रेष्ठं यथायूथं यथासारं यथासुखं॥ विमज्यतामयं देशः कृतं वर्षनिवारणं॥ शैलोत्पाटनभूरेषा महता निर्मिता मया॥ पं
चकोशप्रमाणेन क्रोशैकेविस्तरोमहान्॥ त्रैलोक्यमप्युत्सहते रक्षितुं किं पुनर्व्रजं॥ ततः किलकिलाशब्दं गवां संरावसंस्ट
गोपानां वुमुलेजज्ञे मेघनादश्चवात्यय॥ प्रविष्टाति तता गावो गोपेर्यूथप्रकल्पितं॥ तस्मैशैलस्य विपुले विवरं गह्वरोदरं॥
कृष्णोपि मूलेशैलस्य शैलस्तंभइवोत्थितः॥ दधारैकेनहस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिं॥ ततो व्रजस्य जोड्डानियुक्ता निशाकरानि
च॥ ववितु विषमीतानितहृदं गिरिनिर्मितं॥ अतिदैवं तु कृष्णानि दृष्ट्वा तत्कर्मवज्रभृत्॥ मिथ्याप्रतिज्ञोजलदान्वारयामास वै
विभुः॥ सप्तरात्रे तु निर्वृत्ते वर्षेच रणांविगतोऽग्यवे॥ जगाम सवृतो मेघैर्वृत्राहास्वर्गमेव च॥ निवृत्ते सप्तरात्रे तु निष्प्रयत्ने शतक्र
तो॥ गता भ्रे विमले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे॥ गावस्तेनैव मार्गेण परिजग्मुर्यथागते॥

उड्डवाजावे॥ ड॥

स्थावरात्मवान् चकंपः शिवायविश्वस्यकल्याणाय॥ ॥इतित्रिसप्ततितमः॥चतुःसप्ततिकेध्यायेसुरनाथस्यवोदितः॥ इंद्रोभिषिच्यभि
ष्वानकृष्णंगवामेंद्रेपनिरूप्यतेरोचयामासअभिषिक्तवान् पर्यस्तनयनःसंप्राप्तनेत्रज्ञातफलःलोकहृतोततस्यरंलोकस्य

त्वंचस्थानेत्ततोघोषःप्रत्ययात्पुनरेवसः॥कृष्णोपितंगिरिश्रेष्ठंस्वस्थानेस्थावरात्मवान्॥प्रीतोनिवेशयामासशिवायवरदोवि
भुः॥इतिखिलेषुहरिवंशेगोवर्द्धनधारणं॥वैशं०॥धृतेगोवर्द्धनेदृष्ट्वापरित्राते चगोकुले॥कृष्णस्यदर्शनंशक्रोरोचयामास
विस्मितः॥सनिर्जलांबुदाकारंमत्तंमदजलोक्षितं॥आरुह्यैरावतंनाममाजगाममहीतलं॥सददर्शोपविष्टंवैगोवर्द्धनशि
लातले॥कृष्णमक्लिष्टकर्माणंपुरुहूतःपुरंदरः॥तंबालस्वबालंमहतातेजसादीप्तमव्ययं॥गोपवेषधरंविष्णुंप्रीतिंलेभे
पुरंदरः॥तंसांबुजलदश्यामंकृष्णंश्रीवत्सलक्षणं॥पर्याप्तनयनःशक्रःसर्वैर्नेत्रैरुदैक्षत॥दृष्ट्वाचैनंश्रियाजुष्टंमर्त्यलोके
मरोपमं॥सूपविष्टंशिलापृष्ठेशक्रःसव्रीडितोभवत्॥तस्योपविष्टस्यसुखंपक्षाभ्यांपक्षिपुंगवः॥अंतर्द्धानंगतश्छायांसका
रोरगभोजनः॥तंविविक्तेवनगतंलोकवृत्तांततःपरं॥उपतस्थेगजेंद्रस्थोकृष्णंबलनिषूदनः॥ससमीपगतस्तस्यदिव्यस्र
गनुलेपनः॥राजाराजदेवराजोवैवज्रपूर्णकरःप्रभुः॥किरीटेनार्कतुल्येनविद्युद्द्योतकारिणा॥कुंडलाभ्यांसदिवाभ्यांस
ततंशोभिताननः॥पंचस्तबकलंबेनहारेणोरसिभूषितः॥

वदारानुकारिणांउपतस्थेश्रस्तोत॥गजेंद्रस्थितान्सौभाग्यविवर्धितः

स्वायंभुवेनस्वयंकल्पितेन् योगेनोपायेन॥गवांनाथायतीतिरोषः॥निगूढःसिसंतृणेोपिरोषितः॥अहोमदायानामपिइस्वमित्यैवं

सहस्रपत्रकांतेनदेहभूषणकारिणा॥वासमाणसहस्रेणनेत्राणांकामरूपिणः॥त्रिदशाज्ञापनेच्छेनमेघनिर्घोषघोषिणः॥
अथहिरण्येनमधुरंव्याजहारसुरेणतं॥कृष्णकृष्णमहाबाहोज्ञातीनांनंदिवर्द्धन॥अतिदेवकृतंकर्मत्वयाप्रीतिमतागवां॥
मयोत्सृष्टेषुमेघेषुयुगांतावर्तकारिषु॥यत्त्वयारक्षितागावस्तेनास्मिपरितोषितः॥स्वायंभुवेनयोगेनयश्चायंपर्वतोत्तमः॥ध
तोवेश्मवदाकोशेकोत्यतेननविस्मयेत्॥प्रतिषिद्धेममममहामयेयंकृषितेनवै॥अतिवृष्टिकृताकृष्णगवांवैसप्तरात्रिकी॥
मात्वताप्रतिषिद्धेयंमेघवृष्टिर्दुरासदा॥देवैःसदानवगणैर्दुर्निवार्यामयिस्थिते॥अहोमेसुप्रियंकृष्णयत्त्वंमानुषदेहवान्॥
समग्रंवैष्णवंतेजोविनिगूढसिरोषितः॥साधितंदेवतानांहिमन्येहंकार्यमक्षयं॥त्वयिमानुषमानुपले————
——॥देवानांयज्ञवानेतासर्वकार्यपुरोगमः॥एकस्त्वमपिदेवानांलोकानांचसनातनः॥द्वितीयमानानुपश्यामिमधुयस्तेसमु
द्वहेत्॥यथाहिपुंगवश्रेष्ठमग्रिधुरनियुज्यते॥एवंत्वमसिदेवानांमग्नानांद्विजवाहन॥त्वच्छरीरगतंकृष्णजगत्सर्वंकरणी
त्विह॥ब्रह्मणासाधुनिर्दिष्टंपुरुकंचैवस्वतेजसा॥सेशपतेवीरकार्यैयेनिकिंचित्परिहास्यते॥

स्थितःपुंगवोवृषभःप्रतिदिनंकृष्णतइतिप्रकरणं॥

हरि. १५८

त्वयं तु ब्रह्मापि स्थाणुः स्थावरे सः पर्वते महत्पर्थः॥ वरुणालयः समुद्रः॥ इदानीं गोलोकस्य वैशिष्ट्यं वदन् प्रस्तुतमावेदयति॥ अधो
अधोस्तादिलोकः॥ पातालादि देवलोकः॥ इंद्रलोकः परउपरितलः आदित्यादिध्रुवावधिः अत एव महान् स्वर्गतिरिंद्रलोकान्त्र

स्वयं स्वयंभूर्भगवान्बुध्याथवयसापि वा॥ न तानुगंतुं शक्नोति यं गुरुतगतिं यया॥ स्थाणुर्मेरुर्हिमवान् श्रेष्ठो नदानां वरुणाल
यः॥ गरुत्मान् पक्षिणां श्रेष्ठो देवानां च मवासवः॥ अपामधस्तात्लोकोवै तस्योपरि महीधराः॥ नागानामुपरिष्टाद्भूः पृथ्व्युपरि मा
नुषः॥ मनुष्यलोकादूर्ध्वं तु खगानां गतिरुच्यते॥ आकाशस्योपरि रविर्द्वारं स्वर्गस्य भानुमान्॥ देवलोकः परस्तस्माद्विमानगमनो
महान्॥ यत्राहं गतिदेवानामैंद्रे विनिहतः पदे॥ स्वर्गादूर्ध्वं ब्रह्मलोको ब्रह्मर्षिगणसेवितः॥ तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषां च मह
त्मनां॥ तस्योपरि गवां लोकः साध्यास्तं पालयंति हि॥ स हि सर्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान्॥ उपर्युपरि तत्रापि गतिस्त
व तपोमयी॥ यां न विद्मो वयं सर्वे पृच्छंतोपि पितामहं॥ लोकास्त्वधो दुष्कृतिनां नागलोके तु दारुणाः॥ पृथिवी कर्मशीलानां
क्षेत्रं सर्वस्य कर्मणः॥ खमस्थिराणां विषयो वायुना तुल्यवर्तिनां॥ गतिः शमदमाढ्यानां स्वर्गः सुकृतकर्मणां॥ ब्राह्मे तपसि
युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः॥ गवामेव तु गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः॥ स तु लोकस्त्वया कृष्ण सीदमानः कृतात्मना॥

लोकः ब्रह्मणो वांतरलोकः यां तपोमयां गतिं॥ खमाकाशं अस्थिराणां आकाशचारिणां विषयो गतस्य प्रदेशः॥

राम. १५८

धृतः जीवितः ब्रह्मणो वाक्यं मे मत्तो मन्युस्वादित्यर्थः॥ हि विवर्त्मानः॥ अतिपियस्य आत्मानमिति शेषः ध्वजव्रतसमाप्तिचिह्ने॥

धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवान् गवां॥ तदहं समनुप्राप्तो गवां वाक्येन चोदितः॥ ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवात्तव चानघ॥ अहं
भूतपविकृष्णदेवराजपुरंदरः॥ अदितिर्गर्भपर्याये पूर्वजस्ते पुरातनः॥ तेजस्तेजस्विनश्चैव यत्ते दर्शितवानहं॥ मेघरू
पेण तत्सर्वं तत्तु मर्षितुमर्हसि॥ एवं क्षांतमनाः कृष्ण स्वेन सौम्येन तेजसा॥ ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवां च गजविक्रमः॥ आ
ह त्वां भगवान् ब्रह्मा गावश्चाकाशगा दिवि॥ कर्मभिस्तोषिता दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः॥ भवतारक्षिता लोका गोलोकश्च महान
घ॥ यद्वयं पुंगवैः सार्धं वर्धामः प्रसवैस्तथा॥ कर्षकान्गुणवन्मार्ये मध्येनहिविषासुरान्॥ श्रियं शक्रः प्रवर्तेन पर्याप्ष्याम कामदा॥
तदस्माकं गुरुस्त्वं हि प्राणदश्च महाबलः॥ अद्य प्रभृति नो राजा त्वमिंद्रो वै भव प्रभो॥ तस्मात्त्वं कांचनैः पूर्णैर्दिव्यस्य पयसो घ
टैः॥ एभिरद्याभिषिच्यस्व त्वं मया हस्तावनामिते॥ अहं किलेंद्रो देवानां त्वं गवामिंद्रतां गतः॥ गोविंद इति लोकास्त्वां स्तोष्यंति भुवि शा
श्वतं॥ ममोपरि यथेंद्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः॥ उपेंद्र इति कृष्ण त्वां गास्यंति दिवि देवताः॥ ये चेमे वार्षिका मासाश्चत्वारो विहिता
मम॥ एषामर्धं प्रयच्छामि शरत्काले उपस्थिते॥ अद्य प्रभृति मासौ द्वौ तास्यंति मममानवाः॥ वर्षार्धं तु ध्वजो मत्यंत ततः पूजाम
वाप्स्यसि॥ ममोपरि प्रभवं दर्पं तदा तस्य तिवर्द्धणं॥ अग्न्यनार्दमदश्चैव यथे चात्मे मेघनादितः॥

हरि. त्रिंशांकृशास्तिम्यामाचरितांसेवितांश्चागांदविणांदिशांपुक्तायांसंगतायांविश्रुतेषुविगतेषुस्रवेषुमेकेषुजलकुर्कटेषुवानिर्या
त्यनिःशेषदत्वाशास्त्रशंकाशोनिर्मलेषु॥ कलमावनताग्रासुकलमाश्मस्यमंजर्यः॥ तद्रूपावनतास्वग्राणियासुमेध्यस्थाना

१५८ शांतिसर्वेगमिष्यंतिममकालविचारिणः॥ त्रिशंकुचारितामाशामगस्त्योविचरिष्यति॥ सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयंस्तेनतेज
सा॥ ततशारदियुक्तायांमौनकामेषुवेदिषु॥ यावमानेस्वगेतोयंविश्रुतेषुस्रुतेषुच॥ हंससारसपूर्णेषुनदीनांपुलिनेषुच
गोष्ठेष्वेवप्रहृष्टासुचरंतीषुपयोधरः॥ निवृत्तेषुचमेघेषुनिर्यातेविगतेजले॥ आकाशेत्वसेशंकाशेहंसेषुविविरस्पु
च॥ जातपद्मेषुतोयेषुवापीषुचसरित्सुच॥ तडागेषुचकांतेषुतोयेषुविमलेषुच॥ कलमावनताग्रासुपक्ककेदारपंक्ति
षु॥ मध्यस्थंशालिनारंशांकुर्वतीषुनदीषुच॥ सुसस्यायांचसम्भायांमनोहृद्यांमुनेरपि॥ दृष्टपुष्टंपुराष्ट्रायांरम्यायांवर्षसं
क्षये॥ ग्रामस्पुपंक्तिमार्गेषुफलवत्सुनगेषुच॥ इक्षुमत्सुचदेशेषुप्रवृत्तेषुमखेषुच॥ ततःप्रवक्ष्यतेपुण्येशारत्सुमोस्थिते राम॰
त्वयि॥ लोकेस्मिन्कृतनिर्जयेयथैवत्रैदिवेतथा॥ निरस्तांचेवमांचेवब्रजाकाराश्रुयश्रिषु॥ महेंद्रंचाप्युपेंद्रंचपूजयं १५८
महीतले॥ येवावयोस्थिरेवृत्तेमहेंद्रोपेंद्रसंज्ञिते॥ मानमाग्रणमिष्यंतितेषांनास्त्यशुभागमः॥ ततःशक्रस्तुतान्गृह्यघटा
न्दिव्यापयोधरान्
लेनातिबहुतन्मध्यस्थमुद्राहृतमितितादृगनावसलिलस्याघादयंतीत्यर्थः॥ महयंतिपूजयंतिस्थिरेउपवेत्रेजाते॥ः

तासुशोलायायाउपरिस्थाःनूर्याणिस्रवास्तिान्सपिनेदुःगकाणविविक्तरागकाणवामुख्यसमुद्रःद्वारास्थितंदिदिपाकंगुदेशाकल्पमि

षनिषेकेणगोविंदंयोजयामासयोगवित्॥ दृष्ट्वाभिषिच्यमानंतुगावस्तास्तदृयूथपे॥ स्तनप्रस्त्रवसंयुक्तैरभ्यसिंचन्नभस्तमव्ययं॥
मेघाश्चदिव्याकाशगाःसामृतानिसमंततः॥ सिषिचुस्तोयधाराभिःसिच्यमानंतमव्ययं॥ वनस्पतीनांसर्वेषांसुस्थाविंदुनिर्भेपय
ववर्षपुष्पवर्षंवनेदुस्सूर्याणिशेखरे॥ स्तुवंतिमुनयःसर्वेवादित्रमंत्रपरायणाः॥ एकार्णवविनिर्मुक्तेवंचदंषारवंसुधावपुः॥ प्र
सादंमामराजग्मुर्ववुर्वाताजगद्धिता॥ मार्गस्थोविवगेनानुःसोभ्योनहृत्तसंयुतः॥ इतयःप्रशम्यजम्मुनम्मुनिर्वृतावपुः॥
प्रवालपत्रशबलाःपुष्पवंतश्चपादपाः॥ मदंप्रशंसुबुनर्णायातास्तेपांवनेमृगाः॥ स्वंनेकृतामात्ररुद्दध्मतुनिनांतिपर्वताः
देवलोकोपमोलोकस्मोमृतरसेरिव॥ आसीत्कृष्णाभिषेकेहिदिव्यसर्गरसोन्हितः॥ अभिषिक्तंतुतंगोनिशाक्तोगोविंदम
व्ययं॥ दिव्यमाल्यांबरधरंदेवदेवोब्रवीदिदं॥ एषतेप्रथमःकृष्णनियोगोगोषुयःकृतः॥ श्रूयतामपरंचापिममागमनकारणं
त्वरितंसंसाध्यतांकंसकेशीवत्तुखाधिपः॥ अरिष्टश्चसदादुष्टोराजराज्यंततःकुरु॥ पितृष्वसरिजातस्तेममांशोदमिवसि
नः॥ सतेरक्ष्यमानश्चसख्येचविनियुज्यतो॥ त्वयानुगृह्यतःतत्रवेतानुवर्तकः॥ त्वदंशावर्तमानश्चप्राप्स्यतेविपुलंय
शः॥
त्यर्थः॥ इत्येयोःतिष्टष्टायाधाःलेशाधावाःनियोगःकृतोपदेशःप्रसाध्यतांहन्यतामसौसोर्जुनः॥ ७॥

भारतस्यवंशस्यमध्येइतिशेषः॥ भारतंभरतानांयुद्धं॥ योगःअत्रसत्रास॥ आत्मज्ञानायुपदेशद्वस्यर्थः॥ ७॥

भारतस्यचवंशस्यसर्वा रिशेधनुर्द्धरः॥ भविष्यत्यनुरूपश्चत्वहतेनचरंस्यते॥ भारतंतपिवास्मकंतस्मिंश्चपुरुषोत्तमे॥ उग्रा
साभ्यपिसेयोगेयास्येतिनिधनंनृप॥ प्रतिज्ञातंमयाकृष्णरूपिमध्येसुरेषुच॥ ममपुत्रोर्जुनोनामजातःकुंत्यांकुरूद्वह॥ सोस्त्रा
णांपारतत्वज्ञःश्रेष्टश्चापविकर्षणो॥ तंप्रवेक्ष्यंतिवैसर्वेराजानःशस्त्रयोधिनः॥ अक्षौहिणीस्तुसूराणांराज्ञांसंग्रामशालिनां॥ स
राकस्त्वेधर्मेणयोजयिष्यतिमृत्युना॥ तस्यास्यचरितंमार्गंधनुषोलाघवेनच॥ नानुयास्यतिराजानोदेवावात्वंविनाप्रभो॥ स
तेबंधुसहायश्चसंग्रामेषुभविष्यति॥ तस्ययोगोविधातव्यस्त्वयागोविंदमत्कृते॥ श्रेष्टःसमथादैवैतयामान्यश्चनित्यश
त्रात्वमेवलोकानामर्जुनस्यचनित्यश॥ त्वयाचनित्यसंरक्षःश्चारवेषुमहत्सुस॥ रक्षितस्यत्वयातस्यनमत्युःप्रभविष्य
ति॥ अर्जुनंविद्धिमांकृष्णमांचैवात्मानमात्मना॥ आत्मातेद्वंयथोत्पश्यतथैवतत्वसोर्जुन॥ त्वयालोकानिमांजित्वाबलेर्हस्ता
त्रिभिक्रमैः॥ देवतानांकृतोराज्ञापुराज्येष्टकमादहं॥ त्वांचसत्यमयंज्ञात्वासत्येष्टंसत्यविक्रमं॥ सत्येनोत्सत्यदेवावैयोज
यतिरिपुक्षये॥ सोर्जुनोनाममेपुत्रःपितुस्तेभगिनीसुतः॥ इहसौहार्दमायातुनृत्वासहचरस्तव॥ तस्यतेयुध्यतःकृष्ण
स्वेस्थानेष्यगृहेपिवा॥ वोढव्यायुगवेनवधूःसदारणमूर्द्धनि॥ ७॥ २

भवभारतेकालेतीसंकल्पकायानावेनिर्यातिप्रत्यपिष्यामिपंप्रितोवद्धाः॥ इतिवनुसस्पतितः॥७५॥

केसेविनिदरतेकृष्णत्वयाभाव्यर्थदर्शिना॥ अनितस्वन्मद्युद्धंभविष्यतिमहिष्यतां॥ तत्रतेषांनृवीराणामतिमानुषक
र्मणा॥ विजयस्यार्जुनोनोक्षायशसोत्वचयोव्यसे॥ रातमेकृष्णमेकाकृष्णेनकर्तुमर्हसिभाषितः॥ यद्युद्धंतेसुरश्रेष्वसत्यंचाप्रि
यमच्युत॥ शक्रस्यवचनंश्रुत्वाकृष्णोगोविंदतांगतः॥ प्रीतेनमनसायुक्तःप्रतिवाक्यंजगादह॥ प्रीतोस्मिदर्शनादेवतववृत्र
करावीपते॥ यत्त्वयाभिहितंवेदंनकिंचित्परिहास्यते॥ जानामिभवतोभावंजानाम्यर्जुनसंभवं॥ जानेपितृष्वसारंचपांडोर्द
त्तांमहात्मनः॥ युधिष्टिरंचजानामिकुमारंधर्मनिर्मितं॥ भीमसेनंचजानामिवायोसंतानजंसुतः॥ अश्विभ्यांसाधुजानामि
सृष्टंपुत्रद्वयंशुभं॥ नकुलंसहदेवंचमाद्रीकुक्षिगतावुभौ॥ कानिनंचापिजानामिसवितुप्रथमंसुतः॥ पितृष्वसरिकर्णं
वैविदितायुद्धकांक्षिणः॥ पांडोस्पपरमंचैववृत्तापाशनिनिपातजं॥ तदहंखलद्विंशाकसुरायत्रिदिवौकसां॥ नार्जुन
स्यरिपुकश्चित्ममाग्रेप्रभविष्यति॥ अर्जुनार्थेचतान्सर्वान्पांडवान्रक्षतायुधिः॥ कुंत्यानिर्यातयिष्यामिनिवृत्तेभारतेमृधे
यच्चवक्ष्यतिमांशक्रतनूजस्तवसोर्जुनः॥ भृत्यवत्तत्करिष्यामितवस्नेहेनयंत्रितः॥ सत्यमत्यस्यतच्छ्रुत्वाप्रियंप्रियस्य
भाषितं॥ कृष्णस्यसाक्षात्त्रिदशेवंजगामत्रिदिवेश्वरः॥ ॥ इतिहरिवंशेगोविंदाभिषेकः

हरि० पंचसप्ततिकेध्याये गोपैः कृष्णप्रशंसनं॥ गोपासंक्रीडनं वा थकृतेरात्राबुदीर्यते॥ व्रजालयेगोपैः सह॥ हृदानि॥ नंदंति संधिरार्ष॥

१६१ वैशं०॥ गते शक्रे ततः कृष्णः पूज्यमानो व्रजालये॥ गोवर्धनधरः श्रीमान् विवेश व्रजमेव ह॥ तं स्म वृद्धाभिनंदंति ज्ञातयश्च सहोषितः॥
धन्यास्मोगृहीतास्मत्वत्द्वतेननगेनुवा॥ गावो वर्षभयात्त्राताः भियंता भिहृत्नयात्॥ तव प्रसादाद्गोविंद देवतुल्यपराक्रम॥ अ
मानुषाणि कर्माणि पश्याम स्तव गोपते॥ अमरोनास्य शैलस्य विधृतो कृष्ण देवत॥ कस्त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां च महाबल॥
वसूनां वा किमर्थं च वसुदेव पितात व॥ बलं च बाल्ये क्रीडा च जन्म चास्मासु गर्हितं॥ लोकपालोयम श्रेवगास्त्वं किं परिरक्षितः
देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गंधर्व एव च॥ अस्माकं बांधवो जातो योसि सोसि नमोस्तु ते॥ केन चिद्यदि कार्येण वससीह यदृच्छया॥
वयं तवानुगाः सर्वे भवंतं शरणं गताः॥ गोपानां च वचः श्रुत्वा कृष्णः पद्मदलेक्षणः॥ प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातीन्सर्वान्समागता
न्॥ मन्यंते मां यथा सर्वे भवंतो भीमविक्रमं॥ नयाहं नागे वेव्यः सजाता योस्मि बांधवः॥ यदि त्ववश्यं श्रोतव्यं कालः संप्रतीपाल्य राम०
तां॥ ततो भवंतः श्रोष्यंति मां वद्रच्छंतितत्वतः॥ यद्यहं भवतां श्लाघ्यो बांधवो देवसंप्रभः॥ परिज्ञानेन किं कार्यं यद्येषोनुग्रहो म १६१
म॥ एवमुक्तास्तु ते गोपा वसुदेवसुतेन वै॥ बद्धमौना दिशः सर्वा भेजिरे पिहिताननाः॥ कृष्णस्तु यौवनं दृष्ट्वा निशि चंद्रमसो
नवं॥

चंद्रमसो यौवनं तं पूर्णकल्पते॥ संकल्प्य गृहान्निष्कार्यं॥ कैशोरकं दर्शोपरिष्वा षोडशादर्शिता॥ कौशेयेन भास्वता॥ उत्तरीयेण सह जडं

शारदीं च निशां रम्यां मनश्चक्रे रतिं प्रति॥ स करीषांगरागासु व्रजरथ्यासु वीर्यवान्॥ वृषाणां जातदर्पाणां युद्धानि समयोजयत्॥
गोपालांश्च बलोदग्रान्योजयामास वीर्यवान्॥ वने स वीरो गाश्चैव जग्राह ग्राहवद्विभुः॥ युवतीर्गोपकन्याश्च रात्रौ संकाल्य कालवि
त्॥ कैशोरकं मानयते सह ताभिर्मुमोद ह॥ तास्तस्य वदनं कांतं कांता गोपस्त्रियो निशि॥ पिबंति नयनाक्षेपैर्गां गतं शशिनं यथा॥
हरितालाद्रपीतेन स कौशेयेन भास्वता॥ वसानो भद्रवसनं कृष्णः कांततरोऽभवत्॥ स बद्धांगदनिर्व्यूहश्चित्रया वनमालया॥
शोभमानो हि गोविंदः शोभयामास तं व्रजं॥ नाम्ना दामोदरेत्येवं गोपकन्यास्तदाब्रुवन्॥ कृष्णं गोपांगना रात्रौ मृगयंते रितिप्रियः
तास्तु पंक्तिकृताः सर्वा रमयंति मनोरमं॥ गायंत्यः कृष्णचरितं द्वंद्वशो गोपकन्यकाः॥ कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहिते
क्षणाः॥ कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता वरांगनाः॥ वनेषु तालहस्ताग्रैः कुट्टयंत्यस्तथापराः॥ चेरुर्वै चरितं तस्य कृष्णस्य व्र
जयोषितः॥ तास्तस्य नृत्यं गीतं च विलासस्मितवीक्षितं॥ मुदिताश्चानुकुर्वत्यः क्रीडंत्यो व्रजयोषितः॥ भावनिष्पंदमधुरं
गायंत्यस्ता वरांगनाः॥ व्रजं गता सुखं चेरुर्दामोदरपरायणाः॥ करीषपांशुदिग्धांगस्ताः कृष्णमनुवव्रिरे॥

वसनं वसान इति संबंधः तद्व्रजं तासां व्रजं कदंबाढं द्वन्द्वशः॥ अंतरावर्त्तमानेन कृष्णेनेति विशिष्टैवेतं॥

हरि॰
१६२

गावनिस्पंदमधुरं गावस्याभिप्रायस्य निर्व्यंदः॥ सामस्त्येन प्रकरणं तेन सुंदरमनोहरं ब्रजं गताः मंडलं प्रासादामोदरपरायणाः दामोदरं मध्यंगतं परिवार्याश्रिताः तदेवाह ताः कृष्णमनुवव्रिरे इति॥ चक्रवालमंडलैः हल्लीसकक्रीडने एकस्य पुंसो बहुभिः स्त्रीभिः क्रीडनं सैव रासक्रीडा गोपीनां मंडलीनृत्यं संबंधे हल्लीसकं विदुरिति कोषात् तं त्र कृणेच॥ इत्थं सुवृत्तं मसृणं गीतिं तस्ति माको न्यं तं कामिस्मिरांकु

रमयंत्यो यथा मत्तं गजं संप्रमत्तं करेणवः॥ तमन्या भावविकचैर्नेत्रैः प्रहसिताननाः॥ पिबंत्यतृप्ता वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः॥ मुखमस्याब्जसंकाशं तृषिता गोपकन्यकाः॥ रत्यंतरगता नित्यं पिबंति रतिलालसाः॥ हा हेति कुर्वतस्तस्य प्रहृष्टास्ता वरांगनाः॥ जगृहुर्निःसृतां वाणीं साम्ना दामोदरेरितां॥ तासां ग्रथितसीमंता रतिश्रांत्याकुलीकृताः॥ चारु विस्रंसिरे केशाः कुचाग्रे गोपयोषितां॥ एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रवालैरलंकृतः॥ शारदीषु सचंद्रासु निशासु मुमुदे सुखी॥ इति श्रीहरिवंशे विंशो॰॥ वैशं॰॥ प्रदोषार्धे कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे॥ त्रासयन्समदो गोष्ठानरिष्टः प्रत्यदृश्यत॥ निर्वाणांगारमेघाभस्तीक्ष्णशृंगोऽर्कलोचनः॥ क्षुराग्रचरणः कालः कालपरायणः॥ लेलिहानः सनिष्पेषं जिह्वयोष्ठं पुनः पुनः॥ गर्विताविद्धलांगूलकठिनस्कं धनः॥

आक्रम्य पश्यामितरेतरं तु हस्तेन येयं मोरव लुरासगोष्ठिभिः॥ इति पंचसप्ततितमः॥ षट्सप्ततितमे अरिष्टं हृष्टरूपिणं॥ देवशत्रुं दुराधर्षं कृष्णो हन्तीति दितीर्यते॥ कालः कृष्णवर्णः॥

गर्विताविद्धलांगूलः गर्वितेन विद्धेन मदेन विद्धं नामितं लांगूलं येन यस्य सः कठिनस्कंधबंधनः कठिने दृढे स्कंधबंधने ककुत्पस्य सः प्रमाणात्॥ ककुदोदग्रनिर्माणः ककुदि उदग्रं उच्चं निर्माणं यस्य सः गृष्टिः सकृत्प्रसूता धेनुः संप्रचारः अनिजगाम गाः वृषनाः॥

गर्विताविद्धलांगूलः कठिनस्कंधबंधनः॥ ककुदोदग्रनिर्माणप्रमाणादुरतिक्रमः॥ शकृन्मूत्रोपलिप्तांगो गवामुद्वेजनो भृशं महाकटिः स्थूलमुखो दृढजानुर्महोदरः॥ विषाणावर्जिताग्रतिजिह्वाकेवयम्भीणः॥ गवां हवे पुच पत्नस्त स्पृष्टाको कितानन पुरस्कविषाणाग्रो हि यदृष च सूदकः॥ अरिष्टो नाम हि गवामरिष्टो दारुणाकृतिः॥ दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान्विपरिधावति॥ पातयन्स गवां गर्भान्दृप्तो गच्छत्यनावृतः॥ भजमानश्च वपलो गृष्टीः संप्रचचार ह॥ शृंगप्रहरणो रौद्रः प्रहरन्गोषु दुर्दमः॥ गोष्ठेषु नरतिं लेभे विना युद्धेन गोवृषः॥ स तत्र गास्तु प्रसभं बाधमानो मदोत्कटः॥ चकार निर्वृषं गोष्ठं निर्वत्सशिशुपुंगवं॥ एतस्मिन्नेव काले तु गावः कृष्णसमीपगाः॥ त्रासयमास दुष्टात्मा वैवस्वतवशोद्धितः॥ सिंहशार्दूलविनादोनर्दमानो महावृषः॥ अभ्यधावत गोविंदं दैत्यं वृषभरूपिणं॥ स कृष्णं गोवृषो दृष्ट्वा हृष्टलांगूललोचनः॥ रोषितस्तीक्ष्णशृंगाग्रो नयुद्धाकांक्षी ननर्द ह॥ समीपेतं तं दुर्वृत्तं दृष्ट्वा वृषभरूपिणं॥ तस्माद्वाम्नान चकंपे च नाकृष्णो गिरिरिवाचलः॥ स हल्लीसं चषमोदर्हितं प्रतिबंधमयहतात्मनः॥ नर्निर्वृषं निर्गता वृषा यस्मात् निर्वत्सशिशुपुंगवं निर्गता वत्साः शिशवो बालाः पुंगवाः वोढारश्च यस्मात् निर्गता मृता वत्सादयो यस्मिं स्तदिति वा

राम॰
१६२

हरि·
१६३

नातोनासातत्रस्तगोवृतयेगोपाः॥ ॥ इतिषट्सप्ततितमः॥ सप्तसप्ततिकेध्यायेकंसेनाक्रूरयादवः॥ वसुदेवमधिक्षिप्यअक्रूरप्रेरि

कृष्णस्यनिधनाकांक्षीतूर्णमभ्युपपातह॥ तमापतंतंवेगेनप्रतिजग्राहदुर्धरं॥ कृष्णःकृष्णजननिभोवृषंप्रतिवृषोपमः॥ स
मेयुक्तस्तुकृष्णेनवृषेणोयेमहावृषः॥ मुमोचवक्त्रजंफेनंनस्ततोयमशांदृश्यत॥ तावन्योन्यावरुद्धांगौयुद्धेकृष्णवृषावुभौ
रेजतुर्मेघसमयेसंसक्ताविवतोयदौ॥ तस्यदर्पबलंहत्वाकृत्वाशृंगान्तरेपदं॥ सोपीडयदरिष्टस्यकंठंक्लिन्नमिवांबरं
शृंगंचास्यपुनःसव्यमुत्पाट्ययमदंडवत्॥ तेनैवप्राहरद्वक्त्रेसममारवृषोहतः॥ सभिन्नशृंगोभग्नास्यभग्नस्कंधस्यदानवः
पपातरुधिरोद्गारीसांबुधारइवांबुदः॥ गोविंदेनहतंदृष्ट्वादृप्तंवृषभदानवं॥ साधुसाध्वितिभूतानितत्कर्मास्याभितुष्टुवुः
सचोपेंद्रोवृषंहत्वाकांतवक्त्रोनिशामुखे॥ अरविंदाभनयनःपुनरेवररामह॥ तेतुगोवृत्तयःसर्वेकृष्णंकमललोचनं॥ उ
पासांचक्रिरेहृष्टाःस्वर्गेशक्रमिवामराः॥ ॥ इतिखिलेषुहरिवंशेअरिष्टवधः॥ वैशं०॥ कृष्णंव्रजगतंश्रुत्वावर्द्धमानमि
वानलं॥ उद्वेगमगमत्कंसःशंकमानस्ततोभयं॥ पूतनायांहतायांचकालियेचपराजिते॥ धेनुकेप्रलयंनीतेप्रलंबे
चनिपातिते॥ धृतेगोवर्द्धनेशैलेविफलेशक्रशासने॥ गोषुत्रातासुचतथास्पृहणीयेनकर्मणा॥ ककुद्मिनिहतेदृष्ट्वा
गोपेषुमुदितेषुच॥ दृश्यमानेविनाशेचसन्निकृष्टेमहाभये॥ तोव्रजस्थतःकृष्णात्॥

राम०
१६३

प्राप्तारिष्टंनिश्चितागतनाशरणंविसंज्ञेंद्रियभूतात्माविगतासंज्ञायेषांतानींद्रियाणिभूतानिवृत्तदधिष्ठानानियस्मिन्सआत्मादेहोय
स्यसतथानुदानीपतिंहानृतमः। चगाध्यारेइतिनामैवसंबोध्यः निसर्गज्ञाःस्वभावविदोःनियत्तहेनावनावारलक्षणयाधर्मरहस्य

वृष्णोयोकर्षणेनापिसकर्षपतयेवच॥ अचिंत्यकर्मतस्तुतावर्द्धमानेषुशत्रुषु॥ प्राप्तारिष्टमिवात्मानंमेनेसदृष्टपुरेश्वरः॥ विसं
ज्ञेंद्रियभूतात्मापावकाप्रतिमौजसौ॥ ततोज्ञातीन्समानीयपितरंचोग्रशासनः॥ निशिस्तिमितमूकायांमथुरायांजनाधिपः
वसुदेवंचदेवाभंकंकचाहूययादवान्॥ सत्यकंदारुकंचैवकंकावरजमेवच॥ भोजंवैतरणंचैवविकद्रुंचमहाबलः॥ भ
येसरवंचराजानंविपृथुंचपृथुश्रियं॥ बभ्रुंदानपतिंचैवकृतवर्माणमेवच॥ भूरितेजसमक्षोभंभूरिश्रवसमेवच॥
एतान्सयादवान्सर्वानाभाष्यशृणुतेनच॥ उग्रसेनसुतोराजाप्रोवाचमधुरेश्वरः॥ भवंतःसर्वकार्यज्ञाःसर्वेवेदेषुनिष्ठिता
न्यायवृत्तांतकुशलास्त्रिवर्गस्यप्रवर्तकाः॥ कर्तव्यानांचकर्तारोलोकस्यविबुधोपमाः॥ तस्थिवांसोमहावृत्तेनिकंप्याइवप
र्वताः॥ अदंभवृत्तयःसर्वेसर्वेगुरुकुलोषिताः॥ राजमंत्रधराःसर्वेधनुषिपारगायशाः॥ प्रदीपालोकनावेदावेदार्थानांविव
क्तारं॥ आश्रमाणांनिसर्गज्ञावर्णानांक्रमपारगाः॥ प्रवक्तारःसुनियतानेतारोनयदर्शिनः॥ भेत्तारःपरराष्ट्राणांत्रातारः
शरणार्थिनां॥ एवमक्षतचारित्रैःश्रीमद्भिरुदितोदितैः॥ द्योरप्यनुगृहीतास्यान्भवद्भिःकिंपुनर्मही॥

मह्रिधायते॥ शोभननियतोधर्मरहस्यंवांवक्तारःउदितोदितैःउत्कृष्टगुणेभ्योधिकगुणैः॥

अंगिरसोऽग्निनां आवर्त्तमाने त्वत्र समानदित्यर्थः॥ चारांधस्य चाराविताधस्येत्यर्थः॥ चारैः पश्यंति राजानः इत्युक्तेः समकारणात्॥ प्र

कृषिणामिव वो हृत्प्रभावो मरुतामिव॥ रुद्राणामिव च क्रोधो दीप्तिरंगिरसामिव॥ व्यावृत्तमानं तु महद्वद्भिः पुण्यकांतिभिः॥
धत्तेयद्रकुलं वीरैः भूतले पर्वतैरिव॥ एवं नवस्तु पुत्रेषु मम विज्ञानुवर्त्तिषु॥ वर्द्धमानो महानेषो निवृद्धिकिमुपेक्षितः॥
एष कृष्ण इति ख्यातो नंदगोपसुतो व्रजे॥ वर्द्धमानोऽद्भुतो नो दोमृत्युनेन परिकृंतति॥ अन्यमात्यस्य सूत्रस्य चारांधस्य ममैव तु
तस्य नाहं गतिं ज्ञानेन योगेन पराक्रमं॥ नंदगोपस्य भुवने जातस्याद्भुतकर्मणः॥ किं तदद्भुतं समुद्भूतं देवापत्यं न विद्महे॥ अ
तिदैवैरमानुष्यैः कर्मभिः सोऽनुमीयते॥ पूतना शकुनी बाल्ये शिशुना स्तनशायिना॥ स्तनपानेन सुता पेता प्राणैः सह दुरासद
यमुनाया ह्रदे नागः कालियो दमितस्तथा॥ रसातलचरो नीतश्चणाना दर्शनं ह्रदात्॥ नंदगोपसुतो योगं कृत्वा च पुनरुच्छित
धेनुकस्तालशिखरात्पातितो जीवितं विना॥ प्रलंबं यं मृधे देवा न शेकुः रतिवर्त्तितुं॥ बालेन मुष्टिनैकेन सद्यः प्राकृतो यथा
वासवस्योत्सवं भंक्त्वा वर्षवासवरो व्रजे॥ निर्जित्य गोरक्षार्थाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः॥ हतस्त्वरिष्टो बलवान्विश्रृंगस्य कृते
व्रजे॥ अबालो बाल्यमास्थाय रमते शिशुलीलया॥ प्रबंधकर्मणामेष तस्य गोव्रजवासिनः॥
माहात्नंदगोपस्य ग्देवसु॥
देवस्य सुतो भवद्भिर्गोपित इति॥ चंद्रस्योद्ये दिना पूर्वमाणार्के बुदः॥ इव गतितत्त्वं योगमुपायं प्रबंधो रचना॥

श्वेतशैलश्रृंके जाताश्रुदैत्याम पादयो विष्णुना हताइति पूर्वमुक्ति पाविपरिणामेन संबंधः॥ तदैतिय त्पूर्वं ब्रह्मणो वादनान्वयमासा
न्नदित्यर्थः॥ चालित इति गुरुपुत्रेण कलेवरं नागव स्वाजितः दैत्येभ्यः प्रत्यक्तः तदायं दाहुरीहुद रेणादानवेन निर्मितां मायां
प्रविश्य मंदरकृष्णुतवतं देवस्थानमतिक्रम्य दैत्यस्थाने अनावृष्टिं दैत्यकुलनाशाय चकार॥ अत्रैवं ताव हूराणीकोकथा
हिरण्यकशिपौ विष्णुना हतौ प्रल्हादे चैदैत्यपतौ स्थिते किंचित्कैरे दैवेहहस्पतिर सुदयाय प्रार्थितः स च स्वमात्मजं क

मल्लिकृष्टं नयं चैव केशिनो मम च प्रभुं॥ भूतपूर्वस्त्वमेमस्तु स नूनं पूर्वदेहिकः॥ पुरा कोऽप्यसत्वयाति ष्ठतां हममापत
क व गोपत्वमस्य नेमानुष्यं प्राप्य दुर्लभं॥ क च देवप्रभावेन क्रीडा तस्य व्रजे मम॥ अहो नीचेन वपुषा छादयित्वा मनो व
पुः॥ कोऽप्येष रमते देशे वन्यमशानस्थद्दवानलः॥ श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुराणां कारणांतरे॥ वामनेनतु रूपेण जहार प्र
थिवीमिमां॥ कृत्वा केशरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना॥ हतो हिरण्यकशिपुर्दानवानां पितामहः॥ अचिंत्यरूपम
स्थाय श्वेतशैलस्य मूर्द्धनि॥ भवेन चावपाता दैत्या पुरा तत्त्रिपुरं घ्नता॥ चालितो गुरुपुत्रेण भार्गवाग्निरिशेन वै॥ प्रवि
श्य दर्दुरी मायामनावृष्टिं चकार ह॥ अनंतः श्रूयते देवः सहस्रशिरसोऽव्ययः॥

चेप्रेषितवान् भार्गवं शुभोपायैर्दैत्यमस्थालयेत्युक्ता॥ ततो सौ कवो भार्गवं गत्वा तेन तेनोपायेन दैत्यांस्त्याजितिः ततः शु
क्रे स्नातस्तत्क्षणमेव दुर्भिक्षव्या प्रपीडिता बभूवुः ततः प्रकारांतरेण वृष्टा शिमिघ्यर्थं प्रल्हादे यतमाने वाल्मुदुर्दरी माया
प्रविश्य पुनस्तत्थैवानावृष्टौ कृतायां दैत्या बहवो नाशमगमन्निति॥

हरि· १६५

सहस्रशिरसः सहस्रशिराः अश्वसुपइतिषष्ठीस्थानेतृतीया॥ निर्मितेनउपायेनसाधितेचक्रेकारितवान्॥ अकूपारेसमुद्रे

वाराहंरूपमास्थायप्रोजहारार्णवान्महीं॥ अमृतेनिर्मितेपूर्वंविष्णुस्त्रीरूपमास्थितः॥ सुराणामसुराणांचयुद्धेचक्रेसुदारुणं
अमृतार्थेपुराचापिदेवदैत्यसमागमे॥ इध्मरमंदरंविष्णुरकूपारइतिश्रुतः॥ सेववामनमास्थायमिदनीयंपुराबले
त्रिभिःक्रमैश्वरंलोकान्जहारत्रिदिवालये॥ चतुर्दतेजसोभागंकृत्वादाशरथेगृहे॥ सएवरामसंज्ञोवैरावणंव्यसनान्नद
रावमेषनिहत्यावैतत्रूपमुपागतः॥ साधयन्नात्मनःकार्यंपुराणमर्थसिद्धये॥ तदेषनूनंवैसुनाशक्तोवामरुतोपरि
॥मश्वाधनेछयाप्राप्तोनारदोमांपरुक्तवान्॥ अत्रमेशंकतेबुद्धिवसुदेवंप्रतिध्रुवं॥ अस्यबुद्धिविशेषेणवयंकातरतांग
ताः॥ अदंहिखट्वांगवनेनारदेनसमागतः॥ द्वितीयंमहिमांविप्रःपुनरेवाब्रवीदिदं॥ यस्त्वयातुष्टितोयत्रःकंसगर्भकृतेम
[illegible]वसुदेवेनतेरात्रौतत्कर्मविफलीकृतं॥ दारिकायात्वयारात्रौशिलायांकंसपातिता॥ तांयशोदासुतांविद्धिकृ
ष्णंचवसुदेवजं॥ रात्रौव्यावर्तितावेतौगर्भेतिवविधमयवे॥ वसुदेवेनसंध्यायमित्ररूपेणशत्रुणा॥ सातुकन्यायशो
दायाविंध्येपर्वतसत्तमे॥ हत्वाशुंभनिशुंभौदौदानवौनगचारिणौ॥ ७॥

कण्वयोर्न्यूतेतिशेषः॥ त्रैदिवाजयंत्रैलोक्य
श्रिनिलयंस्वर्गस्थानेविरसेतत्जघाननिकृत्ताकपटेनमत्तपासयाममारणेच्छया॥ द्वितीयंद्वितीयवारं॥

राम० १६५

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

कर्मकारणंकर्मणांप्रवर्तनं॥ वधमदानंकारणंहेतुंभूभारावतारणं॥ द्वितीयइतिशृंगारवासुदेवाभिप्रायंद्वितीयत्वंयोद्रक्स्याद्वला
नांगकारः नृणांहत्वाश्वोत्रियवधःप्रायश्चित्तादिनानिस्तत्तुरक्ष्या॥ नतुकृतघ्नमित्यर्थः॥ तदेवाहनकृतघ्नस्येतिस्वःलोकस्वर्गादि॥

कृताभिषेकावरदामृतसंघनिषेविता॥ अर्चतेदस्युभिर्घोरैर्महापशुबलिप्रियः॥ सुधांपिशितपूर्णाभिःकुंभाभिरुपशोभित
मयूरांगदचित्रैश्चबर्हभारैर्विभूषितः॥ द्दप्तकुक्कुटसन्नादंवनंवायसतादिनं॥ छागपूतेश्वसंपूर्णमिविरुदैश्चपक्षिभिः॥ सिं
हव्याघ्रवराहाणांनादेनप्रतिनादितं॥ वृक्षगंभीरनिबिडंकान्तारैस्मवृतोहृतं॥ दिव्यभृंगारचमरैरादर्शैश्चविभूषितां॥ देव
तूर्यनिनादैश्चशतशःप्रतिनादितं॥ स्थानंतस्यानगेविंध्येनिर्मितंस्वेनतेजसा॥ रिपूणांत्रासजननंनित्यंनसमनोरणं॥ व
सतेपरमप्रीतादेवतैरतिपूजिता॥ यस्त्वयल्लंगवोपस्यहकर्मइत्युच्यतेसुतः॥ अत्रमेनारदःप्राहसुमहत्कार्यकारणं॥
द्वितीयोवसुदेवाद्वेवासुदेवोभविष्यति॥ सहितेसहजोमृत्युर्बांधवश्चभविष्यति॥ सएववासुदेवोवैवसुदेवसुतोबली॥ बां
धवोधर्मतोमह्यंहृदयेदेनोतकोरिपु॥ यथाहिवायसोमूर्ध्निपिव्याप्यस्यावतिष्ठते॥ नेत्रेतुद्धतिनस्यैवचंचुणामिषगृद्धिना॥
वसुदेवस्तथैवायंसपुत्रंज्ञातिबांधवं॥ छिनत्तिममभूजानितुकेवममपाश्वति॥ नृणांहत्यापिसंतापगोवधःस्त्रिवधोपि
वा॥ नकृतघ्नस्यलोकोस्तिबांधवस्यविशेषतः॥ पतितानुगतंमार्गंनिषेवत्यरिणायमःफकृतघ्नोनुबंधेनप्रातिवदतिदारु

पतितानुगतंपतितेसेवितंमार्गंनिरर्कवर्त्मनिं अनुबंधेनकार्यानुरोधेन॥

त्वदारुणान्दारुणोदर्को नित्यया बांधवकाम्यया नियमाद्विनिरंहं वा श्लाघ्यः प्रशस्यः श्लाघ्यतरो वासवा सुतकर्म्मेति प्राप्नुवंति॥ वारुध्योगुल्माः
नेहस्तिनः वीरुध्योगुल्माः श्वेतरप्रेसु। छिन्नान्वेषी॥ कलिमूर्त्तः कलहाशः मनसा वचसा चैव दशपते कार्यतेस्य तेः कर्म्मणा पापिरत

नरकाध्युषितः पंथा गंतव्यास्तेन दारुणाः॥ अपापे पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति॥ अहं वा स्वजने श्लाघ्य सवा श्लाघ्यतर सुतः॥ नि
यमे गुणा वृत्तेन त्वया बांधवकाम्यया॥ हस्तिनो कलहे योरेवधमंर्हितिवीरुधः॥ पुष्पसुपरमे ते तु सहाश्रेतिमहावने॥ बांध
वानामपितया नेदकाले समुच्छिते॥ वध्यते योतरप्रेसु स्वजनो यदि वेतरः॥ कालस्ते हि विनाशाय मया पुष्टे विजानता॥
वसुदेवकुलस्यास्य यद्दिरोधयसे न शं॥ अमर्षा वैरशीलस्य सदा पापमतिशठः॥ स्थाने यदुकुलं मूढ शोचनीयं त्वया कृतं॥
वसुदेव वृथा वृद्धो यन्मया त्वं पुरस्कृतः॥ श्वेतेन शिरसा वृद्धो नैव वर्षशतान्वेत्। यस्य बुद्धिपरीणत सा वै वृद्धतरो नराः॥ त्वं
तु कर्कशशीलश्च बुध्या च न बहुश्रुतः॥ केवलं वयसा वृद्धो यथा शारदितोयदः॥ किंच त्वं साधु कानाषे वसुदेव वृथा मते॥
हते कंसे मम सुतो मथुरां पालयिष्यति॥ छिन्नाशाः सर्वं वृथा वृद्धो मिथ्याध्यैतद्विचारितं॥ जिजीविषुर्न सद्यस्त्रियो वेति ष्टेन्मम।
ग्रतः॥ प्रदक्षुकामो विश्वस्तेय स्त्वं दुष्टेन चेतसा॥ तन्ते प्रतिकरिष्येहं पुत्रयोस्तव पश्यत॥ नमे वृद्धवधकश्चिद्दिजस्त्रिवधस्त्वर
वर॥ कृतपूर्वं करिष्ये वा विशेषेण तु बांधवे॥ ८॥
सद्भावः प्रोच्यते बुधैरित्युक्तेः शङ्गे मिथ्याविनीतस्य शङ्गे गूढापराधराः दिति
वाख्याने युक्तमेव॥ छ॥ श्री॥

जातसंवृद्धः जातश्चासौ सम्यक् वृद्धश्च सः चक्रवर्त्तिनामिति यस्य मूर्द्धनि दत्त्वेपत विनाछ्वेणा नृपतेः पश्चानुकारिणा॥ छायातमाकृश्च चक्र
वर्त्तिनिमित्तु क्तानां श्चवगुंठिताः अकिंचित्कर तेन लक्षया शानादितशिरसः दानपते हे अक्रुर वाच्यः त्वया च यस्क्रः कालनिर्माण

इह त्वं तात संवृद्धो मम पित्रा विवर्द्धितः॥ पितृष्वसुश्च मे भर्त्ता यदूनां प्रथमो गुरुः॥ कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्त्तिनां॥ गु
र्वर्थ पूजितः सद्भिः मद्भिधर्मबुद्धिभिः॥ किं करिष्यामहे सर्वे सस्तु मक्लान्यकेनागताः॥ यदूनां मुख्यमुख्यस्य यस्य ते वृत्तमीदृशं॥
मद्वयो बाजयो वा यथ वसुदेवस्य दुर्जये॥ सव्रपुराः संति पुरुषा यदुनाम वगुंठिताः॥ त्वया हि मद्धमे पाथं तर्क्षया छेन वै मृहे॥ अ
विश्वास्यं कृतं कर्म वाच्यश्च यादवा कृता॥ चेशाम्यं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य चोभयो॥ शांतिमेकतरं शांतिगतेयास्यं तियादव
गच्छ त्वयं दानपते हि प्रमानयितुं व्रजात्॥ नंदगोपं च गोपांश्च करदान्मम शासनात्॥ वाच्यश्च नंदगोपो वै करमादाय वाधिकं
शीघ्रमागच्छ नगरं गोपैः सर्वैः समन्वितः॥ कृष्णसंकर्षणौ देव वसुदेवसुतावुभौ॥ द्रष्टुमिच्छति वै कंसः सभृत्यः सपुरोहितः॥
रातेयुद्धविदौ रंगे कालनिर्माणयोधिनः॥ कृतप्रतिकृते चैव मृणाभिस्मायतोद्यमो॥ अस्माकमपि मित्रौ हौ सज्जौ युद्धकृतोद्य
मौ॥ तावाभ्यामह तयो त्वेते तौ युद्धकुशलाव भौ॥ इह त्वं जातसंवृद्धो मम पित्रा विवर्द्धितः॥ पितृष्वसुश्च से भर्त्ता यदूनां प्रथमो गु
रुः॥
योधिनौ समयानुसार युद्धशौंडौ कृतिनौ साधितार्थो व्यायतोद्यमो अस्मास बद्धशौनियोऽस्मते युद्धं करिष्यतः॥

हरि० १६७ पितृष्वसुः पितृव्यं संबंधिमाः स्वसुतौ सुविति गर्भसंक्रमणान्निप्रायेमुख्यौ श्रेष्ठतरौ ॥ सन्निकृष्टे प्रदेशे ॥ सर्वं दुग्धादिक्षय्यं अक्ष्
द्रष्टौ च मया वत्स रूपेण जातौ तावमरोपमौ ॥ पितृष्वसुसुतौ मुख्यौ व्रजवासौ वनेचरौ ॥ वक्ष्यं च वनेतस्मिन्समायै व्रजवासिनं ॥ रा
जा धनुर्महं नाम राजयिष्यति वै सुखं ॥ सन्निकृष्टे व्रजात्तस्मिन्निवसंतु यथासुखं ॥ जन्मस्थामंत्रितस्यार्थे यथास्याः पर्वमिक्षय
पयसः सर्पिषश्चैव दध्नो दध्युत्तरस्य च ॥ यथानाम प्रदानाय नो साधिश्रयणाय च ॥ अक्रूर शीघ्रं गच्छ त्वं तावानय ममात्तया ॥
संकर्षणं च कृष्णं च द्रष्टुं कौतूहलं हि मे ॥ तयोरागमने प्रीतिपरा मम कृता नवैव ॥ दृष्टौ तु तौ महावीर्यौ निहित्य सामिप्य इति ॥
शासनं यदि वा श्रुत्वा मम तौ परिभाषितं ॥ नागच्छेतां यथाकालं निग्राह्यावपि नो मम ॥ सांत्वमेवं तु बालेषु प्रधानं प्रथमो नय
मथुरे शौवते मह्यं स्वयमेवानयाशु वै ॥ अक्रूर कुरु मे प्रीतिमेतां परमदुर्लभां ॥ यदि वा नोपजप्तोऽस्मि वसुदेवेन सुव्रत ॥ त
या कर्त्तव्यमेतद्धि यथा तात गमिष्यतः ॥ एवमाक्रूरमानस्तु वसुदेवो वसुपमः ॥ साकारां कारमात्मानं निःप्रकंपमभ्यरय
न् ॥ वाक्क्रशल्यैस्ताड्यमानस्तु कंसेनादीर्घदर्शिना ॥ क्षमां न सिसेधमयनोत्तरं प्रत्यभाषत ॥ ये तु तं ददृशुस्तत्र क्षिप्यमाण राम० १६७
मनेकधा ॥ धिग्धिगित्त सहक्रते वै शनैरूचुरवाङ्मुखाः ॥ अक्रूरस्तु महातेजा ज्ञानदिव्येन चक्षुषा ॥

शांतं दध्युत्तरस्य दधिमंडस्य स्निग्धस्त्वक्स्येस्वर्धः ॥ नो साधिश्रयणाय च कंजनादि याकसि हृद्ये कोदूदहत्वमुष्णाद् ॥ उप ॥
जसः विमर्दितः सागराकारं मतिगंभीरं आत्मानं मन ॥ -

तस्मिन्नेव मुहूर्ते मध्यरात्रे कंसमपाय्यवस्थितत्वात् ॥ ॥ सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ अष्टसप्ततितमोऽध्याये उग्रसेन पितामहः ॥ कंकः कंसं विनि

तस्मिन्नेव मुहूर्ते तु मथुरायां सन्निर्ययौ ॥ प्रातिमान्सुंदरीकान्देहद्रष्टुं दानयस्वियं ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे अक्रूरप्रस्थापनं नाम ॥
विंशो ॥ त्रिंशत्ये यदुवृषेहृष्टाः सर्वे ते यदुपुंगवाः ॥ निर्यातुमथ वर्गाहस्ते मेनिरे तं गतायुषं ॥ अंधकस्तु द्विजमनार्थे यदि विकृतं वचः ॥
प्रोवाच वदतां श्रेष्ठ समाजे कंसमोजसा ॥ असाध्यो वदत पुत्र कृतवाक्यं वाक्यपरिश्रमः ॥ एवमुक्तो गर्हितसद्भिर्बांधवेषु विशेषतः
अयादवोयदि भवान्स्म्यणुताव इयदुच्यते ॥ नहि त्वां यादवा वीर बलात्कुर्वंति यादवं ॥ असाध्या हृस्य यः पुत्रा ये येषां त्वमनुशासि
ता ॥ इक्ष्वाकुवंशजो राजा विनिहृत्त स्ववंशकृत् ॥ भोजो वा यादवो वा सिकं सो वासियथा तथा ॥ सद्वंतो शिरस्तात जरा मुंडोपिव
न्न ॥ उग्रसेनस्त्वयं शो योऽवस्मा कंकुलपांसनः ॥ दुर्जातिपेनयेन त्वमीदृशो जनितः सुतः ॥ नचात्मानो गुणास्तात प्रवदंति मनि
षिणः ॥ परेणोक्तं गुणा गोरूपं यांति सर्वार्थसंमिता ॥ दृष्टिश्चायं यदुवंशोऽयं नंदनीयो महर्द्धितः ॥ बालः कुलांतकृत्त्वं मूढो येषां त्वमनु
शासिता ॥ एतैरसाधुनिर्वाक्यैस्तया साधिति भाषितैः ॥ न चाप्यवसितं कार्यमात्मा च विहतः कृतः ॥ गुरोरनवलितस्य मानस्य म
हतामपि ॥

निःप्रहितमादेति वर्णते ॥ यदुवृषं वृषभसिंदवसुदेवं ॥ यदुश्चतेयदुशिंदिशोऽस्यते विनिहताः जातो मिहिरो निमानः गुणं
गुणसाफल्यं यशः असाधुमद्भिः वक्रूरसाधुतयुते ॥

आमादिनंप्रासंकार्य्यकिलं॥ आत्मावित्तं विवृत्तः अपाहृतःगुरोपूज्यस्य द्विजस्य वधेकृते रवत्तेपणंकःस्तुतंमन्यते तिसंबंधः अंतर्ग

त्तेपणंकस्तुतंमन्ये द्विजस्येववधेकृते॥ मान्याश्चवाभिगम्याश्च वृद्धास्तानयथाग्रयः॥ क्रोधोद्दितेषांप्रददेलोकानांतगतानपि॥
बुधेनतातदांतेननित्यमसुद्धितात्मना॥ धर्मस्यगतिरन्वेषामक्तस्यगतिरस्मव॥ केवलंत्वंतुदर्प्पेण वृद्धानभिसमानिदः॥ वाचा
तुदसिमर्मघ्राश्चमंत्रोक्तायथाकृतिः॥ वसुदेवंतुपुत्रार्थेयदिमंपरिगर्दसि॥ तत्रमिथ्याप्रजापंतंनिंदामिक्षपणंवच॥ दारु
णोपिपितापुत्रे नैवदारुणतांव्रजेत॥ पुत्रार्थेयापदःकष्टापितरःप्राप्नुवंतिदः॥ छादितोवसुदेवेनयद्दिपुत्रशिशुस्तदा॥ मन्य
सेयद्यकर्तव्यंतत्तद्दपितरंस्वकं॥ गर्हतावासुदेवंचयदुवंशंचनिंदता॥ त्वयायादवपुत्राणांवैरंजंविषमर्जितं॥ अक
र्तव्यंयदिकृतंवसुदेवेनपुत्रजे॥ किमर्थमुग्रसेनेनशिशुत्वंनविनाशितः॥ पुत्राम्नोनरकात्त्राेयस्मात्रातिपितरंपद॥
तस्माद्भवंतिपुत्रेतिपुत्रेधर्मविदोजना॥ यास्याहियादवःकृष्णसचसंकर्षणोयुवा॥ त्वंचापिविधितस्तासांजातवैरेणचेतसा
उद्धृतानिदसर्वेषांयदूनांहृदयानिवै॥ तयाद्दिमेवसुदेवेवासुदेवेचकोपिते॥ कृष्णेचभवतोद्वेष्ट्यंवसुदेवेविगर्हिते॥ शं
संतिचेमानिभयंनिमित्तान्यशुभानि॥ ॥

तानपिसमुद्रादिप्रतिष्टानपिबुधेनविरुध्यादांतेनजितेंद्रियेणअमुद्धितात्म
नउत्कंठितचित्तेना॥ मर्मघ्राहृदयेदेविदारिणाउद्धृतानिक्षतिकंपितानि॥

वैश्वानरपथेआग्नेयकोणश्रेयेकोंतेनापुच्छेन॥ परिघोद्रविमंडलेतितिर्यग्वृत्तिदंडः॥ पर्येतिपरिक्रामति॥ अपर्वणिअनवसरे

सप्र्याणोदत्तनिंतीव्रंस्वभानोंचनिशाचये॥ पुयचिधव्यत्रांसानिकारणेस्तुमामहे॥ राघवोरेण्दस्वातिमुद्धितिविवेगमस्तिनि॥
वक्रमंगारकवक्रेनिशायांघोरदर्शनः॥ बुधेनपश्चिमासंध्याप्राप्ताघोरेणतेजसा॥ वैश्वानरःपथेरुत्वायनिचारंचचारहः॥ के
तुनाधूमकेतोस्तुनक्षत्राणित्रयोदश॥ भरणपादिनिचिन्त्यानिनातुयांतिनिशाकरं॥ प्राक्संध्यापरिघग्रस्तानाभिबाधितिभास्क
रं॥ प्रतिलोमंचयांत्येतेभ्यादरंसोमगहिताः॥ शिवश्मशानिनिक्रम्यनिभासांगारवर्षिणा॥ उभेसंध्येपुरीघोरपर्येतिवहुवास
ति॥ उल्कानिर्घातनादेनपपातधरणीतले॥ चलत्सर्वणामहागिराणांशिखराणिच॥ ग्रस्तःस्वर्भानुनासूर्योदिवानक्रमजायत
धूमोयातिदिशोव्यामाज्ञुकाशिनासमाह॥ प्रस्त्रवंतिघनोरक्तंमांसाशनिस्तर्पयन्निव॥ चलितादेवतास्थानातेत्यजंतिविगह
नगान्॥ तानिराजविनाशायदेवताःकथयंतिदः॥ तानिसर्वाणिसंघम्योनिमित्तान्यशुभानिवै॥ त्वंचापिस्वजनद्वेषाराजधर्म
पराङ्मुखः॥ अनिमित्तागतक्रोधसन्निकृष्टभयोह्यसि॥ यस्त्वंदेवोपमंहृद्यंवसुदेवंवसुपमं॥ मोहात्क्षिपसिदुर्बुद्धेकुतस्ते
शांतिरात्मनः॥ त्वत्कृतोपोदिनस्नेहस्तस्मजानेपृथैवयं॥ अहितेसत्यस्यवंशास्यनतांहेणमुपास्महे॥ सहिदानिपतिर्दमो॥
येऽद्यसंतिवनेगतं॥ पुंडरीकपराक्रमंकृष्णमक्लिष्टकारिणं॥ छिन्नमूलोद्यथंवंशोयदूनांतत्कृतेकृतः॥

देवतादेवप्रतिमाः॥ –

हरि० मक्रूरसंधानं मुखावस्थाने कालसम्यक्परिज्ञानं कालसम्यक्तया परिगमितं ज्ञातयस्य सः॥इत्यष्टसप्ततितमः॥नवसप्ततितमे ध्या
१६९ ये अक्रूरागमानोत्सुकः॥केशिनो हयरूपस्य कृष्णाच्च वध उच्यते॥प्रागेव अक्रूरप्रेषणात्पूर्वमेव वाजिदैत्यः वाजिरूपो दैत्यः

कृष्णो ज्ञातीनुपमानाथ्य ससंभ्रमनेकरिष्यति॥त्वां तमेव तयानेन वसुदेवेन धीमता॥कालसम्यक्परिज्ञानो ब्रूहि त्वं यद्यदि
छसि॥मह्यं तु रोचते कंसम् वासुदेव सहायवान्॥गच्छ कृष्णस्य निलयं प्रीतिस्ते तेन रोचतां॥इति विश्लेषु दृष्टिं वंशे अंधकवाक्य
वेशं॥अंधकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः॥न किंचिदब्रवीत्क्रोधाद्विवेश स्वं निवेशनं॥तव सर्वे यथावेश्मया दवाश्रु
निविस्तरो॥जग्मुर्विगतसंकल्पाः कंसविकृतदर्शिनः॥अक्रूरोपि यथान्नमः कृष्णदर्शनलालसः॥जगाम रथमुख्येन
मनसस्तुल्यगामिनः॥कृष्णस्यापि निमित्तानि शुभान्यंगगतानि वै॥पितृतुल्येन संज्ञांति बांधवेन समागमं॥प्रागेव तु न
रेंद्रेण मथुरे गोग्रसेनिना॥केशिनः प्रेषितादूतो वधियोपिंद्रकारणात्॥सतु दूत वचः श्रुत्वा केशि क्लेशकरो नृणां॥वृंदाव
नगतो गोपान्बाधते स्म दुरासदः॥मानुषाणां मांसमश्नन्क्रुद्धो दुष्टपराक्रमः॥दुर्दांतो वाजिदैत्यो सावकरोत्कदनं महत्॥निघ्न राम० १६९
गाव सगोपालैर्गा वांपिशितभोजनः॥दुर्दमकामचारी च स केशी निरवग्रहः॥तदारण्यं श्मशानाभं नृणामस्थिविवृतं॥य
त्रात्मेस्मद्दुष्टात्मा केशी तुरगदानवः॥खुरैर्दारयते भूमिं वेगेनारुजते द्रुमान्॥हेषितैः स्पर्द्धते वायुं प्लुतैर्लंघयते नभः॥
वाजिरूपो दैत्यः कदनं खर्दनं पिशितभोजनः। मांशासी निरवग्रहः निराबाधः॥

आकंपितसटः आस्फालितकेसरः हरिणांशुर्न्येनिसंपातः। आगम्य इदिनादिनागमे प्रातःकाले काधेले मर्णमत्तु नाजवो दस्नवेग्रे॥

अतिप्रवृद्धो मन्नः अदुष्टात्मा वनगोचरः॥आकंपितसटो रौद्रः कंसस्य चरितानुगः॥हरिणां तद्वनं सर्वं तेन तत्पापकर्मणा॥कृ
तं तु रागद्वेषेन सर्वान्गोपान्जिघांसता॥तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत्॥नृभिर्गोधनैर्वापि सेव्यं ते वनवृत्तिभिः
॥संपात कृतपंथास्तेन तद्विषयमाश्रयं॥मदाबलितहृत्तेन नमांशान श्रमान्नराः॥नशाशुसुमरः क्रुद्धस कदाचिद्धनाग
मोजवान पोथसंचासं चोदितः कालधर्मणा॥ते दृष्ट्वा दुद्रुवुर्गोपाः स्त्रियश्च शिशुभिः सह॥क्रंदमाना जगन्नाथ कृष्णनाथमुप
श्रिताः॥तासां रुदितशब्देन गोपानां क्रंदितेन च॥दत्ताभयं तु कृष्णो वै केशिनं सोभिदुद्रुवे॥केशी चाप्युद्धतग्रीवः प्रकाशदशनेक्ष
णः॥हेषमाणो जवोदग्रो गोविंदाभिमुखो ययौ॥तमापतंतं संप्रेक्ष्य केशिनं हयदानवं॥प्रत्युज्जगाम गोविंदस्तोयदः शशिनं य
था॥केशिनस्तु तमभ्यासे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितं॥मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूचुर्हितैषिणः॥कृष्ण तात न खल्वेन सहसा तद्धया
स्मः॥उपसर्पितुमर्हसि बाल त्वं पापमेष दुरासदः॥एकं पसनेस्य सहज प्राणी स्तावबोधिश्वरः॥उत्तमः सर्वदैत्यानां द्रान वो प्रतियुधि
वासनपरसैन्यानां तुरगाणां महाबलः॥अवध्यः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्मणां॥गोपानां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधुसूद
नः॥केशिनाम हयपुंगवमतिं चक्रे रिपुसूदनः॥ततः सव्यं दक्षिणं च मंडलं स परिभ्रमन्॥पद्भ्यामुभाभ्यां सहयः क्रोधेनास
जते द्रुमान्॥

८८ः तं खाश्रयभूतं कृष्णं अभ्यासे समीपे॥

हरि. १७०

वल्गयोर्ल्ललाटस्था क्रोधजं जलं क्रोधप्रस्रवितं ॥ खुरोद्धूतावसक्तेन खुराग्रान्तेनोद्धृतं च दंतद्वसक्तेन मधुकद्योतोद्गु मधुपस्थिव
मुखे लंबसटे चास्य स्कंधदेशे घनाहतं ॥ वज्रयान्वतरं भागा सुहुर्वुः क्रोधजं जलं ॥ स फेनं वक्त्रजं चैव ववर्ष रजसाहतं ॥ हिमका
ले यथा व्योम्नि नीहारमिव चंद्रमाः ॥ गोविंदमरविंदाक्षं हेषितोत्कटरंगाकरैः ॥ स फेनं वक्त्रानिर्गर्णं प्रेक्षयामास नारत ॥ खु
रोद्धूताविसक्तेन मधुकद्योदपांडुना ॥ रजसा स हयः कृष्णं चकारारुणमूर्द्धजं ॥ प्लुतवल्गितपादस्तु तत्क्षमाणो धरां खुरैः ॥
दंतान्निर्दंशमानस्तु केशी कृष्णमुपाद्रवत् ॥ स संसक्तस्तु कृष्णेन केशी तुरगसत्तमः ॥ पूर्वाभ्यां चरणाभ्यां वै कृष्णं वक्षस्यताडय
त् ॥ पुनः पुनश्च स बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुरैः ॥ कृष्णस्य दानवो घोरं प्रहारममितौजसः ॥ वक्त्रेणास्यास्य घोरेणातीक्ष्णदंष्ट्रायुधे
न वै ॥ अदशद्बाहुशिखरं कृष्णस्य रुषितो हयः ॥ स लंबकेसरसटः कृष्णेन सह संगतः ॥ रराज केशी मेघेन स संसक्तः स्वरुवांशुमा
न् ॥ उरस्या सोरसा हंतुमियेष वज्रवान्हये ॥ वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ॥ तस्योपिक्तस्य बलवान् कृष्णोप्यमि
तविक्रमः ॥ बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुखे क्रुधसमादधत् ॥ स तं बाहुमसक्तो वै खादितुं भेत्तुमेव वा ॥ दशनैर्मूलनिर्मुक्तैः
सफेनं रुधिरं वमन् ॥ विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतान् ॥ अच्छिन्नैर्विकृतं वक्त्रे विसज्जेमुक्तबंधने ॥ निरस्तह
नुराविष्टशोणिताविकृतलोचन ॥ उत्कर्णो नष्टचेतासु स केशी बहु चेष्टत ॥ उत्पतन् स कृष्णस्य पादैः समहत्स्मुत्तं समुत्सृजन् ॥
र्वंतिहत्यांडुरजसा ॥ वाहुभ्याभोगिनं वक्त्रं हन्स्तुष्टं वा कटाभ्यां गंडाभ्यां ॥

राम. १७०

बाहुमेव अकुपशोमहधिरूपस्य पिनाकिना देवेरथितेन ।

स्विन्नो दीर्घरोमस्त्रोतस्तु निर्यस्तु च वरसोऽवत ॥ केशिवक्त्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुरशोभत ॥ व्यात्तस्य इव घर्मांते चंद्रार्ककिरणैर्घ
नः ॥ केशी च कृष्णसंसक्तः श्रांतगात्रो व्यरोचत ॥ प्रभातावनतश्चन्द्रः श्रितो मेरुमिवाश्रितः ॥ तस्य कृष्णभुजोद्धूता केपितोदशना
मुखान् ॥ पेतुः शिरदिनिस्तोयाः सिता ज्वालयाइवाब ॥ स तु केशी भृशं श्रांतः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ तं भुजे स्वायतं कृत्वा पाटि
तो वत्नवत्तदा ॥ स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विकृताननः ॥ केशानदन्महानादं दानवो व्यथितस्तदा ॥ विघूर्णमानसर्वां
गो मुखात्क्रुधिरमुद्वमन् ॥ नृशंसोऽगीकृतवपुर्निकृत्तार्द्र इवाचलः ॥ व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णबाहुना ॥ निपपा
त यथा कृत्तो नागो हि द्विदलीकृतः ॥ बाहुना कृतदेहस्य केशिनो रूपमाबभौ ॥ पशोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना ॥
द्विपादपृष्ठपुच्छार्द्धे श्रवणैकाक्षिनासिके ॥ केशिनस्तद्विधाभूतो द्वावर्द्धे रेजतुः क्षितौ ॥ केशिदंतक्षतश्चापि कृष्णस्य शुशुभे भु
जः ॥ वृद्धस्ता ग्रस्वाररये गजेंद्रदशिनांकितः ॥ तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वा च भागशः ॥ कृष्णपद्मपलाशाक्षो हसंस्त
त्रैव तस्थिवान् ॥ हते केशिनि दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियस्तथा ॥ बभूवुर्मुदितास्सर्वे हतविघ्ना हतक्लमा ॥ दामोदरं तु श्रीमं
तं यथास्थानं यथावयः ॥ अभ्यनंदन्प्रियैर्वाक्यैः पूजयंतः पुनः पुनः ॥ गोपा ऊचुः ॥ अहो तात कृतं कर्म लोकोऽयं कृतकं
टकः ॥ दैत्यः क्षितिचरः कृष्णं हयरूपे समास्थितः ॥

हरि॰

२७१ हतं तं वृंदावने त्क्षेमं सेव्यं नृमृगपक्षिणां॥ प्रतापाद्यमिदं तात केशिनं हयदानवं॥ हतानो बहवो गोपा गावो वत्सेषु वत्सला
नैके चाप्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना॥ एष संवर्त्तकं कर्तुमुद्यतः किल पापकृत्॥ नृलोके निर्वृतिं हत्वा वर्तुकामो यथा मुने
नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिगीषुषु॥ अपि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवीतले॥ अथाहं तद्धितो विप्रो नारदः स्वर्गमो मुनिः
प्रीतोस्मि विष्णो देवेति कृष्ण कृष्णेति चाब्रवीत्॥ यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया॥ त्वय्येव केवलं युक्तं त्रिदिवे त्र्यंबक
स्य वा॥ अहं युद्धोत्सुकस्तात त्वत्कृतेनोत्तरात्मना॥ इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः॥ पूतनानिधनादीनि कर्माणि तव दृष्ट
वान्॥ अहं त्वनेन गोविंद कर्मणा परितोषितः॥ हयात्तस्मान्महेंद्रोपि बिभेति बलसूदनः॥ कुर्वाणश्च वपुर्घोरं केशिनो दुष्ट
चेतसः॥ यत्त्वया पाटितो देहो भुजेनायतपर्वणा॥ एषो स्य मृत्युरेताय विहितो विश्वयोनिना॥ यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मा
न्मच्छासनं शृणु॥ केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि॥ स्वस्त्यस्तु भुवनो लोके साधु यास्यहं माचिरं गः॥ कृतशेषं

राम॰

च ते कार्यं शेषं स्वयं त्वमसि माचरं॥ त्वयि कार्यांतरगते नराइव दिवौकसः॥ विडंबयंतः क्रीडंति लीलां त्वद्बलमाश्रिताः॥
आसा सेवर्त्तकालो नारतस्या मद्यैदधे॥ हस्तप्राप्तानि युद्धानि राज्ञां त्रिदशगामिनां॥ पंथानः शोधिता मेस्मि विमानारोहि

२७१ णोध्वगाः॥

संवर्त्तकं प्रजयैः॥ कृत्यशेषं कंसवधादि॥

अनीतः सर्वमापेसादितेहैते॥ नवसप्ततितमः॥ ७९॥ अयातोगिति तमेध्या ये कृष्णस्मर रविक्रवा॥ नेतानि जाषश्यायात साय्यं त्रन
मितायेते प्रादुर्भूताउन्नताश्रते अग्रपश्चगा हयपत्यादयः। तेषु सद्यु मोपवासिषु नियतवासिषु उत्तानत्ताप्यविज्ञातहृदसविवा

ष्व काशाविप्रजयंते शाक्रलोके महीक्षितां॥ उग्रसेनसुतशांते पदस्थे त्वयि केशव॥ अतितस्तन्महद्युद्धं भविष्यति महीक्षितां
लोकाप्रतिकम्ममर्णि मंस्रपिष्यति पाडवः॥ भेदकालेन रेंद्राणां पक्ष्यहो भविष्यसि॥ त्वयि राजासनस्थे हि राजश्रियमनुत्तमे

वि

त्युजां सहंतिराजानस्तत्र नावानं संशयः॥ एष मे कृष्णसंदेशः श्रुतिनिस्तातिमेष्यति॥ देवतानां दिश्रानां जगतस्य जगत्पते॥
दृष्टमेतं भवतः कर्म दृष्टश्चासि मयप्रभो॥ कंसे त्वयः समेष्यामि साधिते साधुयाम्यहं॥ वैशं॰॥ एवमुक्त्वा तु स तदा नारदः खं
जगाम ह॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवसंगीतयोनिनः॥ गोपानु कृष्णसमासाय ववेशाब्रजमेव ह॥ ॥ इति श्री विष्णुपुर्वे हरिवंशे
केशिवधः॥ वैशंपायन उ॰॥ अथास्तं गच्छति तदा मंदरश्मौ दिवाकरे॥ संध्यारक्तनले व्योम्नि शशांके पांडुमंडले॥ नीडस्थे
विषुविहंगेषु समस्तु प्रादुर्हुताग्निषु॥ इषत्तमः संवृतासु दिक्षु सर्वासु सर्वसु॥ घोषवासिषु सुप्तेषु वासं ते तेषु सर्वा सुचा॥ न
क्तंचरेषु हृष्टेषु निशि पिनाकिवाकांक्षिषु॥ शक्रगोपाकृतये मंदप्रदीपे समासस्तस्करे॥ संध्यामयामिव गुहां संप्रविष्टे दिवा
करे॥

दिव्युशाक्रागोपाकृयमोदेइंद्रगोपास्मान मामोदेह र्षे तेषां वात पल्किष्टानांतदाध्यायन दर्शनात्॥

हरि·

१७२

अस्मासु तस्करेभ्य आपन्निवर्तते॥ आसन्नोपकारे वा॥ अधिश्रयणवेलायां वैश्वदेवार्थपाकश्रयणसमये व अयणकाले॥ गृहमेधि-
नां मासिकानां वैखानसैर्वानप्रस्थैः॥ साधुतातपसारे तापसा धुतावेखानसः स्मृत इति वचनात् वन्यैर्नीवारादिद्रव्यैर्हूयमानेरुपमा-
नेषु एकत्वं नात्यभिप्रायं॥ उपावृत्तासु प्रत्यागतासु॥ प्रकीर्णदामनीकेषु विक्षिप्तबंधनरज्जुषु॥ काल्यमानेर्वधनार्थं वात्यमा॥

अधिश्रयेवेलायां प्राप्तायां गृहमेधिनां॥ वन्यैर्वैखानसैर्मंत्रैर्हूयमाने कृताशने॥ उपावृत्तासु वेगेषु दुह्यमानासु च व्रजे॥ आ-
सक्तमादंरंतीष्वन्वहं वत्सेषु धेनुषु॥ प्रकीर्णदामनीकेषु गोपस्त्येवावयज्ञुषु॥ सलिलनादेषु गोपेषु काल्यमानेषु गोधने॥ क-
रीषेषु प्रज्वलत्सु दीप्यमानेषु सर्वशः॥ कष्टभारानतस्कंधैर्गोपैरभ्यागतैस्तथा॥ किंचिदभ्युत्थिते सोमे मंदरश्मौ विसत्कृति॥
स्वपक्षिगाहमानायां रजन्यां दिवसे गते॥ प्रासे दिनमुपरमा प्रवृत्ते चरणादासुरे॥ भास्करे तेजसि गते सौम्ये तेजसि उपस्थिते॥
अग्निहोत्राकुले काले सौम्ये देशे समुपस्थिते॥ अग्निषोमात्मके संधौ वर्तमाने जगन्मये॥ पश्चिमेनाग्निदाहेन पूर्वेणोत्तरवर्चसा॥ राम·
सा रम्या दिवसदशो यो ह्यकिंचितारगणाकुला॥ वयोनिवसिमुत्रातो वंधुभिश्च समागमं॥ संसद्भिः स्पंदनेनाशु प्राप्तो दानपतिर्व्रजं॥ १७२

नोकरीषेषु शुष्केषु गोमयपिंडेषु कृतेषु समिंधनार्थमग्नौ प्रक्षिप्तेषु॥ सौम्ये देशे मृगशिरसि चंद्रे चंद्रे उपस्थिते सति रौद्रांत-
द्रजकं कृतादित्ये कंसो निपातित इति पुराणवचनात्संधिरत्नार्वः अग्निषोमात्मके रात्रौ संबंधिनि संबंधिनि संधौ॥

पश्चिमेन आदित्यरश्मिरागाद्ग्निदाहेन पूर्वेणोत्तरवर्चसा॥ उत्तरं नाविवरो यस्मिन् तेन अल्पप्रकाशेनेत्यर्थः॥ तासां मुत्र-
यत्रागामां कृत्वादन्याद्रिसदृशो प्राग्भावे अग्निवर्णो पश्चिमभागे गौरवर्णेनेत्यर्थः॥ वासं उशतां कामयमानानां पंथानां बं-
धुभिः सह समागमं शोसद्भिः कथयद्भिः पक्षिभिः सह दानपतिः कृष्णो व्रजं प्राप्तः॥ अभ्याहरत्वाजदारुः उत्तानशायिनं अक्रू-

प्रविश्यन्नेव पप्रच्छ सान्निध्यं केशवस्य सः॥ रौहिणेयस्य वाक्रूरो नंदगोपस्य वास कृत॥ स नंदगोपस्य गृहं वासयवा बुधोपमः
अवतार्यति तोयानान् प्रविवेश महाबलः॥ प्रविशन्नेव वद्रीदिद दर्शादोहनेगवां॥ वत्सपमध्ये स्थितं कृष्णं स वत्समिव गोवृ-
षं॥ स तं हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन वै॥ एहि केशवतातेति प्रभाहरत धर्मवित्॥ उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रियावृतं
अभ्यक्रयौवनं कृष्णम् अभ्यक्रः प्रशसंशोह॥ अयं स पुंडरीकाक्षो सिंहशार्दूलविक्रमः॥ संपूर्णं मित्र जलमेघाभिप्रवर्तः प्रवद्धा-
कृतिः॥ मधेपधर्षणीयेन वत्सपवेषेण वक्षसा॥ द्विपनिधन कृतां सांगुजासो साधुभूषितः॥ मूर्तिमान् स्वपरहस्तास्त्राजगतो
ग्रस्य जाजने॥ गोपवेषधरो विष्णुः रुदच्याग्रतनुरुहः॥ किरीटजोच्छिन्नेनापि शिरसा छन्नवर्चसा॥ कुंडलोत्तमयोग्यास्य
श्रवणाभ्यां विभूषितः॥ हारार्हेणाच्चयीतेन सुविस्तीर्णेन वक्षसा॥ तपार्थे परिवर्तते॥ श्रियावृतं किशोरवयस्कं॥ रहस्याला-
पनिषदः पुंसनः अस्यग्रस्य प्रथम पूजाया भाजनं पात्रं॥ उदग्याग्र तनूरुह उर्ध्वं वितविरूप मजोमःश्रीवत्सः प्रायमेतत्
हर्षेपूर्णानि चक्रेण सा श्रुनेत्रेणाचैवहि॥ ७॥ ७॥

हरि. मन्मथाधिनाकामस्याश्रयभूतेन कामस्यापि द्योनकेनेति वा चरणास्यां चरणाभ्यां जाभ्यां य ऽभ्यां त्रिलोक्याक्रांतिभूताभ्यां त्रिलोक्या
१७३ आक्रांतिराक्रमणं भूतं अनुभूतं कृतं याभ्यां ताभ्यां ॥ अमनकरोद्दक्षिणहस्तः द्वितीयो वामः । इदमूर्मो आत्मनः प्रथमं पदमि ।

द्विषनतनभूताभ्यां भुजाभ्यां साधु भूषितः ॥ हाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां वृत्ताभ्यामुपशोभितः ॥ स्त्रीसदृशोपचयेनावपुषा मन्म
थाधिता ॥ पीतेवसानो वसने सोऽयं विष्णुः सनातनः ॥ धरणाश्रय भूताभ्यां चरणाभ्यामरिंदमा त्रिलोक्याक्रांतिभूताभ्यां
नुविपन्यां विवृक्षितः ॥ रुचिरोग्रकरस्यास्य चक्रोचित इवेन्द्रते ॥ द्वितीय उद्यतश्चापि गदासंयोगमिच्छति ॥ श्रुवंतोणो
नवायेदमथमं पदमात्मनः ॥ शोभने धनुविश्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरंधरः ॥ अयं भविष्यकथितो भविष्यकुशले द्विजाः गोप
लोयादवे वंशोन्हाणं विस्तरयिष्यति ॥ तेजसा यादवाश्चास्य शांते शोथ सदृशाः ॥ वंशमापूरयिष्यंति स्रोघा इव जलाणं
वे ॥ अस्येदं शासने सर्वं जगच्छास्यति शाश्वते ॥ निहतामित्रसामंतं स्फीतं कृतयुगे तथा ॥ अयमास्थापयेत्सुधा स्थापयि राम०
ताजगदशे ॥ राज्ञां भविष्यत्सु पदिनच राजा भविष्यति ॥ भूते त्रिविक्रमे जित्वा यथानेन प्रभुकृतः ॥ पुरा पुरंदरो राजा दे १७३
वतानां त्रिविष्टपे ॥ तथैव वसुधां जित्वा जित पूर्वं त्रिविक्रमैः ॥ स्थापयिष्यति राजानमुग्रसेनेन शंसयः ॥

तिकृता ॥ तच त्रिविक्रममभिप्रायं ॥ धुरंधरः कार्यवोढा भविष्ये पुराणाजन पूराः ॥

प्रसृष्टवैरगाधोयं प्रसतेयदेरंतस्यगाध ॥ पारदर्शकिः शोधकइत्सर्थः ॥ देवत्वर्थकारणेविल प्रयोजननिमित्तैः संसदनं ॥ इत्य

प्रसृष्टवैरगाधोयं प्रश्नैश्च बहुभिस्रुतः ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवादश्च पुराणोयं द्विगायते ॥ स्पृहणायो द्विजो कस्य भविष्यति च केशव
तथा ह्युस्योस्थितावुद्दिमानुष्यमुपजीवितु ॥ अहत्वस्याद्य वसति पूजयिष्ये यथाविधि ॥ विष्णुत्वेमनसा चैव पूजयिष्यामि
मंत्रवित् ॥ यद्वज्ञाति परिज्ञानं प्रोइ भविष्यत्वैन च ॥ अमानुषं वे ग्रिचेनं ये वान्येद्दिव्यचक्षुषा ॥ सोहं कृष्णेन वैरात्रौ संमंत्र्य
विदितात्मना ॥ सहानेन गमिष्यामि सत्रजोयदि मंस्यते ॥ एवं बहुविधं कृष्णं दृष्ट्वा देवत्वर्थकारणे ॥ विशेवेनंदगोपस्य कृष्णेन
रि सहसंसदं ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे अक्रूरागमनं ॥ वेशं० ॥ सनंदगोपस्य गृहं प्रविष्टः सहकेशव ॥ गोपवृद्धांश्च मानीय ।
प्रोवाचामितदक्षिणः ॥ कृष्णे चैवाब्रवीत्प्रीतो रोहिणेयेन संगतं ॥ श्वपुरीं मथुरां तात गमिष्याम सुखाय वै ॥ यास्यंति च
व्रजाः सर्वे गोपालाः सपरिग्रहाः ॥ कंसाज्ञया समुचितं कर माद्य च वार्षिकं ॥ वयं चैव प्रगंतारो रथमास्थाय संगताः स
मुद्रस्तत्र कंसस्य भविष्यति धनुर्ग्रहः ॥ तं द्रक्ष्यथ समृद्धं च स्वजनैश्च समेष्यथ ॥ पितरं वसुदेवं च सततं दुःखभाजनं ॥ दी
नं पुत्रवधश्रांतं युवामथ समेष्यथा ॥ सततं पीड्यमानं च कंसेनाशुभबुद्धिना ॥ दशाने शोषितं वृद्धं दुःखैः शिथिलतां गतं
कंसस्य भयसंत्रस्तं भवद्भ्यां च विनाकृतं ॥

शीतितमः ॥ एकाशीतितमेध्याये सर्वगोपतिमंत्रणं ॥ दर्शनं चैव लब्धं वांबेस्य कृष्णस्ये
त्रिवर्ण्यते ॥

हरि·
१७५

दर्शनं तेऽवार्य केशेषितं कामाधिदेहे पेः॥ पुत्रशोके वरी॥ दृष्टश्लिष्टं अत एव दुःखैः शिथिलतां गतः सोत्कंठेन पुत्रदर्शनोत्कंठायुक्तेनांतरा

दह्यमानं दिवारात्रौ सोत्कंठेनांतरात्मना॥ तां च दृष्ट्वा सिंगोविंद पुत्रे रमदितस्तनी॥ देवकी देवसंकाशां सीदंतिं विहतप्रभां॥
पुत्रशोके जस्तु ध्यंति त्वद्दर्शनपरायणां॥ वियोगशोकसंतप्तां विवत्सामिव सौरभेयीं॥ उपप्लुते त्वरणां दृष्ट्वा नित्यं मिलत्वा समं
स्वभाव शुवदनग्रसस्यां कस्य प्रभामिव॥ त्वद्दर्शनपरा नित्यं तवागमनकांक्षिणी॥ त्वत्कृते नेन शोकेन सीदंति वेतपस्विनी
त्वत्कृते लापेषु कुशलां त्वया बाल्ये वियोजिता॥ अरूपज्ञों न वविनो वक्त्रमास्यं दुवर्चसः॥ यदि त्वं जनयित्वा सा देवकी ता तत तप्य
ते॥ अपत्यार्थे त्रिकस्तस्या वरं येवानपत्यता॥ एकशोको हि नारीणाममपुत्राणां विधीयते॥ सपुत्रा लोकफले पुत्रे धिक्यजातेन
तप्यते॥ त्वं तु शाकसमपुत्रो यस्मात्त्वसदृशो गुणैः॥ परेषामप्यभयदो न शोचितुमर्हसि॥ दृष्टौ तवाद्य पितरौ परमं त्वत्त्व
मागते॥ त्वद्दृहे मज्जिव वृद्धं कंसो नाशुभबुद्धिना॥ यदि ते देवकी माता पृथिवी चात्मधारिणी॥ त्वां शोकसलिले मग्नामुत्त
रायितुमर्हसि॥ त्वं च वृद्धं प्रियसुतं वसुदुःखितं॥ पुत्रयोगेन संयुज्य कृत्स्नधर्ममवाप्स्यसि॥ यथा नागः सुदुष्टात्मा योऽयमितो
यमुनाह्रदे॥ विमूले च कृतः शोऽजोऽपयाथावे नूधरस्त्वया॥ दर्पोऽसि कृस्य बलवानरिष्टो विनिपातितः॥ व॥

त्मनाम्मनसा॥ तपस्विनी संतापवती त्वद्रूपदर्शो निरुपमः॥

राम०
१७५

प्रतिकर्तव्यं शोधनार्थं॥ उदाहृतं शास्त्रोक्तं॥ कृपणान्धिकान् उपदाराय उपहारायदौ कनापानिकं वलाजिनादानि॥

परप्राणहरः केशो दुष्टात्मा च हयो हतः॥ एतेनैव प्रयत्नेन हत्वा तु हृत्यद्रुः खितौ॥ यथा धर्ममवाप्नोषि त्वत्कृते परिचिंत्यतो॥ नि
क्षिप्यमानो ये हृष्टः पतिताने कसंसदि॥ ते सर्वे च कुरश्रेणिने त्रैदुःखानिताः श्री॥ गर्भाविकृतनादा निदुःखानि सुवहूनि श्री॥
माता ते देवकी कृष्ण केसस्य समहते स्त्री॥ मातापित्रोः सर्वेण ज्ञातेन तपेन वै॥ कृणवे प्रतिकर्तव्यं य यायोगमुदाहृतम्
एवं ते कुर्वतः कृष्ण मातापित्रोरनुग्रहं॥ परित्यक्ष्यते तो शोकं स्याच्च धर्मस्तवातुलः॥ वैशं०॥ कृष्णस्तु विदितार्थो वै तमाहे
मितदक्षिणं॥ बाढमित्येव तेजस्वी न च चुक्रोध केशवः॥ ते च गोपास्समागम्य नंदगोपपुरस्सराः॥ अक्रूरवचनं श्रुत्वाः स
विलुः कंसशासनात्॥ गमनाय च ते सर्वे जात्वा सर्ववृजवासिनः॥ सर्वे चोपायनं कृत्वा गोपवृद्धाः प्रतस्थिरे॥ करं चानडुहः स
र्पिर्महिषांश्चोपनायकान्॥ यथासारं यथायूथमुपातायपयोधृतां॥ तं समर्पयित्वा कंसस्य करं चोपायनानि च॥ ते सर्वे गो
पपतयो गमनायोपतस्थिरे॥ अक्रूरस्य कथां निसुसह कृष्णेन जाग्रतः॥ रोहिणीपद्मृतायस्य शाणिशा वत व र्तते॥ ततः प्र
भाते विमले प्रक्षिप्ताह्रसंकुले॥ निशाकरे रश्मिजाले त्रासादांन्दय से कृते॥ न स्यकृणस्वेतां णेपर्यस्ते प्रोक्तिपांगणे॥ प्र
मूषेपवनासारे क्लिदिते धरणीतले॥ त्राणाकारा सुता रासु सुप्तनिष्पति मासुच॥

हरि.
१३५

गुरुकंष्टहत॥ शकटारोपितं शकटे तृणादिनाछादितनीडे स्थापितं॥ सबाक्रूरहयजोडहयानां तृणचूर्णादि भक्षणपात्रे हये मोयब
संदृणं दत्वा स्तथा रथे प्रगाढयत्नमास्थाय हरणं तावब्रतीहतमत्वती तौ कियतामिति संबंधः भुजंगेश्वरं शेषं त्रा स्तां त्रासातौ

नेत्रामंतरधे रूपमुदगछदिवाकरः॥मुदगछा शीतकरणो निष्क्रांतः समपद्यत॥ एकोनाशायते रूपमेको वर्द्धयते वपुः॥
गोविंसमवक्ताणां श्रव्रजनिर्माणभुमिषु॥ मंत्रानावनेषु रोणेषु गर्गरेषु नदत्सु च॥ राममित्रियम्यमाने षु वत्सेषु तरुणेषु च॥
गोपेरापूर्यमाणासु घोषरथ्यासु सर्वतः॥ तत्रैव गुरुकंमांडं शकटारोपितं बक्रः॥ त्वरिताः प्रष्टतः कृत्वा जग्मुः स्पंदनवाहन
कृष्णोपरोहिणे यस्य सवैवामितदक्षिणः॥ त्रयोरथगताजग्मुस्त्रिलोकपतयो यथा॥ अथाह कृष्णमक्रूरो यमुनातारम
श्रितः॥ स्पंदनं तातरक्षस्व यत्नेन कुरु वाजिषु॥ हये मोयवसंदत्वा हयमांडेरथेतथा॥ प्रगाढयत्नमास्थाय पहरणांतानप्रकीर्ति
तां॥ यमुनाया ह्रदे तस्मिन् शेषाम्यामि भुजंगेश्वरं॥ दिव्यैर्भगवतैर्मंत्रैः सर्वलोकप्रभुर्यतः॥ गुह्यं भागवतं देवं सर्वलोकस्य भ
वनं॥ श्रीमत्स्वस्तिकमूर्द्धानं प्रणमिष्यामि भोगिनं॥ सहस्रशिरसं देवं मनंतं नीलवाससं॥ धर्मदेवस्य तस्यास्य ह्यद्य दिष्टं प्रभ
विष्यति॥ सर्वं तदमृतं प्रक्ष्यमसि कास्यमशेषयथा॥ स्वस्तिकायतनं हृद्याह्निजं श्रीविभूषितं॥ समाजस्तत्र सपर्शिप शांत
र्यं वे भविष्यति॥ आस्तां मां समुदिष्यंतो भवंतौ संगतावुभौ॥ निष्टतो भुजंगेंद्रस्य यावदस्मिन्ह्रदोत्तमान्॥ तमाह कृष्णःस
कृष्टेण गच्छ धर्मिष्टमाचिरं॥
धर्मिष्ठिनिमानिप्रायसंबोधनेमयिप्रमेकिमन्यसाधनेनेति

राम.
१३५

हृषामितुं स्वातु॥ अपरं कृष्णरूपं॥ विष्टरविनाभूमावेव॥

आवां स्वनुनराकौ स्वस्त्यया हानावुपासितुं॥ सकृदेयमुनायास्तु मस्रक्रामितदक्षिणा॥ रसातलेसदद्दशे नागलोकमिमंयया॥
तस्य मध्ये सहस्रस्यंदेमताजोष्ठितंध्वजं॥ नागनासकृहस्ताग्रे मुशलापाश्रितोदरं॥ असितांबरसंवीतं पांडुरं पांडुरासन
कुंडलैकधरं मत्तं सुप्तमंबुरुहेक्षणं॥ भोगोत्कराशने शुभ्रे स्वनदेहेन कल्पिते॥ स्वासीनं स्वस्तिकाभोगवराहासंभ्रमहाध
र॥ किंचिदुषच्या पहृत्तेन मुकिनाहेमचूलिनं॥ जातरूपमयेपद्मेमाजयाछल्लवत्सं॥ रक्तचंदनदिग्धांगं दीर्घबाहुमरिंदमं
पद्मनाभं सिताभ्रार्चं मालिर्ज्वलितते जसं॥ ददर्श भोगिनो नाथमेकमेवार्णवेश्वरं॥ पूज्यमानंद्विजैर्विद्रेवासुकिप्रमुखैःप्र
भु॥ कंबलाश्वतरौनभोनौ चामरकरावुभौ॥ आविजयेततौ देवं धर्मासिनगतंप्रभुं॥ तस्यासंगतोभासे वासुकिः पन्नगेश्व
रः॥ हृतोन्यैः सचिवैःसपैः कर्कोटकःपुरस्सरैः॥ तंघटैःकांचनैर्दिव्यैः पंकजोत्कृतमस्तकैः॥ राजानं स्ताप्यामासुस्तानमेकार्ण
वांबुभिः॥ तस्योत्संगे घनश्यामं श्रीवत्सच्छादितोरसं॥ पीतांबरधरं विष्णुं सुपविष्टं ददर्शसः॥ अपरं चैव सोमेनतु
ल्यसंहननं प्रभुं॥ संकर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना॥ सकृष्णस्तत्र महसा व्याहर्तुमुपचक्रमे॥ तस्य संस्तंभ
यामास वाक्यं कृष्णस्य तेजसा॥ सोनं भूयत् भुजंगानां तं नागवतमव्ययं॥ उदतिष्टत्तु नस्तोयाद्विस्मितो मितदक्षिणः॥
सतो रथस्थावासीनौ तत्रैव बलकेशवौ॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

ह०रि० व्याक्षेपेणाव्यावृत्ता॥ रूपिणामूर्त्तिमता इति काशीतितमः॥ काशीतितम शीतेनरजको निहतः पुरा॥ कुब्जा ह्यनुग्रहो भंगो धनुषः

१७६ निरीक्षमाणावस्थोस्यं दद्दशाद्भुतरूपिणौ॥ अथामकस्तु नस्त्रत्तदाक्रुरः कुतुहलात्॥ इच्छते तत्र देवेशौ निजवासासमातनः
तयैवासीन्मुरपगे सहस्त्रस्य धरस्य वै॥ ददर्शक्लिष्टमक्रुरः पूज्यमानं तदा प्रभुं॥ नृपश्च सदृसोछ्यायतं मंत्रेमनसाजपत्
रथे तेनैव मार्गेण जगामामितदक्षिणः॥ तमाह केशवो हृष्टः स्थितमक्रुरमागतं॥ कीदृशो नागलोकस्य वृत्तं भागवते हृदे॥
चिरं च भवता कालो व्याक्षेपेणाविलंबितः॥ मन्ये हृष्टं त्वयाश्चर्यं हृदये तेयथा चलं॥ प्रत्युवाच स तं कृष्णमाश्चर्यं भवता विना
किं भविष्यति लोकेषु स्थावरेषु चरेषु च॥ तत्राश्चर्यं मया दृष्टं यत्कृष्ण नु विदुर्लभं॥ यदिहापि यथा तत्र पश्यामि चरमामि
च॥ संगतश्चापि लोकेषु माश्चर्येणाह रूपिणः॥ अतः परतरं कृष्ण नाश्चर्यं द्रष्टुमुत्सहे॥ तदागच्छ गमिष्यामि कंसराजपुर
प्रभो॥ यावन्नास्तं व्रजत्येष दिवसांते दिवाकरः॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे नागलोकदर्शनं॥ वैशं०॥ ते तु पुष्कारयवरं राम०
सर्वरीवाम तौ जसः॥ कृष्णेन सहिता प्राय स्तथा संकर्षणेन च॥ विवस्वत्स्ते पुरीं रम्यां काले रक्तदिवाकरे॥ तौ तु स्वभवनं १७६
वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ॥ प्रवेशितौ बुद्धिमता ह्यक्रुरेणार्कतेजसा॥ तावाह वरवर्णाभौ जातो दानपतिस्तया॥ तत्क्रवा
तात्तगमने वसुदेवगृहे स्पृहा॥ युवयोर्हि कृते वीरः स कंसेन निरस्यते॥
आत्रवर्यते॥ प्रायान्मिथुरायां निर्गतान्॥

यास्यावो वा च्चावामिति वक्त्र्ये अक्रुरलोपद्धांदसः व्रतर्कितौ व्यलक्षितौ॥ तस्यैव कंसस्यैव॥ अनुशिष्टे शिक्षितौ॥ आलानांग

प्रत्यपते च दिवारात्रौ नेदृशात्य मित्यपि॥ तद्युवाभ्यां हि कर्तव्यं पितृत्वर्थं सुखमुत्तमं॥ यया सुखमवाप्नोति तद्धि कार्यं हितान्वितः
तमुवाच वतत कृष्णो यास्यावो वामतक्षितौ॥ प्रेक्षंतौ मिथुरावा शैराजमार्गं विधर्मिकः॥ तस्येव तु गृहं साधो यास्यावो यदि मन्यसे
॥ वैशं०॥ अनुशिष्टौ व तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकावुभौ॥ आलानात्स्यामिवोन्मुक्तौ कुंजरौ पुष्कलान्विणौ॥ तौ तु मार्गगतं हृष्ट्वार
जकं रंगकारकं॥ अयाचेतां ततस्तानि वासांसि रुचिराणि वै॥ रजकः सुतु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ॥ राज्ञां वासांसि येभ्यो
याचेतां निहतावुभौ॥ अर्हे कंसस्य वासांसि नानादेशोद्भवानि वै॥ कामरागनिशांतशोरंजयामि विशेषतः॥ युवां कस्य
वने जातौ मृगैः सह विवर्द्धितौ॥ जातरागाविंदे दृष्ट्वार क्रमाछादनं वरूः॥ अहो वो नाविगौ व्यक्तौ योभवेता विह्वागतौ॥ मू
र्खौ प्राकृतविज्ञानौ वासोया चितुमिछय॥ तस्मै चुक्रोधवै कृष्णो रजकाय व्यमेधसां॥ प्राणारिष्टं वमूस्तवि पिसज्जते वाक्यं प्रि
यो॥ तलेनाशिनकल्पेन सतन्मूर्द्ध्यताडयत्॥ गतासुः स पपातो र्व्यां रजको व्यस्तमस्तकः॥ तं हतं पश्चिदे वं त्यो भार्यास्तस्य विवि
क्रुशुः॥ त्वरितं मुक्तकेसस्यतग्मुकंसनिवेशनं॥ तावप्युभौ सुवसनौ जग्मतुर्माल्यकारणात्॥ तौधौ मालान्नुपणं तौ वेद्र
धग्रातौ द्विपाविव॥
जवं बंधनस्तंभः। बां पुवां सौ व्यस्तमस्तकः विपरीतस्थितमशिरा परिदेवं त्यो रुदंत्यः॥

हरि गुणकोऽग्रेथकः श्रीदामाख्यः भवतोः स्वं भवदायमेव॥ मद्रूपं भवामि सम्यग् भवती तिमद्रूपं भवाश्च वलेऽस्मर्थः॥ अस्मग्रे यस्मान

१७७ गुणकोनामतत्रासीन्मास्प्रीतिः प्रियंवदः॥ प्रभूतमाल्यपणावालस्त्वौ वाक्प्रियदर्शनौ॥ तं कृष्णः स्वनायाचामाल्यमर्थमितिप्र
हृष्टः॥ दिदस्तु वाचतत्कालेमालाकारमकातरः॥ तास्मौ प्रीतौ ददौ माल्ये प्रभूतं मल्यजीवितः॥ भवतोस्वमिदं चेति प्रोवाचप्रियद
र्शनौ॥ प्रीतः सुमनसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ॥ श्रीस्त्वां मद्रूप भवा सौम्य धनौघैरभिपत्स्यते॥ मलषावरमस्यग्रो माल्यवृ
त्तिरधोमुखः॥ कृष्णस्य पतितो मूर्ध्ना प्रतिजग्राह तं वरं॥ [illegible] विमाविवितदासमेनेमल्यजीवकः॥ सदर्शनमयसंविग्नो
त्तरं प्रतिपद्यतः॥ वसुदेवसुतौ तौ च राजमार्गगतावुभौ॥ कुब्जां ददर्शतु नृपः सानुलेपनभाजनं॥ तामाह कृष्णः कुब्जे
तिकस्येदमनुलेपनं॥ नयस्व भुजपत्राक्षि क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि॥ सास्मिताचेत्ता [illegible] भूत्वा प्रत्युवाचावुभे ॥ कृष्णं
जलदगंभीरं विद्युत्कुटिलगामिनी॥ राज्ञः स्नानगृहं यामि ते गृहाणानुलेपनं॥ ख्यातास्मागच्छ [illegible] हृदयस्यासि मे प्रियः॥ रामः
कुतश्चागमते सौम्य यन्मां त्वं नाव बुध्यसे॥ महाराजस्य दयितां नियुक्तामनुलेपने॥ तामुवाच हसंति तु कृष्णः कुब्जामवस्थि
तां॥ श्रावयोर्गात्रसदृशं दीयतामनुलेपनं॥ वियंहि देशकालिष्ययोमध्यप्राप्तावराननेः॥ दृष्ट्वा धनुर्महदिद्रंगच्छेचैवमद् १७७
हिमत॥ प्रत्युवाचाथसाकृष्णं प्रियोसि मम दर्शने॥ राज्ञार्हमिदमव्यग्रं तन्गृहाणानुलेपनं॥ तौ वुभावनुलिप्तांगौ वारु
गात्रौ विरेचतुः॥ तीर्थगोपकदिग्धांगौ यमुनायां यथावृषौ॥ यानुग्रहणनीर्थगोप्राप्माइत्सर्ग्यः॥

पुस्तकेः कुब्जानागस्यमध्ये॥ चिबुकस्येति ता॥ मतजाक्रेपंश्वमोम्मेदन्रतालेयथानरतितथाप्नुतोऽत्र णोविस्तरोगुणाविस्तारोपयो
स्तौ राजसमसद्राजकोयमुपगहे॥ गूढचष्टेननौ गूढः अप्रकृटं वेष्टने आननेमुखं मुखमिवबर्त्तमानप्रारंभइत्सर्ग्यः॥ तत्रश

तांतुकुब्जांस्तडोर्मध्येऽंगुलेनाग्रपाणिना॥ संनेसंतोलयामास कृष्णो लीलाविधानवित्॥ सा वृत्ममंगेस्तडुन्मत्ता स्वाध्येतांगाग्रा
विस्मिता॥ जहासोचैस्तनतटा ऋजुर्यष्टिलतायथा॥ प्रणयाद्वापि कृष्णं सा वचोपेमतकाशिनी॥ क्वयास्यसि मयारुद्धः कांतनि
श्चि गृहाणिमां॥ तौ जातहर्षविस्मयौ स्मेमतलाहे प्रममंत्यौ॥ विहस्य मारीप्रहसितौ कुब्जायाश्रुत विस्तरौ॥ कृष्णस्तु कुब्जां कामार्त्तां म
स्मितेवि मसर्जह॥ ततस्तौ कुब्जयामुक्तौ प्रविष्टौ राजसंसदं॥ वृत्तौ व्रजसंसिद्धौ गोपवेषविभूषितौ॥ गूढचेष्टाननौ भू
त्वा प्रविष्टौ नृपवेश्म तत्॥ धनुःशालां गतौ तौ तु बालावपरितर्कितौ॥ हिमवत्वनेसंभूतौ सिंहाविव बलोत्कटौ॥ दिदृक्षतौ
मदत्तत्रधनुरायोगभूषितं॥ पप्रच्छतुश्चतौवारीरवायुधमगारिकं तदा॥ भोकंसधनुषंपालश्रूयतामावयोर्वचः॥ क्वतरत
ह्नु सौम्य महोयंयस्यवर्त्तते॥ आयोगभूतंकंसस्य दर्शयिस्वयदीच्छसि॥ सतयोर्दर्शयामास रक्षद्भिर्नौस्तंनसेमिमं॥ अन
रोप्यमसंभेदं देवैरपिवासेसवैः॥ ततगृहीत्वा ततः कृष्णस्तुलयामास वीर्यवान्॥ दोर्भ्यां किम्नलयस्मा स प्रकृष्टे नांतरात्म राम
ना
जवेश्मनि॥ अपरितर्कितौ धनुःपालेरक्षितौ अयोगभूषितं असर्वतोयुक्तं इत्यादितस्मादिकटकोस्ते भूषितः॥ आयो
गभूतभूषणभूतं धनूरत्नमित्सर्ग्यः॥ ~

हरि. १५८

सघुपूरिरेपूर्णाचितुबु॥ निवृत्तेजातेसंभ्रमोपमंप्रलयतुल्यं॥ विस्फूर्जिता विविधंशब्दं कृता

त्रूजयिताथयाकामंतद्धनुर्दैत्यपूजितं॥ आरोपयामासबलीनामायामासवासकृत्॥ आनम्यमानेकृत्स्नेन प्रकर्षद्विरगोपमं
छिन्नाभूतमभून्मध्येधनुरायोगभूषितं॥ नक्राकुतद्धनुश्रेष्ठं कृत्स्नस्त्वरितविक्रमः॥ निश्चकाममहावेगः सचसंकर्षणोयु
वा॥ धनुषोभंगनादेनवायुनिर्घोषिकारिणा॥ चचालांतःपुरंसर्वं दिशःसर्वाःप्रपूरिरे॥ सतायुधागारनरोजातस्त्वरितविक्र
मा॥ समीपंनृपतेर्गत्वाकाकोल्लासोभ्यभाषत॥ श्रूयतांममविज्ञाप्यमाश्चर्यंधनुषोगृहे॥ निवृत्तमस्मिन्कालेयत्कृगतःसंभ्र
मोपमं॥ नरोकस्मापिसम्प्राप्तौशिखाविष्ठुतमूर्द्धजौ॥ नीलपीतांबरधरोश्वेतपीतानुलेपनौ॥ तावंतःपुरमज्ञातौप्रवि
ष्टौकामवेगिनौ॥ देवपुत्रोपमौवीरौबालाविवकृताशनैः॥ स्थितौधनुर्गृहेसौम्यौसहसास्वादिवागतौ॥ मयादृष्टौपरं
अकंरूविराछादनस्रजौ॥ तयोरेकस्तुपद्माक्षःश्यामःपीतांबरस्रजः॥ जग्राहतद्धनूरत्नंदुर्ग्राह्यंदेवतैरपि॥ तरुणबा
लोमहाचापौवज्राग्रेतमिवायसं॥ आरोपयित्वावेगेननामयामासलीलया॥ आकृष्यमाणेरत्नेनविबाणेबाकृशा
लिना॥ मुष्टिदेशेनकृंजिताद्विधाभूतमभज्यत॥ ततःप्रचलिताभूमिर्नैवभातिचभास्करः॥ धनुषोभंगनादेनभ्रमत
वनभस्तले॥ तदद्भुतमहंदृष्ट्वा विस्मयंपरमंगतः॥ नयाद्भपदर्शभूणांतदिहारवावुमागतः॥ नजानामिमहाराजकौता
वमितविक्रमौ॥ राम. १५८

हरि. १५९

हरिवंशेदुर्वेडिकायां॥ दाशातितमः॥ गुणाधिकेऽश्नातितमेमेचानीरचनोभ्यते॥ महामात्रायकंसस्यस्वजन्मार्थचिकीर्षितो॥ भोज
विवर्द्धनः॥ त्वधकृपूर्तिछिदोरितिधातुः अत्रतुछेदनार्थः भोजोछेदकः भोजविछेदकोवा॥ यस्मार्थेयन्निमित्तं अतिवर्त्तितुं॥ च

राकवैलाशसंकाशाणकोत्तुनगिरिप्रभः॥ सतुस्तत्रापरेत्नेवैनक्रास्तंनमिवद्विपः॥ निष्पपातानिलगतिःसानुगोमितविक्रमः
सधनुस्तद्विधाचत्वानजानेक्वापिनिर्गतः॥ श्रुत्वैवधनुषोभंगंकंसोविदितविस्तरः॥ विसृज्यायुधपालंवैप्रविवेशगृहोत्तमं॥
इतिक्खिजेषुहरिवंशेधनुर्भंगः॥ वेशं॰॥ सचिंतयित्वाधनुषोभंगंभोजविवर्द्धनः॥ बभूवविमनाराजाचिंतयन्नृनिशादुःखि
॥ कथंबालोविगतभीरवमन्मममहाबलं॥ प्रेक्षमाणस्तुपुरुषैधनुर्भंक्त्वाविनिर्गतः॥ यस्मार्थेदारुणंकर्मकृत्वालोक
विगर्हितं॥ पितृवसात्मजान्बालान्षडेवाहंनिपातये॥ दैवंपुरुषकारेणनशक्यमितिवर्त्तितुं॥ नारदोक्तंचवचनंनूनं
मयमुपस्थितं॥ नूनंराजाविचिंत्याथनिक्रम्यसगृहोत्तमान्॥ प्रेक्षागारंजगामाशुमेचानामिवलोककः॥ सदृष्ट्वास
र्वानियुक्तंप्रेक्षागारंनृपोत्तमः॥ श्रेणीनांदृढसंयुक्तंमंचवाटैर्निरंतरं॥

तिक्रांतुंनारदोक्तंवचनंतवयत्नोराजाचेरवसुदेवेनविफलीकृतइत्यादिरूपंप्रेक्षागारंरंगमंडपोपरिवर्त्तमानेराजगृ
हंच्चवलोककिंदृष्टः तुःसर्वनियुक्तंसर्वंचेतिप्रयत्नेश्रेणीनांएकशिल्पोपजीविनंअव्यवहिते

हरि॰ १३५

वलभीभिर्गोपानसीभिः कुटाभिर्मनःशिलाभिः प्रवृत्ताभिः चित्राद्यर्थं प्रसृताभिः स्तंभैश्च भूषितं सर्वतः सर्वत्र सारनिर्व्यूहं सद्वनारचि-
तं स्वायतं सुविशालं सुप्रतिष्ठितं अतिदृढं उदमालिकं सुश्लिष्टं उदग्रे उपरिभागः श्लिष्टं केऽशरद्दितो यस्मिन् तत्र यथास्थायथा

सोऽन्नमागारयुक्तानि वलभीभिर्विभूषितं॥ कुटीभिः संप्रवृत्ताभिरेकस्तंभैश्च भूषितं॥ सर्वतः सारनिर्व्यूहं स्वायतं सुप्रतिष्ठितं॥ उ-
दकप्रवणसुश्लिष्टं चारोहणमुत्तमं॥ नृपासनपरिक्षिप्तं संचारपथसंकुलं॥ छन्नं तद्वेदिकाभिश्च मानवीयमरत्नसं॥
सद्दृष्ट्वा भूषितं रंगमाज्ञापयत बुद्धिमान्॥ स्वसचित्राः समं ज्याश्च सपताका यथैव च॥ सुवासिताश्च पुष्पैश्च उपनीतोत्तरच्छदा
क्रियतां मंचवाटाश्च वलभीवीथयस्तथा॥ रंगवाटे करीषस्य सकल्यां तेरा ज्ञायोस्मय॥ घटास्तोरणशोभाश्च वलयश्चानुरूप-
तः॥ स्थाप्यंतां सुनिषाताश्च पानकुंभा यथाक्रमं॥ उदकारसदा सर्वे सिकाचनघटोत्तराः॥ वलयश्चोपकल्प्यंतां कषायाश्चैव कुं-
भशः॥ प्राश्निकाश्च निमंत्र्यंतां श्रेण्यश्च सपुरोगमाः॥ आज्ञाच दे यामल्लानां प्रेक्षकानां तथैव च॥ समाजे मंचवाटाश्च कल्प्यंतां
सूपकल्पिता॥ एवमाज्ञाप्य राजा स समाजविधिमुत्तमं॥ समाजवाटान्निष्क्रम्य विवेश स निवेशनं॥

सुश्लिष्टं साधु रचितं सुरा-
रोहसोपमानमित्यर्थः॥ नृपासनपरिक्षिप्तं नृपासनैर्व्याप्तं वपुष्मंतः स्पृहणीयाः उपनीतोत्तरच्छदाः अस्तृतोत्तरपराः मंच-
वाटरचितभूमयः रंगवाटे रंगभूमौ कषायारसाः प्राश्निकाः युद्धधर्मादिविदः सपुरोगमाः साग्रेसराः प्रेक्षकाणां युद्धसाक्षिणः

राम॰ १३५

सोपलोमं उद्वेरित्यर्थः॥ वारहृतोष्ठितोऽइं द्धजैर्बहुलतौ॥ कुशितौ गोपालकौ निपातः पातनं तदनंतरं आयत्यां उत्तरकालेनदा ते

आह्वानंतनमं च केन सम्मल्लद्वयस्य वै॥ चाणूरस्याप्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च॥ तौ तु मल्लौ महावीर्यौ बलिनौ बाहुशालि-
नौ॥ कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य हृष्टौ विवशतौ स्तरा॥ तौ समीपगतौ दृष्ट्वा मल्लौ जगति विश्रुतौ॥ उवाच कंसो नृपतिः सोपमानमि-
दं वचः॥ भवंतौ मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजोच्छ्रितौ॥ पूजितौ च यथान्यायं सत्कारार्हौ विशेषतः॥ तन्मन्नोयदि सत्कारास्मयतिसु-
कृतानि वै॥ कृष्णमिमे मदृष्टकमभिवध्यां स्वेनतेजसः॥ द्वावेतौ मम संदृष्टौ व्रजगोपालकावुभौ॥ संकर्षणश्च कृष्णश्च बाला-
वपिजितश्रमौ॥ एतौ रंगगतौ युद्धे युद्धमानौ वनेचरौ॥ निपातानंतरं शीघ्रं हंतव्यौ नात्र संशयः॥ बालाविमौ च पलिकाव-
क्रियावितिसर्वथा॥ नावज्ञा तत्र कर्तव्या कर्तव्यो यत्न एव हि॥ तासां युधि निरस्तासां गोपानां रंगसंनिधौ॥ आयत्यां च त-
दा तेन श्रेयो मम भविष्यति॥ नृपतेः स्नेहसंयुक्तं वचोभिहृष्टमानसौ॥ ऊचतुर्युद्धसंमर्दे मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ॥ यद्याव-
योस्तौ प्रमुखे स्थास्यते गोपकिल्बिषौ॥ हतावित्यवगंतव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ॥ यद्यावां प्रतियोत्स्येते तावरिष्टपरिप्लुतौ
आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वने कसौ॥ एवं वाग्विषमुत्सृज्य तावुभौ मल्लपुंगवौ॥ अनुज्ञाता नरेंद्रेण स्वगृहं प्रति
जग्मतुः॥ महामात्रे ततः कंसो व नाषेहस्तीजभवने॥

ववर्त्तमानकालेपिश्रेयस्सुखं प्रेतरूपौ मृतप्रायौ तपस्विनौ संतापवं-
तौ अरिष्टमनुयासौ॥ आवाभ्यां प्रमुखे अभिमुखं हंतव्याविति शेषः॥ तद्दृष्ट्वातिरादार्घः

हरि॰
१८०

मदेनउत्कटौसाटोपौकटौगंडौयस्यसमदोत्कटः कटः चंडः अतिकोपनः चंडस्तस्यंतकोपनइतिवचनात्॥ कृष्णपरायणाः कृष्णाश्रयाः॥

हस्तीकुवलयापीडः समाजद्वारितिष्ठतु॥ बलवान्मल्लोलाद्यवपूर्वः क्रोधनोनघु॥ हतोकटकटश्चंडः प्रतिवारणशोषणः॥ स संबोदयितव्यस्तेनावृद्धिरपूर्ववनौकसौ॥ वसुदेवसुतौ वीरौ येयथास्मात्तौगजनापुषौ॥ त्वया चैव गजेंद्रेण यदितो गोपुजावनौ॥ नवंतौ घातितौ रंगेन पश्यपश्य मदोत्कटौ॥ ततस्तौ पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवसबांधवः॥ छिन्नमूलो निराशश्च सपार्थो विनशिष्यति॥ येचेमे यादवामुर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः॥ विनंक्ष्यंतिच्छिन्नाशा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितं॥ एतौ हत्वा गजेंद्रेण मल्लैर्वा स्वयमेव वा॥ पुरीं निर्यादवां कृत्वा विचरिष्याम्यहं सुखं॥ पितापि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोद्वहः॥ शेषाश्च मे परित्यक्ता यादवाः कृष्णपक्षिणः॥ नचाहमुग्रसेनेन जातः किंतु सुतार्थिना॥ मानुषेणामवीर्येण यथा मां प्राह नारदः॥ माहात्मात्राउ०॥ कथमुक्तं नारदेन राजन्देवर्षिणा पुरा॥ आश्चर्यमेतत्कथितं त्वतः श्रुतमरिंदमः॥ कथमन्येन जातस्त्वमुग्रसेनात्पितुर्वना॥ तवमात्राकथं राजन्कृतं कर्मेदमीदृशं॥ अन्यापि प्रकृता नारी नेत्थं कुर्याच्चिनुगुसतः॥ विस्तरं श्रोतुमिच्छामि यत्रकौतूहलं हि मे॥ कंस उवाच॥ कथाकथितवान्यो मे महर्षिर्नारदः प्रभुः॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः॥ अयंततः क सदनाद्रुपवेशाकंसस्तोमुनि॥ चंडांशुस्तुल्यवर्चसा नेजसा मंडलेसमुद्वहन्॥

राम॰
१८०

मेरुमूर्द्धनि देवानां समाजे उपविष्टो भवमिति शेषः॥ रिपवो रिपोर्दुर्बलेपि कथं कीदृशो द्रुमिलो रजस्वला कृते पिस्ताने रजसावि-ला

कृष्णाजिनोत्तरीयेण कृष्णयज्ञोपवीतवान्॥ दंडी कमंडलुधरः प्रजापतिरिवापरः॥ गानाचतुर्णां विदानां विद्वान्गंधर्ववेदवित्॥ स नारदो यदेवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोव्ययः॥ तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि॥ पाद्यमासनं दत्त्वा संप्रवेश्य प्रवेश्य प्रद॥ सुखोपविष्टोथमुनिः दृष्ट्वा च कुशलं मम॥ उवाचैवं प्रातिमप्रातिमनदेवर्षेमावितात्मवान्॥ पूजितोहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्म्मणा॥ इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यतां॥ गतोहं देवसदने सोवर्णे मेरुपर्वते॥ सोहं कदाचिद्देवानां समाने मेरुमुर्द्धनि॥ तत्र मे त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतः॥ भवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः॥ तत्रैव देवकीगर्भो विष्णुर्जोकनमस्कृतः॥ योस्याग र्भोष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति॥ देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः॥ परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति॥ यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातने प्रति॥ नावज्ञा रिपवो कार्या दुर्बलेस्वजनोपि राज॥ नैवायमुग्रसेनस्तु पिता तव महाबलः॥ द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरूर्जितः॥ श्रुत्वाहं तद्वचस्तस्य किंचिद्दोषसमन्वितः॥ भूयोपृष्टं कथं ब्रह्मन्द्रुमिलो नाम दानवः॥ मम मात्रा कथं तस्य बुद्धिविप्रसमागमः॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधनः॥ नारद उ०॥ हंत ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन्यथार्थतः॥ द्रुमिलस्य च मात्रा ते संवादं च समागमं॥ सुयामुनेनाम नगं तव माता रजस्वला॥ प्रेक्षितुं सहैतासखीभिः गता वै सकौतुहलात्॥

प्रतिश्रुत्या प्रतिस्वनेन अभिनादितमुखरीकृता द्विरेफा भ्रमणा भ्रमरालंकृताः केसराबकुलाः तत्र नायते श्चानायते विद्रु॥
मता ओकाशमार्गेण उपवनं उपुष्पप्रधानं उद्यानोद्यानि एकस्मोत्सं सूतसाहित्येन कानना निश्चिताः सिद्धानि वनानि

सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमसानुषु॥ चचार नगशृंगेषु नदीषु कंदरेषु च॥ किंनराणां तु मधुराः प्रतिश्रुत्याभिनंदिता
श्रृण्वंती कामजननीर्वाचः श्रोत्रसुखावहाः॥ बर्हिणां चैव विरुतं खगानां च विकूजितं॥ अभिरामाभिसृष्टं च शृण्वती साध्वसममि
रोचयत्॥ एतस्मिन्नंतरे वायुर्वनराजीविनिःसृतः॥ रुद्यःकुसुमगंधाढ्यो ववौ मन्मथबोधनः॥ द्विरेफाभरणाश्चैव कदंबा
पुष्पहृता॥ मुमुचुर्गंधमधिकं संतता सानुसंस्थिताः॥ केसराः पुष्पवर्षैश्च ववृषुर्मदबोधनाः॥ नीपा द्रुमाश्च विभांति पुष्पकं
टकधारिणः॥ मद्धमं वृणच्छन्ना शाकगोपविभूषिताः॥ यौवनस्थेव वनिता सर्वधमराजेव वपुः॥ अथ सोऽसुरपतिः श्रीमान्
द्रुमिलो नाम दानवः॥ भविष्यद्दैवयोगेन विभ्रमन्नात्र नायते॥ कामगेन रथेनाशु तरुणादित्यवर्चसा॥ यदृच्छया गत
स्तत्र सुयामुनदिव्यया॥ विहायसा कामगमो मनसोप्यनुगामिना॥ स तं प्राप्य पर्वतेंद्रं द्युवतीर्हरियोत्रमाना॥ पर्वतो
पवने रम्ये रथं परस्यारुजं॥ उद्यानोमृतसंहितो वैरतुल्लगमूर्धनि॥ ततो बहून्य परेपेइरिव॥ नोकाननानि वनानि च

कृतिमानि उपवनानीति विवेकः नानाधातुपिनद्धैरिसारिदृतायां तेरूपलक्षितागिरानितिशेषः

नारायणोरुनिर्भिद्य जाता किमुर्वशीति संबंधः नारायणे इत्यादिश्लोकद्वयं वाक्यं अचिरप्रभा विद्युत् तया योषितां मध्ये तस्याः

सर्वत्रगुणसंपन्ने नंदनस्येव कानने॥ वैरतुंगशृंगेषु कंदरेषु नदीषु च॥ नानाधातुविनद्धेषु शृंगेषु रुचिरस्थितैः॥ नाना
वर्णविचित्रेषु कोवनं ज्ञनराजनात्॥ नानाकुसुमगंधाढ्यान् नानासत्वगुणैर्युतान्॥ नानाद्विजगणैर्घुष्टान् नानापुष्पफलद्रुमा
न्॥ नानौषधिसमायुक्तान् ऋषिसिद्धानुसेवितान्॥ विद्याधरान् किंपुरुषान् यक्षवानरराक्षसान्॥ सिंहान् व्याघ्रान् वराहांश्च महि
षान् शरभान् द्विपान्॥ सृमरांश्चमरांश्चैव कृष्णान् मातंगान् तरक्षून्॥ एवं बहुविधस्य रूपे शरमाणो नगोत्तमे॥ उराजद्व
न्नृपतिः स्वर्वेसुरसुतोपमं॥ क्रीडमानां समालिंग्य पुष्पं चैव प्रचिन्वती॥ ततस्तु रंतिसुश्रोणी स सह संस्कृतां॥ दृष्ट्वा सो नृप
तिः हृष्टा विस्मयं स तु तमब्रवीत्॥ कल्पेयं मृगशावाक्षी वनांतरविचारिणी॥ रूपौदार्यगुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा॥ शचीव
पुरुहूतस्य उताहो वा तिलोत्तमा॥ नारायणोरुनिर्भिद्य संभूता वरवर्णिनी॥ एषा स्याद् दयिता देवी योषित्सु किमुर्वशी॥ क्षी
रार्णवे मथ्यमाने सुरासुरगणैः सह॥ मंथानं मंदरं कृत्वा अमृतार्थे तिरस्कृतं॥ ततो भवी नूनमुत्तस्थौ देवी त्रिलोककांता विनि॥
नारायणांकललिता किंश्री रेषा वरांगना॥ नीलमेघांतरगता द्योतयंस्य चिरप्रभा॥ तथा योषिद्गणान् मध्ये रूपप्रद्योतयद्वनं॥
श्रीतावसुकुमारांगा प्रमवेकानिश्चाननाना॥ दृष्ट्वा रूपमनिंद्यांगा वि नांताम्या कुलेंद्रियः॥ काम स्व वशमापन्नो मनो विकल्पतीव
मे॥

वरूपं कर्ईवनं कमनिहृतं प्रद्योतयन् प्रवर्त्तते यद्यमध्ये वर्तमाना॥ सा योषिद्गणान्द्रूपेव द्योप्रेतयत् अडगमासाव अर्थः

हरि.

हृद्धयाग्निः कामानलः वर्द्धयति वर्द्धते स्वार्थे णिच्॥ मन्मथाग्निना मन्मथाग्निः पष्ठ्यर्थे तृतीया॥ मत्तकाशिनी त्वारलेनोपजस्य अनुपलस्य
उपायामिति शेषः यदा या पुरुषः अतिनिपुण इत्यर्थः॥ उपलम्भज्ञालोपायेस्वस्वायंपरिवर्स्यत्यतस्य॥ स्मयमानउपश्रोष्ठिमा

१८२ न् शक्तं तति मेंगानि कुसुमायुध सायकाः॥ प्रिवाह दिशिरायंचमिदं हं तावमेव पु॥ हृद्धयाग्निवर्द्धयति आज्यसिक्तइवानलः॥
कथमस्य भवेत्कार्यं शमं धिमन्मथाग्निना॥ किंनोपायेन किं कुर्यां जन्मेमत्तकाशिनी॥ एवं वकृवितयानोनोपलस्य च दानव
सूतमाह मुहूर्तं तु तिष्ठ सत्वमिहानघ॥ अहं यास्यामि तां हृष्टुं कस्येयमिति योषितां॥ प्रतीक्ष्य मा णातिष्ठ स्वयावदागमनं मम॥ श्रुत्वा तु वचनं सूतस्तथास्विति च सोऽब्रवीत्॥ एवमुक्त्वा दानवेंद्रो गमनाय मनो दधे॥ वायुपस्स्त्र बलवान् ध्यानमेवा
न्विचिंतयत॥ मुहूर्तं ध्यातमात्रे तु दृष्टं हृज्ञानबलाकृतः॥ उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमिवाययौ॥ उग्रसेनस्य वै रूपं कृ
त्वा संपरिवर्त्तसः॥ उपासर्प्यमहाबाहुः प्रहसन्दानवेश्वरः॥ स्मयमानस्य शानकैर्जग्राहामितवीर्यवान्॥ उग्रसेनस्य रूपे
णामात रंध्यधवषयित॥ सा पतिं स्निग्धहृदयातेभावेनोपसर्पती॥ शंकिता वाभवत्सा च कृशगौरवदर्शनात्॥ सा त
मा हे छिता भीता न त्वं मम पतिर्ध्रुवं॥ कस्य त्वं विकृता वारे येनास्मि मिलिना कृता॥ एकपत्नीव्रतमिदं मम संदूषितं त्वया॥
पत्युर्मे रूपमास्थाय नीचनीचेतकर्मणा॥ किं मां वक्ष्यंति रुषिता बांधवाः कुलपांसनी॥

विकुर्वन्॥ पसो स्निग्धं हृदयं यस्याः साः पतिस्निग्धहृदया भावेन रमणबुद्ध्या

राम:

१८२

प्रसक्ता प्रगतामक्किं कुर्वाणां भ्रमन्तीमित्यर्थः॥ क्षिमः प्रधिक्षिप्तस्तयैव॥ नियता संयता शुद्धकेशानिधुन्वंतीति ज्ञेयोक्तिः अप्रति

जुगुप्सितावचवर्णामिपतिपक्षिनिराकृत॥ धिक्कामिदृशमेको ते कुलं बुद्धि तेन्द्रियं॥ अविश्वासमनायुष्यं परदाराभिमर्शनं॥
सनामाह प्रसक्तेतां क्षिमकोपेन दानवे॥ ब्रूहि विदुमिलो नाम सोऽस्य प्रतिरूक्षितः॥ किमाक्षिपसि रोषेण मूढे पंडितमानि
नी॥ मानुषं पतिमाश्रित्य नीचं मत्तुवशोक्षिते॥ व्यभिचारात्र दुष्यंति स्त्रियः स्त्रीनाममार्गविता॥ नयासा नियता बुद्धिर्मनुषा
णां विशेषतः॥ श्रियंते हि स्त्रियो वंधोध्य निचारमतिक्रमे॥ प्रसूता देवसंकाशान्सुतानमितविक्रमः॥ अतिविदितं स्त्री
लोके पतिधर्मवती सति॥ सुदान्विधुविती केशानापसे यद्दिहृमि॥ कस्य त्वमिति यद्वादे त्वयोक्तो मत्तकाशिनी॥ कंस
धर्मस्त्री पुह सीतवपुत्रो भविष्यति॥ सामरोषा पुनर्भूता नेदे तितस्मितो वसे॥ उवाच मयि तां देवी दानवं द्रष्टुवादिनी॥ धि
क्केष्टनंसुहृदंयः सर्वानिदमेस्त्रीयः॥ संतिसायो निचहृत्राःसंतिवैवपतिव्रताः॥ यस्त्वेकपत्न्यःश्रूयंते अरुंधतीप्रमुखाः स्त्रियः
धृतास्तानिपतिसवालोकावेवकुलाधम॥ यस्त्वयामम पुत्रो वै दत्तो हृत्विनाशनी॥ नमवकुंमनस्त्वेषगृणुचाप्रियदुर्म
तेः॥ उत्सन्नत्पन्तिपुमान्त्वीचपतिवंशेममाभ्ययः॥ नविष्यतिमतेमत्सुयस्यदनेस्त्वयासुताः॥ द्रुमिल स्त्वेवमुक्तस्तु जगामाकाशमे
व तु॥ तेनैव रयमुख्येन दिव्येनाप्रतिगामिना॥ जगाम च पुरीं रिनामातातदद्धरैवतौ॥ सामेवमुक्त्वा भगवान् ततो नारदो मु
निसत्तमः

जगामिनाअप्रतिबंधं गंतु शीलेन॥ ७॥

हरि
१८३

जल्पाविव स्थितौ ब्रह्मन्नभिव्यंजकौ गीतगायनौ॥ इति त्र्यशीतितमः॥ चतुरधिके शीतितमेध्याये निरूप्यते॥ कंसमातंगमुख्यस्य मार

दीप्यमानस्तपोवीर्यसिद्धाद्रिरिवाज्वलन्॥ वल्लकीं वाद्यमानस्तु सप्तस्वरविमूर्छनात्॥ गायवोजल्पावीथ्यां वजगामनुमणोति
कं॥ शृणुष्वेदं महामात्र निबोध वचनं मम॥ तथ्यं चोक्तं नारदेन त्रिकालज्ञेन धीमता॥ अहं बलेन वीर्येण मदेन विनयेन च॥
प्रमाणे वर्णेवमर्येण तेजसा विक्रमेण च॥ सम्येनचैव दानेन नानेम समदर्शेपुमान्॥ विदित्वा सर्वमात्मानं वचनं श्रद्धश्मध्य
देवत्र जो हं सुतस्त्वेनमुग्रसेनस्य हस्तिपा॥ मातापितृभ्यां संत्यक्तस्थापितः स्वेन तेजसः॥ उभासामपि विदिष्टो बाधव श्चविशेष
तः॥ ताभ्यां न पि हनिष्यामि हत्वा गोपालकावुभौ॥ त त्र्छ गजमारुह्य सांकुशप्रासतोमरः॥ स्थास्ये त्वन्मद्ग मात्र समाजद्वारिम
चिरं॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे कंसवाक्यं॥ वैशं०॥ तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते द्वितीये समुपस्थिते॥ आपूर्यत महारंगयोरेर्य
त्रदिदृक्षुभिः॥ मगवोंद्धार्ध चंद्रश्च सतलो त्नमनूषितः॥ प्राक्षुरे वेश्मात निर्मुक्ते मात्यदामावतंसितैः॥ अलंकृतविराजद्धि
र्मारदे रिवतोयदैः॥ मंचभागैरसुनिर्मुक्तैर्युद्धायसुविभूषितैः॥ समाजवाटसुभ्रुश्चे समभेद्यो घदवार्णवः॥ स्तुकर्मद्रव्ययु
क्ताभिपताकाभिर्निरंतरं॥ श्रेणीनां च गणानां च मंचा सीतचलोपमः॥ अंतःपुरगतानां च प्रेक्षागाराण्यनेकशः॥ रेजुः राम०
कांचनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च॥ तानि रत्नौघदीप्तानि समानुप्रगहाणि च॥ रेजुर्जवनिकाक्षेपैः सपक्षाइवसेद १८३
ना
र्णोदरिणाघ्रहृत॥ निर्वृत्ते गते॥ ॥ श्री श्रीः॥

कुथाः कंबलमेदाः चित्रा नानारूपाः वलावदंशाप्रणीफलं दाडिमदिस्वाद्ये खवदंशोश्रोण्येराम्रादिभिश्चपूर्णाः फलनिर्मितैर्वदेंशैः
पानपात्रैः पूर्णा इति वा वीगेर्यश्रुकादिपानरसाः पानयोजितैः वीरेणापानार्थस्थापिताः प्रस्तरणाः प्रकृष्टास्तरणाः उत्तमागारिका

तत्र चामरहारैश्च भूषणानी च संजितैः॥ मणीनां च वराहाणां विचित्रा वेरुरर्चिषाः॥ गणिकानां पृथक्संघास्तुभेः रास्तरणांबरैः
शोभिता वारमुख्यानिविमानप्रतिमोजसः॥ तत्रासनानि मुख्यानि पर्यंकाश्चाद्रिरत्नयः॥ प्रकीर्णाश्च कुयाचित्रास पुष्पस्तवक
कुमाः॥ सौवर्णापानकुंभाश्च पानभूम्यश्च शोभिताः॥ फलावदंश पूर्णाश्चवीगेर्यैः पानयोजिता॥ अन्ये च मंचा बहवः काष्टसंच
यबंधनाः॥ रेजुः प्रस्तरणास्तत्र शतशोथ सहस्रशः॥ उत्तमागारिकाश्चान्ये सूक्ष्मजालावलोकनः॥ स्त्रीणां प्रेक्षागृहाण्यं
तिराजहंसा इवांबरे॥ प्राङ्मुखस्थस्य निर्युक्तो मेरुशृंगसमप्रभः॥ रुक्मपत्रैनिनस्तं भवित्र निर्योगशोभितः॥ प्रेक्षाग
रसकंसस्य चैप्रकाशोधिकश्रियाः॥ शोभितो माल्यदाम्नो ये निवासकृत लक्षणा॥ तस्मिन्नानाजनाकीर्णे जनौघप्रतिनादिते॥
समाजवाटे संस्तब्धकंपशानार्णवप्रभे॥ राजा कुवलयापीड समाजद्वारि कुंजरः॥ तिष्टति इति समाज्ञाप्यप्रेक्षागारमुपाय
यौ॥ सशुक्लेवाससि बिभ्रच्छेतव्यजनचामरः॥
उपरितेन गृहः प्रेक्षार्थगृहा चित्रैः निर्योगैर्बंधनरज्जुभिः शोभितः माल्यदामोपु
ष्पदामभिः निवासकृतलक्षणाः निवाससुखसदनेनकृतं लक्षणं राजयोग्यचिह्नं यस्मिन्सः राजा कंसः समाज्ञाप्य हस्तिपा
न

हरि॰
१८४

कक्षाप्रतोलीः करं सुंडादंडं वबाधम्याकुलं चकार॥ अथोद्यतपादादिघातेन सर्वांगानि विभिन्नः संमूढः अतिविह्वलः रराससआर्त्तस्वरं चकार
कृष्णे श्वेतमुकुटः श्वेताभ्र इव चंद्रमा॥ तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतः॥ रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोचुर्ज
यांशिषः॥ ततः प्रविविशुर्मल्ला रंगमावल्गितवल्गाः॥ तस्मिंश्च नागराः कक्षाः प्रविशुर्बलशालिनः॥ ततस्तूर्यनिनादेन क्ष्वेडिता
स्फोटितेन च॥ वसुदेवसुतौ हृष्टौ रंगद्वारमुपस्थितौ॥ वस्त्रावीवस्त्रसंवीतौ सुरवंदनभूषितौ॥ उद्यतौ द्वौ त्रिगायौ द्वौ बाहुशृंगौ स्वकृ
तोद्यमौ॥ आस्फोटयतिस्म सोऽम्बाह्ल्चैवार्गलोपमौ॥ तावापतंतौ त्वरितौ प्रतिषिद्धौ वराननौ॥ तेन मत्तेन नागेन चोद्यमानेन
वेगशः॥ समंत्र हस्ती दुष्टात्मा कृत्वा कुंडलिनं करं॥ वकारचोदितो यत्नेनिहंतौ बलकेशवौ॥ ततः प्रहसितः कृष्णस्त्रास्यमानो ग
जेन वै॥ कंसस्य तन्मतं चैव गजगर्दं सदुरात्मनः॥ त्वरते स्वल्पु किं सो यं गंतु वैवस्वतक्षयं॥ यो मामनेन नागेन प्रधर्षयितुमिच्छति
॥ स निकृष्टे ततो नागे गर्जमाने यथा घने॥ महसोस्य गोविंदश्चक्रे तालस्वनं प्रभुः॥ क्ष्वेडितास्फोटितं कृत्वा नागस्य सेऽभगत
स्वकं ससाकरं तस्य प्रतिजग्राह वक्षसा॥ विषाणांतरगो भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः॥ बबाधतं गजं कृष्णः पवनस्तोयदं य
था॥ स हस्ताग्राद्विनिष्क्रांतो विषाणाग्राच्च दंतिनः॥ विमुक्तः पादमध्याच्च कृष्णो द्विपमयोधयत्॥ सोऽतिकायस्तु संमूढो हंतुं कृ राम॰ १८४
ष्णमशक्नुवन्॥ गजः स्वेषु च गात्रेषु मथ्यमानो ररास ह॥ पपात भूमौ जानुभ्यां दशनाभ्यां तु तोदच॥ मदं सुस्राव रोषाच्च य
मपि वर्षे यथा घनः॥ कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुशीलया॥ निधनाय मतिं चक्रे कंसद्विष्टेन चेतसा ॥

६ प्रमुखे न जाटप्रदेशो विषाणं दंतं कृटासो गंडासौ ततस्तौ गजांगानि प्रगृह्यत्यनेन बलजद्दुर्णापरदं तो मारनं कृतमिति गम्य नेतोरणस्य वा
हनस्य हस्तिनः इति॥ स्वंगानि हंतो पुच्छे वेस्ये वं॥ भोजराजः कंसः विषमाद्विषणो भूत्॥ इति चेतुरसाति॥ ८४॥ पंचाशीतितमेऽध्या
स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुंभादनंतरं॥ दोर्भ्यां विषाणमुत्पाट्य तेनैव प्राहरत्तदा॥ स तेन वज्रकल्पेन स्वेन दंतेन कुंजरः॥ हन्यमा
नः शकृन्मूत्रं मुमोच च ररास ह॥ कृष्णेन जर्जरितगात्रस्य कुंजरस्यार्त्ततेजसः॥ कटाभ्यामतिसुस्राव वेगवद्रुधिरं शोणितं॥ लांगूले
चास्य वेगेन निष्कर्षद्धलायुधः॥ शैलशृंगाग्रसंलीनं वैनतेय इवोरगं॥ तेनैव गजदंतेन कृष्णो हत्वाऽनु कुंजरं॥ जघानेकप्र
हारेण गजारोहणमुल्बणं॥ सात्मतादं महत्कृत्वा विदंतो दंतिनां वरः॥ पपात समहामात्रो वज्रभिन्न इवाचलः॥ ततस्तौ
तु गजांगानि प्रगृह्य रणकर्कशौ॥ गजांश्च पादरक्षांस्य जघ्नतुः पुरुषर्षभौ॥ तांश्च हत्वा विविशतु मध्यं रंगस्य ताबुभौ॥ तांश्च
हतनागस्या वसिनौ सगदिव्यतार्क्ष्यविवेहूय॥ हृष्टं च धनकाश्च गोजाश्च दद्र्शो विनमानिनौ॥ क्ष्वेडितो कृष्णनादेन बाह्वोरा
स्फोटितेन च॥ सिंहनादैश्च तौ जेश्च हर्षयामास तु जर्जनं॥ तौ दृष्ट्वा भोजराजस्तु विषमादस्थामतिः॥ पौराणामनुरागं च हर्ष
चाजस्य भारत॥ ते हत्वा पुंडरीकाक्षो नंदं तं दंतिनां वरं॥ अवतीर्णो वराकारै समाज्ञे महापूर्वजः॥ इति हरिवंशे कुवलयापी
डवधः॥ वैशंपायन उ०॥ प्रविशंतं तु वेगेन माहन्ता चलितो वरे॥ पूर्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णे कमललोचने॥ १॥

क्षेमं च युद्धपरस्परं॥ मल्लानां हननेनैव प्रोक्तं कंसस्य सानुजस्य च॥ २

हरि॰ आयस्तमुखः खिन्नवक्त्रः स्वंधं स्वंध्रदेशावर्द्धनं तनुजातं स्वपे प्रसूतोयमितिवस्समाणत्वात् निकृंतेकपट्योधिनमितिसर्वत्रसं

१८५ गजदंतकृतो लेखं सुभुजं देवकीसुतं॥ जालाकृतं गदं वीरं मदेनरूधिरेण च॥ ३॥ वलमानं यथा सिंहं गृहमानं यथा घनं॥ व
कृशाहृ प्रहारेण चालयंतं वसुंधरां॥ उग्रसेनसमाजो क्ष्वदंति दंतोदतायुधं॥ कृष्णं तत्रायस्तमुखः सरोषं समुदैक्षत॥ ४॥
भुजासंक्तेन शुभ्रा ने गजदंतेन केसवौ॥ चंद्रार्द्धविंबसंसक्तौ यथे कश्चिस्वरौ गिरि॥ ५॥ वलमानितु गोविंदे स कृष्णो रंगसागरः
जनौघप्रतिनादेन पूर्यमाण इवाबभौ॥ ६॥ ततः क्रोधाभिताम्राक्षः कंसः परमकोपनः॥ चाणूरमादिशद्युद्धे कृष्णस्य सुमहाबलं
श्रंभमल्लं च निकृंतिमुष्टिकं च महाबलं॥ बलदेवाय सक्रोधो दिदेशाप्रिवपोपमं॥ कंसेनापि समाज्ञप्तश्चाणूरः पूर्वमेव तु
योद्धव्यं सह कृष्णेन त्वयायत्नविते तवै॥ सरोषेण तु चाणूर कषायीकृतलोचनः॥ आसावत्रैतियुद्धार्थमर्पोपूर्णोयियाधनः
१०॥ अवघुष्टे समाते तु निःशब्दस्तिमिते जनः॥ यादवा सहितोस्त ऋदंदं वचनमब्रुवन्॥ बाहुयुद्धमिदं रंगे सप्राश्निकमकांत
रं॥ क्रियाबलसमाज्ञातमशस्त्रं निर्मितं पुरा॥ १२॥ अद्भिश्चापि श्रमो नित्यं विनेयः कोजदर्शिभिः॥ करीषेण च मल्लस्य सततं स
कृयास्मृता॥ १३॥ स्थितो भूमिगतश्चैव योयथामार्गतिस्थितः॥ नियुध्यतस्य पर्यायैः प्राश्निकसमुदाहृतः॥ १४॥

वध्यते अवघुष्टे सत्त्वा आयुष्यनिवारिते विनेयः अपनेयः मल्लानां तु विशेषमाह॥ करीषेण चेति करीषं गोमयचूर्णं॥ राम॰ १८५

प्राश्निकैः युद्धविज्ञिकल्पांनरे णायुक्तांतरेण॥ युक्तमयुक्तं वेति विचारणा संपन्नाः कषायस्य रक्षन्त द्रव्यम्प्य संयमो नियमेन स्थिरता अव
जता आयामः हस्तपादादिप्रसारणं॥ सतक्रियाश्चे त्यास्क बले शारीरं॥ इयमेव पोडासिद्धिः एवमुक्तप्रकारेण तद्युधमवेरमपि

वालो वायदिवा मध्यस्थविरो वा कृशोपि वा॥ बलस्थो वा स्थितो रंगे ज्ञेयकल्पांतरेण वै॥ बलतश्च क्रियातश्च बाहुयुद्धविशारदे॥ निपा
तानंतरं किंचितं कर्त्तव्यं विजानता॥ १६॥ तदिदं प्रस्तुतं रंगे युद्धं कृष्णं मधेत्वयो॥ बालकृष्णो महानंदस्तात्रैनस्यादिवारणा॥ १७
ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्त्तत॥ प्रावलत श्रगोविंदो वाक्यं चेदमुवाच ह॥ १८॥ अहं बालो महानेष व पुषापर्वतोपमः
युद्धं ममानेन सहैरो वते बाहुशालिना॥ युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न नविष्यति मत्कृतः॥ न यद्धं बाहुयोधमं नैहृषयिष्यामियु
न्मंते॥ २०॥ योयं करीष्यधमश्चितोयधमश्च रंगजः॥ कषायस्य च संसर्गसमयो ह्युपकल्पितः॥ २१॥ संयमः स्थिरताश
र्व्यायामसत्क्रियाबले॥ रंगे च नियता सिद्धिरेतद्युद्धविदां मतं॥ २२॥ करूपश्चैवेरमेवं यदसे सवैरं कर्तुमुद्यतः॥ अ
त्रैवे निग्रहः कार्यस्तोष्यप्रिया महं जगत्॥ २३॥ करूपेषु प्रसुतोयं वाणुरो नाम नामतः॥ बहुयो धीशरीरेण कर्माभिरश्चात्र॥
विंतितौ॥ २४॥ एतेन बहवो मल्ला निपातानंतरं हताः॥ रंगप्रतापकामेन मल्लामार्गश्च दूषितः॥ २५॥ शास्त्रसिद्धिश्च योधम
नां संग्रामे शास्त्रयोधिनां॥ रंगे सिद्धिस्तु मल्लानां प्रतिमल्लैनिपातना॥ २६॥ रणो विजयमानस्य कीर्तिस्त्रैवति शाश्वती

यस्मादयमल्लः कंसो वा सवैरं कर्तुमुद्यतः अत्र विषये निग्रहः प्रतिपक्षस्य कार्यः रंगे चुताधो विजयो रंगप्रतापस्त कामेन

DR BHAU DAJI

हरि॰
१८६

रतिसुखं यस्य राज्ञः पंडितमानिनो रंगे आज्ञया वाक्यैश्चितु ये मदता हताः समं ज्ञानां वधो वधनिमित्तं पापं तस्यैव राज्ञो भवत्वहं तु मल्लद
ननप्रयोजकस्य भवतीति योजना॥ द्विगुणीकृतबाहुमध्यतिष्ठितग्रीवाकर्षणकंकरः सन्निपातउरसा आघ्रातः अवधूतं पादादि

हतस्यापि रणोऽन्यस्येनीकष्टं विधीयते॥ रणो युद्धमयतः सिद्धहतस्येद्दभूतोपिवा॥ साहि प्राणांतिकाया त्रा महडि साधूरंजिता॥२८
अयं तु मार्गो बलतक्रियात अवृत्तिस्मृतः॥ मृतस्यरंगे फस गर्जियतो वाकुतो रति॥२९॥ ये तु कैश्चित्स्वदोषेण राज्ञ पंडितमानिन
प्रतापार्थं हता मल्ला मत्स्यदं तु वधो हिंसः॥३०॥ एवं संजल्पतामेव तामां युद्धं सुदारुणं॥ उन्नासा मेघवद्धोरं धमरणासीयथा
ने॥ कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुनिश्वसकंटकैः॥ सन्निपातावधूतश्च प्रमाथोमिथनैस्तथा॥३२॥ तावुभावपि संश्लिष्टौ यथा श्रो
जमयो तथा॥ क्षेपणो मुष्टिभिश्चैव वराहोद्धतनिःस्वनैः॥३३॥ कीलैवज्रनिपातैश्च प्रसृष्टाभिस्तथैव च॥ शलाकानखपातै
श्च पादोद्धतैश्च दारुणैः॥३४॥ जानुभिश्चाशनैर्घोषैः शिरोभिश्चावघट्टितैः॥ तद्युद्धमभवद्धोरमशस्त्रं बाहुतेजसा॥३५॥ रामः
बाहुप्राणेन शूराणां समाजोऽप्यवसन्निधौ॥ अरज्यत जनः सर्वः सोत्कुष्टनिनदोत्थितः साधुवादांश्च मंचेषु घोषयंतस्तरंजनाः १८६

नाहरं प्रेरणं प्रमाथैर्विनिपातितं उन्मथनेऽतज्जेपणांते॥ एतद्रूपं वै मल्लगोष्ठ्यादष्टव्यं चावघटिते निर्यणास्फाजिने॥ ॥ कृत्वाय

ततः प्रविन्नवदना कृष्णप्रणिहिते रणाः ३७ न्यवारयंत तूर्याणि कंसस्येनपाणिना॥ प्रतिषिद्धेषु पूर्वेषु मृदंगादिषु तेषु वै॥३८॥ रे
संगता स्ववाद्यंत देवतूर्याणि एकशः॥ युध्यमाने कृष्णे केशव पुंडरीके निभेक्षणे॥३९॥ स्वयमेव प्रवाद्यंते तूर्याणि पात्रसर्वतः
अंतर्गगनगता देवा विमानैः कामरूपिणः॥४०॥ वैरुपिपाप्य रे सार्द्धं कृष्णस्य जयकांक्षिणः॥ जयसत्कृष्णचाणूरं दानवं मल्लरूपि
णं॥४१॥ इति समर्पयिस्य वैतं तु श्रैवन जो गताः॥ चाणूरेण चिरं काले क्रीडिता देवकीसुत॥४२॥ मल्ला मर्दयामास कंसस्य न
वदर्शिवान्॥ ततश्च बालवसुधां मंथाश्चैव जुपुणिरैः॥४३॥ मुकुटा चैव कंसस्य पपात मणि रत्नमः॥ दोर्भ्यामानस्य कृष्णस्य
चाणूरं पूर्णजीवितं॥४४॥ प्राहरन्मुष्टिना मुष्टिं वक्षस्याद्दस्य जानुना॥ निःसृते आसु रुधिरे तस्य नेवेसबंधने॥४५॥ तायत
येयथाघंटे कन्दोपरि विलंबिते॥ सोपपात तु रंगस्य मध्ये विस्तृतलोचनः॥४६॥ चाणूरो विगतप्राणो जीवितांते मस्तते॥
देहे न तस्य मल्लस्य चाणूरस्य गतायुषः॥४७॥ सन्निरुद्धो महारंगसज्ञै ज्ञेनैव उत्सते॥ रोहिणेयो बनेतृस्मिं चाणूरे बलदर्पिते
॥४८॥ जयाह मुष्टिकं रंगे कृष्णस्तो सल्लकं पुनः॥ सन्निपाते ततो मल्लौ प्रथमे क्रोधमूर्छिते॥४९॥ समेयातां रामकृष्णौ क्व
जस्य वशवर्तिनौ॥ कृष्णस्तोसल्लमुद्यम्य गिरिशृंगोपमं बली॥५०॥ भ्रमयित्वा शतगुणं निपिपेष्य महीतले॥ तस्य
कृष्णोनिपतत्स्य पंडितस्य बलीयसः॥ ॥

तपनीये सौवर्णे

हरि· १८७

खिलानिकृतमस्यप्रस्विन्नजातस्य॥ अवश्यायबिंदव॥ नीहारकणाम्यायतान्नियुक्तान्॥

सुस्रावरुधिरमत्यर्थंमुखगाममुमुर्पुनिः॥ संकर्षणस्तुविरुचंयोधयितामहाबलः॥५२॥ अंध्रमल्लंमहामल्लोमंडुजानिविदर्शि
यन्॥ मुष्टिनैकेनतेजस्वीशासनिस्तनपिलुना॥५३॥ शिरस्यस्यहनद्धीरोवज्रेणेवमहागिरं॥ सनिष्यतितमतिविस्तस्यतन
योनुवि॥५४॥ पपातनिहतस्तेनततोनादोमहाननूत्॥ अंध्रकोसत्वकोहत्वाकृष्णसंकर्षणावुभौ॥ क्रोधसंरक्तनयानोर
गमध्येवबजातु॥ समाजवाटेनिर्मल्लःसोमवद्भामदर्शना॥ अंध्रेतदामहामल्लेमुष्टिकेचनिपातते॥ येवसंप्रेत्तकागोपा
नंदगोपपुरोगमाः॥५७॥ नपहृष्टमितसर्वांगाःसर्वेतत्रावतस्थिरे॥ दर्पजेवारिनेत्राभ्यांवर्षमाणाप्रवेपती॥५८॥ प्रस्तवोत्थि
दिताकृष्णंदेवकीसमुदैक्षत॥ कृष्णदर्शनपुकेनबाष्पेणाकुलितेक्षणा॥ वसुदेवोजरांस्यक्त्वास्नेहेनतरुणायते॥ वारमुख्या
श्वतासर्वाकृष्णस्यमुखपंकजं॥ पपुर्दिनेत्रैर्भ्रमरैर्निमेषांतरगामिभिः॥ कंसस्याथमुखेस्वेदोन्युभेदांतरगोचरः॥६१॥ अ
नवघोषनियासिःकृष्णसंदर्शनेरितः॥ केशवायसयुमेनरोषनिश्वासवायुना॥६२॥ दीप्तमंतर्गतंतस्यहृदयंमनसोस्त्रि
ना॥ तस्यप्रस्फुरितोष्टस्यखिलालिकृतजस्यवै॥६३॥ कंसवक्त्रस्यरोषेणारक्तसूर्यायितेवपु॥ क्रोधरक्तान्मुखात्तस्यप्रसूता
स्वेदबिंदवः॥ पथारविकरःस्पष्टावसावश्यायबिंदवः॥ पथारविकरःसोज्ञापयत्संक्रुद्धान्पुरुषान्व्यापृतान्वहून्॥ गो
पावेतौसमाजौघानिक्रामेतांवनेचरौ॥६६॥ नैवेतौदृष्टुमिच्छामिविकृतौपापदर्शनौ॥ गोपानाममिमेराज्येनकश्चित्स्था
तुमनुत्तमः ६६

राम· १८७

पापेषुअपकारेषुनिगडाकारेगुरुनरैः॥ आयस्तनयनस्ताम्रलोचनः॥ विस्मस्तनुपर्णैः॥ विगताम्नरगोतः॥

नंदगोपश्चदुर्मेधाःपापेषुपिरतोमम॥ आयसैर्निगडाकारैर्लोहपाशैर्नियम्यतां॥६७॥ वसुदेवश्चदुर्वृत्तोनित्यंवनुचरोमम॥
अवृद्धार्हेणदंडेनक्षिप्रमद्यैवशासनं॥ येचेमेप्राकृतागोपादामोदरपरायणाः॥ ह्रियंतांगावएतेषांयच्चास्तिवसुकिंचन॥
एवमाज्ञापयानंतंकंसंपुरुषजापिणं॥ ददर्शयित्तनयनःकृष्णःसत्यपराक्रमः॥ हिंसेपितरिचुक्रोधनंदगोपेचकेशवः॥
तामांवव्यथांदृष्ट्वाविसंज्ञांचैवदेवकीं॥ ससिंहइववेगेनकेसरीजातविक्रमः॥ आरुरुहुर्महाबाहुःकंसनाशायमिच्युतः
७२॥ रंगमध्यादुत्पपातकृष्णःकंसमसंतोतिकं॥ असज्जाबाहुनात्तिष्ठेयथास्वस्थोयथायमः॥७३॥ ददृशुर्नदितंसर्वेरंगमध्या
त्समुच्छ्रितं॥ केवलंकंसपार्श्वेस्थंददृशुःपुरवासिनः॥ सोपिकंसयथायस्तःपरांतःफलधर्मणा॥ आकाशादिवगोविंदंमेनेत
त्रागतंवपु॥७५॥ सकृष्णेनापतत्कृत्वाबाहुपरिघसंन्निभं॥ मूर्द्धजेषुपरामृष्टःकंसोवैरंगसंसदि॥ मुकुटाश्चापतत्तस्यका
चनोवज्रभूषितः॥ शिरसस्तस्यकृष्णेनपरामृष्टस्यपाणिना॥ सहस्ताग्रस्तकेशस्यकंसोनिर्यत्नतांगतः॥ तथैवचविसं
मूढोवैकर्तव्यंसमपद्यत॥ निग्रहीतस्यकेशेषुगतासुरिवनिश्वसन्॥ नशशाकसुखंद्रष्टुंकंसःकृष्णस्यवैतदा॥ वैकुंठ
वासोकर्णाभ्यांछिन्नहारेणवक्षसा॥ प्रलंबांसोबाहुभ्यांगात्रैर्विसृतभूषणैः॥ त्रेशितेनोत्तरीयेणसहसाचलितानन

हरि. काल्येन कृष्णदर्शितेन॥ गतासुषमिति गतासौ रम्या कर्मणां॥ पित्रादिपरितोषार्थं क्रमेणाकालपर्ययिणो॥ विपर्यस्तं च सः क्षिप्तं

१८८ वेष्टमानः समाक्षिप्त कंसकाल्येन तेजसा॥७१॥ चकर्ष च महारंगे मंचात्तिग्मकेशवः॥ केशेषु तं बलात्कृष्य कंसं केशाद्धतागतं॥७२
कृष्यमाणः स कृष्णेन भोजराजो महाद्युतिः॥ समाजवाटे परिषां देहकृष्णं चकार हः॥७३॥ समाजवाटे कृष्टित्वा विकृष्यच गतासु
वो॥ कृष्णोविसर्जयामास कंसदेहमहूरतः॥७४॥ धरणां मदितः सर्वेतस्य देहसुरतोचितः॥ क्रमेणा विपरीतेन पांशुभिः परुषीकृतः
७५॥ तस्य तद्वदनं श्यामं सुमाहेन कृकंटेविना॥ नविभाति विपर्यस्तं विपलासयथांबुजं॥७६ च संग्रामं हतः कंसः स वाणोर परिच्छ
तः॥ केशाग्रह्मलिरस्तासुवीरमात्रनिराकृतः॥७७॥ तस्य देहप्रकाशं ते सहसा केशवार्पितः॥ मांसच्छेदघनासर्वे निरवाग्र प्रभो
वितद्धदः॥७८॥ तं हत्वा पुंडरीकाक्षः प्रहर्षाद्विगुणप्रभः॥ ववंदे वसुदेवस्य पादौ निहतकंटकः॥ मातुश्च शिरसा पादौ निषा
द्यपरुनंदनः॥ शौभिंवतत्र वीर्येडे कृष्णमानंदनिःसृतैः॥८०॥ यादवांश्चैव तान्सर्वान्यथाश्रान्तं यथावयः॥ पप्रच्छ कु
शलं हृष्टो दीप्यमानस्व तेजसः॥८१॥ बलदेवोपिधर्मात्मा कंसभ्रातरमुर्जितं॥ बाहुभ्यामेव तरसा सुनामानामपोथ
यत्॥८२॥ तेजितारौ जितक्रोधौ चिरविप्रोषितौ व्रजे॥ स्वपितुर्भवनं वीरौ जग्मतुर्हृष्टमानसौ॥८३॥ इति हरिवंशे कंसव रामं० १८८
धः॥७५॥

हरिहरिवंशे दुर्वेदिकायां पंचाशीतितमः॥ ७५॥ ॥

षडशीतितमेध्याये विलापः कंसयोषितां॥ मातुश्च मेचणां पत्नाविज्ञेषेकं सयातिनः॥ वारभ्रतेयु स्मरणां प्रियंयस्यतस्मिन्नेहि

वेशं॥ नन्नरिंपतितं दृष्ट्वा चाणाणुणपमिवमद्रं॥ कंसपत्नोहते कंसे समंता स्पर्यवारयन्॥ तं महीशायनेसुसंस्थितिनायं हत
पुर्व॥ तापस्मिहृष्ट्वा क्रोशंतिमगोमगपतिं यथा॥ हाहतास्ममहावाहो हतानाद्दतवांधव॥ वीरपत्नोहतेवीरे त्वयिवि
रवत प्रिय॥ इमोमवस्थापद्यंत पश्यमांतवनेष्टिकं॥ कृपणा राजशार्दूल विलपामः सबांधवः॥ छिन्नमूलास्मसंहता
परित्यक्तास्त्वया विभो॥ त्वयिपंचत्वमापन्ने नाथेस्माकं महाबले॥ कोनकोयपरिवांगीरतिसंसर्गलालसाः॥ जतरश्व
विवेष्टताशयनापानिनेष्यति॥ इदंतेसदर्शंसौम्य रुधिरस्त्राससमाकृतं॥ दहस्वकेमुखं कांतनिस्तोयमिवपंकजं॥ इमे
तेश्रवणे शून्ये नशोभेते विकुंडले॥ शिरोधरोयासं जाने सततं कुंडलप्रियः॥ द्युतिसमुकुटो वारस्तविरत्नविभूषितः॥ च
स्तंपसिरसोजस्त्रां योद्धमरा कंसप्रभः॥ स्वनेन हि कलत्रेणतवांतःपुरशोभिनः॥ कथंदानेन कर्तव्यं तपिजोकांतरं गते॥
ननुनाम स्त्रियः साध्या प्रियभोगेषु वंचिताः॥ पतिनाम परिसाजास्ते तु नस्त्राजगृहाति॥ अहो कालो महावीर्यो येन पर्य
यकर्मणा॥ कालवुत्समपत्नानां त्वं छिन्नमपनायसे॥ वयं हुस्तेघ्नुवंचिताः सुरेषेबत्वयेधिता॥ वरणामोविधवाना
थकथंकार्पणमाश्रिताः॥ स्त्रीणां चरित्रनुधानां पतिरेकः परागति॥
किंनेष्टासमाप्तिः तद्रूपं वेधिनो संहृताजाताः वर्तव्यं वर्त्तितव्यं कार्पणपं देत्वं वारिक्रनुधानासघ्नीनां

स्वर्गप्रतिष्ठे देवे स्वर्गभोगोपमैर्भोगैः यो जरासंधबलं दृष्ट्वा तत्पुत्रत्वं प्राप्तवान् ॥ यत्तोऽयं हत ॥ जिताद्दिग्विजयं कृतवान् सत्वं मानुष ।

त्वं हि नः सा गतिश्छिन्ना कृतांतेन बलीयसा ॥१४॥ वैधव्येनाभिभूताः स्मः शोकसंतप्तमानसाः ॥ अहो कृतांतस्य वशं गतस्त्वमसि वर्जितुनि
॥१५॥ रोदितव्ये ध्रुवे नष्टाः कुर्गच्छाम त्वया विना ॥ सहत्वया गतः कालः त्वदंके क्रीडितं गते ॥१६॥ त्वमेव नाथ विहीनास्मो भृत्या हि
न संगताः ॥ अहो बलविपन्नास्मो विपन्ने त्वयि मानद ॥१७॥ एकरुष्कृतकारिणः सर्वे वैधव्यलक्षणाः ॥ त्वया स्वर्गप्रतिष्ठित्वे
लालितास्मरति प्रिय ॥१८॥ त्वयि कामवशाः सर्वा मनस्याकुलगच्छति ॥ अस्माकं त्वमनाथानां नाथो ह्यसि सुरो प्रियः ॥१९॥
श्वासां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो ॥ प्रतिवाक्यं जगत्त्राय दातुमर्हसि मानद ॥२०॥ एवमार्तकलत्रस्य सास्यमानेषु
बंधुषु ॥ गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति नः ॥२१॥ नूनं कांततरा कांत परलोके वरस्त्रियः ॥ यतस्त्वं प्रस्थितो वीर विहा
य मां गृहे जनं ॥२२॥ किं न ते करुणा वीर नार्यास्त्विता सु नूरिषु ॥ यात्वं मां दंदतीषु यत्ने दाघ्या वबुध्यसे ॥२३॥ अहो निकरु
णा यात्राः नराणां मोहदेहिकः ॥ यत्सरित्यस्य दाराश्चामिरपेत्ता व्रजंति हः ॥२४॥ अपति तं वजुष्येयो न तु शूरस्त्रियाः पति ॥
स्वर्गस्त्रिणां प्रियाः शूरस्तेषामपि कृताप्रियः ॥२५॥ अहो हि प्रमदरूपेन नयता त्वं रणप्रियः ॥ प्रहृतं न कृतांतेन सर्वमिमं तरा
त्मसु ॥२६॥ हतजरासंधबलं जितायत्तां अग्रसंयुगे ॥ कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतीपते ॥२७

मात्रेण कथं हत इति योजना ॥ ॥

॥० पाशाधरं वरुणं रुदिते ध्या शायः अंतः करुणं रुदितानुशायः अतएव विनाथ सिंजीवेस्याः परिदेवने रोदनं धारमाऊः किंच ॥ यं

इंद्रेण सह गंगायां कृत्वा सायकविग्रहं ॥ अमरैरजितो युद्धे मर्त्येनासि कथं हतः ॥२८॥ त्वया सागरमध्ये संविक्षोभ्य शूरदृष्टि
रत्नसर्वस्वं हरणं जितापाशधरं कृते ॥ त्वया घोरजनस्या घर्मे देव षति वासवे ॥ सायकैर्जलदामिताः बलाद्वर्षप्रवर्षितं ॥
प्रवायावनतास्सर्वे तव तिष्ठंति पार्थिवाः ॥ प्रेषयंतो वराहांणि रत्नान्याच्छादनानि च ॥ तं वैदेवक त्मस्यद्य वीर्यस्य शत्रुभिः ॥
कथं प्राणांतिके घोरं मारङ्गं त्रयमागते ॥ प्राप्तास्मो विधवा शाह त्वयि नाथे निपातिते ॥ अप्रमत्तप्रमत्तेन कृतांतेन निराकृत
यद्वेवनाय गंतव्यं युरिवाविस्मृता वयं ॥ वाङ्मात्रेणापि पामिति व कन्ये कप स्त्रिमः ॥ प्रसादनाय भीतास्म पादौ ते यामम
र्दिनः ॥ अलं दूरप्रवासेन निवर्त्तस्व पुराधिप ॥ अहो वीर कथं केशे पे निषण्णः रणपांसुषु ॥ शयातस्य हि तेन नूनमो कथं नो हि
जते वपु ॥ केन सुप्तप्रहारो यदत्तो स्मो कमत किंतः ॥ प्रहृतं केन सर्वासु नारीष्वेवं सुदारुणं ॥ रुदितानुशयो नायो जीवे
त्या परिदेवने ॥ किंवयं सतितेगंध्ये सदस्रत्वारुदामहे ॥ एवस्मिन्नंतरे दीना कंसमाता प्रवेपती ॥ कामेव रूपकमे पुत्र
इति रोदरूपति नर्त्तं ॥ साप श्यन्निहतं पुत्रं निष्प्रभं शशिनं यथा ॥ रुदयेनावदीनेन भ्राम्यमाणा पुनः पुनः ॥ पुत्रं सम्म
न्निवाक्से तिहा हता स्मा ति वा सति ॥ स्नुषाणामार्त्तनादेन विललापरुरोद च ॥ सा तस्य वदने दीनं समुत्त्वंगे पुत्रगृद्धिनि ॥ हं
ता पुत्रेति कारुण्यं विललापार्त्तया गिरा ॥

सती तिरोरुपती अतिशयेन रुदंति ॥

हरि

विहृते श्वनामते धर्मात्मनि तिवक्रोक्तिः मत्सुपुत्रे त्यजि प्रायः निर्याणि मदङ्गी महाप्रस्थानानुकूलाः आरुह्य उत्ताद्य। कामार स्तडागस्त

१८०
पुत्रस्पूरव्रते युक्तानां तीनां नेन्दिवर्द्धनः॥ किमिदं त्वरितं वत्स प्रस्थानं कृतवानसि॥४३॥ प्रसूतमश्वानसि विहृत्ते किं पुत्र नियमं विना॥
बत्सपैवेवि भर्तृमो मेरते कृतलक्षणः॥ रावणेन पुरा गात स्रोको यं साधु संमतः॥ बलश्रेष्ठेन लोकस्य राक्षसानां समागमे॥४५
एवमुक्तिवीर्यस्य महासुरनिपातितः॥ बांधवे मा नयं घोरं दुर्निवार्यं भविष्यति॥४६॥ तथैव त्वान्न घस्यम मपुत्रस्य धीमतः
ज्ञातिभ्यो नयमुत्पन्ने ज्ञारी रांतकरं महत्॥४७॥ सा पतिं नृपतिं वृद्धमुग्रसेनं विचेतसं॥ उवाच रुदती वाक्यं विवर्णा वदनाम्बुय
४८। राज्ञे हि राजन्नृशु दात्मनपश्य पुत्रं जनेश्वरं॥ शयानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलं॥४९॥ अस्य कर्मणि महाराज निर्याण
मदङ्गे क्रियां। प्रेतत्वमुपपन्नस्यागतस्य यमसादनं॥५०॥ वीरभोज्या निराज्ञा निवयं चापि पराजितः॥ गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णके
समत्कारं कारणात्॥ विजयं तानि वे राणिज्ञां ते ज्ञा तिर्भविष्यति॥ प्रेतकार्याणि कार्याणि मृतः किम पराध्यति॥५२॥ एवमुक्त्वा

राम०

१८०
पतिं भोजं केशानारुह्य दुःखिताः॥ पुत्रस्य मुखमीक्षंति विलजापे वशानजं॥५३॥ इमास्ते किं करिष्यंति नार्यो राजन्सुखो चि
ता॥ त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथा॥५४॥ इमं ते पितरं वृद्धं कृष्णस्य वशवर्त्तिनः॥ कथं द्रक्ष्याम सुष्पं तं कासार
सलिले पथा॥५५॥ अद्य ते जननी पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे। प्रस्थितो हूरमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनः॥५६॥ अद्य दो वीर
स्य भाम्याकृंयो ता ते नाभिवर्त्तिनः॥ ब॥
डागस्त्वस्य त्रजेयथेति॥

रतिषडशीतितमः॥८६॥ सप्तासीतितमेध्याये राज्ञो विज्ञप्तिरुच्यते॥ उग्रसेनाभिषेकश्च कंससत्कारपूर्वकः॥ रिषस्य पातेपानं यस्य
सविषपीतः निधनाच्चाधिलं मरणं दुःखमापं श्वनभिज्ञा मां मुग्धानां स्त्रीपरिदेवितमात्रेण कृतं तत्राधिरवजु निश्चितं शोको विधी।
आश्रिय मम मंदापानीयसेनयकोविदः॥ दानमान गृहीतानि नृप्तान्मेतानतेगुणैः॥ रुदंतितव नत्यानि कुलानि कुलयूथपः॥ उ
त्तिष्ठन्पशार्दूलदीर्घबाहो महाबलः॥ त्वद्दिदानं स्तनं सर्वं पुरमंतपुरं तथा॥५७॥ एवं विलपतानां तु कंसस्त्रीणां सुविस्तरं॥
जगाम स्तं दिनकरः संध्यारागेण रंजितः॥ ॥इति खिले पु हरिवंशे कंसस्त्री विलापः॥ वैशं०॥ उग्रसेनस्तु कृष्णस्य समापं दुः
खितो ययो॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तो विषपीत इव स्वजनः॥१॥ सदद्दर्भ गृहे कृष्णं यादवैः परिवारितं॥ पश्यानुतापाध्यायं तकं
सस्य निधनं किलं॥ कंसनारी प्रजापाश्च श्रुता सेककर्मणा त्व कृष्णं॥ गर्हमाणं तयात्मानं तस्मिन्यादवसंसदि॥ अद्येभ्यापा
बालेन न च रोषानुवर्त्तिना॥ वैधर्म्यं त्वा सदृशांगं कंसस्यास्य कृते कृतं॥ कारणं पेरव्यनु नारीषु प्राकृतस्या विज्ञायते॥ एवं मार्त
रुदतीषु मयात्रहरिणा शिते॥ परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते॥ कृतं तस्यानभिज्ञानं स्त्रीणां कारुण्य संनवा॥ कंसस्ये
हि वधः श्रेयान्प्रागेवाभिमतो मम॥ सतां मुद्वेजनी यस्य पापेष भिरतस्य च॥ लोके पतितवृत्तस्य पुरुषस्यात्समेधसः॥
अक्लिष्टं मरणं श्रेयो न विक्लिष्टस्य जीवितं॥ कंस पापरुचि श्चैव साधूनां चाप्यसंमतः॥ धिक्त्वाद्दपतितश्चैव जीविते वास्यकादय
यते जायते इति यो जनापुरुषस्य निष्ठुरस्य

DR BHAU DAJI MEMORIAL

स्वर्गस्थैस्तु स्त्रो विधार्यते निधार्य्यते॥ राज्ञां कर्मणा षष्ठी फलं सिद्धि॥ विपरीतस्य निषिद्धस्ये स्येदुन गरस्य रद्दा त्वा पुत्र देहस्य यास्यां दिशं
स्वर्गे तपोन्नतांवासः फलं पुण्यस्य कर्मणा॥ इहापि यस्य साधु क्रुस्वर्गस्थैरेव धार्यते॥ यदि स्युर्निवृत्ता लोका स्वधर्मस्य परा प्रजा॥
नराधर्मप्रवृत्ताश्च नराज्ञामनयः स्मशोत्॥ निग्रहे दुष्टवृत्तीनां कृतांत कुरुते फलं॥ इष्टधर्मेषु लोकेषु कर्त्तव्यं पारलौकिकं॥
श्रुतीवदेवारक्षेत नरंधर्मपिरायणं॥ कर्त्तारः सुलभालोके दुष्कृतस्येह कर्मणां॥ हृतः सोयं मया कंसः साधेतदवगम्यते॥ मृ
त्युच्छेदः कृतस्तस्य विपरीतस्य कर्मणः॥ तदेष सात्वतां सर्वशोकात्त्रप्रमदाजनः॥ पौराश्च पुष्यांश्रेणश्च सात्वतां सवणिवद्दि
एवं ब्रुवति गोविंद विवेशावनताननः॥ उग्रसेनो यदुन् गृह्य पुत्रकिल्विषशंकितः॥ स कृष्णं पुंडरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि
बाष्पसंदिग्धया वाचा दीनया मंक्षमानया॥ पुत्रनियतितक्रोधेनीतो यास्यां दिशं वपु॥ स्वधर्माधिगता कीर्तिनाम विश्रावित
बुद्धिः॥ स्थापितो स्वपुमहात्मा शंकिता रिपवः कृता॥ स्थापितो यादवो वंशोगविता सुहृदः कृता॥ सामंतेषु नरेंद्रेषु प्रताप स्थे प्र
कांत्नितः॥ मित्राणि त्वां भजिष्यंति संश्रयिष्यंति पार्थिवाः॥ प्रकृतयोनुयास्यंति स्थास्यंति च द्विजातयः॥ संधिविग्रह मुख्या
स्त्वां प्रणमिष्यंति मंत्रिणः॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णं पदातिगणसंकुलं॥ प्रतिगृह्णाण कृष्णेदं कंसस्याकृत मव्ययं॥

संयमनौ॥ सामंतेषु निकटा वर्त्तिषु प्रकृतयः स्वाम्याद्याः अनुयास्यंदि अनुगता भविष्यंति अव्ययं अक्षयं

संस्थाहस्तिकराणि मृत्त्र्स्थं मध्यं ऋाच्छादनानि तन्त्रियाणि योगे उपाये पर्याप्ते सुखसाध्ये प्रतिष्ठितायां स्थापितायां यदूनां वंशे॥ ग

धन भ्रमन्च यत्किंचिद्रत्नाम्याच्छादनानि च॥ प्रतिज्ञं तु नियुक्तांवेत्वदीयाः कृष्ण पूरुषाः॥ स्त्रियो हिरण्यं यानानि यच्चान्यद्वसु किंच
न॥ एवं सुविहितेयोगे पर्याप्ते कृष्ण विग्रहे॥ प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां शत्रुसूदनः॥ त्वं गतिश्चागतिश्चैव यदूनां यदुनंदनः
शृणु यब्रुवतो वीर कृपणानामिदं वचः॥ अस्य त्वत्तो पदंध्वस्य कंसस्याशुभं कर्म्मणः॥ तव प्रसादाद्गोविंद प्रेतकार्यं क्रियेत
तस्य कृतानरेंद्रस्य विपन्नस्योर्ध्वदेहिकं॥ मस्तु योहं समार्यश्चकरिष्यामि स गेसह॥ प्रेतसत्कारमात्रेण कृते बंधव कर्म्म
णि॥ आनृण्यं लौकिकं कृष्ण गता किल भवंति ह॥ अस्यामिंपस्य मंकृत्वा चितिस्थाने विधनतः॥ तोय प्रदानमात्रेण कंसस्यान
णामानुयात्॥ एतन्मे कृष्ण विज्ञाप्य स्नेहो मे मम युज्यतो॥ प्राप्नोतु सुगतिं तत्र कृपणः पश्चमां क्रियां॥ एतछ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्ण
परमविस्मितः॥ प्रत्युवाचोग्रसेनं वै सांत्वपूर्वमिदं वचः॥ का जयुक्तमिदं तात त्वयैतत्प्रतिभाषितं॥ सदृशं राजशार्दूलवृत
स्य च कुलस्य च॥ यत्त्वमेवंविधं ब्रुवे गतस्यपि दुरतिक्रमे॥ प्राप्ते तेन यसत्कारं कंसः प्रेतगतो पि सन्॥ कुलेमहति ते जन्म
विदा विदित वानसि॥ कथं तत्जायते तात तियति दुरतिक्रमाः॥ स्थावराणां च भूतानां जंगमानां च पार्थिवः॥ पूर्वजन्मकृ
तकर्म कालेन परिपच्यते॥ श्रुतवतोर्थवंतश्च दातारः प्रियदर्शनिः॥

तिराहृः कन्यागतिपोष्टान्यानयितावा॥ अग्निसंस्कारं तिर्यति देवं॥

हरि.

१५८२

काललत्वतुकारणं तुशब्दात्कर्म्म च॥ प्रग्रहो नुग्रहः पक्षांतरे बाधकमाह॥ अहमिति॥ प्रसद्यतो दृष्टत्वादत्र संशयो नास्ति॥ तर्हि का
लश्चेत् परायणं परः कारणं तदाश्रितः किं करिष्यति किमर्थं स्वीक्रियते॥ यतो यमकारणमिति॥ कालयति सर्वमिति कालः॥

ब्रह्मण्यानयसंपन्ना दीनानुग्रहकारिणः॥ लोकपालसमस्तात महेंद्रसमविक्रमः॥ क्षितिपालाः कृतांते न नीयंते नृपसत्तम॥
धार्मिकाः सर्वशो वज्र प्रजापालनतत्पराः॥ कृतं धर्मरितादांतः कालेन निधनं गतः॥ स्वयमेव कृतं कर्म्म शुभं वा यदि वाशुभं
प्राप्तकालस्मतत्सर्वं दद्यते खलु देहिनः॥ एवमेव तद्हितामायारु विज्ञेयासुरैरपि॥ यथायमुच्यते लोको यत्र कर्मैव कारणं
कालेनाभिहतः कंसः पूर्वकर्म्मप्रचोदितः॥ कालस्तु सर्वभूतानां निग्रहः प्रग्रहे रतः तस्माद्यवांति भूतानि कालस्य वशगानि वै
स्वदोषेणैव दग्धस्य सूनोस्तव नराधिपः॥ नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणं॥ अथवाहं न विप्रामि कारणं नात्र संशय
परावरविशेषज्ञाया स्येति समदर्शिनः॥ गतिकालस्य ये सिद्धा मोक्षतत्त्वस्य पारगाः॥ ब्रवीमि यदहं तानं तदनुष्ठीयतां वच राम०
ः परायणाः परकालः किं करिष्यत्यकारणं॥ कालस्तु बलवान् राजन् ज्ञेयाहि मा गतः॥ नहि राज्येन मे कार्यं नाप्य १५८२
हं नृपकांक्षितः॥ न चाधिराज्यलुब्धेन मया कंसो निपातितः॥

परमात्मेत्याह॥ कालस्त्विति॥ गतस्त्वं नृपकांक्षितः॥ भावप्रधानो निर्देशः नृपत्वस्य कांक्षितं आकांक्षा यस्य सः

अंगभूतः विनाशकमगम्यं गतः तद्रूपश्चगाः हंतः अभिषिच्यस्वशास्मानमिति शेषः निःसृष्टेरत नैष्ठिकेन नैधनेन शादिना

किं नु लोकहितार्थाय कालः सर्वथैव मुत्तले व॥ अंगभूतः कलस्यास्य सानुगो विनिपातितः॥ अहं सरावगो मध्ये गोपैः सह वने चरः॥
प्रभिमा विचरिष्यामि कामचारी यथा गजः॥ एतावदुक्त्सोप्यवेयं सत्येनैतद्ब्रवीमि ते॥ न मे कार्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं कृपतामिदं॥
भवान् राजस्तु मान्यो मे यदुनामग्रणीः प्रभुः॥ विजयायाभिषिच्यस्व स्वराज्ये राजसत्तम॥ यदि ते मत्प्रतिकार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा
मयानिसृष्टे राज्ये स्वे चिराय प्रतिगृह्यतां॥ वैशं॥ एतदुक्त्वानुवचनेनोग्रं प्रत्यपादयत॥ वदितानो मुखं तं तु राजानं यदुसंसदि॥
अभिषेकेण गोविंदो योजयामास धर्मवित्॥ अनुजग्मुः पुरीमार्गं देवा इव शतक्रतुः॥ रजन्यां तु निवृत्तायां ततः सूर्ये विराजते॥ प
श्चिमं कंससत्कारं चक्रुस्ते यदुपुंगवाः॥ शिबिकायामथारोप्य कंसदेहं यथाक्रमं॥ नैष्ठिकेनाविधानेन चक्रुस्ते संस्थितक्रियां॥
संनीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः॥ सत्कृतस्त्वयथान्यायं नैधनेनचिताग्निना॥ तथैव भ्रातरं चास्य सुनामानं महाभुजं॥
सत्कारं लंभयामासुर्महद्धस्त्रेनयादवाः॥ तास्तांते सलिलं चक्रुर्हृष्टस्थकपुरोगमाः॥ अभ्ययेवाभिप्रेते सो नायमाणा पुनःपु
नः॥ तयोस्ते सलिलं दत्वा यादवा दीनमानसाः॥ पुरस्कृत्योग्रसेनं वै विविशुर्मथुरां पुरीं॥ इति श्रीखिले षु हरिवंशे॥

ध्निदाह विधानेन॥ लंभयामासुः प्रापयामासुः॥ ॥ इति सप्ताशीतितमः ८७

हरि· अष्टाशीतितमेऽध्याये विद्यामात्रं गुरोर्मुखात्॥ जग्मतुस्तस्मै वरं दत्वा प्रत्यायातौ विनीर्यतौ॥ काश्यं काश्यां वै स्वामिनः तद्यस्य केवला॥ सुद

१७३ वैशं०॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन संगतः॥ मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत्॥ प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया
ज्वलन्॥ चचार मथुरां वीरः सरत्नाकरभूषणां॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य सहितौ रामकेशवौ॥ गुरुं सांदीपनिं काश्यमवंतिपुरवासि
नं॥ धनुर्वेदचिकीर्षार्थमुभौ तावभिजग्मतुः॥ निवेद्य गोत्रं स्वाध्यायमाचारेणाभ्यलंकृतौ॥ शुश्रूषुर्निरहंकारावुभौ रामजनार्द
नौ॥ प्रतिजग्राह तौ काश्यो विद्याप्रादाच्च केवला॥ तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत्प्रत्यपद्यतः॥ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या सांगो वेदमधीय
तां॥ चतुष्पादं धनुर्वेदं शास्त्रग्राममसंग्रहे॥ अचिरेणैव कालेन गुरुस्तावभ्यशिष्यत॥ अतिमानुषां मेधां चिंतयित्वा ततः ये
गुरू॥ मेने तावागतौ वीरौ देवौ चंद्रदिवाकरौ॥ नाद्दर्शच महात्मानवुभौ तावपि पर्वसु॥ पूजयंतौ महादेवं साक्षाद्धिमेश्म
वस्थितं॥ गुरुं सांदीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽभ्यभाषत॥ गुर्वर्थं किं ददानीति रामेण सह भारत॥ तयोः प्रभावं संज्ञाता गुरुः प्रोवाच
हृष्टवत्॥ पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं यो मृतो लवणार्णवे सि॥ पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हृतः॥ प्रभासे तीर्थयात्रायां त राम० १७३
स्मै तं पुनरानय॥ तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः

पदादिविभागिना रपेत्याहुस्मर्थः॥ श्रुतिधरौ श्रवणमात्रेवधारकौ ससंग्रहं रहस्यम्

अत्रांतरजलप्रवेशने शंख निमित्तमिव सर्वज्ञतात् तस्य समुद्रस्य संधिनी समुद्रदत्तानी त्यर्थः॥ प्रतीतात्माप्रख्यातस्वरूपः॥

गत्वा समुद्रं तेजस्वी विवेशांतर्जलं हरिः॥ २७॥ समुद्रः प्रांजलिर्भूत्वा दर्शयामास सोंतदा॥ तमाह कृष्णः क्वासौ तौ पुत्रः सांदीपनेरिति॥
समुद्रस्तु वाचेदं दैत्यः पंचजनो महत्॥ तिमिरूपेण ते बालं गुरुपुत्रं तवाच्युतः॥ स तु पंचजनं हत्वा शंखं लेभे जनार्दनः॥
यः स देवमनुष्येषु पांचजन्य इति श्रुतः॥ ततो विवस्वतं देवं निर्जित्य पुरुषोत्तमः॥ असमादवते बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः
आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षया॥ ततः सांदीपने पुत्रः प्रसादादमितौजसः॥ दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान्
तदशक्यमचिंत्यं च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतं॥ सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत॥ स गुरोः पुत्रमादाय पांचजन्यं च माधवः॥
रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्जगत्प्रभुः॥ राजसैस्तस्य रत्नानि महार्हाणि बहूनि च॥ अन्यान्यावेदयामास गुरवे वासवानुज
ग ॰ ॰ ापरेषु पुष्टेषु सर्वास्वि पुत्रतावुभौ॥ अचिरान्मुमुक्ष्तं प्राप्तौ सर्वलोके धनुर्भृतौ॥ ततः सांदीपने पुत्रः तद्रूपवयसं तदा॥
प्रादात्कृष्णप्रतीतात्मा महार्हरत्नचयाकृष्णः॥ चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यप सांदीपने स्तदा॥ समेत्य रामम् मुमुदे राजन् पूजयन्नामकेश
वै॥ कृतास्त्रौ ताषुभौ वीरौ गुरुमामंत्र्य सुव्रतौ॥ आयातु मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ॥ ततः प्रत्युद्ययुः सर्वे यादवा यदुनंदनौ
२८॥ सबलहृष्टमनसः उग्रसेनपुरोगमाः॥ श्रेणयः प्रकृतयश्चैव मंत्रिणः सपुरोहिता

हरि· १७५

समभिवर्त्तितमुंसेरवमागमत्॥ तावदभ्यिति॥ गोविंदरामाविति॥ विचेतनोव्याकुलचित्ता॥ ॥ इत्यष्टाशीतितमः ८८

सबालवृद्धसाचैवपुरीसमभिवर्त्तितः॥ नंदितूर्याणिवाद्यंततुष्टुवुश्चजनार्दनं॥ रथ्याःपताकामालिन्योभ्राजंतेस्मसमंततः॥
प्रहृष्टमुदितंसर्वमंतःपुरमशोभत॥ गोविंदागमतेस्यर्थंयथैवेंद्रमहेतथा॥ मुदिताश्चाप्यगायंतराजमार्गेषुगायता॥
स्तवाश्चप्रथितागाथायादवानांप्रियंकराः॥ गोविंदरामौसंप्राप्तौभ्रातरौलोकविश्रुतौ॥ स्वपुरेनिर्भयाःसर्वेक्रीडध्वंसहबांधवाः॥
नतत्रकश्चिद्दीनोवैमलिनोवाविचेतनः॥ मथुरायामभूद्राजन्गोविंदेसमुपस्थिते॥ वयांसिमधुवाक्यानिप्रहृष्टागोहयद्वि
पः॥ नरनारीगणाःसर्वेभेजिरेमनसःसुखं॥ शिवाश्चवाताःप्रववुर्विरजस्काद्दिशोदश॥ दैवतानिचहृष्टानिसर्वेष्वायतनेषुवा॥
यानिलिंगानिलोकस्यचतुष्कृतयुगेपुरा॥ तानिसर्वाणिदर्शयंतपुरींप्राप्तेजनार्दने॥ ततःकालेशिवेपुण्येस्यंदमनोरिमर्दनः
हरियुक्तेनगोविंदोविवेशमथुरांपुरीं॥ विशंतंमथुरारम्यंतमुपेंद्रमरिंदमः॥ अनुजग्मुर्जनास्तत्रशक्रंदेवगणाइव॥
वसुदेवस्यभवनंततस्तौयदुनंदनौ॥ प्रविष्टौहृष्टवदनौचंद्रादित्याविवाचलं॥ परेणतेजसोपेतौसुरेंद्राविवरूपिणौ॥ ता
वायुधानिविन्यस्यगृहेस्मिन्स्वैरचारिणौ॥ मुमुदातेयदुगणौवसुदेवसुतावुभौ॥ उद्यानेषुविचित्रेषुकंसपुष्पावनादिषु॥
चेरतुस्तुमहात्मानौयादवैःपरिवारितौ॥ ४०॥ रवतस्यसमीपेतुसरत्सुविमलासुच॥

राम· १७५

नवाशीतितमेध्यायेइहहिरसांप्रचोदितः॥ जरासंधोयदुनंदतुप्रहत्तश्चतिवर्ण्यते॥ राजगृहेश्वरोजरासंधःदुहितृभ्यांअस्तिप्राप्तिसे

पद्मपत्रवृत्तासुकारंडवयुतासुच॥ एवंतावेकनिर्माणौमथुरायांसुमाननौ॥ उग्रसेनानुगौभूत्वाकिंचित्कालमुमोदतुः॥
इतिहरिवंशेरामकृष्णप्रत्यागमनं॥ वैशंपायनउवाच॥ कस्यचित्वथकालस्यराजाराजगृहेश्वरः॥ शुश्रावनिहतंकंसंदु
हितृभ्यांमहीपतिः॥ ततोनातिचिरात्कालाज्जरासंधःप्रतापवान्॥ आजगामपटुंगेनबलेनसमहाबलः॥ जिघांसुर्दुहि
तुर्भ्यांमहीक्रोधकंसस्यापचितिंस्मरन्॥ अस्तिप्राप्तिश्चनाम्नौस्तांमागधस्यसुतेनृपः॥ जरासंधस्यकल्याणोपीनश्रोणिपयो
धरौ॥ उभेकंसस्यतेभार्येप्रादाद्बार्हद्रथोनृपः॥ सताभ्यांमुमुदेराजाबद्धापितरमाहुकं॥ समाश्रित्यजरासंधमनादृत्यचयाद
वान्॥ शूरसेनेश्वरोराजायथातेवरूःशाश्रुतः॥ ज्ञातिकार्याधर्मिष्ठयमुग्रसेनदितेरतः॥ ६॥ वसुदेवोभवन्नित्यंकंसोनम
र्षयेवतं॥ रामकृष्णौसमपाश्रित्यहतेकंसेदुरात्मनि॥ उग्रसेनोभवद्राजाभोजवृष्ण्यंधकैर्वृतः॥ दुहितृभ्यांजरासंधःक्रि
याभ्यांबलवान्नृपः॥ चोदितोवीरपत्नीभ्यमनुपायांमथुरांतदा॥ कृत्वासर्वसमुद्योगंक्रोधाद्ग्निसमोज्वलन्॥ १०॥ प्रता
पवनतायेचजरासंधस्यपार्थिवः॥ मित्राणिज्ञातयश्चैवसर्वयुक्तासुहृदस्तथा॥ तमेवानुपयुःसर्वेसैन्येसमुदितेघ्रता॥
महेष्वासासमहावीर्याजिरासंधप्रियेषिणः॥

ज्ञासांकंसपत्नीभ्यांअपचितिमाहृणसकंसःआहुकेश्चाहुकपुत्रमुग्रसेनं

हरि॰ संयुक्ताःयौवनसंबद्धाःसुहृदुपकारनिरपेक्षोपकारिणः॥इतिनवाशीतितमः॥अध्यायोत्रनवत्यारम्भेमथुरामेत्यमागधःकरो
१७५ कारुषोदंतवक्रश्चचेदिराजश्चवीर्यवान्॥कलिंगाधिपतिश्चैवपौंड्रश्चबलिनांवरः॥१२॥आकृतिकौशिकश्चैवभीष्मकश्चन
राधिपः॥पुत्रश्चभीष्मकस्यापिरुक्मीमुख्योधनुर्भृतां॥१३॥वासुदेवार्जुनाभ्यांचस्पर्द्धतेसममाहवे॥वेणुदारिःश्रुतर्वाचक्र
थश्चैवांशुमानपि॥१४॥अंगराजश्चबलवान्वंगानामधिपस्तथा॥कौशल्यःकाशिराजश्चदशार्णाधिपतिस्तथा॥१५॥सु
कुमारश्चविक्रांतोविदेहाधिपतिस्तथा॥मद्रराजश्चबलवान्त्रिगर्त्तानामधेश्वरः॥शाल्वराजश्चविक्रांतोदरदश्चमहाब
लः॥यवनाधिपतिश्चैवभगदत्तश्चवीर्यवान्॥सौवीरराजःशैब्यश्चपौंड्रश्चबलिनांवरः॥गांधारराजःसुबलोनग्नजिच्चमहा
बलः॥काश्मीरराजोगोनर्द्दोदरदाधिपतिर्नृपः॥दुर्योधनादयश्चैवधार्त्तराष्ट्रामहाबलाः॥एतेचान्येचराजानोबलवंतोम
हारथाः॥तमन्वयुर्जरासंधंविद्विषंतोजनार्दनं॥तेशूरसेनान्विविशुःप्रभूतयवसेंधनान्॥उपरुध्यमथुरांपुरस्कृत्यव
जलंद॥इतिखिलेषुहरिवंशेमथुरोपरोधे॥वैशं०॥मथुरोपवनेगत्वानिविष्टास्तेनराधिपाः॥अपश्यन्हृष्टयःसर्वेपु रामः
रस्कृत्यजनार्दनं॥ततोहृष्टमनाकृष्णोराममेवचनमब्रवीत्॥त्वरतेखलुकार्योयंदैवतानांनसंशयः॥यथायंसन्निकृ १७५
ष्टोहिजरासंधोनराधिपः॥लक्ष्यंतेहिध्वजाग्राणिरथानांवातरंहसां॥एतानिशशिकल्पानिनृपाणांमार्गिणांपतं
धनगरंसैन्येचतुरंगेरितायते॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

अनिवर्त्तितिनः अभिमुखावर्त्तितस्मात्॥युद्धनिकषःयुद्धपरीक्षाश्रयःविमृश्यपतंविवार्यतांपश्यतामित्यर्थः॥स्थानेएतयुक्तंत
देवाहनारपरिश्रांतेतिसंहताबाधितविवक्तंश्चसंवाधंसंचारंश्योयतोदग्रतुरगेआयताविशालगात्रश्चतेजदग्रतेज्वास्थ
बग्रायार्थ्यविराजेतिप्रोक्षितातिसितानिषा॥अदेनृपरयोदग्रविमलावत्रपंक्तयः॥अनिवर्त्तितिनस्तुल्यायथारवेद्दंसपंक्तयः
कालेखलुनृपप्राप्तोजरासंधोमहीपतिः॥आवयोयुद्धनिकषःप्रथमःसमरातिथिः आयातिष्टावसहितावतुप्राप्तेमहीपते
युद्धार्थमप्रयोक्तव्योबलेतावद्विमृश्यतां॥एवमुक्तातततःकृष्णस्त्वसंग्रामलालसः॥जरासंधमभिप्रेक्ष्यकारवलेदर्शि
नः॥वीक्षमाणश्चतान्सर्वान्नृपान्मत्सुवरोऽव्ययः॥आत्मनैवात्मनोवाक्यमुवाचहृदिमंत्रवित्॥इमेतेपृथिवीपालाःपार्थि
वेवर्त्मनिस्थिताः॥येविनाशंगमिष्यंतिशास्त्रदृष्टेनकर्म्मणा॥प्रोक्षितान्खलुमान्येमृत्युनानृपपुंगवान्॥स्वर्गगामी॥
निवाप्येषांवपुःश्रिस्सचकाशिरे॥स्थानेभारपरिश्रांतावसुधेयंदिवंगता॥एषांनृपतिमुख्यानांबलौघैरपिपीडिताः॥१२॥अ
हिनिरंतराचेयंबलराष्ट्रानिसंहता॥अल्पेनखलुकालेनविवक्तंपृथिवीतलं॥भविष्यतिनरेंद्रैर्वैशतसोविनिपातितैः॥
वैशं०॥जरासंधस्ततःकृष्णमनुःसर्वमहीक्षितां॥नराधिपसहस्रौघैरनुयातेमहाद्युतिः॥वायतोदग्रतुरगैःसुयानैसुसमा
हितैः॥रथैसंग्रामिकैर्युद्धैःरसंगणन्निःकचित्॥हेमत्तैकैर्महाघंटैर्वारणैर्वारिदोपमैः॥
वेतुरगैस्तैःसुयानैशीघ्रनगमनै
सुसमाहितैसाधुशिक्षितैयुक्तैःसुयोजितैःहेमकक्षैःसुवर्णश्रृंखलैःमहाघंटैःसुशब्दसुलघंटायुक्तैः॥

कल्पितैः संपादितसामर्थ्यैः सादिभिरथारोहैः युक्तैश्चित्तैर्वाजिभिः प्रेर्यमाणैरतिचपलैः खगमोपमैः पत्तिभिस्तु स्थैर्निवेशायसे॥

महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितैरणकोविदैः॥ स्वारूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेर्यमाणैः प्रवलितैः। वाजिभिर्मेघसंकाशैर्युद्धशिक्षितैः पत्तिभिः
वर्मखड्गधरोदग्रैः पत्तिभिर्वलितानेरैः॥ सहस्रसंख्यासंयुक्तैः रुक्मतडिद्विरोरगैः॥ एवं चतुर्विधं सैन्यं कंपमानेव वसुधे
नृपो निर्यातो बलवान्जरासंधो धृतव्रतः॥ सरथैर्मेघनिर्घोषैर्गजैश्च मदसंमितैः॥ हेषमाणैश्च तुरगैः क्ष्वेलमानैश्च पत्तिभिः
नादयानो दिशः सर्वाः खत्पुर्यवनानि च॥ स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत॥ तद्बलं पृथिवीशानां नरहयोघजनाकु
लं॥ क्ष्वेलितास्फोटितरवैर्मेघसैन्यमिवावभौ॥ रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः॥ तुरगैश्च जवोपेतैः पत्तिभिः खगमोपमैः
॥ विमिश्रं सर्वतो जातिमत्रं दरं पेथा कुलं॥ घर्मांतिसागरं तंगं यथा न्यपदलैतथा॥ सबलास्ते महीपालाजरासंधपुरोगमाः
परिवार्य पुरीं सर्वे निवेशायोपचक्रतुः॥ बभौ तस्य निविष्टस्य बलस्याशिबिरस्य वै॥ शुक्लपर्यंतपूर्णस्य यथा रूपं महोद
धेः॥ वीतरात्रे ततः काले समुतस्थुर्महीक्षितः॥ आरोढुं गोमंतपुर्यास्ते समीपे युद्धदुर्लालसाः॥ समवायीकृता सर्वे यमुना॥
मनुतेनृपा॥ निविष्टामत्र यामासु युद्धकालकुतूहला॥ तेषां सवुमूलजन्नाः शुश्रुवे पृथिवीक्षितां॥

नास्त्वानायशिबिरस्य सेनावेश्मनः शुक्लपर्यंतपूर्णस्य शुक्लपक्षांतः पौर्णमासी तस्यां पूर्णस्य शमीपे युःसंगता बुभुवुः

तेषां राज्ञां सकंचुकोष्णीषाः द्वाराप्रतीहाराः पर्यायियोगात्तावा पुरेधनत्॥

पुरांते विद्यमानानां सागराणामिव स्वनः॥ तेषां सकंचुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः॥ चेरुस्मान्नाहूद्दस्ये वंवदंतो राजशासनात्
॥ तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै॥ लीनमीनग्रहस्येव निःशब्दस्य पयोदधेः॥ निःशब्दस्तिमिते तस्मिन्नृपोगारिवमहा
र्णवे॥ जरासंधो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे॥ शीघ्रं समभिवर्तंतां बलानि पृथिवीक्षितां॥ अश्मयंत्राणि युज्यंतां चक्रे पाणयः
श्च मुद्गराः॥ कार्याद्रिमिसमासवजिलौघैश्च परिप्लुता॥ उर्वराः पिनिवायंतां प्रासावैतोमरस्तथा॥ दार्यतां चेव टंघोषे घने
त्रेश्च पुरी द्रुतं॥ नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्यंताम हूरत॥ अद्य प्रभृति सैन्यं मे पुरीरोधप्रवर्ततां॥ यावदेतौ रणे मोपुवसु
देवसुतावुभौ॥ संकर्षणं च कृष्णं च घातयामि शितैः शरैः॥ काचोशामिपिटको घेनिःसंपातं यथा भवेत्॥ मयानुशिष्टा
शिष्टं तु पुरीं भूमिषु भूमिपाः॥ तेषु तेषवकाशेषु शीघ्रमारुध्यतां पुरीं॥ मद्रकलिंगाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः॥ काश्मी
रराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा॥ द्रुमश्च भोजाधिपतिः सूर्यश्चैव समालव॥ विंदानुविंदावावंत्यौ दंतवक्रश्च वीर्यवा
न्॥४१॥ छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः॥ कौशांबो मागधश्चैव शतधन्वा विदुरथः॥४२॥ भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च
बाणः पंचनदस्तथा॥ उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गमसाद्वा नृपः॥४३॥

हरि. १८७

दुर्गमिहादुर्गयुद्धं कर्तुमिमाः ह्युमितं प्रचलितं ॥७॥

आरुह्य चाप्रिमर्दं तं वज्रप्रतिमगौरवाः॥उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः॥एकलव्यो बृहद्दत्तः क्षत्रधर्मा जयद्रथः
उत्तमौजाश्च शल्यश्च कौरवाः केकयास्तथा॥वैदिशो वामदेवश्च सांकेतश्च शनैः पतिः॥पूर्वं नगरनिर्यूहमेतेषामत्र मस्तु
कः॥दारयंतो निघ्नं तो वातौ वाताइव बलाहकान्॥अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च वीर्यवान्॥दक्षिणं नगरद्वारपालयाम सुदंशित
॥एवमेव पुराक्षितं समंताद्वेष्टिता बलैः॥ वज्राशनिपातविषमं प्राप्नोतु तुमुलं भयं॥गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायु
धा॥अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयंतु पुरीमिमां॥अद्यैव नगरी ह्येषा विषमोच्चयसंकटा॥कार्या भूमिसमा सर्वा निवासैर्वसुधाधि
धिपैः॥चतुरंगबलव्यूहय्जरासंधो महाबलः॥अयास्यत्रान्स्मद्युक्त्तः सह सर्वैर्नराधिपैः॥प्रतिजग्मुर्दशार्हास्ते रूप्यानीका
प्रहारिणः॥न युद्धमत्रबद्धोरं तेषां देवासुरोपमं॥अस्मानां बहुभिः सार्द्धं प्रतिपक्षैर्यदूद्विपैः॥नगरान्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदे
वसुतावुभौ॥क्षुभितं नरराजानां चक्रं तत्समभूत्तदा॥रणे परस्पराद्रष्टुं तौ चैव वीरतुल्यत्र यादवौ॥गुरुद्रुमाविव संरब्धौ समु
द्रौघौ महार्णवा बुभौ॥जयो प्रयुध्यतोः संख्ये मतिरसीन्महात्मनोः॥आयुधानां पुराणानामादानकृतलक्षणा॥ततस्ता
न्निस्मितं निस्पंदिमानादहवसंप्लवे॥ लेभिरे हानानि दीप्तानि महांति सुहृदानिव॥क्रव्यादिरनुयातानि निर्मूर्त्तिमंति दृष्टहेति
च॥

राम. १८७

तेजांसि तेजोमयानि लब्धानि प्रतिमंरलव्रूतं वज्रतुल्यमिति वासपैंद्रं वासुकिं नीगदितार्थस्य विज्ञापितप्रयोजनस्यपरे करे दैवैनि

र्मितानि सहदैवेनो क्लुप्तनुपमां सानिवेशनां॥दिव्यस्त्रग्दामधारिणा ग्रासयंति च खेचरात्॥हलं संवर्त्तकं नाम सौनंदं मुशलं तथा
धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदां कौमोदकीं तथा॥चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वै॥तान्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महा
मृधे॥जग्राह प्रथमं रामो लांगलं प्रतिमंहलं॥सर्पंतमिव सर्पेद्रं दिव्यमालाकुलं मृधे॥सौनंदं च ततः श्रीमान् निरानंदकरं द्वि
षां॥सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुशलोत्तमं॥दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनं॥नाम्ना शार्ङ्गं स विष्णुस्सव्यानं तं कृष्णो जग्रा
ह वीर्यवान्॥ दैवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे॥निक्षिप्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा॥तौ स प्रहरणौ वी
रौ साक्षाद्विष्णोरिवानुपमौ॥समरे रामगोविंदौ रिपून्ताम्प्रत्यदृश्यतौ॥सा युध्य प्रगृह्य वीरौ तावन्योन्यमथाबुभौ॥५८॥पूर्वजा
नुजसंज्ञातौ रामगोविंदलक्षणौ॥द्विषद्युप्रतिकुर्वाणौ पाराजंतो यथेश्वरौ॥विरेचतुर्यथा देवौ वसुदेवसुतावुभौ॥हल
मुद्यम्य राजस्तु समुद्रमिव कोपितं॥चचार समरे वीरो द्विषतामंतकोपमा॥विकर्षन्नयदृदानि क्षत्रियाणां महात्मनां॥
चकार रोषं सफलं नागेषु वृदयेषु च॥कुंजरांगुलाक्षिप्तान्मुंशालान्हेपताड्तितान्॥रामो विरजत्पमरे निर्मंमंथयथाच
लान्॥ते वध्यमाना रामेण रणे क्षत्रियपुंगवाः॥जरासंधंतिकं जग्मुस्तास्मरात्प्रतिजग्मिरे॥तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मेव्य
वस्थितः॥ धिक्शब्दमवमहात्मनो वीराणां श्लाघिमान् आहवे॥

हरि

हातनुत्रावबद्गोधांगुलित्राणाः सन्नद्धा वासनिस्त्रिंशाः सखड्गाः चित्रसेनः सेनानी कैशिकः क्रथस्तथा ॥

१७८ धिगेतां क्षत्रवृत्तां च समरे कातरात्मनां ॥ पराङ्मुखस्य समरे विरथस्य पलायतः ॥ शूराद्भ्याभिवासह्यां प्रवदंति मनीषिणः ॥ सो
ऽहं कस्मान्निवर्त्तेहं धिगेतां क्षत्रवृत्तितां ॥ कृष्णे सर्वे निवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः ॥ अथवा तिष्ठतैरे प्रेक्षकाः समवस्थिताः ॥
ते हेर्ययैः कांचनापीडै रथैश्चांबुदनादिभिः ॥ नागैश्चाचलसंकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः ॥ सतनुत्रासनिस्त्रिंशप्रासपताकायुधध्व
जा ॥ स्वारोपितधनुष्मंतः सतूणीराः सतोमराः ॥ सच्छत्राः शोभिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः ॥ रणे ते निर्गताः जेतुं स्यंदनस्था महा
रथाः ॥ ते युद्धरागाद्धर्षिणो व्यगाहंताशु दंशिताः ॥ गदा निक्षिप्य गुर्वी निःक्षेप्य पाणये समुद्गरैः ॥ राजास्मिन्नंतरे तत्र देवानां नंद
वर्द्धनः ॥ सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमं ॥ तेषां तस्य याजरासंधे शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥ सारथिं चास्य विव्याध पंच
भिर्मर्शितैः शरैः ॥ जघान तुरगांश्चास्य जगत्यतमानस्य वीर्यवान् ॥ तं कृष्णगतमाज्ञाय चित्रसेनो महारथः ॥ सेनानी कैशिक
श्चैव कृष्णं विव्यधतुः शरैः ॥ त्रिभिर्विव्याध संयुक्तं बलदेवं च कैशिकः ॥ बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधा करोत् ॥ सच्छि
न्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ॥ अभ्यद्रवद्रुषा संरब्धो जिघांसुर्मुसलायुधं ॥ समस्ततस्तु मराश्चित्रसेनवधे पिणः ॥
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ॥ गदया च जघानाशु क्रोधात्तस्य मर्गे धेश्वरं ॥

राम०
१७८

प्रचस्कंद ध्वनिः सुतः ॥ ब ॥

रामं चाभ्यद्रवद्वीरो जरासंधो महाबलः ॥ आदाय मुसलं रामो जरासंधमुपाद्रवत् ॥ तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः ॥
चित्रसेनस्तु संसक्तो दृष्ट्वा रामेण मागधं ॥ रथमन्यं समारुह्य जरासंधमवारयत् ॥ ततो बलेन महता गजानीकेन वाप्यथ
उभयो रंतरे तासां संकुलं समपद्यत ॥ ततः सैन्येन महता जरासंधोभिसंवृतः ॥ रामकृष्णावयं गान्धातो नाससाद महा
बलः ॥ ततः प्रक्षुभितस्येव सागरस्येव निःस्वनः ॥ प्रादुर्बभूव तुमुलः सेनयोरुभयोरपि ॥ वेणुभेरीमृदंगानां शंखानां च सहस्र
शः ॥ उभयोः सेनयोरासन्नाद्भुतासीन्महास्वनः ॥ क्ष्वेलितास्फुटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलः सर्वतोभवत् ॥ उत्पपात रजश्चापि खुरनेमि
समुद्धतं ॥ समुद्यतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशरासना ॥ अभ्यमभिगर्जंतः शूरास्तत्रावतस्थिरे ॥ रथिनः सादिनस्यैव पत्तय
श्च सहस्रशः ॥ गजाश्चाचलसंकाशाः सन्निपेतुः समंततः ॥ स संप्रहारस्तुमुलस्तत्काप्राणानिवर्त्तते ॥ वृष्णिभिः सहयो
धानां जरासंधस्य दारुणः ॥ ततः शनिरनादश्चिवनुत्तुष्ट पुराष्कः ॥ बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः ॥ दक्षिणं
पक्षमाशेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत ॥ पालितं चेदिराजेन जरासंधेन चाविभो ॥ उदीचैरश्च महावीर्यैः राज्यशाल्वादिभिर्नृप ॥
सृजंतः शरवर्षाणि समभिस्मरूजीविता ॥ अनाधृष्टः पृथुकंकः शतद्युम्नो विदूरथः ॥

इतिनवतितमः॥ एकाधिकेनवमास्मिंद्वयुद्धे पराजितः॥ बलभद्रेणतंहत्वापलायितइतिर्यते॥ आदानपंचेतिपंचवासुदेव
स्यएकमाक्रकस्य॥ षड्वसुदेवस्य॥ सप्तकैशिकस्यबभ्रुणाअक्रूरेणसह॥ चत्वारिचेदिराजस्यदमघोषस्यचत्वारिचदंतवक्र
हृषीकेशपुरस्कृत्यसैन्यस्याईनदेशिताः॥ नाम्नकेनानिरुद्धस्यरुक्मिणाचमहात्मना॥ देवकेनापिराजेंद्रतथामद्रेश्वरेणच॥ प्रा
चिस्यदाक्षिणात्येस्यगुप्तंवायविलाविते॥ तेषांचयुद्धमभवत्समतिमसकृजीविते॥ शास्त्रष्टिप्रासबाणौघान्सृजतामशनि
स्वनान्॥ सास्यकिश्चित्रकश्चामोयुयुधानश्चवीर्यवान्॥ राजाधिदेवोमृदिरश्चस्फल्कश्चमहारथः॥ ८४॥ सत्रिजित्रिश्चसे
नश्चबलेनमहताहृतः॥ व्यूहस्यपक्षेतेसर्वंप्रतियुद्धिषतांमहे॥ व्यूहस्यार्धसमासेदुमद्रुरेणाभिरक्षिते॥ राजभिश्चापिव
ष्णिःवेणुदारिमुखैसह॥ इतिविजेषुहरिवंशेमथुरोपराधे॥ वैशं०॥ ततोयुद्धानिवृत्तानावृत्तसमहांमृधं॥ मागध
स्यमहामात्रेनपश्चेवानुयायिभिः॥ रुक्मिणावासुदेवस्यनाम्नकेनाक्रकस्यच॥ क्रोधेनवसुदेवस्यकैशिकस्यचबभ्रुणा॥
गदेनचदिराजस्यदंतवक्रस्यशत्रुना॥ तथान्येर्हतिवीराणांनृपाणांचमहात्मनां॥ युद्धमाशाइपसैन्यानान्पेनरतस्तमः
अहोनिपंचकेपंचषड्वताष्टौचदारुणं॥ गजेगजाहयेरश्वापादातास्यपदातिभिः॥ रथैरथाविमिश्राश्चयोधायुयुधिरेतत्र
अचेत्येवमष्टौएवंसप्ततिमहानिदारुणं युद्धमासीदितिविवेकः॥ ५॥ ६॥ ७॥ ॥

राम.
१८८

संख्याहृत्निकराणिमत्तयोधानांपूर्णैककवंधोत्थानमित्येवमाहृत्निज्ञापकानितोबलदेवजरासंधौप्रेसृतामन्येषांयोधानांयु
जरासंधस्सनृपतेरामेणासीत्प्रथमागमः॥ मर्देदस्येवहृत्नेणदारुणोरोमहर्षणः॥ अवेक्ष्यरुक्मिणाकृत्स्नोरुक्मिणांनव्यपोथयत्
ज्वलनतार्कंसमकाशंनासीविषविषोपमा॥ वारयामासकृत्स्नोवैशरांस्तस्यनुशिक्षया॥ अन्येषांतुमहानासीद्बलौघानांपरिक्ष
यः॥ उभयोसेनयोराजन्मांसशोणितकर्दमः॥ कबंधानिसमुत्तस्थुसुबहूनिसमंततः॥ तस्मिन्विमर्देयोधानांसंख्याहृत्निकाणि
वा॥ रथिरामोजरासंधेशरेराशौविषोपमैः आवृणावलस्यचोदारैस्तत्वरानासमागमः॥ अमरवत वेगेनस्यंदनेनाशुगामिना
समोस्यंविविधेशस्त्रैविहाविध्मविनेदतुः॥ तोरुपाणशस्त्रोविरथौहताश्वौहतसारथि॥ गदेगृहीत्वाविप्रांतावन्योन्यमभिधाव
वतौ॥ कंपयांतेभुवंवीरंतावुद्यतमहागदौ॥ ददृशातेमहात्मानौगिरीशशिखराविव॥ अपारमंतयुद्धानिपद्रुपतौतेमहा
भुजौ॥ संरंभावभिभावेतोगदायुद्धेषुविश्रुतं॥ उभौतौपरमाचार्योजोकेरव्यातौमहाबलौ॥ मत्ताविवगजौयुद्धेवन्योन्यम
भियुध्यतां॥ ततोदेवाःसगंधर्वासिद्धाश्चपरमर्षयः॥ समंततश्चाप्सरसःसमाजग्मुसहस्रशः॥ तदेवयक्षगंधर्वमहर्षिभि
रयत्कृतं॥ शुशुभेऽभ्यधिकंसराजन्दिवंज्योतिगणैरिव॥ अभिदुद्रावरामंतुजरासंधोमहाबलः॥ सव्यंमंडलमाश्रित्य
बलदेवस्तुदक्षिणं॥ प्रहरंतौततोन्योन्यंगदायुद्धविशारदौ॥ दंतामामिवमातंगौनादयंतौदिशोदश॥ गदानिपातोरा
मस्यशुश्रुवेशनिनिस्वनः॥

दनिर्घुपारमंतउपरतानिदिसंयुतस्तं॥

॥ हरि॰॥ अस्मकं च नाशंकं प्रशांतमित्यर्थः॥ नानुसस्तुः तयोस्तु नाजग्मुः॥

॥२००॥ जरासंधस्य च रणे पर्वतस्येव दीर्यतः॥ नस्म कंपयते शमं जरासंधकरच्युता॥ गदा गदाहतं श्रेष्ठं विंध्यं गिरिमिवाचलः
रामस्य तु गदावेगं वारयन्मगधेश्वरः॥ सहधैर्येण महता शिक्षया चाप्यपोहयत्॥ एवं तौ तत्र संग्रामे विचरंतौ महाबलौ
मंडलानि विचित्राणि विचेरतुररिंदमौ॥ आयच्छंतौ चिरं कालं परिश्रांतौ बभूवतुः॥ समाश्वास्य मुहूर्तं तु पुनरन्योन्यमभ्य
तौ॥ एवं तु योधमुख्यौ तु सम्यं युयुधतुश्चिरं॥ नवतुयुद्धविमुख्यमुभावेव प्रजग्मतुः॥ अथापश्यद्गदायुद्धे विशेषं तस्य वी
र्यवान्॥ रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जग्राह मुशलोत्तमं॥ तमुद्यतं तदा दृष्ट्वा मुशलं घोरदर्शनं॥ अमोघं बलदेवेन क्रुद्धेन तु मह
रणे॥ ततोंतरिक्षे वागासीत् सुस्वरा लोकसाक्षिणी॥ उवाच बलदेवं तं समुद्यतमहायुधं॥ न त्वया राम वध्योयं मयैवेदं न
मागधे॥ विदितोस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम॥ अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः॥ जरासंधस्तु तच्छ्रु
त्वा विमनाः समपद्यत॥ न प्रजह्रे ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः॥ तौ व्युपारमतां युद्धात्कुरुक्षयस्त्वेव पार्थिवाः॥ प्रशांतम राम॰
भवद्युद्धं तेषामेवं सुदारुणं॥ दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरेतरं॥ पराजिते त्वपक्रांते जरासंधे महीपतौ॥ अस्तं या ॥२००॥
ते दिनकरे नानुसक्ताः स्म दानिशि॥ समानीय स्वकं सैन्यं जयलब्धा महाबलाः॥ पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः केशवेनाभिपालिता

एकनवतितमः॥ अधिकेयं नवत्यास्येसंबंधमपविकद्रुणा॥ सूर्यवंशापदीवंशे प्रसंगो याव तारितः॥ अष्टादशमं अष्टादशं वेल

त्वामुतान्ययुधाम्येवतान्येवांतहृश्रुस्तद॥ ३१॥ जरासंधोपि नृपतिर्विमना स्वपुरं ययौ॥ राजानं चानुगाये स्युः स्वराष्ट्राण्येव ते ययुः
३६॥ जरासंधे तु ते जित्वा मेनिरे नैव निर्जितः॥ हंसस्य डिभकस्याहुर्न राजा द्युतिबलं समैव॥ ३७॥ दशाष्टौ च संग्रामान्जरासंध
स्य यादवाः॥ दुर्दनैव न सममरे हंतु शेकुर्महारथा॥ ३८॥ अक्षौहिण्यस्तु तस्यासन् विंशति भरतर्षभ॥ जरासंधस्य नृपतेस्तद
र्थ्यास्म मागता॥ ३९॥ अल्पत्वादभिभूतास्तु वृष्णयो भरतर्षभ॥ बार्हद्रथेन राजेंद्र राजभिः सहितेन वै॥ ४०॥ जित्वा तु मागधं
संख्ये जरासंधं महीपतिं॥ विहरंति स्म सुखितो वृष्णिसिंहा महारथाः॥ ४१॥ इति श्रीखिलेषु हरिवंशे जरासंधपयाने॥ वै॰॥
सहकृष्णस्तत्र बलवान् रोहिणेयेन संगतः॥ मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमाविशत्॥ १॥ प्राप्तश्रीर्वनद्दृष्टस्तु युक्तो राजश्रि
या वृतः॥ चचार मथुरां प्रीतः सवनाकरभूषणां॥ २॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः॥ सस्मार निहतं कंसं जरासंध
प्रतापवान्॥ ३॥ युद्धायोद्योजयतो भूयो दुहितृभ्यां महीपतिः॥ दशसप्त च संग्रामाजरासंधस्य यादवा॥ ४॥ दुर्दनेन न सम
रे हंतुं ते शेकुर्महारथाः॥ ततो मगधराट् श्रीमांश्चतुरंगेवलान्वितः॥ ५॥ नृपोष्टादशमे कर्तुं संग्रामं स समारभत॥ बलस्मा
तु नरेवासौ राजा राजगृहेश्वरः॥ ६॥ जरासंधो बलाश्रिमान् पाकशासनसन्निभः॥ समाधिनेन महता प्रतापामितविक्रमः॥
कृष्णस्य वधमन्विच्छन् नृपो वै समलवर्ततः॥ तं श्रुत्वा सहिता सर्वे निर्हृत्य मगधेश्वरम्॥ ७॥
शाल्वकालत्समयवर्त्मसे नृपः पराहतः

DR BHAU DAJI

हरि. २१

श्रूयतामिति कृष्याहग्निरादराद्यं॥ प्राप्तकालेश्च न्स्मर प्राप्तं मे ममाग्रे॥ ननु दानवेंद्रसुता॥ या॥ कथमानुषसंगतिस्त्वत्तो हसात

यादवा मे त्रयामासुजरासंधजयार्दिताः॥ ततः प्राह महातेजा विकद्रुर्नयकोविदः॥ १०॥ कृष्णं कमलपत्राक्षमुग्रसेनस्य
णवता॥ श्रूयतां तात गोविंद कुलस्यास्य समुद्भवः॥ ११॥ श्रूयताममिधास्यामि प्राप्तकालमरिंदम॥ युक्तं चेत्तन्मयसे साधो कर्त
व्यमिव चो मम॥ १२॥ यादवस्यास्य वंशस्य समुद्भवमशेषतः॥ यथा मे कथितं पूर्वं व्यासेन विदितात्मना॥ आसीद्राजा मनोर्वं
शे श्रीमानिक्ष्वाकुसंभवः॥ हर्यश्व इति विख्यातो महेंद्रसमविक्रमः॥ १३॥ तस्यासीद्दयिता भार्या मधोर्दैत्यस्य वै सुता॥ देवीम
धुमती नाम यथा देवी शचीतथा॥ १४॥ सा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि॥ मनोरथकरा राज्ञः प्राणेभ्योपि गरीयसि
१५॥ दानवेंद्रकुले जाता सुश्रोणी कामरूपिणी॥ एकपत्नीव्रतधरा स्वे चरी शोहिणीयथा॥ १६॥ सा तमिक्ष्वाकुशार्दूलकामयत्
मानकामिनी॥ स कदाचिल्लरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव॥ १७॥ राज्यान्निरस्तो विश्वस्तसांयोध्यां संपरित्यजत्॥ स तदाल्पपरि
च्छ प्रियया सहितो वने॥ १८॥ रेमे समेत्य कालज्ञ प्रियया कमलेक्षणः॥ भ्रात्रा विनिकृतो राज्यात्सो वाक्यमजेक्षणः॥ १९॥
एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठत्यज राज्यकृतां स्पृहां॥ गच्छाव सहितो वीर मधोर्मम पितुर्गृहं॥ २०॥ रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रु
॥ सहितो तत्र रस्यावो यथा दिवि गतौ तथा॥ २१॥ पितुर्मे दयितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव॥ मत्प्रियत्वा प्रियतरो भ्रातुश्च लव
णस्य मे॥ २२॥ रंस्यावस्तत्र सहितौ राज्यस्था विकामगौ॥ मितिपरित्यज्य न परित्यज्यत

सम० २१

कर्णधिमरतं पारदर्शकित्वं॥ गिरि मवरं वेत कृतं॥ विशिष्टेन वता तिविन्नवो मनोरथः॥ त्वमेवाह॥ त्वमिममिति॥

तत्र गत्वा नृपश्रेष्ठ स्वर्गाविव नंदने॥ २३॥ त्रंदते विहरिष्यावो यथा देवपुरे तथा॥ तं त्यजाव महाराज भ्रातरं ते भिमानिनं॥
नं॥ आवयोर्दिषणं नित्यं मत्ते राज्यनिमित्ततः॥ धिगिमं गर्हितं वासं त्वत्स्वबंधुपराश्रयं॥ २४॥ गच्छाव सहितो वीर पितुर्मेभव
नांतिके॥ तस्य पूर्वं विरूढस्य पूर्वजे भ्रातरं प्रति॥ २५॥ कामोत्तस्य नरेंद्रस्य पत्न्यास्तद्गुरु चेव वा॥ ततो मधुपुरं राजा हर्यश्व
सजगाम ह॥ २६॥ भार्यया सह कामिन्या कामी पुरुषपुंगव॥ मधुना दानवेंद्रेण स सामना समुदाहृतः॥ २७॥ स्वागतं ते
वद्द हर्यश्व प्रीतोस्मि तव दर्शने॥ यदेतन्मम राज्यं वै सर्वं मधुवनं विना॥ २८॥ ददामि तव राजेंद्र वासश्च प्रतिगृह्यतां॥ वने
स्मिलवणश्चैव सहायस्ते भविष्यति॥ ३०॥ अमित्रनिग्रहश्चैव कर्णधारस्त्वमेष्यति॥ पालयेनं शुभं राष्ट्रं समुद्रानूपभूषितं॥
३१॥ गोसमृद्धं तवाजुष्टं आभीरप्रायमानुषं॥ तत्रैव स्वतस्सा तदुर्गं गिरिपुरं महत्॥ ३२॥ अनूपाविषय श्चैव समुद्रांते निरा
मयः॥ आनर्तनाम ते राष्ट्रं भविष्यत्यायतं महत्॥ ३३॥ तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव॥ अथास्मिंतां यथाकालं
पार्थिवं हृत्त्वमुत्तमे॥ ३४॥ ययापि रपि वंशस्ते भविष्यति च यादवः॥ अत्र वंशोनुवंशस्ते भविष्यति च यादवः॥ ३५॥ अत्र व
शोनुवंशस्ते सोमस्य भविता किल॥ एषमेविभवस्तात तदेवं विविषयोत्तमं॥ यत्तायास्या मितपुसे सागरं वरुणालयं॥
लवणेन समायुक्तत्वमिमं विषयोत्तमं॥ ३७ पालयस्त्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये॥ बाढमित्येव हर्यश्वः प्रतिजग्राह तत्
त्परं ३८

हरि॰
२२

गिरिवरोत्तमे रैवताख्ये॥ सम्यक्प्रचारेण अनुकूलव्यवहारेण॥ तु वि अस्तमितः कर्मभूमौ मतः सन् आश्रित्य गृहीतः सूर्यपुरं प्र
ति॥

स वै देवस्तपोवासं जगाम वरुणालयं॥ हर्यश्वस्तु महातेजा दिव्ये गिरिवरोत्तमे॥ ३९॥ निवेशयामास पुरं वासार्थममर
रोपमः॥ आनर्त्तं नाम तद्राजन् सुराष्ट्रं गोधनायुतं॥ ४०॥ अचिरेणैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत॥ अनूपविषये चैव वेलाव
न विभूषिते॥ ४१॥ निविष्टं क्षेत्रमस्याद्यं प्राकाराग्रमसंकुलं॥ शशास नन्दस्फीतं तं राष्ट्रं राष्ट्रवर्द्धन॥ ४२॥ राजधर्मेण
पद्मासा प्रजानंदिवर्द्धनः॥ तस्य सम्यक्प्रचारेण हर्यश्वस्य महात्मनः॥ ४३॥ व्यवर्द्धत तदद्वोस्य राष्ट्रं राष्ट्रगुणैर्युतः॥ स
द्विराजन्स्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः॥ प्राप्तकृत्योचितां लक्ष्मीं वृत्तेन च नयेन च॥ तस्यैवं सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य धी
मतः॥ मधुमत्यां सुतो यज्ञे यदुर्नाम महायशा॥ सोवर्द्धत महातेजा यदुर्दुन्दुभिनिःस्वनः॥ ४६॥ राजलक्षणसंपन्नः संपन्ने
दुरतिक्रमः॥ यथास्य पूर्वको राजा पुरुः समुद्रोमेयशा॥ ४७॥ स राकराकतस्यासीत्सुत्रपरमशोभनः॥ उर्जितः पृथिवीभ
र्त्ता हर्यश्वस्य महात्मनः॥ ४८॥ दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययं॥ जगाम त्रिदिवं राजा धर्मेणास्तमितो भुवि॥ ४९॥
ततो यदुरुदारात्मा प्रजा निस्तस्य नेष्मच॥ पितुर्युपरते श्रीमान् क्रमेणार्कइवोदितः॥ ५०॥ शशास चेमां वसुधां प्रशांतनय
तस्करां॥ यदुरिंद्रप्रतीकाशो नृपो येन स्म यादवा॥ ५१॥ स कदाचिन् पश्वके जलक्रीडामहाद्युतौ॥ दारैः सहगुणोदारैः
सतारइवचंद्रमाः॥ ५२॥ सतत्रसहसात्क्षिप्तस्तिमिनुसागरांभसि॥ धूम्रवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्यवान् ५३॥

राम॰
२२

जगत्यामिव पृथिव्यामिव पन्नगसूत्रोत्तरहृदविशावस्थाखादित॥ महत् महदं तं वेशं वृत्तसंसंमता आचारसंमताः प्राज्ञापत्ये॥

सोपाकृष्यत वेगेन जले समर्प्य पुरं महत्॥ मणिस्तंभगृहद्वारं मुक्तादामविभूषितं॥ ५४॥ कांचनैः स्वकुलैस्तुंगैः रत्नराशिविभूषि
तैः॥ प्रवालांकुरपत्राद्यैः पादपैरुपशोभितं॥ ५५॥ कांचनपिच्छगजाद्यैर्घोषैः समुद्रोदरचारिभिः॥ छन्नेन मध्येनासं तत स्वस्तिकेन तु
वर्चसा॥ ५६॥ सनदद्दशराजेंद्रो विमले सागरांभसि॥ पन्नगेंद्रपुरं तोये जगत्यामिव निर्मितं॥ ५७॥ स्वस्थश्चैव पुरे तत्रप्राव
त्पत नृपो यदुः॥ आगारं तोयदाकारं पूर्णसर्वविधैर्गुणैः॥ ५८॥ तस्य दत्तं मणिमये जज्जं परमासने॥ स्वस्तीर्णं पिच्छपत्रैश्च
मुक्ताहारोत्कटैस्तथा॥ ५९॥ तमासीनं नृपं तत्र परमे पन्नगासने॥ द्विजिह्वपतिरव्यग्रो धूम्रवर्णोऽभिभाषत॥ ६०॥ पताते
स्वर्गतिं प्रामकृत्वा वंशमिमं महत्॥ अवंतं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपं॥ ६१॥ यादवो नाम वंशोयं यस्य ते पुत्र इदृशः
पितातेमंगला यथि स्थापितः पार्थिवाकरः॥ ६२॥ वंशे चास्मिंस्तव विभो देवदानवसंभवाः॥ रुषीणां मुरगणानां च उत्पत्स्यंते
नृपोत्तमाः॥ ६३॥ एतामममसुता पंच कुमार्यो हि तत्संमताः॥ उत्पन्ना यौवनाग्नस्य जगि मां नृपसत्तम॥ ६४॥ प्रतीच्छेमास्व
धर्मेण प्राजापत्येन कर्मणा॥ वरं च ते प्रदास्यामि वराहस्त्वं मतो मम॥ ६५॥ जैमास्त्वकौकुराश्चैव भोजाश्चांधकयादवाः॥
हाशार्दहव्मयश्चैतिरवातं यास्यंति समतेः॥ ६६॥ स तस्मै धूम्रवर्णो वै कन्याः कन्यार्हते स्थितः॥ जलपूर्णेन तोयेन ददावेव स
मायवे॥ ६७॥ वरं चास्मै ददौ प्रीतः स वै पन्नगपुंगवः॥ आवेयनगहिताः सर्वाय अक्रामममदानवत॥ ६८

हरि· राता सुमम सुता सुतेतव पंचसुता उत्पत्स्यंते इत्यन्वयः। अस्मन्मय वदाअस्मद्वरदानानुगृहीताः सपदुत्ताः पल्लीः समाप्यापि
२३ तृकूलविश्लेषदुःखमपनीयेत्यर्थः॥ इति नवतितमः॥ अथ्यायेत्रिनवत्यास्त्येनाककन्यासु पंचपचसु॥ यदा पंचाप्तवसु

रातासुते सुताः पंचसुतासुममम मानद॥ उत्पत्स्यंते पितुस्तेतो मातुश्चैव समाश्रिताः॥ अस्मद्रूपमयवदाश्च सलिलास्यंतरे
चराः॥ नव वंशे न विष्यंति मातुश्चैव समाश्रिता॥ ७०॥ नव वंशेन विष्यंति पार्थिवाः कामरूपिणः॥ सब रं कन्यकाश्चैव ज
बाय दुवरस्तदा॥ ७१॥ उदतिष्ठति वेगेन सलिलाचंद्रमा इव॥ स पंचकन्यामध्यस्थो ददृशे तत्र पार्थिव॥ ७२॥ पंचतारेण
संयुक्तो नक्षत्रेणेव चंद्रमाः॥ स तदंतःपुरं सर्वं ददर्श दिननृपसत्तमः॥ ७३॥ वैवाहिकेन वेषेण दिव्यस्त्रगनुलेपनः॥ सम
श्वास्य च ताः सर्वा सिपत्नीः पावकोपमः॥ ७४॥ जगाम स्वपुरं राजा प्रीत्या परमया युतः॥ इति खिलेषु हरिवंशे विकद्रुच
के॥ वेशे०॥ स तासु नागकन्यासु कालेन महता नृप॥ जनयामास विक्रांतान् पंचपुत्रान् कुलोद्वहान्॥ २॥ मुचुकुंदं राम०
महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च॥ माधवं सारसं चैव हरितं चैव पार्थिवं॥ ३॥ एतान्पंच सुतान्राजन् पंचभूतोपमान् नृवि· २३
ईक्षमाणो नृपः प्रति जगाम मातुलविक्रमः॥ ३॥ ते प्राप्तवयसः सर्वे स्थिता पंच यथा इयः॥ ते जिता बलदर्पाभ्यां सुषुपितर
मब्रवीत्॥ ४॥ सा तयुक्तास्मवयसो बलेमहति संस्थिताः॥ क्षिप्रमाज्ञप्तमिच्छामः किं कर्म्म स्तव शासनात्॥ ५॥
त्वामाथव प्रमुखान्नृपः॥ प्राप्त पंचसो युवानः ते जिताः प्रोक्षादिताः॥ २

विंध्यस्तु वंताव मितः विंध्यस्त्वं वंतोः समीपे तत्रैव सत्वस्योपरिष्टादेव॥ परंतप श्रिमायां दिशि॥ पन्नगवर्णस्य धूम्रवर्णस्य

सता नृपतिशार्दूलैः शार्दूलानि वत्वे गितान्॥ प्रीत्या परमया प्राह सुतान्वीर्यकुतूहलान्॥ ६॥ विंध्यस्त्वं वंताव मितो द्वे पुर्यो प
र्वताश्रये॥ निवेशयतु यत्नेन मुचकुंद सुतो मम॥ ७॥ स तस्य चोपरि पुरी दक्षिणां दिशमाश्रितः॥ पद्मवर्णोपि मे पुत्रो
निवेशयतु माचिरं॥ ८॥ तत्रैव परतः क्रांते देशे चंपकभूषिते॥ सारसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्रकः॥ ९॥ हरितोयं म
हाबाहुः सागरे सलिलोदरे॥ द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति॥ १०॥ माधवोपि महाबाहुर्ज्येष्ठश्रेष्ठश्च धर्मवित॥ यौ
वराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति॥ ११॥ सर्वे नृपश्रियं प्राप्ता अभिषिक्ताः स चामराः॥ पित्रानुशिष्टास्वतारोलोकपाले
पमा नृपाः॥ १२॥ स्वं स्वं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः॥ पुरस्थानानि रम्याणि मृगयंतो यथाक्रमं॥ १३॥ मुचुकुंदस्त्व राज
र्षिर्विंध्यमध्ये नरोत्तमः॥ स्वस्थाने नर्मदातीरे दारुणोपलसंकटे॥ १४॥ स तु तं शोधयामास बिबकं चचकार ह॥ सेतुं चैव
समं चक्रे परिखाः साम्मितोदकाः॥ १५॥ स्थापयामास मार्गे पुरे देवतायतनान्यपि॥ रथ्यावीथीनृणां मार्गचत्वराणि वनानि
वा॥ १६॥ स तां पुरीं धनवतीं पुरुहूतपुरीप्रभां॥ नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः॥ १७॥ गोनिर्द्देनेनधनेन संपूर्णां
ध्वजमालिनीं॥ स्वपुरं रैव तावज्जसमीपस्थं मृगयंतो तिज्ञा समानाः दारुणोपलसंकटे विषमास्मदुर्गमितं तत्र कृष्णवंत

हरि·
२५

मपाश्रिता कृत्स्नं वंतेयाव ल्लभमते समर्थः॥ राजा मुचकुंदः प्राजापत्येन वैश्वकर्मणेन क्रौंचपुरं वेण्यां दक्षिणेनागे दश धीव

नामवाम्या पुरं चक्रे निर्मितं स्वेन तेजसा॥ १७॥ तस्यापरा नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः॥ महाश्वमसं घान्वतायथावें यं ध्यमा

नुगा॥ १८॥ माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति॥ उभयोर्विंध्यक्षपादे नगयोस्तां महापुरी॥ १९॥ मध्ये निवेशयामा

स श्रियापरमया हृतां॥ पुरीकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभां॥ २०॥ उद्यानशतसंबाधं समृद्धपणवत्वरां॥ कृत्स्नं वेतोसि

तस्यैवतीरे तत्र निरामये॥ २१॥ निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरीका नाम नामतः॥ स तेदं विपुले पुर्या देवपर्युपमस्त्रेने॥ २२॥ पा

लयामास धर्मात्मा राजा धर्मेण वीर्यवान्॥ पद्मवर्णोपराजर्षिसिद्धपृष्टे पुरोत्तमं॥ २३॥ चकार नद्यां वेण्यायास्तीरे तस्त्व

ताकुले॥ विषयस्याः स्पतां ज्ञात्वा संपूर्णराष्ट्रमेव च॥ २४॥ निवेशयामास नृपः स्ववप्रश्रायमुत्तमं॥ पद्यावतं जनपदं कर

वीरं च तत्पुरं॥ २५॥ निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्मणा॥ सारसेनापि विहितं रम्यं क्रौंचपुरं महत्॥ २६॥ चंपकाशो

कबकुलैर्विपुलैस्ताम्रमृत्तिकं॥ वनवासीति विख्यातः स्फीतो जनपदो महत्॥ २७॥ पुरस्य तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सवत्र केतू

हृतः॥ हरितोपि समुद्रस्य द्वीपं समभिपालयन्॥ २८॥ रत्नसंचयसंपूर्णं नाराजनमनोहरं॥ तस्य दास्याः जज्ञे मयामा

द्गुरानामविश्रुताः॥ २९॥ ये हरंति सदा शंखान् समुद्रोदरचारिणः॥ तस्यापरे दाशगणाः प्रवालाजनसंभवान्॥ ३०॥ सं

चिन्वंति सदा युक्ता नानारूपं च मौक्तिकं॥ जलजानि च रत्नानि निपद्मास्तस्य मानवः॥ ३१॥ गः संचिन्वंति राशीकरोति युक्ता

राम०
२५

प्रचिन्वतः गवेषयंतः संयानगताः पोतस्थानि रत्नादिभिः क्रौंतैः द्रव्यैः बणिग्भिः वस्तुभिः चतुर्भिरिति माधवस्यापि तत्स्थाने स्थितत्वादे

प्रचिन्वंतोर्णवे युक्ता नौभिः संग्राममगामिनः॥ मद्गुपमासेन ते सर्वे वर्त्तंति स्म सदा नराः॥ ३२॥ गृह्णंतः सर्वरत्नानि स्त्नद्वीपनिवासिनः

ते संयानगतैर्द्रव्यैर्वणिजो दूरगामिनः॥ ३३॥ हरितं तत्पर्यस्यैकं यथैव धनदं तथा॥ एवमिक्ष्वाकुवंशाद्धि यदुवंशो विनिःसृ

तः॥ ३४॥ चतुर्धा च तु पुत्रैस्तु चतुर्भिर्भिद्यते पुनः॥ स यदुर्माधवे राजं विसृज्य यदुपुंगवः॥ ३५॥ त्रिविष्टपं गतो राजा देहं त्य

क्त्वा महीतले॥ बभूव माधवसुतः सत्वतो नाम वीर्यवान्॥ ३६॥ सत्वद्वत्तिगुणोपेतो राजा राजगुणस्थितः॥ सत्वतस्य सुतो

राजा भीमो नाम महानभूत्॥ ३७॥ येन भैमाः स्मसंहृत्त्वाः सत्वताः साहृताः स्मृताः॥ राज्ये स्थिते तु नृपे तस्मिन् रामे राज्यप्रशासति

३८॥ शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद समधोर्वनं॥ तस्मिन्मधुवनस्थाने पुरं च मथुरामिमं॥ ३९॥ निवेशयामास विभुः सुमि

त्रानंदिवर्द्धनः॥ पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च॥ ४०॥ सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्वैष्णवं पदं॥ भीमेनेदं पुरं

तेन राज्यसंबंधकारणात्॥ ४१॥ स्ववंशे स्थापितापूर्वं स्वयमध्यासितां तथा॥ ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे तु युवराजनि

४२॥ अंधको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत्॥ अंधको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत्॥ अंधकस्य सुतो यज्ञे रे

वतो नाम पार्थिवः॥ कृक्षोपि रेवताज्जज्ञे रम्ये पर्वतमूर्द्धनि॥ ततो रेवतकुस्थलपर्वतसागरांतिके॥ ४४॥ शांतर स्थितत्वि

प्रायं पर्याये समग्रे भीमेन सत्वतपुत्रेण राज्यसंबंधकारणात् स्ववराजनतात् रेवतः स्य चरेवतत्वमुत्पन्न मित्यर्थः

से

हरि
२०५

रैवतस्य हतस्यैव रोः वंशस्य शूरस्य॥ कुंतिविषयं कुंतिभोजविषये देशे ततोनंतरं सवत्स दारिकेव दर्शयिति॥ कुतमितिपि भवान्
दमोघोषस्य भार्यायित्रुतश्रवसा पौमात्रेण पुरनिवासितत्वाविशेषेण जरासंधमदिमो ग्रहयितुं अछादयितुं यतो देवगुह्येष।
नाम्नो रैवतको नाम भूमिर्भूमधरः स्मृतः॥ रैवतस्यात्मजो राजा विश्रुतो नेमिहा यशाः॥४५॥ बभ्रुर्वपृथिवीपालः पृथ्व्यां पृथितप्र
भुः॥ तस्य तु सप्त भार्यासु दिव्यरूपासु केशव॥४६॥ चत्वारो यज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमास्तु ते॥ बभ्रुर्बभ्रुः सुषेणश्च सभाख्य
श्चैव वीर्यवान्॥ यदुप्रवीराः प्रख्याताः लोकपाला इवापरे॥ तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्बहुलीकृतः॥४७॥ यस्मिंस्ते कृष्ण लो
केशास्सु प्रजाताः प्रजेश्वरः॥ वसुस्तु कुंतिविषये वसुदेवं सुतं विभुः॥४८॥ सा तवतो जनयामास सुप्रभे द्वे च दारिके॥ कुंतिं च पां
डोर्महिषीं देवतामिव भूचरीं॥५०॥ भार्यां चेदिमघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभां॥ एषते स्वस्य वंशस्य प्रभवः संप्रकीर्तितः॥५१॥
श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनांतिके॥ त्वं तु दानीं प्रणष्टे स्मिन्वंशे वंशभृतां वरः॥५२॥ स्वयंभूरिव शंभुः प्राप्तो भवाय
स्य जयाय च॥ नत्वां तु पौरमात्रेण शक्ताः गूहयितुं वयं॥५३॥ देवगुह्येष्वपि भवान्सर्वज्ञः सर्वभावनः॥ शक्तश्चासि जरासंधं
नृपं नाशयितुं विभो॥५४॥ त्वद्बुद्धिवशगाः सर्वे वयं योद्धुं प्रतीक्षिताः॥ जरासंधस्तु बलवान्नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति॥५५॥ अ
प्रमेयबलश्चैव वयं चैव कृशसाधनाः॥ न चैवमेकाहमपि पुररोधं सहिष्यति॥५६॥ कृशा न केचन वाह्यमाद्दुर्गे परिनि
ष्ठिताः॥ असंस्कृतां परिखा द्वाराद्यं चैव वर्जितं॥५७॥
पि भवान्सर्वज्ञो वनः सर्वसिद्धिहेतुः कृशसाधना॥ अल्पपरिच्छ
दाः कृशानकाः असामश्धनद्वामाश्च ल्पधर्म्येन दुर्गोपरिनिष्ठिताश्च नावृताः॥

राम०
२०५

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

कर्तव्या बहवो विस्तरा विस्तारा यस्यां सप्रत्यग्ररोधे वबहुरोधयया रोधांतरं न सहते न हि तरो धशा हे ना च रोधमेप धानो जन्ते यादव
नां मध्ये य राज्यकामुका यादवाः ते विरोधेन निमित्तेन येन पास्ते सर्वे द्वैधं कलहमिच्छंति वचनीया उपहासास्पदं भूत्यन पक्का
वप्रप्रकारमार्गेषु कर्तव्या बहुविस्तरा॥ संक्रमैर्व्यापुधस्कारा यो कृव्या चेष्टका वयं॥ कंसस्य बलजोग्यत्वाल्लानि गुप्ता पुराज
नैः॥ सद्यो नियमिते कंसे राज्ये स्माकं नवोदये॥ पुरी प्रत्यग्ररोधेयं न रोधं विषहिष्यति॥ बलसंमर्दनिर्ग्रंच कृष्यमाणां परेण ह।
श्चैमंशयमिदं जनैः सह विनश्यति॥ यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुके॥ ते सर्वे द्वैधमिच्छंति यत्तच्छमेतद्विधीयतां॥ बच
नीयान विष्यामो नृपाणां नृपकारणात्॥ जरासंधभयात्रानोद्रवतो राष्ट्रसंभवं॥ स्वान्नावत्संतिन सर्वे रुध्यमानाः परेण वै॥
यादवानां विरोधेन विनष्टाः स्मेति केशव॥ एतन्मम मतं कृष्ण विष्टभ्रातृपमुदाहृतं॥ तं तु विज्ञापितः सर्वे नृः पुनः संप्रबोधि
तः॥ यदत्र नन्तरं कृष्ण तत्स्वयं संविधीतायं॥ त्वमस्य नेता सेव्यस्य वयं त्वच्छासने स्थिताः॥ तन्मुलस्य विरोधेयं रक्षास्मान
त्मना सह॥ इति श्रीखिलेषु हरिवंशे विकद्रुवाक्यं॥ वैशं॥ विकद्रोस्तद्वचः श्रुत्वा वासुदेवो महायशाः॥ परितुष्टेन मनसा वचनं
वेदमब्रवीत्॥१॥ राजषड्गुणवक्रा वैराजमंत्रार्थतत्त्ववित्॥ मतत्व चाप्रितं चैव कृष्णो कं किलनथामतं॥२॥
रणान्नजरासंधविजयात्॥ जरासंधभयाकृत्वा मितिमार्ह स्वो कोवाक्यं राज्य संभव मेरात्स्य परिवर्ते॥ इति त्रिनवतितमः॥ च
तुर्नवतितमेऽध्याये जरासंधनयाद्रुभिः॥ उच्यते जामदग्न्येन समतीरामकृष्णयो॥१

ह॰वि॰ देवं चापि अनुपश्यतां सन्निकृष्टे संनिकर्षे अपक्रामेत्॥ पलायेत यतु कं अग्नावि स्तेतिनः सर्वे दिक्ष्यमानापुरे जनः॥ यादवानां विरो

२९ धिना राजन् धर्मश्रिसत्यात्स्वजगतो हिता॥ एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकद्रोः स महात्मनः॥२॥ वाक्यमुत्तरमेकाग्रो बभाषे पुरुषोत्तमः
श्रुवतां च श्रुतं वाक्यं देतुनक्रमतस्तथा॥ न्यायेन शास्त्रतश्चैव देवं चैवानुपश्यता॥ श्रूयतां मुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च परिगृह्यतां॥
४॥ नयेन व्यवहर्त्तव्यं पार्थिवे नयथाक्रमं॥ संधिं च विग्रहं चैव यानमासनमेव च॥५॥ द्वैधमाश्रयं चैव षड्गुणाश्चिंतयेत्त
था॥ बलिनः संनिकर्षेतु न स्थेयं पंडितेन वै॥६॥ अपक्रामेदिकालज्ञः समर्थो युध्यमाचरेत्॥ अहं तावत्सहार्येण मुक्तो स्मि
न्सकाशते॥७॥ जीविताथीं गमिष्यामि शक्तिमानप्यशक्तिवत्॥ ततः सह्याचलयुतं सहार्येणाहमच्युतं॥८॥ आत्मद्वितीय
श्रीमंतं प्रवेक्ष्ये दक्षिणापथं॥ करवीरपुरं चैव रम्यं क्रौंचपुरं तथा॥९॥ इत्वावत्तत्र सहितौ गोमंतं च नगोत्तमं॥ आवयो
र्गमनं श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिव॥१०॥ अप्रविश्य पुरं दर्पादनुसारं करिष्यति॥ ततः सह्यवनेष्वेव दर्जायस्यति सानुगः॥११
आवयोर्ग्रहणे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति॥ एषा नः श्रेयसे पक्षे भविष्यति कुलस्य वै॥१२॥ पौराणामप्यपुर्यस्य देशस्य च सुख रा॰म॰
वह॥ न च शत्रुपरिक्लेशो राजानो विजिगीषवः॥१३॥ परराष्ट्रेषु मन्यंतिमध्ये शत्रुनृपं विना॥ एवमुक्त्वा तु तौ वीर कृष्णसं २९
कर्षणाविभौ॥१४॥ प्रपेदतुरसंभ्रांतौ दक्षिणो दक्षिणापथं॥ धेनविनश्याम्येति केशावेति शत्रोत्तरं अहं तावदेति सप्त
त्रिः परं राष्ट्रेषु सुखेन स्थिता अपि न मन्यंतेति शत्रुकर्षन् सम्मंतरेति न जानंते इत्यर्थः॥ दक्षिणो उपायचतुरो॥

न्यस्तसंकुचिताग्रीनेन्यस्तं स्थापितं संकुचितं च समुखं आधानं नस्त्वायेनत्तं॥ होमधुक् च वा सौ कामदोहनाचतां॥ कर्षमाणं दोह

तौ तु राष्ट्राणि शातशास्त्रं रंतौ कामरूपिणौ॥१५॥ दक्षिणो दिशमास्थाय चरेतु मार्गगौ मुखं॥ सह्यपृष्ठेषु रम्येषु मोदमानौ
सुमौ तथा॥१६॥ दक्षिणापथगौ वीरौ बह्वावसंप्रपेदतुः॥ तौ तु स्वल्पेन कालेन सह्याचलविभूषितं॥१७॥ करवीरपुरं प्राप्तौ स्व
वेशान विभूषिते॥ तौ तत्र गत्वा वेण्यानद्यास्तीरं समाश्रितं॥१८॥ आसेदतुः प्ररोहाढ्यं न्यग्रोधं तत्र पुंगवौ॥ अधस्तात्तस्य वृ
क्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनं॥१९॥ असावसक्तपरस्तुजटावल्कलधारिणं॥ गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करं॥ कृतांत
कर मत्तो स्य वपुष्मंतमिवार्णवं॥ न्यस्तसंकुचिताग्रीनं कालेकृतकृताशनं॥२१॥ क्लिन्नं विषवल्लीनो निराश्रयं देवगुरुं यथा
सवरयांधेनुकाच्चेतं होमधुक्कामदोहनं॥२२॥ क्षीराररणिकर्षमाणं महेन्द्रगिरिगोचरं॥ ददृशाते तु सहिता वपरिक्रांतमव्य
यं॥२३॥ नागे वृषभमासीनं मंदरस्थं यथा रविं॥ न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादमुलेकृतांजली॥२४॥ वसुदेवसुतौ वीरौ संधि
स्माविव पावकौ॥ कृष्णस्तामिवशार्दूलमुवाच वदतां वरः॥२५॥ स्वस्ति मधुरं या वाचा जोकहृष्टातकोविदः॥ नगव
नुजामदग्न्यत्वं मवगच्छामि भार्गवं॥२६॥ रामं मुनीनामृषभं क्षत्रियाणां कुलेविकः॥ त्वया सापकवेगेन क्षिप्तो सागरो
सागरः॥२७॥ इषुपातेन तगरं कृते सूर्पारकं त्वया॥
नार्थसिधिद्रोसागरं स्थसमुद्राद्भूमिपुपातमात्रं प्राप्य सूर्पारकं नगरं
क्षितिमात्रस्य कश्यपायदत्तावु॥ २

हरि०
२७

किंपत्नमार्गेणतत्रनगरमित्यपेक्षयामाह॥ धनुःपंचाशतायाममिति॥ धनुर्दंडचतुष्टयंव्यामितावत्प्रमाणेनशरघोकर्त्रंरिकः॥

धनुःपंचाशतायाममधीषुपंचशतोच्छ्रितं॥२८॥ सचसह्यस्यचनिकुंजेषुस्फीतोजनपदोमहान्॥ अतिक्रम्योर्ध्वंवैजामपरांतेनि
वेशिनः॥२९॥ त्वयातत्कार्तवीर्यस्यसहस्रंभुजकाननं॥ छिन्नंपरश्वधेनैकेनस्मरतानिधनंपितुः॥३०॥ इयमद्यापिरुधि
रेणत्रियाणांद्रुतहिषं॥ दिग्भागेपरशुस्पृष्टेजातपंकवसुंधरा॥३१॥ रेणुकेयंविजानंतुत्वितोह्यविपरीपणं॥ परशुप्रग्र
हेयुक्तंयथैवेहरणेतथा॥३२॥ तदिच्छावत्याविप्रकंविरचय्यमुपश्रुतं॥ उत्तरंचश्रुतार्थेनप्रत्युक्तमिवशोकया॥३३॥ आ
वांतांमाथुरौब्रह्मन्यमुनातीरवासिनौ॥ यादवौतौमुनिश्रेष्ठयदितेश्रुतिमागतौ॥३४॥ वसुदेवोयदुश्रेष्ठपितावांद्वितयत्र
तः॥ वात्स्येगोकुलेसंहृष्टौयत्नेश्रुतिसमागतौ॥३५॥ जन्मप्रभृतिवेवांवाव्रजेघरनियोजितौ॥ तौस्वकंसमयात्तत्रशंकितौ
परिवर्धनौ॥ वयंचप्रथमंप्राप्तौमथुरांचप्रवेशितौ॥ तावावांमुष्टिकंहत्वासमाजेकंसमोजसा॥३६॥ पितरंतत्रतस्यैव
स्थापयिताजनेश्वरं॥ स्वमेवकर्मचारौयोगर्वाम्यापारकारकौ॥३८॥ अथावयोपुरंरोद्धुंजरासंधोभ्यवस्थितं॥ संग्रामात्तु
वकृत्तालब्धलक्षावपिस्वयं॥३९॥ ततःस्वपुरसत्त्वार्थंप्रजानांचधनत्वतः॥ आकृतौस्वावनुयोगेकर्तव्यबलसाधनौ
४०॥ अरथोपगमिनौयुद्धेनिस्तनौतनिरायुधः॥ जरासंधेसमयुद्धेपुरात्वावेवनिस्वनौ॥४१॥ उत्तावावामनुप्राप्तोम
नुष्टेस्ततिवांतिके॥ आवयोमंत्रमात्रेणाकर्तुमर्हसिसत्कृयां॥४२॥ श्रुत्वेतद्भार्गवोरामस्तयोर्वाक्यमानंदितः॥

राम०
२७

अपरांतात्पश्चिमसमुद्रतीरात्॥ तेनुस्मेवसामि॥ वीरदेव्यानुशापिन॥ अनुशापोःनुशय्यअतःकरणमितियावत्॥ वीरदेव्येअ

रेणुकेयःप्रतिवचोधर्मसंहितमब्रवीत्॥४३॥ अपरांतादहंकृष्णसंप्रतीहागतःप्रभो॥ राकरणवविनाशिष्येषुवयोमंत्रकारणा
त्॥४४॥ विदितोमेवनेवामत्त्यपवेष्वनिनेकृण॥ दानवानांविधश्चापिकंसस्यचदुरात्मनः॥४५॥ विग्रहंचजरासंधेविदित्वा
पुरुषोत्तम॥ तवसमात्वकस्येहसंप्राप्तोस्मिवरानन॥४६॥ जानेत्वंकृष्णगोप्तारंजगतःप्रभुमव्ययं॥ देवकार्यार्थसिद्ध्य
र्थमिवास्वंबाल्ततांगतः॥४७॥ नत्वयाविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुविद्यते॥ तथापिनक्रिमात्रेणाशृणुवक्ष्यामितेवच॥४८॥ पू
र्वजेस्तवगोविंदपूर्वंपूर्वमिदंकृतं॥ करवीरपुरंनमराष्ट्रेचैवनिवेशितं॥ पुरेस्मिन्पतिकृष्णवासुदेवोमहायशाः॥ शृं
गालइतिविख्यातोनित्यपरमकोपनः॥५०॥ नपेणानेनगोविंदस्ववंशप्रभवानपि॥ दायादान्निहताःसर्वेवीरदेषानुशापिन
५१॥ अहंकारपरोनित्यमजितात्मानमश्वरी॥ राज्यैश्वर्यमदाविष्टपुत्रेष्वपिचदारुणः॥५२॥ तल्लद्वनवतःस्थानेशंचतेम
नरोत्तम॥ करवीरपुरेघोरेनिस्यंपार्थिवनूषिते॥५३॥ श्रूयतेकथयिष्यामियचोजेोशत्रुबाधनो॥ जरासंधंबलोद्रग्रंत
वेतोपोधयिष्यति॥५४॥ तीव्रवेवमिमेपुण्यनदामध्येववाकृतिः॥ विपर्यतेनवासायगिरिगच्छामदुर्गमे॥५५॥ रम्यंयत्र
गिरिनामसह्यस्यप्रस्तंगिरिं॥ निवासेमांसमत्त्वाणांघोराणांघोरकर्मिणां॥५६॥ नानाद्रुमलतापुष्पैर्विचित्रैःपुष्पितपादपैः॥
प्रोच्यतेत्रनिशाम्येकाकद्वंगंनामनिम्नगां॥५७॥ तदंतेसंतरिष्यामिनिकृष्णोपलभूषणां॥ गंगाप्रयातापतिमत्र्यष्ठंचमद्यतो
नुशायीतितेनविपर्यांनादरंसह्यमप्येतिर्वासापरान्त्विर्वाह्य॥ गि० ५८

हरि० कृतश्राम्यतः कृतश्रमान्॥ वनवासीनामदेशः तत्रसाधुजनाः वनवास्यजनाः॥ तेषामधिपः दर्शयिष्यति आत्मानमिति शेषः॥

२८ तस्याप्रपाते ऽस्माभिस्तापमारणपन्नूषणं॥ श्रमानकामाम्नानादिगत्वानध्वरणाधरान्॥ ५९॥ ऽस्त्वामस्तत्र तान्विप्रान् श्राम्यतो
वीतपोधनान्॥ तांतिव्रांनिम्नगां तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान्॥ ६०॥ रम्यं क्रौंचपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं॥ वंशजस्तत्र ते रा
जा क्रूरधर्मरतः सदा॥ ६१॥ महाकपिरिति ख्यातो वनस्यास्य जनाधिपः॥ तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गते ऽहनि॥ ६२॥ तीर्थमा
नकुर्द्वनामस्तत्रस्थास्याम संगताः॥ ततस्तु तागमिष्यामः सह्यस्य विवरं गिरिं॥ ६३॥ गोमंतमिति विख्यातं नैकशृंगविभूषितं॥
खगतैकमहाशृंगं दुरारोहं खगैरपि॥ ६४॥ विश्रामभूतं देवानां ज्योतिभिरभिसंवृतं॥ सोपानभूतं स्वर्गस्य गगनास्फमिवोछ्रि
तं॥ ६५॥ तं वीमानं च तरणां गिरिमेकं रिवापरं॥ तस्योत्तमे महाशृंगे नासत्तौ देवरूपिणौ॥ ६६॥ उदयास्तमने सूर्यं सोमं च
ज्योतिषां पतिं॥ उर्मिमंतं समुद्रं च अपरद्वीपभूषणं॥ ६७॥ प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नागाग्रे विचरिष्यति॥ शृंगस्थौ तस्य से
लस्य गोमंतस्य वनेचरौ॥ ६८॥ उग्रयुद्धे पृथावं तं जरासंधं विजेष्यथः॥ तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवंतौ युद्धदुर्मदौ॥ ६९॥ अस राम०
क्रौ सयुद्धे वै जरासंधो भविष्यति॥ भवंतौ रपि युद्धे तु प्रवृत्ते ततदारुणे॥ ७०॥ आयुधैः सह संयोगं पन्नगामिनचिरादिवं॥ २८
संग्रामश्च महान् कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र दैवतैः॥ ७१॥ यदूनां पार्थिवानां च मांसशोणितकर्दमः॥ तत्र चक्रं हलं चैव गदां कौमोद
कीं तथा॥ ७२॥ सौनंदं मुशलं चैव वैष्णवान्यायुधानि च॥ दर्शयिष्यामि संग्रामे यास्यंति च महाहिते॥ ७३॥ रुधिरं कालयु
क्तानां वपुर्भिः कालसंनिभैः॥

पीतागच्छत नष्टं वदति व कृतं पूजायां॥ इति चतुर्नवतितमः॥ ॥ पंचाधिकेनवत्यास्त्वेवर्णयते रामकृष्णयोः॥ गोमंतारोहणं तस्माच्छौ

सनकृष्णं शब्दो नाम संग्रामः कृष्ण विश्रुतः॥ देवतैरिह निर्दिष्टः कालस्यादेशसंज्ञितः॥ तत्र ते कृष्ण संग्रामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः
द्रक्ष्यंति रिपवः सर्वे सुरास्त्वसुरनावनः॥ तो ऽजसगदां कृष्ण चक्रं च वरविस्मितं॥ भवस्व सेनरूपेण सुराणां विजयाय वै॥
कृतस्यायं इलं घोरं मुशलं वारिमर्दनं॥ वधायसुरशत्रूणां भजतां लोकनावनः॥ एष ते प्रथमं कृष्ण संग्रामो नुविपार्थिव
र्ष्यथ्यर्थे समाख्यातो भारावतरणे सुरैः॥ आयुधानाभिरत्नैव वपुषा वैष्णवस्य च॥ जस्माश्रतेजसश्चैव मूढानां वधिदास
णो॥ अतः प्रवर्ति संग्रामे धरणा शस्त्रमूर्छितः॥ भविष्यति महाकृष्ण भारते नाम वैशसं॥ तदच्छ कृष्ण शैलेंद्रं गोमंतं च
नगोत्तमं॥ जरासंधो मृते चापि विजये त्वामुपस्थितः॥ जरासंधं निमित्तानि संक्षेति समुपस्थितं॥ इदं चैवाम्नतप्र
स्थे होमधेत्वापयो मृतौ॥ पीत्वागच्छतं चरं वा मये यो दिष्टेन वर्त्मना॥ इति खिलेषु हरिवंशे रामवाक्यं॥ वैशंपायन उ
तनुधेवापयपीत्वावलनदर्पसमन्वितौ॥ ततस्तौ रामसहितौ प्रस्थितौ यदुपुंगवौ॥ १॥ गोमंतपर्वतं दृष्टुं मत्तनागेंद्रगामि
नौ॥ जामदग्न्यप्रविष्टेन च मार्गेण वदतां वरौ॥ २॥ जामदग्न्यकृतीयास्तेन यत्र्यप्रज्वालयत्॥ ३॥ शोजयंतिस्मपंथानं त्रिदिवं
त्रिदशा इव॥ ४॥ ते नान्वविधिना सर्वे ततो वै दिवसक्रमात्॥ गोमंतमचलं प्राप्ता मंदरं त्रिदशा इव॥ ५॥ जतावातविवि
विचैव नानाद्रुमविभूषिते॥ गंधाकुरुजिनदाग चित्रविचित्रमनोरमे॥ ६॥
तस्याः प्रव्रस्याहत द्विजन्मनः स्व विधिनामनुषंगः॥ २

दिरेफगणसंकीर्णं शिलासंकटपादपं ॥ मत्तबर्हिणनिर्घोषनादितं मेघनादिभिः ॥ ६ ॥ गगनालमशिखरं जलदाशक्तपादपे ॥ म
तद्विपविशाणाग्रैः कुंदरांतरताडितं ॥ आकूजद्भिः शकुनैः समंतात्प्रतिनादितं ॥ दरीप्रपातैर्बुधरैश्छन्नैः शाड्वलपांडुरैः ॥ ८ ॥
नीलाश्मवयसंघातैर्बद्धवर्णं प्रियाननः ॥ धातुभिस्तु विरत्नाभैर्दिग्धांगं सानुप्रस्रव भूषितं ॥ ९ ॥ कीर्णं सुरगणैः कीर्तेमेनौकमिव
कामगैः ॥ उच्छ्रितं सुविशालाग्रैः समुज्जांबु परिस्रवैः ॥ १० ॥ सकाननदरीप्रस्थैः शिलाघन भूषितं ॥ पनसाम्रातकाक्षोटैर्वञ्जुलस्य
दनचंदनैः ॥ ११ ॥ तमालैलावनयुतं मरीचिक्षुपसंकुलं ॥ पिप्पलीवल्लीकलीलं चित्रमंगुदपादपैः द्रुमैः ॥ १२ ॥ सर्वसर्जरसा
नां च सर्वतः प्रतिशोभितः ॥ जंबूसर्जार्जुनयुतं कुरजगुल्मभूषितं ॥ १३ ॥ प्रांशुशालवनैर्गुप्तं बकुलवनैर्युतं ॥ सर्जैर्निवा
र्जुनवनैः कदलीकुलसंकुलं ॥ १४ ॥ हिंतालैश्च तमालैश्च डुल्लागैश्चोपशोभितं ॥ जलेषु जलजैश्चैव स्थलेषु जलजैरपि ॥ १५
पंकजैः कुमुदैश्चैव सर्वतः प्रतिभूषितं ॥ जंबूलजंबूलहृताघकदुकैदलभूषितं ॥ १६ ॥ चंपकाशोकबकुलैर्बिल्वतिंदुकशो
भितं ॥ कुरजैर्नागपुष्पैश्च समंताद्रुपशोभितं ॥ १७ नागयूथसमाकीर्णं मृगसंघातसोभितं ॥ सिद्धचारणरक्षोभिः सेवि
तमप्सरोतरं ॥ १८ ॥ गंधर्वैश्च समायुक्तं सिद्धचारणपक्षिभिः ॥ विद्याधरगणैर्नित्यमनुकीर्णशिलातलं ॥ १९ ॥ सिंह
शार्दूलसंन्नादैः सततं प्रतिनादितः ॥ सेवितं वारिधाराभिश्चंद्रपादैश्च शोभितं ॥ २० ॥ स्तुतं त्रिदशगंधर्वैरप्सरोभिरलंकृतं

स्यंदनभिनिशारवः ॥ २

दरीकंदरयोः कृतिमान् कृत्रिमत्वेन न अवस्थाः सांपरायिकः परलोकसाधनः ॥

वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैरुच्चावचैश्चितं ॥ २१ ॥ शक्रेवज्रप्रहाराणामनभिज्ञं कदाचन ॥ दावाग्निभयनिर्मुक्तं देवतासुखसंश्र
यं ॥ २२ ॥ प्रपातप्रस्रवाभिश्च सरद्भिरुपशोभितं ॥ काननैरानराकारैर्विशेषद्भिरिवाश्रयं ॥ २३ ॥ स्थलीभिर्मृगनिर्मुक्तं कांताभि
रुपशोभितं ॥ पार्श्वैकिपलकल्माषैर्मेघैरिव विभूषितं ॥ पादपैश्छन्नमूर्मिभिः सपुष्पाभिः समंततः ॥ मंडितं वनराजीभिः प्रमद
भिपतिं यथा ॥ २५ ॥ दरीभिः सुंदरीभिश्च कंदराभिः समंततः ॥ तेषु तेषु वकाशेषु सदारमिवशोभितं ॥ २६ ॥ ओषध्यादीप्तशिखरं वा
नप्रस्थनिषेवितं ॥ जातरूपविनैर्देशैः कृतिमैरिव भूषितं ॥ मूलेन सुविशालेन शिरसा सुच्छितेन च ॥ पृथिवीमंतरिक्षं च वम
ह्यंतमिव स्थितं ॥ २८ ॥ तेतमासाद्य गोमंतरम्यं भूधरोत्तमं ॥ रुचिरं सरस्कुसुमैर्व्योमासायमरसंनिभौ ॥ २९ ॥ समारूढौ गिरिवरं
खमूर्द्धमिवपक्षिणः ॥ आसाद्यमानावेगेनवेनतेयपराक्रमौ ॥ ३० ॥ तेतु तस्योत्तमं शृंगं गोमारूढौ द्विदिशाविव ॥ शृंगास्थ
विरं च क्रमनसा निर्मितोपमं ॥ ३१ ॥ निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामुनिः ॥ रामो निमतमक्लिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ ३२
कृष्णपाश्यामदंतात परं सूपरिकंविभो ॥ युवयोर्नास्तिवै मुख्यं संग्रामे दानवैरपि ॥ ३३ ॥ प्राप्तवानस्मि यं प्रीतिमागानुगमिनाद
यः ॥ सार्ये कृष्णानुगत्या कोमिशारारमिदमव्यये ॥ ३४ ॥ इदानीं स्थानमुद्दिष्ट यत्रायुधसमागमे ॥ युवयोर्विहितो देवैः समय
—— ——— ॥ ३५ ॥

सोपमाधिकः पारलौकिकः नैष्ठिकं परमार्थभूतं इदं नु नारदरागरूपं प्रस्तुतं स्वीकृतं कल्यः वृत्तः समयः इत्यर्थः तेन तव संबंधिनि अधि
वासि पूर्वदिनसंस्कारेण संस्कृता॥ एकवेणीधरां संस्कृतकेशां बंधानबद्धगरहं सौम्यप्रहृपुक्तं॥ क्रूरसंसर्गसंन्निध्यतं प्रतीक्
देवानां मुख्यं वैकुंठ विष्णोर्देवारिनिषूदन॥ कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वच॥ ३८॥ यदिदं प्रस्तुतं कर्म त्वया गोविंद लौकिकं
॥ मानुषाणां हितार्थाय साधु मानुषदेहिन॥ ३९॥ तस्यायं प्रथमं कल्यः कालेन भुवि योजित॥ जरासंधेन वै सार्द्धं संग्रामे समुपस्थि
ते॥ ४०॥ तन्मायुधबलं चैव स्वरूपं च रणकर्कशं॥ स्वयमेवात्मना कृष्ण आत्मानं संधिवत्स्पद॥ चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणि
मादवे॥ चतुर्द्विगुणपीतां संविभ्येदतु समं कृतु॥ ४१॥ अद्यप्रभृति ते योद्धा स्वर्गे क्षाम समुपस्थितः॥ पृथिव्याममराश्चैव कीर्त्त्य
र्थं च सतां वरं॥ ४२॥ वैनतेयस्य चाक्रान्तं वाहनं ध्वजकर्मणः॥ कुरुष्व प्रमहाबाहो गोविंद वदतां वर॥ ४३॥ युद्धकामान्नृपतय
स्त्रिदिवाभिमुखोद्यता॥ धार्त्तराष्ट्रस्य वशगा कृत्स्ने तिरणांवृत्तय॥ ४४॥ राज्ञां निधनदृष्ट्यर्थं वैधवेनाधिवासित॥ एकवेणीधरा
वेयं वसुधा नताप्रतिकृते॥ ४४॥ मयैवं कृष्ण नक्षत्रं संध्रि मारिवमर्दनः॥ त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे च समुपस्थिते॥ ४५॥ त्वरा
स्वयुद्धकुशलायदानवानां वधाय च॥ स्वर्गाय च नरेंद्राणां देवतानां सुखाय च॥ ४६॥ सत्कृतो हं त्वया कृष्ण जोकेशमदरस्वरे॥
त्वया सत्कृतरूपेणायेनाहं सत्कृतस्वयं॥ ४७॥ साधयामि महाबाहो भवतः कार्यसिद्धये॥
तेइत्यनुषंगः येन कारणेन अहं त्वया सत्कृतवान् सत्कृतः भवतः कर्मकार्येसाधयिष्यामि साधयिष्यामि॥

डा॰ भाऊ दाजी ... DR. BHAU DAJI MEMORIAL

भवतएव युद्धादिषु सिद्धये वंश्यमंत्र्य इति॥ इति पंचनवतितमः॥ षण्णवत्यधिकेध्याये राम कृष्णजिघृत्तया जरासंधस्य नृप
स्यतत्र्यंश्रास्मिपुद्धे पुकांतारे पुमदाहित॥ नव कृष्णं मपातु मत्त्वं चकत्र जिगहुरू॥ मांस्मतापोरणां यानि प्रवंत स्यजयोग
वेत॥ इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्लिष्टकारिणं॥ जयाशिषा वर्धयित्वा जगाम ओमितं दिशं॥ इति खिले हरिवंशे गोमंत
रोहणं नाम॥ वै॰ श॰॥ जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्वहे॥ गोमंतशिखरे रम्ये रेचतु काम रूपिणौ॥ १॥ वनमालाकुलो
रस्कौ नीलपीतांवरावुभौ॥ नीलश्वेतवपुष्मंतौ गगनस्थाविवांबुदौ॥ २॥ तौ शैलाग्रतटे रम्ये गोपुरावोशिखरे स्थितौ॥ रेज
तुस्तत्र कौंते पुवने पुरे तिजालसौ॥ ३॥ उदयंतं गिरिस्थौ तौ शशिने ज्योतिषां वरं॥ उदयास्तमनं चैव ग्रहाणां भास्वतां करं॥
४॥ अथ संकर्षणः श्रीमान्विना कृष्णेन वीर्यवान्॥ चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसन्निभः॥ ५॥ सफुल्लस्य कदंबस्य प्र
छाये निषसाद ह॥ वायुना मंदगंधेन वीज्यमानः सुखेतवे॥ तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै॥ सद्य मेस्य गंगो
धःसंस्पर्शनघ्राणमागतः॥ ७॥ हृष्ट्वैवेनं विवेशाशु वारुणीप्रभवा तदा॥ सुसोपच मुखं तस्य मत्तस्येवापरे हनि॥ वास
रितः स पुराहृत्य मममत प्राशानं विहु॥ नृपितो मदिरान्वेषी ततस्ततक्रमेव्रत॥ ८॥ क्रमेत स्यतिदेशात्तु वारुणीप्रभवं
तदा॥ तस्य प्राहृपिफुल्लस्य जनदं भोजअदोक्तितं॥ १०॥ ततोपरस्थ मदिरां सन्नाध्यत मनोहरा॥ तां तु कृष्णो निभृतामा
पिवन्नात्मेव्वासकृत॥ ११॥
तेरवगमनमुच्यते॥ उदयंतं प्रउच्छन्नं॥

रूपिणीमूर्तिमितीवारुणीवरुणपुत्रीकादंबरीमदकलेकादंबयमिदेनकथ्यतेतुष्यतेइतितथातेकादंबरीमधुहितमिइत्यर्थः
पर्यैमिपर्यटामिअतिमुक्तेषुमाधवीलतासुपूर्णेनियोगेनपरिपाकेनपरिमादरेणेतिपातेवसममीपेउपयोगेउपसर्गोकुसु

मदाघवलिताकारःसमजायतसप्रभुः॥तस्यमन्त्रस्यवदनेकिंचिच्चलितलोचने॥१२॥घूर्णिताकारमत्यर्थच्छरत्कालेंदुसप्रभः
कदंबकोटरेजातानाम्नाकादंबरीतिसा॥१३॥रूपिणीवारुणीतत्रदेवानाममृतारणी॥कादंबरीमृतकलेविहिताकृतपूर्वजं
तिस्यास्विदर्शनाज्जित्विमुपतस्थेप्रियंवदः॥मदिरारूपिणीभूत्वाकांतिस्वशोभितप्रिया॥१५॥श्रीमदेवरिष्टास्त्रीस्वयमेवांबु
जहस्ता॥सांजलिप्रग्रहादेवीरोहिणीयमुपस्थिता॥१६॥तामेवांतर्हितंश्रुत्वाशाम्यंतंवडवामुखे॥क्षीणपुण्यवसुधांप
चेमिविमलाननं॥१७॥पुष्पचक्रामिलितेषुकेसरेरोषितेमया॥अतिमुक्तेषुवाह्नोम्यपुष्पस्तबकवत्सुच॥१८॥साहंक
दंबमालाख्यामेघकालेसुखप्रिया॥तृषितमागमिणलास्वेनरूपेणछादिता॥१९॥स्वामिन्पूर्णेनिकोगेनयथैवामृतमथने
समापंप्रेषितापित्रावरुणेनतवानघ॥२०॥नाहंत्वयाविनालोकानुत्सपदेहेवसेवितुं॥मदिरानंतरंकांतिस्मेकर्णमुप
स्थिता॥२१॥मदेनागलितश्चेणकिंचिदाघूर्णितेनघ॥प्रोवाचप्रणताकांतिविहूजलिपुटासती॥२२॥जयपूर्वेणयो
गेनसम्मितंयोगमिच्छसि॥अहंचंद्रादपिगुरुंसहस्रशिरसंप्रभुं॥२३॥स्वेगुणैरनुरक्तांतांयथैवमदिरातथा॥श्रीश्च
पद्मालयादेवीविधेयावेश्मवोरसि॥२४॥रोहिणीयोरसिनुसामालेवालयनागता॥

रुःहितःगुरोरितिपाठेपितुःजयपूर्वेणयोगेनउच्चारणेनगुरुमहत्तरं॥

मौलिमुकुटंनावतःआदरेणगृहीत्वाधेत्यनेनसंबंध्यतेपानंतरंलेमुष्टप्रद्योतं॥नृषणानांसंबंधिमालंक्रियायाःसुपांसुलुग

सामालामम्लंगृह्यबलस्योरसिदंशिता॥२५॥पद्यास्यंपयहस्तावैसंकर्षणमथाब्रवीत्॥रामरमामिरामत्वंवारुणासमलं
कृतः॥२६॥कांत्यामयाचदेवेशसंगतश्चक्षमायथा॥इयंचमामयामौलिरुद्धतावरुणालयात्॥२७॥मूर्ध्निशीर्षसहस्रस्य
तेमानुरेवावपौ॥जातरूपमयंचैकंकुंडलंवज्रभूषितं॥२८॥आदियंचपद्मास्यदिव्यंश्रवणभूषणं॥कौशेयानिवनीला
निसमुद्राहाणिनास्वतः॥२९॥हारंचपीनतरलंसमुद्रास्यंतरोधितं॥देवेमांप्रतिगृह्णीष्वयौराणीनृपणांक्रियां॥३०॥स
मयत्नेमहाबाहोनृपणानामलंक्रिया॥संगृह्यतमलंकारंतांश्चतिस्रःसुरस्त्रियः॥३१॥ततुनेबलदेवोहिसारदेंदुसमप्रभ
रावंसंपूज्यतेदेवैस्ताश्चतिस्रःसुरांगनाः॥३२॥मिषतोबलदेवस्यतत्रैवांतरगतानृप॥समभागम्यकृत्स्नेनसजलांभोदव
र्चसः॥३३॥मुहुःपरमिकालेतेदृष्ट्वमुक्ताहारीयथा॥तास्तासुनाम्नासंलापेवर्तमानेप्रहायथा॥३४॥वैनतेयस्ततोभ्यमम
तिचक्रामवेगितः॥संग्राममुमुक्तेस्तानम्बादेत्यप्रहरणांकितः॥३५॥देवतानांजयस्ताघादिव्यस्त्रगनुलेपनः॥सुमस्पद्याय
नैदिव्यंसौगेदेवरुणालये॥३६॥विलोकिराटदैत्येनहृतंवैरोचनेनवै॥तदर्थस्तेनसंग्रामःकृतोगुवर्थमोजसा॥३७॥
किरीटार्थसमुद्रस्यमध्येदैत्यमगोमहा॥मोह्यपितांकिरीटंतुवैष्णवंपन्नगंवरः॥३८॥

राषष्टोजोपःगृह्णीतिनीवग्रहोराहुः॥तस्मान्मुक्तंमुच्यमानःसंलोपेपरस्परंनाषरोपेनैवरोचनेनसह

निर्मुक्तवद्॥ अहि शायनात् गतेति शेषः॥ साहृता तस्मात् हांडिय ह्रि प्राममशिरसि॥ ७॥

वसकुमतवेगेनगजानं देवतालयं॥ सददर्शगुरुं शैले विष्णुं कार्यंतिरागतं॥ ३९॥ तेनक्रोडावलंबेनकिरीटेनविराजता॥ स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोपमं॥ ४०॥ प्रकाशवेषनिर्मुक्तं विमौलिमिव मानुषं॥ अन्तिकस्तस्य नावानां गुरुत्मन् ततो वरः॥ ४१॥ विक्षेपखगतो मौलिं विष्णोःशिरसि हृष्टवत्॥ उपेंद्रमूर्ध्नि सा मौलिरपि नद्धाइवापतत्॥ ४२॥ शिरसस्थानमनिर्मुक्ता कृत्स्नं चैवाविशो नयत्॥ यथैव मेरुशिखरे भानुमध्यंदिने तथा॥ ४३॥ वैनतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिमागतं॥ कृष्णः प्रहृष्टवदनो राम वचनमब्रवीत्॥ ४४॥ त्वरते खलु कार्यार्थे देवतानां न संशयः॥ यथैव मावयो शैलसंग्राम रचना कृता॥ ४५॥ वैरोचनेन सुमहस्य मम मौलिर्महोदधौ॥ स कस्य सदृशोरूपेदिव्यमास्थायसाप्ररात्॥ ४६॥ ग्राहरूपेणयोनीतश्चासीनोसे गुरुत्मता॥ सुमहत्संनिकृष्टः स सजरासंधो नराधिपः॥ ४७॥ लक्षितेचह्नजाद्याणि रथानां वातरंहसां॥ एतानि विविधानि पूर्णं शिविकत्यानि नूनं ते॥ ४८॥ छत्राणण्यविराजंते दिशितानिशितानि च॥ अहो नृपरथोद्याविमलाह्वत्र पंक्तयः॥ ४९॥ चमरवर्त्मनि निर्गुंजयथा स्वेदं सपंक्तयः॥ अहो घेविमलानानां शस्त्राणां विमलाननां॥ ५०॥ प्रभा भास्करभासिश्चास्वसंतीव दिशोदश॥ एतानि नूनं समरे पार्थिवराय धानि च॥ ५१॥ हिमानि विविनिश्चिंतानिमयि सर्वाणि संयुगे॥ काले खलु नृपप्राप्तो जरासंधो महीपति॥ ५२॥ आवयोर्युद्धनिर्धकप्रथमःसमरातिथि॥ आर्यतिष्ठावसहितो न खल्वनागतेनृपे ५३

पर्णवाततमः॥ ससाधिकेनवम्यास्मे जरासंधे प्रचोदिते॥ राजभिर्विदितो रामो गोमंतस्ये निवर्णितो॥ विस्पष्टार्थसमाहितैः शास्त्रविशारदैः धुश्चितैः॥
पुहारं प्रथमं त्यो वृत्तं तावद्भिमद्रणातां॥ एवमुक्तातत कृष्णः स्व संग्रामक्षालसः॥ ५३॥ जरासंध गतिप्रे।
मुखाकार बलदर्शनं॥ वीक्षमाणश्चतान्सर्वान् पाम्डुवरोऽव्ययः॥ ५५॥ शासानमास्मनो वाचयत्पूर्वं दिव मंत्रितं॥ इमेते पृथिवीपालपार्थिवेवत्मंनिष्ठिता॥ ५६॥ येविनाशं गमिष्यंति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा॥ प्रेक्षिता निर्वमान्य मेम तु नान् पसत्तमा न्॥ ५७॥ स्वर्गगामीनिवाप्यतं वपूषिं च प्रकाशिशे॥ स्थाने भारपरिश्रांता वसुधेयं दिवं गता॥ ५८॥ एषां नृपति मुख्यानां महोघैरपिपीडिता॥ मही निरंतराचेयं वलराशिसंहृता॥ अल्पेन खलु कालेन विवर्णं पृथवीतलं॥ भविष्यति नरेंद्राणां राकाणां चनभस्तले॥ ६०॥ इति खिलेषु हरिवंशे जरासंधाभिगमनं॥ वै॰ ७॥ जरासंधस्ततः प्राप्तो नृपसर्वमहीक्षितां॥ नराधिपैर्वलयुतैरनुयातो महाद्युतेः॥ १॥ आयतो दय तुरंगे विसृष्टार्थसमाहितैः॥ रथैसंग्रामिकैर्युक्तैरसंगगतिभिः कृतैः॥ २॥ हेमकहेमहाघंटैवारणैः॥ वारिदोपमैः॥ महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितैरणगर्वितं॥ ३॥ सादृढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेक्षमाणैः प्रवत्सितैः॥ वाजिभिर्वपुसंकाशैः पवड्रिविपक्षिभिः॥ ४॥ खड्गचर्मवल्गोदग्रैः पत्तिभिर्वद्धितावरैः॥ सहस्त्रसंस्थैर्निर्मुक्तैरुत्पतद्भिरिवोरगैः॥ ५॥ एवं चतुर्विधैः सैन्यैः प्रवलद्भिरिवांबुदैः॥ नृपो नियातो बलवान् जरासंधोव्यतत्रनः॥ ६॥

हरि. नरथैर्नेमिनिर्घोषैर्गजैश्च मदर्शितैः॥ हेषद्भिश्चापि तुरगैः क्ष्वेडितोद्घुष्टपत्तिभिः॥७॥ सन्नादयद्दिशः सर्वाः सर्वांश्चापि गुहा
२१२ शयान्॥ स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत॥ नातद्बलं पृथिव्याशानोद्दृप्तयोधजनाकुलं॥ क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसै
न्यमिवाम्बरे॥९॥ रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः॥ तुरगैश्च सिताभ्राभैः पत्तिभिश्चापि दंशितैः॥१०॥ व्यामिश्रं तद्ब
लं भाति पत्तिध्वजपताकुलं॥ घर्मान्ते सागरं गत्वा यथा नवपटलं तथा॥११॥ स बलास्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः॥ परिवा
र्य गिरिं सर्वे निवेशाय प्रचक्रिरे॥१२॥ बलौघस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिबिरस्य वै॥ मुक्ते पर्वणि पूर्णस्य यथा पूर्वं महोदधेः॥१३॥
वीतरात्रे यथाकाले तु नृपास्ते कृतकौतुकाः॥ आरोहणार्थं सर्वस्य समेता युद्धमालसाः॥१४॥ समवायीकृताः सर्वे गिरिप्र
स्थेषु तेन नृपाः॥ निविष्टमन्त्रयामासुर्युद्धकालकुतूहलाः॥१५॥ तेषां तु तुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीं गतः॥ युगान्ते भिद्यमान
नां सागराणामिव स्वनः॥१६॥ एषां सकंचुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः॥ चेरुर्मार्गे महत्स्यैवं वर्तो राजशासनात्॥१७
तमसक्रूपं बलस्यास्य निरुद्धस्तिमितस्य वै॥ जानमानं प्रहृष्टस्य वनिःशब्दस्य महोदधेः॥१८॥ तस्मिंस्तिमितनिःशब्दे योगा
दिव महार्णवे॥ जरासंधो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे॥१९॥ शीघ्रं संग्राममेनिव वर्तेतां बलजानादमदिक्षितौ॥ सर्वतः पर्वत राम.
श्चायं बलौघैः परिपर्यतो॥२०॥ अस्म यंत्राणि युज्यंतां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः॥ उर्ध्वचापि प्रबाध्यंतां प्रासा वेतोमराणि च॥ २१२
२१॥ उर्ध्वप्रक्षेपणार्थाय दृढानि चलधूनि च॥ शस्त्रपातविघातानि क्रियंतामाशु शिल्पिभिः॥२२॥

नरपतिः शिशुपालः युद्धविलासात्॥ युद्धदुर्गस्तु युद्धरदस्याः निम्नजाचं डजायस्मिन्नथासः॥ तदेवाद्य आक्रामपाति॥

शूराणां युद्धमानानां प्रमत्तानां परस्परं॥ यथा नरपते वाद्यतया शीघ्रं विधीयतां॥२३॥ दीर्यतामेष टंकौघैः खनित्रैश्च नगोत्त
मः॥ नृपाश्च युद्धदुर्गस्थाः विन्यस्यंतामतंद्रिताः॥२४॥ अद्य प्रभृति सैन्यैर्मे गिरिरोधः प्रवर्त्ततां॥ यावदेतौ पातयेयमेतौ वासुदे
वसुताबुभौ॥२५॥ अचलोयं शिलायोनिः क्रियतां निम्नलोडजः॥ आकाशमपि बाणौघैर्निसंपाते विधीयतां॥२६॥ मयानु
शिष्टास्ति हृत्तु गिरिं भूमिपुं भूमिपाः॥ तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां गिरिः॥२७॥ मद्रकालिंगाधिपतिश्चेकितानश्च बाह्लि
कः॥ काश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा॥२८॥ द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयाश्च मानवाः॥ पर्वतस्यापरं पार्श्वं क्षिप्रमा
रोधयंतमी॥२९॥ पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा॥ रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव मालवः॥३०॥ पंचाल
नामधीपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः॥ विंदानुविंदावावंत्यौ दंतवक्रश्च वीर्यवान्॥३१॥ छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः
कौशांबो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः॥३२॥ भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पंचनदस्तथा॥ उत्तरं पर्वतं रोद्धुमेते दुर्गसहा नृ
पाः॥३३॥ आरोदं तु विमर्दं तो वज्रप्रतिमगौरवाः॥ उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः॥३४॥ एकलव्यो दृढक्षत्रश्च श्रमो
जयद्रथः॥ उत्तमौजास्तथा शाल्वः केरलेयश्च कौशिकः॥३५॥ वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि पर्यवान्॥ एवं पर्वतनि
र्वृद्धमेते घायतमस्तुमः॥३६॥ दारयंतो निधावेतु वाताइव बलाहकान्॥ अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च वीर्यवान्॥३७॥

ननामप्रतिबंधेनपरिरोधनेन॥ अवस्कंदकर्मणा अथस्तात्तुतुन्प्रवनेनतुगमिष्ठदेयप्रोधतुयुद्धं तेननिर्मितोयं क्रमः अनपरोधे नः
दक्षिणां शैलमिदं चयं दारयिष्यामि दंशितः॥ एवमेषगिरिश्चित्रं समंतादेष्टितो बलैः॥३९॥ वज्रावपातपरमं प्राप्नोतु कदनं म
हत्॥ गदिनो ये गदानिस्त्रिंशपरिघपरिघाः युधः॥३८॥ अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयंतु गोत्तमम्॥ एष भूमिधरो येच विषमोऽब
शिलाचितः॥४०॥ कार्यो भूमिसमः सर्वो नवद्विवसुधाधिपैः॥ जरासंधवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च शासने॥४१॥ गोमंतं वेष्ट
यामासुसागरा पृथिवीमिव॥ उवाच राजा चेदिनं देवानां मघवानिव॥४२॥ किं नो युद्धे न दुर्गेस्मिन्गोमंते वनगोत्तमे॥ दुर
रोहे च शिखरे प्रांशुपादपसंकटे॥४३॥ काष्ठैस्तृणैश्च बहुभिः परिवार्य समंततः॥ अद्यैव दाप्यतां वह्निः समलमन्येन कर्म
णा॥४४॥ शक्यराघाणि रिस्तातदेवैरप्यभिमर्दितुं॥ दुर्गपिदे क्रमः श्रेयान् रोधयुद्धेन पार्थिवाः॥४५॥ एधं न कोंदकेधनश्चैण
पात्यंते गिरिसंश्रिताः॥ वयं बहुवद्दसेवं नाप्यघ्नपिपुणिनयः॥४६॥ यादवो ना च मंतमोहावयेते रणोत्थितौ॥ अवि
ज्ञातबलावेतौ श्रूयते देवसंमितौ॥४७॥ कर्मभिस्त्वमरी विद्यवाजाविति वेलाश्चितौ॥ पुष्कराणि द कर्माणि कृतवंतौ
यदूत्तमौ॥४८॥ शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्विद्य सर्वतः पर्वतोत्तमं॥ अग्निना दीपयिष्यामो दह्यतां मनश्चेतनं॥४९॥ यदि तौ
निष्क्रमिष्येते दह्यमानाविति तौ तिकौ॥ समेत्यपातयिष्यामि स्तन्नतो जोवितं ततः॥५०॥

सूर्यपादे रविरश्मिभिः पवनायस्तवायुप्रेरितः चित्रभानुरग्निः अर्चिरुदकः ज्वालोद्दरीतिध्मतुरसानिवर्तयामास श्राव

वाक्यमेतत्तु कुरुवंशस्य बलानां महात्मितां॥ यदुक्तं चेदिराजाननृपाणां हितशंसिना॥५१॥ ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैर्गुल्मैः शारे
अपादपे॥ उपादीप्यत शैलेंद्रः सूर्यपादेरिवांबुदः॥५२॥ बहुस्ते सर्वतस्तु गंधिपावकं तत्र पार्थिवाः॥ ययोदेशं यथा वातं
शैलस्यतत्र पुविक्रमाः॥५३॥ स वायुदीपितो वह्निरुरुपात समंततः॥ सधूमज्वालमालाभिर्मालाभिरस्वदीपयन्निव॥५४॥
सोनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूलवान्॥ ददाह शैलश्रीमंतं गोमंतं कांतपादपं॥५५॥ सदह्यमानः शैलेंद्रो भूमौ च
विपुलाशिलाः॥ शतशः शतधा भूत्वा मदोत्कारदर्शिनां॥५६॥ स चित्रभानुः शैलेंद्रं भानुमानिवांबुदं॥ अलिपंत
वविधि वश्यमंतात्तद विरूर्ध्वतः॥५७॥ धातुभिः पच्यमानैस्तु ज्वलद्भिश्चैव पादपैः॥ उद्भ्रांतश्वापदो शैलस्तु दह्यमान इव
द्विराट्॥५८॥ प्रतप्तो दह्यमानस्तु स शैलः क्रूरमवर्त्मना॥ शीतं निवर्तयामास कांचनं जनराजता॥५९॥ वह्निना दीपि
तो गोपो गिरिर्नामि विराजते॥ धूमांधकारादूनेनु मर्जमाने इवांबुदे॥६०॥ प्रपातप्रस्रवोत्थितो ऽधूमममे बर्हितोद्रः॥ स
गिरिर्भस्मनो यातो पुरागांता प्रिहतोपमः॥६१॥ विह्वलास्तस्य पार्श्वस्थः सपदिग्धार्द्रदेहिनः॥ अवसंतः पृथुमूर्ध्नो निश्चैरुरि
शिरे तमः॥६२
कांचनाजनराजनीपीतामतिः स्वेता प्रपातप्रस्रवोत्थितः प्रपातादारमप्रस्रावाउद्दहितिमाउर्द्धप्रवाहिता यस्मिन्सं

हरि
२१५

रेसुः श्वात्रनादं चक्रुः प्रागलभ्यात्॥ उद्रेकात्॥ कौलीनां लोकापवादः॥७॥

उत्पतोत्पत्य गगनात्पुनपेतुरवाङ्मुखा॥ रेसुश्चाह्वेनिनाः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः॥६३॥ मुमुचुः पादपाश्चैव दावाग्निर्यासजं
जलं॥ वह्नत्सूर्यगतिर्वातो नस्मांगोराग्निपिंगलः॥६४॥ धूमछायाच गगने दृष्टितां नोददर्शन॥ त्यस्यमानो महासानुर्विहंगैः
श्वापदैरपि॥ ६५॥ गिरिर्वैकल्यमायातिप्रागलभ्यात्कृत्स्नवर्त्मनः॥ समुमोच शिलाशैलश्शिलोद्गमशिलोचयः॥ ६६॥ वज्रेण
पुरुहूतस्य यथाम्यादरितस्तथा॥ श्वादाय्यंतंतु शैलेंद्रं क्षत्रियाः सुहृददर्शिति॥ ६७॥ अर्दकोशमपक्रांताःपावकेनाभितापिताः
दह्यमानेनगश्रेष्ठे सीदमाने महाद्रुमे॥ ६८॥ धूमसंभारेरनालक्षेमूलेशिष्विजनागते॥ सरोषं हितदारामो वचनं केशिसूदनं
६९॥ वमार्षेपच्यपत्राह्नं समासात्सान्मधुसूदनं॥ दह्यतेयं गिरिस्तातसमानुशिखरद्रुमः॥७०॥ श्वावयोहृन्मवैरेणवैरिभिः
वसुधाधिपैः॥ पत्रपक्कसानलोष्टानां सधूमानां समंततः॥ ७१॥ वनानांविरसंताचनगाग्मासेव्हियोत्तमः॥ अयंयथावयो
रर्थे गोमंतस्तातदह्यते॥ ७२॥ अयसद्रूपमिदं लोके कौलीनं च भविष्यति॥ तदस्मान्गदेतो वृद्गिनेस्यनगसंन्निभं॥७३॥ क्
त्रियाभिहृष्यामिदो स्मिवपुधांवरः॥ एतेयेक्षत्रियाः सर्वांगिरिमादीप्यदंशिता॥ ७४॥ रथिनस्तातदृष्यंतेयथादेशं पृथुपृथ
क॥ एवमुक्तागिरेः शृंगामेरुशृंगादिवोद्धराद॥७५॥ निपपातबलश्रीमान्वनमालाधरोयवा॥ कादंवरीमदक्षीवोनितरवा
मास्मितानन॥७६॥ मसारदंडुसंकाशोवनमालोचितोदरः॥ कौतेकंकंडुलधस्याप्रसुमोलीरिवाङ्मुखा॥ ७७॥

राम०
२१५

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक संग्रहालय

प्रस्तुतः प्रविवितगात्रः॥ समनवतितमः॥ अष्टाधिकैनवत्यास्थमागधस्यपराजयः॥ करवीरःपुरे प्रोक्तः शृंगालस्यवधोद्भुतः॥ संर

निपपातनरेंद्राणां मध्येकेशवपूर्वजः॥ स्वबसुतेततोरामेकृत्स्नःकृस्नां वुदोपमः॥७८॥ गोमंतशिखराग्रस्मानाप्लुतोमितविक्र
मः॥ तत्रस्तेपीडयामासपद्भ्यांगिरिवरंहरिः॥ ७९॥ सपीडितोगिरिस्तेन निर्ममज्जसमंततः॥ नानाकुलोपलस्तत्रप्रस्तुतोवि
रद्गेयथा॥ ८०॥ सतेनवारिणावन्हिस्ततत्क्षणात्प्रशममं ययौ॥ कल्पांतेवारिधाराभिर्मेघजालैरिवांशुमान्॥ ८१॥ सिंहरूपमितनि
र्घोषपीत्वामाधनाकृतिः॥ किरीटमूर्द्धसौम्यस्यपुंडरीकनिभेक्षणः॥ ८२॥ श्रीवत्सपवक्षासुमुखसहस्राक्षसमद्युतिः॥ राम
दनंतरं कृष्णः प्लुतोवैवीर्यवांस्ततः॥ ८३॥ तास्मामेवप्लुतास्यांचरणेपीडितोगिरिः॥ मुमोचवारिलिलोस्मीडंतप्रवाचकशांत
ये॥ ८४॥ सलिलोत्पीडितां दृष्ट्वा पार्थिवांजयमाविशत्॥ ८५॥ इतिश्रीहरिवंशेगोमंतदाह॥ वेश॥०॥ तौनगाद्प्लुतां
दृष्ट्वावसुदेवसुतावुभौ॥ तुष्टंनरवरान्भेकं सर्वसंमूढवाहनं॥ १॥ बाहुप्रहरणौतौ तुचरतौस्तत्रयादवौ॥ मकराविव
संक्षुब्धौसमुद्रस्योत्तमावुभौ॥ २॥ तांसमध्येप्रविष्टौस्तौयादवांसमतिस्तवृत्॥ आयुधानांपुराणानांमारान्हृतलक्षणं
३ ततोंवरतलाद्भूयपततिस्ममहामनो॥ मनोरजसहस्रस्यसमरप्रतिकांक्षिणो॥ ४॥ यानिवैमाथुरेयुद्धेप्राप्तान्याहवशो
भिनो॥ ततोंवरास्यतंतिस्मदिव्यानाहवसंप्लवे॥ ५॥ लेलिह्यानिनिरामानिरामाग्निसदृशानिवै॥ निक्षिप्यपानितत्रैवत
निप्राप्तौतुयादवौ ६॥
षोडशयुक्तौ॥ तान्यामित्यादिचतुर्थः तयोरित्यर्थः॥

हरि· यानिनिर्दिव्यप्रस्थाप्य यादवो प्राप्तो गोमंतं तानि तिसंवंध खेचरान् सिद्धादीनतासामिति ताद्दृश्ये चितुर्यो॥ आदित्यवर्चसं अ

२२६ स्त्रादिरनुयातानि मूर्त्तिमंति हृष्टंतिच॥ न्रूषितामादवे गोकुं नृपमांसानि सर्वशः॥७॥ दिव्यस्रग्दामधारिणीत्रासयंतिच।
खेचरान्॥ प्रत्ययाज्ञासनामानि दृशितानि दिशोदश॥८॥ हलं संवर्त्तकं नाम मौनंदं मौसलं तथा॥ चक्रं सुदर्शनं नाम
गदां कौमोदकी तथा॥९॥ चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वै॥ तान्यंसमवतीर्णानि यादवानां महामृधे॥१०॥ जग्राह
प्रथमं रामो हलमप्रतिमं रणे॥ सर्पंतमिव सर्पेंद्रं दिव्यमालाकुलं महत्॥११॥ सव्येन सत्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुशलोत्तमः
सौनंदं नाम बलवान् निरानंदकरं द्विषां॥१२॥ दर्शनीयं च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसं॥ नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जग्राह
केशव॥१३॥ देवैर्निगदिता यस्य नाम्ना कौमुदकी तिसा॥ तौ सप्रहरसौ वीरौ साक्षादिव हुतं नूपमे॥१४॥ समरे रामगोविंदौ
रिपूंस्तात्प्रत्ययुध्यतां॥ सायुध्यप्रहरे वीरौ तावन्योन्यमथावुभौ॥१५॥ पूर्वजानुजसंज्ञातौ रामगोविंदलक्षणौ॥ समरे प्र रामः०
तिरूपौ तौ विष्णुरेकद्विधाकृतौ॥१६॥ द्विषद्रूप प्रतिकुर्वाणौ पराक्रांतौ यथेश्वरौ॥ हलमुद्यम्य रामस्तु समद्रमिच कोपि २२६
ते॥१७॥ चचार समरे वीरो द्विषतामंतकोपमः॥ व्वर्षवल्यथ हृदानि क्षत्रियाणां महात्मना॥१८॥ चकार रोषसफलं नागेषु
च हयेषु च॥ कुंजरारोहगुल्मानामुशलाक्षेप ताडितान्॥ रामो निरामसमरे निर्ममंथ यथाचलम्॥ तेवध्यमाना
रामेण समरे क्षत्रियर्षभः॥ २०॥

प्रतिरूपौ निरूपमो॥

उपयोनिक्षेपः दारुणौ असमत्यं॥ प्रतीक्षंतौ गृहद्भूतौ रणोऽद्युयायस्मिन् तौ रणो विरौ॥

जरासंधांतिके जाता विरथाः प्रतिजग्मिरे॥ तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मव्यवस्थितः॥२१॥ धिगेतां क्षत्रवृत्तेवो समरे कातरात्मनां॥
पराक्रांतस्य समरे विरथस्य पलायतः॥२२॥ भ्रूणहत्यामिवास्योः प्रवदंति मनीषिणः॥ पश्चिनो नु विवेकस्य गोपस्याल्पब
लीयसः॥२३॥ जाता किं विनिवर्त्तध्वं धिग्गतां क्षत्रवृत्तितां॥ क्षिप्रं समभिवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः॥२४॥ अथवा तिष्ठत रथे
क्षेपकाः समवस्थिताः॥ यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षये॥२५॥ ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे जरासंधेन चोदिताः॥ क्षिपेतः श
रजालानि हृष्टयोद्धुमुपस्थिताः॥२६॥ ते हयैः कांचनापीडै रथैः सर्वै[illegible]मप्रभैः॥ नागैश्चांनोदसंकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः॥
२७॥ सतनुत्रा सनिस्त्रिंशाः सायुधावरणांबराः॥ स्वारोपितधनुष्मंत समतूणीरा ससायकाः॥२८॥ बद्धगोधांगुलित्राणिनः सर्वे वास
वामरविजिताः॥ रणावनिगतारेजुः स्पंदनस्थामहाद्युतिः॥२९॥ तौ युद्धरंगापतितौ विगाढ तौ युधावरौ॥ वसुदेवसुतौ वी
रौ युयुधाते प्रत्यदृश्यतां॥३०॥ तद्युद्धमभवत्तत्र तयोस्तेषां च संभवे॥ सायकोग्रपगविह्वलेगदानिर्घातदारुणं॥३१॥ ततः शरस
हस्राणि प्रतिछंतौ रणो विरौ॥ तस्थतुर्युद्धमुख्यौ तावनिवृत्तौ यथाद्रसौ॥३२॥ गदानिःश्रेवगुर्विपिक्षेपणीयेश्च मुद्गरैः॥ ता
डयमानौ महेष्वासौ यादवौ न चकंपतुः॥३३॥ ततः कृष्णो बृहदाकारः शंखचक्रगदाधरः॥ अवर्द्धत महातेजाः वातपुष्टोऽयथा
नलः॥ ३४॥ स च क्रोधाक्ततुल्येन दीप्यमानेन तेजसा॥ विवेद समरे वीरो नगजाश्च महारथान्॥३५॥

हरि सादिनोऽश्वारोहाःपरासवोमृताःविद्रासनेकदनेक्रूरेऽत्यर्थः॥३६॥

२२१ गदानिपातनिहताजांगजेनवकर्णिनः॥निशेकुस्त्वेरणेस्थातुंपार्थिवानष्टचेतसः॥चक्रधारनिकृत्तानिविचित्राणिमहांति
तो॥रथयूथानिनमयानिनशेकुर्वर्जितुंरणे॥३७॥मुशलाक्षेपनिर्भग्नाश्वकुंजराःषष्टिहायनाः॥घनाइवघनापायेमग्नदंताविं
चकृशुः॥३८॥चक्रानलज्वालदग्धासादिनसपदातयः॥पेतुःपरासवस्तत्रयथावज्रहतास्तथा॥३९॥चक्रलांगुलनिर्दग्धं
तत्सैन्यंविदलीकृतं॥युगांतोपहतप्रख्यंसर्वंपतितमावभौ॥४०॥आक्रीडभूमिर्देवानामायुधानांवपुष्मतां॥वैष्णवा
नांनृपास्तेतुदृष्टमप्यबलीयसः॥४१॥केचिद्दग्धाःसंमृदिताःकेचिन्निहतपार्थिवाः॥नमेकवक्रास्त्वपरेविशीर्णाधिरणीत
ले॥४२॥तस्मिन्विशसनेघोरेचक्रलांगूलसंभवे॥दारुणानिप्रवृत्तानिरक्तांसोस्रातिकानिच॥४३॥आर्तानांकुंजमानानां
पातितानांचकाष्टवत्॥अंतोनगुत्त्वतेतुर्ऋनागरथवाजिनः॥४४॥आपातितनरेंद्राणांरुधिराग्लारणान्तिमि॥योघेववव
दनाधंगीनैरवाप्रतिमातिवे॥४५॥नरकेशाद्विमक्रांतेशातितानांचदंतिनां॥रुधिरौघप्रवस्तत्रघोरयामासमेदिनी
४६॥तस्मिन्महतिनिषण्णेकेनरवाहनसंक्षये॥शिवानामशिवैःशब्दैर्नादितैर्घोरदर्शनैः॥४७॥आर्तस्तनितसंनादेरुधि राम
रौघहदाकुले॥अंतकाक्रांतमदशेनागेदेहैसमावृते॥४८॥अपार्तैर्वर्कुशैयोधैसुरगैश्चावदारितैः॥कंकैश्चबलगृ २२१
ध्रैश्चनादितप्रतिनादिते॥४९॥निपातेष्टपिवाशानांमृत्युसाधारणेरणे॥कृष्णःशत्रुवधंकर्तुंविचारांतकदर्शनः५०

नाविवर्ततेअभिमुखंनायाति॥उद्यांणामहत्वेषंसेवनीःसेनांकारयितुंनयतीतितथा॥शाकटयोजकः॥सुहृदवर्योवा॥

युगांतार्कप्रभंचक्रंकालीवेवायसीगदा॥गृह्यसेनावनागतोवध्रापेकेरामोनृपाः॥५१॥किंनयुध्यतवेशूराहस्त्यश्वरथसंयु
ताः॥किमिदंगम्यतेशूराकृतास्त्राहतनिस्वनाः॥५२॥अहंसमपूर्वजिगमेरेव्यपदेतिप्रमुखेस्थितः॥अदृष्टदोषेणरतेनवैतोय
नपालिताः॥५३॥सइदानीजरासंधःकिमर्थंनाभिवर्तते॥एवमुक्तेतुनृपतिर्दरदोनामवीर्यवान्॥५४॥रामंहलायुधोग्र
मुजेप्रत्ययाइपेन्यमभ्यगो॥बनाथेसतुताभ्यांदमुत्तालमिवसेवनौ॥५५॥ताभ्यांहिरामपुष्पस्वमाप्यासाद्यमरिंदमः॥
तद्युद्धमभवत्तांरामदर्पस्यदस्यच॥५६॥मध्येलोकेचरिष्टास्योकुंजरास्याभिवोजसा॥योजयित्वाततःस्कंधेरामोदरदम
दृवे॥५७॥हलेनवलिनांश्रेष्ठोमुसलेनावपोथयत्॥स्वकायगतमुद्धविमुसलेनावपोथितः॥५८॥रामेणनिहतेतस्मिन्
दरदेराजसत्तमे॥जरासंधस्यराजस्तुरामेणाभूत्समागमः॥५९॥महेंद्रस्येवहत्रेणदारुणोलोमहर्षणः॥गदेगृहीतावि
क्रांतेवन्योन्यमभिधावतः॥६०॥कंपयंतौभुवंवीरौतावुद्यतमहागदौ॥ददृशातेमहात्मानौशिरासशिरवराविव॥६१॥
मुपारमंतयुद्धाभिप्रेक्षितौपुरुषर्षभौ॥संरंभादभिधावंतौगदायुद्धेषुविश्रुतौ॥६२॥ताबुभौपरमाचार्यौलोकेख्यातौम
हाबलौ॥मत्ताविवमहानागावन्योन्यंसमभिप्लुतौ॥६३॥ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥यक्षाश्चाप्सरसश्चैव
समाजग्मुःसहस्रशः॥६४॥तद्देवयक्षगंधर्वमहर्षिभिरलंकृतं॥शुशुभेभ्यधिकंराजन्नभोज्योतिर्गणैरिव॥६५॥

वि

अनिरुद्धावरामं तु जरासंधो नराधिपः ॥ सव्यं मंडलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं ॥६६॥ तावन्योन्यं प्रजज्वलातेगदायुद्धवि
शारदौ ॥ दंताभ्यामिव मातंगौ नादयंतौ दिशो दश ॥६७॥ गदानिपातो रामस्य शुश्रुवे ऽशनिनिस्वनः ॥ जरासंधस्य च रणे
पर्वतस्येव दीर्यतः ॥६८॥ न स्म कंपयते रामं जरासंधकरच्युता ॥ गदा गदाभृतां श्रेष्ठ विंध्यं गिरिमिवानिलः ॥६९॥
रामस्य तु गदावेगं वंचयंश्च मगधेश्वरः ॥ सहधैर्येण महता शिक्षया च विपोहतं ॥७०॥ एवं तौ तत्र संग्रामे विचरंतौ म
हाबलौ ॥ मंडलानि विचित्राणि विचेरतुररिंदमौ ॥७१॥ व्यायच्छंतौ चिरं कालं परिश्रांतौ च तस्थतुः ॥ समाश्वास्य मुहू
र्त्तं तु पुनरन्योन्यमाहतां ॥७२॥ एवं तौ योधमुख्यौ तु समं युयुधतेश्वरौ ॥ न च तु युद्धविमुख्यमुभावेव प्रजग्मतु ॥७३
अथापश्यद्गदायुद्धे विशेषं तस्य वीर्यवान् ॥ रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जग्राह मुशलोत्तमं ॥७४॥ तमुद्यतं गदा दृष्ट्वा मु
शलं घोरदर्शनं ॥ अमोघं बलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे ॥७५॥ ततो ऽंतरीक्षे वागासीत् सुस्वरा लोकसाक्षिणी ॥ न त्वया
राम वध्यो ऽयमलं खेदेन मागधः ॥७६॥ विहितो ऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु विरामः ॥ अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्य
क्ष्यति मागधः ॥७७॥ जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ॥ न प्राहरत तस्मै पुनरेव हलायुधः ॥७८॥ दीर्घकालं
महाराज नियुद्धमुरितरेतरं ॥ पराजिते त्वपक्रांते जरासंधे महीपतौ ॥७९॥ विवक्रमस्त्वशेषेण पराहते महारथं

विवर्क्षं शून्ये ॥

वेदिराजो दमघोषः अन्ववर्त्तत अनुसमारासंबंधः संबंधास्यायपत्नि सर्वः ॥ किंस्विषमपकारं रपवरोद्ग्गैरथश्रेष्ठौ कृष्णौ ॥

तेन पार्श्वो ऽनेदिनागैः स्यंदनैस्तुरगैरथ ॥८०॥ दुंदुभुवनीतमनसो व्याप्राधातादवानृप ॥ तेनरेंद्रैः परित्यक्तं नगरं द्वैयमिदास्थैः
॥८१॥ घोर क्रव्याद्वकुलं रौद्रमायोधनं बभौ ॥ इवं तपुरथमुख्येषु चेदिराजो महाकृतिः ॥८२॥ स्मतायादवसंबंधं कृष्णमेवा
न्ववर्त्तत ॥ हतकाकृप सैन्येन चेदिसैन्येन वानघ ॥८३॥ संबंधकामो गोविंदमिदमेवाह चेदिराट् ॥ अहं पितृष्वसुः पुत्रस्तव
यादवनंदन ॥८४ सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयितप्रभो ॥ उक्तश्चैवमया राजञ्जरासंधो ऽस्यचेतन ॥८५॥ कृष्णो हि रमद्ग
र्बुद्धे विग्रहं द्राक् कर्मणि ॥ तेषेषादमयात्मज्ञो मम वाक्यहूपकः ॥८६॥ नयोयुधे जरासंधो ऽस्त्वया ऽश्वति सानुगः ॥ निर्वेगनि
वसंयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ॥८७॥ त्वयैव तु योग्यपरं द्रष्टुं पिष्यति किंचिषं ॥ तस्मिंसंसजान्मुत्वं महाहतनराकुले ॥८८
क्रव्यादगणसंकीर्णे सेवितं त्वामभमानुषैः ॥ करवीरपुरं कृष्णगच्छमसबलानुगा ॥८९॥ शृंगालवासुदेवं वै द्रष्टामस्तत्रप
र्थिवं ॥ इमौ रथवरौ द्योयुवयोः कारितौ मया ॥९०॥ योजितौ ऽश्वप्रतुरगैः स्वगवक्रा हूकौ रवौ ॥ शीघ्रमारुह्यमद्रं ते बलदेव
सहायवान् ॥९१॥ तरोमकेर वीरस्थं द्रष्टं तेवसुधाधिपं ॥ वैशं० ॥ पितृष्वसयतेवाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तथा ॥९२॥ वाक्यं हृ
ष्टमना कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ॥ अहो ऽयुद्धानिमंतस्मौ देशकालोचितो नृप ॥९३॥ बांधवप्रतिरूपेणसं सिक्तौ वचनां बुना ॥ देश
कालविशिष्टस्य देशस्य मधुरस्य च ॥९४॥ वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारश्चेदिनृपसत्तम ॥ वेदिनाथ मनाथो ऽस्यः सेह शौनवद्भ
नात् ॥ ९५

जरासंधस्यनिधनंकर्तुंपयस्विनीस्वपवतः॥तत्त्वयासनाथोऽस्मत्पक्षःपेधरिष्यंतिजाविष्यंति॥इतिश्रष्टमवतितमोध्यायः॥नवाधि

नाबयोकिंचिरप्रायंपयोस्वंबंधुरीदृशः॥जरासंधस्यनिधनंयेवास्येतत्प्रमाणता॥५॥पयस्विनीत्वस्मनाथोस्वकर्तुंवैदिकुलोद्वह
यदुनंप्रथमोबंधुस्त्वंहिसर्वमहास्थितो॥६॥अतप्ररतिसंग्रामान्द्रक्ष्यवेचेदिशपन्नमः॥वक्रमोऽपलमित्येवंसंग्रामेरणाहृतयः
७॥कथयिष्यंतिलोकेस्मियेधरिष्यंतिपार्थिवाः॥राज्ञांपराजयंयुद्धेगोमंतेचलसत्तमं॥८॥श्रवणाद्वारणाचास्यस्वर्गलोकेव्र
जेतिमे॥तस्माद्गमममहाराजकरवीरपुरोत्तमं॥१०॥त्वयोदिष्टेनमार्गेणवैदिराजश्रिवायचे॥तेस्यंदनगताःसर्वेपवनोसा
तिर्निर्द्रयेः॥११॥ तेजिरेदीर्घमध्वानेमूर्तिमंतइवाग्नयः॥तेतिरात्रोषिताप्रापाकरवीरपुरोत्तमं॥१२॥श्रिवायचश्रिवेदेशेनिवि
ष्टाःसिद्धिगोपमा॥ इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेकरवीरपुराभिगमने॥वैशं०॥तानागतान्विदित्वायश्रृंगालोयुद्धदुर्मदः॥पुरस्यप
र्यगांमत्वानिर्जगामेंद्रविक्रमः॥१॥रथेनादित्यवर्णेनसास्वतारणगामिना॥आयुधप्रतिपूर्णेननेमिनिर्घोषगामिना॥२॥मद
राचलकल्पेनचित्रान्तरणचारिणा॥अत्तयेसायकैस्तूणैर्पूर्णेनारिविघोषिणा॥३॥हयश्चेनाशुगतिनाशक्रेनशिरवरेष्वा
पि॥हेमकुरंगेन्नेणहृष्टाक्लेशाणतिशोभिना॥४॥सुवंधुरेणदांतेनपतत्रिवरगामिना॥स्वगतेनेवशक्रस्यहयश्चेनरथाद्रि
णा॥५॥सावित्रेनियमेपूर्णेयंदोसविताःस्वयं॥ ७॥
केनवत्सास्मेश्रृंगालवधर्ईयंते॥तत्राररणांचिताप्रश्रतस्तुचश्रानिषेव
ने॥

निगद्यश्राह्वयते॥रसितशाहेनगर्जितनादेन॥अपरिनिहितः॥अपारंगतः॥

आदित्यरश्मिभिरेवरश्मिभिर्योनिगच्छते॥६॥तेनस्यंदनमुख्येनद्विपत्स्पंदनघातिनः॥सृश्रृंगालोस्ययात्तस्मेश्रालनःपावकं
यथा॥७॥चापपाणिसुतास्तोषुकवचीहेममालिकः॥सितप्रावरणोदीप्तःपावकाकारलोचनः॥८॥मुहुर्मुहुर्ज्याविपर्जन्वि
क्षिपन्रुसहस्तुधः॥निर्वमन्नश्रोषजेवायुःसानलज्वालमंडलं॥९॥संनामिनिर्नृपगोपेक्षिणांदान्मेपमेरुरिवाचलः॥रथस्थश्च
वश्रैलेंद्रःश्रृंगालःप्रसदृश्यत॥१०॥तस्यारेसितशाहेनरथनेमिस्वनेनचा॥तुरुत्वेनवनाम्यंतीवचालेवीभयातुरा॥११॥तम
पतंतंश्रामंतंमूर्तिमंतमिवानलं॥श्रृंगालंलोकपालानंदृष्टाक्रमेनविस्मये॥१२॥श्रृंगालश्चाधिसंरब्धःस्यंदनेनाशुगामि
ना॥समीपेवासुदेवस्ययुयुत्सुःप्रसदृश्यत॥१३॥वासुदेवंस्थितंदृष्टाश्रृंगालोयुद्धलालसः॥ अभिदुद्राववेगेनमेघरा
शिरिवाचलं॥१४॥वासुदेवस्तंकृत्वाप्रतियुद्धायतस्थिवान्॥तयोद्दमभवत्तोमांससमरेत्रासमरेघोरदर्शनं॥१५॥अ
मामामपिमत्तामीकेंजरास्योपयावने॥श्रृंगालस्तत्यवाक्रमंसमरेसमुपस्थितं॥१६॥युद्धरागेणतेजस्वीमोहाच
लितगौरवः॥१७ गोमंतेयुद्धमार्गेणयद्त्वयाकृतमेवस्थितं॥१७॥ आनायकानांमुख्यानांनृपाणांदुर्बलेबले॥ समेमसुवि
दितकृष्णकृत्रियाणांपराजयः॥१८॥कृपणानामसत्तानामबुद्धानीरणोऽत्यवे॥तिष्टदानीयपाकाम्मस्थितोहंपार्थिवप

हरि.
२२०

कृपास्यमि मयाकृ होरणोघपरिनिष्ठितः ॥ नचाहमेकं सर्वलोयु कृत्स्नं योहं मादवे ॥ २० ॥ अहमेकस्त्वमप्येको द्वौ युवां वरणो
स्थितौ ॥ किं जनेन निरस्तेन त्वं वाहं वरणोस्थितः ॥ २१ ॥ धर्मयुद्धेन निधनं व्रजन्त्वेकतरो रणे ॥ लोकेस्मिन्वासुदेवोहं भविष्यामि
हते त्वयि ॥ २२ ॥ हते मयि त्वमप्येको वासुदेवो भविष्यसि ॥ शृंगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः क्षमापरः ॥ २३ ॥ ईषत्ततः प्रहस्यैव ति
तमुक्त्वा चक्रमाददे ॥ ततः सायकजालानि शृंगालः क्रोधमूर्छितः ॥ २४ ॥ विक्षेप कृष्णे धाराणि युद्धे त्वल्पविक्रमः ॥ शस्त्राणि
यानि चान्यानि मुष्टलाघानि संयुगे ॥ २५ ॥ पातयामास गोविंदे सशृंगाप्रलेतापवान् ॥ शृंगालप्रहितैरस्त्रैः पावकाज्वलमा
लिभिः ॥ २६ ॥ निर्दयाभिहतः कृष्णे स्थितो गिरिरिवाचलः ॥ सोस्त्रप्रहाराभिहतः किंचिद्विशेषसमीरतः ॥ २७ ॥ चक्रमुद्यम्य गोविं
दः शृंगालोरसि वाक्षिपत् ॥ तेरथस्थं प्रमाणास्थं शृंगालं पुरुद्रुमर्दे ॥ २८ ॥ जघान समरे चक्रं जातदर्पमहाबलं ॥ निहत
समरे शूरं शृंगालं युद्धकार्मुकं ॥ २९ ॥ ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरायात्कुरोकरं ॥ चक्रेणोरसि निर्भिन्नः सगतासुगतोत्पक ॥ ३०
पपात हतजस्त्रा विशृंगालोद्रिरिवाहतः ॥ निशम्य तल्पिपतितं वज्रपाताद्रिवाचलं ॥ ३१ ॥ तस्य सैन्यान्यपयपुयुर्वे मिनासि
हते नृपे ॥ केचित्स्वविशपन गरं करमलाभिहतान्नृपे ॥ ३२ ॥ रुरुदुर्दुःखसंतप्तान्नरं स्रोका [redacted]
ज्ञो चैतस्य रतः सुकृतानि च ॥ ३३ ॥ पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजंति सुदुःखिताः ॥ ततो मेघनिनादेन सुरेणारिविमर्दिना ॥ ३४
कृष्णेकमलपत्राक्षो जनानामभयं ददौ ॥ चक्रोचितेन हस्तेन राजतां गुलिपर्वणा ॥ ३५ ॥

राम०
२२०

DR BHAU DAJI MEMORIAL

आरुह्य विराश्र्यपिर्य्य देवयन् श्वकर्दन अस्य मृगालस्य एकपदे कृष्णेति महापापदराज्ञ प्रेत्यगतस्य लोकांतरं प्राप्तस्य ॥ अथ सोशृंगाल
न सेतव्यं न चेतव्यमिमिति तान समाषतः ॥ ते स्म पक्षपेति नृपतिते धरण्यां धरणीपतिं ॥ ३६ ॥ चक्रनिर्दारितोरस्कं भिन्नशृंगमिवाच
लं ॥ विलपंतिस्म ते सर्वे सनिवास प्रजा नृपं ॥ ३७ ॥ सास्तुपाते कुलादाना शोकस्य वशमागताः ॥ तेषां रुदितशब्देन योगणां
विधरेस्युरैः ॥ ३८ ॥ महिष्यस्तस्य निष्पेतुः सपुत्रा रुदिताननाः ॥ तास्तंमि पतितं दृष्ट्वा साध्व्यो भूमिपतिं पतिं ॥ ३९ ॥ स्तनानन
कुस्यकरजैर्न शान्नाप पर्यदेवयन् ॥ उरांस्युरसिजांश्चैव शीतरोजाम्या कुल्लाभिवै ॥ ४० ॥ निर्दयं ताडयंत्यस्ता विस्वरैरुरुदुस्थिवा
तस्योरसि सुदुःखार्ता निर्दिता छिन्नलोचने ॥ ४१ ॥ पेतुरुद्दनुजाः सर्वा कृत्तमूला लताइवा ॥ तासां बाष्पांबुपूर्णानि नेत्राणि न
यपोपितौ ॥ ४२ ॥ चारिविप्रहतानीव पंकजानि च कोशरे ॥ तापतिं पतितं भूमोरुदंतो रुदिता द्विताः ॥ ४३ ॥ लालप्यमाना
करुणं ये पितः पर्यदेवयन् ॥ पुत्रं चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रस्तुतलोचनं ॥ ४४ ॥ शार्ङ्गदेवं पितुः पार्श्वे दिगुणं रुरुदुस्त्रियः ॥
अयं ते वीर विक्रांतो बालपुत्रो द्युपाद्धितः ॥ ४५ ॥ त्वद्विहीनः कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके ॥ कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोस्मं
तपुरंपरः ॥ ४६ ॥ अपुमास्तवसैष्यानां किंकरिष्याम विधवा वयं ॥ तस्य पत्नी वती नाम महिषी प्रमोन्नत्तेदो मः ॥ ४७ ॥ यस्त्व
यापतितो वीर राणश्रो कृष्णेन कर्मणा ॥ तस्य प्रेस्यगतस्यायं पुत्रस्त्वां शरणं गतः ॥ ४८ ॥ यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्याद्दिः शास
नं पुनः ॥ सायकेकप्रहारेणान्नस्त्वप्येतराह्यां ॥ ४९ ॥ यदि कुर्याय देमृतः स्वपि बांधवकं वधि ॥

हरि
२२१

नैवंपरीतः कृपणः शोकेनाधरणीतलं॥५०॥ अयमस्यविपुलस्यबांधवस्यतवानघ॥ संततीरक्षतावीरः पुत्रपुत्रइवात्म
जः॥५१॥ तस्मातद्वचनंश्रुत्वामहिष्यापदुनंदनः॥ मृदुपूर्वमिदंवाक्यमुवाचवदतांवरः॥५२॥ रजपत्नीगतोरोषसद्भावे
नदुरात्मना॥ प्रकृतिस्त्वावयंजातादेवशोषोस्मिबांधव॥५३॥ रोषोमेविगतसाध्वितववाक्यैरकिल्बिषैः॥ योयंपुत्रः शृंगा
लस्यममाप्येषनसंशयः॥५४॥ आनयंत्वाभिषेकंचदद्माप्यस्मैसुखायवै॥ आहूयंतांप्रकृतयःपुरोधामंत्रिणस्तथा॥
५५॥ पैतृपितामहेराज्येतस्यपुत्रोभिषिच्यतां॥ ततःप्रकृतयःसर्वाःपुरोधामंत्रिणस्तथा॥५६॥ अभिषेकार्थमाजग्मुय
तावेरामकेशवौ॥ ततःसिंहासनस्थंतंराजपुत्रंजनार्दनः॥५७॥ अभिषेकेनदिव्येनयोजयामासवीर्यवान्॥ अभि
षेच्यशृंगालस्यकरवीरपुरेसुतं॥५८॥ कृष्णस्तदहरेवाशुप्रस्थानमभ्यरोचयत॥ रथेनहरियुक्तेनतेनयुद्धार्जितेन
वै॥५९॥ केशवःप्रस्थितोयानेनेत्रदानृदिवेयथा॥ शक्रदेवोपिधर्मात्मासहमात्रापरंतपः॥६०॥ सबालवृद्धयुवतिमु
ख्याःप्रकृतयस्तथा॥ शिबिकायामथारोप्यशृंगालंयुद्धदुर्मदं॥६१॥ सहितादुरुमार्गेणपश्चिमाभिमुखाययुः॥ नैध
नेनविधमनेनचकृतस्तस्यसत्क्रिया॥६२॥ सत्कारंकारयामासुःपितुर्लांपारलौकिकं॥ उदितोदिशराजानंश्राद्धंकृ
त्वासहस्वरा॥६३॥ तदस्मेसलिलंदत्वानामगोत्रादिकीर्तनैः॥ पितृपिंडेनघोरेशोकसंविग्नमानसः॥६४॥ कृत्वोदकं
तदाराजाप्रविवेशपुरोत्तमं॥ ॥इतिहरिवंशेशृंगालवधोनाम॥ अयंजनःमादृशः॥ ॥इतिनवनवतितमः॥

राम
२२१

अध्यायेशतसंख्याकेप्रोच्यतेरामकृष्णयोः॥ मथुरागमनंवाप्यप्रवेशनमहोत्सवं॥ देवतानिप्रतिमालिंगानिलक्षणानि॥

वैशं०॥ तौतुस्वल्पेनकालेनपंचरात्रोषितोपथि॥ दमघोषेणसंपत्स्यैकरात्रोषितौततः॥१॥ जग्मतुसहितौवीरौमुदापरम
याप्तुतौ॥ नगरीमथुरांप्राप्तौवसुदेवसुतावभौ॥२॥ ततःप्रत्युगताःसर्वेयादवायदुनंदनौ॥ सबालाहृष्टमनसःउग्रसेन
पुरागमौ॥३॥ श्रेण्यःप्रकृतयःसर्वेमंत्रिणश्चयथोपचिताः॥ सबालवृद्धसावैवपुरीसमभिवर्तते॥४॥ नंदितूर्याण्यवाद्यंतस्तु
यितापुरुषोत्तमौ॥ रथ्यापताकमालिन्योबासंतिस्मसमंततः॥५॥ हृष्टप्रमुदिताःसर्वापुरीपरमशोभना॥ अक्रूरःसात्यकिश्चै
वमंत्रिणश्चयथोचिताः॥६॥ गोविंदरामौसंप्राप्तौभ्रातरौलोकविश्रुतौ॥ स्वपुरेनिर्भयाःसर्वेक्रीडध्यादवासुखं॥७॥ नतत्र
कश्चिदीनोवामलिनोवाविचेतनः॥ मथुरायामनुकश्चिद्रामकृष्णसमागमे॥८॥ वयांसिसाधुवाक्यानिप्रहृष्टागोहयद्विप
नरनारीगणाश्चैवमेनिरेमानसंमुखं॥९॥ शिवाश्चप्रववुर्वाताविरजस्कादिशोदश॥ देवतानिचसर्वाणिहृष्टान्यायतने
षु च॥१०॥ यानिलिंगानिलोकस्यहृष्टानिहकृतेयुगे॥ तानिसर्वाणिदृश्यंततयोरागमनेतदा॥११॥ कालेशिवेपुण्यस्पंदस्य
दनेनारिमर्दनौ॥ हरियुक्तेनतौवीरौप्रविष्टौमथुरांपुरीं॥१२॥ प्रविश्यंतंपुरेरम्यांगोविंदोराममेवच॥ अनुयत्युर्यदुग
णाःशक्रदेवगणाइव॥१३॥ वसुदेवस्यभवनंपितोस्तुयदुनंदनः॥ प्रविष्टौहृष्टवदनौचेद्रादित्याविवाचलं १४

हरि॰ इतिशततमोध्यायः॥ एकाधिकेशततमेरामस्यगोकुलागमः॥ क्रीडनंगोपनारीभिःकालिंद्याकर्षणंतथा॥
२२२ तत्रायुधानिविन्यस्यगृहेस्वैस्वैरचारिणौ॥मुमुदातेयदुवरौवसुदेवसुतावुभौ॥४५॥एवंतावेकनिर्म्माणौमथुरायांतु॥उग्रसे
नानुगौनूनंकंचित्कालंमुमोदतुः॥४६॥इतिखिलेषुहरिवंशेमथुराप्रत्यागमनं॥ वैशं॰॥कस्माचित्त्वथकालस्यस्मृत्वा
गोपस्यसौहृदं॥१॥जगामैकोव्रजंरामःकृष्णस्यानुमतेस्थितः॥संगतस्तत्ररम्याणिददर्शविपुलानिवै॥२॥जुष्टपूर्वाणि
रम्याणिसरांसिसुशुभानिच॥सप्रविष्टस्तुवेगेनतंव्रजंकृष्णपूर्वजः॥वन्येनरमणीयेनवेषेणालंकृतप्रभुः॥सतानाभाष
तप्रीतःयथापूर्वमरिंदमः॥४॥गोपांस्तेनैवविधिनायथान्यायंयथावयः॥तथैवप्राहतान्सर्वांस्तथैवपरिहर्षयन्॥५॥
तथैवसहगोपीभिर्योजयन्मधुराःकथाः॥तमूचुःस्थविरागोपाःप्रियमधुरभाषिणः॥६॥रामंरमयतांश्रेष्ठंप्रवासात्पु
नरागतं॥स्वागतंतेमहाबाहोयदूनांकुलनंदनः॥७॥अद्यस्मनिर्वृतास्तातयत्त्वांपश्यामहेवयं॥प्रीताश्चैववयंवी
रयत्त्वंपुनरिहागतः॥८॥विख्यातस्त्रिषुलोकेषुरामःशत्रुभयंकरः॥वर्द्धितायावयंनूनंत्वयायादवनंदन॥९॥स्वप राम॰
वाप्राणिनस्तातरमंतेजन्मभूमिषु॥त्रिदशानांवयंमान्याध्रुवमद्याम्बुजानन॥१०॥येस्मदृष्टास्त्वयातातकांक्षमा २२२
णास्तवागमे॥दिष्ट्यातेनिहतामल्लाःकंसश्चविनिपातितः॥११॥उग्रसेनोभिषिक्तश्चमहत्स्मेनात्मजेनवै॥समुद्रे
चश्रुतोस्माभिस्तिमिनासहविग्रहः॥ गोमंतेचश्रुतोस्माभिस्तमिनासहविग्रहः॥

तिमिनानिमितुल्येनपंचजनेनयामतिवधेच्छाःप्रतिष्ठितास्त्वसेस्थापिताःयादवेषुविद्यमानेषुरतेक्रीडितंकिंचिदाहृन्नमोलि

गोमंतेचश्रुतोस्माभिस्तत्रियैःसहविग्रहः॥दरमश्चवधश्चैवजरासंधेश्यामतिः१३तत्रायुधावतरणंश्रुतंनपरमाहवे
वधश्चैवशृगालस्यकरवीरपुरोत्तमे॥१४॥तत्पलीनोप्रलापश्चकरंदेवाभिषेचने॥मथुरायांप्रवेशस्तुकान्तनायःसुरो
मः॥१५॥प्रतिष्ठिताचवसुधापार्थिवाश्चवशीकृताः॥तववागमनेहृष्टासमग्राम्यस्ययथापुरी॥१६॥तेनसंपरितुष्टावैदृष्टि
श्चसबांधवा॥प्रत्युवाचततोरामःसर्वांस्तानभितःस्थितान्॥१७यादवेष्वपिसर्वेषुभवंतोममबांधवाः॥इहावयोगतिंबाल्यमि
हचैवावयोरतं॥१८॥भवद्भिर्वर्द्धिताश्चैवयस्मामोविक्रियांकथं॥गृहेषुभवतांभुक्तंगावश्चपरिरक्षिताः॥१९॥अस्माकं
बांधवासर्वेभवंतोबहुसौहृदा॥ब्रुवतस्तस्यपार्थस्तंगोपमध्येहलायुधे॥२०॥संहृष्टवदनाभूयोवभूवुर्गोपयोषितः॥त
तोवनांतरगतोरेमेरामोमहाबलः॥एतस्मिन्नंतरेप्राप्तेरामायविदितात्मने॥गोपालैर्देशकालज्ञैःकपमाघतवारुणी॥
सोपिबत्पांडुराभ्रामस्तत्कालेज्ञातिनिर्वृतः॥वनांतरगतोरामःपानंमदशारणं॥२३॥उपतिष्ठुस्तस्मैवमानिविविधानि
च॥भक्ष्यांश्चविविधानांश्चमनोज्ञांश्चहृदयंगमान्॥२४॥सद्योहृतानिपेयानिविकचानुत्पलानिच॥शिरसावाक्स्केशौ
नाकिंचिदाहृन्नमोलिना॥२५॥अवणैकावबलेवेनकुंडलेनविराजिता॥चंदनागुरुपीतेनवनमालावलंबिना२६
नावकथम्मिलेन॥

भुजगाभोगवर्त्तिना सर्व्वं कृतिना॥ त्रियासु लक्षणाद्यासु॥ रूपिणी मूर्त्तिमती भूता॥ मत्तां मत्तां नोकं भारतीं वारुणीं पति भूयश्चापि गण
ष्यना भव तं शशिमुखं नागता॥ तस्मात् लोलां तालायां भूमौ तामरसस्रजः॥ कमलादि दृष्टि तानि च तामरसानि स्वकीयैः कोशैः दास

विंबनासुरसा राम कैलासेनैव मंदरः॥ नीलेव सा नीव सने प्रत्यग्र जलदप्रभे २७ रराज वपुषा तु आश्रस्त मिरोधे यया शशा
लांगलेनाव समक्रेन भुजगाभोग वर्त्तिना॥ २८॥ तथा भुजाग्र श्लिष्टेन मुशलेन च शास्वता॥ समन्ते बलिनां श्रेष्ठो रराज घूर्णितामनः
२९॥ शेशिरी षु त्रियामासु यथा खेदालस शशी॥ रेमस्तु यमुनामाह स्नातुमिच्छे महानदी॥ ३०॥ रहि मामभिगच्छ त्वं रूपिणी॥
सागरंगमे॥ संकर्षणस्य मत्तो कंभार तिं परां भूयसा॥ ३१॥ तामवत्र्न नदे शस्वा स्वभावेन मोहिता॥ ततः क्रुद्धो थ बलवा
न् रामो मम शरीरतः॥ ३२॥ चकार स हलं हस्ते कर्षणार्थो मुखं बली॥ तस्या मुपरि मेदिमां पेतु स्तामरसस्रजः॥ ३३॥ सुमु
चुः पुष्पकोशेभ्यः वासरेण रसं जलं॥ स हलेनानताग्रेण कूले गृह्य महानदी॥ ३४॥ चकर्ष यमुनां तरो मुक्तितां वनितामिव॥
सा विह्वल जलस्रोता ह्रद प्रस्थित संचया॥ ३५॥ आवर्त्तते महामार्गा तारतल मार्गानुसारिणी॥ लांगलादिष्ट मार्गा सा मेगगा विक्र
गामिना॥ संकर्षणा जयेजस्रा योषि वाकुलतां गता॥ पुलिनश्रोणिबिंबोष्ठा मुदितैः स्तोयताडितैः ३७॥

फेन वक्रलसू सेश्च छिन्ने स्रोतं गामिना॥ तरंग विषमा पांडु चक्रवाकान्न मुस्तनी॥ ३८॥ वेगगंभीर वक्रांगा त्रस्त मीन विभूषणा॥ स्पृश्य
स्पसः

फेन मेखल सूत्रैश्च छिन्नैः स्रोतं गामिना॥ तरंग विषमापांडु चक्रवाकान्नमुस्तनी॥ ३८॥ वेग गंभीर वक्रांगा त्रस्त मीन विभूषणा॥
मितहंसे क्षणा पांगी काशक्षौमाकितांबरा॥ ३९॥ तीरजोद्धृत केशांता जलजस्वलित गामिनी॥ लांगलोल्लिखितापांगा क्षुभिता सा
गरंगमा॥ ४०॥ मत्तेव कुटिला नारी राजमार्गेण गच्छती॥ कृष्यते सा स्म वेगेन स्रोत स्वलितगामिनी॥ ४१॥ उन्मार्गगा नीच
मार्गा सा येन वृंदावनं वनं॥ वृंदावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ४२॥ रेरूपमाणे व स्वगे रविता तोयवासिभिः॥ सा यदा
समतीकांता नदी वृंदावनं॥ ४३॥ तदा स्त्री रूपिणी भूय यमुना राममब्रवीत॥ प्रसीद नाय भीतास्मि प्रतिलोमेन कर्मणा॥ ४४
विपरीतमिदं रूपं तोयं च मम जायते॥ अस्तु त्वहं नदीमध्ये रोहिणेय त्वया कृता॥ ४५॥ संकर्षणमहावाहो स्वमार्गाभिमि
चारिणी॥ प्राप्तं मां सागरे नूनं सपत्न्यो वेगगर्विता॥ ४७॥ केपिन हासे हसिष्यंति तोयव्याहृतगामिनीं॥ प्रसादं कुरु मे
वीर वाचे तो कृष्ण पूर्वजः॥ ४८॥ सुप्रसन्नमना नित्यं भव सत्यं सुरोत्तमः॥ कर्षणाप्युत्कृष्टास्मि रोषोयं विनिवर्त्तता॥ ४९
गच्छामि वरसोम्य कृतिवा वदं लांगलायुधः॥ मार्गमादिष्टमिच्छामि गच्छामि महाभुजः॥ ५०॥ प्रणमावितताम् दृष्ट्वा यमुना लां
गुलायुधः॥ प्रत्युवाचार्णववधूम दक्रांतमिदं वच॥ ५१॥ लांगलादिष्टमार्गा त्वमिमं प्रेमे यदर्शने॥ देशमेवु प्रदानेन आ
वयस्वाखिलं शुभे॥ ५२॥ एष ते सुभ्रु संदेशः कथितः सागरंगमे॥ शांतिं ब्रज महाभागे गम्यतां च यथासुखं॥ ५३॥

संदेश स्रावत॥

राकर्षिकशातनमः॥ मयि केशग्रहणाध्यायेवारुणीवचनाद्यथा॥ कृष्टेस्मिन्नवद्दि रुक्मिणीं कुंडिने गमनं तथा॥ लोकप्रवृत्तिके नराः

लोकाद्दियावल्लोकस्यं तितावतिष्ठतु मेयशः॥ यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते ब्रजवासिनः॥ ५४॥ साधु साध्विति रामाय प्रमाणं चक्रिरे तदा
तां विसृज्य महावेगां तोयं सर्वं विलोकसः॥ ५५॥ ततः संचिंत्य मनसा बुध्या निश्चित्य चैव ह॥ पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीसुतः
५६॥ स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनं॥ पर्यवर्त्तमानं ददर्श पृथिवीं सारमव्ययं॥ ५७॥ तथैवाध्वस्य वेषेण सोयं सृष्टो ज
नार्द्दनः॥ प्रत्यपद्यत नमालेन वक्षसाति विरोजता॥ ५८॥ स दृष्ट्वा तुलं मायां तं रामं लांगलधारिणं॥ स हर्षो ह्राय गोविंदः प्रद
दावासनोत्तमं॥ ५९॥ उपविष्टं ततो रामं प्रपच्छ कुशलं व्रजे॥ बांधवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जनार्द्दनः॥ ६०॥ प्रत्युवाच ततो रा
मो भ्रातरं साधु भाषिणं॥ सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि॥ ६१॥ ततस्तयो विचित्रार्थाः पौराणो द्युः शुभः कथा॥ वसु
देवाग्रतः पुण्या रामकेशवयोस्तदा॥ ६२॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे यमुनाकर्षणं नाम॥ वेशं १०॥ ततस्मिन्नंतरे प्राप्ता॥
लोकप्रावृत्तिका नराः॥ चक्रायुधगदं सर्वे लोकपालाग्रहोपमं॥ १॥ निवात्ययीकमं सिषु लोकप्रावृत्तिके षिह॥ हल संता
यदुश्रेष्टः समीयुः कृष्णसंसदं॥ २॥ समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु संसदि॥ प्रावृत्तिका नराः प्राहुः पार्थिवात्ययिकं वचः॥ ३॥
लोकवृत्तांतसूचकाः आत्ययिकशसिषु विरोधसंधिषु दार्घ्यंदो जानेन पार्थिवात्ययिकं वचः राजविरोधिवचः॥

भोजपुत्रस्य शासनात् रुक्मिणो निमंत्रणात्॥ प्रकाशं उक्ते प्रथमा पुरस्तात् खले वृत्तेत्यर्थः॥ जनार्दने सा निश्चयं संबोधतो गच्छामि मि
ह्लति प्रज्ञाः कपटबुद्धयः शास्त्रनिश्चितदर्शना तु राजनीतिविदः॥ जयप्रेप्सुमोक्षि ईन॥ जयाय स्वे मुदयाय निरुद्धाः समाजी कृताः॥

जनार्दन नरेंद्राणां पार्थिवानां समागमः॥ भविष्यति ह्नताशानां सुमहान् इत्यनेकशः॥ त्वरितास्तत्र गच्छंति नानाजनपदेश्वराः॥
कुंडिने पुंडरीकाक्ष भोजपुत्रस्य शासनात्॥ प्रकाशं स्य कथांस्तत्र श्रूयंते मनुजेरिताः॥ रुक्मिणी कन्यनाम्नस्त्री रुक्मिणः प्रथम
स्वसा॥ भाविस्वयंवरस्तत्र तस्याः किल जनार्दन॥ इत्यर्थमेते नृवरा राज्ञं ति सबलानुगाः॥ तस्मात् त्रिलोकसौंदर्यसिता येद्य नियाद
वा॥ रुक्म नृपाणां नृषिणां भविष्यति स्वयंवरः॥ राज्ञां तत्र समेतानां रहस्य स्वरथगामिनां॥ द्रक्ष्यामः शातशास्तत्र वृंदानि च मदो
त्मनः॥ सिंहशार्दूलदर्पाणां मत्तद्विरदगामिनां॥ सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परगमर्षिणां॥ जयाय शीघ्रं सहिता वृजो येन समस्थि
ताः॥ निरुद्धा पृथिवीपाले कृ मेकांत वेरायथं॥ निरुद्धा नाद भविष्या मो गच्छामो यदुसत्तम॥ श्रुत्वैतत्केशवो वाक्यं हरिश्चाम्यमि
वार्थितं॥ निजगाम यदुश्रेष्ठा यदूनां सहितो बलैः॥ यादवास्ते बलोदग्रे सर्वे संग्रामलालसाः॥ निर्ययुः स्यंदनैः शीघ्रगैर्वि ता
न्वितशा इव॥ बलाग्रे तु नियुक्तेन दारिणा ज्ञातसम्मतः॥ चक्रोद्यतः करकुद्ध गदापाणिश्च रोचत॥ यादवाश्चापरे तत्र व
सुदेवो नुयायिनः॥ रथैर्गरिस्यसंकाशैः किंकिणीप्रतिनादितैः॥ उग्रसेनं तु गोविंदः प्राह निश्चितदर्शने॥ तिष्ठ त्वं नृपश्र
मूजन्यातामस्मद्धिनोनघ॥
वंसभिवयमेकांतवाराः समाजाद्दर्श नृत किंकमर्थं किंमिस्य॥ यः निरुद्धा शाद्भविष्याम॥ अस
तिपावत्॥ अस्माकं च स्मन्नः॥ =

राजसीकामक्रोधवर्जितोनुप्रकृतिंपुरातनंप्राकृमिदंसुखजंसमुखेनपरमानंदस्वरूपेण॥श्रीकृष्णेनैवलस्यदृष्ट्वाकृष्णवपुः निलीयेलीनोबभूव॥लीनेनापियत्कृतंतेनराहंतस्यपक्षेनिपातितेनतस्तुश्रापस्याश्वलितासनेरथोमुरारिः॥भुविपौराश्चवसंत

श्यस्माकंशोकिताःसर्वेजरासंधवशानुगाः॥मोदंतेसुखिनस्तत्रदेवलोकेयथामराः॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभोजराजोमहायशाः कृष्णंस्निग्धेनसंकितेवभाषेवचनामृतं॥कृष्णकृष्णमहाबाहोयदूनांनंदिवर्द्धनः॥श्रूयतांयदहंतातवक्ष्यामिरिपुसूदन त्वयाविहितःसर्वेस्मिनशक्रासुखमासितुं॥पुरेस्मिन्विषयांतेवापतिहीनाइवस्त्रयः॥तदुपनाथवर्यंतातत्वाबकृष्णमाश्रि ताः॥वनिमोनान्नरेंद्राणांसंद्राणामपिमानद॥विजयायययद्वश्रेष्ठयत्रयत्रगमिष्यसि॥तत्रत्वंसहितोस्माभिगच्छेथायादव र्षभ॥तस्यराज्ञोवचश्रुत्वासस्मितंदेवकीसुतः॥यथेष्टंभवतास्मत्प्याकर्तास्मिसंशयः॥वैशं॥एवमुक्त्वानुकृष्णोद्विजगा॥ मासुरथेनवै॥नाष्प्रकस्यगृहंघोवालोद्दितायतिभास्करे॥१॥प्राप्तेराजसमाजेतुशिबिराकीर्णभूतले॥रंगंसुविपुलंदृ ष्ट्वाराजसीतनुमाविशत॥२॥विश्रामनार्थंनृपानांप्रकाशार्थंपुरातनं॥मनसाचिंतयामासवैनतेयंमहाबलं॥३॥ततश्चिं तितमात्रस्तुविदितोविनितात्मजः॥सुस्वलत्स्वंवपुकृत्वानिलिल्येकेशवांतिके॥४॥तस्यपक्षनिपातेनपावनोद्भूतका रिणा॥कंपितामनुजाःसर्वेसुश्रास्वपतिताभुवि॥५॥शिरोभिपतिताःसर्वेप्रावेपतयथोरगाः॥तस्मिनिपतितादृष्ट्वाकृ ष्णोगिरिरिवाचलः॥६॥ सदापक्षवातेनमेनेपतगसत्तमं॥७॥ थाभिपतिताःपंक्तिद्वयस्थाअपिपरस्परमभिमुखंप तिताःलज्जयाशीर्घ्रोछ्वानारगाइववि वेष्टंतेपतगसत्वमेनेमनसपूजयांमास॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक

स्वहृजेस्ववाहने॥सचिवंप्रधानभूतं॥सांपरायिकंसांपरायेआपदिहितं॥७॥

हृदङ्गिरुहुप्रासंदिम्यस्वगतुलेपनं॥पक्षवातेष्टेनेपिवीवालयंतंमुहुर्मुहुः॥दृष्ट्वासक्रोःप्रदरणेलिलियङिरिकोरगे॥८॥वेद्ल वेद्लसंस्पेधनाम्यमानमवाङ्मुखं॥चरणाभ्यांप्रकर्षंतिंपांडुरंनोगिनोवरं॥९॥हेमपात्रेरूपवितंधातुमंतमिवाचलं॥ अम नारंनदृज्ञारिंद्दितंहंद्रविनाशनं॥१०॥त्रासनंदैत्यसंघानांवहनंध्वजलक्षणं॥तंहृष्ट्वासध्वनप्राप्तंसचिवंसांपरायिकं॥११॥ यतिमंतगरुत्मंतंजगादमधुसूदनः॥तुष्टःपरमसंहृष्टःस्थितःदेवमिवापरः॥१२॥तुल्यसामर्थ्ययोवाचागरुत्मंतमुपस्थितं ॥१३॥कृष्णउवाच॥स्वागतंस्वरचेश्रेष्ठसुरसेनारिमर्दन॥विनतोहृदयानंदस्वागतंकेशवप्रियं॥१४॥व्रजपक्षिवरश्रेष्ठ केशिकस्यनिवेशनं॥वयंतन्निवगताद्यप्रतिस्थामस्वयंवरं॥१५॥राजानितत्रसमेतानाहूतस्वयंवरयगामिता॥द्रष्टामशास्त्रस मेतानांमहात्मनां॥१६॥एवमुक्त्वामहाबाहुर्वैनतेयंमहाबलं॥जगामाथपुरीकृष्णकेशिकस्यमहात्मनः॥१७॥वैनतेयः सखश्रीमान्यादवेश्वमहारथे॥विदर्भनगरींप्राप्ते॥कृष्णेदेवकीनंदने॥१८॥हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेनिवासायापवक्रमुः॥सर्वे शस्त्रायुधराराजानोवलशालिनः॥१९॥वैशं०॥एतस्मिन्नेवकालेतुराजानयविशारदः॥केशिकस्ततउत्थायप्रहृष्टेनांतरा त्मना॥२०॥अर्घ्यमाचमनंदत्वासराजाकेशिकस्वयं॥सकृत्यविधिवत्कृष्णंस्वपुरेशंप्रवेशयत॥२१॥पूर्वमेवानुकृष्ण यकारितंदिव्यमंदिरं॥विवेशसबलःश्रीमानकेलासेशंकरोयथा॥२२॥स्नानपानादिरत्नौघैरर्चितोवासवानुजः

हरि॰ अधिकशततमः॥ अथ कैथशताध्याये जरासंधसुनीथयोः॥ विदर्भस्यसभायां तु वचनं राजसूच्यते॥ वैनतेयसहायेनेत्यत्र हृती

२२६ मुखेनैवोषितः कृष्णस्त्वपराजो निवेशने॥२३॥ पूजितो वक्रमानेन स्नेहपूर्णेन चेतसा॥ इति खिलेषु हरिवंशे रुक्मिणीस्वयंवरे॥ वैशंपा॰॥ ते गतं कृष्णमागम्य वैनतेयं महाद्युतं॥ वनुवुचिंतया दृष्ट्वा सर्वे नृपतिसत्तम॥१॥ ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमविक्रमाः॥ मंत्रेषु मंत्रकुशला नितिशास्त्रार्थविक्रमा॥२॥ भीष्मकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतं॥ सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्रास्तरणेषु च॥३॥ निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव॥ तेषां मध्ये महाबाहुर्जरासंधो महाबलः॥४॥ बभाषे सुमहातेजा देवान्देवगुरुर्यथा॥५॥ जरासंध उवाच॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः॥ कथ्यमानं मया बुध्वा वचनं वदतां वरा॥६॥ योसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली॥ वैनतेयसहायेन संप्राप्तो ह्य कुंडिने॥७॥ कस्मादेतो महातेजा याद्वैरभिसंवृतः॥ अवज्ञं पं कुरुते यत्नं कं मा वोसिर्यं घ नवेत॥८॥ यदत्र कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्धितं॥ कुरुध्वं नृपशार्दूल विनिश्चित्य बलाबलं॥९॥ पार्श्वे तो सौ महावीर्यो वसुदेवसुतावभौ॥ वैनतेयं विना तस्मिन् गोमंते पर्वतोत्तमे॥१०॥ यत्कृतं राम॰
सुमहद्घोरं नवहि विदितं हि तत्॥ कृष्णस्य यादवश्रेष्ठ वभौ जोध कर्म हारथे॥११॥ समेत्य युध्यमानस्य किं दृशो विग्रहो भवे २२६
त्॥ कस्मार्थयितमानेन गरुडस्थेन विष्णुना॥१२॥ केष्ठी मंतिरणे तस्मिन् पिशाकः सुरैः सह॥ पुराणाकाशिवे घोरे श्रूयते मेदिनी स्थितं॥१३॥ पाताल स्यतले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना॥ वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना॥१४॥

यालोपक्षोदसः॥

तेनैव विष्णुना कस्य पद्मनाभमज श्वादिमागनसिं नृतो बली नृता सत्यरजुमये पाशो बद्धो बलिः पाताल तलसंश्रयः कृत इति योजना प

हिरण्यत्वस्य रे तेषं शेवाराहेण निपातितः॥ हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः॥१५॥ अवध्यो मरदेत्यानाम् षिंगंधर्वकिंनरैः॥ यत्तरात्वसनागानां ताकाशेनावनस्थले॥१६ नवाम्यंतरराज्यस्को नशुष्केनार्द्रकेण च॥ अवध्यास्त्रिपुलोकेषु दैत्येंद्रोत्यपराजि तः॥१७॥ नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा॥ वामनेन तु रूपेण कश्यपश्यात्मजो बली॥१८॥ अदित्यागर्भसंभूतो बलिं बद्ध्वा सुरोत्तमं॥ सत्यरज्जुमये पाशैः कृतः पाताल संश्रयः॥१९॥ कार्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रहः॥ दत्तात्रेयप्रसादे न महतो वरमदेन च॥२०॥ जामदग्न्यो महातेजा रेणुकागर्भसंभवः॥ त्रेताद्वापरयोः संधौ रामः शस्त्रभृतां वरः॥२१॥ पशुना वज्रकल्पेन स हतो पेश्वरो नृप॥ निहतो विष्णुना नूयस्त्र यरूपेण हैहयः॥२२॥ इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा॥ त्रिलोकजयिनं वीरं रावणं विनिपातयत्॥ पुरा कृतयुगे विष्णुः संग्रामे तारकामये॥ षोडशार्द्ध भुजो भूत्वा गरुडस्थो दिवि स्थि तान्॥ निजघानासुरान्युद्धे वरदानेन दर्पितान्॥ कालनेमिवदे सेंद्र देवतानां भयप्रदे॥२५॥ सहस्रकिरणाभेन चक्रेणाम हनयुधिः॥ महायोगबलेनाजौ विश्वरूपेण विष्णुना॥२६॥ अनेन प्राप्तकालास्ते निहताः बहवो सुरा॥ वने वनचरा देत्या महाबलपराक्रमाः॥ निहता बालभावेन प्रलंबो रिष्टधेनुका॥ शकुनिं केशिनं चैव यमलार्जुनकावपि॥२८॥ नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा॥ कंसं च बलिनां श्रेष्ठं सगणादेवकीसुत॥२९॥ घातापरस्मुनाशाकुनिपूतनां॥

स्यंदनशेषवेषेणाक्रिडमानो हि केशव ॥ एवमादीनि दिव्यानि चक्ररूपाणि विष्णुना ॥ ३० ॥ कृतानि तत्र तत्रैव मायया प्रभविष्णु
ना ॥ तेनाहं वप्रविज्ञामि भवतां हितकाम्यया ॥ ३१ ॥ तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराधमसुरांतकं ॥ नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषप्रभु
वं ॥ ३२ ॥ स्रष्टारं सर्वभूतानां मक्षाम्यक्षं सनातनं ॥ अधृष्यं सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतं ॥ ३३ ॥ अनादिमध्यनिधनं नमस्त्वत्त
र ग्रासयते ॥ स्वयंभुवमजं स्थाणुमजेयं सचराचरैः ॥ ३४ ॥ त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेशारिनाशनं ॥ इतिमे निश्चला बुद्धिर्ना
तेयं मधुरामधि ॥ ३५ ॥ कुलेमहति वैराज्ञा विपुले चक्रवर्तिनां ॥ कथमन्यस्य पुंसस्तु गुरुत्वान्नाहनो भवेत् ॥ ३६ ॥ विशेषेण
तु कन्यार्थे विक्रमस्थे जनार्दने ॥ कः स्थास्यति पुमान्स्य गरुडस्याग्रतो बली ॥ ३७ ॥ स्वयंवरकृते नासौ विष्णुः स्वयमिहागत
॥ विष्णुरागमने चैवं महान्दोषः प्रकीर्तितः ॥ ३८ ॥ भवद्भिरनु चिंत्येदं क्रियतां यदनंतरं ॥ वैशंपायन उ० ॥ एवं विब्रुवमाणे
तु मागधाने जनेश्वरे ॥ ३९ ॥ सुनीथो यमहाप्राज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ४० ॥ सुनीथ उवाच ॥ सम्यगाह महाबाहुर्मग
धाधिपतिर्नृपः ॥ सम्मतं नरदेवानां यथैवं तत्र महाद्युते ॥ ४१ ॥ गोमंते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करं ॥ गजाश्वरथसं
बाधपत्तिध्वजसमाकुला ॥ ४२ ॥ निर्दग्धा महती सेना चक्रलांगुलवह्निना ॥ तेनायं मागधः श्रीमान्ननागतमचिंतय
न् ॥ ४३ ॥ ब्रुवते राजसंनायार्दग्धा महती से मनुष्यस्य सदारुणं ॥ पदस्योर्युध्यतोस्तत्र बलकेशवयोर्युधि ॥ ४४

हरदशारूपं ॥ अक्षरं कूटस्थं ॥

राघवेकाभ्यते महत्पुरुषविग्रहं युद्धे ॥ इति श्रीअधिकशततमः ॥ चतुर्विंशिषिकेध्याये ज्ञाते मागधभाषितान् ॥ दंतवक्त्रस्य शाल्वस्य वचनेस
म्यगुच्यते ॥
तु निवार्य वचने घोरे रत्नवद्राहिनीश्रय ॥ विदितं वसुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमः ॥ ४५ ॥ यत्त्वेतानि सोहृता बभ्रुमुरगिनेश्वर ॥
समुद्रश्च रूतु सर्वैर्वाजाडी महीमुक्त ॥ ४६ ॥ वयं च सर्वे संत्रस्ताः किमुत्साते विक्रवा ॥ यदा सन्न्वद्यपुयुधे शार्दूलः केशवस्सं ॥
४७ ॥ कथमस्मद्विधैः शक्यः प्रतिस्थातुं रणाजिरे ॥ राज्ञां स्वयंवरो नाम सुमहान्हर्षवर्द्धनः ॥ ४८ ॥ भूतो नरवरे राघवे यज्ञेष्वमस्यवेनि
धिः ॥ इदं तु कुंडिनगरमासाद्य मनुजेश्वरः ॥ ४९ ॥ पुनरेवेष्यति ध्रुवं महापुरुषविग्रहः ॥ यदि सा वरयेदत्तं राज्यमध्येन पालनं
५० ॥ हलिनस्य नुजयोवीर्यं किं पुमान्प्रसहिष्यति ॥ विस्मापितमिमं शेषं स्वयंवरमहोत्सवं ॥ ५१ ॥ तदर्थमागतः कृष्णो वयं चैव
नराधिपः ॥ कृष्णस्यागमनं चैव नृपाणामतिगर्हितं ॥ ५२ ॥ कस्माद्वैनो नरैः प्राणं यथावद्इति मागधः ॥ ॥ इति हरिवंशे रुक्मिणि
स्वयंवरे ॥ वैशं० ॥ इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना ॥ करूषाधिपतिर्वीरो दंतवक्त्रोभ्यभाषत ॥ १ ॥ दंतवक्त्र उवाच ॥ य
त्तु रुक्मागधेंद्रेण सुनीथेन नराधिपः ॥ पुक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्मा कंचवो हितं ॥ २ ॥ नच विद्वेषणे नाहं न चाहंकारवादिना ॥ न
चास्म विजिगीषुत्वाद्रुषयामि वचोमतं ॥ ३ ॥ वाक्याणविमहागाधं नीतिशास्त्रार्थबृंहितं ॥ कारणं निपिजेव कतुंशक्तो वैराज
संसदि ॥ ४ ॥ किंत्वनुस्मरणार्थेदं यद्भवीमि नृपाणुषमे ॥ आगतो वासुदेवेति के मार्ग्यं निराधिप ॥ ५ ॥

वासुदेवेतिसंधिरार्थः गोलप्रगुणाच्छ्रियितौ कोपितौ॥ अत्रकंदं तुर्दननेकिमस्माभिर्वयोधिके दोषोविहितइतिकाकुनेत्यर्थः॥ येन
यथाभासंवयंसर्वेतथाकृष्णइहागताः॥ किमत्रदोषोगोपोत्थकस्माद्धेतोःसमागताः॥६॥ यदस्माभिःसमेतैर्वैकृतेगोमंतरोधने॥
तत्रयुद्धकृतेदोषेकथंवैकर्तुमर्हथ॥७॥ वनवासेस्थितौवीरौकेसरव्यामोहहेतुना॥ देवर्षिवचनाद्राजन्वृंदावनतटेस्थितौ॥
८॥ तावाहूयवधार्थायचऊरौरामजनार्दनौ॥ नागेनदर्पितौवीरौहतनागौविवेष्टितौ॥९॥ ततःस्ववीर्यमाश्रित्यनिहतोरंगसाग
रे॥ गतासुरिचवासभौममथुरेशःसहानुगः॥१०॥ किमत्रविहितोदोषोयेनास्माभिर्वयोधिकैः॥ उपरोधपराज्ञातावयंसर्वेसमाग
ताः॥११॥ सेनातिबलमालोक्यविचित्रोरामकेशवौ॥ पुरंबलंसमुत्सृज्यगोमंतंपर्वतंगतौ॥१२॥ तत्रापिगतमस्माभिर्दृतंतुसमर
योधिभिः॥ अश्रामयौवनाम्भांचपादातासारणाजिरे॥१३॥ रथाश्चनगनागेनतत्रैवैविग्रहकृतः॥ कृतोपरोधशैलस्यतत्रधर्मे
णादीपिती॥ दावाग्निमुखमाविश्यमतौयदितपस्विनौ॥ विनितावितमाम्यामःसर्वेक्षत्रियपुंगवाः॥१४॥ प्रतियुद्धंकृतंतेन
तुयथासमजनार्दनं॥ यत्रयत्रप्रायस्यामोवयंतत्रभवेत्कलिः॥१५॥ प्राप्स्यथप्रयतिष्यामिकृष्णेनसहभूमिपाः॥ द्वदंकुंडि
पुरंकृष्णेनागतःकलिहेतुना॥१६॥ कस्मान्निमित्तागमनेकस्ययुद्धंप्रयच्छति॥ मत्स्यस्मिन्पुरुषेंद्रोसौनकश्चित्प्राकृतोनरः
१७॥ देवलोकेचदेवेशःप्रवरःपुरुषोत्तमः॥ देवानामपिकर्तासौलोकानांचविशांपते॥

ईर्ष्याभिश्चममास्यपुरःपरोक्षप्रसिद्धनं॥ उग्रप्राकृताहेतुनाकपटासमगोपनेनभावेन॥ यादवेंद्राणांमुख्येराजादिभिःसंधमनंतःसाम्ना
विगतमुद्दिश्यमुष्टेणायेषांतेविगतमुद्दिश्यकिंज्ञयेनास्मिनइत्येकवाक्यं॥ अस्यकृष्णस्यनयेननोस्माकंसावज्ञेषपुष्पाकिंनकिंचि
नदेवेवाजिशाबुद्धिर्नवेष्यानर्वमनर्षभ॥ नसत्त्वेनकृष्णोनात्रप्रणतानिहितःस्मद॥१९॥ एषविष्णुःप्रभोदेवोदेवानामपिदैवतं॥ आ
गतोगरुडनेहद्यूयप्रकाशपदेहुना॥२०॥ नसेनासहितोयातिकृष्णःशत्रुविनाशने॥ इमौयाचाविजानीध्वंप्रोत्स्यथ्यायोगतोहरि॥
२१॥ सहितोयादवैःसर्वैःभोजवृष्ण्यंधकैर्हरि॥ करिष्यामोवयंसर्वेकेशत्रुयमहात्मने॥२२॥ अध्यमौचनौहतायापतिष्यंचनराधि
प॥ एवंसंधानतेकृत्वाशान्तिष्यंचनराधिपः॥२३॥ एवंसंधानकंकृत्वाकृष्णेनसहितोवयं॥ वसामोविगतोद्विग्नाःनिर्भयाविगतज्वराः
२४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वादंतवक्रस्यधीमतः॥ शाल्वःप्रवदतांश्रेष्ठस्तानुवाचनराधिपः॥२५॥ शाल्वउवाच॥ किंनयुक्तास्यनःस
र्वमिस्तत्साम्नायादवैः॥ संधानकारणाद्धेतोःकृष्णस्यनयकंपिता॥२६॥ परस्तवेनकिंकार्यंविनिघ्नबलमात्मनः॥ नैषधमौनिर्वे
ज्ञानांत्वमेधमेध्यवस्थितः॥२७॥ महत्सुराजवंशेषुसंभूताकुलवर्धनाः॥ तेषांकापुरुषाबुद्धिकथंभवितुमर्हति॥२८॥ वासुदेवानां
मिथ्याकृष्णमादिदेवोसनातनं॥ प्रभुःसर्वामरेंद्राणांनारायणपरायणं॥२९॥ वैकुंठमजयंलोकेचराचरगुरुंहरि॥ संभूतेदेवकी
गर्भेविष्णुंलोकनमस्कृतं॥३०॥ कंसराजवधार्थायभारावतरणायच॥ अस्माकंचविनाशायसलोकसंरक्षणायच॥३१॥
दित्यर्थः॥ अतःकृष्णस्यनयंकंपितस्तेनेयमद्यसंधिकरणेसंधिकरणाद्धेतोःसर्वेवयंकिंनस्तेशस्याभवमद्यइत्यर्थः

यमसादनयमयतीति यमः सूर्यस्तस्य सदनमेव सादनं मंडलमित्यर्थः॥ कस्यचित् कस्माचित् कस्माद्धेतोः मंगलवतीनिमित्त
स्यंशावतरेणो कृष्णं ज्ञाने विह्वलो विचेष्टितं॥ संग्राममतुलं कृत्वा विष्णुनासह भूमिपाः॥३२॥ चक्रानलविनिर्दग्धा यास्यामो यमसाद
नं॥ तं च जानामि राजेंद्र कालेनायुःक्षयो महान्॥३३॥ कालेन म्रियते कश्चित्त्राम्भे कालेन न जीवति॥ एवं विनिश्चयं कृत्वा न कुर्यां
कस्यचिद्भयं॥३४॥ स एव भगवान्विष्णु राजोक्यतपसः क्षयं॥ निहता दितिजेंद्राणां यथा कालेन योगवित्॥३५॥ बलिर्विरोचनं
चैव बद्धावध्यं महाबलं॥ कृतवान्देवदेवो वै पातालतलवासिनं॥३६॥ एवमादिनि वा नानि विष्णोश्चेष्टानि वै नृपाः॥ तस्माद्यु
द्धं भवतां विग्रहार्थे विचारणं॥३७॥ न च संशयमद्धेतोर्हि कृष्णस्यागमनं त्विह॥ यस्य वा तस्य वा कस्मा वरयिष्यति तस्य स॥३८
किमत्र विग्रहो राजां प्रीतिर्भवति वेश्रवैः॥ वैशं०॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनां॥३९॥ न किंचिदब्रवीद्राजा भी
ष्मकः पुत्रकारणात्॥ महावीर्यमहीसिक्तं भार्गवास्त्रिभिरचितं॥४०॥ रणे प्रवंशतिरर्थं विचिंत्य मनसा सुतं॥ कृष्णेन स
हतेनित्यं पुत्रो मे बलदर्पितः॥४१॥ निशासिमानि चरणो न बिभेति न कस्यचित्॥ कृष्णस्य भुजवीर्येण विल्लतेनाग्रसंश्रयः॥४२॥
जीवितेनात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशव॥ कस्माद्धेतोः सुतं ज्येष्ठं पितृणां नंदिवर्द्धनः॥४४ + भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषनि
ग्रहः॥ द्वेषाचैवानि मानि च कुतो जीवति मे सुतं॥४३ + कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशव॥ न च नारायणं देवं च रमि
छति रुक्मिणः॥४५॥ मूढभावमदोन्मत्तः संग्राममेव निवर्त्तकः॥ नियतं जन्मसाध्यानि तूलराशिर्यथानले॥४६

ज्येष्ठं पुत्रं युद्धं कथं कारयिष्ये॥ पुत्रेण सह केशवं च युद्धं कथं कारयिष्ये पुत्रेण सह इति योजना रुक्मवान् रुक्मी॥ ~

करवीरेश्वरः शूरः शृगालश्च यचयोधिनः॥ रणे न तस्य सा नीतः केशवेन बलीयसा॥४७॥ वृंदावने वसन् श्रीमान् केशवेन बलीनां वरः
उद्दैत्यैकेन हस्तेन समग्रां धृतवान् गिरिं॥४८॥ दुष्करं कर्म्म संस्मृत्य मनः सीदति मे नृप॥ इंद्रस्तुष्य यमागम्य देवैः सह वृत्रहा॥४९॥
अभिषिच्याब्रवीत्कृष्णमुपेंद्रेति शचीपते॥ यथावेदमिनोनागः कालियो यमुनाह्रदे॥५०॥ विषाग्निज्वलितो घोरः कालांतकसमप्र
भः॥ केशी चैव महावीर्यो दानवो ह्यविग्रहः॥५१॥ निहतो वासुदेवेन दैवैरपि दुरासदः॥ सांदीपनिं सुतं चैव चिरनष्टं हि सागरे॥
५२॥ कृष्णयं च जनं दत्तवान् घमम मंदिरात्॥ गोमंते पुमहद्युद्धं च कृतं श्रेवताविजौ॥५३॥ कृत्वा वित्रासजननं गजाश्वरथसंकु
लं॥ गजेन गजवृंदानि रथेन रथयोधिनं॥५४॥ सादिनां वाश्ययैः मन्ता नरणे च पदातिनां॥ जघ्नतुस्तौ महावीर्यौ वसुदेवसुताव
तौ॥५५॥ न देवासुरगंधर्वा न यक्षोरगराक्षसाः॥ न नागा न च दैत्येंद्रो न पिशाचा न गुह्यकाः॥५६॥ कृतवंतस्तथा घोरं गजाश्व
रथसंक्षयं॥ तमनुस्मृत्य संग्रामं भृशं सीदति मे मनः॥५७॥ न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कृतोपि वा॥ तादृशो नृ विमर्दस्तु
वासुदेवसुतो नमः॥५८॥ सम्यगाहमहावाहदत्त वक्रो महामतिः॥ संधयिष्वामहावीर्य संविधास्यामयं क्रमं॥५९॥ वैशं०
इति संचिंत्य मनसा बलाबलविनिश्चयं॥ गमनाय मतिं चक्रे प्रसारयितुं मुच्युते॥६०॥ चिंत्यमानो नरेंद्रस्तु व कृतनिर्णयश्च॥
जिनिः॥ सूतमागधवंदिभो बोधितः स्तुतिमंगलैः॥६१॥ प्रभातायां रजन्यां तु कृतपूर्वाह्निकक्रियाः॥ उपविष्टा नृपाः सर्वे स्वे
पु विश्रामवेश्मसु॥६२॥

महावीर्य्यश्रीकृष्णं॥ नरेंद्रो भीष्मकः॥

हरि. सेनानृपमंडलीमतिक्रमंराज्ञोःनादत्मकृष्णसागरं॥ इतिचतुरधिशततमः॥ पे राधिकेशतेध्यायेकृष्णेनास्यासनंकृतं॥ न
२३० येविसृष्टास्तुराजानोविदर्भायांनराधिप॥ वैरागम्यस्वराजेषुरहोगत्वानिवेदितं॥ श्रुत्वाकृष्णोनिकेपंतुकेचिद्दृष्टान्नराधिप॥
केचिद्विनतराजानोताउदासीनान्नवकश्चित्॥ ६४॥ विधान्नित्वातुसासेनमरनागाश्वशालिनी॥ महार्णवइवक्षुब्धाघनिघेकेशवा
लिता॥ ६५॥ नृपाणांभेदमालोक्यभीष्मकोराजसत्तमः॥ व्यतिक्रममथिंतंचक्रतंनृपतिनास्वयं॥ ६६॥ विविस्मयमनसाराजादह्य
मानेनचेतसा॥ जगामनरदेवानांसमाजेप्रतिबोधितुं॥ ६७॥ एतस्मिन्नंतरेदूतासंप्राप्ताकेशिकानिकात्॥ लेखमुद्धृत्यशिर
साविवशुस्तेनृपार्णवं॥ ६८॥ इतिखिलेषुहरिवंशेरुक्मिणीस्वयंवरे॥ जनमेजयउ०॥ हत्वाकंसंमहाराजंदेवैरपिदुरास
दं॥ नाभिषिक्तस्वयंराज्येनोपविष्टोनृपासने॥ १॥ कस्मार्थेवागतःकृष्णस्तत्रापिनकृतोतिथि॥ असमानमतुलंप्राप्यत्नोत
वाकेनहेतुना॥ २॥ विनतायाःसुतश्चैवमहाबलःपराक्रमः॥ सचापिहमयायुक्तकारणेकिमपेक्षितं॥ ३॥ एतदाख्याहिम
गवन्परंकौतूहलंहिमे॥ ४॥ वैशं०॥ विदर्भनगरींप्राप्तेवैनतेयमहाद्युते॥ मनसाचिंतयामाससवासुदेववायकेशिकः॥ राम.
५॥ दृष्टायद्दिहिनःसवनिभुवंपापक्षयोभवेत्॥ विशुद्धभावकृष्णस्यचावयोरदृष्टवनतः॥ ६॥ अतःपात्रंतरःकोस्यस्विषुजो २३०
केषुविद्यते॥ पात्रांसमवेतानांकुंडिनेभीष्मसंसदि कारणेनिमित्तंअपेक्षितः आश्रितः॥

आस्पदमभिषेकंनोस्माकमर्योस्मिवेषां॥ विशुद्धभावइत्यर्थः॥ श्लोकोवाक्यंआवासंआवयोः कथकेशिकाभ्यांदृष्टेस्यत्रविभ
क्तिलोपश्छांदसःदृष्टइत्यर्थः॥ देवेवावोआवयोर्गृहागते॥ सुहितावसवा॥ अभिषिक्तवान्अभिषिक्तआवयोःआवासंजरा
कृष्णाकमजयनात्रदेवहेवाजनार्दनात्॥ ७॥ तस्मावांकिंप्रदास्यावअतिथ्यकरणेनह॥ पाद्यमासाद्यवैराजन्यथाधर्मेन
जुष्यते॥ ८॥ एवमसौम्यसंचिंत्यभ्रातरौकथकेशिकौ॥ स्वराज्यंदातुकामौतौजग्मतुकेशवांतिके॥ १०॥ देवमासाद्यतौ
वीरोविदर्भेनगराधिपो॥ ऊचतुस्तौमहात्मानौप्रणम्यशिरसाहरिं॥ ११॥ अथावांसफलंजन्मअथावीप्रथितंयशः॥ अ
थावांपितरस्सप्तादेवेत्वयिगृहागते॥ १२॥ चामरंव्यजनंछत्रंध्वजंसिंहासनंबलं॥ स्फीतकोशंपुरीचैवमावयोःसद्दिवादिवं
१३॥ उपेंद्रस्त्वंमहाबाहोदेवेंद्रेणाभिषिक्तवान्॥ आवामिहचराज्येवमभिषिंचावचेप्रभो॥ १४॥ आवयोपकृतंकार्यंविज्ञु
वेपार्थिवैरपि॥ शक्यतेनान्यथाकर्तुंजरासंधेनवास्वयं॥ १५॥ शत्रुस्तेमागधोराजाजरासंधोमहाद्युतिः॥ कथंतेब्रुवते
निन्यंनपालमनृपप्रदः॥ १६॥ सिंहासनमनध्यासपुरेवास्यनविद्यते॥ कथंराजसमाजेस्मिन्नासतेदेवकीसुतः॥ १७॥ कृ
ष्णोपिसुमहावीर्योह्यभिमानिमहाद्युतिः॥ नवागमिष्यतेचास्मिन्कन्यायेचस्वयंवरे॥ १८॥ पार्थिवेषुपसृष्टेषुस्वेषुसिं
हासनेषुवैः॥ कथमास्मतिनोचेषुश्रासनेषुमहाद्युतिः॥ १९॥
संक्षेपिनान्यथाकर्तुंशक्नोतिविपरिणामक्रियाय॥ अनध्य
स्यंअध्यासितुंयोग्यंनास्तित्यर्थः

DR BHAU DAJI
DR BHAU DAJI

हरि॰ कारितकारितवान्यस्माद्देवं तस्मान्मानुष्यमातेराजेंद्र त्वं सामाचर॥ अतश्च समाजे आसनस्य समकं टकसंशयः एषां जरासंधा
२३१ दीनामपि अधिवासस्य पूर्वांगेन मंगलेन संयोज्य यथा नृपाः आगमिष्यंति अभिषेकार्थं देवशासनात् ईशज्ञातः देवदूतस्य

इति संचिंत्यमानस्तु श्रुत्वा सोऽभीष्मकोनृप॥ आवयोः सहसंमंत्र्य विघ्नदोषसमाधिना॥२०॥ तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृ
होत्तमं॥ देवानामीप्सिते देवो सि सर्वलोकनमस्कृतः॥२१॥ मानुषे मर्त्यलोकेस्मिन् राजेंद्र त्वं समाचर॥ समाजे मनुजेंद्रा
मं णां मा भूदासनसंकटं॥२२॥ विदर्भनगरे चेदं राजेंद्र त्वं समाचर॥ आस्यतामासने शुभ्रे स्य प्रभाते महाद्युते॥२३॥ अधि
वासाद्य चात्मानं विधिदृष्टेन कर्म्मणा॥ यथागमिष्यंति नृपाः करिष्ये देवशासनात्॥ एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृतां
जलिं॥२५॥ प्रेषयामास तं वीरो रंगमध्ये नृपेहृतः॥ देवदूतस्य वचनोपयोक्ता व ज्रपाणिना॥२६॥ लिखितासु महातेजा कौ
शिके प्राहमासनं॥२७॥ कौशिक उ०॥ विभूतं वो नृपः सर्वे वैनतेय महाद्युते॥ आगतो मिथिरूपेण विदर्भनगरे हरिः॥२८ राम०
प्राहमासौ कथ्यतामेयमितिसंविसनृपतिः॥ प्रदत्तो वासुदेवाय स्वराज्यं धर्महेतुना॥२९॥ इदमासनमासनेति याचासेवो २३१
दितंततः॥ वागुवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा॥३०॥ देवदूत उ०॥ नयुक्तमासने दातुयामनुस्मत्य दारुणं॥

वचनं कृत्स्नं विज्ञापनसमये श्रुत्वा तत्र पत्रे लिखित्वा प्रेष्ययामास तु वीरो कश्यपको आसनं वेदस्य मुख॰ तोपि प्राह दूतस्त्रि
णार्थं नृपतिः कश्यकेनापि प्रयुक्तवान् तामेवाह दूत उवाचेत्यादि आसनं अधिष्ठितं॥

हृतावरणीयाः स्पृहणीयाः इत्यर्थः॥ नवद्धिन्न वेतइति प्रथमार्थे द्वितीयाः सुःस्रुवुः रत्र विसर्गलोपश्छंदसः

इदमस्यासनं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितं॥३१॥ जांबूनदमयं दिव्यं रचितं विश्वकर्मणा॥ प्रेषितं देवराजेन सिंहलक्षणलक्षितं॥
३२॥ अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरनमस्कृतं॥ अभिषिंचत राजेंद्र बहुभिः पार्थिवैः सह॥३३॥ आगता कुंडिनगरे कस्माद्धेतोर्नराधि
पः॥ नागमिष्यति यत्कश्चित् सो स्य वध्यो भविष्यति॥३४॥ इमे चैवाष्ट कलशा निधयो नामं शंखं नवा॥ अच्युताराजराजस्य धने
श्वस्य महात्मनः॥३५॥ स्त्रिया कांचनरत्नाद्या दिव्याभरणभूषणैः॥ राजेंद्रस्याभिषेकार्थमागच्छंति नृपे हृतः॥३६॥ एष संकल्प्य
संदेशः कथितो वो नराधिपः॥ तेष्वेन हूयतान्सर्वानभिषिच्य अपके शवं॥३७॥ कौशिक उ०॥ इति संदेश्य स्वर्ग्यो सो देवदूतो गतो
दिवं॥ दत्वासनं वहूयनाय वायुः शक्रसदृशप्रभं॥३८॥ ते नाथ्यं चोदितप्यामिन वंतो ये समागताः॥ दुर्निवार्यतरं घोरं शक्रेण
रचमिरितं॥३९॥ पुष्पामिर्दर्शनं पुण्यं कृतं भुवि दुर्लभं॥ कलशैरभिषिच्यं तं स्वयमेव नभस्तलात्॥४०॥ दृष्ट्वा सर्वे हि नस
र्वि प्रभुं पापघ्न पोनवेत्॥ स्नापेनार्थं च कृष्णो यदेवदेवाय विलवो॥४१॥ आगच्छं वं नृपश्रेष्ठ न नयं कर्त्तुमर्हथ॥ आवयोः कृत
संधानो पुष्पदर्पो जनार्दनः॥४२॥ सर्वेषामनुजेंद्राणां नवैरं कृतकतेरति॥ विमुष्ट्वा वक्त्रमस्य आवयोः दृष्टतत्वतः॥४३॥ मागध
स्य विशेषेण न वैरं द दिदृक्षुपते॥ यदत्र कारणं कार्यं ते नवद्धि वि चिंत्यतो॥४४॥ वै०॥ एवं संचिंत्यमानास्तु नपा श्राय अवाद्धि
न॥

शुश्रुवुः रत्नविसर्गलोपछांदसः खशरीरेणाप्यदृश्येन प्रेरिता वागुवाच॥ दक्षिणां हर्षदायो॥

नृपः शुश्रुवुराजेंद्राज्ञानत्सर्वणवते॥४५॥ मेघगंभीरनादेन स्वरेणापूरयन्ननः॥ वागुवाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात्॥४६
चित्रांगदस्तवाच॥ त्रैलोक्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनदेतुना॥ आज्ञापयति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया॥४७॥ न युक्तं वस
तास्यो स्थेक्लेशेन सह वैरया॥ वसत्वं प्रतिमुत्याद्य स्वराष्ट्रे पुनराधिपः॥४८॥ प्राणतास्त्रिदिवे कृष्णं प्रतिसेनांतकोनलः॥ अनेन
सहसंप्राप्तामोदध्वं विगतज्वराः॥४९॥ मानुषाणां नृपादेवान पाणा देवतासुराः॥ सुराणां देवताशक्रः शक्रस्यापि जनार्दनः॥५०॥ ए
ष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवतं॥ जातोयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः॥५१॥ अजेयः सर्वलोकेषु देवदानवमानवैः॥ का
र्त्तिकेयः सहाय्यस्य अपि शूलधरस्य च॥५२॥ तस्मै देवाति देवाय केशवाय महात्मने॥ अभिषिच्य सुरैः सार्द्धं किमद्येयमतः परं॥
५३॥ नवाधिकारो देवानां राजेंद्रस्याभिषेचने॥ तेनाहं नाभिषिंचामि सर्वलोकनमस्कृते॥५४॥ नृपाणामधिकारोयं राजेंद्रस्या
भिषेचने॥ गत्वा पूर्वं विदर्भ यांकृष्ण केशिकयोः सह॥ ५५॥ संचिन्त्य विधिदृष्टेन कुरुध्वं नृपसत्तमः॥ प्रतिसंधानकालोयमि
ति संचिन्त्य वासवः॥५६॥ बोधनार्थं विसृष्टो मां युष्माकं मनुजेश्वराः॥ विदर्भ नगरे कृष्णः भावितोस्याधिवासनं॥५७॥ राजेंद्रा

त्वाभिषेकाय राजानो क्रथकौशिके॥ तयोः सार्द्धं नृपश्रेष्ठा कृत्वासुमहदुत्सवं॥५८॥ अभिषेकेण सत्कृत्य प्रतिगृह्य स्वदक्षिणां
आगमिष्यय संहृष्टाः पुनरेव स्वयंवरं॥ ५९॥

कृष्णवान् रुक्मी चत्वारः पार्थिवास्तिष्ठेति मितेषां कृष्णसंबंधस्तन्मत्सुरितिसूचितं॥ पंचयोनिसमुत्थानि पंचमूलत्वक्पुष्पफला

जरासंधः सुनीथः वक्रःरुक्मवांश्च महारथः॥ शाल्वः सोनपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमः॥६०॥ रंगस्थान्मस्ते तो द्विति हं तिदवपा
र्थिवः॥ वैश्वं०॥ एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्रांगदेरितां॥ ६१॥ गमनाय मतिं चक्रुः सर्वए व नृपोत्तमः॥ अनुज्ञाना नरेंद्रेण
जरासंधेन धीमता॥ ६२॥ भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयातास्ते बलं हृताः॥ भीष्मकश्च महाबाहुः स्वबलेन समन्वितः॥ ६३॥ ज
गाम पार्थिवसार्द्धं हृष्यमानेन चेतसा॥ यत्र कृष्णो महाबाहुः केशिकस्य निवेशनं॥६४॥ दूरादेव प्रकाशंते पताकाध्वज
मालिनी॥ शुभा देवसमाः रम्या स्थानदेतोरिहागताः॥ ६५॥ दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुलाः॥ दिव्यांबरपताका
ढ्या दिव्याभरण भूषिताः॥ ६६॥ दिव्यस्रग्दामकलिला दिव्यगंधाधिवासना॥ विमानमयानेश्चीमद्भिः समंतात्परिवारिताः॥६७
दिव्यास्सरोगणास्तत्र ननृतुश्च समंततः॥ गंधर्वा मुनयश्चैव किंनराश्च समंततः॥६८॥ उपगायंति देवेशाम्बरेतममाश्रिताः॥
स्तुवंति मुनयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः॥६९॥ देवदुंदुभयश्चैव स्वयमेवानदंदिवि॥ पंचयोनिसमुत्थानि गंधचूर्णान्यनेकशः॥
७०॥ समंतात्साद्यमानानि शक्राज्ञाः स्वदिवौकसो॥ स्वयमागम्य राजेंद्र देवैः सह सचीपतिः॥७१॥ विमानवयमास्थाय सप्रका
शः स्थितोंबरे॥ अष्टभिः लोकपालैस्तु स्वदिग्भागेषु संस्थितो॥७२॥ उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः स्तुवद्भिश्च समंततः॥ श्रुतास्तु
तु मुलनादं सर्वाश्च नराधिपः॥७३॥ विस्मयोत्फुल्लनयना विवशास्त्वेकसंमनसा॥ नियोनयः कारणानि तेसमस्समुद्धिता

हरि॰ सुरश्रेष्ठे इंद्रे आगते सभेनेसभायां॥ आविज्ञाताः विज्ञानरहिताः॥ अपरूढानां विज्ञानरहितदृष्टानां॥ ७॥

२३३ कैशिकस्य महातेजा उपगम्य नराधिपान्॥ ३८॥ प्रवेशयामास बली प्रतिपूज्य यथाविधि॥ निवेदिते सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां॥
समागमे॥ ३९॥ निर्जगाम हरिः श्रीमान् सर्वमंगलपूजितः॥ ततो वरस्थास्ते दिव्याः कलशाश्वेतकंचिनः॥ ४०॥ सहकारसमायु
क्तावचषुजलदाईवा॥ दिव्यकांचसरलोघे दिव्यपुष्पसमन्वितः॥ ४१॥ गंधचूर्णविमिश्रैश्च राजेंद्र स्नपनीषेवनं॥ यथोक्ते
विधिपूर्वेण सोऽभिषिक्तो जनार्दनः॥ ४२॥ दिव्यपितान रेंद्राणां दिव्ये रागप्ररोत्सुभे॥ दिव्यांबरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुले
पनैः॥ ४३॥ सकृत्यविधिवच्छ्रातो सुपविष्टो जनार्दनः॥ शुभे देवसमे रम्ये स्नानदेतोरिहागते॥ ४४॥ उपास्यमानो यदुभिः वि
र्वर्णो च नराधिपः॥ वैनतेयश्च बलवान् कामरूपी निराकृतिः॥ दक्षिणं पार्श्वमाश्रित्य चासनस्थैव सुवह॥ कथकैशिकितो
विरो वामपार्श्वे समासेने॥ ४६॥ उपविष्टे महात्मानो देवस्यानुमतेन्नृपो॥ तथैव वामपार्श्वेतु वृष्ण्यंधकमहारथाः॥ ४७॥ सात्व
किप्रमुखावीरा उपविष्टा महारथाः॥ भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते॥ ४८॥ सुखोपविष्टं संवृतं देवाइव शचीपतिः
सविवेश्याविताः पूर्वं प्रविष्टास्ते नराधिपः॥ ४९॥ यथार्हेण च संपूज्य राजानः सर्वाणेवते॥ सुखोपविष्टास्ते स्वेष्वास्थानेषु च न
राधिपः॥ ५०॥ कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थवित्तमः॥ पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः॥ ५१॥ कैशिक उवाच राम० २३३
अविज्ञातान्नृपान् सर्वान् अनुबोधयमितिप्रभो॥ भवंतमुपरुंधान देवतद्धंतुमर्हसि॥ ५२॥

इति पंचाधिकशततमः॥ षडुकशततमे अध्याये कृष्णभीष्मकयोरिह॥ उक्तिः प्रत्युक्तयः प्रोक्ताः कथ्यते कैशिकसक्रिया॥ चालितकन्यरिक्तः

श्रीकृष्ण उवाच॥ नमे वैरेणि वसते राकाद्रमपि कैशिकः॥ विशेषण नरेंद्राणां ह्यत्र धर्मे व्यवस्थिते॥ ५३॥ यो धर्ममिति धर्माणि स्व
धर्मेति पराङ्मुखः॥ तेषां को हेतुतः कोपः कर्तव्यस्वदृतम्बरः॥ ५४॥ यदृतं तदतिक्रांतं ये मृतास्ते दिवं गताः॥ एषधर्मेण लोकेस्मिन्
जायंति च म्रियंति च॥ ५५ तस्मादशोच्यं भवतां मृतानो वेनराधिपः॥ ज्ञातव्यं भवतास्माकं च भवे राजवंतु वो॥ ५६॥ वैशंपायन उ
एवमुक्ता नरेंद्रस्तानास्वास्य मधुसूदनः॥ कैशिकस्य मुखं वाक्यः विरराम महाद्युतिः॥ ५७॥ एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोवि
दः॥ पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः॥ ५८॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे रुक्मिण्याः स्वयंवरे नृपायस्वासनं॥ भीष्म उवाच॥
पुत्रो मे बलमाश्रित्य न भगिनीं दातुमिच्छति॥ स्वयंवरे नरेंद्राणां न वाहं दातुमुत्सहे॥ १॥ अतीव तस्य बालत्वाद्दातुमेच्छन्मतिर्म
म॥ एकाते कं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः॥ २॥ अतस्त्वाहं प्रसादये पुत्रदुर्लयहेतुना॥ प्रसादं कुरु देवेश त्वं तु मर्हसि मे प्र
भो॥ ३॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ बालभावेन पुत्रेण चालितेन प मंडलं॥ यदा वै भवति प्रौढः कादृशो विनयो भवेत्॥ ४॥ सूर्येंदुसदृश
लोकाः स्तपसोपार्जितश्रियः॥ लोकेस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवान्॥ ५॥ एकस्यापि नपस्याभिमोस्य यो वितथं वदेत्॥
न सतिष्ठति लोकेस्मिन् निर्दहेदंडवल्लिना॥ ६॥
चालितवान् अविनय इति खेदः सूर्येंदुसदृशा लोकाः सूर्येंदुवद्यालोकस्तेजोये।
कांतान्स्य पुरुषान्निर्दहेद्व्यनेनसंबंधः दंडवल्लियमयातेनाग्निना॥

आस्तांतावत्तुत्रवात्रत्वमपिमिथ्याव्रवीषिमाह॥तादृशमितिपार्थिवोद्द इतिकाकुःकिमहंपार्थिवद्रस्यर्थंबलविश्राममनिमित्ते
नआतिथ्यंनिस्मंकोशिकेनितिशेषःप्रियातिथिउषतोवावामितिशेषःसभीष्मकः अज्ञानरविजृंभलन्नपिस्वयमेवशिमि

रापधर्मेणनरेंद्राणामितिमेविदितप्रभो॥लोकधर्मंपुरस्कृत्यपुराणीतंस्वयंनुवा॥७॥कथंतवसुतस्तेषामग्रतोमनुजेश्वरः॥
वक्तुमर्हतिराजेंद्रवितथंराजसंसदि॥८॥तादृशारंगमतुलंकारयस्तनयस्तव॥कथंत्वयास्वविज्ञातइतिमेसंशयोमहान्
॥९॥आगतानांनरेंद्राणामनलार्केंदुवर्चसां॥यथार्हेणचसंपूज्यआतिथ्यंकृतवानसि॥१०॥रथाश्वनरनागानांविमर्दममलं
तव॥ममागमनमेवेद्धप्रायेणनहितेतव॥११॥अतोनकृतमातिथ्यमपात्रायनराधिप॥पात्रेमोदीयतांकन्यामामपास्यनरा
धिप॥१२॥ममागमनदोषेणकथंकन्यांनदास्यसि॥कन्याविघ्नंप्रकुर्वाणोनरकेपरिपच्यते॥१३॥इतिधर्मइतिगीतंमन्वादिभि
नरोत्तमे॥अतोर्थंनप्रविष्टोहंरंगमध्येविशांपते॥१४॥विदितानकृतातिथ्यंनरदेवत्वयालये॥नियातिभूतोराजेंद्रपार्थि
तोमेनराधिप॥१५॥विदर्भनगरेराजन्बलविश्रामहेतुना॥आवामांकृतमातिथ्यंकौशिकःसुप्रियातिथि॥१६॥उषितोच
यथास्वर्गेपुरोगरुडकेशवः॥वैशं०॥एवमाब्रुवमाणेतंकृष्णमेवागवन्नवोदितं॥१७॥स्वतुशावागंबुनाषिच्यशिमिताभिरि
वाध्वरे॥भीष्मउवाच॥प्रसीददेवलोकेशमर्त्यलोकेचपाहिमां॥१८॥अज्ञानतमसाविष्टंज्ञानेचक्षुप्रदोभव॥मानुष्ये
मांसचक्षुद्दानसम्यग्विदितावयं॥१९॥ तः असम्यग्विदिता असम्यक्कृताः क्रियताकुर्वताभिस्मर्पैच्छांदसः॥

संपन्नपंतुसंपन्नाःसंतुःनेतानियामकःमेमयादिव्यमूर्त्तित्वात्॥जलस्मवतारत्वात्॥मेरुकूटेसुमेरुशृंगेनिसृष्टासंप्राप्यअवतारं॥

नप्रसिध्यंतिकार्याणिक्रियतामविचारणात्॥नवंतंशरणंप्राप्यदेवानामपिदैवतं॥२०॥सम्यगुपन्नवतुमेदृष्टिःसंपन्नस्यतुचमेक्रिय
अनिष्फलाममपिक्रियाल्पयोपेतांविचक्षण॥२१॥फलदीष्विप्रकुर्वंतिमहात्मेनापतिर्यथा॥नवंतंशरणंप्राप्यनातिबाधतिमेभयं
॥२२॥यन्मयाचिंतितंकार्यंभगवंस्तोनुमर्दसि॥नदातुमिच्छेकन्यायापार्थिवेसःस्वयंवरं॥२३॥प्रसादंकुरुदेवेशानकोपंकर्तुम
र्हसि॥२४॥श्रीकृष्णउवाच॥वचनेनेकिमुक्तेनत्वयाराजन्महामते॥स्वराज्यंदास्यसेनेतिकोत्रनेतातवानघ॥२५॥मोदिव
तिनवास्येयंदद्स्वेतिनमेवच॥रुक्मिणीदिव्यमूर्त्तितांरूपंवेधकारणंमम॥२६॥मेरुकूटेपुरादेवेकृत्वाशंसावतारणं॥
तदाविसृष्टापूर्वंश्रीगच्छेतिपतिनासह॥२७॥मानुष्येकुंडिनगरेभीष्मकस्यांगनोदरे॥जायेस्वविपुलश्रोणिप्रत्यवेत्तस्यवा
सव॥२८॥तेनाहंवःप्रवक्ष्यामिराजन्लक्षणकंवच॥श्रुत्वास्वयंधिनिश्चित्ययद्युक्तंतत्करिष्यसि॥२९॥रुक्मिणीनामतेकन्या
नसाप्राकृतमानुषी॥श्रीरेषाब्रह्मवाक्येनजाताकेनापिहेतुना॥३०॥नचसामनुजेंद्राणांस्वयंवरविधिक्षमा॥एकात्वेका
दातव्याइतिधर्मव्यवस्थितः॥नवातांशक्यसेराजन्नन्यस्मैदातुंस्वयंवरं॥मद्यांवरमालोक्यदातुमर्हसिधीमतः॥३२॥अतो
र्थंवैनतेयोयंविघ्नकारणहेतुना॥आगतःकुंडिनगरेदेवराजेनचोदितः॥३३॥अहंचैवागतोराजंस्तांद्रष्टुंकामोमहोत्सवे॥
तांचकन्यांवरारोहांपथ्येनरिद्धितांश्रयां॥३४॥दत्तव्यमितियत्प्रोक्तंत्वराजानममेश्रितः॥पुराकृपूर्वमहंमन्येकलुषायतप
र्थिव॥३५॥
च्छिलमानुष्येमानुष्यजातेप्रत्यवेसअनुकंपवासमिंप्रकृत्सामानुपाप्रकृतमांनुषी॥ –

हरि॰ त्वयात्वमिति वक्तव्ये छंदसंपिता समः पितृतुल्यः एषा मे मम वृत्तिः चिरवृत्तिः॥ एनां च जानीध्वं यूयं॥ त्वं तावत्पुत्रेषु पितृवर्त्मसा॥३

२३५ पूर्वमेवमया ज्ञातं येनास्मि विषयातव॥ आगतः सोम्यरूपेण ते नैव ज्ञानवास्त्र मे॥३६॥ ज्ञातेषु गुणवान् कृत्स्नं दोषापहरणं च
मा॥ कथमस्मद्विधे राजन् कलुषो वसते हृदि॥३७॥ कुले जे सत्वसंपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि॥ मादृशो च कथं राजन् कलुषो व
सते हृदि॥३८॥ ज्ञातो तं मिति मं तव्ये येन मे नास्म्यागता॥ नत्वदं सेनसा सार्द्धयास्यामि रिपुवाहिनी॥३९॥ अज्ञातं श्रीरसि ना
शोयास्यामि द्विजवाहिनी॥ स्थितः सत्कर्मसंकाशा न्या युधे निकरे हृता॥४०॥ मा मे स्माकं त्वत्तेवं राजन्नवयसा च पिताद्य॥ पा
लयस्व पुरं सम्यक् पुत्रेषु पितृवद्वसः॥४१॥ कलुषो नाम राजेंद्र वसेत्का पुरुषेषु वै॥ शूरेषु शुद्धभावेषु कलुषो वसते कथं॥४२॥
जानीहि मां सतो वृत्तं पुत्रेषु पितृवद्वसः॥ आवयोरपि राजानविदर्भनगराधिपे॥४३॥ क्षत्रिय करणे स्माकं स्वराज्ये दत्तवानु
जौ॥ तेन दानफलेनास्मदाज्ञा पूर्वादिवं गता॥४४॥ भविष्याचैव राजेंद्र पुत्रपौत्रादिज्ञावराः॥ ते पितत्रैव यास्यंति दिवलोकं
नराधिपः॥४५॥ आनयोसु चिरं कालं तुल्काराज्यमकंटकं॥ यथा निजा यमोक्षस्य सुखं यास्यंति निर्वृतं॥४६॥ नरेंद्र अमहा राम॰
भागाये निषेवानुमानुता॥ कालेन ते। पिया स्यंति देवलोकं त्रिपिष्टपं॥४७॥ स्वस्ति वौस्तु गमिष्यामि वै तते यसहायवान्॥ न २३५
गरं मथुरां रम्यां भोजराजेन पालितं॥४८॥ वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्ता तु राजानं भीष्मकं यदुपुंगवः॥ राज्ञश्चैव पुणामं
अविदर्भस्मो विशेषतः॥४९॥ ब॥

माच पिवेत्याद्यपि जानीहि॥ ॥

सन्नात्स जा स्थानात्॥ग॥ वाक्यनकायसंयुक्तैस्तोतुमारध्वबोस्तदा ५५ मूल ७

सभान्निष्क्रम्य देवेशो जगाम रथमंतिकं॥ ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः कलिकेशवं॥५०॥ ते च सर्वे महीपाला विषष्टा वदना भवन्॥
आयंसायं भुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतं॥५१॥ सहस्रपादं सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहं॥ सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटोज्वलं॥
दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनं॥ दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधं॥५२॥ कौस्तुभाभरणग्रीवं वनमालाविभूषितं॥
कृष्णरक्तारविंदाक्षं चंद्रसूर्याग्निलोचनं॥५४॥ दृष्ट्वा स राजा राजेंद्र प्रणिपत्य कृतांजलिः॥ शाश्वताय दिदेवाय नारायणपरायणो॥
भीष्म उ॰॥ देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय च॥ शाश्वताय दिपद्मनाभाय जटिने दंष्ट्रिणे पिंगलाय च॥ सहस्रनाय सहस्रा
वकरूपाय वै नमः॥ वैकुंठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने॥५८॥ सदसद्भावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च॥ पुरुषोत्तमाय युक्ता
य निर्गुणाय नमोस्तु ते॥५९॥ वरदो भव मे नित्यं त्वद्भक्ताय सुरोत्तमः॥ लोकनाथ सदानाय विष्णुस्त्वं विदितात्मकः॥६०॥ वैशं॰
एवं स्तुता महादेवं नृपाणामग्रतो नृपः॥ महार्हमणियुक्तानि वस्त्रवैदूर्यहासिनं॥६१॥ ज्ञानकुंभस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृप॥
पुत्रश्रीकेन नमस्कारं वैनतेयं महाबलं॥६२॥ भीष्मक उवाच॥ नमस्तस्मै खगेंद्राय नमो मारुततरंहसे॥ कामरूपाय दिव्याय
काश्यपाय च वै नमः॥६३॥ वैशं॰॥ इति संक्षेपतस्तुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः॥ ततो विसर्जयामास कृष्णं लोकनमस्कृतं॥६४॥

हरि· २३६

इति षट्षष्ठिकशततमः॥ ॥समाधिके ज्ञानाध्याये मागधादिप्रचोदितः॥ शाल्वो गाधर्वनेऽस्त्वेकं कृष्णमानाय मुत्तमे॥ सतां नी॥

अनुजग्मुर्नृपश्रेष्ठं वशस्थितं वासवानुजं॥ प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपाणाममवीर्यवान्॥६५॥ जगाम मथुरां कृष्णो द्योतयन्वै दि
शो दिशः॥ वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमं॥६६॥ महता रथवृंदेन परिवृंदः समंततः॥ भेरीपणववादेन शंखशब्द
ह्रेरवेण च॥६७॥ बृंहितेन च नागेन हयानां हेषितेन च॥ सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च॥६८॥ तुमुलः सुमहान्नासी
न्महामेघरवोपमः॥ गते कृष्णे महावीर्ये आदाय परमासनं॥६९॥ सभामादाय देवानां प्रययुस्त्रिदशालयं॥ महता च तुर
गेण बलेन परिवारितः॥७०॥ क्रोशमात्रमनुव्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने॥ प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयं —— ७१॥ इति खि
लेषु हरिवंशे रुक्मिण्याः स्वयंवरे कृष्णाभिषेकः॥ ॥वैशं०॥ ॥ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे नराधिभूषणभूषितांगे॥ सभां समा
जग्मुः सुरेंद्रकल्पः प्रबोधनार्थं गमनोत्सुकास्ते॥१॥ समागतास्ते अमरविप्रकाशा नृपास्तदोपविष्टा रुचिरासनेषु॥ समीक्ष्य रा
जा सुनयानुवादी जगाद वाक्यं नरराजसिंह॥२॥ भीष्मक उवाच॥ स्वयंवरः कृतो दोषो विदितो मे नराधिप॥ त्वं तत्त्वो मम
ह्व च श्रु ऐरुण्यस्य फलोदयः॥३॥ वैशं०॥ एवमाभाष्य तान्सर्वान्पूजयित्वा यथाविधि॥ ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेश
जान्॥४॥

भीष्मकस्य समाजग्मुरित्यत्र विसर्गलोप आर्षः प्रबोधनार्थं स्वप्रयाणविज्ञापनार्थं राजा भीष्मकः॥

राम· २३६

तेषां भीष्मकादीनां रहो वाक्यं श्रोतुकामा इति संबंधः कृतः कृतवान् सरोषकृष्णेन पराजय शाल्वादयो गी स्थापिता स्थापिते पारः

ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेशजान्॥४॥ पूर्वपश्चिमजांश्चैव उत्तरापथिकानपि॥ तेऽपि सर्वे महीपालाः प्रहृष्टमनसो
नराः॥५॥ यथादेशं च संपूज्य जग्मुस्ते नरपुंगवाः॥ जरासंधसुनीथश्च दंतवक्त्रश्च वीर्यवान्॥६॥ शाल्वः सौभपतिश्चैव म
हाकर्मश्च पार्थिव॥ क्रथकैशिकमुख्याश्च नृपाः प्रवरवंशजाः॥७॥ वेणुदारिश्च राजर्षिः कलिंगाधिपतिस्तथा॥ एते चा
न्ये च बहवो दाक्षिणात्यपथिकानृपाः॥८॥ श्रोतुकामा रहो वाक्यं स्थितास्ते भीष्मकांतिके॥ तान्वै समीक्ष्य राजेंद्रः स राजा भीष्म
को बली॥९॥ स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितोऽस्तान् अवनीश्वरान्॥ त्रिवर्गसहितं तस्य षड्गुणाजं कृतं श्रुतं॥१०॥ उवाच नयसं
पन्नं स्निग्धगंभीरया गिरा॥११॥ भीष्मक उवाच॥ भवतामवनीशानां समाजो भवनयान्वितः॥ वचनं व्याहृतं श्रुत्वा श्रुतं मे
कार्यमीदृशं॥१२॥ त्वं तत्त्वं भवतां सद्भिर्वयं नित्यापराधिनः॥१३॥ वैशं०॥ एवमुक्तास्तु राज्ञा भीष्मकेन नयकोविदः॥
उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसंसदि॥१४॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य चारा साकुलितचेतनः॥ भीष्मक उवाच॥ मन्ये वा लोकि
मां लोक्य सरोषः पुरुषः प्रभुः॥ कीर्तिकीर्तिजां श्रेष्ठोऽयं द्वास्य विपुलं तथा॥१७॥ स्थापिता तु विमर्देऽस्मिन्सर्वा कुलजमुर्जि
ते॥ धर्मात्स्वजुमहाभागा देवकीपोषितां वरा॥१८॥ पुत्रे त्रिभुवनश्रेष्ठे धत्वा गर्भेणके शवं॥ कृष्णं पद्मपलाशाक्षं श्रीपुंज
ममराजितं॥१९॥ स्नेहपूर्णाक्षिनेत्रा सा मामीक्षते मुखपंकजं॥

वैशंपायन उ०॥ एवं लालप्यमानं तु राजानं राजसंसदि॥ उवाच सत्त्ववान्वाचा शाल्वराजो महाद्युतिः॥२०॥ शाल्व उवाच॥ अर्धे
देवेन राजेंद्र सुताया रिपुमर्दने॥ क्षत्रियस्य रणे राजन्ध्रुवं जयपराजयौ॥२१॥ नियता गतिमेस्य निमामेष धर्मः सनातनः॥
बलकेशवयोरस्य सतीयकपुमानिह॥२२॥ रणे योधयितुं शक्यस्तव पुत्रं महाबलं॥ रथातिरथवृंदानामेकावरगाजिरे
२३॥ निपूनूवारयितुं शक्तो धनुगृह्य महाभुजः॥ नागवान्समहारौद्रदेवैरपि दुरासदं॥२४॥ सजंतो वा कुर्वीत यैक पुमा
न्असहिष्यति॥ अयं तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः॥२५ तं वै जेता न लोकेस्मिन्नस्मापि स्याज्जधरः स्वयं॥ तव पुत्रो महा
प्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थवित्तमः॥२६॥ विदितादेवमाशानो नयोधयति केशवं॥ अस्ति तस्य रणे येता यवनाधिपतिर्नृपः॥२७॥
सकालयवनो नाम अवध्यः केशवस्य हि॥ तस्यासुदारुणं घोरं तपः परमदुश्चरं॥२८॥ सह्माराधयामास हादशाब्दान्स्वयो
शिता॥ पुत्रकामेन मुनिना तोष्य रुद्रात्सुतेवृणोत्॥२९॥ मथुराणामवध्योसौ मथुरे शादिदोषतः॥ कृष्णोपि बलवानस्ये
षमाथुरे जातवानयं॥३०॥ स जेष्यति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः॥ यदि वो युक्तमस्मिन्नृपवाचेमयेरितं॥३१॥ तत्र दूतं
विसृजामि यवनेंद्रपुरं प्रति॥३२॥ वैशं०॥ श्रुत्वा सो नृपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः॥ कुर्म इत्यब्रुवन्हृष्टाः शाल्वराजं
महाबलं॥३३॥ स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासंधो महीपतिः॥ बभूव विमना राजन्ब्रह्मणो वचनं स्मरन्॥३४॥ राम०
२३७

सर्वस्मिन्काले इदं श्रद्ध कन्येव यथा कन्या युवती पतिविद्वेषाद्यं जारं प्रति प्रेषयंते तद्वत् योगविहीनः उपायज्ञानरहितः ब्राह्मे

जरासंध उवाच॥ मां समाश्रित्य पूर्वेस्मिन्नृपा नृपत्नयार्दिताः॥ प्राप्नुवंति हतं राज्यं सबलं सवाहनं॥३५॥ इदानीं हं वो द्युते नृपैः प
र संश्रयहेतुना॥ कन्येव पतिविद्वेषाद्गच्छति परायणं॥३६॥ अहं सुबलदेवेवमंशाकं च बलवर्जितु॥ ययहं कृष्णदेतो हि सं
श्रयामि बलाधिकं॥३७॥ नूनं योगविहीनो हं कारयिष्ये पराश्रयं॥ श्रेयो हि मे रणे मह्यं न चान्यं संश्रयेन्नृप॥३८॥ कृष्णो वा ब
लदेवो वा योवान्यो वा नरोपरः॥ हंतारं प्रति यो व्यामि यथा ब्रह्म प्रचोदितः॥३९॥ राघवो निश्चयो वा बुद्धिरेतत्सुरूपव्रतं॥ श्रुतो
स्यानशक्तोदकर्तुं परसमाश्रयं॥४०॥ नवतो साधु वृत्तानामवाधनकरोतिसः॥ तेनहूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणायवै॥४१॥
मोममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते॥ गच्छत्स्वमं तु विस्यं वै प्रेषयध्वं नृपोत्तमाः॥४२॥ स्वयं सोऽत्र पति श्रीमान्ननु नना केतु
विक्रमः॥ रथेन दिव्यवर्णेन प्रयाति स्वपुरं बलि॥४३॥ यवन्येंद्राय यास्येति नरेंद्राणां समागमं॥ वचनं च यथास्माभिरि
त्येन कृष्णविग्रहे॥४४॥ वैशं०॥ पुनरेवाब्रवीद्राजा सोऽस्य पतिमुर्जितं॥ गच्छ सर्वनरेंद्राणां सहायं कृष्णमानद॥४५॥

अशरीरवचनेनाथाकाशशरीरं ब्रह्मेति श्रुतेः॥ वचनं च यथास्माभिरुक्तेव कथ्यं तयोध्यतामिति शेषः॥ नोऽस्माकं कृष्ण
विग्रहे उपस्थिते॥

हरि.
२३८

पूज्यमपूज्यतां युक्तो ऽन्यकैथिकैसिकौ च ॥ अनुचिंतयन् अनिचिंतयनो विदिता ज्ञातवती ॥ इति समनतरं शतमः ॥ अष्टाधिके ।
शतेध्याये शाल्व आकाशवर्त्मना ॥ अस्मयाद्यवनाधिपपुरिं वित्तप्रकारणात् ॥ त्रिवर्गविदित इत्यस्यानंच हृदिस्थ त्रिवर्गेनिति

यवनेंद्रो यथा यातीयथा कृष्णं विजेष्यति ॥ यथावयंच तुष्यामि तथानीति विधीयतां ॥ ४६ ॥ एवं संदिश्य सर्वांस्तान् भीष्मकं
पूज्यधर्मतः ॥ प्रययौ स्वपुरं राजा स्वेन सैन्येन संवृतः ॥ ४७ ॥ शाल्वोपि नृपतिश्रेष्ठस्तांस्य संपूज्य वीर्यवान् ॥ जगामाकाशवी
थ्येण रथेनानिजगामिना ॥ ४८ ॥ तेपि सर्वे महीपाला दक्षिणापथवासिना ॥ अनुव्रज्य यथा संधो गतास्वनगरेषु वै ॥ ४९ ॥ भी
ष्मकः सह पुत्रेण तावुभौ चिंत्य दुर्जयं ॥ गृहे विविशतो दीनो कृष्णमेवानुचिंतयन् ॥ ५० ॥ रुक्मिणी विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्त्तनं
कृष्णस्यागमनेदेतो नृपाणां दोषदर्शनी ॥ ५१ ॥ ज्ञात्वानुमा सखीमध्ये उवाच व्रीडितानना ॥ नचास्येषां नरेंद्राणां पत्नीत्र ।
वितुमुत्सहे ॥ ५२ ॥ कृष्णात्कमलपत्राक्षात् सत्यमेतद्वचो मम ॥ ॥ इति श्रीविलेषु हरिवंशे रुक्मिणीस्वयंवरे ॥ वैशं० ॥ यवना
नां वलोदग्रः सकालयवनो नृप ॥ वभूव राजधर्मेण रक्षिता पुरवासिनं ॥ १ ॥ त्रिवर्गविदितः प्राज्ञः षड्गुणानुपजीविकः ॥ सप्त रुक्म०
कृव्यसनेसंमूढे गुणोघमितरतःसदा ॥ २ ॥ श्रुतिमान्धर्मशीलश्च सत्यवादी जितेंद्रियः ॥ सेनामिकेवधज्ञस्य दुर्गजिनानु २३८
सारणा ३

वेदिनामिस्तु कृविवर्गेताषड्गुणानुपजीवइत्यसमासः तेच संधिनाविग्रहो यानमासनं द्वैधसंश्रयइत्युक्ताः स
प्तव्यसनघं मूढः सप्तसुव्यसनेषु मुग्धः मांसंसुरावेश्या त्रिवर्गेष्यनतिज्ञ तेस्य व मुक्तसुसंमूढः अनिदमातः ॥

मनोमारुततरंहसैः मनोमारुतवेगिभिः वैयाघ्रः कृत्रिममृगः तेवस्त्रतया नृपितं यद्वा वैयाघ्रः याचर्ममयेवरे वरत्नेनृपितं वेष्टि
तं दक्षिणादिगुणापायं तं दक्षिणस्यां दिशि उपाछतः उर्जितं उद्भटः अर्घपाद्यमिति वक्ष्ये अर्घपाद्येत्य विसक्तिर्निर्देशः परि

शूरो प्रतिबलश्चैव मंत्रिप्रवरसेवकः ॥ सुखासीनां सभां रम्यां सचिवैः परिवारितः ॥ ४ ॥ उपास्यमानो यवनेरात्मवृद्धिविनि
श्चितैः ॥ विधा वैश्व कथा दिव्याः कथ्यमानैः परस्परं ॥ ५ ॥ तस्मिन्नेव काले तु दध्माण्वदो निलः ॥ प्रववौ मदनावाधस्तस्य ।
वैसुरवशीतलः ॥ ६ ॥ किंस्विदित्येकमनसः सभायां ये समागताः ॥ तस्थुः क्षणेन यवना सर्वे राजा वैवावलोकयत् ॥ ७ ॥ अपश्यत्सु
रथं दिव्यमायांतं भास्करोपमं ॥ ज्ञातकुंभमयैर्दिव्यैर्रथांगैरुपशोभितं ॥ ८ ॥ दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिनं ॥ वहंतं दि
व्यतुरगैर्मनोमारुतरंहसैः ॥ ९ ॥ चंद्रभास्करविंवानि कृत्वा जांबूनदं शुभं ॥ रचितं देवशिल्पेन वैयाघ्रवरभूषणं ॥ १० ॥ रिपू
णां त्रासजननं मित्राणां हर्षवर्द्धनं ॥ दाक्षिणादिगुपायांतं रथं परयारुजं ॥ तत्रोपविष्टं श्रीमंतं ब्राह्मणस्य पतिमूर्जितं ॥ दृष्ट्वा प
रमसंहृष्ट अर्घपाद्येन चाभ्यकृत ॥ १२ ॥ उवाच यवनेंद्रो वै मित्रं प्रवदतां वरः ॥ तत्रो ब्राह्मणमहाबाहुः स्वयमेवनृपासनात् ॥
१३ ॥ प्रत्युद्गमार्घमिच्छ्यरथावतरणोत्थितः ॥ शाल्वोपि च महातेजा दृष्ट्वा राजानमागतं ॥ १४ ॥ मुदा परमया युक्तः त्रायकृप
तिमतेजसां ॥ अवतीर्य्य सुविस्त्रब्धा का वरथोत्तमात् ॥ १५ ॥ विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलालसः ॥ दृष्ट्वार्घमुपंतं रा
जा मग्शाल्वो राजसत्तमः ॥ १६ ॥ तोषयेवेव श्रात् मित्रं दृष्ट्वेति शेषः रथावतरणोत्सवे ॥

हरि॰ भवतिक्वचि॥यत्वयस्यजरासंधस्य॥

उवाच स्मत्याया वा चाना घोर्हो स्मिमहामते॥ दूतोहं मनुजेंद्राणां सकाशाद्भवतोंतिके॥१७॥ प्रेषितो वक्रजित्सार्द्धं जरासंधेन धीमता॥
तेन मन्ये महाराजनायोर्हे स्मितिराजसु॥१८॥ कालयवउवाच॥ ज्ञातं मया हं महाबाहुर्दो सेनत्वा मिहागतं॥ सुहितं नरदेवेन
प्रेषितं मागधेनवै॥१९॥ तेन त्वाम र्चये राजन् विशेषेणाम हाद्युते॥ अर्घ्यपाद्यादिसत्कारै रासनेन यथाविधि॥२०॥ भवतोद्य
चिते राज्ञो सर्वेषामर्चितं भवेत्॥ मानिते तव राजेंद्र सर्वेषां मानितं भवेत्॥२१॥ आस्यतामासने दिव्ये मायासार्द्धं नरेश्वरः
२२॥ वैशं॰॥ हस्तलिंगनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयं॥ सुखोपविष्टो सहितो सुभे सिंहासनेनृपे॥२३॥ कालयवनउ॰॥ य
दा रुक्त मा श्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः॥ वसामो विगतो विघ्रा देवा इवशचीपतिं॥ २४॥ किमसाध्यं भवेदस्य येनासि प्रेषितो
भवान्॥ वदसत्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभुः॥२५॥ करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म सुदुष्करं॥ शाल्वउवाच॥ यथा वद
ति राजेंद्र मगधाधिपतिस्तव॥ तथाहं तं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप॥२६॥ जरासंधउवाच॥ ज्ञातो यं जगदाबाधी कृष्ण राम॰
परम दुर्जयः॥ विदितात स्मात्कृतिमहं हंतुम सुमुद्यतो॥२७ पार्थिवं वक्रजित्सार्द्धं समग्र बलवाहनैः॥ उपरुद्धा महासेना गो २३१
मं तमवलोकमे॥२८॥ चेदिराजस्य वचनमृद्धार्ह श्रुतवानहं॥ यदा तासां विनाशाय कृताशानम योजयं॥२९॥ नानाश
तसहस्राद्य युगांता ग्निसमप्रभे॥ हत्वा रामो गिरिकूटात् प्रतोहेमतां जहकं॥ ३०

॥हलंसौनंदं च मुशलमुद्यत्य सक्षमगदयैवम मताडयत्॥ ॥

विनिष्पत्य महासेनां मध्ये सागर संनिभां॥ आजघान दुराधर्षे निरान्स्वरथदंतिनो॥३१॥ सर्पंतमिव सर्पेंद्रो विकृष्या कृष्य जांगतं
न रनागाश्च वृंदानि मुशलेनन्यपोथयत्॥३२॥ गजेन गजमाक्रम्य रथेन रथयोधिन॥ हयेन च हयांरोहान् पादातेन पदाति
नः॥३३॥ समरे समाहन्ते जानपार्कशतसंकुले॥ विचरति विधान्मार्गान् विद्राधेनास्करोयथा॥३४॥ रामाद नंतरं कृष्णः प्र
गृह्याकसमप्रभं॥ चक्रं चक्रवर्तां श्रेष्ठ सिंहस्तु स्मृगं यथा॥३५॥ रामाद प्रविचाल्य महावीर्यपादवेगेन तं गिरं॥ शत्रुघ्नो मे
पपातोवै यदुवीर प्रतापवान्॥३६॥ निस्तन च च शैलेंद्र स्तोयधारा निषेचितः॥ भ्राम्यमानो विवेशोवै निर्वाप्यचकृता शेनं॥
३७॥ अदिप्यमानाच्छिखराद् बभुत्यजनार्दनः॥ जघान वाहिनीं राजंश्चक्रव्यग्रेण पाणिना॥३८॥ विक्षिप्य विप्य विपुलं च चक्रं
गदापातादनंतरं॥ नरनागाश्च वृंदानि मुंशलेनव्यपोथयत्॥३९॥ क्रोधानिलसमुद्धूता चक्रलांगूल वह्निना॥ निर्दग्धा
महती सेना नरेंद्राणां निपातिता॥४०॥ नरनागाश्च कलिलं पतितध्वजसमाकुलं॥ रथा न कें पदाती सा शिरोन विदर्जो कृतं
४१॥ सेनाग्रतनयामा स्तेव च चक्रानलजनयादिता॥ महताराजवृंदेन परिवार्यसमंततः॥४२॥ तत्रा हेतुभ्य बहो वेमु
न् स्तु भातास्य बलदावजं॥ स्थितो समामागतः सूरो गदापाणिर्हलायुधः॥४३॥ दारुणो दो दृष्टोद्धत्ताग्रसिल्लइव केसरी॥ हलेसे
नेदमुशल्यगदयाममताडयत्॥४४॥ वज्रपातनिभं वेगं पातयितामवोरसि॥ नृपः प्रदर्जुकाम्योंमंचे शाली नास्थितोम
ही ४५

हरि॰
२४०

वैशाखेन विशाखः कार्त्तिकेयः तस्येदं वैशाखं शक्तिप्रहरणं तेन स्थानं प्रदतेन विमास समायमं मस्थानेवा लक्ष्मीकृत्य वैशाखं मुमो
चेति शेषः कौंचेलक्ष्मीकृत्य यथा गुहइत्यनुकूलोदष्टांतः कुलांकुशेन कोपदृष्ट्यां जायते इति कुलं दलं तं देवांकुशः तेन स

नृप प्रहर्तुकामे मां वैशाखेनास्थितो महं॥४५॥ वैशाखं स्थानमास्थाय गुहः क्रौंचं यथा पुरा॥ तथा मां दीर्घनेत्रा मामीक्ष्य तेनिर्द
हन्निव॥४६॥ तादृशं रूपमालोक्य बलदेवं रणाजिरे॥ जीविताशां नि लोकेस्मिन्कः पुमान्स्थातुमर्हति॥४७॥ दृष्ट्वा गदां महा
भीमां कालदंडमिवोद्यतं॥ कुलांकुशेन निहतं स्थित एवाग्रतो मम॥४८॥ ततो जलदगंभीरस्वरेणापूरयन्नभः॥ वागुवा
चाशरीरेण स्वयं लोकपितामहः॥४९॥ प्रहर्तव्यो न ते राजन्न वध्योयं तवानघ॥ कल्पितो ब्रवधात्स्या माहिरमस्वहलायुध
५०॥ श्रुत्वाहं तेन वाक्येन चिंताविष्टो निवर्तिनः॥ सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितं॥५१॥ तेनाहं च प्रवक्ष्यामि नृपाणां हि
तकाम्यया॥ श्रुत्वा तं चैव राजेंद्र कर्तुमर्हसि मद्वचः॥५२॥ तपसोग्रेण महता पुत्रार्थी तोष्य शंकरः॥ प्राप्तो हं देवदेवत्वां मवध्यं
मा पुरेजनैः॥५३॥ महामुनिश्चाप्य शाश्वरामाशां येस्तपः॥ स्थितो द्वादशवार्षिक व्रतं॥ सुरासुरैः संस्तुत पादपंकजं स ल
ब्धवानीप्सितकामसंपदं॥५४॥ तपोबलाद् गार्ग्यमुनेर्महात्मनो वरप्रभावाच्छकलेंदुमौलिनः॥ रणे समासाद्य जनार्दनो
हिमं विलीयते भास्कररश्मिना यथा॥५५॥
हनिर्हतं कंपितां त्वांमितां वा वाक्यवाचं देवमिति शंकरविशेषणं॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL
अपरट पाठिन्तगौस्थान पविलाल सरूः

राम॰
२४०

इत्यष्टाधिकशततमः॥ नवाधिके शतेध्याये शाल्ववाक्येन नेजितः॥ खसमायायवनाधीशः कृष्णं जेतुमतिर्यतौ॥ सिद्धादेशाय थ्वरि

यतस्वरां तां वचनप्रचोदितो जनस्थाता विजयायकेशवे॥ प्रमथ्य राष्ट्रं मथुरां च सेनया निहंत्य कृष्णं प्रययस्य वेयशः॥५६
मथुरोवासुदेवोयं बलदेवः सबांधवः॥ तो विजिष्यसि संग्रामे गत्वा तां मथुरां पुरीं॥५७॥ शाल्व उवाच॥ इत्येवं नरपतिनास्य
रप्रगीतवाक्यं ते कथितं मया हितं नृपाणां॥ तत्रूपवंसहस्रचिवेविमृश्य बुध्या यदुकुलकरुमनुजेंद्र आत्मनेष्टं॥५८॥ इति
हरिवंशे शाल्ववाक्यं नाम॥ वैशं॰॥ एवं कथयमाने तु शाल्वराजे नृपानुगे॥ उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृपा॥१॥
कालयवन उ॰॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि सफलं जीवितं च मे॥ कृष्णविग्रहहेतोर्मि स्मियुक्तो बहुभिर्नृपैः॥२॥ दुर्जयस्त्रिषु लो
केषु सुरासुरगणैरपि॥ तस्य विग्रहहेतोर्मे मिव धाप्यजिया शिलो॥३॥ प्रहृष्य राजसिंहस्ते रव्यथाप्यजिये मम॥ तेषां वा
गंबुवर्षेण विजये मे भविष्यति॥४॥ करिष्येव वचनं तेषां नृपाणां सम चोदितो॥ पराजयोपि राजेंद्र जयेन सदृशो मम॥५
॥ येयेवतिथिनक्षत्रे मुहूर्ते करणे शुभे॥ यास्यामि मथुरां राजन् विजेतुं केशवं रणे॥६॥ वैशं॰॥ एवमाभाष्य राजानं
सो जस्य पतिमुनिजितं॥ सत्कारमर्चयथा स्याधां महार्हवरभूषणैः॥७॥ ब्राह्मणोभ्यो ददौ वित्तं सुहृदादेशाय वै नृपः॥ पुरोहि
तायराजेंद्र वह्निशाप्रदेधनं॥८॥ हुताग्निं विधिवद्राजा कृतकौतुकमंगलं॥ प्रस्थानं कृत्वा राजेंद्र कामो जनार्दनः
१५
तयाशिषे॥

हरि॰
२४१

इतिनवाधिकशततमः॥ दशाधिकेशतेध्यायेगरुडप्रेषणांतरं॥ राजेंद्रस्याभिषेकेचवर्णतेतिमहोत्सवे॥ विदर्भनिगर्तस्मिथु
रांप्रति॥

श्चैवोपिनरतश्रेष्ठकृतार्थेहृष्टमानसः॥ यवनेंद्रंपरिक्षिप्यजगामस्वपुरंनृप॥२०॥ इतिहरिवंशेरुक्मिणीस्व
यंवरेकालयवनागमनंनाम॥ जनमेजयउवाच॥ विदर्भागन्नरागेह्यातेशक्रतुल्यपराक्रमे॥ किमर्थंगरुडोनीतःकिं
चकर्मचकारस॥ नचारुरोहभगवान्वैनतेयंमहाबलं॥ एतन्मेशंसयब्रह्मन्ब्रुहितत्त्वंमहामुने॥१॥ वैशं॰॥ शृ
णुराजन्सुपर्णेनकृतंकर्मातिमानुषं॥ विदर्भनगराद्याते वैनतेयंमहाद्युते॥३॥ अप्रसंप्राप्तेचनगरंमथुरांमधुसूदने
मनसाचिंतयामासवैनतेयोमहाकृतिः॥४॥ यदुक्तंदेवदेवेनममाग्रमग्रतःपुरा॥ यास्यामिमथुरांरम्यांभोजराजेनपालि
तां॥५॥ इतितद्वचनंप्राप्तेगमिष्येतिविचिंतयन्॥ कृतांजलिपुटःश्रीमान्प्रणिपत्याब्रवीदिदं॥६॥ गरुडउवाच॥ देवया
स्यामिनगरीरैवतस्यकुशस्थली॥ रैवतेचगिरेरम्येनंदनप्रतिमेमहत्॥७॥ रत्नसौधमितोरम्याशोभोदधितटाश्रिता॥
वृक्षगुल्मलताकीर्णपुष्परेणुविभूषिता॥ नागेंद्रभुजगाकीर्णामत्तवानरसेविता॥ वराहमहिषाक्रांतामृगयूथैरने
कशः॥८॥ तांसमंतात्तपमाली क्रत्वासार्थंतेक्षमाक्षमं॥ यदिस्याद्भवतेरम्याप्रशस्तानगरावनि॥९॥ कंटकोद्धरणं
कृत्वावागमिष्यतवांतिकं॥११॥ वैशं॰॥ एवंविज्ञाप्यदेवेशंप्रणिपत्यजनार्दनं॥ जगामपतगेंद्रोवैपश्चिमाभिमुखो
बली॥ कृष्णोभिर्पर्युनिसार्धंविवेशमथुरांशुभां॥

रामं॰
२४२

स्वैरिणोनतर्कंकृतसंधानेकृताभिसंधिंविचित्रांगदंदूतंचकृत्वेशुलेसंबंधोऽपि॥ हिक्कांश्चपूर्णांश्चांस्वोनिधनायकनिधिना

स्वैरिणउग्रसेनस्यनागराश्चैवसर्वशः॥ प्रत्यक्रमाचपितृकृत्यंप्रहृष्टजनसंकुलं॥१४॥ जनमेजयउ॰॥ श्रुत्वाभिषिक्तंरा
जेंद्रंवसुभिर्वसुधाधिपे॥ किंचकारमहाबाहुउग्रसेनोमहीपतिः॥१५॥ वैशं॰॥ श्रुत्वाभिषिक्तंराजेंद्रंवसुभिर्वसुधाधि
पे॥ इंद्रेणकृतसंधानहूतेविचित्रांगदेकृते॥१६॥ एकैकेनर्षितिभिर्गिंशतसाहस्त्रसंमिते॥ राजेंद्रेत्वर्बुदंदत्त्वेमानवेषूव
विदशा॥१७॥ येतत्रसममनुप्राप्तानरिक्तास्तेगृहंगताः॥ शंसोयादवरूपेणप्रददौहरिचिंतितं॥१८॥ एवंनिधिपतिश्री
मान्देवतैरनुमोदितः॥ इतिश्रुत्वाभिकजनाःचोकप्राहृत्तिकान्नरान्॥१९॥ चकारमहतींपूजांदेवतायतनेषुचावसु
देवस्यभुवनेतोरणोनयपार्थितः॥२०॥ नटनर्तननृत्यगेयानिवाद्यानिचसमंततः पताकाध्वजसमालायांकारयामास
सर्वतः॥२१॥ कंसराजस्तुसभांविचित्रांवरसुप्रभां॥ पताकाविविधाकाराहापयामासभोजराट्॥२२॥ तोरणंगोपुरं
चैवसुधापंकविलेपनं॥ कारयामासराजेंद्रोराजेंद्रस्यासनालये॥२३॥ पताकावनामालाद्यापूर्णकुंभाःसमंततः॥
राजमार्गेषुराजेंद्रचंदनोदकसेचितः॥२४॥ वस्त्रास्तरणकंराजदापयामासभूतले॥ धूपंपार्श्वेनयंचैवचंदनागु
रुगुग्गुलैः॥२५॥ गुरुसर्जारसंचैवदह्यमानततस्ततः॥ हृष्टाजनसंघाश्चगायंतिस्तुतिमंगलं॥२६॥ चर्मकृत
प्रतिहतेतिस्वेपुस्थानेषुयोषितः॥ एवंकृत्वापुरानंदमुग्रसेनस्तुबुद्धिमान्॥२७॥ यक्षनिधिपतिःशंखरावचंदनोद

कसेविंशतितमोध्यायः॥

अंतिकं समीपवर्तिनं रथं आस्थातुमिति शेषः मथुरवासिनः वज्रनिषूदनं सेन्यसूदयितारं॥ छद्मरूपेण कपटमानुषेण स

वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च॥ रामेण सह संमंत्र्य निर्गतो रथमंतिकं॥ ३०॥ तस्मिन्नेवांतरे राजन्नुग्रसेनः निमहान
नृतं॥ पांचजन्यस्य निदनं श्रुत्वा मथुरवासिनं॥ ३१॥ स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च सूतमागधबंधिनः॥ विनिर्ययुर्महासेना रामं
कृत्वाग्रतो नृपः॥ ३२॥ अर्घपाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनो यथाग्रतः॥ हस्तिपंथानमासाद्य उग्रसेनो महीपतिः॥ ३३॥ अवतीर्य
रथाच्छ्रुत्वा पादमार्गेण चाव्रजत्॥ दृष्ट्वासीनं रथे दिव्ये दिव्यरत्नविभूषिते॥ ३३॥ अंगे पाभरणं चैव दिव्यरत्नप्रभान्वितं॥
वनमालोरसं दिव्यं तपंतमिव भास्करं॥ ३३॥ चामरव्यजनेनैव छत्रेणावगुंठ्य च मुष्टितं॥ राजलक्षणसंपन्नमासनार्कमि
वोज्वलं॥ ३४॥ श्रियाभिभूतं देवेशं पुनर्निरीक्षतः रंहसि॥ दृष्ट्वा स राजा राजेंद्र हर्षगद्गदया गिरा॥ ३५॥ वचः पुंडरीकाक्षं
रामं वज्रनिषूदनं॥ रथेन न मया गंतुं युक्तं पूर्वे तिविंप्रये॥ ३६॥ अवतीर्य महानागगवतः स्यंदनेन वै॥ विश्रुतं छद्म

रूपेणागते यं मथुरापुरी॥ ३७॥ अत्र प्रकाशितात्मानं देवेशं वेनृपार्णवे॥ तमहं श्रोतुमिच्छामि सर्वभावेन केशवं॥
३८॥ प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृत्स्नपूर्वजः॥ न युक्तं नृपते स्तोतुं व्रजतं देवसत्तमं॥ ३९॥ विना स्तोत्रेण संतुष्टस्तव
राजन्जनार्दनः॥
इमं मथुरां पुरीं प्रविश्य पश्य नु पश्य देवप्रकाशितं आत्मस्वरूपं येन तं अस्य वनपालविदेवेंद्रत्वं
स्तुते इति शेषः॥ तमहं श्रोतुमिच्छामि स्याग्रमेण सं बंधः हे नृपते तव॥ ब॥

स्तुतिना स्तुत्याय स्मादेवं तस्मात्किमेभिः स्तोत्रैर्नैव यतस्त्वमनेकः जन्मसु दिव्यैश्छांदसैः अमानुषैश्चार्षैः स्तोत्रैः स्तुतवानिति शेषः॥ अस्मि
न्निवेदने चेस्मान्निवेदनीयं यत्तद्वक्तस्मै नदातुमर्हसि इति योजना॥ स्थाने नागं च निषेकदेयां तदा द्वाराद्दिशा रूपं ते

तुष्टस्य स्तुतिनाकिं ते दर्शनेन तव स्तुतिः॥ ४०॥ राजेंद्र त्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेश्मनि॥ यत्त्वया स्तुतवान्राजन्दिव्यैस्तोत्रैरमा
नुषैः॥ ४१॥ एवमाब्रुवमाणो तौ संप्राप्तो केशवांतिकं॥ अवेक्षित नृजं हृष्टा स्थापयितारयोत्तमं॥ ४२॥ उवाच वदतां श्रेष्ठ उग्र
सेनं नराधिपं॥ यन्मयाद्य निषिक्तोऽसि त्वं मथुरे त्रोनवत्विति॥ ४३॥ न युक्तमन्यथा कर्तुं मथुराधिपते स्वयं॥ अर्धमाव मनीयं च पा
द्यं चाद्य निवेदितं॥ ४४॥ न दातुमर्हसे राजन्नेषा मे मनसप्रियः॥ तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः॥ ४५॥ तामेवमाथु
रां राजानां न्यथा कर्तुमर्हसि॥ स्थाने नाग च नृपते दास्यामि तव दक्षिणं॥ ४६॥ यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितं मतः॥ श्वेतस्त्व
हस्तिको नागो वस्त्राभरणवर्जितः॥ ४७॥ आरूढस्त्व रथस्तु मे चामीकरविभूषितं॥ चामरव्यजनं छत्रं ध्वजं च मनुजेश्वरः॥ ४८
॥ दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभं॥ धारयस्व महानागपालयस्व पुरीमिमां॥ ४९॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां परिपा
लय॥ जितारिगणसंघास्ते भोजवंशं प्रवर्द्धयः॥ ५०॥
तव स्थापितः नागः तस्माद्धस्तिकोनत्वं गुणितः चत्वारि दृष्टकः द्वि
वकां ताय विनिश्चित्य नेताय शोधय शोरिणो वल नडरूपाय चिरिणा हतिपाठे हलिनो॥ वज्रपाणिनाइंद्रेण॥

दिव्याभरणमंबरं समाहारे कवद्भावः दीनारिकाः इस्तत्रसहस्रसुवर्णरचितमुद्रा दीनारशब्देनोच्यते॥दीनारःशब्दस्वर्णसाहस्र
देवदेवायनंताय शौरिणो वज्रपाणिना॥ प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमंबरं॥५१॥ माथुराणां सर्वेषां नागदीनारकादश॥ सूत
मागधवंदीनामेकैकस्य सहस्रकं॥५२॥ वृद्धिस्त्रिजनसंघानां गणिकानां शतं शतं॥ नैपेण सहतिष्ठंति विकडुमसुखाश्रये॥५३
दशसाहस्रिको नागस्तेषां धनात्प्रकल्पितः॥५४॥ वेणीर्णा एवं संपूज्य राजेंद्रं माथुराणां वसुत्तमे॥ कृत्वा सुमहदानं दं मथुरां
मधुसूदन॥५५॥ दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्यांबरविलेपनैः॥ दीप्यमानसमंताच्च देवैरपि त्रिविष्टपे॥ भेरीपटहनादेन शं
खतूर्यनिनिस्वनैः॥ बृंहितेन च नागानां ह्ययानां हेषितेन च॥५७॥ तुमुलः सुमहानासीन्महामेघरवोपमः॥ बंदिभिस्तूयमा
नेन नमस्यकुरपि प्रजाः॥५८॥ ईस्वादानमनंतोपि न विस्मयगतो हरिः॥ स्वभावो न्ततनावत्वादष्टपूर्वस्ततोधिकं॥ अनदेका
रभावाच्च न विस्मयगतो हरिः॥ दीप्यमानेस्तु वपुषा श्रायांतेनात्स्करप्रने॥६०॥ हृष्टा मथुरवासिनो नमश्चकुः पदे पदे॥ एषना
रायणः श्रीमान् क्षीरार्णवनिकेतनः॥६१॥ नागपर्यंकमुत्सृज्य गतोयं मथुरां पुरीं॥ बलाबलि भेत्तावांयं दुर्जेयं त्रिदशैरपि॥६२
शक्राय प्रददौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये॥ हत्वा दैत्यगणान्सर्वान्किमं च बलिनां वरं॥६३॥ भोजराजाय मथुरां दत्वा केशिनिषूद
न॥ नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपसृष्टो नृपासनं॥६४॥
त्वमियुक्ते पवितताल मधुसूदन प्रविवेश निःशेषविस्मयं गवेंगो राजेंद्रा
पत्युग्रसेनाय

गुणानां गुणवान् द्विसाहस्रेण द्विसहस्रपरिमितेन निष्केन निष्कानां समूहे निष्केतेन घनवत् मेघ इव मथुरापतिस्त्वं वसुदेव उप
राजेंद्रत्वमनाससैमथुरामभिपालयन्॥ एवमन्योन्यसंजल्पंश्रुता पुरनिवासिनां॥६५॥ बंदिमागधसूतानामिदमचूर्ण
र्णगिरः॥ केवांश कार्मदेवकं गुणानां तेगुणोदये॥६६॥ मानुषनेकनिष्केन प्रभावोस्यादसंभवान्॥ सहस्रनोऽग्न्यान
गेंद्रः करा विदेवबुद्धिना॥६७॥ द्विसाहस्रेण निष्केन वासुकिं प्रयथिष्यति॥ किंत्वद्भुतमिदं लोकमानवेंद्रेषु नूतनं॥६८॥ न
नूतेनाजविष्णु वशीकादासनमागतं॥ स भावतरणी चैव कल्पशैरागते स्वयं॥६९॥ नश्च तेन च दृष्टं वातेनमन्यामहद्भुतौ
धन्या देवी महाभागा देवकी येपितां वरा॥७०॥ नवतंत्रिदशश्रेष्ठं धत्ता गर्भेण केशवं॥ इति संजल्पमानानां नॄणां स्वतो द्वि
षिवारितं॥७१॥ उग्रसेनपुरस्कृत्य ततो रामकेशवौ॥ प्रकाराहरिसंप्राप्ता वर्धयामास वै तदा॥७२॥ अर्घ्यमाचमनीद
त्वा पाद्यं पाद्येति चाब्रवीत्॥ उग्रसेनस्ततो धीमान् केशवस्य रथाग्रतः॥७३॥ प्रणम्य शिरसा कृस्नं रथमारुह्य वासवीन्॥
घनवत्तोयधारेण ववर्ष कनकांबुभिः॥७४॥ धनौघे वर्षमानस्तु संप्राप्तः पितृवेश्मनि॥ मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच म
धुसूदन॥७५॥ राजेंद्रत्वमनुप्राप्य नेपुत्रकं पितृवेश्मनि॥ स्था पितुर्देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो॥७६॥ नेष्यामि मथुरेशस्य
सभेतु जवलो ज्ञितः॥ प्रसादयिष्ये भगवान्न कोपं कर्तुमर्हसि॥७७॥ देवकी वसुदेवश्च रोहिणी च विशांपते॥ नाकिंचितत
रणेशक्ता हर्षविह्वलमोहिताः॥७८॥ कृस्ममाताततो राजन्नर्चयामास केशवं॥
वारिकं उग्रसेनस्यापिमानतात॥

हरि॰ पनाश्चाकाशेवक्रम्येसंधिरार्षः श्चवनियुक्ताः पर्वतिश्चवनिपर्वताश्चैतुःसर्वेलवणाश्चसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैःसमममं

२४४ नानादिग्देशजानीतंकंसेनोपार्जितंधनं॥७०॥ देशकालेसमालोक्यपादयुग्मेनिवेदितं॥ उग्रसेनंसमाहूयउवाचस्न
ग्धयागिरा॥७१॥ श्रीकृष्णउवाच॥ नचाहंमथुराकांक्षीनमयाविक्रमकामया॥ घातितोतवपुत्रोतुकालेननिधनंगतो
७२॥ यजस्वविविधान्यज्ञान्दत्स्वविपुलंधनं॥ जयस्वरिपुसेनायांममबाहुबलाश्रयात्॥७३॥ त्यजस्वमनसस्तापंकंस
नाशोकृतेमये॥ न्यस्वचित्तेनियंचेमयादत्तंपुनस्तव॥७४॥ इतिप्रसाद्यास्यराजानंकृष्णोयदुबलिनासह॥ प्रविवेशततः
श्रीमान्पितापित्रोर्यदंतिकं॥७५॥ आनंदपरिपूर्णासौहृदयासौमहाबलौ॥ पितृमात्रोर्हिवैपादान्नमस्कृत्यगतौ॥
७६॥ तस्मिन्कृष्णेनगरीमथुरानवमूवसा॥ देवलोकंपरित्यज्यस्वःवतीममिरावती॥७७॥ वसुदेवस्यभवनेसमीक्ष्यपुरस्थ
मिनं॥ मनसाचिंतयामासुर्देवलोकेनभूतले॥७८॥ विसृज्यमथुरेशंतुमहिषीसहितंनृपं॥ भवनेवसुदेवस्यप्रविरूपबल
केशवौ॥७९॥ मस्तशास्त्राबुभौवीरौस्वगृहेस्वैरचारिणा॥ ततःकृतान्निकौभूत्वासुखासीनौकथांतरे॥८०॥ एतस्मिन्नेवका
लेतुमहोत्पातोबभूवह॥ बलंतुस्यघनाकाशेश्चैतुश्चावनिपर्वता॥८१॥ समुद्रांश्चुभितासर्वेविभ्रांताजोगिनांवरा॥ कं
पितायादवासर्वेसुआश्चपतितानुवि॥८२॥ नारूपेनिपतिता दृष्ट्वारामकृष्णौचनिश्चलौ॥ महतापच्चपातेनविज्ञातपत
गोतमः॥८३॥
ममिस्युक्ता॥ समप्रविष्टौतौतातवंतौ॥ग॥ राम २४४

॥ आसीज्जरासंधःकालयवनोवा॥ ४ ९

ददर्शसमनुप्राप्तोदिव्यस्तगरुडपतः॥ प्रणम्यशिरसातातांसौम्यरूपीकृतासनः॥९४॥ तंदृष्ट्वासमनुप्राप्तंसवि
वंतांपराविकं॥ इतिमंतंगुरुत्मंतंजगादमधुसूदनः॥ स्वागतंस्वचरश्रेष्ठसुरसेनारिमर्दनः॥ विनताहृदयानंदस्वागतंके
शवप्रिय॥९५॥ तमुवाचततःकृष्णस्मितेदेवमिवापरं॥ तुष्टस्तामर्थ्ययावाचाश्रासीनंविनतात्मजः॥९६॥ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच॥ ॥ यासामपतगश्रेष्ठनोजस्मांतःपुरंमहत्॥ तत्रगत्वासुखासीनमंत्रयाममनोगतं॥९७॥ वैशंपायनउवा
च॥ प्रविष्टौतुमहावीर्येविजरेवजनार्दनः॥ विनतेयस्तीयोतुगुह्यमंत्रंममंत्रयत्॥९८॥ अवध्योसोकृतोस्माकंसु
महश्चरिपोर्बले॥ हतःसैन्येनमहतामहाजस्वपराधिप॥९९॥ बलानिवसमेत्यानिहंतुवर्षशतैरपि॥ नशक्यामःस्व
पयितुंजरासंधस्यवाहिनी॥१००॥ अतोपिवैवतेयत्वांब्रवीमिमधुपुरमिह॥ वसतोरावयोश्रेयोनभवेदितिमेमतिः॥१०१॥
॥ गरुडउवाच॥ देवदेवनमस्तुभ्यं——वनांतिकन्॥ वासार्थमीक्षितुंतूर्णंमिनरहेवकुशस्थली॥२॥ गत्वाहंरैवतमाम
संमतादवलोकितां॥ दृष्ट्वाचैवबुधश्रेष्ठपुरंजलाणपूजितं॥३॥ सागरात्तुविपुलंप्रागुदकजवशीतलं॥ पर्वतोरधि
मध्यस्थम्यमेयांत्रिदशैरपि॥४॥ सर्वरत्नाकरवतिंसर्वकामफलद्रुमं॥ सर्वर्तुकुसुमाकीर्णंसुवक्त्रंसुमनोहरं॥५॥ स्व
श्रमाधिवासांचसर्वकामगुणैर्युतां॥ नरनारीगणाकीर्णांनित्यामोदविवर्द्धनः॥६॥ भूषणंरिपुसंघानांमित्राणांहर्षवर्द्ध
नी॥ प्राकारपरिवोपेतांगोपुराट्टालमालिनीं॥७॥ विचित्रत्वचत्वरपथंविपुलद्वारतोरणं॥ यत्रागलिविचित्रांसैदमप्र
कारशोभितां॥८॥

यदिसंवृतो भूमिं महोदधिर्दास्यति तर्हि तत्कृष्णपुरीमादितियोजना ॥ ८ ॥

नरनागाश्वकलिलां रथनेमिस्वनाकुलां ॥ नानाद्विजगणाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमां ॥ ९ ॥ पताकाध्वजमालाढ्यां महाभव
नशालिनीं ॥ लोपणारिपुरंध्राणां मित्राणां हर्षवर्द्धनीं ॥ १० ॥ मनुजेंद्राधिवासे सा विशिष्टं नगरोत्तमं ॥ रैवतं च गिरिश्रेष्ठं
कुबेरस्येव सुरालयं ॥ ११ नंदनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणं ॥ कारयस्वाधिवासं ते तत्र गत्वा सुरोत्तमं ॥ १२ ॥ कुमाराणां प्र
जाबस्य सुखमद्यो भविष्यति ॥ नाम्ना द्वारवती नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ १३ ॥ भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती
यदिस्यादपंहृति भूमिं दास्यति महोदधिः ॥ १४ ॥ यथेष्टं विविधं कृत्वा विश्वकर्मा करिष्यति ॥ मणिमुक्ताप्रवालानि व
ज्रवैडूर्यसप्रभैः ॥ १५ ॥ इष्टैरन्तिप्रायपूतैः दिव्यै रत्नैस्त्रिलोकजैः ॥ दिव्यरत्नसमाकीर्णां स्वर्गे देवसभोपमा ॥ १६ ॥ जां
बूनदमयान्भूपान्सर्वरत्नविभूषितान् ॥ दिव्यध्वजपताकाढ्या देवकिंकरपालितान् ॥ १७ ॥ चंद्रसूर्यप्रतीकाशान्प्र
सादान्कारयप्रभो ॥ १८ ॥ वैशं० ॥ एवं कृत्वा तु संजल्पं देवेन तेयोपकेशवं ॥ प्रणम्य सिरसा तास्मै निषण्ण तद्कृता मनः
१९ ॥ कृष्णोपि रामसहितो विचिंत्य हितमात्मनः ॥ प्रकाशोकर्तुकामौ तौ विसर्ज्य विनतात्मजं ॥ २० ॥ सत्कृत्य विधिवद्य
जन् महार्हमणिभूषणौ ॥ मोदते सुविनोतत्र देवलोके न यथामरौ ॥ २१ ॥ तस्मात्तद्वचनं श्रुत्वा शौ भोजराजो मह
यशाः ॥ कृत्स्नं स्नेहेन विसष्टेव नारो वचनामृतं ॥ २२ ॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

इति दशशततमः ॥ समेते कादशोध्याये द्वारावतिविवरया ॥ देवुमद्वचश्रावणमयुरोचजनंदशे ॥ कस्यचित्कस्मिंश्चित्काले

उग्रसेन उवाच ॥ कृष्णकृष्ण महाबाहो यदूनां नंदिवर्द्धन ॥ श्रूयतां यदहं तात वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥ २३ ॥ त्वया विहीना सर्वे स्मि
न्नगरे कामसुखमासितुं ॥ पुरेस्मिन्विषयां ते वा यतिहि नाद्य वाम्बयः ॥ २४ ॥ तद्वनायाव यं तात तव बाहुबलमाश्रिता ॥ विजीमे
ननरेंद्राणां मंडलामधिमानदा ॥ २५ ॥ विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यति ॥ त्वमतं सहितो स्माभिर्गच्छ यादवर्षभ ॥ २६ ॥
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुत ॥ यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तास्मि नो संशयः ॥ २७ ॥ ॥ इति हरिवंशे रुक्मिणीस्वयंव
रे राजेंद्राभिषेचनं समाप्तं ॥ वैशं० ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य समाजो स्यां यदुसेवामभि ॥ वनापेपुंडरीकाक्षो हेतुमद्वाक्यमुत्तमं
॥ १ ॥ यादवानामयं भूमिमथुराष्ट्रविवर्द्धनं ॥ वयं चैवेह संभूता वज्रे च परिवर्द्धिता ॥ २ ॥ तं त्वदा निर्गतिद्रुः खं शत्रवं श्रूय
राजितः ॥ नपेषु जनितं वैरं जरासंधेन विग्रहः ॥ ३ ॥ वाहनानि च नः संति पादातं वाप्यनेतके ॥ रत्नानि च विविचाणि
मित्राणि च बहूनि च ॥ ४ ॥ इयं च माथुरी भूमिरल्पा गम्या परस्पतु ॥ वृद्धस्यापि परालां कं बलतो मित्रतस्तथा ॥ ५ ॥ कुमा
रको यथा श्रेमा गणाश्चैव यदा तयः ॥ एषामपीह वसतां संमर्दमुपजायते ॥ ६ ॥ तन्मयं रोचते तत्र निवासो यदुपुंग
वा ॥ पुरीं निवेशयिष्यामि मतं त्वं तु मर्हथ ॥ ७ ॥ एतद्यपनुकूलं वो ममाभिप्रायजं वच ॥ जवाय भवतां काले मयो क्तं यु
संसदि ८ ॥ तमुचुर्यादवाः सर्वे प्रहृष्टमनसस्तदा   अस्मागम्याच स्येरागं तु शक्यासंमर्दबांधवा ॥ वे पुरीश्च परां

हरि· असौ जरासंधः राजा जरासंधः सकालयवनः कालयवनेन सहितः ततस्ते यादवा जरासंधबलं दुर्निवार्यं मत्वा कालयवनं चा
२५६ साध्यं तीयदन्निप्रेतं जनस्यास्य नवाय च ॥९॥ ततः संमंत्रयामास वृष्णयो मंत्रमुत्तमं ॥ अवध्योसौ न पास्माकं सुमहद्ब्रवियो
बलं ॥१०॥ क्षतसैन्यश्च यस्यापि महानिहनराधिपे ॥ बलानि च समस्तानि हंतुं वर्षशतैरपि ॥११॥ नशक्यामो ह्यतस्तेषामपया
नेनवन्मतिः ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा सकालयवनस्तदा ॥१२॥ सैन्यैस्तैर्नहि धैनैव मथुरामनुपागमत् ॥ ततो जरासंधबलं दु
र्निवार्यमहत्तरं ॥ ते कालयवनं चैव श्रुत्वैवं प्रतिपेदिरे ॥ श्रुत्वैवं पुनरेवाह यादवानुपसंगरः ॥१४॥ अद्यैव सदिवं पु
रीं निर्यामि सबलानुगाः ॥ ततो निश्चक्रमुः सर्वे यादवाः केशवाज्ञया ॥१५॥ संगृह्य च कलत्राणि वसुदेवपुरोगमाः ॥ उद्धा
द्वसमुद्रस्य वेलोघप्रतिनादिताः ॥१६॥ स्यंदनैः कांचनापीडैर्मत्तैश्च वरवारणैः ॥ सुसज्जैर्गजैर्मत्तै रथैरश्वैश्च दंशितैः ॥
१७॥ आहत्य दुंदुभिं सर्वे सधनज्ञातिबांधवाः ॥ निर्ययुर्यादवाः सर्वे मथुरामपहाय वै ॥१८॥ स्तनप्रतस्थ्व तुरंगैः कषायाक्षि
प्रचोदितैः ॥ स्थानि स्थानि बलाग्राणि शोभयंत प्रकर्षिणः ॥१९॥ प्रत्यङ्मुखा यदुश्रेष्ठा वृष्णयो भूरिवर्षिनः ॥ ततो मु राम०
ख्यतमाः सर्वे यादवा रणकोविदाः ॥२०॥ अनीकाग्राणि कर्षंतो वासुदेवपुरोगमाः ॥ ते स्म नानालतानाता चित्रं नारिकेल २५६
वनायुतं ॥२१॥ कीर्णं नागवनैः कांकैः केतकीषंडमाश्रितं ॥ पुन्नागतालवकुलैर्द्राक्षावनैघनं क्वचित् ॥ २२॥
पांशुतान्प्रपेदिरेक्रमसमितिशेषः ते यादवा कलत्राणि अत्रे कृतासंग्रह ॥

पुरा सुपुर्यस्थानं सिकतापुरा नाम्नाम तिकायस्मिन् तत् अष्टापदोपमा सारिका जकतुल्या समचतुरस्रेत्यर्थः ॥ मतिरिस्थावा
सनुपं सिंधुराजस्य प्रपेदुर्यदुपुंगवाः ॥ ते तत्र रमणीयेषु विषयेषु सुरप्रिया ॥२३॥ ममेदुर्यरिवासं वै देवाः स्वर्गगता यथा ॥
पुरवास्तु विचिन्वंस्तु कृष्णः परवीरहा ॥२४॥ ददर्श विपुलं देशं सागरानूपभूषिते ॥ वाहतानां निनं चेव सिकताताम्रमृति
के ॥२५॥ पुरलक्षणसंपन्नं कृतास्पदमिव श्रिया ॥ सागरानिलसंपातं सागरांबुनिषेवितं ॥२६॥ विषयं सिंधुराजस्य शो
भितं पुरलक्षणैः ॥ तत्र रेवतको नाम पर्वतो नातिदूरतः ॥२७॥ मंदरोदारशिखरः सर्वतोभिविराजितः ॥ तत्रैकलव्यसंवासो
द्रोणेनाध्युषितश्चिरं ॥२८॥ बहुपुरुषोपेतः सर्वरत्नसमाकुलः ॥ विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञः सुनिर्मिता ॥२९॥ नाम्ना द्वा
रवती नाम स्वायता ह्यष्टापदोपमा ॥ केशवेन मतिस्तत्र पुर्यर्थे विनिवेशिता ॥३०॥ निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयंति स्म याद
वाः ॥ ते रक्तसूर्ये दिवसाव त्र यादवपुंगवाः ॥३१॥ सेनापाजांश्च संचक्रुः स्कंधावारनिवेशनं ॥ अवायतत्रस्य च सन्केशवः
सह यादवैः ॥३२॥ देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः ॥ तस्यास्तु विविधं नाम वास्तु निरगदोग्रजः ॥३३॥ निर्ममे पु
रुषश्रेष्ठ मनसा यादवोत्तमः ॥ एवं द्वारवतीं नाम पुरीं प्राप्य सबांधवाः ॥३४॥ सुखिनो न्यवसंस्तत्र स्वर्गे देवगणा इव ॥
कृष्णो पि कालयवनं ज्ञात्वा केशिनिषूदनः ॥३५॥ जरासंधभयाच्चैव पुरं द्वारवतीं ययौ ॥ इति हरिवंशे द्वारवतीप्रया
णं नाम ॥
स्वनिग्रहभूमिः निर्ममे विमनकृवान ॥ इत्येकादशाधिशततमः

शशतेषाद शोध्याये सु चकुंदद शादरिः॥ यवनंघातयामासनयन शांकरं वरं॥ मधुसूदनोपिपरित्यज्यगत शेषः ककुदं उत्र

जनमेजयउ०॥ भगवन्श्रोतुमिछामिविस्तरेणमहात्मनः॥ चरितंवासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्यधीमतः॥१॥ किमर्थंचपरित्यज्य
मथुरांमधुसूदनः॥ मध्यदेशस्यककुदंधममलस्याश्रकेवलं॥२॥ शृंगंपृथिव्यासाल्लक्ष्यंप्रभूतधनधान्यवत्॥ आर्याद्यजन
भूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमं॥३॥ वसुदेवैवदाशार्हस्त्यक्तवान्दिजसत्तम॥ सकालयवनश्चापिकिंकृतेप्रत्यपद्यतः॥४॥
द्वारकांचसमाश्रित्यवारिदुर्गंजनार्दनः॥ किंचकारमहाबाहुर्महायोगीमहामनाः॥५॥ किंवीर्यकालयवनःकेनजात
श्चवीर्यवान्॥ यमसह्यसमाजस्वप्रयातोजनार्दनः॥६॥ वैशंपायनउ०॥ वृष्णीनामंधकानांचगुरुर्गार्गोमहातपा
ब्रह्मचारीपुराभूत्वानसदारान्सविंदति॥७॥ तथाहिवर्त्तमानंतमूर्द्ध्वरेतसमव्ययं॥ श्यालोद्विजस्तवान्गार्ग्यमयुमा
नानितिराजनि॥८॥ सोमिशस्तस्तदाराजन्नगरेतजितंजये॥ लिप्सुःपुत्रंततोगत्वातपस्तेयेसुदारुणं॥९॥ ततोद्वादश
वर्षाणिचयसभ्रुराभिक्षदयत्॥ आराधयन्महादेवमचिंत्यंशूलपाणिनं॥१०॥ रुद्रस्तस्मैवरंप्रादात्समर्थंयुधिनिग्रहे वृ

मस्त्रानंतस्याश्रियाःशोनायावाधामस्थानेगार्ग्यःगर्गपुत्रःसदारान्नविंदतिस्मनाम्रगछत्‌राजनिसनायांपुत्रकामिता
पुत्रकामुकिः

तंगार्ग्यंडियानांप्यस्वगृहमानाय्य॥ गार्ग्यस्यभार्यायांभार्याविदन्नमानायोशतंधेरेवेतिबकुतेदर्शितःचभिवन्नतिचभिसुखमागतः

ष्णिनामंधकानांचसर्वतेजोहरंसुतं॥११॥ ततःसुश्रावतेराजायवनाधिपतिवरं॥ पुत्रप्रसवजंदेवादपुत्रःपुत्रकामुकिः
१२॥ सनृपस्तमुपानाय्यसांतयित्वानृपोत्तमं॥ तेषांघमध्येयवनोगोपस्त्रीषुसमासजत्॥१३ गोपालीत्वप्सरास्तत्रगोप
स्त्रीवेषधारिणी॥ धारयामासगार्ग्यस्यगर्भंदुर्द्धरमच्युत॥१४॥ मानुष्यांगार्ग्यभार्यायांनियोगाच्छूलपाणिनः॥ सकालय
वनोनामजज्ञेशूरोमहाबलः॥१५॥ अपुत्रस्यायराज्ञस्तुहृवैवर्द्धतपुरेशिशुः॥ तस्मिन्नुपरतेराजन्सकालयवनोनृपः॥१६॥
युद्धाभिकामोनृपतिपर्यपृछद्द्विजोत्तमात्॥ वृष्ण्यंधककुलंतस्यनारदेननिवेदितं॥१७॥ विज्ञायवरदानंतुनारदान्म
धुसूदनः॥ उपप्रेक्षततेजस्वीवर्द्धंतंयवनेशुतं॥ सविवृद्धोयदाराजापवनानांमहाबलः॥ ततएनंनृपाम्लेछास्संसृत्यान्
यपुस्तदा॥१९॥ शकास्तुषारावरदाःपारदीस्तंगणाःस्वसाः॥ पल्लवाःशतशश्चान्येम्लेछाहेमवतास्तदा॥२०॥ सतैःपरि
वृतोराजादस्युभिःशलभैरिव॥ नानावेषधरैर्भीमैर्मथुरामभ्यपद्यत॥२१॥ गजवाजिखरोष्ट्राणांसहस्रैरयुतैर्नृपः॥
पृथिवींकंपयामासमैन्येनमहतानरः॥२२॥ रेणुनासूर्यमार्गंतमस्त्वेवाद्यपार्थिव॥ मूत्रेणशकृताचैवसैन्येनसस
जेनदीं॥२३॥ अश्वोष्ट्रशकृतोराशेर्निसृतावैयतोनृपः॥ ततोश्वशकृदीत्येवंनामतस्यावभूवह॥२४॥ तत्सैन्यंमहदा
यांतंश्रुत्वावृष्ण्यंधकाग्रणीः॥ वसुदेवसमानाय्यज्ञातिनिदमुवाचह॥२५॥ इदंसमुछितेघोरंवृष्ण्यंधकभयंमहत्॥ अ
वध्यश्चापितःशत्रुर्वरदानात्पिनाकिनः॥२६॥ सामादयोह्युपायाश्चविहितास्तस्यसर्वशः॥ मन्त्रोमदबलाम्यांचपुंस्मे
वविकारिर्ति॥ २७

जरासंधश्च राजा नोस्मान्नमृष्यते न मद्दते प्राद्येषयत प्रेक्षितवान्॥ हारयन् हारितवान् वंशनं तीव्राणां पुंजे प्रेक्षाय वंद्य

शतावानिद्रवासश्च कथितो नारदेन मे॥ एतावतिच वक्तव्यं सामेवपरमं मतं॥ २८॥ जरासंधश्च नो राजा नित्यमेव न मृष्यते
तथा मे पृथिवीपाले हृच्छ्रिच क्रम प्रतापिता॥ २९॥ केचित्कंसवधाच्चापि विरक्तास्तत्कृतान् नृपाः॥ समाश्रित्य जरासंधमस्मा
द्बाधितुमिच्छति॥ ३०॥ बहवो ज्ञातयश्चैव यद्वूनां निहतान् पे॥ विवर्द्धितुं न शक्याम पुरेस्मिन्निति केशव॥ ३१॥ अपयाने
मतिं कृत्वा हृतं तस्मै ससर्ज्जह॥ ततः कृष्णमहासर्पं नीलांजन चयोपमं॥ ३२ घोरमासीविषं कृष्णं कृष्णः प्राद्येषयत्तदा
ततस्तं मुद्रयित्वा तु स्वहस्तेनाप्यहारयत्॥ ३३॥ निदर्शनार्थं गोविंदो भीषयानश्च तं नृपं॥ स दूतः कालयवनेदर्शया
मास तं घटं॥ ३४॥ कृष्णसर्पोपिमं कृष्णं इत्युक्तान्तरतर्षनि॥ स कालयवनो बुद्ध्वा त्रासनं यादवैः कृतः॥ ३५॥ पिपिलिकानां
चंडानां पूरयामास तं घटं॥ स्तोकमेकं जिरिवित्वा तु घटमध्ये क्षिपंस्तदा॥ ३६॥ स सर्पो विक्रमिः स्तीक्ष्णो सर्वतस्तैः पिपीलिकैः॥
नच्यमाणः किलांगेषु भस्मीभूतो नवत्तदा॥ ३७॥ तं मुद्रयित्वा तु घटं तत्रैव यवनाधिपः॥ प्रेषयामास कृष्णाय वार्ष्णेयमु
पवर्णयन्॥ ३८॥ वासुदेवसुतं दृष्ट्वा चिह्नितं योगमात्मनः॥ उद्वेपत्स्म मथुरामासु द्वारकामभिजग्मिवान्॥ ३९॥ वैरस्यांतं वि
धिज्ञं तु वासुदेवो महायशा॥ निवेश्य द्वारकां राजन् वृष्णीनाश्चैवास्य चैव हि॥ ४०॥ पदातिपुरुषव्याघ्रबाहुप्रहरण
स्तदा॥ आजगाम महायोगी मथुरां मधुसूदनः॥ ४१॥ अवद्दितं दर्शनं पूर्वयया स्य तथा॥

आद्दितेराज्ञे रैवतकं निजः प्रनावः पदयामास प्रहृष्टवान्॥ कृतं कार्ये हरिपु॥ ॥

आजगाम हृष्यो हृष्टः स कालयवनो तिर्जगाम महाबलः॥ ४२॥ अथानगच्छ गोविंदं जिघृक्षुर्यवनेश्वराः॥ नचैनमशकद्रा
जान्प्रहितु योगधर्म्मिणां॥ ४३॥ मांधातुस्तु सुतो राजा मुचुकुंदो महाबलः॥ पुरा देवासुरे युद्धे कृतकर्म्म महाबलः॥
४४॥ वरेणच्छंदितो देवो निद्रामेव गृहीतवान्॥ श्रांतस्य तस्य वाणैव तदा प्रादुरभूत्किलः॥ प्रसुप्तं बोधयेद्यो मां तं दहे
यं महासुरा॥ चक्षुषा क्रोधदीप्तेन एवमाह पुनः पुनः॥ एवमस्त्विति तं शक्रं उवाच त्रिदशैः सह॥ स सुरैरभ्यनुज्ञातश्चो
द्दिराजो ह्युपाक्रमात्॥ ४७॥ स पर्वतगुहां कांचित्प्रविश्याश्रयकर्षितः॥ सुष्वाप कालमेतं वै यावत्कृष्णस्य दर्शनं॥ ४८॥
तत्रैवं वासुदेवश्च नारदेन निवेदितं॥ वरदानं च देवेभ्यस्तेजस्तस्य च नृपतेः॥ ४९॥ अनुगम्यमानः कृष्णस्तु तेन
म्लेच्छेन शत्रुणा॥ तां गुहां मुचुकुंदस्य प्रविवेश विनीतवत्॥ ५०॥ पीतांबरेणास्वायेन तमाच्छाद्य नृपतिं॥ शिरःस्थाने
तु राजर्षेर्मुचुकुंदस्य केशव॥ ५१॥ संदर्शपर्यंतमास्तत्स्थो बुद्धिमतां वरः॥ अनुप्रविश्य यवनो ददर्श पृथिवीपतिं॥
५२॥ सुस्वपंतं तो कृतांतान्तमाससादं सुदुर्मतिः॥ वासुदेवं तु तं मत्वा घयदयामास पार्थिवं॥ ५३॥ पादनात्मविनाशाय
शलभः पावकं यथा॥ मुचुकुंदस्तु राजर्षिः पादस्पर्शविबोधतः॥ ५४॥ चुकोप निद्राच्छेदेन पादस्पर्शेनितेन च॥ संस्मृ
त्य वरं शक्रोदेवैश्चैतमभ्यमतः॥ ५५॥ स दृष्टमात्रः क्रुद्धेन संप्रजज्वाल सर्वतः॥ ददाह पावकस्तं तु शुष्कं वृक्षमिवाग्
नि॥ ५६॥ क्षणेन कालयवनं नेत्रेने जाविवर्द्धितः॥ तं वासुदेवश्रीमं तं चिरसुप्तं नराधिपं॥ ५७॥

हरि· कस्यक्रियाकालोगतइतिशेषः यवीयसः कनीयांस ॥ ॥

२४८ कातकार्येत्रवीद्धीमानिदंवचनमुत्तमं॥राजेश्चिरंप्रसुप्तंमेकथितोनारदेनमे॥५८॥कनिमेसुमहत्कार्यंस्वस्तितेस्तु।
व्रजाम्यहं॥वासुदेवमथोवाचराजाक्रत्स्नंप्रमाणतः॥५९॥परिवृत्तंयुगंमेनेकालेनमहतातततः॥उवाचराजागोविंदं
कोभवान्किमिहागतः॥६०॥कश्चकालःप्रसुप्तस्ययदिजानासिकथ्यतां॥वासुदेवउ०॥सोमवंशोद्भवोराजाययातिर्नाम
नाहुषः॥६१॥तस्यपुत्रोयदुश्रेष्ठश्चत्वारोन्येयवीयसः॥यदुवंशेसमुत्पन्नंवासुदेवात्मजंविदुः॥६२॥वासुदेवंविजानीहि
नृपतेत्वामिहागतं॥त्रेतायुगेप्रसुप्तोसिविदितोमेसिनारदात्॥६३॥इदंकलियुगंविद्धिकिमन्यत्करवाणिते॥ममश
त्रुस्त्वयादग्धोदेवदत्तवरोनृप॥अवध्योयोमयासंख्येमवेद्वर्षशतैरपि॥६४॥वैशं०॥इत्युक्तःसतुकृष्णेनकृतकार्ये
णाधीमता॥ततोददर्शपृथिवींमावृतांकृष्णकिल्विषैः॥१॥अल्पोत्साहैरल्पबलैरल्पवीर्यपराक्रमैः॥ परेणाधिष्ठितंचैव
राज्यंकेवलमात्मनः॥२॥यश्चात्तदर्शनेपुण्येतन्मेकृत्स्नंनवेदिति॥प्रीत्याविसृज्यगोविंदंप्रविवेशमहाशनं॥३॥हि
मवंतंमगाद्राजातपसेधृतमानसः॥ततस्ततपआस्थायविनिर्मुच्यकलेवरं॥४॥आरुरोहदिवंराजाकर्मनिर्जितं। राम
निजितांसुरैः॥वासुदेवोपिधर्मात्माउपायेनमहामना ५॥घातयित्वात्मनःशत्रुंतद्रूपेन्यंप्रतिपद्यतः॥प्रवृत्तरथद २४९
स्यावमशीर्ष्यायुधध्वजं॥६॥आदायपयसोधीमांतद्रूपेयंनिहतेश्वरः॥निवेदयामासनराधिपेतदातउग्रसेन॥

इतिद्वादशाधिकशततमः॥ त्रयोदशेरथसमाने‍ध्यायेत्वहारमाह्वया॥द्वारकातिविशेषायाहरिस्तेनविनिर्ममे॥१॥उपतस्थुप
रिवृतस्थिताःकृष्णप्राप्याःकुलश्रेष्ठः रोहिणीनक्षत्रेमहनिशावासरे॥ शनैर्वासुसमारंभकृतवानीश्वरःस्वयंइतिपुराणोंते

इतिस्थिलेषुहरिवंशेकालयवनवधः॥ ॥वैशं०॥ततःप्रभातेविमलेभास्करेस्मुदितेतदा॥कृतजप्योहृषीकेशोवनांते
निषसादह॥१॥परिचक्रामतंदेशंदुर्गस्थानदिदृक्षया॥उपतस्थुःकृष्णप्राप्यायादवायदुनंदनः॥२॥रोहिण्यामहनिश्रेष्ठे
हे स्वस्तिवाच्यद्विजोत्तमान्॥ पुण्याहघोषविपुलेदुर्गस्यारब्धवान्क्रियां॥३॥ततेपकजपत्राक्षोयादवान्केशिसूदनः॥
प्रोवाचवदतांश्रेष्ठोदेवानिवशचीपतिः पुर्यथा॥४॥कल्पितेयंमयाभूमिपश्यध्वंदेवसद्मवत्॥नामचास्याःकृतंपुर्याःख्यातिय
दुययास्यति॥५॥इयंद्वारवतीनामपृथिव्यांतुनिर्मितामया॥भविष्यतिपुरीरम्याशक्रस्येवामरावती॥६॥तान्येवा
स्याकारयिष्येचिन्हानायतनायतनानिच॥चतुरोराजमार्गांश्चसामान्येनपुराणिच॥७॥देवाइवात्रमोदंताभवंतोविगत
ज्वरा॥बाधमानारिपुगणानुग्रसेनपुरोगमा॥८॥गृह्यतांगृहवास्तुनिकल्प्यंतांत्रिकत्वत्वरा॥मीयंतांराजमार्गाश्चप्राका
रश्चचयागति॥९॥प्रेष्यंतांशिल्पमुख्यावैनिपुणावेश्मकर्मसु॥नियुज्यतांचदेशेषुकर्मकिराजनः॥१०॥एवमुक्तास्तु
यदवोगृहसंग्रहतत्परा॥यथानिवेशंसंहृष्टावक्रुर्वस्तुपरिग्रहान्॥११॥सूत्रहस्तास्ततोमानंचक्रुर्यदिवसत्तमाः॥पु
ण्येहनिमहाराजद्विजातिनभिपूज्यच॥ राक्षिगमात्॥शिल्पिमुख्यानांनिर्मंत्रणार्थं॥

स्थपतीवशिष्टवार्द्धकोमुनिविष्टेष्टदैवतंसाधुनिनिवेशितानिष्टदैवतानियस्मिन्तत्रसंस्काराः अवरदेमादीन्‌ब्रह्मादीनोवासु
देवतानासुरेशस्यविशादियंचकस्य॥ब्रह्मादीनांष्टदस्यत्यादीनांयथावोक्तंब्रह्मागुरुर्जलिसोमोवह्निरंगारकःस्मृतसुरेशो

वासुदैवतकर्माणिविधिनाकारयंतिच॥स्थपतीनथगोविंदस्तत्रोवाचमहामति॥१३॥अस्मदर्थेसुविहितेक्रियतामत्रमंदि
रं॥विमक्तचत्वरयथंसुनिविष्टदैवतं॥१४॥तथेतितेमहाबाहुमुक्तापतयस्तदा॥दुर्गकर्माणिसंमाराउपलस्ययथाविधि
॥१५॥यथान्यायंनिर्ममिरेद्वाराणायतनानिच॥स्थानानिविद्धधुस्तस्यांब्रह्मादीनांयथाक्रमः॥१६॥अयामभेसुरेशस्यद
स्यदषदोलूषस्यच॥चतुर्देवानिचत्वारिद्वाराणिविदधुस्मते॥१७॥ऋग्यस्रमेदंनआरंपुष्पदंततथैवच॥तेषुवेश्मसुयुक्ते
षुयादवेषुमहात्मसु॥१८॥पुर्याह्निप्रनिवेशार्थचिंतयामासमाधवः॥तस्यदेवोत्थिताबुद्धिविमजाकिप्रकारिणा॥१९॥
पुर्यासवैप्रियकरीयदुनामभिवर्द्धनी॥शिल्पिमुख्यस्तुदेवानांप्रजापतिसमप्रभुः॥२०॥विश्वकर्मास्विमत्याबेपुरीसंस्था
पयिष्यति॥मनसातंसमाध्यायतस्यागमनकारणात्॥२१॥त्रिदशाभिमुखंकृष्णोविवक्तेसमपद्यतः॥तस्मिन्नेवतत्
कालेत्विशिल्पाचार्योमहामतिः॥२२॥विश्वकर्मासुरश्रेष्टःकृष्णस्यप्रमुखेस्थितः॥२३॥विश्वकर्मोवाच॥शक्रेणप्रेषितश्चि
प्रंतवविष्णोध्यतब्रतः॥
मार्गविःप्रोक्तोराक्षकेरूपरेवृनेइतिचतुर्देवानिचतुर्देवसंबंधिनिद्वाराणिपूर्वादिदिक्षुःयुक्तेषु
उद्युक्तेषुनिवेशार्थरचनार्थसिद्ध्यर्थमितियावत्‌देवोत्थिताम्बकस्माज्जातासंस्थापयिष्यतिसमाप्तिंनेष्यतिः॥

DR BHAU DAJI

देवदेवदेहं कृपुष्पास्विस्यर्थः॥परिदृष्टार्थःविज्ञातविज्ञानःश्रुतार्थोविनापुरीनिवेशरचनायाःमपिमद्यमतीश्वरःशिल्पज्ञानाचार्यः

किंकरःसमनुप्राप्यशाधिमांकिंकरोमिते॥यथासौदेवदेवोमेत्र्यंबकस्त्र्यथाचयः॥२४॥तथात्वंदेवमान्योसिविशिषोनास्तिवप्र
भो॥२५॥त्रैजोक्याज्ञापिकोवाचमुत्सृज्यस्वमहाभुजः॥एषोस्मिपरिदृष्टार्थःकिंकरोमिप्रशाधिमां॥२६॥श्रुत्वाविनीतंबचनंकेशवो
विश्वकर्म्मणः॥प्रत्युवाचयदुश्रेष्टकिंसारिरतुलंवच॥२७॥श्रुत्वाथोदेवगुह्यस्यभवानुयन्नत्वयंस्थितः॥अवश्यपिविदत्कर्तव्यं
सदनंमेसुरोत्तमः॥२८॥तदियंपूःप्रकाशार्थनिवेशमयिसुव्रत॥मत्प्रभावानुरूपश्चैगृहैश्चैयसमंततः॥२९॥उत्तमाचेष्टय
थावैयथास्वर्गेमिरावती॥यथेयंद्वित्वयाकार्यशक्तोह्यसिमहामते॥३०॥ममस्थानमिदंकार्यंयथावैत्रिदिवेतथा॥मर्ता
पश्यंतिमेलक्ष्मीपुर्यथियदुकुलस्यच॥३१॥एवमुक्तस्ततप्राहविश्वकर्मामितीश्वरः॥कृष्णमक्लिष्टकर्माणंदेवामित्रविनाशनं
३२॥सर्वमेतत्करिष्यामियत्वयाभिहितंप्रभो॥पुरीत्वियंजनस्यास्यनपर्याप्ताभविष्यति॥३३॥भविष्यतिचविस्तीर्णाबहिरस्या
सुशोभना॥चत्वारसागराद्यस्यांविचरिष्यंतिरूपिणः॥३४॥यदिछेत्सागरःकेंचिदुत्सृष्टमिहतोयराट्‌॥ततःस्वायतलक्ष
णापुरीस्यात्पुरुषोत्तमः॥३५॥एवमुक्तस्ततःकृष्णप्रागेवकृतनिश्चयः॥सागरंसरितानाथमुवाचवदतांवरः॥३६॥समुद्रद्द
सर्वद्देचयोजनानिजलाशये॥प्रतिसंह्रियतात्मायद्यस्तमयिमन्यता॥३७॥अवकाशेत्वयिदत्तापुरीयंमासकंबलं॥पर्या
प्तविषयारामोसमग्रेविषयिष्यति॥३८॥
अपर्याप्तासंकीर्णास्थिपिणोमूर्तिधराः॥स्वायतलक्षणाशोभनायताचासोनलक्षणाच

हरि· मारुतेनवायुप्रधमनेनजलाशयंजलाश्रयन्भूमिंमयपूः प्रवरामयनिर्मितवज्रत्रिपुरेमयःश्रेष्ठप्रास्मतोरणाश्रेष्ठवदनमालिकाप
२५१ रिवर्याक्रियंतयासनागदंविधानविहितद्वाराविधानेनशास्त्रीयेणविहितद्वाराणिसप्रमावरणतगोपुरःपुरकुमारीपुरःपु

ततःकृष्णस्यवचनंश्रुत्वानदीनदीपतिः॥समारुतेनयोगेनउत्सर्जयज्जलाशयं॥३९॥विश्वकर्मांततःप्रीतःपुर्यास्तंद्दश्यवास्तुन
त॥गोविंदेचैवसंमानेसागरःकृतवांस्तथा॥४०॥अद्यप्रभृतिगोविंदसर्वेसममिरोहता॥मनसानिर्मिताचेयंमयःपूःप्रवराविभो
४१॥अचिरेणैवकालेनगृहसंबंधमालिनी॥नविष्यतिपुरीरम्यासुदताप्रास्मतोरणा॥४२॥चयाद्राजकैकंयूराष्टपिव्यांकुदोके
यमा॥अंतपुरंचकृष्णस्यपरिवर्याक्रियंमहता॥४३॥चकारतस्यांपूर्यांवैदेवोऽभिद्राप्रजितो॥ततःसानिर्मितांकांतापुरीद्वारव
तीतदा॥४४॥मानसेनप्रयत्नेनविस्माविविश्वकर्म्मणा॥विधमनविहितद्वाराप्राकारवरशोभिता॥४५॥परिखाचयसंयुता
सादप्राकारतोरणा॥कांतनारीनरगणाविणिग्निरुपशोभिता॥४६॥नानापणसमाकीर्णागिगनादिवगांगता॥प्रपावापी
प्रसन्नोदैरुद्यानैरुपशोभिता॥४७॥समंततःसंवृतांगीवनितेवायतेक्षणा॥समृद्धचत्वरवतीवेश्मोत्तमघनाचिता॥४८॥ रामः ३ २५१
रथ्याकोटिसहस्राद्याशुभ्रराजपथोत्तरा॥रूषयंतीसमुद्रस्यस्वर्गमिंद्रपुरीयथा॥४९॥

करिणीहारकाःप्रतोल्याशुंडकद्वाराख्यावेबार्हस्पत्यशास्त्रप्रसिद्धानियत्रसागीष्टपिवींवेश्मोत्तरयनाचित्ताविश्मोत्तरैरु
परीततनगृहैःघनैःपरस्परसंसृष्टैरचिताव्याप्ता॥

सुद्वेगाशोनानकाननं॥वारिराजस्यसागरस्यअनूपोपवनेसमुद्रतीरस्थपुष्पाटिकाविकासितःतरयोगैःअस्पृष्टैक
पृथिव्यासर्वलोनासेकानिवप्रशालिनी॥सुराणामपिसुहेत्रासामंतद्योतकारिणी॥५०॥अप्रकाशंतदाकाशंप्रा
सादैरातिकुर्वती॥पृथिव्यांपृथुराष्ट्रयोजनीयप्रतिनादिता॥५१॥तद्येष्ववारिराजस्यशिशिरोह्नतमारुता॥अनू
पोपवनेकांतैःकानाजनमनोरता॥सनारकाद्यौरिवसाट्टरिकाप्रमयाजाता॥प्राकारेणार्कवर्णेनशातकुंभेनसंवृ
ता॥५४॥हिरण्यप्रतिपूर्णोश्मगृहगेनोरनिश्चनैः॥शुक्लमेघप्रतिकाशैर्द्वारैर्मोभिसमुच्छिताः॥५५॥क्वचित्कचि
दुदग्रोग्ररूपोत्तमहापथा॥नामाग्रमपुरीछन्नःसर्वयादवनंदन॥५६॥अभिप्रितजनाकीर्णासोमरश्मिवज्ञास
पव॥विश्वकर्मकृतांदिव्यांरत्नजालसमाकुले॥५७॥विश्वकर्माचतांकृत्वापुरीशक्रपुरीमिव॥जगामत्रिदिवं
देवोगोविंदेनाभिपूजितः॥५८॥तूयस्तबुद्धिःजवकृष्णस्याविदितात्मनः॥जनानिमानयनौघेस्तुतर्प्पयेयमहंहृ
त्सान॥५९॥सविश्रवणसंश्लिष्टंनिधानामुत्तमंनिधि॥शंखमाकपतोपिंडोनिशिरवनवनेप्रजु॥६०॥सशंखके
शवाक्षानेज्ञात्वाहिनिधिराड्स्वयं॥आजगामसमीपयेनसद्वारवतीपते॥६१॥सत्यांरवेप्रांजलिर्त्वाविनयाद्दवनि
गतः॥कृष्णंविज्ञापयामासपयोवेश्रवणंतथा॥६२॥नगवन्किंमयाकार्यंसुराणांवितरिष्णिाणा॥नियोजयमहाबाहुय
त्कार्यंयदुनंदनः॥६३॥नमुवाचहृष्टीकेशःशंखंगुह्यकमुत्तमं॥ दैन्यक्षुद्रजेसहर्षाःवैश्रवणसंश्लिष्टधनदायत्तंअनस्तितं
तृप्ति

जलजैर्मुक्ताद्रिश्रेणीः पद्मकिञ्जल्कयोजनीविनः प्रकृत्या रमता द्वारवतीं तु पुष्पान्तरदन्तकाद्वान्॥ ७॥

जनौकसां धनाध्येस्मिंस्तोयधेनाभिपूरयन्॥ ६४॥ नेहास्ति नश्यानेऽपि रूक्षं मलिनमेव च॥ देहान्तिचेव यावत्तेन गर्भानिर्दिष्टनन्तरं॥ ६५॥
वेश्मं०॥ गृहीत्वा शासनं मूर्ध्ना निधिराट् केशवस्य ह॥ निधितान्पाययामास द्वारवत्यां गृहे गृहे॥ ६६॥ धनोघैरिह वर्षद्भिः वस्तुसर्वेतथा च
ते॥ नाधनो विद्यते तत्र क्षीणभाग्योपि वा नरः॥ ६७॥ द्वारवत्यां पुरी पुरा केशवस्य महात्मनः॥ चकार वायोरह्वानं सूर्यश्च पुरुषोत्तमः॥
६८॥ तत्र स्थितः स भगवान् यादवानां प्रियंकरः॥ प्राणयोनिस्तु भूतानां मुपतस्थे गदाधरं॥ ६९॥ एकमासीनमेकान्ते देवगुह्यधरं प्र
भुः॥ किं मया देव कर्तव्यं सर्वगेनाशुगामिना॥ ७०॥ यथैव दूतो देवानां तथा वास्मि तवानघ॥ तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषोत्त
मः॥ ७१॥ मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं॥ गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य सहामरैः॥ ७२॥ सभां सुधर्मामादाय देवेभ्यस्त्वमिहा
नघ॥ यादवा धर्मिकाह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रशः॥ ७३॥ तस्यां विशन्तु पुरेते हि न तु मा कृतिमान्भवेत्॥ याह्यत्त्वयास मारभ्यां कामगां का
मरूपिणः॥ ७४॥ सा यदून्साधयेत्पर्वं यथैव त्रिदशांस्तथा॥ संगृह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ७५॥ वायुरात्मोपम
गतिर्जिगाम हृदि वालयं॥ सोनुमान्य सुरान्सर्वान् कृष्णवाक्यं निवेद्य च॥ ७६॥ सभां सुधर्मामाशय पुनः सर्वा न्मिद्धांतलं॥ सुधर्मा
तां सुधर्माय कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ७७॥ देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत॥ द्वारवत्यां सुमामध्ये केशवेन निवेशिता॥ ७८॥
सुधर्मा पितुमुख्यानां देवानां त्रिदिवे यथा॥ एवं दिव्यस्य भूमिश्च जलजैश्चाव योदरि॥ ७९॥ इत्येवं कोरोतिस्मरा पुंसां प्रम
दामिव॥ मर्यादाश्चैव संचक्रे श्रेणीश्च प्रकृतीस्तथा॥ ८०॥ ग॥

कांश्चैव सादीपनिस्थविमनन्दयोऽतिव स्रमाणान्॥ उद्धवो वासुदेवश्च कंकोवैतृपुरेव च॥ स्वकल्कश्चित्रकश्चैव गदसत्यकराव च॥ बज
मङ्गः पृथुश्चैव मंत्रेषसंतरादशोतिस्वयंकर्तव्यश्चर्यं निधित्यानन्तरं पृष्टतद्दृत्यर्थः॥ कृष्णविवाहे वक्ष्यमाणं प्राग्युक्तं बलदेवविवाहम

बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतीश्चापि तथैव च॥ उग्रसेनं नरपतिं काश्यपं चैव पुरोहितं॥ ५०॥ सेनापतिमनाधृष्टिं विकद्रुमं त्रिपुंगवः॥
यादवानां कुलकरान्स्थविरान्दश तत्र वै॥ स्थापयामास मतिमान्सर्वकार्येषनन्तरान्॥ रथेषतिरथोध्यं तादारुकं केशवस्य वै॥
५१॥ स्थापयामास मतिमान्प्रवरस्य कृतः॥ विधानमेवं कृत्वा स कृष्णः पूर्यमिनिर्दितः॥ ५२॥ मुमुदे यदुभिः सार्धं लोकस्रष्टा
महीतले॥ रेवतस्यायकन्या च रेवती शीलसंमता॥ ५३॥ प्राप्तवान्बलदेवस्तु कृष्णस्यानुमते तदा॥ ५४॥ ॥ इति खिलेषु ह
रिवंशे द्वारवतीनिर्माणं॥ वैशं०॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरासंधः प्रतापवान्॥ नृपानुद्योजयामास चेदिराजप्रियास्तथा॥ १॥
भीष्मकस्य सुतायां वै रुक्मिण्यां रुक्मभूषणः॥ शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो भवता किलः॥ २॥ दंतवक्त्रस्य तनयां सुवक्त्रममितौ
जसं॥ सहस्राक्षसमं युद्धे मायाशतविशारदं॥ ३॥ पौंड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलं॥ सुदेवं वीर्यसंपन्नं पृथगक्षौ
हिणीपतिं॥ ४॥ एकलव्यस्य पुत्रं वै वीर्यवंतं बलान्वितं॥ पुत्रं च पाण्ड्यराजस्य कलिंगाधिपतिस्तथा॥ ५॥ कृतवैरं च कृष्णेन
वेणुदारिं नराधिपं॥ अंशुमंतं तथा कृष्णं श्रुतवर्माणं च भारत॥ ६॥ निर्वृतिशत्रुं कालिंगं गांधाराधिपतिं तथा पत्तनं च
महावीर्यं काशाधिपतिमेव च॥ ७॥

जुस्मारयति रेवतस्येति॥ इति त्रयोदशशतधिकतमः॥

चतुर्दश्योथसश्चतेगताःकुंडिनमोजसा॥रामेचारंसमासज्यरुक्मिणीमहरद्धरिः॥चेदिराजप्रियेसपादमघोषस्यपुत्रान्युद्धेमनि।
मित्रेनउद्योजनप्रयोगमाद॥श्रुतवमर्णिंसुतवर्णमिवश्रवादेवश्रवणामाषान्वेद्यस्यदमघोषसुनीथापनपर्यायस्यार्थ

यद्यविहरथोजगदन्नोमहासेनःशलःशाल्वोमहाबः॥नृपिश्चवमहासेनकुंतीर्येवीश्चवीर्यवान्॥८॥अंसोहिरणीतंपष्टश्रा
हृधिकवशानुगः॥स्वयंवरार्थंसंप्राप्ताजेनराजानिवेशने॥९॥ वैशं०॥राजर्षेर्यादवस्यासीद्विदर्भोनामवैसुतः॥विंध्यस्यद
क्षिणेपार्श्वेविदर्भायोन्यवेशने॥१०॥क्रथकैशिकमुख्यास्तुपुत्रास्तस्यमहात्मनः॥बभूवुर्वीर्यसंपन्नाःपृथग्वंशकरान्नृप॥११॥
तस्यान्वयावैभीमस्यजज्ञिरेवृष्णयोनृप॥क्रथस्यतुसुमान्वंशोकैशिकस्यतुभीष्मकः॥१२॥हिरण्यरोमेप्राज्ञस्यदाक्षिणास्य
राजना॥स्वगस्त्यगुप्तामाशायकुंडिनस्थोन्वशान्नृप॥१३॥रुक्मीतस्याभवत्पुत्रोरुक्मिणीचविशांपते॥रुक्मितस्याणिदिव्यानि
द्रुमात्प्रायमहाबलः॥१४॥जामदग्न्यतथारामाब्राह्मस्त्रयमवाप्तवान्॥अस्पर्द्धतसकृष्णेननित्यमद्भुतकर्मणा॥१५॥रु
क्मिणीत्वद्वद्वाजन्रूपेणाप्रतिमाभुवि॥चकमेवासुदेवास्तंश्रवाश्चैवामहाद्युति॥१६॥सतयाचाभिलषितश्चवादेवज
नार्द्दनः॥तेजोवीर्यबलोवीर्यसमेभर्त्ताभवदिति॥१७॥तांददौनचकृष्णायरुक्मिद्वेषान्महाबलः॥याचमानायकंमेस्य
प्रेष्योमावितिचिंतयन्॥१८॥चैद्यस्यार्थेसुनीथस्यजरासंधस्यनृमिपः॥वरयामासतांराजाभीष्मकंभीमविक्रमं॥१९॥

पुत्रोवाहारस्येप्रयोजनेयद्भावेद्यस्यशिशुपालस्यसुनीथपुत्रत्वात्सुनाथस्येत्युक्तं॥ज्ञानेर्जरासंधस्यसुनीथोदमघोषः

वृष्णीनांचागांसिश्चपराधाःसुनाथार्थेशिशुपालार्थंयाचिनायानुविदापिदमघसुः श्रुतश्रवायाःप्रियार्थंपरितोषायक्रथकैशिकम

वरयामासतांराजाभीष्मकंभीमविक्रमं॥१९॥चेदिराजस्यहिवसोरासीत्पुत्रोबृहद्रथ॥मगधेषुपुरायेननिर्मितंसगिरिव्रजं॥२०॥
तस्यान्वयान्वेसंजज्ञेजरासंधोमहाबलः॥वसोरेवतदावंशेदमघोषोभवन्नृपः॥२१॥दमघोषस्यपुत्रस्यपंचभीमपराक्रमः
भगिन्यांवासुदेवस्यश्रुतश्रवसिजज्ञिरे॥२२॥शिशुपालोदशग्रीवोरेभ्योवोपदिशोबली॥सर्वास्त्रकुशलावीरावीर्यवंतोमहाब
लः॥२३॥ज्ञातेसमानवंशस्यसुनीथंप्रददौसुतं॥जरासंधस्तुसुतवद्ददर्शैनंतुगोपच॥२४॥जरासंधेपुरस्कृत्यवृष्णिशत्रुंमहाबल
।कृतामागांसिचैद्येनवृष्णीनांतत्प्रियेषिणा॥२५॥जामातास्तभवत्तस्यकंसस्तस्मिन्हतेयुधि॥कृष्णार्थवैरमभवज्जरासंधस्यर
ष्णिभिः॥२६॥भीष्मकंवरयामासुसुनीथार्थेतुरुक्मिणीं॥तांददौभीष्मसश्चापिशिशुपालायवीर्यवान्॥२७॥ततश्चैद्यमुपादाय
जरासंधोमहाबलः॥मानयिष्यंश्चतान्कृष्णोप्रत्युद्गमनराधिपा॥२८॥परयापूजयोपेतंस्त्वंलिनायपुरंप्रति॥पिदमघसुः
प्रियार्थंचरामकृष्णवुभावपि॥२९॥प्रययुःपृष्ठपृष्ठश्चान्येरथेस्तत्रबलान्वित॥क्रथकैशिकभर्त्ताभ्यान्प्रतिगृह्यनराधिपः
॥३०॥पूजयामासपूजार्हान्बहिश्चैवन्यवेशयन्॥श्वोभाविनिविवाहेतुरुक्मिणीनिर्ययौबहिः॥३१॥चतुर्युजारयोतेंद्रदेवता
यतनेशुभा॥इंद्राणीमर्चयिष्यंतीकृतकौतुकमंगला॥३२॥दीप्यमानेनवपुषाबलेनमहताहृतः॥

भर्त्तृक्रियेनपुक्रः केशिकश्चासोभर्त्ताचराजाश्वर्यादिदानेएकस्येवप्रधान्यातराकतंद्धितस्याने ॥

र्णेंद्रदेवत्ये मायां जह्नोमिवानलस्य सैन्यस्य प्रमार्थे जये॥ प्रणिधाय स्वकार्यं निवेद्य देवतायाः कार्ये मंगलपूजने तन्मध्यगृहता

तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थितां॥३३॥ रूपेणाग्र्येण संपन्नां देवतायतनांतिके॥ वन्हेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामि
व॥३४॥ पृथिवीमिव गंभीरां मुत्थितां पृथिवीतलात्॥ मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां विन्नहां भुवि॥३५॥ श्रीमिवाग्र्ये विनापद्मं न
विष्णोश्री सहायिनीं॥ कृष्णेन मनसा दृष्टं दुर्निरीक्ष्यां सुरैरपि॥ श्यामां वदातां ह्यायनां पृथु चार्वयितेक्षणां॥ ताम्रोष्ठनयनापांं
गीं पीनोरुजघनस्तनीं॥३७॥ तां दृष्ट्वा चारुसर्वांगीं पूर्णचंद्रसमाननां॥ ताम्रतुंगनखांगुष्ठीं नीलकुंचितमूर्द्धजां॥३८॥ अस्य
र्थरूपतः कांतां पीनश्रोणिपयोधरां॥ नीलाश्रुकैः समर्हंगी प्रभासद्दि रलंकृतां॥३९॥ अस्मर्थरूपतः कांतां पीनश्रोणिपयोधरां
॥ती(ला)ञ्जनन्यां प्रमदां लोके रूपेणायशसा श्रिया॥ रुक्मिणी रूपिणी देवी पांडरेस्तोमवासिनीं॥४०॥ तां दृष्ट्वा वहृद्वकामः कृ
ष्णस्य प्रियदर्शनं॥ हविषेवाग्रलस्याचिमनस्तस्यां समादधत्॥४१॥ रामेण सह संमंत्र्य केशवस्तु महाबलः॥ तत्कमार्थे
करो बुद्धिं हृष्टिम्मप्रणिधाय च॥४२॥ कृते तु देवकार्ये तां निष्क्रामंतीं सुरालयात्॥ उत्क्षिप्य सहसा कृष्णः स्वां नितां परयोत्तमं॥४३
वृत्तमुत्साह्य रामोपि जघाना पततः परान्॥ समनह्यंत दाशार्हस्तदाज्ञां प्राप्य सर्वतः॥४४॥ तैरथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहा
ध्वजैः॥ वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवव्रुर्हलायुधं॥४५॥ आदाय रुक्मिणीं कृष्णो गतो नेमां तु पुरं प्रति॥ रामेणारंतसात्यसंयु
युधाने च वीर्यवान्॥४६॥ अक्रूरे वैपृथु चापि गदे वहृतकर्मणि॥ चक्रदेवे सुदेवे च सारणे च महाबले॥४७

ज्ञाने जरासंधस्य सुनीथो दमघोषः वृष्णीनां गोसिद्ध्यपरायाः सुनीथार्थे शिशुपालार्थं याचिता या॥ नुविदापि दृघसुः श्रुतश्रवायः॥

वरयामास तां राजा भीष्मकं नाम विक्रमं॥२१॥ चेदिराजस्य हि वसोरासीत्पुत्रो बृहद्रथ॥ मगधेषु पुरा येन निर्मितं स गिरिव्रजः॥२२॥
तस्यान्ववाये संजज्ञे जरासंधो महाबलः॥ वसोरेव तदा वंशे दमघोषो नराधिपः॥२३॥ दमघोषस्य पुत्रस्य पंच भीमपराक्रमः॥
भगिन्यां वासुदेवस्य श्रुतश्रवसि जज्ञिरे॥२४॥ शिशुपालो दशग्रीवो रैभ्यो चोपदिशो बली॥ सर्वास्त्रकुशला वीरा वीर्यवंतो महाब
लाः॥२५॥ ज्ञाते समानवंशस्य सुनीथं प्रददौ सुतं॥ जरासंधस्तु सुतवद्ददर्शे नित्तु गोपुवा॥२६॥ जरासंधे पुरस्कृत्य वृष्णि कुरो महाबलं
॥ कृतागा गोमंसि वेधेन वृष्णीनां तत्प्रियेषिणा॥२७॥ जामाता हि जनव तस्य कंसस्तस्मिन् हते युधि॥ कृष्णार्थे वैरमभवज्जरासंधस्य वृष्णि
भिः॥२८॥ भीष्मकं वरयामास सुनीथार्थे तु रुक्मिणीं॥ तां ददौ भीष्मकश्चापि शिशुपालार्थे वीर्यवान्॥२९॥ ततश्चैद्यमुपादाय
जरासंधो महाबलः॥ मानयिष्यंश्च तान् कृष्णः प्रत्युग्गमनराधिप॥३०॥ परया पूजया पेते सन्निना यपुरं प्रति॥ पितृष्वसु
ः प्रियार्थं च रामकृष्णाबुभावपि॥३१॥ प्रययुर्दृष्टसंभारा रम्यपेसत्त्ववलान्वितः॥ क्रथकेशिकमनुजान् प्रतिगृह्य नराधिपः
पूजयामास पूजार्हान्विधिश्चैवमवेशयत्॥ धोजावि निविवाहे तु रुक्मिणी निर्ययौ बहिः॥३२॥ चतुर्युजा रथेतेंद्रदेवतायतनं
शुभं॥ इंद्राणीमर्चयिष्यंती कृतकौतुकमंगला॥३३॥ दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता॥

प्रियार्थं परितोषाय क्रथकैशिकमत्रं क्रियेन युक्तः कैशिकश्चासो तन्मांच राजा अग्घादिद्दानेनाकस्मैव प्रधान्मानए कलं तद्दिलस्याने

हरि. ५५५
२५५

रीं इंद्रदेवत्यैमायां जग्मीमिवातन्नस्यैमस्य प्रमाथेंजये॥ प्रणिधायस्वकार्यं निवेद्यदेवतायाः कार्येमंगलपूजनेतत्र मध्यउद्धृता
तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थितां॥३३॥ रूपेणाग्र्येण संपन्नां देवतायतनांतिके॥ वर्द्धेर्विनिर्मितां दिव्यां मायां भूमिगतामिव
॥३४॥ पृथिवीमिव गंभीरामुत्थितां पृथिवीतलात्॥ मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्वीविनिर्गतां भुवि॥३५॥ श्रीमिवाग्र्येविनापद्मेनविष्णो
श्रीसहायिनीं॥ कृच्छ्रेणमनसादृष्टेंदुर्निरीक्ष्यांसुरैरपि॥ श्यामांवदातांश्यामांग्यींपृथुचार्वायतेक्षणां॥ ताम्रोष्ठनयनापांगीं पीनो
रुजघनस्तनीं॥३७॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगीं पूर्णचंद्रसमाननां ताम्रतुंगनखांसुभ्रूंनीलकुंचितमूर्द्धजां॥३८॥ चन्यर्थरूपतः
कांतां पीनश्रोणिपयोधरां॥ तीक्ष्णाग्रुक्षैःसमहृंगेप्रभासद्विरलेक्षणां॥३९॥ अनन्यांप्रमदांलोकेरूपेणयशसाश्रिया॥ रु
क्मिणीं रूपिणीं देवींपांडोरश्चोमवासिनीं॥४०॥ तांदृष्ट्वावृद्धेकामंकृष्णस्यप्रियदर्शनं॥ हविषेवाभिलस्याविंमनस्तस्यां स
माद्धत्॥४१॥ रामेणसहसंमंत्र्यकेशवस्तुमहाबलः॥ तत्प्रमाथैकरोवुद्धिंदृष्ट्वासिंहःसप्रधिधायच॥४२॥ कृतेतुदेवकार्येतां
निष्क्रामंतींसुरालयात्॥ उन्मथ्यसहसाकृष्णस्वांनिनायरथोत्तमं॥४३॥ वृत्तमुत्पाद्यरामोपिजघानायततःपरान्॥ सन्नन
द्धांतदाशार्हस्तदारतामान्सर्वतः॥४४॥ तैरथैर्विविधाकारैःसमुच्छ्रितमहाध्वजैः॥ वाजिभिर्वारणैश्चैवपरिवव्रुर्हलायुधं
॥४५॥ आदायरुक्मिणींकृष्णोजगामाशुपुरंप्रति॥ रामेनारंतसासत्यप्रधानेचवीर्यवान्॥४६॥ अक्रूरेवेष्टपृथौचापिगदेच
कृतवर्मणि॥ चक्रदेवेसुदेवेचसारणेचमहाबले॥४७॥ रामः २५५

Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL

त्युग्रःसमहृणोत्॥ चतुर्दशाधिकशततमः॥ अथपंचदशोध्यायेसम्नातेरुक्मिणींहरिः॥ जित्वायुक्माश्वेदर्भांस्तुप
ये महतिर्यतो॥ संनिरूपयं॥ ॥

विदंतश्रोत्रमंगानि विविधः युधिनेपृथक्॥ आसीनांपार्थिवानांनांकवचेषुमहास्वनः॥१॥ शरावरणांनतांचाजोप
विणमिवस्तुस्तुवे॥ नेराशंखवहदंष्ट्रानांवेणनांवमहध्धनी॥२॥ उत्सहन्याध्वःशास्त्राणांप्यायीपश्चमहात्मनां॥३
निहरिवंशेरुक्मिणीहरणे॥ वैशंपायनउ॥ कृष्णेनह्रियमाणानांरुक्मांस्तुमातुरुक्मिणीं॥ प्रतिज्ञामकरोत्क्रुद्धःसम
क्षनीष्मकस्यतुः॥१॥ रुक्मीउवाच॥ अहत्वायुधिगोविंदमनानीयचरुक्मिणीं॥ कुंडिननप्रवेक्ष्यामिसत्यमेतद्ध्रवी
मिते॥२॥ आस्थायसरथंवीरःसमुद्यायुधंमधुं॥ जवेनप्रययौक्रुद्धोबलेनमहतावृतः॥३॥ तमन्वयुंस्तपासर्वेदाक्षि
णापथवासीनः॥ क्रोथांशुमानशुतिर्वास्त्ववेणुदारश्चवीर्यवान्॥४॥ नीष्मकस्यसुतश्चान्येसंदनेरथिनांवरः॥
क्रथकैशिकमुख्याश्चसर्वएवमहारथः॥५॥ तेगत्वाद्दूरमध्वानंसरितंनर्मदामनु॥ गोविंदंददृशुःक्रुद्धासहैवप्रिय
याखिनं॥६॥ अवस्थाप्यतुतत्सैन्यंरुक्मिबलमदान्वितः॥ चिकीर्षन्द्वैरथंयुद्धमन्ययामधुसूदनं॥७॥ सविव्या
धचतुःषष्ट्यागोविंदंनिशितैःशरैः॥ तंप्रत्यविध्यत्सप्तत्याबाणैर्युधिजनार्दनः॥८॥ यतमानस्यविच्छेदध्वजंचास्यमहा
वलः॥ जहारचशिरःकायात्सारथेस्तस्यवीर्यवान्॥९॥ तंकृष्णमतमाज्ञायपरिवव्रुर्जनार्दनः॥ दाक्षिणात्याति

हरि· आद्रवतश्चंतमूतौत्र णिनृतेय· आसर्वतोगवयामासेस्मर्थः॥ महासुरोवृक्ष॥ ७॥

२५६ ग संतो राजानः सर्वाणवहि॥ तमंशुमान्महाबाहुर्विद्याधरशतिः शरैः॥ अतर्पयंच नि·कुद्धो वेणुदारश्च सप्तभिः॥ ११॥ ततो सुमं
तं गो विंदो बिभेदोर सिवीर्यवान्॥ निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः॥ १२॥ सुतर्वा लोजघानाश्वां चतुर्भिश्चतुरः शरैः॥ वे
णुदारध्वजंछित्वा तं जनं विद्याधदक्षिणं॥ १३॥ तथैव च श्रुतर्वाणं शरैर्विव्याध सप्तभिः॥ सिश्रिये स ध्वजं कृ तो त्यपाद व्यथ्या
न्वितः॥ १४॥ क्रथकैशिकमुख्यास्ते रथवंशेन सर्वशः॥ मुंचंतः शरवर्षाणि वासुदेवं ततो स्मनु॥ १५॥ बाणैर्बाणांश्च चिछेद
तेषां युधि जनार्दनः॥ जघान चैषां संरब्धो यतमानांश्च तान्परान्॥ १६ पुनरन्यांश्च तु षष्ठ्या जघान निशितैः शरैः॥ कृत्स्नानापततो
वीरनाद्रवद्रुपमस्य बलः॥ १७॥ स विद्रुतंस्व बलं दृष्ट्वा रुक्मी क्रोधवशंगतः॥ पंचभिर्निशितैर्बाणैर्विव्याधोरसि केशवं॥ १८
सारथिं चास्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः॥ आजघान ध्वजं चास्य शरेणानतपर्वणा॥ १९॥ केशवश्चापितं षष्ट्युदो।
विराध मार्गणैः॥ धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः॥ २०॥ अथान्यद्धनुरादाय रुक्मि कृष्णजिघांसया॥ प्रादुश्चकारस राम०
तथा दिव्यान्यस्त्राणि वीर्यवान्॥ २१॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तस्य कृष्णो महाबलः॥ पुनश्चिच्छेद चापं च रथेषां च त्रिभिः शरैः॥ स २५६
सछिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च॥ उत्पपात रथाद्वीरो गरुत्मानिव वीर्यवान्॥ २३॥ तस्यापि पततः खड्गं चिच्छेद युधि
केशवः॥ नाराचैस्त्रिभिरक्रुद्धो बिभेदेनमथोरसि॥ २४॥ स पपात महाबाहुर्वसुधामनुनादयत्॥ विसंज्ञो मूर्छितो रा
जा वज्रेणेव हतो गिरि २५॥ तांश्च राज्ञः शरैः सर्वान्पुनर्विव्याध केशवः॥

तत्र स्थितस्ततिशेषः जामिनिपूज्यामहिषीः पलिकालिंदीकलिंदस्य सूर्यस्य पुत्रीं मित्रविंदां राजाधिदेव्यां पितृष्वसरिश्चावंत्या जातां॥ सत्यं

रुक्मिणं पतितं दृष्ट्वा व्यद्रवंत नराधिपः॥ २६॥ विचेष्टमाने तं भूमौ भ्रातरं वीक्ष्य रुक्मिणी॥ पादयोर्न्यपतद्भर्तुर्भ्रातुर्जीवितकांक्षिणी॥ २
ता मुत्थाप्य परिष्वज्य सांत्वयामास केशवः॥ अभयं रुक्मिणे दत्वा प्रायया स्वां पुरीं ततः॥ २८॥ वृष्णयोपि जरासंधं जित्वा चान्यांश्च पा
र्थिवान्॥ ययुर्हरिवंतीं हृष्टाः पुरस्कृत्य हलायुधं॥ २९॥ प्रयाने पुंडरीकाक्षे श्रुतर्वास्यैतसंयुगे॥ रुक्मिणं रथमारोप्य प्रययौ स्व
पुरं ततः॥ ३०॥ अनानीय स्वसारं तु रुक्मी वीर्यमदान्वितः॥ हीनप्रतिज्ञो नैच्छत्स प्रवेष्टुं कुंडिनं पुरं॥ ३१॥ विदर्भेषु तु वासार्थं निर्म
मे स्वं महत्पुरं॥ तद्भोजकटमित्येव बभूव विश्रुतं॥ ३२॥ तत्रस्थः स महातेजा दक्षिणां दिशमन्वशात्॥ भीष्मकः कुंडिनेष्वेव राजो
वास महाभुजः॥ ३३॥ द्वारकां चापि संप्राप्ते रामे वृष्णिबलान्विते॥ रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्तदा॥ ३४॥ ततः सह तया
रेमे प्रिययाप्रायमाणया॥ शीतये व पुरा राम पौलोम्येव पुरंदर॥ ३५॥ सा हि तस्याभवज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य भामिनी॥ पति
व्रता गुणोपेता रूपशीलगुणान्विता॥ ३६॥ तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश महारथान्॥ चारुदेष्णं सुदेष्णं च प्रद्युम्नं च महारथं ३७
सुषेणं चारुगुप्तं च चारुबाहुं च वीर्यवान्॥ चारुविंदं सुचारुं च भद्रचारुं तथैव च॥ ३८॥ चारुं च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा
धर्मार्थकुशला जास्ते तु कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः॥ ३९॥ महिषीः सप्त कल्याणीस्ततो न्या मधुसूदनः॥ उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलो
द्भवाः॥ ४०॥ कालिंदीं मित्रविंदां च सत्यां नाग्नजितीं तथा॥ अयोध्याधिपतेनग्नाजितपुत्रीं नग्नजितीं नाम्नां

हरि·
२५३

जांबवतः सुतां जांबवतीं रोहिणीं श्रुतकीर्त्योपि वृषसरिके केकया जातां जज्ञानिधां मद्रराजसुतां लक्ष्मणां मितिख्यवदिताव यः शैब्यस्य सुतां गांधार्यं विधां समं सहराक स्मिन्नेव सुकुन्ते मूर्त्ति त्रे देने ति भावं॥ इति पंचादशाधिकशततमः॥ सशतेषोडशाध्यायेप्र

सुतां जांबवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीं॥४१॥ मद्रराजसुतां चापि सुशीलां शुभलोचनां॥ सात्राजितीं सत्यभामां लक्ष्मणां जलहासिनीं॥४२॥ शैब्यस्य च सुतां तन्वीं रूपेणाप्सरसां समां॥ स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशामितविक्रमः॥४३॥ उपयेमे हृषीकेशः सर्वा भेजे च ताः समं॥ परार्ध्यवस्त्राभरणाः कामैः सर्वैः सुखोचिताः॥४४॥ जज्ञिरे तस्य पुत्राश्च सुता वीराः सहस्रशः॥ शास्त्रार्थकुशला सर्वे विख्ये वंतो महाबलाः॥४५॥ यज्वानः पुण्यकर्माणो महाभागा महाबलाः॥ इति हरिवंशे रुक्मिणीविवाहः॥ वैशं०॥ ततः काले व्यतीते तु रुक्मी मर्दितविग्रहः॥ दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिंदमः॥१॥ तत्राहूता हि राजानो राजपुत्राश्च रुक्मिणा समाजग्मुर्महावीर्या नानादिग्भ्यः श्रियान्विताः॥२॥ तत्राजगाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः॥ स हि तं चकमे कन्या स च तां शुभलोचनां॥३॥ शुभांगी नाम वैदर्भी कीर्तिद्युतिसमन्विता॥ पृथिव्यामभवच्छ्रपा तारुक्मिणास्तनया तदा॥४॥ उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु॥ वैदर्भी विरयामास प्रद्युम्नमरिसूदनं॥५॥ स हि सर्वास्त्रकुशलः सिंहः सिंहहनो युवा॥ राम·
२५७

प्रद्युम्नेतनूजयोः विवाहः कथ्यते तत्र रुक्मिणो नायतो वधः साकन्या रुक्मवत्य तीतं प्रद्युम्नं च कमे कामितवती सिंहसंहनन्य सिंहवद्दढांगः सर्वांगसुंदरो वाभ्यरंगरूपोपेते यः सिंहसंहनने ह सवचनात॥

नारायणनाडीयणपुत्री इंद्रसेना नाम्नी मुद्गलं प्रतियया जातकामानब्रूवतथे त्यर्थः हृत्तेसमा प्तेवयोन्वितो युवा॥ रुक्मंसंतिभं

रूपेण प्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोभवत्॥६॥ तयो रूपगुणोपेता राजपुत्री च सा भवत्॥ नारायणी विंद्रसेना जातकामं च तं प्रतिवृते स्वयंवरे जग्मुराजानः पुराणि ते॥ उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नोद्वारकां ययौ॥८॥ स तस्यां जनयामास देवगर्भोपमं सुतं॥ अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मण्यप्रतिमं भुवि॥ धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारगं॥ अथ वत्सपदा राजन्ननिरुद्धो वयोन्वितः॥१०॥ तदास्य रुक्मिणी पुत्रं श्राम तिं रुक्मसंनिभं॥ पौत्रार्थे वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा॥११॥ अनिरुद्धं गुणोदंतिं कृतबुद्धिरूपस्त॥ प्रीत्या च रुक्मिणेय स्य रुक्मिणि पश्चाप्यु पन्नदात्॥१२॥ विस्मृत्य नृप कृष्णेन वैरं त्यज्य महायशाः॥ ददामित्यब्रवीद्राजा रुक्मिणी पञ्जनमेजय॥१३॥ केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः संकर्षणेन च॥ अमेश्च वृष्णिभिः सार्धं विदर्भाभिः वलो ययौ॥१४॥ संयुक्ता तान्यत्रैव रुक्मिणः सुहृदश्च ये॥ आहूता रुक्मिणा तत्र ते तत्र जग्मुर्नराधिप॥१५॥ शुभेति यो महाराजन् कृते वा भिपूजिते॥ विवाहः सोनिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः॥१६॥ पाणौ गृहीते वैदर्भ्यास्ति निरुद्धेन भारत॥ वैदर्भ्या यादवानां च बभूव परमोत्सव॥१७॥ रेमिरे हृष्टमनस्ते तत्र पूज्यमाना यथा नरा अथास्मकानामधिपो वेणुदारुर्हारधी॥१८॥ च सद्गुप्त ववा चाणूरः क्राथश्चैवांशुमानपि॥ जयत्सेन कलिंगानामधिपत्यश्च महाबलः॥१९॥ पौंड्रश्च नृपतिः श्रीमान् नृपिकाधिपतिस्तथा॥ एते सं मं त्र्य राजानो दक्षिणापथवासिनः॥२०॥
सुवर्णतुल्यकांति॥ उपयक्रान्त्य नुरो धात्तस्य जत्य क्तास बलः बलदेवसेन्यां मांसहृवर्त्तमानः॥

रिंसवोरंतुमिछवः अनिपुणाः अचतुरः ग्रहंपणं अतिकुटिलः रुक्मी रिप्येविहेपनुदिजेनवानअविद्यः द्युतप्रियानभिज्ञः दुर्बलेः अ
गतेसंभ्रमेराजानोदाक्षिणापथवासिनः॥२४॥ अभिगम्याब्रुवन्सर्वे रुक्मिणं रहसि प्रभुं॥ नवानक्षेषुकुशलोबलवयंचापिरिरंसव॥ ३१
प्रियद्युतस्यरामोसावक्षेष्वनिपुणोपिच॥ तेनगवं तं पुरस्कृत्यजेतुमिछामतेवयं॥२२॥ इत्युक्तोरोचयामास रुक्मीद्युतंमहाबलः॥
तेस्तुशोकोचनंस्तंभोकुसुमेर्भूषिताजिरं॥२३॥ समंतेविवस्तुहृष्टिमिक्षावेदनवारिणा॥ तांप्रविरुप्ततः सर्वेस्नगनुलेपनाः॥२४॥
सौवर्णेषु आसनेष्वासांचक्रिरे विजिगीषवः॥ आहूतोबलदेवस्तु कितवैरक्षकोविदैः॥२५॥ बाढमित्यब्रवीत्हृष्टःसहदव्यामयपणता
निकृत्यतंजिगीषंतोदाक्षिणात्यानराधिप॥२६॥ मणिंमुक्तांसुवर्णंचतत्रानिन्युसहस्रशः॥ ततःप्रावर्तंतद्यूतंतेषांरतविनाशनं॥
२७॥ कलहायास्पदंघोरंदुर्मतीनांनृयावहं॥ निष्काणांतुसहस्राणिसुवर्णस्यदशादितः॥२८॥ रुक्मिणासहसंपातंबलदेवोग्रहंददौ
तंजिगायततोरुक्मीयतमानंमहाबलं॥२९॥ तावदेवापरंभूयोबलदेवंजिगायस॥ असत्तजियमानस्तुरुक्मिणाकेशवाग्रजः
३०॥ सुवर्णकोटीजयाद्यग्रहतस्यमहात्मनः॥ जितमित्येवहृष्टोयतमाहतिरमारषत॥३१॥ श्लाघ्यमानस्तुचिक्षेपसेहसन्मुशलायु
युधं॥ अविद्योदुर्बलःश्रीमानदिरण्यममतेमया॥ ३२॥ अजेयोबलदेवोयमक्षद्युतेपराजितः॥ कलिंगराजस्तुश्रुत्वाप्रजहासस
प्रजंतदा॥३३॥ दंतानप्रदर्शयनहृष्टस्तत्राक्रुद्धहलायुधः॥ रुक्मिणश्चवचश्रुत्वायराजयनिमित्तजं॥ ३४॥

प्रगल्भः श्रीमान् बहुधनश्चादिरण्यंपणीकृत्य जितः कलिंगराजोजयरूपेण हृष्टहसिवान्॥

अधिपांसुलेउक्तरजस्केवातुरस्केचतुर्भिरस्केःऋादुनेस्मयन्उपहमन्उवाचे यरुषंगःअनुक्तेवचेवेनंकेवलेनकर्मणापि
प्राप्तोभवतिपराजयमितिशेषःमायमाहमनसैतिउरुणाम्यतिमहताअष्टपदेनवस्तमाणतोतत्र यसत्यपराहूत्यउपसत्ये

निगृह्यमाणस्तीव्राणिवाग्निरोषमकसून॥ रोषयामारयाहासजितरोषोपिधर्मवित्॥ ३५॥ संक्रुद्धोधर्षणंप्राप्यरोहिणेयोमहाब
लः॥ धैर्यात्मनःसंनियमततोवचनमब्रवीत्॥३६॥ दशकोटिसहस्राणिग्रहणकोममापरः॥ एकंसंपरिगृह्णत्वपातयत्वानराधिप
॥३७॥ कृष्णत्वाल्वनजोहिताह्वरेरोस्मिंस्त्वधिपांसुले॥ इत्येवमाकयामासरुक्मिणंरोहिणीसुतः॥ ३८॥ अनुक्त्वावचनंकिंचिदहमिस
ब्रवीत्पुनः॥ अहानरुक्मितततोहृष्टपातयामासपार्थिव॥३९॥ वातुरिक्तेतुनिर्वृत्तेनिर्जितःसमाराधिपः॥ बलदेवेनधर्मेणनेतुवा
वततोबलं॥४०॥ धैर्यात्मिनःसंनियमनसकिंचीदुवासह॥ बलदेवंततोरुक्मीमयाजितमितिस्मयन्॥४१॥ बलदेवस्तुतद्धुता
जित्यंवाक्यंनराधिपः॥ गर्जेद्ध्वसंस्तस्मकर्षश्रेपकर्षणस्ततः॥४२॥ नृपःक्रोधसमाविष्टोनोत्तरंव्याजहारसः॥ ततोगंभीरनि
र्घोषावागुवाचाशरीरिणी॥४३॥ बलदेवस्यतंक्रोधंवर्धयतीमहात्मनः॥ सत्यमाहबलःश्रीमानधर्मेणेषपराजितः॥४४॥ अ
नुक्त्वावचनंकिंचित्प्राप्तोभवतिकर्मणा॥ ममसासमनुज्ञातंतनृपादित्यवगम्यतां॥४५॥ संकर्षणस्तदोत्थायसौवर्णेनोरुणाव
लो॥ जघानाष्टापदेनैवप्रमथ्ययदुपुंगव॥४६॥ रुक्मिणंभ्रातरंजेष्ठंनिष्पिष्येषमहीतले विवादेकुपितोरामोरुक्मिणंक्रूर
भाषिणं॥४७॥ जघानाष्टापदेनैवप्रमथ्ययदुपुंगव॥ तिवातदासंधिरार्षःकलिंगधिपतिर्जयिरूपेनस्म॥

निकृतप्रज्ञेकपरमतिंकृतो ग्राह्यपारगे नित्ययाजिनि सत्रिणि ॥ इति षोडशाधिकशततमः ॥ सप्तदशाधिकेध्याये शते त्रिवनिका

ततोपसत्यसंक्रुद्धः कलिंगाधिपतेरपि ॥४८॥ दंतान्वभंजसंरब्धादुन्ननादचसिंहवत् ॥ खड्गमुद्यम्यतो सर्वांस्त्रासयामासपार्थिवः
स्तंभंसमायासोवर्णमुत्पाद्यवलिनांवरः ॥ गजेंद्रइवतंस्तंभंकर्षन्पंकर्षणास्ततः ॥५०॥ निर्जगामसमहाराजनाशयामासकेश्चि
कान् ॥ रुक्मिणंनिकृतिप्रज्ञंसहसायादवर्षभः ॥५१॥ वित्रास्यद्विषतःसर्वान्सिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ जगामशिबिरंरामस्वयंचैवकृ
ताशनः ॥५२॥ निवेदयतकृष्णायतत्रसर्वंयथाभवत् ॥ नोवाचसतदाकृष्णःकिंचिद्रामंमहाद्युतिः ॥५३॥ रुक्मिणीचततःश्रुता
निहतंभ्रातरंप्रियं ॥ निगृह्यचतदात्मानंक्रोधादश्रूण्यवर्तयत् ॥५४॥ नहतोवासुदेवेनयःपूर्वंपरवीरहा ॥ सरामकरमु
क्तेननिहतोद्युतमंडले ॥५५॥ अष्टापदेनबलवान्राजावज्रधरोपमः ॥ तस्मिन्हतेमहावीर्येनृपतौभीष्मकात्मजे ॥५६॥
द्रुममागच्छतुल्येवैद्रुमभंगिवशिष्यते ॥ कृतोवयुद्धकुशलेनित्ययाजिनपातिते ॥५७॥ वृष्णयश्चांधकाश्चैवसर्वेविमनसोऽ
भवन् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंरुक्मिणोनिधनंयथा ॥५८॥ वैरस्यचसमुत्थानंवृष्णिभिर्भरतर्षभ ॥ वृष्णयोपिमहाराजअ रामं॰
नाम्याद्यायधन्यानाद्यायसर्वशः ॥५९॥ रामकृष्णौसमाश्रित्यययुर्द्वारवतींपुरीं ॥ इतिहरिवंशेरुक्मिवधः ॥ ॥जन
मेजयउ० ॥ एवंतुभूयविप्रर्षेबलदेवस्यधीमतः ॥ महात्म्यंश्रोतुमिच्छामिशेषस्यधरणीधृतः ॥१॥ अतीवबलदेवंतंतेजो २५९
राशिमनिर्जितं ॥ कथयंतिमहात्मानंयेपुराणविदोजनाः ॥२॥ ऽप्यतेबलदेवस्यमहात्म्यंभूरिभाग्यवतोप्रियं ॥१॥

हविप्रमेधाविन्प्रथिताःप्रख्याताःभीमोभीमसेनःभीमपराक्रमः रुद्रविक्रमःनागसाह्वयेगजसमाननाम्निहस्तिनापुरे

तस्यकर्माण्यहंविप्रश्रोतुमिच्छामितत्वतः ॥ अनंतंयंविदुर्नागमाद्यंदेवंमहौजसं ॥३॥ वैशं० ॥ पुराणोनागराजोसौपद्मनेत्रधरणी
धरः ॥ शेषस्तेजोनिधिःश्रीमान्कंप्यपुरुषोत्तमः ॥४॥ योगाचार्योमहावीर्योविदमंत्रमुख्योबली ॥ जरासंधगदायुद्धेजितवा
सोनचावधात् ॥५॥ बहवश्चैवराजानःपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ अन्वयुर्मागधंसर्वेतेचापिविजिताःरणे ॥ नागायुतबलप्राणो
भीमोभीमपराक्रमः ॥ असहृद्बलदेवेनबाहुयुद्धेपराजितः ॥७॥ दुर्योधनस्यकन्यांतुहरमाणोभ्यगह्वलात् ॥ शंबोजांबव
तीपुत्रोनगरेनगसाह्वये ॥८॥ राजभिःसर्वतोरुद्धोहरमाणोबलात्किल ॥ तदुपश्रुत्यसंक्रुद्धोआजगाममहाबलः ॥९॥ रामस्त
स्यनुमोक्षार्थमागतोनालभद्यतं ॥ ततश्चक्रोधबलवान्नद्भुतंचाकरोन्महत् ॥१०॥ अनिवार्यमभेद्यंचदिव्यमप्रतिमंबली
॥ लांगलास्त्रंसमुद्यम्यब्रह्मदंडनिभंस्थितं ॥११॥ प्राकारवप्रेविन्यस्यपुरस्यसमहाद्युतिः ॥ पश्चिमुमिच्छन्नागाख्यंनगरंकौरवस्य
तत् ॥१२॥ तदाघूर्णितिमालस्त्रपुरंदुर्योधनोनृप ॥ सांबंनिर्यातयामासभार्यातस्यधीमतः ॥१३॥ हेतोऽनिष्पंतदात्मानरामस्यसुम
हात्मनः ॥ गदायुद्धेकुरुपतिर्शिष्यंजग्राहतंचसः ॥१४॥ ततःप्रभृतिराजेंद्रपुरमेतद्विघूर्णितं ॥ आवर्जितमहोभातिगंगामभिमु
स्वंनृप ॥१
मर्थःप्राकारमूलेप्राविनस्यावष्टंभेनिर्यातिमासनिवेदयामास ॥ विघूर्णितंभ्रमद्विस्त्रावर्जितंनतमिव ॥ २

हरि.

३६०

नगमूर्द्धनिनाताग्रेयतश्चारुण्यानद्यद्भुतंमित्यर्थः॥ इत्यसप्तदशाधिकशततमः॥ सज्ञातेष्टदशोध्यायेसुरेंद्रकृत्यमकृत्यमब्रवीत्
कुंडलापहृतिमाहत्रुनिबर्हणः॥तैरितिप्रसिद्धैर्यद्वभिः प्रत्ययेस्तनमनसिधतवान्॥पुंडरीकाक्षोवाप्रतिपंप्रतिकूलंत्रोयानिर
लानिप्रत्ययतःप्रापविविधानिवचसूनिवप्रत्ययपद्यतःतस्मादृत्रुनिर्कृता नृराक्षसाप्रत्यवारयतद्धतवानराक्षसैःशाहारयदि
इदमत्यद्भुतंकर्म्मणमस्यप्रथितंभुवि॥नोडारेकथितंराजन्यत्कृतंशौरिणासह॥१६॥प्रलंबंमुष्टिनैकेनयकृघानहलायु
धः॥धेनुकंचमहाकायंविक्षेपनगमूर्द्धनि॥१७॥सहस्रायुपपानोथंदितेयोगर्द्दनरूपधृक्॥लवणजलगमानहानद्भुतज
लवेगतरंगमालिनी॥नगरमनिमुरवीयदाहृताहलविधनायमुनायमस्वसा॥१८॥ बलदेवस्यमहात्म्यमेततेकथितंमया
अनंतस्याप्रमेयस्यशेषस्यसुमहात्मन॥१९॥ इतिपुरुषवरस्यसौरिणोबहुविधमुत्तममन्यदेवच॥यदकथितमिहाद्यक
र्म्मतेतरुपलस्वपुराणविस्तरात्॥२०॥ इतिखिलेषुहरिवंशे॥जनमेजयउ०॥प्रत्येत्यद्धारकांविष्णुर्हत्वेनरुक्मिणीवीर्यवा
न्॥अकरोद्यन्महाबाहुस्तन्मेवदमहामुने॥१॥ वैशं०॥ सतैःपरिवृतःश्रीमान्पुरंयादवनंदन॥द्वारकांकाराविस्तुप्रत्यवे
स्तवीर्यवान्॥२॥प्रयप्रयुतरत्नानिविविधानिधनानिच॥यथार्हंपुंडरीकाक्षोनेकृतान्यन्यस्यवारयत्॥३॥तत्रवि
घ्नंचरंतिस्मदैतेयाःसहदानवैः॥ स्वर्थःमूर्त्तिलिंगस्थःमूर्त्तास्वरूपेणलिंगंप्रकाशकंमूर्त्तिलिंगमाज्योतिषंपुरंतत्रस्थःयदामू
र्त्तिःशरीरलिंगंप्रतापःताभ्यांतिष्ठतितथासःसर्वदेवाधिदेवानां अधिउपरिवर्त्तमानोऽबाधकस्यशावेकंच॥

राम०

२६०

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

स्वष्टविष्किकर्म्मणः भौमः भूमिपुत्रोनरकः केशेरुनाम्नाचतुर्दशीचतुर्दशसंख्यापूराणींसर्वश्रेष्ठमित्यर्थः॥उपाहरिष्यंतिउपाहरंति
त्यर्थैः॥तत्रहृतमात्रेताधिचक्रारनखुभुजेएकविंशत्तानिचेतिशताधिकेद्देसहस्रेएकवेणीधराःअकृतसीमताकुमार्यइत्यर्थः॥
मणिपर्वतंमणिमयाःपर्वताःप्राचीरार्थंयस्यायस्मिन्तत्सुरवरे॥ अलकायांप्राग्ज्योतिषेत्रदेशेनरकेणापिदेवबध्यवकृतता
तान्त्रपानमहाबाहुदेवदत्तान्महासुरान्॥५॥विप्रेवास्याकरोन्नवरकोदानवस्यच॥त्रासनसुरसंघानांदेवराजरिपुर्महान्॥
सवभौमलिंगमध्यस्थःसर्वदेवाधिबाधितः॥देवतानामृषीणांचप्रतीपमकरोत्तदा॥६॥त्वष्टुर्दुहितरंभौमकशेरुमगमत्तदा॥ज
गरूपेणजयाहरुचिरांगीचतुर्दशः॥७॥प्रमथ्यतांवरोरोहांनरकोवाक्यमब्रवीत्॥नष्टशोकभयोमोहात्प्राग्ज्योतिषपतिस्त
दा॥८॥यानिदेवमनुष्येषुरत्नानिविविधानिच॥विभर्त्तिचमहीकृत्स्नासागरेषुचयद्वसु॥९॥ अद्यप्रभृतितानीहसहिताःसर्वनिकृताः
ममैवाहरिष्यंतिदैत्याश्चसहदानवैः॥१०॥ म॰ रावमुत्तमवस्त्राणिरत्नानिविविधानिच॥११॥सजहारतदाभौमस्तद्धनाधिकारसः
१२॥गंधर्वाणांचयाःकन्याजहारनरकोबली॥यास्यदेवमनुष्याणांसप्तचाप्सरसांगणा॥१३॥चतुर्दशसहस्राणिएकविंशत्तता
निच॥एकवेणीधराःसर्वासतांमार्गमनुव्रताः॥१४॥ तासांपुरवरंभौमोकारयन्मणिपर्वते॥ अलकायामदीनात्मामुरोस्वविं
षयंप्रति॥१५॥ताश्चप्राग्ज्योतिषपतिंमुरोश्चैवदशात्मजाः॥नैऋताश्चयथामुख्यायाजयंतउपासते॥१६॥

वो

तमुरोर्देत्यस्यस्वविषयंप्रति स्वालयानिमुरंमुरोर्दशात्मजाःनैऋताश्चान्यारक्षसाःताकसायाभयंतोरक्षतःप्राग्ज्योति
षपतिंभौममुपासतइत्यन्वयःसएषनरकःतमसःपारेप्रायस्यजवणोदस्तीरोपारत्वमापेक्षिकंवर्त्ततइतिशेषः॥

हरि
२६१

नवासुरगणैर्गोरित्यादिश्लोकद्वयं वाक्यं धर्षयिष्यामासेति कुंडलहरणेन आदेवयाने आदित्यमंडलपर्यंतं पंथानमंतरिक्षमावृत्य स्थाउ
पस्थितः अवस्थितः सुकृतिनां साधूनां स्वर्गगाणां निवासस्थानं वासववासवस्त्वयात्‌ इंद्र भवनात्‌ महार्णवे नक्षीरोदेन परिक्षिप्तां परिवे।

सरोषतमसः पारे वरदत्तो महासुरः॥ नवासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म्मतत्पुरा॥ १७॥ कृतपूर्वं तदा घोरं यदकार्षीन्महासुरः॥
आदितिं धर्षयिष्यामास कुंडलार्थं महासुरः॥१८॥ यं महीसुषुवे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरं॥ द्वारपालश्चत्वारस्तस्यासन्युद्धदु
र्म्मदाः॥१९॥ हयग्रीवो निसुंदश्च वीरः पंचजनस्तथा॥ मुरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तो सुरो महान्‌॥२०॥ आदेवयानमावृत्य पंथा
नं समुपस्थितः॥ वित्रासनं सुकृतिनां विरूपैः राक्षसैः सह॥२१॥ तद्वधार्थं महाबाहुः शंखचक्रगदासिमान्‌॥ जातो वृष्णिषु दे
वक्यां वसुदेवाज्जनार्दनः॥२२॥ तस्याथ पुरुषेंद्रस्य लोके प्रथिततेजसः निवासो द्वारका देवैः रूपायाउ पपादिता॥२३॥ अ
तीव हि पुरी रम्या द्वारका वासववक्षयात्‌॥ महार्णवपरिक्षिप्ता पंचपर्वतशोभिताः॥२४॥ तस्यां देवपुराभायां सभा कांचनतो
रणा॥ सदाशार्हीति विख्याता योजनायामविस्थिता॥२५॥ तत्र वृष्ण्यंधकाः सर्वे रामकृष्णपुरोगमाः॥ लोकयात्रामिमां कृत्स्नां
परिरक्षंत आसते॥२६॥ तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ॥ दिव्यगंधो ववौ वायुः पुष्पवर्षं पपात ह॥२७॥ ततः किल
किलाशब्दः प्रभाजालाभिसंवृतः॥ मुहूर्तमंतरिक्षे भूततो भूमौ प्रतिष्ठितः॥२८॥ मध्ये तु तेजसस्तस्य पांडुरं गजमास्थितः
वृतो देवगणैः सर्वैर्वासवः समदृश्यत॥२९॥ रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यंधकगणैः सह॥ प्रत्युद्ययुर्महात्मानं पूजयंतः सुरेश्व
रं॥३०॥
स्थितालोकयात्रां रूपं लोकमर्यादां प्रभाजालाभिसंवृतः उद्योतसमूहैः सर्वतो वृतः

राम०
२६१

नैर्ऋतराक्षसः स्वभावः मोहाद्वरदर्पितः सत्यभामा सहायवान्‌ निति द्रष्टव्यायर्थं वास्य मतौ विहितत्वाद्रूपस्य भामायाः पृथिव्यां शा

सोवतीर्णं गजाद्रूपं परिष्वज्य जनार्दनं॥ सस्वजे बलदेवं च तं च राजानमाहुकं॥३१॥ पूजितो रामकृष्णाभ्यां भाविवेशाश्य मंत्रम
तत्रासीनो स्पर्शकृत्यस भास्यां सुरेश्वरं॥३२॥ अथादिसमुदाचारं प्रसंगश्लाघया विधि॥ ॥वैशं०॥ ॥ अथोवाच महातेजा
वासवो वासवानुजं॥ ३३॥ सांत्वपूर्वकरेणाश्व संस्पृश्य वदनं शुभं॥ देवकीनंदन वचः शृणु मे मधुसूदन॥३४॥ येन त्वामि
गतोस्म्याद्य कार्येणामित्रकर्शन॥ नैर्ऋतो नरको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः॥३५॥ अदित्याः कुंडले मोहाद्राजेंद्रितिनंदनः॥ दे
वानां वै प्रियेनित्यमृषीणां च समावर्त्तते॥३६॥ तव वै वांतरं प्रेक्ष्य जहि तं पापपुरुषं॥ अयं त्वां गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामग
३७॥ कामवीर्यो नीतेजस्वी वैनतेयोंतरिक्षगः॥ अवध्यः सर्वभूतानां भौमः सनरकोसुत॥३८॥ निषूदयित्वा तं पापं क्षिप्रमागंतु
मर्हसि॥ इत्युक्तः पुंडरीकाक्षो देवराजेन केशव॥३९॥ प्रतिजज्ञे महाबाहुर्नरकस्य निवर्हणं॥ ततः स देवशार्ङ्गेण शंखच
क्रगदासिमान्‌॥४०॥ प्रतस्थे गरुडेनाथ सत्यभामा सहायवान्‌॥ क्रमेणास्कंधाद्रूपमारुरोह स वासवः॥४१॥ पश्य
तां यदुसिंहानामूर्द्धमाचक्रमे बली॥ वारणेंद्रगतः शक्रो गरुडस्थो जनार्दनः॥४२॥ विहूरतात्मकाशाते सूर्यचंद्रमसा वि
व॥ अथांतरे ते गंधर्वैरप्सरोभिश्च केशव॥४३॥ स्तूयमानो यशाकश्चैकमेणांतरधीयत॥ समाधियेन कर्तव्ये वास
वो विबुधाधिपः ४४
त्वातदाज्ञये नंदहनिष्यामिति॥ समस्कंधान्‌ आवाहादिवायुविषयात्‌ सगरुड॥

अग्न्यान् अप्नगान् क्षुरांतान् तीक्ष्णाग्रान् मौरवान् मरुर्जोदहि विशेषतः निर्मितान् षट् सहस्रान् षट् सहस्रसंख्याकान् सकृत्वह
स्वमेव मनवनं प्राप्त कृष्ण प्राग्ज्योतिषं प्रति॥ यत्रानिल हतो वायुः प्रतिलोमं विवीत दा॥४५॥ ततो भ्रमरवे मेघे वज्र मुरगिने चर
त्तगो नसमनुप्राप्तो दिवमागाकाशगेनवे॥४८॥ दूरादेव वतान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्थिता॥ अपरूपत्स्वं तत्र हरि दृष्ट्वा स्वरयवाहनं
४७॥ सोग्यानर होगणान्हत्वा नरकस्य महासुरा। क्षुरांतान्मौरवान्पाशान् खड्ग हस्तान्ददर्श हि॥४८॥ संछिद्य पाशांस्तं वस्त्रान्सु
रुहत्वा सबांधवे॥ शिलासंघात निकम्पनि सुंदमवपोथयन्॥४९॥ यः सहस्रं समास्त्रेकः सर्वान्देवानयोधयन्॥ तेन घा
नमहाघोरं हयग्रीवं महासुरं॥५०॥ अपारतेजा दुर्धर्षः सर्वयादवनंदन॥ मध्ये लोहित गंगस्य भगवान्देवकीसुत॥५१॥ उ
दकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः॥ हत्वा पंचनदं चैव नरकस्य महासुरं॥५२॥ ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दिप्यमानमिवा
श्रियं॥ पुरमासादयामास युद्धं तत्राभवन्महत्॥५३॥ यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ॥ नानाप्रहरणाकीर्णं तिष्ठा घोर
मभवत्तत्॥५४॥ ततः शार्ङ्ग विनिर्मुक्तैर्नाना वर्णैर्महासुर॥ गरुडस्थो महाबाहुर्निजघान महासुरः॥५५॥ मुहुर्लांगल निर्भिन्ना
शंख शक्ति निपातितः॥ विनेशुर्दानवास्तत्र समासाद्य जनार्दन॥५६॥ केचिच्चक्राग्नि निर्दग्धा दानवा पेतुरंबरात्॥ संनि
कर्षगता केचिद्रुदास्त्र विक्षितानन॥५७॥

तत्स पेक्षयामाह॥ मध्ये लोहित गंगस्येति॥ उदकायां उदक परिसायां विरूपाक्षं विरूपाक्षं निधा
नं

अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतप॥ निहत्य पुरुषव्याघ्र प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत्॥५८॥ तत्रासान्नरकेणास्य पुद्धपरमदा
रुणं॥ यद्यपमासे न वस्याभितन्मे निगदतः शृणु॥५९॥ आसनः सुरसंघानां नरकः पुरुषोत्तमं॥ योधयामास तेजस्वी मधुव
न्मधुसूदनं॥६०॥ तद्युद्धमभवद्घोरं घोररूपेणाराक्षसा। शत्रुर्यात महाघोरं नरकेण महात्मनो॥६१॥ पन्देनिलगतो वायुः प्र
तिलोमं ववौ तदा॥ ततो भ्रमरवे मेघे वज्रमुरगिने चर॥६२॥ त्तगोनसमनुप्राप्तं दिवमाकाशगेनवे॥ हूरादेव तुतं दृष्ट्वा
प्रययुर्यत्र ते स्थिताः॥६३॥ अपरूपत्स्वं तत्र हरि हस्त्यस्वरयवाहिनं॥ क्षुरांतान्मौरवान्पाशान् षट्सहस्रान्ददर्श ह॥६४॥ दे
शं०॥ गरुडस्योपरि श्रीमान् शंख चक्र गदासिनृत्॥ विद्युल्लीजांबुदाकारं पीतवासा चतुर्भुजः॥६५॥ वनमाला कुलो
रस्कः श्रीवत्सेपेरु प्रभोरसा॥ किरीटमूर्ध्नि सूर्याभस्म विघुदिव चंद्रमा॥६६॥ ज्याविहृतमहाशार्ङ्ग श्रूयते शनि निस्वनः॥ शा
नाव दानवास्सर्वे स्वयं विष्णुरिहागतः॥ क्रोधाद्युधिर रक्ताक्षो मुरकालांतकप्रभः॥ अभ्यधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासु
रः॥६८॥ विक्षेप समहा शक्तिं वज्र कांचन भूषितं॥ तामापतंतीं शक्तिं तु महोल्कां ज्वलितामिव॥६९॥ समाधाय समं
श्रैव क्षुरकल्पं स्वजनार्दन॥ द्विधाछिन्नत्क्षुरप्रेण वासुदेव सवीर्यवान्॥७०॥ शक्तिं विछेद तत्रासो विष्णुसंजइवाभव
त्॥ पुनस्तु क्रोध रक्ताक्षो मुरुगृह्य महागदा॥७१॥ इंद्राशनिरवेदेगा विस्पष्ट इव निस्वनः॥ आकर्णमुक्तं विक्षेप स्वर्ण
चंद्र सुरोत्तमः॥७२॥ मध्यदेशे तु विछेद गदां तां रुक्मभूषितां॥ पुनर्विछेदन भल्लेन दानव पश्यशिरोरणे ७३

संछिद्यमानान्रूपवांस्तोमुरुद्धास्त्वपबांधवं॥सोऽग्यावरत्तोगणान्हत्वानरकस्यमहाबलान्॥७४॥शिलासंघानतिक्रम्य
भगवान्देवकीसुतः॥अपश्यद्दानवेंद्रेऽस्मिन्निसुंदंचमहाबलं॥७५॥हयग्रीवंचदितिजंतथान्यंश्चित्रयोधिनं॥रोधयामा
सतंमार्गंस्वसैन्येनमहाबलः॥७६॥निसुंदोबलिनांश्रेष्ठोरथमारुह्यसत्वरं॥जग्राहकार्मुकंदिव्यंहेमदंडंदुरासदं॥७७॥
विव्याधदशभिर्बाणैर्निसुंदोमधुसूदनं॥केशवश्चापिसमस्याविव्याधनिशितैःशरैः॥७८॥अप्राप्तांश्चांतरिक्षेतान्सर्वांश्चि
च्छेदमाधवः॥सैन्यसर्वंशौनिकाक्रांतंसमंतात्पर्यवारयत्॥७९॥शरजालेनमहताछाद्यमानासुरोत्तमं॥दृष्ट्वातान्दान
वान्सर्वान्सक्रोधोमधुसूदनः॥८०॥ततोदिव्येनचास्त्रेणपार्जन्येनजनार्दनः॥महताशरवर्षेणवारयामासतद्बलं॥
८१ पंचपंचशरैस्तेषुएकैकेषुचतान्बहून्॥पार्जन्यस्यप्रभावेनासर्वान्मर्मस्वताडयत्॥८२॥विद्रुतेष्वथदैत्येषुत्रस्तानश्रा
न्तोदानवारणे॥स्वसैन्यंविद्रुतंदृष्ट्वानश्चक्रामपुनर्मृधे॥८३॥विसृजंछरवर्षाणिछादयामासकेशवं॥नविभातिरणे
सूर्योनापिसोमदिशोदश॥८४ शरैःसंछादयामासनिसुंदोगरुडध्वजं॥सावित्रेनामदिव्यास्त्रंजग्राहपुरुषोत्तम
॥८५॥तेनबाणेनतत्क्षणाच्चिच्छेदभगवान्हरिः॥बाणोर्वाणैस्तुसंछिद्यतस्यकृष्णोमहाबलः॥८६॥छत्रमेकेनबाणे
नरथेषांचत्रिभिःशरैः॥पुनश्चिच्छेदतानश्वांश्चतुर्भिश्चतुरःशरैः॥८७॥सारथिंपंचबाणेनध्वजमेकेनचिच्छिदे॥

शरेणकेनपुनःकृष्णःसुतीक्ष्णेननिशितेनवै॥८८॥शिरश्चिच्छेदतस्यैवनिसुंदस्यसुरोत्तमः॥यःसहस्रंसमास्त्वेकःसर्वान्देवानयोजयत्॥
८९॥निसुंदंपतितंदृष्ट्वाहयग्रीवप्रतापवान्॥शिलांप्रगृह्यतत्सांनुतोलयामासदानवः॥९०॥अविध्यसहसायुक्तःशिलांशैलसम
प्रभः॥गृहीतांदिव्यपार्जन्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः॥९१॥दिव्यास्त्रेणशिलांविष्णुःसमथाकृतवांस्तदा॥तच्छिद्यास्त्रमहद्वास्यपात
यामासभूतले॥९२॥ततस्तेशार्ङ्गनिर्मुक्तैर्नानावर्णैर्महासुरैः॥यथादेवासुरेयुद्धेभ्रमवद्भरतर्षभ॥९३॥नानाप्रहरणाकी
र्णंतिथाघोरमवर्त्तत॥गरुडस्थोमहाबाहुर्निजघानमहासुरान्॥९४॥महालांगेजनिर्भिन्नाशास्त्रखड्गनिपातिता॥विनेदुर्दा
नवासर्वेसमासाद्यजनार्दनं॥९५॥केचिच्छाग्निनिर्दग्धादानवापेतुरंबरात्॥सन्निकर्षगताचैतिक्रतासुविकृताननाः
॥९६॥असृजंशरवर्षाणिवृष्टिमंतइवांबुदः॥विकृतांगासुराःसर्वेकृष्णबाणप्रपीडिताः॥९७॥शोणिताक्ताश्चदृश्यन्तेपुष्पित
इवकिंशुकाः॥व्यदृश्यंतसुविस्त्रस्ताभग्नाश्चचित्रयोधिनः॥९८॥पुनश्चक्रोधरक्ताक्षोवायुवेगेनदानवः॥दशग्राममोछितंवृक्षंस
मारुह्यविनस्यतिं॥९९॥वृक्षमुत्पाट्यवेगेनप्रगृह्यतमधावत॥चिक्षेपसुमहावृक्षंशीघ्रयातुघनाकृतिः॥१००॥वृक्ष
वेगानिलोद्धूताश्चश्रुवेशुमहास्वनः॥ततःशरसहस्रेणतरमाणोमजनार्दनः॥१॥नैकध्यातंप्रतिच्छेदंचित्रमक्लिनमाकृति॥
पुनश्चैकेनबाणेनहयग्रीवशरोरसि॥२॥विव्याधस्तनयोर्मध्येसायकोज्वलप्रभः॥विवेशसोतिवेगेनहृदंभित्वाविनिर्गतः

हरि॰
२६४ तं जघान महाघोरं हयग्रीवं महासुरं ॥ अपारतेजा दुर्धर्षः सर्वयादवनंदनः ॥४॥ मध्ये लोहितगंगस्य भगवान्देवकीसुतः ॥
उदकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः ॥५॥ अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतपः ॥ निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपा
द्रवत् ॥६॥ हत्वा पंचजनं नाम नरकस्य महासुरः ॥ ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दिप्यमानमिव श्रिया ॥७॥ पुरमासादयामास युद्धं
तत्राभवन्महत् ॥ ततः प्रध्माप्य तं शंखं पांचजन्यं महाबलः ॥८॥ शुश्रुवे सुमहत्सत्र्ह्वः संवर्त्तनिनदो यथा ॥ श्रुयते त्रिषु लो
केषु भीमगंभीरनिस्वनः ॥९॥ तं श्रुत्वा नरकस्त्वासीत् क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ लोहचक्राष्टसंयुक्तं त्रिनल्वप्रतिमं रथं ॥१०॥ रत्न
कांचनचित्राढ्यं वेदिकाभोगविस्तरं ॥ वज्रध्वजेन महता कांचनेन विराजतं ॥११॥ हेमदंडपताकाढ्यं विडूर्यमणिकूबरं ॥
युक्तमश्वसहस्रेण रथं परमदुर्जयं ॥१२॥ लोहजालस्य संछन्नं चित्रस्रक्तिविराजितं ॥ रथमध्यगते वीरः ससंध्य इव भास्करः
॥१३॥ नानाप्रहरणाकीर्णं रथं हेमपरिष्कृतं ॥ वक्त्रैर्घोरैश्छदमिंद्रवणं मीनदसुक्षानजतुल्यतेजा ॥ किरीटमूर्ध्नि फि रामु॰
ताङ्गनाभः कर्णांतिथा कुंडलैर्यो ज्वलिं ॥१४॥ धूम्रवर्णा महाकाया रक्ताक्षा विकृताननाः ॥ नानाकवचिनः सर्वे दैत्यदानव २६४
राक्षसाः ॥१६॥ खड्गधर्मधराः केचित्केचित्तूणधनुर्धराः ॥ शक्तिहस्तास्तथा केचित्शूलहस्तास्तथापरे ॥१७॥ गजवाजिमहौ
घैश्च वलयं तस्य मेदिनि ॥ निर्ययुर्नलगराभूरासुसन्नद्धप्रहारिणः ॥ १८॥

हतो दैत्यगणैः सार्द्धं नरकः कालसंन्निभः ॥ भेरीशंखमृदंगानां पणवानां सहस्रशः ॥१९॥ वाद्यमाना निशुश्राव जीव नूतनदोपमः
यतः कृष्णस्ततो गत्वा सर्वे ते विकृताननः ॥ परिवार्य गुरुत्मंतं सर्वेषु ध्वंतसंगता ॥ महताछादयामासुः शरवर्षेण सैनिकाः ॥२१॥ श
क्तिशूलगदाप्रासैस्तोमरैः सायकान्बहून् ॥ श्याकाशं छादयामासुर्विमुंचंतः सहस्रशः ॥२२॥ कृष्णः कृष्णोंबुदाकारः शार्ङ्गं गृह्य धनुस्त
नः ॥ विस्फार्य सुमहद्बापं धनुर्जलदनिस्वनं ॥२३॥ असज्यसरवर्षाणि दानवानां जनार्दनः ॥ शरवर्षेण तं श्रेष्ठं स्वंदस्यत्यमहाद्भुत
त् ॥ तद्युद्धमभवद्घोरं घोररूपेण रक्षसा भगवान्सूद्धा श्वते सर्वे कृष्णबाणप्रपीडिताः ॥२५॥ केचिछिन्नभुजाश्चैव कृष्णबाणप्रपी
डिता ॥ केचिछिन्नभुजाश्चैव छिन्नगृवा शरोननाः ॥२६॥ केचिश्चक्रदिन्नाछिन्नाः केचिच्छराणादितोरसः ॥ केचिद्विधा कृताः शस्त्रा
गजाश्चैव रथवाहनाः ॥२७॥ केचित्कौमोदकीभिन्नाः केचिचक्रविदारिताः ॥ एवं विमथिताः सर्वे नराश्च रथवाहिनः ॥२८॥ तत्रासीन्न
रकेणाथ युद्धं परमदारुणं ॥ यच्च पमासेन वक्तामितन्मे निमर्श्रृणु ॥२९॥ त्रासनः सुरसंघानां नरकः पुरुषोत्तमं ॥ योधया
मास तेजस्वी मधुवन्मधुसूदनः ॥३०॥ क्रोधरक्तांतनयनो नरकः कालसंनिभः ॥ जग्राह कार्मुकं वीरः शक्रचापमिवोछ्रितं ॥३१॥
ततो र्धकिरणप्ररव्यं बाणं जग्राह केशवः ॥ छिन्नेनास्त्रेण समरे पूरयामास तं रथं ॥३२॥ उत्तमास्त्रं महापातं मुमोच नरकोबली
वज्रविस्फूर्जिताकारमायांतं वीक्ष्य केशवः ॥३३॥ चिच्छेद सहसा मध्ये शार्ङ्गकेण पुरुषोत्तमः ॥ नदन्यन्नाशरघिं तास्य नूरे केक्षान
हरि ३४

महात्मनः कृष्णस्य च यशसत्यभामाविज्ञापनादनंतरं भूमि॥ पृथिवीरूपिणी भूत्वा॥ इति दशाधिकशततमः॥ एकोनविंशेऽध्याये
सरथं सध्वजं साश्वं जघान दशभिः शरैः॥ नतुत्रं चैव चिच्छेद शरेणामधुसूदन॥ ३५॥ ततो विमुक्तकवचः सर्प्पस्येव तनुर्यथा॥
हताश्वो विरथो वीरो विसनुत्रश्च दानव॥ ३६॥ जयाद्धि मजनाल्लोहमशरापितं दृढं॥ आविध्य सहसा मुक्तं शूलमिंद्रसमप्र
भं॥ ३७॥ तदापतत्तु संप्रेक्ष्य शूलं देहमपरिष्कृतं॥ द्विधा चिच्छेद सुरप्रेण कृष्णेनाद्भुतकर्म्मणा॥ ३८॥ तद्युद्धमभवद्घोरं घोररूपेणार्द्रत
उत्तमाख्यं महापातं नरकेण महात्मना॥ ३९॥ मुहूर्त्तं योधयामास नरकं मधुसूदन॥ अथोग्र चक्रं चक्रेण प्रदीप्तेन रकोद्विधा
४०॥ चक्रद्विधाकृतं तस्य शरीरमपतद्भुवि॥ विभक्तं न ककचेन गिरेः शृंगं द्विधाकृतं॥ ४१॥ कृष्णमासाद्य देवेशं जगामास्तमि
वांशुमान्॥ चक्रे छिन्नमिव नागमुत्तममपतितं रणे॥ ४२॥ वज्रेणेव विनिर्भिन्नं यथा गैरिकपर्वतं॥ भूमिस्तु पतितं पुत्रं निरीक्ष्याद
य कुंडले॥ ४३॥ उपातिष्ठत गोविंदं वचनं चेदमब्रवीत्॥ दत्तस्त्वयैव गोविंद त्वयैव निविपातितः॥ ४४॥ यथेच्छसि तथा क्री
ड बालक्रीडनकैरिव॥ इमे ते कुंडले देव प्रजास्तस्यानुपालय॥ ४५॥ इति हरिवंशे नरकवधे॥ वैशंपायन उ०॥ निहत्य न	राम·
रकं भौमं वासवोपमविक्रम॥ वासवावरजो विष्णुर्ददर्श निरकालयं॥ १॥ अथार्थगृहमासाद्य नरकस्य जनार्दन॥	२६५

स मतेनेदनस्थितेः॥ परिजाते समुद्धृत्य हादकामनय हरिः॥ कनकालयं धनकोषं॥

DR BHAU DAJI

मसारो मरकतं गत्वा स्त्रांद्रकांतः तेषां कूटानि गृह्य महान्॥ वज्रस्य द्वारकस्य जांबूनदं दिव्यसुवर्णं तिन्मयान्संचयान् शातकुंभं भूमिचं द्रुमि
तिनेदः तन्मयानि जातरूपस्य सुवर्णस्य॥ शुभ्रस्य शुद्धस्य शतसहस्रस्य अनंता धराविष्माणामिस्य त्वयः चेत् पुराणि कन्यारत्ना

ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च॥ २॥ मणिमुक्ताप्रवालानि वैडूर्यस्य च संचय॥ मसारगल्वकूटानि तथा वज्रस्य संचयान्॥
३॥ जांबूनदमयान्यस्य सातकुंभमयानि च॥ प्रदीप्तज्वलमानानि शीतरश्मिनिभानि च॥ ४॥ शयनानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च
हिरण्यदंड रुचिरं शीतरश्मिसमप्रभं॥ ५॥ ददर्श तत्र महच्छत्रं वर्षमाणमिवांबुद॥ जातरूपस्य शुद्धस्य धाराशतसहस्रशः॥ ६॥
वरुणाद्याहृतं पूर्वं नरकेणेति नः श्रुतं॥ यावदर्थगृहे दृष्टं नरकस्य धनं बहु॥ ७॥ न वै राजा कुबेरेण न शक्रेण यमेन च॥ रत्नसं
निचयस्तादृक् दृष्टपूर्वेन च श्रुतः॥ ८॥ हते भौमे नाशुं देवहयग्रीवे च दानवे॥ उपनिन्युस्ततस्तानि रत्नानि च पुराणि च॥ ९॥ दा
नवा हतशिष्टा ये केशवाय शरेस्थिताः॥ केशवाय महार्हाणि जास्यतीति जनार्दन॥ १०॥ देसाफ च॥ इमानि मणिरत्नानि विवि
धानि बहूनि च॥ भीमरूपास्य मातंगः प्रवालविकृतांकुशा॥ ११॥ हेमसूत्रा महाकक्षा आपतोमरशाजिताः॥ रुचिरांश्च पताका
भिः शवलाः रुचिरा॥ कुथा॥ १२॥ ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत्याः करेणवा॥ अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्चोत्तमा हयाः॥ १३॥ गोषु
चापि भवेयावत्कामस्त्व जनार्दन॥ तावति प्रापयिष्यामो वृष्ण्यंधकनिवेशनं॥ १४॥ आविकानि च सूक्ष्माणि शयनान्यासनानि च
काम्यान्याहरिणा श्वेव पक्षिणाप्रिये दर्शनि॥ १५॥ निष्कावलानानावर्णाः॥ वसानो विविधा कुथपावाः॥ हेमघंटा श्रमां तंगा इति पाठः

कालीयकानिकालागुरुकाष्ठानिपरार्ध्येतिदेत्येषुकपटदर्शनात्वर्षतेंवर्षत॥मणिपर्वतंकन्यावरोधंमहाबाहुःकृष्णःसमेत्य
चंदनागुरुकाष्ठानितथाकालीयकान्यपि॥वसुयन्निषुलोकेषुधर्मेणाधिगतंतव॥१६॥प्रापयिष्यामितत्सर्वंवृष्ण्यंधकनिवेशनं
॥देवगंधर्वरत्नानिपन्नगानांचयद्वसु॥१७॥तानिसर्वाणिसंतीहनरकस्यनिवेशने॥वैशं०॥तत्सर्वंहृषीकेशःपरिगृह्यपरीक्ष्यच
शीघ्रमहारयामासदानवैर्द्वारकांपुरीं॥१८॥ततस्तद्वारुणंछत्रंस्वयमुत्क्षिप्यमाधव॥हिरण्यवर्षवर्षंतमाकरोद्विहंगमं
२०॥गरुडंपतगश्रेष्ठमूर्ध्निमितमिवांबुदं॥ततोऽभ्ययाद्देवश्रेष्ठमन्नितोमणिपर्वतं॥२१॥तत्रपुण्याववुर्वाताद्यत्रवंस्वमज
प्रभा॥मणिनोहेमवर्णानामभितूपदिवाकरं॥२२॥तत्रवैडूर्यवर्णानिददर्शमधुसूदन॥सतोरणपताकानिद्वाराणिशिखराणि
च॥२३॥विद्युद्ग्रथितमेघाभःपर्वतोमणिपर्वता॥हेमचित्रविमानेश्वप्रासादैरुपशोभिता॥२४॥तत्रताहेमवर्णाभाददर्शमधु
सूदन॥गंधर्वासुरमुख्यानांप्रियादुहितरस्तथा॥२५॥ददर्शाहिदुजश्रेणीसंस्थागिरिकंदरे॥नरकेणसमानीताइसमेणसं
मेतता॥२६॥त्रिविष्टपसमदेशेतिष्ठंतिरपराजिता॥निवसंतोयथादेव्यसुखिनकामवर्जिता॥२७॥यरिवब्रुमहाबाहुमेक
वेणिधरास्त्रिय॥सर्वाकषायवासिन्यसवस्थिनियतेंद्रियः॥२८॥व्रतोपवासनब्येयकान्तंस्यःकृष्णदर्शनं॥समेत्ययदु
सिंहस्यसवस्त्रिक्रुसिंहेजलीत॥ २९॥ व॥

यदुसिंहस्येतिकर्म्मणिषष्ठी॥ व॥

समेत्ययदुसिंहस्येतिकर्मणिषष्ठी॥सेक्रुर्मगःरुन्मश्चित्रम्ग॥सप्रपातमहासानुप्रपातयुक्तान्येमहोनिसानूशिखराणियस्मिनतत।
नरकंनिहतंगत्वामुरुंचैमहासुरं॥हयग्रीवंनिसुंदंचताःकृष्णःपर्यवारयन्॥३०॥येवासांरक्षिणोवृद्धादानवायदुनंदन॥कृ
तांजलीपुटाःसर्वेप्रणिपेतुर्वयोधिक॥३१॥तासांपरमनारीणामपश्यन्निरीक्षतां॥सर्वासामेवसंकल्पःपतितेनाभवततो॥३२
तस्यचंद्रोपमंवक्त्रमुदीक्ष्यनियतेंद्रियः॥संप्रहृष्टमहाबाहुमिदंवचनमब्रुवन्॥३३॥सत्यंवतपुराणवायुरिहास्मान्वाक्यमब्रवी
त्॥सर्वभूतमतत्त्वज्ञोदेवर्षिरपिनारद॥३४॥विष्णुर्नारायणोदेवःशंखचक्रगदासिधृत्॥सभोमंनरकंहत्वाभर्त्ताचिभविता
सुच॥३५॥सुप्रियंबतपश्यामश्चिरश्रुतमरिंदमे॥दर्शनेनकृतार्थाहिवयमुद्यमहात्मनः॥३६॥ततस्तासांत्वयामासप्र
महाबाहुर्मवानुगः॥सर्वाकिमलपत्राक्षीहृष्टश्चोवाचमाधव॥३७॥सांत्वयित्वायथादेशमभाजाभ्यवकेशव॥यानेकिंकरसं
युक्तेरुवाहमधुसूदन॥३८॥किंकराणांसहस्राणिरत्नसंवातरंहसं॥त्रिविकोऽवहतेतत्रनिवोधिसुमहान्गुव॥३९॥तस्य
पर्वतराजस्यशृंगंयत्सरमार्चितं॥विमलार्केदुसंकाशंमणिकांचनतोरणं॥४०॥सपक्षिगणमातंगंसमृगव्यालपादप
शाखामृगगणाकीर्णंसुप्रस्तारशिलातलं॥४१॥न्यंकुभिश्चवराहैश्चरुरुभिश्चनिषेवितं॥सुप्रपातमहाशानुविचित्रशिखर
द्रुमं॥४२॥अत्यद्भुतमचिंत्यंचमगवृंदविनादितं॥जीवंजीवकसंघैश्चबर्हिभिश्चनिषेवितं॥४३॥तदप्यतिबलोविष्णुर्दो
र्भ्यामुत्पाट्यचासुरे॥ आरोपयामासबलीगरुडेपक्षिणांवरे॥ ४४॥

जीवंजीवश्चकोरः॥

मणिपर्वतशृंगं च समार्य च जनार्दनं॥ नुवाह लीलयाया पक्षी गरुडः पततां वरः॥४५॥ सपक्षबलविक्षेपै महाद्रिशिखरोपमा
दिक्षु सर्वासु सम्ह्लादं जनयामास पक्षिराट्॥४६॥ आरूजन्पर्वताग्राणि पादपांश्च समुत्क्षिपन्॥ संजहार महाभ्राणि विजहार च
कानिचित्॥४७॥ विषयं समतिक्रम्य देवयोश्चंद्रसूर्ययोः॥ ययो बालजवः पक्षी जनार्दनवशे स्थितः॥४८॥ स मेरुगिरिमासाद्य दे
वगंधर्वसेवितं॥ देवसद्मानि देवानां ददर्श मधुसूदनः॥४९॥ विश्वेषां मरुतां चैव साध्यानां च नराधिपः॥ भ्राजमानानतिक्रम्य
क्रम्याश्विनो वै परंतप॥५०॥ भ्राजमानान्यतिक्राम्यन्नश्विनो वै परंतप॥ प्राप्य पुण्यतमांल्लोकान् देवलोकमरिंदमः॥५१॥ श
क्रसद्म समासाद्य प्रविवेश जनार्दनः॥ अवतीर्य सितात् तु ददर्श विबुधाधिपं॥५२॥ प्रीतस्तं वासवानंदं ते देवराजः शतक्रतुः॥
प्रदाय कुंडले दिव्ये ववंदे तं तदाच्युतः॥५३॥ स तान् प्येष्टो विबुधश्रेष्ठं नरश्रेष्ठो जनार्दनः॥ पूजितो देवराजेन रत्नेश्च पूतिपू
जितः॥५४॥ सत्यभामा च पौलोम्याथ यथावदभिवंदिता॥ वासवो वासुदेवश्च जग्मतुः सहितौ तदा॥५५॥ अदित्या भवनं दि
व्यं देवमातुर्महर्द्धिमत्॥ तत्रादितिमुपास्यंतीं मप्सरोभिः समंततः॥५६॥ ददर्शोतिमहात्मानौ महाभागं तपोन्वितं॥ ततस्ते
कुंडले दिव्ये प्रादादितिनंदनः॥५७॥ ववंदे तां शचीभर्त्ता मातरं स पुरंदरः॥ जनार्दनं पुरस्कृत्य कर्म चैव शशंस तत्
॥ अदितिस्तौ सुतौ प्रीत्या परिष्वज्याभिनंद च॥ आशीर्भिरनुकूलाभिरूचे नाव प्येवदत्तदा॥५८॥

इति त्रिविंशाधिकशततमः॥१॥

पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया युते॥ अगृह्णीतां वराहार्यं देव्यास्ते चरणौ शुभे॥६०॥ ते चाप्यभ्यवदत्प्रेम्णा देवमाता यशस्
विनी॥ यथावदब्रवीच्चैव जनार्दनमिदं वचः॥६१॥ अवध्यः सर्वभूतानामवध्यश्च भविष्यति॥ यथैव देवराजोयमजितो लो
कपूजितः॥६२॥ तव चैव वरारोहा नित्यं च प्रियादर्शना॥ सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगंधा मनोरमा॥६३॥ सत्यभामोत्तम
स्त्रीणां सुभगा स्थिरयौवना॥ जरां न यास्यति वधू यावत्त्वं कृष्ण मानुषः॥६४॥ एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमात्रा महाबलः॥ देव
राजाभ्यनुज्ञातो रत्नेश्च प्रतिपूजितः॥६५॥ वेनतेयं समारुह्य सहितः सत्यभामया॥ देवक्रीडं परिक्रामन् पूज्यमानः सुरर्षिभिः॥
६६॥ स ददर्श महाबाहुराक्रीडे वासवस्य ह॥ दिव्यमभ्यर्चितं देवैः पारिजातं महाद्रुमं॥६७॥ नित्यपुष्पधरं हृद्यं पुण्यगंधमनु
त्तमं॥ अमासाद्य जनः सर्वो जातिं स्मरति पूर्विकं॥६८॥ संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसह्यामितविक्रमः॥ उत्पाट्यारोपयामास वि
ष्णुस्तं गरुडोपरि॥६९॥ सोपश्यत्सत्यभामा च दिव्यमप्सरसां गणाः॥ दृष्ट्वा तु सत्यभामा च दिव्यपोषाभिरिक्षत॥७०॥ प्रायात
तो द्वारवतीं वायुजुष्टेन वै यया॥ श्रुत्वा च देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य तत्तदा॥७१॥ मनुमाने महाबाहुः कृतं कर्मेति चाब्रवी
त्॥ स पूज्यमानस्त्रिदशैः सप्तर्षिगणसंस्तुतः॥७२॥ प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलोकादरिंदमः॥ सोपि पश्यन्महाबाहुर्दीर्घ
मध्वानमभ्यवत्॥७३॥ पूजितो देवराजेन ददर्शो पादविं पुरीं॥ तथा कर्म महात्मा कृतवानमवान्वासवानुजः॥७४

अधिविंशे ऽत्राध्याये घृतरेणुपुष्पमप्यिति॥ रुक्मिणीमेषे हरिणाश्रुत्वा हृष्टा सत्येति वर्णयते॥ षड्गुणांसंध्यात्वा नंजयो हेमः त्वाध्यायाध्यय
नेतया॥ वैश्वदेवातिथेयानिषट्‌कर्माणि दिने दिन इति॥ अथवा ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः ज्ञानवैराग्ययोश्चैव

उपायाद्वारकां कृष्णः श्रीमान्गरुडवाहन॥ ७५॥ इतिश्री खिलेषु हरिवंशे नरकवधः॥ १॥ जनमेजय उ०॥ प्रादुर्भावि मुनिश्रेष्ठ।
माथुरे चरितं श्रुतं॥ त्वगुणैर्वाधिगतामिदं कृष्णस्य धीमता॥ २॥ द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य षड्गुणां चरितं ब्रूहि कृष्ण
स्य सर्वं हि विदितं तव॥ ३॥ वैशं॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य धीमतः॥ निबोध चरितं चित्रं तस्य वसरं शृणु प्रभो॥ ३॥ प्रा
प्तदारो महातेजा वासुदेव प्रतापवान्॥ रुक्मिण्या सहितो देव्या पयो रैवतकं नृप॥ ४॥ उपवासवसाने हि रुक्मिण्या प्रतिपूजय
न्॥ तर्पयित्वा स्वयं विप्रान्जगाम मधुसूदन॥ ५॥ कुमारा प्रययुस्तत्र पुत्राभ्रातरस्तथा च॥ प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्यानुशु
श्रयात्॥ ६॥ षोडशस्त्रीसहस्राणि जग्मुरेव च धीमतः॥ कृष्णापरमया राजन्विभूत्यैरेवानुरूपया॥ ७॥ ततस्तत्र द्विजातीनां।
कामान्त्राहाद धोत्सृजन्॥ सुविनीतं धर्मनित्यानां वंदिनां मिष्टवादिनां॥ ८॥ कल्याणानामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणां॥ योनेश्री
तस्य मुख्यस्य सुहृदां कुलनंदन॥ ९॥ तर्पयित्वा द्विजान्कामैरिष्टैरिष्टशतां हरि॥ ज्ञाती संतर्पयामास यथार्हं धर्मविस्तरं॥
१०॥ उपवासवसाने यत्र भगवान्सविशेषकं॥ बहुमेने प्रियां भार्यां रुक्मिणीं भीष्मकात्मजां॥ ११॥
षणां भग इतीरणेति षड्गुणा यस्मि
न्गुणतत् उपवासवसाने घृतपकोद्यापने॥ प्रतिपूजयन्सत्कुर्वन्॥ योनैः योनसंबंधैः अतैःसंस्कारैः॥

मेरैवरनियतं भक्त्या वर्त्तने श्रुद्धानां महतां द्विजातीनां कामान्त्राहादितिपूर्वेणान्वय॥ योन्यायोज वैश्यजनता हि दर्शस्य सुता हे नरव

वसतस्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः॥ महासीनस्य रुक्मिण्या नारदो ऽभ्याययौ मुनि॥ १२॥ मिंशानुजस्तदा ह्यच्चर्चयामास
केशव॥ सोर्चितो वासुदेवेन मुनिरर्च्यतमस्तदा॥ १३॥ पारिजाततरोपुष्पं ददौ कृष्णाय भारत॥ तद्दत्तात् कुसुमे रुक्मिण्या
प्रददौ हरि॥ १४॥ पार्श्वस्था सहि कृष्णस्य भोज्यानरवरा नवं तं॥ प्रतिगृह्य तु तत्पुष्पं कामारणीरनिंदिता॥ १५॥ शिरस्य मलय
त्राचेंद्रे दो कृष्णं गतानुगा॥ त्रैलोक्यस्वरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा॥ १६॥ शुशुभे तेन पुष्पेणाढ्या गुणैर्भीष्मकात्मजा॥ तं नार
दस्तथोवाच मुनिर्ब्रुयसुतस्तदा॥ १७॥ तवैवोपयिकं पुष्पमेकं देवि पतिव्रते॥ अजं कृतं पुष्पमेतत्संसगति वसर्वथा॥
१८॥ अत्यर्हं च मता मतं मेतत्पुष्पं धृतव्रते॥ कल्याणगुणसंपन्ने सततं नर्द्वविशयने॥ १९॥ अम्लानमेतद्‌पतं पुष्पं भवतिका
मति॥ संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणसंमते॥ २०॥ ईप्सितानपि सर्वांश्च ददाति वदतां वरे॥ त्रीतोष्मे वेसीतो देवि पुष्पमेतत्स
यच्छति॥ २१॥ स्ववत्यपि रसां देवि मनसा कांक्षितान्वरे॥ सेव्यमानवसौ भाग्यं ददाति वरवर्णिनि॥ २२॥ स्ववसा पितया गं
धानिसीता प्रीतिवर्धना॥ योनियानि च पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि॥ २३॥
रपुरुषसिंह जनमेजय॥ कामारणिः प्रद्यु
म्नसूः उपयिकं योग्यं पुष्पं चेतर्हि पुष्पधारणे योग्यामे मममता॥ संवत्सरपरे महान्यस्मिन्तत्कालमिति तं तस्मै

हरि· योगे द्वितीयायां नगाधानं भाग्यप्रदं शुभं ददतः तवेश्वरः संतानकल्पजो माला पारिजातकुसुमदाम॥ अनुगीतानि अनुगीतानि गेयानि
२६५ सवादित्राणि तिपुंस्त्वमार्षसंमितान् संतामेन् निवरूपते निवर्त्स्यते॥ कृतिः प्रकृतिनिसर्गतः स्वभावतः एवसर्गिता त्र

कुसुमेभ्यः राजस्यतानि तानि प्रदास्यति॥ एतदेवि नगाधानं धर्मिष्ठं धर्मदं तथा॥ २४॥ मतिं च नाशुभे धर्मे धर्मस्य मार्गेण स
दाशुभे॥ यद्यदिच्छसि वर्णं च तद्रूपं च वारयिष्यति॥ २५॥ स्वल्पवायदिवास्त्रकृतं छंदंतस्थे भविष्यति॥ अनिष्टगंधहरणमेत
द्रूपगंधवर्द्धनं॥ २६॥ प्रदीपकर्म्मणाचैव करोति कमलेक्षणे॥ संतानकल्पजो मालां पुष्पवस्त्रादिवाच्युते॥ २७॥ पुष्पमेउ
पमुख्यानि चिंतितेप्रदास्यति॥ वृत्तुत्तावापिपासावाद्यानि वाप्ययवाजरा॥ २८॥ देहमेतद्दारयेत्सास्ते स्वछंदेन भविष्यति
अनुगीतानि गीतानि दास्यस्यपि चोचितिते॥ २९॥ सवादित्रं समधुरं तत्रैव स्तवसंमिता॥ पूर्णेसंवत्सरे देवि पुष्पमेतत्र
वांतिके॥ ३०॥ निवरूपेते तरुवरं ससयेन प्रदास्यति॥ कृतिरेषाहि भद्रं ते पारिजातस्य सुप्रभा॥ ३१॥ निसर्गतिसर्गकृतास्तु का राम·
रार्थेसुरद्विषां॥ उमादेवरश्मिष्टाद्विमाचलसुतासती॥ ३२॥ धारयेदीश्वरी नित्यं पुष्पाणेतानि सुप्रभा॥ अदितिश्च सपुलो २६५
मी महेंद्रसुरतारणी॥ ३३॥ सावित्रीदेवमातीच श्रीश्च सर्वगुणोदते॥ देवपत्नीस्तथा वामो देवाश्च वसुदेवता॥ ३४॥ सं
न वत्सरपरकालः सर्वेषांतुसंशयः॥ षोडशस्त्री सहस्राणां मध्ये त्वं खलु वर्त्तसे॥ ३५॥ त्वगणाकृतेति शोषः रोषरीईश्वर
शक्तिरूमाधीरयतिसपौलोमीतेन भेमदेंद्रस्य सुतरतारणी नायमातरो वसुदेवता सुचेसुमुख्या॥

सत्राजिती सत्राजितः पुत्री सत्यभामा सौवमाता जांबवती॥ गांधारी शैब्या कांत्रांकांत्रोति सतः प्रसृतः जीवितस्यातिशयः॥ सा

श्रेयेष्टं वसुदेवस्य वेधित्वां सोजनं दिति॥ सपत्नस्ते गुणोपेते सर्वासि सर्वेश्वरप्रिये॥ ३६॥ अवमानावसेकेन त्वया सिक्ता यशा
मिनि॥ प्रकाशमयशोभाग्यमनिवार्यं यशस्वते॥ ३७॥ मंदारकुसुमं दत्तं यत्नेमधुनिघातिना॥ अयसात्राजिती देवी ज्ञास्य
तेवरवर्णिनी॥ ३८॥ सौभाग्याद्यं सदावेत्रिया स्नानेसुभगंसती॥ यौवमातायगांधारी भार्याश्चानामहात्मनः॥ ३९॥ सौभाग्य
र्थेयता कांक्षामयमोच्यते तिनिस्पृहा॥ सौभाग्येकरथी जैत्रस्तवदेमथनिःसृतः॥ ४०॥ मनोरथरथानायः सहस्रैरपिदुर्जय
अद्यादमवगच्छामि सर्वथा सर्वशोभने॥ ४१॥ आत्माहितायकृष्णस्य जोज्येत्व मितिभामिनि॥ त्रैलोक्यरत्नसर्वस्वं मदत्ताय
मवाच्युत॥ ४२॥ जीविताति शयस्तेन त्वया प्राप्तोद्य रिप्रियः॥ नारदेनैवमुक्तं तु तथ्य वाक्यं नराधिप॥ ४३॥ तत्रास्थाः सुश्रुवो
प्रेष्याः प्रेषितास्तत्र भामया॥ देवीनां च तथान्या सांपत्नीनां च विशांपते॥ ४४॥ दृष्टा तासव्यसे पंचनारदे नाप्युदाहृतं॥ तेच
श्रुत्वासु निखिलं प्रेष्याभिस्ताश्च भावतः॥ ४५॥ प्रकाशीकृतमेवासौ द्विष्मो स्त्वंतः पुरस्सदा॥ कर्णाकर्णति तो देव्यः कोलाहलमिव
संपयशाः॥ ४६॥ मंत्रयांचक्रिरे हृष्टा रुक्मिण्या तिगुणोदयं॥ स्वर्देति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च समागता॥ ४७॥ प्रायेण प्रवदंति
स्म हृष्टा दामोदरस्त्रियः॥ ममषे न सपत्नास्तु तद्रूपो भाग्यगुणोदयं॥ ४८॥ सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलतेजसः॥

फलं कर्णोकिणितपांशुश्रवणं प्रसारः कौलीनं कुलगुह्यमिवदेव्यः कृष्णपत्न्यः रुक्मिण्या तिगुणोदयं संधिरार्थः॥

सकुंकुमं कुंकुमरक्तं शुक्लं मंशुकं रोषविलं क्रोधगृहं समसंस्कृतं शून्यागारं पर्यंतदेशं ललाटप्रांतं शंखस्थानमित्यर्थः॥ लोहितचं
दनेन रक्तचंदनेन कुशेशयं मुखपंकजं॥ इति विंशाधिकशततमः॥ सैकविंशशताध्याये रूपया विवशो हरिः॥ अंशेत्वय

रूपयौवनसंपन्ना स्वसौभाग्येन गर्विता॥४९॥ अभिमानवती देवी श्रुत्वैवेर्ष्यावशं गता॥ समुत्सृजंती वसनं सकुंकुमं शु
चिस्मिता॥५०॥ शुक्लं तमेकं तं शुक्लं जग्राह रोषाकुलितेन चेतसा वन्हेः शिखा श्रीरिव वर्द्धतेजसा॥५१॥ दंदह्यमाना ज्वलना
निनवर्द्धता ईर्ष्यासमुत्थेन गतप्रभाव॥ क्रोधान्विता क्रोधगृहं विविक्तं विवेश तारेव घनं शतोये॥५२॥ बद्ध्वा ललाटो हिम
चंद्रशुक्लं दुकूलपट्टं प्रियरोषखिन्ना॥ पर्यंतदेशं शिरसेन देवी विलंपसा लोहितचंदनेन॥५३॥ संस्मृत्य संस्मृत्य मर
शिरोषप्रकंपमाना समुमोपविष्टा॥ दीर्घोपधाने शयने तु पर्यायविभूषणान्येकनिबद्धवेणी॥५४॥ अकारणार्थेना
विरूप्यमाणा प्रेष्याजनस्यापि जनान्वितापि॥ विचूर्णयामास कुशेशयं सा विस्य अनिश्वस्य न तन्व॥५५॥ इति खिले
षु हरिवंशे पारिजातहरणे॥ वैशं०॥ उपविष्टं मुनिं त्यक्त्वा रुक्मिण्या सह केशव॥ निश्चक्राम प्रमेयात्मा व्यपदेशेन
सर्वकृत॥१॥ जगाम त्वरितश्चैव सत्यभामागृहं महत्॥ रम्यं रैवतकोद्देशे निर्मितं विश्वकर्मणा॥२॥ अभिमानवती
मिष्टां प्राणैरपि गरीयसीं॥ जानन्नपा जनं ते विह्नु विवेश सनकैरिव॥३॥ रूषितामिव तां देवीं स्नेहाद्रूपं कल्पयन्निव॥
भीतभीतोतिशनकैर्विवेश यदुनंदनः॥४॥ ब॥ मदमेयात्मसत्यभामामितीर्यते॥ अपदेशेन मिषांतरेण सर्वविदुप

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

सत्यभामा भावविद रूषितामेव प्रेमसंरंभात् उपचारार्थं सपर्यार्थं॥ पंकजं क्रीडाकमलं अवगुह्य वस्त्रेणाच्छाद्य उपधाने उच्छीर्षके श
दमेवांतरमवकाशोऽस्य प्राप्य गावंगुप्ता तेया॥ सकृत्स्नातां सत्यभामां ग्रह्णायगृहा त्वाइव रोहो दृष्टो धेशिनेरे वासज्जं तं हतं॥

दारुकं द्वारदेशे यतिष्ठेत्युक्त्वा विवेश ह॥ नारदस्योपचारार्थं प्रद्युम्नं विनियुज्य च॥५॥ स ददर्श प्रियां दूरात् क्रोधागारगतां तदा
प्रेष्यामध्ये स्थितां कृष्णा निश्वसंतीं मुहुर्मुहुः॥६॥ करजाग्रावनीढं च पंकजं सुखपंकजे॥ संश्लेषयंती यित्ता निश्वस्य विश्वसंतीं मुहुः
पुनः॥७॥ किंचिदाकुंचिताग्रेण चरणेन वसुंधरां॥ हत्वा दृष्टे यवदने विहरंती पुनः पुनः॥८॥ करपद्मे पुनः सव्ये तु मुखपद्मे निवे
श्य च॥ चिंतां चारुसर्वांगी ध्यायंती कमलेक्षणा॥९॥ सरसं चंदनं गृह्य प्रेष्याहस्तादनिंदिता॥ प्रल्हादयित्वा हृदये क्षिपंती हृद
ये पुनः॥१०॥ पुनरुत्थाय शयने पतंती च पुनः पुनः॥ तां तथा दृष्ट्वा स्तथाभूतां प्रियां यादवहरिः॥११॥ अवगुह्य यदा वक्रे मुपधा
स्येन मेवयत्॥ इदमंतरमित्येव तदा गत्वा जनार्दनः॥१२॥ प्रेष्याजनं समाज्ञाय अनास्मियोऽस्मि संज्ञया॥ सशंकितप्रचारश्च
त्वरितोभिगम्य उपतां॥१३॥ जग्राह व्यजनं चैव खिलासपरियावृतः॥ शनैर्वासज हातं जद्वासहानकेरिव॥१४॥ सपारिजात
पुष्पस्य संसर्गादनुवासितः॥ वायोर्वाभगवान्गंधं दिव्यमानुषदुर्लभं॥१५॥ असद्भूतस्तत्रपुगंधं जिघ्रता विस्मयान्विता॥ अप
वृणोद्गुर्वस्ससत्किमेतदिति चाब्रवीत्॥१६॥ सोत्थिता द्रष्टतो देवमपश्यंती सुविस्मिता॥ पर्यपृच्छद्यो प्रेष्यं गंधस्य प्रभवं तदा
जद्वास च सनकैः शैव जिघ्रिता प्राताच्छायाद्दोशोत्त्वपाहूस्समकरोत॥ दृष्ट्वा तोवर्तमानलाद्देवकृत्यं अपश्यंती प्रेमाद्रसौ

णकृतरः अतिमुख्यः ववेन्सुमार्गेतिवक्रमेविवेचंतीयत्रापोपसर्गस्याकारलोपः परस्मैदेपमार्षयुज्यतियुज्यतेयितिवाद्यागदक्षद
योऽकासहसाअस्रैः अश्रुभिः॥ आविलेआमेईक्षणयस्याःसाव नूवेतिसंबंधः वामांमनोहरांकुशेशयपत्राशास्रोपय अववप्राय
ताप्टश्लप्रसाध्यंतोजानुनिहरणीगता॥ अधोमुखास्तमस्तस्त्रक्कृतांजलिपुटस्तदा॥१९॥ तदपूर्वमहद्देवगंधंमुंचतिमेदिन॥
कथमेकतरस्तस्यागंधोयमितितत्खलु॥२०॥ किंत्वदंस्यादितिवसाविवेचंतीसमंततः॥ ददृशेकेसर्वदवीसहसाजोकनावने
॥२१॥ पुस्पतीतितेनतोवाचासदस्याच्चाविलेक्षणा॥ अवमिकेवरोषेणावनूवप्रणयाविता॥२२॥ साप्रस्फुरिवाचोष्टा निःश्वस्याधोमु
खीस्त्रुमा॥ निवध्यनकुटीवामांसम्यगुत्फिप्तलोचना॥२३॥ निवेस्यवदनंहस्तेशोजसीत्यव्रवीद्धरिः॥ तस्यास्तुश्रावनेसम्यंवारि
प्रणयकोपजं॥२४॥ कुशेशयपलासाक्ष्यामवश्यायजंतेयथा॥ समुत्पस्यजलंतत्रपतत्कुचहृदनांबुजं॥२५॥ पतिजयाहपद्या
स्तःकराग्रमभिसत्वरः॥ अथास्मेरसितत्तोयंश्रावऋषांकोबुजेक्षणा॥२६॥ प्रियानयनजंदेवःपरिमृज्येदमव्रवीत्॥ त्वत्समि
तःपचाचकिमर्षेतवभामिनि॥२७॥ तोयंसुंदरिनेत्राभ्यांपुष्कराभ्यामिवोदकं॥ प्रजातेपूर्णचंद्रस्यमध्याक्षेपंकृतमस्यच२८
तानिरस्कामिसुश्रोणिशुक्लंवासोनुगृह्यते॥ वासस्येतेवातेनिष्टेमहारजनकोकुमे॥२९॥ देवाभिगमनाहर्देशुक्लेनेष्टहिते
स्त्रिया॥ किंवानीसरणांगात्रंसुगात्रितवकथ्यते॥३०॥ चित्रकस्थानमाक्रांतंतत्स्मादमरिवर्णिनि॥ व॥ जलंनिहारोदकंमहा
रोदकंमहारजनतंसेोवर्णतिरक्तपीतेवाससीदेधाधीगमनाविवासमीचित्रकस्थानंजाजारंतदेवस्पष्टयतिश्वेतेनेति॥

पूर्णचंद्रस्यमपनेनतिरस्करणेनस्मरेणविकसितेनचंजनरुर्दिनंकर्कजमलिनेअंजनेनकल्मापंश्रणमेमामोद्दामामुंच
चैतेनतवपादेनवाससाप्रियदर्शने॥३०॥ ललाटंसेव्यतेकस्माचंदनेनसुगंधिना॥ सरसेनायतापांगकांतेनहृदयप्रिये
॥३१॥ प्रसोपमर्दकेनाघकारणेनाननस्यव॥ करोषिममचार्थस्यमनोघ्नपयसिप्रिये॥३२॥ प्रसृतश्चंदनरसः कपोलप्रण
यितव॥ पत्रलेखासपल्लतंप्रासोभनतिविराजते॥३३॥ रत्नस्याभरणैर्मुक्तानवस्त्रिवानशोभते॥ मदनूकत्ररहितायोरि
वाव्यक्तसारथि॥३४॥ पूर्णचंद्रसपुलेनस्मरेणवक्त्रनाभिना॥ किमुनानाषसेमेघमुखेनोत्पलगंधिना॥३५॥ अर्द्ध
णापिहितावस्त्रां किमर्थंननिरीक्षसे॥ मुंचस्येवसनिश्वासंतोयमंजनदुर्दिनं॥३६॥ चलमिंदीवरश्यामेरुदितेनमन
स्विनी॥ जलमंजनकल्मापंमामोक्षीराननंदिपं॥३७॥ तदायोयंपदादेविरम्यातोजगतिकिंकरः॥ नाहापयसिमांकिं
त्वंपुरेववरवर्णिनि॥३८॥ किमकार्षमहंदेविविप्रियंतवभाविनि॥ येनातिमात्रमात्मानमायासयसिसुंदरि॥३९॥ म
नसाकर्मणावाचानतामतिचराम्यहं॥ वक्रमास्योममात्यामोमुखीपुसवंगिशोभने॥४०॥ स्नेहस्यवक्रमानस्त्रुतास्रेमे
त्यासुनास्तिमे॥ नैवतांमदनोनप्रायमप्लेमयिमान्यकः॥४१॥ इतिमेनिश्चितंविद्धिचेतःसुरसुतोपमे॥ त्वमादयस्वमेदि
व्यांशाणाद्याश्चावरांगुणे॥४२॥ अवगजतिपंकजप्रभावेवदिवाकरे॥ कांतांब्रशाम्यतांचंद्रस्नेहस्त्वयितथाममा॥४३॥ ए
वंवादिनमात्मेष्टसमसनामाजनार्दनं॥ शनकैर्वाचनेत्राभ्यांप्रसत्यसुजगाजजे॥४४॥ आननस्यदिव्यदेहः॥ जामिनि
द्विकोपनेमामकः॥ मन्नूपंविधी॥ भुवनिसाजाविकइत्सर्थः॥ २

तन्मजनु पुंस्त्वमार्षं अन्यत्र रुक्मिणीकेतवात्कपटमयं प्रह्लायगृहीता॥ सप्तातेकविंशोध्यायः॥ सद्याविंशे शताध्याये पारिजात
मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो॥ अद्यसाध्मरणास्नेहस्त्वमिस्वगताद्यहं॥ नाज्ञासिषमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययं
अद्यकलोकगतिं कृष्णामवगच्छामि न ध्रुवं॥४६॥ अमृतायाहिता योहि जन्मोद्यमेम सर्वथा॥ किमत्र बहुनोक्तेन हृदयं वेत्ति
ते भूत॥४७॥ वाङ्मात्रमिव पद्मामिमाधुर्यं संप्रयुज्यते॥ मयिस्नेहस्त्वकृतकस्तवान्यत्र न कृतिमः॥४८॥ ऋजुस्वभावं न क्लिरव
सर्वथा पुरुषोत्तमः॥ अवजानासि जानन्मां केतवाहृतमास्थितः॥४९॥ एतावत्तत्वजु पश्यामि दृष्टं दृष्टमयमद्य यत्नात्स्नुतेव
प्यथवब्रूयादष्टस्नेहफलोदयं॥५०॥ यदि त्वद्ममनुयाचामामनुज्ञातुमर्हसि॥ तपस्येहे परं कर्तानिश्चयं पुरुषोत्तम॥५१
नहुर्खंदेन नारीणां तपो वाव्रतकानिवा॥ निष्फलेरस्तुयद्दुरखंदेन कृतेयदि॥५२॥ इतीदपुत्तः पुनरेव शोक ननामुमोचतो
यं नयनेऽज वसती॥ प्रहायपीतं हरिवास मस्सु नापहाय माधीयमुखेशुचिस्मिता॥५३॥ इति खिलेषु हरिवंशे पारिजातहर
णे॥ वै२०॥ नारायणमस्य नामोपुनरेवाथ भारत। प्रोवाच प्रणयः कृष्णाम मिमानवतिं सतिं॥१॥ वासुदेव उ०॥ दहंतु
लिन मांगानि शोकः कमललोचनेः॥ किमेतत्कारणं येन तमेव मिति विक्लवा॥२॥ नृपाधितासि मया गौरा वल्लानत्यया
द्दि॥ श्रोतव्यं यदि न क्लेन नर्तासि वाग शोनते॥३॥ ततः प्रोवाच नर्तारिस त्यासत्यभ्रं तेस्थितं॥ वाष्पगद्गदया वाचा नयेवधो
मुखास्थिता ४
ष्णुणं ततः तं हरिणा सांत्विता सत्यसुरेंद्रमन्दिरे ये शोपितासि राप्यं शोपपर्यंकारितासि अनत्यया अवि
नाशिप्रा॥

शिरः प्रोदें दृष्टजने इति पुरुषा रुक्मिणा अभिधानं रत्नातिशयस्य अतिशयरत्नस्य दानेन अश्लौषात् सुतस्तवानंतसंस्तवमश्रौषी॥
श्रुतवानसि॥ श्रुताच हष्ट इति अयं जनः मध्य ह्रणः अनुशाहितः नामग्राहमुक्तः अद्यसावाजितादेवीज्ञास्पतेवरवर्णिनीत्येवं॥
त्वयैव स्थापितं पूर्वं सौभाग्यं मम मानद॥ जगत्समक्षं पत्नीनां तत्त्वातं कश्चिनाशन॥५॥ शिरोवहामि चेष्टत्वां नवाहं देवगर्विता
सर्वसीमंतिनीमध्ये स्पृहणीयास्मि सर्वथा॥६॥ साहमद्यो वहास्यास्मि सपत्नीभंजनस्य च॥ इति प्रेष्यमिरास्यातं सुतातथ्यं वचस
तः॥७॥ यत्पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव॥ तत्किलेष्टजनेदत्तं त्वयादेपरिवर्जिता॥८॥ रत्नातिशयदानेन तस्यामिभ्यधिकः कि
ल॥ स्नेहस्य बहुमानस्य प्रकाशं गमितस्तव॥९॥ तामसौ हा समस्ते ते प्रियां समकिजनारद॥ तमश्रौषीश्च हृष्टत्वं प्रियायासंस्तव
किल॥१०॥ स्तोतव्यो यदितावन्या नारदेन स्तवायतः॥ दुर्भगोयं जनस्तत्र किमर्थमनुशाहित॥११॥ प्रणयं परमं दत्वा पश्चात
पः प्रनोयदि॥ अनुज्ञां मे प्रयच्छस्व तपश्चर्तुं प्रसीद मे॥१२॥ स्वप्नेनापि न दृष्टाहं अदर्धापुष्करेण च॥ यद्यदेव निहृत्न मस्यो
षं पश्यतस्तव॥१३॥ कामोकामं सुतस्येव मुनेस्तु लतेजसं॥ अचमनसुत्तमे देवसानिध्ये तवतत्रयत॥१४॥ मानार्थं जीव
ते लोके सद्भिरित्युक्तवानसि॥ तदेवं सतिनेच्छामि जीवितुं मानवर्जिता॥१५॥ मेमाभवद्यतोरत्नमयमद्य ततो मम॥ सर्वतो
रत्नते यो मां समां नायाभिरक्षितः॥१६॥ हागतिं कांग मिष्यामि सक्ता देव त्वयाविना॥ कुमुदतो गतानूनं गतिनास्यामि संगता
१७॥
प्रणस्य प्राते अस्मत्लोकोन्तरं कुमुदतां गतिमिति वंद्रस्य दष्याती वनमहृष्याः जीवनं असंगता एष्यकस्थिताः॥

हरि· हेप्रियञ्चाप्रियंचेति प्रतिकूलंमप्रियंचस्य प्रियंचेति द्वंद्वे कत्वं वापरपुष्टस्वनोन्मिष्टं कोकिलध्वनिनादितं द्वेष्यद्वेष्यविषयाश्रयेति विवा
२७३ रीतरेखास्तां तावदेतत्पूर्वकं स्मरिष्यतिमयिमत्तायामितिहृत्कृतं मूढेनावनवस्थितः चिह्नतेन आरिंदनेंद्रे कामसेनकः॥ हेतस
किमकार्षमहं मोहाद्दासानां प्रियाप्रियं॥ प्रियाकृत्वा प्रियाकृतायदहं तवमानद॥१८॥ वसंतकुसुमे श्रीमत्सदारैवतकंगिरि
प्रियाकृतः प्रियाकृता कथं अन्यामिदं पुनः॥१९॥ परपुष्टस्वनोन्मिष्टं पुष्पगंधवहं शुचि॥ कथंनामानिलंद्वेष्यासेवेयंतुर्य
गामती॥२०॥ जलक्रीडातवांगस्थादेवकृता महोदधौ॥ कथंदोषमिमापन्नंपश्येयमपिसागरं॥२१॥ सात्राजिती प्रियाना॥
म्नात्वन्नोमेस्तीतियद्भिरं॥ त्वमवोचः कृतध्यातमथवाकः स्मरिष्यति॥२२॥ यदहं त्वद्भिमांश्च सूर्बहुमाने ननंदन॥ अवज्ञा
तात्वया राज्ञी नूनं दैन्यंगमिकाग्निता॥२३॥ किंनूगूढेन मे प्रेम्णा सुस्निग्धेनापि मानद॥ यत्स्वमानांजनेदेवो मानपश्यति नित्यदा श्र
॥ नाहं तां किन्नबाधन्नमज्ञासिषमरिंदम॥ अद्यज्ञातोसि तत्सत्यं शाठ्ये चलो जनवंचक॥२४॥ स्वरवर्णगिताकारान्निगूढादेवयत्न
तः॥ चोरज्ञातोसि तत्सत्यं वाचाश्रमधुरखः॥२६॥ एवमिर्षाविशप्रासदेवीं सात्राजितीं हरिः॥ अभिमानवतीं देवीं सांत्वपूर्व
मथाब्रवीत्॥२७॥ एवं पद्मपलाशाक्षी ममेश्वरी वदप्रिये॥ किमत्रबहुनोक्तेन त्वदीयमवगच्छसि॥२८॥ तत्पारिजातकु राम०
सुमंतस्यादेवीममाग्रतः॥ नारदो मत्प्रियंकुर्वन्मुनिरक्लिष्टकर्मणा॥२९॥ ब॥ तत्पुष्पसंप्रदानपूर्वपानानरुक्मिण्याश्रि २७३
तेति यावत् तत्तज्ञासिषं ज्ञानवत्यस्मिं चंचल॥ अस्थिरस्वभावः जनवंचक प्रेष्ठेतु रजनवंचकः इंगितं चेष्टितं स्वरवर्णगिताका
रनिगूढप्रकटाभिप्रायः हे देवकीजपरेहे चोरमरकुस्वानननभिज्ञ यज्ञतोज्ञातोसि हे तत्स्य रहस्यं किंणी प्रियज्ञावो गूढापराधकृत्॥

घु
स्वर्गस्यदावघुस्थात्सताश्रिष्टाभ्रूरोयिवास्वरूपत्वात्॥ ततः स्नातः सत्यनामागृहे देवमुनिनारदमहोदधौ स्नातकृतस्नानः सं
दाक्षिण्यादनुरोधाद्वदत्रवानात्रसंशयः॥ प्रसादैकापराधंमे मर्षयस्व शुचिस्मिते॥३०॥ पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छस्यतिको
पने॥ तदादास्यामि सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमिते॥३१॥ स्वर्गस्यदानयिष्यामि पारिजातद्रुमेषरं॥ गृहेते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त
मिच्छसि॥३२॥ एवमुक्तातुहरिणाप्रोवाच हरिवल्लभा॥ यद्येवं सद्रुमस्सर्व्वस्त्विहानपितु मुच्यत॥३३॥ मत्सुरेषप्रसृष्टो हि भवेद्ब
हुगुणो मम॥ सामेतिनांत मवसि मृधिकास्यमधोक्षज॥३४॥ तथा सुप्रथमकल्पः इतितां मधुसूदनः॥ प्रोवाचाप्रतिमो
देवो जगतश्च प्रभवाव्ययः॥३५॥ तथेत्युक्ते यदुश्रेष्ठे तुतोष समतिंजयः॥ सत्यभामासतामिष्टा केसनोक्ष नवधन॥३६॥ ततः स्ना
तोजगन्नाथ सर्वेशः सर्वभावनः॥ चकार वशकं सर्वं सर्वकामप्रदास्यतां॥३७॥ दध्यौ च नारदंदेवस्नातोदेयमुनिर्नृप॥ अस्मा
सगास स्मानांते मुनिश्रेष्ठो महोदधौ॥३८॥ तमागतं नरपते सतां गतिरधोक्षजः॥ सत्यया सहधर्मात्मा यथाविधि अपूजयत्॥
३९॥ पादौ प्रक्षालयां चक्रे मुनेः सात्राजिती स्वयं॥ जलं देवः स्वयं कृत्वा भृंगारेण ददौ तदा॥४०॥ अथोपकल्पयामास सुखासी॥
नायकेशव॥ परमान्नं स मुनये अप्रयात्मा जगद्गुरुः॥४१॥ तज्जोकक्रत्नमितस्मैदनमुनिरुदारधी॥ बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्र
ष्टश्रद्धया परयान्वितः॥४२॥ गारेणकनकाख्येनाज्ञंगारी भृंगिका यां च कनकाजौ पुनः पुमानितिमेदनीकृत्तः परमान्नं पाय
संसत्कृत्य देवयाज्ञादिनासंस्कृतः॥ —

हरि॰ उपसंहृत्य श्वाब्भ्यप्रणेः कृष्णस्यविग्रसंश्राव्यगानुकृशेषंसोमःउ मयासहवर्त्तमानः प्रवरगणासुतःपुष्पंपारिजातस्यैवयदुक्ति

२७५ उपसंहृत्य शस्ततसम प्रददौ वाशिरवप्रभो॥ताश्वप्रीतेनमनसा प्रतिजग्राहकेशवा॥४३॥ तत्रसान्त्वाजिवादेवीप्रणातानारदोब्र
वीत्॥ प्रसार्यदक्षिणंहस्तंसजलेजलजेक्षणा॥४४॥ यथेदानीतथैवत्वंनवदेवीपतिव्रता॥सविशेषंचसुभगानवमतपसो
बला॥४५॥ इत्युक्तामुनिमुख्येनसत्यभामाहरिप्रिया॥उवाचसोमहतायुक्ताहर्षेणातुनराधिपा॥४६॥सकृष्णोयस्यनुज्ञातुलब्ध्वा
मुनिवरातदा॥बुभुजेविघसंधीमानप्रमेयपराक्रम॥४७॥ ततस्त्वावन्नपकंकृत्वासत्यभामापिभारत॥अनुज्ञयातदान
नुविवेशांतगृहेतदा॥४८॥ततोविनिर्गतादेवीकृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया॥स्थितापार्श्वेचकृष्णस्यनमस्कृत्वामहामुने॥४९॥ततो
मुहूर्त्तमासीत्वानारदःकृष्णमब्रवीत्॥आपृच्छेत्वांगमिष्यामिशक्रलोकमधोक्षज॥५०॥तत्राद्यदेवमीशानंनमस्कृत्यमदेश्व
तास्येतिदेवगंधर्वास्तिष्ठेवाप्सरसावरा॥५१॥मासिमासिचितेषोत्सदेंडसदनप्रभो॥पूजार्थंदैवदेवस्यगांधर्वंनित्यमेवच॥५२
अंतर्हितोदेवदेवसोमसःप्रवरोविभुः॥पश्यत्यमरमुख्येनकृतंनर्त्ताडियातिना॥५३॥निमंत्रितोहंपूर्वंपुष्पंदातुमहा
युते॥पारिजातस्यमंडंतोतरुरोजोमहात्मनः॥५४॥यदेतदाहृतंस्वर्गात्विदर्यंतुमयाविभो॥देवोयजोगमेतहितकृराजे राम॰
समुकृते॥५५॥इष्टासहत्त्वसततंसव्यापुष्करलोचन॥सोजाग्यमावहत्येवपूज्यमानोपिनिसर्गा॥५६॥ सोदत्तोपुण्य २७५
पुण्यकंव्रतविशेषंअनेनहारकाग्रोनार्थमाकृतास्पूर्वस्माद्यंनिन्नइतिसूचितमित्येकेपूर्वोक्तस्यानुवादइतिश्रीचर

राकाशगस्वाअतिरूपिणीअतिशयीतरूपवतीबहुरूपाणिवस्त्राभरणादीनि॥अम्लादितीयाशाखा॥परानृतीयामंदारादेवतरुविशे

पुण्यकर्त्तुंतदास्पृष्टःपारिजातोमहाद्रुमः॥अदितिःसाधर्मनित्येनकश्यपेनमहात्मनः॥४७॥पुरादितामहातेजास्तोषितःकिलकश्यपः
॥वरेणछंदयामासमारीचस्तपसोनिधिः॥४८॥सोवाचसुभगायेनभवेयंमुनिसत्तम॥त्वनंकृताकामसस्यसवैरत्नविभूषणो॥
४९॥ईप्सितंगीतनृत्यंचभवेन्ममतपोधनः॥कुमारीनित्यदाचेवनवेयंतपसानिधिः॥५०॥विरजाःशोकरहितात्रवेयमपिनि
त्यदा॥पतिभक्तिमतीचैवधर्मशीलातथैवच॥५१॥पारिजातंततोस्त्रास्त्रीदहिताःप्रियकाम्यया॥ सर्वकामप्रदेपुष्पैरावृते
दिव्यगंधदे॥५२॥त्रिशाखंसर्वदादिव्यंसर्वर्त्तूतममनोहरं॥सर्वपुष्पाणिदंपतेतस्मिन्नेवमहाद्रुमे॥५३॥ईदृशानेस्यपुष्पा
णिविभन्नैकातिरूपिणी॥बहुरूपाणिचाप्यन्यापद्मानिवतथापरा॥५४॥मंदारादपिहृत्वाचसारंमुत्स्कश्यपः॥तस्मादेष
तरुश्रेष्ठःसर्वेषांश्रेष्ठतागतः॥५५॥ततस्तत्रनिवध्यायकश्यपंप्रददौशुभा॥अदितिममपुण्यार्थंसोनाभ्यार्थंतथैवच॥५६॥
निष्क्रयेणमयामुक्तःकश्यपस्तुतपोधनः॥इंद्रादतस्तथेंद्राणांसोनाभ्यार्थंततोममा॥५७॥सोप्यसाप्ययरूपेणकृष्णाचध
नस्तथा॥एवंसोनोग्यहोहृत्पारिजातोनसंशयः॥५८॥पारिजातोविष्णुपद्यापारिजातेतिशब्दितः॥मंदारपुष्पैयद्युक्तोमंदा
रस्तेनकथ्यते॥५९॥कोप्ययंदारुहिताङ्करजानंतोयतोजना॥कोविदारइतिख्यातस्ततसमुमहातरु॥६०॥मंदारकोविद
रश्चपारिजातश्चनाम्नाभिः॥सहत्तोजायतेदिव्योयस्येतत्कुसुमोत्तमं॥६१॥ इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणे॥
पातपुण्यार्थपुण्यकसिद्धये॥पारितोरे॥ ॥इतिद्वाविंशोध्यायः॥

त्रयोविंशाधिकेध्याये शतेनारदसंनिधौ॥ पारिजातसमाहृत्ये प्रतिज्ञा हरिणा कृता॥ एवं तावत्पूर्वाध्याये निमंत्रितोहं पुण्यं दत्वा मह्य
मतेइतिनारदवचः श्रुत्वा तस्य च स्वकार्योपयोगित्वाद्भगवान्नारदमुवाचेत्याह॥ ततइति॥ पौराणं पुराणप्रसिद्धं वामनावतौ

वैशंपा। ततो जिगमिषुं तत्र नारदं मुनिसत्तमं॥ प्रोवाच भगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः॥ १॥ महर्षि धर्मतत्वज्ञ स्वर्गं गत्वा तपो
नघ॥ दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य त्रिपुरघ्नस्य धीमतः॥ २॥ अनाज्ञया मद्वचनाद्विज्ञाप्यः पाकशासनः॥ संवर्णयित्वा नारदत्वं योरा
वेश्यिपत्सुने॥ ३॥ यमस्याश्चीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान्कश्यपस्तरु॥ पारिजातं पुरादित्या प्रियार्थं धर्मवित्तम॥ ४॥ सपुण्यमति
सौभाग्यं ददातितरुसत्तमः॥ तवदत्तं पुरादानं व्रते चतरुसत्तमं॥ ५॥ देवाश्चिद्धर्मनित्याश्चिधूमार्थममरोत्तम॥ दत्तं श्रुत्वा निकौ
स्तंतदातु पलोममप्रभो॥ ६॥ पुण्यार्थं दानधर्मार्थं ममप्रीत्यर्थमेव च॥ अनाय¯ ¯ द्वारवतिं पारिजातं महाद्रुमं॥ ७॥ दत्ते
दानेपुनस्वर्गंतिचतेनाययिष्यसि॥ प्रवाच्यएवं भगवान्वलजिद्भगवंस्तया॥ ८॥ तथा तथा प्रयत्नश्चकार्योमुनिवरत्वया॥ त
थातरुवरंदद्यात्पारिजातं सुरेश्वरः॥ ९॥ तत्रहृतगुणांतावत्प्रयुणामस्तेत पोधन॥ संज्ञावान्मासवक्तव्यानां संपद्धित्रतमेमत
॥ १०॥ एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः॥ प्रहस्योवाच केशिघ्नमिदं वाक्यं तपोधन॥ ११॥ वाढमेवंप्रवक्ष्यामियदुमु
ख्यसुरेश्वरं॥
रत्नवमित्यर्थः॥ तरुसत्तमं स्तरुसत्तमरूपं॥ ममप्रीत्यर्थं योदानधर्मोदानावतारणांतदर्थं च अनायय
त॥ आनीतावानितिकृष्णस्यबुधिनित्ययादेवमुक्तिः तत्रतदाआनयिष्यसिबुद्धिनिश्चयादेवमुक्तिः त्वदिच्छया स्वयम
यासतरुसत्तमस्तवत्वतदधीनः संप्रतंतौ इति स्यर्थः॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक संग्रहालय

शप्याः क्रीडाहृत्त इति मिषेण मोह्नितः मोचितः संधिराश्चः ततो रूढातत्र मयात्वमयाः देवो भगवान्शंकरोअभिमानंसर्वपूर्संदुरं
नतुदास्यतिदेवेंद्रः पारिजातं कथंचन॥ २२॥ मंदरं पर्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशेस्तया॥ निक्षिप्यतो युधो पूर्वं पारिजातः समागतः
२३॥ मंदरं पर्वतः श्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा॥ पारिजातं हरेणापि लोककृत्तजनार्दन॥ २४॥ स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण
शंकरः॥ आक्रीडद्रुम उद्याने सच्याः स्यादिति याचितः॥ २५॥ तथास्त्विति वरोदत्तो महादेवेन चानघ॥ नचनीतपारिजातो मंदरं
चित्तकंदरं॥ २६॥ क्रीडाहृत्तस्मरश्चेतिस्मपदेशेन मोह्नितः॥ महेंद्रेणमहावाहो पारिजातस्तत्पुरः॥ २७॥ प्रियार्थमुमयासा
र्धं पारिजातवने हरः॥ गव्यूतिमतिविस्तीर्णमंदरस्यैव कंदरे॥ २८॥ नतेत्र सूर्यभाक्रूरम प्रविंशतिनगोत्तमे॥ नचचंद्रप्र
भासीत्तानैवक्रूरमसदागति॥ २९॥ शीतोष्णमेछंदतस्तत्र शैलपुत्र्यानवंतिहि॥ स्वयंप्रभवनंतद्धि महादेवस्यतेजसा॥ ३०॥ व
र्जयितामहादेवं सगणांयदुनंदनंदन॥ मांवाच्यस्तद्वनंदिव्यं नप्रयातिकथंचन॥ ३१॥ स्रवंतितत्रवार्क्षेयपारिजातः समं
तत॥ सर्वरत्नानिमुख्यानिमनसाकांक्षितानिच॥ ३२॥ गणास्तास्मुपभुंजंतिप्रवराणांमहात्मनां॥ आज्ञयादेवदेवस्यलोक
नाथस्यकेशव॥ ३३॥ पारिजाताद्भ्रमगुणांफलंतेवांतथावनं॥ अभिमानंप्रजाचैवगुणान्भूरिगणास्तया॥ ३४॥ भूर्भिर्मंतस्य
तेहृत्सा सोमदेवंवृषध्वजं॥ उपतिष्ठंतिसततं प्रवरेसहकेशव॥ ३५॥ रौद्रेणतेजसायुक्ताहीनाऽरुरैवेऽरुरवानिता॥ तस्योमंदरे
तेद्विदयिता शैलकन्यया॥ ३६॥ नसावरस्तानुसंधानेच्छेनतुष्टश्चपिशैलकन्यायापार्वत्याः असमग्रेपिषष्ठे हृतीया चयानुसा
सेरेणसंधेयाः॥ २

ब्रह्मणोवरदानेनसवरद्रुमःशच्याहितःआमःहियतस्रावसर्वकामःप्रदःप्रकृष्टोभवोयस्मात्सप्रभवःपारावर्यस्यलोक
प्रविवेशांधकोनामघोरस्तत्रमहाबलः॥दैत्योवरदानेनदर्पितःपापनिश्चयः॥२७॥सहतोदेवदेवेनहरेणामित्रघातिना॥
अवध्यःसर्वभूतानांब्रह्मादत्ताद्गुणांबली॥२८॥शर्वंकुखेनतेदेवपारिजातंप्रदास्यति॥पुष्करारामसहस्राक्षःसत्यमेतद्ब्रवीमिते
॥२९॥सततंसहितोदेव्याशच्यासदिवरद्रुमः॥सर्वकामप्रदःकृष्णतथैवदास्यामितेजसे॥३०॥वासुदेवउवाच॥मुनेतद्युज्य
तेसाधुमहादेवेनधीमता॥यच्चीकारणंकृताननीतःसतरुःपुरा॥३१॥सर्वेष्टःसर्वभूतानांलोककृत्सभवोव्ययः॥पारा
वर्यस्यसदर्शंकृतवानितिमेमतिः॥३२॥अर्द्धयवीयादेवस्यसर्वथाबलघातिनः॥जानन्नीयश्चभगवान्जयंतश्वसत्तम
३३॥सर्वथाभगवांस्तावदुपारेबहुविस्तरे॥करोतुयत्नंप्रीत्यर्थंशक्रोयमितपोधन॥३४॥मयामुनेप्रतिज्ञातंपुण्यार्थं
सत्यभामया॥स्वर्गादिहानयिष्यामिपारिजातमितिप्रभो॥३५॥मयानदनृतंशक्यंकथंकर्तुंतपोधन॥नानृतंहिवचो
विप्रप्रोक्तपूर्वंमयानघ॥३६॥मयिभग्नप्रतिज्ञेतुलोकनाशःप्रभवोभवेत्॥यन्मयाहिमुनिश्रेष्ठलोकाधर्मगुणान्वितः३७
परिवार्यास्थितोसर्वेसिकथंश्यन्तंवदे॥नदेवगंधर्वगणानराक्षसानवासुराः॥३८॥नैवचयक्षपन्नगाःममप्रतिज्ञामपहं
तुमुद्यताःमुनेसमर्थाःखलुसत्यमस्तुते॥सपारिजातंयदिनप्रदास्यतिप्रयाच्यमानोभवतामरेश्वरः॥३९॥ततःसची॥
आमर्दितानुलेपनेगदांविमोक्ष्यामिपुरंदरोरसि॥

मर्यादायाःसहस्राक्षःमनुकृत्यंभगवान्बलवान्स्थितोमिमित्तमूतः॥

सप्तातत्रयोविंशः॥चतुर्विंशाधिकेध्यायेशोमेतेकृष्णवाक्यश्रवात्॥परिजातंतदास्यामित्याहशक्रइतिर्यतेनुष्ठितव्रतदिकृत्तवंतश
स्यर्थः॥तामप्यमराअर्चयंतीत्यनुषंगनकेवलंदेवानर्चयंति॥किंतुपितृनपिसुकालेऽर्चयंतीत्याह॥पातकृत्स्येष्वितिपितृन्

इतिप्रवाच्योयदिसामपूर्वकंप्रयाच्यमानोनततःप्रयच्छति॥सुनिश्चयंमकृष्णनायसर्वथात्वयापिकार्यंखलुतत्रनिश्चय॥
४२॥इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणे॥वै०॥नारदोयमुनिर्गत्वामहेन्द्रसदनंनृप॥तीराग्निमवसह्कृत्तददर्शाचम
हाश्वपत॥१॥तत्रादित्यमहात्मानोवसवश्चसुरोत्तमा॥राजर्षियस्यविद्वांसःस्वर्गताःकर्मभिःशुभैः॥२॥नागायक्षाश्चसि
द्धाश्चचारणाश्चतपोधनः॥ब्रह्मर्षयश्चशतशोदेवर्षिभिःसमस्तथा॥३॥सुपर्णाश्चमहात्मानोमरुतश्चमहाबल॥दिवौ
कसांनिकायाश्चशतशोऽस्मेसमागताः॥४॥नुपर्युपरिसर्वेषांसोमोदेवोमहेश्वरः॥तस्थावमिततविक्रांतस्तेगणोपरिवारितः५॥
देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठसंवृतःसर्वभावन॥कल्पांतरेसहस्रेषुस्तपोयेषानविद्यते॥६॥यानर्चयंतिसततंदेवादेवश्चरोभवाम
आत्मतासत्यसंधाश्चयेचधर्मपथेस्थिता॥७॥रुद्राश्चकाश्यपोदेवामभ्युपासंतेभारत॥स्कंदश्चभगवान्रौद्रोगंगाच
सरितांवर॥८॥अश्विचिष्मान्तुंबरुश्चैवनारिश्चवदतांवरः॥नेतारोदेवदेवानाम्तेहितपसान्विता॥९॥एतानुनुविधी
यंतेसर्वेदेवगणानृप॥धर्मनित्यास्तपोनित्यासतांमार्गमुपस्थिताः॥१०॥येत्विमेमानुषादेवानर्चयंतिशुजार्थिनः॥ता
नर्चयंतिह्यमरास्तथाराजन्नुभार्थिनः॥११॥पितृकृत्येषुदेवानांसंमासेयेत्वनुष्ठिताः॥स्वाध्यायंतवतःकोस्मसदानियं
मचारिणः॥१२॥

येषुश्राद्धादिषुदीक्षंतितिदेवाःश्राद्धदेवताःतेषांमासमिवावश्यंदेयंयेऽनुष्ठिताश्च॥

षड्गुणान् वक्ति मस्निग्धमधुरत्वास्यविभक्तावह्नः षड्गुणा येषु गीतादिषु तान् जगुरित्यर्थः ॥ उर्वश्यादीनां नृत्यादिना परितस्थुरिति शे-
ष ॥ तेषां चित्ररथादीनामुपस्थानं स्वकौशलार्पणं ॥ आत्मवान् चित्तसाक्षी इन्द्रं पातीति तेन पा देवलोकं प्राप्ता राजानः देवा अ-

गंधर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप ॥ स पुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ॥१३॥ उग्रसेनश्च हाहा हूहूस्त-
थैव च ॥ तुंबरुस्तुंबरश्चैव जगुरन्ये च षड्गुणान् ॥१४॥ उर्वशी विप्रचित्तिश्च हेमा रंभा च नारत ॥ हेमदंता घृताची च सहजन्या-
स्तथैव च ॥ जुषीयो नेमुर्गंधर्वा देवस्तदुपस्थानमात्मवान् ॥ हृतेन तु हृष्टः सर्वस्य जगाम जगतो गतिः ॥१६॥ गते तु तपतीं सर्वे नि-
पा जग्मुर्यथागतं ॥ महेंद्रेणार्चिता देवा स्थानेव निलया गताः ॥१७॥ तत्र सर्वेषु जातेषु सुखासीने पुरंदरे ॥ सदस्यैः स्वे सहासी-
ने नारदो ऽभ्ययोमुनि ॥१८॥ तमिंद्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनं ॥ दादेवाकुशागर्भेव पीठमासीनो सेनोपमं ॥१९॥ नारदो ऽथ
महातेजा महेंद्रमिदमब्रवीत् ॥ इतो ऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुलतेजसः ॥२०॥ किंचित्कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितो ऽस्मि महात्मना ॥ अ-
नर्हं दीक्षितहरणं तस्यैवातस्यैवानघ तेजसः ॥२१॥ प्रीतिवाक्यानि हृष्टानि प्रयुक्ष्म मुनयेतद ॥ तत्व प्रहृष्टो भगवाननब्रवी-
त् पाकशासन ॥२२॥ किमाह पुरुषश्रेष्ठः श्रीमान्वत्स मे मुने ॥ चिरस्य खलु दृष्टेन संस्मृतास्मि महात्मना ॥२३॥ राम॰ २७७

जानदेवाः महातेजा निःशंकः हूतइति सांप्रतेनाथा हेऽस्मि मितिं भावः तस्यैवैविष्णोः अनघं अध्यनिवर्तकं तेजो यस्य तस्य अ-
र्निहिरणं प्रेमकलिसमाधानं ॥ यद्वा ॥ रावंकारोक्तो विशेषो वगंतव्यः स च यइदमनुसरति तस्यैवेत्यनेन तदनुष्टानु-
स्तवार्निहरणमिति गर्भ ॥ चिरस्य चिरेण ॥

नासां कृत्य पलीनां पुरः अनाययत् आनेतुमुपक्रांतवान् ॥

प्रियवाक्यानि हृष्टानि श्रुत्वा हि धर्मवितां वरः ॥ नारद उ॰ ॥ महेंद्रं शृणु तेनहृष्टं गतोऽहं भ्रातरं वच ॥ कथं चिद्वारकां तत्र कृष्णस्य पानी-
यशस्करं ॥२४॥ तं तु रैवतके शाद्वले तत्रासीनमरिंदम ॥ रुक्मिण्या सहितं वीरं स्तुवंतं वृषभध्वजं ॥२५॥ पारिजाततरो पुष्पं त-
स्मै दत्तं मयानघ ॥ विस्मापनार्थं देवेश भ्रमु पलीनाम रुतेजसः ॥२६॥ हृते ह्यतश्च पत्न्यस्य विस्मयं परमं ययुः ॥ बहुकामप्र-
दं पुष्पं हृत्वा राजसमुद्भवं ॥२७॥ गुणास्तासो समाख्याता स्तस्य पुष्पस्य मानद ॥ सृष्टिश्च पारिजातस्य कश्यपेनामिततेजसा ॥
॥२८॥ अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च यथामम ॥ पुष्पादाम्नावेष्टयित्वा कंवे पुण्यार्थमात्मवान् ॥२९॥ तं तु दत्तोयया शचा-
देवाश्चास्मे सुरेश्वर ॥ निक्रयश्चयथा दत्तः कश्यपायै महात्मनि ॥३०॥ तत्तुल्यानस्य पत्नेका भत्सणामेति विश्रुता ॥ पुण्यकार्यं म-
नश्चक्रे रथिता तेयवीयसः ॥३१॥ तया वा भ्यर्थितोन्नर्हि आदेवगणेश्वरः ॥ प्रतिजज्ञे सधर्मात्मा यवीयांस्तव मानद ॥३२॥ त-
तेभ्यामुक्रमात्वीरो विछुं बलवतां वर ॥ यथा व सुरमुख्येशाब्रुवतः शृणु नावन ॥३३॥ जालनीयो सर्वीयांस्तु प्रणिपत्याश्च ते ब्रवी-
त ॥ आनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं महाद्रुमं ॥३४॥ मनोरथोऽस्तु सफलो वध्वीस्ते सुरसूदन ॥ धर्मकृत्यं विशेषेण बुध्वास्ते म-
रसत्तम ॥३५॥ अयं दर्शितिकल्याणो लोको लोकगणेश्वर ॥ यत्स्यं तमरकल्याणं मत्र्य नावा ब मानुष ॥३६॥ वै शं॰ ॥ वा-
सुदेव चवे श्रुता महेंद्र कुरुनंदन ॥ नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥३७॥ नजासनं द्विज श्रेष्ठ श्रुतमुक्तं त्व-
यानघ ॥ संदेशं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजस ॥३८॥ आसीने नारदे शक्रो ऽजघानुज्ञोयनारदात्

हरि
२३८

स्थितः आस्थितः तीर्णप्रतिज्ञे अवतारितं भूभागे॥ पूर्वकृतान्यनादिमिप्रतकृत्स्नविवर्द्धितेतिवा॥ प्रवर्त्तामि प्रवर्त्ते प्रजापतिगणाक

स्वमासनं ततो नेजेतस्मेव सदृशं विभो॥३९॥ उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनं॥ निरीक्ष्य बलं वीर्यं पार्षदानद्भुतनारदा॥ ४०
शक्र उवाच॥ महर्षे कुशलं दृष्ट्वा कृष्णस्ते जनार्द्दना॥ वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूत सुखावह॥४१॥ मदनंतरमाशास्त्वं जग
तो नाश संशय॥ त्वदीयपारिजातश्च रत्नान्यानि चाच्युत॥४२॥ त्वं तु भारावतरणं कर्तुं देव महीं गत॥ मानुष्यं सर्वदृ
प्तानां स्थितकार्यप्रसिद्धये॥४३॥ त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिविष्टं॥ पूरयिष्यामि वश्यास्ते दृष्टा कामानर्थोत्तमे॥४४॥
स्वर्गार्ह्याणि नरत्नानि नयितव्यानि केशव॥ स्वल्पार्थे मानुषे लोके मृत पूर्वकृतस्थित॥४५॥ उत्क्रम्य दिष्टिं तं देवं प्रव
र्त्तानि महाबल॥ यद्यहं किं प्रवक्ष्ये तप्रजापतिगणाग्रजो॥४६॥ कश्यपेन महर्षिपुत्रेण सपुत्रेण महात्मना॥ नियमाः सर्व
कृत्यानां स्थापिता जगतो ध्रुवो॥४७॥ प्रजापतिकृतं मार्गमिपास्य व्रजतो मम॥ श्रुत्वा प्रजापतिर्धीमान्नामयद्युसज्जतिप्रभु
४८॥ अस्माभिस्त्रिदिषमानं हि मर्यादसेतुबंधनं॥ जेष्ठपंत्यसंकिता देवादेत्यपक्षाः स्थापरे॥४९॥ स्थानिमितमितानि त्वं पारिजा
ते कुसुमेश्वरे॥ स्वर्गेकिसोन्नविष्यति विमनस्का श्रमानद॥५०॥ उपभोगा मनुष्याणां विहिता ये स्वयं भुवा॥ तेस्तु तुष्यं तु मेन्ना
तासंघ युपकाल पर्यये॥५१॥ इहापिनात त्रिदिवे मम यस्मात्परिस्थतः॥ त्रिदिवे स्थापितं कृत्स्नं सर्वलोकु मिहार्हति॥५२॥

उपपादयो श्रयाद्वा॥ उत्क्रजतिमावर्त्तयति आमिषजोज्ञानां अदविष्यासिनां संबंधिनोत्रिमानावृत्ततोयुक्तानुष्टनात्

रामं०
२३८

स्वर्गफलं निर्जरत्वादि पूर्त्तानि वापीकूपादीनि॥ तएव च वयं तद्धिहीनतां पारिजातरादित्यं स्वर्गफलं निर्जरत्वादि॥ पूर्त्तानि

कृश्येणामिषजोज्ञानामभिमानां जनार्द्दन॥ ततो धर्मसमुत्सृज्य पापमेवानुवर्त्तते॥५३॥ स्थावरपतास्थापमाना कृत्स्नसहि
महात्मनः॥ जगत्यपरास्यायोम्यं जनयेदितिमेमति॥५४॥ मानुष्यं मानुषे प्राप्ते मदे तन्मधुसूदन॥ कुर्यान्निबंधनीयं यज्ञात्रा
ज्येष्ठेननारद॥५५॥ स्वर्गरत्नविलोपेनधर्षणास्याम्ममानघ॥ ज्ञातितो वर्णाचेवविशेषेणैव गर्हिता॥५६॥ धर्ममर्थं
च कामं च क्रमेण मधुसूदन॥ सेवत्वेषसतां धर्मः स्थापितास्वयंयोनिना॥५७॥ महितत्वं पारिजातं नोयपिष्यामहं यदि॥
पौलोमि मादितः कृत्वा को नु मां वक्रमन्यसे॥५८॥ पारिजातं महीं दृष्ट्वा दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषा॥ स्वर्गार्थिनोघमिष्यंति दृष्ट्वा स्वर्ग
फलं च्छितो॥५९॥ पारिजातगुणान्मत्यान्नुषं तियदि नारद॥ देवतानां मनुष्याणां न विशेषो भविष्यति॥६०॥ तचेयक्रि
यते कर्म इह तद्भुज्यते नरा॥ स्वर्गार्थिनयनिष्कांति पारिजातगुणान्वित॥६१॥ सर्वरत्नवयस्वर्गे पारिजातस्तपोधन॥ तुल्यमस
देवमेमर्त्ये सर्वदेव जगद्भवेत्॥६२॥ यत्नेमस्मानियस्यंति लब्धस्वर्गफलं भुवि॥ न पूतानि प्रयास्यंति तुल्यत्वममरैर्गता॥ द्वि
जंतेपयाग्निकं श्रेवनित्यमाथ्याप्ययंतिन॥ मानुषाः स्वर्गमिच्छंतः श्रद्दधानास्तपोधन॥६४॥ तद्रूपवनं करिष्यंति पारिजात
गुणान्विता॥ निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्धिहीमतो॥६५॥ इतः स्वर्हेष्यास्मस्ते तेजो वंति पुरुषा भुवि॥ अध्याययंस्तते
स्तस्माद्दानेर्यज्ञेस्तथैव च॥६६॥ दाति॥ तएवववयं तद्धिहीनतां पारिजातरादित्यं रजिभ्रतिः इतियः अतिदृष्टादयः॥

नहमंनयेयंकार्यंकर्मकर्त्तव्यं॥ इतिमशतचतुर्विंशः॥ समस्तेपंचविंशेथप्रतिज्ञांनारदेरितां॥ कृष्णस्यबलनिश्रुत्वानदास्या
नबुभुक्षुत्पिपासावाबाधन्तेयरिमानुषान्॥ रोगोजराबाधमन्ज्ञमृत्युवरितिरेवच॥६७॥ देवगंधर्वांवामुखोरावाइतयःकर्म्मसंनवा॥
किमुद्योगंकरिष्यंतियारिजातगुणान्वितः॥६८॥ सर्वथानयनंतत्रपारिजातस्यनरूमं॥ इतिवाचस्तथाविप्रविस्तुरक्लिष्टकर्म्मकृत्
यथायथाचमेत्वातातुष्यतेतद्विवारयन्॥ नेयातयाचयाकार्यंममप्रीतिमिदेच्छुता॥७०॥ हारात्रमणयश्चैवचंदनानिगुरूणि
च॥ वस्त्राणिचविचित्राणिवध्मस्तोहारकानयः॥७१॥ योग्यानियानिमर्त्यानांयावदिच्छतिकेशव॥ नस्वर्ग्यंपरिमोघंतुकर्तुमर्ह
तिकेशवः॥७२॥ हस्तामिरत्नानियथेमितान्यहंवऽनिचित्राविभूषणानि॥ नपारिजातंचकथंचनानिमुनेप्रादास्यामिदिवौ
कसांप्रियं॥७३॥ इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणे॥ अर्द्धंधेयतः॥ वैशंपायनउ०॥ देवराजवचःश्रुत्वानारदःकुरुन
दनः॥ प्रोवाचवाक्यंवाक्यज्ञोमहात्माधर्मवित्तम॥ अवश्यमेववक्तव्यंहितंबलनिषूदन॥ मयातवमहाबाहोबऽमा
नोस्तिमेत्वयि॥२॥ उक्तोमयावासुदेवोजानतात्वबतोमतं॥ नदत्तपारिजातोहिहरस्यापित्वयापुरा॥३॥ हेतवश्चमहा
तस्यदर्शितामोसमासतः॥ नचावगतवादेवसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥४॥ उपेक्षोदेमहेंद्रेणालनीयसदेतिमां॥ उवाच
भगवान्देवसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥५॥ अथाहंपुंडरीकाक्षस्ततउत्तरमेवच॥ पुनःपुनमयाचास्यहेतवोदेवदर्शिता
॥६॥ ततोनेबुद्धिमाहृत्याहृत्तनाज्ञानतस्यवे॥७॥ प्रीतिवाचदवदवत॥ वातस्वतुक्तिवक्तुर॥ महात्मागोमीरचित्तः
मनोग्रप्रीतिहेतवःमहीतलेपारिजातमित्यादिपूर्वाध्यायोक्तैःनचावगतवान्॥ नांगीकृतवान्॥

प्रतिज्ञामेवाहमपारिजातमितिसंप्रजातमितितत्वंअवाधिनार्थिणावंउक्तप्रकारेणःप्रतिकूलंकर्तुंप्रवृत्तस्यश्यास्वेच्छयाज्ञातिने
अपिचाप्युक्तवांदेवोवाक्यंतेमधुसूदनः॥७॥ प्रद्यस्यपुंडरीकाक्षमशेषमिववासवः॥ नदेवगंधर्वगणान्नराक्षसान्नसासुराने
षमप्रपन्नेगोत्रमे॥ ममप्रतिज्ञामुपदेतुमुद्यतामुनेसमर्थाःखलुनःस्मसत्तमे॥८॥ सपारिजातंयदिनप्रदास्यतिप्रयाच्यमा
नोभवतामरेश्वरः॥ ततःशचीभ्यामदितानुजेयनेगदांविमोक्ष्यामिपुरंदरोरसि॥९॥ उपेंद्रस्यमहेंद्रायंत्वानुस्तेनिश्चयःपर
यद्वमन्यसेन्यायंसंप्रधार्य्यक्रमव्यतत्॥१०॥ तत्वंहितंचदेवेशश्रूयतांवदतोमम॥ नयनेपारिजातस्यद्वारकांममरोचतो
११॥ नारदेनैवमुक्तस्तुप्रत्युवाचबलदेहजित्॥ रोषाविष्टसहस्राक्षोब्रवीदेतन्निराधिप॥१२॥ अनागसिमयिज्येष्ठेसोदरेवद्विके
शव॥ एवंप्रवृत्तःकिंशक्यंकर्तुंमयातपोधन॥१३॥ बहूनिप्रतिलोमानिपुरासकृतवान्मयि॥ कृष्णोनारदसोढानिज्ञाते
तिस्यमयानघ॥१४॥ खांडवेचार्जुनरथंपुरावाहयतासता॥ मदियावारितामेघाशयंमेतोग्निमुहतं॥१५॥ गोवर्द्धनं
धारयताविप्रियंचकृतंमम॥ तथाहृतवधेप्राप्तेसदायाधिहतोमम॥१६॥ समोहमितिसर्वेषांभूतानामितिचोक्तवा
न्॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यवृत्रस्यनिहतोमया॥१७॥ देवासुरेषुग्रामेषुसंग्रामेषुचनारद॥ पुण्यसात्मेनयाकृष्णोमुनेसु
विदितंतव॥१८॥ बहुनात्रकिमुक्तेनतस्मादिष्यप्रवर्त्तते॥ नातिभेदोननकार्यसाक्षात्वंममनारद॥१९॥ ममोरसिगदां
मोक्तुंमुद्यतोयदिकेशव॥ अनुज्ञाहाष्टपोत्रोमोगुणकइहदेवपते॥२०॥ दीव्याहकलहःनोस्मात्रिः॥ व्यपदेशंआहं॥

हरि.
२८०

आहार्य्यःसंनोऽन्यसंपाद्योवाधनुर्ज्यामितिज्ञातपथाब्रह्मणेकृइतिह्यासोवगमितःऐंद्रमेवाधिपत्यंश्रावणानाइपदपूज्यतं

उदवासगदोधीमान्पितानःकश्यपप्रभुः॥अदित्यासहमेमाताचतयोर्वाक्यमिदंनकेत्॥२१॥अजितात्मामममाताररजसामहता
हृतः॥कामेनयःस्त्रियावाक्यादेवंमामुक्तवान्गुरु॥२२॥सर्वथाविप्रधियायंधितक्रियःसयथातथा॥यत्राधिष्ठितमवावि
स्तुरेवंमांस्त्रीजितोद्विज॥२३॥नदृष्टंकश्यपकुलेव्यपदेशंमहामुने॥नैवदक्षकुलेदृष्टंमातुमेयत्रसंभव॥नयेष्टतानरा
नत्वदेवानांप्रतिमादितं॥कामरागाभिभूतेनकृष्णेनखलुनारद॥२४॥पुत्रदारसमःस्नेहोभ्रातानद्यविशेषते॥यद्वतो
ज्ञानमेयत्नइतिब्रह्मापुराब्रवीत्॥२६॥नास्तिभ्रातासमोबंधुराहार्य्यइतिरोजन॥इतिमामब्रवीन्मातापिताचैवप्रजापति॥
२७॥सोदरेषुविशेषेतुपितामोकश्यपोब्रवीत्॥इमामयाविरुध्यंतेदानवापापनिश्चया॥२८॥कामंतेमेलवकृष्णंस्व
यमात्मस्तवाद्वितं॥प्रामास्त्वबसरोविस्मयद्विद्याव्यतेमया॥२९॥धनुर्ज्यायांमुनिश्रेष्टछिन्नायांहिपुरानघ॥यदिवि
रमराणांचवरदान्मामहामते॥३०॥उत्कृत्यशिरसोविष्णोपुरादेहाधृतोमया॥संधितंचशिरोयत्नाछिन्नरौद्रेणतेजसा
३१॥अहंविशिष्टोदेवानामित्युक्तापुनरुच्यत॥धनुरारोप्यदर्पेणस्थितोनारदकेशव॥३२॥किंवापितावामाताचवस्
तातिमयामुने॥स्नेहेनवध्यतेविष्णोशारीरेमुनिसत्तम॥३३॥ऐंद्रेवैष्णवमस्येवमुनेभागमहंददौ॥यदाहंसमदंप्रेष्णमकृष्णं
यश्यामिनारद॥३४॥ वैष्णवंकृताहंतदद्दौदत्तवान्विवत्सेत्रपरेक्षा अन्यत्रसमरेहमग्रतप्रहरामियनोराजाप्रभुः

राम°
२८०

परिभाषितःआकुष्टःकेशवेत्यबेतिसंधिराष्र्यःसद्यसोटथ्यरयांगेनचक्रेण॥नंदकेनमुंशलेनपलाशापयार्दमपित्वयाजितःपा

संग्रामेषुप्रहर्तुमिंतेनपूर्वंतयोधनः॥राजाकिलाहंसमरेप्रहराम्यग्यतोध्रुवं॥३५॥प्रादुर्भावेषुसर्वेषुस्वशरीरमयानघ॥य
तोरक्षामिधर्मज्ञकेशवंभक्तिमाश्रितः॥३६॥इदंभक्तामदीयंचभगवान्विष्णुनाकृतं॥उपर्युपरिलोकानांमधिकंभुवनंमुने
३७॥अवमानःसवमृष्यापृष्टतःक्रियतेमुने॥लालनीयोमयाबालइत्येवंभ्रातृगौरवात्॥३८॥बालोयंममपुत्रेतियद्वियानि
तिनारद॥पित्र्यामाताचगोविंदोनातीवपरिभाषितः॥३९॥इष्टस्तत्रजनस्यास्यकेशवःसुविशेषतः॥वयंदेव्यानसंदेहस्त
त्रस्नेहोतिरिच्यते॥४०॥सर्वतोवलवान्सूरःपात्रमानयितातथा॥केशवेत्येवचध्यानंयतछितयतांगतः॥४१॥गच्छना
रदवक्तव्यःकेशवोवचनान्मम॥आक्रांतोनानिवर्त्तेयंसमरंप्रतिशासुनिः॥४२॥यदिक्षमितदागच्छशक्यंतेयत्वमर्हसि॥
प्रहरस्वचपूर्वंत्वंभार्याविनयमेछसि॥४३॥सरयानापशाङ्गेणगदयानंदकेनवा॥प्रहराद्यगरुडंदृष्टोभूतान्जनार्दन
४४॥प्रहृतेप्रहरिष्यामियथाशक्याचकेशव॥अहोधिग्यदिमांस्नेहाविक्रवेनकरिष्यति॥४५॥यावत्संग्रामगतोजितो
हंचक्रपाणिना॥पारिजातंतदस्यामिनावश्योमुनिसत्तम॥४६॥मासमाह्वयतेस्पष्टंयवीयांसतपोधन॥अहंतेमर्ष्य
यिष्यामिकिमर्थंत्वांनितंहरिः॥अद्यैवगच्छभगवन्द्वारकांकृष्णपाणिनां॥विवादसंस्थितःसोत्रइतिवाच्यस्त्वयाच्युतः
४८
रिज्ञातस्यपरलोकांयत्रार्द्धवानप्रास्यतिवाहस्यकालकृतेस्यर्थः॥ जितताकौशिक्यं॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

इतिश्रीनतपंचविंशोध्यायः॥ श्रीताधिकेयषड्विंशेध्याये शक्रविनिश्चयं॥ सनिर्बंधिदरेवक्रुंनारदोद्वारकांगतः। शनियक्तःपुरोभागःश्च
नात्मसःपुरोवत्निन्नवेततस्मिश्चिन्नंनयापिसलोकगतितत्वज्ञादिरूपोभगवान्कर्मोकर्तामेसमुत्मनेयतोमीदृष्छति॥ श्रुतो॥
पलाशयत्रार्ह्मपित्वयोजितोनपारिजातस्यतरुप्रदास्यति॥ इतिसवाच्योमधुसूदनस्त्वयावचोमदीयंस्मरतातपोधना॥४९॥
पुनःप्रवाच्योभगवंस्त्वयाच्युतोममप्रियार्थखलुनिर्विशंकितं॥ नमायथादर्तुमिहार्हसिद्रुमंसुयुद्धमेवास्तुधिगस्तुजिह्मतां॥५०॥
इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणेइंद्रवाक्यं॥ वैशंपायनउ॥ महेंद्रवचनंश्रुत्वानारदोवदतांवरः॥ विवक्तेदेवराजानमिदं
वचनमब्रवीत्॥१॥ कामंप्रियाणांराजानोवक्तव्यानात्रसंशयः। प्राप्तकालंतुवक्तव्याहितमप्रियमप्युत॥२॥ अनियुक्तःपुरो॥
भागोनस्माहितिवदंतिहि॥ सलोकगतितत्वज्ञानविज्ञानकोविद॥३॥ कार्याकार्येसमुत्पन्नेपरिपृष्टेक्षितिमांभवेत्॥ यतस्ततस्प्र
वक्ष्यामिगृह्यतांयदिरोच्यते॥४॥ अनुक्तेनापिसोहृदावक्तव्यंजानताहितं॥ न्याय्यंचप्राप्तकालंचपराभवमनिच्छता॥५॥ सम्य
क्समर्वदासद्भिरप्रियंचाप्रियहितं॥ आनृणमोतत्स्नेहस्यसद्भिरेवाथतंपुरा॥६॥ अनृतंधर्मज्ञानेचवस्तुस्पृष्ठप्रियंवापियोमप्रि
येनहितंवाच्यंसद्भिरेवविनिंदिता॥७॥ सर्वथादेववक्तव्यंश्रूयतांश्रावतांवर॥ श्रुतावकुरुसर्वज्ञममश्रेयस्करंवच॥८॥ राम०
अन्योन्यभेदान्नातुष्ठाणांसुहृदावाबलांतक॥ भवत्यानंदकादेवदोषलंनात्रसंशयः॥९॥ हितानुबंधसहितंकार्यंहितियंसुरेश्वरः २८१

प्रियमपिहितंकेवलंप्रवक्ष्यामितिद्वयोरन्वयः। तत्रतुयदिरोचतेतर्हितयागृह्यतांनात्रममाग्रहइत्यर्थः न्याय्यमपिदर्शय
तिअनुक्तेनापितिसमन्निः विपाकंफलं॥८॥

विश्वंजगतःप्रधानकारणंचबुध्यालोअधिष्ठापयतितिष्ठतिहरिःतत्वमस्मादिवाक्योत्थबुद्धिव्यक्तनिवृत्तिमन्नज्ञाननकार्यहारकप्र
कृत्याःमायातत्कार्यस्थिरंजिन्नंसर्वबुध्याज्ञानिनोविदुः तस्माद्व्यक्तस्यइंद्रियाद्यगोचरस्ययोक्तोनारायणरूपोभागःजननीयोव
नाःसर्वभवोद्भवःसर्वंभवत्यस्मादितिसर्वज्ञावोब्रह्मातस्योद्भवोयस्मात्रूपःयथातस्यैवाव्यक्तस्यव्यक्तोभागःसदाशिवःतदाब्र
ह्यजनकत्वेस्कंदेवामबाहुमहादेवंदक्षिणेपितामहइतिविष्णुप्रतिसदाशिववचनात्॥ वक्ष्यतेचब्रह्मादेवगणाश्चान्ये

विपरितंचतेबुध्यानित्यंबुद्धिमतांवरः॥१०॥ यस्मात्तापकरंपश्चाद्दारघंकार्यमीदृशं॥ आरंभेनैवतद्विद्वानेषबुद्धिमतांवरः
विपाकमस्यकार्यस्यनानुपश्यामिशोभनं॥ यत्तुतत्कारणंदेवनिबोधविबुधाधिप॥१२॥ यएकोविश्वमभवत्प्रधानंजगतोहरिः
प्रकृत्याव्यंपरंसर्वेक्षेत्रज्ञंवैविदुर्बुधाः॥१३॥ तस्याव्यक्तस्ययोव्यक्तोभागःसर्वभवोद्भवः। तस्यात्सप्रथमोदेवोविष्णुसर्वस्यधीम
तः॥ प्रकृत्याःप्रथमोभागउमादेवीयशस्विनी॥ व्यक्तःसर्वमयोविश्वरूपःसंज्ञोलोकभावन॥१४॥ रुक्मिणयास्त्रियस्तस्यवक्तव्या
प्रथमोगुणः॥ अव्ययाप्रकृतिर्देवीगुणदेवोमहेश्वरः॥ नविशेषोस्तिरुद्रस्यविष्णोश्चारमेसत्तम॥ गुणिनश्चाव्ययायाश्चसरीर
प्रथमोगुणः॥१५॥ यश्चासेपश्चाश्रेष्ठोमहात्मनामहादेवेःनदेवेशःप्रजापतिगणास्तथेतिप्रकृत्याविष्णक्तेविश्वरूपःसंज्ञःस्वीम
त्वानिधःगुणारेवगुणाप्रकाशकःगुणिनःगुणकार्यस्यप्रपंचस्यशास्ताप्रथमोगुणःपुंभागःशिवांतरप्रधानंउपादानकार
णंतस्यअव्याकृतस्यव्यक्तोभागःसत्वगुणप्रधानोनारायणःसर्वभवोब्रह्मातद्भवोयस्मात्तस्यनारायणस्यदेवःप्रकाशक
धीप्रतःसर्वज्ञस्यप्रकृत्यास्त्रिगुणायप्रथमोभागःसत्वगुणात्मिकाप्रथमोगुणःसत्वेअव्ययाप्रागभाववत्॥

काश्यपत्वंकश्यपपुत्रत्वंगतःप्राप्तःसन्भावेलोकहितोजयायेविक्रुरुतेविवर्धंकुरुते॥ भूतानांभव्यानिभविष्यंतितेषांचभवाप्ययोय
नारायणोमहातेजाःसर्वकल्लोकभावनः॥ सोक्रामदेश्वरोदेवःकर्ताविष्णुरधोक्षजः॥१७॥ ब्रह्मादेवगणाश्चामेयश्चास्रष्टास्महात्म
ना॥ महादेवेनदेवेशप्रजापतिगणास्तथा॥१८॥ एवंपुराणपुरुषोविष्णुर्देवैरुपच्यते॥ अचिंत्यश्चाप्रमेयश्चगुणोस्यश्चपरस्तथा
॥१९॥ अदित्यातपसाविष्णुंमहताराधितःपुरा॥ वरेणछंदितातेनपरितुष्टेनचादितिः॥२०॥ त्वयोक्तस्तश्यपमेपुत्रमिच्छामिति
सुरोत्तम॥ प्रणतेदेवविज्ञायनारायणमधोक्षजे॥२१॥ तेनोक्तंभुवनेनास्तिमश्यमपुरुषोपरः॥ अंशेनतुभविष्यामिपुत्रस्त्व
हमेवते॥२२॥ सजातसर्वकृद्देवोभाताचवसुरेश्वरः॥ नारायणोमहातेजायमुपेंद्रश्चप्रचहते॥२३॥ इच्छमेषहरिर्देवका
श्यपत्वमुपागतः॥ तेस्तेभावेवाकुरुतेभूतभव्यभवाप्ययः॥२४॥ प्रादुर्भावंगतोदेवोजगतोहितकामयया॥ माथुरंजग
तोनाथकंसाहिंसाविकेशवः॥२५॥ यथापल्लवपिंडस्याश्चामस्वदेनमानद॥ तथाजगाहिदंव्याविष्णुनाप्रभविष्णुना॥२६॥
ब्रह्मणःपदेवसर्वात्मातेस्तेभावेविकुर्वते॥ जगमतिगुणोदेवोवैकुंठःसर्वभावनः॥२७॥ अनंतसमस्तदेवानांपूज्यराघवचकेशव
यथेनास्यभगवान्प्रजासर्गकरोविभुः॥२८॥ अनंतोधारणार्थंचविभर्त्तिचमहायशाः॥ यत्तद्दृस्यसिसंदिश्यकथ्यतेवेदवा
दिभिः॥२९॥ श्वेतकृतयुगेदेवोरक्तस्त्रेतायुगेतथा॥ द्वापरेचतथापीतःकृष्णःकलियुगेविभुः॥३०॥ अवधिरूपहिरण्याक्ष
दिव्यरूपधरोहरिः॥ ह्यधारामुनिमग्नांतिमेघदेवोवसुंधरां॥३१॥ स्मिन्स्मभूतभव्यभवाप्ययःपल्लवपिंडोमांसपिंडश्चविकुर्व
तिअतिगुणागुणानतिक्रांतवान्अपीतःईषच्छामरामंहूर्वादिजश्यामंमितिवचनात्॥

योविष्णुर्वामनस्तपदेवदानवसंभूतांतत्रस्मभावनामपिश्रियमकामयत्कामितवान्॥

वाराहंविपुरांश्रित्यजगतोहितकाम्यया॥ जघ्नेहिरण्यकशिपुंनारसिंहवपुर्हरिः॥३२॥ त्रिणायजगतीचैव॥ विष्णुर्वामनरूपध
क्॥ बबंधचबलिंदेवःश्रीमानसलगवेधनेः॥३३॥ देवदानवसाकृतामकामामपिचाश्रियं॥ त्वष्टाथत्रपुराविष्णुरुदारमति
विक्रमः॥३४॥ सावशेषंतपोयस्मनलिहंतिजनार्दनः॥ अलिकेषुपिवर्त्तंतिश्रतमेतन्महात्मनः॥३५॥ जघ्नेचदानवान्सुस्मादे
वानामपिशात्रवान्॥ तवप्रियार्थंगोविंदोधर्मनित्यसतांगतिः॥३६॥ रामस्त्वमपिकेवाक्ष्यजघ्नेरावणनात्मवान्॥ भूताक्र
मगुणैर्युक्तमजयानद्विरदंहरिः॥३७॥ हितायजगतोवापिलोकेवसतिमानुषे॥ उपेंद्रोजगतोनाथसर्वभूतोत्तमोत्तमः॥३८॥ हि
तायजगतोयापिलोकेवसतिमानुष्ये॥ देतेयेषुचरत्देवसत्त्वोधर्मेरिवोद्धतः॥३९॥ अशान्तमपिगोविंदंदानवैकारणाजगत॥
कुर्वाणंदानवेहानंजगतोहितकाम्यया॥४०॥ असंशयंपारिजाततंनयिष्यतिजनार्दनः॥ हारकाममरश्रेष्ठेनानृतंचब्रवी
म्यहं॥४१॥ नाहस्तेदानिभूतस्त्वंनकृत्स्नेप्रहरिष्यति॥ नापिकृत्स्नस्त्वयिश्रेष्ठेनप्रहरिष्यतिवासवः॥४२॥ नेवचेच्छाप्यसि
प्रोक्तेमयादेवकथंचनं॥ एवंतलेनधर्मज्ञेस्येहितास्तवमंत्रिणा॥४३॥ वैशं॰॥ नारदेनेवमुक्तस्तुमहेंद्रोजनमेजय॥ इदमुत्तर
मीशोथप्रसुवावजगत्प्रभुः॥४४॥ एवंविधप्रभावेतकृत्स्नंवदसियद्विज॥ एवमेतद्यथावद्धुत्सांश्रुतंरत्तुमयामुने॥४५॥ यत
श्वंविधकृत्स्नस्तेहितम्येवेतत्॥ नमदास्मामिहातव्यंसतोधर्ममनुस्मरन्॥४६॥ महाप्रज्ञोवोनास्यार्थंरूप्यरितिविचिं
तयन्

हरि·
२८३

बृहतांवाक्यानां श्रुत्येनिमिते सति॥ पुत्राणामतिक्रममिति शेषः॥ पुरातने वामनावतारे। कुशस्थली पुरं ययौ॥ कृष्णायावेदितुमिति
शेषः॥ इतिशताधिकषड्विंशः॥ सप्तशतेसप्तविंशे तत्रात्वेऽस्यविवेष्टितं॥ कल्पपोऽयमसौषामोममित्यभिधीयते॥ सर्वतेजो
भवस्थितोऽहं भद्रं ते मुने सर्वगणादिति॥ ४७॥ महाप्रभाव सततं भवं तिदिवमद्भिसवे॥ श्रोतारश्चैव सततं वृद्धानां ज्ञानचक्षुषे ४८
महात्माकारणेनास्य कृष्णो धर्मभृतांवरः॥ नात्राज्येष्ठेन सर्वज्ञो विरोधं गंतुमर्हति॥ ४९॥ यथैवममानुषवरं प्राग्दादधो
त्सजे॥ तथैव तस्या पुत्राणां ज्येष्ठानां सोढुमर्हति॥ ५०॥ यथैवोपेंद्रतां जातः स्वयमिंद्रानुजनार्दन॥ तथैव भ्रातुरिंद्रस्य सस्मानं
कर्तुमर्हति॥ ५१॥ ज्येष्ठमेतेन देवेन नारोष किं पुरातने॥ अथेदानीमपि श्रेष्ठ ज्येष्ठस्तु मधुसूदन॥ ५२॥ मुनिश्चित्तबजरि
पुमीस्तु नारदो विमर्शितश्चिदृशावरेण धर्मवित्॥ ययौ पुरीं यदुवृषभाभिरक्षितं कुशस्थलीं धृतिमतिमांस्तपोधन॥
५३॥ इति हरिवंशे पारिजातहरणे॥ ॥ वैशं०॥ अथैस द्वारकां रम्यां नारदो मुनिसत्तमः॥ ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिंद
मं॥ १॥ स्ववेश्मनि सुखासीनं सहितं सत्यभामया॥ विराजमानं वपुषा सर्वतेजोतिगामिना॥ २॥ तमेवार्थं महात्मानं चिं
तयंतं हृढव्रतं॥ केवलं योजयंतं च वाक्यामात्रेण भाविनी॥ ३॥ दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्थाय मधोक्षजः॥ पूजयामास च तं
विधिदृष्टेन कर्म्मणा॥ ४॥ सुखोपविष्टं विष्टं तं प्रहस्य मधुसूदन॥ वृत्तांतं परिपप्रच्छ पारिजाततरुं प्रते॥ ५॥ अथाच
मुनिः सर्वं विस्तरेण तपोधन॥ इदानुजानिद्रवाक्यं निखिलं जनमेजय॥ ६॥ श्रुत्वा कृष्णस्तु तत्सर्वं नारदं वाक्यमब्रवीत्
तिमामिने सर्वतेजस्यतिक्रांते न तमेव पारिजातानयने हठव्रतं सत्यं संकल्पं भाविनीलोकस्थिते॥ ॥

राम·
२८३

धिगंदं किं तत् यत्त्वया मामप्येद्वारघमिति॥ अथ गमिष्यामि पारिजातप्रत्याख्यानभेदः कलहः भवितेति शेषः॥ अनाख्याताश्च नभ्याममश्रमि
अमरावती पुरीं याश्चादं धर्मभृतां वर॥ ७॥ इत्युक्तो नारदे नैव सहितः सागरे ययौ॥ संदिदेशानतस्तत्र विवक्तेनारदं हरिः॥ ८॥
महेंद्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन॥ अभिवाद्य महात्मानं मद्वाक्यममरोत्तमं॥ ९॥ न युद्धे प्रमुखे स्तं कस्थातुमर्हसि मे प्र
भो॥ पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमवेहि मां॥ १०॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः॥ आचचक्षे च कृष्णोक्तं देवेऽस्यामि
तौजसः॥ ११॥ ततो बृहस्पतौ शक्रः शशंस बलसाशन॥ श्रुत्वा बृहस्पतिर्देवमुवाच कुरुनंदन॥ १२॥ अहो धिग् ब्रह्मसदनं गते
मयि शिवकते॥ दुर्नितमिदमारब्धं मंत्रभेदो हि दारुणः॥ १३॥ अनाख्याता कथं नाम भवता भुवनेश्वर॥ ममैतत्कृत्स्नमारब्धं
देवकेनापि हेतुना॥ १४॥ अथवा भवितव्येन कर्म्मजेन प्रयुज्यते॥ जगद्दनं प्रविवर्धनं शक्यमतिवर्तितुं॥ १५॥ महेंद्र सेव तु
कार्याणि मारेणानप्रशस्यते॥ तदेतदुपदसारभं कार्य्यं दास्यति लाघवं॥ १६॥ बृहस्पतिं महात्मानं महेंद्रस्तद्ब्रवीद्वचो॥ एवं
गते द्यत्कार्यं तद्भवान्वक्तुमर्हसि॥ १७॥ तमुवाचाथ धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित्॥ अथैनमुत्थ्ये चिंतयित्वा बृहस्पतेरुदारधी
॥ १८॥ सत स्वसद्पुत्रेणायोध्यस्व जनार्दनं॥ तथा शक्रं करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति॥ १९॥ बृहस्पतिस्त्वेवमुक्त्वा तु रो
द्र सागरं गतः॥ आचष्ट मुने सर्वं कश्यपाय महात्मने॥ २०॥ ततः श्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमभाषत॥ अवश्यं भाव्य मे
हत्तो सर्वथा नात्र संशयः॥ २१॥ वर्त्तितुं भवितव्यमेव॥ लाघवं लघुत्वं पराजयमिति यावद् गयोधयस्वेपारिजातप्रत्या
ख्यानेनप्रमेयात्र प्रयोजन इति कदर्थः साम्यंहितं॥

इष्टतकामयानस्य ऋपध्यानकृतदेवशर्मनार्ग्येच्छासंपादितपतति आपादितः अस्येति पुत्रत्वेनैकवचनं अनयोरित्यर्थः॥ देवं।
अदृष्टं ईश्वरो वा संवदते अनुकूलं भविष्यतीति सर्थः॥ सोऽमुनिर्वैरं विदो क्रे स्वे कृते अवेतियज्ञक्रे॥ तत्र वेदोक्तात् स्तवाद्दर्शयिति
उरुक्रममिति द्वाविंशात॥ तत्र द्वितीयां तानासोऽहं नमस्य इति कृयासंबंधः उरुक्रमम ह्ययाशक्तिं सर्वसंहारकारकत्वात् वि

इष्टतमदर्शनार्थमिदवेदं देवशर्मणः॥ अपध्यानकृतो दोषः पतस्येष शतक्रतो॥२१॥ अस्य दोषस्य शांत्यर्थमाराधय स्व मुनेम
या॥ उदवासमदोषस्य प्राप्तरावसुदारुणः॥२३॥ तकुमिष्यामि मात्रस्य सहादिसात पोधनः॥ उग्रोतो वाराधयिष्यामि देवं संवद
तेयद॥२४॥ बृहस्पतिसुधर्मात्मा मारीचमिदमब्रवीत॥ प्राप्तकालस्त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन॥२५॥ तथेति कश्यपश्चोक्त्व
सं प्रस्थाप्य बृहस्पतिं॥ जगामार्चयितुं देवं रुद्रं भूतगुणेश्वरं॥२६॥ तत्र सोमं महात्मानमानर्च वृषभध्वजं॥ वरार्थी क
श्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः॥२७॥ नष्टा वचतमो ज्ञानं मारीचः कश्यपस्तदा॥ वेदोक्तेः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तुत्यं जगद्गुरुं॥
२८॥ कश्यप उवाच॥ उरुक्रमं विश्वकर्माणमीशं जगत्स्रष्टारं धर्मसदर्शं वरेण्यं॥ तं सर्वलोधतिमध्यमदोव्यं विश्वेश्वरं भ
गवंतं नमस्ये॥२९॥ यो देवानामधिपः पापहर्ता तं सर्वज्ञेन जगन्मदात्वात॥ आपोगर्भो यस्य सुशाभवरीश्यो विश्वेश्वरं श
रणमहं प्रपद्ये॥३०॥ श्वंकर्मयस्येतु पादनत्वमुक्तं जगत्स्रष्टारमिति निमितकारणत्वं धर्मदृश्यधर्म जन्मं कर्मसाक्षि
णोऽकावरे शंवरदानसमर्थं सर्वस्वरूपं कार्यकारणात्मकमित्यर्थः। धृतिमतीं काजादीनामपिधाम आश्रयं दिव्यं अजो
कीकं अचित्यप्रभावमित्यर्थः॥ आपो गर्भः पुत्र इयत्र द्रुतः धरिश्चकारकः॥ ~

अहं विश्वेश्वरं यामि॥ पातालचमूर्द्धप्रपद्ये वरेणोऽस्य शामित्यर्थः॥ कथंभूतं योजयति रूपः तापसवेषोपिशालावृकानकुकराहतीनय
सादीन् निजघ्ने निहतवान् कथंभूतान् इंद्रेण दत्तान्यणि वियोगवैक्लव्येन तपस्यतो महादेवाद्धतेन तपोविप्रचिकीर्षयाऽऽयातान्
उत्सृष्टान्॥ अदितानां प्रणुदः उग्रपारकाविरूपा ह्यंतमेव वस्तुतः सुदर्शनं॥ पुण्यपयोनिधर्मादित्सं जगतो मध्यं अग्रं अग्रे अष्टमे
घ्यादियो नुक्ते अंतर्यामितया हृदादेध गृह्णातितया व्यधष्य तत्रपं बंधनानाभिभूतः सुकृतित्वात् निरहंमानातस्मां पुष्यानुपुष्पा
तुकेन महता प्रभावेन शाश्वतेन निर्विकारेण कथंभूतः धाम्नां धाम सूर्यादिनां आश्रयः विभूश्राद्धादि कर्तृणां फलदानसम

७ शालावृकाम्नोति रूपो निजघ्ने दत्ता निंद्रेण प्रणुदो द्वितानां॥ विस्पष्टां हं सुदर्शनं पुण्यपयोनि विश्वेश्वरं योमिमूर्द्धप्रपद्ये॥३१॥
नुंकेयराकोवि भुर्जगतो विश्वमग्रे धाम्नां धामसुकृति तान्तधष्यं॥ पुष्यां श्यमो महताशाश्वतेन सोमपानां मरीचिपानं वरिष्ठः॥
३२॥ अथर्वाणं सुशिरं भूतयो निकृतिनर्वरं दानवानां चबाधं॥ यज्ञे हूतं यज्ञियं संस्कृतं वै विश्वेश्वरं शरणं यामि देवं॥३३॥ ज
जगत्कालं विततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रतिदेवं गतानां॥ यद्धिर्गरय मास्थाय यातिविश्वेश्वरः समुमना मेस्तु नित्यं॥३४॥

र्थः॥ सोमपादीनामपि वरिष्ठः अतिवरणीयः अथर्वाणं अभिचारसिद्धिदं अर्थस्वरूपं वा॥ अत एव सुशिरं स्कंसुतु पनिषद
मित्यर्थः॥ भूतयोनिं आकाशादीनां कारणं कृतिनं सर्वज्ञं वीरं भूरत्वहेतुः बोधवबाधने कृते शाकृतं देवतारूपं यज्ञियं हद
वितद्रूपं॥ संस्कारेणाति शयितं स विश्वेश्वरः मदर्थं सुमना यस्तु कोसोयं तुयः विश्वात्मानं प्रतिदेवं सुसप्रकाशो जगवंतं प्र
मानं विश्वं सर्वं सर्वस्वमित्यर्थः॥ यश्च उर्द्धगमयवीत्यूर्द्धगः केरुणात्मकोर पव्योनकारणात माश्रयः॥

हरि
२८५

अनंतमजरं ध्यानाम्बुदे रोचनं प्रातिभ अप्ययं॥ चारुशाखं निरतिशयितसर्वांगं धर्मस्मिन्नेतादृशं प्रवर्तकं सहस्रनेत्रं अमितदर्शं सर्वज्ञमि
त्यर्थः॥ शतवर्त्मानं शाममयमाद्यनेकशाधनं विश्वसृजं महादेवं मदनपुप्रकाशकं उग्रं रुद्रं इति विवेकः शुचिं शोधकं योगं योगप्र
वर्तकं संसमनं शान्तं ब्रह्मरूपं स्मृणोति हि नास्ति दुष्टानि तिसर्वस्तेशं तु मुक्तिदं धुरंधरं योगक्षेमनिर्वाहकं रिषीकाणां कामादीन
मयन मा अयं रिषति हिं सार्थ आशुः शीघ्रकल्पदः स्तेता शूलधरं प्रपद्ये इत्यन्वयः कथंभूतं शिशिनं शोतनूकरणोति शूलेनि

अनंतमजरं रोचनं चारुशाखं महाबलं धर्मनेतारमाद्यं॥ सहस्रनेत्रं शतवर्त्मानिमुग्रं महादेवं विश्वसृजं नमस्ये॥ ७॥ शुचिं
योगं शंसनं शान्तपापं सर्वशं नूशोकरं नूतनाद्यं॥ धुरंधरं गोपतिं चंद्रवह्निरिषीकाणामयनं यामि मूर्ध्ना॥ ८॥ आशुः
शिशानं वृषभं गोरुवाणं कृतंधर्मवितं यंवाशुशेषं॥ वसुंधरं समनिकं समंतात् धृतव्रतं शूलधरं प्रपद्ये॥ ९॥ अनंत
वीर्यं धृतकर्माणमाद्यं यज्ञाशेषं यजतं वाग्नियाज्यं॥ हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं हि जं धर्मज्ञं तं प्रपद्ये॥ १०॥

शानं शिषाणामिति पावेशासच्चनुशिष्टो रोरुवाणो वृषभमनुशिष्टं अस्मदा वृषभं च तुष्यादिं धर्मं रोरुवाणं निरूपयंतं कृ
तं कर्मरूपं वितपं शाश्वद्य विषयं समं रागादिरहितं धृतव्रतं सत्यसंकल्पं धृतकर्माणं कर्मणामाद्यं आद्यकर्मप्रवर्तक
त्वात् यज्ञशेषं यज्ञांगज्ञानमूर्तियजतो वाग्नियाज्यं प्रयोजकं हविर्भुजं च भुवनानां ज्येष्ठं आद्यं हि जं धर्मज्ञं नक्रिम
जायते साक्षात्क्रियत इति तथा तं धर्मज्ञं तं अपूर्वमव्ययं सदैव प्रपद्ये॥

रामं०
२८५

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

ब्रह्मगर्भस्वरूपं ब्रह्म योवीमत्त जन्मादित्यमंजसान्तर पुरुषमित्यर्थः॥ परमाएवास्तनुस्यूतमितिवा॥ यत्रः स्रगाकौत्रोविशि
तश्वर हतं वर्तं च न पुरुषश्चांतर्यामिणं तथा पिशुद्धात्मानं निर्जं यं मत्समताश्रयं युक्तो कारयुक्तः संचरो वाचकत्वेनयस्मिंस्तं सृशि
रसं निजन्मशिरस्कं यतोमज्ञा सत्रद्वैकाइति स्कंदोक्तेः चाजं ब्रह्मलज्जावोजवधनुषो धनुरहस्यं वेन्नारं चमत्वातिरेकं अत्येरति स्मृशति
तयातं पश्यत्तां जीवानां प्रतिपालकं शमनं कालाग्निरुद्रं जीवानां सर्वानर्थकमितिवा॥ १२॥ एकोमुस्पराति दर्शनं तेन दान्तो पतत्स्

परंगुणे मखं ब्रह्म गर्भस्वरूपं परमं व्रतनं कांतरूपं॥ शुद्धात्मानं पुरुषं सत्यधाम संमोहनं दुष्कृतिनां नमस्ये॥ ११॥
युक्तोकारं स्वशिरं चारु कर्महिदं व्रतं धृढधनमाजं॥ स्रस्वेन्नारं धनुषो वातिरेकं पतिं पशूनां शमनं नमस्ये॥ १२॥ एकोरा
तिष्ठेव रन्तं तं न विष्ये मवर्वातिर्थियो लिखुष्मत्परिग्रहः॥ आस्तुदो ज्मुत्तम संविभागि विजो अकोमां जगवान्मानुदेवः
॥ १३॥ यएको याति जगतां विश्व मित्रो यएको रान्मारुतं प्राणमग्नं॥ येनान्नं शंसा दाभ्यत्सामजुष्म सामांजुष्यात्सुकृतिं
श्रेयसेष॥ १४॥ ॥

तेनिरूपमोदातेत्यर्थः॥ अकारस्लेषेण अराति शत्रुः मन्तुतस्यानर्थसेत्यर्थः॥ सर्वानिधि अग्निरुपत्वान्हियतो भुषाति
रंगाद्युदित्यमपि हरिरादावेव सेवते॥ अपरिग्रहः स्तोघ्नः अमितुदः अहकमकं अनुत्तमः सर्वोत्तमः संविभागी अश्वर्यादिरूपविभा
जनकः कर्मफलप्रदः देवो महादेवः॥ १३॥ यद्वा एक एव जगतां विश्वसर्वं फलंयातिप्राप्यति॥ प्राणिनां प्राणानं वक्वविदा
नानां जीवनमित्यर्थः॥ अन्नशंसान्नचक्रौयान्सामममात्मजुष्टीसौकर्तं॥ पुष्पारप्रीणापतुसुकृतीशोजनकर्ता॥ ॥ ७॥ ॥

ह॰टि॰
२८६

योब्रास्रणः ब्रह्मा भूत्वा ब्रह्म वेदं समग्रं अस्य जगतः आविर करोत् ॥ कथं भूतं भुवनोत्तमान्यप्युत्तमयतीति तथा तं षड्गुणस्मशि
स्रादेस्त्वष्टारं सव्याकृतिस्त्वं व्याकृतयो भूरादयास्रयो लोकाः तैः सह वर्त्तमानाः सव्याकृतश्चतुर्दशलोकाः । तत्र त्वं कथं भूतः अ
विद्वान्सर्वज्ञः समामां छायात्मम प्रस्मद्यो स्त्वितित्वयोरन्वयः ॥ हकहरूनेरूपः अंगैर्ब्रह्मादिरिमूर्त्तिनिविकृरूपः अविद्या
विद्यानिरंसनः ॥१५॥ व्यंजनो अतिरंजकः विश्वस्यनिमित्तकारणत्वं जनः जनयति विश्वं जनस्तु पादानकारणत्वं विद्व
न्नज्ञानात्मासमग्नः अमच्युतस्वरूपः स्पशिः सर्षान्निस्ततो वा शंत्नुः सुखहेतुः प्राणाइदं इंद्रियाद्यनुग्राहकः कृत्तिवासाः

ब्रह्मास्त्र जन्भुवनोत्तमोत्तमं ष्टसो विद्वान्ब्राह्मणः षड्गुणस्य ॥ त्वष्टारं सव्याकृतिस्त्वं समग्रं समागहरूकृरूपोरिहोगे ॥
१५॥ व्यंजनो जनोथ विद्वान्समग्नः स्पशिशंभुः प्राणादः कृत्तिवासः ॥ रसोध्रुवपवमानसन्नत्तसिपत्नीधीः शंकरस्मा
रधनाः ॥१६॥ अंबकं प्रशिदंवो भ्रुवाणां धर्मविप्राणां वरदं पञ्च यान्व ॥ वराद्वरं गजेनार मीशादेवं देवानां वे शरणं
यामिरुद्रं ॥१७॥ ॥
चर्मवसनः रसब्रह्मानंदस्वरूपः रसो वै स इति श्रुतेः मधुरादिनावं व्यावर्त्तयति ध्रुवः निःसः पव
मानस्यन्त्वर्त्तिष्वाश्रयः समानः पतिर्यस्यासासम पत्नी माया तस्मा इशनियंतारं शंकरं निजानंद स्मारधाता बोधयरदस्यत्र्यं
बकं त्रिनेत्रं विप्राणां योगिनां धवो भ्रुवाणां सोप पत्निकं कथपंतवरा वरं वरणीयारपीवरतरं संग्रामे जयप्रदं ईशाय वर्त्तक
देवानां देवं महादेवमित्यर्थः ॥ हंतेशः रवंद्रावपतिरुद्रस्त्वं ॥१७॥ ॥७॥ ॥ यंवरणीकार

राम
२८६

आस्यमिवास्यं अग्रेसरमित्यर्थः ॥ यज्ञासुरवं अग्निरूपत्वान् ॥ अंतकं रजादिरूपेणाहृत त्रिषु कालेषु स्थेः पूर्वं मध्ये अंत्ये
च वर्त्तत इति सच्चासौ ॥ सोमश्चतमया सह वर्त्तमानस्तं काल कलनातीतमित्यर्थः ॥ हृद्भुते छिद्यत इति हृत्तमज्ञानं तद्
तीति तथा तं कर्मसाक्षिणं भूतायनं भूताधारं ॥ भूतानां पतिपालकं गुणानामाकारं ग ज मस्व ॥१८॥ अनुद्धतं शांतवपुषं
मखकर्त्तारं यज्ञस्याणुणपकं रस्विष्टकतमित्यर्थः ॥ अत एव साम्यं निर्विकारत्वादेकरूपं वेदव्रतेषु ज्ञात्रादिषु बहुधा गीतं

णसंगु
आस्यं देवानामंतकं उत्कृतिनां त्रिष्टसोमं हृत्तं कर्मसाक्षिं ॥ भूतायनं भूतपतिं गुणाकरं शरणं यामिरुद्रं ॥१९॥ अ
नुद्धतं यज्ञकर्त्तारिमं तं मध्ये चाद्यं जगतां साम्यरूपं ॥ वेदव्रतेषु बहुधा गीतमीशानमित्रिपिष्टं शरणं यामिरुद्रं ॥
२०॥ महाजिनं व्रतिनं मेखलालंसुतोषणं क्रोधधनं विपापं ॥ भूतं हेतुं गुणिनं चाकपर्दिनं नतोस्मीशं वंदनं वंदनानं ॥२०
म्र

प्रस्तुतं अनित्रिपिष्टपं स्वर्गमिनिव्याप्य ईशं नियंतारं मिह्राजिनं महत्या जास्तु रसं बंधि अजिनं प्रधानीयं यस्य तत्त तं व्र
तिनं लोकसंग्रहार्थं व्रतचर्यापरं मेखलालं भुजमेखलालंकरणं सुतोषणं ॥ होमने नाप्यार्जितेनापि धत्तूरकुसुमादि
नापि तुष्यतीति सुतोषणः स्तक्रोधधनं विपुलतीव्रमन्युविपापं विगमितार्द्यं भूतं महाभूतं अस्य महतो भूतस्य निश्वसि
तं यदृग्वेद इत्यादिश्रुतेः हेत्रजं जीवतं तं तथापि गुणिनं गुणानियंतारं कपर्दिनं अवधारितसकलनोगत्वा वंदनं वंदनीयं
२०

हरि० देवानामपिदेवंप्रवक्तृकंकृतिंकृतिनंसर्वज्ञमितियावत्महतोविराजोपिआद्यकृतादपीतिवामहांतंशांतात्मानंअनंत
मूर्त्तिःगोपतीनांस्वर्गाद्यधिष्ठातॄणां॥१॥अंतस्थंपुरुषंअंतर्यामित्वात्गुह्यसंज्ञंगुह्यवेदरहस्यउपनिषत्संज्ञासम्यक्संज्ञं
२८७ नंयस्यतंयतःप्रणवंॐकारगम्यंअनघंपिवीप्रदीपंविप्रेषुमेधाविषुदीपमिवप्रकाशमानंयतःअनात्वंतंस्वप्रकाशंपरम
स्यसकलस्यविश्वस्यअक्षरस्यप्रवाहरूपेणनित्यस्यपरंहेतुंश्रेष्ठंकारणमित्यर्थः॥अहेतुंनहेतुःदेवसंसारिणोनोगार्थमाय
याक्रीडंतंगुणिनंत्रिगुणीमायामगोनत्र्वकिं॥उभयोःकार्यकारणयोःप्रकृष्टाप्रसूतिर्यस्मात्सप्रसूतिःतंप्रसूतंअनन्यप्रसूतिःन

देवंदेवानापवनंपावनानांकृतिंकृतीनांमहांतोमहांतं॥शांतात्मानंगोपतिंगोपतीनांपतिंदेवंशारण्यामिरुद्रं
॥२॥अंतस्थंपुरुषंगुह्यसंज्ञंप्रपद्येस्वंप्रणवंवीप्रदीपं॥हेतुंपरमस्याक्षरस्याहेतुंनंदेवगुणिनंसन्नतोस्मि॥२२॥प्रसू
तिरूनयोनप्रसूत्यन्यसूत्यःपृथग्भूतेभ्योनपृथक्वैकभूतः॥स्वयंभूतःपातुमांसर्वसारःप्रदःस्वादःसंमदःपातुरत्न॥२३॥

योरपारमार्थिकत्वात्यतस्यसूक्ष्ममायास्तंबंधनावात्॥भूतेभ्योभवंतीतिभूतानिमहाभूतानितेभ्यःपृथक्कारणत्वेनान्विते राम०
पितन्नारोप्यनतेश्वरःविवर्ताधिष्ठानत्वात्नपृथक्त्वंवस्तुसत्त्वात्॥यतःएकभूतःअनन्यस्वरूपंभूतश्चस्वतःसिद्धइत्यर्थःपातु
पातीत्यादिरेवीस्याकथंभूतःसर्वसारःसर्वविश्वसारइतिसूलपेसिन्नितिसर्वसारप्रकृष्टंददातिप्रप्रदःमुक्तिदइत्यर्थः॥ २८७
स्युत्स्वादयतिभक्तानितिस्वादःभुक्तिदइत्यर्थः॥सम्यकमदयतिहर्षयतितिसंमदःमदीहर्षइपितिधातुरत्नंमणीय॥२३॥

आसन्नसर्वसूपत्वात्साधनोसन्नतरःइंद्रियाणामगम्यःश्रद्धावतांसाधकानांशास्त्रनिप्रणेताश्रद्धाविहितकर्मातिशयि
नफलप्रदइत्यर्थः॥पतिःपालकःसत्कृतीनांसत्कर्मणांमामोंइषःइच्छायाःपूर्णांचपूरणःमेशाइतियावसुगमः॥२४॥सुकृती
नांभक्तानांअंतर्हृजिनान्याधयःबहिर्हृजिनानिव्याधयःतेषांनिहंताविनाशकःअभक्तानांतुस्वयमेवांतर्बहिर्हृजिनानांक
र्तयितोधृतायुधःकालइतिउग्रमोजाअश्वसह्यवेगःननुजगदुत्पद्दर्तुःकुतोहृजिनप्रणोदकत्वतत्राह॥भूतभावीतिभूता
निभावयतीत्येवंशीलोभूतभावीसृष्टिकालेसृष्टासएवपालयतीत्यर्थः॥२५॥उहताउद्वेलाःकथमित्यपेक्षामहाघोरे

आसन्नसन्नतरःसाधनानांश्रद्धावतांशास्त्रनिप्रणेता॥पतिर्गणानांमहतांसत्कृतीनांपायान्मेषःपूरणःपूणानां॥२४
अंतर्बहिर्हृजिनानांनिहंतास्वयंकर्ताभूतभाविविकुर्वन्॥धृतायुधःसुकृतीनांसुग्रमोजाःप्रणुद्यान्मेहृजिनंदेवदेव२५
येनोद्धतास्त्रिपुरमायिनोवैदग्ध्याघोरेणाविनयांताःशरेण॥महत्कुर्वतोहृजिनांदेवतानांत्यायानीशःपातुविश्वोदयातः

णशारेणदग्धाइति॥अनणवविनयांताःनिष्फलमरणाःपुरदाहेमततात्जायान्ज्येष्ठःप्रसस्यतेमोवाविस्वस्य।
सर्वस्यपिउदस्यउदकस्यसर्वकारणस्यप्रधानइत्यर्थः॥उदकंसर्वबीजंस्यादितिवचनात्धाताधारकश्चाश्रयत्वात्
२६॥येनभगवतादक्षयज्ञःदक्षकर्तृकोयज्ञःक्रतुःछिन्नोपिअनुसंधावत्इतस्ततोवभ्रामनशांतिलेभेइत्यर्थः॥वेदवो
धितरुद्रभागभगनात्कथंभूतःभागीयसांयज्ञभागभुजांउतअपिश्चेतनाशां॥रुद्रभागस्येतिशेषः॥

हरि· २८८ इच्छन्वांछन्विद्वान्सदेवोयज्ञस्मादिदंतच्चेतिजानन्निपिसर्वशोमांयथादितितच्छ्रस्याद्दन्नयः॥२७॥ समंमांसुखेप्रसुखेवेंद्रियगो
चरे॥ आविर्भूतेत्यर्थः सर्वातिगुह्यः सर्वतोतिगुह्यः गुह्यमुगुह्यतरः नित्यं आत्मत्वं विचन्वानः साक्षात्कुर्वाणः स्वङ्गणानिरोग्यर्दि
नांप्रथमः कारणं गुणात्रैकाल्यं गुणोरूपाधिभूतेक्रियामाणाम पित्रिकात्यत्रिकावत्वंनित्यं प्रवाहरूपेण॥ यस्यप्रतीयतेस
मांपातित्यपूर्वेणान्वयः सात्वद्वेको विष्णुः नावाप्सिता सन्नदः अवसादप्रदः विश्वस्याद्यकारणं पुरुषइत्यर्थः॥ बाधमानस्यध
नागायसांनागच्युतीनभिच्छन्नमुखोदाचोयेनकृतोनधावन्॥ विद्वान्यज्ञस्मादिन्नरथांतः सदेवः पायादीशोमादन्नयज्ञांत
हेतुः॥२७॥ अमोधस्यः संस्कृतश्चोत्रमश्वजगन्सृष्टयोतिसर्वातिगुह्यः॥ समंसुखप्रसुखेयातुनित्यं विचिन्वानः प्रथमः
स्वङ्गणानां॥२८॥ गुणात्रैकाल्यंयस्य देवस्य नित्यंसतावेकोयस्यनाबात्यसूतेः॥ गोमागोहणांसन्नदोहुघ्नतानांमाघो
विश्वस्यबाधमानस्यकुधः॥२९॥ धाम्नोयस्यहरिरग्नेयविष्णोब्रह्मापुत्रैः सहितश्च द्विजाश्च॥ बाराभूताभुवनेयस्यसे
मोजुषत्वेषश्रेयसेसाधुगोप्ता॥३०॥

मदीपिकस्यपापादेः संकुद्दातकुधः यस्य शिवस्यधाम्नास्तेजसः सकाशात्हरिवभूवेतिशेषः सर्वत्राच्युतएवाग्नेमु राम० २८८
ख्यः विष्णोविश्वसकब्रह्माचपुत्रैः सनकादिभिः द्विजाश्चमरीच्याद्यस्तथापियस्यभुवनेपराभूतास्वेच्छयाप्रवेशमन
नमानाएवतिष्ठंतिसमोमः उमयासहवर्तमानोजुष्टतुप्रीणातुः श्रेयसेअभिष्टासिद्धयेसाधूनांगोप्तेत्यतः साधुदमनश्च
त्यर्थाद्दिपिधः॥३०॥

यस्माद्भूतानामहदादीनांभूतिरुत्पत्तिः अंतेनाशमध्यंस्थितश्चयस्माद्वसर्वप्रसिद्धस्यजीवस्त्रेतियावत्॥ धृत्याशिशुणोभवतिसर्व
शःजुषत्वितिपूर्वेणान्वयः कथंतस्यगच्छातातितिग्रहः॥ अज्ञानेतदभिभूतस्वतदाछन्नस्यपुरुषस्यपुरुषार्थेशस्वरप्रवर्तकस्य।
अतएवमहात्मनः परिपूर्णस्य॥ मृडेवेयस्यमृडितः महादेवेनवेधस्यमदियोयमित्याजोचनीयस्यकृपापात्रस्येत्यर्थः॥ तत्र

यस्माद्भूतानांभूतिरंतोयमध्यंधतिर्भूतिर्यश्चगुहाश्रुतिश्च॥ अहानिभूतस्यपुरुषेश्वरस्यमहात्मनः समृडवेद्यस्मतस्य॥३१॥
यच्छिंगांकम्यंवकंसर्वमीशोभगांकंयतच्छुमासर्वधात्री॥ नाम्नातृतीयंजगतिह्यस्तिकिंचिन्महादेवात्परसर्वेश्वरेसो॥३२॥
इतिसंस्तूयमानस्तुभगवान्वृषभध्वजः॥ दर्शयामासधर्मात्माकश्यपंधर्मविग्रहं॥ उवाचचैनदेवेशः प्रसन्नेनांतरात्मनः
॥३३॥ येनसंस्तोषिकार्येणत्वंतज्ज्ञानेप्रजापते॥ इंद्रोयुंद्रोमहात्मानोदेवोप्रकृतिमेष्यतः॥३४॥ पारिजातंतुधर्मात्मानयि
ष्यतिजनार्दनः॥ अपथ्यातोमहेंद्रोहिमुनिनादेवशर्मणा॥३५॥ अस्माकांत्सुराभार्यांतिपोदासस्यकश्यप॥ गम्यतांत
त्रधर्मज्ञदोह्लायिणामहतया॥३६॥ आदित्यशाकंसदनंश्रेयस्तेपुत्रयोध्रुवं॥ धृतिर्धैर्यंभूतिरैश्वर्यंवश्चस्वयमेवगुरा
बुद्धिः अतेनांतः करणप्रसादोलक्ष्यतेश्रुतिश्चश्रवणेंद्रियं तेनवाह्येंद्रियप्रसादश्चलक्ष्यते सर्वसर्वेश्वरः सर्वेषांसर्वका
मवरप्रदइत्यर्थः॥३२॥ अपथ्यातः शक्रभार्याविरहनमात्रसंबद्धंश्रेयोभवत्वितिशेषः॥

हरि.
२९५

कमलजन्मवाल्मजस्य मरीचेः सूनुसुमनोकसदेवलोकं॥ ॥इतिसप्तविंशः॥ विष्णुवासवयोर्युद्धमष्टाविंशेतथाधिके॥ अथायेव
र्षतेतत्र विश्लोकत्कर्षउत्तमः॥ मगम्यपदेशेनमृगयाछलेनमहायमहात्वाप्रतिपालयप्रतीक्षस्वहरीनस्वास्त्रवेष्टावसा

इतिहरवचनंनिशाम्यविद्यानूकमलजन्मवाल्मजसूनुरप्रमेयः॥ त्रिदशगणगुरुप्रणाम्यकंडुमुदितमनाःसुमनोकसंतगाम
इतिहरिवंशेपारिजातहरणेमहादेवस्तवनं॥ वैशं॰॥ अथविष्णुर्महातेजामुकुन्तामुदितेरवौ॥ मगम्यपदेशेनयुयौरैव
तकंगिरिः॥ अरोप्येकरयोदेवःसात्यकिंनरपुंगवं॥ प्रद्युम्नमनुगछेतिप्रोक्ताकुरुकुलोद्वह॥२॥ रैवतंचगिरिंदेवोगत्वा
दारुकमब्रवीत्॥ मदीयंरथमेतत्वंमहायेहैवदारुकः॥३॥ प्रतिपालयमांसोम्यदिनार्द्धवारयन्हरिः॥ रथेनैवप्रवेष्टाहं
द्वारकांसूतसत्तम॥४॥ इतिसंदिश्यभगवान्नारुरोहजयोद्यतः॥ तार्क्ष्यंसमात्मकेधीमानप्रमेयपराक्रमः॥५॥ इत्यथ
येनकोरव्यप्रद्युम्नशत्रुसूदन॥ आकाशगामिनाराजन्नष्टस्तःकृष्णमविप्यान्॥६॥ निमेषांतरमात्रेणनंदनेकाननंहरिः
देवोद्यानेययोधीमान्पारिजातजिहिर्षया॥७॥ ददर्शतत्रभगवान्देवयोधाडुरोसदान्॥ नानायुधधरान्वीरान्नंदन
स्थानधोत्वयः॥८॥ तेषांसंपश्यतामेवपारिजातंमहाबलं॥ उत्पाट्यारोपयामासपारिजातंसतांगतिः॥९॥ गरुडेपक्षि
राजानेमयत्नेनैवभारत॥ उपस्थितोविग्रहायाम्पारिजातस्यकेवलः॥१०॥ सांत्वितोवासुदेवेनपारिजातस्यभारत॥

मिजयायोद्यतःपारिजातेसंपश्यतांतेषामित्यनारदेदेषष्टोपारिजातमारोपयामासेसपोनरुत्कंच॥ श्रीः २

राम०
२९५

प्रस्थितंद्वारकांप्रस्थितुंमुद्यतं॥ ततःगरुडेपारिजातारोपनानंतरंस्वयंचागरुडमारूढोःमरावतिंप्रदक्षिणांचक्रेपरितोवभ्रा

उकस्यकृत्स्नमापेष्टंकेशवेनमहात्मना॥११॥ तंप्रस्थितंतरुंदृष्ट्वापारिजातमधोत्रजः॥ अमरावतीपुरांश्रेष्ठंतत्रस्यकेप्रदक्षि
णं॥१२॥ तेतुनंदनगोपास्तुपारिजातेद्रुमोत्तमः॥ ह्रियतीतिमहेंद्रायगत्वान्पशशंसिरे॥१३॥ अथैरावतमारुह्यनिर्ययौपाकशा
सनः॥ जयंतेनरथस्तेनदृष्टतोनुगतप्रभुः॥१४॥ पूर्वमिमागतद्वारकेशवंशत्रुनाशनं॥ दृष्ट्वावावप्रवृत्तंतोकिमिदंमधुसूद
नः॥ प्रणाम्यगरुडस्योथकेशवःशक्रमब्रवीत्॥ वदांत्तपुणकार्यीयनीयतेयवरेद्रुमः॥१६॥ तमुवाचततशक्रोमामेवंपुष्करेक्ष
ण॥ अयोधयित्वानतरुर्नयितत्स्यत्वयाच्युत॥१७॥ प्रहरस्वमहाबाहोप्रथमंमयिकेशव॥ प्रतिज्ञासफलास्तेस्तुमुक्ताकोमोदकि
मयी॥१८॥ ततःकृष्णशरस्तीक्ष्णोदेवराजगजोत्तमं॥ विभेदाशनिसंकाशैप्रहसन्निवभारत॥१९॥ विव्याधगरुडेवज्रीदिव्यैः
शरवरैस्तथा॥ बाणांचिछेदशिरसैकेशवस्यतरस्विनः॥२०॥ यामुन्मुमोचदेवेंद्रतांस्तोविछेदमाधव॥ माधवेनप्रयुक्तां
श्वविछेदबलंवत्तहा॥२१॥ महेंद्रस्यचशार्ङ्गेनधनुषकरुनंदन॥ शार्ङ्गस्यनिनादेनमुमुहुःस्वर्गवासिति॥२२॥ तयोर्वर्ततेसं
ग्रामेरागरुडस्तंमहाबलं॥ पारिजातंनयंतोयहर्तुमभ्युद्यतोबलि॥२३॥ प्रद्युम्नमथकंस्वमोवारयेतितथाब्रवीत्॥ ततस्तंवा
रयामासरोशिलयप्रतापवान्॥२४॥ जयंतोजयतांश्रेष्ठोरोकिणेयमथेपुभिः॥ सर्वगात्रेपुविद्धसन्नजघानरथेस्थितः २५
मन्नियतीत्यचकर्मणिपरस्मैपरमार्षक्रायतहत्यर्थः॥ पूर्वद्वारंअमरावात्याकिंकिमर्थमुमुरुःमुमुर्षुवर्त्तीतिवर्त्तमाने २५

ब्राह्मणो वापत्यं ब्राह्मणो वापत्यमिसर्थः॥ शैनेर्नसा सात्यके त्रयेंद्रस्य वशेत स्यमाधवमधुवेश्य॥

रथयस्थाणवरथिनं कामस्तु कमलेक्षणः॥ रोंद्रमस्मर्दयामास वाणैरग्नेर्विषोपमैः॥२६॥ ससन्निपातस्तु मूलोव नूव कुरुनंदन
जयंतस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य चोभयोः॥२७॥ कृते प्रतिकृतं युद्धे चक्रतुस्तौ महाबलौ॥ महेंद्रेशोपेंद्रतनयौ जगत्यस्त्र कृतौव
रौ॥२८॥ देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयान्विताः॥ तं संग्राममहाघोरं सिद्धाश्चैव समंततः॥२९॥ ततस्तु प्रवरो नाम देवहू
तो महाबलो॥ पारिजातं पुनर्हर्तुं नियेषकुरुनंदन॥३०॥ सखा सदेवराजस्य महास्त्रविदरिंदम॥ अवध्यो वरदानेन
ब्रह्मणः कुरुनंदन॥३१॥ ब्रह्मणस्तपसा सिद्धो जंबूद्वीपादिवंगतः॥ स्वशास्त्रान् पसंजाता सखिवंबलघातिनः॥३२॥ तम
पतंतं संप्रेक्ष्य कृष्णः सात्यकिमब्रवीत्॥ अत्रस्थाण वं प्रवरं शूरे वारियसात्यके॥३३॥ न बलन्निर्दयं बाणो मोक्ष्या सात्य
के त्वया॥ अस्य ब्राह्मणो वापत्यं संरक्ष्यं खलु सर्वथा॥३४॥ ततः षष्टारथेषू णां गरुडस्थे रयस्तथा॥ आजघान महाबाहुः
सात्यकिं प्रवरो रणे॥३५॥ ततः षष्टारथेषूणां गरुडस्थे रयस्त्वथा॥ शिनेर्नसाधनुस्तस्य त्रिपत सायकान् नृप॥ चिच्छेद पु
रुषव्याघ्रो वचनं चेदमब्रवीत्॥३६॥ ब्राह्मणो नाविहंतव्यस्तिष्ठतिष्ठस्ववर्त्मनि॥ अवध्या यादवानां हि सापराधेपि हि द्वि
जाः॥३७॥ प्रवरस्तु प्रहस्येनमुवाच कुरुनंदन॥ बलवान्सान् णां शूरयुध्यस्व वर्त्मना रणे॥३८॥ जामदग्न्यश्च रामश्च।
स्त्वोहमपि यादव॥ नाम तः प्रवरो नामसखा शक्रस्य धीमता॥३९॥ न देवा युध्यमिच्छं तमन्यं तो मधुसूदनं॥ आनणांसो
हृदस्माहमद्यगं तास्मि माधव॥४०॥ =

षति महात्मनं महात्मनः शूरतमा न तिक्रांता नां नातिशिष्येन ततो नातिशयिनो बभूव हंत्यजनी आयुक्ता दाप्यं तमावेति पुंस्त्व

ततस्तयास्तदा रोद्र संग्रामो वृद्धे नृप॥ अस्त्रैर्दिव्यैर्नस्याग्रे शैनेयद्विजमुख्ययोः॥४१॥ द्रोणश्चाजत दाराजन् युवराश्च सहस्रशः॥
तस्मिन्वर्तति संग्रामे तेषामति महात्मनां॥४२॥ नातिशिष्यरणे काष्णिरिंद्रमस्त्रं कृतां वरः॥ रौद्रिं काष्णिं महात्मानं मायिनं शूर
सत्तमं॥४३॥ हंतग्रहंप्रतिच्छेतितावुभौ योधसत्तमौ॥ युयुधानेन नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ॥४४॥ अथ शाद्रियुध सूतं श
चीपुत्रप्रतापवान्॥ विजाध्य स्मह नेशाजन् दिव्येनास्त्रेण सत्वरः॥४६॥ सोस्त्रं तदनिदा प्यं तमापतंतं शातैः शरैः॥ तस्तंभ बा
णजालेन तदद्भुतमिवाभवत्॥४७॥ ततस्तदाप्यमानं तु पपात रणमूर्द्धनि॥ रौक्मिणेयस्य कोरव्य घोरं दानवमर्दनं॥४८
तेनास्त्रेण रथो दग्धप्रद्युम्नस्य महात्मनः॥ नादहत्कृष्णतु वीरं तं रौक्मिणेयं जनाधिप॥ दह्यत्त्रिनरवल्गस्त्रिरुह्य तो पिविश्रांय
त॥ दग्ध्वाद्दृष्टा स्त्र चक्रे श्वरो क्मिणेयो पचक्रमे॥५०॥ अथ नारायणसुतो विरथो रथितां वरः॥ स्थितो धनुष्मना काशेज
यंतमिदमब्रवीत्॥५१॥ महेंद्रपुत्रं दिव्यं त्वयदस्त्रं मुक्तवानसि॥ नाहमिध्युवा रूपाणि शक्यं हंतुं शातैरपि॥५२॥ प्रय
त्नं कुरु शिष्याणां पन्नमे य प्रदर्शयिन्॥ नोस्मि मेति शेयं कन्नासिं ग्रामे मरनंदन॥५३॥ आसीन्मे साध्वसं हृष्टा रपस्त्वं
थतायुधं॥ विभेमि तव ने दानिं युद्धे दृष्ट बलो बलं॥५४॥ मनसा स्मर्यतामेष पारिजातस्त्वया स्त्वया॥ तरु शाक्येन स्वभु
हस्तात्संप्रदृष्टो यत्वयाद्य सो॥५५॥

मार्षञ्छिते सरेरूपलक्षितयद्वाणज्ञाजं तेन रुक्मिणेयस्यापि घोरं दुःसहं तेन पतिते

DR. BHAU DAJI
MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक पुस्तकसंग्रह

हरि. २५२

नापितवत्वत्र पुष्टेर्दृष्टंरिपोर्वलिंयेनसः अल्पंवत्नेरखन्नुयास्मात्॥ सजयंतःअपराणितनोप्यधिकानिपंचमंपश्चात्प्रयुक्तंहृ

दयेमायामयोदग्धस्त्वयायोजस्वतेजसा॥ ईदृशानांसहस्राणिसृष्टंशक्रोस्मिमायया॥५६॥एवमुक्तोजयंतश्चमुमोचास्त्रम

हाबलः॥तपसोपचितंतेनस्वयमेवातितेजसा॥५७॥तत्प्रद्युम्नोमहावेगंशरजालैरवारयत्॥वत्वार्यस्त्राणिदिव्यानिमुमुचे

वायराणिच॥५८॥दिव्यसर्वसुरूपधुस्तान्यस्त्राण्यथमारत॥सौम्यिणेयमहात्मानमंतरिक्षेचपंचमं॥५९॥महोल्कासहस्रा

णामन्वन्यत्राण्यमरसत्तम॥मुमोचयानिघोराणिप्रद्युम्नप्रतिसर्वतः॥६०॥तानिसर्वाणिबाणोघैःकाष्णिरस्त्राणिवारयत्॥ज

यंतवापरेवाणेविव्याधनिशितैस्तदा॥६१॥ततोनादःसमुत्पन्नोह्यमरेपुण्यकर्मभिः॥दृष्ट्वास्थैर्यंवशीध्रंचप्रद्युम्नस्यमहा

त्मनः॥६२॥प्रवरस्यापिबाणैनशितैनराधिपुंगवः॥चिच्छेदेषासनंवीरोहस्तावापंचभारत॥नोतोम्यरूपनुजयाहमहत्त

हनुरुत्तमं॥महेंद्रदत्तंप्रवरोमहाशनिसमस्वनं॥६४॥सतेनवीरोमहताधनुषारिपुसत्तम॥शिरान्मुमोचविशिखान

कारश्मिनिभांस्तदा॥६५॥चकर्तवधनुश्चित्रंशैन्येयस्यामितौजसः॥विव्याधसर्वगात्रेषुबाणैरपिचशात्यकिं॥६६॥धनुरन्य

यशैन्येयस्ततोमकुरुनंदन॥दृढंभारसहंधीमान्विव्याधप्रवरंरणे॥उचकर्तंतुरमोम्यंवर्माणितोशितैशिरे॥गात्रे

ष्वेवमांसानिममंन्निछिन्निरोत्तमे॥६८॥अथापरेणबाणेनपुनरिषसनंछिधा॥चिच्छेदप्रवरोवीरस्त्रिंशश्चैवम

ताडयत्॥६९॥अन्यदिषासनंतंतुयहीत्वुमनसंछिन्न॥गरयाताडयामासहृमयाज्घुहस्तवान्॥७०॥

त्रावाहस्तत्राणंच॥यान्युचकर्ततुःअथात्यवरवाणे॥नेतिपावेअत्वादपिवरोयोवावाणेस्तेनतंतुसात्यकिं॥

राम० २५२

शरशतमोचनेनात्रासितंगोज्ञूते॥खड्गंतरादानस्यवसमाणात्वान्विहस्तमिवविफलहस्तमिवेतिलोकोक्तिःयदुनंदनेसात्य

किंनिस्त्रिंशखड्गंकुत्रविछेदेसयैत्यामासशरूदेशेमुष्टिप्रदेशेस्थितावत्थपातयतन्नूतलइतिशेषः अधमतत्प्रहारयतथ

सोमिंचर्मविजयाहसात्यकिप्रहसन्निव॥नजयाहधनुश्चमान्गदयानिहतोनशं॥७१॥ततःशरशतान्येवमुमोचप्रवरस्तदा॥

विहस्तमिवविज्ञायसात्यकिंयदुनंदन॥७२॥प्रद्युम्नोस्परदेखड्गंनिर्मलाकाशसंनिभं॥तस्यचिछेदभल्लेननिस्त्रिंशंप्रवरस्तदा॥

७३॥शरूदेशेपातयच्चप्रवरःप्रहसन्निव॥अथमघवतयाचर्मसितिबाणैरजितगो॥७४॥आजयानवराक्षेनंहृदिविप्रोननाद

च॥तंविलक्षमिवज्ञात्वापारिजातजिहीर्षया॥७५॥तासात्मासेरथेनैवसतस्थोप्रवरस्तदा॥तंपत्तपुष्टवेगेनचिन्हेपगरुडस्त

दा॥७६॥गम्यूतिमेकांसरथःसपपातमुमोहच॥तंजयंतसोनियत्याद्यपतितंब्राह्मणंन्॥७७॥समाश्वसरथंशीघ्रंसमारोपि

तवांस्तदा॥शैनेयमपिसुद्युतंपतंतंचमुकुमुंकृ॥आश्वासयातप्रद्युम्नःपिदृष्वंपरिषस्वजे॥तंदिपस्पर्शहस्तेनसम्येन

मधुसूदन॥७९॥नीरुजःस्पृष्टमात्रस्तुसत्यकःसमपद्यत॥प्रद्युम्नोदक्षिणंपार्श्वेवामेतुशनिपुंगवः॥८०॥तस्थतुपारिज

तस्यपुढशोंडतरावुभौ॥जयंतप्रवरश्चैवरथेनैकेनभारत॥८१॥संपतंतोमहेंद्रेणप्रहस्योक्तोमहात्मन॥नासन्नमरि

गेतस्यंगरुडस्यकर्यचन॥८२॥बलवानेषपततेराजावैविनतासुत॥दक्षिणेचैवसव्येचपार्श्वेमिमयतायुधौ॥८३॥उक्तोसि

तोयुध्यमानेमामेवेहप्रपद्यत॥एवमुक्तस्त्रिनोवीरौततशक्रस्यपार्श्वयो॥८४॥

मत्तिरत्रविदारणार्थःविरजनिक्क॥युढशोंडरौते अतिप्रल्भो

हरि०
२७२

शक्रनागं प्रति प्रक्रुष्टं युद्धं प्रतिययौ ततो प्रद्युम्नो रदनैर्दन्तैः करेण शुण्डादण्डेन अस्मिन्जंबूद्वीप नाम्नि द्वीपे ॥ पूर्वस्मिन्नुपगमात् प्रथ

ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनार्दनौ ॥ अथैरेगरुडं बाणैर्महाशनिसमस्वनैः ॥५५॥ विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रवरैस्तथा ॥
नतावाणानगणाय वैनतेयः प्रतापवान् ॥५६॥ स सागरान्निमुखो वीरः शक्रनागममरिंदम ॥ उभौ तौ सदृसाराजन् बलिनौ ग
जपक्षिणौ ॥५७॥ प्रद्युम्नो वीर्यसंपन्नो महाप्राणो दुरासदः ॥ रदनैः पलगरिपुकरेण शिरसा तथा ॥५८॥ ऐरावणो गजप
तिराजघानन दंत्तया ॥ ततोऽनसं क्रुशैस्तौ हरौ वैनतेयो बलोत्कटः ॥५९॥ तथापक्षनिपातैश्च शक्रनागं जघान ह ॥ मुहूर्तं
सुमहानासीद्रूपयातं गजपक्षिणोः ॥६०॥ विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षिदृणां भयावहः ॥ मूर्छयैरावतं तान्नस्तिताड्यामासमात्रस्त
॥६१॥ नसांकुशकरालेन चरणेन महाबलः ॥ संप्रहाराग्निसंतप्तोनिपपात त्रिविष्टपात् ॥६२॥ पारियात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपे
स्मिन् जनमेजय ॥ पतंतमपि तं शक्रो न मुमोच महाबल ॥६३॥ कारुण्यादथसो द्वाहरिर्वस्मिपगमादपि ॥ कृष्णोप्यव
गमच्चैनं दृष्टतः प्रजवाव्यय ॥६४॥ पारिजातवताध्यामान् गरुडेन महाबलः ॥ स तेन सौ पर्वतश्रेष्ठे पारियात्रे तु द्वद्वह ॥६५॥ राम०
ऐरावते समातस्थे संग्रामे बहुदे पुनः ॥ शरैराशीविषप्रख्यैरस्य पुत्रैः सुतो जितो ॥६६॥ अन्योन्यंकुशरोरुहे लशक्रकेश २७२
वयोर्महान् ॥ ततो युधावयोर्वज्रमशनिं च पुनः पुनः ॥६७॥ मुमोच गरुडे राजन् नैरावणरिपौ नृप ॥ वज्राशनि निपा
ते स्तान् शांद्वे शक्रस्य मांगहा ॥६८॥ अवध्यो बलिनां श्रेष्ठो निसर्गेण तपोबलात् ॥ मुमोच पत्तमेकैकं मग्रपत्नसते
स्तदा ॥ ॥६९॥

मांगीकारात् ॥ निसर्गेण स्वभावेन तपोबलाच्च

नाडिका घटिका मुहूर्ताद्धमिति यावत् ॥ षट्तरे स्तु त्रिंशता नेर्निश्वासे नाडिका स्मृता द्विनाडिको मुहूर्तस्यात्रिंशदिवसैः तैर्दिनिशमि स्यादि
ववनात् ॥ इत्यष्टाविंशाधिकशततमः ॥ एकोनत्रिंशके ध्याये मशातेहरिणा शिवः ॥ प्रसादितो वरान्प्रादाद्भिश्चान्ति विपते ॥ श

म वकृवदेवराज्ञो थ स्मातुकन्दर्पसंभव ॥ आक्रम्यमाणस्ताह्नेणाम्यमकम्पत तो गिरिः ॥७०॥ विवेश धरणीराजंवीर्यमाणसमंत
तः ॥ बुकुजं वक्रमानेन कृष्णस्य सतु पर्वतः ॥१॥ तमश्चक्रोततः कृष्ण किं चिद्वेषमधोत्तज ॥ इत्युक्ता गरुडेनाथ तस्थौ देवो
विहायसि ॥२॥ प्रद्युम्नं च ततो वाच सर्वकृष्णोकभावन ॥ इतो द्वारवतीं गत्वा रथमानय मा चिरं ॥३॥ सदाप्यकं महाबा
हो मत्तेनो बलमाश्रितः ॥ वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुक्कुराधिप ॥४॥ अयो जितेन्द्र मागमिष्ये द्वारकामिति मानद ॥ तथेत्यु
क्ता तु धर्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं विभु ॥५॥ गताययोक्त मुक्तान नरदेव बलावुभौ ॥ नाडिकांतरमात्रेण पुनस्तं देशमाययौ ह
दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ॥ इति हरिवंशे पारिजातहरणे ॥ वेशं० ॥ तमारुह्य रथं कृष्णः पारियात्रं गिरिं ययौ
यत्रैरावतमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ॥१॥ पारियात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वा यांतं जनार्दनं ॥ शोणपादसमो भूत्वा प्रविवेश व
सुंधरां ॥२॥ प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावज्ञो महात्मन ॥ तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ॥३॥ ततः प्रयांतं युद्धार्थं
मच्युतं कुरुनंदनः ॥ सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोनुययौ बली ॥४॥ प्रद्युम्नः सत्यकश्चापि गरुडस्थो महाबलौ ॥ गता
बुभौ रक्षणार्थं पारिजातमरिंदमौ ॥५॥ एवं दनघर्षणाशिजागच्छेमहाविन्नो बो महाराष्ट्रदेशे शण्डाण इति प्रसिद्धत
स्याभिसमः प्रियार्थं सम प्रदेशे रथगतिरप्रतिहता स्यादिसर्थं प्रीतश्च भूदितिभावः

हरि·
२७०३

पारिजातं पारिजातस्येत्यर्थः॥ नातिकल्प्यः योद्धुं नातिसमर्थः उपोह्यते समीपे प्राप्यते व्रजं चेष्टनं प्राकारमित्यर्थः॥ नारायणः कृष्णः॥

ततः स्वसंगतः सूर्यः प्रवृत्तो रजनीक्षयः॥ उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोरिह॥६॥ स महाराहतं दृष्ट्वा विस्मेरे रावतं गजं॥ नातिकल्प्यं महातेजा देवराजानमब्रवीत्॥७॥ गरुडाभिहतपूर्वं नातिकल्प्यो गजोत्तमः॥ ऐरावतो महाबाहो रात्रिश्च समुपेयते॥ स्वप्रभाते पुनः कामं प्रवर्त्तस्व यथेच्छसि॥ एवमस्त्विति कृष्णं तु देवराजोऽब्रवीत्प्रभुः॥९॥ उवास पुष्करांस्यासे देवराजपुरंदरः॥ वज्रं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम॥१०॥ ब्रह्मानन्तो जगामाथ कश्यपश्चैव तां निशां॥ अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च॥११॥ साध्या विश्वे च कौरव्य नासत्यावश्विनौ तथा॥ आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर॥१२॥ नारायणश्च पुत्रेण सत्यकेन च भारत॥ महोवास गिरिं रम्यं पारियात्रे प्रदक्षिणं॥१३॥ यः शमाणप्रमाणोऽस्य नक्रासमनवन्नृप॥ वरं प्रादात्कृतस्तस्य पर्वतस्य महाद्युति॥१४॥ शाणपादः इति ख्यातो नविष्यसि महागिरे॥ पुण्येनाद्येन तुल्यो हि पुण्ये हिमवतः सुत॥१५॥ एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्वतसत्तम॥ मेरुणा स्पर्द्धमानो हि बहुचित्रमृगायुतः॥१६॥ रमेतांप श्यमानो हं बहुचित्रनगायुतं॥ तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशव॥१७॥ दध्यौ गंगां सरिच्छ्रेष्ठां नमस्कृत्य महाध्वजं॥ अथायये विष्णुपदी स्मृता कृष्णेन भारत॥१८॥ संपूज्य तां ततः कृष्णः कृत्वा स्नानमधोक्षजः॥ ब॥ शाणपादः शाणातत्प्रमाणं पुण्येन पावनेन हिमवतः अर्द्धेन उपरितनभागेन तुल्योभवहि यस्मात्पुण्ये मेध्यस्तु नस्य समोसि॥ एवमेव उपरि समभूमिरेव भविष्टो महान्॥ १८

राम·
२७०३

अथ यज्ञायगदाब्ज्वा विल्वं च विल्वफलं सोमः सहोमया वर्त्तमानः सप्रवरः सगणः ईशेशं ईशानां ब्रह्मादीनां नियंतारं रुद्रानुग्रहतः सर्वसिद्धिःस्यान्महतामपि त्र्योदशानि रुत्कृष्टैः पद्यैरस्तोहरं हरिः॥ हे देव त्वं रुद्रोसि रुत्दुःखं तन्मूलं पापं च द्रावयतीति तथा कृतः रुदनात् अपनयनात् अनितिरत्नापनयनार्थः॥ द्रावणा च तत्प्रयोजकानामेव किं च यदा त्वं रोरूयमाणः शत्रोर्निरूनः तदानिमेव द्रवणात् अशेषानर्थनिवृत्तेश्च रुद्र इति संबंधः॥ अतएवातिदेव देवानतिक्रांतः यतएवं भूतस्त्वं अतस्त्वामेव प्रार्थ

उदकं च अन्नहायाय विल्वं च हरिरव्ययः॥ देवमायाहयामास रुद्रं सर्वसुरेश्वरः॥ ततः प्राप्तो महादेवः सोमः सः प्रवरो विभुः॥ तस्थावुपरि विल्वस्य तथा गंगोदकस्य च॥ तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशव॥ तुष्टाव वाग्भिरीशेशं सर्वकिन्नरिमीश्वरः॥ कृष्ण उवाच॥ रुद्रो देव त्वं रुदनाद्द्रावणाच्च रोरूयमाणो द्रावणाच्चातिदेव॥ भक्तं भक्तानां व रूपलेव रूपत्नानां कास्यौ युंज्वेशा घनप्रभाव मंतरेण॥१॥ ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां भव्या तादेवः पशुपतिः सर्वकर्मा॥ नाम्यस्त्वत्तः परमो देवदेव जगत्यस्मिन् सुरवीराविहंता॥२॥

येत्यादि॥ कास्यपुत्वेतिव रूपत्नानाम पिव सजे स्निग्धत्वामंतरेण विना अद्य इदानीं न प्रभवामि स्वार्थं साधयितुं नयास्यामि अतो भक्तानां जेगिषयादीनामपि भा क्रमां का सुसिद्धसंकल्पस्य रूपयापु त्वपु त्कं कुरु ग्रामारण्यानां ग्राम्याना व्रज्यवाति गद स्थानं आरण्यानां वनस्थयतीनां च पशूनां जीवानां यतः त्वं पतिः पालकः अतः पशुपतिरिति त्वमेव स्मातः कुतः एतत् यतः देवज्ञं तर्यामी अतएव विश्वकर्मा सिकृत॥ सुराणां वीराणां च भक्तजनानां वारिहंता॥

हरि· २५५

शः ईशनाथः ईश्वराणां नियंतृणां ब्रह्मादीनामपि शास्ति सुखं प्राणाः शक्तिः ईश्वरं नियंतारं ईशास्तुवंत्यः स्वस्वमतिविलसिता सर्वेऽपि सं
तोऽभवंतीति विद्वांस इत्युक्तं तदेव विशदीकरोति सर्वशास्त्रार्थेति ॥३॥ हेश्वरस्येतस्येतमतिक्रांतदेधारसर्वाधारयस्मात्कारणा
त्वमक्षमकृतइंद्रियगोचरातत्वं स्मात्वमप्रस्तुतस्वरूपात्वमोऽजगद्भूतं जातं तस्मात्वं भूतं महाभूतं भवइत्येवमाद्भुमंत्रा ॥ तद्दृष्ट्वारो
वादेश्वरदेवेशा सर्वजीवनियंतः अमुदारं शीलप्रदं अस्माजितं स्वाधीने देवासुरे भूते स्वसवैरनिषिक्तः स्तानायुपचारैः सम

यस्मादिशो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च ॥ यस्माद्धितामीश्वरं प्राहुरीशं संतो विद्वांसः सर्वशास्त्रार्थतत्त्वाः ॥३॥
भूतं यस्माज्जगदस्यं तथारत्वतोऽव्यक्तादन्तरादन्तरेश ॥ तस्मात्वामाहुर्भवइत्येव भूतं सर्वेश्वराणां महतामसुदारं ॥४॥
यस्माज्जितेरनिषिक्तोऽसि सर्वैर्देवासुरैः सर्वभूतेश्च देव ॥ महेश्वरं विश्वकर्माणमाहुस्त्वां वै सर्वे सर्वदेवातिदेव ॥५॥
पूज्यो देवैः पूज्यसे नित्यदा वैराग्यश्रेयः कांतिर्निर्वरदानेषवीर्य ॥ तस्माद्धिस्मातो भगवान्देवदेवः सदामिष्टः सर्वभूतात्मभावी
॥६॥ भूमि त्रयाणां देव यस्मात्वमतिष्ठ पुनर्लोकानां भावनाऽमेयकीर्ते ॥ अंबकेति प्रथमं तेन नाम तवाप्रमेय त्रिदशेशान
य ॥७॥

चिंतितः तेन महत्वा मर्चनेन तां महेश्वरं प्राहुर्मंत्राः विश्वकर्माणां सर्वकर्तारं हे देवदेवातिदेवेषतिशायि तदेव ५ ॥
सर्वभूतात्मभावी सर्वाणि भूतान्यात्मना भावयतीत्येवं शीत ॥६॥ हे देववृंदरोद्यन्मयंद्रद्युधिपते भूमित्रयाणां लो
कानां भूम्यादिलोकत्रयस्य भावयतीति भावना त्वमेव ॥ पुनर्ग्रहाणां सष्टेरनादित्वज्ञापनार्थं अमेयकीर्तिस्त्रे तत्रयंते
नअंबकेति प्रथमं शाद्यनाम ॥ हेऽप्रमेयप्रमातुमशक्य ॥७॥

राम० २५५

हि श्रीकारः शत्रूणां शासनात्शर्वः शृणाति हिंसार्थे धातुः ॥ तथा ईश्वरेण रूपेण भूयः शासनात्प्राणिजात नियमनात्प्रमेयः सर्वस्त्वम
सि ॥ सर्वव्यापित्वाच्छंकरा वशाद्यस्य ईशानः प्रवर्तक इत्यर्थः ॥ अकाम्प्रितेनाः चार्केअर्कमंडले अग्न्यं श्रेष्ठं तेजो यस्मात्स पयस्मा
त्यः यद्यस्मात्सम्यक् शस्यानादृत्त भक्तिर्नानित्यदा शशंति सुखमितियावत् ॥ करोषितस्माद्देवोद्योततः सनुशंकरोषि सुखकर
नमासियतश्च नारव्या नृशत्रून्सम्यक्षस्तोनाशोयेवातान्विनिषाविनाशप्रापितवान् ॥ तस्मात्सर्वज्ञैः सर्वनाथः कथ्यते
॥९॥ तेन दधीचोमानना र्थविज्ञातस्वीकारेणयद्यस्मात्कल्पप्रतिकल्पसु समयेषि ॥१०॥ सोमः अर्द्धनारीश्वरः गुणिने

सर्वशत्रूणां शासनाद्प्रमेयस्तथा भूयः शासनाद्वेश्वरेण ॥ सर्वव्यापित्वाच्छंकरा च सद्भिः सहस्येशानः श्रीकराकाम्प्रितेनाः ८
सेसकानो नित्यदायत्करोषि सामं ना हि आमत्रौ तैषां समस्तान् ॥ तस्माद्देव शंकरोऽस्यप्रमेय सद्भिर्धर्मज्ञैः कथ्यते सर्वनाथ ९
दत्तप्रहारः कलिशोऽनपूर्वं तिवेशानमुरराजाति वीर्यः ॥ कंठे नैल्यं तेन तेय त्वमृष्टं तस्मात्स्मात्वं नीलकंठेति कल्प १०
पछ्रिंगांकं यच लोके भगांकं सर्वं सोमस्तस्थावरं जंगमं च ॥ प्राहुर्विप्रास्त्वं गुणानां तत्वविज्ञास्तथाऽज्ञेयामवि कांलोकधात्रे
॥११॥ वेदे गीतासांहितत्वं प्रसूतेय हतोदीशानां योगिनां चातिरूप ॥ नात्यद्भूतंतवत्रूपमंदे व भूतं भूतं भव्यं भव देवाप्यनास्ति १२ ॥

गुणानियंतरं ॥ ज्ञेया कार्यक्रियानुमेयं ॥११॥ यासंतिकावेदेगीताऽत्रनामेकां वोदितश्च ज्यहत्सां व ह्रां प्रजां जनयति ॥ तत्र क्रिया
रूपेणादीशानां दीशावतायते सितानरूपेण च योगिनोमतिरूपरूपायति कोतनामरूपव क्तिं तु इतियावत् ॥ त्वमेवासी
अथ यत्नतस्ततः अद्भुतं उत्कृष्टं तव रूपमं वा भूतेग भ्यं भव्यं भविष्यत् भवद्वर्तमानमपि भूतं किंचिन्नास्येव हे देव १२

हरि॰
२५५

अतिवीराउद्दरेतसह्स्यर्घः तत्वतदं शात्॥ १३॥ गोवृषध्वजः गोपतिवाहनः कृजां ज्ञाति निश्चंच प्राप्यध र्मसाग न्नविष्यतीतिसंबं

अहं ब्रह्माकपिलोथाप्यनंतपुत्रासर्वेब्रह्मणश्चातिवीराः॥ त्वत्तः सर्वे देवदेव प्रसूताएवंसर्वेशःकारणात्मात्वमाद्य॥ १३॥
इतिसंस्तूयमानस्तुभगवान्गोवृषध्वजः॥ प्रसाद्यदक्षिणंहस्तंनारायणमथाब्रवीत्॥ १४॥ मनिषितानामथानांप्राप्तिस्तेसुरस
म॥ पारिजातं वहन्नासिमानूतेमनसोव्यथा॥ १५॥ यथामेनाकमाश्रित्यततस्त्वमकरप्रजो॥ तथाममवरंकृत्स्नं संस्मृत्य स्वेप्सितमाप्नु
हि॥ १६॥ अवध्यस्त्वमजेयश्चमत्तः शूरस्तथा॥ भवितासीत्यवोचयत्नतेयानतदस्य था॥ १७॥ यश्चस्तवेनमांभक्त्यास्तोष्यतेमरस
त्तम॥ त्वयाकृतेनधर्मज्ञधर्मज्ञाश्चसंभविष्यति॥ १८॥ समरेचजयंविष्णोप्राप्य पूजांतथोत्तमां॥ बिल्वोदकेश्वरोनामभविता
हमिहानघ॥ १९॥ देवेश्वरस्त्वयास्थापितदेवसिद्धोपयाचन॥ इहस्थोपोषितोविद्वान्नक्रिमान्ममकेशव॥ २०॥ चिरात्ममी
सतान्लोकान्गमिष्यतिजनार्दन॥ अवधीत्वदरणीदेशेतद्बाकम्पमहाबला॥ २१॥ एतेदैत्याउदारात्मानोजगतोदेवकारक॥ व
त्वावसतिगोविंदसाभावस्यमहात्मन॥ २२॥ अवध्यादेवदेवानांवरेणब्रह्मणोनघ॥ मानुषांतर्हितस्तस्मात्त्वमेतान्जहिके
शव॥ २३॥ एवमुक्त्वामहादेवस्तत्रैवांतरधीयत॥ परिष्वज्यमहात्मानंवासुदेवजनाधिप॥ २४॥ ततोयातेमहादेवेप्रजा
जायांनराधिप॥ ब्राह्मणाश्चमहात्मानोद्यतिष्ठंतेषुसत्वरा॥ २५॥
ध॥ अस्त्वापिस्थापितःहेदेवदेवानांवासिद्धमुपयावनं
प्रार्थनायस्मान्नपःचांतर्द्धरणीदरोअत्रर्जुर्वेवरेयद्धुरं तिष्ठति॥ सानुअधत्तेनश्रृंगेमानुषांतरितमानुषनादेननेदंप्राम

रामं॰
२५५

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्तुयसुत्वाकृतः तद्वारंपिधत्तुंस्थापितःतेःसुसुमः ननिर्गमिष्यंस्येव॥ एकोंनत्रिंशाधिकशततमः॥ १२५॥ त्रिंशोत्तरेशतेध्यायेपुह्ंनाराध्य
वासवं॥ द्वारकामनयत्कृष्णंपारिजातमितिर्यते॥ तस्तरजन्यांप्रजातायामिस्पर्धः॥ १॥ सत्कृतंयथास्मातथाव्यारुरोहेस्थकस्वदेवराजप्रा
तस्यांनिशायांगोविंदोनृपःपर्वतमब्रवीत्॥ २५॥ तवाधपर्वतःश्रेष्ठनिवसंतिमहासुराः॥ तान्निरुद्धामयाचात्रजगतोहितकाम्यया॥
२६॥ रुद्धमयाबलाद्वारेनिरुद्धेतत्रैवविनंस्यतिममाज्ञयात्वया॥ सन्निहितश्चाहंभविष्यामिमहागिरे॥ २७॥ अधिष्ठायमहाघोरा
त्रिवश्णमिवपर्वता॥ आरुह्यमूर्ध्निमद्रूपंहृष्टापर्वतसत्तमा॥ २८॥ गोसहस्रप्रदानस्यफलंप्राप्सतिशाश्वतं॥ त्वत्तोश्मनिश्चप्रति
मांकारयित्वेहभक्तितः॥ २९॥ शुश्रुषयेतियेनित्यंममगास्यंतितेगतिं॥ इतितेपर्वतंकृष्णोवरदोनुगदातवान्॥ ३०॥ तदप्रभृ
तिदेवेशस्तत्रसंनिहितोच्युत॥ पाषाणोप्रतिमांतातकारयित्वाचकौरव॥ ३१॥ शुश्रुषंतिकृतात्मानोविष्णुलोकाभिकांक्षिणः॥ ॥
इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणे। वैशं॰॥ ततोरथवरंकृष्णसमारुह्यमहाबलः॥ बिल्वोदकेश्वरंदेवंनमस्कृत्यपयोहरिः
१॥ महेंद्रमाह्वयामासरथस्थोमधुसूदन॥ संस्थितेपुष्करात्मासेसतादेवगणैःसह॥ २॥ ततःशक्रोजयेतोपहरिमियुक्तमुत्त
मं॥ आरुरोहरथंदेवःसर्वकामप्रदःसतां॥ ३॥ तयोरथस्थयोर्युद्धमभवत्कुरुनंदन॥ देवयोदेवयोगेनपारिजातकृतेतदा
४॥ ततोस्त्रतद्रणेविष्णुबाणैःशत्रुबर्जार्दन॥ सैन्यानिदेवराजस्यबाणजालैरजिह्मगैः॥ ५॥

राभ्यात्॥ देवयोगेनईश्वरेच्छया॥ बाणैःशत्रुबलमर्दयतीतितथा॥

शैब्याद्यान् शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकान्स्यान्कृष्णास्यान्॥ सेनाप्यपि च पार्श्वेऽजिंगनमविवक्षितं तेन सराबार्थः॥ सैन्यप्रवाणाश्च
गर्दभाना मिव चारुणासंस्थाने त्र्यम्बकं रांगांगैः स्वस्थानि त्र्यम्बग्राणि सुवीराविलत्यादिवाक्यांतरे तत्रैवं योजनामुनिगणास्तु युद्ध

उपेंद्रनमहेंद्रो यथैव विष्णुसुरेश्वरं॥ ताडयामास तौ वीरौ शास्त्रैः शक्रावपि प्रभो॥६॥ एकैकमप्यदशभिर्महेंद्रस्य जनार्दन॥ वि
व्याध बाणैर्विशिखैर्विशिखैरस्त्रयुक्तोऽर्जुनेश्वरः॥७॥ शैब्याद्यान पिदेवेंद्रः शूरैरमरसत्तमः॥ छादयामास राजेंद्र घोरैरस्त्रैर्निमंत्रितैः
॥८॥ सच बाणसहस्रैश्च कृष्णोगजमिवाकिरत्॥ गरुडं च महातेजा वज्रनिर्हरिवाहनः॥९॥ भूमिष्ठाश्चैरथाश्चैतौ तदद्दशत्रु
दारुणौ॥ युयुधाते महातेजा नारायणसुराधिपौ॥१०॥ वकं पेवसुधा कृष्णानोऽर्जुनेनस्थेव भारत॥ दिशं दाहेन दिग्देशाः सं
वृताश्च समंततः॥११॥ चेलुर्गिरिवरश्चैव निष्पेतुः शतशो ध्रुवा॥ पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्मगुणान्विताः॥१२॥ निर्घाताः शतशः
श्चान्ये पेतुस्तत्र नराधिप॥ ऊर्ध्वश्च सरितः सर्वा प्रतिस्रोतो विशांपते॥१३॥ विषयवातवचुश्चैव पेतुरुल्काश्च सप्रभाः॥ मुमुचुर्म
तसंघाश्च रथनादेव मोहिताः॥१४॥ प्रजज्वालज्वलं चैव वह्निज्वलन परेश्वरः॥ युयुधुश्च महेसार्द्धं महानग्निसिमर्वतः॥१५॥ ज्योति
षीशतशः पेतुः स्वर्गाद्धि धरणीतलं॥ दिग्गजाः प्रचुक्षुभिता नागाश्च धरणीतले॥१६॥ गर्दभारुणसंस्थाने छिन्नाभ्रैश्च समंततः॥
विनदद्भिर्महानादान् रुधिरशोणितवर्षिभिः॥१७॥ नभूनधोन गगनं नरेंद्र प्रज्ञायत॥ स्वस्थानि सुरवीरैस्तु दृष्ट्वा युद्धगतौ त
दा॥१८॥ जेपुर्मुनिगणा मंत्रान् जगतो हितकाम्यया

तौ तौ युद्धगतौ दृष्ट्वा जगतो हितकाम्यया मंत्रान् जुजुपुरिति॥

तेषु शांतिपाठेषु॥ नरवरांतिके विष्णुं समीपे॥ नराश्चैतरावुभयोर्मध्ये मदशांयोग्यं श्रोतव्यं चैवेत्यतिशेषः॥ स्थितो ब्रह्मयोनिर्वाणं नाशं मन्त्र॥

नारायणश्च महात्मानौ यतितिष्ठं तेषुमन्त्वरा॥१९॥ ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत्॥ गच्छ त्वं सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत॥
२०॥ मतथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मजं मुनिः॥ जगाम रथमास्थाय तस्थो नरवरांतिके॥२१॥ स्थितं तं कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदांतरा
उभौ रथाश्चाधरणीमवतेरतुर्महाबलौ॥२२॥ मस्तशाखां च तौ वीरौ ववंदतुररिंदमौ॥ पितरौ धर्मवृतधौ सर्वभूतहितेरतौ॥२३॥
उभौ गृह्य यहस्ताभ्याममदितिस्तत्रवीत्॥ असौ दरा विवेकं च ममेयोग्यं दृढं तु मिच्छथ॥२४॥ स्वप्रमन्यपुरस्कृत्यप्रवृत्तमतिदारुणं
सदर्शनेति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयो॥२५॥ श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापते॥ मस्तशास्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं म
म॥२६॥ तथेत्युक्तौ च तौ वीरौ सानुकंपौ महाबलौ॥ गंगांजग्मतुरेवाथ प्रजज्वतौ परस्परं॥२७॥ शक्र उवाच॥ त्वं प्रभुर्लोक कृ
त्कृष्ण राज्ये ह्यपिते स्थय॥ स्थापयिता कथं नाम पुनर्मामिव मन्यसे॥२८॥ भ्रातरत्वमुपगम्येवं ज्येष्ठत्वप्रति पूज्य च॥ कथं क
मलपत्राक्ष निर्वाणं कर्तुमिच्छसि॥२९॥ स्नातौ तु नाम्नावीतौ येपुनरस्मागतौ नृपा॥ यत्रादितिका श्यपश्यपमहात्मानौ दृष्ट्वा तौ
३०॥ प्रियसंगमनं नाम तद्देशं मुनयो वदन्॥ यत्रतौ संगतौ वीरौ पिरं मांकमजेत्सरा॥३१॥ ततः शक्रस्य कौरव्य दत्त्वै चे वाजयं
तदा॥ यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः॥३२॥ ततो ययुर्विमानैस्तु देवाः सर्वे त्रिविष्टपं॥ कृष्णा परमया युक्ता स्तेषामेवा
नुरूपया॥३३॥ कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनार्दनौ॥ विमानमेकमारुह्य गता राजं त्रिविष्टपम्॥३४

यंरता विष्णुदेवा विसर्जितिशेषः॥ यत्र देवगणा इति सर्वदेवसान्निध्यमुक्तं॥ अनुरूपया योग्यया॥

हरि·
२७७

पुण्यकंव्रतेनियोगात्समप्रीतियदेयान्नुज्ञानरणाहान्क्रियनीनांनारीणामित्यपेक्षायामाह॥नारीणांचेतिसात्यकिप्रेषणप्रकारमाह॥

तेशक्रसदनंप्राप्तारम्यंसर्वगुणान्वितं॥ऋषुरेकात्रिकोरन्यमुदिताधर्मचारिणी॥३५॥शचीतुकश्यपंपत्न्यासहितंधर्मवत्सला॥
उपाचरन्महात्मानंसर्वभूतहितेरता॥३६॥तत्रस्तस्यांप्रभातायांरजन्यामब्रवीद्धरिं।अदितिर्दमतित्वत्रसर्वभूतहितंवचः॥३७॥
उपेन्द्रद्वारकांगच्छपारिजातंनयस्वच॥बद्धसंप्रापयस्वेनंपुण्यकंहृदयेप्सितं॥३८॥पुण्यकेसत्यपप्राप्तेपुण्यरेषत्वयातरु॥
पुण्यरेषतरुश्रेष्ठस्थाप्यस्थानेयथोचितं॥३९॥एवमस्त्वितिकृष्णेनदेवमाताच्यशस्विनी।उक्ताधर्मेगुणेपुष्कानारदेनमहा
त्मना॥४०॥ततोभिवाद्यपितरंमातरंचजनार्दनः॥महेन्द्रंसहसभ्याचप्रतस्थेद्वारकांप्रति॥४१॥हरोकृष्णायपौलोमीनियो
गात्कुरुनंदन॥सर्वासामेवकृष्णस्यनारीणांधर्मचारिणी॥४२॥दिव्यानांसर्वरत्नानांवाससांचमनस्विनी॥नानारागविर
क्तानांसदेवारजसामपि॥४३॥नारीणांचसहस्राणियानिषोडशमाधवे।प्रतिगृह्यमहातेजाःप्रययौद्वारकांप्रति॥४४॥संपू
ज्यमानोद्युतिमान्स्वचरैःपुण्यकर्मभिः॥ससत्यकःसपुत्रश्चप्राप्तोरैवतकंगिरिं॥४५॥सतत्रस्थापयित्वाचपारिजातंवरद्रुमं
सत्यकंप्रेषयामासद्वारकांहारमालिनीं॥४६॥कृष्णउवाच॥पारिजातमहानीतंमहेन्द्रसदनान्मया।निवेदयमहाबाहो
नारीणांप्रेमवर्धनं॥४७॥अथद्वारवतीचैवपारिजातमहाद्रुमं॥प्रवेशयिष्येनगरेशोभाप्रक्रियतामिति॥४८॥

पारिजातमिहानीतमितिप्रेमानीयहनो॥ ॥

राम·
२७७

मदेनकेलिकिलाःक्रीडापरोत्सवःजायस्मिन्तंसत्यनामायासत्यनामया॥

श्रुत्वासत्यकोगत्वातथोक्तःपुनरागतः॥कुमारैर्नागरैःसार्धंशंखप्रवृत्तिभिःप्रभो॥५०॥ततोग्रतःपारिजातमारोप्यगरुडंतदा॥
प्रहृष्टोद्वारकांरम्यांविवेशरथिनांवरः॥५१॥शैब्यादियपुकेनरथेनानुययौहरिः॥तस्माद्रथमुख्येनसत्यकःशंखरावच॥ये
त्वमेनपवाहेयियानेबहुविधेस्तथा॥ययोप्रहृष्टास्तत्कर्मपूजयंतोमहात्मनः॥५२॥सत्यकाद्विस्तरंश्रुत्वायादवानागरास्त
था॥विस्मयंपरमंजग्मुरप्रमेयस्यकर्मणा॥५३॥तंदिव्यकुसुमंवृक्षंदृष्टामर्त्यविनाशिनः॥राजन्नत्रप्रहृष्टःपश्यमानामहोद
धं॥५४॥तदद्भुतमचिंत्यंचमदकेलिकिलांडजं॥हृष्टोत्तमंपश्यतीवैवृद्धानामशमजरा॥५५॥येचतत्रवक्षुषःसर्वेतेभवन्दिव्य
चक्षुषः॥विरोगारोगिणश्चांशान्ज्ञातांगंधंविनश्यते॥५६॥जियंतःकोकिलाश्चेताश्रुत्वामर्त्यनिवासिनः॥बभुवुर्हृष्टमनसोववं
प्रश्नजनार्दनं॥५७॥नानाविधानितूर्याणिगेयानिमधुराणिच॥शुश्रुवुस्तस्यवृक्षस्यनातिदूरगतानराः॥५८॥योयंसंकल्पयामा
सगंधंतस्येनरस्तथा॥सतदेवतमाघ्राप्रेपारिजातसमुद्भवं॥५९॥तमविश्यपरमांतुद्वारकांयदुनंदन॥वसुदेवंमहात्मानेव
वंदेदेवकींतदा॥६०॥कुकुराधिपतिंचैवबलंभ्रातरमेवच॥वृद्धांश्चयादवानांवैमानार्दानुपरोपमान्॥६१॥विसर्जिताश्चभग
वान्ननाविनिभनोच्युत॥संपूज्यचयथान्यायंस्वमेवभवनंगतः॥६२॥ससत्यभामयावानुसंविवेशमधुसूदन॥पारिजातत
रुश्रेष्ठंयहायगदपूर्वजः॥६३॥सादेवीपूजयामासप्रहृष्टावासवानुजे॥प्रतिजग्राहतेचापिपारिजातंमहाद्रुमे॥६४॥

हरि. २५८

इति त्रिंशाधिकशततमः॥ ॥एकत्रिंशाधिकेध्याये सतेपुण्यकसिद्धये॥ नारदाय प्रदानस्य घृतकांचनयोर्द्विजैः॥ कालेदा भंगभूते भाविनं॥

मनिषितेन नरूर ज्योम वति भारत॥ महत्वाद्वासुदेवस्य तद्भुमहानतव॥ ६५॥ कदाचिद्द्वारकां सर्वां प्रच्छादयति भारत॥ कदा
चिद्रत्नदार्यस्तु नवत्यंगुष्ठसंनिभः॥ ६६॥ ननंद सत्या कौरव्य देवी प्राप्य मनोरथं॥ पुण्यकार्थं तु संभारात्संवत्सरमुपचक्रमे॥ ६७॥
यानि द्रव्याणि कौरव्य जंबूद्वीपे न कानि चित्॥ योग्यानि तानि कृष्णेन संहृतानि महात्मना॥ ६८॥ मुनिं तदा संस्मृत्य वाऽपनारदं जनार्दन
सर्वगुणान्वितं यशः॥ प्रतिग्रहार्थं व्रतकस्य सत्यया याये पकृष्णस्य पुरंदरानुजः॥ ६९॥ इति खिलेषु हरिवंशे पारिजातहरणे
वेशं०॥ अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यानमात्रस्तपोधनः॥ आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतां वरः॥ १॥ तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो वि
शांपते॥ प्रतिग्रहार्थं विधिवद्विधिमानय निमंत्रयत्॥ २॥ ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामुनिं॥ संपूज्य माल्यगंधैश्च भोज
यामास भारत॥ ३॥ सर्वकामिकमन्नाद्यं सर्वभूतकृदव्ययः॥ सत्यया प्रियया सार्द्धं प्रहृष्टेनांतरात्मना॥ ४॥ पुष्पदामावस
ज्याथ केवे कृष्णस्य भाविनि॥ ववंध कृष्णं सुनगा पारिजाते वनस्पतौ॥ ५॥ अद्भिर्नादो नारदाय ततोनुज्ञाप्य केशवं॥ देवी धेनुस
हस्रं च कांचनस्य च पर्वतं॥ ६॥ हिरण्यरूपमिश्रं च मणिरत्नयुतस्य च॥ तिलमिश्रस्य च तथा धान्येरन्येयुतस्य च॥ ७॥ प्रतिगृह्य
तु तद्वर्वं नारदो मुनिसत्तमः॥ स संप्रहृष्टो यमुक्ता भूयः केशवमब्रवीत्॥ ८॥ गोकेशवमदायत्त्वमच्छिद्रनो सि सत्यया॥

र्वक्रिमतिकेशवमनुज्ञाप्य तत्रपद्धितं पारिजातं नारदाय ददावितियोजनाकांचनस्येतिविशेषपथ्यतानां रत्नानां वप्रजायस्मि
नूतस्य॥

रामः
२५८

प्रथमः पन्हः इत्यंगीकृष्णसर्वभावेनेत्यर्थः॥ परिहासं पारुकाद्यानयनादिनियोगैः निष्क्रयो मूल्यं वृषकेतुना सदाशिवेन ब्राह्मणाय
तिदक्षिणापातकश्यपाजन्म इति सूचितं सन्नियोगं दिव्यवस्त्राभरणादिकं इन्द्राणाममर्पितमपि प्रोत्साह्य स्वयमेव ददौ तत्र इ

सत्यं मामनुगच्छस्व कुरु यद्यद्ब्रवीम्यहं॥ १०॥ प्रथमः पन्हः इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनं॥ व्रजंतमनुवव्राज नारदं च जनार्दनः॥ १०
परिहासं बहुविधं कृत्वा मुनिवरस्तदा॥ तिष्ठस्व गच्छमित्युक्त्वा परिहासविचक्षणः॥ ११॥ अपनीय ततः कंठात्पुष्पदाम नमब्रवीत्
कपिलां गां सवत्सां गां निष्क्रयार्थं प्रयच्छ मे॥ १२॥ कृष्णाजिनं तिलैः पूर्णं प्रयच्छ च स कांचनं॥ १॥ पौत्रनिष्क्रयकृष्णं विहितो वृषकेतुना
१३॥ तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप॥ स उवाच मुनिश्रेष्ठं रहिते मधुसूदनः॥ १४॥ वरं वरय धर्मज्ञ यस्ते नारद कांक्षितः
ततेदातास्मि धर्मज्ञ परां प्रीतिर्हि मे त्वया॥ १५॥ नारद उ०॥ नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान्विष्णो सनातन॥ तव प्रसादात्तु सा लोकं
व्रजेयं ते महामते॥ १६॥ श्रेयो नित्यो भवेयं च नारायण समो गते॥ भवेयं ब्राह्मणश्रेष्ठ पुनर्जातिं तरेष्वपि॥ १७॥ एवमस्त्विति तं
देवो विष्णुः प्रोवाच भारत॥ तुतोष च ततो धीमान्नारदो मुनिसत्तमः॥ १८॥ षोडशस्त्रीसहस्राणि विष्णोरतुलतेजसः॥ निमंत्रिता
नि कौरव्य सत्यया हरिकांतया॥ १९॥ तासां ददौ सन्नियोगमेकैकं हरिवल्लभा॥ स च यो वासुदेवस्य पुराद्भो नराधिप॥ २०॥ पा
रिजातो वसंस्तत्र ततः प्रववृत्ते तदा॥ आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना॥ २१॥ निमंत्रितागणाः सर्वे केशवेन महात्मना॥
विभूति पारिजातस्य दद्युः कुरुनंदन॥ २२॥

नितिहरिवल्लभेति प्रहृष्टे वे ते गुणस्थापनेन प्रवृत्तप्रकाशितइत्यर्थः

तदागुणाः सुहृत्त्वं बंधिसमूहाः विभूतिमैश्वर्यंतानेव विनत्य दर्शयितिपांडवनित्यादि अर्जुनश्ववंधापि रथसारं ससुतमितिलिंगं विपरि
णामप्यात्रापिसंबंधनीयं॥ शिशुपालसहितामित्यर्थः॥ चैतन्तूमितलेभूतलस्यमध्येअमंतरित्यर्थः तत्रहेतुः एकइतिदैत्यानदि

पांडवांश्चानयामाससमहेदेवदर्ययाद्धरिः॥ द्रौपद्याचमहातेजास्तथैवचसुभद्रया॥२३॥ अर्जुनश्चवांचससससुतांसोअभ्यकंससुतंतदा
अभ्यानपिचकौरव्यमित्रसंबंधिबांधवान्॥२४॥ रिमेचसहपार्थेनफाल्गुनेनजनार्दनः॥ सांतपुरोमहातेजाःपरमर्षविसन्त्य
संबद्धपरेततोयातेकेशिहामरसंमित्रे॥ पारिजातंपुनःस्वर्गमिनयत्पवंशावनः॥२६॥ तत्रादितिकश्यपंचदृष्ट्वासुपितरौप्रभुः॥
शक्रेणसहितोधीमानप्रमेयपराक्रमः॥२७॥ तमुवाचादितिमाताप्रणतंमधुसूदनः॥ तथैत्येवाब्रवीत्कृष्णस्ततोमातरमात्म
वान्॥२८॥ श्रामंचपित्रापितरौदेवराजानमब्रवीत्॥ वासुदेवोमहातेजाःकालप्राप्तमिदंवच॥२९॥ महादेवेनदेवेशसंदि
ष्टोस्मिमहात्मना॥ चैतन्तूमितलेवध्यानसुरान्प्रतिमानद॥३०॥ तदितोदक्षिणेचेगांदैतादमसुरोत्तमान्॥ तत्रोपरिष्टातव्यं
प्रवरेणमहात्मना॥३१॥ जयंतेचनेवारेणादानवानांजिघांसया॥ एकोत्रमानुषोदेवोदेवपुत्रस्तथापरः॥३२॥ अवध्याकिलते
देवैर्ब्रह्मणोवरदर्पिताः॥ अस्माभिकिलहंतव्यामानुषत्वमुपागतैः॥३३॥ तथेतिकृष्णसहरिःप्रीतस्तूपस्तयब्रवीत्॥ सस्वज
तेयस्तौदेवावस्योमंजनमेजयः॥३४॥ दर्शौकिरीटंकृष्णायशक्रोमृतसमुद्भवं॥

वोबध्यत्वातदितरेबाधकाभावाद्यतयोरिषितयात्वादित्यर्थः

एकत्रिंशाधिकशततमः॥१३१॥ सद्वात्रिंशोसतेध्यायेपुण्यकानांनिरूप्यते॥ पार्वमातपसादृष्टस्वरूपंतद्विधस्तया॥ गांधारीरा
रु
प्रातात्माकुंडलंकुंडलद्वयमेवच॥३५॥ इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणे॥ जनमेजयउ०॥ पुण्यकामांममोत्पन्निकथय
स्वद्विजोत्तमः॥ द्वैपायनप्रसादेनसर्वंहिविदितंतव॥१॥ वैश०॥ त्वमयापुण्यकविधिनरेंद्रोत्पादितःपुरा॥ शृणुयेनविधाने
नलोकेधर्मज्ञतांवर॥२॥ स्वर्गान्नीतेपारिजातेकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा॥ ययौद्वारवतींधामान्नारदोमुनिसत्तमः॥३॥ देवासुरेषु
पश्रेष्ठसंग्रामेसमुपस्थिते॥ षट्पुरस्यवधेघोरेमहादेवाज्ञयानघ॥४॥ कृष्णेनसहितंविप्रंनारदंधर्मवित्तमं॥ आसीनंपरि
पप्रच्छरुक्मिणीभैष्मकीनृप॥५॥ तत्रजांबवतीदेवीसत्यभामाचभाविनी॥ गंधारराजपुत्रीचयोगयुक्तानराधिप॥६॥ देव्य
श्चनृपकृष्णस्यवल्लभ्योमावैसमागताः॥ कुलशीलगुणोपेताधर्मशीलापतिव्रताः॥७॥ रुक्मिण्युवाच॥ मुनेधर्मज्ञतांश्रेष्ठ
सर्वज्ञानवतांवर॥ उत्पन्निपुण्यकानांतवक्तुमर्हस्यशेषतः॥८॥ विधिंचफलयोगंचदानेकालंतथैवच॥ कौतूहलेनपरा
मंतछिंधिछिपदांवर॥९॥ नारदउ०॥ शृणुवदेधर्मज्ञेसपत्नीभिःसहानघे॥ पुण्यकानांविधिःप्रोक्तोयथादेविपुरोमया॥
१०॥ चचारोमाव्रतंदेवीपुण्यकानांशुचिव्रता॥ व्रतावसानेथतयासख्योदेविनिमंत्रिताः॥११॥ आदित्याद्याःसुताःसवदिश्च
स्याक्लिष्टकर्मणाः॥ पौलोमीवरुणानीदेवीस्वातालोकेतिव्रताः॥१२॥

पुत्रीजन्मणास्तथारेभ्यःपत्नीःधर्मज्ञतांधर्मक्रियाणांधर्मज्ञानज्ञतांधर्मज्ञानसमुच्चयकारिणीफलयोगफलसंबंधः॥

हरि॰
३००

गंगाद्यामयत्निमानिनोदेवताः॥सावित्रीब्रह्मपुत्री॥सोमनंदन॥ अरुंधती॥ ब॥

रोहिणीचमहाभागासोमस्यदयितासती॥फाल्गुनीचतथापूर्वारेवतीचविशांपते॥२३॥तथाशततभिषाचैवमघाचकुरुनंदन॥
एताभिर्हिमहादेवीपूर्वमाराधितासती॥२४॥गंगासरस्वतीचैववेणुगंगाविनिम्नगा॥तथावैतरणीचैवगंडकीयाच——२५
अन्याश्चसरितोरम्यालोपामुद्राचभारत॥सत्यश्चान्याजगद्देविधारयंतिहिताःशुभा॥२६॥शुभाश्चगिरिनंदिन्योवह्निकन्याश्च
सुव्रता॥स्वाहाचवह्निप्रियादेवीसावित्रीचयशस्विनी॥२७॥ऋद्धिःकुबेरकांताचजलेशमहिषीतथा॥भार्याविष्णुपतेश्चैववसु
पत्न्यस्तथाचया॥२८॥श्रीःश्रीर्धृतिस्तथाकान्तिराशामेधाचसुव्रत॥प्रीतिमतिश्चख्यातिश्चसन्नतिश्चतपोधन॥२९॥देव्य
सत्यस्तथैवान्यसर्वभूतहितेरता॥तासंव्रतावसानेचपूजांचक्रेविकातदा॥३०॥तिलरत्नमयंदत्वापर्वतंसुवर्धान्यवत्॥वासो
भिर्वह्निभिर्मुख्यैर्नानारागैःसुमध्यमे॥३१॥प्रतिगृह्यतुतांपूजांदत्तांदेव्यातपोधन॥उपविष्टाःकथाश्चित्राकुर्वत्योमर्त्यदेवता३२
पुण्यकानांकथास्तामासमोन्देवीस्तयांशया॥विधिंचपुण्यकस्यायसतीनांमर्त्यदेवते॥३३॥तासांमतेनगंगायसर्वासांसोमनंदन
पर्यपृच्छद्रुमांदेवीपुण्यकानांविधिंवरं॥३४॥उमातासांप्रियार्थंतुपुण्यकांसब्रवीतदा॥समहंममवेदज्ञसर्वसत्वहितेरते
३५॥ममैववचोमयादत्तसत्तरारत्नपर्वतः॥प्रतिगृह्यमयाचैवकृतोब्राह्मणसाद्धुभे॥३६॥उमात्वरुंधतीसाद्दीमामंत्र्यवद
माषतः॥शृणुकल्याणिवक्ष्यामिसर्वाभिसहिताशुभे॥३७॥पुण्यकानांविधिंकृत्स्नंयथावदनुपूर्वशः॥

राम॰
३००

DR. BHAU DAJI
M.F. MONY ...

ध्यामंमसंबोध्यः॥इतिहरिवंशाधिकरातनमः॥नयस्त्रिंशाधिकेध्यायेसःप्रतेप्रादपार्वती॥अरुंधतेकवस्पैणाप्रागुक्तमपिविस्तरात् १

यथाचैवमयादृष्टस्तत्तथाविधिस्तत्रभे॥२९॥ इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणेपुण्यकविधिः॥उमोवाच॥ सर्वज्ञानेयदाम
नुःप्रसादेनस्तुविस्मिते॥तदापुरामयादृष्टोदृष्टपुण्यविधिःशुभः॥२॥सनातनःपुण्यविधिरितिबुध्यावगम्यतां॥महादेव
प्रसादेनमयादृष्टस्त्वरुंधति॥३॥पुण्यकानिवसर्वाणिविरणवित्यस्मनिंदते॥ अनुज्ञाथाभगवतोमच्छिदनधामतः॥४॥स
नातंधर्मचरणंयस्मान्नित्यमरवंदितं॥पुण्यकानांविधिस्तस्यपुराणेपरिकीर्तितः॥४॥दानोपवासपुण्यानिसुकृतान्यरुंधति
निःफलानिसतीनांहिपुण्यकानांतथाशुभे॥५॥यावैचर्यंतिभर्तारंयोनुदुष्टास्तवास्वयं॥योनिदोषात्पुण्यफलंनाश्नंतिनिरयंगम
ह॥साध्वीजगद्धारयंतिसुशीलाःपतिदेवता॥ अनन्यधर्मविताश्चसतीपंथानमाश्रिता॥७॥अवागुष्टाःशैव्ययुक्ताश्चतिमत्यशुभव्रता
सततंसाधुवादिन्योधारयंतिजगत्रवजु॥८॥आधितपतितोवापिदरिद्रोवापिकथंचन॥नत्यक्तव्यःस्त्रियाभर्ताधर्मएषसनातन
९॥अकार्यकारणोवापिपतितेवापिनिर्गुणं॥यापतिंनारमत्येवयात्मानंस्थानानवे १० योतिष्ठतःस्त्रियोनास्तिप्रायश्चित्तंमद
तेवसा॥वाडुष्टेविहितंसदिप्रायश्चित्तंपुरातने॥११॥ मर्तुश्छंदेनकर्तव्यंसततंकेसर्वदास्त्रियः॥उपवासोपिवासत्येकांछंते
सुकृतांगतिं॥१२॥
दृष्टोशनश्चदिष्टश्चमास्यउपदिष्टःपुण्यविधिःपुण्यकानामितिकर्तव्यतासनातन॥ अनादिवेदबोधितत्वात्॥
पतितःसंपदोन्वष्टःदम्नःपराभूतः॥

हरि· मत्येदेवारुंधतिसमतिवर्त्तमाना॥ कौतूहलजातानांकौतूकेनाप्युद्भ्रान्तानांश्वशुराणांस्वसुरयोःकुटुंबरंताम्ममयंसिपक्कातदंगतेनिय

३१ कल्पांतरसहस्रेषुनस्त्रासालनतेगतिं॥ तिर्यग्योनिसहस्रेषुपर्यंतेयोनिविभ्रमात्॥१३॥ यदिस्यालामम्मानुष्यंस्त्राजन्मसती
सति॥ चांडाल्येयोनौतुमेधाजायतेकुकराश्चना॥१४॥ नर्त्तादिवसहस्त्राणांसद्विद्यंतपोधने॥ यस्याद्दितुष्यतेनर्त्तामिसासती॥
धर्मचारिणी॥१५॥ कौतूहलहृतानांतुस्त्राणांलोकानश्यंतनः॥ नर्त्तयेवमनोयासांसद्भावेनव्यवस्थिते॥१६॥ कर्म्मणामनसावा
चापतिंनातिचरेत्तिया॥ तासांपुण्यफलंसौम्यपुण्यकैःसमुदाहृतं॥१७॥ पुण्यकानांविधिंकृत्स्नंस्वर्लोकेप्रतिश्रोमने॥ निबोध
सहसर्वाभिरिष्टोयत्तमसामया॥१८॥ स्नात्वास्त्रीप्रातरुत्थायपतिंविज्ञापयेत्पति॥ उपवासार्थमपुण्यव्रतकार्यधनवते१९
श्वशुरास्यांचचरणौसततंसमनमस्यच॥ व्यालनोयनिषेकम्मेततःशिरसितक्रुले २०॥ त्रैलोक्यसर्वतोयेषुस्नानमेतदुदाहृतं
उपवासेषुकर्त्तव्यामेतद्धिव्रतकेषुच॥२१॥ स्नानमेतद्धिसामान्यंस्त्रीणांपुंसांचसाविनि॥ अरुंधतिमयादृष्टंतपसाहर राम·
तेजसा २२॥ अशून्यविंशयनमासनंचतथाविधं॥ स्वयंप्रक्षालनंवापिपादयोरनुशासितं॥२३॥ अश्रुप्रपातोरोषश्च ३१
कलहश्चकृतःसति॥ उपवासाद्व्रताद्वापिसद्योभ्रंशयतिस्त्रियः॥२४॥ शुल्कमेवसदावासःप्रशस्तंवेदसंमतं अंतर्वासोपरं
चैवउपवासेव्रतेतथा २५॥ पादुकार्यमणौकार्यसर्वदाव्रतकेसति॥ उपवासेपिचविधिरेषएवप्रकीर्त्तितः २६॥ अंतर्गेरो
चनेवापिगंधान्समनसस्तथा॥
मानाह॥ अशून्यविंशमित्यादियावत्समाप्तिः॥ वृत्तेवैवत्रादिभिः रोचनंअभ्यंजनसर्वांगम्॥

बिल्वैरमृतफलैर्हरीतकाभिः आमाञ्जकैर्वाआफलैःपक्वबिल्वाफलैःअन्नमिश्रितैलैर्म्मलैःअभ्यंजनकल्कलस्नानंजलजैरासमंताय
तेगत्वास्नानंबद्धिस्नानेनवैअनुपयुक्तैः॥ त्रयस्त्रिंशाधिकशाततमः॥ चतुस्त्रिंशाधिकेध्यायेसशातेत्रनिरूप्यते॥ निस्सशेषावि
धिर्यश्चकाम्यानोपरमोद्दिधिः चरेद्व्रतमितिशेषः स्त्रियःस्नाःसमाधिनाविश्वेकाग्रेणसती एकादश्यानिमंत्रितास्नायात् आचा
व्रतकेवोपसेवेतिनित्यमेवविसर्जयेत्॥१७॥ दंतकाष्ठंशिरस्नानयुद्वर्तनमथापिच॥ विवर्जितंमदासर्वंशोवार्यवुविधिपते॥
१८॥ बिल्वाफलमतैर्निम्मिश्राफलैश्चसमाचरेत्॥ अभ्यंजनंवैशिरसासवाम्निमिश्रितैर्जलैः॥१९॥ शिरसोभ्यंजनंसौम्यनेवाम्य
नप्रशस्यति॥ नपादयोर्नगात्रेश्वस्नेहनेतिस्थितिःस्मृतः॥२०॥ गोयानमुष्ट्रयानेचखरयानेचवर्जितं॥ नग्नस्नानंचशानतंत्र
तेवाप्युपवासके॥२१॥ नद्यांजलेप्रस्रवणेप्रशस्तंसौमनंदनि॥ अनेतडागेवाप्यादौविस्तीर्णजलजायते॥२२॥ गत्वास्नानंप्र
शंसंतुसदैवखलुसर्वथा॥ अन्नानेनवरुद्धास्त्रीपुत्रस्नानंसमाचरेत्॥२३॥ नवेश्चकैर्नैस्नानंव्यंविधिरेषपुरातन॥ स्नानं
चकार्यंशिरसाततःफलमवाप्नुयात्॥२४॥ इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातहरणे॥ उमोवाच॥ विधिनेतेनकृत्स्नेनलीसद्यागर्ह
देवता॥ चरेस्पंबस्पंरदीनापण्यासान्मासमेववा॥१॥ स्त्रियोयावाद्दयेशाद्दिरेकादशसमाधिना॥ स्वयंचैवविधिर्दृष्टोक्त
कामानिधिश्रुत॥२॥ षद्विधासतीसर्वायामूलव्रतनिनबेत्॥ तस्मात्तुनिर्क्षियोदेवकोला — शानुरूपतः॥३॥

यदिसंनिधानातमूलव्रतानिव्रतकथानिःश्रयोमूलं॥ मूलस्थानेनतासांमोचरणकार्यमित्यर्थः॥ तासांतत्रकस्येत्यत्रपूर्वर्द्दष्टु
कदशाम्याभारेनाद्व्रतमासस्याद्दवपित्तकृतसंनवातमासांतेयः कृपहत्तस्यसंबंधिमानवमीनवम्यांतिथौआराधियेत

त्वत्राराध्योमहादेवःतत्प्रसादजलब्धतात॥ अपत्रजनेसमाप्तिःव्रतकस्यादावंतेवाहोरात्रमुपवासंव्रतकंचप्रातःकालेसंकल्प्यव्रतं
कुर्वीतक्रूरकर्म्माआत्मनोव्रतकर्त्राश्चवचनप्रामताहितिहा ज्ञणाताप्रायश्चित्तप्रकरणोक्तविधिनेत्यनेऽतः स्नादनंसुगंधिद्रव्येण
गात्रोद्वर्तनंविवाहवन्मंगलाधिवासनवस्त्रानादिनादिविहितंशास्त्रेणऋषिणांमंत्राणांदेवपत्न्यःस्नानादिहारयोग्यतापाद

ततोमासांतशुक्लस्यताथोवनवमातया॥ आराधयिताकर्तव्यंव्रतकस्यापवर्जनं॥४॥उपवासमहोरात्रंव्रतकंवापिनिश्चितः
वादेवांतेचकुर्वीतव्रतकस्यापिसिद्धये॥५॥क्रूरकर्म्मततोभर्तुरात्मनश्चैवकारयेत॥तत्स्नादनेचस्नानेचतस्मिन्नहनिवस्त्र
६॥ततोविवाहवत्स्नानेविहितेपुण्यकेशुभे॥ मंडनेचैवविहितेपुण्येकेशुभमंडने॥७॥मंडनेचैवविहितेमाल्यधारणमेवच॥
कुंभैस्तुस्नाप्यमानेवैसाध्वीमंत्रमुदारयेत॥८॥भर्तुःपादौनमस्कृत्यमनसावाथवागिरा॥आपोदेवऋषिणांहिविश्वधात्र्यो
हिवामदं॥९॥सोयाःशंकराधर्मधाम्नःहिरण्यवर्णाःपावकाःशिवतमेनरसेनश्रेयसेमोजुषंतु॥ १०॥ अपामेषस्मृतोमं
त्रःसर्वत्रास्यत्रमेश्रृणु।।मंत्रापुराणविहिताःस्नाणांसर्वांगशोभने ११॥

कलात्मकाशाकाबाविश्वधाम्नःसर्वेषांप्राणदानांधारकाःदिव्यादिविनवाःआदित्यलोकवस्त्रानामृमदंस्नःतर्पकाःशंकराः
आप्यायनादिसुखकर्म्मधर्मधाम्नःकर्माश्रयाःहिरण्यवर्णाःप्रकाशाबृहुलाःसोधनकर्मःरसेननिजगुणेनमांसुखंतुजोष॥
येसप्राणायंतुतर्प्ययंतात्पर्यःस्मृतःस्मृतःउक्तःअमंत्रस्मृतादोसर्वत्रयेवमंत्राःपुराणविहितास्नानपिश्रृणु

शुभासंयतोपस्कराच्चव्ययावसयंत्रयपराङ्मुखा॥नार्यानिवृत्तातासत्यमयेत्सर्थःयथोक्तंयाज्ञवल्क्येनसंयतोपस्करादक्षाव्ययपरा।
ङ्मुखाइतिनत्रसाकंगुणिनागुणकराजवेयंवशागाचवंशावर्त्तिनी॥ नवेयंकथनूतेनदास्याःदासावनितरंसेवनपरायामसवरे
णञ्चनाह्वेनकर्मादिनिस्तुभर्तुरूपताअहितामास्यानवेयंचधिउपरितनासेपत्नहस्तानर्तुश्छंदेनमुक्तहस्तासुमुखःप्रसन्न

मुनाव्ययागुणिनाधर्मपुक्ताधमनित्रसाकंममदास्यावरेण॥ माकर्म्मणामनसावापिवावानर्तुनवेयंरूपतास्यांवशंगा१२
सपत्नानामधिनित्यंनवेयंसपुत्रास्यांशुभगावाक्रूरपा॥ सपत्नहस्तागुणवादिनीचसर्वात्मिनास्यामहारिद्रानवेयं॥१३॥
पतिश्चमेस्यादृशुसुखोमत्स्यताद्दोनित्यंमद्भक्तस्यान्नतिमङ्गतिश्च॥प्रीतिश्चनोस्याच्चक्रवाकानुरूपामानोविरागोनजवेक्ष्यापुव
क्ष्यात॥१४॥ लोकासाक्षीनामुनमामांव्रजेयंयानिःसर्वधार्य्यतेविश्वरूपे॥उभेकुलेयाशुभाःपावयंतेपितुर्भर्तुश्चपतिर्नक्षो
र्जितास्म॥१५॥ नूमिर्वायुर्जलमाकाशावह्निरंतःक्षेत्रःज्ञःप्रकृतियोर्महांश्च॥ अहंकारश्चममयुक्तेनियुक्ताःस्मरेयुर्ममनि
श्चयंव्रतेच॥१६॥ येरारब्धोदेहिनांनौतिकोयंविधिःसतायेभूतयुक्तेःसबीजेः॥संतेतेमेसाक्षिणःसर्वेसंस्थाव्रतेवास्मि
न्निश्चयेवापिहृते॥१७॥८॥

स्यमत्राशाःमांप्रतारूतेसःमामतिक्रम्यधर्मादिकार्यंनकरोतीत्यर्थः॥अहमेवमतिगृहकौशलेयस्यसःअहमेवगतिश्च
पत्याःपालनपोषणादिनाआश्रयोयस्यसःविश्वरूपंअनेकप्रकारकंजगत्तुनेपितृभर्त्रोःउर्जिताःसंभाविताःक्षेत्रज्ञःपुरु
षःयेसतायेसतेःविधियतेइतिविधदेहःनौतिकनौतिकोपहृदयःसबीजेःविवेकयुक्तेःव्रतेआचरणे॥२

हरिवंश० ३.३

आत्मामनःतेनतदधिष्ठाताचंद्रोलक्ष्यते॥ सर्वद्रव्याणांपूज्रोपहरणमभिमंत्रणं॥ व्रतचर्याव्रतस्यचर्याचरणंयस्मिंस्तस्मात्प्रारंभादि
नान्प्रभृतिप्रत्यहमेवोदाहृतं॥ स्वयंकर्मकर्तृनादिनासंपाद्यम्तेनेवाससीमनुर्दद्यादितिप्रथमाद्धमोदेशुनेश्चरंधति॥ दांतेसंय
तबाह्येंद्रियवहिर्वहिष्करणोवेष्टायानिवृत्तोदांतउच्यतइतिवचनात्ज्ञानंशास्त्रविज्ञानेक्रियाकौशलंतत्रकोविदंनिष्णाते॥ दक्ष्य

चंद्रादात्योपुणपसाज्ज्ञायमश्वदिशःसर्वादिशवाचंतोमेषं॥ सर्वेतेवेसाक्षिणःसर्वरा वव्रतेचास्मिन्निश्चयेचापिदृते॥ १९॥
मंदेरेतैपुराणोक्तैःसर्वद्रव्याभिमंत्रणं॥ व्रतचर्याप्रभृतिवैपुराणेसमुदाहृतं॥१९॥ स्नात्वाथवाससीदद्यादर्तुस्त्वकोविंतियुने
श्वथात्मकेर्तितंनस्यायुनेविघ्नेनकेनचित्॥२०॥ वासोत्मदेवंदद्याद्यश्चेतमुखंनक्षुवि॥ स्वकर्तृत्वंवस्त्रंतुवाससातेनमिश्रये
त॥२१॥ ततोद्विजेभ्युचिदांतेज्ञानविज्ञानकोविदं॥ भोजयेचयथाशक्त्यासर्वेमनसुमध्यमे॥२२॥ ब्राह्मणस्यापिदातव्यंवासो
युग्मेमहातपे॥ शय्यायानेगृहंद्द्यात्मंदासीदासंतथैवच॥२३॥ अलंकारशक्तितश्वरत्नपर्वतएवच॥ सर्वधान्यसमुन्मिश्र
स्तलैश्चसविशेषतः॥२४॥ वासोनिम्नप्रतिछन्नोनानावर्णैरिरंधति॥ हस्त्यश्वावृषवेश्चेवदेयागौरेवचध्रुवे २५॥ लवणप्र
तिमांदद्यानवनीतमथापरं॥ गुडश्चमधुनश्चैवसुवर्णस्यचशोभने॥२६॥ तथैवसर्वगंधानांरसानांद्वयमेवच॥ तथा
सुमनसोदद्यात्दुणपसौरुंबरस्यच॥ २७॥ घ॥

ज्ञानामवचयासमूहदेयादेयागोरेवचध्रुवमितिचकारोव्यवस्थार्थः तेनसंततिसंभूवेपूर्वोक्तंसर्वदत्वागोरवादेयेतिसमुच्च
यःअसंनवेतुसर्वद्यानसिद्ध्यैगोरवकेवलंदेयानपूर्वोक्तमितिध्रुवशब्दावधारणासोलवणप्रतिमांशिवमूर्तिउदंबरस्यच
ताम्रस्य

राम० ३.३

नंदिनिदेसोमसुतेशेलंशिलामयींदेयमपितिलमात्रंनतुरिक्तंदतोनप्रदातव्यंकांस्यदोहनपात्रेसजिलंजलकेनेक्षुर्बुकेअजिनेकृष्ण
जिनेतरत्॥ पुरोधिकाअग्रगणनामपिमुख्या॥ अतिष्टेप्रेतियावत्॥ रूपभाविता रूपेणसंभावनीया॥ सष्टहस्ताघ्येनिषिद्धहस्तम

फलानांचैवसर्वेषांवाससामपिनिंदिनि॥ चित्रप्रतिकृतंचैवकाष्ठस्यप्रतिमांतथा॥२९॥ शिलांप्रतिकृतंचैवदद्यायपयसांतथा
सर्पिषदूर्वयांचैवयांचामामप्यनसिति॥३०॥ कालदेशानुरूपंवदेयंविभवतःसति॥ अल्पंवावहुलंवापिमनश्छंदेनसर्वदा ३०
तिलमात्रंप्रदातव्यंनदेयंनतुशोभने॥ गोस्तवत्सप्रदातव्याकपिलांकांस्यमेवच॥३१॥ कृष्णाजिनंचसुभगेसलिलेवासवास्थि
तं॥ आदर्शश्चैवकर्त्वाश्वतथाजिनमनिंदिते॥३२॥ एतदत्तासर्वकामानाप्नोतिवरवर्णिनी॥ पुरोधिकापुत्रवतीसुभगा
रूपभाविनी॥३३॥ सष्टहस्ताधनाद्याचस्त्रीभवेत्समलंकृता॥ इष्टयाजनतेचैवकन्यारूपगुणान्विता॥३४॥ नवंतिसुभ
गास्ताश्चतथैवचपुराधिका॥ पुत्रवत्योधनाद्याचशालवत्यश्चतन्मदा॥३५॥ अरुंधतिकृतेद्येतन्मयैवप्रथमंयत॥ उमाव्र
तकिमेतेवंस्यात्मत्रमहातले॥ ३६॥ एतदेवोत्तमंस्त्रीणांव्रतंतस्मात्समाचरेत॥ सर्वकाममानेवाप्नोतिदत्तेवेतनिंदते॥३७॥
एतद्व्रतकरोद्यवदेवदेवोद्विषध्वजः॥ पुराभिपिक्तवांसोम्येप्रियार्थंममसर्वदा॥ ३८॥

पार अमलेद्रुणाअभिषिक्तनेश्याधाराद्वयावहुपुत्रत्वेनकन्याभिलोषेण॥ पुरोधिकामुख्यतमांएतदत्ताएतस्मिन्न
तेयदेयत्वेनोक्तंतदृतेत्यर्थःनकेवलमयैवेदंकृतंकिंतुदेवदेवोपिमत्तःपूर्वएतप्रतस्यकृतायत्तःपुरामत्तःपूर्वमभिषिक्त
वानप्रियार्थंहितायि॥ ब॥

नित्यदानियमेनेत्यर्थः॥कामाश्चकामिनपदार्थाः एकैकस्यप्रत्येकंस्वाद्रूपंव्रतंदोपंतेषांचछंदतइछया अन्नंदेयंकिंतद्न्नमित्य
पेक्षायामाह॥पायसमितिश्रुतिश्रवणंपुत्रफला॥ पुत्रवत्यःसफलजन्मानोनान्याइतिशेषः यस्मादेवंतस्मादन्वपतिपुत्रकायु

व्रतकस्यावसानेथदेयंनोऽस्यैवनित्यदा॥ अदेयास्त्वाणांकामाश्चसदशाःकालदेशयोः॥४०॥ एकैकस्यप्रदातव्यंव्रतकंवस्व
र्णानि॥छंदतोब्राह्मणानांतुदेयमन्नंसदक्षिणं॥४१॥ पायसंतत्रदातव्यंव्रतकेनास्यदिष्यते॥ नात्रप्राणिवधःकार्यःपुराणे
नियतश्रुतिः॥४२॥ अथद्वितीयंवक्ष्यामिव्रतकंसोमसंभवे॥ महादेवप्रसादेनदृष्टवत्यस्मियत्पुरे॥४३॥ सर्वापुत्रफला
नार्यसङ्करेतरुदाहृतं॥तस्मादनिष्पतिदद्याद्यपुत्रकरकानसुने॥४४॥ ज्येष्ठापादाश्विनामासोपुरोक्तंविधिमाचरेत्॥त
तोमासद्वयेपूर्णेमासेवावरवर्णिनि॥४५॥ सपुत्रकारकाद्द्यात्क्षणेनप्रतिपूरितान्॥सर्पिषपायसश्चैवदध्नोघमधुनो
नघे॥४५॥ तत्वस्यचतथाद्द्यात्सूरधिवासुमध्यमे॥ एकस्मैत्वानवृद्धायसुव्रतायविनात्मने॥४६॥ सुपुत्रकरकान्दद्या
द्यावेतोमनसप्रियः॥ इष्टेतुहितरं चेद्विस्त्रीणांकामकरंतत॥४७॥ काचिद्रम्यसुताकामासुतंप्राप्नोत्यसंशयः गोवाधे
कोचनेवापदक्षिणाचैवसस्मृते॥४८॥ क्तः॥सपुत्रकरकान्गोत्रनपुत्रप्रदात्करकान्मासिकान्वितद्तुदक्तंक्तानित्यर्थः
पुरोक्तंगोशृंगसेचनादिरूपंकाणितमत्रगुर्कोरोदकंसर्पिरादिसंबंधिनंश्चकरकादपियद्यात्॥व्रतांतरमाह॥ इष्टेति
स्त्रीणांव्रतांगनूतानांकामकरंइच्छापूरकंकिंचिद्रम्यसुताकामातसुताप्राप्तिहेतोःहत्वेतिशेषःगोकांचनयोरन्यतरादक्षिण्य

आच्छादनेवावस्त्रप्रयोगाद्व्रतमावेदयेमितिसिद्धंयज्ञोपवीतंवापिप्रतिव्रतंव्रतंव्रतकेइतिसामान्यनिर्देशात्सुपुत्रकरणकाणयो
विधिरुक्तःतेनैवविधिनाविपश्चितासहितानित्रया॥ अपत्यस्यानयोगेनसुपुत्रकारकव्रतस्ययोगेणकरकामपिद्यादित्युत्तरेण
न्वयःसंवत्सरंव्रतधर्मानुपालिनानूत्वा॥कौमुद्यांकौमुदायुक्तायांकार्त्तिक्यांपूर्णिमायामित्यर्थः॥यज्ञोपवीतंवकार्यमिंव्रतंसं

विप्रस्याच्छादनंदेयमवस्त्रंवस्त्रं चिव्रते॥यज्ञोपवीतंव्रतकेदद्यानारापतिव्रता॥४९॥ सुपुत्रकरकाणांतुविधिनेवंविपश्चिता॥
अपत्यास्यानयोगेनब्राह्मणेस्यस्तुचिव्रताः॥५०॥ संवत्सरंसुसंपूर्णंव्रतधर्मानुपालिनी॥ करकानपिदद्याचपूर्णेसंवत्सरे
शुभे॥५१॥ अनुज्ञयासदाभर्तुःसत्यवादिनिरुंधति॥सुवर्णंसूत्रेविप्रायकौमुद्यांदातुमर्हति॥५२॥ यज्ञोपवितंविप्रस्यव्रतसं
स्थाप्यकामिकं॥यज्ञोपवितंकरकंदक्षिणांचस्वशक्तितः॥५३॥ प्रयच्छतांसतांसम्यक्सर्वान्कामान्समश्नुते॥नचसेनह्यं
किंचिन्नारीधान्यमपोफलं॥५४॥पुष्पाणिनोपयुंजीतयावदेवंसमाचरेत्॥एकभक्तेनधर्मज्ञेपुण्यकंकर्तुमर्हसि॥५५ ब्रा
ह्मणाययथादेयंभर्तुश्चतदनंतरं॥ एवंसंवत्सरंकृत्वासुभगारूपशालिनी॥ भवत्यविधवाचैवस्त्रीधनस्यतथैश्वरी॥वा
मकानिनरवादेयास्त्रीपूर्णेपरिवत्सरे॥५७॥ नशापुत्रविनाशोहिपश्यतीत्वगम्यतां॥ शाकमूलमांसंचनित्यमेवविवर्जयेत्
५८॥ नाप्नोतामरणंनारीप्राप्नोतिपतिदेवतां॥ अलाबुवर्जयेन्नारीतथैवोत्पादिकानपि॥५९॥
व्याप्यममाप्यइच्छयास्त्वामोदयान्तवत्सरोपमि
त्याहयज्ञोपवीतमितिसंजह्यात्पुनर्नह्येएवमुक्तप्रकारकंव्रतंवात्रकानिहृताकानि॥पतिरेदेवतायासांताःपतिदेवतानां

हरि°
३०५

अलांबुतुंबीफलंतथा उत्सादिकां उपादिकां पोइतिप्रसिद्धं सूर्यमार्गेणसूर्यंदृष्ट्वा भोजनेनेत्यर्थः॥ अतयेत्प्राणान्धारयेत् अधितिष्ठ
तिआक्रम्यतिष्ठतिसपत्नी योस्याधिकानभवतीत्यर्थः॥ अतांतरमाह॥ तथास्तमितमितिवंद्रनक्षत्रपूतानीतिश्रुतेपक्षेचंद्रदर्शने

अलांबुकांचनंदद्याद्यानर्तुःसुखमिच्छति॥ पूर्णेसंवत्सरेदद्यादेकैकंशाकमादृता॥६०॥ सुदक्षिणापुत्रवतीभवत्येषापुरोधिका॥
स्वयंप्रक्षाल्यमानान्नास्वपादावेमावेदिता॥६१॥ प्रतिष्ठांलभतेनित्यंमुद्गंनाधिगच्छति॥ दिवावासूर्यमार्गेणवर्तयेत्स्वापतिव्रता॥
६२॥ एवंसंवत्सरंपूर्णंरात्रावन्नंविवर्जयेत्॥ सान्नावपुत्रासुभगाभवेत्यमरवर्णिनि॥६३॥ अधितिष्ठतिसर्वांश्चसपत्नीनात्रसंशय
पूर्णेसंवत्सरेदद्यात्स्यौवर्णंसूर्यमुत्तमं॥६४॥ ब्राह्मणायानिरूपायदरिद्राययशस्विने॥ फलानिचाथपुष्पाणिभक्षाणपिचुसुत्र
ता॥६५॥ दद्यास्नस्तमितकेचरितेव्रतकौतुप॥ यात्नयास्तमितेसूर्येभुंक्तेस्त्रानियतासती॥६६॥ वंद्रनक्षत्रपूतानितोया
निवरवर्णिनि॥ सादद्यात्कांचनेचंद्रंनक्षत्राणिप्रदानपि॥६७॥ अभिरूपायविप्रायवासश्रुलवणान्विते॥ चंद्रशीतलगात्री
साभवत्यमरवर्णिनि॥६८॥ सुभगादर्शनीयाचपुत्रवत्यपिजायिनी॥ योरुणमासंतुसततेप्राप्तेसोमोदयांगना॥६९॥ अ
र्यंदद्याशुमनसंसाहतेशोकुर्वीतया॥ यावकंचवलिंदद्याद्दधिनासहसंयुतं॥७०॥ एवंयाकुरुतेनित्यंसर्वान्कामानवाप्नुयात्॥

नपूतनियोग्यानिभोज्यानिनानानिसुमनसांपुष्पाणांतद्रूपेबंधितोतयक्रमित्यर्थः॥ यावकंसमूलदृष्टंगोधूमात्रेतत्मयं
चवलिंदद्यात्दधिनादध्ना॥ नित्यंसर्वान्कामानवाप्नुयादितिसंबंधः॥ब॥

रामं°
३०५

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

दुर्दिनेमेघच्छन्नेदिव्यंत्वेनिमज्जिकारेकांचनंप्रागुक्तदक्षिणास्नानाय॥ इतिवतुस्त्रिंशाधिकशततमः॥ पंचत्रिंशाधिकेध्यायेशतेप्रोक्तानिका
मतः॥ अंगानिर्विंशाद्धेतुनिवतकानिसुनाम्यत॥ निर्विष्टंभ्यंनिविंशोत्रशोष्ठम्यंतयकंककर्तव्यंपुण्यकेपुण्यहेतुनिः अधिशाद्दानेरपि
त्पतिउपोषणेनानिवाहयतिअपवामूलफलयोरस्यतराशिनाभवति अशनेतदहश्शानायंद्रव्यं॥ गोवाजाएवरजवः दीर्घ

३

अदृष्ट्यातुनाशतिसर्वेनारीपतिव्रता॥७१॥ दुर्दिनेवायवामन्येशोष्टाकामानवाप्नुयाव॥ कांचनंशक्तितोदद्यात्सविप्रायम
नस्विने॥७२॥ सुभगादर्शनीयाचभवत्यमरवर्णिनि॥ इतिहरिवंशेपारिजातहरणे॥ भगवानुवाच॥ निर्विष्टंम्येशरीरंयेभर्तृके
पुण्येकेरपि॥ अनंधतिप्रेवस्वामिसहितानिवरेशृणु॥ कृत्स्नाष्टमीयावदतिसर्वावामूलफलाशिनी॥ ब्राह्मणायेकमूश्रानंसदत
मर्हदेवता॥२॥ शुक्लवस्त्राबाराग्नुरुदैवतपूजका॥ एवंसंवत्सरंकृत्वाततोदद्याद्विजातये॥३॥ गोवाजरजुसुकृतेवामरेवा
त्वजेतया॥ दक्षिणापूर्वमिश्रालंकारानाथवापिवविवृते॥४॥ उर्मिमंतःस्वराजायाश्रोणिदेशावलंबिता॥ तस्याभवतिकेशास्तु
भवतिष्टाद्विनत्रीरि॥५॥ शिरोनिर्विष्टुकामातुगोमयेनशिरःसती॥ प्रक्षालयेन्मलेकृत्वाविल्वेनप्राफलेनच॥६॥

तादृजन्यातेःशोनन
तयाकृतेवामरे॥ दक्षिणापूर्वायस्मिन्नदाष्टं अनिष्टमत्रचदद्यादिशौतिषः॥ दक्षिणापूर्वकलमत्रप्रायेनिकअयवाभाजा
न्नेदद्यात्उर्मिमंतःकंपितप्रसाराःस्वराजानोशोभनाकाराःअस्फुटितायाःस्त्रियाःश्रोणिदेशावलंबितःषतिदीर्घाःकामानाने
देनेतिकर्तव्यतानेदतेशिरोवाहनिविष्टजमजेकल्कलमितियावतश्रीफलमितिनालिकेरफलमभिधीयतेतद्रसनेत्यर्थः

हरि·
३६

कृष्णां चतुर्दशीं प्रतिमासं एतद्विधिकं कुर्यात्पूर्वस्मान्दशमीद्यं सुंदरं पयसा जलेनैव ॥ पद्मकामित्रलालगतुल्यं रूपमयपत्रेऽनं
तरोपवासेन स्वेष्यवद्दिनपूर्वदिनोपोषणेन शाकपत्रादिनक्तमोदनं तावेवा शानेपस्यास्तस्मात यानूतासमिपूरिणातिं परिपक्वे
ः माषाणामिति निवकुवचनोपदेशाच्छुवर्णस्य सवदक्षिणालेनो कृत्वा त्रयाणां स्वर्णमाषाणां पंचदशगुंजोन्मितानां संबंधि
गोमूत्रं च सदर्भाः प्रासेस्थिरस्नानं च मिश्रयेत् ॥ कृष्णां चतुर्दशीं त्वेतत्कर्तव्यं वरवर्णिनि ॥७॥ नवत्यविध वाचैव सुनगाविज्वरा तथा
शिरोरोगेनिर्वास्याः शरीरमनितष्यते ॥ दर्शनीयं जलाटं वा कोत्तत्स्याशु विस्मिते ॥ तिथिं प्रति पदं नित्यं सायं त्वपैदेकभोजने
ण ॥ पयसा च तथा श्रीयाया वर्षं वर्षपरोगतः ॥ ब्राह्मणस्य ततो दद्यात्स्वर्णं रूपमयं शुभे ॥११॥ जलाटरूपसंपन्नमाप्नोति स्वाशु म
ध्यमा ॥ सततं सहिता याथ चुवोरिछं त्रपुपतौ ॥ अनंतरोपवासेन शाकमक्तासनासती ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे ब्राह्मणां स्वस्ति वाचयेत्
१२॥ फलैः परिणतिमौस्यमाषाणां दक्षिणान्वितैः ॥ लवणेन च नद्दते घृतपात्रेण वानघ ॥१३॥ आत्मनः शोभनोकर्णोद्दिकृता ज्ञासु
मध्यमा ॥ नक्तं चैत्रश्रवणे प्रासे ध्रुवं नुज्ञातपावके ॥१४॥ ततः संवत्सरे पूर्णे किणोद्याद्धिरणमयौ ॥ घृते प्रक्षिप्य विप्राय पय
सासहितौ शुभे ॥१५॥ नासामिछेलालाटं तं मध्यमा वद्धि वर्जितौ ॥ तिलगुल्मे सदा विध्या वस्तु ष्वहिरहिता ॥१६॥ अनंतरोप
वासेन सैकभ्यः सजिले मदा ॥ ७॥

सादक्षिणायान्वितैः घृतेघृतपर्णपात्रे पयसा सहितावयदक्षिणा स्थानायेन पयसास
हिताविलयर्थः मध्यमाविधिमध्ये विछेदः तद्हिते अनंतरोपवासेन स्ववद्दिनपूर्वोपोषणेना ॥

राम०
३६

शपयेतद्यात् ॥ सतानर्हहितासतामन्मयेन यावेणासामर्थ्यशुक्रजनवस्यामेव नाकशह्देनात्र सोजनं नल्सतेतेन सोजनं ह्यं ॥
तस्माद्दावायपुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् ॥१७॥ स्वर्णानवेयमितियालाकांत्त्यमृतोद्भवः ॥ अनंतरं चैवनुज्ञानापयसायघृतेन
वा ॥१८॥ ततः संवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि पंडिता ॥ तैर्येवोत्पलपत्राणि समसंहारैः शुचिस्मिते ॥१९॥ प्रवृमानानि विप्राय ततोद
द्यात्तपतां सति ॥ कृष्णसार समानाक्षि स्त्रिद्दला नवति स्मवे ॥२०॥ इच्छेद्दोष्टो वा रूपोया स्याधर्मगुणान्वितः ॥ सा मन्मयेन तु पि
वेदुदकं वत्सरं सती ॥२१॥ अयावितेन नुज्ञातन वर्म्याधर्मनागिनी ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे विद्रुमं दातुमर्हति ॥२२॥ तेन बिंबफला
सौष्ठी स्याज्ञवत्येव शोभने ॥ सुनगाय वं त्रपुतुत्रधनाद्यागोमता तथा ॥२३॥ याचारूपानिष्ठंतद्दानमरवर्णिनि ॥ शुक्लाष्टम्यां
नसाश्रयाद्कृष्णयमनंहिता ॥२४॥ दंतान्प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्यति गुणोहतां तेन सा तिलपुष्पाभोदंतान्याप्नोति याशुभे ॥२५॥ सो
भाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रलं तथानघे ॥ सर्वमेव मुखं कांतमिछेदायाल्लविरानने ॥२६॥ सौयो रगिसत्याममात्राप्य चंद्रोदयं शुभे ॥
यावकं पयसा सिद्धं दत्वा विप्रापनाविनि ॥२७॥ ततः संवत्सरे पूर्णे चंद्ररूपमयं शुभे ॥ पद्म फुल्लेषु विन्यस्य ब्राह्मणाय स्वस्ति वाचये
२८ ॥ पूर्णचंद्रमुखी तेन दानेन स्याच्छुभे वेंमेत ॥ स्नानाविषच्छतानारीं पूणराजफलोपमौ ॥२९॥ अयावितं दशमीं सानित्य
मश्राति वाग्यता ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे हिवित्वेर्को चने शुभे ॥३०॥ सदक्षिणो ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने ॥ सौभाग्यपरमाप्नोति
वकुन्युत्रान्सधैव च ॥३१॥ सदोन्नतौ समौ सा स्याविमन्सर्मरवर्णिनि ॥ शातोदरीलमिछंति त्वपैदेकाल सोजनी ॥३२॥
निपिष्टेतेयावकं गोधूमकणान्नेस्वस्तिवाचतेदानमप्युनेपे ह्यति वृणराजस्राजः ॥ २

हरि·
३७

ज्ञातोदरत्वं तनुमध्यत्वं रूपेत् पंचमासि मासमध्याति । एकान्नभोजनेनेति युक्तं न देवविशदयति ॥ पंचम्यामिति ॥ तोयनिम्नुपसेचनं तीव्रं प्रति
षिध्यते ॥ नित्यशापन्नद्ये पिशाकैरन्नसंपर्करहितैः पत्रमयैः फलमयैर्वा देशकालोचितैरित्यर्थः ॥ अनेरितिप्रतिषिद्धैः प्रातः पूर्णरात्रिके
सौवर्णेतियाद हिणात्वेन पयदयंत्रजकुंभमदद्यात् तु अशक्ता अविच्छेदत्र योदशाहि पेत्कथंचिद्येदिता ॥ कांच्छायामाह ॥ एकभ

पंचम्यां तत्र नोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यशः ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातीं जतीं तु मे ॥ ३३ ॥ फुल्लां सदक्षिणां धर्मे ब्राह्मणाय धृतात्मने ॥
हस्ता विष्टतिया नारी रूपयुक्ते सुमध्यमे ॥ ३४ द्वादशीं साद्रपत्स्य वशाके सर्वैरनिंदिता ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे रुक्मपद्मं दद्यात् तु सा ॥ ३५ ॥
ब्राह्मणायाभिरूपाय तत्पाप्याय द्यंते तु मे ॥ श्रोणीं विशालामविच्छेत्सा द्रपत्येव सुव्रता ॥ ३६ ॥ त्रयोदशीमेकभक्ता म आत्मबंध्या
या चिते ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे ज्ञवर्णे संप्रयच्छतु ॥ ३७ ॥ प्रजापतिमुखाकारं कुलातत्काचरानने ॥ कांचने चैव हातस्मे तदाकाररूपस्य
सर्वदा ॥ ३८ ॥ अंजनेन च धर्मज्ञ ज्ञानकैरवचूर्णये ॥ रत्नानि चैव पूर्णानि वासोरत्नं च दापयेत् ॥ ३९ ॥ तेन श्रोणिमभिमतं स्त्रे
सौम्ये प्रतिपद्यते ॥ मधुरं वाच मिच्छति वर्जयेल्लवणं सति ॥ ४० ॥ संवत्सरे च मासं वा प्रयच्छेल्लवणं ततः ॥ सदक्षिणं ब्राह्मणाय प
रं माधुर्यमिच्छति ॥ ४१ ॥ शुक्लवास्या व्रतगुणे नवस्वरमवर्णनि ॥ गृहकृत्य शिरो पादा विहंसा सोमनंदति ॥ ४२ ॥ षष्ठ्यां षष्ठ्यां व
रारोहे नोक्तव्यं सलिलौदनं ॥ वर्षिवाब्राह्मणीं वापि नस्पष्टमः सदापदा ॥ ४३ ॥

रुक्ममिति । तत्राप्यशक्तावित्यमिति प्रजापतिश्रौतोऽग्नि
तस्य मुखाकारं चतुरस्रमित्यर्थः ॥ कांचनं दक्षिणात्वेनोक्तं सलिलौदनमित्योसारनस्य सजिधे हं रूपमनस्य तुदा सार्धं

राम·
३७

व्रतैः व्रतीगेः ब्राह्मणायविप्रायूतज्ञवेनप्रत्याख्यातायि ॥ स्वत एवं वरायपयेव कूर्मे परिमिश्रयिता संवे हतो कूर्मे पुष्पकालेग्रीष्मांतेतत्र
प्यापद्या पूर्णमास्यां च यवाको मुद्यां कान्त्रिकां पौर्णमास्यां आश्वयुज्यां पौर्णमास्यां वा । अतिथिं देवतं चेत्यर्थः अतिथिं वर्जीव जये
द्देवतस्य जयेदिति भावः संमार्जने गुम्या पादने पेति देवतापति प्रधाना बलिकर्म शिवोदृशोननल्लाम मंत्रेणेव बाल्मार्य पंडितास्या

यदा यदास्य शेष्वं च वंदेन तपसान्विते ॥ पादेनाचैव पादं न प्रक्षालयितुमर्हसि ॥ ४४ ॥ एते नित्यव्रते युक्ते धर्मज्ञा पतिदेवता ॥ कूर्मे
कल्मे मयोद्याब्राह्मणाय पतिव्रते ॥ ४५ ॥ तो वराय ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृतेन घे ॥ पद्ये वाघो मुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नेदिति ॥ ४६ ॥
रक्ते द्रव्ये मिश्रयिता कांचनेनास्य संकृते ॥ सर्वमेव तु यागात्रमिच्छत्यतिमनोदरं ॥ ४७ ॥ त्रिरात्रं पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता ॥
कौमुद्यामयवाषाढ्यामथ्यां वाश्वयुजे तथा ॥ ४८ ॥ मातरं पितरं चैवमन्यते तिथिदेवतं ॥ एतं च नित्यं विप्रे सोदद्यात् तु लवणं तथा ॥ ४९ ॥
संमार्जनं च गृहे चैव करोतु प्रतिदेवता ॥ उपलेपनं च धर्मज्ञ बलिकर्म च मानिनि ॥ ५० ॥ वाग्दुष्टां चैव मा सुभ्वेज्ञ वताल्माय पंडिता
पर्यश्रातु सा किंचिदपि दास्ये यशस्विनि ॥ ५१ ॥ बलिं सृजत तथ्यं च परित्यज्य तु नामिनि ॥ इतिहरिवंशे पारिजातहरणे व्रतक विधाने
॥ उमोवाच ॥ वांधवांश्च गुणानिच्छेदेकनक्ते नु निस्पदा ॥ सप्तम्यां समुपं नित्यकृपेत् स्यापतिदेवता ॥ २ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे
संदद्याद्धिरण्मयं ॥ सदक्षिणं ब्राह्मणाय सुजनं बधुमती नवेत ॥ ३ ॥ करं जेदापकं दद्याश्च परायाप्रमदावरे ॥ पौर्णसे वत्सरे दद्या
त्सौवर्णं दापकं ततः ॥ ३ ॥ रुद्रयामस्या स्नानवे द्रष्टुं शिष्टां पुत्रवतां तथा ॥ सपत्नीनोमधितयाद्यपत्वं जनते तु मे ॥ ४ ॥

यस्माधनकुशलापर्य स्मिन्प्रागत्रानेक्षतष्पममृतं ॥ इतिपंचत्रिंशाधिकृतात ॥ षट्त्रिंशाधिशतेध्याये शौष्टवं शाजनस्य च ॥ नवे द्ये
येव्रते यथं ततस्य द्देनिरूप्यते ॥ करंजे करंजतह कमूजे ॥ २ ॥ सौवर्णं सौवर्णपात्रस्थं रुद्याम्नचि विषयाप्रे दे सर्थः ॥

हृ॰वि॰ ३८ दृष्टाअनिजपितस्वभावशेषनोजिविद्यन्यासिनाअरुंतुदमि मनेत्रीमशनानिरंशनानत्रांघनतुज्ञातोपोषणापरेत्यर्थः॥सती॥
साध्वासतीवर्त्तमानानुवरतेअतिक्रामतिवंचयतीत्यर्थः॥ अत्रदृष्टांतः सांडिलीयथापतिदेवतासतीसूर्यवज्ज्वलतितथानात

याशेषनोजिनानित्यंनैवचस्यादरुंतुदा॥नचस्याव्यसनासोम्येनित्यंचपतिदेवता॥शोचान्विताचसततंनचकृष्णाजिनाजिना॥
अशुभ्यशुभयोर्नित्यंशुश्रूषानिरतासती॥किंतस्याव्रतकेकार्यकिंवाप्युपवासकैः॥यानरदेवतानित्यंसत्यधर्मगुणान्विता॥७॥
विधवात्वानुयाहित्यादेवयोगात्रपतीसति॥तस्यावस्थामियेधर्म्मपुराणेक्रुसुमध्यमे॥न॥व्रतकेचोपवासेचनोजनेचविशेषत॥
नर्लोकान्अजत्येवंनचेष्ठुवरतेपति॥ल॥शांडिलीसूर्यवज्ज्वलतिसततेपतिदेवता॥अयमन्नतिसर्वेषांदेवानांचैवयोषितः॥१०॥
ऽस्तैतिपुण्यकविधिंपौराणीयशनातुनः॥मुनिश्वनारदक्रुत्स्नंपौराणंज्ञास्यतेविधिं॥११॥उपवासस्यधर्मास्याव्रतकानांतथैवच॥
धरितिश्चायमेवज्ञाणेतेचसोमसुतेवरे१२॥प्रवर्त्तनेव्रतकानांपुण्यकानांचसर्वदा॥कान्नीनायासतीनांहिसर्वविष्ण्वायगुणान्वितः
१३उपासव्रतविधियथावदिहकेसमः॥प्रादुर्भावेषुसर्वेषुभार्याविष्णोर्महात्मनः१४॥ज्ञास्यतिपुण्यकविधिंनित्यमेवसनात राम॰ ३८
न

त्यर्थः॥पुण्यकानांसंबंधिनांविधिंकृत्स्नस्यसाकल्येनःप्रादुर्भावेषुअवतारेषुविष्णोर्भार्याज्ञास्यतात्सुसरेणात्स्यःपुण्यकविधिं
चनित्यंसनातनंयतःस्वयमपिसनातनचिह्नरूपताव॥ व॥

यत्यथातयाशृणुतत्रविशेषमाहपारिजातइति॥युक्तेःसाधनसंपुक्तेस्थानेस्थानेअष्टस्वंगेषु॥सतीसाध्वीनारीचतुर्थेदिवसेवा
पिपुण्यकार्यविधिःफलातिशयार्थपूर्वदिवसविधिःकर्त्तव्यइतिशेषः॥किंचअदेशात्रेतिकुलानिपुरुषान्तारणापितृणांअवा

सविशेषंचधर्माणांत्वाधर्मेषुप्रशस्यते॥२५॥पतिनक्तिरद्युष्टत्वमवाप्युष्टत्वमेवच॥यापतिंद्वेषयेन्नारीदुष्टेवाक्येअनाक्व
त॥१६॥सयातिनरकान्घोरान्यावत्पतिपरम्परा॥नोजनंकुरुतेयातुअपतोअन्तुरेवचा॥१७॥यावेतिपरपर्वोन्नमोतावद्वर्षा
णिवल्नुनि॥१८॥नारदउवाच॥एवमुक्तास्तुताःसाध्वीमहादेव्यातपोधनः॥जगमुहृष्टामहादेवीप्रणिपत्यहरिप्रिया॥१९॥अ
दितिव्रतकंचकेशृणुयद्मर्मचारिणि॥उमाव्रतविधिंसर्वपूर्वदिष्टत्वयाकृत्॥२०॥तदेवव्रतकेदत्तंसाविन्नाधर्मनित्यया॥तेस्व
युक्तेसंयुक्तमिदंतस्यधिकंकृतं॥२१॥संध्याकालेचसंप्राप्तेस्थानेस्थानेतथैवच॥पूजनेवानमस्कारोजपश्चाहिगुणास्मृतः२२
साविन्नाव्रतकेकृत्वातथादित्यव्रतंसती॥नर्त्तुकुलेपिरकुलेचात्मानंचैवतारयेत्॥२३॥इंद्राणाव्रतकंचकेतदेवोमंयथावि
धि॥एकमस्यधिकंवासोनोजनेचैवसामिषं॥२४॥चतुर्थेदिवसेवापिपुण्यकार्यविधिपुनः॥अदेशात्रोपवासश्चदेयंकुं
भशोनेतथा॥२५॥गंगायाव्रतकंदत्तंतदेवोमंयशस्करि॥स्नानमत्स्यधिकंतत्रप्रत्यूषस्यात्मनोजले॥२६॥अन्यस्मिन्वातजले
माघशुक्लपक्षेहरिप्रिये॥एतद्गंगाव्रतंनामसर्वकामाप्रदंस्मृतं॥२७॥सप्तसप्तचसप्तायकुलानिहरिवल्लभे॥स्यातार
यतिधर्मज्ञागंगाव्रतकचारिणी॥२८॥देयंकुंभसहस्रंतुगंगायाव्रतकेशुभे॥तारणंपारणंचैवव्रतस्तंसर्वकामिकं२९
येःपारणंमनोरथानांअतएवोक्तंसर्वकामिकमितियामरथंयामनाम्नाकाशीअन्तराले भेदादे॥~

हरिवंश० धारयन्तितियुक्तिर्देशान्तुमानमपिकुर्यादित्यवगम्यते॥ नंदिनीसुखदात्रीसुचेलासुवसनामहष्टहस्ताविशुद्धकरा मधुनामधुरसेनपायसेन
३०८ यमनोयविकाराघवतयामरयंशुने॥ हेमंतेतनुकर्त्तमामाकाशेहरिवंशतने॥३०॥ इमानिचैववाक्यानिब्रूयाद्दाकाशमास्थिता
स्नात्वाशुचिसमाचारानमस्कृत्यपतिंशुभे ३१॥ वरान्मदंयामरथंहिमदृष्टेनधास्यन्॥ पतिव्रताजीवपुत्राचवैयंचपुरोधिका ३२
सपत्नीरधितिष्ठेयंपश्येयंचैवमायनं॥ समर्त्तृपुत्राजीवेयंचिरंस्तुसुखमेवच॥३३॥ पतिलोकंचगच्छेयंनवेयंनेदिनीतया
सुचेलामृष्टहस्ताचवस्त्रनेष्टमुणान्विता ३४॥ एवंनत्वाततोविप्रंमधुनास्वस्तिवाचयेत्॥ तिलैरपितथाकृत्स्नेपायसेनतुभोजये
त्॥३५॥ एवंव्रतानिदेविभिःकृतानिमरवर्णिनि॥ महादेव्यापुरोक्तानिरुद्रपत्नीहरिप्रिये॥३६॥ अहंब्रवीमितपसामदायेनसम
न्विता॥ सर्वहृद्यपुण्यानिव्रतकानितथैवच ३७॥ पौराणान्सुमयादेव्यायानिदृष्टानिवैपुरा॥ कल्याणयुपयुक्तानिपावनानिशु
भानिच॥३८॥ वैशं०॥ रुक्मिणीव्रतकेचक्रेदृष्ट्वाव्रतकविस्तरं॥ उमायावरदानेनदृष्ट्वाहिम्येनचकृष्णा॥३९॥ उमाव्रतेपुसर्वे
पुव्रतदानंतथाधिकं॥ रत्नमालाप्रदानंचतथोल्लसर्वकामिकं॥४०॥ तथाजांबवतीचक्रेपुरोमाव्रतकंयथा॥ ददावस्याधि
कंसाधुरत्नवृक्षंमनोहरं॥४१॥ सत्यादेवीतथैवाथपुरोमाव्रतकंयथा॥ पातमस्याधिकंवासस्त्यादत्तमुपात्रते॥४२॥ रोहि
णायचफल्गुन्योमवाघपुरातने॥ व्रतानिरम्यदत्तानिबकुनिकुलवर्द्धते॥४३॥ ददौशतनिषांचेवव्रतकंपुण्यजनकंणी॥
येननकृत्रमुस्मतेजगामकुरुनंदन॥४४॥ ॥इतिहरिवंशेउमाव्रतकसमाप्तं॥ग॥ कृष्णेनतिलैश्यनोजयेत्॥ मदायेन
तपसासमन्वितास्तावयूयंनवेत्यथाद्वारः ततश्चसर्वाहिस्त्रणांचदानंतथारत्नमालाप्रदानेसार्वकामिकमन्नंचरुक्मि० रामं०
णीमित्याधाकृत्स्नसंबंधःरुक्मिणीव्रतेचक्रदत्तुपक्रोतत्तात्पुरातनेप्राकृसमये॥ इतिषड्विंशाधिकशततमः ३०८

सप्तत्रिंशाधिकेध्यायेसशतेवर्णतेयः॥ पट्कुस्यनिकुंभस्यवधोपक्रमविस्तरः॥ तेश्रसुराद्येपुंतेद्योकृतवंतःस्वपंतिमाहृणं॥ असुयः
प्रतिगर्ज्जिता॥ग॥
जनमेजयउ०॥ वैशंपायनधर्मज्ञश्राविश्रुतपोधनः॥ पारिजातस्यहरणोषट्पुरंपरिकीर्तितं॥१॥
निवासोसुरमुख्यानांदारुणानांतपोधन॥ तेषांवधुमुनिश्रेष्ठकोर्म्मस्वस्याधिकस्यच॥२॥ वैशं०॥ त्रिपुरेनिहतेवीरेरुद्रे
णाक्लिष्टकर्म्मणा॥ तत्रप्रधानाबहवोबभूवुरसुरोत्तमः॥३॥ शिरामिनानदम्यास्तेरुद्रेणत्रिपुरालया॥ शषष्टिशतस
हस्राणिनमूनान्यधिका॥ मौनि॥४॥ तेजानिवधंसंतमाश्चकुर्वीरापुरातप॥ जंबूमार्गेसितामिष्टमहर्षिगणसेविते ५ श्रा
दित्यानिमुख्यावराःसहस्राणांशतंसमा॥ वायुभक्षानपश्रेष्ठस्तुवंतःपद्यसंभवं॥६॥ तेषांमुंडंवरंराजन्गणएकःसमाश्रितः
हृत्वंतत्रावसन्राजन्तेकुर्वंतोमहत्तपः॥७॥ कपिष्ठंवृत्तमाश्रित्यकेचिन्नलोपितापुरा॥ शृंगाल्वाटात्सपरेवेरुरूयेतथातपः
८॥ वटमूलेतथाचेहस्तपःकौरवनंदन॥ अध्यायंतोपरंब्रह्मवरंगतासुरात्मन॥९॥ तेषांतुष्टःप्रजाकर्त्तानिरदेवपितामह॥
वरंदातुसुरश्रेष्ठःप्राप्तोधर्मजतांवरः॥१०॥ वरंवरयतेत्युक्तास्तेराजन्स्वयंयोनिना॥ तेपुस्तदरदानंतुदिपंतत्रैवकंविनु ११
रुछंतोपचितंगंतुन्नातानांकुरुनंदन॥ तानुवाचततोब्रह्मासर्वज्ञःकुरुनंदन॥१२॥ विश्वस्यजगतःकर्त्तासंहर्त्ताश्रमहात्मनः
कन्नाक्तोपचितंगंतुमास्तुवोत्रहथाश्रमः१३॥ अनादिमध्यनिधनसोमोदेवोमहेश्वरः॥ तमसुयसुरंवसेवैवस्तुमाश्रितियेसु
रा:४८

हरि
३१०

निषुः अयोक्तं मयानावनाः दीर्घदर्शिनः सर्वमहिमानिशावा॥ रुद्रक्रोधं रुद्रक्रोधने कृतेविना॥ इतियदुक्तं तदेवस्पष्टयतियेपि

तेनेषु स्तत्रकेचित्तु दुरात्मानोमहासुरा॥ अथेषुरपरेराजन्नसुरानयमानवन॥१२॥ निषुर्येतु दुरात्मानस्तानुवाचपितामहः॥व रयध्वं वरंवोराः रुद्रक्रोधस्मृतेसुराः॥१३॥ तेऊचुः सर्वदेवानामवध्यास्यामहे विभो॥ पुराणिपट्टनोदेवनवत्वंतमर्हसि॥ स र्वकामसमृद्धार्थपद्धुरंचारुत्तनप्रभो॥ वयंचपट्टरगतावसेवचसुखंविभो॥१५॥ रुद्रावतीर्नयेनस्याद्येननोज्ञातयोद्भुत॥ निर्दतंत्रिपुरंदृष्ट्वा जातास्मतपसां निधे॥१६॥ पितामहउ०॥ असुरानवधावध्यादेवानांशोकरस्यच॥ नवाधिष्यथवेद्मिस त्यमेसत्यांप्रियान्॥१७॥ विप्रोघघातेमोहाच्चकरिष्यथकथंचन॥ नाशंयास्यथविप्राह्रिजगतपरमागति॥१८॥ नाराय णाद्येनेतकंकुर्वंति ब्राह्मणाहितं॥ सर्वभूतेषु भगवान्हितंधत्तेजनार्दन॥१९॥ तेभगतात्वसुराराजन्ब्रह्मणायेविसर्जि ताः॥ येपिनकामहादेवमसुराधर्मचारिणा॥२०॥ स्वयंहि दर्शनिंतेषां ददौत्रिपुरनाशन॥ श्वेतंवृषममारुह्य सोमसप्रवर प्रभुः॥२१॥ उवाचेदं सनगवानसुरान्ससतांगतिः॥ वैरमुत्सृज्यदर्भं च हिंसाचासुरसत्तमा॥२२॥ मामेवचाश्रितास्तस्मात्ह रं साधुददामिव॥ येदाक्षितास्तमुनिभिः सत्क्रियापरमेहिजैः॥२३॥ सदातेगम्यतांस्वर्गप्राप्तोदैवच कर्मणा॥ हृदयेचैवचत्वं तितापसाब्रह्मचारिणः॥२४॥ अपिकापिष्ठिकाहृक्तेतेषां लोकद्विषामम॥ इदमासांतपच्चोतोयं करिष्यतिमोनव॥२५॥ वा नप्रस्थेनविधिनापूजयन्मांतपोधनः॥
नक्राइतिअपिशब्दस्तुशब्दार्थेकापिष्ठकाकपिष्ठं तस्यदृक्छेमासांतपद्योपापूर्णिम

Dr BHAU DAJI
MEMORIAL

राम०
३१०

नवविंशेविमूरदेशेविरुद्धदेशेवानिवसतः उदुंबरानितादितभक्ष्यानिवासस्तंतः धर्मात्मनः तैरसुरैः॥ इतिसप्तत्रिंशाधिकशततमः॥

वर्षाणांसमहंसंतुतपसाप्राप्स्यतेफलं॥२६॥ कृतात्रिरात्रंनधिवह्यप्राप्नोतेप्रतांगतिं॥ उर्कदापेनिवसतोद्विगुणंतप्रविष्यति॥२७॥ नविदेशेवृतत्र्वोवरमेततदाम्यहं॥ प्तवाहननामानयथ्रमांपूजयिष्यति॥ सर्वत्रोनयचित्रोपगातिसममवाप्स्यति॥ उदुंबराबा हमूलानद्विजाकापिष्ठकानपि॥ तथाम्लान्यारीयात्धर्मात्मावोहदव्रतः॥ मुनीश्रब्रह्मचारीयाव्रविशेषेणयेनरा॥३०॥ पूज यिष्यतिसततेयास्यतिमप्रितांगति॥ इत्युक्तायमहादेवानुगवाहूतवाहनः॥३१॥ तेरेवसहितःसर्वैः रुद्रलोकंजगामवै॥ तत्रमार्गगामि ष्यामितत्रमार्गेवसाम्यहं॥३२॥ एवंसकल्पयानो [illegible] लोकेमहीयते॥ इतिरिलेषुहरिवंशेपञ्चरुवधेसमत्रिंशा॥ वैशंपायनउ० एतस्मिन्नेवकालेतुचतुर्वेदपडंगवित॥ ब्राह्मण[illegible]तिवल्क्यमतिशाधर्मगुणान्वितः॥१॥ ब्रह्मदत्तेतिविख्यातोविप्रोवाजसनेयिवान अश्वमेधकृतस्तेनवसुदेवसधर्मतः॥२॥ ससाबद्वीरदासायांस्थितःषधुरालये॥ आवर्त्तायामुनेतीरेस्नानधर्मनिजुष्टया॥३॥ स रव्यावसुदेवस्यसहाध्यायीद्विजोत्तमः॥ उपाध्यायश्चकौरव्यतारहोतामहात्मनः॥४॥ वसुदेवस्त्रयोतोदेवसासहितःप्रतो यजमानंषडुरत्नयथाशौकोवृहस्पति॥५॥ तत्रतब्रह्मदत्तस्यबहुन्नवतुदक्षिणं॥ उपासतिमुनिश्रेष्ठामहात्मानोहढव्रताः॥६॥ व्या साहेयाज्ञवल्केस्यसुमंतुजैमिनिस्तथा॥ धृतिमान्जाजलिश्चैवदेवलाद्यास्तथारतः॥७॥
अष्टत्रिंशाधिकेध्यायेसप्तानेयतविक्रमः॥ वर्ण्यतेब्र ह्मदत्तस्यतत्रदृष्टविनिग्रहः॥ ब्रह्मदत्तेतत्वसंधिरायः॥ कृतःकारितःसंपादितइत्यर्थः॥ होरहोताअध्वर्युःउपासंतिसेवंते॥ छ॥

इदं समाप्तेस्मः पुराणत्राद्दिनात्रवेदोनिधीयते॥तस्मिन्नस्यप्तवादत्तुपनंततप्रनोऽस्तिमेनोध्यपनकन्यागोनृसंसंनात्रयति॥छ॥

कन्यानुरूपयायुक्तं वसुदेवस्यधीमतः॥येत्रभ्रिता त्वदोकामादेवकीधर्मचारिणी॥८॥वासुदेवप्रनावेनकृत्स्नस्य महीपते॥तस्मिन्सत्रे
वर्त्तमानेदैत्याःषट्पुरवासिनः॥९॥निकुंभायासमागम्यतम्मुवुवर दर्प्पिता॥कार्यमि[illegible]तनागोनःसोमंयोस्या महेवयं॥१०॥कन्याश्चत्र
स्तदत्तोनोयजमानःप्रयच्छतु॥वक्रसंतयश्च कन्याश्च रूपवंतोमहात्मनः॥११॥स्वाह्रुयतप्रदातव्यासवथैवहितःश्रुतं॥रत्नानिचवहूनदत्तो
विशिष्टानिददातुनः॥१२॥स्वमयानुनयश्चैव वयमात्तापयामहे॥एतच्छुताव्रतस्येरत्नस्मा त्वा चम हासुरान्॥१३॥यस्त्मागोनविदितेषु
रागोसुरसत्तमः॥कथंसत्रेसोमपानां[illegible]रातुमपाहिवः॥१४॥एतच्छ्रुतेदत्तुनिश्चेष्ट वेदनाप्यार्थकोविदन्॥कन्याहिमयादेयाःस्माश्च स
कल्पितामया॥१५॥यतवैरामहात व्यासहस्रानामसंशयं॥रत्नानितुमयच्छामिमांतेनोदंविचिंसत॥१६॥वलाचेयमहास्मामिदेवकीपु
त्रमाश्रित॥शिक्षेमायाप्रकुपिताः पाणषट्पुरवासिनः॥१७॥यतवाट विष्णुरुप्रनत्तुकम्यततस्तथा॥तदहंसप्रवक्ष्येतु हम्याचानेकदुर्गतिः
॥१८॥वासुदेवमहात्मानवेत्तनदर्गदतथा॥विदिनायेतन्कस्यमयकमिवरमब्रवीत्॥१९॥गत्वकन्यापरित्राणेकुरुपुत्राशुमायया॥
यावयादवेमसेनषट्पुरंयास्मदमने॥२०॥सयायोमनपुस्वारपितुरायाकरःपुरा॥निमेपांतरमात्रेणगत्वाकोमोमहावलः॥२१॥क
मामामायामाधामान्नाजत्रसमहावलः॥मायामयोश्चकुतामानमस्रयानकृष्णोमुतः॥२२॥मानेतरितिवधमात्मादेवकीमुकवासदा॥

सुनाव्रजन्मदस्यचक्षस्यपास्मयनोऽरासरःकर्मस्त्रिनारद्यस्यापाम्पतेप्रसाप्यतेविधीयतऽस्यर्थःविष्णुःस्मासीसरत्नामनंचक्रानीतेनिरज्जतेस्मनितामि

मायामयाकृतोरुक्तासुताद्यस्पदुरासदा॥२५॥षट्पुरंविविष्णुर्दैत्यैःपरितुष्टानराधिप॥कर्मसासर्प्पतेतत्रविधिदृष्टेनकर्मणा॥यदिविशिष्टंव
हुगुणंतदत्तवनराधिप॥२६॥एतस्मिन्नंतरेप्राप्ताराजानसवत्सारत॥सन्नेनिमंत्रितापूर्वंत्रह्मदत्तेनधीमताजरासंधोदंतवक्त्रःशिशु
पालस्तथैवच॥पांडवाधार्त्तराष्ट्रश्च मालवास्त्रगणास्तथा॥२८॥रुक्मीचैवाह्निनिश्चैवनीलोनोधर्मरीवचं॥विंदानुविंदावावंतोशाल्यराकु
निरेवच॥२९॥राजानश्चापरेवीरामहात्मानोधृताङ्गुधः॥स्वपाशिताननारीदृष्टेषस्मवत्सारत॥३०॥नानदृष्टानारदश्चामानन्नचितयदनिदि
त॥स्वत्रस्मयादवानोचनविष्णितिसमागमः॥३१॥तत्रहेतुरदृष्टुदेतस्मात्मयतामदं॥एवंसविंतयित्वातुनिकुंभनत्तवंनगतः॥३२॥पुनि
तश्चनिकुंभेनदत्त्वेनैवश्चतपापरैः॥उपविश्यसधर्मात्मानिकुंभमिदमब्रवीत्॥३३॥कथंविरोधियदुनिकृताश्चैमिहास्यते॥योन्नदत्त
दत्तःसहकृष्णःसहितश्चपितुःसखा॥३४॥ज्ञातानिप्रवनार्यारांव्रह्मदत्तस्यधीमतः॥स्वनीतवासुदेवश्चप्रियकाम्यशतेदयं॥३५॥व्रास्व
णानोरासतजन्यानांतथानानुरूपकर्मणा॥एकैकस्तनयोराजननैकाकीदुहितातथा॥रूपेणानुपमासवावरदानेनधीमतः॥क
न्यानेवंतितनयास्तस्यासुरपुनःपुनः॥३७॥संगमेसंगमेवीरनृतिसमयनेसह॥सर्वेप्युष्पमयंगंधंस्रवंतिवरांगना॥३८॥सर्व
दायोवनेन्यस्ता सर्वाश्चैवपतिव्रता॥सर्वगुणैरपारसानन्यगुणेगुणोदयं॥३९॥ नृपर्थःप्रियकाम्ययानदाराधनेननिकृतमत्तेनप्रि
यकाम्ययानशाधनेननिमितनतेनकमकमनीयाःतनयाःसुकुमार्यसंगमेप्रतिसममं॥

॥सर्वेष्वप्सरसां गुरोर्युक्ताः स्वतः श्वसर्वगी ता दिजानंती तिवाक्मनेद्दः॥

ज्ञानंति सर्वे हैत्से यवरदानेन धीमतः॥पुत्राश्च रूपसंपन्ना ३॥ सार्थक्कुराजास्तथा॥४०॥स्वेस्वे स्थिता वर्णधर्मे यथावदनुपूर्वशः॥ता क
मानेम मुख्यानां इन्नामाधेण धीमतः॥ ब्रवशेषंशतं त्वेकं यथा नीतं किलतथा॥ तद्र्थं यादवा वीर योधयिष्यसि सर्वथा॥४२॥ सदाय
थंवुराना नो वयतां हेतुपूर्वकं॥ ब्रस्सदत्र सुतार्थं चरत्वानि विबध्यानि च॥४३॥ यथा हैणानेरेंद्रे स्वाविनाक्का नकिंचसला॥ हीयं तां नेमि
पाजानो सहानार्थं महत्वमनि ४४॥ अति प्यक्कि पतो वैवसमये ष्मनि वैवफः॥ एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्ते तु हृष्टवत्॥४५॥ लब्धापंच
ज्ञातं कन्मारजानि विविधानि च॥ सतेपांडुसुरावीरानवारितास्वारहेनते॥४६॥ निमिषांतरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना॥ तुष्टैस्तैरसुरा
स्तु कारा जवनमिपूसतमि॥४७॥ सर्वकामसमृद्धार्थे नवफिरवगामे स्वयं॥ अर्चितास्म यथान्यायं तत्र किंचमयच्छतु॥४८॥ स्थेसवेत
वितस्र्वैहिंदाध्येवारे नवद्विधेः॥ विक्रनो ध्यात्रवी हृष्टस्तत्र सुरारिपुस्तथा॥४९॥ अनुवर्णयितास्त्वच स्वमहात्मसत्समेवच॥ युद्ध
नोराणुनि सार्थेन विष्यतित्रूपोत्तमे॥५०॥ सहाय्यं दत्तमिक्षामनवफिस्त्र सर्वथा॥ एवमस्त्विति सानुक्तास्त्रिय ह्यिणकिल्विषः॥५१॥
पांडवी यात्रते वीराश्रुता यां वारहावृत्तो॥ त्वत्रियास त्रिवृष्टा स्वयुद्धापंकरुनंदन॥५२॥ पत्मस्त्वबलसदत्र स्मयत्नवादगतास्वपि॥
कृष्णोपि सेनया सार्द्धं मयपयो षड्पुरंपितु॥५३॥ महादेवसवचनमुद्दह्न्म नसानृप॥ स्थापयित्वा द्वारवेत्यामा स्कंपार्थिवं तदा॥५४॥

तं स्कंधावारं दत्तगुप्तमापतिसरं दैवैर्वसिष्ठेस्तपितैः शुज्ञैसनधिनिसरः॥ अनिरुद्धमार्गे यस्मिन्नं स्वष्टने त्वार्थपरित्नमते॥ इतिश्रष्टत्रिंशधिकशततम
ततयासेनयासार्द्धं पौराणां हितकामया॥ यत्तवादस्य विडरो देवोभिवक्षेनितु॥५५॥ देवोप्रवरकः आणेवसुदेव मवोहितः॥ दकुल्म
मग्निसंरक्षता तेविधिवत्सूनु॥६५॥ मरूकस्त्रे मटनेश्रीमान रक्षार्थं विनिमुत्तवैः॥ इतिरितेजहरि वंशेपहुरवधे॥ वैशंपायनउ॥ मु
कुर्नास्त्रिदिते सृपेजिनचक्र विनिर्मितो॥ बलकृष्णसात्यकिध्रतास्त्रमारुरुक्सुरः॥१॥ वटगेधां गुविन्नाणोदं शिनासु दकोशिणः॥ वि
व्वारक हरं देवं नमस्कृत्य सुरोत्तमं॥२॥ आक्रामाया जस्तैस्वाताारुद्देसावरदमया॥ गंगायाश्च कृत्ना रूलकृष्ट वासेनप्रपण्या॥३॥
मध्ये कृष्णयसेन सुविधयन्निष्ठा प्यमान हारत्नार्थंपत्तवान्स्य पांडवाविनियुज्ञसच॥४॥ शेषां सेनां सुहारान्गवाविनियुज्य च॥ जयंत
मयसस्मारसवरवसानांगति॥५॥ तावापतनुरे वायस्यचापस्यवातनथा॥ वियत्येव वियुक्तो नौ मरूकप्रदवनारत॥६॥ ततकृष्ण
स्वयं वनाहाहतोरणडुडुनि॥ जलजामुरजाश्चैव वा पान्यथपरा गिच॥७॥ मकरोरवितो व्यूहशावेन चगहे नव॥ सारणश्चे
दवश्चैव नोज्ञे वैतरणस्तथा॥८॥ अनाधृष्टिस्तु धर्मात्मा विपृथुः पृथुरेवच॥ कृतवर्मा चुदंष्ट्राय विचक्र र रिमर्दनः॥ सनत्कुमारो
धर्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत॥ अनिरुद्धमहायोगी पृष्ठावीकरस्तु॥१०॥ शेषा वादवस्तु न्यात्न्पूहमध्ये विवस्थिता॥ रथैरश्चेन
रे नागैराकुला कुलवर्द्धना॥११॥ पहुराहे पि निक्कांता दानवा युद्धदुर्मदा॥
मः॥ शानाधिकेन वत्रिंशे ध्यायेकामस्य विक्रमः॥ राजेव
हारिहन्नसिनाकन्यास्वातायचागतः॥ इतीयापषष्ठ्यर्थे विपमित्वपरि नागे विवक्तुयादेवः सनत्कुमारोपियादवः॥

मेघानामेषनादोयेषांतानद्भुतानततविनः नृसिंहांबरस्थितेनिशेषके दिराजःशिशुपालःतस्तुगोमोप्रगंनिकुंभःआद्यःप्रथानपेषातेते
आरूह्यमेघनादांश्चगर्द्दभानपिदंष्ट्रिणः॥११॥मकरांशिशुमांरांश्चहयानपिवनारतः॥महिषानपिरांश्चद्भु मानोघहूनां॥
तानपिचकच्छपानः॥१३॥तैरेवरथैपुष्कैर्विविधायुधधारणः॥किरीटपीठमकुटैरंगदैरंपिरंहिता॥१४॥नानदैमोनेविवधैस्तूर्यै
नेमिस्वनाकुला॥प्रधाप्यमानेशंखैश्चमहांबुदसमस्वनैः॥१५॥तासामसुरसेनानांसूच्यतानांजनेश्वरः॥निकुंभोनिर्ययावग्रेदेवा
नामिववासवः॥१६॥नृसिंहंचवरदिरेहानवास्तेबलोकतः॥नंदतेविविधान्नादान्हेडतश्चपुनःपुनः॥१७॥राजसेनापिसयत्ताचेदिरा
जपुरोगमैः॥असुराणांसहायार्थंनिश्चितानवमेजिय॥१८॥दुर्योधनस्तानातेचेदिराजपुरोगमः॥स्थितेरथनरव्याघ्रंगंध●केमा
रापमैः॥१९॥कश्चिनान्यादिनोवीरदुपदस्यस्तापया॥ठक्तोचैवकिष्टैवृतस्तुनिश्चितोरणे॥२०॥ताजहृतमतीकानोधुवानोध
नुषीमृन्ने॥शल्यश्चशकुनिश्चैवोनागहत्रश्चपार्थिवः॥२१॥जरासंधश्चमिगतश्चविराटश्चमहोतरः॥पुत्रार्थमुद्यतावीरानिकुंभाद्यान्
यैषिणः॥२२॥यपुत्रसमानायदुनिदेवैश्चमहासुराः॥ततोनिकुंभःसमरेशरैराशीविषोपमैः॥२३॥ततर्दसमरेसेनानेमानांनीमहत्त्री
नां॥सेनापतिरनाधृष्टिमसमेषतत्रयाहवा॥२४॥समर्दयोरेवाणोमैश्चिन्नपुरवैःशितात्रोतेः॥नरथोसुरमुख्यस्यदृशनचवा जिनः॥२५॥
नध्वजोननिकुंभस्तुसर्वेबाणानिसंवृतः॥सपरीत्यततोवीरोनिकुंभोमायिनांवरः॥२६॥ध्वांतनयत्वानाधृष्टिमायपानिमदर्शनं॥
नयित्वानयद्देरेगुहांमेरुर्सज्जितां॥२७॥ततोवामागमदोरोमायायावजमाश्रिताः॥पुनरेवनिकुंभस्तुहस्तवमाणिमाहवे॥२८॥

ततःकुमारंयादवविशेषेश्चहंसांबवतीपुत्रंनिशाठोल्मुकौबलन्द्रसुतौमन्याःप्रतिमाहवोयेनमःसमुत्रताःसमुद्यमानिगताःशिवराद्र
श्चनयद्यारुद्रेसंचतोजवैनरणंतथा॥सनकुमारास्तासंवनयैवनिशठोल्मुकौ॥२९॥बलस्यैवपराननोजानमायावलसमाश्रिता॥न
नस्मदृश्यादेहेमायाछिन्नोजनेश्वरः॥३०॥नयतोयादवान्घोरान्गुहायांदुरसंस्थितं॥तंहृष्ट्वाकदनंघोरंतेमानानामवद्दे॥३१॥कोप
नजवाकूलोकुलसकरावचा॥सर्वाशेषेणतथाकामःसा वस्रपरवीरहा॥३२॥अनिरुद्धस्तुहर्षोनेमश्चवचोपरे॥ततःप्राद्युम्निः
प्रारब्धकृत्वासान्यतरेश्वरः॥३३॥दानवेषुप्रहत्तेषुरणेध्वंवकूनाशनः॥तंहृष्टादानवादेमनिरुद्धरुरीश्वरं॥शालनाःकालपाशाग्नि
मरीममिवपावकं॥समुत्पत्त्यवदानघ्रीश्चापरावांश्वसहस्रशः॥३४॥शूलानिवाग्नितुल्यानिप्रदीप्तांश्चपरस्वधान्॥पर्वताग्राणिव
त्ताश्चघोराश्चविपुलाशिलाः॥३६॥त्रिश्चगजान्मन्तारथानपिहयानपि॥नारायणःप्रसांत्वसर्वान्द्रोहमहास्त्रेषु॥३७॥बाणविषाम
हातेनाजगाद्धितकरोहरिः॥शारदवर्षाणांपदुमहेद्दोरगवांपतिः॥३८॥तद्युद्धः॥स्तसहेवाणावहतामरिंदमा॥नसेहरिसुरान्
वाणानारायणधनुश्च्युतान्॥३९॥पुंखपंक्तेनसंविद्धितैरात्तुकासेतवोपया॥नशेकुःप्रसुखेस्त्वातुकरम्पासुरसत्तमा॥४०॥वाद्धि
तास्सर्वासिदुस्सवषतोऽवनारतः॥तेवध्यमानाकृष्णेनदिव्यमायकमुत्तमा॥४१॥जीवितास्सवहेतस्तुनारायणनयार्दिता॥तानास्त्र
शागतानेद्विजयंतःसवरस्तदा॥४२॥निनष्टतुशरैःघोरैज्वलनार्चिःसमैःप्रभो॥निपेतुरसुराणांतुशिरांसिधरणीतले॥४३॥तृणाज्ज
गजफलानिवमुक्तानिशिखरातरैः॥

ततरोतृणराजस्य॥

हरि· ३१४

नदीसुतं भीष्मं वसा निसृष्टं वं मयोरं तरं तत्र न वा वासमायाहायग्रहात्वा॥ प्रवराणां रुद्रपार्षदानां मध्ये तत्र मः शोलादिर्वंदः॥

निपेतुर्वहवश्छिन्ना दैत्यानां [illegible]धातले॥४४॥ कालनेमिः पट्टनावीरपंचवक्त्रोऽश्वरोगः॥ रोक्मिणेयस्ततः स्फूर्तो घोरं मायामयं गुरुं॥ अथ
नृपतिक्रमशोरस्ततं मत्ते प्रमुमुचे तथा॥ गदेनसह धर्मात्मा सारणेन शनेन च॥४६॥ सांबेन च परिश्रेष्ठे वपूर्वं येन प्रविशिता॥ प्रमथ्य तरसा
कीर्यन्ते तरणामुर्हमि॥४७॥ जग्राह बलवान्क्रोधी मस्फुरंतं तरस्वतां॥ विनिघ्नवपुषा नीरां घोरां मायामयं परं पु॥४८॥ दुर्योधनं च राजा
नं विराटद्रुपदावपि॥ शाकुनिं चैव शल्यं च वनीलं चापि नरसत्तम॥४९॥ विंदानुविंदौ राजानौ जरासंधं च भारत॥ त्रिगर्त्तमीशं वां श्रेष्ठं वासा
संघं महाबलं॥५०॥ पृष्ठं रुक्मिकं च स्थैर्यपाणां सानस्य कोविदः॥ तथा दंतिमुवाचेदं वाक्तुलं रुक्ममेव च॥५१॥ शिशुपालं च राजानं तं
गदं त्रं च भारत॥ सबंधवं गुरुतरं स्मानयामि नराधिप॥५२॥ गुहामि मां योरं रूपाणुस्त्वमेव च॥ अयेन मन्त्रे पयामि वा॥ विल्वोदकेश्व
रेणाहमासनः शूलपाणिना॥५३॥ नन्दे सत्यानरं ग्रावेगुह्यायामि तिथीमता॥ आश्रित्य शांबरं मायामिकं तेन महात्मना॥५४॥ प्रद्यि
तान्यादेवां श्रेष्ठं मोक्ष्यिष्यामि सर्वथा॥ इत्युक्ते शिशुपालश्च राजा सेनापतिस्तथा॥५५॥ सर्वे समर्हितानेनेमान्प्रद्युम्नसविशेषते
विल्वोदकेश्वर देवं रुक्मिणेयो मनस्तथा॥५६॥ आरुषं नृपतिं बधुं शिशुपालं महाबलं॥ ततः पाशसहस्राणि ग्रहाय प्रकरोत्तमः॥५७॥
शोलादिरमिद्वारो रुक्मिणेयं महाबलं॥ विल्वोदिकेश्वरो देवमाहलं यदुनंदन॥५८॥ सर्वे क्रूरयया राज्ञं चोक्तं सनेनमतो मया॥ क
मार्थेरनंतुषतं बधाने यानराधिप॥५९॥ पाशास्त्रमेवमोक्तं वद्मसाणं यदुनंदन॥ अत्रसुराणां महाबाहो निःशेषां कर्तुमर्हसि॥६०॥

राम· ३१४

निःशेषेतः कर्माणि मयमाज्ञास्यसि निहतानिशा नरवदसिता॥ इति नवत्रिंशाधिकशततमः॥ चत्वारिंशदेकशतेऽध्याये वर्णितेकुरुनिः

एवमेव तु कृष्णस्तु यावी रजवार्हनः॥ ततस्तनगद्वंच शिशुपालं च नृपं॥६१॥ आहूतिं चैव रुक्मं च शेषांश्चान्यान्नराधिप॥ एतेस्मे
व च दैत्यपाशैर तु लब्धा विवाह्य॥६२॥ माया मयीं रहा वै वक्तानां पंक्तिकवर्दन॥ वक्रावरुक्मिणेवा यविश्वसतः इवोरगान्॥६३॥ अथ
निरुद्धं वकाराम रथरक्षितारेसमात्मजं॥ निपानिरवद्धोषेण वबंधयदुनंदन॥६४॥ सेनापति तत्र तौ पाशैः कोपात्प्रहाश्वनाशन॥
हस्वम्बरप्रवरं दष्य वकारवनयात्मसात्॥६५॥ अथ यस्तुततो हंतुमसुराज्ञ्यतमने॥ सत्रदरावैवा चत्रयदत्रं हिजोत्तम॥६६॥ वि
ष्णंवर्त्तं तं कर्ममनिपत्र पथनं जयं॥ नदेवै मानासुरैमावास्येमोहि जसत्तम॥६७॥ नयदि विद्यते तत्स्यगो सारायस पांडव॥ न
वासुरैस्तवसुतास्तुष्टाः रक्त्वपितेजसा॥६८॥ यतवागेनिरंसेतामायया निहता मया॥ इति स्विले घुहरिवंशे षड्वंधि॥ वैशंपायन
उ॥ रुद्रेनृमिपाले सुसात्तेषु विश्णपते॥ पाविवेशासुरांश्चेक्वस्मतं जनमेजय॥६९॥ दिशः प्रसन्नतेवीराव ध्यमानसंभ्रमं त
ना॥ कृष्णानंतमतं निविः यदुनिर्यदुनंदन॥७०॥ निकुंजासानथोवा बाहुचिना हान वोत्तमः॥ भिनाम तिनांकिंमोहान्यात्रायाप
विकलाः॥७१॥ त्विमनितासःकं नो कान्प्रयास्य थपलायिता॥ आगतापि विनिमुदेता तिनां कृतनिश्चया॥७२॥ फलतिते हनोक्तंमं
रि प्रसमरकर्कशा॥ हतेनवामिष्टरणे वस्वयन्त्रिदिवं सुस॥७३॥ एता पिवाष्टं गताकमंडसयहे सुखं॥ दारा वृस्यपंकिं वापि
धिक्कं धिकं किनत्वक्रमे॥७४॥ नमोभैरवानां चषड्वधि७८:॥

हरि
३१५

एवमुक्त्वा निशत्रास्ते लज्जमाना नृपासुराः ॥ द्विगुणेन च वेगेन ययुः पुर्यं तु निम्नगाः ॥ ७५ ॥ उत्सृज्य युद्धं शौण्डानां नानाप्रहरणो नृप ॥ ये यांति
पतवाटानुतान्निहंति धनंजय ॥ ७६ ॥ यमौ भीमं च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ यांम यानान् जयानैः द्विप्रवरश्च द्विजोत्तम ॥ ७७ ॥ असृ
सुरासम कृतोयाध्याकेशाशैवलशाद्वला ॥ चक्रक्रमे रथावर्ता गजरौध्नाभुजंगिनी ॥ ७८ ॥ कृत्तैस्तरुच्छत्रसंचितो कृष्टशाष्पुति ॥ गोविंद
शेलप्रवरा निरुविन्नमसाधिनी ॥ ७९ ॥ असमत्तुधफेनाढ्या आसीमक्षतरंगिणी ॥ सुत्रा वशोणितनदी न दीव नलदागमे ॥ ८० ॥ तां
न दृष्ट्वा निकुंभेन सुवर्षमानां बहुशाववान् ॥ हतान्सर्वान्सहायाश्च वीर्यदेवोऽसपाश्य हा ॥ ८१ ॥ सवारितो जय तेन मरवरेण च नारत ॥ शौरि
कुनिशासकाशे निकुंभोऽरणकर्कशः ॥ ८२ ॥ सन्निवत्य स हस्तोऽग्र परिघेण दुरासदः ॥ प्रवरस्तांश्चामासमपपात महीतले ॥ ८३ ॥ ऐन्द्रिस्त
पतितं तमोवाङ्क मां परिषस्वजे ॥ विदित्वा वे वसप्राणान्हितासुरमनिदुतः ॥ ८४ ॥ अभिद्रुत्य विकं नच निशेशोन जघानह ॥ परिवेणापि दे
तेयो रूपतेसमवाङ्गत ॥ ८५ ॥ ततस्तु बकुला याच निकुंभश्चैवद्विराहवे ॥ सरितं यामासत दावसमाबेम सामरः ॥ ८६ ॥ कृष्णेन सह
यादृसंवेरिणा ज्ञातिघातिना ॥ अमर्षाभिक्षिमात्मानमाद्वेशाकमून्ना ॥ ८७ ॥ एवं स निश्चयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ जगामैव
पुनार्थयत्र कृष्णोमनुवृत्ताः ॥ ८८ ॥ तं दृष्ट्वा रावणो स्कंधमास्थितो बलनाशनः ॥ दृष्टुमन्यागतो युद्धं जद्धेषेसह दैवतैः ॥ ८९ ॥ साधुसाधि
तिपुत्रं च परिनष्टससस्वजे ॥ प्रवरं चापि धर्मात्मा लसजे मोदवर्जितं ॥ ९० ॥ रैवं दृष्ट्वेन यश्चैव प्रणेष्वासिवासवात्मना ॥

राम
३१५

Dr BHAU DAJI

नमुदान सुमहतं महद्भुतं लोकोऽस्त्र विक्रमः प्रणपः ब्रायणाकुलहितः ॥ ब ॥

जयमानं रणो दृष्ट्वा जयंतं रणदुर्जयं ॥ ९२ ॥ ददर्शाय निकुंभस्तु केशवं रणदुर्जयं ॥ अर्जुनेन स्थितं सार्द्धं यतवा विहरतः ॥ सनादं स्तु
महत्कृत्वा परिघेण मताडयत ॥ परिघेण सुघोरेण बलं सत्यकमेव च ॥ ९३ ॥ नारायणं चार्जुनं च नाम्ना वा य युधिष्ठिरं ॥ यमौ
च वसुदेवं च सांवं कांवं च वीर्यवान् ॥ ९४ ॥ पुपुवे मायया दैत्यः शीघ्रकारी च भारत ॥ न चैनं ददृशुः सर्वे सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ ९५ ॥
यदा तु नैवापश्यंत तदा विवोदकेश्वरः ॥ दृष्ट्वा देवो हृषीकेशः प्रमथानां गणेश्वरः ॥ ९६ ॥ ततस्ते ददृशुः सर्वे सेनाबाद तितेजसः ॥
विवोद केश्वरस्याथ निकुंभं समाधिना वरं ॥ ९७ ॥ कैलासशिखराकारं ग्रसंतमिव वेष्टितं ॥ आह्वयंतं रणे कृष्णं वेरिणां घातिनां शने
॥ ९८ ॥ सस्मार स्मरणाथपार्थस्तस्य रथेषु निः ॥ परिघं चैव गात्रेषु विभ्याधेन मथा सकृत ॥ ९९ ॥ ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिघे च
जनाधिप ॥ न्यशिनाशितास्सर्वे निपेतुः कुंचिता कृतौ ॥ १०० ॥ विफलानस्त्रमुक्तिषु दृष्ट्वा बाणा धनंजय ॥ पप्रच्छ केशवं वार
किमेतदिति केशव ॥ १ ॥ पर्वतानपि निर्दृतिमम वज्रोपमाः शिराः ॥ किमिदं देवकीपुत्र विस्मयो ऽत्र महान्मनः ॥ २ ॥ तमुवाच ततः
कृष्णः प्रहसन्निव भारत ॥ महद्भूतं निकुंभोऽयं कौन्तेय शृणु विस्तरं ॥ ३ ॥ पुरामलो नरकं कृत्स्नं तपस्तेपे महासुरः ॥ शतं वर्षसहस्रा
णां देवशत्रुर्दुरासदः ॥ ४ ॥ तोषयेन च दयामास वरेण नागवान्हरः ॥ सवध्योऽभिः सुरपाणि नवध्यानि सुरासुरैः ॥ ५ ॥ तमुवाच महा
देवो भगवान्नृप नह्यजः ॥ ममवाब्राह्मणानां चाप्रियो वाप्रियमाचरन् ॥ ६ ॥ न विष्णुमिहरे वध्येन वध्येन्यैर्महासुरः ॥ ब्राह्म
णो हं च विघ्नुः स विप्रान परमा गतिः ॥ ७ ॥

गतिराश्रयः अविक्रमतक्रमनमिति शेषः सुखदुःखेति स्वायानां सुखं परेषां दुःखमिति विवेकः अयं जनाधिपान् निकुंभो निगृह्य तान् न्यहनत् कृ
ष्णेनेति तत्रैतेनापमर्यः सकुंभः कृष्णेन सह युयुधे रौक्मिणेयस्तु कृष्णेनैव प्रबोधितः॥ मनसा प्रेरितो यादवानन्यदि तु त्वरेणान्वय

स एव सर्वशस्त्राणामवध्यः पांडुनंदन॥ त्रिदेहो ति प्रमाथी वरदत्तश्च दानवः॥ ८॥ मानुमत्या प्रहरणे देहोऽस्यैको हतो मया॥ अवध्यं
षट्पुरे देहमिदमस्य दुरात्मनः॥ ९॥ दितिगुप्तं पतत्येको देहोऽस्य तपसान्वितः॥ अन्यस्तु देहो घोरोऽस्य येनावसति षट्पुरे॥ १०॥ एत
त्ते सर्वमाख्यातं निकुंभचरितं मया॥ तत्वयोऽस्य वधे वीर कथयापश्याद्विप्यतिः॥ ११॥ तयोः कथयतोरेवं कृष्णयोरसुरस्तथा॥ गुहां
षट्पुरसंज्ञां तां विवेशारिणदुर्जयः॥ १२॥ अविष्पत तस्य भगवानपि वेशं मधुसूदन॥ तां षट्पुरं गुहां घोरां दुर्दर्शं कुरुनंदनः॥ १३॥ ध
हस्र्यप्रभाद्रीनं ज्वलंती स्वेन तेजसा॥ सुखदुःखोऽस्मिन् शातानि प्रयद्वंतोयथेष्मितं॥ १४॥ यत्र प्रविश्य भगवान् न पश्यतान्जनाधिपा
युयुधे सहघोरेण निकुंभेन जनाधिप॥ १५॥ कृष्णस्यानुमप्रविष्टास्तु बलायादवास्तथा॥ प्रविष्टाश्च तथा सर्वे पांडवाश्च महात्मना॥ १६
समेता नु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमते नैव॥ युयुधे न तु कृष्णेन रौक्मिणेय प्रबोधितः॥ १७॥ आनयद्यादवान् पार्थ पश्चिमेन यथैव द्वानु
तेभ्युक्ता रौक्मिणेयेन प्रामाय चजनार्दन॥ १८॥ प्रहृष्टमनसः सर्वे निकुंभवधकांक्षिणः॥ राजानो वीर मुंचेति पुनः काम मयाब्रवान्॥ १९
प्रद्युम्नो घचायतावीरौ रौक्मिणेयप्रतापवान्॥ अथो मुखमुखा सर्वे बहुमो ननराधिपाः॥ २०॥ लज्जयाभिश्रुता वीरा स्वस्तु नष्ट क्लिपस्तथा॥
निकुंभमपि गोविंद अयतं तं जयं प्रति॥ २१॥ योधयामास भगवान् घोर मात्सरिपुं हरिः॥
संबंधः राजानः रात्रप्र कम्मः निगृह्य तवान्

॥ सूर्यमंडलवर्च्चसमिति सुदर्शनि॥ विशेषणत्वात् तुल्लो प्रवरं ग्रेहं॥ व॥

परिघेण हतः कृष्णो निकुंभेन न शंबिनो॥ २२॥ गदया चापि कृष्णेन निकुंभस्ताडितो नृप॥ तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा॥
२३॥ ततः प्रतिपिता हृष्टाः पांडवाश्चाथयादवा॥ ये पु मुनिगणास्तत्र कृष्णस्य हितकाम्यया॥ २४॥ वृष्टि कुसुम महात्मा नवेदप्रोक्त
स्तयास्तवैः॥ ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान् केशवस्तदा॥ २५॥ दानवश्च पुनर्वीरावुत्थितौ समरं प्रति॥ द्वेषमाविवनर्दतो गजाविव
वनान्तरे॥ २६॥ शालावृकवि व कुद्धो प्रहरंतरणोत्कटौ॥ अथ कृष्णं तदोवाच नेपवागशरीरिणी॥ २७॥ चक्रेण समयेऽस्त्वेन देव
ब्राह्मणकंटकं॥ इति होवाच भगवान् देवो बिल्वोदकेश्वरः॥ २८॥ धर्मयशश्च विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल॥ तथेत्युक्त्वा नमस्कृ
ता लोकनाथमतां गतिः॥ २९॥ सुदर्शनममोचाय चक्रं दैत्यकुलांतकं॥ तन्निकुंभस्य चिच्छेद शिर प्रवरकुंडलं॥ ३०॥ नारायण
नुनोकृष्णं सूर्यमंडलवर्चसं॥ उत्पपात शिरस्तस्य नभो ज्वलितकुंडलं॥ ३१॥ मेघमत्तो गिरिशृंगान्मयूरइव भूतले॥ निकुं
भे निहते तत्र भिदे वो बिल्वोदकेश्वर॥ तुतोष च नरव्याघ्र जगत्रासकरे विभुः॥ पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रसृष्टा नभस्तलात्॥ ३२॥
देवदुंदुभयश्चैव प्रवेष्ट दुरिनाशन॥ ननंदत्वजगत्कृष्णं मुनयश्च विशेषतः॥ ३३॥ दैत्यकन्याश्च भगवान् सांत्वयित्वा पुनः पुनः॥
रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च॥ ३४॥ रथानां वाजियुक्तानां पद्मसहस्राणि केशव॥ अददात्पांडुपुत्रेभ्यः प्रीतात्मा
गदपूर्वजः॥ ३५॥ तदेव चायप्रवरं पद्मं पुरखर्दनः॥ द्विजाय ब्रह्मदत्ताय प्रददौ वानरध्वजः॥ ३६॥ सत्रे समाप्ते चतदा शौ
रखचक्रगदाधरः॥ विसर्जयिता तत्र कृत्वे पांडवो श्रमहाबलः॥ ३७॥ बिल्वोदकेश्वरस्याथ समाजमकरोत्प्रभुः॥

हरि० दद्दौ ते स्मृति शेषः॥ इति चत्वारिंशाधिकनवतितमः॥ अथैकचत्वारिंशाधिकशततमोध्यायः प्रारभ्यते॥ अंधकस्य वधायोत्र राजमंध्यानुसारतः

३१७ मांसद्रूपशातकौंभ विकृतंभ्यं जनाकुलं॥ निपुदकुशलान् कान्तान् देवो मत्वा प्रियस्तदा॥ योषयित्वा ददौ नूरिवित्तं वस्त्राणि वा
ल्मवान्॥४१॥ मातापितृभ्यां सहितो यदुभिस्सम्य सबन्धुः॥ अभिवाद्य प्रलदत्तं यो द्वारवतीं पुरी॥४२॥ सविवेश पुरीं हृष्टपु
ष्टजनाकुलं॥ पुष्पवित्रपथां वीरो वेद्यमानो स्वरैः पथि॥४३॥ इमं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रपाणिनः॥ शृणुयाद्वा पठेद्वापि
स्य युद्धेजयमाप्नुया॥४४॥ अपुत्रो लभते पुत्रो मधनो लभते धनं॥ व्याधितो मुच्यते रोगाद् बद्धाद्बन्धवान्॥४५॥ इदं पुंस
वनं पुंक्तं गर्भाधानं च भारत॥ आद्येषु पठितं सम्यग् कृत्यं शंकरणं स्मृतं॥४६॥ इदं ममरवरस्य भारत प्रथितबलस्य जयं
महात्मान॥ सततमिह हृदिय पठेन्नरः सुगतिमितो व्रजति गतज्वरः॥४७॥ मणिकनकविचित्रपाणिपादो निरतिशयार्क
गुणोरिहादिमध्यः॥ चतुरुदधिशायस्यतुर्विधात्मा जयति जगत्पुरुषः सहस्रनामा॥४८॥ इति हरिवंशे षट्पुरवधः समाप्तः॥
॥ जनमेजय उ०॥ श्रुतो ये षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तमः॥ पुरोक्तमंधकवधं वैशंपायन कीर्तय॥१॥ नानुमत्याः अद्भुतरा
निकुंभस्य वधस्तथा॥ प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे॥ वैशं०॥ दितिर्दैतेषु पुत्रेषु विष्णुनाप्रनविष्णुना॥ तपसाराध
यामास मारीचं कश्यपं पुरो॥३॥ तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषया मुने॥ आनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत॥४॥
परितुष्टकश्यपस्तुतामुवाच तपोधने॥ परितुष्टोस्मि ते भद्रे वरं वरय सुव्रते॥५॥
निकुंभस्य शिरे हत्वघं नानुमत्यापहरणो नगवतोक्तं कालयुक्तेन बहुकालीनेन॥ ३॥ व॥२

राम ३१७

अब्रवीत॥ व्यब्रवीत॥ सोदृष्मं श्रपावरणं कश्यपमुक्ता दितिमाह॥ इहेति ब्रवतिमय कोपं कुर्यादितिसंबंधः स्मृतं त्वथ के॥

दितिरुवाच॥ हतपुत्रास्मि भगवन् सर्वैर्धर्मभृतां वर॥ अवध्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं॥६॥ कश्यप उ०॥ अवध्यस्ते सुतो दे
वि त्राताथुणिनैविदितिः॥ देवानां शासनायोन्नन्नुक श्रिकमन्नन्नो वन॥७॥ देवदेवमतेऽकेतस्य न प्रभवाम्यहं॥ आत्मा ततस्ते पुत्रेण
रक्षितश्चापि सर्वथा॥ न त्वतान्ततता देवि कश्यपः समवाप्यथ॥ अयुगस्योदरे देवी तु सा पुत्रं सुषुवे तत॥९॥ सहस्रबाहुकौस्य
सहस्रशिरसं तथा॥ द्विसहस्रेक्षणं चैव तावच्चरणमेव च॥ स तु जन्मप्रभृत्येव यस्मादंधो पि हि भारत॥ तमंधकोयमिन्युक्ते तिमोचु
त्रनिवासिनः॥११॥ अवध्योस्मीति लोकान्स सर्वान्बाधति भारत॥ हरते स्वि रत्नानि सर्वाणि त्वबलाश्रयात॥१२॥ वासयन्तोभ्यर्थिर्नि
निग्रहात्मर सागणां॥ स वेश्मन्यजितो सर्वैस्सर्वलोकभयंकरः॥१३॥ परदारापहरणाय रत्नविलोपने॥ चकार सततं मोहाद्दध
कः पापनिश्चयः॥१४॥ त्रैलोक्यविजयकर्तुं मुद्यतस्तु भारत॥ सहायैरसुरैः सार्द्धं बहुभिः सर्वधर्षितैः॥१५॥ तं श्रुत्वा भगवाञ्छक्रः कश्य
पपितरं ब्रवीत्॥ अथ के नेदमाख्यामीहशम् अनिमन्त्रः॥१६॥ आज्ञापय विनो कार्यमस्माकं समनन्तरः॥ एवमायवीनः कथनाभसो
दृष्यस्मान्सुतेन मया॥१७॥ इष्टपुत्रं महत्तव्यं कथनामम पाविनो॥ इदानीं त्वताज्ययमिस्माकं समनेतरं॥१८॥ देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपो
थ ब्रवीन्मुनिः॥ वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा नन्दमच्युतं॥१९॥ अंधकं वारयामास दितिमाहस तु कश्यपो॥ त्रैलोक्यविजयाद्दीरकृष्णु लं
बुलाना रत॥२०॥ वारितो पि सदुष्टात्मा वाधमेवदि वौकसः॥ तैते रुपायैदुष्टात्मा मस्मदनु च तथापरान्॥२१॥

बनेजकानेनेरत्ना निघानि निवडम्मेति॥ ऊैश्रवसुतानश्चाबलानघानपृदिव॥२३॥नागाहिशागजस्तुताद्विमानपिबनारत॥ब
लाद्दरति देवानापऽपतांबलदर्पितः॥२४॥दैवानाथायधंतेतुयेयघास्तपसेनथा॥ तेषांचकारविघ्नंसऽशान्धोदेवकंटकः॥२५
नेजुर्यज्ञेस्त्रयोवर्णास्त्रिपुत्रेवुपयांसति॥ अंधकस्यनयाद्राजनयत्नविघ्नानिकुर्वते॥२५॥तेस्यच्छयावातिवायुरादित्यश्चतपस्तुन॥
चंद्रमाश्चसनक्षत्रोहशपतेनैववापुनः॥२६॥ननजतिविमानानिविहायसिजवान्यनोऽधकस्यातिघोरश्चबलदृत्तस्यपुनःपु
नः॥२७॥निरोकारवषट्कारंजगद्धोरतदानुवत॥ अंधकारश्चघोरश्चनयात्करुकुलोदह॥२८॥करुम्यथोनरामायेऽज्ञावयामास
नारत॥नशश्चात्केतुमालाश्चजंबूद्वीपस्यथेवच॥२९॥मानपतिचतदेवादानवश्चऽरासद॥नतानिवृतयासानिसमर्थानपि
सर्वथा॥३०॥ऋषयोवधमानास्तुसमेताब्रह्मवादिनः॥ अचितयत्रधकस्यवधधर्मनतावर॥३१॥तेषांवहस्पतिर्मध्येधीमानि
दमथाब्रवीत॥नास्यरुद्रादृतेमर्त्येविद्यतेवकथंचन॥३२॥तथादेरेद्दीयमानेकश्यपेनानिशशिंते॥नादरुश्रात्परिवातुशको
ऽस्येवधामते॥३३॥तमुपायंचिंतयामःशर्वोपिनसनातनः॥यानियाज्ञवनतातिपीड्यमानानिशंकरः॥३४॥विदितार्थाद्विजावा
स्यपजगतप्रभुः॥ अथसमाज्ञानदेवःकरिष्यतिमतागतिः॥३५॥ब्रतेहिदेवदेवस्यमवसज्जगतोपुरा॥सतासस्योरक्षितब्या
ब्राह्मणास्तुविशेषतः॥३६॥तेषमनारदंसर्वेपयामःशरणोद्विज॥उपायंवेत्स्यतेतत्रवयसोहितवस्यच॥३७॥

तपोधनाः शौनकाद्यःश्रुतिविस्मयाणकार्यकर्तव्यंमंदारःसुरनदःतत्पुष्पेसंतानेपिदेवदुरेव॥ सद्रामाजांपुष्पदामइयमितिवच

स्यनिवृत्तःश्रुतासर्वेतेप्यतपोधनाः॥ त्राणार्थनारदंप्रोचुस्तातयेतिसचोक्तवाव॥३९॥ऋषिवेषप्रयातेपुत्रकार्यनारदोमु
निः॥ विचार्यमनसाविद्वान्तिकार्यसदृष्टवान्॥४०॥ सदेवदेवंभगवान्दृष्टुंमुनिरयोययौ॥मंदारवनमध्यस्थोयत्रनित्यो
दृपङ्कजः॥४१॥सतत्ररजनीमेकामुषितामुनिसत्तमः॥मंदाराणांवनेरम्येदयितेःशूलपाणिनः॥४२॥ चाजगामपुनःस्वर्गं
ध्यानुज्ञांदृपङ्कजः॥मंदारपुष्पेसुकृतांमालामाबध्यनारदः॥४३॥अर्पितांसविद्रेषांतांसर्वगंधोत्तमोत्तमां॥संतानमाल्यद
मंचतेरेचकुसुमेकृतां॥वबंधकंठेसमासन्मदागंधनराधिप॥ आययावंधकोयत्रदुरात्मावजदर्पितः॥४४॥अंधकस्तुय
तांदृष्ट्वागंधमाघ्रायचोत्तमं॥संतानकानांस्रग्माजांमहागंधंमहामुने॥कुतोयंपुष्पजातोवकिमनायात्तपोधन॥गंधमन्वण
मुतोस्मान्हिनोपुष्पतिमुहुर्मुहुः॥४६॥स्वर्गेसंतानकुसुमोमातिवर्त्ततिसर्वथा॥कःप्रभुस्तस्यदेशस्यशंस्यवानपितुमुने॥४७
आचक्ष्वधनुर्याद्यवयंतेदेवतातिथे॥तमुवाचमुनिश्रेष्ठःप्रहसन्निवनारद॥४८॥अहंयदक्षिणायेस्तिमहतस्तपसोनिधिः॥
मंदारःपर्वतःश्रेष्ठोनारकामगमंवने॥४९॥तत्रचैवविधपुष्पाणोसहितःशूलपाणिनः॥ननुतत्रवनेकश्चिद्दंधंदेनमहात्मनां॥
५०॥प्रवेष्टुंलभतेतस्मिरक्षंतिप्रवरोत्तमः॥नानाप्रहरणाघोरानानावेषादुरासदा॥५१॥ अवध्यासर्वभूतानांमहादेवाभि
रक्षिता॥ नित्यंप्रहृष्टास्तेतत्रसोमसःस्प्रवरोदरः॥५२॥ ७॥

ध्येश्रयमितिस्तुकिमर्त्रतात्संतानकुसुमानिश्रतिवर्त्ततिश्रनिनवति॥ महात्मनोमहादेवस्यप्रवरोत्तमःगणश्रेष्ठ॥

नाशाणि रसाववर्द्धते प्रसरंति॥ एकचत्वारिंशाधिकशतं॥ द्विचत्वारिंशाके ध्यायेस गुतं धिके वैरिणः॥ अंधकस्य युधि प्राणा कृत्ता कंद्रेण

मंदारद्रुमखंडेषु सर्वात्मा सर्वभावन॥ तपोविशेषै राराध्य हरं त्रिभुवनेश्वरं॥ ५३॥ शक्यं मंदारपुष्पाणि प्राप्तुं कश्यप वै शठ॥ स्त्री
रत्नमणिरत्नानि यानि वास्मानि वाप्यथ॥ ५४॥ कोञ्चित्तानि फलं तिस्मते द्रुमा हरबलं न॥ नतत्र सूर्यसोमोथितपत्तु त्वविक्रमः
५५॥ स्वयं प्रभं तद्भवनं तद्गृहं रत्नविवर्जितं॥ तत्र गंधमनुत्रवत्यस्मे नाशाणप्रमहाद्रुमः॥ ५६॥ वासांसि विविधान्यस्य सुगंधानि म
हाबलः॥ नत्स्मेनोस्य वपेयं च वोष्णे लेह्यं तथैव च॥ ५७॥ तरूमस्त्रवते तस्मो विविधं मनसेप्सितं॥ पिपासावा बुभुक्षा वा ग्लानि
चिंता यथा वानघ॥ ५८॥ न मंदारवने वारं भवता तद्वधार्थ्यतां॥ नते वर्णयितुं शक्यगुणा वर्षशतैरपि॥ ५९॥ गुणाः यत तत्र वर्द्धते
स्वर्गादिक गुणोत्तरं॥ अतो विविजये लोका समदेहात्र संशयः॥ ६०॥ इति खिलेषु हरिवंशे अंधकवधः॥ वैशंपायन उ०॥
अंधको नारदवचः श्रुत्वा तत्तेन भारत॥ मंदरं पर्वतं गंतु मनो दध्रे महासुर॥ १॥ सोऽसुरासुमहातेजा समानीय महाबलः
जगाम मंदरं क्रुद्धो महादेवालयं तदा॥ २॥ तं महाश्रप्रतिघ्नं महौषधिसमाकुलं॥ नानासिद्धसमाकीर्णं महर्षिगणसेवि
तं॥ ३॥ चंदनागुरुवृक्षाढ्यं सरलद्रुमसंकुलं॥ किन्नरोद्गीतरम्यं च वक्रनागकुलाकुलं॥ ४॥ वातोद्धूतैर्घनैः फुल्लेन स्यंत
मिव च क्वचित्॥ पक्षिस्वनैः सुमधुरैर्नदंतमिव च क्वचित्॥ ५॥ हंसैश्चापि पदे कीर्णे संपतद्भिरितस्ततः॥ महाबलश्च चम
त्विषेश्वरद्विदेत्यनाशनं॥ ६॥ चंद्रांशुविमलैः सिंहैः प्रसूते ‾ ‾ ‾ ‾ ‾ ॥ प्रसूनिधातुनिष्कैश्चित्रैर्विलसमिव च क्वचित् ७
बोध्यते॥ शुचिरुत्थानेसादंतिष्ठितेतितिशुचिपदास्ते॥ व॥

रत्नमुत्तमं दिव्यवनं श्रेष्ठं प्रवृत्तानि नदानां जाजानि समूहायस्मिन्नतत्र सविशेषं तरं विशेषतरैः पारिजातादिभिः सहितं गुणान्विशा यीतमि
न्गराजशताकीर्णं मगहं दनिवेशितं॥ समंदरगिरिं प्राह रूपिणं बलदर्पितं॥ ८॥ वेपितेद्वियया वध्यो वरदानादहं पितु॥ मम वै
व वशे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं॥ ९॥ प्रतियोद्धुं तमो कश्चिद्दिक्षत्यपि गिरे मया त्॥ पारिजातवने चापि त्वत्सानो महागिरे॥ १०॥ सर्व
कामप्रदैः पुष्पैर्भूषितं रत्नमुत्तमं॥ तदाचक्ष्वोपनोद्गामितह्ननेत वसानुजं॥ ११॥ किं करिष्यसि कृष्ण त्वमने ह्नित्वरतेमम॥ श्रात
मोचना दं सुमहद्विदं वचनमब्रवीत्॥ मयो नाम योच्य मानो यस्मात्तो च कूर्मसमसे॥ श्वहंचूर्णा करोमि त्वं वनं पर्वतपत्रयमे॥ ए
वमुक्ता गिरः शृंगमुत्सायवक्रजोजने॥ १४॥ निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृंगे या मन्त्रवीर्यवान्॥ सह तेर सुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः १६
तं प्रच्छन्न नदाजालेन समानं महागिरिं॥ विदितान्गणवान्हृद्रोऽस्नुकाशानुग्रहं गिरे॥ १७॥ स विशेषतरं वीरै मत्त द्विजगणायुतं
नदाजालेवृकृतैरैरचितं चित्रकानने॥ १८॥ नतस्मृतेपरायुद्धतन्नंदवहिराजते॥ ध्यपदेवप्रमाविनष्टगाणप्रत्यारितानितु॥
१९॥ ह्निमानिवासुरानेव प्रेतापोराणि नारत॥ ह्निमायेप्रपलायंते शृंगाणि तु महासुरा॥ २०॥ शृंगे तस्मिस्तस्य वध्यंते यवर्ता
स्यजनाधिप॥ येस्वस्थास्तु सुरास्तत्र निष्टे गिरिसानुज॥ २१॥ शृंगे स्तेनस्य वध्यंते मंदरस्य महागिरेः॥ ततोंधकस्त्वरास्विड
सेनानामहितेन या॥ २२॥ स्पितसु महानादं नदा तैवेतदाब्रवीत्॥ श्राकृपत वनं यस्य पुरायेमुपतिष्ठवु॥ २३॥
तवानतस्त्रुते स्वर्गादागते नंदी जालेपुरां धकशोजात्पूर्वं वध्यंति वध्यंते॥ व॥

हरि·
३२०

बहुलोचनस्त्रिनेत्रः सिंधवो नद्यः सर्वे तिसर्वास्ता विपरीता बभूवुः सधूमांगारवृष्टयः प्रथमे पंदितापार्थे राक्षसे नदेवाप्रत्ते वेदं बाधंते अ
किंत्वया वत्स युद्धेन हतास्मद्धृत्नारणे ॥ एवमुक्ते त्वंधकेन हृष्यते नाम हेश्वर ॥ संग्राममूलमुद्यम्य देवोंधक जिघांसया ॥ प्रमथा
नां गणोहा मानृहतोवै बहुलोचन ॥ २५ ॥ तथा नूनुगणोश्चैव धामानं नूतगणेश्वरः ॥ प्रचकंपे ततः क्रुश्ते त्रैलोक्यं रुषिते हरे ॥ २६ ॥ सि
धवश्च प्रतिस्रोतमुहुः प्रज्वलितोदकाः ॥ जग्मुर्दिशो प्रदाहश्च सर्वतो हरतेजसा ॥ २७ ॥ बुभुबुश्च ग्रहाः सर्वे विपरीता जनाधिप ॥ चे
लुश्च गिरयस्तत्र काले क्रुरुकुलोद्वह ॥ २८ ॥ ननवर्षा च पर्जन्यः सधूमांगारवृष्टयः ॥ उल्कामाश्चेंद्रमाश्चासि सूर्यश्चात प्रनष्ट
था ॥ २९ ॥ न ब्रह्म विविदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ ववुर्वासुदृष्टवृगावेगावोश्चानपिवानघ ॥ ३० ॥ पेतुर्दाश्च मेदिन्यामच्छिन्ना न
स्मसात्कृति ॥ बाधंति वृषभा गाश्च वृषारुरुरुवृषभान् ॥ ३१ ॥ राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचा पिस्मसर्वशः ॥ विपरीतं जगद्दृष्ट्वा
महादेवस्तथागते ॥ ३२ ॥ मुमोच भगवान् शूलं प्रदीप्ताग्निसमप्रभं ॥ तत्पपात हरो दृष्टे मेधकोरसि दुर्द्धरं ॥ ३३ ॥ भस्मसाचाकरो
रौद्रमंधकं साधुकंटकं ॥ ततो देवगणाः सर्वे मुनयश्च तपोधन ॥ ३४ ॥ शंकरं तुष्टुवुश्चैव जगच्छ्रेनिवर्हिते ॥ देवदुंदुभयो ने
दुः पुष्पवृष्टिं पपात ह ॥ ३५ ॥ त्रिलोकं निनिवृत्तं च नरेंद्र विगतज्वरं ॥ प्रजगुर्देवगंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ३६ ॥ जेपुश्च ब्रा
ह्मणा वेदानिजुश्च क्रतुभिस्तथा ॥ प्रकृतिं प्रकृतिमापेदुः रुकु नद्यो यथा पुरा ॥ ३७ ॥ ननज्ज्वाले जलेवह्नि राशाः सर्वा प्रपेदिरे ॥ मं
दरः पर्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराजह ॥ ३८ ॥ छ ॥

नंतवा कर्मते सर्वशः सर्वाः प्रजाः राक्षसाबाधं तद् तिसंबंधः ॥ छ ॥

राम०
३२०

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

मुग्रवानान्निराबाधान् ॥ द्विचत्वारिंशाधिकशततमः ॥ त्रिचत्वारिंशाकेध्याये मशतेवजक्कस्मयोः वर्णयते च नलक्काः उ विशिष्टः पिंडतारके
श्रिया परमया जुष्टो सर्वतेजः समुच्छ्रयान् ॥ रेमे सोमश्च भगवान् पारिजातवने हरः ॥ ३७ ॥ सुप्रचारान्सुराकृताश्छा कांदान् धर्मतः प्र
नुः ॥ इति हरिवंशे अंधकवधः समाप्तः ॥ जनमेजय उ० ॥ मुनेधकवधः श्राव्यः श्रुतो यस्त्वनुत्तमे यः ॥ शांतिस्त्रायणो लोका
नां कृतादेवेन धीमता ॥ १ ॥ निकुंभस्य हतं देहद्धिता यं चक्रपाणिना ॥ पृदर्थं च हता चैव तद्भवा वक्तुमर्हति ॥ २ ॥ वैशंपायन
उ० ॥ अहत्थानस्य राजेंद्र हिता यं नवतो नघ ॥ चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततेजसः ॥ ३ ॥ समुद्रयात्संप्राप्ता तिथौ पिंडारकेन्त
पा ॥ उग्रसेनो नरपतिर्वसुदेवश्च भारत ॥ ४ ॥ निक्षिप्तो नगराद्दष्टो शेषा सर्वे विनिर्गताः ॥ पृथक्सुजयश्च धीमान् लोकनाथो ज
नार्दनः ॥ ५ ॥ गोष्ठ पृथक्कुमाराणां नदेवामरतेजसा ॥ गणिकानां सहस्राणि निस्तानि निराधिप ॥ ६ ॥ कुमारैः सह वाल्यैर्य
रूपवद्भिस्वलंकृतैः ॥ दैत्याधिवासं निर्जित्य यदुभिर्देव विक्रमैः ॥ ७ ॥ वेश्मानि वेशितानावराः दारवत्या सहस्रशः ॥ सामान्यस्त
कुमाराणां क्रीडनार्थे महात्मनां ॥ ८ ॥ इत्या नोष्या गुरोरेव राजन्यावेश्या पिताः ॥ स्थितिरेषा हि सोमानां कृताकृत्स्नेन धीम
ता ॥ ९ ॥ स्यानिमित्तं न वेद्धारे मायत्नामितप्रभा ॥ रेवत्यारे कयासार्द्धं बलो रेमेच कुत्स्यया ॥ १० ॥ चक्रवाकानुरागेण
यदुश्रेष्ठप्रतापवान् ॥ कादंबरीपानकलो नूपितो वनमालया ॥ ११ ॥

श्राव्यश्रवणीयः पृथग्वलनिम्नसेनाः बलनदः पृथग्मिर्प्यपाविति या देत्याधिवासं पट्टपुरं कादंबरीकदंब कोटरात्प्रसु
नामहरि

हरि॰ ३२१

तत्तानकल्वःतन्मदाजाटःविश्वरूपेणास्मैकंभिन्नरूपेणानदेवदर्शयति॥अहमिति॥शस्त्राधिरेप्रशासंसुःआत्मानमितिशेषः॥क
विक्रीडसागरजलेरेवत्यासहितोबलः॥षोडशस्त्रीसहस्राणिजलेजलजलोचना॥१२॥रमयामासगोविंदोवैश्वरूपेणसर्वक्ष
त्॥अहमिष्टामयासार्द्धंजलेवसतिकेशव॥१३॥इतितामेनिरेसर्वानारायणपराःस्त्रियः॥सर्वासुरतःविलाग्यःसर्वाःसुरततर्पि
ताः॥१४॥मानमुक्तास्ततःसर्वागोविंदेबद्धमानजं॥अहमिष्टाहमिष्टेतिस्निग्धेपरिजनेतथा॥नारायणस्त्रियःसर्वामुदाशास्त्रा
घिरेशुभा॥करजच्छिन्नविलानिकुचाग्ररगतानिता॥१६॥दृष्ट्वादृष्ट्वाजकृषिरेदर्पणेकमलेक्षणाः॥गोत्रमुद्दिश्यकृष्णस्यज
गिरेकृष्णयोषितः॥१७॥पिवंत्यइवकृष्णस्यनयनैर्वदनांबुजं॥कृष्णार्पितमनोदृष्टःकोत्यानारायणस्त्रियः॥१८॥ममनोहेर
तराराजन्नवन्नेकनिश्चया॥एकार्पितमनादृष्टानेत्याताश्चकिरेगना१९।नारायणेनदेवेनतर्प्यमाणामनोरथः॥शिर
सिगर्विताश्चक्रुःसर्वासिरविशेषतः॥२०॥बालस्यकेशवमयंवृद्धस्यश्चारुदर्शना॥नाभिस्तुसहविक्रीडसर्वासिहरिरात्म
वान्॥२१॥वैश्वरूपेणविधिनासमुद्रेविमलेजले॥उवाहसर्वगंधाढ्यंस्वच्छंवारिमहोदधिः॥२२॥तोयेचलावणोमिश्र
वासुदेवस्यशासनात्॥गुल्फदघ्नंजानुदघ्नमूरुदघ्नमथापिवा॥२३॥नार्यस्तास्तनघ्नंवाजलंसमभिकांक्षिते॥शि
रिवुकेशवंपत्न्योधाराइवमहोदधि॥२४॥विविचनाश्चगोविंदोमेघकुह्नतोजस्वं॥अवलंव्यापराकृष्टहरिंहरिणलो
चनाः॥२५॥उपगूह्यसमीचीरपतामास्यकुवन्स्त्रियः॥काश्चित्काष्ठमयैस्तरुःप्लवैःसर्वागशोभनाः॥२६॥कोचवर्हिण
नागानामाकारसदृशैस्त्रियः॥॥ रजानसाःहिजादेतःनत्कृतविलानिगोत्रेनामशिरांसिनानाभिमानात्गर्वितासत्तोस्थ
ऊः

राम॰ ३२१

हृषीकेश कृष्णःहृषीकेशःसर्वेंद्रियप्रवर्तकः नेहमाशःपंचचूडोऽप्सरसांकौबेर्यःक्रासराःश्रेष्ठाःअप्सरसःविश्वरूपेणजगन्नियंतृते
मकराकृतिकिस्त्रामामानानेरपिवापराः॥२७॥बहुरूपाकृतिधरैःशुभ्रशुभ्रापराःस्त्रियः॥तनक्रैर्नैनयानेकुबेरिवतथापरः२८
समुद्रसलिलेरम्येहर्षयंतोजनार्दनः॥ररामहृष्टःकृष्णाजलेतस्मिन्मुदायुतः॥२९॥येनैवकार्ययोगेनरमस्मरमसत्तमः॥ता
न्देवहिताश्चकुर्मुदानारायणस्त्रियः॥३०॥ननुवस्त्राहृतास्तत्रोलालायेत्यस्तथापराः॥विक्रीडुर्वासुदेवस्यजलेजलजलोचना
३१यस्यायस्यास्तुयो भावस्तांस्तांस्तेनैवकेशव॥अनुप्रविश्यभावज्ञोतिनायात्मवशंवशीहृषीकेशोपिभगवान्हृषीकेशसनात
नः वनूषवेशरूपेणकांतावेशगतप्रभुः३३॥कुलशीलःसमोस्माकंयोग्योयमितिमेनिरे॥वेशरूपेणवर्त्ततमगमास्ताजनार्दनं
३४॥रहारादक्षिणमुक्तेस्मिन्पूर्वाभिभाषिणं॥कृष्णेनायस्मिकिमिरेन्नस्याववृध्मेनिरे॥३५॥पुष्पोत्कमाराणांप्रकाशैस्त्रैग
णैःसह॥पवंचक्रुजलेवारासागरस्यगुणाकरा॥३६॥गानतन्त्यविधिज्ञानेतासांस्त्रीणांजनेश्वरः॥तेजसायात्ममानांतेदाक्षिण्या
तस्थिरेवशे॥३७॥शृण्वंतःस्वरगानानितथास्वभिनयान्यपि॥तूर्याणन्नमनाराणांमुमुदुर्यदुपुंगवा॥३८॥पंचचूडांततःकृष्ण
कौबेरीमप्सरास्मरः॥मंदेडिस्त्रानयामासवैश्वरूपेणहेतुना॥३९॥तोस्तावावाप्रमेयःमासाप्रार्थिताजगत्प्रभुः॥उवाचयाचितात्र
णताःकृतांजलिपुटास्तथा॥४०॥क्रीडायूवर्मोत्रेमानोप्रविशाध्वमशंकिता॥मत्प्रियार्थवरारोहारमयध्वंवयादवान्॥४१॥दर्शय
ध्वंगुणान्सर्वान्नृत्यगानरहस्यच॥तथाभिनययोगेषुवाद्येपुविवधेषुच४२॥एवंकृतेवधास्यामिश्रेयोवोमनसेप्सितं॥
नाद्देतुनानिमित्तेनप्रविश्यहंमा॰वोहारिणोभवतः

सर्वैरित्यनेनाष्टोत्तरशतानाधिकं सूचितं॥ गृह्य गृहिता॥ मत्कृतम मत्कृतं ध्याते ध्यानमात्रे कृते॥

मध्धुरारसमायेते सर्वे निरवशेषयः॥ ४३॥ शिरसा ज्ञातुना सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा॥ क्रीडार्थं उवत्पे विविशुस्ते मानासरमोवराः॥ नानिप्रविष्टमाश्रानिधौ तितः समहार्णवं॥ सोदामिनि निर्लम मिसि घनहृदमिवानघ॥ ४५॥ नाजजेछजविछिलाजगुश्रायासवादयन्॥ स्वकृस्त्राभिनयं सम्यक् स्रगविासद्वांगना॥ ४६॥ गंधेर्माल्यैश्च नादिम्यैव स्वैश्चापतजोचना॥ हेलाभिर्हास्यभावैश्च जल्पुस्तेमम नोस्पृय॥ ४७॥ कटाक्षैरंगितैर्हास्यैः कलरोषैः प्रसादितैः॥ मनोनुकूलैस्ताभ्यां मानाम्भाजलुमनोसिता॥ ४८॥ उत्क्षिप्योत्क्षिप्य वाकाशे वातस्कंधानक्रभृतान्॥ मदिरावशगाभ्तैमानानयूतिवरास्पराः॥ ४९॥ कृष्णोपितेषांप्रीत्यर्थं विजल्पे हृयति प्रभुः॥ सर्वेषामुग्रानिसाहस्त्रास हस्त्रै मुदान्विता॥ ५०॥ प्रजावस्त्रासु तैवीरा कृष्णस्यामिततेजसः॥ नजानुविस्मायंस्तेमागोनिर्धपरमास्थिता॥ ५१॥ केचिदैवतकेगत्वा पुनरायांति मारमा॥ गृहे नम्ये वानाम्येको ह्रितान्यरिमर्दनः॥ ५२॥ अपेयपेयसछिलमागरस्यानव कद्रा॥ घातयाजेकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः॥ ५३॥ अधावस्त्रलवत्थापिजलेजलवजोवना॥ गृह्य हस्तं तथानाय्येयुक्रामकृस्तथापिव॥ ५४॥ नससोतानि पेयानि वो ष्यैश्चैलेस्तथैव च॥ बहुप्रकारं मनसाध्याते तेषां न वस्तुनः॥ अस्त्राम्यमाम्यधारिणपस्ता स्त्रियस्तान् निर्दितान्॥ रहस्सुरमयाचकुस्वर्गे देवरनांतुका॥ ५६॥ तोनिगहप्रकारां निश्चि क्रीडुरपरजितः॥ स्नानानुलिप्तामुदितासा यान्ते धकहृत्लयः॥ ५७॥ आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा॥ प्रसादास्तेषु कौरव्य विहिता विश्वकर्मणा॥ ५८॥

कैलासमंदरछंदाः कैलासानुकारिणः नानावयछंदाः विविधविहंगाकृतयः ईहामृगरूपिणः ईहामृगाकृतिमसत्वानि तेषां रूपाणि संतिये षु तेः रूप्यंते प्रकाशंते तिवानेतथा मणिनां नक्रिभिर्वर्णविशेषांतरवनाभिः मसारो मरकतः इंद्रनीलश्च गरुत्वर्कचंद्रकां

कैलासमंदरछंदाः शुकछंदा गजछंदास्तथापरे॥ कण्धिरे गृहिताः स्तानावकात्रस्वरोल्वजा॥ ५९॥ मसारगल्कर्कमयेविचान क्षिशाते रपि॥ प्रक्रीडगरूडछंदा विचाकनकराति भिः॥ ६०॥ तथा नानावयछंदास्तथेहामृगरूपिणः॥ वैदूर्यतोरणैश्चित्राविग्रानिमणिनक्तिभिः॥ ६१॥ शालिंशा नयासुमाः सागरस्पर्द्धेम निर्मित॥ समुच्छितैः शतेध्वे यधाने पात्रैस्तथैव च॥ नो निश्वराक्षिकानिश्चयुग्मान्नेव रूणाल्पः॥ पुराणकाये शगमिना गंधर्वाणामितस्ततः॥ ६३॥ विनमुः सागरजलेस्ते मयाना निनास्तानं दने छंद्युके पुयान पात्रेपु नारत॥ ६४॥ नंदनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा॥ उद्यानानि समाहृत्वा दाधिकाः स्पंदनानि च ६५ निवेशितानि सर्वाणि नारदज्ञात्मैव सर्वथा॥ स्वर्गछंदे षु नान्ये पु समासा स्वर्गसन्निभाः॥ ६६॥ नारायणाज्ञया विरविहिता विश्वकर्मणा॥ वनेषु रूरुवुर्हृद्यं मधुरं चैव पक्षिणः॥ ६७॥ मनोहरतरं चैव नैमानामतितेजसां॥ देवलोकोद्भवास्वेता विजेषु कोकिलास्तदा॥ ६८॥ मधुराणि विचित्राणि यह्नो को ह्रितानि च॥ वंशगुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः ६९

वस्त्रान्मयेश्वा क्रीडवनं तदरिरूपाः कनकराति भिः स्वर्णरिंगेकनकधारैनाविरकैः पोतेविहितैः पानपात्रैः॥ परध्वतनोनिःरूक्षिकाभिः दीर्घाभिः समासात्से हेपात् स्वर्गसंक्षिपाश्च वयवाः रूरुवुः शार्ङ्गचक्रुः सं सक्तः परिछेदः॥

परिकरस्य॥ त्रिचत्वारिंशाधिकशततमः॥ शताधिके चतुश्चत्वारिंशेऽध्याये निरूप्यते द्वाविंशत्याद्यागमः क्रीडागाने नोऽस्मे महद्भुतं॥

ननृतुर्मथुरारावाः शिखंडिगणसेविताः॥ पताकायानपात्राणां सर्वपङ्क्तिगणायुता७०॥ त्वमरेरुपगीताश्च स्रग्दामासक्तवा-
सिनः॥ नारायणाज्ञया हृष्टाः पुष्पाणि मुमुचुर्नगाः॥७१॥ कृतकश्चात्र रूपाणि विहगायस्विनां तत्र दा॥ ववौ मनोहरो वातो र-
तिखेदहरः सुखः॥७२॥ रजोऽपि सर्वपुष्पाणां हृष्टः स्पंदनश्चैत्यनंत॥ सितोऽस्मिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते॥७३॥ वासुदेव-
प्रसादेन नैमानां क्रीडतां तदा॥ न क्षुत्पिपासा न ग्लानिर्न चिंता शोक एव च॥७४ अविवेशत दा नैमान् प्रभावाच्चक्रपाणिनः॥
अप्रशांतमहातूर्यगीतनृत्योपशोभिता७५॥ बभूव सागरक्रीडा नैमानाममिततेजसां॥ बहुयोजनविस्तीर्णा समुद्रशालिनां त्र-
ये७६॥ हृष्टा विक्रीडितुं शीघ्रमानेमा कृष्णाभिरक्षिता॥ परिच्छदस्यानुरूपं यानपात्रं महात्मनः॥७७॥ नारायणस्य देवस्य वि-
हितं विश्वकर्मणा॥ रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विशिष्टानि विशांपते ७८॥ कृष्णस्य तानि सर्वाणि यानपात्रे महातेजसः॥ हृष्टक्रुष्ट-
यकनिवासाश्च सर्वाणि कृष्णस्य महात्मनः॥७९ मणिवैडूर्यचित्राश्च काञ्चनैश्च विभूषिताः॥ सेवन्ते कुसुमाकीर्णा सर्वगंधाधि-
वासिताः॥८०॥ यदुसिंहास्तु नैर्युक्ता शक्रेणैव स्वर्गवासिभिः॥ इति हरिवंशे भानुमतीहरणे॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ रेमेब-
लश्चंदनपंकदिग्धः कादंबरीपानकलः प्रहृष्टः॥ रक्तेक्षणो रेवतमाश्रयित्वा प्रलंबबाहुः स्खलितस्त्रयातः॥

कादंबरी कदंबकोटरप्रसूतमदिरा तत्पानेन कलो मनोहरो रेवतीं बलदेवभार्यां श्रित्वाच्छादः

वेलाजयं सागरं ताश्च सरसः नाम्बुवक्त्रवाद्यानुरूपं ननृतुः श्रमाः समस्तसर्वभावेन जगुः अभिनयेन हस्तादिचालनेन जयं शिक्षि-
तं यतद्वावादिएषां यतो अर्थयुक्तं प्रयोजनवत् हृद्यं च तदनुकूलं च॥ अर्थया अर्थापः ज्येष्ठा ये त्वर्थः॥ रामसंगमे कंसप्रलंबा

नीलांबुदाभे वसने वसानश्चंद्रांशुगौरो मदिराविलाक्षः॥ रराज रामोऽम्बुदमध्यमेत्य संपूर्णबिंबो भगवानिवेंदुः॥२॥ वामैककर्ण-
लम्बितकुंडलश्रीः स्मेरस्मिताब्जाङ्कितावतंसः॥ तिर्यक्कटाक्षं प्रिययामुमोद रामो मुखं चार्वभिवीक्षमाणः॥ ३॥ अथाज्ञया कं-
सनिकुंभशत्रोः स्फारस्वरूपोऽप्सरसां गणोऽसः॥ इष्टमुदारे वतामाजगाम वेलाजयं स्वर्गसमानहृष्टः॥४॥ तां रेवतीचाययवापिर-
मं सर्वान्समस्तसवरांगयष्टः॥ वाद्यानुरूपं ननृतुः सुगात्र्यः समंततो व्याजगिरे वसम्यक्॥५॥ चक्रुस्तथैवाभिनयेन लब्धं य-
थावदेशं प्रियमर्थयुक्तं॥ हृद्यानुकूलं च बलं च तस्य यथार्थया रेवतराजपुत्र्या॥६॥ चक्रुर्हसंतश्च तथैव रासं तद्देशभाषाकृ-
तवेषयुक्ताः॥ सहस्ततालं बाहिवधं चरस्यं चाणूरघातं च तथैव रंगे॥७॥ तं लब्धतालं मलिलं च रंगगताः सर्वरिताहृतोऽस्य
७॥ संकर्षणाधोक्षजनंदनानि सकार्यस्य येऽस्मोय च मंगलानि॥ कंसप्रलंबप्रमथनाय प्रथितं यशो यद्रामो दरस्य चजनार्द-
नस्य॥ धीयेत यारिष्टवधेनुकास्यं प्रनेच वासे शकुनावधं च॥ ८॥ तथा च नम्रोच्चमलार्जुनौ तौ सृष्टं हृकाणमपि चस-
युक्तं॥ सकालियो नागपतिर्ह्रदे च हृष्टेन दांतश्च यथा दुरात्मा॥९॥ शैलवरोहेतु दरां च वीरपद्मोत्पलानां मधुसूद-
न॥ गोवर्द्धनो धेनुहिताय गतो नृयथा च हृष्टेजनैनार्द्दनेन॥ ११

हि वधं तदनुकारिनृत्यं च क्रुरितिअरिति इष्टधेनुकास्यं अरिष्टधेनुकयोः शौरस्वरूपान्तःशस्त्रादि निपुणाः तस्मात् देवलदात्

बलाद्धकर्जंबूमालिन्यांसहहृत्तेयुद्धे॥पश्चेप्रसिद्धमिदंक्रुद्धभ्रातुरत्रगानार्थःचुकुद्देजगे॥यानपात्रेनोहेराजपुत्रमुनिरत्र॥

कुम्यांयथागंधकपाषिकांचक्रुजत्वहानोक्ततवांस्वकृष्णः॥स्ववामनंवामनकंचचक्रेकृष्णोयथात्मानमजोप्यनिंद्य॥१२॥सौ
नग्नमार्यंवद्धलंयुधलंवधंमुरस्याघ्नयदेवशत्रोः॥गंधारकन्यावहनेनपारांरयेतथायोजनमूर्जितानां॥१३॥ततःसु
नगाहरणेजयंचयुद्धेचबालाद्दकजंबूमाले॥रत्नप्रवेकंचयुधाजितेर्यद्रूपमाहर्तेशक्रसमत्तमासीत्॥१४॥तानिच
न्यानिचचारुरूपाजगुःस्त्रियःप्रीतिकराणिराजन्॥संकर्षणाधोक्षजनद्दर्षणानिचित्राणिचानेककथाश्रयाणि॥१५॥कादंब
रीपानमदोत्कटस्तुःबलःप्रयुश्चःसचकर्द्दराम॥सहस्ततालंमधुरंसमंचसगार्ययारेवतराजपुत्र्या॥१६॥तंकुर्द्दमानंम
धुसूदनश्चहृष्टमहात्माचमुदाविलोक्य॥चुकूर्द्दसत्यासहितोमहात्माबलस्यधीमान्सहगागमार्थः॥१७॥समुद्रया
त्रार्थमदागतश्चचुकूर्द्दपार्थोनरलोकवीरः॥कृष्णेनसार्द्धमुदितश्चकुर्द्दसुभद्रयाचैववरांगयश्च॥१८॥ गदश्चधीमान
यसारणश्चप्रद्युम्नसांबोनृपसत्यकश्च॥सात्राजितीसूनुरुदारवीर्यःसचारुदेष्णश्चसचारुरूपः॥१९॥वीरोकुमा
रोनिशठोल्मुकौचरामात्मजौवीरतमुचुकुर्दुः॥स्वक्रूरसेनापतिशंकवश्चतथापिरेनेमकुलप्रधाना॥२०॥ तथानीपा
श्वेवहृद्धिकदानीकृष्णप्रभावेनजनेंद्रपुत्र॥स्वापूर्णमापूर्णमुदारकांतिंचुकुर्द्दषड्डिलपरेमुख्यैः॥२१॥तेरासकैर
तिकुर्द्दमानैर्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः॥हर्षान्वितैवारजनमत्रथान्तदृष्टेमुदस्वाविद्दजनेंद्रसूनो॥२२॥देवातिथिर्नारदना
रदोयविप्रःप्रियार्थंमुरकेशिशात्रो॥ चुकुर्द्दमध्येयदुसत्तमानांजटाकलापागलितैकदेशः २३॥

हेराजपुत्रमुनिरत्रदर्पयन्नावद्धांदसः हेजविकारैःलीलानुकारैःसहार्द्दनेमाःस्वदेहेमैःसहवर्तमानाः पुत्रयोर्मिथ्यासःसमतेयोतत्रा

रामप्रणेतामुनिराजपुत्रमर्णवतत्रानवदप्रमेयः॥मध्येचगत्वासचकुर्द्दनृपोहेलाविकारैःसविदुंवितांगैः॥२४॥ससत्यनाम
मथकेशवंचपार्थंसुभद्रांचबलंचदेवं॥देवंतयारेवतराजपुत्रीसंदृश्यसंदृश्यमहाहासधीमान्॥२५॥ताहासयामाससुधैप
पुत्रास्तैस्तैरुपायैःपरिहासशीलः॥चेष्टानुकारैर्हसितानुकारैर्लीलानुकारैरपरश्चधीमान्॥२६॥स्वानापितंकिंचिदिदोप
जस्त्रनादातिनादान्भगवान्मुमोच॥हसन्निहासांस्यजहासहर्षाद्धसागमेकृष्णविनोदनार्थं॥२७॥कृष्णाज्ञयासातिशा
यान्तत्रयथानुरूपाणिददुर्धवस्य॥रत्नानिवस्त्राणिचरूपवंतिजगत्प्रधानानिनदेवसूनो॥२८॥माल्यानिवस्त्रगंसि
मुदावानिसंतानिदामान्यतिमुक्तकानि॥संवृत्तकान्यप्यनयंस्तदानीरदुहरेरिंगितकालतज्ञा॥२९॥रासावसानेतथगद्य
हस्तेमहामुनिंनारदमप्रमेयं॥पपातकृष्णोभगवान्समुद्रेसात्राजितीवाक्तुनमेवचाथ॥३०॥उवाचवामेयपराक्र
मोयशैन्येयमाषसंहसन्प्रयुश्चीः॥द्विधाकृत्वास्यापततोस्मनृत्वाक्राडांजलेनोस्तुसहांगनाभि॥३१॥सरेवतीकोस्तुभने
द्दनेताप्रुग्रामदायाश्वसदोद्धनेमाः॥नैमादमेवास्यबलात्मजाश्वमत्स्यक्रिणःसंतुसमुद्रतोये॥३२॥स्वाज्ञापयामासततः
समुद्रंकृष्णःक्षितिप्रांजलिनम्रतानः॥सुगंधतोयोभवमृष्टतोयस्तपानवग्राहविवर्जितश्च॥३३॥दत्वाचरत्नविभूषितास्तु
सावैलिकान्नूरपयरुसाय॥मनोनुकृष्णैचयलस्ययत्रस्पस्पविज्ञास्यसिमस्मंगावात्॥३४॥
र्यः॥चेविकातारसंबंधिनायस्तुतापाद

[illegible]

हरि
३२५ विन्नस्वविन्नद्विधारयेत्स्वयं ॥ काजाऽमन्नरकं ॥ मैरेयाद्योमघनेद्यः मैरेयमत्र गौडा सुरापेया निषेधान्माध्वीकसुरामधुपुष्पसंभ
नवत्वपेयोप्यथचेष्टपेयो जनस्य सर्वस्य मनोनुकूलः ॥ वैडूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा नवेनुमस्त्रास्त्वपिसोम्यरूपाः ॥ २५॥
विन्नस्वचकमलोत्पलानि सुगंधसुस्पर्शरसैः समानि ॥ षष्ठोदजुष्टानि मनोहराणि काजाजवर्णस्य समन्वितानि ॥ २६॥ मैरे
यमाध्वीकसुरासवानां कुंभाश्च पूर्णास्त्वपयस्वतो मे ॥ जांबूनदं पाननिमित्तमेषां पात्रे य पुष्टं ददस्वनेमाः ॥ २७॥ पुष्प
च येवासितसानतोये नवाप्रमत्त्रस्वलुतोयरात्रो ॥ यथाच्यलीकं नम्नवेद्यदुनां सत्रीजनानौ कुरुतस्त्र यत्नः ॥ २८॥ इती
दमुक्तभगवान्समुद्रं ततः प्रविक्रीडसहार्जुनेन ॥ सिषेव पूर्वं नृपनारदेन साश्राजितीकृष्णमुखेंगितज्ञा ॥ २९॥ ततो
मदावक्षितचारुदेहः ययातरामः सलीलेसलीलं ॥ साकारमालंबकेरक्रा विलासमेषास्तु नेमा हरिमस्युपेता ॥ ३०॥ क्री
डाभिरामा निशाभेन्नुकायाः वैचित्रवस्त्राभरणाश्च मत्ताः ॥ संतानमाल्योवृतकंवदेशा वियेपि पत्न्यः कृतचारुचिह्ना ॥ ३१॥ राम
विलिप्तगात्राजलयंत्रहस्ता गीतानितहेज्ञानजाशया निस्वरोपपन्नान्यथ गायमानाः ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि ॥ ३२॥ ना ३२५
नास्वराणिप्रियवाद्यघोषा सहासशोभिन्ति दिवालयानि ॥ कृत्स्नाततयावेशवधूचतानि स्त्राकाशगंगाजलवाद्यताया ॥ ३३॥
सदायुवत्यो मदनेकचित्ता व्यवारयंस्ता जलदुर्दराख्य ॥ वाद्यानुरूपं जतिरेचहृष्टाकुशेशयाकोशविशालनेत्रा ॥ ३४॥

वा ॥ चासवस्त्रानादिसंभवक स्वतोये स्वजलोपरिस्थपयेत्य त्रनन्तुस्वमार्षयपु पिबेयुः वमलीकमनलायंसाकारेत्राकारः
कामं गितेतेनसहयपास्यानय ॥ ~

DR. BHAU DAJI
MEMORIAL

जलदुर्दरान्जलवाद्यविशेषान् कुशेशयाकोशकमलकर्णिकाथापाडोमुकुटं भूषणामिवचाभूषणेत्वगंधाद्रिहितानिमुख्या

कुशेशयापाडविभूषिताश्चकुशेशयानीरविबोधितानि ॥ यदुश्रियंताः सुखारुमुख्यः स्निग्धश्चचंद्रैः सकलैंदुकल्पे ॥ ३५॥
रराजेछत्रशः समुद्रः यदृच्छयादैवविधानतो वा ॥ चंद्रोयथाचंद्रसहस्रकांतःसिमुद्रमेघसराजराजराजन् ॥ ३६॥ ज्ञातृज्ञ
दास्ताःप्रजयासिरामः सोहामिनिर्मिलइवांबुनाथो ॥ वेदाप्यमानोनन्नमावमेघ नारायणश्चैवसनारदश्च ॥ ३७॥ सिषे
चपत्नी कृतवारुविलवजेच पत्नी कृतचारुविले ॥ हस्तप्रयुक्तैर्जलयंत्रकैश्च प्रहृष्टरूपाः सिषिचुस्तदानीं ॥ ३८॥ रागोद्धता
वारुणिमंडमत्ताः सेकर्षणाधोक्षजदेवपत्न्यः ॥ आरक्तनेत्रांतजमुक्तिसक्ताः स्त्रोणांसमर्दंपुरुषायमाणः ॥ ३९॥ तेनोप
रेमुश्चिर चनेमामानेवद्वेतौ मदनेमदे च ॥ अतिप्रसंगं तु विचिंत्य कृष्णस्ता वारयामास रथांगपाणिः ॥ ४०॥ स्वयं निवृत्तौ
जलवाद्यशौङ्ः सनारदः पार्थसहायवांश्च ॥ कृष्णेंगितज्ञा जलयुद्धसंगा द्भेमा निवृत्ता हृदमानिनो पि ॥ ४१॥ नित्यं तयानेदक
राप्रियाणांप्रियाश्चतेषाननतु प्रतीता ॥ नतावसाने भगवानुपेंद्रस्तस्माजलध्रीमानथतोयसंगान् ॥ ४२॥ उत्तीर्यतोयाद
नुकूललेपं जग्राहरलामुनिसत्तमाय ॥ उपेंद्रमुत्तीर्णमथो समीक्ष्य हृष्टाम्नेमा हितेन सजुरेवतोयं ॥ ४३॥ विनक्तगात्रास्त्व
थापानन्नभिकृष्णासनयातियुरप्रमेया ॥ यथानुपूर्व्याच विपश्च यन्रपं सियोगाम्भ्रतदोपविष्टं ॥ ४४॥

नियासांताः पत्न्येणकृत्रस्थितो वजे भिषवेमपर्यः ॥ सेवनलतेभ्रेमानोपरेयुः कौडेनतम्रजुः विवक्तगात्रास्तुद्ववपुषः विन
क्तगात्रावाइति पावेचेदनाद्यनुलिम्पवपवाः ॥ वा ॥

यत्रयत्रियोगायदनुष्ठिताः प्रतीताः प्रख्याताः यथानुकूलं यथाहितं फलप्रभावात् आम्लिकं अम्लतायेषु तानि॥ चुक्रोत्तरेण चुक्रं तो
धिकेन सूदाः सूपकाराः सूपा इतिवा पाठः निष्टतसूत्रमारोप्य निष्टप्तमित्यर्थः सुस्विन्नसूत्रमारोप्य स्विन्नानित्यर्थः॥ वृत्ताम्लेन
प्रवेतेनसाद्विपौरोगवो भक्ष्यासूदो अक्रमेणउपजह्नुः परिवेषणं चक्रुः पावराणि पुष्टानि भावलुग्नानि रुचकानि पर्णासकुवेर

श्वानानिवाराबुनुनुः प्रतीताः पृथुश्रयेयातिपयानुकूलं॥ मांसानिपक्वानिफलाम्लिकानिचुक्रोत्तरेण यच्च दाडिमेन॥४५॥
निष्टप्तसूत्राणि एकत्रान्यसूत्रे स्वतंत्रो पजह्नुः सूचुयोयसूदाः॥ सुस्विन्नसूत्रानमहिषांश्च बालान्स्थूलान्सुनिष्टप्तघृतावसिक्ता
न्॥४६॥ वृत्ताम्लसौवर्चलघुक्तपूर्णान्यौरोगवोक्ता नुपजह्नुरेषां॥ पौरोगवोक्त्या विधिनामृगाणां मांसानि सिद्धानि चपीवरा
णि॥४७॥ नानाप्रकाराण्युपजह्नुरेषां मृष्टानिपक्वानिचचुक्रचूतैः॥ पार्श्वानिचान्यैःसकलानितत्रदत्तुपकृतानिचघृतोक्षितानि
४८॥ सामुद्रचूर्णैर्विचूर्णितानिचूर्णेनि पृष्टेनसमारिचेन॥ समूलकैर्दाडिममातुलिंगैः पर्णासहिंग्वार्द्रकभूस्तृणैश्च ४९
तदोपदंशैः सुमुखोत्तरैस्तैः पानानि हृष्टाः पपुरप्रमेयाः॥ कट्टांकट्टैर्बहुभिः पदार्थैः स्निग्धघृताम्लसौवर्चलतैलसिक्तैः॥५०॥
मैरेयमाध्वीकसुरासवांस्ते पपुः प्रियाभिः परिवार्यमाणाः॥ श्वेतेन युक्तानपिशोणितेन भक्ष्यान्सुगंधाँल्लवणान्वितांश्च ५१
आर्द्रकिणान्घृतपूर्णकांश्च नानाप्रकारानपि खाडवांश्चाप्यन्॥ अपानपाश्चोद्धवभोजमिश्राः शाकैश्च सूपैश्च बहुप्रका
रैः॥५२॥
कंन्स्नपूर्णशाकभेदः उपदेशपानपात्रे कल्हाकःकटुरकः तदुक्तंकाष्टसूत्राणि येषुतैः आर्द्रकैर्निराय विशे
षानमहिषीदुग्धसिक्तानपानपाश्चमेषसादिपानाः॥ पानमित्युपलक्षणं मांसादेः॥ ७॥

पारनालान्कांजिकाः पाजवापुकपर्दनिर्मितपात्रेषु स्वादन् स्वसादन्पट्टग्रामः स्थानानि मेदापेयं रागाणां तेर्थः समाधिः विशेषकाः॥
पतनत्यास्यांतानि चमध्यस्थुदनिर्गोडुमिश्रमातिहूपाद्द्व्यासकंवकुभिः स्वाभिः सदनत्वंकत्वासकमितिपाठे कन्यरिस्यवाम
विशेषाजग्राहेति विपरिणामध्यक्रियासंबंधः वशाघोषेणसहयथास्यात्तथा पार्थस्तु मद्रंगाधान् जग्राहेत्यनुषंगः अपरांश्चवा
पान्वरामराजगृहुरिति विवेकः आसारितांत इति नरता मुनियनुविधमासारितेनृत्यविधानुपदंदेशप्रयमेननर्तकाप्रवेशः

पिपेश्चदधापयसा च वीराः स्विन्नानिराजन्बहूननुजः प्रहृष्टाः॥ तथारनालांश्च बहुप्रकारान्ययुसुगंधानपापानवापु॥५३॥ शृतेप
पः शर्करयावयुक्तं फलप्रकाराँश्च बहुंश्चखादन्॥ तृप्ताः प्रहृताः पुनरेव वीरास्ते नैममुख्याविनिर्ताः सहस्त्रियाः॥५४॥ गीतानि रम्या
णि जगुः प्रहृष्टाः कांताभिनीतानिमनोहराणि॥ आज्ञापयामास ततः समस्तान्निष्टिप्रहृष्टो भगवानुपेंद्रः॥५५॥ छालिक्यगेयं ब
हुसंविधानं यदेवगांधर्वमुदाहरंति॥ जग्राहवीणामथ नारदस्तु षड्ग्रामरागादिसमाधियुक्तं॥५६॥ हल्लीसकं तु स्वयमे
व कृष्णः सवंशघोषं नरदेव पार्थः॥ मृदंगवाद्यान्यपरांश्च वाद्यान्वराप्सरास्ताजगृहुःप्रतीताः ५७॥ आसारितांतां च तत
प्रतीतां समेत्य रितास्माभिनयार्थतज्ज्ञाः॥ तथाभिनीतेवरगात्रयष्ट्या तुतोषरामश्च जनार्दनश्च॥५८॥ अथोर्वशी चारुवि
शालनेत्रा हेमा यराजन्यमिश्रकेशी॥ तिलोत्तमा चाप्यथमेनका च एतास्तथान्याश्च हरिप्रियार्थं॥५९॥ ७॥

ततआसारितार्थानित्यर्थः नार्यस्ततस्ता जानुगतास्तां गाढरणं ततः॥ पिंडा देवनाचिडरूपेणान्तिरं चतुर्थानि मारेषु कं गाबंग
णवनर्तकाप्रवेशोपिनरतस्यानुमतः तदेतेरनानर्तकाउत्थिता प्रविष्टा पदतः सा नदन्निपचतुराआभिनीतेषु भित्नपेकृते द्वि
तीया सारेउर्वश्याउच्छ्रितमनुषंगः एवमग्रेपाति रंजायाः परितोपितेनपरितोषणेन॥

हरि०
३२७

तोषयामासेति शेषः तौ बलयोगाश्चेति पदत्रयं वाक्यं तदा तत्रकाहायामगता निःपंचचूडाकौवेरामाहेन्द्राविश्रुतौ बलयोगागवक्षि
राश्चाकृताः वयमेतासोधिकाइति स्वगुणश्चाविकृताइत्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ फलानीत्येकस्तोकोवाक्यं । कृष्णेच्छया मानुषाणाम
नुग्रहायत्रिदिवाद्गानं निछालिक्यं नु विश्वाकृतं फलानि वदे वतो ग्यानिश्चाकृतानि ततः किमत आह ॥ स्थिरमिति पद्युम्नादी

जगुस्तथैवाभिनयं चचक्रुरिष्टेष्टकामे मर्मनसोनुकूलैः ॥ तावासुदेवोप्यनुरक्तचित्तस्तगीतनृत्ताभिनयैरुदारैः । ६० ॥
नरेन्द्रसूनोपरितोषितेन तौ बलयोगाश्च रावेरपराभिः ॥ तदागतानि नवराहतास्तु कृष्णेच्छया मानमयास्तथैव ॥ ६१ ॥
फलानि गंधोनमवंति वाराश्छालिक्यगांधर्वमथाहृतं च ॥ कृष्णेच्छया चत्रिदिवान्देवं त्वनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणाम् ॥ ६२ ॥
स्थिरं चरस्यं हरि तेजसैव प्रयोजयामास सरोकिणीयः ॥ छालिक्यगांधर्वमुदारबुद्धिर्मुनेव तौ बलमथप्रयुक्तम् ॥ ६३ ॥
प्रयोजितं पंचभिरिंद्रतुल्यैश्छालिक्यमिष्टमतते नाराणां ॥ सुतावुहं बुद्धिकरं प्रशस्तं मंगल्यमेवोयतयायशस्यं ॥ ६४ ॥
पुण्यं च पुष्टं सुदयावहं च दुःस्वप्ननाशं परिकीर्त्यमानं ॥ करोति पापं च तथा विहंतिस्तु एव सुरावासवातो नरेन्द्र । ६५
छालिक्यगांधर्वमुदारकीर्त्तिमिनेकिलैकदिवसे सहस्त्रे ॥ चतुर्युगाणां न परे व तौ पततप्रहृता यकुमारजाति ॥ ६६ ॥
गांधर्वजातिस्त्वनया पराप्रदापातयादापशतानि राजन् ॥ विवेदकृष्णस्त्वसनारदस्त्वप्रद्युम्नमुख्येन पतामनुस्मैः ६७

पंचभिः कृष्णरामप्रद्युम्नानिरुद्धसांबैरुद्रः स्वप्ननाशं करोतितथा पंचविहंतिस्तत्रयः ॥ यत्छालिक्यगांधर्वं सुरावास
गतोतत्रतः स्पृष्टवत् चतुर्युगाणां सहस्त्रैकदिवसे मेनेततदेवकुमारजातेजामुख्यागांधर्वभेदाः प्रवृत्ताइति वाक्यार्थः

राम०
३२७

त्वानेतच्छ्रुत्वाल इति पाकः लेशानिधानेमुकुमारजातेगायते निष्ठां समाप्तिं नरा दुःखेन गच्छंति छालिक्यस्य कावार्त्तेत्यर्थः ॥ च

पितातमेतद्विपरे यथावद्बहुदेशमात्राभ्यजनास्तु लोके ॥ जानंति छालिक्यगुणोदयानां तोपं न दानामथवासमुद्रे ॥ ६८ ॥ ज्ञातुं स
मर्थो हि महागिरिं वा फलाग्रतो वा गुणतो यथा पि ॥ शक्येन छालिक्यमृतेन पोनिस्थानि विधानान्यथ मूर्छनास्तु ॥ ६९ पड्ग्राम
रागे पु वृतस्य कार्यं तस्यैकदेशात्त्वयथैव न राजन् ॥ लेशाभिधानं सुकुमारजाति निष्ठां सुदुःखेन नरा प्रयांति ॥ ७० ॥ छालिक्यगां
धर्वगुणोदयेषु ये देवगांधर्वमहर्षिसिद्धा ॥ निष्ठं प्रयांति स्म वे गत्तबुध्वाच्छालिक्यमेवं मधुसूदनेन ॥ ७१ नैमात्तमाने
नरदेववदन्तैलोक्यस्यचानुग्रहकाम्ययेह ॥ गीतं प्रतिष्ठाममरोपमेयं बालायुवानस्त्वत थैव वृद्धा ॥ ७२ ॥ क्रोडेति तेनोभाः
प्रवरोशपवेषु पूर्वं तु बालासमुदाहरंति ॥ वृद्धास्त्वपश्यास्त्वतिमानयंति स्थानेषु नित्यं प्रतिमानयंति ॥ ७३ ॥ मर्त्येषु मर्त्यास्तु
द्वानरवाराः सर्वेशाधर्म्मसमेनुस्मरंत ॥ पुरातनं धर्म्मविधमनतन्ताः प्रातिप्रमाणान्नवृषः प्रमाणं प्रातिप्रमाणानि हसैं
हरानिसेति पुरस्कृत्य तिते दशार्हाः वृष्ण्यंधकापुत्रससाव नुवः विसर्ज्जिता केशिविनाशनेन ॥ ७४ ॥ स्वर्गंगतास्त्वामरसोम
मूलः कृताप्रमाणं मधुकेशसत्त्वो ॥ प्रहृष्टरूपश्चप्रहृष्टरूपा विनोदिता केशिनिसूदनेन ॥ ७५ ॥ इति हरिवंशे भानुमतीह
रणे छालिक्यगांधर्वं नाम ॥ वेशं० ॥ तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणां ॥ छिद्रमासाद्य दुर्बुद्धिर्देवशत्रुर्दुरासदः ॥ १ ॥
नु चत्वारिंशाधिकशततमः ॥ समस्तेपंचचत्वारिंशाके ध्यायेनिरुप्यते ॥ भानुमत्यापहरणं निकुंभस्य तथा वधः १ ॥

हरि० ३२८

भानोर्यदिव विशेषस्य पूर्ववैरं प्रपंचयति भानुरिति प्रस्तुतमाह ॥ भानोरेवेति ॥ भानोरेव च कन्यापुरे महानादः ॥ आर्तरावः सहसा आ
कस्मिकः समुपस्थितः प्रमुषितैः कथं नु तैश्च अंतरे ॥ श्वेतपुरे पुरा रुद्धे अभ्यस्थाधाने निवारे रत्नकोशवात ॥ यदूनां वनक्रीडापर

कन्यां भानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृप ॥ जहारात्मवधाकांक्षी निकुंभो नाम दानवः ॥ २ ॥ अंतर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनं ॥
मायावी मायया राजन् पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३ ॥ भानुर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती ॥ प्रद्युम्नेन हृता वीर वज्रनाभस्तथा हृ
तः ॥ ४ ॥ भानोरेव तथा रत्नं पूर्वमत्यवमरेद्धति ॥ अभ्याधाने दुराधर्षे छिद्रज्ञो दानवाधमः ॥ ५ ॥ कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थित
तस्यां ह्रियंत्यां कन्यायां रुदंत्यां समितिंजयः ॥ ६ ॥ वसुदेवाहुकौ वीरौ दंशितौ निर्गमावुभौ ॥ आर्तनादमुपाश्रित्य भानोः कन्यापुरे तदा ॥ ७
न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशाते पकारिणं ॥ तथैव दंशितौ यातौ यत्र कृष्णो महाबलः ॥ ८ ॥ श्रुतार्थः स विमानं तु तदारुरोह जनार्दन ॥ पा
र्थेन सहितस्तात स नागशत्रुमरिंदम ॥ ९ ॥ रथेन तमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजं ॥ ततो निगच्छ द्वारं संदिदेश च काश्यपं ॥ १० ॥ व
ज्रनगरमार्यां तं निकुंभं ररोध दुर्जयं ॥ पार्थकृष्णौ महात्मानौ वासवदत्तुरंगमौ ॥ ११ ॥ प्रद्युम्नश्च महातेजा मायिनं प्रवरो नृप ॥ नि
कुंभस्तु तथा तान् दृष्ट्वा त्रिधात्मानमथाकरोत् ॥ १२ ॥ तान्सर्वान्योधयामास निकुंभः प्रहसन्निव ॥ बहुकंटकानि गुर्वाणि गदानि निरम
रोपमः ॥ १३

तान्तत्कृतानि विचित्रमित्याह ॥ छिद्रज्ञ इति ॥ अवरोधे संशप्तान्त्यर्थानः अवसरे दानवाधमो निकुंभश्छिद्रज्ञान्वेषी जायया वा
न परोन्वसमिति तिष्ठस्येव कुश्चरणेषु ह्रास्कोपवने इति साहस्री कोवा क्वहिं यंत्रां ह्रियमाणायां विज्ञानतर्हि किं साभान्तेता स्तं
निमादितान्दानवान्तान्कृष्णादीन् ॥ २

भानुमतीं च मर्त्यानां यां निशाम्य सुनिश्वासेनमुमुचुः नागो दृष्टविषेनेव तथा कश्चिदनुर्धरोऽस्माद्य वेदव्यर्थिन अजगर वेष्टितमुष्टं द्व
समेना लब्धहस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप ॥ दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरस्तुतः ॥ १४ ॥ कन्यार्थेन च कृष्णो वा कामो वा न पस्
राम ॥ निर्दयं प्रहरेत्तस्मिन् निकुंभे च महासुरे ॥ १५ ॥ समर्थास्ते महात्मानः शत्रुं हंतुं दुरासदं ॥ निशाम्य सुनरपतेदया नारायणा द्वि
ता ॥ १६ ॥ श्रेष्ठो धनुष्मतां पार्थः सर्वथा कुशलो युधि ॥ नागेष्टः निधिनौ दैत्येश रूपे भ्याजयानह ॥ १७ ॥ नेतुं वेत स्ति के बाणैर्वि
विधा दानवान्युधि ॥ न कस्मात्कन्यायुक्ता विचिन्त्य च महीपते ॥ १८ ॥ ततः स कन्यया सार्धं तत्रैवांतरधीयत ॥ आसुरीमा
श्रितो मायां भेचनिवे निकंबनः ॥ तं कृष्णो रुक्मिणीर्यश्च पृष्ठतोनुययुस्तदा ॥ हारीतश्राकुन्तो मूत्तास्तथा वयं महासुरा १९
बन्नामानुगतस्त्वेषा तेवीरैरिमर्दन ॥ गोकर्णस्योपरिष्टात्तु पर्वतस्य महासुरः ॥ २१ ॥ पपात बेलगंगायां पुलिने सह कन्यया
न देवानासुरस्यापि ले पर्यंति तपोधना ॥ २२ ॥ गोकर्णतेजसा गुप्तं महादेवस्य भारत ॥ एतदंतरमासाद्य प्रद्युम्नः शौप्रवि
क्रमः ॥ २३ ॥ कन्यां भानुमतीं सोमोऽजग्राह रणदुर्जयः ॥ असुरसारितो राजन् कृष्णात्तां निशितैः शरैः ॥ २४ ॥ त्यक्त्वा योत्तर
गोकर्णं निकुंभो दक्षिणां दिशं ॥ जगाम दृष्टतो ज्ञातो कृष्णो नासंगतो तदा ॥ २५ ॥ विवेश षट्पुरं चैव ज्ञातीनामालयं तदा ॥
न च वीरो गुहाद्वारि कृष्णो राजेंनदो षत्तु ॥ २६ ॥ रौक्मिणेयोपि कृष्णेन संदिष्टो द्वारकापुरीं ॥ अनयज्ञानुवनयां प्रहृष्टेना
तरात्मना ॥ २७ ॥ व ॥
योगविशेषादजगरमेवहंतिनत्तुकमेलकं तदत्तेकृष्णः प्रमुखः जघ्नुरिति क्रियापरिणामेन्यनुष्
गः दृष्टो विवह्नाताबेवानुरित्सर्थः ॥ अरिमर्दनोपि मम भेमः प्रद्युम्नः ॥ व ॥

राम ३२८

हरि॰
३२८

अभिसृत्य च निमुखमागत्य॥ इयेष हंतुं चकारः॥ इषिता वासिता युध्यवतां तियावत्॥ ३॥

नयित्वा चापयेयो वारः षट् पुरे दानवाकुले॥ दद्दृशे चिगुहाद्दारो कृष्णो भीमपराक्रमो॥ २०॥ उपनुदरि मा कम्प्य षट्पुरस्य महाव
लो॥ कृष्णो प्रद्युम्नसहितो निकुंभवधकांक्षिणौ॥ २०॥ ततोनंतरमेतस्मा दिलाद तिबलस्तदा॥ नाजगाम बली योद्धुं निकुं
भो भीमविक्रमः॥ ३०॥ तस्य निर्गच्छितस्तस्मा द्विजात्या योविशांपते॥ दरोघमसर्वतो मार्गं शूरे गांडीवनिसृते॥ ३१॥ सोभिसृत्य
गदां घोरामुद्यम्य बहुकंटकां॥ शिरस्यताडयत्पार्थं निकुंभो बलिनां वरः॥ ३२॥ गदया निहते पार्थे रक्षंवमतिमुह्यति॥ हृ
सिता वासुरी हृष्टेमु मुमानौ सुताहितो॥ ३३॥ अभिद्रुरावणो विंदोनां कुंतं क्रोधमूर्छितं॥ कौमोदकी समुद्यम्य गदपूर्वो
द्भवो गदां॥ ३४॥ तावन्योन्यं दुराधर्षौ गर्जंतावभिपेततुः॥ ऐरावणागतो शाक्रः सर्वदेवगणै सह॥ ३५॥ ददृशे परतिन्मया
युद्ध घोरे देवासुरोत्तरा॥ हर्षादेवा ददृशा केशा चित्रं युद्धे ररिंदम॥ ३६॥ इयेषदानवान्हंतुं देवानां हितकाम्यया॥ समंडलानि
चित्राणि दर्शयामास केशवः॥ ३७॥ कौमोदकी महावाहुजालयन्युद्धकोविदः॥ तथैवासुरमुख्योपि गदां तां बहुकंटकां॥ ३८॥ नि
हत्य भामयातोपमंडलानि चचार ह॥ कृष्णो विवाजितो हृष्टो ताविव कुंजरो॥ ३९॥ इषंतानरमासा य कृष्णो शालाइ किंचिदिवि॥ अ
जघान निकुंभस्तु गदया गदपूर्वजः॥ ४०॥ स्पृष्ठा श्वधेयया पूरनादमुक्ता तिरा रुणः॥ तत्कालमेव कृष्णोपि भ्रामयिता महागदां॥
४१॥ निकुंभमूर्द्धनि तदा पातयामास भारत॥ अवष्टभ्य मुकुंदस्तु हरिः कौमोदकीं गदां॥ ४२॥ नस्तोजगत्कृष्णमानमुमो
यतितक्षितो =

अवष्टभ्येति रिपूतकर्षिस्याघयितुं आत्मेच्छयेति व स्मारणा तान्ततस्तारां परिप्लते॥ वीरस्तत्र र रुद्रपतितं नदनवान् विदितः कत्रीवि
दाहान्तं जगत्पूर्वं तत्कालमनवत्तदा॥ ४३॥ तथागते वासुदेवे नरदेव महात्मनि॥ आकाशगंगातोयेन शीतेन च सुगंधिना
॥४४॥ शिषेचामृतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयं॥ नूनमास्य स्तया कृष्णस्तथा च कैसुरोत्तमः॥ कोहि शक्तो महात्मानं युद्धे मोदयितुं ह
रिः॥ कृष्णप्रत्यागतः प्राणश्चक्रमुद्यम्य नारत॥ ४६॥ प्रतिष्ठेतिदुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः॥ निकुंभो प्यतिमायावी उत्पपात
दुरासदः॥ ४७॥ शरीरं तत्परित्यज्य नं तत्वुवे तिकेशवः॥ मुमर्षतिमत्तो वाय मितिमत्वा जनार्दन॥ ४८॥ ररक्षस्मरमाणो यथा
रो वारं ततं विभो॥ अथ प्रद्युम्नकौंतेयवागतो जघ्नेव तं तो॥ ४९॥ स्थितौ नारायणस्या से निकुंभवधनिश्चितौ॥ प्रद्युम्नोप
यमायावी विदितः कृष्णमब्रवीत्॥ ५०॥ निकुंभस्तान नास्तत्र गतकाम्यमदुर्मति॥ प्रद्युम्नो नैवमुक्तेतु तत्र नाशकलेवरं॥ ५१॥
प्रजहौ माधवस्तत्र भगवानर्जुनेन सह प्रभु॥ तदा युतसहस्त्राणि निकुंभानां जनाधिप॥ ५२॥ ददृशुस्तेतथा वीरक्षितो दिवसस्य
त॥ सहस्त्राण्येव कृष्णं तु तथा पार्थमरिंदम॥ ५३॥ रौक्मिणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत्॥ पांडवस्य धनुके चितेकेचिदस्य
महाशरान्॥ ५४॥ अन्ये स्पृजगृहुर्देत्या वन्ये पादौ महासुरा॥ एवं जगृहुस्ते वीरमगमंस्ते विहायसि॥ ५५॥ पार्थानामपि के
घ्मतु गृहीतो नोतदाभवत्॥ नांतंदद्दृशुः कृष्णस्य कालिश्वरिपुनाशनो॥ ५६॥
कः वेत्से चेत्यर्थः॥ विहितो विद्वान्वित॥ इतोज्ञानादनंतरम प्रवदेति खंडयित्वा आरभ्या॥ \

हरि॰ कुलवतीचपजं॥व्रतवतामित्याधुनीकःपावः॥७॥

३३ विछिद्यतेशरैर्विरोनिकुंभपार्थवार्जितौ॥एकैकस्तुद्विधाछिन्नोद्वेधाभवतिभारत॥५७॥दिव्यज्ञानस्तथाकृष्णोभगवाननुदृष्टवा
न्॥निकुंभस्ततत्रापिदृदर्शमधुसूदन॥५८॥स्पष्टारंसर्वमायानांहंतारंफाल्गुनस्यच॥सचक्रेणशिरस्तस्यचकर्तासुरसूदन
५९॥पश्यतांसर्वभूतानांभूतभव्यभवोद्भविः॥समुत्क्षिप्तफाल्गुनेराजंछिन्नेशिरसिभारत॥६०॥पपातासुरमुख्योयछिन्नमूलइवद्रु
मः॥अथाकाशगतंपार्थंपतमानंविहायसः६१॥कृष्णवाक्येजनेग्राहकार्ष्णिर्वियतिमानद॥निकुंभेपतितेभूमौसमाश्वास्यधनं
जयं॥६२॥जगामद्वारकांदेवीपार्थेनामससमन्वितः॥समियायाद्दशार्हेश्चद्वारकांमुदितोविभुः॥६३॥नारदंचमहात्मानंववंदेय
दुनंदनं॥नारदोथमहातेजामानुयादवमब्रवीत्॥६४॥भानुमाकार्षमिन्युत्वंत्वंश्रुतोभोमनंदन॥क्रीडंत्योरैवतोद्याने
वसिकुपितोनया॥६५॥मशशापततोरोषान्मुनिर्दुर्हिनरंतवा॥अतिदुर्जिलितेकन्यारात्रौहस्तंगमिष्यति॥६६॥स्तुतार्थेतिम
यासार्द्धमुनिभिःसप्रसादितः॥बालाकुलवतीकन्याभवनागसमिमामुने॥६७॥सभवानसिधर्मज्ञंकथंधर्मज्ञतांवरः॥अनुवि
धविधस्त्रात्रवयंविज्ञापयेमहे॥६८॥अस्माभिरेवमुक्तस्तुदुर्वासाभैमनंदन॥उवाचाथोमुरोभूत्वामुहूर्तंकृपयान्वितः६९
यद्वोचमहंवाक्यंतत्रयातदन्यथा॥रेपुहस्तमत्रपत्रपैदिगमिष्यतिनसंशयः॥७०॥अहृषितानुधर्मेणभर्तारमुपलप्स्यति
बहुपुत्राबहुधनासुभगाचभविष्यति॥७१॥सुगंधागंधावसदाकुमारीचपुनःपुनः॥नचशोकमिमंघोरंतत्रंगमिष्यति
७२

अवितेकुलेप्रस्थापितेषभिरेवा॥इतिसप्तचत्वारिंशकतमः॥अध्यायेतत्रचत्वारिंशाताधिकशतेसुने॥उक्तानुवादेनाऽदृष्टत्रनावल्याः
कथानृपः॥पूर्वमायादेभानुवज्रनाभस्यकन्याप्रभावतीप्रद्युम्नेनाहतवज्रेनाभस्यहृत्इतिपूर्ववैरमनुस्मरन्निकुंभोभानु
एवंभानुमतीवीरसहदेवायदीयतां॥अहृधानःसशूरश्चधर्मज्ञोजश्चपांडवः॥७३॥ततोभानुमतींभानुर्ददौमाद्रीसुतायवै॥
सहदेवायधर्मात्मानारदस्यवचःस्मरन्॥७४॥आनीतःसहदेवश्चप्रेषितश्चकृपाणिनः॥विवाहेचतदावृत्तेसभायपुरपुंग
वः७५॥इमंकृत्स्नस्यविजयंयःपठेच्छृणुयादथ॥विजयंसर्वकृतेपुश्रद्धानोलभेन्नरः॥७६॥इतिखिलेपुहरिवंशेभानुम
तीहरणंसमाप्तं॥जनमेजयउ०॥भानुमत्यापहरणंविजयंकेशवस्यच॥श्रावित्यानघनंचैवदेवलोकान्महामुने॥१॥
क्राडंचसागरेद्विप्राणांहस्तिनामतितेजसां॥अशेषपरमार्थमुनेधर्मज्ञतांवरः॥२॥वज्रनाभवधंनिकुंभवधकारणे
॥तन्मेकौतुहलंश्रोतुंप्रसादाद्भवतोमुने॥३॥वैशंपायनउ०॥हंततेवर्णयिष्यामिवज्रनाभवधंनृप॥विजयंचैवकामस्यशां
बस्यैवस्यभारत॥४॥मेरौसानौनरपतेमेरुश्चानुमहासुरे॥वज्रनाभइतिख्यातनिश्चितस्समतिंजयः॥५॥तस्यतुष्टोम
हातेजाब्रह्मलोकपितामह॥वरेणछंदयामासतपसापरितोषितः॥६॥अवध्यत्वंसदेवैर्मावज्रेदानवसत्तम॥पुरंवज्र
पुरंचैवसर्वरत्नमयंशुभे॥७॥स्वच्छंदेनप्रवेशंचनवायोरपिभारत॥अचिंत्यतेनकामेननमुपपन्नेनराधिप॥८॥
मनोहत्वानिसु
कृतन्मनसिनिधायोक्तानुवादेनजनमेजयःपृच्छति॥भानुमत्याश्चितत्रेणप्रश्नोत्तरंवक्तुमुपक्रमतेतेतिसानुकंपसंबोधनं

ह राम ३३०

महानगरस्य पार्श्वतः ततोऽन्यतरसमृद्धिनगरं शाल्वानगरं चतुर्दिशं संवाद॥ शालानगराणां समीपे कृष्णश्यामाः तेषां उपयुक्तारस्
शाल्वानगरमुख्यानां संवाहानां शतानि च॥ नगरस्याप्रमेयस्य समंता जनमेजय॥१०॥ तथा तद्वज्रनस्य वरदानेन भारत॥ उवा
स वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः॥११॥ कोटिशो वरलब्धेन तम सुरा परिवार्यते॥ उपवज्रपुरे राजन्संवादे पुत्रयेव च॥१२॥ शा
ल्वानगरमुख्येषु रम्येषु चैव नराधिप॥ हृष्टपुष्टप्रमुदितान् पदेवस्य शासच॥१३॥ वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः॥ पुर
स्थ चात्मनस्थैव जगद्बाधितुमुद्यत॥१४॥ महेंद्रमब्रवीत्क्रुत्वा देवस्य शासनं लोकविनाशपतेः॥ अहमीशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पा
कशासन॥१४॥ अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर॥ सामान्यं हि जगत्कृत्स्नं काश्यपानां महात्मनां॥१५॥ स बृहस्पतिना सार्द्धं
मंत्रयित्वा सुरेश्वरः॥ वज्रनाभं सुरश्रेष्ठो वाच कुरुत्वे शासन॥१६॥ सत्रे संदीक्षितः सोऽस्य कश्यपेन पिता मुनि॥ तस्मिन्वृत्ते यथान्या
यं तथा सद्धिकरिष्यति॥१७॥ ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत्॥ यथोक्तं देवराजेन तमुवाच स कश्यप॥१८॥ सत्रेवृ
त्ते करिष्यामि तथा न्यायं भविष्यति॥ त्वं तु वज्रपुरे पुत्र वस सम्यक् समाश्रितः॥१९॥ एवमुक्ते वज्रनाभ स्वमेव नगरं गतः॥ महे
द्रोऽपि ययौ देवं द्वारकां हारमालिनीं॥२०॥ गत्वा चावेदितो देवो वासुदेवमथाब्रवीत्॥ वज्रनाभस्य वृत्तांतं तमुवाच जनार्दनः॥ श
शोरेरुपस्थितो देव वाजिमेधो महाक्रतुः॥ तस्मिन्वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वासव॥२२॥ तत्रोपायः प्रवेशे तु चिंतयावेस
मागतः॥ न निच्छया प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो॥२३॥ ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः॥ वाजिमेधे च संप्राप्ते वासु
देवस्य भारत॥२४॥ छ॥ ८ ये: संवाहनां सैन्यसमुहानां सौरे वसुदेवस्य सत्कृतशोभन सेवकमादो चरन्॥

भावेन विना वनया॥ उत्पादितस्य एव कल्पितस्य पर्वणि पुपर्वसु॥ धार्त्तराष्ट्रान् मितेन तरान्॥ छ॥

तस्मिन्यज्ञे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुरोत्तम॥ चिंतयामास तो वीरौ देवराज मुत वज्री॥२५॥ तत्र यज्ञे वर्त्तमाने सुनाट्येन नटस्तदा॥
महर्षींस्तोषयामास भद्रनामेति नामतः॥२६॥ तं वरेण मुनिश्रेष्ठ छंदयामास सुरात्मवान्॥ स वव्रे तु नरो भद्रो वरं देवस्वरोपम२७
देवेंद्र कृष्णछंदेन सरस्वत्या प्रचोदितः॥ प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठान् सवमेधे समागतान्॥२८॥ नट उवाच॥ भोज्यो द्विजानां सर्वेषां
भवेयं मुनिसत्तमः॥ सप्तद्वीपां च पृथिवीं विचरेय मिमां महं॥२९॥ प्रसिद्धाकाशगमनः सत्कुर्वस्व विशेषतः॥ अवध्यः सर्व
भूतानां स्थावराये च जंगमाः॥३०॥ यस्य यस्य विवेष्टणम् प्रविशामहं स्व च॥ मृतस्य जीवतो वापि भावे नान्यादितस्य वा॥३१॥ सर्व
यस्त्वा वदशास्त्वाजरारोगविवर्जितः॥ तुष्येयुर्मुनयो नित्यमन्ये च सम सर्वदा॥३२॥ एवमस्त्विति सप्रोक्तो ब्राह्मणो नृपतेनय
सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्यटत्यमरोपम॥३३॥ पुराणि दानवेंद्राणामुत्तरांश्च कुरूंस्तदा॥ भद्राश्वान् केतुमालांश्च कालाम्रद्वीपमेव
च॥३४॥ पर्वणीषु तु सर्वासु हारको यदुमंडितः॥ आयाति वरदस्य जीकवा रमदानरः३५ ततो दैत्यान्धार्त्तराष्ट्रान्देवलोकनिवासि
नः॥ उवाच नगवोह्यकः स्थित्वा पिता सुरेश्वरः॥३६॥ भवंतो भ्रातरोऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः॥ विमानवाहा देवानां सुकृतानां त
थैव च॥३७॥ देवानामस्ति कर्त्तव्यं कार्यं शत्रुविघातितः॥ तत्कर्त्तव्यं न मस्ये तिभेतमो वक्तयं च नः॥३८॥ न कुर्वतां देवताज्ञा
मुद्यो देवस्यतेऽपि॥ सर्वत्राप्रतिषिद्धो वो गमने दैत्यसत्रे सेमा॥३९॥ गत्वा प्रवेश्य मन्यैषां वज्रनाभपुरोत्तमं॥ हंसोतेपुर वा
पी पु चरध्वमुचितेह वि॥४०॥ तस्यास्ति कन्या रत्नं वै त्रैलोक्याविश्रायं विनुः॥ नाम्ना प्रभावती नाम चंद्रा भवेः प्रभावती॥

हैमवत्याः पार्वत्याः समाधिना सावधानेन तेन पर्यवितष्ठेउद्देत् ॥ इति हरिवंशे ट्राइति वज्रनाभे वज्रसंबोधिन्युपाख्याने हंसभावो एण प्रस्त
याञ्जावोवार्षः कथं नृते प्रद्युम्नोत्तरे प्रद्युम्नचतुःउपरितस्याप्रधानतातयातस्मिन् ॥ ॥ इति अष्टचत्वारिंश॥ अध्यायेन वच

वरदानेन सा लब्ध्वा मात्रा किलवरानन ॥ हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतं ॥४२॥ स्वयंवरश्च सा कन्या बंधुभिस्त्वापिता स
ती ॥ आत्मेच्छया वरं हंसा वरयिष्यति शोभना ॥४३॥ तत्र बद्धि गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥ सद्भूताः कुलरूपस्वगुणा यस्य व
यसस्तथा ॥४४॥ यदा सा रक्तभावानु वज्रनाभसुता सती ॥ तस्याः लकासंशंदेशोनयितव्यसमाधिना ॥४५॥ प्रद्युम्नस्य पुन
स्तस्मादानयध्वं तथैव च ॥ सबुध्या प्रामकालं च संविधेयं हितं मम ॥४६॥ नेतव्यक प्रसादश्च कर्तव्यस्तत्र सर्वथा ॥ तथा तेषा
गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥४७॥ यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेस्थिरं ॥ दूतीतस्यानुदिवसं प्रदेयो मम सर्वथा ॥४८
द्रवत्सा च कृस्यन्तावुभे मम युवां यसः ॥ तावद्यतस्व कर्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ॥४९॥ पर्यविस्त्वेद्दरा रोद्रवज्रनाभसु
तो बुनुः ॥ अवध्यास्ते च देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ॥५०॥ देवपुत्रे हि हतव्याः प्रद्युम्नप्रमुखे युधि ॥ नरैर्दत्तेरस्तस्य वेषमा
स्थायेयाद्वा ॥५१॥ प्रद्युम्नायागमिष्यंति वज्रनाभविनाशनं ॥ एतद्व सर्वकर्तव्यमनंत्रस्वयमेव हि ॥५२॥ प्राप्तकाल
विधानज्ञ अस्माकं प्रियकाम्यया ॥ प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसा कथं वन ॥५३॥ वज्रनाभेसिते तस्य प्रवेशास्त्वनुसर्वथा
इति हरिवंशे वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरे विंशः ॥ तेवासवं वचः श्रुता हंसा वज्रपुरं ययौ ॥ पूर्वोचितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप
तारिशताधिकशतोतरे ॥ प्रद्युम्नस्य प्रभावत्या संबंधघटनोच्यते ॥ हंसा वासवाज्ञां श्रुताय तत्वेवं नस्तराह तेवास ॥'
वेति

शेवेवंशेवद्दाऽति ॥ सुकृतिनां शोननाकृतियेषां तेषां वंशे संवहाः ॥ संवहाः हंसाः कथनीकाञ्चपपानां देवदित्यादिनी ॥ कामेतिहंस

ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वारपक्षिणः ॥ पद्मोत्पलैराहृत्यासु कांचनेः स्पर्शनिक्रमे ॥२॥ तैर्वेनदंतो मधुरं संस्कृता पूर्वं भाषिणः ॥
पूर्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयंति हि ॥३॥ अंतपुरोपभोज्यासु चेरुर्वापीसु ते नृप ॥ दृष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिपिष्टपनिवासिन
४॥ आलपंत सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वरः ॥ सतानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ॥५॥ त्रिपिष्टपेनित्यरता नवंतश्चारुभाषिणः ॥
यदे वेदेश्यवो स्माकं भवद्भिरवगम्यते ॥६॥ आगंतव्यं भाजा नृपादाः स्वमिदं मन्यतां गृहं ॥ विस्रब्धं च प्रवेष्टव्यं त्रिपिष्टपनिवासिनिः
७॥ तेनतथोक्ता शकुनयो वज्रनाभेन भारत ॥ तथेत्युक्ता हि विविशुर्दानवेंद्रनिवेशनं ॥८॥ चक्रुः परिचयं ते च देवकार्यमपेक्षया ॥
मानुषालापिनस्ते तु कथा श्चक्रुः पृथग्विधाः ॥९॥ वंशेषु वहा काश्यपानां सर्वकल्याणभागिनां ॥ स्त्रियोरेमुविशेषेण ः शृणुवं ॥
त्यः संगता कथा ॥१०॥ ततो विचरतां हंसां ददृशुश्चारुहासिनी ॥ प्रभावतीं वरारोहां वज्रनाभसुतां तदा ॥११॥ सा तां कदाचि
त्पपृच्छ वज्रनाभसुतां सखी ॥ विस्रंभिता दृष्टपूर्वा कैरस्यानक शतिवरा ॥१२॥ त्रैलोक्यसुंदरीं वैधिवतामहं हि प्रभावती ॥ रू
पशीलगुणैर्देविकिंचिताव ऋतु रपह्या ॥१३॥ अतिक्रामति ते भीरु यौवनं चारुहासिनि ॥ यद्दतिते पुनर्नैतिगतं स्त्रोतइवांभसः
१४॥ कामोपभोगतुल्याहि रतिर्देवन विद्यते ॥ स्त्रीणां जगति कल्याणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥१५॥ प्रभावत्या माह हे देवा स्त्रीणां
श्चोपभोगतुल्या इष्टजनोपभोगतुल्या रितिः क्रीडाश्रमानविद्यते यस्मादिष्टजनेन सह क्रीडेवकर्तव्या स्त्रीणां जगतामर्थः ॥ जगता
त्वपिपा ॥ म॥८

जघनानिस्त्रियोनितम्बानिस्तनानिवत्रापानमूधोधेनूनांस्तनाधारश्रियावत्॥जगतइति।हेवरेश्रेष्ट।अनेनगेकाममसंगयया
स्मातयाजगतःसारमुद्धृत्यपुत्रोविद्वानइत्यर्थः॥निर्विहितोदकःसोलेसदावारस्तदोत्रसमुद्रावगांभार्यप्रमाणत्वात्तुविमुखो

स्वयंवरेचयस्त्वत्तेपिआसर्वांगिशोभने॥नचकांक्षिहरयमेदेवासुरकुलोद्भवान्॥१६॥व्राङ्गितायांनिमुश्रोणिप्रत्याख्यातास्वयंस्तुवे
रूपशौर्यगुणैर्युक्ताःस्त्वद्दशावकुलस्यहि॥१७॥आगतानेछमेदेविसदृशाकुलरूपयो॥इष्टेष्यतिकिमर्थलोप्रद्युम्नोरुक्मिण्यासुतः
१८॥ऐतेष्वयस्मरूपेणसदृशोपकुलेनवा॥गुणैसर्वाकृसर्वांगिशौर्यणाध्यवयवातुत्र॥१९॥दिवेषुदेवसुश्रोणिदानवेषुवेचदानव
मानुषेष्वपिधर्मात्मामानुषःसमहाबलः॥२०॥यंसदादेविदृष्ट्वाहिस्त्वंतिजघनानिहि॥अपानानिवधेनूनांस्रोतांसिसरितामिव
२१॥नपूर्णचंद्रेणमुखंनयनेवाकुशेशये॥उरुपद्मोमोपमौतुहिमृगेंद्रेणाघवागति॥२२॥जगतःसारमुद्धृत्यपुत्रसविविनाशि
ते॥उत्तनेकृत्वानेगरवरेविष्णुनाप्रभविष्णुना॥हृत्सेनशंबरोबाल्येयेनपापोनिबर्हितः॥मायाश्चसर्वसोसामानवशालेविनाशि
ते॥२४॥यास्यागुणान्सुश्रोणिमनसाकल्पयिष्यति॥एषमासिषुलोकेषुप्रद्युम्नसर्वरावतो॥२५॥रुच्यावलिप्रताका
शात्क्षमयापृथिवासमा॥तेजसासूर्यसदृशोगांभीर्येणोदधोपमः॥२६॥प्रभावतिस्तुविमुखामितिहोवाचनाविनो॥प्रभा
वत्युवाच॥विष्णुमानुषरूपस्थस्तुतसुवृकशोभूयाः॥पितुःकथयतसौम्येनारदस्यचधीमतः॥२७॥शाकुसकिलदे
त्यानांचक्रनायकेलानये॥कुलानिकिलदैत्यानांतेनदग्धानिमानिनि॥२८॥प्रदाप्तेनरथांगेनाक्षमःजागदयानया॥श्रा
रवानगरदेशेषुवसंतिकिलपेसुराः॥३०॥ नाम्नासरवाहंसाइतिहोवाचप्रभावत्युवाचेतिपुनरुक्तं॥उक्तयोपाजेकारत्वात्

[illegible]

श्रमयाकार्यनिश्वयतां॥कालशंबरःकालरूपस्यशंबरःसकामिनि॥सकाशात्वार्थेतहितःकथाकुशलतांममकथनकौशलंदृष्टेतिस्रोकद्वयंवाक्यं

इत्येतेदानवेंद्रेणसेदिव्यंपतेहितश्रुति॥मनोरथोहिसर्वासांख्यीणामेवंतुविस्मिते॥३१॥नवेद्धिमेपतिकुलंश्रेष्ठंपितृकुलादपि
यदिनामास्युपायास्यातस्येहागमनंप्रति॥३२॥महाननुग्रहोमेस्यात्कुलस्यास्याविनंचमे॥समर्थानिमेत्वष्टातेप्रयच्छसुचिन्ता
पिनि॥३३॥प्रद्युम्नस्यायथानेत्रासमेवृष्णिकुलोद्भवः॥श्रत्नेतवेरादैत्यानामुद्वेजनकरोहरिः॥३४॥असुराणांस्त्रियोरुदः
कथयंत्योमयाश्रुतः॥प्रद्युम्नस्यपथाजन्मपुरसादपिमेश्रुते॥३५॥यथाचतेननिहतोबलवान्कालशंबरः॥हृदिमेवर्तते
नित्यंप्रद्युम्नःखलुसन्नमे॥३६॥हेतुःसनास्तिस्याबेनयथाममसमागमः॥हंसातवाहंसस्याहिदतावांचविसर्ज्ये॥३७॥पं
डितासिवनेपायंममतस्यचसंगमे॥ततस्तांसांत्वयित्वासाप्रहसन्निदमब्रवीत्॥३८॥शुचिमुख्युवाच॥तन्नहृत्वागमिष्या
मितवाहंचारुहासिनि॥इमांनकिंनवोदारंप्रवक्ष्यामिस्तुविस्मिते॥३९॥तथाचैवकरिष्यामियथैष्यतितवांतिके॥सान्त्वा
लामेनसुश्रोणिनेविष्यतिसकामिनि॥४०॥इतिमेभाषितंसत्यंस्मरेथास्तुविलोचने॥कथाकुशलतोपिनैकथयसखयेते
स्त्रणे॥४१॥समतंतत्रमेदेविहितंसम्यक्प्रपश्यते॥इत्युक्तासनदाचकेस्यानस्थपेतामथाब्रवीत्॥४२॥दानवेंद्रस्तुतांहंस
प्रपच्छांतःपुरेतदा॥प्रभावत्यासमाख्याताकथाकुशलतानव॥४३॥तथ्यंस्तुचिमुखेब्रूहिकथायोग्यतयावरे॥किंत्वया
दृष्टमाश्चर्यंजगत्सुत्रमपक्षिणि॥४४॥अरष्टपूर्वमत्र्येवायोग्ययोग्यमनिंदिते॥सोवाचवेज्रनाभंवेहंसीनरवरोत्तमः॥४

देवरस्येष्ट देवज्रनाभवीरेति कश्चिद स्यते शांडिला कथं चित्केनापि भाग्योदयेनसुमनाशुभमनादष्टेऽत्यन्वयः कथं भूता सुमना कौशल्या कौशल
देशोद्भवाः पुनः कथं भूता पूर्वोक्तयाएवं शांडिल्यासखी कादृश्या ॥ शांडिल्याः शैलपुत्र्याः कस्यचित्सर्वतस्यकन्याया वरशांडिल्ये तिष्टतीयांतः
पाठेवरशांडिल्यसहसुमनाः शैलपुत्र्या च मयासखातिवाख्येयंसांडिल्यमुपलेभेः कथोपक्रमेंतःपुरप्रवेशयोग्यंस्वमात्मनः प्रकाशना

स्मुपतामिस्सयामंप्रदानवेंद्र महाद्युतिं ॥ इष्ट्वमे शांडिलीनाम साह्लादमनवसत्तम ॥ ४६ ॥ स्वाध्यर्यंकर्मकुर्वंतीमेरुपार्श्वेमनस्विनी
सुमनाचैवकौशिल्या सर्वभूतहितेरता ॥४७॥ कथं चिदरशांडिल्याः शैलपुत्र्याः शुभासखी ॥ तदस्यैवमयादृष्टो मुनिद्र्त्र वरसुमनः
धन॥ कामरूपावनोऽप्यत्रैलोक्येनत्यसंमतः ॥ कुरुस्वा सुत्ररावारकालाम्बहायमेवच ॥४९॥ महास्वात्केतुमालोस्त्रह्रापान
स्यांस्तथानघ ॥ देवगांधर्वगेयानिनृत्यानिविविधानिच ॥ सवेत्तिदेवानत्येनविस्मापयतिसर्वथा ॥ ५१ ॥ वज्रनाभउवाच ॥ अ
तमेतन्मयाहंसिनविरादिव विस्तरं ॥ चारणानां कथयतां सिद्धानांच महात्मनां ॥५२॥ कुरुहंसमनाप्यस्तिसर्वथायद्दिने दृश्
न्टैवतवरेतस्मिसंस्तववस्तुनविद्यते ॥५३॥ हंसउवाच समहद्वीपान्विचरति नटः सुदति स्योत्तम ॥ गुणवंतंजनं श्रुत्वागुणाढ्य
मसर्वथा ॥५४॥ तवचेद्गुणपाहारसद्भूतंगुणविस्तरं ॥ नटं तदागतं विद्धि पुरे तवमहासुरः ॥ ५५ ॥ वज्रनाभउ० ॥ उपाय
स्त्वस्यतां विंसियेनेहंसनरंसुने ॥ आगच्छेत्ममनगरे ते विषयंपश्यतेद्दिनि ॥ ५६ ॥ तेहंसावज्रनाभेन कार्यहेतो विसर्जिते ॥

पनटोमद्रतामेत्यनुरागवर्द्धतेसविवतरूपप्रद्युम्नंनयनेतदेवगाथसिद्धयेनत्यनविस्मापयतिकरणाद्विस्मयःतेनाप्रातंप्रागानुत्सनेपदासा
वःअभवारणानानादेशरसिकास्तपस्विनिसिद्धातेषां कथयतांसतेश्रुतमितिसंस्तववस्तुतिःपरिचयसेविधायनिपुणतरमन्दरवातेन ॥

नरवेशेनमङ्गनरवारकतयानायकंप्रधाननः विदूषकमुपहासकंपरिपार्श्वेवाद्यतिवृत्तिप्रस्तावेनाभसंस्थानेन ॥ इतिनवचत्वारिंशाश
ततमःअध्यायेनोष्टदेपुष्णपंचाशदधिकेशते ॥ नानावज्रपुरेभैमाहंसेरितिनिरूप्यते ॥ पूर्वाध्यायेतुवज्रनाभदुरस्यशाखानगरंसु

देवेंशयायक्लृप्तमुपशारंभुःसर्वमेवतत् ॥ ५७ ॥ अथो इतेनप्रद्युम्नोनिपुणस्तत्रकर्मणि ॥ प्रनावत्याश्चसंसर्गेवज्रनाभवधेतथा
५८ ॥ देवीमायांसमाश्रित्यसविधायहरिनटं ॥ नटवेशेननेमानांप्रेषयामासभारत ॥ ५९ ॥ प्रद्युम्नंनायकंकृतासांवं कृताविदूष
कं ॥ पारिपार्श्वगदेवाराममन्यानन्भेमांस्तथैवच ॥ ६० ॥ वारमुख्यानटांकृतातेनूर्यसदृशांस्तथा ॥ जग्मुरारुह्यकार्यार्थदेवानामभि
तोजसं ॥ ६१ ॥ एकैकस्यसमारूपेपुरुषापुरुषस्पते ॥ स्त्रीणांचसदृशाःसर्वैस्वस्वरूपेनराधिपे ॥ ६२ ॥ तेवज्रनगरस्याथशाख
नगरमुत्तमं ॥ जग्मुर्दानवसंकीर्णंसुपुरंनाममनामतः ॥ ६३ ॥ इतिखिलेहरिवंशेवज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरे ॥ वैशंपायनउवाच
ततः सुपुरवासाभानामसुराणोनराधिप ॥ पूर्वश्रुतोनरग्रामःकौतूहलमजीजनत् ॥ नटश्चापदहुईमासतकारंपरायामुद ॥
ययेसितेदइस्त्रापिरलोनिसुवज्रस्यथा ॥ २ ॥ ततःसनन्तेतत्रवरद्वनोनटस्तथा ॥ सुपुरेपुरवासानापेरिहर्षसमादधत ॥ ३ ॥ रा
मायणंमहाकाव्यमुद्देशंनाटकीकृते ॥ जन्मविलोरमेयस्यराक्षसेंद्रवधेप्सया ॥ ४ ॥ लोमपादोदशरथऋष्यशृंगंमहामुनिं ॥
शांतामानाययामासगणिकाभिसमानघ ॥ ५ ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाभरतश्चैवभारत ॥ ऋष्यशृंगश्चशांताचतयारूपेनटैकृ
तैः ॥ तत्कालजीवानोवृद्धादानवाविस्मयंगताः ॥ आवचक्षेश्वतेषांवेरूपनुस्यतमच्युत ॥ ७ ॥ संकरुकारानिनयोतेषाप्रस्ता
वानोवधारणे ॥ दृष्ट्वासर्वप्रवेशंचदानवाविस्मयंगताः ॥ ८ ॥ तेरक्ताविस्मयंनेडुरसुरापरयामुदा ॥ ९ ॥
पुरप्रद्युम्नायागतइपुर्क्रेरु
हनांतदनेनरंयदक्रंतदाह ॥ ततःनिश्चजाजनन्महाकाव्यंछंदसमयंनाद्यानिनयपरिपाटीकृतंउद्दिश्यतद्दत्युद्देशोनिरुक्तं ॥

गोत्रैर्नमिभिः च मूवाटं प्रेतकसेनाकर्मस्वपरिश्रांतानां गतश्रमानुप्रेत्यार्थपदर्शनाय छले श्वाहूतेष्वंतःपुरं अंतःपुरस्थे स्रोकदंबमि
त्यर्थः॥ चक्रुर्दृश्यं गवाक्षेणस्त्राणां नेत्रगोचरे॥ नेमा याति सं धिरार्षः वहनेपथ्यारचितानामावेषाः नेतेपनमितिपनेकांस्यतालादिवा

द्यानां वादनीयस्य विशेषु पुनः पुनः॥१०॥ ददुर्वस्त्राणि तुष्टाश्च ग्रैवेयवलयानि च॥ हारान्मनोहरांश्चैव वैडूर्यविभूषितान्॥१०
१४ यग धर्षेषु दत्तेषु लोकैस्तेतु इष्टवुर्नदं॥ असुरांश्च मुनिश्रेष्ठ गोत्रैरभिजनेरपि॥११॥ प्रेषितं वज्रनाभस्य श्राग्वीनगरवासिभिः
नटस्याद्भिरूपस्य नरेंद्रागमनं तदा॥१२॥ पुरा श्रुतार्थो दितेस्य प्रेषयामास नारत॥ आनायतां वज्रपुरं नटोसावितिहर्षितः
१३॥ दानवेंद्रवचः श्रुत्वा शस्वानगरवासिभिः॥ नीतावज्रपुरं रम्यं नटवेषेण यादवाः॥ आवासश्चततो दत्तः स्वकृतो विश्वक
र्मणा॥ एष्टव्यं यत्पुत्र तस्य वंदत्तं रत्नगुणोत्तरं॥ १५ अथ कालेन पर्वे च ऋषेवज्रनाभो महासुर॥ कारयामास रम्यं च स्वमूर्वारंम
हृष्टवत्॥१६॥ ततस्तानपरिश्रांतान्त्रेत्यार्थप्रचोदयत्॥ दत्वा रत्नानि भूरिणा वज्रनाभो महासुरः॥१७॥ उपविष्टस्य वा
तु दृष्टं सहृत्तिति शिरात्मवान्॥ छलेवतिपुरं स्त्राप्यच चतुर्दश्यजनाधिप॥१८॥ नैमानि बहुनेपथ्यान्टवेषाधरास्तदा॥ कार्यार्थे
नामकमृणोकृतापर्मुपचक्रमु॥१९॥ ततोपनेसमृषिरं सुराजानकभूषितं॥ तन्त्रीस्वरगुणैर्विद्वान्मानेयानवदयन्॥
२०॥ ततस्ते देवगांधारं छामिक्यं श्रवणामृतं॥ नेमस्त्रियः प्रजगिरेमनःश्रोत्रसुखावहं॥२१॥ गांधारग्रामरागे गंगावतरणेतरा

घं सुषिरं गेमादिवाद्यं तत्प्रहितं मुरजो मर्दलः॥ आनकः पटहः तंत्रीवीणा जताद्यात् एवं प्रकाराणि चतुर्विधवाद्यानीत्यर्थः॥ वा
धविशेषयतान प्रजगिरिप्रकर्षेणाजगुरित्यर्थः॥ गांधारे गांधाराख्ये ग्रामरागे देवलोकप्रसिद्धं गंगावतरणं गंगावतरणाश्रितं

रंभाभिसारे कौबेरपुत्रेरंभायाः अभिसरितव्ये निमित्ते श्रासारितमेवमनुविद्धं जगुः॥ नोदादेव द्विजनृपादानां सुनागंशिन॥ अष्ट निर्दष्ट न्विवीवां
तरवाक्येषु क्षिपूर्वरंगप्रधानांगवाक्यावलंबादयामास पपाठ॥ गदनं चोतुरवमानाध्येतिहासाशांतिवाक्यानामवांतरावक्रातेयां

विद्धमासारितं रम्यं जगिरे स्वरसंपदा॥ जयतालसमं श्रुत्वा गंगावतरणे शुभे॥ असुरान्नामयामास उच्छ्रापोच्छ्रायमारत॥२३॥
नांदीं वचारयामास प्रद्युम्नो गदएव च॥ सांबश्च वार्यसंपन्नः कार्यार्थिनटतो गतः॥२४॥ नाट्येते च तदास्मे कैगंगावतरणाश्रिते॥ रो
किणेय स्तदेवाव समम्यकसु निनयान्विते॥२५॥ रंभाभिसारकौ वेरं नाटकं ननृतुस्तदा॥ शूरो रावणरूपेण रंभावेशा मनोवती॥
२६ नलकूबरस्तु प्रद्युम्नः सांबस्तस्य विदूषकः॥ कैलासोद्रूपितस्यापि मायया यदुनंदने॥२७॥ शापस्य दत्त क्रुद्धेन रावण
स्य दुरात्मन॥ नलकूबरणा यथा रंभा चाप्यप्रसांत्विता॥२८॥ एतत्प्रकरणं वारा ननृतुर्यदुनंदनाः॥ नारदस्य मुनेः कार्त्ति स
वर्तिस्य महात्मनः॥२९॥ पारितोहारेणनृत्येन तथैवाभिनयेन च॥ तुतुषुर्दानवा वीरा नैमानामभितौजसा॥३०॥ ते ददु वस्त्र मुख्या
निरत्नान्याभरणानि च॥ हारांस्तरलविद्धांश्च वैडूर्यमणिभूषितान्॥३१॥ विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिनः॥ रत्न
नाकाशगांश्चैव दिव्यानागकुलोद्भवान्॥३२॥ चंदनानि च दिव्यानि शीतानि रसवंति च॥ गुरूण्यगुरुमुख्यानि गंधाद्यानि च
भारत॥३३॥ चिंतामणि तु दाराश्च विनीते सर्वकामदान्॥ प्रेत्यासुतासुवत्पूद्वं तो दानवास्तदा॥३४॥ येन स्त्रैर्विरहिताः कृताः
पुरुषसत्तमः॥ स्त्रियो दानवमुख्यानां तत्र वचनेश्वराः॥३५॥ सोम्सोम्मसम्यपेक्ष कृतलासंगतेः गंगावतरणाश्रितमभिमनस्तदि
तृवक्तेसोकंरंगद्वारे क्वरे शांतत्वेन भरतमुनिनोक्तं अभिनयाविहृतस्तकाद्युतेना रदस्य मुनिः क्वाभ्रिमारदेनकविनारविते
वाधना द्येयातर नविहितरजोहारमध्येग माधानरत्न॥ सजातीयमसस्त्रीतीयवातरुहितात्॥

DR. BHAU DAJI
MEMORIAL

आत्मवति शुद्धांतः कर णे उपविष्ठासि कृतप्रवासात्वेन नवमिनिसाध्वसा प्रथमसमागमे न यर हिता न विष्यामि त्यर्थः संविधानं नियो॥

ततो हंसा प्रभावत्याः सखा प्राह प्रभावतीं॥ गता स्मि द्वारकां रम्यां त्वेमगुमाम निंदिते॥३६॥ प्रद्युम्नस्य मया दृष्टो विवक्के वारुद्धा सिन
नक्लिस्य कथिता तस्य मया तव सुविस्मिते॥३७॥ तेन हृष्टेन कालस्त्वत्कृतः कमलवेलोने॥ अथ प्रदोषसमये त्वया सह समागमः ॥३
वद्य रुचिरश्रोणि नव प्रियसमागमः॥ नद्यात्मवति ना ध्येति मिथ्या त्वेम कुलो ऽद्भवः॥३९॥ ततः प्रभावती हृष्टा हंसि ता मिदमब्रवी
त्॥ तुषिता सि मया वासे समुमर्द सिसुंदरि॥४०॥ त्वया हं सहिता वासे द्रष्टु मिछामि केशवं॥ निःसाध्वसा न विष्यामि त्वया सह विहं
गमे॥४१॥ हंसा तथेति वोवाच सखीं कमललोचनां॥ आरुरोह च तद्रम्यं प्रभावत्या विहंगमा॥४२॥ विश्वकर्म्मकृते तस्मिन् हर्म्ये
घृष्टे प्रभावती॥ संविधानं चकारा शु प्रद्युम्नागमन क्रमं॥४३॥ तस्मिन् कृते संविधाने कामसमा नियंतेययो॥ प्रभावती मनुज्ञा
प्य हंसा वायो समागतो॥४४॥ सा गता सागता हंसा प्रभावती मथाब्रवीत्॥ अस्मे निरोक्लिगो यो सा वाश्च सायत लोचना॥४५॥ प्र
द्युम्नो नियमाने तु वदशे मन्मथात्मवान्॥ भ्रमरे राहृत वारः सुगंधमरि मर्दन॥४६॥ निलिल्ये तत्र माल्ये तु न्यूनता मधु करस्त
दा॥ प्रभावत्या नायमाने विदिता र्थप्रतापवान्॥ भ्रमरे राहृतेवारः सुगंधमरि मु ह ४७॥ प्रवेशितं च तन्माल्यं तस्या निर्मधु करायु
तो॥ उपनीतं प्रभावत्यै तस्मा न्निस्त न्द्र मृरा हृतं॥४८॥ अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्यो जनाधिप॥ भ्रमरास्ते ययो सो म्य संध्या काले
षु पस्थिते॥४९॥ समे मप्रवरो वा रस्ते सदा ये विहारिते॥ कर्णोत्पले प्रभावत्या निल्पिते श्रान के रिव॥५०॥ ततः प्रभावती हंसामु
वाच वदतां वर॥ उद्वर्तं पूर्णचंद्रस्या समा स्या तिम नो हरे॥५१॥ सखि दद्येति मे गा निमु खं च परिस्तुष्यति॥

जनं प्रभावता द मित्स लोपद्यो दसः प्रभावती मथाब्रवीत् इति पाठः आश्वस त्वा श्वस्ता न वाम विहिता नो रहितः उद्वृत्तमुद्गृह्णं तं

सुरविहार सुरत संप्रोग मनोहारहति वा पाठः रति प्रियः रता प्रिया इति प्रियः इति पाठे अति व प्रियो न वो दितो सो चंद्रोयत स्तनः कृष्ण छन्ना गत मा गं प्रति
पन्ने चेदग्ध दीनाः कांतस्य चेडस्य प्रासो यथा कुमुदलान्मुद्रीतिं निमीलन मा गें अनु मृत स्त या हमपि॥ न ह्रीति वततस्थैर्य संकल्प प
तिरात्मन्मेनः परि स्थैर्य मधिपपतेव न्यमा तिभ्यत्स्य र्थ न्यमतिन्य मतावे ति वा पाठः॥ इति पंचा शा तदधिक शततमः॥ एकं पंचा शक्के॥

क स्य के न्दिवना चकोयं साधिन रोषध॥५५॥ दध्यो हे गुणमेषु स्वमसौ पूर्णनिशाकरः॥ न वो दित शीत रश्मि संविद्दा रो चित प्रियः ५६॥
नदृष्टपूर्वो हि मया श्रुति मात्रेण को नु कृति॥ अहो धूमायतं गा नि त्वा स्वभावस्य धिक् स्वनु॥ ५७॥ कल्पयामि युयावा प्यादि नात्मे ति मे प्रा
म॥ कुमुद निगतं मार्गं द्विगमि थ्या म्य किंचन॥ ५५॥ मदनाग्नि विशेषा स्मि वृष्टा दाहामन स्विना॥ सा तवा या सिम्नेस्ये वनगतो हादना
सखाः॥ ५६॥ दहति मम गात्राणि किंतु वेदग मस्त्वयः॥ प्रकृत्या शान्तलो वायु नी ना पुष्परजो वहः॥ ५७॥ दावाग्नि सदृशो मे घटं द
हता शुभो नु॥ मनःस्वरूपं कल्पयसे वै स्थैर्य कार्यम वात्मनः॥५८॥ नावता इति निवार्य मन संकल्प घर्षिते॥ विमनस्को का स्मिंगु
ग्यानी वेपथुर्मम हानदी॥ ५९॥ तेन्यमाति च मे दष्टि हा हा पामि ध्रुवं कृपं॥ इति क्लिष्टे पुष्हरि वंश्यो वस्ननामे प्रद्युम्नो त्तरे॥ वैशंपा अ
विष्टयं मया वाला सर्वथे स व गम्य च॥ कालिकृष्टेन मनसा हंसा मिदमुवाच ह॥१॥ देसेऽइत नयां प्रा सम व गच्छ समा मिह॥ षट्दरे च
षदे नूता नूता मात्मे निलीयतु॥ २॥ तद्येो स्मि प्रभावत्या यथे हं मयि वर्त्तते॥ इत्युक्का दर्शयामास स्वरूपो रूपमात्मनः॥३॥ त
द्रम्यं दृष्ट्वं प्रनया यो ति तं तस्य धीमतं॥ अनिन्दिता प्रभावे वराते ऽश्रोऽद्भवा शुभा॥४॥ प्रभावत्या स्तुत दृष्ट्वा व वृद्धे काम सागरः॥

त्याये शता धिक तमे सुधे॥ प्रद्युम्नगदसांबानां विवाहे सम मुच्यते॥ पूर्वाध्याये तं प्रभावत्याः विरहजं तापस मालोक्य प्रद्यु
म्नेन अपका दितराह्॥ आविष्टेति॥ आविष्टा मम गुरो रहिता षट्पदी नूतां प्राप्तमि त्यर्थः वर्त्तते प्रवर्त्तता

पर्वणां पौर्णमास्यां च अधःप्रदेशे अस्मिन् देशे तस्मिन् गेहे अनुष्ठिते॥ तद्रावणस्य रजनिं विश्रामाय च॥ कृष्णं स्यर्थमित्युक्तोऽष्टमदामपि दत्त
चंद्रस्येवोदये प्राप्ते पर्वणां सरितांपतिः॥५॥ सजज्ञाधोमुखमुखः किंचित्तिर्यगवेक्षिणः॥ प्रभावती तदा तस्थौ निश्चलेवामलेक्षणा॥
६॥ करेण अधःप्रदेशात्ते चारुनूपुरभूषितं॥ स्पृष्टेवाचवरारोहा रोमांचितततनुस्तनु॥७॥ मनोरथशतैर्लब्धं किं पुरा कुसुमप्रभे॥
अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किंचित्प्रभाषसे॥८॥ प्रदीपमदं भाकाषविदनस्य वरानने॥ साध्वसं साम्प्रतं नाति रुदी समसाध्वनुगृह्य
तां॥९॥ नकोलमिव पद्मपामिनारुनाललमुस्सन्द्य॥ याचाम्येषांजयं कृता प्राप्तकालं निबोध मे॥१०॥ गांधर्वेण विवाहेन कुरु
षानुग्रहं मम॥ देशकालानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती॥११॥ उपस्पृश्य ततो नीलो मणिस्थं जातवेदसं॥ जुहाव समये वीरः
पुष्पैर्मंत्रानुदीरयन्॥१२॥ जग्राहच प्रकारं तस्या वरानरगणान्भूषितं॥ चक्रे प्रदक्षिणं चैव तं मणिस्थं हुताशनं॥१३॥ प्रजज्वाल च तेज
स्तीमान पल च्युतात्मजं॥ भगवान् जगतः साक्षी सुतस्याथास्य तस्य च॥१४॥ उदिशाद्दक्षिणावीरो विप्राणां यदुनंदन॥ उवाच
हंसाहरस्तां तिष्ठेवा रक्तपक्षिणः॥१५॥ तस्याः प्रणम्य तत्या कामस्तां चारुलोचनां॥ ग्रहायदक्षिणां हस्ते निनाय शयनोपमं॥
१६॥ जगाद चोपवेश्यैनां स्तोत्रयिता पुनः पुनः॥ चुचुंब शनकैर्गंडे वासयन्मुखमारुतैः॥१७॥ ततोस्या आपपौ वक्त्रं पद्मं मधुकरोय
था॥ आलिलिंगे च सुश्रोणिं क्रमेण रतिकोविदः॥ अरराम रहस्येनां नवोढां दिजितवांस्तथा॥ आपकृष्यचरत्स्वर्यं रतिकार्ये विशार
दः॥१८॥ उवास म तया सार्धं रमत्सु मुतस्ततु॥ अरुणोदयकाले च पयो तत्र नटालयः॥१९॥ अकामया प्रभावत्या कथंचि
द्विसर्जितः॥ तामेव मनसा कांतो कांतरूपः समुद्वहन्॥२०॥

जर्षुतरं बाश्पायनप्रणीते दरितिसाहसां जयंजांश्चवाउदिश्यद

तन्त्र पुनिष्टवेषेण कार्यार्थं नैमवेशातः॥ प्रत्याहेतस्तदा वाक्यमिंद्रकेशवयोस्तदा॥२२॥ उद्योगं वज्रनाभस्य केनोपायविजयं प्रति॥ प्र
ताहतेनो महात्मानो गुह्यसंरक्षणोत्सुकाः॥२३॥ कश्यपश्च मुने तत्र यावन्नावनराधिप॥ देवासुराणां सर्वेषां मतिरेषो महात्मनोऽश्व
मेधोस्य विजयार्थाय यजन्तो धर्मचारिणः॥ अहन्निशं चक्रजातं प्रयच्छेति मनोजव॥२५॥ शक्रकेशवयोर्दूतः कुमाराणां महात्म
नां॥ रेमे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नश्चारुरूपया॥२६॥ रामो रामो महातेजा अथ नीराष्ट्राभिरक्षितः॥ ते हि वज्रपुरे हंसे वसन्दिव्या सवासेनया
२७॥ आगम्ये नृपचरोत्तामनविरुष्कारूपमोहिताः॥ दिवापि रोहिणी ये तु प्रभावत्या नृपालये॥२८॥ निष्टगमिनि दिक्ना वसो हंसस्य द्वाभि
रक्षितः॥ मायया प्रभवत्याद्यात् पदं पौते हिनटाजये॥२९॥ देहाईने तु कैरव्यस्त्रिस्त्रीवेशप्रभावति॥ सल्लित विनय संकोलेलोला
दासं विलासिते॥३०॥ नहृदयं तस्सुराद्दृष्ट्वा विदितां च महात्मनो॥ रूपे विलासे गंधे च मज्ञो ना पामथायमः॥३१॥ तासां यादवनारी
णां स्पृहयंत्यसुरस्त्रियः॥ वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विश्रुतः॥३२॥ तानिहृदयेबनु पतेस्तस्य रूपगुणान्विते॥ एका चंद्र
वती नाम गुणवत्यपरा परा॥ प्रभावत्या जयंते ते व्रजंतेव रवत्ररनित्यदा॥ ददर्शाते तु ते तत्र रतिसक्तां प्रभावतीं॥३४॥ परिपप्रच्छ
तुश्चैव विश्रंभोपगतां सती॥ सोवाच मम विद्यास्ति या धिता कांक्षिते पतिं॥३५॥ रस्यमानयत्या सुसौभाग्यं च प्रयच्छति॥ दैत्येवा
रा न वंदापि विवक्ष्यामसयुग्वदि॥३६॥ साहं रमामि कांतेन देवपुत्रेण धीमता॥ दर्शयतो मत्प्रभावेण प्रद्युम्न सुप्रियो मम॥३७॥
ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसंपदा॥ पुनरेवाब्रुवाते तु भगिन्या चारुहासिनी॥३८ प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिदं वच॥
देवा धर्मरतो नित्यं देवज्ञानमहासुरः॥३९॥

विद्यतां पांडुस्ये॥ मतो ऽयमतो॥ —

तस्मात्स्वीयपुत्रयोः मार्गमाणाः अपेक्षमाणाः॥ इति एकपंचाशाधिकशततमः॥ अथ द्विपंचाशे ऽध्याये शम्मे॥ वर्णनीय

देवास्तपसि रक्ता हि राज्यरक्ता महासुराः॥ देवाः सत्यरता नित्यमनृते तु महासुराः॥४०॥ धर्मस्तपश्च सत्यं च यत्र तत्र जयो ध्रुवः॥ देवपुत्रो वरयतां पति विद्यादानसुन्दरि॥४१॥ उचितो मत्प्रभावेण स द्युलोके पतिस्तव॥ तां तथेत्यब्रवीत् हृष्टा नर्मिष्ठा चारुलोचना॥४२॥ पप्रच्छ चैनं च कार्यं तच्च तिमानिनी॥ सापि हंसं गदं वारं सान्त्वं वाक्यमब्रवीत्तदा॥४३॥ रूपान्वितो सुशीलो च शूरो वरणाकर्मणि॥ प्रभावत्युवाच॥ परितुष्टा वरं त्वामेव विद्या दुर्वाससा पुरा॥४४॥ परितुष्टेन मे नाथं स दाकन्यात्समेव च॥ देवदानवयक्षाणां स्पृशसि सत्पतिः॥४५॥ नवितेति मया चैव वारो यमनि कांक्षिवे॥ गृह्णातां वदिमां विद्यां सद्यो वा प्रियसंगमम्॥४६॥ ततो जगक्रतुहृष्टे तां विद्यां नगिनामुखान्॥ हंसोऽगदसां वो च विद्यामस्मस्पतेजाने॥४७॥ तो प्रद्युम्नेन सहितो प्रविष्टौ नेमनंदनौ॥ प्रद्युम्ने मायया वीरो कामिना मोयया नृपे॥४८॥ गांधर्वेण विवाहेन तावप्यरिवुजार्हनौ॥ पाणिजगृहे तौ वीरौ मंत्रपूर्वं सतां प्रियः॥४९॥ चंद्रवत्यागतश्चांवे भुनश्चां वा गुणवत्यास्तु केशवि॥ रेमिरे सुरकन्यानिविरास्ते यदुपुंगवाः॥५०॥ मार्गमाणास्तु तानेश्रक्के श्वयोस्तदा॥ इति खिलेषु हरिवंशे वज्रनाभवधप्रद्युम्नोत्तरे॥ वेश॰॥ नमो नमस्पृथनिरीक्षमासिकामस्तरातो यदहं दकार्यं प्रभावती चारुविशालनेत्रा मुवाच पूर्णेंदु निकाशवक्त्रतवान्॥१॥ नमो वरणाग्नि चंद्रो देने रूपेते सुंदभिवाकुर्विवः॥ कुपल्वकेसन वत्सेमनोनवः एवं प्रभावत्या समणास्य प्रद्युम्नस्य प्राहृइतुवर्णनं वक्तुरुपक्रमते नन्वित्ति नभ्राकाशेन नसे सोऽपदे॥

वलाकानां वकपंक्तीनां पंक्तयः पंक्तयः संघाः॥ भ्रमाद्भ्रमितुमिति छोदसः भ्रमादंतुमित्यर्थः॥ अयं प्रोनेत्रां तं निवर्णास्विरुणा कृष्णविशदघन नदंतः नदतोनिरीक्षप्रहृष्टान् अत एव प्रतिनंदमानान् शिखान् शिखरोमपूरान् पत्रेपतिपूर्वेण संबंधः वहुनाशिखारवनी शाश्वा

स्तकेवापाश्च प्रतिमेनिरुधो वलाहकैस्राः स्तनिरं तरोरु॥२॥ संहन्यते सुन्वतडिन्नस्त्वांतोदेमवावोनरणाभितेव॥ मुंचेतिधारा अघनानदंतस्तदा रयष्टेः सदशावरोगि॥३॥ घनप्रदेशो पुष्पवलाकपंक्त्यस्तदंतपंक्तिप्रतिमा विभाति॥ निमग्नपद्मानि सरस्सु नूनं नीतितोयानि रयाक्रुलानि॥४॥ भ्रमो घनावायुपरीणापुजातावलाकमालामलचारुदंतः॥ अन्योन्यमस्माहनितु प्रवृत्तौ वनेषु नागाइवसुलकदंताः॥५॥ धनुस्त्रिवर्णं वरणास्त्रिपंक्तपंक्तेतवायोगमिवाननस्त्वं॥ विद्युत्पयंतगगनं यनोऽप्रदर्षणां कामिजनप्रकाते॥६॥ घनाननदंतः प्रतिनंदमानान्गिरीस्तसुश्रोणिमरवान् प्रहृष्टान्॥ समाहस्तानुद्धितपंक्तजारान् प्रियानुपन्नृत्यमानान्॥७॥ हर्म्येषु चामे शशिपांडुरेषु रात्रेतिसुश्रोणि मयूरसंघान्॥ मुक्तच्छ्रोणामतिचारुरूपं दत्वापतंतो बहुजापुटेषु॥८॥ प्रक्लिन्नपत्रास्तरम्सस्तकेषु मुकुलं चूडम्मणितो विधाय॥ प्रयांति भूमिं नवशादुजाना माशंकमानो धृतचारुदेहा॥१०॥ प्रवानिधः शांतरनिःसृतस्त्र सुरोनिलश्चंदनपंवशांत॥ कदंवसर्ज्जनिपुष्पनूमैतं समावहन् गंधमनंगवंधुः॥११॥ रतिश्रमस्वेदविनाशहेतुनचोदनारानयनेव हेतुः॥ नमारुतः स्याद्यदि वारुणाग्निनमेधकालो ममवत्र्य नस्यात्॥१२॥ एवंविधे पुत्रियसंगमे पुरतावसाने प्रत्युपेति वायुः॥ रतिश्रमः स्वेदहरः सुगंधितत्तः परं किं सुखमस्ति लोके॥१३॥

तम्रापुरेषु उपरिभागेषु इत्यर्थः॥ वहुनीच्छादनेतरवक्त्र्यरुःपराह्मरःगोपानसातु बहुनिच्छादने वक्रुदारुणानिह स्सइतिदृहेत्यर्थः॥ मपोहतत्विविहतत्वाविनिहतशोमेत्यर्थः॥ उपलक्षणमेतत्॥ नद्यो रानीनद्यो निहततिषद्त्यर्थः॥ ७॥

र्थांगतुल्यावयनेषु चक्रवाकेषु निराय्यमाण इति श्रयमद्य निशाकरमेघेन नीलवस्त्रेणावच्छन्नत्वतः श्यामलत्वात्। श्रियेत्युद्यामृताम
पलाचक्रोजिताखिलशत्रुसमूहः प्रत्यर्थिंगतानां चाङ्‌उद्यतकौतुकीनिजगजैरागतानन्यगजानभ्यथायोधयन्ति यावत्पुरंधिघेनेघप
घाननानोपि कूलमस्य वक्षसादङ्कं करोमिति तत्तदस्यर्थः॥ नागाइतिनागैःपिच्छलाद्रुमैरेःपपीयमानइवतेजनायेतिरूपकोस्मे ह्यागानाग

जलाकुलानां स्वमदानदानां सुगात्रिहंसा पुलिनान्यरूढं॥ गताध्रुवं मानससंगलुब्धाः ससारसाक्रौंचगणानुविघ्नाः॥ १३॥ नन्नौति
नद्योयसरांसि चैव वहन्ति लिपावीयतं चारुनेत्रे॥ गतेषु हंसेषु यथा सारसेषु रथांगतुल्याह्वयनेषु चैव॥ १४॥ मेघेकदेशेन तु संरुध्या
नेभुवंनागनाथमुपेन्द्रमाहुः॥ निशाप्युपेतावरकालतन्त्रा श्रियं प्रणामोतिमनाक्तरूपी॥ १५॥ निशापूमाणेन गवत्युतेजं मेघांबरा
क्रांते निशाकरोघ॥ पद्मामलानकमलायताक्षि कूलमस्य वक्षानुकृतिं करोति॥ १६॥ कदंबनीपार्जुनकेतकानां रजो भुवं कूल
मुपानयन्ति॥ पुष्पाणि चामास्तव समस्ताः कूलान्यसादान्यपिकोत्तमाणाः॥ १७॥ नगास्त्वरन्ते विपरंप्यवृक्षाः स्फुरन्ति पुष्पाण्य
पिपादपानां॥ पेपीयमानो भ्रमरैर्जनानां कौतूहलं ते जनयंतामेव॥ १८॥ तोयानि नारोबुदवृन्दनन्दनन्नः पतिष्यन्तीमिवाभिवी
क्ष्य॥ निपानगन्नारमतिप्रविष्टमनोहरं चारुमुखस्तनोरु॥ १९॥ बालाकमालाकुलमस्य रामनिरीक्ष्य रम्यं घनवृन्दमेतत्॥
स्पस्यानि नूनमावनिवर्षमाणं जगद्धिताय विमलोगयष्टे॥ २०॥ जलावलंबाबुदवृन्दकषायनैर्घनान्यायोधयतावपुः॥ प्र
वृत्तिचक्रोन्नपतिर्वनस्थानुगजानुगजैः स्वैरिवबार्यदर्पा॥ २१॥

जाः विषदध्यवृक्षाःस्वजलादस्यर्थः स्वचजलाईमुखाः पूर्वंनमरैरापानसमानेइत्यर्थः॥ पतिष्यन्तः। निपतंतवाप्यादितप्रवि
ष्टमिवगगनंतोयसाघनपुत्रतया लक्ष्यावायुर्घनैर्घनायोधयतीवेत्यग्रिमवृत्तायेणान्वयः जलेतिप्रवृत्ति॥

प्लवंगमइति प्लवंगमोनेकःषोडशपक्षणापीकार्त्तिकायष्टमासवाची नूमाविजेशायानस्य मूकत्वात् संप्रतिजलोन्मादाद्विविधस्व
रणकरोतिगोष्ठनूमिमध्यात्॥ जलस्यहरितिवाकाममिनिः सवनायाम्निः सहस्त्र्वकृष्णवदानुपाग्यलिवेतिपादशेषः नेत्रोत्सवचरमिदं

अनेनैव मन्ये नोविसृजन्ति मेघाः पूतंपवित्रं पवनैः सुगन्धि॥ हर्षावहं चातकबर्हिणानां वराङ्गनानां जलदप्रियाणां॥ २२॥
प्लवंगमःषोडशपक्षशायी विरौति गोष्ठसरकामेनेनि॥ कचोद्विजातिःप्रियसत्यधर्मैर्यथार्थसिद्धैः परिवार्यमाणः॥ २३॥
गुणामहान्तोपदकोलजोयं प्रहृष्टमेघस्वननादितापूर्व॥ परिषत्ततस्यःपरिवर्द्धयंति विनापिशय्यासमये प्रियाणां॥ २४॥
दोषायमेकःसलिलागमस्य मा प्रलुहारानयवर्णशाले॥ नदृश्यते यन्नववक्त्रतुल्योधनयदस्यस्तनुशशांकः॥ २५॥
प्रदृश्यतेनारूपदाशशाङ्कोधनोतरस्थोजगतःप्रदीप॥ तदानुपश्यन्ति जनाःप्रहृष्टाबंधुप्रवासादिवसन्निवृत्तं॥ २६॥
विलापसाक्षी प्रियदर्शनानां संदृश्यते नारूपदाशशाङ्कः॥ नेत्रोत्सवप्रेषितकामुकानां हर्षैककांतं भवता स्यवेमि॥ २७॥
नेत्रोत्सवकान्तसमागतानां दावाग्नितुल्य प्रियहानितानां॥ तेनैवदेहेन वरांगनानां चेष्टापिताबस्त्रायविप्रायस्त्र॥ २८॥
विनापिचंडेणपुरे पितुस्तेयतःप्रनाचेद्गगनस्थितोरी॥ गुणागुणौचेदमसौनचैव विपयतस्ततोहप्रशासन्नायिष्ये॥ २९॥
अवाप्ययोव्यासेण राज्यमाश्रोडुरायममेः सुकृतेस्ततोसि॥ गायेतिविप्राप्यवामानसंगयसाम्यगापवणिचाप्युदारे ३०

नकांतमापतितोदृष्टं अंशेनेचोत्सवोद्दीपने धर्मसाधमात् क्रमेणतस्यायस्त्रामाह॥ नेत्रोत्सवकान्तसमागतानामिति विप्रयुक्ता
नांनाथरहितानां नेत्रोत्सवोपिवक्रमेणवातप्रावृषि नावनेदुःखएवेत्यर्थः॥ प्रसृतउपसर्गप्रशस्तातिवाययोमनाय॥ ततोहित
स्तितुः पुरेप्रशासनायिष्ये पवमानसेते तन्मेत्र प्रतिपाद्यं॥ ग॥~

प्राणाग्निरिति॥ पुरूरवाः प्राणाग्निः प्राणात्मा विषयग्रासं कृतवानिति यद्वा प्राणोऽग्निः पवनरूपो ऽग्नियोऽस्य सतथा अग्निविधा मिसृष्टत्वात्तदेवाग्नि
योऽग्नित्रेताग्निमग्नाजनन नष्टं नष्टा यामग्निस्थाल्यां गंधर्वदत्तायां शमीगर्भस्थो योऽग्निस्तोरणं भूतो नृपो यस्य वंशे न वरुणा यं चंद्रस्तथा
पातः पुरेति॥ पुनः किल नैमिषारण्ये कृषगोसर्वदेहमयं यूपं वेदिमन्त्रा यादृष्टा इन्द्रस्य लोका नानुत्तिष्ठा पुंड्र श्वादेवास्ताषामश्रया य॥ स्वर्गे इ
केतोरिति षष्ठ्या ज्वतु र्थ्यर्थे गिरु इन्द्रप्राये त्यर्थः॥ देवि देकोत मिति॥ नृपनिरनेकतामबोधितोपि पराङ्॥ सदामिलित्वा शापेनामृतः

प्राणाग्निरासीद्योग्निमग्नाजनयो नष्टं शमीगर्भमपि वेमवाद्यं॥ तथैव पञ्चाचक्रमे महात्मा पुरोवशाम सरसां वरिष्ठं॥ ३१॥
पातपुरा यो मृत सर्वदेहो मुनिप्रवीरेर्वरगात्रि घोरैः॥ नृपः कृशाग्रे पुनरेव यस्य सुधामानुगतो दिवि पूज्यते च॥ ३२॥
स्यापुरुषवंशेन कुपसुयस्य योदेवराजत्वमवापवीरः॥ देवातिदेवो भगवान्प्रसूतो वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता॥ ३३॥
भैमप्रवीरः सुरकार्यहेतोर्यस्य त्वदीयस्य हुत सुतानि॥ यत्र नृवराजा च वसुस्य यस्य वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः॥ ३४॥
यस्य क्रतौ त्वमवापवीरः स्वकर्मनिःशंकसमप्रभावः॥ यदुश्च राजा शशिवंशमुख्यो यो वा प्रपथ्यामधिराजभावं ३५
भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीरः सुमसूता सुरराजतुल्या॥ नाभूद्वलक्षयस्य नृपो हि वंशे न नास्ति कोनेकृति कोपवापि ३६
अश्रद्धधानोप्यथवा कदर्यः सूर्येण वा वरि रुहा हि वीचा॥ वंशे च धूर्त्तकमजायतान्हि साप्यागुणानामतिपात्रभूताः ३७

वा नृतं एवं इन्वा नृतः पातः इतिहास सूचनमस्यार्थः पुनश्च कृशाग्रे पातहस्त नुषंगः कृपया सृष्टो दिवापि नृतः पूज्यते देवैरश्म
नश्च वारे त्यर्थः॥ उक्तं च॥ स्थितः कृशाग्रे समरसांगणेन समे प्सुतो सोदा॥ किंशप्यमान इति न कुपस्य यस्य वंशे इवंशोधसूतो यतेति
तस्य प्रणामं तं कुरु इत्यग्रिमेणान्वयः॥ सूर्येणावा हि नइत्यर्थः

वारिरुहा हि देशातपत्रेनेत्रे वंशे यस्य तनुपुज्यते शिखरा येदं तितिकाग्रदर्शनं तस्य चंद्रमसः एवं वंशं कर्तुं नमस्कारं कारयति॥ नारायणाये
ति नारीनां वस्त्रात्मनवो ब्रह्मलोका श्चतुर्दश भुवनानि॥ इति हिपंचाशधिकशततमः॥ त्रिपंचाशधिके ध्याये शतेप्रद्युम्नकादयः हर्या
तया वज्रनामहेतुपत्रा इतीर्यते॥ पूर्वमिदं पदं ग्रहात्तु कामवज्रनाभं प्रति समेत्य हि कितः॥ सोम्यकश्यपोनः पिता मुनिः तस्मिन्नूते

कुरु प्रणामं सिरवराग्रहेतितस्य त्वमाशास्य सतां प्रियस्य॥ नारायणं वा ल्भवायनाय लोकायनायत्रिदशायनाय॥ ३८॥ स्वर्गे
इकेतोः पुरुषोत्तमाय कुरु प्रणामं त्वमसुराय देवि॥ इति हरिवंशे वज्रनाभवधस्तोत्रे॥ वैशंपायन उ॰॥ सत्रावसाने तु मुने कश्य
पस्य तिग्मतेजसः॥ जग्मुर्देवासुरास्सर्वे नाम्यमितविक्रमाः॥ १॥ वज्रनाभोपि निहतः शत्रुः कश्यपमभ्यगात्॥ त्रैलोक्यविजया
कांक्षितं मुवाच ह कश्यप॥ २॥ वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि वेत्सि मम्॥ वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समाहृतः॥ ३॥ तपसाभ्य
धिकः शक्रः शक्रस्यैव स्वभावतः॥ बृहस्पतिश्च कृतवंश्च ज्येष्ठश्रेष्ठतमो गुणैः॥ ४॥ राजन्नत्र स्मिन्जगतः पात्रभूतः सतां गतिः॥ संग्रामे
लोकराजः सर्वभूतहिते रतः॥ ५॥ नैवशाक्यं तया जेतुं वज्रनाभ विदुर्मसे॥ अर्हं यया ब्रुक्रमस्येन विशाद्वि विनश्यति॥ ६॥ वज्र
नाभस्य तद्वाक्यं नाभिनंदति भारत॥ कालपाशपरीतांगो मन्दुकाम इवौषधः॥ ७॥ अनिवार्य सुरबुद्धिं कश्यपे लोकभावने॥
त्रैलोक्यविजयारंभे मतिं चक्रे दुरासदः॥ ८॥ यथास्माद्यं तथा सह क्रियाष्यतिति इंद्रेणानाणि इत्युक्ते मिथनितस्मात्सत्रेसमापते
किं जातमित्याकांक्षायामाह॥ सत्रावसान इति विहरन्ससइति वर्त्तमानसामीप्ये तेनेंद्रेणा वैरं कुर्वन्नहं तन्मन्सिल्पमित्यर्थः॥ प्रत
त्वेप्रसन्नानुप्रतिजन्ते प्रतिशापाम्यात्मने पदं तया वज्रनाभसुतानामवीः

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

प्रभावतीपुत्रेनाम्नाप्रभावंतमितिश्रेषः॥ब॥

ज्ञातियोधांश्पमानाया मित्राणि सुबहूनि च॥ प्रतस्थेस्वर्गमिवाग्रे विजिगीषनि ज्ञांघते॥१०॥ एतस्मिन्नंतरे देवो कृष्णेरो च महाब
लौ॥ प्रेषयामास तु हंसान् वज्रनाभवधं प्रति॥१०॥ समागतान् श्रुत्वा श्रुत्वा यदुः मुख्या महाबलाः॥ मंत्रयित्वा महात्मान चिंताम
पेदिरे तदा॥११॥ वज्रनाभो यदं तत्प्र प्रद्युम्नेनेत्य संशयः॥ तयोर्दुहितरं भार्यान्नेयताः सर्वास्ति गर्भस्ताश्चैव किंतु कार्यमनंतरं॥
प्राप्तप्रसवकालश्च श्रुता सा नातिचिरं दिवं॥ संमंत्रयित्वा तदर्थं हि सारुचे महाबलः॥१३॥ आख्येयमर्थवित् कृष्णः शक्रके शवयोः॥
हंसेर्गता तदा ख्याते देवयोस्तु यथा ततं॥१४॥ ता आह सा सु संदिष्टा न मेतन्म मिति प्रभो॥ उत्पस्यंति गुणैः साध्या पुत्रा वो काम
रूपिणः॥१५॥ गर्भस्थाः सर्ववेदांश्च संगा ने नृपतनि दिताम्॥ तया चानागतं सर्वं मंत्राणि विविधानि च॥१६॥ सद्य एव युवानश्च
भविष्यंति सुपंडिताः॥ एवमुक्ता गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो॥१७॥ शक्रं सुश्चैव नेमानं शक्रके शवनोषितं॥ प्रभावताः
य पुत्रं सुषुवे सदं शोपितुः॥१८॥ स द्यो यौवनसंप्राप्तं सर्वज्ञत्व च भारत॥ मासमात्रेण सुषुवे देवी चंद्रवती नृप॥१९॥ चं
द्रप्रभमिति ख्याते सदृशं तेन यं पितुः॥ सद्यस्य यौवनप्राप्तं सर्वज्ञत्वं च भारतः॥२०॥ गुणवत्यपि पुत्रं च गुणावंतमनिंदित
हर्म्यपृष्ठे वर्द्धमानौ दृष्टा स्तेय दुनंदन॥२१॥ इंद्रो पिंडक्षयाद्वीरनाम ध्येयवधार्थ्यतां॥ निवेदितास्य संबंतो देवेशाकारारक्षि
तः॥२२॥ वज्रनाभाय वाराय त्रिपिष्टपतये पिणः॥ विचार्य्य सर्वे गृह्यतां मम मेतेन गृहधर्षकाः॥२३॥ इत्युवाचा सुरपतिवज्रना
भोरुरासदः॥ ततः सैन्यसमादिस्य मसुरेंद्रेण धीमताः॥२४॥ आचारया मासदिवांः सर्वाकुंभोदहः॥ गृह्यंता मासु बध्यंता॥
मितिवाचक्षत ततः॥२५॥

चक्रांतरेति चक्रे राज सैन्येतम्मध्यस्थे रमस्या निर्युद्धं प्रति किंकार्यमितिवद॥ वक्रधा राम ध्यस्थेरि संकटे रितिकेचित्॥ आ यर्षिंकि
वश्चेरुर सुरेंद्रस्य शासनाद रिशासिनः॥ तच्छ्रुत्वा व्यथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सलाः॥२६॥ रुदंतु स्तास्तदे सोथ प्रद्युम्नः सहसाब्रवीत्॥
मा भैष्ट जीवमाने पुत्रिरेष स्मासु सर्वथा॥२७॥ किं नो देता करिष्यंति सर्वथा न दमस्तु वः॥ प्रभावती मथोवाच प्रद्युम्नो विक्रवस्थिति
२८॥ पितातव गृह्य पाणि पितामास्य स्थितातव॥ भ्रातरं अवयते देवि तात यश्च तथा पुरे॥२९॥ एते पुत्रा श्च मात्याश्च तथार्थे स्तु सर्वथा
प्रणिपत्य तत्र तेकालो यस्व दुदारुणः॥३०॥ मरणं सहमानानां पृष्यतां विजयो ध्रुवं॥ शनैर्वेशादयो ह्येते यो इष्टेते स्माहद्वेषिणः
३१॥ किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वे श्रृं कां तरस्थितो॥ प्रभावती रुदंती नु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत्॥३२॥ शिरस्यं जलिमाधाय ज्ञानुं संापति
तप्स्विनी॥ गृहाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शत्रुनिबर्हणः॥३३॥ जीवस्त्र चोस्थ दारांश्च दृष्टासि यदुनंदन॥ आपन्नेव रवेदान्त्मिनि रुदंच
मानदा॥ स्मृते तान्मोदयात्मानं सनादीरि मर्दनः॥ दुर्वासमसा वरो दत्तो मुनिना नामधीमता॥३४॥ विधव्य रहिता हयाज्ञा वपुत्र
नविषयति॥ एष मे हृदयान्मासो नवितानन दस्यथा॥३६॥ स्मृत्य मितेत्र सौवाक्यं मुनेरंशानुज्ञात्मजा॥ इत्युक्त्वा भामिमा दायरुप
स्पृह्म नस्विनी॥३७॥ प्रददौ रुक्मिणेयाय पय ज्जसेति वरं वरा॥ स तं जग्राह धर्मात्मा प्रहृष्टेनां तरात्मना॥३८॥ प्रणम्य शिरसा
दत्ते प्रियया भक्तियुक्तया॥ चंद्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदया प्रददौ मुदा॥३९॥ तदा गुणवती चैव सौवयातिमहात्मने॥ हंसके
तु मथोवाच प्रद्युम्नः प्रणतप्रनुः॥४०॥ इंद्रदेव सौवस हितो युध्यस्व सह दानवैः॥ आकाशेदि स्वस्वासु सूयोज्ञा हम रिंदम॥४१
शांवेदं संरुक्मिणः पुत्रां ज्ञप स्पृश्य पस्पृष्टं मंत्रः पूर्वकमाचम्य वरमसिमिमयथः वराग्रेष्टानि स्त्रिंशास्त्रद्रं॥ शौचाया पिनिस्त्रि

हंसकेतुर्हंसध्वजो गदः। हरिरिंद्रः वराध्यक्षं वज्रनाभाय येन वरो वरो दत्तः स ब्रह्मा तमनुज्ञाप्य प्रविशंति विवदति। उपह्वारः उपप्लवः॥

रुक्मिकाय रथं चक्रे मायया मायिनां वरः॥ सहस्रशिरसं नागं कृत्वा सारथिमात्मवान्॥४२॥ अनंतभोगकोटस्थं सर्वनागोत्तमोत्तमं
मतेन रथमुख्येन दर्शयन्स प्रभावतीं॥४३॥ चचारासुरसैन्येषु रुक्मिणीधिष्ठितेन तान॥ शरैराशीविषप्रख्यैरर्दयंस्तानुकारिभिः॥४४
भेदनिर्गोधनेश्चैव तत्तदद्भुतिसंभवः॥ असुराश्च रणे छिन्नाः कार्ष्णिशस्त्रैरितस्ततः॥४५॥ जघ्नुः कर्मसपत्रास्ते परं निश्चयमास्थिताः
विच्छेदवाङ्केषांचितकेयूरवलयोज्ज्वलान्॥४६॥ सकुंडलानि चान्येषां शिरांस्यपि स विच्छिदे॥ क्षुरछिन्नैः शिरोभिस्तैः कायैश्च स
कलेवरैः॥४७॥ असुराणां महाकाणं प्रद्युम्नेनातितेजसा॥ देवेश्वरो देवगणैः सहितः समतिंजयः॥४८॥ ददर्श मुदितो युद्धे ने
मानं दितिजैः सह॥ येगर्दचैव संबंचदैत्याः समभिदुद्रुवुः॥४९॥ तेषप्युर्निधने सर्वे याशंसा वमहोदधौ॥ विषमं तत्तदा युद्धं
दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः॥५०॥ गदाय प्रेषयामास स्वरथं हरिवाहनं॥ दिदेश मातलिं सूतं यंतारं च सुवर्चसं॥५१॥ सांबायैरावतं
नागं प्रेषयामास वेश्वरः॥ जयंतं रुक्मिणेयस्य महायमददद्विभुः॥५२॥ ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं सैन्यियुक्तवान्॥ देवपुत्र
द्विजो विरावप्रमेयपराक्रमौ॥५३॥ अनुज्ञाप्य वराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनं॥ तं मातलिसुतं चैव गजं मैरावणं तदा॥५४॥
देवप्रेषितवान् शक्रो विधिज्ञो वरकर्मसु॥ नामस्य तपोवध्यो यदुनामेषु दुर्मतिः॥५५॥ प्रविशंति च भूतानि सर्वत्र तु यथे
प्सितं॥ प्रद्युम्नश्च जयंतश्च प्राप्तोऽसुर्म्यमहाबलौ॥५६॥ असुरांश्चरजालोधैर्विक्राम्यंते प्रणाश्यति॥ परिघैर्विक्रमंतो च युध्यं
तो चरणाजिरे॥ ५७

जावप्रत्युद्यानकृतमुपयोगंकृतः

नेमः नामवेत्र प्रद्युम्नः प्रद्युम्नकोयः द्वितीयार्थे प्रथमा॥ इतिपंचित्रे वाशाधिकशततमः॥ चतुर्थ वाशाकेऽध्याये सशतेतिमनोरमे वज्रन

गदेकालमस्तदेवा चतुर्वार्य्यरणादुर्जयः॥ उपेंद्रानुजशक्रेणारयोयं प्रेषितस्तव॥५८॥ हरियुग्मातलिसुतो यंतावायं महाबलः॥ प्र
वराधिष्ठितश्चायं सौवस्यैरावणो गजः॥५९॥ अयी पद्मरोहस्य द्वारकायां महाबलः॥ स्वरण्यतिरूपीके न्यस्मि न्हेतेऽभूतानु त
॥६०॥ तस्मात्तयाबधिष्यामो वज्रनाभं सबांधवं॥ षमूहानभूतेपापं विपिष्टपजये प्रति॥६१॥ करिष्यामि वधानितत् नेषशक्रेसुतावि
ते॥ चेजष्यत्यप्रमादस्तु कर्तव्य इतिमेमतिः॥६२॥ कलत्ररक्षणं कार्यं सर्वोपायैर्नरेर्बुधैः॥ कुलत्रधर्षणा लोके मरणादितिरिच्यते
॥६३॥ एवं संदेशपलेस्पेमंगदसांबौ महाबलः॥ प्रद्युम्नकोपससृजे मायया दिव्यरूपया॥६४॥ तमश्चनाशयामास दैत्यसद्वृंदुरा
सदं॥ जहर्षे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनं॥६५॥ ददृशुः सर्वभूतानि कालिसर्वेषु सत्पुषु॥ अंतरात्मनिवक्रांते न्हेत्रेऽभिवतेवि
दुः॥६६॥ एवं भूतातारजनी रुक्मिणेयस्य पुण्यतः॥ असुराणां विनागस्त्रनिहतो मानितेजसा॥६७॥ यावद्विधेयोजयामासका
लिहे त्वात्रणाजिरे॥ संध्योपास्त्रायेतेन तावद्विष्णुपदाजले॥६८॥ अयोधयत्र यंतस्थ्यादेदैत्या महाबला॥ तावदाकाश
गंगायां नैसंध्यामुपास्तवान्॥६९॥ इति हरिवंशे वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरे॥ वेशं॥ जगतश्चक्षुषितनक्षिमुकुर्ग्रोदितरवौ॥ प्रा
दुरासादहरिदेवस्तात्वर्णो वादिशाचुलप्राण॥१॥ हंसवापुमनोमंत्रसुशापतरगः स्वगः॥ तस्त्रोवव्यतिरेकस्य समापेक्ष हनंदनः॥२॥

नवध प्रोक्तप्रद्युम्नेन महात्मनाः॥ परपालिरूपाकेशाइतिपूर्वमुक्तं तद्दर्शयति॥ नगाइति॥ चरूलापिप्रकाशाकेः मदप्रकंदं स
हयुद्धयस्य महाद्दोवज्ञ॥ग॥

ह०वि०
३४३

नाभस्तस्य ततर्द्दिसितवाभ॥१२॥ रासवर्कंस्त्रस्त्रवत्॥ चकार इतिपाठेपरितः कांतवान्॥ कृतिश्लेपेधातुचकार इतिपाठेश्चईर्चादित्वात्॥
समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसंनिधौ॥ पंचजन्यं हृदि दध्मौ दैत्यानां भयवर्द्धनं॥३॥ तं श्रुत्वा समागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा॥
वज्रनाभं जहास्तु कृष्णकेशवेन तवरितिच॥४॥ तार्क्ष्यमारुह्य गच्छेत् पुनरेव प्रचोदित॥ चकारसततया वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ॥
५॥ समनोरंहसा वीरतार्क्ष्येणाश्रुय योनृप॥ अस्मासु वज्रनाभस्य महाद्दद्म्य भारत॥६॥ ततस्तागतो वीरस्ततर्द रणमूर्द्ध
नि॥ वज्रनाभेस्थितो भूत्वा सर्वस्याविदनं दितः॥७॥ तेन तार्क्ष्यगतेनैव गदया कृष्णसूनुना॥ उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्म
ना॥८॥ सतेनाभिहतो वीरो दैत्यमोहवशंगतः॥ चकारचरनशेरकेंबन्नामवगतास्तुवन्॥९॥ आश्वसेत्यथतं कृष्णिर्विस्त्वा चर
णाद्रुजर्य॥ लब्धसंज्ञः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत्॥१०॥ साधु यादव वीर्येण स्थानोऽस्मि पुनर्नवान्॥ प्रतिप्रहारका
लोयंस्थिरो भव महाबलः॥११॥ एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेघशतोपमं॥ गदां मुमोच वेगेन संघट्टो वज्रकंटकां॥१२॥ तया ल
लाटेभिहतः प्रद्युम्नो गदया नृप॥ उद्दमत्रुधिरं भूरि मुमोह यदुपुंगवः॥१३॥ तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पांचजन्यं जनार्दनः॥ दध्मा
वासा सन्कार पुत्रस्य रिपुनाशनः॥१४॥ पांचजन्यस्य शब्देन प्रत्याश्वस्तो महाबलः॥ दृष्ट्वा प्रमुदिता लोकास्तिशेषेतो इकेशवो॥ १५॥
तस्य चक्रं करोत्पातेकृष्णछंदेन भारत॥ कृष्णशब्दे सहस्रारे दैत्यसंघकुलांतक॥१६॥ तं मुवो मोचुतसुतः शत्रुनाशाय भारत॥
नमस्कृत्वा सुरेंद्राय नमस्कृत्वा महात्मने॥१७॥ वज्रनाभस्य तत्काय कुस्त्रकर्ता शिरस्तदा॥ नारायणसुतो न्युक्ते दैत्यानामनु
पुंसकं महात्मने कृष्णाय श्वाययो मुत्तरकालेतदा त्वेवत्र्तमानकालेवज्रनाभस्य तदाष्टमित्यर्द्धरासंतो शक्रकेशवो पंतुपतो १८
चक्रत्रुरित्यन्वयः॥ =

राम
३४३

नदेवदत्रपितिविजयस्येतिसार्द्धेनिचतुर्नेमिंनागचतुष्टयस्यार्कंनागंचतुर्यशिमित्यर्थः॥ रोक्मिणेयचतुर्थस्येतिरौक्मिणेयप्रद्युम्नः तत्सुत
स्यप्रनार्थत्वांजरातस्यप्रनावेतमिति॥ चंद्रप्रजयंततनयस्यतुपावः॥ नम्यगदावंडवत्सामुत्मनस्य॥ एवंविजयप्रद्युम्नतत्पुत्रचं डप्रना
णांदरानुरित्यर्थः॥ तुराह्रानजेशटतावच्छेटत्वात्पौरुपताचप्रद्युम्ननागएवसौवपुत्रस्येषुगुणवत्वामुत्सन्नस्यगुणवलोपत्रोगहत्व

गदसुतानमवध्यायुतमानंरणाजिरे॥ जगाम षट्पुरं वीरो नारायणनयादितः॥१९॥ निबर्हिते देवरिपौ वज्रनाभे दुरासदे॥ अ
वतीर्णौ महात्मानौ द्वारवज्रपुरं तदा॥२०॥ लघप्रशमनं चैव चक्रतुः सर सत्तमौ॥ सांत्वयामासतुश्चैव बालाहृद्भयार्दितं २१
इंद्रोपेंद्रौ महात्मानौ मंत्रयिता महाबलौ॥ आयस्ताव तदा ते च वृहत्मतिमतानुगौ॥२२॥ वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्द्धा चक्रतुर्नृप॥
विजयस्य चतुर्नागं रौक्मिणेयसुतस्य तु॥ २३॥ प्रद्युम्नस्य चतुर्नागं रौहिणेयसुतस्य च॥ इंद्रस्य प्रनदद्तु चतुर्नागं जनेश्वरः २४
कोयश्वतस्वोग्रामाणां स्वधिकास्थिविशांपते॥ शास्त्रापुरसहस्त्रं च स्फीतं वज्रपुरोगमं २५॥ चतुर्द्धा चक्रतुस्तस्य संहृष्टौ शक्रकेश
वौ॥ केबजाजिनवासांसि रत्नानि विविधानि च॥२६॥ चतुर्द्धा चक्रतुर्वीरौ वीरौ वासवकेशवौ॥ सततो निपिकास्तेराराजाने वासव
नया॥२७॥ देवदुंदुभिनादेन नृपविष्णुपदांजलेः॥ स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता॥२८॥ कृषिवंशो महात्मानः शक्रमाध
वनंदना॥ विजयस्य प्रसिद्धेवर्गतिवयतिधीमतः॥२९॥
नृपः श्वेतएवसपुत्रस्य प्रद्युम्नभागंदयदार्नमितिसर्वसमंजसंजयं
तेतनस्यत्याचापिसुतस्येतिरौक्मिणेयोत्रप्रद्युम्नः ज्ञत्तराद्धेंतुरौक्मिणेयः सांबः तत्पुत्रस्यगुणवत सांबस्येशेपितणेयतं॥ पय
शृणुषावर्हितोमर्द्धविज्ञाप्येतुरतीमुतेत्यनिरुद्धस्यरुक्मवतीपुत्रत्वेतयासांबस्यजांबवतीपुत्रत्वेपि॥७॥

हरि·
३४४
च

रुक्मिणीपुत्रत्वमविरुद्धमन्यत्तूयमानं किंलक्ष्मिन्पक्षे विजयस्य जयंतपुत्रत्वमर्थान्तरेषं निहत्ते नेमो शाजइतिस्यक्तदेहानामपि प्रद्युम्नादीनां

माहजेनगुणेनापि माधवानां महात्मनां॥ अभिषिच्य जयंतं तु वासवो भगवान् ऋषिः॥३०॥ तथैवेते वीरसंस्था राजानः समितिंजयः॥
ममवंशकरो ह्येकः केशवस्यात्मयोऽनघ॥३१॥ अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यंति ममाज्ञया॥ गमनागमने चैव दिवि भिदं भविष्यति॥३२॥
त्रिपिष्टपे द्वारकं च रम्यां नैमानिरच्छितं॥ दिशागजसुतानागान् दयांश्वोस्त्रे वोस्त्वयान॥३३॥ इच्छे ये षां प्रयच्छं स्वर योस्तवष्टकृतानपि
गजावैरावणसुतौ शत्रुंजयरिपुंजयौ॥३४॥ प्रयच्छाकौशगो वीरसांवस्य गदस्य च॥ आकाशेन पुरीं जातु द्वारकां नेमरकृतां ३५॥
आधानौ च सुतौ हृष्टौ यथेष्टं नैमनंदनौ॥ इति संदिश्य भगवान् देवराजपुरंदरं॥३६॥ जगाम भगवान् रत्नेद्वारकामपि केशव॥
षण्मासानुषितस्तत्र गदप्रद्युम्न एव च॥३७॥ सांबश्च द्वारकां तस्त्र कृते राज्ये महाबलः॥ अपापिता निराज्ञानिमरोयांश्चेन पोत्र
र॥३८॥ स्तास्पतिवजगाद्या वस्त्रास्पत्य रमसन्निभः॥ निहते नेमो सद्रेपुद्धे स्वर्गयाते पुत्रसिपु॥३९॥ गदप्रद्युम्नसांबस्ते गतावर
त्नपुरं विभो॥ ततः प्रभृति पुनर्यातिस्वां स्वैः कर्मभिस्तदा तैः॥४०॥ प्रसादेन च कृष्णस्य जीकक लृप्तिनेश्वरः॥ प्रद्युम्नोत्तरमेततेन
देवकथितं मया॥४१॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च॥ पुत्रपौत्राविवर्द्धते आरोग्यधनसंपद॥४२॥ यशो विपुलमा
प्नोति द्वैपायनवचो यथा॥ इति खिलेषु हरिवंशे वज्रनाभसमाप्तः॥ ७॥

श्रीकृष्णेछयानादशशारीरेणतत्रावस्थानं चेति सर्वं समंजसं॥ चतुष्पंचावशेषिताइतिवचनात् चतुष्पंचाशदधिकशततम॥ पंचपं
चा

राम·
३४४

पंचपंचाशके ध्याये सशतेवसुखावहे॥ विशेषतश्च निर्माणद्वारवत्या निरूप्यते॥ वज्रनाभे निहते श्रुतिश्रीकृष्णः किं कृतवानित्याकां
क्षयामाह॥ ददर्श येति अथ वज्रनगराद् गमनानंतरं॥ महेममहत्त्वसंडमवदंसमूहान्॥ वपोमूर्द्ध विश्रामो धोनागः॥ चित्रका

वेशं०॥ ददर्श यिपुरं कृष्णो द्वारकां गरुडे स्थितः॥ देवसद्मप्रतीकाशं समंतात्प्रतिनादितं॥१॥ मणिपर्वतयंत्राणि तथा क्रीडागृहाणि
च॥ उद्यानवनमुख्यानि बहुनाचत्वराणि च॥२॥ संप्राप्ते तु तदा कृष्णे पुरं देवकीनंदने॥ विश्वकर्माणमाहूय देवराजोब्रवीदिदं
३॥ प्रियमिन्द्रमिवे त्कार्यमद्य शिल्पवतां वर॥ कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं कुरुष्व मनोहरं॥४॥ उद्यानशतसंबाधां द्वारकां स्वर्गसंमितं
कुरुष्व विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा॥५॥ यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु रत्नं त्वं संप्रपश्यसि॥ तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरी द्वारवती तथा॥
६॥ कृष्णो हि सुरकार्येषु कृष्णो हि सततोत्थितः॥ संग्रामान् घोररूपांश्च विगाहति महाबलः॥७॥ तामिंद्रवचनोद्यता विश्वकर्मा
पुरं ततः॥ स्वर्गेव के समंताद्धे यथेंद्रस्यामरावती॥८॥ तां ददर्श दिशाहार्णामीश्वरः पक्षिवाहनः॥ विश्वकर्माकृतां देवैरनिश
यैरलंकृतं॥९॥ तां तद्वारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः॥ हृष्टः सर्वार्थसंपन्नः प्रवेष्टुमुपचक्रमे॥१०॥ सोपश्यद्वृक्षखंडांश्च
अरम्यान् हृदयमनोरमान्॥ द्वारकां प्रति दाशार्हश्चित्रितां विश्वकर्मणा॥११॥ पद्मखंडाकुलाभिश्च हंससेवितवारिभिः॥ गंगासिं
धुप्रकाशाभिः परिखाभिर्वृतां पुरीं॥१२॥ प्रकारेणार्कवर्णेन शातकुंभेन राजता॥ वियन्मूर्द्धनि विष्टेन द्यामिवाभ्रमालया॥१३॥
काननैर्नंदनप्रख्यैस्तथा चैत्ररथोपमैः॥ बभौ चारुपरिक्षिप्ता द्वारका द्यौरिवांबुदैः॥१४॥ बभुरैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः
दिग्विवननामा निश्चलकेशिवाकृष्णान्विष्णुमेनतुपिनातकेर प्रशस्तताव॥

हरि
३५५

करवीरकं निचकस्वारा एवकरवीराकारं तासमंतस्मिंस्तथा महानदी गंगा॥ महानदी शतमुखा निबाराहोऽकः द्विगुणोपनिवेशं॥
पूर्वस्यां दिशि जंबूनाथानूमणिको वनतोरण॥ १५॥ दक्षिणस्यां तथा वेष्टः पंचवर्णो विराजते॥ इंद्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्यां तथा कृष्ण
१६॥ उत्तरां दिशमत्यर्थं विभूषयति वेणुमान्॥ मंदराद्रिप्रतिकाशाः पांडुरपार्थिवर्षभः १७॥ चित्रकंपुष्पवर्णं चपैत्रकं वनं महत्
हत॥ संवर्तकवनं चैव नातिरेवतकं प्रति॥ १८॥ ततवेष्टितपर्यन्तमेरुप्रभवनं महत्॥ नातिनार्गवनं चैव पुष्पकं च वनं महत्
रमणं नाम वनं चैव वेरेणु मंदे समंततः॥ वैडूर्यपत्रे जज्झे स्तया मंदाकिनी नदी॥ २०॥ नातिपृथुरणा रम्या पूर्वस्यां दिशि नारत
सानवीनूषिता स्तत्रकेशवस्य प्रियेषभिः॥ २१॥ वहूनि देवगंधर्वैश्चो दितेविश्वकर्मणा॥ महानदी द्वारवतीं पंचाशद्भिर्महामुखैः॥
२२॥ प्रविष्टा पुण्यसलिला भावयंती समंततः॥ अप्रमेयां महोत्सेधां आमृगाधपरिखावृता॥ २३॥ प्राकारवरसंपन्नां सुधापांडुरलेपनां
ता शणयंत्रशतघ्नीभिः हेमजालैश्च भूषितां॥ २४॥ आयसैश्च महाचक्रैर्ददर्श द्वारकां पुरी॥ अष्टौ रथसहस्राणि नगरे किंकिणी
किना॥ २५॥ समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा॥ अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायतां॥ २६॥ द्विगुणोपनिवेशां च दद
र्श द्वारकां पुरी॥ अष्टमार्गमहारथ्यां महाषोडशचत्वरां॥ २७॥ एकमार्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशसना कृतं॥ स्त्रियोपिय
स्यां युध्यन्त्किमु वृष्णिमहारथः॥ २८॥ महानामुत्तमा मार्गा सप्त चैव महारथा॥ तत्रैव विहितासाक्षाद्विविधा विश्वकर्मणा
द्विगुणाश्चतुर्विंशतियोजनं उपरिवेशो वेष्टनेयस्यां ते॥ उशनसा कृतं शुक्रमतेन विश्वकर्मणो वशात्र कृतं॥ ब॥ २९॥

रा.म०
३५५

पांडुपांडुरसंगैरतिशयेन शृंगैः पुष्पवृष्टिसमप्रभैः नानावर्णैः वासुदेवएवं प्रकाशपक्षेऽनेरिव जलदमेघे अग्निविपर्वतैः॥ क्रीडापर्वतैः संजवनं ओर

तस्मिन् तु रवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनां॥ वेश्मानि जहृषे दृष्ट्वा ततो देवकीनंदनः॥ ३१॥ कांचनैर्मणिसोपानैर्रूपैरामनिरहृष्टेः॥ नीमघो
पमहाघोषैः प्रासादवनचत्वरैः॥ ३२॥ समुच्छ्रितपताकानि परिक्षेपवनानि च॥ कांचनाग्राणि भांति सुमेरुसदृशाणि च॥ ३३॥ ऽदाशिरम
णीयनिमेरुकूटनिभानि च॥ पांडुपांडुरशृंगैश्च शातकुंभपरिष्कृतैः॥ ३४॥ रत्नसानुगुहाशृंगैर्विचित्रैरिव पर्वतैः॥ पंचवर्णसुवर्णैश्च
पुष्पवृष्टिसमप्रभैः॥ ३५॥ पर्जन्यनुमैर्निर्घोषैः नानारूपैरिवाहृतैः॥ दावाग्निज्वलितप्रख्यैः निर्मितविश्वकर्मणा॥ ३६॥ आलिख्य गिरि
वाकाशमतिचंद्रार्कसन्निभैः॥ तैर्द्वारकां महानागैर्वनाप्तहृदनदुमैः॥ ३७॥ वासुदेवेंद्रपर्जन्येर्गृहमेघैरलंकृतः॥ ददृशे चारुकिंगो मेघै
घोरैरावृतवृत्त॥ साक्षाद्भगवतो वेश्म विहितं विश्वकर्मणा॥ ददृशे भास्त्रदेवस्य चतुर्योजनमायतं॥ ३८॥ तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेय
महाधनं॥ प्रासादवरसंपन्नैर्युक्तं जगतिपर्वतैः॥ ३९॥ यच्चकार महाभागस्त्वष्टा वासवचोदितः॥ प्रसादं हेमवद्धं मानास्त्रवन्नितम
नोहरं॥ ४०॥ मेरोरिव गिरेः शृंगमुच्छ्रितं कांचनं महत्॥ रुक्मिण्याः प्रवरावासं विहितं विश्वकर्मणा॥ ४१॥ सत्यभामापुनर्वेश्मवरावस
त्पांडुरं॥ विचित्रमणिसोपानं ति हिडंगोगवानिति॥ ४२॥ विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलंकृते॥ व्यक्तसंज्ञवनोद्देशे चतु
तुर्दिशं महाध्वजं॥ ४३॥ स च प्रासादमुख्यो यः जांबवत्या विभूषितः॥ प्रभया भूषणानां च सवासां नाना स्फुरेयथ॥ ४४॥ त्वष्टा स्कराव
णां नात्यो रेतपरमाश्रितः॥

निर्यूहैः परिगृहं प्राणवराणि पटघ्नत्रम अंतरा संचारयोग्यमुपनिमगमनमार्गवत्॥

हरि. ३४६

विधेयाः कक्षांतरन्तु भूमिः उपस्थानमास्थानं मार्गे मार्गद्वार चतुष्टयोपि संज्ञवना निसौधनानि हुत्वाञ्चयेषु वैमार्गसंज्ञवनच्छन्ना ॥ बालपदेनात्र रत्न

विश्वकर्मकृतो दिव्यो कैलासशिखरोपमः ॥ ४५ ॥ जांबूनदद्वाराढ्याः सरास्तत्वनोपमः ॥ सागरप्रतिमो विष्णोन्यः करिष्यत्तानि विश्रुतः ॥ ४६ ॥
तस्मिन्गांधारराजस्य दुहिता कुलशालिनि ॥ गांधारी नरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता ॥ पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभं ॥ सुनाभाया
महाकूटं वासस्तु रुचिरप्रभं ॥ ४८ ॥ सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकामगुणोयुतः ॥ लक्ष्मणायानृपश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वनः ॥ ४९ ॥ वैडूर्यमणि
वर्णाभः प्रासादो हरितप्रभः ॥ यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत ॥ ५० ॥ वासस्मिन्नविदायादेवर्षिगणपूजित ॥ महिषीवासुदेवस्य भ
गिनी तेजसायुतो ॥ ५१ ॥ परस्तु प्रासादमुख्योत्र विहितो विश्वकर्मणा ॥ अतीव सोभ्यपौम्या सा पार्थिति पर्वतो यथा ॥ ५२ ॥ सुवत्रायि निवसत्तु
नस्यायस वर्हिवना ॥ महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः ॥ ५३ ॥ वज्रप्रभास्तु सुख्यावे यत्र दृष्टो विदधे स्वयः ॥ योजनायत विष्कंभः सर्व
त्नमयश्रुतः ॥ ५४ ॥ सप्तश्यामान्विरजानाम विराजन्तनुमः ॥ उपस्थानगृहं यत्तु केशवस्य महात्मनः ॥ ५५ ॥ तस्मिंस्तु विहिता सर्वे रूक्मरे
डापताकिनः ॥ सदनेवासुदेवस्य मार्गसंज्ञवनच्छन्नः ॥ ५६ ॥ रत्नजालानि दिव्यानि तत्रेव च निवेशिता ॥ आहृत्य यडसिंहेन वैजयंतो
चलो महान्हंसकूटस्य चयपूगमिंद्रध्मसरस्थितः ॥ षष्टिताः नसमुसेध मध्योजनमायते ॥ ५८ ॥ सकिंनर महानागं तद्व्या
मिति तेजसा ॥ पउपतास वर्न्तूता नामानि नलोक विश्रुतं ॥ ५९ ॥ आदित्य पथगाय त्तन्मेरोशिखरमुत्तमं ॥ रामः ३४६

राबोच्चे तत्तु मध्यमाष्टविस्तारतं त्रिंशद्दस्तो च्छ्रायं तस्मशोभाद्वनतातमकिंनर महोरगतानुपपन्नं ॥

किकरं तत्त्वश्रातं वितस्तिश्रातं वा किंकुर्द्धस्तेवितस्तौ वनं तं हस्त चतुःशतमिति चवाना नृत्ये तिपंचपंचाशाद धिकशाततमः ॥ षट् पंचाशता निष्के

जांबूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ ६० ॥ तदप्यु साधकृष्णायमानी तेविश्वकर्मणा ॥ भ्राजमानमतोग्रं ससर्वोषधिसमन्वितं ॥ ६१ ॥ तु
दिङ्कवनात् शाकाय्ये हितो समर्पितं ॥ पारिजातस्तत्रैव केशवेनैष ह्लस्वयं ॥ ६२ ॥ नायमानेहितत्रासीदुत्मर्जितकर्मणा ॥ कृष्णस्यद्यु
म्नरक्तुहेवापारपमुत्तमे ॥ ६३ ॥ पुंडरीकशतेनैव विमलेष्व हिरण्मये ॥ विहिता वासुदेवार्थेरत्नपुष्पफलद्रुमा ॥ ६४ ॥ पद्मरवडउजलो
तारत्न सौगंधिकोत्पला ॥ मणिहेमप्रवालोयष्टिफस्फटिकोसिरासिव ॥ ६५ ॥ तासां परमकूला निशा नवनिम्नहाइमा ॥ शालास्तालाः कदंबा
श्च शातशाख्याश्च रोहिणः ॥ ६६ ॥ ये च हेमवताहव्य यथा मेरुरुहास्तथा ॥ आरूपयडसिंहार्थं विहिता विश्वकर्मणा ॥ ६७ ॥ रक्तपीताः
रुणपमाः श्वेतापीताश्च पादपाः ॥ सर्वर्तु फलसंपन्नास्तेषु काननसंधिषु ॥ ६८ ॥ समकूलजलोपेताश्च तशर्करवालुकाः ॥ तस्मिन्नु हरे
त्नयः प्रसन्नाः शलिलासदा ॥ ६९ ॥ पुष्पफलजलोपेताश्च नानाद्रुमलताकुला ॥ अपराश्चानवन्नद्यो हेमशर्करवालुकाः ॥ ७० ॥ मत्तबर्हिण
संघुष्टकोकिलैश्च सदामदैः ॥ बभूव परमोपेतास्तस्यापुर्यां विपादपा ॥ ७१ ॥ तेमेवग तयूथानि पुरेगोमहिषास्तथा ॥ निवासस्य कृतस्तत्र
वराहमृगपक्षिणा ॥ ७२ ॥ पर्यात स्यानुरमाया प्रासादो वहिरण्मयः ॥ व्यक्तं विकसतोभ्येौ किंद्दतो विश्वकर्मणा ॥ ७३ ॥ तेवते च महाशा
लस्सरितश्च सरांसि च ॥ परिक्षिप्तानि तेमेनवनान्युपवनानि च ॥ ७४ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे द्वारावती विशेषनिर्माणं ॥ वैशंपायन
उ ॥ राव मालोक्या नस्मद्वारकाद्रवपनेश्वराः ॥

शनेध्यायेतिसंतस्ते दशसर्गहं कृष्णो द्वारकामवलोकयन् एवं विश्वकर्मणा विशेषेण निर्मि

तद्वारकां पश्यन्नकृष्ण निजं मंदिरं ददर्शेत्याह ॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

हरि०
३४१

एवमालोकमिति॥शैलशिलामयः इंद्रराज्यनुचरायस्य सइंद्रराजुचरः छत्रादिधारणमपिराज्ञानएवचक्रुरिसर्थः॥

अथपश्यद्गृहंकृष्णःप्रासादशतशोभितं॥१॥मणिस्तंभसहस्राणामयुतैर्वैर्धृतंशतैः॥तोरणोज्ज्वलनप्रदेश्मणिविद्रुमराजते॥२॥तत्र
तत्रप्रसन्नाभिर्विष्टकाचनवेदिकैः॥प्रासादाग्र्यत्रसुमहात्मसौमस्थानिकोनवृत॥३॥स्फाटिकस्तंभविहृत्तौनिस्वर्णसर्वकांचनैः॥पद्म
कुलस्यलेपितास्तैस्सोगंधिकोत्पला॥४॥मणिहेमनिनालाछित्रोरत्नसोपाननूषितामनबहिर्गाजुष्टास्ककोकिलेश्वसदामदैः॥५॥बन्
वपरमोपेताव्याप्यस्याविकचोत्पला॥विश्वकर्मकृतः शैलप्राकारस्तस्यवेष्टित॥६॥व्यक्तविष्णुरातोत्सेधःपरिखापरिवेष्टितः॥७॥श्रीवशे
स्वमंडुहरवसिमिहस्यानिर्मितंविश्वकर्मणा॥७॥महेंद्रवेश्मप्रतिमंसमन्तादर्धयोजनं॥तत्रस्वपाण्डुरंशौरिमूर्द्धितिष्ठद्गरुत्मतः॥८॥प्रीत
शस्वमुपाध्मासीद्विषतांलोमहर्षणं॥तस्यशंखस्यशब्देनसागरश्चक्षुभिर्नशे॥९॥स्नाशाचननदैकंसंतविस्मनवृत्रदा॥पंचजन्यस्य
निर्घोषंसंश्रुत्यकरूरोधकः॥१०॥विशोकासमपद्यतगरुडस्यचदर्शनात॥शंखचक्रगदापाणिगरुडस्योपरिस्थितं॥११॥धृष्ट्वाज
नुषिराननिमूलास्करोपमतेजसं॥ततसूर्यप्रणादाश्वभेरीणांचमहास्वना॥१२॥जज्ञिरेसिंहनादाश्चसर्वेषांपुरवासिनां॥ततस्तेसर्व
दाशार्हाःसर्वेचकुकुरांधकाः॥१३॥प्रियमाणसमाजग्मुरालोक्यमधुसूदनं॥वासुदेवपुरस्कृत्यसमंरवध्ययरैवसह॥१४॥उग्रसेनस्य
याराजावासुदेवनिवेशनं॥आनंदिनीपथवैरनस्वेष्टवेश्मसुदेवकी॥१५॥रोहिणीचयशोदावच्छांकस्यचयाःस्त्रियः॥ततःकृष्ण
सुपर्णेनसनिवेशनमभ्ययान्॥१६॥चचारचययोदेवमीश्वरोनुचरोहरिः॥अवतीर्यरहात्रिकूटपकुपउनंदनः॥१७॥

रामः
३४७

पारिवर्हउपरिष्टदान॥इतिषट्पंचाशदधिकशततमः॥समाप्तिकेसार्द्धशतेध्यायेश्रवणसुंदरे॥गरुडंप्रेषयित्वासपित्रासपि

पयार्हपूजयामासयादवान्यादवर्षभः॥रामाहुककगदाक्रूरप्रद्युम्नादिभिरर्चितः॥१८॥प्रविवेशगृहंशौरिर्नानायमणिपर्यंतं
तेचशंक्रस्यदयितंपारिजातमहाद्रुमं॥१९॥प्रवेशयामासगृहंप्रद्युम्नोरुक्मिणीसुतः॥तेनोन्मेदवशुवोरादेदवेधानम
नुपान॥२०॥पारिजातेप्रभावेनततोमुमुदिरेजना॥तेस्तूयमानोगोविंदोप्रहृष्टेर्यादवर्षभैः॥२१॥प्रविवेशगृहंश्रीमान्वि
हितेविश्वकर्मणा॥ततोतःपुरमध्येतंसशृंगमणिपर्वते॥२२॥निवेशयदमेयात्माहिमिनिसहितोऽच्युत॥तंचदिव्यंद्रुमश्रे
ष्ठंपारिजातममित्रजित॥२३॥सर्वमार्चितमप्यग्रमिहदेशेनिवेशयत॥अनुज्ञाप्यततोज्ञातीन्केशवपरवीरहा॥२४॥ता
स्त्रियपूजयामासुसंल्लानरकेणया॥वस्त्रैरानरणैभोगैर्दासीभिर्धनसंचयैः॥२५॥द्वारेश्वशसुसंकाशैर्मणिभिश्चमहर्षैः
पूर्वमर्चिताश्चैववसुदेवेनताःस्त्रियः॥२६॥देवक्यासहरोहिण्यारेवत्यावाहुकेनचा॥सत्यभामोत्तमास्त्रीणांसेनाग्येन
नवनंदा॥२७॥कृटंवस्याम्बरात्पासीजुक्मिणीभीष्मकात्मजा॥तासांयथार्हहर्म्याणिप्रासादशिखराणिक॥२८॥आदिदेश
गृहानकृष्णःपरिवर्हाश्चपुष्कलान॥इतिहरिवंशेद्वारवतीप्रवेशः॥वैशं०॥ततःसंपूज्यगरुडंवासुदेवानुमान्यच॥
नरविवशोपगत्येनमनुज्ञातेगहमति॥१॥सोनुज्ञातोद्विमल्लस्यप्रणम्यचजनार्दनं॥उर्द्धमाचक्रमेपक्षापक्षिप्रेगगनेचरः॥
मपद्न्वानसंक्षुभ्यसमुद्रंमकरालयः॥कृतावेगेनमहतायययौपूर्वमहोदधिं॥३॥कृत्वकालेउपस्थायस्यदत्तुक्लागरुडोगति॥
वादीश्पददर्शद्वारकाप्रवेशाध्यगृहदर्शनानंतरंगावतायकृत्वान्तदाह॥ततःसंपूज्येतिरत्नप्रवेकैरन्लोत्रमैः

हरि०
३५८

चाक्लिकः सेनाध्यक्षः रामेणासहितं पितरं वासुदेवं ॥ इति समपंचाशदधिकशततमः ॥ अष्टपंचाशत्तमे मिष्टे ध्याये ह्यानसुखावहे ॥ तत स्वर्गा
न्नारदेनकृतस्तुतिरुदार्यते ॥ पूर्वाध्यायांते समाजाप्ययदुश्रेष्ठमुवाचपुरुषोत्तम इत्युक्तं तदेव वचनमवतारयति ॥ यदा ॥ अथात्रा

क्लो ददर्श पितरं वृद्धमानकदुंदुभिं ॥ ४ ॥ उग्रसेनं च राजानं बलदेवं ससात्यकिं ॥ काश्यं सांदीपनिं चैव ब्रह्मगार्ग्यं तथैव च ॥ ५ ॥
अन्यांश्च वृद्धवृष्णीनां तांश्च नेतांधकांस्तथा ॥ रत्नमेकैकं दाशार्हान्निवार्यरत्नैश्च तथार्चयत् ॥ ६ ॥ हताश्च द्विषः सर्वे जितये त्वंधक
वृष्णयः ॥ रणात्संनिनिहतोऽयमद्य तो मधुसूदनः ॥ ७ ॥ इति चत्वरध्यासु द्वारवत्यां सुपूजितः ॥ चाक्लिको घोषयामास पुरुषो मृष्टकुंड
लः ॥ ८ ॥ ततसंदापनिपूर्वमभिगम्य जनार्दनः ॥ ववंदे वृष्णिनृपतिमाहुकं विनयान्वितः ॥ तथासुपरिपूर्णाक्षिमानंदगतचेतसः ॥
ववंदे सहरामेण पितरं वासवानुजः ॥ १० ॥ उपगम्य तथाशेषान् संपूज्य च यथार्हतः ॥ सर्वेषामनुज्ञाद्दाशार्हाणामधोक्षज
११ ॥ ततः सर्वाणि दिव्यानि ततः सर्वमयानि च ॥ आसनानि विचित्राणि रूपैः प्रमुखास्तथा ॥ १२ ॥ स तत्र दत्तमकृष्ये किंकरैर्यश
माहृते ॥ तद्यथासमानयामास च तुल्याः कृष्णस्यासनात् ॥ १३ ॥ ततः समानयामास दाशार्हांस्तु सत्तमान् ॥ सर्वान् दुंदुभिराज्ञ
येन च पूजयिष्यन् जनार्दनः ॥ तामासनवतीं रम्यां मणिविद्रुमतोरणां ॥ आदाशार्हदशार्हाणां विविशुः कृष्णशासनात् ॥ १४ ॥ ततः
पुरुषसिंहेसा यदुभिः सर्वतो वृता ॥ शुशुभेऽभ्यधिकं गुल्मसिंहैर्गिरिगुहा यथा ॥ १५ ॥ रामेण सह गोविंदको वचनं महदासनं ॥

राम०
३५८

स्वर्गपर्वणि नरकवधमणिपर्वताद्रिप्रसंगागतपारिजातहरणविस्तारकथनप्रसंगागतांधकवधषट्पुरवधतन्मध्यकौशि
तनिकुंभनदैत्यवधकीर्तनप्रसंगागतजलक्रीडानुमहाहरणविस्तारकथननिकुंभदेहहिताख्यदैत्यवधप्रसंगागतवज्रना
भवधांतरितेति ॥ छ ॥

तत्सामन्तिमवसरप्राप्तत्वान्वासुदेववचनद्वारावतारयति ॥ नवतामिति ॥ अतिक्रम्य अभिमुखमागत्य ॥ रामो कृष्णरामौ ॥ महाका

उग्रसेनं पुरस्कृत्य सतोनत्वं पुरस्कृतः ॥ १७ ॥ तत्रोपविष्टस्तान्वीरान्यथाप्रीति यथावयः ॥ समानाप्य यदुश्रेष्ठानुवाच पुरुषोत्तमः ॥
१८ ॥ इति हरिवंशे सभाप्रवेशः ॥ श्रीकृष्ण उ० ॥ भवतां पुण्यकीर्तीनां तपोबलसमाधिना ॥ अपध्यानाच्च पापात्मा भौमः स नरको ह
तः ॥ १ ॥ मौर्विवंधना कुमारकन्यका पुरमुत्तमं ॥ मणिपर्वतमुत्पाट्य शिबिरं च तदाहृतं ॥ २ ॥ अर्थश्च नो धनं महान् किंकरैराहृतो म
म ॥ इत्युक्त्वा नवतीं इत्यूक्त्वा तु क्त्वा विरराम ह ॥ भ्रातृतुल्यावासुदेवस्य तेजः वृष्ण्यंधकाश्च ॥ जहृषुष्टरोमाणि पूजयंतो जनार्दनं ॥
४ ॥ ऊचुश्चैनं वाराशक्षतांजलिपुटास्तत ॥ नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनंदने ॥ ५ ॥ यत्कृतं दुष्करं कर्म दिवैरपि सुदुष्करं
ज्ञातीनां स्वजनानां मोदकरलेश्च स्वयमर्चितैः ॥ ६ ॥ ततः सर्वदशार्हाणामाहुकस्य च पार्थिव ॥ श्रायमाणास्तजोज्जमुवासुदेव
दृष्ट्वा तथा ॥ ७ ॥ देवकी सप्त मोदे रोहिणी च शुभानना ॥ ददृशुः कृष्णमासीनं रामं चैव महाभुजं ॥ ८ ॥ तौ तु पूर्वमभिक्रम्य
रोहिणीमभिवाद्य च ॥ अभ्यवादयतां देवी देवकी रामकेशवौ ॥ ९ ॥ सप्तानां सा सपत्नीनां चैव पुत्रा सा सुभ्रू ज्येष्ठिका ॥ अदितिर्दिवि
मातेव मित्रेण वरुणेन च ॥ १० ॥ ततः प्रीतिनरोत्तौ तु तस्यां सा तु दुहिता तदा ॥ एकानंशेति या मा ह नरा वैकामरूपिणी ॥ ११ ॥ तया त्व
ण्यमुष्णशर्मार्गीयया जातेसुरेश्वरः ॥ यत्कृते सगणे कंसं जघान पुरुषोत्तमः ॥ १२ ॥ सा कन्या वद्धते तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता ॥ पुत्रव
त्वाल्यमाना वासुदेवं तथा सदा ॥ १३ ॥ एकोनविंशतियामाहुकृष्णानां मानवाः सुखि ॥ योगकन्या तु राधर्षा रक्षार्थं केशवस्य हि ॥ ४

नेशानाम्नादिव्य काडुहिता स्वर्गा दागत सज्ञामिति तान्जनार्दनमसागतं स वनात् अपि संबंधात् ॥ छ ॥

वधापितरमाहुकमितिपितरमुग्रसेनं॥ आहुकं च पितृव्यदेवकं॥ आहुके आहुकपुत्रमुग्रसेनेतिवा॥ कुलपांसनः कुलदूषणः॥

तांश्चैवसर्वान्सुमनसः पूजयंतिस्मयादवाः॥ देववद्दिव्यवपुषं कृष्णसंरक्षितोपयोः॥१६॥ तौवत्तत्रोपसंगम्यप्रियामिवसखीसखा॥
दक्षिणेनकराग्रेणपरिगृह्यजनार्दनः॥ तथैवरामोतिबलः संपरिष्वज्यभामिनीं॥ मूर्ध्न्याघ्रायसमेनपाणिनाग्राह्यपाणिना॥१७॥ द
दत्त्वासास्त्रियोमध्येगतानिरामकृष्णयोः॥ कृष्णपद्मपद्मकराः श्रियंपद्मालयामिव॥१८॥ तथाकृतेमहाहृष्टापुष्पैरभ्यवर्षे
युद्धे॥ अथकार्यंचजानीतेस्त्रियोजनमुपयाजयं॥१९॥ ततस्तेयादवाःसर्वेपूजयंतोजनार्दनं॥ उपोपविविशुःप्रीताःप्रशंसंतोहु
तेकृते॥२०॥ पूज्यमानोमहाबाहुःपौराणोरतिवर्धनः॥ विजहारमहाकांत्रिदिवेरेवसंतैःसह॥२१॥ समासानेषुसर्वेषुयादवेषु
जनार्दनं॥ नियोगात्रिदशेंद्रस्यनरदेवागमस्यनो॥२२॥ सोयःसंपूजितःपूजासुरैःस्तैःपद्मपुंगवैः॥ करेसंस्पृश्यगोविंदंविवेशपरमा
सने॥२३॥ तुसोपविष्टस्तान्सर्वाननुपविष्टाननुबान्धवान्॥ संप्रास्तेशक्रवचनाज्ञानान्धेमोनरपंनः॥२४॥ श्रूयतांराजशार्दूलाःकृष्णस्यामित
पराक्रमे॥ यानिकर्माणिकृतवान्बाल्यात्प्रभृतिकेशवः॥२५॥ उग्रसेनसुतःकंसःसर्वानिमान्यथायादवः॥ राज्यंयथाहृत्वाबुद्धिव
हापितरमाहुकं॥२६॥ समाश्रित्यजरासंधंस्वसुरंकुलपांसनः॥ सोजनत्वधकान्सर्वानिनवामन्यतदुर्मतिः॥२७॥ तातिकायं
चिकीर्षुस्तुवसुदेवप्रतापवान्॥ उग्रसेनस्मरंरक्षणार्थंस्वपुत्रेपर्यरक्षत॥२८॥ वनौकसेसंप्रमत्तामथुरोपवनेवसन्॥ अत्यद्भु
तानिकर्माणिकृतवान्मधुसूदनः॥२९॥ प्रलंबकेसुरसेनानांशृयवेमहदद्भुतं॥ वनौकसेगोपालैः अथःशकटस्यपुनर्जातिदृस्ते

गोपतिवृषभोरिष्टविहृद्धेनुकस्तिरामेणतस्मैक्यातन्महात्म्यंहृषीकेशात्मदेहोतादिवं॥

अधोनेनत्रापानेनशकटांतरचारिणा॥३०॥ राक्षसीनिहतारौद्राशकुनिवेषधारिणी॥ पूतनानामघोरासोमहाकायामहाबला॥३१॥
विषदग्धंस्तनंक्षुद्रायंप्रयच्छतिजनार्दनं॥ ददृशुर्निहतांतांतेराक्षसींवनगोचराः॥३२॥ बलेःसुतामहाघोराभीषणाविकृतानना॥
पुनर्जातोयमित्याहुःकृष्णस्तस्मादधोक्षजः॥३३॥ अनेनहतमिदंवासोयच्छिसुपुरुषोत्तम॥ पदांगुष्ठेनशकटंक्रोडमानामनेलोद्य
तं॥३४॥ दाम्नाचोलूखलेजेपुत्रोविप्रकुर्वन्कुमारकान्॥ अनेनार्जुनवृक्षौद्वौख्यातोदामोदरस्ततः॥३५॥ कालियस्यमहानागो
दुराधर्षोमहाबलः क्रीडतावासुदेवेननिर्जितोयमुनाह्रदे॥३६॥ अक्रूरस्यसमक्षंचयत्नागनवनेप्रभो॥ पूज्यमानंतदानागे
दिव्यंवपुरधारयत्॥३७॥ सप्तवातादिनाग्रस्थदृष्टाःक्रमेणधीमता॥ धृतोगोवर्धनश्चोत्तःसप्तरात्रंमहात्मना॥३८॥ शिशुनावा
सुदेवेनगवांत्राणार्थमिच्छता॥ तथासप्तदुष्टोतिवजोमहाकायोनरांतकृत्॥३९॥ गोपतिर्वासुदेवेनहतोरिष्टोमहासुरः॥ धेनुक
सममहाकायोदानवःसुमहाबलः॥४०॥ निहतोवासुदेवेनगवांत्राणायदुर्मतिः॥ सुनामानममित्रघ्नःसर्वसैन्यपुरस्कृतः॥४१॥
वृकैर्विद्रावयामासआगह्वानुंसमुपस्थितं॥ रोहिणेयेनसंगम्यवनेविचरतापुनः॥४२॥ गोपवेषधरेणैवकंसस्यानयमादिवं॥
तथाव्रजगतःशौरिर्दृष्ट्यायुध्यबलेहयः॥४३॥ प्रग्रहेनोजराजस्यजघानपुरुषोत्तमः॥ प्रजेवश्चमहावीर्योरोहिणेयेनधीमता॥
४४॥ दानवोमुष्टिकेनैकंसामात्येनिपातितः॥ एषोहिवसुदेवस्यपुत्रोसुरसुतोपमः॥४५॥ वद्धवांतेमहावीर्यैःत्रस्तागार्ग्ये
णसंस्कृतः॥ =

हरि॰ ३५०

सुनामानं यथा वयत् गोपाश्चान्यत्र गमनार्थं त्रासयामास॥ प्रग्रहे प्रग्रहः पूजा तद्योग्यः॥

जन्मप्रभृति विख्यातौ गार्ग्येण परमर्षिणा॥४६॥ यथातथ्येन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ॥ यदा विमौ नरश्रेष्ठौ स्थितौ यौव-
नसंमुखे॥४७॥ सिंहशार्दूलविख्यातौ मित्रौ हिमवतीव या॥ ततो मनास्विनौ पानौ हरमाणौ महाबलौ॥४८॥ आस्तां गोष्ठवरौ वीरौ
देवपुत्रोपमद्युती॥ एतौ वचेवा पुद्धवाक्रीडा सुविधवासु च॥४९॥ नंदगोपस्य गोपालान शौकुप्रसभं हतु॥ स्वदोरस्कौ महा-
बाहू शालस्कंधाविवोन्नतौ॥५०॥ श्रुते सौम्य पितृ कंसो मे त्रिभिः सहितो भवत्॥ नाशकद्यदा कर्तुं शौर्यदर्पौ बलकेशवौ॥५१॥ नि-
जघान हतत क्रुद्धो वसुदेवं सबांधवः॥ स होग्रसेनेन तदा चौरवृत्या च बंधनं॥ कालमहं नमवसन् कृच्छ्रमानकदुंदुभिः॥ कंस-
स्तु पितरं वृद्धमुग्रसेनं ससासहृद॥५३॥ जरासंधं समाश्रित्य तथैवाहृतिनाश्मकौ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य मथुरायां महोत्सवं
५४॥ पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंसो नराधिप॥ तत्र मल्लाः समाजग्मु नानादेश्य विशांपते॥५५॥ नर्तना गायनाश्चैव कुशला
नृत्यकर्म्मसु॥ ततः कंसो महातेजा रंगवारं महाधनं॥५६॥ कूरांगे कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः॥ तत्र मंचा सहस्रा-
णि पौरजानपदैर्जनैः॥५७॥ समाकीर्णानि दृश्यंते ज्योतिषां गगने यथा॥ नौ जरा नश्रियान श्रेष्ठे रंगवारं महर्द्धिमत्॥५८॥ अ-
न्तरे हततः कंसो विमाने सुकृतार्थया॥ रंगद्वारे तेजाजमत्ते प्रभूतायुष्कस्थितौ॥५९॥ शूरैरधिष्ठितः कंसः स्थापयामास वीर्य-
वान्॥ यदा हि समदौ तेजो रामकृष्णौ समागतौ॥६०॥ उभ्युभे पुरुषव्याघ्रौ सूर्यचंद्रमसाविव॥ राम॰ ३५०

चाणूरं प्राविति॥ अंध्रो न मुष्टिक॥ अंध्र हरेशवान्॥ इति श्रीहरिवंशे पंचाशधिकशततमोऽध्यायः॥ नवपंचाशते युक्ते शते ध्याये मनोरमे॥
कंसप्रभृतिपालो वृद्धं तां प्रति नराधिपः॥६१॥ न च शिशो सुखं प्राप्तो रामकृष्णौ विचिंतयन्॥ श्रुतानु रामकृष्णस्य तं समाजमनुत्तमं
उभौ विविशतो वारो शार्दूलौ गोव्रजं यथा॥ ततः प्रवेशे संरुद्धौ रजि...पुरुषर्षभौ॥६२॥ हत्वा कुवलयापीडं समादन मरिंदमौ
श्रीवगर्जुरायं घोरं रंगे प्रविशतुर्तया॥६३॥ चाणूरं प्रो विनिक्षिप्य केशवो बलवानेन च॥ उग्रसेनिस हृष्टात्मा मासानुजो विनिपातितौ
६४॥ यत्कृतं यदुहोसिंन देवैरपि सुदुष्करं॥ कर्मैतत्केशवादन्यः कर्तुमर्हति कः पुमान्॥६५॥ यद्विनाधिगतं पूर्वैः प्रह्लादब-
लिशंबरैः॥ तदिदं प्रापितं वितं शौरिणा भवता कृते॥६६॥ एतेन मुक्तमाकम्पं दैत्यं पैवजनं तथा॥ निकुम्भशोभ्य गाजो निर्मुद-
नगणोद्धृतः॥६८॥ नरकश्च हतो भौमः कुंडलो चाहृते शुभे॥ प्राग्देवादि विंदे वेषु केशवे नमहद्यशः॥६९॥ बाणशोकनयाबाधु
कृष्णबाहुबलोश्रयाः॥ यद्व जे विविधे यत्नैर्याद वावितमुत्तरा॥७०॥ देवानां सुमहत्कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता॥ प्रियमा-
दृयामास भवतां नद्भमस्तु बः॥७१॥ यदिष्टे वो यदुश्रेष्ठः कृष्णस्मितदर्शनाः॥ भवतामेस्मि पुर्ये व ममपुण्या स्मदं स्थितः॥७२॥
तिसंबोधयकृष्णमब्रवीत्साकशासनः॥ समं मे त्वास्तुरश्रेष्ठ प्रातस्तुष्टास्ततथा वयं॥७३॥ यत्र कृष्णाः स्थिता तत्र यत्रा-
श्रीस्तत्र संनतिः॥ सन्निःक्रांत्यपाश्चास्य निस्य कृष्णे महात्मनि॥ इति हरिवंशे नारदवाक्यं॥ नारद उ॰॥ सादिता भैरव-
पाशनि सुदनरकोदृसौ॥ कृष्ण कृष्ण पुनः पेयापुरं प्रापसोति पंप्रति॥ शौरिणा पृथिवी पाला स्तामिता स्पर्द्धितो रणे

नववर्षे वा नारदः प्राह कृष्णस्य माहात्म्यं पुनरेव ह ॥ पुनरपि नारदः कृष्णमाहात्म्यं कथयति साहिता इति ॥ साहिताच्छिन्ना जोजो रुक्मिणं

धनुष्यानितादेन पांचजन्यस्वनेन च ॥ २ ॥ मेघप्रख्यैरघानीकैदाक्षिणात्यैः सुरक्षितं ॥ रुक्मिणं पृथिवीनिर्जित्य महाबलपराक्रमः ॥ ३ ॥ रुक्मिणीमाजहाराग्र्यो केसवो वृष्णिपुंगवः ॥ ततपर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ ४ ॥ तत्र वाहनमहिषी जोजो रोरवचक्रगादसिमृद्व ॥ जारूथ्यामाहतिः क्राथ शिशुपालस्य निर्जितः ॥ ५ ॥ चक्रस्य सहसैन्येन ह्रतथ त्वा च निर्जितः ॥ इंद्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कसेरुमान् ॥ ६ ॥ हतः शोनपतिश्चामानुशाल्वश्च दर्पसल्लता ॥ पर्वतानां सहस्राणि तु चक्रेण पुरुषोत्तमः ॥ ७ ॥ विकार्यः पुंडरीकाक्षो ऽक्रमस्येन मपोपयत् ॥ महेंद्रशिखरो चैव निमेषांतरचारिणो ॥ ८ ॥ जघान पुरुषो व्याघ्रा प्रावणश्चानितश्चिरो इरावत्यां महातेजा बलिसूर्यसमो युधि ॥ ९ ॥ गोपतिस्तालकेतुश्च निहतौ शाङ्गधन्वना ॥ अक्रूरपायतेचैव ड़िमश्च महदानवे १०
ज्वलंतावपि कृष्णेन सानुगौ विनिपातितौ ॥ दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना ११ ॥ सराष्ट्रसानुबंधाश्च काशीनामधिपो हत
विजित्य च मयं सेस्मे घोरैः सल्लतपर्वसि ॥ १२ ॥ अथैंद्रमेनिरा नित्य कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ सहितः सर्वयादो भिः सागरेषु महाबलः
१३ ॥ प्राग्ज्योतिषे हते कृष्टे चकृष्णेन वरुणो जितः ॥ महेंद्रभवने जातो देवगुप्तो महात्मभिः ॥ १४ ॥ अर्पितं यत्ताद्देवेंद्रपारिजात द्रुमोत्तमः ॥ पांडुपौंड्रकलिंगं च मागधं चैव जनार्दनः ॥ १५ ॥ जघान सहितः सर्वान्नगराज्ञस्तथैव च ॥ एषां चैकशतं हत्वा रणे राज्ञो महात्मनां
१६ ॥ गांधारीमाहृहंदीमान् महिषीप्रियदर्शनां ॥ तथा गांडीवधन्वानं कांडेतं मधुसूदनं ॥ १७ ॥ जिगाय नरतव्र्यो ऽतः कृष्णश्च प्रमुखितो द्विजाः ॥

चक्रानुयानुवाराणसीं प्रतिचक्रे प्रहिते गांधर्वेणारिं स्तस्त्रता कारयोघ्यता वज्रिणायंति नत्वा नित्यर्थः ॥ कपिकाङ्क्षिणामपि क्रम

द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमं चैव सुयोधनं ॥ १८ ॥ चक्रानुयाने सहितान् जिगाय पुरुषोत्तमः ॥ बलोर्थप्रियमनिघ्नन् शंखचक्रगदासिमान् ॥ १९ ॥ सुवीरराजस्यसुतं प्रसह्य स्त्रवान्मनु ॥ पर्यस्तो पृथिवी कृष्णो वासांसि रयकुंजरान् ॥ २० ॥ वेणुदारकृते यज्ञान्निजगाय पुरुषोत्तमः ॥ अर्वाप्य तपसो वार्यं बलमोजश्च माधवः ॥ २१ ॥ पूर्वदेहे ज हारयेव लेत्रिनुवनं हरिः ॥ बलं शते महास्वेद्रेत्यस्य इंद्रदानवैः ॥ २२ ॥ यस्यनाधिगतो मन्त्रपुरप्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ अनिवृत श्रुकृष्णेन सगणः स हाबलः ॥ २३ ॥ बलेः पुत्रो महावीर्यो बाणो ऽविनाव त्र्यरः ॥ पाठं तया महाबाहुः कंसा मात्येज नार्दनः ॥ २४ ॥ पेश्रिकं वासिजो मानं निजघान महाबलः ॥ जनमेसवृते वापि विरूपं च महायशाः ॥ २५ ॥ जघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यमानुषरूपिणं ॥ तथा नागपतिं तोये कालियं च महोजसं ॥ २६ ॥ निर्जित्य पुंडरीकाक्षः प्रेतयामास सागरं ॥ संजीवयामास मृतं पुत्रं सांदीपनेस्तथा ॥ २७ ॥ विजित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः ॥ रावमेपमहाबाहुः शास्ता सर्वदुरात्मनां ॥ २८ ॥ दिवं स्वब्राह्मणा श्चैव ये द्विषंति सदा नृप ॥ निहत्य नरकं भौमं माहृत्य मणिकुंडले ॥ २९ ॥ देवमातुर्ददौ वै प्रासर्थं वज्रपाणिना ॥ एवं सदैवदैत्यानां सुराणां च महायशाः ॥ ३० ॥ नयानयकरः कृष्णः सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥ संस्थाप्य धर्मान्निःस्लेपु यज्ञैरिष्ट्वा सदक्षिणैः ॥ ३१ ॥ देवाकृतार्थ मसितस्वाने प्रतिपद्यते ॥ कृष्णो जोगवतिरम्यामपि कां तां महायशाः ॥ ३२ ॥

नीयामिति द्वारकाया विशेषणं ॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

इत्युवाच पुराव्यास इति पूर्वयुगे व्यासो भविष्यकथने पुराणे विस्तुवाच॥ ततो मयाप्यधिगतमशेषकृष्णचरितमित्यर्थः॥ इति नवपं

द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति॥ बहुरत्नसमाकीर्णां चैत्ययूपशतांकितां॥३३॥ द्वारकां वरुणावासं प्रवेक्ष्यति सकाननां॥
तां सूर्यमदनप्रख्यां मनतज्ञः सार्द्धधन्वनः॥३४॥ निसृष्टां वासुदेवेन सागरः प्लावयिष्यति॥ सुरासुरमनुष्येषु नासीन्न भविता क्वचित्॥
३५॥ यस्मावसेत्कश्चिदन्यो वै मधुसूदनात्॥ एवमेष दशार्हाणां विधाय विधिमुत्तमं॥३६॥ विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्यस्य सविता
स्वयं॥ अप्रमेयस्त्वचिंत्यश्च यथाकाममचरो वशी॥ मोदते पशुसदा भूत्वैवालक्रीडनकैरिव॥ नप्रमातुं महाबाहुः शक्यो यं मधुसू
दनः॥३८॥ परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते॥ सुतोयमेव शतशस्त्रयाणा शतसहस्रशः॥३९॥ अतो हि कर्मणामस्य दृष्टे
पूर्वैर्नकेनचित्॥ एवमेतानि कर्माणि एवमध्यागतस्तदा॥४०॥ कृतवान्पुंडरीकाक्षः संकर्षणसहायवान्॥ इत्युवाच पुराव्या
सस्तपोदीर्घेण चक्षुषा॥४१॥ महायोगी महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान्॥ वैशं॰॥ इति संस्तूय गोविंदं महेंद्रवचनादपि॥४२
यदुभिः पूजितः सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं ययौ॥ ततस्तु कृष्णस्तु गोविंदो दिदेशाथ कंटकेष्विषु॥४३॥ यथार्हं पुंडरीकाक्षो विधिवन्मधुसूद
नः॥ यादवाश्च धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणाः॥४४॥ यज्ञैरिष्ट्वा महात्मानो द्वारकामावसन्पुरं॥ इति खिलेषु हरिवंशे नार
दवाक्यं॥ जनमेजय उ॰॥ बहुनां त्वा सहस्राणामष्टौ भर्यप्रकीर्तिता॥ तासामपत्यानष्टानां भगवान्प्रब्रवीतु मे॥१॥ वैशं॰
अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः॥ ३॥ वाराधिकशतमः॥ षष्ठ्यायुक्तेंशतैध्याये सर्वसुंदरसुंदरे॥

अष्टनाम्य स्वपत्यानि राजन्वक्ष्यामहे शृणु॥ जनमेजय पृच्छति बहु नामिति॥ रुक्मिण्येकामसत्यभामा द्वितीया॥ नाग्नजिती तृतीयासत्या
नाम्नी सेन्या चतुर्थी सुदंष्ट्रानाम्नी जांबवती पंचमी लक्ष्मणा नाम्नी कालिंदी षष्ठी मित्रवृंदा नाम्नी पौरवती सप्तमा नाम्नी रोहि॥

सर्वविरप्रजाश्चैव नामापत्यानि मे शृणु॥२॥ रुक्मिण्यास्त्वनामा वै विनमिजिनी तथा॥ सुदंष्ट्रा च तथा शैब्या जन्मणा जलवासिनी
॥३॥ मित्रविंदा च कालिंदी जांबवत्यथ पौरवी॥ सुभीमा च तथा माद्री रुक्मिणीतनयान् शृणु॥४॥ प्रद्युम्नः प्रथमं जज्ञे शंबरांतकरः सुतः
द्वितीयश्चारुदेष्णश्च वृष्णिसिंहो महारथः॥५॥ चारुभद्रश्चारुगर्भः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च॥ सुषेणश्चारुगुप्तश्च चारुविंदश्च वीर्यवान्॥६
चारुबाहुकनीयांश्च कन्या चारुमती तथा॥ जज्ञिरे सत्यभामाया भानुर्भामरथः क्षुपः॥७॥ रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रजाक्षो जलां
तकः॥ भानुभामारिकाचैव ताम्रपक्षाजलोधमा॥८॥ चत्वारो जज्ञिरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात्॥ जांबवत्यासुतौजज्ञे सांबशर्मि
तिशोभनः॥९॥ मित्रवान्मित्रविंदश्च मित्रवत्यापि वांगना॥ मित्रबाहुः सुनीथश्च नाग्नजित्याः प्रजाः शृणु॥
१०॥ भद्रकारो भद्रविंदः कन्या भद्रवती तथा॥ सुदंष्ट्रायां तु शैब्यायां संग्रामजिद्धजायत॥११॥ सत्यजित्सेनजिच्चैव तथा सुरसपत्नवान्
॥ सुभीमाया सुतो माद्र्याः वृकाश्वो वृकनिर्वृतः॥१२॥ कुमारो वृकदंष्ट्रश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु॥

एनाम्नाजांबवत्यपि सैव एवमाद्यष्टमासु
नामानाम्नाएतासां मध्ये पौर्वापरनाम भेदो कल्पभेदाभिप्रायेण॥ सुतसेनायैवमुदेवभगाम्नेसुदेवायां अगावहादयो जज्ञिरे॥

हरि.
३५३

तथा चित्रा चित्रवती तेऽद्य पुत्र्यो जज्ञिरे इत्यन्वयः स्तंबस्तंबवनश्चेतावपि जज्ञाते इत्यन्वयः स्तंबस्तंबसुतावेत्यपपाठः सुगमत्वात् कृष्णस्वं शा

गात्रवान् गात्रगुप्तस्य गात्रविंदश्च वीर्यवान्॥१४॥ जज्ञिरे गात्रविस्या च नगिन्यानुजया सह॥ अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिंद्याः श्रुतसंमतः॥ अ
श्रुतं श्रुतसेनायै प्रददौ मधुसूदनः॥ तं प्रदाय हृषिकेशः स्वानार्यं मुदितो ब्रवीत्॥१५॥ एषं वा सुतयोरस्तु दायादः शाश्वतीः समाः॥
बृहतीं तु गदस्याङ्गे श्रौ आर्या मंगदं सुतं॥१६॥ कुस्यल्लेकुमुदं चैव श्वेतां श्वेतं तथांगनाः॥ अगावहं सुमित्रं च शुचिं चित्ररथं तथा॥१७
चित्रासेनः सुदेवायां चित्रा चित्रवती तथा॥ वनस्तंबश्च जज्ञाते स्तंबस्तंबनश्च ह॥१८॥ उपसंगस्य तु सुतौ वज्रां क्षुचित्र एव च॥ कौ
शिक्यां सुतः सोमायां यो धिष्ठो योयुधिष्ठिरः॥१९॥ कपालो गरुडश्चैव वयज्ञाते च वयोधिनः एवमादिनां पुत्राणां सहस्राणि निबो
धमे॥२०॥ दशापुतः समाख्यातो वासुदेवश्च तेषु तौ॥ अयुतानि तथाष्टौ च शूराणां विशारदाः॥२१॥ जनार्दनस्य प्रसवः कीर्ति
तोयं यथा तथा॥ प्रद्युम्नस्य सुतो यस्य वैदर्भ्या राजसत्तमः॥२२॥ अनिरुद्धो रणे रुद्धो न जज्ञे शामतकेशनः॥ रेवत्यां बलदेवश्च
जज्ञाते निशठोल्मुकौ॥२३॥ भानवौ रौ देवरक्ताकाशौ ह्रीनौ पुरुषसत्तमौ॥ सुतनुश्च नराची च शौरेरास्तो परिग्रहः॥२४॥ पौंड्रश्च क
पिलश्चैव वसुदेवस्य तौ सुतौ॥ नराच्यां कपिलो जज्ञे पौंड्रस्य सुतनुसूतः॥२५॥ तयोन्पत्रवत्पौंड्रुकपिलश्च वनेययौ॥ तुर्यं सिम
मवहारौ वसुदेवान्महाबलः॥२६॥ जरानाम निषादो नां प्रभुः सर्वधनुष्मतां॥ब॥ मुपसंहरति अयुतानितिसन्नायस्ति
हत्यमुद्दिश्योक्तं अष्टौ पदमदिषासं तवो दिरप॥ सहस्राणां तु पुक्तं बहुवचनेन शांसितिशतवचनेन मधिकं॥

राम०
३५३

शौरेर्वसुदेवस्य तुर्य कुशाल्वतुश्च तुजस्तेन वज्रात्पेनुत्या नावर्त्तते इत्यनुवज्जवत्वनामा अनिरुद्धसुतः॥ इति पद्यधिकशततमः॥ एक
पदाद्युते ध्यायेशते श्रुतिसुराचंद्र॥ राजप्रश्नमुखेचैव प्रद्युम्नाते निरुच्यते॥ प्रद्युम्नस्य प्रथमे जज्ञे शांवरांतकरद्यु कं नद्धुत्वारा।
कारणा सुपार्श्वतनयं जेनेसद्दितरस्वनं॥२७ सानुवज्रोनिरुद्धस्य वज्रात्साद्वजायत॥ वज्राजज्ञे प्रतिरथसुवाहुस्तस्य चात्मजः
२८॥ अनामित्रात् शिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनंदन॥ शिनिस्तु सत्यवाक्जज्ञे सत्यकस्य महात्मनः॥२९॥ सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्त
जायत॥ असंगो युयुधानस्य सूणिस्तस्यात्मवात्मजः॥३०॥ तूणो युगंध पुत्र इति वंशाः समाप्यते॥ इति हरिवंशे द्वरिवंशानुकी
र्त्तने॥ जनमेजय उ॥ यः एष नक्षा पूर्वं शांवरघ्ने तु दा हृत्वा प्रद्युम्नः स कथं जज्ञे शंबरं तत्र वीदिमे॥ वैशंपायन उवाच॥
रुक्मिण्यां वासुदेवस्य लक्ष्म्याः कांतो धृतव्रतः॥ शंबरांतकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः॥१॥ तं सप्तरात्रे संपूर्णे निशीथे सूतिकागृ
हात्॥ जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वैकालशंबरः॥३॥ विदितं तस्य कृष्णदेवमायानुवर्त्तिनः॥ ततो न निगृहीतस्य दानवो युद्धदुर्म
दः॥४॥ समस्तु नापरातायुः मायया प्रजहारते॥ दोर्भ्यामुत्क्षिप्य नगरं स्वयेन नाय महासुरः॥५॥ अनपत्या तु तस्यासीना यारूप
गुणान्विता॥ नाम्ना मायावती नाम मायेव शुभदर्शना॥६॥ ददौ तं वासुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजः॥ तस्या महिष्या नाथिन्या दान
वः कालचोदितः॥७॥ मायावतीततं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतनूरुहा॥ हर्षेण महता युक्ता पुनः पुनः ह्रदे हृतः अथ तस्यानिरीक्षंस्य
ताप्रादुर्भूद्बहः॥ अयं सममकांतो नूनं स्यादिति वै वा न विचिंतयत्॥८॥
जा०१ इति य एष नवता पूर्वमिति तत्र संबरस्य घातरा च नाथिन्या सो यतायाय नागधानोऽस्तदर्शितात्॥

अपवाहितः कृतः ॥ ७ ॥

अयं स नाथोनन्नामि यस्यार्थे हि दिवानिशं ॥ चिंताशोकनदे मग्ना न विंदामि रतिं क्वचित् ॥ ९ ॥ अयं भगवता पूर्वं देवदेवेन शूलिना ॥ वि-
दितेन कृते नेंगो दृष्टो जन्मांतरे मया ॥ १० ॥ कथमस्य स्तनं दास्ये मातृभावेन जानती ॥ ननु भार्यत्वदं नूनं त्वावस्से वा पुत्र इत्युतः ॥ ११ ॥
एवं संचिंत्य मनसा धात्र्यास्तं सा समर्प्पयत् ॥ रसायनप्रयोगैश्च शीघ्रमेवान्ववर्द्धयत् ॥ १२ ॥ धात्र्या सकाशात्संवर्ततो श्यावत्रुक्मिणीनं-
दन ॥ मायावतामविज्ञानान्मेने स्वामेव मातरं ॥ १३ ॥ सा वर्द्धयामास कार्ष्णिं कमललोचनं ॥ मायाश्चास्मै ददौ सर्वा निर्दोषा काम-
मोहिता ॥ १४ ॥ स यदा यौवनस्थोऽसौ प्रद्युम्नः कामदर्शनः ॥ विकर्षितज्ञो नाराणां सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ १५ ॥ तस्माभायावती कांतं ।
कामयामास कामिनी ॥ इंगितैश्चापि वाद्यैश्च तिमजो मयतस्मितः ॥ १६ ॥ प्रसक्तं ति तु तां देवा बभाषे वासलालसिनी ॥ १७ ॥ प्रद्युम्नो-
वाच ॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्त्तसेऽन्यथा ॥ अहो दुष्टस्वभावासि स्त्रीत्वे चपलमानसा ॥ १८ ॥ या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि जा-
मात्प्रवर्त्तते ॥ ननु तेऽहं ततः सौम्य कोऽयं शीलविपर्ययः ॥ १९ ॥ तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं का त्वयविधि ॥ विद्युत्संपातचपल-
स्वभावः खलु योषितां ॥ २० ॥ यानरेषु प्रसक्तेन गोप्रपुघना इव ॥ यदि ते यं सुतः सौम्य यदि वा नात्मजः स्मृतः ॥ २१ ॥ कथितं त-
त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं ॥ एवमुक्ता तु सा नीत्वा कामेन व्यथितेंद्रियः ॥ २२ ॥ प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजं ॥ न त्वं म-
म सुतः कांत नापि ते शंबरः पिता ॥ २३ ॥ रूपवानसि विक्रांत स्वजात्याप्सि नंदनः ॥ पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्यानंदिवर्द्धनः ॥
दिवसे सप्तमे बालो जातमात्रोऽपवाहितः ॥ २

नर्म्मि इत्यन्नसहितपाअस्ववचीनः ॥ तदापोषयणाबालमर्हले ॥ अववाहितं हृते ॥

सूतिकागारमध्यात्त्वं शिशुरुत्तानशायितः ॥ २५ ॥ मम नत्राहितोऽसि त्वं बहुवीर्यप्रवर्जिता ॥ पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयित्वा गृहं मह-
त् ॥ २६ ॥ पाकशासनकल्पस्य हृतस्त्वं शंबरेण ह ॥ सा च ते करुणं माता तेबाप्नमनु शोचती ॥ २७ ॥ अत्यर्थं तप्यते बाला विवत्सा सौर-
भेयथा ॥ सोऽपि शक्रादपि महान्पिता ते गरुडध्वजः ॥ २८ ॥ इदं त्वं नाभिजानासि बालमेवापवाहितः ॥ कांतवृष्णिकुमारस्त्वं न हि
त्वं शंबरात्मजः ॥ २९ ॥ चिरनैव विधानेन नरानैवाजनयंती हि ॥ अतो ह्यकामयामि त्वां न हि त्वं जनितो मया ॥ ३० ॥ रूपं ते सौम्य
मद्रूपेता सा दामि रूढदुर्बला ॥ यन्मे प्यवसितं कांत पश्य मे हृदि वर्त्तते ॥ ३१ ॥ तन्मे मनसि वाछेयप्रतिसंथानुमर्हसि ॥ एषतेका-
थितः सर्वसद्भावस्त्वयि योमनः ॥ ३२ ॥ यथा नम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शंबरस्य च ॥ श्रुत्वैव कथितः सर्वमायावत्या प्रभाषितं ॥ ३३ ॥ चक्र-
पुत्रात्मजः कुद्धः शंबरं स समाह्वयत् ॥ सर्वमायास्वविज्ञो सौ नामविश्राम्यवामयः ३४ ॥ अदो दानवदुष्टात्मा केशवः स्यात्मजे शिशु-
हरते निर्नयं श्रैवनयसद्यकरोम्यहं ॥ ३५ ॥ कथं वै क्रोधमागच्छेद्व्यपेतेवाक्यमया ॥ प्रेयमे किंकरा ध्यामियेन कुप्यति मंद-
धी ॥ ३६ ॥ अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितं ॥ तोरणा गृहमासाद्य छिंतमे रुक्मंगावत् ॥ ३७ ॥ एतद् दृष्ट्वा प्यघातिष्येम-
त्रेन निसितेन वै ॥ ध्वजछेदं विदित्वा च शंबरो निकमिष्यति ॥ ३८ ॥ ततो युद्धेनं हत्वा जो गंता स्मिद्वारकां प्रति ॥ इत्युक्त्वा स-
माचक्रे सशरं चाप्यमोजसा ॥ ४० ॥ चिछेद ध्वजरत्नं तु शंबरस्य महानुजः ॥ तेनुलोध्वजच्छेदं तु प्रद्युम्नेन महात्मना ॥ ४१

देवराजप्रतीहारो दैवारिकः श्रुतिमे चित्रमद्भुतं रम्ममायणिमेणाव यत्नः तस्मै देवराजेन मायावेत्मा रिकथनं प्रद्युम्नस्य शंबरमायागमन॥

क्रुद्धस्त्वाज्ञापयामास पुत्रान्वै कालशंबरः॥ निर्ययुस्तथ महावीरा रौक्मिणेयं वराश्विताः ४२ अनेन तं वै दृष्टमिच्छामि मम विप्रियकार
कः॥ श्रुत्वा तु शंबरस्याक्यं सुतास्ते शंबरस्य ह॥४३॥ सन्नद्धा निर्ययुर्हृष्टाः प्रद्युम्नवधकांक्षया॥ चित्रसेनातिसेनश्च विघ्नकेतनो॥
गदस्तथा॥४४॥ श्रुतसेनः सुसेनस्तु सोमसेनो मनस्तथा॥ सेनानासैन्यहंता च सेनहा सिनिकस्तथा॥४५॥ मनस्कंधो
तिसेनश्च सेनकोऽजनकः सुतः॥ साकोच विकलसानुत्र मरकः सुविक्रेजकेतुः सुदंष्ट्रश्चके शिरिसेव मादय॥४६॥ चक्रतो
मरस्थूलानि पदिशानि परस्वधान्॥ प्रद्युम्नस्य महाबाहोर्ययमा रुह्यस्त्वरं॥४७॥ निर्ययौ चापमादाय संग्रामाभिमुखस्त
दा॥ ततः प्रवृत्तं युद्धं तु तुमलं लोमहर्षणं॥४८॥ शंबरस्य च पुत्राणां केशवस्य च सूनूना॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिमहोरगचार
णाः॥४९॥ देवराजं पुरस्कृत्य विमाने पुथिष्ठिताः॥ नारदस्तुंबरश्चैव हाहा हूहूस्तथैव च गायना॥५०॥ अप्सरोभिः परिवृताः स
र्वे तित्राव तस्थिरे॥ देवराजप्रतीहारो गंधर्वश्चित्रमद्भुतः॥५१॥ शशंश देवराजाय वज्रिणे चित्रमद्भुतं॥ शंबरस्य
शतं पुत्रानेक कृष्णस्य चात्मजः॥५२॥ बहूनां युध्यमानश्च कथं विजयमाप्नुयात्॥ नत्तुता नाषितं तस्य प्रहृस्य बलसूदन
५३॥ उवाच वचनं चेदं श्रृणु योऽस्य पराक्रमः॥ कामोऽयं पूर्वदेहे तु हरक्रोधाग्निनिर्जितः॥५४॥ रत्या प्रसादितो देवकामप
त्नोति जोचनः॥ परितुष्टेन देवेन रवेम सा प्रदीयते॥५५॥ विष्णुमानुषदेहस्तु हारकायां भविष्यति॥ तस्य पुत्रत्वमस्य व
भविष्यति न संशयः॥५६॥ अनंग इति विख्यातस्त्रिलोकस्तु महायशाः॥ तेनैतत्तलो महातेजाः शंबरं घातयिष्यति॥ ५७

एषषद्यधिकशततमः॥ षिषट्यधिकशततेऽध्याये परम दारुणे॥ शंबरात्मजतरेप्य मात्मानं वधउच्यते॥ हास्व सा नेद्रं इवाक्यानंतरं य

सप्त देहात मात्रं तु रुक्मिणया क्रोधसंस्थिता॥ आस्थायां शंबरो मायां प्रद्युम्न मर्पयिष्यति॥५८॥ तस्य शंबरगृहे जायमायावतीमव॥
मायारूपप्रतिछन्ना शंबरं मोहयिष्यसि॥५९॥ तत्रत्वमात्मनः कांतं बालरूपं विवर्द्धय॥ प्राप्तयौवनदेहस्तु शंबरं निहनिष्यति॥
६०॥ ततस्त्वया महानंगो हारकां वै गमिष्यति॥ रमिष्यति त्वया सार्द्धं शेजपुत्राय याद्यदृक्षु॥ एवमादिश्यदेवेशो जगाम पुरुषोत्त
म॥ कैलाशं मेरुसंकाशं सिद्धचारणसेवितं॥६२॥ कामपत्नी प्रणम्याय देवदेवमुमापतिं॥ जगाम शंबरं गृहं कालजस्मीतं प्रतीक्ष
६३॥ एवमेष्य महाबाहुः शंबरं निहनिष्यति॥ से पुत्रस्य च प्रद्युम्नो हंता तस्य दुरात्मनः॥६४॥ इति हरिवंशे शंबरवधे॥ वै शं०॥
ततः प्रवृत्ते युद्धे तु मजलो महर्षणे॥ शंबरस्य तु पुत्राणां रुक्मिणीनंदनस्य च॥१॥ ततः क्रुद्धा महादैत्याः स्वर शक्तिपरस्वध
न॥ चक्रतोमरकुंतानि मुशुंडी मुशलानि च॥ २॥ युगपत्पातयंति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिता॥ काष्र्णायनिस्तु संक्रुद्धो नु सवरस्त्रि
धनुषश्च ते॥३॥ एकैकं पंचभिः क्रुद्ध विछेद रणमूर्द्धनि॥ ततो सुराः क्रुद्धतराः सर्वे ते कृतनिश्चया॥४॥ ववर्षः शस्त्रजालानि प्र
द्युम्नवधकांक्षयाः॥ ततः प्रकुपितोऽनंगो धनुरायम्य सत्वरः॥५॥ शंबरस्य जघानाशु दशपुत्रान्महौजसः॥ ततोऽपरेण भल्ले
न कुपितः केश्वात्मजः॥६॥ विछेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान्॥ ततस्ते हतशेषास्तु मत्तैर्मे समसुध्यत॥७॥ श
रवर्षविमुंचंतो ह्यस्यधावन् जिघांसयाः॥ ८॥ ज्यांतंतदा॥ ततः प्रवृद्धे युद्धमिति समयुध्यंते तिनलोपच्छोदस॥

समयोध्ययति वापाठः पंक्तिभक्तिः विराजितं पंक्तिशोभानानाचित्रभक्तिभिः शोभितं ॥ प्रयुतं दशसाहस्राणि तैः संकाशयन्निति गृकलेर्गस्य
ततः संधाय बाणांस्तु विमुंचतो रणोत्सुकाः ॥ १ ॥ काद्रुलिवमहातेजास्तेषां शिरस्यपातयत् ॥ निहत्य समरे सर्वान् शत्रून् भुजमध्य स्थितं ॥
९ ॥ प्रद्युम्नः समराकांक्षी तस्थौ संग्राममूर्द्धनि ॥ हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शंबरः क्रोधमादधे ॥ १० ॥ सूतं संचोदयामास रथं मे संप्रयोजय ॥
राज्ञो वाक्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा नृप ११ ॥ सारथिं संचोदयामास रथं स सुसमाहितं ॥ युक्तं सहस्रेण सर्पयोक्त्रेणायोक्षैः
१२ ॥ शार्दूलचर्मसंछन्नं किंकिणीजालमालिनं ॥ हस्तिमृगगणाकीर्णं पंक्तिभक्तिविराजितं १३ ॥ ताराचित्रपिनद्धांगं स्वर्णकूबरभूषि
तं ॥ सुपताकमहाध्वजाढ्यं मृगराजोच्चकेतनं १४ ॥ सुविभक्तविदूर्यं च जोद्वेषावत्रबंधनं ॥ मंदरोदयशिखरं चारुचामरभूषितं
१५ ॥ नक्षत्रमालापिहितं हेमदंडसमाहितं ॥ विराजमानं श्रीमंतमारोहच्छंबरस्तदा ॥ १६ ॥ कांचनं चित्रसन्नाहं धनुर्गृह्य शिरस्
त्रं ॥ प्रस्थितः समराकांक्षी नमस्तु नापरावोदितः ॥ १७ ॥ चतुर्भिः सचिवैः सार्द्धं सैन्येन महता वृतः ॥ दुर्धरः केतुमाली च शत्रुहंता प्रम
र्दनः १८ ॥ एतैः परिवृतो — — युयुत्सुः प्रस्थितो रणे ॥ दशनागसहस्राणि रथानां हि शतं तथा ॥ १९ ॥ हयानां चाष्टसाहस्रं प्रयुते
श्च प्रजोतिनां ॥ एतैः परिवृतो घोरैः शंबरः प्रययौ तदा ॥ २० ॥ प्रयातस्य तु संग्रामे उत्पाता सुधितानवैः ॥ गृध्रवक्राकुलं व्योम्नि
संध्याकाराभ्रनादिताः ॥ २१ ॥ गर्जंति पुरुषं मेघा निर्घाताश्चांबरास्ततः ॥ शिवा वने तु रुशिवं सैन्यं संकाशयन्महत् २२
र्थस्य रूपं श्रुत्वा गमन्नावश्यकेन सैन्ये शिवा वन्नुमुः श्लकारकारिणपस्यर्थः ॥ २

सुरारिणा उद्दिसो भूत् पणवानककुंदुभिरिभिर्णकवद्भावेन पुंसकत्वं नु सो ऽभावश्चोद्दसः ॥ बा ॥
ध्वजशीर्षे पतद्गृध्रः क्रोशंदैवे दानवात्मजे ॥ रथाग्रेपसितस्तस्य कबंधोन्वदृश्यते ॥ २३ ॥ विवाक्कूवंति वासंति शंबरस्य रथोपरि ॥
ततः नुनुपरत्नस्यादिस परिधे परिवेष्टितः २४ ॥ स्फुरते नयनं चास्य सव्यं नयनं निवेदने ॥ बाहुः प्रकंपते सव्यः प्रस्खलत्यथ वाजिनः २५ ॥
द्योहो मूर्द्धि निपतितः शंबरस्य सुरारिणः ॥ ववर्ष रुधिरं देवः शर्करांगारमिश्रितः ॥ उल्कापातसहस्राणि निपेतुररणमूर्द्धनि ॥ प्र
तोदोस्य पतद्धस्तात् सारथेर्हयया यिनः २६ ॥ एतान् चिंतयितानु उत्पातान् समुपस्थिता ॥ अयथातु शंबरस्य युद्धे प्रद्युम्नवधकांक्षया २८ ॥
भेरीशंखमृदंगानां पणवानककुंदुभिः ॥ युगपत्ताड्यमानानां पृथिवी समकंपत ॥ २९ ॥ तेन शब्देन महता संत्रस्ता मृगपक्षिणः
समंताद्रुद्रुवुस्तस्मात् भयविक्लवचेतसः ३० ॥ रणमध्ये स्थितः कार्ष्णिश्चिंतयन्निधनं रिपोः ॥ सैन्येः परिवृतोसंख्यैर्युद्धाय कृतनिश्चयः ३१
क्रुद्धः शरसहस्रेण प्रद्युम्नः समताडयत् ॥ संप्राप्तैश्चैव तत्र बाणैश्छिन्नभिन्नो द्रुतवत् ३२ ॥ प्रद्युम्नोपि धनुर्गृह्य तत्र शरवर्षमुमोच ह ॥
तत्र शैन्यप्रतिमुक्तैर्यो न विद्धः शरैरणे ॥ ३३ ॥ प्रद्युम्नशरपातेन तत्र सैन्यं विमुखीकृतं ॥ शंबरस्य तथा सासैस्थिते संग्रामे तथा तत्
३४ ॥ स्वबलं विद्रुतं दृष्ट्वा शंबरः क्रोधमूर्छितः ॥ आज्ञापयामास तदा सचिवान् दानवेश्वरः ३५ ॥ गच्छध्वं मम नियोगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतं
नोपेक्षणीयः शत्रुर्वै वध्यतां क्षिप्रमेष वै ॥ ३६ ॥ उपेक्षितः स्वल्पोपि शत्रुर्नाशयेध्रुवं ॥ तद्वत् पद्मस्तिपापोव ध्रुतां मामि
पि छया ॥ ३७ ॥ ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शासनं ॥ शरवर्षं प्रमुंचंतस्त्वरिताश्चोदयंस्तथा ॥ ३८

Dr BHAU DAJI

हरि तान् दृष्ट्वा धावतः संख्ये क्रुद्धो मकरकेतनः ॥ चापमुद्यम्य संख्ये तस्तस्थौ प्रमुखतो बली ॥ ३९॥ दुर्द्धरं पंचविंशत्या शरैः संनतपर्वभिः
३५७ बिभेद सुमहातेजाः केतुमाली त्रिषष्टिभिः ॥ ४०॥ मदनस्याशत्रुदंतारं शीघ्रं त्वाशु प्रतर्दनं ॥ बिभेद पश्चादमर्षी रुक्मिणीनंदिवर्द्धनः
४१॥ ततस्तेषां विवाक्रुद्धः प्रद्युम्नः शरवृष्टिभिः ॥ एकैकशो बिभेदाजौ षष्टिभिः षष्टिभिः शरैः ॥ ४२॥ तान्त्रामोछसन्वा रणे चिच्छेद मक-
रध्वजः ॥ ततोर्द्धचंद्रमादाय दुर्द्धरस्य स सारथिं ॥ ४३॥ जघान पश्यतां राज्ञां सर्वेषां सैनिकस्य तु ॥ चतुर्भिरथ नाराचैः सुपर्वैकं-
कवाजिभिः ॥ ४४॥ जघान चतुरः सोश्वान् दुर्द्धरस्य परं प्रति ॥ एकेन यो कंठत्रं च ध्वजमेकेन बंधुरं ॥ ४५॥ षष्ट्या च युगचक्रा-
द्धे चिच्छेद मकरध्वजः ॥ अथापरं शरं गृह्य कंकपत्रं सुतेजितं ॥ ४६॥ मुमोच हृदये तस्य दुर्द्धरस्यात्मजन्मा विभुः ॥ स गता-
सुर्गतश्रीको गतसत्वो गतः प्रभः ॥ ४७॥ निपपात रथोपस्थाद्वात्याघुण इव द्रुमः ॥ दुर्द्धरे निहते शूरे दानवे दानवेश्वरः ॥ ४८॥
केतुमाली शरव्रातैरभिदुद्राव रुक्मिजं ॥ प्रद्युम्नममितसंक्रुद्धो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ ४९॥ क्रुत्वा स्थावरपद्रसा तिष्ठ ति-
ष्ठेति चाब्रवीत् ॥ संक्रुद्धः कृष्णसूनुस्तु शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ५०॥ पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा घनः ॥ स विद्धो दान- राम०
वो मात्स प्रद्युम्नेन धनुष्मता ॥ ५१॥ चक्रमादाय चिक्षेप प्रद्युम्नवधकांक्षया ॥ तमप्यापतं सहस्रारं कृष्णचक्रसमप्रभं ३५७
ति ॥ ५२॥ निपतंतमभ्यस्य जग्राह सर्वेषामेव पश्यतां ॥ तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालिः शिरस्तथा ॥ ५३

ध्यशोभेति साध्यायान् पाशः ॥ सुबद्धश्रात्मशोभा द्विरिति शिवचनात्

नदद्भ्रकर्मा विप्रजेरो विलेपय स देवराट् ॥ विस्मयं परमं प्राप्त सर्वे देवगणैः सह ॥ ५४॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैरवाकि-
रन् ॥ केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शक्रहंता प्रमर्दनः ॥ ५५॥ महाबलसमूहेन प्रक्रम्यमथ दुद्रुवे ॥ तेन शूलमुद्गरचक्रप्रासतोमरसाय-
कान् ॥ ५६॥ भिंदिपालान् कुठारांश्च नासुरान् क्रुद्धमुक्तान् ॥ युगपत्पंचभिः पेतिस्म वधार्थं कृष्णनंदने ॥ ५७॥ सो पितान्य-
स्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ॥ चिच्छेद बहुधा वीरो दर्शयन् पाणिलाघवं ॥ ५८॥ गजाश्वस्यंदनं क्रुद्धो गजारोहान् सहस्र-
शः ॥ इयान्सारथिभिः सार्द्धं हयांश्चैव तु मर्दयन् ॥ ५९॥ पातयंतु शरव्रातैर्नाविक्तः कश्चिदास्तते ॥ एवं सर्वाणि सैन्यानि
ममंथ मकरध्वजः ॥ ६०॥ नदीं प्रावर्त्तयद्घोरां शोणितांबुतरंगिणीं ॥ मुक्ताहारोर्मिबहुलां मांसमेदोस्थिपंकिणीं ॥ ६१॥ श-
रचापशरावर्त्तां रथोपुलिनमंडितां ॥ केयूरकुंडलाछन्नोष्णीषमाल्यविभूषितां ॥ ६२॥ नागग्रहावतीं रौद्रां मनुष्यनक्रभूषि-
तां ॥ केशशैवालसंछन्नां श्रोणिसूत्रमृणालिकां ॥ ६३॥ नराननसपद्मैश्च हंसचामरविलितां ॥ शिरस्त्राणसमाकीर्णां शि-
तोधपर्वतनीं ॥ ६४॥ नदीं दुस्तरणीनामामनंगेन प्रवर्त्तितां ॥ दुष्प्रेक्ष्यां दुर्गमां रौद्रीं हतेनतं न सुदुस्तरां ॥ ६५॥ शास्त्रग्राहव-
तां घोरां यमराष्ट्रविवर्द्धनीं ॥ तत्र रुक्मीसुतः श्रीमान् विलोडयति धन्विनः ॥ ६६॥ शास्त्रग्राहवतीं घोरां यमराष्ट्रविवर्द्धनीं ॥ रु-
क्मीसुतः श्रीमान् विलोडयति धन्विनः ॥ शक्रहंता रामाश्रित्य शरान्समकिरद्बहून् ॥ शत्रुहंता पुनः क्रुद्धो मुमोच शरमुत्त-
मं ॥ ६७॥ प्रद्युम्नस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ॥ स विद्धस्तेन बाणेन प्रद्युम्नो नभ्यकंपत ॥ ६८॥ शक्तिं जग्राह बलवा-
न् शत्रुहंते मुमुक्षुवे ॥ साप्तिमारोक्मिणेयेन शक्तिस्ताजाकुला रणे ॥ ६९॥ पपात हृदयं जित्वा तावत् त्राशानिसमप्रभा ॥

हरि. ३५८

वृष्णिवंशकुलेजातेशत्रुरस्मत्पितातवेतिशापवचनादहंकारयादवइतिविशेषतोस्मत्कुद्विमायाबतावचनात्स्वयंतच्चका
रवृष्णिवंशकुलरतिपुनरुक्तिदाघार्यअश्मदितिअस्माकमार्षेविसक्तिलोपः असोकुलः तेनकुलेननाम्मसुतादृष्टा

भिन्नहृदयस्तस्तोगोमुक्तममर्मास्तिबंधनः॥७०॥ पपातरुधिरोद्गारीशत्रुर्हंतामहाबलः॥ पतितंशक्रहंतारंदृष्ट्वातस्यैप्रम
दृनः॥७१॥ जगादमुशान्येशापवचनेवेदमादेदे॥ तिष्ठकिंसाकृतेरेमिकरिष्यसिरणप्रियः॥७२॥ मायोधयसुदुर्बुद्धेतत
स्त्वेनभविष्यसि॥ वृष्णिवंशकुलेजातःशत्रुरस्मत्पितातव॥७३॥ पुत्रेहंतास्मदंतस्यततोसोनिहतोभवेत्॥ मृतेनतेन
दुर्बुद्धिसर्वदेवक्षयोभवेत्॥७४॥ दैतेयादानवाःसर्वेमोदेतांहतशात्रवाः॥ इत्थंत्वयिममास्त्रेणलब्धमुक्तेरणाङ्गणे ७५
शंबरस्यतुपुत्राणांकरोम्युदकसत्क्रियां॥ अद्यनीष्मसुतामंदाकरुणांविलपिष्यति॥ निहतेत्वांवसुचैययोवनस्थेगतायु
षे॥ तथासिन्मानिशार्यंतिप्रद्युम्नस्यनयार्दिता॥७७॥ हतत्रजादिग्धवस्त्राविमुक्तकेशाघशीनने॥ रजस्वलेवयुवतीसे
नासमवगल्लते॥७८॥ मदनशरविभिन्नासेनिकानस्पुपाघायुवतिसदृशवेषासाध्वसेपीड्यमाना॥ रतिसमरम
सक्तावीक्ष्यतुसोघूसंतीस्वगरहगमनकामानेच्छतुस्नानमात्रं॥७९॥

तद्यमितिशेषः॥ मदनेति॥ मदनेतिसेनिकास्मे
नक्षनस्पुपामातृस्थितसाधनमावात् धैर्यमेवास्तिसाधनमितिचेतत्राहसाध्वसेनभयात् पीड्यमानेतिपद्तेरतिमरणं
कोते॥

रामं ३५९

इतिषष्ठ्यधिकशततमः॥ त्रिषष्ठ्यधिशतेध्यायेदुर्गेसमरमूर्धनि॥ शंबरास्त्राणिकंदर्प्पःप्रत्यस्त्रैःप्रत्यवारयत्॥ सेनायाःपलायमान

इतिहरिवंशेशंबरवधोनाम॥ वैशं॥ शंबरस्तुततःक्रुद्धःसूतमाहविशांपते॥ सत्प्रमुखतोवीरयंमेवाहयद्रुतं॥१॥ यावदेनंश
रैर्हन्मिममविप्रियकारकं॥ ततोमनुवचःश्रुत्वासिततन्तस्मिन्यकारकः॥२॥ कहारूपेचोदयामाससवामीकरविभूषितान्॥ सं
दृष्टारथमायांतंप्रद्युम्नफुल्लरोचनः॥३॥ सदध्येचापमादायशरंकनकभूषणं॥ तेनाहंतसुसंक्रुद्धोरोपघछेवरंरणे॥४॥
हृदयेताडितस्तेनदेवशत्रुःसुविक्लवः॥ रथशक्तिंसमाश्रित्यतस्थौसोथविचेतनः॥५॥ सचेतनोपुनःप्राप्यधनुरादायशंबरः
आबाधःक्रुधमक्कपितःस्ततसनिनिशितैःसरैः॥६॥ तानप्राप्तांश्चरान्सोयससमभिःसमधाच्छिनत्॥ शंबरंचजघानोयसप्त
भ्यानिशितैःशरैः॥७॥ पुनःशरसहस्रेणकंकवर्हिणवाससा॥ अहनच्छंबरंक्रोधाद्धारासमिरिवपर्वतं॥८॥ प्रदिशोविदिशश्चै
वशरधारासमावृताः॥ अंधकारकृतंव्योमदिनकन्ननिदृश्यते॥९॥ ततोंधकारकृत्साधवैधृतास्त्रेणशंबरः॥ प्रद्युम्नस्मरयोप
स्वेशरवर्षमुमोचह॥१०॥ तदस्त्रजालंप्रद्युम्नःशरेणानतपर्वणा॥ विच्छेदवहुत्र्याराजन्दर्शयित्वात्मलाघवं॥११॥ हतेस्मिन्न
दुवर्षेशरेणकालिनातदा॥ द्रुमवर्षममौचायमायायाकालशंबरः॥१२॥ द्रुमवर्षवितोदृष्टाप्रद्युम्नःक्रोधमूर्छितः॥ आग्नेयास्त्रं
मुमोचाययेनदग्धानग्रातयत्॥१३॥ तस्मिन्नूतेद्रुमवर्षेशिलासंघातमुग्रजत्॥ प्रद्युम्नस्त्वर्णवायव्येप्रोत्सारयतसेयुगे॥ १४

नंतरंशंबरोयदनुष्ठितंतनशाद्दशंबरइतिसुविक्लवःसुविक्लवः॥

ततोमायांपरांचेत्रेदेवशत्रुःप्रतापवान्॥सिंहान्वाघ्रान्वराहांश्चतरक्षून्द्वानरान्॥१५॥वारणान्वारिप्रस्थानदयातुष्टाविशांप
ते॥मुमोचधनुराकृष्यप्रद्युम्नरथोपरि॥१६॥गांधर्वास्त्रेणचिच्छेदसर्वांस्तान्खांडुशस्तदा॥प्रद्युम्नेनतुसामायाहतांतांवृद्दशं
बरः॥१७॥अन्यांमायांमुमोचापशंबरःक्रोधमूर्छितः॥गजेंद्रानिल्लवदलान्षष्टिहायनयौवनान्॥१८॥महामात्रोन्नमारूढा
न्कल्पितारणगर्वितान्॥तामापतंतिमायांतुकाल्लिकमललोचनः॥१९॥सेंद्रमायांसमुत्सृष्टंचक्रेबुद्धिमहामनाः॥सा
सृष्टासिंहमायातुरौक्मिणेयेनधीमता॥२०॥मायानागमयानष्टाचादित्येनेवशर्वरी॥निहतांहस्तिमायांतुदृष्ट्वासोदानवेश्व
रः॥२१॥मायांसंमोहनांनामसोसृजद्दानवोत्तमः॥तांसृष्टांमोहनांनाममायामयविनिर्मितां॥२२॥संज्ञास्त्रेणतुप्रद्युम्नोना
शयामासवीर्यवान्॥शंबरस्तुततःक्रुद्धोमायायानष्टयोत्तया॥२३॥सेंद्रमायांमहातेजाःसोसृजद्दानवेश्वरः॥सिंहानापत
तोदृष्ट्वारौक्मिणेयप्रतापवान्॥२४॥अस्त्रंगांधर्वमादायशारंभानसमंन्द॥तेषापदंदलोद्भानन्नखदंष्ट्रायुधारणि॥सिंह
न्विद्राविद्याविताद्दृष्ट्वामयोमष्टायदानवे॥२५॥शंबरश्चिंतयामासकथमेतन्निहन्मिवै॥अहोमूर्खस्वनावोयंयन्म
यानिहताःस्त्रियः॥२७॥प्राप्तयौवनदेहस्तुकृतास्त्रश्चापिदुर्मतिः॥तत्कथंनिहनिष्यामिशत्रुंरणाजिरस्थितः॥२८॥मय
सातिष्ठतेतिब्रपन्नगानामनीषणा॥दत्तामेदेवदेवदेवेनहरेणतुस्थातिनः॥२९॥नांसृजामिमहामायांप्रासाविषसमाकु
ला॥पयादद्येतदुष्टस्माद्येषमायामहाबला॥३०॥सासृष्टापन्नगीमायाविषज्वालासमाकुला॥तयापन्नगमय्यातुसर
पंसहवाजिनं॥३१॥

संपतोवहः॥

तमप्रतिहतमितिगृह्णीष्वानेनसंबंध्यतेतंप्रसिद्धंगरुडाणेत्यादिपार्वत्यावचनंसंबोधयन्पूर्वजातिं॥मोक्ष्यतिवैनंअस्मान्मसना

समुत्तमंसद्यप्रद्युम्नःसंयतःशारबंधनै॥बध्यमानंतदृष्ट्वात्मानंवृषिवंशजः॥३२॥मायासंचिंतयामाससौसौपर्णींसर्प्यनाशनीं॥
साचिंतातामहमायाप्रद्युम्नेनमहात्मना॥३३॥सौपर्णीविचरंतिस्मसर्प्यनिष्टामहात्मना॥नष्टायांसर्पमायायांप्रससंतिसुरा
सुराः॥३४॥साधुवीरमहाबाहोसाधुरुक्मिणीनंदन॥यत्त्वयाधर्षितामायातेनास्मिपरितोषितः॥३५॥हतायांसर्पमायायांशं
बरश्चिंतयन्मुनेः॥अस्तिमेकांचनंदिव्यंनोमुत्करोहेमभूषितः॥३६॥तमप्रतिहतंयुद्धेदेवदानवमानुषैः॥पुरायोममपार्वत्या
त्तपुरमतुष्टया॥३७॥गृहाणशंबरमेतंमुत्करंहेमभूषितं॥मयासृष्टस्वदेहेचैवतपस्तप्तासुदुष्करं॥३८॥मायांतकरणीना
मसर्वासुरविनाशनं॥अनेनदानवोरौद्रोवज्रिनोनगवारिणो॥३९॥निस्त्रिंशश्चैवशुंभश्चसमरेसूदितौमया॥प्राणत्रांस
यमापन्नेत्वयामोक्तव्यःशत्रवे॥४०॥इत्युक्तापार्वतीदेवीतत्रैवांतरधीयत॥तदहंमुत्करश्रेष्टंमोचयिष्यामिशत्रवे॥४१॥त
स्यचिंतायचित्रंतुदेवराजोप्यमन्यत॥गच्छनारदशीघ्रंत्वंप्रद्युम्नस्यरथंप्रति॥४२॥तंबोधयमहाबाहुपूर्वजातिंचस्मारय
वैष्णवास्त्रंप्रयच्छास्मैवधार्थंशंबरस्यच॥४३॥अमोघकवचंचास्मैप्रयच्छासुरसूदने॥एवमुक्तोमघवतानारदःप्रययौत्वरन्
आकाशेधिष्ठितोवाचमकरध्वजकेतनं॥कुमारपश्यमांप्राप्तंदेवगंधर्वनारदं॥४४॥प्रेषितंदेवराजेनतवसंबोधनायवै॥

सद्वतिघोरास्मध्यमनादितिघोराद्रितये॥अत्रनारदश्लाघेननानन्दोब्रह्मपुत्रोणवोच्यते॥अत्रनारदश्लाघेननानन्देब्रह्मपुत्रा
वोच्यते

नारदोपदेशक्रमोपसंहारसांमध्ये आगतं मां विजानीयाः देवगंधर्वनारदमतिप्रद्युम्नं प्रतिनारदवचनात् गांधर्वगानप्रसंगोनः
स्मरतं पूर्वकिंनावं कामदेवोसिमानद॥४६॥ हरकोपानलादग्धस्तेनानंगइहोच्यते॥ तं वृष्णिवंशे जातोसि रुक्मिण्यागर्भसंभव
४७॥ जातोसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यसे॥ आहृत्य शंबरेण त्वमिहानीतोसि मानद॥४८॥ सहरात्रे त्वसंपूर्णे सूतिका
गारमध्यतः॥ वधार्थं शंबरस्यत्वं क्रियमाणो ह्यपेक्षितः॥४९॥ केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थसिद्धये॥ येषामायावती नाम
मनायावेरूपं बिभर्त्यसि तु॥५०॥ रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीं॥ तव सा रक्षणार्थाय शंबरस्य गृहे वसत्॥५१॥ मायां
शारां रजानस्यमोहनार्थं दुरात्मनः॥ रतेरूपसादनार्थाय प्रेषयस्व निशां तदा॥५२॥ एवं प्रद्युम्न बद्धावैतनावेयं प्रतिष्ठिता॥ हत
त्वं शंबरं वीर वेदनवाश्चैणसंयुगे॥५३॥ गृहे मायावतिं भार्यां द्वारकां गंतुमर्हसि॥ गृहाणवेतमेवीवाहकं वैवमेवेदाप्रमे॥५४
शंकेणात्वसंगृह्य प्रेषितेशत्रुसूदने॥ शृणु मे परं वाक्यं क्रियतामविशंकया॥५५॥ अस्य देवरिपोस्तात मुक्तरो नित्यमूर्जि
तः॥ पार्वत्या परितुष्टायाः शत्रुनिबर्हण॥५६॥ अमोघश्चैव संग्रामे देवदानवमानवे॥ तदस्त्र प्रतिघातार्थं देवीं संस्मर्तुमर्हसि
५७॥ स त्वं चैव नमस्या च महादेवारणीगुके॥ तत्रैव क्रियतां यत्र संग्रामे रिपूणां मद॥५८॥ याचितव्यासि दिव्या ते माता नव
तुमुक्तवः॥ इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासव॥५९॥ इतिहरिवंशे शंबरवधे नारदवाक्यं॥ ब्रह्मपुत्रस्य तस्यैव श्रावस्त
ताद्धकरस्मरादपदतिवचनात् दृष्टितो वो चेस्मर्यः संधि॥ इतित्रिषष्ट्यधिकशततमः॥ चतुष्षष्ट्यधिकेऽध्याये शते परमसुंदरे

निहतः शंबरो घोरो दुर्गालिंक्युरस्मरः॥ पूर्वमाप्यतेनेत्युक्त्वा मारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवइत्युक्ते तदनंतरः शंबरः किं कृतवानित्यकांक्षाया
माह॥ शंबरस्थिति॥ एकस्यं कलिनप्रवासान्॥ अनिवार्यसमाजन्मम् मुकुंदशंबरांतं॥ तुष्टाव समनिःश्लोके दुर्गात्रिनिशिनं॥ स्तुत्यार्ननेमग॥

वैशंपायनउ॥ शंबरस्तु ततः क्रुद्धो मुक्तरं तं समाददे॥ मुक्तरे गृह्यमाणे तु ह्रीदृष्टाकासमुत्थिताः॥१॥ पर्वताः कंपिताः सर्वे चलितं वसु
धातलं॥ उन्मार्गा सागरा जाताः संहर्षाश्चापि दिग्गजाः॥२॥ ध्वजचक्रं ज्वलत्व्योम उल्कापाता सहस्रशः॥ ववर्ष रुधिरं देवः परुषं पव
नो ववौ॥३॥ एवं दृष्ट्वा महोत्पातान्प्रद्युम्नः सत्वरान्वितः॥ अवतीर्य रथाद्वीरः क्षितौ जलिपुटः स्थितः॥४॥ देवीं संस्मार मनसा पार्वतीं
शंकरप्रियां॥ प्रणम्य शिरसा स्तोत्रं तुष्टुवे समुपक्रमे॥५॥ ॐ नमः कात्यायन्यै गुहस्य जनन्यै नमः॥ नमस्ते लोकमायायै कात्यायन्यै
नमो नमः॥६॥ नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो मुग्धे गिरीश्वरे॥ नमस्ये शुंभहनने निशुंभहरिहाकृती॥७॥ कालरात्रि नमस्ते कुमारीब
पितिलत्र॥ कांतारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृतांजलिः॥८॥ विंध्यवासिनि दुर्गाम्यारण्यप्रिये दुर्गारण्यप्रिय॥ नमस्यामि महादेवीं जयां च
विजयां तथा॥९॥ अपराजितां नमस्ये ह मजितां शत्रुनाशनीं॥ घंटाहस्तां नमस्यामि घंटामालाकुलां तथा॥१०॥ त्रिशूलिनीं नमस्यामि
महिषासुरघातिनीं॥ सिंहवाहनं नमस्यामि सिंहध्वजकेतनां॥११॥
लुभावरतितुं नमः कात्यायन्यै गुहस्य जनन्यै इति मायापोमोहनकारिसे
कात्यायन्यै कात्यायनमुनेर्वशजायै गिरिजायै गिरीसमममस्ये वसपरे॥ गिरिजाये इति पाठे छादयोऽल्दसः छरिहारिणीमितं त्रिविहारयामिनि

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

कचितसंसारकृतिविघटनपटीयसीतमःप्रध्वंसनचंद्रिकाःनराक्षिमाऊर्वेदांतिनःकुमाराब्रह्मचारिणोइर्यंब्रोक्तमासुरप्रारणदुर्गोपगच्छंतोजया
रक्तानेत्रयानमस्यानिगायत्रीयजसकृतो॥सावित्रीवेचविप्राणांनमस्येहंकृतांजली॥२२॥रहृनमारेवीसततंसंग्रामेविजयंकुरु॥नमोर
हस्तुतेवमंत्राहिमांमुकुराहुतिः॥२३॥इतिकामवचःश्रुत्वाइगमितिमीतिमानसा॥उवाचवचनंदेवीसुप्रीतेनांतरात्मना॥२४॥पश्चपञ्चम
हाबाहोरुक्मिण्यानंदिवर्द्धनः॥वरंवरयवत्सत्वममोघंदर्शनंमम॥देव्यास्तुवचनंश्रुत्वारोमांचोद्धृतमानसः॥प्रणम्यशिरसादेवीविज
हाबाहोरुक्मिण्यानंदिवर्द्धनः॥वरंवरयवत्सत्वममोघंदर्शनंमम॥देव्यास्तुवचनंश्रुत्वारोमांचोद्धृतमानसः॥प्रणम्यशिरसादेवीविज
सुमुमचक्रमे॥२६॥यदित्वपरितुष्टासिस्थितामेयदिप्रीते॥वरश्चवरदेयाचेसर्वाभिमेयुमेजयः॥ॐ॥यत्त्वयामुक्तोरक्षाश्वरसा
त्मसेनव॥रामेगात्रमासाद्यमालापद्मपीनवेत॥२८॥तथास्तिमसायुक्तातैत्रैवांतरधीयत॥प्रद्युम्नस्तुमहातेजाःक्ष्रेरथमवा
रुह्य॥२९॥मुक्तरस्तुगृहीत्वानुशंबरकोधमर्छितः॥नामयित्वासविक्षेपप्रद्युम्नोरसिवीर्यवान्॥२०॥सगतामदनामासमानान्
वायपोष्करी॥प्रद्युम्नस्यचकंवेवसमासक्ताव्यराजत॥२१॥मद्रुत्तांगांतुमादायपश्चापरिवतोइराद॥ततोदेव्यासमाधयामित्र
प्रवरमर्षिपः॥२२॥साधुसाध्वितिवाचोचःप्रजयत्नेशरात्मजः॥मुक्तरंपृष्प्तस्ततहृद्यप्रद्युम्नस्तविषो॥२३॥वेदस्तवंपरमास्त्रतुना
रदेनमर्हाहृतः॥संदधेचापमायस्यह्वंवचनमब्रवीत॥२४॥यद्यहंरुक्मिणापुत्रकेशवस्यात्मजोह्यहं॥तेनसत्येनवाणोमंज
हित्वंशंबररणे॥२५॥इत्युक्त्वाचापमाकृष्यसमधायमहामना॥विक्षेपशंबरस्याथहृदोकवचपत्रिणः॥२६॥

सत्मान्पत॥विद्ययाशेपमरतिरोहितार्थे॥ छ॥

इतिचतुषष्टितमः॥ पंचषष्टियुतेध्यायेशतेकांतेसुखप्रदे॥हतेदैत्येसोमायोसौप्रद्युम्नोहारकामगात्॥शंबरवधानंतरंकालिंदी
कृतवानृतदक्तुमनुवदतिसमोतमायइत्यकेनतमन्हृवंतशतिकृष्णवतेकृष्णवतीशश्वत्ताददकारांतोवासइति॥तेनपित्रारक्ष

सहितेमोहृक्षिसिंदेनबाणकुम्पादमोहनः॥हदयंशंबरस्याथनिकाधरणीमागमत॥२७॥नेवास्यमांसंनस्त्रायुनास्तिनत्वनशो
णितं॥सर्वंतद्भस्मसाद्भूतेवेक्षमासस्मतेजसः॥२८॥हतेदेत्यमहाकायेशंबरेदानवाधमे॥जल्पुदेवगंधर्वानिनृतुश्चाप्सरोगणाः
२९॥उर्वशीमेनिकारंभाहिमवित्रशिजोत्तमा॥ननृतुर्हृष्टमनसोजगुश्चावरंजगमं॥३०॥देवराजस्तुसुप्रीतःसर्वदेवगणेस्सह
प्रद्युम्नपुष्पवर्षेणसमस्यर्चप्रहृष्टवत्॥३१॥ अथमेसरहतेतुदेत्यराजेमधुमथनसुतेनुवैष्णवास्त्रे॥विगतरिपुमयाश्च
सुराश्चजग्मुर्मकरविभूषणकेतनस्तुवेतः॥सचसमरपरिश्रमंवेहृत्वेनगरमुखंप्रविवेशशौरिकिणःप्रियतमइवकांतयु
प्रहृष्टस्तरिवपदेरातिदर्शनंचकारः॥३२॥ इतिहरिवंशेदुर्गास्तवशंबरवधः॥ वैशं॰॥समामममायोमायद्गोविज्ञातःसमरे
व्यथ॥अथस्मानिहृतोयुद्धेमायापिकालशंवरः॥१॥एतमदवंतेनगरेनिहत्यासुरसत्तमं॥गत्यमायावतीदेवामागच्छनगं
रंपितु॥२॥सोंतरीक्षगतोजूतामाययाशीघ्रविक्रमः॥आजगामपुरीरम्यांरक्षितेतेजसापितु॥३॥सोंतरिक्षात्रपतितःकेः
शवांतःपुरेशितु॥मायावतीसहतयारूपावानिवमन्मथ॥४॥तस्मिंस्तत्रैवपतितेमहिष्यकेशवस्यया॥विस्मिताश्चेव
हृष्टाश्चमोताश्चेवानवंतकः॥५॥ तातेजसापितुरितिवापाठः॥ ॥विस्मितासहसाद्भुतरूपदृमिथुनंदर्शनात्मीताकृष्ण
योमस्मुपमोकांतोसङ्गीनोस्मानसंमाध्ययिष्पतीतिमिया॥६॥

साहारपल्लवं आप्राकिशालयंकेशांतोललाटः ऊरुवक्षौ भुजौ ऊरुवक्षाभ्यांसहितौ भुजौ ॥ मेस्वश्चरसहलिनश्चाबलदेवस्यतुल्योस

ततस्तं कामसंकाशं कांतया सह संगतं ॥ प्रविष्टौ हृष्टवदनाः पिबंत्यो नयनासवं ॥६॥ तं विनीतमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे ॥ आ
नवन्स्निग्धसंकल्पाः सर्वास्ताः कृष्णयोषितः ॥७॥ रुक्मिणी चैव तं दृष्ट्वा शोकार्त्ता पुत्रगृध्रिनी ॥ सपत्नीश्च तं संकाश्य स्वपत्नी वाक्य
मब्रवीत् ॥ ॥ यादृक् स्वप्नो मृयादृष्टो निशायाम्मा यौवने गते ॥ कंसारिणा समानाय दन्नेसदारपल्लवे ॥८॥ शशिरश्मीप्रतिकाश
मुक्तादाम च शोभनं ॥ केशवेनो कमारोप्यममकं वेन्सवध्मतः ॥१०॥ रुपमासु चारु केशान्याशुक्लांबरविभूषिता ॥ पद्महस्ता
निराहेता प्रविष्टा मम वेश्मनि ॥११॥ तया पुनरदंगं चायस्नापयिता रुधिबुना ॥ कुशेशयमयीं मालां स्त्रां संगृह्याथ पाणिना श्याम
ममूर्द्ध मुपाघ्राय दत्ता सक्लातया मम ॥ एवं स्वप्नं कीर्त्तयंती रुक्मिणी हृष्टमानसा ॥१३॥ सस्त्रीजनवृता देवी कुमारं प्रेक्ष्य तं मुहुः
धन्यायास्त्वयं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ॥१४॥ ईदृशः कामसंकाशो यौवने प्रथमे स्थितः ॥ जीवपुत्रा त्वया पुत्रकोसौ नाम्येसमेवि
क्रः ॥१५॥ किमर्थं वा बुदःश्य मसेना पृस्त्वमिहागतः ॥ अस्मिन्वयसि सुव्यक्तं प्रद्युम्नो मम पुत्रकः ॥१६॥ मवेद्यदि न नीतस्या स्यात्कृतांते
नबालायसा ॥ व्यक्तं वृष्णिकुमारस्त्वं न मिथ्या मम तर्कितं ॥१७॥ विज्ञातोसि मया चिह्नैर्विना चक्रं जनार्दनः ॥ मुखं नारायण
स्यैव केशा केशांतराणि च ॥१८॥ ऊरू वक्षौ भुजौ तुल्यौ हलिनः श्वसुरोत्तमः ॥ कस्त्वं वृष्णिकुलं सर्वं द्योतयन्वपुषास्थितः ॥१९॥
अहो नारायणस्यासि दिव्या च परमा तनुः ॥ ब॥ मो॥ स्नेहतानासमः पितेति माननं वचनं तु स्वामि नोदेवदेवरा वित्यमरेण ना
णेन तु कनिष्टा नाम्त विषयं नाम द्वसेष्ट स्तु स्वसुरः ए वे ति व्याख्याते त टिका कृद्धिः ॥ ब॥

एतस्मिन्नंतरे कृष्णः सहसा प्रविवेश ह ॥२०॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा शंबरस्य वधं प्रति ॥ सो पश्यत्तं सुतं जेष्ठं सिद्धमन्मथजं कृष्णो ॥२१
स्तु षं मायावतीं चैव हृष्टचेता जनार्द्दनः ॥ सोब्रवीत्प्रहसन्देवीं रुक्मिणीं देवतामिव ॥२२॥ कृष्ण उवाच ॥ अयं स देवि संप्राप्तः सु
तस्तापधरस्तव ॥ अनेन शंबरं हत्वा मायया पुत्र विशारदं ॥२३॥ हता माया स्रुता सर्वा यो निदेवान बाधत ॥ सती चेयं सुता साध्वी
मायावैतनय श्रुते ॥२४॥ मायावती तिविख्याता शंबरस्य गृहोषिता ॥ मा चत्तैरशंबरस्येयं पत्नी तु मन्वतुथा ॥२५॥ मन्मथे
तु गते नाशं गते वानंगतां पुरं ॥ कामपत्नीनकांते या शंबरस्य रतिप्रियः ॥२६॥ मायारूपेण तं दैत्यं मोहयंत्यसकृत्शुभा ॥ नवेष
तस्य कौमारी वशे तिष्ठति शोभना ॥२७॥ आत्ममायां रतिं कृत्वा रूपैः शंबरमाविशत् ॥ पत्नीषा मम पुत्रस्य स्नुषा तव वरांगने ॥२८
लोके कांतस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयं ॥ प्रवेशये नां भवनं पूज्यास्येषास्नुषा मम ॥२९॥ चिरात्प्रनष्टं तु सुतं मज स्वपुनरागतं
वीरं ॥३०॥ श्रुत्वातु वचनं देवी कृष्णेनो हिरितं ततः ॥३० प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा रुक्मिणी वाक्यमब्रवीत् ॥ अहो धन्यतमास्मीति वीर
पुत्रसमागमे ॥३१॥ अद्य मे सफलः कामः पूर्णो मे यन्मनोरथः ॥ चिरप्रणष्टं पुत्रं या पश्यामि स्नुषया सह ॥३२॥ आगच्छ पुत्र
भवनं समार्यः प्रविश स्वकं ॥ ततो भवाद्य पितरं गोविंदं मातरं च तां ॥३३॥ प्रद्युम्नः पूजयामास सहलिनं च महाबलं ॥३
छ्रूयतं परिघज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय बायवान् ॥३४॥ प्रद्युम्नो बलिनां श्रेष्ठः केशवः परवीरहा ॥ स्नुषा चोद्यापतां देवीं रुक्मिणीरु
क्मेनूपणी ॥३५॥ समेतं तं भवनं पत्नीसचैः प्रमदतो यथा ॥ प्रवेशयामास तदा रुक्मिणी सुतमागतं ३६॥ हरिवंशे शंबरवध ॥

वैशंपायन उ०॥ अन्नाद्यर्थं पठितं मंत्रमाह्निकं जयतां वरः॥ प्रद्युम्ने द्वारकां प्राप्ते हत्वा तं कालशंबरं॥१॥ बलदेवेन रक्षार्थं प्रोक्त-
माह्निकमुच्यते॥ यत्कृत्वा नु नृपश्रेष्ठ सायं पूतात्मनां व्रजेत्॥२॥ कीर्तितं बलदेवेन विष्णुना चैव कीर्तितं॥ धर्मकामैश्च मुनि-
भिऋषिभिश्चापि कीर्तितं॥३॥ कदाचित् रुक्मिणीपुत्रः द्विजानां संयुतो गृहे॥ उपविष्टः प्रणम्याथ तमुवाच कृतांजलिः॥४॥ प्रद्यु-
म्न उ०॥ कृष्णानुज महाभाग रोहिणीतनय प्रभो॥ किंचित् स्तोत्रं मम ब्रूहि यज्जप्त्वा निर्भयो भवे॥५॥ बलदेव उ०॥ सुरासुरगुरु-
र्ब्रह्मा पातु मां जगतां पतिः॥ अथोंकारवषट्कारौ सावित्री विधयस्त्रयः॥६॥ ऋचो यजूंषि सामानि छंदांस्याथर्वणानि च॥ चत-
रस्त्वखिला वेदाः सरहस्याः सविस्तराः॥७॥ पुराणमितिहासं च खिलान्युपखिलानि च॥ अंगान्युपांगानि तथा व्याख्यानानि च पांतु मा-
ं॥ पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं॥ इंद्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्वं रजस्तमः॥८॥ व्यानोदानसमानश्च प्राणोपान-
श्च पंचमः॥ वायवः सप्त चैवान्ये येष्टायत्तमिदं कवित्॥१०॥ आवहः प्रवहश्चैव उद्वहः संवहस्तथा॥ विवाहः परावहश्चैव तथा॥
परिवहो निजः॥११॥ मरीचिरंगिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः॥ भृगुर्वसिष्ठो भगवान् पांतु ते मां महर्षयः॥१२॥ कश्यपाद्याश्च
मुनयश्चतुर्दश दिशो दश॥ नरनारायणौ देवौ सगणौ पांतु मां सदा॥१३॥ रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु॥ अष्टौ च व-
सवो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ॥१४॥ ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्धृतिः॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सिंहिकादैत्यमात-
रः॥१५॥ हिमवान् हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः॥ सह्योदयश्च मलयो मेरुर्मंदरदर्दुराः १६

क्रौंचकैलासमैनाकाः पांतु मां धरणीधराः॥ शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः १७॥ एलपत्रः शुक्लकर्णः कंबलाश्वतरावुभौ॥
हस्तिभद्रः पिठरकः कर्कोटकधनंजयौ॥१८॥ तथा पूर्णकश्चैव नागश्च करवीरकः॥ सुमनस्यो दधिमुखस्तथा शृंगारपिंडकः॥
मणिनागश्च नागवोपि पुण्यो केषु विश्रुतः॥ नागराट् दधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोपरः॥२०॥ एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्ति-
ताः॥ भूधराः सत्यधर्माणः पांतु मां भुजगेश्वराः॥२१॥ समुद्राः पांतु चत्वारो गंगा च सरितां वरा॥ सरस्वती चंद्रभागा शतद्रुर्देविका शुरी॥२२॥
इरावती विपाशा च सरयूर्यमुना तथा॥ कौशिकी देविका चैव पर्णा दिव्या दृषद्वती॥२३॥ कुल्माषा चरयोष्णा चैव बाहुदा च हिरण्य-
दा॥ सत्ता वेत्रमती चैव पावनी वै वृहद्द्या॥२४॥ ख्याता चर्मण्वती चैव पूर्णा चैव वधूसरा॥ एताश्चान्याश्च सरितो याश्च नान्या-
नुकीर्तिताः॥२५॥ उत्तरापथगामिन्यः सलिलैस्तपयंतु मां॥ वेणा गोदावरी माता कावेरी कोकणावती॥२६॥ कृष्णवेणा तु कृत्मत-
तमसा पुष्पवाहिनी॥ ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलोदुंबरावती॥२७॥ नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा शुभा॥ वितस्ता चैव न-
मरथा एणा चैव महानदी॥२८॥ कालिंदी गोमती पुण्या नद्यः शोणश्च विश्रुतः॥ एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकी-
र्तिताः॥२९॥ दक्षिणापथगामिन्यः सलिलैस्तर्पयंतु मां॥ सिप्रा चर्मण्वती पुण्या महाशुन्नवती शुभा॥३०॥ सिंधुर्वेत्रवती चै-
व नोजाना वनमालिका॥ पूर्वभद्रा वरभद्रा मिला च वरस्तुना॥३१॥ ख्याता वेत्रवती चैव वापदा सप्तति विश्रुता॥ प्रख्यावत-
तुंगभद्रा पुण्या रम्या सरस्वती ३२॥ निम्नगा चैव सुमाजा च तथा मधुमती नदी॥ उमा गुरुनदी चैव सापि च विमलोदका॥ ३२

हरि· ३६४

विमला विमलोदा च मत्तगंगा पयस्विनी॥ एताश्चान्याश्च वै नद्यो येश्रा मानानुकीर्तिता ३३॥ तासां समन्नि पिबं तु पश्चिमाम् आश्रितं
दिक्॥ प्रभासं च प्रयागं च निमिषं पुष्कराणि च॥३४॥ गंगातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमं॥ रामसल्लदेविनशानं रामतीर्थं तथै
व च॥३५॥ गंगाधरं कनखलं सोमो वै यत्र चोक्षितः॥ कपालमोचनतीर्थं जंबूमार्गं च विश्रुतं॥३६॥ सुवर्णबिंदु विख्यातं तथा
कनकपिंगलं॥ दशाश्वमेधिकं चैव पुण्याश्रमविभूषितं॥३७॥ बदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमं॥ विख्यातं फल्गुतीर्थं
च तीर्थं मुद्ववटं तथा॥३८॥ कोकामुखं पुण्यतमं गंगासागरमेव च॥ मगधेषु तपोदश्च गंगोद्भेदश्च विश्रुतः॥३९॥ तीर्थानि तानि
पुण्यानि सेवितानि महर्षिभिः॥ मां प्रावयं तु सलिलैः कीर्तिता कीर्तितानि वै॥४०॥ धर्मार्थकामविधयो यशः प्रमिश्रमोदम॥ वरु
णः शोषधनदो यमो निपमएव च॥४१॥ कालोनयः सक्ततिश्च क्रोधो मोदः समाधृतिः॥ विघ्नतोन्नाएणनिषिधो प्रमादोन्मादविग्रह
४२॥ पन्नाविशवागंधर्वकिंनरा सिद्धचारणा॥ नक्तंचरा खेचरिणो दंष्ट्रिणाप्रियविग्रहः ४३॥ लंबोदराश्च बलिनः पिंगाक्षा विश्वरू
पिणः॥ मरुतः सदपर्जन्याः कालचुद्रिलवाः क्षणाः॥४४॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव क्रतवः शिशिरादयः॥ मासादो रात्रयश्चैव सूर्या
श्चैदमसौतया॥४५॥ श्रमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च॥ मन्युस्तमस्तपः सत्यं सिद्धि वृद्धिः स्मृतिर्धृतिः॥४६॥ रुद्राणा
मड्काली च मगशाल्मेण्यथवा रुद्राणी॥ दासी चक्रलिका चैव शांडिली चेति विश्रुताः॥४७॥ आर्या कुहूः शिनीवाली नोमा वेत्रव
ती रतिः॥ एकानंशा च कूष्मांडी देविका त्यापि नामतिया॥ सो दित्या यनमाली च देवकन्या श्चया स्मृता॥

राम० ३६४

गोनंदा देवपत्नी च मोरक्ष्यं तु सबांधवं॥४९॥ नानावरणश्रेष्ठाश्च नानारूपांकितानना॥ नानादेशविचारिण्यो नानाशस्त्रोपशोभि
ताः॥५०॥ मेदोमज्जप्रियाश्चैव मधुमांसवसाप्रिया॥ मार्जारद्वीपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभानना॥५१॥ कंकवायसगृध्राणां क्रौंच
तुल्याननास्तथा॥ व्यालयज्ञोपवीताश्च चर्मप्रावरणास्तथा॥५२॥ हतजीवितेक्षणाश्च खरभेरीसमस्वना॥ मत्स्पराः क्रोध
नाश्चैव प्रासादरुचिराजयाः॥५३॥ मत्तोन्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहरंतश्च विष्ठिता॥ पिंगाक्षः पिंगकेशाश्च तथा मालूनमूर्द्धजा॥५४॥
ऊर्द्धकेशः कृष्णकेशा श्वेतकेशपतयेव च॥ नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबलास्तथा॥५५॥ एकहस्ता एकपादा एकाक्षा पिंकितान
ना॥ बहुपुत्राल्पपुत्राश्च द्विपुत्रा प्रियमंडिका॥ ५६॥ मुखमंडी बिडाली च पूतना गंधपूतना॥ शीतवातोष्णवेताली रेवती गृहसं
ज्ञिता॥५७॥ प्रियहास्या प्रियक्रोधा प्रियवासा प्रियंवदाः॥ सुखप्रसादा सुखदाः सदा द्विजजनप्रिया॥५८॥ नक्तंचरसुखोद
र्कोसिदा पर्वणि दारुणा॥ मातरो मातृवत्पुत्ररक्ष्यं तु मम नित्यशः॥५९॥ पिनामदमुखोद्भूता रौद्रा रुद्रांगसंभवा॥ कुमारस्क
ंदजासैव स्वरा चैवेध्मवाद्यः॥६०॥ महाननमामहाबाधांदर्ष्येद्भूता महाबलाः॥ क्रोधनाः क्रोधनाः क्रूराः सुरविग्रहकारिणः
६१॥ नक्तंचराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहः॥ लंबोदरा जघनिनः पिंगाक्षा विश्वरूपिणः॥६२॥ शक्त्यष्टिशूलपरिघ प्रास
चर्मासिपाणयः॥ पिनाकवज्रमुशलब्रह्मदंडायुधप्रिया॥ दंडिनः कुंडिनः शूराः जटामुकुटधारिणः॥ वेदवेदांगकुशलैनि
त्यं यज्ञोपवीतिनि॥६४॥ ज्वालापीडा कुशालिनो वीराः केयूरधारिणः॥ नानावसनसंघाता श्चित्रस्रगंगभलेपनः॥६५

गजाश्वोष्ट्रखरमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः॥ वराहोलूककाकोमायुमृगायुमहिषाननाः॥६६॥ वामनाविकटाः कुब्जाः करालालून
मूर्द्धजाः॥ सहस्रशतशश्चान्ये सहस्रजटधारिणः॥६७॥ श्वेतकैलासशैलाभाः केचिद्दन्तकरम्बाः॥ केचित्कज्जलवर्णाभा नीलां
जनचयोपमाः॥६८॥ एकपादा द्विपादाश्च तथा द्विशिरसोपरे॥ निर्मांसास्त्वलजंघाश्च व्यादितास्या भयंकराः॥६९॥ वापीत
डागकूपेषु — — — — — — सरस्सु च॥ श्मशानशैलवृक्षेषु शून्यागारनिवासिनः॥७०॥ एतेषां हास्यसततेर स्तेतु मम सर्वत
महागणपतिर्नंदी महाकालो महाबलः॥७१॥ एतेषां हास्यमादेष्यरो वैश्रवणश्च ज्वरौ लोकभयावहः॥ ग्रामण्यश्चैव गोपाला
नंगराशि मदेश्वरः॥७२॥ देवश्च वामदेवश्च घंटाकर्णकरंधमः॥ श्वेतमोदकपाली च तजंभकः शत्रुतापनः॥७३॥ मकुनोन्मक्ष
नौ चैव संतापनविलापनौ॥ निजयामोघसश्चैव स्तूणाकर्णप्रशोषणः॥७४॥ उल्कामाली धमद्धामो ज्वालाजिह्वप्रमर्द्दनः॥
संघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतशशीकरः॥७५॥ कूष्माण्डः कुंभमूर्द्धा च रोचनो वै कृतोग्रहः॥ अनिकेतुसुरारिघ्नः शिवश्चाशिवएव च ७६
हेमकपिशिताशिवसुरारिहरिलोचनः॥ नामकोगाहकश्चैवतथैवाश्मयोग्रहः॥७७॥ चपग्रहोर्यकश्चैव तथा स्कंधग्रहोपरः
चपलो लोमवेतालस्तालमसमुमहाकपिः॥७८॥ हृदयोवर्त्तनश्च कुंडेतुरा शाकंकणप्रिये॥ हरिश्मश्रुगुरुल्मतो मनोमारुतरंहसः
७९॥ पार्वत्या रोषसंभूता सहस्राणि शतानि च॥ शक्तिमंतो धृतिमंतो ब्रह्मण्या शत्यसंगराः॥८०॥ सर्वकामोपहर्त्तारो हंतारो
द्विषतां मृधा॥ राजावहन्निदुर्गेषु कीर्त्तितागुणैः॥ — —८१॥ तेषां गणानां पतयः सगणाः पातु मां सदा॥ नारदः पर्वतश्चैव गंध
र्वाप्सरसां गणाः॥८२॥ पितरः कौरणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा॥ अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शक्तिर्धौम्यपराशराः ८३

कृष्णात्रेयश्च भगवान्सितो देवलो वैनलः॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्च मार्कंडेयश्रुतश्रवाः॥८४॥ द्विपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्माठरः कव
विश्वामित्रो वसिष्ठश्च जेमराश्च महातपाः॥८५॥ उत्तंकश्चैव रैभ्यश्च पैलो मंत्रविदिन्तथ्यः॥ ऋषिर्वैकालवृत्तो यो मुनिर्मेधातिथिस्त
था॥८६॥ सारस्वतो यवक्रीतः कुशिकौ गौतमस्तथा॥ संवर्त्तऋष्यशृंगश्च स्वस्त्यात्रेयो विभांडकः॥८७॥ ऋचीको यमदग्निश्च त
थैव सूपसन्निधिः॥ भरद्वाजः स्थूलशिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः॥८८॥ दृढदस्थिर्दृढरश्मश्च विजयः कराव एव च॥ वैतंडो दीर्घतपा
सावेदगाथो भानुश्चिवः॥८९॥ अष्टावक्रो दधीचिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च॥ उद्दालकश्चार पाणिः शंगो गौरमुखस्तथा॥९०॥
त्रिवेदः शामीकश्च प्रमुचुमुमुचुस्तथा॥ एतेचान्ये च बहवः ऋषयः संशितव्रताः॥९१॥ मुनयः संशितात्मानो ये चान्ये नानुकीर्त्ति
ताः॥ कुर्वंतु स्वस्ति तेशांताः शांतिं कुर्वंतु मे सदा॥९२॥ त्रयीमयस्त्रयो वेदा स्तैर्विद्यं कौस्तुभोमणिः॥ तुरंगश्चवात्स्यश्चामान्
वै धन्वंतरिर्हरिः॥९३॥ अमृतं गोसौवर्णविद्धिगोराश्च सर्षपाः॥ शुक्लाश्च मनसः कन्याः श्वेतछत्रं यवाक्षताः॥९४॥ पू
र्वाहिरण्यगंधाश्च वालव्यजनमेव च॥ तपासतिरहितेचकं महोक्षश्चदने विषं॥९५॥ श्वेतोवृषः करामत्तः सिंहो व्याघ्रो हये
गिरिः॥ पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधुपायसं॥९६॥ स्वस्तिको वर्द्धमानश्च नंद्यावर्त्तं प्रियंगवः॥ श्रीफलं गोमयं भस्मातु
दुनिपरहस्वनं॥९७॥ ऋषिपत्न्यश्च कन्याश्च श्रीमहासमन्धवे॥ द्वे वनादयकश्चैव नदीनां संगमोदकः॥९८॥ सुपर्णः शतप
त्रश्च चकोरा जीवजीवकाः॥ नंदामुखो मयूरश्च वत्समुक्तामणिर्ध्वजाः॥९९॥ आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यसिद्धिकराणि च
द्युतं पवित्रितसर्वं धमंते मंगलानि ते॥१००॥ रामेणोदाहृतपूर्वमायुरारोग्यकांक्षिणा॥ य इदं श्रावयेद्विद्वान्यश्चैनं शृणुया
न्नरः १

चद्दष्टिपुकस्रातेध्यायेराज्ञांचैवसमागमे॥एस्यस्वर्गनारदेनधर्म्मोपाख्यानमाकथि॥रुक्मिण्याःप्रधानभूतपुत्रोत्पत्तिप्रसंगेनजांबव

मेगजाष्टस्रातेस्तायाजपेत्सर्वाणिपर्वणि॥वधबंधपरिक्लेशंमाधिशोकपराभवं॥२॥नचप्राप्नोतिवैकल्यंपरत्रेहचनंदनि॥ध
न्यंयशस्यमायुष्यंपवित्रंवेदसम्मितं॥३॥श्रीमत्स्वर्गसदापुण्यमपत्यजननंशिवं॥सुमंत्रंमकरंनृणांमेधाजननमुत्तमं॥४॥
सर्वरोगप्रशमनंस्वकांत्रिकुलवर्द्धनं॥श्रद्दधानोदयाभूतप्रपद्येदात्मवान्नरः५॥सर्वपापविशुद्धात्मागतिंचलभतेशुभां॥
इतिखिलेषुहरिवंशेपारिजातेबलदेवाह्निकं॥वैशं०॥हतोयदेवप्रद्युम्नःशंबरेणात्मघातिना॥मारोस्मिन्नेवशांब
स्तुजांबवत्यामजायत॥१॥बाल्यात्प्रभृतिरामेणसोस्तुषुविनियोजितः॥रामादनंतरंचैवमानितःसर्ववृष्णिभिः॥२॥जात
मात्रेततःकृष्णस्यसोतामावसत्पुरे॥निहताभित्रसामंतःशक्रोद्यानेयथामरः॥३॥यादविचश्रियंदृष्ट्वातांश्रियंदेष्टिवासचः
जनार्दनमयाचैवनशांतिंलेभिरेनरः॥४॥कस्यचित्त्वथकालस्यपुरेवारणसाह्वये॥दुर्योधनस्यपत्नीवैसमाधुःसर्वपार्थि
वः॥५॥तांश्रुत्वामाधवीमत्स्यासपुत्रेचजनार्दनः॥पुरीद्वारवतीचैवनिविष्टासागरांतरे॥६॥इतिस्तेकृतसंधानाहृष्टि
कांसर्वपार्थिवः॥प्रियंद्रष्टुंहृषीकेशमाजग्मुःकृष्णमंदिरे॥७॥दुर्योधनमुखाःसर्वेधृतराष्ट्रवशानुगाः॥पांडवःप्रमु
खासर्वेदतराष्ट्रवशानुगाः॥८॥पांडवप्रमुखाश्चैवदृष्टद्युम्नादयोनृपाः॥९॥

सांबस्यापिप्रधानभूतपुत्रोत्पत्तिमाह॥हतइति॥दुर्योधनस्ययज्ञेराजसूयादनंतरमेववनपर्वक्रियज्ञेविष्णुयज्ञे॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

समुद्रावारंस्रमागतानांराज्ञांसम्यगुत्कृष्टमाचरणंप्रयादिनारजने॥

पांड्रवोलकलिंगेशःबाह्लिकाःद्रविडाःसशाः॥१॥श्वेतोहितोमकिर्षतोदशवार्षेयचनृमिपाः॥आजग्मुर्यादवपुरींगोविंदभुजपालितां
॥२॥तेपर्वतैरैवृतकंपरीचायाचिताम्बरा॥निवसुर्वोजवारम्यासुस्नासुस्नासुवनेमिषु॥१२॥ततःश्रीमान्हृषीकेशःसहयादवपुंग
वैः॥समीपमानवेशानांनिर्ययौकमलेक्षणः॥१२॥सतेषांनरदेवानामभ्यस्तैमधुसूदनः॥ध्वराजत्यदुश्रेष्ठग्रहैरिवदिवाकरः॥१३॥
सतत्रसमुद्रावारंपृथासनयथाक्रमः॥कृतासिंहासनेकृष्णकांचनेनिषसादह॥१४॥राजानोपिपृथक्सर्वेनिषेदुर्विविधेषुच॥
सिंहासनेषुचित्रेषुपीठेषुवनराधिपाः॥१५॥सयादवानांनरेशाणांसमाजःशुशुभेनरः॥सुराणामसुराणांचसदसिब्रह्मणोयथा॥१६॥
तेषांविचित्राकथास्तत्रतेषांविश्रांसमागमे॥पड्नापार्थिवानांचकेशवस्यमहात्मनः॥१७॥एतस्मिन्नंतरेवायुवर्त्मनिघरवोद्धतः
तुमुलःदुंदुभेर्नदासीमविछृस्ननिर्मलमसूयः॥१८॥तदुर्हिततलेनिनादारदःमतहृष्टत॥संनिविष्टतजटाधारोवीणासुकेनवाद्कना
॥१९॥सपपाततनरेशाणांमध्येपावकसन्निभः॥नारदोग्निशिखाकारःश्रीमानशक्रसखोमुनिः॥२०॥तस्मिन्निपतितेभूमौनार
देमुनिपुंगवे॥तदद्भुतमहाभेघव्यपाकृष्यतडिहिंतं॥२१॥सोवमाहनरेशाणांमध्येसागरसन्निभः॥आसनस्थःपदुश्रेष्ठमुपा
वमुनिरव्ययं॥२२॥अप्ययरंतुदेवानामेकस्त्वंपुरुषोत्तमः॥धन्यश्चासिमहाबाहोलोकेनान्योस्तिकश्चन॥२३॥एवमुक्तःस्मि
तंकृत्वाप्रत्युवाचमुनिप्रभु॥आत्मयश्चैवधन्यश्चदक्षिणांनिमहेतदं॥२४॥एवमुक्तोमुनिश्रेष्ठःप्राहमध्येमहीक्षितां॥

हरि.
३६१

पर्यासनावमप्रासोत्र रः प्रजवेकारणं त्रिषवणानि तिथिस्त्रिकालस्नायी ॥ एकः एकस्तानवस्थितः गिरिकूटाने गिरशृंगतुल्ये ॥

कुत्स्थपर्यासिवाकोस्मिन्यास्मि ममियथागते ॥ २५ ॥ नेप्रस्थितममनिप्रेसपार्थिवः साकुरीयूतः ॥ तदृष्ट्वा मंत्रमजानेनो वचनेनारदेरिते ॥ २६ ॥ स्त्री
स्वर्भरूमानिदितेष्मनोमीनिवमाधवाः ह स्त्रीत्वं भिमहेत्येवं समुक्तेपिनारद ॥ २७ ॥ किमेतन्नाभिजानिमोहंश्वमत्र परं महद्व ॥ परिस्था
यमिदं कस्माश्चेतु मिद्धामिवलनः ॥ २८ ॥ तात्तुवाचततः कस्मसवानापिविष्णुगवः ॥ श्वोतयन्नारदस्तेन हिजोवक पथिष्पति ॥ २९ ॥ इहित्वा
रदततार्थश्रीनमाइमिवीजूजः ॥ यतयाभिहितवास मयाचमतिनाषितः ॥ ३० ॥ सपीवेकांचगुत्रेस्तपविष्टः स्वजेरूतः ॥ प्रजवेतस्मन
कस्मापवकस्तुपरिक्रमे ॥ स्त्रुयतानोत्र पश्चेत्प्यावतश्च समागनः ॥ स्न समवश्चसमल नोयथा पारमदेगनः ॥ ३२ ॥ अहं कदाचिङ्गा
यास्थिरेत्रिषवर्षणानिधिः ॥ वरास्पेकनपापायेहृश्यमानेदिवाकरे ॥ ३३ ॥ नपक्षगिरिकूटानकपालेहयदेहिनः ॥ कोशंमडलविस्ता
रेत्तावद्विगुणमायते ॥ ३४ ॥ चतुश्चरणसंस्थितप्रहितवेशवलपकिते ॥ ममवीणाकृतेकर्म्मगजवतविपोपमे ॥ ३५ ॥ सोहंतेपाणिनास्थ
मुष्टोकृत्वा नजलवारिणा ॥ नमाश्वधेशरीरेसिकर्म्मधर्मो सिमिमनः ॥ ३६ ॥ पत्नमेवमनेया साकपानासात्समाहनः ॥ तोषेवराशि
निशाकंकिविदसमसविवपन ॥ ३७ ॥ समासुवाचभूपरः स्तमेमात पवृत्तवं ॥ किमाश्चर्यमपिसुतेधमश्चाहकथं सुने ॥ ३८ ॥ गोगप
निवगाधम्यां किमाश्चर्यमतः परं ॥ यत्राहमिवसत्वानिचरं त्वभुतयोहिजः ॥ ३९ ॥

राम.
३६७

स्थाने पुंस्त्वं वरगामिनेयत्त्वनांते जिनाः स्त्रोजिताः पारक्यापारकीया ॥ ७ ॥

सोहं कुतुहलाविष्टो नित्यमाश्चर्यतृषितः ॥ यात्वमेतं महादेवे पृष्टादेरूपशोजिनाः ॥ ४० ॥ कूदिनिमागरंयामिरत्नंतीनापसाजयान् ॥
एवमुक्तानतोगंगाहृपिणा प्रत्यजाषितः ॥ ४१ ॥ नारदेदेवगंधर्वशक्रस्पर्द्धितेहिजे ॥ मामेवंदेवगंधर्वसंग्रामकलहप्रियः ॥ ४२ ॥
नाहं धन्याद्विजश्रेष्ठनाप्याश्चर्यपिपृशोजिना ॥ नवसन्येनिहिष्टस्माचाक्यमांप्रतिबाधते ॥ ४३ ॥ लोकाश्चर्यकरोलोकेधन्यश्चैवार्णवो
द्विज ॥ यत्राहमिवविस्तीर्णाश्चान्तशोपीतिनिम्नगा ॥ ४४ ॥ सोहंत्रिपथगावाक्यंश्रुत्वार्णवमुपस्थितः ॥ आश्चर्यरत्नजोलोकानांध
न्यश्चासिमहार्णव ॥ ४५ ॥ येनत्वत्वसिपूर्णस्त्वमंनसांसलिलेश्वर ॥ स्थाने तोवारिवाहिन्यसरितोलोकपावनः ॥ ४६ ॥ इमासम
निगछंतिपत्नीलोकनमस्कृतः ॥ समुद्रस्त्वेवमुक्तस्तु ततोमामवदद्वच ॥ ४७ ॥ स्वंतजोधनन्संजितामुत्थितः पवनेरितः ॥ मामेवं
देवगंधर्वमास्मास्वयोहिजर्ष्यजवसुधेयंमुनेधमाधयत्राहमुपरिस्थितः ॥ कृतेतुदृष्टिवीलोकेकिमाश्चर्यमतःपरं ॥ सोहंसा
गरवाक्येनक्षितिंक्षितितलेस्थितः ॥ ४८ ॥ कौतुहलसमाविष्टोजब्रुवंजगतोगतिं ॥ धरित्रिदेहिनां योनिधन्यास्त्वमसि शोजने ॥ ४९ ॥
आश्चर्यचापिनृतेषुमहत्त्वाल्लमयाधृते ॥ तेनत्वंत्वसिनूतानांधरणीमनुजारणिः ॥ ५० ॥ त्वमात्तजप्रसूताचकर्म्मवांवरगामिनः
ततोनूतेनवाक्येनसा स्म मयोक्तेनते हिजाः ॥ ५१ ॥ विहाय सहजं धैर्यमयमाप्रत्यजाषत ॥ देवगंधर्व मामेवं संग्रामकलहप्रिय
५२ ॥ नास्मि धन्या चानेश्वर्यं पारक्येपंधतिर्मम ॥ एतेधन्याद्विजश्रेष्ठपर्वताधारयेतिमां ॥ ५३ ॥ एषामाश्चर्यमित्र्यं पंथे एते लोकेश्च
हेतवः ॥ सोहंपर्यावाक्येनपर्वतसमुपस्थितः ॥ ५४ ॥ धमानवेतोदृष्टं पतेब्रह्माश्चर्यसंश्रित्य भूधरः ॥ कांचनस्याग्ररत्नस्यधातूनां चवि
शेषतः ५५

तेनखल्वाकरासर्वेभवंतोमुविनास्वरा॥ तेममैतद्वचश्रुत्वापर्वतास्तुषांवराः॥५७॥ ऊचुर्मांसित्वपुक्तानिवचांसिवनशोभिन।अग्र
र्षेनवयंधर्मानाप्याश्चर्याणिसंतिमः॥५८॥अस्याप्रजापतिधर्म्मसंचाश्चर्यसुरेष्वपि॥सोहंपितामहंगत्वासर्वप्रभवमव्ययं॥५९॥
तस्यवाक्यस्यपर्यायंपर्याप्तिमिवलक्षये॥सोहंस्वयंभुवंदेवंलोकयोनिचतुर्मुखं॥६०॥पारंपर्यागुपायातःप्रणमावननानन।
सोहंवाक्यममाश्चर्यंश्रावयेपद्मयोनये॥६१॥आश्चर्यंभगवानेकोधुन्यस्यजगतोगुरुः॥नकिंचिदन्यत्पश्यामिभूतंयद्भवतासमं॥
६२॥त्वत्तःसर्वमिदंजातंजगत्स्थावरंजंगमं॥सदेवादानवामर्त्यालोकेभूतेंद्रियात्मका॥६३॥भवंतिसर्वेदेवेशदृष्टासर्वमिदंवपु॥
तेनखल्वसिदेवानांदेवदेवःसनातनः॥६४॥तेषामेवासियच्छ्रेष्ठोलोकानामपिभावनः॥ततोमांप्राहभगवान्ब्रह्मालोकपिताम
हः॥६५॥धर्माश्चर्याण्यतेर्वाक्यैःकिंमोनारदप्रभाषसे॥आश्चर्यंपरमंवेदाधर्मावेदाश्चनारदः॥६६॥येलोकान्धारयंतिस्म
वेदास्तत्वार्थदर्शिनः॥ऋक्सामयजुषांसत्यमथर्वणिचयन्मनः॥६७॥ तन्मयंविद्धिमांविप्रद्वितीयंहंतेमयाचते॥पारमेष्ठेनवि
धिनानोदितोहंस्वयंभुवा॥६८॥वेदोपस्थानिकांचक्रेमतिसंस्थानविस्तरां॥स्वयंस्वयंभूर्वचनादेदांवैसमुपस्थितः॥६९॥उवा
चवैनांचतुरोमेरुचवचनार्चितान्॥धर्मान्भवंतपुण्यांश्चनित्यमाश्चर्यभूषिता॥७०॥आश्चर्यमेवविप्राणांमेवमाहप्रजापतिः
स्वयंभुवोपीहपरंभवद्भ्यःसमागते॥७१॥युष्मत्परतरंनास्तिश्रुत्यावातपसापिवा॥प्रत्यूचुस्तेततोवाक्यंवेदामामभितः
स्थिताः॥७२॥आश्चर्यश्चैवधर्माश्चयज्ञाश्चात्मपरायणाः॥यज्ञार्थंतुवयंदृष्टाधात्रायेनास्मनारदः॥७३॥

यदाज्यमितिपन्नादिहिरण्यंक्रतुमग्निषुचयदश्नीमस्ततएवार्थान्विष्णुरस्मप्यपस्मतिदृशांतिस्ययज्ञाधिष्टान्नःप्रनावाद्यमास्संत्वमे
तदस्माकंपरायज्ञानवयसंवशेस्थिता॥स्वयंभुवपरावेदावेदानांतुपरंक्रतुः॥७४॥ततोहमब्रुवन्यज्ञागृहस्थाग्निपुरस्कृतः॥
सोयज्ञाःपरमेतेजोयुष्मासुखलुजस्यते॥७५॥श्रेष्ठेणाभिहितेवाक्येयज्ञवेदेहदारितं॥आश्चर्यमस्मलोकेस्मिन्भवयोनाभिगम्य
ते॥७६॥धर्माखलुभवंतोपिद्विजातानांसवंशिनः॥तेनरक्षयवस्मिंषुष्मानियंतितपस्विनः॥७७॥लोकेश्चत्रिदशाःसर्वेमंत्रैश्च
वमहर्षयः॥ अग्निष्टोमाद्योयज्ञाममवाक्यादनंतरं॥७८॥प्रत्यूचुर्मांततोवाक्यंसर्वेप्रयतजास्थिताः॥आश्चर्यंश्रद्धोनास्मासु
धर्म्यश्रद्धोपिवामुने॥७९॥आश्चर्यंपरमेविष्णुसह्यस्माकंपरागतिः॥यदायंयज्ञमध्योनोक्रतुमग्निषुपावनं॥८०॥ तत्रपूर्वंपुंडरी
काक्षोलोकमूर्तिजनार्दनः॥धर्मश्चासातिभवतांमध्यस्थोयज्ञपार्थिव॥८१॥प्रत्युक्तोहमनेनाथवाक्यस्यास्ययदुत्तरा॥दहि
मिसहैतेवृपयापिश्रीहरिगते॥८२॥सदक्षिणोस्मिमुहुषेदवाक्यंप्रतिपादितो॥यन्मांभवंतपृच्छतिवाक्यस्यास्यविनिर्णयं८३
तदेतत्सर्वमाख्यातंसाधुयामियथागतं॥ नारदेनगतेस्वर्गंसर्वेतेपृथिवीक्षितः॥विस्मिताःस्वानिराष्ट्राणिजग्मुस्तत्रवजा
हनाः॥जनार्दनोपिसहितोयदुभिर्यादवोपमैः॥स्वमेवभवनंवीरोविवेशयदुपुंगवः॥ ॥इतिखिलेषुहरिवंशेधर्मो
पाख्याने॥७॥

मःइतिषष्ठ्यधिकशततमः॥समन्धायुतेध्यायेब्राह्मणस्यमतान्सुतान्॥ज्ञात्वाचतुर्थस्तार्थंकृष्णोर्जुनमयोजयत्॥

हरि. ३६७

पुनर्जनमेजयप्रश्नमिति नृपएवेतिशिपितन्तिष्ठेत् जावेदितिवास्मिन्नेत्कृत्स्नेति अनंतशायिना नारायणेन ममे वमन्तरेणेनाय
जनमेजय उ०॥ नृप एव महाबाहो कृष्णस्य जगतीपते॥ महात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं द्विजसत्तम॥ निहते शृगिरस्तोद्भूपएवत
त्तस्यधीमतः॥ कर्मणामनुसंधानं पुराणस्य महात्मनः॥ वैशं०॥ नातंशक्यमनावस्यवक्तुं वर्षशतैरपि॥ गोविंदस्य महारा
ज श्रूयतामिदमद्भुतं॥३॥ शारतस्य श्रायानेनराष्मेणपरिचोदितः॥ गांडीवधन्वा विनयं महात्मे केशवस्य वत॥४॥ राज्ञो मेध्ये
महाराजस्येष्टं न्यांतरमब्रवीत्॥ युधिष्ठिरं जितामितितद्दृष्ट्वाणवमकौरवे॥५॥ अर्जुन उ०॥ पुराहं द्वारकां यातः संबंधानवलो
कहेतु॥ स्यवसंपूजितस्तत्र भोजवृष्ण्यंधकोत्तमैः॥६॥ ततः कदाचिद्धर्मात्मा दीक्षितो मधुसूदनः॥ एकाहेनमहाबाहुःशास्त्र
दृष्टेन कर्मणा॥ ततो दीक्षितमासीनमग्निराम्य द्विजोत्तमैः॥ कृष्णं विज्ञापयामास परित्राहीतिचाब्रवीत्॥८॥ ब्राह्मण उ०॥
रक्षाधिकारो न भवतः परिरक्ष्यस्व मां विभो॥ चतुर्भागोहि धर्मस्य रक्षिताल भते फलं॥९॥ वासुदेव उ०॥ न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ र
क्षामित्वां कुतो भयं॥ ब्रूहि तत्त्वेन मद्यं ते यद्यपि स्यात् सुदुःकरं॥ ब्राह्मण उ०॥ जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे नियते नघ॥ त्रयो म
तश्चातुर्थं तं कृष्णरक्षितुमर्हसि॥११॥ अर्जुन उ०॥ ततो मामाह गोविंदो दीक्षितोहं कृता विति॥ रक्षाब्राह्मणकार्यस्य स
वस्य भानेरपि॥१२॥ श्रुत्वाहमेवं कृष्णस्य वचो वाचं नराधिप॥ मो नियोजयगोविंद रक्षिष्यामि द्विजानयात्॥१३॥ इत्युक्तस्मिं
ते कृष्णमामुवाच जनार्दनः॥ स स सासेव मुक्तस्तु श्रोडितोस्मि नराधिप॥१४॥ ततो मंत्रोडितं कृत्वा पुनराह जनार्दनः॥ गम्य
तां कौरव श्रेष्ठ शक्यते यदि रक्षितुं॥१५॥ त्वत्तु रोगोश्च वृष्णीनां तु वृष्ण्यंधकमहारथा॥ ॥

मानेबालेमोहाइहि तुमिच्छतातिइयिद्वासंहृत्येसर्घः

राम ३६५

अथ कस्मे चेति चकाराद् निरुद्धं च॥ तेषां त्रयाणां चतुर्व्यूहांतर्गतित्वेन स्वामित्वात्॥ इति सप्तपंचाधिकशततमः॥ अष्टपंचाधिके अ

ततो हस्तिसैन्येन महता परिवारितः॥१॥ तमस्मतो द्विजं कृत्वा प्रयातः सहसैनिकैः॥ इति हरिवंशे वासुदेवमहात्म्ये॥ अर्जुन उ०॥
मुहूर्त्ते नवयं ग्रामं ते प्राप्य नरर्षभ॥ विश्रांतवाहनाः सर्वे निवासायोपसंस्थिताः॥ ततो ग्रामस्य मध्यस्थं प्रविष्टः कुरुनंदनः॥
समंताद्ध स्तिसैन्येन महता परिवारितः॥२॥ ततः शकुनयो दीप्ता मामृगाश्चक्रुरमाषिणः॥ दीप्तायां दिशिवासंतो भयमावेदयंतिमे
३॥ संध्यारागो जवयवर्णोभानुमांश्चैव निष्प्रभः॥ पपात महती चोल्का पृथिवी चाप्यकं॥४॥ तत्समीक्ष्य महोत्पातं दारुणं लोमहर्ष
णं॥ योगमाज्ञापयं तत्र जनस्यास्य कचेतसः॥ युयुधानपुरोगाश्च वृष्ण्यंधकमहारथः॥ सर्वेयुक्ता रथाः सज्जाः स्वयं वाहं तथा नवं॥
णं तेर्द्धरात्रसमये ब्राह्मणो भयविक्लवः॥ उपागम्य भयादस्मादिदं वचनमब्रवीत्॥ कालो यं समनुप्राप्तो ब्राह्मण्याः प्रसवस्य वै
नथा भवेत नितिष्ठं तु न भवेद् वचनायथा॥ मुहूर्त्तादिव चाश्रौषं कृपणं रुदितस्वनं॥ तस्यविप्रस्य भवने ह्रियते ह्रियतेति च॥ अ
याकाशे पुनर्वाचमश्रौषं बालकस्य वै॥ उह्रितेह्रियमाणस्य न च पश्यामि राक्षसः॥ ततोस्माभिस्तदा तातसरवर्षैः समंततः॥
विष्टं भिता दिशः सर्वास्तत एव स बालकः॥ ब्राह्मणो भस्वरं कृत्वा कृते तस्मिन् कुमारके॥ वाचमपरुषां तत्र ब्राह्मणः श्रावयामास मां
तदा॥ कृष्णयो हृतसंकल्प्या स्तयाहं नष्टचेतनः॥ मामेव हि विशेषेण ब्राह्मणः प्रत्यभाषत॥ रक्षिष्यामिति चोक्तेन त्वया हि
नवासितः

पश्य ते ब्राह्मण बालकः अदृश्येनात एवाद्यादृपतेवारष्टपाणिः॥ प्रयातमहसेनांकैरिति पूर्वमुक्तं नतः॥ ॥

परंयद्दत्तेतदाह॥मुकुन्दइतिदामात्तीप्रस्वराः अवारकवर्णमोंदपुष्पं॥योगंसवाहं॥अत्याहितमनिष्टं॥अवरोध्यावर्य॥इतिष

शृणुवाक्यमिदंशेषंयत्वमर्हसिदुर्मते॥१५॥वृथात्वस्पर्द्धसेनित्यंकृष्णेनामितबुद्धिना॥यदिस्यादिहगोविंदोनैतदित्याहितंभ
वेत्॥१६॥यथावतुर्यधर्मस्परक्षितान्नमेफलं॥पापस्यापितदामूढनागंप्राप्नोत्यरक्षिता॥१७॥रक्षिष्यामितिचोक्तात्वेनचेन्त्रा
कोपिरक्षितु॥मोघंगांडीवनेतन्नेमोघंवीर्यंयशस्मते॥१८॥अथकिंचिदुक्तंतेविप्रेतनोदग्रक्षितस्तदा॥सहदृष्टमथकृष्णोतिर्य
क्कृष्णोमहाद्युतिः॥१९॥ततोदृष्टारकोगत्वाहृष्टमधुनिघातिने॥दृष्टितशोकसंतप्तोगोविंदेनोपजल्पितः॥२०॥सतुमांदृष्टितेद
ष्ट्वासमाश्वास्यचमाधव॥सांत्वयित्वाचतंविप्रमिदंवचनमब्रवीत्॥२१॥सुग्रीवंचैव्यशैव्यंचमेघपुष्पंवलाहकं॥योजयस्वा
नितितदादारुकंप्रत्यभाषत॥२२॥आरोप्यब्राह्मणंकृष्णोह्यवरोप्यवराहकं॥मामुवाचततःशौरिःसारथ्यंक्रियतामिति॥२३॥
ततःसमास्थायरथंकृष्णोदंब्राह्मणस्यच॥प्रयतास्मदिशःसोम्यमुदीचांकौरवर्षभ॥२४॥इतिश्रीहरिवंशेवासुदेवमहात्म्ये॥
अर्जुनउवाच॥ततःपर्वतजालानिसरितश्चवनानिच॥व्यपत्यसमतिक्रम्यसागरंवरुणालयं॥१॥ततोधर्मुदृढःसान्हादुपतोपतन्ना
र्दनः॥प्रांजलिःसमुपस्थाययकरोमितिचाब्रवीत्॥२॥परिगृह्यसतोपुसांतमुवाचजनार्दनः॥रथपथानमित्वामिलयाद्देनदापते
३॥अथाब्रवीत्समुद्रस्तुप्रांजलिर्गरुडध्वजं॥प्रसादभगवन्नेवमन्मोप्येवंगमिष्यति॥४॥तथैवस्थापितःपूर्वमगाधोस्मिजनार्द

नाधिकश्चात्र्यतः॥नवषष्टाधिकेध्यायेशतेश्चाम्यर्यकारिणि॥ महाकायपुरोगताकृष्णोदितसुतानदात्

नूनोध्यायान्तेउदाविदिशंप्रयाताःस्मरत्युक्तंततःपरंकिंवित्यमित्यपेक्षायामाह॥वतइति॥गमनीयताम्गयनीयतां॥वेस्पतेवे॥

त्वयाप्रवर्तितेमार्गेयस्यामिगमनीयतां॥५॥अन्येप्येवंगमिष्यंतिराजानोदर्प्यमोहिताः॥एवंसचिंत्यगोविंदस्त्वन्मेतत्पमाचरः
त्॥ वासुदेवउवाच॥ब्राह्मणार्थंमहर्थंचकुरुसागरमह्यच॥मदतेनपुमान्कश्चित्त्वत्तोधर्षयिष्यति॥७॥अथाब्रवीत्पमुद्र
स्तुपुनरेवजनार्दनं॥अभिशापन्याज्ञातोबाढमेवनवत्विति॥८॥शोषयाम्येषमार्गेतियेनत्वंकृष्णयास्यसि॥रथेनसहसू
तेनसध्वजेनचकेशवः॥९॥वासुदेवउवाच॥मयादत्तोवरःपूर्वंनशोषंयास्यतीतिह॥मानुषास्तेनजानीयुर्विविधांत्रसंचया
न्॥१०॥जलस्तंभयसाधोतेततोयास्याम्यहंरथी॥नवकश्चित्तमार्गेतेरत्नानांवैरूपतेनरः॥११॥सागरेणतथेत्युक्तेप्रसति
म्मिन्जलेनवै॥स्तंभितेनययाभूमोमणिवर्णेनभास्वता॥ततोवर्णसमुत्तार्यकुरूनपुंगराञ्चयं॥क्षणेनसमतिक्रांतोगंधमा
दनमेवच॥ततस्तुपर्वताःसप्तकेशवंसमुपस्थिताः॥जयंतोवैजयंतश्चनीलोरजतपर्वतः॥१४॥महामेरुसकैलाशइंद्रकू
टश्चनामतः॥विनाणावर्णरूपाणिविविधान्यद्भुतानिच॥१५॥उपस्थायगोविंदंकिंकुर्मइतिब्रवंस्तदा॥तांश्चैवप्रतिजग्राहवि
धिवन्मधुसूदनः॥१६॥तानुवाचहृषीकेशःप्रणामावनतान्स्थितान्॥विवरंगच्छतोमेद्यरथमार्गप्रदायतां॥१७॥तेकृष्ण
स्यवचःश्रुत्वाप्रतिगृह्यचतत्पर्वताः॥प्रददुःकामतोमार्गगच्छतोभरतर्षभ॥१८॥तत्रैवांतर्हिताःसर्वेतदाश्चर्यतरंमम॥

दिप्यतेभ्रसक्तःनिःसंगयथास्यात्तथाविष्यामिज्ञाविष्यामि॥ संज्ञाचेतना॥

हरि॰ ३७१

इति नवषष्ट्यधिकशततमः॥ पापघ्नेस मता पुत्रे शैनेयाद्येयविष्णुना॥ उक्तं स्वकायमहात्म्ये कृष्णेनेह किरीटिना॥ पूर्वध्यायेतेस

श्वसकं वरयोयातिमेघजालेषु विवौमान्॥ ततः कदाचिद्दुःखेनरथमुक्तस्तरंगमाः॥ पंकभूतं हि तिमिरं स्पर्शाद्विज्ञायते नघ॥ अ
थपर्वतभूतं तु तिमिरं समपद्यत॥ तदा सा घमहाराज निश्चयलाद्वयास्थिता॥ ततः अर्केण गोविंदः पाटयित्वा तमस्तदा॥ प्र
काशं दर्शयामास रथं पंथानमुत्तमं॥ निष्क्रम्य तमसस्तस्मात्प्रकाशोद इति तदा॥ मविष्णामिति संज्ञा मे नवं च विगतं मम॥ त
तः स्तेजप्रज्वलितं तथापश्यं तदांबरे॥ सर्वलोकसमाविष्टं स्थितं पुरुषविग्रहं॥ तं प्रविष्टो हृषीकेशो दीप्तितेजोनिधिं तदा॥ प्र
ददौ ब्राह्मणायाथ पुत्रान्सर्वान्निजेनार्दन॥ ततः पूर्वं हृता ये च मद्यो जातश्च बालकः॥ प्रहृष्टो ब्राह्मणः सोऽथ पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः पुनः॥
अहं च परमप्रीतो विस्मितश्चाभवं नृप॥ ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते सुतः॥ यथाहृत्तानि ह्रत्ताः स्मतथैव भरतर्षभ॥ त
तस्म द्वारकां प्राप्तो हत्तोननपसत्तम॥ असंप्राप्ते ह दिवसे विस्मितो ह ततः पुनः॥ सपुत्रं भोजयित्वा तद्विजं कृष्णो महायशाः॥
धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रस्थापयत्तदा॥ इति खिलेषु हरिवंशे वासुदेवमाहात्म्ये॥ अर्जुन उवाच॥ ततः कृष्णो भोजयित्वा श
तानि सुबहूनि च॥ विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्यो भवत्तदा॥ १॥ ततः स हमहानुक्तो ह्लि भोजैश्च सर्वशः॥ व॥ रामः ३७१

पुत्रं ब्राह्मणे भोजयित्वा गृहं प्रस्थापयदित्युक्तं तदनंतरं श्रीकृष्णो यत्कृतवांस्तदाह॥ ततः कृष्ण इति स्वधोदःस्तंमितोदकः॥

Dr BHAU DAJI

अध्मनमितिच्छांदसं॥ अत्र ब्राह्मणपुत्रानयनप्रहृत्तस्य विष्णोरंतरायभूत समुद्रः संसारः सप्तपर्वताः महदादयः प्रकृतिविकृतयः

विविधाश्च कथंचिदाख्यापयामास नारत॥ २॥ ततः कथांते तत्राहमभिगम्य जनार्दनं॥ अपृच्छं तद्यथावृत्तं कृष्णं युद्धप्रवानह॥ ३॥
कथं समुद्रस्तु घोरः कृतस्तेकमलेक्षण॥ पर्वतानां च विवरं कृतं तत्कथमच्युत॥ ४॥ तमस्तत्कृतं घोरं घनं चक्रेण पाटितं॥ त
च्चतत्परमं तेजः प्रविष्टोसि कथं च तत्॥ ५॥ किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापहृताः प्रभो॥ यच्च ते राघमहानं संस्थितं तत्कथं पुनः॥ ६॥
कथं चाल्पेन कालेन कृतं नस्त्वं कृतागत॥ एतन्नृपं वयथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव॥ ७॥ वासुदेव उ॥ मद्दर्शनार्थं ते बाला हृतास्ते
न महात्मना॥ विप्रार्थं प्रेष्यते कृष्णो नागच्छेदन्यथेति ह॥ ८॥ ब्रह्मतेजमयो दिव्यं महद्यदृष्टवानसि॥ अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेज
स्तत्सनातनं॥ ९॥ प्रकृतिः सा मम पराख्या क्षाम्नाक्षसनातन॥ तां प्रविश्य भवंतीह मुक्ता योगविदुत्तम॥ १०॥ सा सांख्यानां गतिः पा
र्थ योगिनां च तपस्विनां॥ तत्परं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत्॥ ११॥ ममैव तद्घनं तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत॥ समुद्रस्तु घतोयो हम
हं स्तेभयितानघ॥ १२॥ अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्त्वया॥ पंकभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्धि तत्॥ १३॥ अहं तत्सौम्य
घनीभूतमहमेव वा पावकः॥ अहं च कालो भूतानां धर्मश्चाहं सनातनः॥ १४॥ वेदादितीर्थं महाशैला सरितश्च सरांसि च॥ चत
स्रश्चादिशः सर्वमिमे वात्मा चतुर्विधः॥ १५॥ चातुर्वर्ण्यं मत्प्रसूतं चातुराश्रम्यमेव च॥ चातुर्विद्यस्य कर्तारं मामिति बुध्यस्व भारत॥
१६॥

तमोऽविद्या प्रकृतिरूपा तेजोरूपः पुरुषः सो विद्याः सैव विष्णुः परा प्रकृतिर्भगवतार्जुनायाभिवेदितेति तात्पर्यः

अर्जुन उ०॥ भगवन्सर्वभूतेश श्रोतुमिच्छामि ते प्रभो॥ पृच्छामि त्वां प्रपन्नोहं नमस्ते पुरुषोत्तम॥ १७॥ वासुदेव उवाच॥ ब्रह्म च
ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यं च भारत॥ उग्रं बृहन्नमं चैव मतस्तद्विद्धि पांडव॥ १८॥ प्रियस्तेहं महाबाहो प्रियो मेसि धनंजयः॥ तेन ते
कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सहे॥ १९॥ ऋग्वेदं यजूंषि सामानि ऋचश्चाथर्वणानि च॥ ऋषयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ॥ स्व
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं॥ चंद्रादित्यावहोरात्रापक्षमासास्तथर्त्तवः॥ २०॥ मुहूर्त्ताश्च कलाश्चैव क्षणाः संवत्सरो
स्तथा॥ मंत्रोश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित्॥ २१॥ विद्याश्च वेदितव्यं च मत्त प्रादुर्भवंति वै॥ मन्मयं विद्धि कौंतेय सत्यं
सृष्टं च भारत॥ स वासव मे मेवात्मा सदसच्चैव तत्परं॥ अर्जुन उ०॥ एवमुक्तोस्मि कृष्णेन प्रियमाणेन वै तदा॥ तथैव च मनोनि
स्तमनव वन्मे जनार्दन॥ एतच्छ्रुतं च दृष्टं च माहात्म्यं केशवस्य मे॥ यन्मां पृच्छसि राजेंद्र भूयश्चातो जनार्दन॥ वैशंपायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः॥ पूजयामास मनसा गोविंदं पुरुषोत्तमं॥ विस्मितश्चाभवद्राजा सह सर्वैः सहोदरैः॥ रा
जनिश्चयमासाने येतत्रासन्समागताः॥ ॥ इति हरिवंशे माहात्म्ये॥ जनमेजय उ०॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ प्रपच्छ सिंहस्य धीमत॥ क
मणिपरमेयानि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ १॥ श्रूयंते विविधानि सम्यच्छुतानि महाद्युते॥ असंख्येयानि दिव्यानि प्राकृतान्यपि
सर्वशः॥ २॥ यान्यहं विविधान्यस्य श्रुता प्रियेमहामुने॥ प्रब्रूया सर्वशस्तानि तानि मे शृण्वतोनघ॥ ३॥ वैशंपायन उवाच॥
बहून्याश्चर्यभूतानि केशवस्य महात्मनः॥ कर्माण्युक्तानि सर्वाणि नृपश्चैव श्रुतानि ते॥ ४॥
इति सप्तशतिक शततमः॥ ॥

एकसप्ततिसंमिश्रे शतेध्याये यदुच्छ्रुतः॥ महात्म्यं वासुदेवस्य पुनराह महामुनिः॥ राजन्प्रश्रमाह नृप एवेति॥ वैशंपायनसोत्तरमा
ह॥ बहूनीति॥
कथितानि महाबाहो नंतेशाकं हि कर्मणां॥ गंतुं नरतशार्दूल विस्तराणां समंततः॥ ५॥ अवश्यं तु मया वाच्यं लेश
मात्रेण भारत॥ विष्णोरमितवीर्यस्य प्रथितोदारकर्मह॥ ६॥ चानुपूर्व्यात्प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप॥ द्वारवत्यां निवसता यदु
हितेन धीमता॥ ७॥ राष्ट्रगणेन पकर्मान्तोजितानि महात्मना॥ यदुनं मंतरस्थे मुविचक्रो दानवो हतः॥ ८॥ पुरं प्राग्ज्योतिषं गतो
पुनस्तेन महात्मना॥ समुद्रमध्ये रुष्टात्मा नरको दानवो हतः॥ ९॥ वासवं च रणे जित्वा पारिजातो हृतो बलात्॥ वरुणश्चैव भगवा
न्निर्जितो जोदिते ह्रदे॥ १०॥ दंतवक्त्रश्च कारूषो निहतो दक्षिणापथे॥ शिशुपालश्च संपूर्णे किल्विषे केशवेन हतः॥ ११॥ गत्वा च शोणितं
पुरं शंकरेणाभिरक्षितः॥ बलेः सुतो महावीर्यो बाणो बाहुसहस्रवान्॥ १२॥ महामधे मृहराजा जीवात्जा विततसर्जतः॥ निर्जितपा
वकाश्चैव गिरिमत्ता महात्मना॥ १३॥ शाल्वश्च विजितः संख्ये सौभश्च विनिपातितः॥ क्षिप्तो समसागरे चैव पांचजन्यो वशीकृतः॥ १४॥
हयग्रीवश्च निहतान्पाश्चात्ये महाबलः॥ जरासंधस्य निधने मोहिताः सर्वपार्थिवाः॥ रथेन जितानपतिनुग्गांधारतनया हृताः॥
न्यहन्स्यश्च शोकार्ताः पांडवा परिरक्षिताः॥ दाहतवं वने घोरं पुरुहूतस्य खांडवे॥ गांडीवं चाग्निना दत्तमर्जुनायोपपादितं १७
हतं च तत्कृते घोरं विग्रहे जनमेजयः॥ अनेन यदुमुख्येन यदुः वंशश्च वर्द्धितः॥ १८॥ कुंताश्च प्रमुखे प्रोक्ताः प्रतिज्ञा पांडवान्प्रति॥
निहतं भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् १९॥ मोहितश्च महातेजा नागः शापात्सुदारुणात्॥ यवनश्च हतः संख्ये कालयवनो निविष्णु
तः॥ २०

हरि. ३१३

मैंदद्विविदनामानौ दानवाधिपौ वज्रनाभेरण निहतावपि तयोरेव्या कृष्णमहात्म्यं कृत्वा तद्रूपमुत्तममिति ॥ मार्जुनादि रूपं विधायतत्र

वानरो च महावीर्यो मैंदो द्विविद एव च ॥ विजितौ युद्धदुर्धर्षौ जांबवांश्च पराजितः ॥ २० ॥ सांदीपेन स्तथा पुत्रस्तव चैव पिता तथा
गतो वैवस्वतं वशं जीवितो तश्च तेजसा ॥ २१ ॥ संग्रामा बहवः प्रासा घोरा नरवरस्तथा ॥ निहताश्च नृपा सर्वे कृत्वा तद्रूपमद्भु
तं ॥ २२ ॥ जनमेजय श्रुसुद्धेषु यथा ते वर्णितं मया ॥ ॥ इति हरिवंशे वासुदेवमहात्म्यं ॥ जनमेजय उ० ॥ नृपएव महाबा
हो यदुसिंहस्य धीमतः ॥ कर्माण्यपरिमेयानि श्रुतानि द्विजसत्तमः ॥ १ ॥ त्वत्तश्रुतेवतांश्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः ॥ यदेतत्क
थितं पूर्वं बाणं प्रति महासुरं ॥ २ ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ योसिगुप्तस्वयं ब्रह्मन् शंकरेण महात्मना ॥ ४ ॥
सह वा संगतेनेह स्कंदेन गुहेन च ॥ बलेर्बलवतः पुत्रो ज्येष्ठो भ्रातृशतस्य च ॥ ५ ॥ हतो बाहुसहस्रेण दिव्यास्त्रशतधारण
श्च संस्मे श्रमहाकार्ये मायाशतसहवज्जे ॥ ५ ॥ वासुदेवेन स कथं बाण संस्मे पराजितः ॥ संरब्धो युद्धं धार्थजो वन्मु
क्तकथं वसः ॥ ६ ॥ वैशंपायन उ० ॥ श्रृणु यावहितो राजन् कृष्णस्यामिततेजसः ॥ मनुष्यलोके बाणेन यथाभूद्विग्रहो म
हान् ॥ ७ ॥ वासुदेवेन या यात्रा सो रुद्रः स्कंदसहायवान् ॥ बलिपुत्रो रणश्लाघी जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ ८ ॥

विशेपत्यर्थः ॥ इति कृष्णप्रतिद्धि कशतनमः ॥ द्विसप्तद्धिकेध्याये शते पूर्वानुवादेन ॥ अत्सोश्रुक्य कृतप्रश्नो राज्ञस्यादि निगघते

राम. ३१३

पूर्वध्याये गताश्चो वेणितपुरमित्याद्धिजिता जीवविसर्जित इत्यं तेश्रुताः निश्चायेनासौ श्रुक्याद्युक्तानुवादेन पुनरपि पृच्छति ॥ नृपउ०

यथा वास्य वरो दत्तः शंकरेण महात्मना ॥ नित्यं सान्निध्यता चैव गणेो पत्यं तथा त्वयं ॥ ९ ॥ यथा वाणस्य तद्युद्धं जीवन्मुक्तो यथा वसः
यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सुसुरोगतः ॥ १० ॥ यद्यर्थं च महायुद्धं तत्सर्वं निखिलं श्रृण ॥ दृष्ट्वा पुत्क्रमास्यक्रीडतः सुसमहात्मन ॥
११ ॥ बलिपुत्रो महावीर्यो विस्मयं परमं मतः ॥ तस्य बुद्धिसमुत्पन्ना तपश्चरतु सुदुश्चरं ॥ १२ ॥ रुद्रस्याराधनार्थाय देवस्य च
यथासुतः ॥ ततोग्रे पयदात्मानं तपसा स सुरोत्तमः ॥ १३ ॥ देवस्तस्य परं तोषं जगाम च सहोमया ॥ नीलकंठपरां प्रीतिं गत्वा
वासुरमब्रवीत् ॥ १४ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥ अथ बाणोऽब्रवीद्वाक्यं देवदेवं सनातनं ॥ १५ ॥ देहि बाहुसहस्रं
मे देवसर्वाथवाच्यता ॥ नित्यं सान्निध्यता चैव गणापत्यं तथाव्ययं ॥ १६ ॥ शंकरश्च तथेत्युक्त्वा रुद्राणीमिदमब्रवीत् ॥ कन्
याकोशिके यस्य पुत्रोयं प्रतिगृह्यतां ॥ १७ ॥ यत्रोद्धितो महासेनसो ग्निजो रुधिरे पुरे ॥ तत्रोद्देशे पुरं चास्य न विष्यति न संशयः ॥ १८
नाम्नात्वं शोणितपुरं न विष्यति पुरोत्तमं ॥ मया भिगुप्तं श्रीमत न कश्चित्प्रसहिष्यति ॥ १९ ॥ ततः स निवसन् बाणान् पुरे शोणित
साह्वये ॥ प्रासासेद्ध जितिराजं चक्रोन्मयरपर्वदेवता ॥ २० ॥ अपविष्य मदोन्मिक्तो बाणो बाहुसहस्रवान् ॥ अचिंतयदेवगण ॥
नृयुध्य माकांक्षते सदा ॥ २१ ॥ ध्वजं चास्य ददौ प्रीतः कुमारो ह्यग्नितेजसं ॥ न देवा न च गंधर्वा नियक्षा नापि पन्नगाः ॥ २२ ॥

वमहा बाहोरिति ॥ स्यांजेयं श्रुत पयस्यानिप्रापयामास ॥ रुधिरे पुरे स्कंधगर्भे रुधिरे रानुरूपे नुरविशेषण त्वपिश्रीमंतमित्य

मित्यदिवा चादित्वा तुं स्त्वं नवशाद्‌ स्वत्राणविशेषणं वा शोणितं तत्राह्यस्ये शोणितेमनसद्दानाम यस्य तथा तस्मिन् शोणिताख्यप्र
तस्य पुरे वतिष्ठंत देवदेवस्य तेजसा ॥ अंबकेण निशुमश्च दर्पोऽपि क्रोमहासुरः ॥ नृयेभगयते युद्धं शूलिनं शोणयाखलः ॥ स कृत्वा
निगम्याथ प्रणिपत्याचवाद्यच ॥ २४ ॥ बलिपुत्रं ने रिदं वाक्यं प्रपद्य वृषमद्ध्वजः ॥ असकृल्लिर्जिता देवसमाध्मासमरूक्ण ॥ २५ ॥ म
याबलमदोत्रपेकासरैपन्येनतवाश्रयात् ॥ इमं देशं समागम्य वसंति स्म पुरे सुखं ॥ २६ ॥ ते पराजयसंत्रस्ता निरासामत्सराजये ॥
नाकपृष्ठमुपागम्य निवसंतिययासुखं ॥ २७ ॥ सोऽहं निराशो युद्धस्य जावितं नाद्य कामये ॥ अयुध्यतो वृथा ह्येषां बाहूनां धारणं मम ॥
२८ ॥ तद्ब्रूहि मम युद्धस्य कच्चिदागमनं नवेत् ॥ नमे युद्धं विना देववरतिरस्ति प्रसीद मे ॥ २९ ॥ ततः प्रहस्य भगवान् नव्रवीद्वृषभध्वजः
नचिताबाण युद्धं ते यदा तच्छृणु दानव ॥ ३० ॥ ध्वजस्यास्य यदा भंगस्तव तात भविष्यति ॥ स्वस्थाने स्थापितस्याथ तदा युद्धं भविष्यति
३१ ॥ इत्येवमुक्तः प्रहसन् बहुदितो बाणपादयो ॥ पतितो वचन्नवीदिष्ट्या नद्यृथा धारणं मम ॥ ३२ ॥ दिष्ट्या सहस्राद्धमहं विजिता पुनरा
हवे ॥ आनंदाजस्तुपूर्णाभ्यां नेत्राभ्यामरिमर्दन ॥ ३३ ॥ पंचांजलि शतैर्देवं पूजयन्पतितो भुवि ॥ महेश्वर उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्ति
ष्ठ बाहुतन्नात्मनः स्वकुलस्य च ॥ ३४ ॥ सदृशाः सासवीरयुद्धम प्रतिमं महत् ॥ वैशंपायन उ० ॥ एवमुक्तस्ततो बाणस्त्र्यंबके
णमहात्मना ॥ ३५ ॥ हर्षेणाभ्युच्छितशाग्रनत्वा स वृषमध्वजं ॥ शोतिकं व विसृष्टस्तु बाणः परपुरंजयः ॥ ३६ ॥ ॥

सर्पदिष्ट्या नाग्यं कितविदितिप्रयो ॥

यथोस्वमेवनवनंयत्रध्वजंगृहं महत् ॥ तत्रो प्रविष्टः प्रहसन् कुंभांडमिदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ प्रियमावेदयिष्यामि नवतानं नमनोनुगं
इत्येवमुक्तः प्रहसन् बाणमप्रतिमं रणे ॥ ३८ ॥ प्रोवाच राजन्किं ते तद्वक्तुंकामोसितप्रिये ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षादिवभाषसे ॥
३९ ॥ लतस्तथोतुमिच्छामि वरं किं लब्धवानसि ॥ देवदेवप्रसादात्तु स्कंदस्य च महात्मनः ॥ ४० ॥ ईप्सितं किं त्वया प्राप्तं तन्मे ब्रूहि महा
सुरः ॥ त्रिलोकं वप्रसादेन स्कंदगोपायनेच ॥ ४१ ॥ कच्चित्रैलोक्यराज्यं ते त्याद्दिष्टं शूलपाणिना ॥ कच्चिदिंद्रस्तव भयात्पाताल मु
पयास्यति ॥ ४२ ॥ कच्चिद्विष्णुभयं त्रासं विमोक्ष्यंति स्तते सुतः ॥ यत्र चक्रभयत्रस्ता निवसंतिजलाशये ॥ ४३ ॥ कच्चिच्छार्ङ्गगदापा
णे स्थितस्य परमाहवे ॥ न विष्णोर्नयिसं त्रस्ताः प्रयास्यंति दितेसुता ॥ ४४ ॥ पातालवासमुत्सृज्य कच्चित्त्ववलाश्रयात् ॥ विबुधा
वासनिरता भविष्यंति महासुरा ॥ ४५ ॥ बलिर्विष्णुपराक्रांतो बद्धस्तव पिता नृप ॥ सलिलौघाद्विनिःसृत्य कच्चिद्राज्यमवाप्स्यति ४६
दिव्यमाल्यावरधरं दिव्यगंधानुलेपनं ॥ कच्चिद्दशे च निताततरछामः पितरं तव ॥ ४७ ॥ कच्चित्रिभिः क्रमैः पूर्वं हृतान्लोकानिमाञ्श्र
नौ ॥ पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्वान्दिवौकसः ॥ ४८ ॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषं संरवस्तनपुरो जसं ॥ कच्चिन्नारायणं देवं जेष्याम
समतिं जये ॥ ४९ ॥ कच्चिद्वृष्यध्वजस्ताव प्रसाद सुमुखस्तवः ॥ यथा ते हृदयोत्कं पसाश्रु विंदु प्रवर्त्तते ॥ ५० ॥ कच्चिदीश्वरतोषे
णकार्त्तिकेयमतेनवा ॥ प्राप्तवानसि सर्वेषामस्माकं पार्थिवं पदं ॥ ५१ ॥ इतिकुंभांडवचने श्रोदितस्सो सुरोत्तमः ॥ बाणो बाण
मसंसक्तं प्रोवाच वदतां वरं ॥ ५२ ॥

वृषध्वजो विडोजः ॥ २

हरि॰
३७५

स्वपक्षइति॥स्वपक्षेस्वच्छायो मित्रेमंगलस्तत्र केतूदये॥मेषराशौ उदितउदये प्राप्तः सूर्यो नरणामेवाभिनवान्मेषेषु हितो हिम
देवदेवेति॥देवस्यमहेश्वरस्यानुग्रहेणत्रैलोक्यविजयतां प्राप्तां घर्षादीणां नेव जयमितिछांदसंक्रांतवत्वंगतइति पाठे बाण ए

बाणउवाच॥चिरात्प्रभृतिकंडूष्मोडनयुद्धं प्राप्यते यदा॥ तदा मायामुदा हृष्टः शितिकंठप्रतापवान्॥५३॥शुश्रुवानिजाषसु
महान्देवसंज्ञायतेमम॥ अपि प्राप्स्यमहं युद्धं मनःसंतुष्टिवर्द्धनं॥५४॥ ततोदेवदेवेन हरेण मित्रघातिनः॥ प्रहस्य सु
चिरंकालमुक्तोस्मिवचनं प्रिय॥५५॥प्राप्स्यसे सुमहद्युद्धं त्वं बाण प्रतिमं महत्॥ मयूरध्वजभंगस्ते न विष्यतियदासुर॥५६॥त
दात्वं प्राप्स्यसे युद्धं सुमर्द्दाद्द तिनंदनः॥ ततो हृष्टपरमप्रीतो भगवंतं वृषध्वजं॥५७॥ प्रणम्य शिरसा देवं तत्वांतिकमुपागत॥ इ
त्येवमुक्तकंदुल्लोऽप्रोवाचनपतिसदा॥५८॥ अहोननगोत्तनेराजन्नृपदेवनाथसेवच॥ एवं कथयतोस्तत्र तयोस्सोन्यमुच्छ्रितः॥५९॥
ध्वजःपपातवेगेन शक्रासनिसमाहतः॥ततः पतितं दृष्ट्वा सोसुरोध्वजमुत्तमं॥६०॥ प्रहर्षमतुलं लेभे मेने चाहवमागतं॥
ततश्चकंपेवसुधा शक्राशनिसमाहता॥६१॥ननादेंतर्हितो भूमौ वृषदंशो जगर्ज्ज च॥ देवानामापयोदेवः सोपवर्षतवा
सवः॥६२॥ शोणितं शोणितपुरे सर्वतः पुरमेति कात्॥ सूर्यं भित्वा महोल्का च पपात घथिवीतले॥६३॥ स्वपक्षे चोदितः सूर्यो
नरणां समपीडयत्॥ चैत्यवृक्षेषु सहस्रोधमराः शतसहस्रशः॥६४॥
वजेदेपकादयन्ति॥ अथमममथिनाभुक्ते व भरणामभिवरिता
नुक्रवानित्यर्थः॥ सूर्यातिवारे फलमुक्तं यदा वक्ष्यति वाराशं सूर्यसंक्रमणं भवेत् कृत्रियाणमसृग्धारं नदापिवति मेदिनी॥

रामं॰
३७५

सूर्यातिवारेदुर्भिक्षं राज्ञश्च मरणं भवेदिति अंगारकभिन्नतमुक्तंज्योतिषे॥ मंदभितो भौमश्चेत्यादि श्लोषाजेोमादय इति तत्वस्येपि
रवेः स्वपक्षामीनादयः संतितत्क्षयमेषावेगतिरुच्यते॥वैशाषेमासि हन्यस्वित्वमितिस्वयमेव मुनिनोक्तत्वात् इति त्रिवर्णपरि

शोणितश्चात्रवर्षोरानि पेतुस्तारकाद्वर्श॥राकुरग्रसद्रादित्यमपर्वणि विशांपते॥६५॥लोकक्षयकरे काले निर्घातिस्वापतन्मद्रा
त॥दक्षिणां दिशमास्थायधूमकेतुस्थितो भवत्॥६६॥ अनिशं चाप्यवछिन्ना ववुर्वातासुदारुणाः॥श्वेत लोहितपर्यंतं कृष्णग्री
वस्तडिद्युतिः॥६७॥त्रिवर्णपरिघोभानुसंध्याराग मथाहणोत्॥ वक्रमंगारकश्चक्रे कृत्तिकाराभयंकराः॥६८॥बाणस्यजन्म
नक्षत्रं भर्त्सयन्निववर्चसः॥ अनेकशाखश्चैत्यश्चनिपपातमहीतले॥६९॥ अर्चितः सर्वकन्याभिर्दानवानां महात्मनां॥ एवं
विविधरूपाणि निमित्तानि निशामयन्॥७०॥बाणोमदबलोन्मत्तो निश्चयं नाध्यगच्छत॥ विवेतास्वभवस्मात्कुंभांडस्तवद
र्शिवान्॥७१॥ बाणस्यशाविवस्तत्र कौ भयवकुकिल्विषे॥ उत्पाताश्च त्वदर्थं ते कथयंतो न शोभने॥७२॥ तवराज्यविनाशाय
भविष्यंतिनसंशयः॥वयं चाप्येच सचिवाभृत्यायेचतवानुगा॥७३॥कृयं यास्यंति न चिरात्सर्वे पार्थिवदुर्नयात्॥ यथाशक्र
ध्वजतरोस्वदपत्यितनं भवेत्॥७४॥ बलमाक्रांतमोहस्तथाबाणस्यनर्द्दनः॥ देवदेवप्रसादात्तु त्रैलोक्यविजयं गते अ

य इति उत्पातद्वयमेतत् कृष्णलोहितशुभ्राणि त्रीणिप्रवर्त्तयति चैत्यवृक्षश्चाकंध्वजनरोनागवंगहन्यस्य॥

नभविष्यमरिष्यति॥ यदातियेतेपांतेभ्यःसकाशादनयप्राप्तिरस्माकंयदिभवितातर्हितवहस्तान्महेश्वरेणैवकृतंस्यात्सा
उशेपकादशपतेनाशोयुद्धाकांक्षीननर्दह॥ बाणःप्रीतमनाश्चैवपपौपानमनुत्तमं॥७६॥ दैत्यदानवनारीभिःसार्धमुत्तमविक्र
मः॥ कुंभांडश्चिंतयाविष्टोराजन्नेरमास्मयान्नदा॥७७॥ विचिंत्यचततवार्थैस्तैस्तैःकृत्यादर्शनैः॥ राजप्रमादाद्बुद्धिर्जितिका
शीमहासुरः॥७८॥ युद्धमेवाभिलषतेनदोषोपश्यतेबहून्॥ महोत्पातभयांचैवनतन्मिथ्याभविष्यति॥७९॥ अपिदानींभ
वेन्मिथ्यासर्वमुत्पातदर्शनं॥ इहतात्तत्रिनयनकार्तिकेयश्चवीर्यवान्॥८०॥ तेनोत्पत्तोपिदोषोनकश्चित्कश्चित्सरान्भवं॥
उत्पतदोषप्रभवःसस्यायेभविताम्महान्॥८१॥ दोषाणांनभवेतत्रइतिमेधीयतेमतिः॥ नियतंदोषराबापंभविष्यतिनसं
शयः॥८२॥ दौरात्म्यान्नृपतेरस्यदोषभुताहिदानवा॥ देवदानवसंहारोनोयःकत्त्रत्रिभुवने॥८३॥ सभवःकार्तिकेयश्चकृतवा॥
सोहितःपुरे॥ प्राणोपिप्रियतरोनित्यंभवस्यनुग्रहसदा॥८४॥ तद्दिशिष्टश्चबाणोपिभवस्यसततंप्रियः॥ दर्पोदर्पेणकातुनाशाय
वरयाचितवान्भवं॥८५॥ युद्धहेतोसुलुब्धश्चसर्वथानभविष्यति॥ यदिविष्णुपुरोगाणामिंद्रादीनांदिवौकसां॥८६॥ भविता
श्रमवत्प्राप्तिर्भवहस्तात्कृतंभवेत्॥ एतयोश्चद्विकोयुद्धंकुमारभवयोरिह॥८७॥ शक्रोदातुंसमागम्यबाणसहाय्यकारिणे
नचदेववचोमिथ्याभविष्यतिकथंचन॥८८॥ मामापेक्षयाक्रीवत्वंश्चभवःप्राप्तिरितिपावेतेषामभवःप्राप्तिर्निशाःश्चभव
प्राप्तिरितिपावेच्चभवंताश्चसंचरतीप्राप्तिस्तेषांयदिकथंचिशणयदाभवहस्तात्कृतंभवेतह्ययाम्प्रादिसर्पः॥ कृतमित्य
वयं॥ एतयोश्चाहीति॥ ब॥

Dr BHAU DAJI

इतिद्विसप्तधिकत्रिशततमः॥ ॥ त्रिसप्तमाधिकेध्यायेशतेश्रुतिमनोहरे॥ उषयाप्रेषिताविप्राचित्रलेखावरोत्तमा श्रीकृष्णवरेण
भविष्यतिमहद्युद्धंसर्वदैत्यविनाशनं॥ सएवंचिंतयाविष्टःकुंभांडस्तत्त्वदर्शिवान्॥८९॥ स्वस्तिप्राणहितेबुद्धिंपकारसुमहासुर
येहिदैवेनिरुद्धेतेपुराणकर्माभिराहवे॥९०॥ यथाबलिर्नियमितस्तथातेयांतिसंक्षयं॥ इतिखिलेषुहरिवंशेबाणयुद्धे॥
वैशं॥ क्रीडाविहारोपगतःकदाचिद्भवश्च॥ देव्यासहनदीतीरेरम्येभीमतिमप्रभुः॥१॥ शतानितत्रासरसांविक्रुइश्चम
मंततः॥ संवसुकिवनेरम्येगंधर्वपतयस्तथा॥२॥ कुसुमैःपारिजातस्यपुष्पैःसंतानकस्यच॥ गंधोद्दाममिवाकाशंनंदाती
रंचसर्वशः॥३॥ वेणुवीणामृदंगैश्चपणवैश्चसहस्रशः॥ वाद्यमानैःसतुश्रावगीतमप्सरसांतदा॥४॥ सूतमागधकल्पैश्च
प्यस्तुवन्तसरोगणाः॥ देवदेवंसुवपुषंस्त्रग्विणोरक्तवाससं॥५॥ हरंसहोमंवरदंरमयंतिमनोरमाः॥ ततस्तुदेवारूपेण
चित्रलेखावराप्सराः॥६॥ भवंप्रसादयामासदेवीचप्राहसत्तदा॥ प्रसादयंत्यामीशानंप्रहसंत्यप्सरोगणाः॥७॥ भवस्य
पार्षदादिव्यानानारूपमहौजसः॥ देव्यानुकृत्यासर्वेक्रीडंतेतत्रतत्रवै॥८॥ अथतेपार्षदास्तत्ररहस्येसुविपश्चित॥ महादे
वस्यरूपेणतचिक्रतेरूपमास्थितः॥९॥ ततोदेव्यासुरूपेणलीलयावदनेंदुभे॥ देवप्रहास्यंमुमुचेताश्चैवाप्सरसस्तथा॥
१०॥ सतंततःकिलकिलाशब्दःप्रादुर्भूतसमंततः॥ प्रहर्षमतुलंलेभेभवंप्रीतमनास्तदा॥११॥

बाणस्यश्रीकृष्णेनसार्धयुद्धवर्कुंभुपोद्धातकथामाह॥ क्रीडाविहारेति॥ अतिभिर्नरक्रीडापर्यपदद्वयसंभवः॥

हरि
३७७

ततोदेव्यास्त्वितिस्त्रीजनवयाञ्जयाशिवरूपाधारायणात् दृष्ट्वा तेषां प्रीत्यर्थं देवीरूपमसरोत्रिःकृतं च दृष्ट्वा देवं प्रहासं मुमुचस्त्य र्थः
प्राणास्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भाविनी॥ देवं सक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगते॥१२॥ दीप्यमानं महादेवं द्वादशादित्यते
जेसं॥ नानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः प्रियचिकीर्षया॥१३॥ उषा मनोरथं चक्रे पार्वत्याः सन्निधौ तदा॥ धन्या हि सर्वे सहिता रमं
ते वसमागताः॥१४॥ मनसा तत्र संकल्पमुषया भावितं तथा॥ विज्ञाय तमभिप्रायमुषायाः पर्वतात्मजा॥१५॥ प्राह देवी
ततो वाक्यमुषां हर्षयती शनैः॥ उषे शीघ्रं त्वमप्येवं भर्त्रा सह रमिष्यति॥१६॥ यथा देवो मया सार्धं शंकरः शत्रुसूदनः॥ एव
मुक्ते तदा देव्या वाक्ये चिंताविलक्षणा॥१७॥ उषा भावं तदा चक्रे भर्त्रा रंस्ये कदा सह॥ ततो हैमवती वाक्यं संप्रहस्येदमब्रवीत्
॥ अप्येनं शृणु षवाक्यं मे यथा संयोगमिष्यति॥ वैशाषमासि हर्म्यस्था द्वादश्यां दिनक्षये॥१८॥ रमयिष्यति यः स्वप्ने स
ते भर्त्ता भविष्यति॥ एवमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणसमावृता॥१९॥ अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखं॥ ततः सखी नि
र्हास्यं निहर्षेणोत्फुल्लोचना॥ तालिकासन्निपातैश्च सस्मेराभ्यां जग्मुरूर्जिता॥ किं न ऋषि च्च कन्याश्च भागदैत्य सकन्यका
२२॥ अमरोगणकन्याश्च तत्र षायासमवितां गताः॥ उवाच तत्र ता भिसा भर्त्ता तिव वरानने॥२३॥ न विष्यत्त चिरेणैव देव्या
वचनकल्पितः॥ नहि देव्या वचो मिथ्या भविष्यति कदाचन॥२४॥ रूपाभिजनसंपन्नपतिते कल्पितस्तथा॥ उषा सखी
नांतद्वाक्यं प्रतिगृह्य यथाविधि॥२५॥ दत्तं मनोरथं देव्या जयं ति सर्वे प्रतिष्ठितः॥ ततः क्रीडाविहारं तमनुभूय सहोमया॥२६

राम
३७७

स्त्रीभावं कन्यात्वं त्याजयित्वा पुंयोगेन सुरतस्तमितं लंभिता स्वप्नरूपं स्वप्नरूपं श्रुतवा॥

गते ह्नि ततः सर्वा निर्ययुस्ता परमाद्भुताः॥ ययुश्चालयांस्वं दिवी चादर्शनं गताः॥२७॥ काश्चिदश्वैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा र
थैः॥ पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः काश्चिदाकाशमास्तथा॥२८॥ ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भाविनि॥ द्वादश्यां तु प्रपन्नस्य सखीग
णावृतां तदा॥२९॥ यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा॥ विचेष्टमाना रुदती देव्या वचनचोदिता॥३०॥ सा स्वप्ने धर्षिता ते
न स्त्रीभावं चापि लंभिता॥ शोणिताक्ता प्ररुदती सहसैवोत्थिता निशि॥ तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखी भयसमन्वितां॥ चित्रलेखा
वचस्निग्धमुवाच परमाद्भुतं॥ उषे मा भैः किमर्थं त्वं रुदती परितप्यसे॥ बलेसुतसुता च त्वं प्रख्याता किं भयान्विता॥ न भयं
विद्यते लोके तव सुभ्रु विशेषतः॥ असयं तव वामे रुपिता देवां त कारणे॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे॥ नैवं वि
धेषु वासेषु भयमस्ति वरानने॥ असत्तं देवसहितं सर्वा भत्तमिसुरेश्वरः॥ अप्रमत्तश्च नगरं पित्रा ते विमर्दितोरणो॥ अयं दे
वसमुद्रस्य जयदस्ते पितामहः॥ महासुरश्चैवरुश्रीमान् बलेः पुत्रो महाबलः॥ एवं सा निहिता सख्या बाणपुत्री यशस्विन
स्वप्नरूपं यथादृष्टं निवेदयदनिंदिता॥ उषोवाच॥ एवं संदूषिता साध्वी कथं जीवितुमुत्सहे॥ पितरं किं नु वक्ष्यामि देवब्रा
ह्मणरिंदमं॥ एवं संदूषणाकरी वंशस्यास्य महौजसः॥ श्रेयो हि मरणं मह्यं न मे श्रेयो हि जीवितं॥ दूषिता वा यथा कश्चि
त्पुरुषोधिगतो हि मे॥ निशायां नाथ तीव्राहं नीता केन दिशामिमं॥ कथमेवं कृतानाम कन्या जीवितुमुत्सहे॥

हरि॰ ३७८

कुलोपक्रोशनकरी कुलांगारी निराश्रया॥ जीवितं स्पृहयेन्नारी साध्वीनामग्रतः स्थिता॥ इत्येवं बाष्पपूर्णाक्षी सखीजनवृता
तदा॥ विललाप चिरं कालं उषा कमललोचना॥ अनाथवद्रुदती सख्यमवाचि चेतसः॥ ऊचुरसुपरीतास्ते धाम्न वसि मागत
॥ दुष्टेन मनसा देवी शुभं वा यदि वाशुभं॥ क्रियते न च ते शुभ्रु फलं विदुष्टमनःशुभे॥ प्रसन्ने देवि संयोगाद धिशुक्रामि भाविनि
स्वप्नयोगेन कल्याणि व्रतलोपो न विद्यते॥ अविचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः॥ न च स्वप्नकृतो दोषो मर्त्यलोकेस्ति सुंद
री॥ एवं विप्रपर्यये विधमर्ज्ञाः कथयंति वै॥ मनसा चैव वा वाच कर्मणा च विशेषतः॥ दुष्टया त्रिभिरेतस्तु पापा सा प्रोच्यते बु
धैः॥ न च ते दृश्यते भीरु मनः प्रजवितुं सदा॥ कथं त्वं दोषदुष्टासि नियता ब्रह्मचारिणी॥ यदि सुप्तासती सोढा शुभन भावा मन
स्विनि॥ इमा मनस्ते विता तेनैवं धर्मो विलुप्यते॥ यस्माद्दुष्टमनः पूर्वं कर्मणा चोपपादितं॥ तामाहुरसतीं नाम सती त्वमसि
भाविनि॥ कुलजा रूपसंपन्ना नियता ब्रह्मचारिणी॥ इमामवस्थां नीतासि कालो हि दुरतिक्रमः॥ इत्येवमुक्ता रुदती बाष्प
पूर्णाहतलोचना॥ कुंभांडदुहिता वाक्यं परमं तिरमब्रवीत्॥ त्यज शोकं विशालाक्षि क्षपयातं वरानने॥ स्मृतं मे यं दिदेशा
कं य यातथ्येन तच्छृणु॥ उषे यदुक्तं देव्या सि त्वं नारीरध्यायती तदा॥ समीपे देवदेवस्य स्मरभाविनि तच्च॥ द्वादश्यां शुक्लप
क्षस्य वैशाखे मासि यो निशि॥ स्वप्ने या नारी रुदती स्वभावा मुपनेष्यति॥ जीविता सह तेन सन्निश्चराचुनिवर्हणः॥ इत्युवा
च वचो रुष्टो देवी तव मनो नुगं॥ नहि तद्वचनं मिथ्या पार्वत्या परदाहृतं॥ राम॰ ३७८

तन्नस्मात्॥ ७॥

तत्वं किमिदमत्यर्थं रोदिषीं दुनिभानने॥ एवमुक्ता तु वचनं स्मृता देवी वचस्तत्॥ च भव व्यष्ट शोकामा बाणपुत्री यशस्विनी॥
उमोवाच॥ स्मरामि भाविनि वचो देव्याः कीदृगतानवे॥ यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं द्रष्यति ते मया॥ नत्वतु मम यद्येषलोक
नाय स्य भाविनि॥ आदिष्टश्च कथं ज्ञेयं स्त च कार्यं विधीयतां॥ इत्येवमुक्ते वचने कुंभांडदुहिता पुनः॥ आनद्दारयद्यान्याय
मर्थतत्व विशारदः॥ नहि तस्य कुलं देवि न कांतिं नापि यो रूपं॥ कश्चिज्जानाति तत्तेन किमिदं त्वं विदिष्यसे॥ चदृष्टस्यात तत्वे
वदृष्टस्य मेत्र या शुभे॥ कथं ज्ञेयो भवेदीदृशो स्मान्नरतितस्करः॥ येन त्वमसितापांगि मत्तकाशिनि विक्रमात्॥ रुदती प्रसभं
शुक्रप्रविश्य पुरं सखी॥ न ह्यसौ प्राकृतः कश्चिद् प्रविष्टः प्रसह्य नः॥ नगरं लोकविख्यातमेकश्चनुनिवर्हणः॥ आदिसाव
सवो रुद्रा अश्विनौ च महौजसो॥ नशक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भीमविक्रमाः॥ सोयमेतैः ज्ञातगुणो वसिष्ठस्यारिसूदनः॥ प्रवेष्टुं
शोणितपुरं बाणमाक्रम्य मूर्धनि॥ यस्मान्नैवंविधो भर्ता भवे युद्धविशारदः॥ कस्तस्या जीवितेनार्थो योगो गे वरिमा शुभे रूपेणाध
मास्यनुग्रहात्तासि यस्याः सेपतिरीदृशः॥ प्राप्तो देव्याः प्रसादेन कंदर्पसमविग्रहः॥ इदं तु यत्त्वार्पतमंस्पृगुणुतं यन्मयेरितं॥
विज्ञेयो यस्य पुत्रो सोयन्नामा यत्कुलस्य च॥ इत्येवमुक्ते वचने तत्रोषा काममोहिता॥ उवाच कुंभांडसुतां कुर्यंतास्याभ्यहं
मखि॥ त्वमेव चिंतय सखि नो नरं प्रतिजानाति मे॥ स्वकार्ये मुह्यते सर्वे य यात्जीवं लजाभ्यहं॥ ऊषायाव वचनं श्रुत्वा रामवा
क्यमिदं पुनः॥ २

पट्टस्थंचित्रफलकस्थं॥

हरि उवाचरुदतींचैवकुंभांडतनयासखीं॥कृशाजातेविशालाक्षीसर्वथासंधिविग्रहे॥अप्सराचित्रलेखावैच्छिप्रंविज्ञाप्यतंसखीं॥
३७५ यस्मात्सर्वमशेषेणत्रिलोक्यांविदितंमया॥एवमुक्तातथैवोषाहर्षेणागतविस्मया॥तामप्सरसमागम्यचित्रलेखांसखीप्रियां॥
कृतांजलीपुटादीनाउषावचनमब्रवीत्॥सातत्तुतानुवचनंमूषायापरिकीर्तितं॥आश्वासयामाससखींबाणपुत्रींयशस्विनीं॥
ततःसाविस्मयाविष्टावचनंप्राहदेवचं॥चित्रलेखामप्सरसांप्रणयात्तांसखीमिदं॥परमंशृणुमेवाक्यंयत्त्वंवक्ष्यामिभाविनी॥
भर्तारंयदिमेयत्त्वंनानयिष्यामिमत्प्रियं॥कांतपद्मपलाशाक्षंमत्तमातंगविक्रमं॥सत्यमद्यप्रियाप्राणान्नचिरात्तनुमध्य
मे॥चित्रलेखाब्रवीद्वाक्यमूषांहर्षयतिशुभे॥नेषोर्थशक्यतेस्मात्रिवेतुंत्राविनिसुव्रते॥नकुलेननुवर्णेननशीलेननरूपत
नदेशतश्चविज्ञातसदृशोवोमयासखि॥किंतुसक्येययाकर्तुंबुद्धिपूर्वंमयासखी॥मांत्वंचशृणुमेवाक्यंयथाकाममवा
प्स्यसि॥देवदानवयक्षाणांगंधर्वोरगराक्षसां॥येविशिष्टप्रभावेणरूपेणाभिजितेनच॥यथाप्रधानतःसर्वानालिखिष्याम्य
सखिः॥मनुष्यलोकेयेचापिप्रवरालोकविश्रुता॥सप्तरात्रेणतेभीरुदर्शयिष्यामितानहं॥ततोविज्ञायपट्टस्थंभर्तारंप्र राम
विजप्तसे॥साचित्रलेखयाप्रोक्तोषाप्रियविकर्षया॥क्रियतामेवमित्याहचित्रलेखांसखींप्रियं॥ततस्तुक्रमसप्तरे ३७५
कृतालेख्यगतांस्तुतान्॥चित्रपटगतान्मुख्यानानयामासशोभना॥ततःप्रसार्यपट्टंसाचित्रलेखाप्रयत्नतः॥उषायेद
र्शयामाससखीनांचविशेषतः॥एतेदेवेषुयेमुख्यास्तथादानववंशजाः॥ष॥

६

अथमितिमख्यासहस्वस्यैकात्॥तंघोरत्वंसमेइतिकेचित्पठंतिसज्जनःसाधुलोकाःअयमस्मयेतिअयमस्मयमत्रकपालदपंख

किंनरोरगयक्षाणांराक्षसानांचसर्वशः॥गंधर्वासुरदेत्यानांयच्चान्येयोगिनांस्मृताः॥मनुष्याणांचसर्वेषांयेवशिष्टतमानराः
तदेतान्पश्यसर्वास्त्वंयथाविलिखितान्मया॥यस्तेत्रत्रपियारूपोमयातिलिखितसखि॥तत्वंप्रत्यभिजानीहिस्वप्नेयंदृष्टव
त्यसि॥ततःक्रमेणसर्वांस्तान्दृष्ट्वासामत्तकाशिनी॥देवदानवगंधर्वविद्याधरगणांस्तथा॥अतीत्यचयदुश्पवादिदर्शयि
तुनंदन॥तत्रानिरुद्धंदृष्ट्वासाविस्मयोत्फुल्ललोचना॥उवाचचित्रलेखांतामयंचोरसमेसखि॥येनाहंदूषितापूर्वंस्वप्नेहम्यी
गतासखिः॥सोयंविज्ञातरूपोमेकृतोयंरतितस्करः॥चित्रलेखवदस्वैनंतत्वतोममशोभने॥गुणशीलाभिजनतोनाम
किंचास्यभाविनि॥ततःपश्याद्धिधस्यामिकार्यमस्यविनिश्चयं॥चित्रलेखोवाच॥अयंत्रैलोक्यनाथस्यनसाकृष्णस्यधीम
तः॥प्रनप्तिविशालाक्षिप्रद्युम्नस्यमहाविक्रमः॥नह्यस्यत्रिषुलोकेषुनदृशोस्तिपराक्रमे॥उत्पाद्यपर्वतान्येषपर्वतैरेवशा
तये॥धस्यास्यनुगहातासिपस्यास्तेपतिरीदृशः॥अहृपलासमादिष्टःसदृशःसज्जनपति॥ऊषोवाच॥त्वमेवात्रविशाल
क्षीप्रमानयमेप्रियं॥उपायश्चिंत्यतांभीरुसमप्रतर्क्येप्रियेसुखः॥सिद्धार्थासखिवर्त्तस्वयेनोपायेनसुंदरि॥नवेदापय
शुपम्मित्रंतमित्रंसस्मतेबुधैः॥कामान्नचास्मिसुश्रोणिनवमेप्राणधारिणी॥येद्येनमेविशालाक्षिनतर्तारममरोप
मं॥अथनानयसित्विप्रंप्राणांस्त्यक्ष्याम्यहंशुभे॥ तएवाग्रेप्रकारस्यशेलमयतं॥

हरि॰ नष्टांतर्हितंदर्शनंगतेत्यर्थः॥ ॥ इतिद्विसप्तत्यधिकशततमः॥
३८०

उषायावचनंश्रुत्वाचित्रलेखाब्रवीदिदं॥श्रोतुमर्हसिकल्याणिवचनंमेशुचिस्मिते॥यथाबाणस्यनगरीरक्षतेदेविसर्वतः
द्वारकापितथागोप्तुराधर्षाविशेषतः॥अयस्मयप्रतिच्छन्नागुप्ताद्वाराचसापुरी॥गुप्तावृष्णिकुमारैश्चतथाद्वारकवासि
भिः॥प्रांतेसलिलसंयुक्ताविहिताविश्वकर्मणा॥रक्षतेवहितेघोरेयपनाम्नस्यशासनात्॥शैलप्रकारप्रविशादुर्गमा
गप्रवेशिनी॥सप्तप्राकाररचितापर्वतैर्दर्तुमंडिते॥नचशक्यमविज्ञातेप्रवेष्टुंद्वारकांपुरीं॥आत्मानंमांचरक्षस्वपि
तरंचविशेषतः॥उषोवाच॥तवयोगप्रभावेनशक्यंतत्रप्रवेशने॥किमेवबहुविजल्पेनश्रूयतांसखिकारणं॥अनिरु
द्धस्यवदनंपूर्णचंद्रसमप्रभं॥यद्यद्यतेनपश्यामियास्यामियमसादनं॥हतमासाद्यकार्याणांसिद्धिर्नवतिभाविनि॥त
स्माद्दोषेणमेगच्छजीवंतिमांयदिच्छसि॥यदितंमेविनानासिमयंप्रेम्णाचभाषितं॥क्षिप्रमानयमेकांतेतवास्मिशरणंगत
जीवितस्यहिसंदेहंत्वंयंचैवकुलस्यच॥अपलोपुष्यतेकार्यंविनिशास्वनिदर्शनं॥तंचशक्ताविलासाहिद्वारकायाप्रवे राम॰ ३८०
शने॥संस्तुतासीमयाभीरुकुरुमेप्रीयदर्शनं॥चित्रलेखोवाच॥सर्वयासंस्तुतातेहंवाक्यैरमृतकोमलैः॥कारिताच
समुद्योगंप्रियेकांतेभ्रभाषितं॥एषागच्छाम्यहंभीरुक्षिप्रंतेद्वारकांपुरीं॥त्वद्भर्तारमानयाम्यद्यतवहृष्टिकुलोद्वहं॥अ
निरुद्धंमहाबाहुप्रविश्यद्वारकांपुरीं॥सावसस्तस्यमशिवंदानवानीप्रयावदेः॥उक्कांतर्हिताक्षिप्रंचित्रलेखामनोज
वा॥सखिभिःसहितायुषाचिंतयंतीस्थितातुसा॥तृतीयेतुमुहूर्त्तेसानष्टाबाणपुरान्नदा॥

चतुःसप्ततिसंमिश्रेशतेध्यायेतिसुंदरे॥युद्धमुखायतेरुक्मबंधनंचबलेसुतात्॥ पूर्वाध्यायेतेचित्रलेखावदद्वारकांमित्युक्ता

सखीप्रियंचिकीर्षंतिपूजयंतीतपोधनं॥क्षणेनसमनुप्राप्ताद्वारकांकृष्णपालितां॥कैलासशिखराकारैःप्रसादैरुपशोभि
तं॥ददर्शद्वारकांवैवदिविताराभवस्थितं॥ इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेबाणयुद्धे॥वेशं॰॥अथद्वारवतींप्राप्यस्थितासानवनीतिके
प्रवृत्तिहरणार्थायचित्रलेखाव्यचिंतयत्॥अथचिंतयतीसातुबुद्धिहृष्यर्थनिश्चितं॥नारदंपश्यतेतत्रध्यायंतमुदकेमुनिं॥
तंदृष्ट्वाचित्रलेखातुहर्षेणोत्फुल्ललोचना॥उपसृत्याभिवाद्यभिवाद्यार्थतत्रवाधोमुखीस्थिता॥नारदस्त्वाशिषंदत्वाचित्र
लेखामथाब्रवीत्॥भगवन्श्रूयतांवाक्यंदौत्येनाहमिहागता॥अनिरुद्धंमुनेनेतुयदर्थंचशृणुष्वमे॥नगरेशोणितपुरे
बाणनाममहासुरे॥तस्यकन्यावरारोहानाम्नोषेतिचविश्रुता॥भगवान्सानुरक्ताचप्रद्युम्नपुत्रमुत्तमं॥देव्यावरंविसृ
र्गेणतस्याभर्ताविनिर्मितः॥तंचनेतुसमायाताततःसिद्धिविधत्स्वमे॥मयानितेनिरुद्धेहिनगरंशोणितास्पदं॥प्रवृत्तिपुं
डरीकाक्षेत्वयास्थेयामहामुने॥अवश्यंनविनावैवकृष्णेनसहविग्रहः॥बाणस्यसुमहद्वीर्यस्येदिह्मोहिसमहासुरः॥नचहि
क्तोनिरुद्धस्त्वंयुद्धेजेतुंमहासुरं॥सहस्रबाहुमायांतंजयेत्कृष्णोमहाभुजः॥भगवन्सन्निकर्षतेतदर्थमहमागताः॥कथंहि
पुंडरीकाक्षोज्ञापितस्त्वदिदंभवेत्॥त्वत्प्रसादाचभगवान्नमेकृष्णाद्भयंभवेत्॥सहितत्वार्यहृत्रिसुअनिरुद्धकथंद्रियेत॥

ह्यानंसायद्धकारतद्वाह्॥ अयेतिवुद्धिहृर्यहेंबुद्धिप्रयोजननिर्णितं॥

हरि.
३८२

भगवत्सन्निकर्षमिति हे भगवन्नसुदेवमुने तेन वसन्निसकर्षमिमां पंयदर्थमिहमागता तितावत्सुंदरी कान्तः कथं नाम न जानीयात्॥

कथं हि स महाबाहुस्त्रैलोक्यमपि निर्दहेत्॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तः शापेन सदहेत मां॥ तं चोपायं च भगवं चिंतितं वंतित्वमर्हसि॥
यथा ह्युषा लभेत्कामं मम चैवाभयं भवेत्॥ इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखां स नारद॥ उवाच वचनं भद्रा काम्यमानेस्त्वेसमयं भीरु
त्वयानिते निरुद्धे तु कन्यावेश्मप्रवेशिते॥ यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्योहं शुचिस्मिते॥ ममैव परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे॥ य
द्दृष्ट्वा च महाप्रीतिः प्रवृत्तास्त्र वर्दिर्भवेत्॥ गृह्यतां तामसी विद्या सर्वलोकप्रमोहिनी॥ कृतकृत्या तु ते देवि राधविद्यां रहाम्यहं॥
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा॥ तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा॥ अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरं॥
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहे चैवांतरिक्षगाः॥ ततो द्वारवतीमध्ये कामस्यभवनं शुभे॥ तत्समीपे निरुद्धस्य भवनं सा स्म पश्यति॥
सौवर्णवेदिकास्तंभं स्फटिकवैडूर्यवेदिनं॥ माल्यदामावसक्तं च पूर्णकुंभोपशोभितं॥ वह्निकं वनिभिः पार्वं प्रसादैरेकसंचये॥
मणिप्रवालविस्तीर्णं दिव्यगंधर्वनादितं॥ ततो द्वारवतीमध्ये प्रासादं रूपशोभितं॥ ददर्श भवनं तत्र प्रद्युम्नस्येव सन्मुखं॥
ततः प्रविश्य सहसा भवनं तस्य तन्महत्॥ तत्रानिरुद्धमापश्यच्चित्रलेखा वराप्सरा॥ मध्ये परमनारीणां ताराणामिव शीतदि
ते॥ क्रीडाविहारे नारीभिः सेव्यमानः मितस्तत॥ पिबंतं मधु माध्वीकं श्रिया परमया युते॥ वरासनगतं तत्र यथा वैल्लविजि
तया॥ वाद्यते समतालं च गीयते मधुरं तथा॥ तदेवभयपङ्कङ्येत्॥२

राम.
३८२

डाक्टर भाऊदाजी ...
Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL

इवस्ततः सर्वत्र॥ रोजविंजाकुबेरं॥ समताजंताजानुगतलयानुगमनादिकं॥ व॥

न चात्र स्म मनस्तत्रतमेवार्थं विचिंतयत्॥ प्रियसर्वगुणोपेतानन्यं तेन चतत्र वै॥ न रामस्य मनस्तस्य तुष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति॥
न चाभिरमते योगेन चातिमधु सेवते॥ मत्कृतमस्य हि सम मोहहृदये परिवर्तते॥ इति तत्रैव बुध्वा च निश्चिता गतसाध्वसा॥
दृष्ट्वा सा परमस्त्रीणां मध्ये शक्रध्वजोपमं॥ चिंतया विष्टहृदया चित्रलेखा मनस्विनी॥ कथं कार्यमिदं कार्यं कथं स्वस्ति भवेदि
ति॥ संतर्दिता चिंतयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी॥ तामस्या छादयामास विद्यया लोचन॥ हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं दृष्ट्वा रो
तर्हिता तदा॥ ततोंतरिक्षाद्देवाग्रप्रासादे परिवेष्टिता॥ प्राद्युम्निं वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा॥ चक्षुर्दत्वा तु सा तस्मै
कृत्वा वात्मनिदर्शनं॥ तं विवक्ते तु देवेशं सा वाक्यमिदमब्रवीत्॥ अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनंदन॥ अहं त्वां त्वं प्रदोषे
वे कश्चित्प्रच्छति ते सुखं॥ शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञाप्यं मे रतीसुतः॥ उपाया मम सख्या वै वाक्यं वक्तासि तत्वतः॥ स्वप्ने तु यत्व
या सृष्टा स्त्री भावं चापि लंभिता॥ विचार्णित्वा हृदये यात्वां तया संप्रेषितास्म्यहं॥ रुदती जंभती चैव निःश्वसंती मुहुर्मुहुः॥ त्वद्
र्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते॥ यदि त्वं या स्य से वीर स्याथ पिष्यति जीवितं॥ अदर्शनेन मरणं तस्यानास्त्यत्र संशयः
यदि नारी सहस्राणि ते गृहस्थे परं नंदन॥ स्त्रियः कामयमानायाः कर्तव्यमाहस्तधारणं॥ ते च तस्या वरोरुषगेंद्रे मारतोमनोर
था॥ चित्रपटे मया दृष्टं तच्छिन्नेव तु जीवति॥

हरि० रतीसुतस्त्वंवैदर्भसुतन्वेपिरसाःप्राथमपाकामनीरुद्धयमुक्ता॥यदियद्यपि॥सानुक्रोशःसहरूपःत्वश्पंगमात्सात्वयासंगमेश्चाग

३८२ चित्रपटंमयादृष्टंत्वच्छिल्पंवद्गजीवति॥वहुसंगेममारोषणीवनेदृश्निछय॥सानुक्रोशोयदृष्टे श्रमवतस्यामनोरथे॥कथ
तेतपतेमूर्द्धविषयंचयदुनंदन॥श्रूयतांचोद्भवःस्वस्याःकुलंशीलंचयादृशं॥संस्थानंप्रकृतिश्चास्यांपितरंचब्रवीमिते॥वैरो
चनासुतोवीरोबाणोनाममहासुरः॥सराजाशोणितपुरेतस्यत्वामिच्छतेसुता॥तद्भवेगतचित्तास्मात्वन्मयंवापिजीवितं॥मनो
रथकृतोमनहि आदमोनसंशयः॥त्वद्रूपंगमाश्यासुश्रेणीप्राथ्यान्धारयनेसुमा॥चित्रलेखावचःश्रुत्वासोनिरुद्धोब्रवीदिदं
दृष्टास्वप्नेमयासाद्दितन्मनःस्मरणोशोभने॥रूपंकांतिर्गतिंचैवसंयोगंरुदितंतथा॥एवसर्वमिदंरात्रैसुष्यामिपरिचिंतयन्
मयदंसममनुप्राप्यपदिसस्यंत्वमिच्छसि॥नयस्वचित्रलेखेसेमिद्दष्टमिष्टाम्मद्दंप्रियं॥इत्युक्तेतस्यविज्ञायश्चनिरुद्धस्यमा
विनि॥चित्रलेखाततःपृष्टातथेतिचतमब्रवीत्॥हर्म्यस्थोगणमध्यस्थंदृष्ट्वाचांतर्हितंतदा॥उत्पपातगृहीत्वासाप्राक्रम्यसु
दद्रुम्यर्दं॥सातमहानमाप्रम्यसिद्धचारणसेवितं॥सहसाशोणितःपुरंप्रविवेशमनोजवा॥श्वदर्शनेतमानीपमायर्पा राम० ३८२
कामरूपिणी॥सनिरुद्धंमहाभागायत्रोषातत्रगच्छति॥उषायादृशयबैनंचित्राभरणभूषितं॥चित्रांवरधरंवीरंकं
दर्प्यसमरूपिणं॥तत्रोषाविस्मिताहृष्टाहर्म्यस्थासविसन्निधौ॥प्रवेशयामासचतंतदासास्वगृहंततः॥हर्षेणोत्फुल्ल
नयनाप्रियंदृष्ट्वार्थकोविदः॥ मेचाशायस्यासातयाःत्वश्पंगमाइपतिकेचितंतहाल्यलषोपिपंचमीत्वश्पंगममुद्दिश

गीतगीतवत्गीतादप्यतिगीताः॥ वा॥

स्वहर्म्यस्थातमर्घ्येणपाद्येनसमपूजयत्॥तरितंकामिनीप्राहचित्रलेखांनयातुराः॥सरवीदेवेपरंगुह्यकार्यकार्यविशारदा॥
गुरोकृतेनवेश्वस्तिप्रकाशोजीवितःच्चयः॥इत्युक्तात्वरमाणसागुह्यदेशेस्वलंकृतं॥कांतेनसहसंयुक्तास्थितावेगीतगीतव
त्॥चित्रलेखाब्रवीद्वाक्यंशृणुत्वंनिश्चयंसखि॥कृतंपुरुषकारेणदेवेनाप्यायतेत्वलान्॥यदिदेवप्रसादस्तेश्वनुकूलोभवि
ष्यति॥अप्रमादात्कृतंगुह्यंनकश्चित्तास्यतेनरः॥सत्यावेएवमुक्तासापर्य्यवस्थितचेतना॥एवमेतदितिप्राहसानिरुद्धमि
दंवच॥दिष्ट्यास्वमगतश्चैरोदृश्पतेसुभगोजनः॥यत्कृतेतुवयंखिन्नादुर्लभप्रियकांक्षया॥कच्चित्तवमहाबाहोकुशलं
सर्वतोगते॥हृदयंहिमृदुस्त्रीणांतेनपृच्छाम्यहंतव॥तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाउषायाश्लक्ष्मर्यवत्॥सोप्याहयदुशार्दूल
स्तुमानरतरंवच॥हर्षविप्लुतनेत्रायापाणिनाशुभमन्यच॥प्रहस्यसस्मितंप्राहहृदयग्राहकंवच॥कुशलंमेवरारो
हेसर्वत्रमितभाषिणः॥त्वत्प्रसादेनमेदेविप्रियमावेदयामते॥अदृष्टपूर्वन्नीमयादेशोयंप्रियदर्शने॥निश्चित्यस्वप्नेम
यादृष्टंसकृत्कन्यापुरंतव॥एवमेवयदृजोरुत्वत्प्रसादादिहागतः॥नचतदुद्भपलावेमिथ्यावाक्यंभविष्यति॥देव्या
स्तुप्रतिमाज्ञायत्वद्दृयार्थंचजाविनि॥अनुप्राप्तोस्मिचैवाद्यप्रसीदशरणोगतः॥इत्युक्तात्वरमाणसागुह्यदेशेस्वलं
कृता॥कांतेनसहसंयुक्तास्थिताचैगीतगीतवत्॥इत्युक्तावारयामाससोनिरुद्धोमहायशा॥ततश्चोद्वाहधर्मेण
गांधर्वेणसमीयुत॥अन्योन्यरेमतुस्तौतुचक्रवाकौयथादिवा॥पतिनासानिरुद्धेनमुमुदेतुवरांगना॥

हरि.
३८३

कांतेन सह संयुक्ता दिव्यस्रगनुलेपना ॥ रममाणा निरुद्धेन स्व विज्ञाता तु सा तदा ॥ तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्ते यदूनां मृषजो द्विजाः ॥ दिव्यमाल्यां
बरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः ॥ उषया सह संयुक्तो विज्ञातो बाणरक्षिभिः ॥ ततस्ते च्चार पुरुषे बाणा आवेदितं द्रुतं ॥ यथादृष्टमशे
षेण कन्यायास्तद्व्यतिक्रमं ॥ ततः किंनर सैन्यं तु व्यादिष्टं भीमकर्मणा ॥ बलेः पुत्रेण बाणेन वीरेण मित्रघातिना ॥ गच्छध्वं स
हिता सर्वे हन्यतामेष दुर्मतिः ॥ येनेन कुलचारित्रं दूषितं दुषितात्मना ॥ कुपितो धर्षितायां हि कुलनो धर्षितं महत् ॥ असं
प्रदत्तां यो ममासि स्वयं ग्राह्म मधर्षयत् ॥ अहो वीर्यमहो धैर्यमहो ध्वंसं सुदुर्मतिः ॥ यः पुरे तु वने चेदं प्रविष्टो नः सुबालिशः ॥
एवमुक्ताः पुनस्तां तु किंकरा श्चोदयन्नृपं ॥ ततस्त्वां ज्ञाम यो गृह्य सुसन्नद्धा विनिर्ययुः ॥ यत्रानिरुद्धो ह्य भवत्तत्रागच्छन्म
हाबलः ॥ नानाशस्त्रोद्यतकरा नानारूपभयंकराः ॥ वामनवासमनिक्रुद्धम प्रद्युम्निवधकांक्षिणः ॥ तस्मैसैन्यस्य नि
नदं श्रुत्वा समागच्छतस्ततः ॥ सहसैवोत्थितः शूरः प्राद्युम्निः किमतब्रुवन् ॥ अथायस्य पतितं रूपेण नानाप्रहरणोद्यतं ॥ स्थितं स
मंततः सत्रपरिवार्यगृहं महत् ॥ रुदते तद्बलं दृष्ट्वा बाष्पेण वृतलोचना ॥ प्रद्युम्निवधभीता सा बाणपुत्री यशस्विनी ॥
ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तामुषां मृगलोचनां ॥ हाहाकारेति विपेंती मनिरुद्धो ऽभ्यभाषत ॥ अलं तेस्तु सुश्रोणि मा भैस्त्वं हि मयि
स्थिते ॥ संप्राप्तो हर्षकालस्ते न ते स्ति भयकारणं ॥ कुमोयं यदि बाणस्य न त्वं वेगोपनर्गसिनि ॥ आगच्छतीन मे चिंता स
लपस्या च विक्रमं ॥ ततो स्मागच्छतरितो यत्र तद्धि स्थितं बलं ॥ क्रुद्धस्त बलमास्थाय सदृश्यपदृशन्नचछ्द ॥

राम०
३८३

युद्धमपोढभ्यां युद्धमवगाढानां बाणेयानां बाणसैन्यानां तोत्रार्दितद्दति जोत्रं हस्तिनो भेदेन पाण्डुजनन केशिशिस्वं जोदं सुप्र
तीतेयुद्धमपोढभ्ना बाणेयानां निशम्य तु ॥ चित्रलेखा चास्मरत नारदं देवदर्शनं ॥ ततो निमेषमात्रेण संप्राप्तो मुनिपुंगवः ॥
स्तोयचित्रलेखाया पुरं शोणितसाह्वयं ॥ अंतरिक्षे स्थितस्तत्र सोनिरुद्धमथाब्रवीत् ॥ मा भयं स्वस्ति ते वीर प्राप्तोस्मि त्रिमतस्त
व ॥ ततश्च नारदं दृष्ट्वा सोभिवाद्य महाबलः ॥ प्रहृष्टः सुमना भूत्वा पुरुषार्थमभिवर्तते ॥ ततस्तेषां स्वयनं श्रुत्वा सर्वेषामेव गर्जि
तं ॥ सहसैवोत्थितः शूरस्तोत्रार्दितद्वद्विपः ॥ तमापतंतं दृष्ट्वैव संहृष्टो ऽष्टमहाभुजे ॥ प्रसादाद्ब्रह्मवरो हंतं भयात्रैविप्रद्रुद्रुवुः ॥
अंतःपुरद्वारगतं परिघं गृह्य चातुलं ॥ विभायतेषां विक्षेपः नानायुद्धविशारदः ॥ ते सर्वे बाणवर्षैश्च गदात्रिमुशलैस्तथा
असिभिः शक्तिभिः शूलैर्निर्जघ्नुः रणगोचरा ॥ स हन्यमानो नाराचैः परिघैश्च समंततः ॥ दानवैः समभिक्रुद्धैः प्रद्युम्नेः शास्त्रकोवि
दः ॥ नाकंप्यः स्वपर्वतस्तान्नादन्मेघ इवोन्नगे ॥ आविध्य परिघं घोरं तेषां मध्ये व्यतिष्ठत ॥ सूर्यो हि विचरन्मध्ये मेघानामि
व सर्वतः ॥ दंडकाष्ठा जिनधरो नारदो हृष्टचेतन ॥ साधु साध्विति विस्पष्टं सोनिरुद्धमभाषत ॥ ते हन्यमाना रौद्रेण परि
घेणामितौजसा ॥ धमंतितो यदा भ्योम्निनदन्निव महास्वनः ॥ तिष्ठ धमिति चुक्रुशो दानवान्पुरुद्दुर्मदान् ॥ प्राद्युम्नि
र्व्यहनच्चापि सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ तेन ते समरे सर्वे हन्यमानो महात्मना ॥ यतो बाणस्ततो भीता ययुर्युद्धपराङ्मुखः

रेश्च निरुद्धः

भ्रांतमित्यादि भ्रांतं सुदंतयास्येपंचविधुतमिति षड्गाव मुद्भ्रांतं तु ईमाविद्धादिविधुतमितिपंच धाराव मविद्धं चतुर्धा॥ आप्लुतं विधावि
प्लुतं चैकधा पाशांतरे तु तं चैकधेत्येवमेकविंशति त्रिव्यतिकरणो दश चतुरादिव्यतिकरत्वे नागोकृत्स्नद्वात्रिंशमंडलानां षड्विंशादि

ततो बाणसमीपस्थः स्यंतो रुधिरोक्षिताः॥ नशर्म लेभिरे दैत्या भयविक्लवलोचनाः॥ तानुवाच पुनर्बाणो भयवित्रस्तलोचनान्॥
किमिदं लोकविख्यातं यशो ऽद्य प्रमहरत॥ संवर्तेयांति वैकुं मेकीवाद्धविचेतसः॥ कोयं पत्स्यं भय प्रस्तान्वतोयातिकेनशः॥
कुलापदेशिनः सर्वे नानायुद्धविशारदाः॥ नवद्भिति हि मे कार्यं युद्धे महाय्यमव्ययं॥ अब्रवीद्धं स तेन तवं मद्रूपमीपाच नवमतः॥
अथ ताग्रिरुप्रानिम्नासमयेन रुधावली॥ व्यादिदेश रणे शूरान्मान पुनः सपुनः॥ प्रमार्थगणान्मर्षिपैदृष्टंतव्यादिदृष्टं तस्य विग्रहे॥
अनीकं सुमहद्रौद्रं नानाप्रहरणोद्यतं॥ अथांतरीक्षे वरुधा मविष्णु द्विरिवांबुदे॥ बाणानीके समत्नवद्यासंसर्दी मलोचने॥
केचिच्छिन्निसाश्रा क्रोशना नागाइव समंततः॥ अंतरीक्षे स्थिरा जेतयामं नितोयद्राइव॥ ततस्त्वनुप्रमहदूपेस्यं समेतमजवस्तुनः॥
तिष्ठ तिष्ठेति चस्त्वराचावाचोऽश्रूयंत सर्वशः॥ अनिरुद्धरणो वीरमुत्रतान्समवर्तत॥ तदा स्वयं समं भवयधेके स्वेस समागतः॥
अयुध्यत महावीर्यो दानवेमहसंयुगे॥ तेषामेवाचजयाहपरिघं तोमरानपि॥ तैरेव च तदा युद्धे तान्जघान महाबलः॥
निशंस्त्रश्चचर्मचोत्सृष्टे प्रसर्ग्राराणामूर्द्धनि॥

तिपाद्वेचतुर्थव्यतिकरं पंचव्यतिकरं षड्वृत्तिकरंचेति संभवांवतत्वधरत्वंच॥

सतेनविवरन्मार्गनिःकरश्चासुनिवर्हणः॥ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं सृतं॥ इतिप्रकारान्द्वात्रिंशद्विचरन्स्वहृवपत॥ ए
कसहस्त्रशः स्वात्र ददस्यूरणमूर्द्धनि॥ क्रीडंतेव रुधस्य युद्धे व्यादितास्यमिवांतकं॥ ततस्तेनाभिसंतसारुधिरोघपरिप्लुता॥ पुनर्भी
या प्राद्रवंतः यत्र बाणोऽव्यवस्थितः॥ गजवाजिरथाधौघैगेरुद्यमानासमंततः॥ कृत्वा चार्त्तस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्हतौजसः॥ एवं भय
मनूते षां दानवानां महारणे॥ एकस्तस्यो परितदा तेनो भयपीडिता॥ वमतः शोणितं जग्मुद्विषादाद्विमुखा रणे॥ नव भूव
पुरा देवा युध्यतां तादृशं भयं॥ यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे॥ केचिद्धमंतो रुधिरं न्यपतन्वसुधातले॥ दानवा गिरि
शृंगाभा गदाशूलासिपाणयः॥ ते बाणमुपसृत्यरणे जग्मुर्भयसमाकुलाः॥ विशालमाकाशतले दानवा निर्जितास्तदा॥ निशेषज
यं महति दृष्ट्वा तं वाहिनीं तदा॥ बाणः क्रोधात्प्रजज्वाल समिधोऽग्निरिवाध्वरे॥ अंतरीक्षचरो भूत्वा साधुवादसमेततः॥ नारदोऽभ्य
स्तत्रसीत्स्यानिरुद्धस्य संयुगे॥ एतस्मिन्नंतरे चैव बाणः परमकोपनः॥ कुंभांडसंग्रहीतं तु रथमास्थाय वीर्यवान्॥ ययौ य
त्रानिरुद्धो वै उद्यतासी रथे स्थितः॥ पट्टिशासिगदाशूलातुय्यम्पचपरस्वधान्॥ बभौ बाहुसहस्रेण शक्रोऽधृतशतेरिव॥ बद्धगो
धांगुलित्राणश्चबाहुभिः समहाभुजः॥ नानाप्रहरणोपेतास्तु भुजैर्दानवोत्तमः॥ सिंहनादं ननादोच्चैर्विस्फारितमहाधनुः॥ अब्रवी
त्तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधसंरक्तलोचनः॥ वचनं तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः॥ बाणस्य वदतः संख्ये समुदीक्षन्नतोऽहसत॥

दशाननं चतुस्सहस्रं॥

हरि· ३८५ किंकिणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनं॥ ऋक्षचर्मविनद्धांगं दशनल्वं महारथं॥ तस्य वाजिसहस्रं तु रथेयुक्तं महात्मनः॥ पुरोदे
वासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव॥ तमापतंतं ददृशे दानवं युद्धपुंगवः॥ संप्रहृष्टस्ततो युद्धे तेजसा वाप्य पूजते॥ असिचर्म्मध
रो वीरस्वच्छः संग्रामलालसः॥ नरसिंहो यथा पूर्वमादिदित्यवधोद्यतः॥ आपतंतं ददर्शाथ खड्गचर्मधरं तदा॥ खड्गचर्मधरं
तं तु दृष्ट्वा बाणपदातिनः॥ प्रहर्षमतुलं लेभे प्रद्युम्निर्वधकांक्षया॥ तं तु चैव विदित्वास्य खड्गपाणिरमानुषः॥ अजेय इति तं म
त्वा युद्धायाभिमुखे स्थिता॥ अनिरुद्धं रणे बाणो जितकाशी महाबला॥ वाचं चोवाच संक्रुद्धो गृह्यतां हन्यतामिति॥ वाचं च ब्रुवत
स्तस्य श्रुत्वा प्रद्युम्निरात्मवे॥ बाणस्य ब्रुवतः क्रोधाद्धसमानो मुहुर्मुहुः॥ ऊषा भयपरित्रस्ता रुदते तत्र भाविनि॥ अनिरुद्ध
हस्ताय समाश्वास्य च तां स्थितः॥ अथ बाणश्शरौघाणि ऋक्षकाणां समंततः॥ चिक्षेप समरे क्रुद्धो ह्यनिरुद्धवधे सया॥ अनिरु
द्धस्तु चिछेद कांक्षंस्तस्य पराजयं॥ ववर्ष शरजालानि तुंडकाणां समंततः॥ बाणोनिरुद्धशिरसि कांक्षंस्तस्य रणे वयं॥ तानि बाण
सहस्राणि चर्मणा व्यवधूय सः॥ बभौ प्रमुखतस्तस्य स्थितः सूर्य इवोदये॥ सोभिद्रुत्य रणे बाणमास्थिते यदुनंदनः॥ सिंहस्रुमु
खतो हृष्टो गजमेकं यथा वने॥ ततो बाणसहस्रौघैर्मर्मभेदिभिराशुगैः॥ विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः प्रद्युम्निमपराजितं॥ मोन
पतंतं निशितैरस्य प्रश्नायकैस्तदा॥ सोतिविद्धो महाबाहुर्बाणे सन्नतपर्वभिः॥ क्रोधेनातिप्रजज्वाल विकीर्णुक मर्दितुर्ध्वरं॥ राम· ३८५

रुधिरौघसमृक्षोंगैः सर्व्वदेहैर्विचेष्टितः चेष्टाहीनः भूतात्मादेहवान्

रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैर्बाणवर्षैः समाहतः॥ अभिभूतः स्वयं क्रुद्धो ययौ बाणरथं प्रति॥ अशनिर्मुशलैः शूलैः पट्टिशैस्तोमरैस्तथा॥
सोतिविद्धस्सरोषेश्च प्रक्रम्येनात्मकं पतत्॥ आप्लुत्य सहसा क्रुद्धो रथे पातस्य सोछिनत्॥ जघान चाश्वान्वन्हेर्न बाणस्य रणमूर्द्धनि॥
तं पुनः सरवर्षेण पट्टिशैस्तोमरैस्तथा॥ चकार ताहितं बाणो युद्धमार्गविशारदः॥ हतोयमिति विज्ञाय प्रणादोन्ये रिति गणाः॥ त
तोवप्लुत्य सहसा रथपार्श्वे व्यवस्थितः॥ शक्तिं बाणं स्ततः क्रुद्धो घोररूपां भयानकं॥ जग्राह ज्वलितां घोरां घंटामालाकुलां रणे॥ ज्व
लनादित्यसंकाशां यमदंडोग्रदर्शनं॥ प्राहिणोन्नामसंगेन महोल्कां ज्वलितामिव॥ तामापतंतीं संप्रेक्ष्य ज्वीवितांतकरीं तदा॥
सोभिप्लुत्य तदा शक्तिं जग्राह पुरुषोत्तमः॥ निर्बिभेद ततो बाणं तया शक्त्या महाबलः॥ साभित्वा तस्य देहं वै प्राविशद्धरणीतलं॥
सगाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रितः॥ ततो मूर्छाभिभूतं तं कुंभांडो वाक्यमब्रवीत्॥ उपेक्षसे दानवेंद्र किमेवं शत्रुमुद्य
तं॥ जय्वलत्तो ह्ययं वीरो निर्विकारो घरदृपते॥ मायामाश्रित्य युद्धस्व मायंयं वध्यो मृया भवेत्॥ आत्मानं मां च रक्षस्व प्रमादा
त्किमुपेक्षसे॥ वध्यतामयमद्यैव ननन सर्वा विनाशयेत्॥ कुंभांड वचनैरेव दानवेंद्रः प्रबोधितः॥ बाहुवेन्नामभिः क्रुद्धश्चोवा
व बहतांवरः॥ एषोहमस्य विदधे मृत्युं प्राणांहरे रणे॥ आदास्याम्यहमेतं वै गरुत्मानिव पन्नगं॥ इत्येवमुक्त्वा सरथः स
रथध्वजसारथिः॥ गंधर्वनगराकारस्तत्रैवांतरधीयत॥ मुमोच निशितान्बाणान् छलो मायाधरो बली॥

हरि॰ शौंडीर्यं शूरतां गर्वः सत्त्वजाणितद्व्येधिस्मात् नियत्सानियतिनीयादातव्येसर्थः॥ अनेनसंगतासंसगप्रोप्तासंयतंबद्धं॥ ७॥
३८६
विज्ञायांतर्हितंबाणोप्रयत्नमपराजितः॥ पौरुषेणसमायुक्तमप्रेक्ष्यतदिवौदशः॥ आहूयतामसौविद्यांतदाक्रुद्धोमहाब
मुमोचविशिखैर्वेगीतोऽप्यभ्यवर्धतमायाधरोबली॥ प्रापमेविशिखैर्बद्धःसर्पभूतिसमेतनः॥ वेष्टितोबद्धधान्तस्यदेहपन्नगराशि
भिः॥ सतुवेष्टितसर्वांगोबद्धःप्रयत्नमिराहवे॥ निष्प्रयत्नकृतस्तोमेमेनाकइवपर्वतः॥ ज्वालावलीढवदनैःसर्पभोगैर्विचेष्टि
तः॥ ततस्तंबाणोधृष्टमानिःसंरथसमनर्जयत्॥ बाणोध्वजंसमाश्रित्यप्रोवाचामर्षितोवचः॥ कुंभांडवध्यतांशीघ्रमयंवैकुलपांस
नः॥ चारित्र्यंयेनमेलोकेदूषितंदूषितात्मना॥ इत्येवमुक्तेवचनेकुंभांडोवाक्यमब्रवीत्॥ राजन्नस्याप्यहंकिंचितन्मेशृणुयदि
च्छसि॥ अयंविज्ञायतांकश्चित्कुतोवायमिहागतः॥ केनवायमिहानीतःशक्रतुल्यपराक्रमः॥ मयाप्यबहुशोराजन्दृष्टोयु
ध्यन्महारणे॥ क्रीडन्निवचयुद्धेषुदृश्यतेदेवसूनुवत्॥ बलवान्सत्वसंपन्नःसर्वशास्त्रविशारदः॥ नायंवधकृतेदोषंम
र्हतेदैत्यसत्तम॥ गांधर्वेणविवाहेनकन्येयंतवसंगता॥ अदेयाप्रतिग्राह्य अतिश्चिंत्यवधंकुरु॥ विज्ञायचवधश्चा
स्यपूजावास्यकरिष्यति॥ वधेह्यस्यमहान्दोषोरक्षणेतुमहान्गुणः॥ अयंहिपुरुषोत्कर्षसर्वथामानमर्हति॥ सर्वतोवे
ष्टितस्तनुर्नश्यतेषन्नोगिभिः॥ कृत्वौडीर्यवीर्येणसत्वेनचसमन्वितः॥

पश्यराजन्महावीर्यस्थिरचित्तंपुरुषोत्तमः॥ ननोगणायतेसर्वांविधंप्राप्तोह्ययंबली॥ यदिमायाप्रभावेणानाबद्धोनवेदयं॥ म
यासुरगणान्सर्वान्योधयेन्नात्रसंशयः॥ सर्वयुद्धेषुयमागतोनवेदायोधिकस्तव॥ शोणितौघप्लुतैर्गात्रैःसर्पभोगैश्चवेष्टि
तैः॥ रावणंकुर्वतानचिंतयतिनस्थितः॥ इमांमवस्थानीतोपिस्वबाहुबलमाश्रितः॥ नचिंतयतितेवीरत्वेयोवीर्यसमन्वि
तः॥ कस्माचेयंनचास्तस्यनियम्नेनसंगता॥ यदिवेष्टतमःकश्चिदयोवरोमहात्मनः॥ ततःपूजामयंवीरःप्राप्स्यतेवासुरो
त्तमः॥ रक्ततामितिवोक्त्वैवतयास्तितिवनस्थिताः॥ एवमुक्तेतुवचनेकुंभांडेनमहात्मना॥ तथेत्याहतुकुंभांडंबाणःशत्रुनिषु
दनः॥ सरक्षिणस्ततोदत्वाअनिरुद्धस्यधीमतः॥ प्रयोस्यमेवभवनंबलेपुत्रोमहासुरः॥ संयतेमाययाहृष्टाअनिरुद्धंमहा
बलं॥ ऋषीणांनारदश्रेष्ठोऽव्रजद्द्वारवतीपुरी॥ ततोह्याकाशमार्गेणामुनिर्द्वारवतींगतः॥ बद्धंनिवेदयामासप्राद्युम्निंगरुड
ध्वजे॥ गतेऋषीणांप्रवरेसोनिरुद्धोविचिंतयत्॥ नष्टोयेसुनवत्कुरोयुद्धंप्राप्यनसंशयः॥ सगतानारदस्तत्रशंखचक्र
गदाधरं॥ त्रायधिष्यतितत्वेनऽममधर्यंयथेवनत्॥ नागैर्विचेष्टितंदृष्ट्वातुषाप्राद्युम्निमातुरा॥ रुरोदबाष्पपूर्णाक्षीता
मादरुदतींपुनः॥ किमिदंरुद्यतेभीरुमाभैस्त्वंशुभलोचने॥ पश्यशुश्रोणिसंप्राप्तंमत्कृतेमधुसूदनं॥ यस्यशंखध्वनिं
श्रुत्वाबाहुशाहंबलस्यच॥ दानवानामशोष्यंतिगर्भाश्चासुरयोषितः॥ ८॥

राम॰
३८६

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक संग्रह

विस्रब्धं वेश्मबंधे विस्रब्धमिति यावत् नृशंसं हिंस्रं॥ इति चतुःसप्तधिकशततमः॥ पंचसप्ततिसंमिश्रे शतेऽध्याये सुखावहे। अर्थं प्र
फल्गुं कीर्तिशालीनां तुष्टयो दृढया धिया॥ बंधनानंतरं कृष्णामार्याम् आस्तुतिरुद्धो यथाकारतदाह यदेति॥ कोटि चिति कः प्रजापतेः शंक
रः पृथिवी च तया च तत्कारणभूता परा देवता विद्यारण्यालक्ष्यते॥ तथा च श्रुतिः॥ सा पृथिव्यभवदिति कोटवी ब्रह्म विष्णुरुद्रः स्व
ध्याति कारणत्वेनानुगच्छतीति कोटवि तामहामायेत्याच मार्कंडेयवचः विष्णुः शरीरग्रहणमहमीशान एव च कारा ति

वेश॥ एवमुक्तानिरुद्धेन तथा विस्रब्धमागता॥ नृशंसं चापि पितरं शोचते सा सुमध्यमा॥ इति विलेषु हरिवंशे प्रफल्गिरा
रबंधः॥ वैशं॥ यदा बाणपुरे वीरः सोऽनिरुद्धमहोषया॥ सन्निरुद्धोसुरेंद्रेण बाणेन बलिसूनुना॥१॥ तदा संकोटवी देवी रुद्रा
र्धशरणं गतः॥ यजातमनिरुद्धेन देव्याः स्तोत्रमिदं शृणु॥२॥ अनंतमक्षयं दिव्यमादिदेवं सनातनं॥ नारायणं नमस्कृत्य प्र
वरं प्रथमं प्रभुं॥३॥ चंडिकां सापनीं देविमार्यां लोकनमस्कृतं॥ वरदं कीर्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंस्तुते॥ ऋषिभिर्देवै
श्चैव वाक्पुष्पैरर्चितां शुभां॥ तां देविं सर्वदेहस्थां सर्वदेवनमस्कृतां॥५॥

तां स्तो इतिय ह्नाकोटवीनयोरैस्य भूतादीनां मातरं दिगंबरीरूपामित्यर्थः॥ यदाह मरः स्यान्नग्निका कोटवी स्यादिति॥ चंडी
प्रचंडा प्रगल्भामिति याचत् आर्यं श्रियादीनामपि मान्यां॥ अत एव लोकनमस्कृतां कृतिपय लोकनमस्कृतत्वकर
णाय सर्वभूतेति पुनर्वचनं महेंद्र विष्णु भगिनो यशोदापत्रूपेण सुभद्रारूपेण वा गोतमी गोतमवंशजं॥

सर्वात्मिकत्वेन तन्नाम्नी ब्रह्मणो वाद् ऋषिनिः सुवर्ज्ञां परणं आपकां कालिका लिकानाम्नी कृष्णवर्णत्वात् काल्यायनीति पुनरुक्तिसा ह्य
ङ्गिगापत्य भेदेन एतन्नाम्नः प्राधान्यज्ञापनायेति वा॥ कालायनी कालस्याश्रय भूतं सौदामिनिनिमित्तिपाठे सुदामा पर्वतः तदुद्भवाः
सौदामिनिकां तिमतिं पृथस्यां वा मुत्यादितसमूहस्य जननी॥ शाकुनिं बालग्रहरूपां पूतनावयोद्ग्रः अदालअदालिका

अनिरुद्ध उ०॥ महेंद्र विष्णुभगिनी नमस्यामि हितायवैः॥ मनसा भावशुद्धेन शुचिः शोभ्यं कृतांजलिः॥६॥ गोतमीं कंसभयदां
नंदिवर्द्धिनी॥ मेधां गोकुलसंभूतां नंदगोपस्य नंदनी॥७॥ प्रज्ञां दक्षां शुभां सौम्यां दनुपुत्रप्रमर्द्दिनी॥ तां देवीं सर्वदेहस्थां
सर्वभूतनमस्कृतां॥८॥ दर्शनी पूरणीमायां शाश्विप्रवर्कां शाश्विप्रजां॥ शांतिप्रभुं वांभजनतीं मोहिनीं तो षणीं तथा॥९॥ मेधां
लिप्यां सस्यां गणोः सर्वभूतनमस्कृतं॥ कालिकां सायनिदेवी भयदां भयनाशिनी॥१०॥ कालायनी कोमगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणी
सौदामिनीं मेघरवां वेतालीं विपुलाननी॥११॥ पुष्यशांबं महाभागां शकुनिं रेवतीं तथा॥ तिथिनां पंचमी षष्ठी पूर्णमास्यां चतुर्दशी
१२॥

तन्निवासिनां भुवनेश्वरां श्रीरमां गणिगर्भिजां यद्रूपां गांगीमिति पाठे गंगारूपां कौशिकं यं कुटिलां॥ सुरा देवा आसमंताल्लि
याय स्यासा सुरप्रियतां सुरासुरां देवमिति॥ अर्थं तिरमुभयबवस्पष्ट॥ भूतधात्रीं भूतानां धारकां मातरमुपमातरं वा।
कक्रूष्मोऽंते ग्रणपलो

हरि.
३८७

तदधिष्ठात्रीं देवतां च दारुणीं सर्वसंहारकर्त्रीं॥ किराती किरातरूपधारिणो भगवतः पत्नी सोमपा सोमरससोमरसभोक्त्री सिंधु
सेनस्य कार्त्तिकेयस्य कुमारस्य जननी॥ कुमारस्य प्रभावो यस्मात्सः सातयांता॥ सर्वत्र स्तुतिस्त्रूजे महत्वेनेदनार्यत्वेदेन च पुनरुक्ति॥

सप्तविंशतिमृक्षाणि नघसर्वादिशो दश॥ नगरोपवनोद्यानहुरादाजकवासिनि॥२३॥ ह्रीं श्रीं गांगी वगांधारी योगनियोगदा स
दा॥ कीर्तिर्माशीर्दिशस्यश्चमिनस्यामि सरस्वती॥ वेदानां मातरं चैव सावित्रीं भक्तवत्सलां॥ तपस्विनी शांतिकरी मेकानां शासन
तनी॥ कोटियां मदिराचंद्रा मिलोमजयवासिनी॥ भूतधात्रीं भयकरं कूष्मांडकुसुमप्रियं॥ दारिणीमदिरावासं विंध्याकेजास
वासिनीं॥ वरांगना सिंहरवां बहुरूपां वृषध्वजं॥ दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निशुंभां भक्तप्रदर्शनी॥ सुरप्रियं सुरादेवीं वज्रपाणानुजं
शिवी॥ किरातिं वीरवसनी घोर नित्यनमस्कृते॥ आजपां सोमपां सोमां सर्वपर्वतवासिनीं॥ निशुंभशुंभमथिनीं भग्नकुंभोप
मस्तनीं॥ जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविते॥ वरां कुमारप्रभवं पार्वतीं पर्वतात्मजां॥ पंचाशद्देवकन्यानां पत्नी देवगण
स्य च॥ कद्रूपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्य च॥ मातापिता जगन्माता दितिर्देवसरोमच॥ ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगंधर्वयो
षितां॥ विद्याधरीणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च॥ एवमेतासु नारीषु सर्वभूतश्रयाद्यसि॥ नमस्कृतासि त्रैलोक्ये किन्न
रोपरि नसेविते॥ नास्तीति ज्ञातव्यं पंचाशदिति सार्धद्वयं वाक्यं अत्र षष्ठ्यंतानां सप्तम्यंतानां च वा तेन्यायेनान्वयः। पं
चाशदिति बहुत्वपरं देवगणस्य याः पत्न्यस्तासामित्यन्वयः तथा दितिर्देवासरोगणोः सद्रूकद्विः पत्नीनामित्यन्वयः॥

राम·
३८५८

स्तुतिमुपसंहरति एवमिति सार्धेन प्रार्थयति॥ एभिरिति॥ इयेनस्तवस्य माहात्म्यं कथयति॥ ब्रह्मेति सार्धत्रयेण पाठकस्य फलमाह देव्याह॥
त्रिद्ध येन पुनस्य प्रार्थयति प्रयच्छामिति सार्धेन देवी वरेणानुगृह्णाति मिमिते केन परम प्रकरणमुपसंहरति॥ वैशंपायन उ०॥ एवमु

अर्चिताद्य प्रमेयासियासि सासि नमोस्तुते॥ एभिर्नामभिरस्यैश्च कीर्तितास्यसि गौतमी॥२७॥ तत्प्रसादाद्विप्रेन्द्रिप्रमुच्येय बंधनात्॥
अवे हस्यविशाजाह्निपादोते शरणं ब्रजे॥ सर्वेषामेव बंधेनां मोक्षणं कर्तुमर्हसि॥ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च चंद्रसूर्याग्निमारुतः॥ अ
श्विनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च॥ मरुत मद्पर्यमो धाता भूमिर्दिशो दश॥ गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहानद्योदवस्तथा॥ सरि
तसागरश्चैव नामा विद्याधरोरगा॥ तथा नागा सुपर्णाश्च गंधर्वाप्सरसां गणाः॥ कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्यानामानुकीर्तनात्॥ देव्या
स्तवमिदं पुण्यं यः पठेत्प्रसमाहितः॥ सा देवि सममीमासि वरमग्रं प्रयच्छति॥ अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता॥ हारशोभि
तसर्वांगी मुकुटोज्वलभूषणा॥ कात्यायनी सुप्रमेतं वरदे वामजा च ने॥ नमोस्तुते महादेवि सुप्रीता हि मज स्वमं॥ प्रयच्छ स्व
वरं ह्याघ पुष्टिश्चैतत्क्षमांध्वति॥ बंधनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्भवेदिति॥ वै शं० ॥ एवं स्तुता सदा देवी दुर्गादुर्गपराक्रमा॥ सा
निध्यं कल्पयामास अनिरुधस्य बंधने॥ अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला॥ वंद्या वाणपुरे वीरमनिरुद्धं व्यमोक्षयं॥ सं
त्वयामास तं वीरमनिरुद्धममर्षणं॥ प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बंधने॥ प्रसादं दर्शयामास अनिरु

द्वेति॥ अमोक्षयत् मोक्षोपायमकरोत् यया बंधनं जनजनितक्लेशान्मोचितवती॥

हरि. ३८५

प्रसादमिति॥ उषया यच्छ्रुतं वैतोयस्य समोपाहृतचेतसः उषोपहृतचित्तमेव जीवनाजं वनमितितास्यथंविचरणवाह॥ चक्रायुधे तिस्तु
पूजयामास तो वीरः सो निरुद्धः प्रतापवान्॥ नागपाशेन बद्धस्य तस्योषाहृतचेतसः॥ स्फोटयित्वा करा ग्रेण पंजरं वज्रसंनिभं॥ बद्धं
बाणपुरे वीरं सा निरुद्धमभाषत॥ सांत्वयंती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तथा॥ देव्युवाच॥ चक्रायुधो मोक्षयिता निरुद्ध त्वां बंधना
दासुमदस्य काले॥ छित्वा तु बाणस्य सहस्रवपुरीनिजां निष्पातिदेत्यसूदन॥ चक्रायुधो बाहुसहस्रबाणो छित्वाशु च केशा
वततो निरुद्धः॥ पुनरेव देवी ------- तुष्टाव हृष्टः शशिकांतवक्त्रः॥ अनिरुद्ध उवाच॥ नमोस्तु ते देवि वरप्रदे शुभे न
मोस्तु ते देवि सुरारिनाशने नमोस्तु ते कामचरे सदा शिवे॥ नमोस्तु ते सर्वहिते वराप्रिये॥ नमोस्तु ते महिषमहासुरादि
नि नमोस्तु ते जयंकरि विद्विषां महाब्रह्माणी रुद्रादि भूतनव्ये यशस्विनि॥ त्राहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोस्तु ते॥ न
मोस्तु ते जगत्धात्रेप्रियेदांते महाव्रते॥ प्रियमके जगन्मातः शैलपुत्रवसुंधरे॥ त्रायस्व मां विशालाक्षि दुर्गे देवि नमोस्तु ते॥ न
मामि शिरसा देवि बंधनस्थो विमोक्षितः॥ रक्ष मां सर्वपापेभ्यो नारायणि नमोस्तु ते॥ त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानां जयंकरि
रूपभ्रेयेमहाभागे नक्षानामर्गिनाशिनि॥ निद्रश्रयितिनमोस्त्विति विमोक्षबंधनजनितदुःखाभावात॥

राम· ३८५

पाठकस्य फलमाह॥ आर्यास्तवमिति॥ इतिपंचशत्यधिकशततमः॥ षट्संततियुतेध्याये शतेबलिसुतं हरिः॥ तेनु मृषादि सहृतांत
सर्वदुःखनयत्रासात्राहि मां परमेश्वरि॥ नमामि शिरसा देवी बंधनस्थो विमोक्षितः॥ वै॰शं॰॥ तथेत्युक्त्वा रते पुत्रं दुर्गादुर्गपराक्रमः॥ त
मास्तु बंधनान्मोक्षणं दंतरधीयत॥ आर्यास्तवमिमं पुत्रं यः पठेत्सुसमाहितः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥ बं
धनस्थो विमुच्येत सप्तमे तद्भवेदिति॥ देव्याः स्तोत्रमिदं पुत्रं नित्यं यः पठते नरः॥ सा देवी सप्तमे मासी वरमग्र्यं प्रयच्छति॥ ॥
इति खिलेषु हरिवंशे बाणयुद्धे च अनिरुद्धबंधनमोक्षणे आर्यास्तवसमाप्तिः॥ वैशं॰॥ ततो निरुद्धस्य गृहे रुरुदुः सर्वयोषितः॥ प्रि
यं नाथम पश्यंतः किंनर्य इव संहसः॥ अहो धिक्किमिदं नाथ नाथे हृत्स्थे व्यवस्थिते॥ अनाथा इव संत्रस्ता रुदितो भयपीडिताः॥
यस्येंद्रप्रमुखा देवा सादित्यास मरुद्गणाः॥ बाहुच्छायामेपाश्रित्य वसंति दिवि निर्वृताः॥ तस्योपलमिदं लोके भयदस्य महद्भय
॥ यस्मान्निरुद्धपौत्रो सो विरक्तेनापि नो हृतः॥ अहोनास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्मतेः॥ वासुदेवस्य यः क्रोधं प्रज्वालयति दुःसह
आदित्यास सप्तयो मृत्योर्दंष्ट्राग्रे परिवर्तते॥ स वासुदेवं समरे मोहान्नस्तु दियाद्विषु॥ इदमेवं विधं कृत्वा विप्रियं पुरुः पुंगवे॥
कथं जीवन्विमुच्येत साक्षाद पीशविपति॥ कृतं नाथस्य शोस्यासमन्वयमद्य विनाकृता॥ प्रयाणं कृतवान्प्रभुः अनिरुद्धे चि
त्रलेखयानीते सति द्वारकायां यद्वृत्तं तदाह॥ ततः इतिनिवृत्ता सुखिन अराजोऽन्यम रस्त स्मणकं चितरो मणिराजि मंतिश्रेणि
मंति

हरि॰ संहननं कवचबंधनं तदर्थं भेरी संनहनभेरी यस्याः शब्दं श्रुत्वा संनहनं क्रियते सेत्यर्थः ॥

३५० विप्रयोगेण नाथस्य कृतानव शरणाः कृता ॥ इत्येवं तास्तदा तत्र वदंत्यश्च पुनः पुनः ॥ नेत्रजं वारि मुमुचुरिश्रावं परमांगनाः ॥ तासां
वाष्पांबुपूर्णानि नयनानि चकाशिरे ॥ सलिलेनाप्लुतानीव पंकजानि जलागमे ॥ तो रुधिरेणाप्लुतानीव नयनानि चकाशिरे ॥
तासां हर्म्यतलस्थानां पूर्णमासीन्महास्वनः ॥ कुररीणामिवाकाशे रुदतीनां समंततः ॥ तं श्रुत्वा निनदं घोरमपूर्वं भयमागते ॥
उत्पेतुः सहसा सर्वे सोग्रहेभ्यः पुरुषर्षभाः ॥ कस्मादेषोनिरुद्धस्य श्रूयते रुदितध्वनिः ॥ गदे कृष्णा निरीक्ष्यमाणानां कुतो नो भयमागतं
इत्येवमूचुस्ते सोन्यं सेतु हि विक्लवगद्गदाः ॥ अधिष्ठिता यथा सिंहा गुहास्विव निसत्ता ॥ सन्नाहभेरी कृष्णस्य सभायां महता नद
तस्याः शब्देन ते सर्वे सभायामप्युपस्थिताः ॥ किमेतदिति ते सोन्यं समपृच्छंत यादवाः ॥ अथो मस्या हि ते सर्वे यथान्यायमवेदय
त ॥ ततस्ते वाष्पपूर्णाक्षाः क्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ निःश्वसंतो व्यतिष्ठंत यादवा युद्धदुर्मदाः ॥ तूष्णीभूतेषु सर्वेषु विपृथुर्वाक्यमब्रवी
त ॥ कृष्णं प्रहरतां श्रेष्ठं निःश्वसंतं मुहुर्मुहुः ॥ किमेवं चिंतयाविष्टः पुरुषेंद्र नवानिद्रा ॥ त्वद्बाहुबलप्राणमाश्रिता सर्वयादव
अवंतमाश्रिताः कृष्ण संविभक्ताश्च सर्वशः ॥ तथैव बलवान् शक्रः त्वय्याधेय नृपजयाजयौ ॥ स्वयं स्वपतिनिश्चित्य कथं त्वं चिंत राम॰ ३५०
याचितः ॥ शोकसागरमस्मोस्मं सर्वे तेया तयोगताः ॥ तात्मजमानानेकत्व समुद्धरमहाभुजः ॥ किमेवं चिंतया विष्टो न किं
चिदपि भाषसे ॥ चिंता कर्तुं वृथा देवनत्वमर्हसि माधवः ॥ ८

नस्मात्रगुंविता आसमार्गणो घने व णो पतितपादः पृष्ठरक्षकः ॥

इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःश्वस्य सुचिरं बहु ॥ प्राह वाक्यं स वाक्यज्ञो बृहस्पतिरिव स्वयं ॥ श्रीकृष्ण उ० ॥ विष्टयो चिंतया विष्टस्तत्कार्य
मचिंतयं ॥ विचिंत्य यंस्त्वहं चास्य वाक्यस्यानंतं नेगतिं ॥ जयाहं भवता प्युक्तो नोत्तरं विदधे क्वचित् ॥ दाशार्हगणमध्येयं वदाम्य
ध्यमितिगिरं ॥ शृणुध्वं यादवाः सर्वे यथा चिंताविस्तो ह्यहं ॥ अनिरुद्धे हृते वीरे पृथिवीं सर्वपार्थिव ॥ अशक्ता इति मस्यंते सर्वनिस्मा
न्यबांधव ॥ आहुकस्येव नो राजा हृतः शाल्वेन वै पुरा ॥ प्रस्तानिच स चास्माभियुद्धेनतां सुदारुणां ॥ प्रद्युम्ने वापि नो बाल्ये शंबरे
ण हृतो ह्यभूत् ॥ स तं निहत्य समरे प्राप्तो रुक्मिणिनंदन ॥ इदं तु सुमहत्कष्टं प्रद्युम्निकप्रवासिनः ॥ एवंविधं महद्दोषं नस्मरे मनु
जर्षभाः ॥ तन्मनागुंवितपादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ॥ तस्माद्दंसानुबंधस्य हनिष्ये जीवितं रणे ॥ इत्येवमुक्ते वचने सात्यकिर्वाक्य
मब्रवीत् ॥ चराः कृष्ण प्रयुज्यंतामनिरुद्धस्य मार्गणे ॥ स पर्वतवनोद्देशं मागंतु वसुधामिमां ॥ आहुकं प्राह कृष्णस्तु स्मृतं कृष्ण
वचस्तदा ॥ अन्वेषणो निरुद्धस्य चरानादिसमाविरं ॥ अभ्यंतराश्च बाह्यस्य आदिशं पंतं च रानृप ॥ वे शं० ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा
आहुकस्त्वरितो नव ॥ अन्वेषणोनिरुद्धस्य चरं नादिष्टवांस्तदा ॥ ततश्चरास्तु आदिष्टाः पार्थिवेनाप शास्विना ॥ हयारथाश्च आ
दिष्टा पार्थिवेन महात्मना ॥ अभ्यंतराश्च मार्गं तुं बाह्यतश्च समंततः ॥ वेणुमल्लंतता विष्टं तथा रैवतकं गिरिं ॥ ऋक्षवंतं गिरिं चैव
मार्गं त्वरिता हयैः ॥ एकैकं तत्र वोद्यानं मार्गं कानना निच ॥ यातम्ये वापि निर्झरकमुख्यानानि ततस्ततः ॥

हरि·
३७२

वैरनिर्यातनं वैरशोधनं बालिशत्वात्॥ मूर्खत्वात्॥

हयानां च सहस्राणि रथानां चाप्यनेकशः॥ आरुह्य त्वरिताः सर्वे मागधा यदुनंदन॥ सेनापतिरनाधृष्य इदं वचनमब्रवीत्॥ कृष्ण
मक्लिष्टकर्माणमच्युतं नीतनीतवत्॥ शृणु कृष्ण वचो मह्यं यदि ते रोचते प्रभो॥ रात्रावन्तर्गतिमेवं कृत्वा नैवं तं जायते मति॥ अ
सिलोमा पुलोमा च निसुंदनरकौ हतौ॥ सोमश्शाल्वश्च निहतौ मैंदो द्विविद एव च॥ हयग्रीवश्च सुमहान् सानुबंधस्त्वया हतः
तादृशो विघ्नहे वृत्ते देव हैतो सुदारुणे॥ सर्वाण्येतानि कर्माणि निःशेषानि रणे रणे॥ कृतवानसि गोविंद पालिताः श्च नास्ति
इदं कर्म त्वया कृष्ण सानुबंधमहत्कृते॥ पारिजातस्य हरणे यत्कृतं कर्म दुष्करं॥ तत्र शक्रस्त्वया कृष्ण ऐरावतशिरोगतः॥
निर्जितो बाहुवीर्येण स्वयं युद्धविशारद॥ तेन वैरं त्वया सार्धं कर्तव्यं नात्र संशयः॥ वैरानुबंधश्च सुमहांस्तेन कार्यस्त्वया सह॥
तत्रानिरुद्धहरणे कृतं मघवता स्वयं॥ न ह्ययमस्य न वेधक्कि वैरनिर्यातनं प्रति॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नाग इव श्वसन्॥
उवाच वचनं धीमाननाधृष्टिं महाबलं॥ सेनानीस्तात मा मैवं न देवाः क्षुद्रकर्मिणः॥ नाकृतज्ञाश्च चक्री बाना बलिमानबालिशाः॥
देवतार्थं च मयाप्येतद्दानवा मया संहृते॥ एषां प्रियार्थं चरणो हन्मिद्द नामहासुरान्॥ तस्य रस्तन्मनस्वास्मितेद्र कस्तस्मियेर
त॥

राम॰
३७१

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

कथं पापं करिष्यंति विज्ञायैवं विधं हि मां॥ अकृतज्ञाः सत्यवंत अनित्यं भक्तानुकंपिनः॥ तेष्वेवं न विद्यते पापो बालिशत्वात्स्वभाषसे॥ कृद्ध
चिदिह पुत्र अत्रा अनिरुद्धो ह्यतो ह्यभूत्॥ देवेषु समदैह्रेषु नैतत्कर्म विधीयते॥ वै॰ शं॰॥ एवं चिंतयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः॥
कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा ततोक्रूरोऽब्रवीदिदं॥ मधुरं श्लक्ष्णया वाचा अर्थवाक्यविशारदः॥ यद्ध कस्य प्रभो कार्यं तदस्माकं विनिश्चितं॥ अ
स्माकं यापि यत्कार्यं तत्किं कार्यं श्रावायते॥ संरक्षाश्च वयं देवि रक्ष्मा जिश्रापि देवता॥ देवतार्थे वयं चापि मानुषत्वमुपागतः॥ ए
वमक्रूरवचनैश्चोदितो मधुसूदन॥ स्निग्धगंभीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभ्यभाषत॥ नायं देवैर्न गंधर्वैर्नियच्छेन्न चराचरे॥ प्र
द्युम्नपुत्रो पहृतः पुंश्चत्वानुमहायशा॥ मायाविदग्धमपुंश्चल्योदैत्यदानवयोषितः॥ ताभिर्हृतो न संदेहो नान्यतो विद्यते भयं॥
वै॰ शं॰॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णेन तु महात्मना॥ अथ आवगम्यत तेनयच्छतं यदुमंडले॥ हर्षयन्सतु सर्वेषां सूतमागधवंदिनः॥
मधुरं श्रूयते घोष्यो माधवस्य निवेशने॥ ते चराः सर्वे तं समवेत्य माधवमुपागताः॥ शनैर्गदमावाचाऽऽदं वचनमब्रुवन्॥ उ
द्यानानि सभाः शैलाः गुहा नद्यः सरांसि च॥ एकैकं स्यात शो राजन् मार्गितं न च दृश्यते॥ संदर्शनेहपुटाके चित्केचि द्वाष्णाकुंलेहणा॥
केचित्कृष्टा मास्त्राय चिंतयस्पर्धसिद्धये॥ एवं एवं चिंतयतां बह्वर्थमभिजाषितं॥ अनिरुद्धकृतश्चेसस्यमसुमहानभूत॥
आसोद्यमभिविद्धं तु यादवानां तमस्यवः॥ तां निशावनमसकारगमयेयुः कथंचन॥ एवं ब्रुवतां तेषां प्रभातारजनीतदा॥

स्यहस्तिरणसंवृतेर्थसिंघर्षगृह्यबकुमूल्यंचयदास्तरणेनेपालकंबलादितेनसंवृतेवेष्टितेनिर्वृतंवृत्तं॥

ततसूर्यनिनादेश्चशंखानांचमहास्वने॥ प्रबोधनेमहाबाहुःकृष्णस्यकृयताजये॥ ततःप्रभातेविमलेप्रादुर्भूतेदिवाकरे॥ प्रवि/
वेशसभामेकोनारदःप्रहसन्निव॥ दृष्ट्वातुयादवान्सर्वान्कृष्णेनसहसंगतः॥ ततःसंजयशब्देनमाधवेप्रत्यपूजयं॥ उग्रसेना
दयस्तस्यतमृषिंप्रत्यपूजयन्॥ अथास्मुछायविमनाकृष्णममितदुर्जयः॥ मधुपर्कंचगांचैवनारदायददौप्रभुः॥ सोपवि/
श्यासनेशुभ्रेस्यहस्तिरणसंवृते॥ सुखासीनोयथान्यायमुवाचेदंवचोर्थवत्॥ नारदउ०॥ किमेवंचिंतयाविष्टानिःसंज्ञागतम
नसः॥ उग्रणादद्दानासर्वेवैजवावाद्वसमासीने॥ एवमुक्तेतुवचनेनारदेनमहात्मना॥ वासुदेवोब्रवीद्वाक्यंश्रूयतांभगवन्निदं/
अनिरुद्धोहृतोब्रह्मकेनापिनिशिसुव्रत॥ तस्मार्थेसवर्णवाश्चचिंतयाविष्टचेतसः॥ एषतेयदिवृत्तांतसुतोदृष्टोपिवामुने॥
भगवन्कथ्यतांसाधुप्रयमेतन्ममानघ॥ इत्येवमुक्तेवचनेकेशवेनमहात्मना॥ प्रहस्यनारदप्राहश्रूयतांमधुसूदन॥
निवृत्तंसुमहद्युद्धंदेवासुरसमंमहत्॥ अनिरुद्धस्यचैकस्यबाणस्यापिमहामृधे॥ उषानामसुतातस्यबाणस्याप्रतिमौज
सा॥ तस्यार्थेचित्रलेखावैजहारासुतमस्यस॥ उभयोरपितत्रासीन्महद्युद्धंसुदारुणं॥ प्राक्कृत्तिबाणयोःसंख्येबलिवासवयो
रिव॥ अस्मानिश्रावितयुद्धंदृष्टंसुमहदद्भुतं॥ अनिरुद्धोजयातेनसंयुगेघनिवर्त्तिना॥ बाणेनमायामास्थायबद्धोनागैः/
महाबलः॥ आदिष्टस्तुवधस्तस्यबाणेनगरुडध्वज॥ सन्निवारीतवान्मंत्रीकुंभांडोनामतस्यह॥ ३॥

तदश्मनंसमवासैः अश्मचेतितथा॥३॥

कुमारस्यानिरुद्धस्यतेनाश्वाक्षेनसंयुगे॥ बाणेनमायामास्थायसर्पैर्नियमनंकृतं॥ उत्तिष्ठतुभवान्शीघ्रंयशसेविजयायच॥ ना
यंसरक्षितकालप्राणंस्तातजयेषिणः॥ प्राणेकिंचिन्नतोधीरधैर्यमालंब्यतिष्ठति॥ वैशं०॥ इत्येवमुक्तेवचनेवासुदेवप्रतापवा
न्॥ प्रायान्वेकान्वेसंज्ञारेनाज्ञापयतवीर्यवान्॥ ततश्चंदनचूर्णैश्चलाजैश्चैवसमंततः॥ निर्ययौसमहाबाहुकीर्यमाणोजनार्दनः॥
नारदउ०॥ स्मरणंवैनतेयस्यकृष्णत्वंकर्त्तुमर्हसि॥ नह्यन्येनतदध्वानंशक्यंगंतुंजनार्दनः॥ तदितश्शोणितपुरंप्रयुक्तियत्रसे
हृतं॥ मनोजवोमहावीर्योवैनतेयप्रतापवान्॥ एकेनैवसहमुहूर्त्तेनबाणंसंद्रक्ष्यति॥ वैशं०॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्राध्याय
गरुडंहरिः॥ सकृष्णपार्श्वमागम्यप्रांजलिर्गरुडस्थितः॥ प्रणम्यायवचप्राहवैनतेयोमहाबलः॥ वासुदेवंमहात्मानंसुहृदं
मधुरयागिरा॥ पद्मनाभमहाबाहोकिमर्थंचिंतितोह्यहं॥ कृतंतेयदितत्रास्तेश्रोतुमिच्छामितत्वतः॥ कस्यपद्मपरिच्छेदेनाज्ञ
यामिपुरंप्रभो॥ प्रभावातवगोविंदकोनविद्याबलंमम॥ गदावेगंचतेवीरचक्राग्निंचमहाभुजः॥ नावबुध्यतिमूढात्माको
द्यपिनिश्शमेष्यति॥ हत्वासिंहमुखंकस्यवनमालीनियोक्ष्यति॥ कस्यदेहंतुनिर्भिन्नंमेदिनीयस्यतिप्रभो॥ कस्यशोस्वरवैः/
प्राणान्मोहयिष्यसिमाधव॥ कोयंसपरिवारोभयायत्तेयमसादनं॥ एवमुक्तेतुवचनेवैनतेयेनधीमता॥ वासुदेवोवच
प्राहशृणुष्वपततांवर॥ बलेपुत्रेणबाणेननगरेशोणिताह्वये॥ अनिरुद्धस्तुकामार्त्तोविद्धोनागैर्विषोल्बणैः॥

हरि॰ ३५०३

चातुराश्रमएव चातुराश्रम्यं सार्थेयितत्स्य द्रष्टा योगी परमहंसरूपत्वात्॥ गोप्तेति कविदृश्यते चतुर्लेतेति॥ चतुर्णां वर्णानां त्रि

तस्यमोक्षाय महत्त्वो मयात्वं गेश्वर॥ अशक्य च तद्ध्वनं गंतुमन्येन वै द्विज॥ तत्र प्रापय शाश्रमं यत्र प्रापुन्निरावस॥ वेद
जातेस्तु षाची रुद्रदेवपुत्रगृध्रिनी॥ त्वत्प्रसादाद्भवे त्वेषा रुद्रदेवपुत्रगृध्रनि॥ त्वत्प्रसादाद्भवे त्वेषा पुत्रेण सह संगता॥ अमृतं
तु हृतं वीर त्वया पन्नगनाशन॥ मया सह समागम्य तस्मिन्काले महाभुज॥ भवान्मम ध्वजश्चैव वलरूक्मासर्वह्रिन्मय॥ सखित्वं
मानयस्वाद्य न किंच पन्नगेश्वर॥ तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां च न ते समम॥ सुपर्णसुकृत्ते न त्वां शुष्ये पन्नगनाशन॥ दासीत्व
च्चत्वया मासमो ह्रितेकाकिना पुरा॥ पक्षविक्षेपमात्रेण हता योधास्त्वया पुरा॥ भवान्सुरगणान्सर्वान्निर्जित्य मारोप्य विक्रमान्॥
गश्च विद्यगमान्देशान् द्विज अश्रुतवाश्रवात्॥ गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात्पवनोपमः॥ भुते भक्ते भविष्ये च न ते तुल्योस्ति विक्र
म॥ सत्यसंध महाभाग वैनतेय महाक्रते॥ अनिरुद्धेक्षणेनाद्य सहायमुपकल्प्यते॥ गरुड उवाच॥ अत्यद्भुतमिदं वाक्यं राम॰
तव कृष्ण महाभुज॥ त्वत्प्रसादात्तु विजयः सर्वत्र मम केशव॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि संस्तवान्मधुसूदन॥ स्तोतव्यस्त्वं मया ३५०३
याकृष्ण स्तोष्ये मां त्वं महाभुज॥ वेदाध्यक्ष सुराध्यक्ष सर्वकामप्रदो भवान्॥ अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः॥

यामकः चतुरूपाणां प्रकाशकः महाकवि महाप्रज्ञायुक्तः॥

जयस्थानं जयायोचितं॥ वामने स्थानं जयस्थानमित्यवचीनः पाठः स्थितो भवरूह्रुदइति शेषः॥

चतुर्भुजश्चतुर्मूर्तिश्चतुर्द्वेत्रिप्रवर्तकः॥ चातुराश्रम्यहेताच चतुर्नेता महाकविः॥ धनुर्द्धरश्चक्रधरो भवांश्च खड्गधरो महान्॥ भव
न्पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभुः॥ लांगुलमुशली चक्री देवकीतनयो महान्॥ गोवर्द्धनधरश्चैव गोप्रियकः सहान्भवान्॥
चाणूरमथनश्चैव मल्लादिमृत्युभावनः॥ मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुष इत्यपि॥ विप्रप्रियो विप्रहितो विप्रत्तो विप्रभावन
: ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च भवान्दामोदरः स्मृतः॥ प्रलंबमथनश्चैव केशिहा दानवांतक॥ असिलोमश्च वंतावतया रावणनाशन
विशेषणश्च भगवान् राज्यदो वलिनाशनः॥ सुग्रीवराज्यदाता त्वं वलिराज्यापहारकः॥ रत्नहर्ता महारत्नसमुद्रोदरसंभवा॥ व
रुणास्यभवात्ख्यातो भवांश्च सरिद्भव॥ भवांदेवखड्गधरो धन्वी धनुर्द्धरो महान्॥ दाशार्ह इति विख्यातो मदाधनाथनुप्रि
गोविंद इति विख्यातस्तद्धास्त्वं च सुव्रत॥ आकाशस्य तपश्चैव समुद्रमथनो भवान्॥ भवांस्त्वगोविकृष्फलो भवास्त्वगंधरो म
न्॥ त्वमेव च महामेघो द्विजनिष्पत्तिरेव च॥ त्रैलोक्यमथनश्चतं कीर्त्यलो भनपापहृ॥ भवाकामप्रदश्चैव यमः स वधनुर्द्धरः
संवर्तो विवर्तनश्चैव प्रलयोनिलयो महान्॥ हिरण्यरूपो गर्भज्ञो रूपवान्मधुसूदन॥ ज्ञात्वं च महादेवः असंख्येयगुणाविः
स्तोतुमिच्छसि मां देव स्तोतव्यस्त्वं यदुत्तमः॥ वत्तूषायेत्वया घोरा प्राणिनस्तु निराहता॥ हतास्तेयमदंडेन तिर्यक्स्थिरयगामिन

चतुर्दंष्ट्रः उन्नतावर्तुलाश्चतवोदंष्ट्रा यस्य तत्तथा॥ ॥

३९५ येत्वयायरयाप्रीत्याप्राणिनोयेनिराहिताः॥ चक्रूषाप्रेक्ष्यचोपापाःसर्वेतेस्वर्गगामिनः॥ एषतेदंमहावाहोवशगःशासनेस्थितः
जयस्थानेततःकृत्वागरुडप्राहकेशवः॥ अयमस्मिस्थितोवीरश्चारुहस्वमहाबलः॥ सकृष्णपार्श्वमागम्यहर्षदेवेस्थितोभवत्॥
प्राहकंवेपरिघय्यमाधवोगरुडंततः॥ सखेशत्रुविनाशायश्चर्यंप्रतिगृह्यताम्॥ एवांघ्र्विरयाप्रीत्याशंखचक्रगदासिजन्त्॥
आरुरोहमहाबाहुःसुपर्णंपृथुरूपोत्तमः॥ कृष्णकेशश्चबलवान्विष्णुःकृष्णश्चवेणिति॥ चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्वेदःषडंगवित्॥ श्री
वत्संकौस्तुभंचास्यहरोमामृदुत्वच॥ समांगुलिसमतरश्चांगुलिनखांतरः॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषोहृष्टबाहुर्महाभुजः॥ आ
जानुबाहुःसिंहाश्चसिंहविस्पष्टविक्रमः॥ सहस्रमिवसूर्याणांदीप्यमानप्रकाशते॥ यःस्रष्टाजातिभूतानांभूतानांभावनप्रभु
यश्चाष्टगुणैश्वर्यंहदैप्रीतप्रजापतिः॥ प्रजापतिनांमसाध्यानांत्रिदशानांचशाश्वतः॥ स्तूयमानस्तवेदेवैःसूतमागधवंदिभिः
ऋषिभिश्चमहाभागैर्वेदवेदांगपारगैः॥ संविधानमथाज्ञाप्यद्वारकायांमहाबलः॥ गमनायमतिंचक्रेवासुदेवःप्रतापवान्॥ राम०
आस्थितोगरुडेदेवस्तस्यचानुहलायुधः॥ दृष्टतोयवलस्यापिप्रद्युम्नःशत्रुकर्षणः॥ जयवाणमहावाहोयेचास्यानुचराणां ३९५
नहितेप्रमुखेस्थातुंकश्चिद्वक्तोमहामृधे॥ प्रसादात्तेप्रभुवाल्लप्लीविजयश्चपराक्रमे॥ विजेष्यसिरणेशत्रुन्देत्यंदृसहसैनिकं
सिद्धचारणसंघानांमहर्षीणांचसर्वशः॥

इतिसप्तषष्ट्यधिकशततमः॥ सप्तसप्ततिसंयुक्तेशतेध्यायेयहर्षदे॥ कृष्णेनसहयुध्मेनतद्युयक्रमउच्यते॥ गरुडारूढोभगवान्
किंचकारेत्याकांक्षयामाह॥ ततइत्यादिसकृष्णेवगरुडेनेतिश्रीकृष्णमुपवर्णगरुडस्यातिरूपंदर्शयिति॥ अतिवेतिरूप।

शृणुवन्वाचोतरिक्षस्थाःप्रपयौकेशवोरणम्॥ ॥इतिहरिवंशेवाणयुद्धेकृष्णप्रयाणम्॥ वैशं०॥ ततस्तूर्यनिनादैश्चशंखानांचमहा
स्वनैः॥ बिंदिमागधसूतानांस्तवैश्चापिसहस्रशः॥१॥ सतूस्मुखेजयाशीतिस्तूयमानोदिमानवैः॥ वजाररूपंसोमार्कशंखाणां
सदृशंतदा॥२॥ अनीवशुशुभेरूपंव्योमनस्योत्पतिष्यत॥ वैनतेयस्यसंस्थेत्हृष्टंहितंहरितेजस॥३॥ अथाष्टवाहुःकृष्णस्तुप।
र्वताकारसंन्निभं॥ विबभौपुंडरीकाक्षो--- वाणसंक्षयं॥४॥ असिचक्रगदावाणोदक्षिणंपार्श्वमास्थितः॥ चर्मशार्ङ्गतथा
चापंशंखवेवास्यवामत॥ शीर्षाणांवैसहस्रंतुविहितांशार्ङ्गधन्वनः॥ सहस्रंचेवकायांवेवहृद्रंपंकर्षणस्तथा॥६॥ श्वेतप्रदक्ष
णःध्यकेलासइवशृंगवत्॥ आस्थितोगरुडेरामउद्यन्निवनिशाकरः॥७॥ सनत्कुमारश्चवपुःप्रादुरासीन्महात्मनः॥ प्रद्युम्न
स्यमहावाहोसंग्रामेविक्रमिष्यति॥८॥ मपत्त्वबलविक्षेपेनिधुन्वन्सर्वतानद्रुन्॥ जगामसमार्गंवलवानृवातस्यप्रतिषेध
यन्॥९॥ अथवायोरतिगतिमास्थायगरुडस्तथा॥ सिद्धचारणसंघानांशुभंमार्गंशिवातरत्॥१०॥
धारणमुक्तावयाणांवक्ताधि
धारणमाह॥ अथाष्टेतिपंचभिःसनत्कुमारस्यवपुस्तेजोतिशयादीनिनुप्रमाणेनांसर्वथासाम्येतिनकोविद्वतिः॥

हरि. १७५ अथरामोब्रवीद्वाक्यंकृष्णमप्रतिमंरणे॥ स्वाभिप्रभाभिर्हावास्य कृष्णकस्माद पूर्ववत्॥११॥ सर्वैकेनकवर्णाभासंवृतास्मनसंश
यः॥ किमिदं ब्रूहिनस्तत्वंकिमेरोपाश्वगावयं॥१२॥ भगवानुवाच॥ मयैवाग्निस्पनगरसतासस्त्वमरिंदम॥ रक्षार्थंतस्यमद्
तोवह्निरेषस्थितोज्वलन्॥१३॥ अग्नेराहवनीयस्यप्रभयास्मसमाहृताः॥ तेननोवर्णवैरूप्यमिदंजातंहलायुध॥१४॥ रामउ०
यदिस्मसन्निकर्षस्थायदिनिप्रभागतोता॥ तदविधस्त्वस्वयंबुध्यायदत्रानंतरंहितं॥१५॥ श्रीकृष्णउ०॥ कुरुष्ववैनतेयत्वंयत्र
कार्यमनंतरं॥ त्वयाविधिनंविहितेकरिष्यम्यहमुत्तरं॥१६॥ वैशं०॥ एतच्छ्रुत्वातुगरुडोवासुदेवस्यभाषितं॥ कृत्वासुखस
हस्रंहिकामरूपीमहाबलः॥ गंगामुपागमत्तूर्णंवैनतेयोमहाबलः॥ आप्लुत्यकाशगंगायामापायसलिलंबहु॥१८॥ प्रव
र्षेपरिगतोवैनतेयप्रतापवान्॥ तेनाग्निंसमयामासबुद्धिमान्विनतात्मजः॥१९॥ अग्निराहवनीयस्तुततःशांतिमुपागम
त्॥ तंदृष्ट्वाहवनीयंतुशांतमाकाशगंगया॥२०॥ परमंविस्मयंगत्वासुपर्णोवाक्यमब्रवीत्॥ अहोवीर्यमिमाग्नेस्तुयोद
हेद्युगसंक्षये॥२१॥ तदेववर्णवैरूप्यंचक्रेकृष्णस्यधीमतः॥ त्रयस्त्रयाणांलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः॥२२॥ कृष्णसंकर्षणौ चै राम. १७५
वप्रद्युम्नश्चमहाबलः॥ ततःप्रशांतेदहनेसंप्रतस्थेसुपक्षिराट्॥२३॥ स्वपक्षबलविक्षेपैःकुर्वन्घोरंमहास्वनं॥ तान्दृष्ट्वाचि
तयंस्त्वत्रकस्यानुचराग्नयः॥२४॥ शंकितागरुडंदृष्ट्वातेनानारूपभयावहा॥ किमर्थमिहसंप्राप्ताःकेचापीमेजनाग्नयः॥२५॥
निश्चयंनाधिगच्छंतितेगिरिव्रजवह्नयः॥ ॥

अंगिरासुतोग्निःकल्माषादीनिचाग्निनामानि॥ ॥इतिसप्तसप्तत्यधिकशततमः॥

आवर्त्यपश्चसंग्रामेतेस्त्रिभिःसहयादवैः॥२६॥ तेषांयुद्धेप्रसक्तानांसन्नादःसुमहानभूत्॥ तंचश्रुत्वामहानादंसिंहनामिवगर्जतां॥२७
अथांगिरास्वपुरुषंप्रेषयामासबुद्धिमान्॥ यत्रतवर्ततेयुद्धंतत्रगच्छस्वमाचिरं॥२८॥ अथानुप्तसुवाणेनपुरुषोतिमनोजवः॥ द
ष्टातस्पर्वमागच्छइत्युक्तःप्रस्थितस्त्वरन्॥२९॥ तत्रयेत्युक्तासनयुद्धंवर्तमानमवैक्षत॥ अग्निनांवासुदेवेनसंसक्तानांमहामृधे॥३०॥
स्वाहाकारस्यविषयेप्रख्याताःपंचवह्नयः॥ अथापरेमहाभागःस्वैरनाकिरनाश्रिता॥३१॥ पितरःपतगास्वर्णस्त्रिणाधोभाजएवच॥
स्वाहाकारश्चयापंचशुश्रुध्यंतेपिवापिवाग्नयः॥३२॥ ज्योतिष्टोमविभागोचवषट्काराश्रयेपुनः॥ द्वावग्नीसंप्रयुध्येतेमहात्मानोमहा
धुनि॥३३॥ आत्रेयंरथमास्थायसूर्यमुद्यम्यभास्वरं॥ तयोर्मध्यंगिराश्चैवमर्दयन्विविबुधोरणे॥३४॥ स्थितमंगिरसंदृष्ट्वाविमुचंत
नितांशरान्॥ कृष्णप्रोवाचसंक्रुद्धःस्मयन्निवपुनःपुनः॥३५॥ तिष्ठध्वमग्नयःसर्वेएषवोविदधेभयं॥ ममास्त्रतेजसादग्ध्यादिशो
यास्यथविद्रुताः॥३६॥ अथांगिरास्त्रिशूलेनदीप्तेनसमधावत॥ आददानइवक्रोधात्कृष्णप्राणान्महामृधे॥३७॥ त्रिशूलंतस्य
तद्दीप्तंचिच्छेदपरमेषुभिः॥ अर्द्धचंद्रैस्तथाताद्धिकोपमार्कदहनप्रभैः॥३८॥ क्षुरणाकरेणबाणेनदीप्तेनसमहायशा॥ विद्याधांतक
तुल्येनवक्षस्यंगिरसंततः॥३९॥ रुधिरौघप्लुतेगात्रेरंगिराविह्वलन्निव॥ विष्टचगात्रसहसापपातधरणीतले॥४०॥ इतिश्री
हरिवंशेबाणयुधेअग्निपराजयः॥

हरि॰ ३५६

अष्टसप्ततिसंमिश्रेऽत्राते आयेतिदृषदैः॥ त्वरान्विनवनंयुद्धे कृष्णेनेतिनिरूच्यते॥ पूर्वाध्याये अभ्युपक्रमणमुक्तं तदनंतरं किंवृत्तमित्यपे
वैशं०॥ अथबाणपुरं दृष्ट्वा दूरात्प्रोवाच नारदः॥ एतत्तच्छोणितपुरं कृष्ण पश्य महाभुज॥१॥ अत्र रुद्रो महातेजा रुद्राण्या सहितो वसन्॥
गुहश्च बाणगुप्त्यर्थं सततं तिष्ठते मकारणात्॥२॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्य प्रहसन्नब्रवीत्॥ हेमं न श्विंतीतामत्र श्रूयतां च महामुने॥३॥
यदि वाचतरे रुद्रो बाणसरक्षणं प्रति॥ शङ्कितो वयमप्यत्र संदृयोऽस्याम तेन वै॥४॥ एवं विवदतोस्तत्र कृष्णनारदयोस्तदा॥ प्रा
प्तानिमेषमात्रेण शीघ्रत्वात्कृदुपस्यते॥५॥ ततः शंखं समाधाय वदने पुष्करेक्षणः॥ वातवेगसमुद्भूतो मेघश्चंद्रमिवोत्करात्॥६॥ ततः
प्रध्माप्य तं शंखं जयमुत्साद्यवीर्यवान्॥ प्रविवेश पुरं कृष्णो बाणस्याद्भुतकर्मणः॥७॥ ततः शंखप्रणादेन भेरीणां च महास्वनैः॥ बा
णानिकानि सहसा समनह्यंत सर्वशः॥८॥ ततः किंकरसैन्यं तद्यादिष्टं समरे स्मयात्॥ कोटिशश्चापि बहुशो दीप्तप्रहरणं तथा॥९॥
तदसंख्येयमेस्वच्छं महाभ्रघनसन्निभं॥ नीलांजनचयप्रख्यमप्रमेयं तथा त्वयं॥१०॥ स्ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः॥ प्रमा
थगणमुख्याश्च अयुध्यन्कृष्णमव्ययं॥११॥ स्ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः॥ प्रमाथगणमुख्याश्च अयुध्यन्कृष्णमव्ययं
सर्वतस्ते प्रदीप्तास्ये साविषपिरिवाग्निभिः॥ पायते रुधिरं तेषां वृतुर्णामपि संयुगे॥१२॥ स्तद्बलं तु समासाद्य बलभद्रो महाबलः
प्रोवाच वचनं तत्र परस्य बलनाशनं॥१३॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषां महद्भयं॥

चायमाह॥ अथेति॥ अवसत्वर्त्तमाने वसतीत्यर्थः॥ ॥ उत्पादोप्त्रिस्तदखेण

गम॰ ३५६

DR BHAU DAJI MEMORIAL

नेत्राभ्यामिति॥ नेत्राभ्यां सहवक्त्रमाकुलं कुर्वन्॥ हलायुधमतिहलायुधं बलं जडं लक्षी कृष्णेति॥

इति संचोदितः कृष्णो बलभद्रेण धीमताः॥१४॥ तेषां वधार्थमाप्रेयं जग्राह पुरुषोत्तमः॥ अत्यमत्यपिदाश्रेष्ठः पयांतकः समप्रभं॥१५॥ प्रवि
धूयान्सुरगणान्कृष्यादानरस्यतेजसा॥ प्रपयोत्तरया पुत्रो यत्राहश्चपतत्तद्बलं॥१६॥ शूलपट्टिशशक्त्यृष्टिपानाकयरिघायुधं॥ प्रमाथ
गणभूयिष्ठं बलं तद्दानवस्तरो॥१७॥ शैलमेघप्रतीकाशैर्नानारूपैर्नयावहैः॥ वाहनैः संघशः सर्वे योधास्तत्रावतस्थिरे॥१८॥ वातोद्धु
तैरिव घनैः विप्रकीर्णैरिवाचलैः॥ शुशुभे तत्र बहुलैरनीकैर्बहुधन्विभिः॥१९॥ शूलैर्गदाभिः परिघे ———————— ॥ आधो
वनरसंख्येयं शुशुभे सर्वतो बलं॥२०॥ ततः संकर्षणो देवामुवाच मधुसूदनं॥ वैनतेयगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमब्रवीत्॥२१॥ कृष्ण
कृष्ण महाबाहो यदेतदुपते बलं॥ एते सहरणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तमः॥२२॥ श्रीकृष्ण उ०॥ ममापेषोव संजाता बुद्धिरित्यब्रवीदुप
तं॥ एते सहरणे योद्धुमिच्छे यं योधसत्तमे॥२३॥ युध्यत प्राङ्मुखस्यास्तु सुपर्णो विममाग्नतः॥ सव्ये पार्श्वे च प्रद्युम्नस्तथा मे दक्षिणो त्वव
॥२४॥ रक्षितव्यं तथास्मो ममस्मिन्घोरे महामृधे॥२५॥ वैशं०॥ एवं ब्रुवंतस्ते योद्धं मधिरूढखगोत्तमे॥ गिरिशृंगाग्निभेर्युद्धे गदामुश
ललांगले॥२६॥ युध्यतो रौहिणेयस्य रूद्रैरूपमनुत्तदा॥ युगांते सर्वभूतेषु कालस्येव दिधक्ष्यः॥ आकृष्य लांगुलाग्रेण मुशले
नावयोध्ययत॥ चचारातिबलो रामो युद्धमार्गविशारदः॥२८॥ प्रद्युम्नश्चारजालेस्तान्समंतात्पर्यवारयत्॥ दानवान्पुरुषव्या
घ्रो युध्यमानान्महाबलः॥२९॥ ॥८

हरि·
३७१

स्निग्धांजनसमप्रख्यः शंखचक्रगदाधरः॥ प्रध्माप्य बहुशः शंखमयुध्यत जनार्दनः॥३०॥ पक्षप्रहारविहतान्नखतुंडविच्छितान्॥ अकरो
द्रणमरे शत्रून्वैनतेयः प्रतापवान्॥३१॥ नीताविवस्वतसुखं वैनतेयेन धीमता॥ तेदह्यमानंदेसानांमनीकंभीमविक्रमः॥३२॥ अ
भज्यत तदा संख्ये बाणवर्षसमाहतं॥ भज्यमानेष्वनीकेषु त्रातुःकामसमस्ययात्॥३३॥ एतस्मिन्नंतरे राजन्नारदः प्रययौ रणात्॥
कैलासं मेरुसंकाशं दृष्टो रुद्रेण पूजितः॥३४॥ हृष्टः किमिह देवर्षे संप्राप्तस्वद्दस्वमे॥ ततः प्रहस्य देवर्षिः प्राह रुद्रं महीपते॥३५॥ ना
रद उ०॥ बाणं संरक्ष्यते देव कृष्णेन हलिना किल॥ तस्य सर्वमनीकं तु नग्रंतन्नावतिष्ठति॥३६॥ किंचते सेघनिःश्वेतमत्रेस्तेपीड्यते कि
ल॥ कृष्णश्चतस्यसाहाय्यंनक्रश्चाधीनोभवानिति॥३७॥ वैशं०॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा हरः प्रस्फुरिताधरः॥ निश्वासं मुमुचे राजन्न
स्तफस्थिछिनिर्गतिः॥३८॥ ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिराः षड्भुजो नवलोचनः॥ भस्मप्रहरणो रौद्रः कालांतकयमोपमः॥३९॥ नदन्मेघसहस्र
स्यतुल्यो निर्घातनिस्वनः॥ निश्वसन्जृंभमाणश्च निद्राविततनुर्भृशं॥४०॥ नेत्राभ्यामाकुलेवक्त्रंमुहुर्कुञ्चन्समनुभुजः॥ संहृष्टरोमा
ग्लानाक्षःच्छिन्नविद्धइवश्वसन्॥४१॥ तंकिंकरोमितिहरंपृच्छंतंप्राहनूतपः॥ गच्छबाणपुरंशीघ्रंजहिकृष्णहलायुधे॥४२॥ तथेत
तद्धिसोपियथोर्थत्रहरिर्हली॥ प्रमथानाहरुद्रस्तुसक्राभवतमत्तमा॥४३॥ सजेगछितमवृणार्थमिपुरोदरवाहनैः॥ गच्छ
नारदतत्रत्वंबाणमाश्वासयःप्रभो॥४४॥ एवममागते पक्षपत्तत्कृत्ये दैसंसत्तमः॥ यातयामियदुश्रेष्ठौप्राप्तोयाविदुमंदधी
४३

राम·
३७१

तद्रस्मेतितेनत्वरेणावेगातिशयेनच्छिन्नंतद्रस्मतस्यबलजनदस्यवस्त्रसि॥

तथेति नारदः प्राप्तो बाणायावेदयत्तदा॥ पुनर्ययौ कृष्णपार्श्वं विवरो वागुरुन्मति॥४४॥ कारयामास रुद्रस्तु प्रयाणे योगमुत्तमं॥ ज्वर
स्तुरणमागत्य ददर्श द्विजिनं रणे॥४५॥ घ्रंतं दानवदैत्यौघं यांतं हंतुं समभागतिः॥ हलायुधमभिक्रुद्धसाक्षेपमिदमब्रवीत्॥४६॥ कि
मेवं बलमत्तोसि न मां पश्यसि संयुगे॥ तिष्ठतिष्ठ न मे जीवन्मोक्ष्यसे रणमूर्द्धनि॥४७॥ इत्येवमुक्त्वा प्रहसन्हलायुधमुपाद्रवत्॥
युगांताग्निनिभैर्घोरैर्मुष्टिभिर्जययदृश्यं॥४८॥ चरतस्तत्र संग्रामे मंडलानि सहस्रशः॥ रौहिणेयस्य शेषेण नाबृद्धानमदृश्यत॥
४९॥ तस्य भस्म तदा क्षिप्तं ज्वरेणाप्रतिमौजसा॥ शैलंप्राह्यो निपतितं शरीरे पर्वतोपमे॥५०॥ तद्भस्म वक्षसस्तस्य मेरोः शिखरमाग
तं॥ प्रदीप्तं पतितं तत्र गिरिशृंगं व्यदारयत्॥ रोषेण चापि जज्वाल जनस्मना कृष्णपूर्वजः॥ निश्वसन्जृंभमाणश्च निद्राविततनुर्भृ
शं॥५२॥ नेत्रघोराकुलत्वंचमुहुर्कुर्वन्नमस्तथा॥ संहृष्टरोमाग्लानाक्षःछिन्नविद्धइवश्वसन्॥५३॥ ततो हलधरो मंत्रं कृष्ण
माहविचेतनः॥ कृष्णकृष्ण महाबाहो प्रदीप्तोस्म नयेकरा॥५४॥ दह्यामि सर्वतस्तात कथं शांतिर्भवेन्मम॥ इत्येवमुक्ते वच
नेबलेनामिततेजसा॥५५॥ प्रहस्य वैव न प्राह कृष्णं प्राह्वतां वरः॥ नमेतत्कमिति सुक्त्वा परिषक्तो हलायुधः॥५६॥ कृष्णेन
परमस्नेहात्ततो दाहात्प्रमुच्यते॥ मोक्षयित्वा बलं तत्र दाहत्तमधुसूदनः॥५७॥ प्रोवाच परमक्रुद्धो वासुदेवो ज्वरं तदा॥

हरि०
३७८

शिरस्तथैवं चितमपि तिवीहूरस्थितं मेरोः शिखरमागतं आगात्॥ जग्मेजमद्दिव कंपयजमानत्वात् मंद इत्याधुनिकः पाठः॥ ॥इति अष्टस

श्रीभगवानु०॥ एह्येहि ज्वर युध्यस्व यातेऽद्य क्षिममहामृधे॥ यद्बलं ते पौरुषं चाग्र्यं तद्दर्शयितुमोऽभवत्॥ समेत राम्यो बाहुभ्यामेवमुक्तो
ज्वरस्तदा॥ चिक्षेपैवं मदङ्गस्मत्वाभ्यां गर्भं महाबलो॥ ततप्रदीप्तगात्रस्तु मुहूर्तमभवत्प्रभुः॥ कृष्णप्रहरतां श्रेष्ठ श्रमं चापि
गतिस्ततः॥ ततस्ते भुजगाकारैर्बाहुभिः प्रोथितैस्तदा॥ जघान कृष्णमभ्यायो मुष्टिनैकेन चोरसि॥ स संप्रहारस्तुमूलस्तयोः पुरुष
सिंहयोः॥ ज्वरस्य च महायुद्धे कृष्णस्य च महौजसः॥ पर्वतेषु पतंतीनामशनीनामनस्वन॥ कृष्णज्वरभुजाघातेयुद्धमासीत्सु
दारुणं॥ नैवमेवं प्रदत्तस्मिमिति तत्र महास्वनं॥ मुहूर्तमभवद्युद्धमन्योन्यं सुमहात्मनः॥ ततोऽज्वरं कनकविचित्रभूषणांग
पीडयद्भुजयुगलेन संयुगे जगत्त्रयं समुपनयन् जगत्यतिसरीरघृणागानचरौ महामृधे॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे
बाणयुद्धे ज्वरोद्भवः॥ वै०॥ मृत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं शत्रुनिषूदनः॥ कृष्णो भुजबलाभ्यां चिक्षेपाय महीतले॥१॥ मुक्त
मात्रस बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेशह॥ असुक्तावि विहृतस्य कृष्णस्याप्रतिमौजसः॥२॥

प्तधिकशततमः॥ ॥ नवसप्तति

संयुक्ते शतेऽध्याये ज्वरायदे॥ लब्ध्वा वरं जगन्नाथकृतोऽज्वरस्तुतिर्यते॥ ॥ ॥

राम०
३७८

एवाध्यायें तेऽपीडयदित्युक्तं तदनंतरं हरिर्यत्कृतवान् तदाह॥ मृत इति॥ अयुक्तावि प्रहंशरीरं तस्य कृष्णस्य बाहुलयपावत तच्छरीर

सचाविष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिमौजसः॥ कृष्णः स्खलन्निव मुहुर्जृंभते गाढं निवर्त्तते॥३॥ जृंभते श्रमते चैव स्खलते च पुनः पुनः॥ रो
मांचोक्षितगात्रश्च निद्रया चाभिभूयते॥४॥ ततस्थैर्यं समालंब्य कृष्णः परःपुरंजयः॥ विकुर्विंतां महायोगी जृंभमाणः पुनः पुनः॥५॥
ज्वराभिभूतमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः॥ सोऽसृजज्ज्वरमानं तु दारुणं रविनाशनं॥ घोरं वैष्णवमत्युग्रं सर्वप्राणिभयंकरं॥ स
ष्टवान् अथ तेजस्वी बलवान् भीमविक्रमः॥ ज्वरः कृष्णविसृष्टस्तु गृहीत्वा तं ज्वरं तदा॥ कृष्णाय हृष्टः प्रायच्छत् तं जग्राह ततो हरिः॥७॥
ततस्तं परमक्रुद्धो वासुदेवो महाबलः॥ स्वगात्रात् स्वज्वरेणैव निष्कामयत वीर्यवान्॥८॥ अविध्यन् भूतले चैनं शतधा कर्तुमु
द्यतः॥ माघोषयस्वरस्तं भोपरित्रायातामपि॥९॥ अविध्यमाने तु तदा कृष्णेनामिततेजसा॥ अशरीरा ततो वाणी अंत
रीक्षान्नापतत्॥१०॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदुनां नंदिवर्द्धन॥ माधवो ज्वरमेवं तु रक्षणीय त्वयानघ॥११॥ इत्येवमुक्ते वचने तं
मुमोच हरिः स्वयं॥ भूतभव्यभविष्यस्य जगतः परमो गुरुः॥१२॥ कृष्णस्य पादयोर्मूर्ध्नि शरणं स गतो ज्वरः॥ प्रणम्य च हृषी
केशं ज्वरो वाक्यमथाब्रवीत्॥१३॥ शृणुष्व मम गोविंद विज्ञाप्यं यदुनंदनः॥ यो मे मनोरथो देव तत्त्वं कुरु महाभुज॥१४॥
अहमेकोऽज्वरस्तात नान्यो लोके ज्वरो भवेत्॥ त्वत्प्रसादाद्धि देवेश वरमेतं वृणोम्यहं॥१५॥

माविवेश॥ विकुर्वत इति वचनवत्स

योहिकुतइत्यर्थः॥शृणुष्वेति॥तथावक्ष्यमाणप्रकारेणविस्तरेणकंसंक्षेपेणाह॥स्थावरेतिपदुत्तरादिकेनार्द्धेनतृतीयोयस्येति॥यस्य
तृतीयोंशःसमानुषेषुसपश्यतइति॥यस्तृतीयोभागोमानुषेषुवर्त्ततिसवतुर्धतित्रतृतीयस्यचतुर्थोभागःपक्षिषु॥अत्रेवंयोजना
एवंत्रिधारूपंवपुःकृत्वामानुषेषुवर्त्तमानस्यतृतीयभागस्यचतुर्थोभागस्तेध्रुवंभविष्यतितेनपक्षिषुभवेत्यर्थः॥तथामानुष

देवउ०॥एवंभवतुभद्रंतेतथात्वंज्वरकांक्षसे॥वरार्थिनांवरोदेयोभवांश्चशरणंगतः॥१७॥एकएवज्वरोलोकेभवानस्तुयथापुरा
योयंमयाज्वरःसृष्टोमय्येवैषप्रलीयताम्॥१८॥वैशं०॥एवमुक्तेतुवचनेज्वरंप्रतिमहायशाः॥कृष्णःप्रहरतांश्रेष्ठःपुनर्वाक्यमु
वाचह॥१९॥देवउ०।।एवंभवतुभद्रंतेयथात्वंज्वरकांक्षसे॥शृणुष्वज्वरसंदेशंयथालोकेभविष्यसि॥२०॥सर्वजातिषुवि
न्यस्तस्त्वयास्थावरजंगमे॥त्रिधाविभज्यचात्मानंमत्प्रियंयदिकांक्षसे॥२१॥चतुष्पादभजैकेनद्वितीयेनचस्थावरान्॥तृतीये
यश्चतेभागोमानुषेषुपश्यते॥२२॥त्रिधारूपंचपुःकृत्वापक्षिषुत्वंभवज्वरः॥चतुर्थोयस्तृतीयस्यभविष्यतिचतेध्रुवम्॥२३॥ए
कांतरश्चचतुर्भागःसोरवश्चचतुर्थकः॥मानुषेषयरेवदेनवसत्वंप्रविभज्यवै॥२४॥जातिषयावशेषासुनिवसत्वंशृणुष्वमे॥वृ
क्षेषुकीटरूपेणतथासंकोचपत्रकः॥२५॥पांडुपुत्रश्चविख्यातफलेषाकर्षमेवच॥पांडवेषुहिमोभूत्वाष्टयिमामपिचौरव
२६॥

षेकएकांतरांतररूपेणअपरचतुर्थोभागःअन्यस्तुभवान्ज्वरःसोरकाख्यचतुर्थोभागःअपरश्चतुर्थोभागोमानुषेष्वेकांतराद्विन्नसे
दकारीसंततरूपःस्थावरेषुयःतृतीयोभागोज्वरस्यतद्विभागमाह॥वृक्षेषुकीटकरूपेणेतिचातुर्थ्यंनिःसारताः॥

चिरकालभावीवापूर्वोक्तस्यसोरकस्यनामांतरमाह॥गोष्विति॥यद्वाष्टत्तस्यज्वरभागेनगवांज्वरांतरमाह॥गोष्वितिउपसंहरति
एवंमितिविविधरूपेणादेशैभूत्वापुनश्चोत्तरजेदेनैवमुक्तादिशाभविष्यति॥अत्रावसरेगोमंतारख्यलघुसिद्धिभार्याज्वरापनयन
ज्वरदेवतोमंत्रएकोयथात्रिपादस्मप्रहरणास्त्रिशिरारक्तलोचनःसमेप्रीतःसुखंदद्यात्प्रपवमियपतिज्वरिःअस्यव्यासऋषिःअ

गोषयस्मारकोभूत्वारोरकश्चभविष्यति॥एवंविधेनरूपेणभविष्यसिमहातले॥२७॥दर्शनास्पर्शनाच्चापिप्राणिनांवधमेष्यसि॥
ऋतेदेवमनुष्यांश्चनान्यस्त्वांविसहिष्यति॥२८॥वैशं०॥कृष्णस्यवचनंश्रुत्वाज्वरोहृष्टमनाअभूत्॥प्रोवाचवचनंकिंचित्प्रणम्य
स्माकृतांजलिः॥२९॥ज्वरउवाच॥सर्वजातिप्रभुतेनकृतोधन्योस्मिमाधव॥श्रूयतांतेवचःकर्तुमिच्छामिपुरुषर्षभ॥३०॥तदाज्ञा
पयगोविंदकिंकरोमिमहाभुजः॥जितस्त्वयाप्रभुमेसिमेघतवास्मिकिंकरः॥३१॥वैशं०॥ज्वरस्यवचनंश्रुत्वावासुदेवोब्रवीद्वच
अभिसंधिंशृणुष्वायतंत्वांवक्ष्यामिनिश्चयात्॥३२॥ज्वरउवाच॥धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियत्त्वयाभक्तायेकृते॥आज्ञापयप्रियं
किंतेचक्रायुधकरोम्यहं॥३३॥वासुदेवउ०॥महाहवेतवममचद्वयोरिमंपराक्रमभुजबलकेवलात्ख्ये॥प्राणम्यमामेक
मनापठेत्तुयःसदैवेभवेज्वरोनरः॥३४॥

त्रिष्टुप्छंदोज्वरोदेवताज्वरममार्जनेविनियोगःतथानिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्षणवासु
देवदेवतापरोमंत्रयथाःआद्यंतवंतःकवयःपुराणाःसूक्ष्माभवंतोप्यनुशासितारःसर्वज्वरान्घ्नंतुतवानिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्षण
वासुदेवाःअस्यत्रिष्टुप्छंदोव्यासऋषिःअनिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्षणवासुदेवताज्वरापमार्जनेविनियोगः॥

इतिनवधिकशततमः॥ ॥अथाशीत्यधिकेध्यायेशतेपरमसंगरे॥ शोणितेप्रामथेसैन्येबाणेयोद्धुमथागमत्॥ ज्वरापक्रमणंनं
वैशं०॥ एवमुक्तस्तुकृष्णेनज्वरःसाक्षान्महाबलः॥ प्रोवाचयदुशार्दूलमेवमेतद्भविष्यति॥३५॥ वरंलब्ध्वाज्वरोहृष्टःकृष्णाद्यसमम॥
यंपुनः॥ प्रणम्यशिरसाकृष्णमपक्रांतस्ततोरणात्॥३६॥ इतिखिलेषुहरिवंशेबाणयुद्धेज्वरपराक्रमः॥ वैशं०॥ ततस्तुत्वरि
तास्सर्वेत्रयस्त्रयइवाग्नयः॥ वैनतेयमथारुह्ययुद्धमानाररणस्थिताः॥१॥ ततःसर्वाणिपनीकानिबाणवर्षैरवाकिरन्॥ अद्यपु
तोगुरुत्मस्तानदंतोतिबलारणे॥२॥ चक्रलांगुलपातेश्चबाणवर्षैश्चपीडितं॥ संकुचोपमहानीकंदानवानांदुरासदं॥३॥ कदे
त्रिदिवसंहृदस्कंधेश्चनसमीरितः॥ कृष्णबाणाग्निनिर्दग्धोविद्रुद्रंपरमंगतः॥४॥ दानवानांसहस्राणितस्मिन्समरमूर्धनि॥ यु
गांताग्निरिवार्चिष्मान्दहमानोव्यराजत॥५॥ तांदीर्यमाणांमहतींनानाप्रहरणार्दितां॥ सेनांबाणस्समासाद्यवारयन्वाक्यम
ब्रवीत्॥६॥ लाघवंसमुपागम्यकिमर्थंनियविक्लवा॥ दैत्यवंशेसमुत्पन्नापलायध्वंमहाहवात्॥७॥ कवचासिगदाप्रास
खड्गचर्मपरश्वधम्॥ उत्सृज्योत्सृज्यगच्छंतिकिंनुवंतोतरिच्छगा॥८॥ स्वजातिंचैवजातंचहरसंसर्गमेवच॥ मानयद्भिर्नगं
तव्यमेषोद्यहमवस्थितः॥९॥ एवमुच्चारितंवाक्यमेवंतस्तदचिंतयत्॥ अपाक्रामंतितेसर्वेदानवाभयमोहिताः॥१०॥ प्र
मार्थगणशेषंतुतदनीकमतिष्ठितः॥ तरंश्रीकृष्णादित्रियत्कृतंतदाह॥ ततस्तइति॥ अचिंतयत्॥ अचिंतयंत॥

भग्नावशेषयुद्धायपुनश्चकेमनस्तदा॥११॥ कुंभांडोभमवाणस्यसखामात्यश्ववीर्यवान्॥ अग्रेश्चबलमालोक्यइदंवचनमब्रवीत्॥१२॥
एषबाणस्थितोयुद्धेशंकरोयंगुहस्तथा॥ किमर्थंबलमुत्सृज्यभवंतोयांतिमोहिता॥१३॥ एवंकुंभांडवाक्यंतेश्रुत्वातेनायविह्वला॥
चक्राग्निभयवित्रस्ताःसर्वेयांतिदिशोदश॥१४॥ भग्नंबलंततोदृष्ट्वाकृष्णेनामिततेजसा॥ संरक्षनयनस्स्वगुणयुद्धायपर्यवर्तत॥१६॥
बाणसंरक्षणंकर्तुमियुमास्थायसुप्रभं॥ देवकुमारश्चतथारथेनाग्निनिभेनवै॥१७॥ नंदीश्वरस्समायुक्तंरथमास्थायवीर्यवान्
॥रथश्रेष्ठंपुरोरुद्रःप्राधावतयतोहरिः॥१८॥ पिबन्निवनदाकाशंसिंहयुक्तोमहास्वनः॥ रथोजातिघनोन्मुक्तःपूर्णिमस्यांपयोश
शी॥१९॥ ततोगणसहस्रैस्तुनानारूपभयावहैः॥ नदद्भिर्विविधान्नादान्रथोदेवस्यसोभ्ययात्॥२०॥ केचित्सिंहमुखास्तत्रतथा
व्याघ्रमुखाश्चये॥ नागाश्चोष्ट्रमुखास्तत्रप्रावेपंतापिपीडिता॥२१॥ व्यालयज्ञोपवीताश्चकेचित्तत्रमहाबलाः॥ खरोष्ट्रगतवक्त्रा
श्चश्वमुखग्रीवाश्चसंस्थिता॥२२॥ छागमार्जरवक्त्राश्चमेषवक्त्रास्तथापरे॥ चीरिणश्चीरिणश्चान्येजटाजोर्ध्वशिरोरुह॥२३॥ नग्नाः
परिपतंतिस्मशंखदुंदुभिनिस्वनैः॥ केचिच्छेष्ममुखास्तत्रदिव्येशस्त्रेरतंकृता॥२४॥ नानापुष्पकृतापीडानानाप्रहरणापृथक्
वामनाविकटाश्चैवसिंहव्याघ्रपरिच्छदा॥२५॥ रुधिराष्ट्रमहादंष्ट्रामहामांसबलिप्रियाः॥ देवेशंपरिवार्यार्यमहाशत्रुप्रमर्द
नं॥ जीलायमानास्तिष्टंतिसंग्रामाभिमुखोन्मुखा॥ ततोदिव्यंरथंदृष्ट्वामहामांसबलिप्रिय॥२७॥ देवेशंपरिवार्याथमहाश
त्रुप्रमर्दनः॥ जीलायमानास्तिष्ठंतिसंग्रामाभिमुखोन्मुखाः॥२८॥

अस्यंतं क्षिपंतं शस्त्राणि निःशेषः प्रसुताश्चलिता॥

ततो दिव्यं रथं दृष्ट्वा रुद्रस्याक्लिष्टकर्मणः॥ कृष्णो गरुडमास्थाय ययौ रुद्राय संयुगे॥३०॥ वैनतेयस्तु मस्यं तमायांतं त्वंग्रणी हरिः॥
हरिविग्राधकुपितो नागचानां शतेन सः॥३१॥ समरे रहितस्तेन हरेणामित्रकर्षिणा॥ हरिजग्राह कुपितो यस्त्वंयाजन्यमुत्तमं॥
३१॥ प्रचचाल ततो भूमिर्विष्णुरुद्रप्रपीडिता॥ नागाश्चोद्दमुखास्तत्र विचेलुर निपीडिता॥३२॥ पर्वतप्रस्तुतास्तत्र तत्र जध्मरान्निराद्रु
ता॥ केचिन्मुमुचिरे तत्र शिखराणि समंततः॥३३॥ दिशश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च॥ प्रदीप्तानि वदृशुःपतेस्थाणुकृष्णसमा
मे॥३४॥ समंततश्च निर्घाताः पतंतो धरणीतले॥ शिवाश्चैवाशिवान्नादान्नदंते भीमदर्शनी॥३५॥ समंततश्च निर्घाताः पतंतो धरणीत
वासवश्चानदृद्धोरं रुधिरं चार्यवर्षत॥ उल्का च बाणसैन्यस्य मुखान्याहृततिष्ठति॥३६॥ नववौ मारुतश्चापि ज्योतिष्टा कुलतोय
यो॥ प्रसादान्नाश्चतुःषष्ठ्यो नवरित्संतरिक्षगाः॥३७॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सर्वे देवगणैर्वृतः॥ त्रिपुरांतकमुद्यंतं ज्ञात्वा रुद्रमुपाग
मत्॥३८॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव यक्षा विद्याधरास्तथा॥ सिद्धचारणसंघाश्च पश्यंते तोयदिविस्तथा॥३९॥ ततः पार्जन्यमस्त्रं तु
क्षिप्तं रुद्राय विष्णुना॥ ययौ ज्वजद्दप्यत थायतो रुद्ररथः स्थितः॥४०॥ ततः शांतसद्दस्त्राणां शराणां नतपर्वणां॥ निपेतुः सर्व
तो दिक्षु यो यतो द्दरथे रस्ततः॥४१॥ अथाग्नेयं महारौद्रं ह्यस्त्रमस्त्रविदांवरः॥ मुमोच रुषितो रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत्॥४२॥
ततो विशीर्णदेहास्ते चत्वारोपि समंततः॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

नादस्पंत शरैश्च ह्लन्दह्यमानाः पुनावलि॥४३॥ सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वगिवासुरोत्तम॥ हतोयमिति विज्ञाय आग्नेयास्त्रेण वैतदा॥४४॥ त
तस्तु ति विनिद्यस्त्र युस्त्रमस्त्रविदांवरः॥ जग्राह वारुणं सोस्त्रं वासुदेवप्रतापवान्॥४५॥ प्रयुक्ते वासुदेवेन वारुणस्त्रेति तेजसः॥ आ
ग्नेयं प्रशमं यातमस्त्रं वारुणतेजसा॥४६॥ तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे वासुदेवेन संयुगे॥ पैशाचं राक्षसं रौद्रं तथैवांगिरसं न च॥४७॥ मु
मोचास्त्राणि चत्वारि युगंतान्निभि जानि वै॥ वायव्यमय सावित्रं वासवं मोहनं तथा॥४८॥ अस्त्राणां वारणार्थाय वासुदेवोप्यमुंचत॥
अस्त्रैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वाथ माधवः॥४९॥ मुमोच वैष्णवं सोस्त्रं आदित्याश्रांतकोपमं॥ वैष्णवास्त्रे प्रयुक्ते तु सर्वगवासुरोत्तमा॥
५०॥ भूतयक्षगणाश्चैव बाणानीकं च सर्वशः॥ दिशः सर्वप्रादिवं तन्नयमोहेन विह्वलाः॥५१॥ वैशंपायन उ०॥ प्रमार्थगणभूयि
ष्ठे सैन्ये द्राणेमिहासुरः॥ निर्जगाम ततो बाणो पुच्छयारि मुखस्त्वरन्॥५२॥ भीमप्रहरणो घोरे दैत्ये द्वे सुमहाबले॥ हतोमहारथे
वीरेव ज्वाव सुरसत्तमे॥५३॥ गीतन्ध्येश्च मंत्रैश्च तपोधिभिर्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः॥ सतत्र वस्त्राणिश्च नाश्च गावो फलानि
पुष्पाणि तथैव निक्तन्॥५४॥ बलेः सुतो ब्राह्मणसत्तमेभ्यो ददौ धनान्याश्च यथा धनेशः॥ सहस्रसूर्यो बहुकिंकिणीकः परार्ध्य
जांबूनदहेमचित्रः॥५५॥ सहस्रचंद्रायुततारकश्च रथे महानग्निरिवाव ज्याति॥ तेमास्थितो दानवसंग्रहीतं महाध्वजं का
र्मुकधृक्तबाणः॥५६॥ उदग्रयिष्यन्युंपुंगवानामती च रौद्रं सवीभत्सरूपं॥ स वेगवान्वीररथौघसंकुलो वै निर्ययौ न
त्रतिदैत्यसागरः॥५७॥ वातप्रियध्वस्तनरंगसंकुलो यथार्णवो लोकविनाशनाय॥ भीमानि संत्रासकरे वपुंषि त्रिलोक्यत्पत्ते
जांति वैजानितस्म॥ ५८

हरि· भविष्ये कार्णवेति संधिरार्षः काश्यपी पृथ्वी शरीरयोगादिति: शरीरप्रवेशादिनियतावस्थानं कृत्वाऽपसृत्य श्रीकृष्णशरीरांशश्री॥

५·२ महर्षयाश्मुछितकार्मुकानि सपर्वतानीव वनानि राजन्॥ विनिःसृतं सागरतोयवासात्स्यन्दं तं चाद्भुतकामा॥ ५७॥ ॥इति
खिलेषु हरिवंशे बाणयुद्धे॥ वैशंपायन उ०॥ अंधकारीकृते लोके प्रदीप्ते भ्रंबके तदा॥ न नंदी नापि च रथो न रुद्रः प्रत्यदृश्यत॥
१॥ द्विगुणां दीप्यदेहस्तु रोषेण च बलेन च॥ त्रिपुरांतकरं बाणं जग्राह स चतुर्मुखम्॥ २॥ संदधत्कार्मुकं चैव हस्तेमुकामस्त्रिलोचन
विज्ञातो वासुदेवेन चित्रज्ञेन महात्मना॥ ३॥ जृंभणं नाम सोऽयस्त्वं जग्राह पुरुषोत्तमः॥ हरं संजृंभमाणं च अस्त्रप्रकारी महाबल
स ॥ ४॥ स शरः धनुश्चैव हरस्तेनानुजृंभितः॥ स ज्ञानलेभे भगवान् विजेतासुररक्षसां॥ ५॥ बलोन्मत्तोऽयबाणो सो सर्वं चोदयते
स कृत॥ स दृष्टिमस्यां स जस्वेति तदाप्यर्यविवृद्धये॥ ६॥ शक्तिमस्यां स जल्पेव तदादर्यविवृद्धये॥ स शरं धनुषं कं च दृष्ट्वात्मानं स
जृंभितं॥ ७॥ ततो ननाद भूतात्मा स्निग्धगंभीरनिःस्वनः॥ प्रध्मापयामास तदा कृष्णः शंखं महाबलः॥ ८॥ पांचजन्यस्तु घोषेण
शार्ङ्गविस्फूर्जितेन च॥ दिवं विजृंभितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रसुः॥ ९॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र रुद्रपारिषदा रणे॥ मायायुद्धं समा राम·
श्रित्य प्रद्युम्नं पर्यवारयन्॥ १०॥ प्रमाथगणभूयिष्ठतं च तत्र महाबलः॥ ततस्तं तु जृंभमाणस्य देवस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ११॥ ५·२
ज्वाला प्रादुरभूद्वक्त्राद्दहंतीव दशो दश॥ ततस्तु धरणी देवी पीड्यमाना महात्मभिः॥ १२॥

साधिकशततमः॥

एकाशीत्यधिके ध्याये शते महति श्लोऽनने॥ व्यतेतं जनते रुद्रोऽस्तोत्रं हरिहरात्मकं॥ पूर्वाध्यायोक्तप्रकारेण रथमारुह्य मायया तेस तिष्
ह तं तदाह॥ अंधकारीति॥ अथ प्रदीप्ते भ्रंबके इति वपाठ॥ बाणं जग्राह रुद्र एव कथं भूतं स चतुर्मुखो चतुर्भिरन्यैर्मुखैः सह वर्त्त

ब्रह्माणं परमोदारं वेपमाना समुपागमत्॥ १३॥ धरण्युवाच॥ देवदेव महाबाहो धारयाम्यपरमोजसः॥ कृष्णरुद्रपराक्रांता न विष्ये
काणवा पुनः॥ १४॥ अविषह्यमिमं भारं चिंतयस्व पितामह॥ लघ्वी भूता यथा देव धारयेयं चराचरं॥ १५॥ ततस्तु काश्यपीं देवीं प्र
त्युवाच पितामह॥ मुहूर्त्तं धारयात्मानं माशु लघ्वी भविष्यति॥ १६॥ दृष्ट्वा तु भगवान्ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत्॥ स दृष्टो महासुरवधो
किंभूयः परिरक्ष्यते॥ १७॥ न च युद्धं महाबाहो तव कृष्णेन रोचये॥ न च बुध्यसि कृष्णं त्वमात्मानं तु द्विधा कृतं॥ १८॥ ततः शरीरं योगाद्धि
भगवानभयप्रभु॥ प्रविश्य पश्यते कृष्णान् त्रीलोकान्सचराचरं॥ १९॥ स शरं सधनुष्कं च दृष्ट्वात्मानं विजृंभितं॥ प्रविश्य योगं
योगात्मा वरं स्थानं नु चिंत्य च॥ २०॥ हरं वस्याय दुक्तं च तदनुस्मृत्य सर्वशः॥ जगाद नोत्तरं किंचिन्निवृत्तोऽसो भवस्तदा॥ २१॥ आत्मा
ने कृष्णदेहे पश्यतं नेच्छ योनिकं॥ ततो निश्चित्य कृष्णस्य मेलवादोभवन्मृध॥ २२॥ ब्रह्माणं चाब्रवीद्रुद्रो भव योऽपे भगवानिति॥ कृ
ष्णेन सह संग्रामे लघ्वी भवतु मेदिनी॥ २३॥ ततः कृष्णोपरुद्रश्च परिघश्च परस्परं। परां प्रीतिमुपागम्य संग्रामादपवृत्तवु २४

मानः। पंचवक्त्रः इत्यर्थः॥ पाठांतरे बाणानिशेषणं भूतात्मा अंतर्यामी रुद्र एव॥ भविष्ये काणे विति संधिरार्षः काश्यपी पृथ्वी।
शरीरयोगादिति: शरीरप्रवेशादीनियतावस्थानं कृत्वाऽपसृत्य श्रीकृष्णशरीरादित्यर्थः॥ मस्तवारस्यकवचनः॥

हरि. कदाचिदेहधर्मकीर्त्या पितामहो मुह्यतीति प्रदर्शयन्मुनिः कृष्णद्वैपायन आह ॥ पितामह उवाच त्वामेति ॥ तं प्रत्युत्तरं ददतो मार्कंडेयस्य
तपः प्रभावादितन्महत्त्वस्य न दोष इति भावः ॥ अन्यथा ब्रह्मणः स्वप्नेन घटते स्वप्नदर्शनमिदं तयोरैक्यबोधनायेति तात्पर्यं ॥

५३ न च तोपकृपते कश्चिद्योगिनो योगमागतौ ॥ एको ब्रह्मा तथा कृत्वा पद्मयोनिः कपितामह ॥ २५ ॥ पितामह उवाच ॥ मंदरस्य गिरेः पार्श्वे निलि
नौ नव केशवौ ॥ रात्रौ स्वप्नांतरे ब्रह्मन् मया दृष्टौ हराच्युतौ ॥ २६ ॥ हरिं च हररूपेण हरं च हरिरूपिणं ॥ शंखचक्रगदापाणिं पीतांब रव
रधरं हरं ॥ २७ ॥ त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिं ॥ गरुडध्वजं च हरं हरिं च वृषभध्वजं ॥ २८ ॥ विस्मयो मे महान्ब्रह्मन्दृ
ष्ट्वा तत्परमाद्भुतं ॥ एतद्यथावद्भगवान्यथातत्त्वेन सुव्रतः ॥ २९ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपि
णे ॥ यथांतरं न पश्यामि तेन तौ दिशतः शिवं ॥ ३० ॥ तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकं ॥ यो वै विष्णुः शिवो ब्रह्मा यो रुद्रः स
पितामहः ॥ ३१ ॥ एकमूर्तिस्त्रयो देवा रुद्र विष्णु पितामह ॥ वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वयंभुव ॥ ३२ ॥ अर्द्धनारीश्वरास्ते
तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ॥ यथा जले जलं क्षिप्तं जलमेव तु तद्भवेत् ॥ ३३ ॥ रुद्रं मयि मयं विद्याद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः ॥ अग्निसो राम.
मात्मकं चैव जगत्स्थावरजंगमं ॥ ३४ ॥ ५३

शिवायेत्यादिपद्यद्वयं चतुर्थ्यंतं नम इति शेषः अत एवाह ॥ यथांतरमिति भेदं तेतुस्मं दिशतो ददतः शिवं कल्याणं एतेना
न्यत्रापि स्वप्रार्थं कथनमाशीर्वादिपुरः ॥ सरमेव कार्यमिति सूचितं भवति तयोः पूर्वोक्तमेवैक्यं दर्शयति ॥

पद्मादिना ॥ एकमूर्तिरेकशरीरः अर्द्धनारीश्वरः रुद्ररूपः कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणयोरपि प्रयोजकौ तयोः कारकौ च स्वतंत्रकर्तारौ
भूतभव्यभवौ अतीतानागतवर्तमानप्रपंचरूपौ प्रवर्तकारौ अंतदृष्टानां तत्तापदेष्टारौ एतावपि वंति दृष्टिं तं प्रणामयौ तद्रूपौ यद्य

कर्तारौ चापहर्तारौ स्थावरस्य चरस्य च ॥ जगतः सृजनकर्तारौ प्रजविष्णुमहेश्वरौ ॥ २५ ॥ कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणकारकौ ॥ भूत
भव्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ॥ २६ ॥ एतौ तौ च प्रवक्तारौ एतौ तौ च प्रणामयौ ॥ जगतः पालकावेतावेतौ सृष्टिकरौ स्मृतौ ॥ २७ ॥ ए
तौ चैव प्रवर्तंति नाशितां ते सृजंति च ॥ एतत्परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ॥ २८ ॥ यश्चैनं पठते नित्यं यश्चैनं शृणुयान्नरः ॥ प्राप्नो
ति परमं स्थानं विष्णुरुद्रप्रसादतः ॥ २९ ॥ देवौ हरिहरस्तो त्व ब्रह्मणा सह संगतौ ॥ एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाप्ययौ ॥ ३० ॥ रुद्र
स्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः ॥ एक एव द्विधा भूतो लोके चरति नित्यशः ॥ ३१ ॥ न विना शंकरं विष्णुं न विना केशवं शिवः ॥
तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रोपेंद्रौ तु तौ पुरा ॥ ३२ ॥ ॐ नमो रुद्राय कृष्णाय नमः संहतचारिणे ॥ नमः षडर्द्धनेत्राय सहितनेत्राय वै नमः ३३ ॥
नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ॥ नमो धरणीधराय गंगाधराय वै नमः ॥ ३४ ॥ नमो मयूरपिंडाय नमः केयूरधारिणे ॥ न
मः कपालमालाय वनमालाय वै नमः ॥ ३५ ॥ नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ॥ नमः कनकदंडाय नमस्ते व्रतदंडिने ३६

नवम्यां भुनुद्धिन्नस्य संसरणाश्रयाम येनाशकौ तल्लिवर्तकावित्यर्थः ॥ एतेब्रह्मणायपश्येनमिति एतं वद्दमाणं स्तवं अत्रे फल
कथं नश्रोतृश्रद्धोत्पादनार्थं ॥ प्रभवाप्ययोः प्रभवं उत्पत्तिरप्ययो नाशः तद्रूपौ ॥ प्रभवाम्यपावितिपाठे आसमंतात्प्यो नाशः कर
त्यर्थः

अस्मत्पक्षेवंशेयंरुद्रस्यपरमश्रेष्ठःपूज्यइत्यर्थः॥संहतचारिणोमिलितचारिणः॥षडर्द्धनेत्रायनेत्रायार्द्धेचेतेनेत्रेचेतितद्रूपद्धितस्यकु।

नमःस्वर्गनिवासायनमःस्नेपीतवाससे॥नमोस्तुलक्ष्मीपतयेउमायाःपतयेनमः॥३७॥नमःखट्वांगधरायनमोमुशलधारिणे॥न
मोभस्मांगरागायनमःकृष्णांगधारिणे॥३८॥नमःश्मशानवासायनमःस्वाश्रमवासिने॥नमोवृषभवाहायनमोगरुडवाहिने॥
३९॥नमोस्त्वनेकरूपायबहुरूपायवैनमः॥नमःप्रलयकर्त्रेचनमःसागरशायिने॥४०॥नमोस्तुबहुरूपायनमोभैरवरूपिणे
विरूपाक्षायदेवायनमःसौम्येक्षणायच॥४१॥दक्षयज्ञविनाशायबलेर्नियमनायच॥नमःपर्वतवासायनमःसागरवासिने४२
नमःसुररिपुघ्नायत्रिपुरघ्नायवैनमः॥नमोस्तुनरकघ्नायनमःकामांगनाशिने॥४३॥नमस्त्वंधकनाशायनमःकैटभघातिने॥
नमःसहस्रहस्तायनमोदस्तायकेनमः॥४४॥नमःसहस्रशीर्षायबहुशीर्षायवैनमः॥दामोदरायदेवायमुंजमेखलिने
नमः॥४५॥नमस्तेभगवन्विष्णोनमस्तेभगवन्शिव॥नमोनमस्तेभगवन्नमस्तेदेवपूजित॥४६॥

भारस्यगुरुत्वेपेत्रेवनमालायचनसंबंधिनीमालायस्यतस्मैसंहतोवा॥व्रतदंडिनेव्रतनिमित्तंवंशदंडधारिणइत्यर्थः॥

यजुर्भिस्तुतेतिमध्यकार्यएवपाठःयजुषास्तुतेतिकेचित्पठंतितत्रपक्षेसमेत्यमिलित्वास्थितौसत्यांऋषिभिरपिस्तुतिरेषाकृतेतिभाव
व्यासेनेत्यादिमुख्यानृषीनाह॥नचस्वर्गाद्धिनिवर्ततेतत्रैवज्ञानान्मुक्तोभवति॥बहुकालंवातत्रनिवसंतीतिनकुधयातिव

नमस्तेसामभिर्गीतनमस्तेयजुभिःस्तुत॥नमस्तेसुरशत्रुघ्ननमस्तेसुरपूजित॥४७॥नमस्तेकर्मिणांकर्मन्नमोमितपराक्रम॥
हृषीकेशनमस्तेस्तुस्वर्णकेशनमोस्तुते॥४८॥यइमंस्तवरुद्रस्यविष्णोश्चैवमहात्मनः॥समेत्यऋषिभिःसर्वैस्तुतोस्तोविमहात्म
भिः॥४९॥व्यासेनवेदविदुषानारदेनचधीमता॥भरद्वाजेनगार्ग्येणविश्वामित्रेणचैवतद॥५०॥अगस्त्येनपुलस्त्येनधौम्येन
चमहात्मनां॥यश्चेदंपठतेनित्यंस्तोत्रंहरिहरात्मकं॥५१॥अरोगोबलवांश्चैवजायतेनात्रसंशयः॥श्रियंचलभतेनित्यंनच
स्वर्गान्निवर्त्तते॥५२॥अपुत्रोलभतेपुत्रंकन्याविंदतिसत्पतिं॥गुर्विणीशृणुतेयातुवरपुत्रंप्रसूयते॥५३॥राक्षसाश्चपिशाचा
श्चभूतानिचविनायकाः॥भयंतत्रनकुर्वंतियत्रायंपठ्यतेस्तवः॥५४॥इतिहरिवंशेहरिहरात्मकस्तवः॥ वैशंपायनउ०॥
अपयातेततोहंसेकुंठेचैवमहात्मनि॥ततश्चावर्ततेयुद्धंपरेजोषंमहर्षिणां॥१॥कुंभांडसंगृहीतेतुरथेतिष्ठन्गुहस्तदा॥

स्पर्दावसतीतिगुर्विणीतिहृद्यादिताद्दिणिनिःतदस्यहरिहरयोरेकात्मकप्रतिपादकत्वाच्चतस्मापिव्यपदेशः॥ए
काशीत्यधिकशततमः॥अशीतिसहितेध्यायेशतेव्याख्यर्थकारिणि॥श्रीकृष्णगुहयोर्युद्धंगुहापक्रमउच्यते॥

पूर्वर्ध्याप्येततः कृष्णोपरुद्ध अपरिघ्नजपरस्परंपरां प्रीतिमुपागम्य संग्रामादपजग्मतुरित्युक्तानुवादेन युद्धमेवानुवर्त्तयति ॥ अपयाते इति अस्त्राणीति अकारादि ॥ दिग्वासा इति साहावाक्यं देवोविम्बोधुरस्तद्वचनात कोटवीप्रागुक्तां देवीं ॥ कथंभूता दिग्वासा दिग

अनिरुद्धश्च कृष्णश्च बलः प्रद्युम्न एव च ॥३॥ ततः शतसहस्रेण रुद्रैस्तान्विव्याध रणे गुहः ॥ अमर्षरोषसंयुक्तः कुमारप्रवरो नदन् ॥ ३ ॥
शरसंकृत्तगात्रास्ते त्रयस्त्रयः इवाग्नयः ॥ शोणितौघप्लुतैर्गात्रैः प्रायुध्यंत गुहं ततः ॥४॥ ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः ॥
वायव्याग्नेयपार्जन्यैर्विनिर्दुर्दीप्ततेजसः ॥५॥ तानस्त्रैस्त्रिभिरेवास्त्रैर्विनिवार्य सपावकैः ॥ शैलवारुणसावित्रैस्तान्प्रविव्याध
सायकैः ॥६॥ तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ॥ शरौघानस्त्रमायाभिर्न संति स्म महात्मनः ॥७॥ यदा तदा गुहः क्रुद्धः प्रज
ज्वलितवतेजसः ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम कालकल्पं दुरासदं ॥८॥ संदृष्टौष्ठपुटः संख्ये जगृहे पावकप्रभुः ॥ प्रयुक्ते ब्रह्मशिरसि
सहस्रांशुसमप्रभे ॥९॥ हाहाभूतेषु सर्वेषु प्रधावत्सु समंततः ॥ उद्यमे परमे दुर्धर्षे लोकक्षयकरे तथा ॥१०॥ अस्त्रतेजसि सं
भूते विवर्धे जगति प्रभुः ॥ केशवः केशिकंपनः चक्रं जग्राह वीर्यवान् ॥११॥ सर्वेषामस्त्रवीर्याणां वारणं घातनं तथा ॥ चक्र
मप्रतिचक्रस्य लोकेख्यातं महात्मनः ॥१२॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तेन निष्प्रभं कृतमोजसा ॥ घनैरिवातपापाये सवितुर्मंडलं यथा ॥१३॥
ततो निष्प्रभतां याते नष्टवीर्ये हृतौजसः ॥ तस्मिन्शिरसमस्त्रेण हविषेदापि रुज्वरेण ॥१४॥ जग्राह कांचनं शक्तिं शत्रुघ्नीं ज्वलनति
वरी ॥ एतस्या अष्टमो भागो लंबानाम कथंभूता चित्राभरणोपेता कनकादिनिर्मिता शक्त्यस्या पार्श्वंतरे मध्ये दिग्वासा तथा ॥
वतस्थिता ॥ २

वत्सयुद्धे इत्यन्वय कोटवीशब्देनया विवस्त्र विवस्त्रनेतदा दिग्वासाः शब्देन तस्याणवार्थकथनं लंबायाणवत द्विषेणमिति वा अंतरां

अमोघां दयितां घोरं सर्वलोकभयावहां ॥१५॥ तां प्रदीप्तां महोल्कां युगांताग्निसमप्रभां ॥ घंटामालाकुलां दिव्यां क्षिप्त्वा परुषितो गुह
॥१६॥ ननाद बलवान्बापि नादं शत्रुभयंकरं ॥ सा च क्षिप्ता तदा तेन ब्रह्मण्येन महात्मना ॥१७॥ जज्वाल गगने संप्रदीप्तमुखी त
दा ॥ आधमंती महाशक्तिः कृष्णस्य वधकांक्षिणी ॥१८॥ न इंद्रविषणः शक्तोपि सर्वमिरगणैर्वृतः ॥ शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दग्धे कृष्णे
ति चाब्रवीत् ॥१९॥ तां समीपमनुप्राप्तां महाशक्तिं महामृधे ॥ हुंकारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले ॥२०॥ पतितायां महाश
क्तिं साधु साध्विति सर्वशः ॥ सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वदेवाः सवासवाः ॥२१॥ ततो देवः पुनर्हृष्टो वासुदेवः प्रतापवान् ॥ पुनश्चक्रं
सजग्राह दैत्यांतकरणं रणे ॥२२॥ आविध्यमानचक्रे तु कृष्णेनाप्रतिमौजसा ॥ कुमाररक्षणार्थाय विवस्त्रा स्तनंतरा ॥२३॥ दि
ग्वासा देववचनात्प्रतिष्ठत कोटवी ॥ लंबा नाम महाभागा भागो देव्यास्तथाष्टमः ॥२४॥ चित्राकनकशक्तिस्साचनग्रास्थितांत
रे ॥ अथांतरं कुमारस्य देवीं दृष्ट्वा महाभुजः ॥२५॥ पराङ्मुखस्ततो वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥२६॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अपगच्छापग
च्छ त्वं धिक्त्वामिति च चोब्रवीत् ॥ किमेवं पुरुषे विघ्नं निश्चितस्य वधं प्रति ॥ २८ ॥ वैशं॰ ॥ श्रुत्वैवं वचनं तस्य कोटवी तु तदा विभो ॥
नैव वासः समाधत्ते कुमारपरिरक्षणात् ॥२९॥
मध्ये अपोवाह ॥ अपनयेत्यपरिच्छिपावदेतिवा पाठः ॥ अपवाह्य सर्वाचीनःपाठ

हरि.
४८६

त्र्यशीत्यधिकशततमः॥ अशीतिमिश्रितेध्याये — — — — दारुणे॥ छेदनंबाणबाहूनांचरप्राप्तश्चवरार्पते॥ कार्त्तिकेयेर ॥

श्रीभगवानुवाच॥ अपवाद्यगुहंदेवाप्रमपयाहिरणाजिरात॥ अस्तिह्येवंभवेद्द्ययोत्स्यते योत्स्यतामया॥३०॥ वैशंपायनउ
तांचदृष्ट्वास्थितांदेवोहरिःसंयाममूर्द्धनि॥ संजहारततश्चक्रंभगवान्वासवानुजः॥३१॥ एवमुक्तेतुवचनेदेवदेवेनधीमता॥
अपवाद्यगुहंदेवीहरसान्निध्यमागता॥३२॥ तस्मिन्नंतरेचैववर्त्तमानेमहाहवे॥ कुमारेरक्षितेदेव्याबाणस्तंदेशमाययौ॥
३३॥ अपयातगुहंदृष्ट्वामुक्तंकृष्णेनसंयुगात॥ बाणश्चिंतयतेतत्रस्वयंयोत्स्यामिमाधव॥३४॥ इतिहरिवंशेगुहापनयनंना
मकोटवीदर्शनं॥ वैशंपायनउ०॥ ततस्तूर्यनिनादेषुभेरीणांचमहास्वने॥ सिंहनादेषुदैत्यानांबाणःकृष्णमभिद्रवत॥१॥
दृष्ट्वाबाणंतुनिर्यांतंयुद्धायैवव्यवस्थितं॥ आरुह्यगरुडंकृष्णोबाणस्याभिमुखंययौ॥२॥ आयांतंमथतंदृष्ट्वायदुनाथंरणे॥
वैनतेयमुपारूढंकृष्णमप्रतिमौजसं॥३॥ अथबाणस्तुतंदृष्ट्वाप्रमुखेप्रत्युपस्थितं॥ उवाचवचनंक्रुद्धोवासुदेवंनरस्विनं॥
४॥ बाणउवाच॥ तिष्ठतिष्ठनमेह्यत्वंजीवन्प्रतिगमिष्यसि॥ द्वारकाद्वारकास्थान्वासुहृदोद्रक्ष्यसेनच॥५॥ सुवर्णविर्णान्प्रा
साधानघद्रक्ष्यसिमाधव॥ मयाभिभूतसमरेमुमूर्षुकालचोदितः॥६॥ अथवाहुसहस्रेणाकथमष्टभुजोरणे॥ मया
सहसमागम्ययोत्स्यसेगरुडध्वजः॥७॥ अथत्वंवैमयायुद्धेनिर्जितसहबांधवैः॥ द्वारकांशोणितपुरेनिहतःसंस्मरिष्य
सि॥८॥

रामं०
४८६

४

सवंदंसंवदं॥ द्विबाहुमितिसल्पपरं॥ प्रवायंतेनवापास्त्यर्थः॥ ब॥

नानाप्रहरणोपेतंनानागदविभूषणं॥ अयवाहुसहस्रंमेकोटीभूतंनिशामय॥९॥ गर्जतस्तस्यबाणस्यौघाःसमुद्रादिवसंभव
निम्नरंतिमहाघोराबातोर्द्ध्वताडवोर्म्मयः॥१०॥ रोषपर्याकुलेचैवतत्रपनेत्रेवभ्रुवतुः॥ जगद्दिधक्षतस्तस्यव्निसूर्यविवोदितः॥
११॥ तच्छ्रुत्वानारदस्तस्यबाणस्यात्मूर्जितंवच॥ जहासमुमदहासंभिंदन्निवनभस्तलं॥१२॥ योगपदंसमाश्रित्यतस्थौयुद्धदिद
क्षया॥ कौतूहलोफुल्लदृशःकुर्वन्पर्य्यटतेमुनिः॥१३॥ श्रीकृष्णउ०॥ बाणकिंगर्जसेमोहाच्छूराणांनास्तिगर्जितं॥ एह्येहियु
द्धस्वरणेवृथाकिंगर्जतेनच॥१४॥ यदियुद्धाहिवचनैःसिध्यंतिदितिनंदनः॥ भवानेवजयेन्नित्यंबहुबद्धप्रजल्पसि॥१५॥ एह्ये
हिजयमांबाणोभितोवाचसुधातले॥ चिरायावाभुसोदानःपतितेश्चोप्यसेसुरः॥१६॥ इत्येवमुक्त्वाबाणंतुमर्मभेदिभिराशुगैः॥
निर्बिभेदतदाकृष्णस्तममोघैमहासुरैः॥१७॥ विनिर्भिन्नस्तुकृष्णेनमार्गणैर्मर्मभेदिभिः॥ स्यपनाणस्ततःकृष्णंशरवर्षै
रवाकिरत॥१८॥ ज्वलद्भिरिवसंयुक्तंतस्मिन्युद्धेसुदारुणे॥ ततःपरिघनिस्त्रिंशेगदातोमरशक्तिभिः॥१९॥ मुशलेपट्टिशै
श्चैवछादयामासकेशवं॥ सतुबाहुसहस्रेणगर्वितोबहुधारणे॥२०॥ योधयामाससमरेद्विबाहुमयलीलया॥ सहस्र
बाहुनासार्द्धमष्टबाहुरयुध्यत॥२१॥ बाणेनसहसंग्रामेशंखचक्रगदाधरः॥ लाघवंवीक्ष्यकृष्णस्यबलिसुनुरुषान्वितः॥
२२॥ यदस्त्रमभवत्पूर्वंहिरण्यकशिपोपरं॥ यदस्त्रंपरमंदिव्यंतपसानिर्मितंमहत॥२३॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

प्रवायंतेतवायंतीत्यर्थः॥ध्वजौगरुडमयूरौ॥

तदद्भुतमिवाभवद्युद्धे सर्वामित्रविनाशने॥ब्राह्मणा विहितं दिव्यं तन्मुमोच दितेः सुतः॥तस्मिन्मुक्ते दिशः सर्वास्तमसा पिहितं मंडलं
प्रादुरासन्सहस्राणि सुघोराणि समंततः॥२५॥तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किंचन॥साधु साध्विति बाणं तु पूजयंति स्म दानवा
२६॥हाहा धिग् धिगिति देवानां चरतां वाग् उदीरिता॥ततोऽस्त्रबलवेगेन सर्वे विप्रस्य सुदारुणाः॥२७॥घोररूपा महावेगा निस्फोटा बाणवृ
ष्टयः॥नैव वाताः प्रवायंते न मेघाः संचरंति च॥२८॥अस्त्रे विसृष्टे बाणेन दह्यमाने च केशवे॥ततोऽस्त्रं तु महावेगं जग्राह मधुसू
दनः॥२९॥पार्जन्यमाम भगवान्यमांतकनिभं रणे॥ततो वितिमिरे लोके सर्वाग्निप्रशमं तकः॥३०॥दानवा मोघसंकल्पाः
सर्वे भूतं स्तदा नृशं॥दानवास्त्रे प्रशांते तु पार्जन्यास्त्रेऽभिमंत्रिते॥३१॥ततो देवगणाः सर्वे निदंति च हसंति च॥हते त्वस्त्रे महारा
जदैतेयः क्रोधमूर्छितः॥३२॥पुनः संचोदयामास केशवं गरुडस्थितं॥मुशलेयदिशौ श्रेव छादयामास केशवं॥तस्यतांतर
सा सर्वबाणवृष्टिं समुद्यतां॥प्रहसन्वारयामास केशवः शत्रुसूदनः॥३४॥केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महाहवे॥तस्य
शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरशनिसंनिभैः॥३५॥तिलशस्तद्रथं चक्रे साश्वध्वजपताकिनं॥चिच्छेद कवचं कायान्मुकुटं च म
हाप्रभं॥३६॥कार्मुकं च महातेजा हस्तावापं च केशवः॥विव्याध चैनमुरसि नाराचेन स्मयन्निव॥३७॥समर्माभिहतः
संरंभे प्रमुमोहाल्पचेतनः॥तं दृष्ट्वा मूर्छितं बाणं प्रहारवरपीडितं॥३८॥

प्रासादवरशृंगस्थो नारदो मुनिपुंगवः॥उत्थायापश्यत तदा कृत्वास्फोटनतत्परः॥३९॥वादयानो नखांश्चैव दिष्ट्या दिष्ट्येति चाब्रुवन्॥
अहो मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितं॥४०॥दृष्टं मे यदिदं चित्रं दाम — पराक्रमं॥जय बाणं महाबाहो दैत्येयं देवपूजितः॥४१॥
यदर्थमवतीर्णोसि तत्कर्म सफलीकुरु॥एवं स्तुवातदा देवं बाणैः संधातयन्शितैः॥४२॥इतस्ततः संपतन्हि नारदोऽत्यचरद्र
ण॥केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महारथे॥४३॥प्रायुध्येतां ध्वजौ तत्र तावन्योन्यमभिद्रुतौ॥युद्धं तत्र भूद्दानवयोरुभयोर्देव
दैत्ययोः॥४४॥गरुडस्य च संग्रामे मयूरस्य च धीमतः॥पक्षतुंडप्रहारैश्च चरणाग्रनखैस्तथा॥४५॥अन्योन्यं जघ्नतु क्रुद्धौ म
यूरगरुडावुभौ॥वैनतेयस्ततः क्रुद्धो मयूरं दीप्ततेजसं॥४६॥जग्राह शिरसि क्षिप्रं तुंडेनाभिपतंस्तदा॥उत्क्षिप्य चैव पक्षाभ्यां नि
जघान महाबलः॥४७॥पद्भ्यां पार्श्वे [illegible] नेकशः॥आकृष्य चैनं तरसा विकृष्य च महाबलः॥४८॥निःसंज्ञं पा
तयामास ग्रहो नादिवभास्करं॥मयूरे पतिते तस्मिन्पपात तिवलो भुवि॥४९॥बाणः समरसंनिग्र चिंतयन्कार्यमात्मनः॥
मया तिबलमत्तेन न कृतं सुकृतं वचः॥५०॥प्रत्यक्षतो देवदैत्यानां प्राप्तोस्म्यसम पदमुत्तमं॥तदीनमनसा ज्ञात्वा रणे बाणं सु
विक्लवं॥५१॥चिंतयन्भगवन्क्रुद्धो बाणरक्षणमातुरः॥ततो नंदी महादेवं प्राह गंभीरया गिरा॥५२॥नंदिदिके स्वर संया
यतो बाणो रणे स्थितः॥रथेनानेन हि क्षेमं सिंहयुक्तेन भास्वता॥५३॥बाणं संयोजयाशु त्वं त्र्यंबकं चाय चानघ॥प्रमाथग
णमध्ये हस्त्वा स्वामिन हि मेमनः॥५४॥योद्धुं प्रभवते ह्यद्य बाणं संरक्षगम्यतां॥तथेत्युक्त्वा ततो नंदी रथेन रथिनां वर॥५५

हरि.
४०८

देवदेवं श्रीरुद्रं दर्शयिष्यामि सर्वमागता दर्शयितात्यर्थे दर्शयिष्यतीति छांदसः दर्शयित्वागतांतिकमिति वा पाठः॥

ततो बाणस्ततो गत्वा बाणमाह शनैरिदं॥ देवेश्वर यमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल॥५६॥ मया सारथिना वीर रणे दियुध्यस्व मा
चिरं॥ आरुरोह रथं बाणो महादेवस्य धीमतः॥५७॥ आरूढः सतु बाणस्य तं रथं ब्रह्मनिर्मितं॥ तं स्यंदनमधिष्ठाय नृवस्या
मिततेजसः॥५८॥ प्रादुश्चक्रे तदा रौद्रमस्त्रं सर्वास्त्रविघातिनं॥ दीप्तं ब्रह्मशिरो नाम बाणः क्रुद्धोतिवीर्यवान्॥५९॥ प्रदीप्ते ब्रह्म
शिरसि लोकाः क्षोभमुपागमन्॥ लोकसंरक्षणार्थाय तच्छ्रेष्ठं पद्मयोनिना॥६०॥ तच्चक्रेणानिहत्यास्त्रं प्राह कृष्णमवस्थितं
लोके विख्यातयशसं बाणमप्रतिमं रणे॥६१॥ कथितानि कृतेतानि बाणाकिं नाद्य कथ्यसे॥ अयमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पु
रुषो भव॥६२॥ कार्तवीर्यार्जुनो नाम पूर्वं बाहुसहस्रवान्॥ महाबलः स रामेण द्विबाहुः समरे हतः॥ तथा त्वामपि दर्पेयं बाहू
नां वीर्यसंभव॥ एष ते दर्पशमनं करोमि रणमूर्धनि॥६४॥ अथ तद्दर्शनं हृष्ट्वा युद्धं परमदारुणं॥ तथा देवासुरसमं हर्षान्
त्यति नारदः॥६५॥ निर्जिता अगणाः सर्वे प्रद्युम्नेन महात्मना॥ निश्चिष्टवादा पुत्रस्य देवदेवं गता पुनः॥६६॥ ततश्चक्रं सहस्रा
रं नदन्मेघ इवोल्बणे॥ कृष्णो जग्राह त्वरितो बाणांतकरणं रणे॥६७॥ तेजो यज्ज्योतिषां चैव तेजो वज्राशनेस्तथा॥ सुरेंद्रस्य
च यत्तेन सचक्रे पर्यवस्थितं॥६८

राम
४८

कोटवी नवाना नग्नेति केचित् लंबां स्थितीयां तं वा॥ देवो भवे जीवन् युध्यतां युध्यतामिति यदापुत्रं॥

त्रेताग्नेश्चैव यत्तेजो यच्चाग्नेर्ब्रह्मचारिणः॥ ऋषीणां च तत्तपो ज्ञानं तच्चक्रे पर्यवस्थितं॥६९॥ पतिव्रतानां यत्तेजः प्राणं च मृगपक्षि
णां॥ यच्च चक्रध्वरे स्वस्ति तच्चक्रे विनिवेशितं॥७०॥ नागराक्षसयक्षाणां गंधर्वाप्सरसामपि॥ त्रैलोक्यस्य च यत्प्राणं सर्वं चक्रे व्यवस्थि
तं॥७१॥ तेजसा तेन संयुक्तं ज्वलन्निव च भास्करः॥ वपुषा त्रजथाद त्रै बाणस्य प्रमुखे स्थितं॥७२॥ चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवंतं रणा
जिरे॥ ज्ञात्वा तितेजसं चक्रे कृष्णेनाभ्युपतारणे॥७३॥ अप्रमेयं ह्यविहतं रुद्राणीमब्रवीच्छिवं॥ अजेयमेतत्त्रैलोक्ये चक्रं कृ
ष्णेन धार्यते॥७४॥ बाणं त्रायस्व देवेति यावच्चक्रं न मुंचति॥ ततस्तस्य वचः श्रुत्वा देवी लंबामथाब्रवीत्॥७५॥ गच्छ देवि लंबे त्वं
शीघ्रं बाणसंरक्षणं प्रति॥ ततो योगं समाधाय अदृश्या हिमवत्सुता॥७६॥ कृष्णस्यैकस्य तद्रूपं दर्शयित्वागतांतिकं॥ अंतर्धा
नमुपागम्य त्यक्त्वा सा वसी पुनः॥७७॥ परित्राणाय बाणस्य विजया विष्टिता पुनः॥ प्रमुखे वासुदेवस्य दिग्वासा कोटवी स्थिता
॥७८॥ तां दृष्ट्वाथ पुनः प्राप्तं देवी रुद्रस्य संमतां॥ लंबां स्थितीयां तिष्ठंतीं कृष्णो वचनमब्रवीत्॥७९॥ नूयस्तामसितापांगी विव
स्त्रावस्थितां रणे॥ बाणसंरक्षणपरां हन्मि बाणं न संशयः॥८०॥ एवमुक्ता तु कृष्णेन भैनेयोदेव्यब्रवीदिदं॥ जाने त्वां सर्वभू
तानां स्रष्टारं पुरुषोत्तमं॥८१॥ महाभागं महादेवमनंतं वीतमव्ययं॥ पद्मनाभं हृषीकेशं लोकनामादिसंभवं॥८२॥ ना
र्हसि देव हंतुं त्वं बाणमप्रतिमं रणे॥ प्रयच्छ स्वाभयं बाणे जीवपुत्री त्वमेव च॥८३

हरि.
४.९

तदा तदा भवतो स्कंदाद्दानां रक्षणाय कोटवी विवस्त्रा स्थिता ततश्च किं पौरुषं देव बाणस्य र्थः॥ कोटवी ते सर्वथा मेषपंतितु ष्यत प्राप्ति
मया दत्तवरो ह्येषां मया च परिरक्षते॥ न मे मिथ्या समुद्योगं कर्त्तुमर्हसि माधव॥७४॥ एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरंजय॥ कृ
ष्णः प्रभाषते वाक्यं शृणु सत्यं तु भाविनः॥७५॥ बाणो बाहुसहस्रेण नर्दते दर्पमाश्रितः॥ एतेषां छेदनं त्वद्य कर्त्तव्यमिनात्र संश
यः॥७६॥ द्विबाहुना च बाणो न जीवपुत्री भविष्यति॥ आसुरं दर्पमाश्रित्य न च मां संश्रयिष्यति॥७७॥ एवमुक्ते तु वचने कृष्णे
नाक्लिष्टकर्मणा॥ प्रोवाच देवी बाणोयं देवो देवो न विदितः॥७८॥ अयं तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सो न विष्यसि॥ प्रोवाच बाणं
समरे वदतां प्रवर प्रभु॥७९॥ युध्यतां युध्यतां संख्ये भवतां को हि विच्छिव॥ असक्तानामिव रणे धिग्बाणान वपौरुषं॥ एव
मुक्ता ततः कृष्णस्त चक्रं परमात्मवान्॥ नमीलिता ह्यो विसृजन्द्धाणं प्रति महाबलः॥ ह्वेपणाद्यस्य मुद्यंति लोकाः संस्थाणुजंगम
॥ क्रमादानि च भूतानि हृष्यंयांति महामृधे॥८१॥ चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः॥ समुत्सृजद्भवं तेजः समरे स्वेन ते
जसा॥८२॥ चिच्छेद बाहून् चक्रेण विच्छेद परमौजसः॥ अलातचक्रवतूर्णं भ्राम्य चक्रं तदा भववं॥८३॥ क्षिप्तं तु वासुदेवेन बा राम.
णस्य रणमूर्द्धनि॥ कृत्वा द्विबाहुं तं बाणं छिन्नशाखमिव द्रुमं॥८४॥ वैशं॥ कृतकृत्ये तु संप्राप्ते चक्रे रेत्य निपातने॥ प्र ४.९
सवता शरीरेण शोणितौघपरिप्लुत॥८५॥ ३॥
इति अलातचक्रवतूअवूककाष्टवतः॥

यत्कार्यमिति यत्कार्यमनिरुद्धस्य मोक्षणं तच्चापि क्रियत इति संबंधः॥

अनवस्थितोकारश्छिन्नबाहुर्महासुरः॥ असृग्मन्त्रं विविधम्लादान्मुंचन्य याघनः॥८६॥ तस्य नादेन महता केशवो रिपुसूदन॥
चक्रं भूयः क्षेप्तुकामो बाणनाशाय मेच्युत॥८७॥ तमुत्स्य महादेव कुमारसहितो ब्रवीत्॥८८॥ महेश्वर उवा॥ कृष्ण कृष्ण म
हाबाहो जाने त्वां पुरुषोत्तम॥ मधुकैटभहंतारं वासुदेव सनातनं॥८९॥ लोकानां त्वं गतिर्देव त्वत्तः सूतमिदं जगत्॥ अजेय
स्त्वं त्रिभिर्लोकैः ससुरासुरपन्नगैः॥९०॥ तस्मात्संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं॥ अनिवार्यमसंहार्यं रणे शत्रुभयंकरं॥१॥ बा
णस्यास्य भयं दत्तं मया केशिनिसूदन॥ तन्मेन स्यान्मृषा वाक्यमतस्त्वं क्षमयाम्यहं॥२॥ श्रीकृष्ण उ॥ जीवतां देव बाणोयमे
तच्चक्रं निवर्त्तितं॥ मान्यस्त्वं देव देवानामसुराणां च सर्वशः॥३॥ नमस्ते तु गमिष्यामि यत्कार्यं तन्महेश्वरः॥ न तावत्क्रियते
तस्मान्मामनुज्ञातुमर्हसि॥४॥ वैशं॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्तूर्णं गरुत्मता॥ यत्र मयत्र यत्रास्ते प्रद्युम्निः संयतस्तवं रे ५
गते कृष्णे ततो नंदी बाणमाह शुभं वचः॥ गच्छ बाण त्वया तेने वदेवदेवस्य जायत॥६॥ नृत्यतां नंदिवाक्यं तु बाणो गच्छतत्र प्रग॥
छिन्नबाहुस्ततो बाणं दृष्ट्वा नंदी प्रतापवान्॥७॥ अपवाद्य रथेनैव प्रसादसुमुखस्तवा॥ शोणितौघप्लुते गात्रे नंदिवाक्यप्रचोदि
ता॥८॥ जीवताघिति ततो बाण प्रमुखे शंकरस्य वै॥ प्रानृत्यमप संविग्नो दानवः संविचेतनः॥९॥

अश्वस्तं कृपणं प्राप्तो भयविक्लवलोचनः ॥ तं दृष्ट्वा व्यसनस्थं तं भयोद्विग्नं पुनः पुनः ॥ १७ ॥ नंदिवाक्यप्रजवितं भक्तानुग्रहकृद्भव ॥
करुणाबहुमापन्नो महादेवोऽब्रवीदिदं ॥ १८ ॥ महादेव उ० ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ प्रसादसुमुखोऽहं ते वरका-
लोऽयमागतः ॥ १९ ॥ बाण उवाच ॥ अजरश्चामरश्चैव भवेयं सततं प्रभो ॥ एष मे प्रथमो देव वरो यदि मन्यसे ॥ १३ ॥ देव उ०
॥ तुल्योऽसि देवतैर्बाण न मृत्युस्तव विद्यते ॥ अथापरं वृणीष्वाद्य अनुमान्योऽसि मे सदा ॥ १४ ॥ बाण उवाच ॥ यथाहं शोणिते
दिग्धो भृशं शस्त्रव्रणपीडितः ॥ भक्तानां नित्यतामेव पुत्रजन्म भवेद्भव ॥ १५ ॥ हर उवाच ॥ निराहाराः क्षमावंतः सत्यार्जवसमा-
हिताः ॥ मद्भक्ता ये तु नृत्यंति तेषां मेवं भविष्यति ॥ भव उवाच ॥ तृतीयं तमथो बाण वरं वरय यत्कृते ॥ तं विश्रम्यामि ते
पुत्रः सफलोऽस्ति भवानिह ॥ १७ ॥ बाण उवाच ॥ चक्रताडनया घोरा रुजस्तीव्रा हि मे नघ ॥ वरेणासो हतीयेन सांति
गच्छतु मे भव ॥ १८ ॥ स्थाणुरुवाच ॥ चक्रपातजा घोरा रुजस्ते सुरसत्तम ॥ न भविष्यति गात्रेषु बलवांश्च भविष्यति ॥ १९
एवं भवतु भद्रं ते न रुजा प्रभ भविष्यति ॥ अक्षतं तव गात्रं च स्वस्थावस्थं भविष्यति ॥ २० ॥ देव उवाच ॥ चतुर्थं ते वरं दद्मि
वृणीष्व यदि कांक्षितं ॥ न ते हं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहं ॥ २१ ॥ बाण उवाच ॥ प्रमथानां गणानां स्याः प्रथमः स्या
महं प्रभो ॥

ममानिसर्गादिरदमात् ॥ अन्यामप्यधिकृत्यातत्तम ॥ वेदाशातिसुतेध्यायेशते पौत्रस्य बंधने ॥ हरिकृस्यायते नासौ महागाक्षार कांप्र-
ति ॥ महादेववरं लब्ध्वा बाणो यच्च कारतदाद ॥ एवमिति ॥ बाणबाहुच्छिताद्दरिय चकार तदाद ॥ वासुदेवोऽपि तिचतुर्भुजमि

महाकालश्रतिख्यातिं गच्छेयं शाश्वतीः समाः ॥ २२ ॥ वैशं० ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो बाणं महाद्युतिं ॥ दिव्यरूपो ह्यतो गात्रो निरु-
जस्त्वं ममाश्रयात् ॥ २३ ॥ ममातिसर्गबाणस्त्वं भव चैवाकुतोभयः ॥ भयस्ते पंच मंदाग्निप्रख्यातबलपौरुष ॥ २४ ॥ वरं वरय भ-
द्रं ते यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ २५ ॥ बाण उ० ॥ वैरूप्यमंगजं यन्मे मा भूद्देवत वाश्रयात् ॥ द्विबाहुश्चापि मे देहो न विरूपो भवेद्भव ॥ २६ ॥
हर उवाच ॥ भविता सर्वमेतत्ते यथेच्छसि महासुर ॥ भक्तस्त्वं मे न च श्रेयं भक्तानां विद्यते यतः ॥ २७ ॥ वैशं० ॥ ततोऽब्रवीन्महा-
देवो बाणस्थितमयांतिके ॥ एवं ते भविता बाण यत्त्वमेसमुदाहृतं ॥ २८ ॥ एतावदुक्त्वा भगवांस्त्रिनेत्रो गणसंवृतः ॥ पश्यतां स-
र्वभूतानां तत्रैवांतरधीयत ॥ २९ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे बाणवरलब्धिः ॥ वैशं० ॥ एवं वरान्बहून्लब्ध्वा बाणः प्रीतमना भ-
वत् ॥ जगाम सह रुद्रेण महाकालत्वमागतः ॥ १ ॥ वासुदेवोऽपि वृष्णीनां नारदं पर्यपृच्छत ॥ अनिरुद्धस्तु भगवान्संयतो नाग-
बंधनैः ॥ २ ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन स्नेहः किं न्वाहि मे मनः ॥ अनिरुद्धो हृते वीरे शून्या तद्वारकापुरी ॥ ३ ॥ श्रीप्रते मोक्षयिष्या-
मि यदर्थं वयमागताः ॥ अयतनष्टशत्रुर्वै द्रष्टुमिच्छामहे वयं ॥ ४ ॥

पूर्वक्रोधवशाद्दृष्टनुजाविक्षरणं ॥

इहानीतवांतेस्वाभाविकचतुर्भुजत्वमिति॥वीर्यस्यवीर्यमास्थायतुयस्मिन्वीर्यस्यःशक्तसोविवाहःउक्तंचराक्षसो॥

सतुदेशस्तुभगवान्विदितस्तवसुव्रतः॥एवमुक्तस्तुकृष्णेननारदःप्रत्यभाषत॥५॥कन्यापुरेकुमारोसौबद्धोनागेनमाधव॥ए
तस्मिन्नंतरेशीघ्रंविचित्रलेखाउपस्थिता॥६॥बाणमोक्षमसत्वस्यदैत्येंद्रस्यमहात्मनः॥इदमंतःपुरंदेवप्रविशामयथासुखं॥७
ततःप्रविष्टास्तेसर्वेअनिरुद्धस्यमोक्षणे॥बलसुपर्णकृष्णस्यप्रद्युम्नोनारदस्तथा॥८॥ततोदृष्ट्वैवगरुडंयेनिरुद्धशरीरगाः॥
शररूपामहासर्वविविष्टयिलातनुस्थिताः॥९॥स्थितःप्रीतमनाभूत्वाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥१०॥ अनिरुद्ध उ०॥देवदेवस्थि
तायुद्धेयेतात्वमसिकस्तव॥ शक्रोवैप्रमुखेस्थातुंसाक्षात्तपिसचीपतिः॥११॥ भगवानुवाच॥ आरोहगरुडंतूर्णंगच्छामद्वा
रकापुरीं॥एवमुक्तानिरुद्धस्तुउषायासहकन्यका॥१२॥स्थितःप्रीतमनाभूत्वाज्ञात्वाबाणंजितंरणे॥ततोमहाबलंदेवंब
भंजंयशस्विनं॥१३॥अभिवादयतेदृष्टःसोनिरुद्धोमहामनाः॥माधवंचमहात्मानमभिवाद्यकृतांजलिः॥१४॥ खगोत्त
मंमहावीर्यंसुपर्णमभिवादयत्॥ततोमकरकेतुंचविचित्रबाणधरंप्रभुः॥१५॥पितरंसोसुपागम्यप्रद्युम्नमभ्यवादयत्॥
सुखागणाहृतोवैवसाद्युपाकुलनंदिनी॥१६॥बलंचातिबलंचैववासुदेवचतुर्भुजं॥असंख्याताःगणितैवसुपर्णम
भिवाद्यच॥१७॥पुष्पबाणधरंचैवअजन्मानाभ्यवादयत्॥ततःशाकंस्यवचनान्नारदःपरमद्युतिः॥१८॥ वासुदेव
समीपंसप्रहसन्मुनरागतः॥दर्शयतितंदेवंगोविंदंशत्रुसूदनः॥ १९

वीर्यस्यःवीर्यमास्थायतुयस्मिन्वीर्यस्यःशक्तसोविवाहःउक्तंचराक्षसोयुद्धहरणादितियहा॥वीर्यस्योवीर्यनामधेयःप्रथमंसं
सर्गःपश्चाद्विवाहःपाणिग्रहःगंधर्वविशेषणाद्विवाह॥जंबूलमालिकाविवाहकालेमधुकादिफलेपुष्यवतीनांचपल्लव॥

दिशावर्द्धसिगोविंदअनिरुद्धसमागमात्॥ततोनिरुद्धसहितानारदप्रणतास्तदा॥२०॥आशीर्भिर्वर्द्धयित्वाचदेवर्षिःकृष्णमब्रवी
त्॥अनिरुद्धस्यवीर्यास्योविवाहःक्रियतांविभो॥२१॥जंबूलमालिकोहृष्टःश्रद्धाद्विममजायते॥तेनःप्रहसिताःसर्वेनारदस्य
वचःश्रवात्॥२२॥कृष्णःप्रोवाचभगवान्क्रियतामाशुमाचिरं॥एतस्मिन्नंतरेतातकुंभांडसमुपस्थितः॥२३॥वैवाहिकास्तुसं
भारान्कृष्णस्यग्रथनमस्यच॥कुंभांडउ०॥कृष्णकृष्णमहाबाहोभयत्वमभयप्रद॥२४॥शरणागतोस्मितेदेवप्रसादेवोभ
नस्यच॥नारदस्यवचःश्रुत्वासर्वप्रागेवशोच्युतः॥२५॥अभयंयच्छतेतस्मैकुंभांडायमहात्मने॥कुंभांडेमत्रिणांश्रेष्ठप्री
तोस्मितवसुव्रतः॥२६॥सुकृतंतेविजानामिराष्ट्रिकस्तेभवानिह॥सज्ञातिपक्षसमुखीनिवृत्तोस्तुभवानिह॥२७॥सज्ञातिप
क्षसमुखीनिवृतोस्तुभवानिह॥सज्ञातिपक्षैःराज्यंचतेमयादत्तंचिरंजीवममाश्रयात्॥२८॥एवदत्ताराज्यंतस्मैकुंभां
डायमहात्मने।विवाहमकरोतत्रसोनिरुद्धस्यबुद्धिमान्॥२९॥ ततस्तुभगवान्द्विस्वयंतत्रउपस्थितः॥विवाहेह्यनि
रुद्धस्यनक्षत्रंवसुभंभवेत्॥३०॥ मालादेहाभरणंदंपत्योःयद्यवा॥जंबूलमालिकांहारिकाहारिकयोः॥क्रीडांयद्देशाणां
सूत्रस्यहस्तेबंधने॥यद्वावरवधोद्वावलक्षागर्जितमन्योन्यसुखावलोकसंमुखबंदिकेतिप्रसिद्धकुंभांडन्सेवा॥

हरि·
यत्रदारकयोर्मानोपितरावुपहस्येतेतिकौतुकविषयत्वमितिकुंभांडहृत्यंवाराष्ट्रिकोराष्ट्रस्यसष्टोराष्ट्राधिपतिर्वाभिषक्तः।।

४१२ ततोप्सरोगणास्तत्रसोनिरुद्धःसभार्ययोः।।ततःस्निग्धेषुमेवांक्येगंधर्वाश्चानुगुस्तथा।।३१।।नृत्यंतेप्सरसश्चैवविवाहमु
पशोभयन्।।ततोनभिवर्त्तयित्वातद्विवाहंशत्रुसूदनः।।३२।।अनिरुद्धसमुपेतःसर्वैर्देवगणैर्वृतः।।आमंत्र्यवरदंरुद्रंदे
वींचैवगुहंचतं।।३३।।चकारसमरेबुद्धिंकृष्णःपरपुरंजयः।।द्वारकाभिमुखंकृष्णंज्ञात्वाशत्रुनिषूदनं।।३४।।प्रोक्तमर्थंवा
सुदेवस्यकुंभांडोवाक्यमब्रवीत्।।शृणुमेपुंडरीकाक्षविज्ञाप्यंमधुसूदनः।।३५।।बाणस्यगावस्तिष्ठंतिद्दस्तेतुवरुणस्यवै
यासांत्वमृतकल्पंहिक्षीरंक्षरतिमाधव।।३६।।यसीत्वाबलश्चैवनरोभवतिदुर्जयः।।कुंभांडेनैवमाख्यातेहरिप्रीतम
नस्तदा।।३७।।गमनायमतिंचक्रेगंतुमस्मितिनिश्चितः।।ततस्तुभगवान्ब्रह्मावहयिसत्केशवं।।३८।।जगामब्रह्मलोकं
सहृतस्वभवनालयैः।।इंद्रोमरुद्गणाश्चैवद्वारकाभिमुखायमौ।।३९।।यतःकृष्णस्ततःसर्वेयतस्तेप्रियकांक्षिणः।।वाद
नेनमरुद्गणःसखीभिःपरिवारितः।।४०।।द्वारकाभिमुखीयुषादेवाप्रस्थापितायदौ।।ततोबलश्चकृष्णस्यप्रद्युम्नश्चम
हाबलः।।४१।।आरूढवंतोगरुडमनिरुद्धश्चवीर्यवान्।।प्रस्थितस्त्वमतेजस्वीगरुडःपक्षिणांवरः।।४२।।उन्मूलयंस्त राम·
रुगणान्कंपयंश्चापिमेदिनीं।।आकुलाश्चदिशःसर्वारेणुध्वस्तमिवांबरं।।४३।।गरुडेसंप्रयातेस्मिन्मंदरश्मिर्दिवा ४१२
करः।।ततस्तेदीर्घमध्वानंप्रययुःपुरुषर्षभाः।।४४।।

प्रहरताःप्रहारमायताः।।७।।

आरुह्यगरुडंसर्वेजित्वाबाणंमहौजसः।।ततोंबरतलस्थास्तेवारुणींदिशमाश्रिताः।।४५।।अपश्यंतमहात्मानंगास्तुदिव्यमयप्रद
वेलावनविचारिण्योनानावर्णासहस्रशः।।४६।।अभिज्ञायततोरूपंकुंभांडवचनश्रवात्।।कृष्णःप्रहरतांश्रेष्ठस्तत्वतोर्थविशा
रदः।।४७।।निशम्यबाणगावस्तुताःसुचक्रेमनस्तदा।।आस्थितोगरुडंप्राहसर्वलोकादिरव्ययः।।४८।।गरुडप्रयाहितत्रत्वंयत्र
बाणस्यगोधनं।।यासांपीत्वाकिलक्षीरममृतत्वमवाप्नुयात्।।४९।।अहमांसत्यभामाचबाणगावोममानयः।।यासांपीत्वा
किलक्षीरंनक्षियंगिमहासुरः।।५०।।विज्वराज्वरयात्सकाभवंतिकिलजंतवः।।ताश्चानयस्वसन्नद्धेतेयदिधर्मेनिबुध्यते।।५१।।अ
थवाकार्यलोपोवैमैवंतासुमनःकृथाः।।इतिमामब्रवीद्भर्म्यसत्याताश्चैवविदितमम।।५२।।गरुडउवाच।।द्रष्टुंतेगोवृताःस्ताःह
ष्ट्वामांवरुणालयं।।विशंतिसहसासर्वाःकार्यमत्रविधीयतां।।५३।।तथेत्युक्त्वातुगरुडःपक्षवातेनसागरं।।विक्षोभयिता
सहसाविवेशवरुणालयं।।५४।।दृष्ट्वाजवेनगरुडंप्राप्तंचैववरुणालयं।।वारुणाश्चगणाःसर्वेविभ्रांताःप्रचलंस्तदा।।५५।।त
तस्तुवरुणसैन्यमभिज्ञातंसुदुर्जयं।।प्रमुखेवासुदेवस्यनानाप्रहरणोद्यतं।।५६।।तद्युद्धमभवत्तेषांघोरंपारुष्येपन्नगारिणा।।ते
षामापततांसंख्येवारुणानांसहस्रशः।।५७।।भग्नेबलमनाधृष्येकेशवेनमहात्मना।।तेतस्तेप्रद्रुतायांतितमेवंवरुणालयं।।
५८।।षष्टिरथसहस्राणिषष्टिरथशतानिच।।वरुणानिप्रयुद्धानिदीप्तशस्त्राणिसंयुगे।।५९।।तद्बलंकृष्णबाणौघैर्दग्धमा
नंसमंततः।।

प्रज्वलितं क्रुद्धं॥ स्मरतामिति श्लोकत्रयं वाक्यं प्रकृतिं मूलकारणभूते॥ ७॥

नग्नं तं वरुणः सैन्यं नैव त्राणमविंदत॥ ६०॥ तद्बलं बलिभिः शूरैर्बलदेवजनार्दनैः॥ प्रद्युम्नेन निरुद्धेन गरुडेन च सर्वशः॥ ६१॥ आ
ग्नेयैर्विविधैरस्त्रैर्दह्यमानं समंततः॥ ततो भग्ने बले दृष्ट्वा कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा॥ ६२॥ वरुणस्तु रथं संक्रुद्धो निर्ययौ यत्र केश
वः॥ ऋषिभिर्देवगंधर्वैस्तथैवाप्सरसां गणैः॥ ६३॥ संस्तूयमानो बहुधा वरुणः प्रत्यदृश्यत॥ छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डरेण च पु
ष्पता॥ ६४॥ सलिलस्राविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विष्ठितः॥ अपांपतिरभिक्रुद्धः पुत्रपौत्रसमन्वितः॥ ६५॥ आह्वयन्निव युद्धाय
विस्फारितमहद्धनुः॥ स तु प्रध्मापयच्छंखं वरुणः समधावत॥ ६६॥ हरिं हर इव क्रुद्धो बाणजालैः समाहणोत्॥ ततः प्रध्माप्य जल
जं पांचजन्यं जनार्दनः॥ ६७॥ बाणजालाकुलाः सर्वा दिशश्चक्रे महाबलः॥ ततः शरौघैर्विमलैर्वरुणः पीडितो रणे॥ ६८॥ स्म
यन्निव तदा कृष्णं वरुणः प्रत्ययुध्यत॥ ततोऽस्त्रं वैष्णवं घोरमभिमंत्र्याददे विभुः(?)॥ ६९॥ वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं प्रमुखे तस्य धी
मतः॥ इदमस्त्रं महाघोरं वैष्णवं शत्रुसूदनं॥ ७०॥ मयोद्यतं यथा धर्षयितिष्ठेद्दानास्थितो भव॥ ततस्तु वरुणो देवो ह्यस्त्रं वैष्णवच
मुद्यते॥ ७१॥ वरुणास्त्रेण संयोज्य विननाद महाबलः॥ तस्मात्प्रवृत्ता ह्यापो वरुणस्य विनिःसृताः॥ ७२॥ वैष्णवास्त्रशम
न वर्तंति समंततिजयः॥ आपस्तु वरुणास्तत्र चिह्नमात्रं व्यजीजवे॥ ७३॥ दह्यंते वरुणास्तत्र ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः॥ वैष्ण
वे तु महावीर्ये दिशो भीताः प्रदुद्रुवुः॥ ७४॥ ततोऽस्त्रं ज्वलितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमब्रवीत्॥

प्रकृतिं मूलकारणभूतं पूर्वमाद्यां सात्विकी सत्वप्रधानं॥ वैष्णवी मूर्तिः पंचभूतात्मयं॥ दोषेति देहेंद्रियादीन् अहंकारं च प्रथमाध्या
से श्लेष्टका श्रपपादर्दित्वां वामता वितानात्॥ पूर्वमिति श्लोकद्वयं वाक्यं॥ या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विद्यासप्रदानतत्कृतकार्यस्त्वमायात
येव सर्वं जगत् त्वया सृष्टमित्यन्वयः॥ धर्मिणी सृष्टिस्थितिसंहारादिधर्मवती बीजभावेन कारणरूपेण पूर्वं धर्मसंस्कारत्री॥ छ

स्मरतां प्रकृतिं पूर्वं अव्यक्तां व्यक्तलक्षणां॥ ७५॥ तमोनिद्रामिमामागतमसामुद्यसे कथं॥ सत्वस्थो नित्यमासीस्त्वं येन मायर महामते
७६॥ पंचभूतमयान्दोषान् अहंकारं च वर्जयः॥ येयं ते वैष्णवी मूर्तिस्तस्यां श्रेष्ठो ह्ययं विभो॥ ७७॥ ज्येष्ठभावेन मन्यस्ते किमां रघुमिदे
छसि॥ नाभिविक्रमते ह्येषां स्यजकोपं युधांवर॥ ७८॥ त्वयि न प्रलं विष्णं तिजगतः प्रभवोऽह्यसि॥ पूर्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विकृता त्व
क॥ ७९॥ धर्मिणी बीजभावेन पूर्वं धर्मसमाश्रिता॥ आग्नेयं वैष्णवि सोम्यं प्रकृतेर्वेदमाश्रिता॥ ८०॥ त्वया सृष्टं जगदिदं स कथं
मयि वर्तसे॥ अजेयः शाश्वतो देवः स्वयंभूर्भूतभावन॥ ८१॥ अक्षरं च क्षरं चैव भावो भावो महाद्युते॥ रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वयान
घ नमोऽस्तु ते॥ ८२॥ आदिकर्तासि लोकानां त्वयैतद्धर्मी कृतं॥ किं क्रीडसि हाम देव बालः क्रीडनकैरिव॥ ८३॥

स्तोति अजय इत्यादिना॥ मद्वेषाद्विमता शावणादि वर्षहव्यरावत्वमिति चेतत्राह॥ नदीति॥ प्रकृतिविस्यासेवापूर्वोक्तैर्वि
कारेषु मायाकार्येषु तद्विकाराणां नाशकतेन मम किंचिद्भेयमानियेतनद्विनिति॥

विकारो वेति विकाराणां नाममनं ना शह इत्यर्थः ॥ वेते वार्थः भिन्नक्रमे विकाराय विक्षेपायनैवेति ॥ कविक्षेपेरत्यस्य रूपं यएवमतस्तान् मं
दमतीन् नवाभिकुरुते नाशयतीत्यर्थः ॥ ननु परदेवतायाः कृष्णे तेरे वरूपत्वात् कथं तामसादि भेदेन त्रैधात्वं तत्राह ॥ तइदम

नयद्दं प्रकृती द्वेषी नाहं प्रकृतिदूषकः ॥ प्रकृतिर्या विकारेषु वर्त्तते पुरुषर्षभ ॥ ७४ ॥ तस्या विकारशमने वर्त्तमि त्वं महाद्युते ॥
विकारो वा विकाराणां विकाराय नतेनघ ॥ ७५ ॥ तानधर्मविदो मंदान् नवाभिकुरुते मदः ॥ इदं दि प्रकृतिदोषैस्तमसा युज्यते
यदा ॥ ७६ ॥ रजसा वापि संस्पृष्टा तदा मोहः प्रवर्त्तते ॥ परावरज्ञ सर्वज्ञ रोश्वर्यविधमास्थित ॥ ७७ ॥ किं मोहयसि मां सर्वान् प्रजा
पतिरिव स्वयं ॥ वरुणेनैवमुक्तस्तु कृष्णो लोकपरायणः ॥ ७८ ॥ भावज्ञः सर्वविहीर स्ततः प्रीतमना ह्यभूत ॥ वरुणोयं प्रविज्ञ्य
श्रृणु मे मधुसूदन ॥ ७९ ॥ नमां समयभेदेन योक्तुमर्हसि माधव ॥ जीवनाहं प्रसादात्मिगाएताबूल मेक्षणः ॥ ८० ॥ हतानय स्वमा
गावै राघमे समयकृतः ॥ एतश्चमे समाख्यातं समयो मधुसूदनः ॥ ८१ ॥ सत्यमेव महाबाहो नमिथ्या तु सुरेश्वरः ॥ यदि चाहमनु
ग्राह्यो रक्ष मां मधुसूदन ॥ ८२ ॥ वैशं॰ ॥ वरुणेनैवमुक्तेन यदूनां वंशवर्द्धनः ॥ अजेयं समयं मत्वा यस्तवारोग वां प्रति ॥ ८३ ॥
संप्रहास्य ततो वाक्यं माजहाराधकोविदः ॥ तस्मान्मुक्तोसि यद्येवं वारुणेन समयः कृतः ॥ ८४ ॥

ति दोषेरहंकाराध्यासे मोहश्चाविवेकः तदा त्रेधा शाहाशपत्वेनापि संसृष्ट भवतीश्वर एव ब्रह्मैव वा ॥ तिज्ञेयं ॥

रक्षितो वैवगो माचेत्यनिश यार्थ ॥

प्रसृतैर्मधुरैर्वाक्यैस्तत्तार्थमनुभाषितैः ॥ कथं पापं करिष्यामि वरुणात्वद्यदं प्रभो ॥ ८५ ॥ नगाश्च मुक्तोसि वरुणस्य संधोस्तु नो भवत् ॥ त्व
त्प्रियार्थं मया मुक्ता वारुणा गावोनसंशयः ॥ ८६ ॥ ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ॥ अर्घमादाय वरुणः केशवं प्रत्यपूजयत ॥ ८७ ॥
केशवोर्घं तदा गृह्य वरुणाय यदुनंदनः ॥ दत्तं पूजयतो देव कृष्णः लीच समाश्रितः ॥ ८८ ॥ वरुणायाभयं दत्वा वासुदेवः प्रतापवान् ॥ द्वा
रकां प्रस्थितः शौरेः शचीपतिसहायवान् ॥ तदेव समरुतः समाध्या सिद्धचारणाः ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव किन्नराश्चोतरोरगाः ॥ ९० ॥ अ
नुगच्छंति भूतेशं सर्वभूतादिमव्ययं ॥ आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ पन्नगा राक्षसाः ॥ १ ॥ विद्याधरगणाश्चैव ये चान्ये सिद्धचारणाः ॥
गच्छंतमनुगच्छंति यशसा विनयेन च ॥ २ ॥ नारदश्च महाभाग प्रस्थितो द्वारकां प्रति ॥ तुष्टो वारुणजयं दृष्ट्वा वरुणं च कृतप्रियः ॥ ३ ॥
कैलासशिखरप्रख्येन लक्ष्मीवधरश्च ते ॥ द्वारानिश्राम्य मधुहद्वारकां द्वारमालिनीं ॥ ४ ॥ पंचजन्यस्य निर्घोषं चक्रे वं चक्रमृगदाधर
संज्ञां प्रयच्छतो देव द्वारकां पुरवासिनः ॥ ५ ॥ देवानुयाननिर्घोषं पांचजन्यस्य निस्वनं ॥ श्रुता द्वारवती सर्वा प्रदर्षं तु मुलं गताः ॥ ६ ॥
पूगकिंचेश्च लाजैश्च पुष्पैश्च बहुविस्तरैः ॥ आरोपशोभितां कृत्वा सर्वां द्वारवतीं पुरीं ॥ ७ ॥ सुसंमृष्टरथ्यां सुग्रीवं बहुरत्नोपशोभितं ॥ वि
प्राग्रयं समादायत ये व कृत्स्नानिगमे ॥ ८ ॥ जयशाहेश्च विविधैः पूजयंति स्म माधवं ॥ वैनतेयस्थमासीनं नीलांजन चयोपमेः ९

ववंदितेतदाकृष्णस्त्रियापरमयायुतं॥ त्रयोनुपूर्वविर्णाश्च पूजयंतिमहाबलं॥१०॥ अनंतंकेशिहंतारं श्रेष्टिपूर्वस्तुशोणायः॥ ऋषि
जिदेवगंधर्वैश्चारणैश्चसमंततः॥११॥ स्तूयते पुंडरीकाक्षो द्वारकोपवनेस्थितः॥ तदाश्चर्यमपश्यंतदाशार्हगणासत्तम॥१२॥ प्रह
र्षमतुलंप्राप्ताहृष्ट्वाकृष्णंमहाभुजं॥ बाणंजित्वामहादेवमायांतांपुरुषोत्तमं॥१३॥ द्वारकावासिनंवाचश्वरंतिवरुधातदा॥ प्रा
सेकृष्णेमहानागेयदावानामहारथे॥१४॥ गत्वाचदूरमध्वानंसुपर्णेकृतमागतः॥ धन्यास्मोनुगृहीतास्मोयेषांनोजगतःपति॥१५॥
रक्षिताचैवगोप्ताचदीर्घबाहुर्महाबलः॥ वैनतेयंसमारुह्यजित्वाबाणंसुदुर्जयं॥१६॥ प्राप्तोयंपुंडरीकाक्षोमनास्याह्लादयन्नि
व॥ एवंकथयतामेवद्वारकावासिनोतदा॥१७॥ वासुदेवगृहंदेवाविविशुस्तेमहारथा॥ अवतीर्यसुपर्णात्तुवासुदेवबलस्तथा॥१८
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चगरुडाश्वविविशुस्तथा॥ ततोदेवविमानानिसंचरंतिदिवंतदा॥१९॥ अवस्थितान्मदश्यंतनानारूपाणिसर्वतः॥
संहर्षसिंहमृगैनागैवाजिसारसबर्हिणां॥२०॥ नास्वंतितान्मृदश्यंतविमानानिसहस्रशः॥ अथशक्रोब्रवीद्वाक्यमांकुरसान्सहस्र
शः॥२१॥ प्रद्युम्नादीन्समस्तांश्चसत्तांमधुरयागिरा॥ एतेरुद्रास्तथादित्यावसवोथाश्विनावपि॥२२॥ साध्यादेवस्तथान्येचवं
दध्वंचयथाक्रमं॥ सहस्राक्षंमहानागंदानवानांभयंकरं॥२३॥ वंदध्वंसहिताश्चक्रंसगणांनागवाहनं॥

DR BHAU DAJI

सागराश्चैत्यादिमूर्तिमंतःअवसितंसमापितं॥ ब॥

सप्तर्षयोमहानागमस्त्रियार्थमिहागता॥२४॥ ऋषयश्चमहात्मानोवंदध्वंचयथासुखं॥ एतेचक्रधराश्चैवतानवंदतसर्वशः॥२५॥ सा
गराश्चह्रदाश्चैवमस्त्रियार्घमिहागतः॥ दिशश्चविदिताश्चैववंदध्वंचयथाक्रमं॥२६॥ वासुकिप्रमुखाश्चैवतानवंदतसर्वशः॥२७॥
गावश्चमस्त्रियार्घचवंदध्वंचयथाक्रमं॥ ज्योतिषिमहनक्षत्रैयक्षराक्षसकिंनरैः॥२८॥ आगतामस्त्रियार्घचवंदिध्वंचयथाक्रमं॥
वासुदेववचोवैश्रुत्वाकुमाराःप्रणतास्थिता॥२९॥ यथाक्रमेणसर्वेषांदेवतानांमहात्मनां॥ सर्वान्दिवोकसांदृष्ट्वायोराविस्मयमागतः
३०॥ अहोसुमहदाश्चर्यंवासुदेवस्यसंश्रयात्॥ प्राप्यतेयदिहस्माभिरितिवाचस्वरंस्तुता॥३१॥ ततस्त्वंदनश्चूर्णैश्चपुष्पगंधैश्चस
र्वशः॥ किरंतिपूतांसर्वास्तान्पूजयंतोदिवौकसः॥३२॥ लाजैःप्रमाणेधूपैश्चवागबुद्धिनियतास्थिता॥ द्यष्टकोसिनःसर्वेपूजयंति
दिवौकसः॥३३॥ आहुकंवासुदेवंचसांबंचयदुनंदनं॥ सात्यकिंश्चोल्मुकंश्चैवविपृथुंचमहाबलं॥३४॥ अक्रूरंचमहाभागंत
थानिसवमेवच॥ एतान्परिष्वज्यतदामूर्ध्निचाघ्रायमानसः॥३५॥ अथशक्रोमहानागसमक्षंयदुमंडलं॥ स्तुवंतंकेशिहंतारं
तओवाचोत्तरंवच॥३६॥ एतान्यपरितामेषसर्वेषांयदुनंदनः॥ एषबाणंरणेजित्वाद्वारकांपुनरागतः॥३७॥ सहस्रबाहोर्बाहू
नांकृत्वावधमनुत्तमं॥ यदर्थंजन्मकृष्णस्यमानुषेषुमहात्मनः॥३८॥ तदप्यवसितंकार्यंनष्टशोकाबयंकृता॥

वं

मधुमधुरं॥ माध्वीकंमधुमयंकौमुदीरूपवं॥ इतिचतुरशीत्यधिकशततमः॥ पंचाशीतितमेध्यायेशतपुक्रेतिपुराणदे॥ आश्चर्यपर्वणि

पिबतांमधुमाध्वीकंजवतांप्रीतिपूर्वकं॥ ३९॥ कालोपास्यस्य विरतं विषयेष्वेवसक्तं॥ बाहुल्लीसंश्रयाद्पर्वेवयमस्यमहात्मनः॥
४०॥ प्रणष्टशोकरःश्यामसर्वर्णावामरासुखं॥ एवंसुतासहस्राद्वःकेशवदानवांतकं॥ ४१॥ आपृच्छ्यतांमहानागमवेदेवगणैर्वृतः॥
ततःपुनःपरिष्वज्यकृष्णंलोकनमस्कृतं॥ ४२॥ पुरंदरोदिवंयातसहदेवमरुद्गणैः॥ कृष्णयश्चमहात्मानोजयाशीर्भिर्महौजसं॥ ४३
यथागतंपुनर्जताःसहदेवमरुद्गणैः॥ कृष्णयश्चमहात्मानोजयाशीर्भिर्महौजसं॥ ४४॥ यथागतंपुनर्याताःयक्षराक्षसकिंनराः॥
पुरंपुरेदिवेयातापयनाशोमहाबलः॥ ४५॥ आपृच्छ्यतमहानागःसर्वोस्क्रुशजमव्ययं॥ ततःकिलकिलाशब्दैर्निर्दर्वितःसहस्वशः॥
४६॥ गच्छंतिकौमुदंदृष्टुंयोनयप्रीतयेसदा॥ द्वारकांप्राप्यकृष्णस्तुरेमेयदुगणैःसह॥ ४७॥ विविधमरूपर्वकामाधर्मश्रियापरमया
युतं॥ ॥ इतिखिलेषुहरिवंशेवाणयुद्धे॥ वैशं०॥ अथाऽसौमहाबाहुःकृष्णप्रारमहाद्युतिः॥ हर्षाद्रुत्फुल्लनयनःश्रुपतांयदु
नंदन॥ १॥ एवंगतेनिरुद्धस्यक्रियतांमहदुत्सवो॥ सेमालसागतं दृष्ट्वासेव्यमानामृहामतेः॥ २॥ उषापिचमहानागविदर्भ
वर्धयेसुतः॥ सांबायदायतोरामाकुंभांडदुहितायुता॥ ३॥ केषाश्चकन्यान्यस्यांतोकुत्रमाणांयथाक्रमं॥

पागाद्यत्फलंतन्निगद्यते॥ पुरंदरेस्वर्गंगतेसतिद्वारकायामहदुत्सवंवक्तुंप्रस्तावयतिअथाऽस्केतिपंचभिः॥ एवमित्यादिना॥

यथाक्रममित्यंतेन॥ महदुत्सवःमहोत्सवइवेत्यर्थःनिस्पतांदीयंतां॥ ॥ उपसंहरति॥ एवमेषश्रुति॥

वर्त्ततेचोत्सवेस्तत्रअनिरुद्धस्यवेश्मनि॥ ४॥ गृहेश्रीधनवन्श्चेवसुमस्तत्रप्रवर्त्तते॥ वादयंतिपुरेतत्रनाद्येभिर्दवज्ञागतः॥ ५॥
नृत्यंतिचापरास्तत्रगायंतिचतथापरा॥ कश्चित्प्रमुदितास्तत्रकाश्चिद्न्योन्यमब्रुवन्॥ ६॥ नानावर्णोविरधराक्रीडमानास्ततस्त
मः॥ अस्त्रियांतिततेभ्योन्यंकश्चिन्मन्यवदस्वयं॥ ७॥ क्रीडंतिकाश्चिदहेस्तुहर्षादुत्फुल्ललोचन॥ मयूररथमारुह्यसखीभिःप
रिवारितः॥ ८॥ कृष्णसंप्रेषितादेवारुद्राणप्रतिगृह्यति॥ इयंचैवकुलश्रेष्ठायानाम्नोषानामसुंदरी॥ ९॥ बाणपुत्रीतववधूः
प्रतिगृह्णथभाविनी॥ रेवतंरुक्मिणीचैवगृहमुखीप्रवेशयन्॥ १०॥ वधुवर्द्धसिदिष्ट्यात्वंअनिरुद्धस्यदर्शनात॥ ततःप्रति
गृहीतासासखीभिश्चारमंगलैः॥ ११॥ प्रवेशितावशावेश्मअनिरुद्धस्यशोभनी॥ देवकीरोहिणीचेवरुक्मिणपथविदर्भता॥ १२॥ द्द
ष्ट्वानिरुद्धंरोदत्यःस्नेहद्दर्पसमन्विताः॥ ततस्तुर्यप्रणादेस्तावरनार्यस्तुभानना॥ १३॥ क्रियांचारंभिरेकर्त्तुंभूषाचगृहसंस्थिता॥
ततोहर्म्यतलस्थासावृष्णिपुंगवसंस्थिता॥ १४॥ रमतेसर्वसहस्रोरूपजोभोगवरानना॥ चित्रलेषाचसुश्रोणीअसराकामरूपिणी
१५॥ आपृच्छ्यचसखीवर्गमुखोचत्रिदिवंगता॥ गतासुतासुसर्वासुसखीपुष्करसुंदरी॥ १६॥ मायावत्सागृहीनीताप्रथमं॥
सानिमंत्रिता॥ तासंप्रथमस्यगृहणीसुषांदृष्ट्वासुमध्यमा॥ १७॥ वासोभिरत्नपानैश्चपूजयामाससुंदरी॥

हरि·
४२७

वैष्णवी चर्या विष्णोः कृष्णस्य चरितमिति यावत्॥ अखिलं सविस्तरं निखिलमिति केचित्पठंति समाप्तं चाश्चर्यपर्वेति शेषः॥
ततः क्रमेण सर्वास्ता वधूमुख्याः यदुस्त्रियः॥१८॥ आचारमनुपश्यंत्यः स्वधर्ममनुचक्रिरे॥१९॥ वैशं॰॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं मया॥
कुरुकुलोद्वह॥ यथा बाणो जितः संख्ये जीवन्मुक्तश्च विष्णुना॥२०॥ द्वारकायां ततः कृष्णो रेमे यदुगणैर्वृतः॥ अनवद्यां च महीं स
र्वां श्रिया परमया युतः॥२१॥ एवमेषोऽवतीर्णोऽभूत्पृथिवीं पृथिवीपते॥ विष्णुर्यदुकुलश्रेष्ठो वासुदेवेति विश्रुतः॥२२॥ एतैश्चका
रणैः श्रीमान्वसुदेवकुले प्रभुः॥ जातो वृष्णिषु देवक्यां यन्मां त्वं परिपृच्छसि॥२३॥ निवृत्ते नारदः प्रश्ने यन्मया कंससमासतः॥ श्रुता
स्ते विस्तरशः सर्वे ये पूर्वं जनमेजय॥ विष्णोस्तु माथुरे कल्पे यत्र ते संशयो महान्॥ वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता॥२५॥ आ
श्चर्यश्चैव नान्योऽस्ति कृष्णश्चाश्चर्यसंनिधिः॥ सर्वेष्वाश्चर्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्यमवैष्णवं॥२६॥ एष देवो धर्मो धन्यानां धन्यकृद्धन्यभावन
देवर्षिसदैत्येषु नास्ति धन्यतरोऽच्युत॥२७॥ आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा॥ गगनं भूर्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च॥
२८॥ एष धाता विधाता च संहर्ता काल एव च॥ सत्यं धर्मस्तपश्चैव ब्रह्मा चैव पितामहः॥२९॥ जगत्सर्वं देवेश — नमस्कुरु भारत॥
अनंतश्चैव नागानां रुद्राणां शंकरः स्मृतः॥३०॥ जंगमाजंगमं चेदं जगन्नारायणोद्भवं॥ एतस्माज्जगत्सर्वं प्रसूयते जनार्दनः॥
३१॥ पूज्यश्च सततं सर्वैर्देवैरेष सनातनः॥ इत्युक्तं बाणयुद्धं ते माहात्म्यं केशवस्य च॥३२॥ वंशप्रतिष्ठामतुलां श्रवणाद्देव लप्स
से॥ ये चेदं धारयिष्यंति बाणयुद्धमनुत्तमं॥ ३३॥

राम·
४२७

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

नाग्रमायि हरिवंशे प्रसंगसंगत्याश्चर्यपर्वनिर्णायकथनं॥ इति पंचाशीत्यधिकशततमः॥ षडशीतिविमिश्रेऽथ शततेऽध्याये महाश्रुते वंशमा
हमुनिः प्रश्नात्सौतिकृतश्रवाः पुनः शौकप्रश्नमाह॥ जनमेजयस्येति॥ जनमेजयपुरस्कारेण कथा चतद्भ्रशप्रश्नः॥ सौतिरुवाच॥ मा

केशवस्य च माहात्म्यं नाधर्मस्तान्भजिष्यति॥ एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता॥ पृच्छतः तात यत्तेऽस्मिन्निवृत्ते जनमेजयः॥
आश्चर्यपर्वमखिलं यो हि वै धारयेन्नृप॥३५॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥ कल्यमुत्थाय यो नित्यं कीर्तयेत्सुसमाहि
तः॥३६॥ न तस्य दुर्लभं किंचिदिह लोके परत्र च॥ ब्राह्मणः सर्ववेदाढ्यः क्षत्रियो विजयी भवेत्॥३७॥ वैश्यो धनसमृद्धः स्यात् शूद्रो गच्छेत् सु
सद्गतिं॥ नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुर्लभेत सः॥३८॥ सौतिरुवाच॥ इति परीक्षितो राजा वैशंपायनभाषितं॥ श्रुत्वा पौरवम
नानूरूपं हरिवंशं द्विजर्षभ॥३९॥ एवं शौनक संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च॥ प्रोक्ता वै सर्ववंशास्ते किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥४०॥ इ
ति हरिवंशे आश्चर्यपर्वणि बाणयुद्धसमाप्तं॥ शौनक उ॰॥ जनमेजयस्य के पुत्राः पश्चात्ते जाता महर्षयः॥ कस्मिन्प्रतिष्ठितो वं
शः पांडवानां महात्मनां॥१॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे॥ तन्नः कथय नः सर्वं वेत्थ्यद्वं तत्परं स्फुटं॥२॥ सौतिरुवाच॥
परीक्षितस्य काशायां द्वे पुत्रौ संबभूवतुः॥ चंद्रापीडश्च नृपतिः सूर्यापीडश्च मोक्षवित्॥३॥ चंद्रापीडस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां
जनमेजय इत्येवं ख्यातं भुवि परिश्रुतं॥४॥ ते पांडवेष्टस्तु राजासीत्पुरे वारणसाह्वये॥ सत्यकर्णो महाबाहुर्यज्वा विपुलदक्षिण
परीक्षितस्येति॥ काश्यायां काशिराजसुतायां॥ ॥५॥

हरि॰
४१८

वपुष्टमायांश्चविष्टायाः कस्मचिद्ब्राह्मणः पत्न्या।। वेमकाश्चो जायां वेमकनाम्नाकस्यचित् क्षत्रियगृहे वेमकयोगाद्वेमकाव्यः स्तस्य

स्यकराल्लिदायादः श्वेतकर्णप्रितापवान्।। अपुत्रसतुधर्मात्माप्रविवेशतपोधनं।।६।। तस्माद्वनगताग र्भयादवाप्तस्यपद्यतः।। सु
वाराद्दितासुलुमालिनीद्याष्टमालिनी।।७।। सतुजन्मनिगर्भस्यश्वेतकर्णःप्रजेश्वरः।। अन्वगच्छत्पूर्वेमहाप्रस्थानमच्युत।।८
साहृष्ट्वासंप्रयातंतेमालिनीपृष्ठतोन्वगात्।। पथिसासुषुवेसुन्तुवनेवाजीवलोचनं।। कुमारंतंपरित्यज्यनन्नरिंवान्वगच्छतः।।
पतिव्रतामहाभागाद्रौपदीवपुरापतीन्।।१०।। सुकुमाराकुमारोसोगिरिकुंजेन्दरोदह।। पुष्यर्यतस्यमेघास्तुप्रादुरासन्महात्मनः
११।। अविष्टायासुपुत्रौद्वौपिप्पलादिश्चकौशिकः।। दृष्ट्वाकृपान्वितौगृह्यतौप्रक्षालयतांजलैः।।१२।। निघृष्टौतस्यतौपार्श्वौशिलायां
रुधिरस्रवौ।। अजश्यामौतौयावेतुबुभावपिसमाहितौ।।१३।। तथैवचसमाहृत्यावजयाश्वतिनोभवत्।। ततोजपार्श्व इ
तिचकाचक्रातेतस्यनामहा।।१४।। सतुमेवकशाजायांद्विजास्यमभिवर्तत।। वेमकस्यतुभार्यातिमहद्द्भुतकारणात्।।१५।।
वेमकाः सतुपुत्रौद्वौब्राह्मणौसविवोचतौ।। तेषांपुत्राश्चपौत्राश्चयुगपतुत्र्यजीविन।।१६।। सएषपौरवोवंशःपांडवानांप्रति
ष्ठितः।। स्रोकोपिचाचगीतोयंनाकृष्णेनयथातिना।। जरासंक्रमणेपूर्वंमृत्रांपातेनधीमता।। अवेक्ष्यार्कपदासून्मिर्जवेदपि
नसंशयः।।१८।। तंपौरैवानतुमव्रतोजविष्यतिकदाचन।। ।। इतिहरिवंशेभविष्येपरिक्षितवंशानुकीर्तनं।।

शालायोवाश्चजनश्चमोचनः।। कन्मपाश्वछागंतनुत्स्ये।। इत्यधिषडधिकशततमः।।

रम॰
४१८

ससाशिस्यधिकेध्यायेशतेपरिक्षतस्यहि।। अश्वमेधोद्यमेजातेव्याससमागमउच्यते।। भारतश्रवणानंतरंजनमेजयः।। पश्चात्किंह
शौनकउ॰।। उक्तोयंहरिवंशस्तेपर्वाणिनिखिलानिच।। यथापुरोक्तानितयाव्यासशिष्येणधीमता।।१।। तत्कथ्यमानममितमिति
हाससमन्वितः।। प्रीणात्यस्मानमृतवत्सर्वपापविनाशनं।।२।। सुखश्रव्यतयासोतेमनोन्हादयतिवमेः।। जनमेजयस्तुनृपतिः
श्रुत्वाख्यानमनुत्तमं।।३।। सोतेकिमकरोत्यश्वाश्चपसत्राद्नंतरं।।४।। सोतिरुवाच।। जन्मेजयस्तुनृपःश्रुत्वाख्यानमनुत्तमं।।
२ पर्यग्निर्दाम्यासेसर्पसत्राद्नंतरं।।५।। तस्मिन्सत्रेसमाप्तेयराजापारिक्षितस्तथा।। द्रष्टुंसवाजिमेधेनसंभारानुपचक्रमे।।६
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यनाहूतेदमुवाचह।। यक्ष्येहंवाजिमेधेनहयउत्सृज्यतामिति।।७।। ततोयविज्ञायविकार्षितंतदाकृष्ण
महात्मासहसाजगाम।। पारिक्षितंद्रष्टुमदीनसत्वंद्वैपायनःसर्वपरावरज्ञः।।८।। परिक्षितस्तुनृपतिर्दृष्ट्वातमृषमागतं।। अ
र्घपाद्यसतंदत्वापूजयामासशास्त्रतः।।९।। तौचोपविष्टौसर्वज्ञसदस्यास्तत्रपसोनकः।। कथाबहुविधाश्चित्राचक्रातेवेदसंहि
ताश्रया।। ततःकथांतेनृपतिश्चोदयामासतंमुनिं।। पितामहःपांडवानामात्मनःप्रपितामहः।।११।। महाभारतमाख्यानंबहुर्थंश्रुति
विस्तरं।। नैमेषमात्रमिवमेसुखश्रव्यतयागतं।।१२।। विभूतिविस्तरकरंसर्वेषांवैयशस्करं।। त्वयासुविहितंब्रह्मन्शंखवत्
रमिवाहितं।।१३।।
नवानिति।। उक्तानुवादेनात्मनस्तुहरिवंशश्रवणेनाविकरोतिउक्तोयमितिसार्द्धद्वयेन।।

हरि.
४२७

ण्वार्येण पितामहेन युधिष्ठिरेणेतियावत्॥ राजसूयइतिबहुत्वादनुसंपदायेणैवकृत्यादयथाममापितेप्रजानांसंक्षयोयत्॥ ननु
राजसूयस्यफलमेतत्॥ यद्वा राजसूयस्यकर्त्तारस्तेदाशाह्निकंदुःखमपिप्राप्नुवंतित्यन्यत्रयदुक्तंननुराजसूयस्यपुरुषदितेक
प्रवृत्ताविहितस्यफलंकिंचतदानींतद्युद्धपूर्वदुरितस्यैवेत्यवगंतव्यं॥ अथवायराजसूयस्यकर्त्तारस्तेराजमोहादज्ञावाषिंकिमा

तयान्यलिंगमिच्छामिश्रोतुंमेभारतींकथां॥१४॥ अनुमान्यतुसर्वज्ञोऽपृच्छामिभगवन्नहं॥ हेतुकरुणोनामस्यराजसूयोमतोमम॥१५
उत्सहानीयथाध्वंसोराजसमन्यमुपप्लवे॥ राजसूयेतथामन्येयुद्धार्थमुपकल्पितं॥१६॥ राजसूयस्तुसोमेनज्ञायतेपूर्वमाहृत
तस्मांतेसुमहद्युद्धंममवक्तारकामये॥१७॥ आहृतोवरुणेनाथतस्मांतेसुमहाक्रतु॥ देवासुरमनुष्यद्धंसर्वभूतक्षयावहं॥१८
हरिचंद्रस्यराजर्षेःक्रतुमेतमुपाहरत्॥ तत्राप्यद्भुतकंनामयुद्धंक्षत्रियनाशनं॥१९॥ ततोऽनंतरमार्येणपांडवेनाभिदुस्तरः॥
महाभारतसंभारसंभूतस्त्रिदिवक्रतु॥२०॥ तदस्यमूलंयुद्धस्यलोकक्षयकरस्यह॥ राजसूयोमहायज्ञःकिमर्थंननिवारितः॥
२१॥ राजसूयोऽप्यसंहार्यःयज्ञांगेष्वतुरुत्त्वयः॥ मिथ्याप्रणीतेयज्ञांगेप्रजानांसंक्षयोध्रुवः॥२२॥ भवानपिचसर्वेषांपूर्वे
षांतपितामह॥ अतीतानागतज्ञश्चनायश्चादिकरश्चन॥२३॥ तेकथंभवतानैवज्ञाबुद्धिमंतश्रुतानयात्॥

त्वंदुःखमपिप्राप्नुवंति॥ सोमवरुणाद्धरिश्चंद्रयुधिष्ठिराणांतद्दुःखदर्शनादितिभावः॥ कालजलिखिताललाटेईश्वरेणलिखिता
तदुक्तं॥ ललाटेनिलिखितेयन्नुषष्ठीजागरवासरे॥ नहरिःशंकरोब्रह्मामयाकर्त्तुमर्हति॥ तितेनभावेनभविप्रायेणक्रतु॥

राम०
४२७

श्रेष्ठोयंजनमेजयःयेनानुष्ठीयतेतेननततोनेनसांगेनापिमहताभाव्यमितीर्भ्यादेवराज्ञोधर्षयिष्यतिनाशयिष्यति॥ त्वयाहूते
समानेधरिष्यंतिस्वास्पतिद्विजःपत्नीपुनराहूताःपुनःप्रचारउपात्तयज्ञोदेवेष्विति॥ अथेयज्ञोभवदपराधादेवेभूपात्तोदेव

श्चमयाह्यपराधंतेकुतेतारश्चमानकः॥२४॥ व्यासउवाच॥ कालेनविपरीतास्तेतवपूर्वपितामह॥ नभोभविष्यंपृष्टंतिनचापृष्टेब्रवीम्य
हं॥२५॥ सामर्थ्यंचनपश्यामिभविष्यस्यनिवर्त्तने॥ परिहर्तुंनिशक्याहिकालेनविहितागतिः॥२६॥ तथाविदमहंपृष्टवश्यामिगंतुमा
वपित्॥ अतश्चबलवान्कालःश्रुत्वापिनकरिष्यसि॥२७॥ नसांरंभानवारेभाभवस्वाम्यसिपोरुपे॥ लेसाद्विकालक्षिखितासर्वथादुर
तिक्रमः॥२८॥ अश्वमेधःक्रतुःश्रेष्ठःक्षत्रियाणांपरिश्रुतः॥ तेनभावेनतेयज्ञंवासवोधर्षयिष्यति॥२९॥ यदितच्छक्यतेराजन्नपरि
हर्तुंकथंचन॥ दैवंपुरुषकारेणमाजनेथाश्चतंक्रतुं॥३०॥ नचापराधःशक्रस्यनोपाध्यायगणस्यते॥ नचवायजमानस्यकालो
हिरतिक्रम॥३१॥ तस्मात्सेप्याहूतमिदंकालस्यपरमेष्ठिनः॥ यथादृष्टंप्रजासर्गेभिष्यतिदुगक्षये॥३२॥ तथायज्ञफलानांच
विक्रेतारोद्विजातयः॥ तस्मादेयंनिबोधत्वंत्रैलोक्यंसचराचरं॥३३॥ जनमेजयउवाच॥ निहंतावश्वमेधस्यकिंनिमित्तंभविष्यति॥
श्रुतापरिहरिष्यामिभगवन्सदिमनसे॥३४॥ व्यासउवाच॥ निमित्तंभवितातत्रब्रह्मकोपकृतप्रभो॥ यत्नयाःपरिहर्तुंतमित्येतद्द्र
मस्तुते॥३५॥

नाशंतीतेब्राह्मणोयूपपत्रपंतेब्राह्मणोकर्त्तनमः तत्रोपपत्तिमाह॥ तेनसामाहूतमिति॥

हरि· ४२०

तेजसा ब्रह्मशापेनाभ्याहतं तेजोयत्नेतुः स्तरं तेजस्तं ब्राह्मणेषेवावतिष्ठते॥ यत्न सतोयं कर्तृ ब्राह्मणैरेवाग्नेप्रवर्तनीयइत्याशयतेजसादि
रुपयिउद्दिष्टो स्तमितो दिते कस्मादुक्तु ब्राह्मणास्तेदं ते कलियुगांनेतत्कुलीनस्तस्यैवाश्वमेधः कुलेजातः श्वेतं ग्रहंश्युक्के श्वेतकवदान

तथाहृतु क्रतुं श्वैवंवाजिमेधं परंतप॥ क्षत्रिया नाहरिष्यंति यावद्भूमिवरिष्यसि॥३६॥ जनमेजय उ०॥ निवृत्तावश्वमेधस्य ब्रह्म
णपाग्नितेजसः॥ अहंनिमितमिति मे मयं व्रीडा प्रजायते॥३७॥ कथं यक्रोन्मयिदुष्मेन सुकृतिमद्विधो जनः॥ लोकानुसहतेगंतु
सस्वपाशाहवद्दिन॥३८॥ यथाद्यनागतमिदं दृष्टमेत्र प्रमाणशने॥ यद्यस्ति पुनरावृत्तिर्यज्ञस्यास्याशायस्वमां॥३९॥ व्यास उवाच
उपात्रयत्तोदेवेषु ब्राह्मणेषु निवृत्तनृपति॥ तेजसाम्याहतं तेजस्ते जषेषावतिष्ठति॥४०॥ उद्दिष्टो न विनाकश्चिद्वपे नानोकश्यपो द्वि
जः॥ अश्वमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति॥४१॥ तद्युगे तत्कुलीनश्च राजसूयमपिक्रतु॥ आहरिष्यति राजेंद्र श्वेतं ग्रहमिवांतकं॥
४२॥ यथाबलं मनुष्याणां कर्तृणां दास्यते फलं॥ युगांतद्वारमृषिभिः संवृत्तं विचरिष्यति॥४३॥ तदा प्रभृति ह्यस्ते तनृणां प्राणापुराकृति
न निवृत्तिष्यते लोकेवृत्तां तावृत्तं ते षिद॥४४॥ नरैसुसौम ह्यदर्केषु स्तरोद्गमनवमूलवान्॥ चातुराश्रम्यशिथिलो धर्मश्च प्रचरिष्य
तिं॥४५॥

राम· ४२०

प्रमादं तकोनद्धंवेतकुंकंकाकाशास्वेदं युगांतद्वारे कलेरंतः ऋषिभिः संवृतं माश्वत्ने विचरिष्यति उपरेष्टमभावाद्वर्तस्तथास्त्वास्य
तीत्यर्थः वृत्तांतावर्तनेषु आचारकरणेषु महोदर्के महत्तोत्तरकालेनानाविनाफलेन युक्तः॥

सप्ताशीत्यधिकशततमः॥ अष्टाशीत्यधिके ध्याये शते पृष्टोथ सत्तमः॥ आसेोक्तं सन्निमित्तंहि युगांते प्राह सूतजः॥ पूर्वेध्यायेंते अम्याधर्मं
चरिष्यंति युगांते जनमेजय इत्युक्तं॥ तत्सुताजनमेजयोयुगांतमेवाभिनयतीत्याह॥ आसन्नमिति॥ कालं संपन्नमिति शेषः युगांते कलि
युगस्यांतकर्थं भूतेद्वारपर्यंते॥ द्वारांतद्वापरे द्वापरमवधिवक्त्वापरिकुर्वतीनावेनातः शेषो पतिकवेयस्मिन्सतथातं॥ दृष्टेआसक्ता

तद्राजत्येन तपसासिद्धं पश्यंतिमानवा॥ धर्माधर्मं चरिष्यंति युगांते जनमेजयः॥४६॥ इतिश्रीहरिवंशे भविष्ये॥ जनमेजय उ०॥
आसन्नविप्रकृष्टं वापदिकालेन वियद्दे॥ तदाप्यपरविध्वंसा युगांतं संहृत्याम्यहं॥१॥ प्रामावयं तु तत्काल मनयाधर्म वृत्तया॥
आदास्यामपरंधर्मं सुसंमज्ञेनकर्मणा॥२॥ शौनक उ०॥ प्रजासमुद्वेगकरं युगांते समुपस्थितं॥ प्रणष्टधर्मंधर्मज्ञ निमित्तैर्वक्तु
मर्हसि॥३॥ सौतिरुवाच॥ एष्टएवं भविष्यस्य गतिंतत्ते नचिंतयन्॥ युगांते सर्वभूतानां भगवानब्रवीत्तदा॥४॥ व्यास उवाच॥ अ
रक्षितारो हर्तारो बलिभागस्य पार्थिव॥ युगांते प्रभविष्यंति स्वरक्षणपरायणाः॥५॥ अक्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः॥
शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः भविष्यंति युगक्षये॥६॥ शूद्रा धर्मं चरिष्यंति युगांते जनमेजयः॥ कांडस्पृष्टाः श्रोत्रियाश्च निष्क्रियाणि हविष्ययः
॥७॥ एकपंक्त्यामशिष्यंति युगांते जनमेजयः॥ शिष्यवं तोनृतपरा नरामद्यामिषप्रियाः॥८॥ मित्रभार्यां भजिष्यंति युगांते जनमेज
यः॥ राजवृत्तेस्थिताश्चौरा राजानश्चौरजीविनः॥९॥

तेतिशेषः कांडस्पृष्टाः कांडपद्धनमाचारं कुर्वाणाः सत्वरकार्यनिया॥ एक
पंक्त्याश्चेतराजमहत्स्वेवपरस्परंस्पृष्टा एकान्नपाकंक्तौ भोक्ष्यंतिं॥ प्रयास्यंति मैथुनार्थं जार्यं प्रजामाचरिष्यंतइति वा॥

अदृशूला इति॥ शूलशब्दोऽत्र प्रकारे अदृप्रकारवान् देशः तत्प्रधाना देशा जनपदा अत्र लोकाः अदृः प्रकारस्तेनोदुर्गाः शूलाः प्रधाना येषां ते जनपदा लोकास्तथेति विग्रहः राज्ञः पालकत्वाभावान्न रक्षणपरा भविष्यंतीत्यर्थः॥ शिवदेवालय एव शूलः प्रधानताभावेषु चतुष्पथेषु॥ ते शिवशूलाश्चतुष्पथाः नान्यः कश्चिदिति केशा एव शूलाः प्रधाना रूपलावण्यादौ यासां ताः प्रमदाः स्त्रियस्तथा॥ अन्ये शूलपदं विक्र-

त्यार्थनिर्दिष्टमुशो भविष्यंति कलौ युगे॥ धनानि श्लाघनीयानि सतां वृत्तिमनूदितं॥१०॥ अकुत्सना च पतिते भविष्यति युगक्षये॥ प्रणष्टचेतना मर्त्या मुक्तकेशा विचूलिनः॥११॥ ऊनषोडशवर्षाश्च प्रजास्यंति नरा सदा॥ अदृशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथ॥१२॥ प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यंति युगक्षये॥ सर्वे ब्रह्म वदिष्यंति सर्वे वाजसनेयिनः॥१३॥ शूद्रा भोवादिनश्चैव भविष्यंति युगक्षये॥ शुक्लदंताजिताक्षाश्च मुंडाः काषायवाससः॥१४॥ शूद्रा धर्मं चरिष्यंति शाक्यबुद्धोपजीविनः॥ आपदं प्रचुरत्वं च गवां चैव परिक्षयः॥१५॥ स्वादूनां विनिवृत्तिश्च विद्यादंतगते युगे॥ अंत्या मध्ये निवत्स्यंति मध्याश्चांत्या च शायिनः॥१६॥ यथा निम्नं प्रजाः सर्वा गमिष्यंति युगक्षये॥ तथा विहायनादस्मात् पापल्वलकर्षकाः॥१७॥

पाषंडं वदंति॥ तद्भद्रः सिद्धांतमांसं वा तद्विक्रयिणो जनपदः शिवो वेदस्तद्विक्रयिणश्चतुष्पथाः चतुराश्रमगामिन्यः प्रमदा इति॥ पद्म केय प्रसुखेदुः खंतस्येशनादीशाः कामान् भोगो वा तद्विक्रयिणः कामवृत्तिनिमित्तेन व्यभिचारेण धनार्जनपरा भविष्यंतीत्यर्थः

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

शूद्रा भोवादिनश्चेति॥ श्रेष्ठं प्रति किल ब्रह्मचारिणोऽभिवादने गुरवश्च शिष्या अभ्युच्चरणे शूद्रास्त्वामि शब्दात्प्रयोगे भोःशब्दं पूर्वं सत एव कलियुगस्तु भोवादिनः संवादे विप्रादीनामिति विपर्ययः शाक्यं बुद्धोपजीविनः इति शाक्याः स्वेच्छानां दितोयो बुद्धिस्तद्धर्मोपदेशकतया तदुपजीविनः स्वेच्छारूपाः शूद्राः अपीत्यर्थः॥ द्विहायना द्विहायनेव वर्षे जाते येषां ते वत्सेनोदस्योऽभविष्यति पापल्वलकर्षकाः अस्मोरकृतात्

चित्रवर्षिपर्जन्यो युगे क्षीणे भविष्यति॥ सर्वे चौरकुले जाताश्चौरयंते परस्परं॥१८॥ स्वल्पेनापि भविष्यंति यत्किंचित्प्राप्य दुर्गता॥ नैते धर्मं चरिष्यंति मानवा निर्गते युगे॥१९॥ तुषार्कबहुला भूमिः पंथानस्तस्कराहृताः॥ सर्वे वाणिजकाश्चैव भविष्यंति कलौ युगे॥२०॥ पितृदत्तानि देयानि विभजंते सुतास्तदा॥ हरणे यत्नवंतोऽपि लोभानृतविरोधिनः॥२१॥ सौकुमार्ये तथा रूपे रत्ने चोपक्षयं गते॥ भविष्यंति युगांते च नार्यः केशैरलंकृताः॥२२॥ निर्विहारस्य भीतस्य गृहस्थस्य भविष्यति॥ युगांते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा रतिः॥२३॥ कुशीलानार्यभूयिष्ठं वृथारूपसमावृतं॥ पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं तद्युगांतस्य लक्षणं॥२४॥ बहुयाचनको लोको न दास्यंति परस्परं॥ अविचार्य ग्रहीष्यंति दानं वर्णांतरं तथा॥२५॥

तुषार्केति तुषः शूष्पतस्य तुषार्केण श्वोविटा सेर्जांगले भूमिप्ररोहानगतात्
ब्राह्मणा वतुष्पदा न तस्य काध्यापकत्वं वेदाध्यापनफलविक्रयणं करिष्यतीत्यर्थः॥ केशानामेव तु प्राधान्येदुपजीविनामेवोपांतर्येवान्येतास्त्वृशः सर्वविप्राद्याः पितृदत्ता गिरा न दत्तानि॥ ईहयावेष्टया कथं कृता मुनिवेश्मरक्षया वामनोरथमात्रेणेत्यर्थः

सर्वे पूर्वधर्मपराः समयानां नानासनंउपरोत्स्यंतिगृहेवेधकृतांधारयिष्यंति अशास्त्राविदुषामितिश्रशास्त्रज्ञानामपेजाउत्पाद्यपिप्रस
स्यमन्यदपिकलियुगे संजोगायैवमेतद्धर्मणांवमिथ्याशास्त्रार्थाएवप्रवक्तारोजनमन्नविष्यंति॥ अशास्त्रविहितेनिचपापःकुंडीवृषाः

राजचौराग्निदंडाद्येर्जिनक्षयमुपेष्यति॥ सस्यनिष्पत्तिरफलातरुणावृद्धशालिनः॥२६॥ इद्रयासुखितोलोकाज्ञविष्यंतियुगक्षये
वर्षासुवातापरुषाःनीचाश्चार्करकर्विणः॥२७॥ संदिग्धपरलोकस्यन्नविष्यतियुगक्षये॥ वैश्यवाराश्वराजन्योधनधान्योपजीवि
नः॥ युगपक्रमणेसर्वेज्ञविष्यंतिद्विजातयः॥ अप्रवृत्ताःप्रपत्स्यंतेसमयाःश्रपथास्तथा॥२८॥ ऋणंसविनयन्नंशायुगेत्तारोज्ञविष्य
ति॥ ज्ञविष्यस्यफलोहर्षःक्रोधश्चसफलोन्नृणां॥३०॥ अजाश्चैवपरोत्स्यंतिपयसोर्थेयुगक्षये॥ अशास्त्रविहितंप्रज्ञाएवमेवज्ञ
विष्यति॥३१॥ अप्रमाणंकरिष्यंतिनीतिंपंडितमानिनः॥शास्त्रोक्तस्याप्रवक्तारोज्ञविष्यंतियुगक्षये॥३२॥ सर्वःसर्वंविजानाना
तिवृद्धाननुपसेव्यच॥ नकश्चिदकविर्नामियुगांतेपर्युपस्थिते॥३३॥ कुंडीवृषास्ते कृतिकाःसुरापाब्रह्मवादिनः॥ अश्वमेधेनय
क्ष्येयुगांतेजनमेजयः॥३४॥

कुंडीकमंडलुवृषोधर्मयेषांतेतथाएहितकमंडलुइवदस्यर्षः॥ कमंडलुधारणेनैवधार्मिकाज्ञविष्यंतीतितात्पर्यंकुंडीकमंडलु
धर्मेयेषांतेलोपसंजोगवास्यजिरश्मीश्रुतेषुमानितिमदिनीकरःएकरंडाइति॥ एकरंडास्यचरणाश्वगवेधुकारणधान्यमणिप्र
स्मतदस्य॥

पित्स्यतिनियोक्ष्यंतिएवंकुर्विंत्यादोनियोक्ष्यतिवियोनिषुअजात्यादिषुक्लेस्वयुपोनितिरिक्तस्थानेषुचवत्स्यंतिसंजोगाप्यगमिष्यंतीतिर
संतीतिदृश्यतेप्रयोऽस्यनिरश्रमितिशेषः॥ उत्कलदेशाद्धेौचतयादर्शनात्॥ अकृताग्याणिदेवतोपिच तिथिस्रोअदत्ताअन्यस्याप्रमु

श्रयान्यास्यालयिष्यंतितयाचान्तन्नस्त्रिणः॥आयणाधनत्तत्रणत्रयुगांतेसमुपस्थिते॥३५॥ लोःशान्तमनिधनस्यंतिनकश्चिस्त्रपरिष्यति
एकशंतास्तयानार्योगवेधुकपिनुःदकाः॥३६॥नक्षत्राणिवियोगानिविपरीतादिशस्तथा॥ संध्यारागोयदिग्दाहोज्ञविष्यत्यपरेयुगे॥
पितृपुत्रानियोक्ष्यंतिवधूःश्वशुरकर्मसु॥ वाक्कशरैस्तर्जयिष्यंतिगुरून्शिष्यास्तथैवच॥३८॥ वियोनिषुचरस्यंतिप्रमदाश्चनरास्तथा
सुखेषुचप्रयोक्ष्यंतिप्रमत्ताश्चनरास्तदा॥३९॥ अकृताग्याणिभोक्ष्यंतिनराश्चैवाग्निहोत्रिणः॥ भिक्षांबलिमदत्त्वाचभोक्ष्यंतिपुरुषाःस्वयं
३०॥ पतिन्सुप्तानवंचयित्वागमिष्यंतिस्त्रियोन्यतः॥ पुरुषाश्चप्रसुप्तासुनार्यासुचपरस्त्रियं॥३१॥ नाव्याधितोनाप्यरुजोजनःसर्वोभि
सूयकः॥ नकृतेप्रतिकर्ताचकोलेक्षीणोज्ञविष्यति॥ ३२॥ इतिखिलेषुहरिवंशेज्ञविष्ये॥ जनमेजयउ॥ एवंविलुलितेलोकेमनु
ष्याकेनपालिताः॥ निवत्स्यंतिकिमाचाराःकिमाहारविहारिणः॥१॥ किंकर्माणःकिमीहंतःकिंप्रमाणाःकिमायुषः॥ कांचकाष्टांसमा
साद्यप्रपत्स्यंतिकृतेयुगं॥२॥
पत्स्युंजतइति॥ ॥इतिश्रष्टाशीत्यधिकशततमः॥नवाशीत्यधिकेध्यायेशतेलक्षणपूर्वकं॥पु
गांतधर्मकाश्मेनमुनिर्व्यासोन्यवर्णयत्॥ प्रश्नमाह॥ एवमितिद्वयेनविलुलितेउत्पर्गेज्ञाताः॥

टी.
४२३

किमाहारविहारिणः इति प्रश्नद्वयं किंकर्माणः किमद्वतं वेदिकलौकिकभेदेन मिलितान नव प्रश्नाः उक्तानुवादेनाष्टमनवमयोः प्रश्नयोरुत्तरमाह॥ अतइति त्रयेण। धर्मस्य परां काष्ठां परमं हृपं चात्मसंबोधः स्वभावः पंचमस्योत्तरमाह। उद्देशत इति। अत्तरपं च के धिके नाथे केचिद्वपु संदिग्धा। अन्यथा चेष्टिष्यते इति षष्ठस्योत्तरमाह॥ विमर्षिणीजाइत्यर्द्धेन सप्तमस्योत्तरमाह। प्रत्यक्षमिति सार्द्धेन प्रत्यक्षमानमिति कारणाद् बौद्धाः प्रमाणमेकं प्रत्यक्षमेव प्रमाणमिति वाचकाः चार्वाका इति प्रत्यक्षानुमाहनशब्दानि प्रमाणानीति ति केचन नैयिका

व्यास उवाच॥ अतऊर्द्ध्वं श्रुते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्ततः॥ शीलसंभ्रमसंपन्ना सायं प्राप्तं तत्क्षसमायुषः॥३॥ आयुर्हानिबलहानावलहानविवर्णतो॥ वैवर्ण्याद्व्याधिसंपीडा निर्वेदं व्याधिपीडनात्॥४॥ निर्वेदादात्मसंबोधः संबोधाद्धर्मशीलता॥ एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपत्स्यंति कृतयुगं॥ उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मध्यस्थतां गताः॥ विमर्षिणा जाः केचित्तु हेतुवादकुतोहलाः॥६॥ प्रत्यक्षमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चयं॥ प्रमाणेकं करिष्यंति नेति पंडितमानिनः॥७॥ अप्रमाणं करिष्यंति वेदोक्तमपरे जनाः॥ तदा मुखवगाश्चेव भविष्यंति स्वियोपरः॥ नानास्तिका परमश्चापि केचिद्धर्मविलोपकाः॥ भविष्यंति नरा मंदा मूढाः पंडितमानिनः॥९॥
म

अर्थापत्त्यभावसहितानेतानीति प्राभाकराः अर्थापत्त्यभावसहितानेतानीति भाट्टवेदांतिनः संभवैतिह्यसहितानीति पौराणिका इति मतं तावत्कथं॥ प्रत्यक्षमेकं चार्वाकाः कणादसुगतौ पुनः अनुमानं च तच्चापि सांख्याः शब्दं च ते अपि॥ न्यायैकदेशिनोऽप्येवमुपमानं च केचन। अर्थापत्त्या सहैतानि चत्वार्याह प्रभाकरः अभावसहितान्येतानि भाट्टा वेदांतिनस्तथा संभवैतिह्ययुक्तानि तानि पौराणिका विदुः। यदा प्रत्यक्षमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चिताः
राम०
४२३

कृतनिश्चयाः संतः प्रमाणैकं इदं प्रमाणद्वयमेव केवलं प्रमाणांतरं नेति अपरे जनः वैशेषिसुगतादयो वेदोक्तमप्रमाणं करिष्यंतीति। कीदृशास्ते नेति पंडितमानिनः परस्परं तदुक्तं भवति॥ अस्मदुक्तमेव सत्यं वयमेव पंडिता इति गर्वितास्तद्ध्यर्थः॥ अपरे जनाः कपालिकामाछिधारिरामजननप्रभृतयः शेषपुरस्कृता अधनुके मोयेस्ते पुरस्कृतास्ते सन्मार्गे इमाः कषायस्य चिंतनयस्य निरूपस्कृताः॥

तदा त्वमात्रश्रद्धेयाः शास्त्रज्ञानविकुलिनः॥ दांभिकास्ते भविष्यंति वादशीलकुतूहलाः॥१०॥ तदा विचलिते धर्मे जनाः शेषपुरस्कृताः॥ शुभान्येवाचरिष्यंति दानसत्यसमन्विताः॥११॥ सर्वभक्षोऽयसंगुप्तो निर्गुणो निरपत्रपः॥ भविष्यंति तदा लोकास्तत्कषायस्य लक्षणं॥ विप्राणां शाश्वतीं वृत्तिं यदा वर्णविरोजनः॥ अभिपद्यति वृत्यर्थं तत्कषायस्य लक्षणं॥१४॥ विप्राणां शाश्वतीं वृत्तिं यदा वर्णविरोजनः कषायोपप्लवे काले ज्ञानविद्याप्रणाशने॥१७॥ सिद्धिमल्पेन कालेन यास्यंति निरुपस्कृताः॥ महायुद्धं महावातं महावर्षं महाभयं॥१५॥ भविष्यति युगे क्षीणे तत्कषायस्य लक्षणं॥ विप्ररूपाणि रक्षांसि राजानः कर्मवेदिनः॥१६॥ पृथिवीमुपभोक्ष्यंति युगांते समुपस्थिते॥ निःस्वाध्यायवषट्कारा अमेध्याश्चाभिमानिनः॥१७॥ क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण अमेध्याश्चाभिमानिनः॥ क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्वभक्ष्या वृथाजताः॥ मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः॥ व्यवहारोपवृत्ताश्च च्युताधर्माश्च शाश्वतः॥१९॥

आविलकर्मणिः तृतीयचतुर्थे उत्तरमाह॥ विप्ररूपाणीत्यादिना कर्मवेदिनः कर्मलोकसेवादिना जानंतीति उपकर्ममोभिजन॥ स्वगृहे स्थितस्य गृहस्थस्य वा चारेण ज्ञास्यंतीति येभ्यः इति कर्मवेदिनः कर्णवेदिन इति कश्चिद्भावः॥

सोपधाःसोपधिमयः॥करंडःशुष्कगोमयः॥व्यंतरेवर्णसंकरइतिपितृत्यादि॥निंदंतिश्राद्धार्थंपुनरभिधानेयुगसंहारः॥

हर्त्तारःपररत्नानांपरदारप्रधर्षकाः॥कामात्मानोदुरात्मानःसोपधाःप्रियसाहसाः॥२०॥तेषुप्रभवमानेषुतुल्यशीलेषुसर्वतः॥अभा
विनोभविष्यंतिमुनयोबहुरूपिणः॥२१॥उत्पन्नायेकृतयुगेप्रधानपुरुषाश्रयाः॥कथायोगेनतान्सर्वान्पूजयिष्यंतिमानवाः॥२२॥स
स्यचोराभविष्यंतितथाचैलापहारिणः॥भक्ष्यभोज्यहराश्चैवकरंडानांचहारिणः॥२३॥चोराश्चोरस्यहर्तारोहंतुर्हंताभविष्यति॥चोर
चोरैर्हतेचापिकृतेक्षेमंभविष्यति॥२४॥निःसारेक्षुभितेलोकेनिष्क्रियेचांतरास्थिते॥नराश्रयिष्यंतिवनंकरभारप्रपीडिताः॥२५॥
पितृनाज्ञापयिष्यंतिपुत्राःकर्मणिसर्वशः॥स्नुषाःश्वश्रूस्तथाश्चैवयुगांतेपर्युपस्थिते॥२६॥वाक्शरैर्भर्त्सयिष्यंतिगुरूञ्छिष्यसमंत
तः॥यत्नकर्मणिपुरतेरत्नांसिश्वापदानिच॥२७॥कीटमूषिकसर्पाश्चधर्षयिष्यंतिमानवान्॥क्षेमंसुभिक्षमारोग्यंसामर्थ्यंच
विबंधुभिः॥२८॥उद्देशतोनरश्रेष्ठभविष्यतियुगक्षये॥स्वयंपालाःस्वयंचोरायुगसंहारसंवृता॥२९॥मंडलैःप्रचरिष्यंतिदेशेदेशेपृ
थक्पृथक्॥देशेष्वपरिशिष्टानिनिःसारासद्बंधुभिः॥३०॥नराःसर्वेभविष्यंतितदाकालप्रतिष्ठिताः॥तदास्कंधेसमादायकु
मारान्विद्रुतोभयात्॥३१॥कौशिकींप्रतरिष्यंतिनराःक्षुद्भयपीडिताः॥अंगान्वंगान्कलिंगांश्चकाश्मीरानथमेकलान्॥३२॥ऋ
षिकांतगिरिद्रोणीःसंश्रयिष्यंतिमानवाः॥कृत्स्नंचहिमवत्पार्श्वंकूलंचलवणांभसः॥३३॥अरण्येषुचवत्स्यंतिनराम्लेच्छगणैःस
ह॥

शकटादियोजनःदेशांतरगमनायमंडलाश्चोरादिनायावाता॥तनुरुहैर्यथाजातैरित्यनेनरोमसंस्थानेनहीनाःप्रसवद्रवमन्नवत्रोम
वद्जाश्चापिनभविष्यतिदर्शितं॥रजसारजोगुणेनाकारणवतिति॥कालेनावधर्माधर्मचरणोपाधिनाकृतःकलियुगादिभेदः॥ अर्थ

नैवस्नान्यानवाखूस्नान्भविष्यंतिवसुंधरा॥३४॥गोभारश्चाप्यगोभारैःभविष्यंतिशासिनः॥मृगैर्मत्स्यैर्विहंगैश्चश्वापदैःसर्पकीटकैः॥
३५॥मधुशाकफलैर्मूलैर्वर्तयिष्यंतिमानवाः॥चीरंपत्रंचवल्कलंवल्कजान्यजिनानिच॥३६॥स्वयंकृतानिधारयिष्यंतियथामुनिजनास्तथा॥
बीजानामाहर्तिनिम्नेषीदंतःकाष्ठशंकुभिः॥३७॥अजैडकंखरोष्ट्रंचपालयिष्यंतियत्नतः॥नदीस्रोतांसिरोत्स्यंतितोयार्थंकूलमाश्रिताः॥
३८॥पक्वान्यव्यवहारेणविपणंतपरस्परं॥तनुरुहैर्यथाजातैःसमूलांतरसंनिभैः॥३९॥बहुपत्याःप्रजाहीनाःकुलनक्षत्रवर्जिताः॥ए
वंभविष्यंतितदामनुष्याःकालकारिता॥४०॥हीनाद्हीनंतदाधर्मंप्रजासमनुवर्त्स्यति॥आयुस्तत्रचमर्त्यानांपरंत्रिंशद्भविष्यति॥४१॥
दुर्बलाविषयग्लानाजरसासमभिप्लुताः॥भविष्यंतितदातेषांरोगेरिंद्रियसंक्षयः॥४२॥आयुष्प्रक्षयसंरोधाद्हिंसाचनभविष्यति॥सा
धुनोदर्शनेरताः॥४३॥सत्यंचप्रतिपत्स्यंतिव्यवहारोपसंक्षयः॥भविष्यंतिचकामानामलाभाद्धर्मशीलिनः॥४४॥करिष्यंतिचसंक्षे
पंस्वपक्षक्षयपीडिताः॥एवंशुश्रूषवोदानेसत्येप्राणाभिरक्षणे॥४५॥चतुष्पात्प्रवृत्तश्चधर्मःश्रेयोभविष्यति॥तेषांजल्पार्यमानानां
गुणेषुपरिवर्तिनां॥४६॥स्वादुकिंतितिविज्ञायधर्मएववदिष्यति॥यथाहानिक्रमप्राप्तितथावृद्धिक्रमागता॥४७॥

वादेतिएतदर्थस्यप्रयोजनस्यचतुर्वर्गस्यवादाणवमुपदेशकं व॥

ब्रह्मवेदः कथं नूनमस्यार्थस्य वेदार्थ इति यं विद्वांसः स्मरंति मुक्तिमपि चरितं धार्यंते लोके किमिव दायाद मिदं वरलोपात्स्विद्धनादिकं यथा।
यथादानिक्रमप्राप्तितया वृद्धिक्रमागता॥४७॥ प्रगृह्य तेन ततो धर्मे प्रपश्यति कृते युगे॥ साधु वृत्तिकृतयुगे कषाये दानिरुच्यते॥४८॥ ए
कराव तु कालः स्यद्दानव गोधिया शाश्वी॥ छत्रो हि तमसा सोमो यथा कलियुगं तथा॥४९॥ अर्थवादः परं ब्रह्मवेदार्थ इति तं विदुः॥ अ
निर्णिक्तमवज्ञातं दायाद्यमिव धार्यते॥५०॥ इष्टे वादस्तपो नाम तपोहिंस्यावरं कृतः॥ गुणो कर्माभिनिवृत्ते गुणास्तथ्येन कर्मणां॥५१॥
आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी॥ युगे युगे यथाकालमृषिभिस्समुदाहृता॥५२॥ आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी॥ यु
गे युगे यथाकालमृषिभिस्समुदाहृता॥ इह धर्मार्थकामानां देवतानां प्रतिक्रिया॥ आशिष्यस्य शुभां पुण्यास्तथैवायुर्युगे युगे॥५३॥ य
था युगानां परिवर्तनानि चिरप्रवृत्तानि विधिस्वभावात्॥ क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः॥५४॥ इति खिले
षु हरिवंशे भविष्ये॥ सौतिरुवाच॥ इत्येवमाश्वासयतो राजानं जनमेजयः॥ अतीतानागतं वाक्यं कृष्णो परिषदाश्रुते॥१॥ अमृतस्ये
व संवादः प्रसादं च मसौ यथा॥ अतर्प्यत ततश्चेत्रे महर्षेर्वाक्ययोरसः॥२॥ धर्मकामार्थसंयुक्तं करुणां वीरहर्षणं॥ रमणीयं तदाख्या
नं कृत्स्नं परिषदाश्रुतं॥३॥ केचिद्दृष्टिणिमुमुचुश्शुशावाद धुस्तथापरे॥ इति हासेतमृषिणा पाराशर्येणादर्शितं॥४॥

धारयते नो धर्मनिश्चयासावाक्वेवअधर्मचिराणासावादे चिरंकालत्वेन कृतयुगादिस्वबहारश्चिरं नसंतिष्ठत्येकरूपेतये स्वर्ग्यः प्रथमप्र
श्नसोत्तरश्च दृष्टे न वपालितानि वर्तते नितान्तं॥ इति नवासीत्यधिकशततमः॥ नवतधिकसंमिश्रेन्नातेध्याये मनोरमे॥ इदानिप्र
तिरुष्टस्य राज्ञासत्वनमिष्यते॥ पूर्वोक्तिकृषिवाक्य श्रवणानंतरं रज्ञोयदत्तं नदाह इत्येवमिति॥ ७॥

संज्ञमंत्रवहुतं कृतसंस्कारमिति यावत्॥ कृतबंधनमिति वा संविज्ञातेनकेन सद्बायनं ग्रेनेच संज्ञमइति॥ अयमश्वस्तेनुमानं संस्कृतः स्व
संवेधात अतेस्तवं सः अलोत्वं तस्मान्न त्यजेन तत्कर्म तिष्ठि ज्ञेषं च पुर्वेद्दिने राज्ञा कृतवानित्यर्थः॥ अयमेव ब्राह्मणः क्रोधायत्तनि
सदृशःशोस्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदक्षिणं॥ पुनरुत्थाप्य इत्युक्त्वा जगाम भगवानृषिः॥५॥ अनुजग्मुस्तथा सर्वे प्रयांतमृषिसत्तमं॥ लोके
प्रवदतां श्रेष्ठं य विज्ञिष्टास्तपोधना॥६॥ याते भगवति व्यासे तदा महर्षिभिः सह॥ ऋत्विजः पार्थिवाश्चैव प्रतिजग्मुर्यथागतं॥७॥ पन्न
गानां सुघोराणां कृत्वा तं वैरयातनं॥ जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमिवोरगः॥८॥ होत्रामिदं मशिरसंपरित्राय चैतदुक्तं॥ आस्तीको
प्याश्रमपदं जगाम सहसा मुनिः॥९॥ राजापि हास्तिनपुरं जगाम स्वजनावृतः॥ अन्वशासत्व मुदितस्तथा प्रमुदितप्रजः॥१०॥ कस्यचि
त्त्वथ कालस्य राजा प्रजनमेजयः॥ दीक्षितो वाजिमेधेन विधिवद्भूरिदक्षिणः॥११॥ संज्ञमम श्रुतं त्राश्चदेवीका स्वावपुष्टमा॥ संविवेशोप
गम्याथ विधिदृष्टेन कर्मणा॥१२॥ तां तु सर्वानवद्यांगीं चकमे वासवस्तथा॥ संज्ञप्तमश्वमाविश्य तया मिश्री बभूव ह॥१३॥ तस्मिन्विकारे
जनिते विदित्वा ततत्त्वतः॥ अ संज्ञप्तो यमश्वस्य व्यं सेत्स्य अर्युमब्रवीत्॥१४॥ स अर्युस्तान संपन्नस्तदिंद्रस्य विचेष्टितं॥ कथयामास
राजर्षिशिशाय सपुरंदरः॥१५॥ जनमेजय उ०॥ अद्यप्रभृति मे यत्न फलं तपोवारस्त्वत प्रजा॥ फलेन तेन सर्वेण ब्रवीमि श्रुता मिदं॥१६॥
अवबप्रजानां तिद्देवें इमजिर्तें इयमस्थिरं॥ क्षत्रियवाजिमेधेन न यक्ष्यंतीति शौनकः॥१७॥ क्रुत्विजश्चात्र वरीक्रुधः सराजा जनमेजय॥ दोर्ब
ल्यं भवतामद्य परं यं धर्षितक्रतुः॥१८॥ वृत्तो कारणं स राजा पूर्वमिथ पुमाने प्रत्युक्तः इदानुप्रस्याह कृति नइति॥ य

नियतियत निःसारयतः शौटार्य्यमुत्कर्षं निवर्त्तितो ध्वंसितः परपुरुषसंसर्गे विघ्नदूष्या एवेति चेतत्राह ॥ जानीरिति ॥ जानोप्रजादिप

विषयेमेनवस्तव्यंगच्छध्वंसदबांधवे ॥ इत्युक्तास्तत्यजुर्विप्रास्तंनृपंजातमन्यव ॥१९॥ अमर्षदेवज्ञा सब पत्नीं ज्ञाजगतास्त्रियः ॥ राज
परमधर्मज्ञस्तदा सोजनमेजयः ॥२०॥ असंतीं वपुष्टमामेनं नियतियतमेगृहात् ॥ यया मे चरणौ मूर्ध्नि पातितौ रणगुंठितौ ॥२१॥ शौ
दुर्धर्षमेयदाजग्मेयत्रणोमानश्चदुषितः ॥ तचैनंदृष्टमिष्टामिपरिक्लिष्टामिवस्रजं ॥२२॥ नस्वाडुश्वोश्चातितरःसुखंस्वपितिवारह ॥ अ
वास्तेयप्रियंजायांपरेणामृदितामिह ॥२३॥ एवमुक्ते प्रजापेतक्रुद्धंपारिक्षितंनृपं ॥ गंधर्वराजप्रोवाचविश्वावसुरिदंवच ॥२४॥ निय
त्त्रशतयज्ञानांवासवस्तैन्मृष्यतः ॥ नदुष्यतीयपत्नीतेविहितेयंवपुष्टमा ॥२५॥ रंभानामाप्सरं देवीकाशिराजसुतामता ॥ शो
पायोषिद्राराजन्यमेतुतौनुनृपतं ॥२६॥ यज्ञेविवरमासाद्य विघ्नमेंद्रेणते कृतं ॥ यज्ञाद्यसिकुरुश्रेष्ठ समृद्धावासवोपमः ॥२७
बिभेत्यग्निमवाछिन्नस्तवक्रतुफलैर्नृप ॥ तस्मादावर्त्तितश्छिन्नक्रतुरिंद्रेणतेविभो ॥२८॥ मायैषावासवेतेद्रप्रयुक्ता विघ्नमिच्छता
यज्ञेविवरमासाद्यसंज्ञसंविज्ञावाजिनं ॥२९॥ एतमिंद्रेणारं जायांमन्यसोयंवपुष्टमां ॥ अथतेगुरुवज्ञाहास्त्रियज्ञशतयाजिनः
॥३०॥ त्वंशितस्त्वेवविप्राश्चफलादिइसमादिह ॥ तत्रश्चैवसुदुर्धर्षेत्रियतश्चतयाजिनः ॥३१॥ बिबिभेतिहिसदासतोब्राह्मणेभ्यो
पिवासवः ॥ ८

राम्रष्टायथानदुष्यतितथाः संरक्षात्वकामाश्चेतस्त्रियनदुष्यतिजानकीद्रौपद्यादीनांवीराणवरावणा ॥

दुःशासनकीचकादिस्पर्शेदोषानावदर्शनादितिभावः ॥ ॥ इतिनिवत्यधिकशततमः ॥ एकाधिकेनवत्स्र्देशितेध्यायेनिरूप्यते ॥ कोपो

एकेनस्यातदुनयंतीर्गर्न्ज्ञाक्रेणमायया ॥३२॥ सराषसुमहातेजाविजिगीषुपुरंदरः ॥ कथमन्येरनाचीर्णनिमुदारानतिक्रमेत ॥३३॥
यथैवहिपराबुद्धिःपरोधर्मःपरोदयः ॥ यथैव परमैश्वर्य्यंकीर्त्तिर्दारिवाहने ॥३४॥ तथैवतवदुर्धर्षक्रियज्ञशतयाजिनः ॥ मा
वासवंमावगुरुंमात्मानंमावपुष्टमां ॥३५॥ गच्छदोषेणराजेंद्रकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ऐश्वर्येणाश्रमाविज्ञपदेवेंद्रेणासरोषितः ॥३६
अनुकूल्येनदेवस्यवर्त्तितव्यंसुखार्थिना ॥ उत्तरंप्रतिकूलंहिप्रतिस्रोतइवांभसः ॥३७॥ सारत्नमुपनेत्वस्वमपापाविगतज्वर ॥
अपापास्वत्रमानावैज्ञेयेपुरपियोषितः ॥३८॥ अदुष्टाहिस्त्रियोराजन्दिमास्तुमविज्ञेषतः ॥ जानोःप्रजाशिरसावन्देवेदोहोचेतथ
कृति ॥३९॥ देवामष्टाप्यसंरक्षानोपदुष्यंतियोषितः ॥ ग्राह्याजाववियितव्याश्चपूज्याश्चसततंबुधैः ॥४०॥ शीलवतोतमस्कार्यपूजा
श्रियइवस्त्रियः ॥ इतिखिलेषुहरिवंशेजविष्णेविश्वावसुवाक्यं ॥ सौतिरुवाच ॥ एवंसविश्वावसुनानुनीतःप्रसादमागम्यव
पुष्टमाया ॥ चकारमिथ्याव्यतिशंकितायाशांतिंपरांतत्रसधर्मजुष्टां ॥ अममस्य वनिवर्त्यमानसंसमभिजपन् ॥ जनमेज
योपचः स्वंविषयमनुज्ञाशासधर्ममुदितमनारमनवपुष्टमांतां ॥ नहिविरमतिविप्रपूजनान्नचविनिवर्त्ततियज्ञशीजनात्
नविषयपरिरक्षणाच्युतोवानचपरिगर्हितांतांवपुष्टमांच
जावेविमङ्गणायनार्य्यप्रतिप्रसादतःएवंविश्वावसुनोसांतितेराजायचकारतदाह ॥

डाक्टर भाऊदाजी स्मारक संग्रहालय
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

णं ददाति विषयं राज्यं॥ प्रजायति प्रजायंते प्रवर्त्तयिते वै फलं भूतं धर्म्मं॥ एकनवत्यधिकशततमः॥

विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं यदृषिरचिंत्यतया पुरा ब्रवीन्मां॥ इति नरपतिवासवो वदासौ तदनु विचिंत्य बभूव वीतमन्युः॥
इदं महाख्यानमृषेर्महात्मन पठन्नृणां पूज्यतमो भवेन्नरः॥ प्रकृष्टमायुः सबलायशुर्लभेत्तेन भवति फलं च केवलं॥ शतक्रतोः
कल्मषविप्रमोक्षणं पठन्निदं मुच्यति कल्मषात्ततः॥ तथैव कामान्विविधान्समश्नुते समाः समाकामय चिराय नंदति॥ यथा हि पु
ष्पं प्रभवं फलं द्रुमात्कृतः प्रजायेत पुनश्च पादपा॥ तथा महर्षिप्रभवाङ्मागिरा प्रवर्द्धयंते तमृषं प्रवर्त्तिता॥ पुत्रानपुत्रो लभ
ते सुवर्चसः च्युत पुनर्विंदति चात्मनस्थितं॥ व्याधितं चाप्नोति विरं च बंधनं क्रियां च पुण्यं लभते पुण्यान्वितः॥ पतिमपि लभते
वसन्तुकन्या श्रवणामुपेत्य शुभामुनेस्तु वाचः॥ जनयति च सुतान्गुणोरूपेतान् त्रिपुजनमर्हंनवीर्यशालिनः॥ विजयति च सुधी
वह्नत्रवृत्तिर्दनमतुलं लभते हि पक्षपंच विपुलमपिधनं लभेच्च वैरूपः सुगतिमियाच्छ्रवणाच्च शक्रजाति॥ पुराणमेतच्चरि
तं महात्मना मधार्त्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकं॥ विहाय दुःखानि विमुक्तसंशयः सवीतरागो विचरेद्वसुंधरां॥ इत्येतदाख्यान
मुदाहृतं च प्रतिस्मरंतो द्विजमंडलेषु॥ स्वैर्येणधैर्येण पुनः स्मरंतः सुखं भवंतो विचरंतु लोके॥ इति चरितमिदं महात्मा
नामृषिकृतमद्भुतवीर्यकर्मणां॥ कथितमिदं हि समासविस्तरं किमपरि पृच्छसि यद्ब्रवीमि ते॥ इति खिलेषु हरिवंशे भ
विष्यत समाप्तं॥

द्विनवत्यधिकेऽध्याये सञ्जाते पौष्करे शुभे॥ प्रादुर्भावेन पैरणोक्तानव प्रश्ना महाधिया॥ पुष्करप्रादुर्भावकथाबीजभूतं राज्ञः प्रश्नमाह॥ प्र
भावमिति पुष्करे कमले॥ भगवन्नारायणाना विज्ञाते यथा देवादीनामुत्पत्तिस्तथा मुख्योद्देश्याः प्रमेणान्वयः॥ यतस्तस्य भगवतः
कार्ष्णिं श्रवणतो मे न तृप्तिरित्येकः प्रश्नः॥ कियता चैव कालेन स शेते इति द्वितीयः किमर्थं स्वपते कियत्कालं इति तृतीयः प्रश्नः स्वपतश्
ति द्वांदसमात्मनेपदं स च कियंतं शयितकालमिति पाठे स किंयतं कालं स तिसे वंधः प्रलयावच्छिन्नकाले नियमात् किमर्थं

जनमेजय उ०॥ प्रभावं पद्मनाभस्य स्वपतः सागरांभसि॥ पुष्करे वैयथा द्भूवा देवाः सर्षिगणाः पुरा॥१॥ आदित्यावसवो रुद्राश्च
त्वश्वो ह्यपात्तथा॥ अश्विनौ च महाभागौ भ्रातऽथ मरुतगणः॥२॥ ऋषयश्च महाभागाः साध्या विश्वेश्वरास्तथा॥ व्यासर्षिणा पु
रा प्रोक्तमेतदाख्यायिमे स्विलं॥३॥ श्रृण्वतस्तस्य मे कार्ष्णिनि तृप्तिर जायते॥ कियंतं चैव कालं हि शेते पुरुषोत्तमः॥४॥ कि
यंतं वै वशयितेकालः कालस्य संभवः॥ कियता वै च कालेन सोत्तिष्ठति सुरारिहा॥५॥ कथमुत्थाय भगवान्सृजति स्विलं जग
त्॥ के प्रजापतयस्तत्र आसन्पूर्वं महामुने॥६॥

स्वपत इति तात्पर्यं तस्य कालस्य संभवः संस्थानं च कियानिति च तुर्थ्यासिंभक उत्स
न्निस्थानमिति केचित् कियता च कालेन करणभूतेन भगवन्स्तुष्टं प्रबुध्यते च प्रबोधकालः कियानित्यर्थः॥ पंचमोयं अध्या
यश्च कथं केन प्रकारेण जगत सृजति इति षष्ठः तत्र सर्गे प्रजापतयः सृष्टि कर्तृत्वेन संद्वष्टा के भवति इति सप्तमः॥

प्रजापतीन्सृष्ट्वा लोकं स्थावरजंगमं कथमकरोदित्यन्वयः ॥ एकार्णवे कं प्रकारमादाय भगवानास्त इति नवमः ॥ एकार्णवे इत्यस्य विशे
षणानि नष्टे स्थावरजंगमे इत्यादीनि ॥ तत्र स्थावराः पर्वतवृक्षादयः जंगमा देवनरपशुकीटादयः ॥ एकार्णवे कं प्रकारमादाय भग
वता स्थावरजंगमनाशप्रपंच एव प्रकाशितः ॥ नष्टानिजानल इति नष्टाकाशमहीतल इत्याकाशनाशो नाम वेदांतिमते ॥ नित्याका
शवादितार्किकादिमते त्वाकाशनाश उपचरितः गह्वरीभूते गंभीरतां गते महाभूतानां क्षितिजलःपवनाग्निसोम्नां विपर्यये स्व
स्याभावे नाश इत्यर्थः प्रभुः सामर्थ्यवान्महाभूतपतिः ॥ क्षित्यादीनां पतिः प्रकाशसंकोचशक्तिमान्महातेजा इति प्रवितत प्रकाशस

कथं निर्मितवांश्चैव स तु लोकान्सनातनः ॥ एवमेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥७॥ नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥
नष्टे निजानले लोके नष्टाकाशमहीतले ॥ केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ॥ प्रभुर्महाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः ॥
८॥ आस्ते सुरगुरुः श्रेष्ठो विधिमादाय कं मुने ॥ तन्मे त्वमुपपन्नाय ब्रूहि त्वेतदसंशयः ॥ वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्म
कं ॥

पः महाकृतिर्व्यापि विधिः किंप्रकारं विधेः स्त्रीलिंगता छांदसी कमित्यादिपादः इति नवप्रश्नानामुत्तरं प्रार्थयते नृप मुनिं तन्म इत्य
दि उपपन्नाय श्रोतुं कृतावदानाय इति नवप्रश्नोत्तरं प्रार्थयते उपपन्नायेति क्वचित् नारायणात्मकं यश इति नाराय
णीयं सृष्टिस्तूयमाना तन्माहात्म्यं वक्तव्येति नारायणीयं स एव यद्भूतं कृतं भगवन्नारायणे यद्भव्यं च मे भावितस्सुरसत्तम महात्मनो भ
गवतः प्रादुर्भावं सृष्टिद्वारा प्राकट्यं नोस्माकं वक्तुमर्हसि ॥ भूतभव्यमिति पवित्रा भूतभविष्यत्कालसंबंधिनं प्रादुर्भावमिति केचिद्व्या
चक्षते ॥

कीदृशोस्माकं श्रद्धानां श्रद्धया प्रवृत्तानां ॥ श्रद्धायुक्तानामिति केचित् ॥ उपविष्टानामित्युपवेशने सावधानत्वमुपयुज्यते ॥ नारायणीय यशो ज्ञानद
ति हे कुरुकुलर्षभ किंकुर्वन् श्रेष्ठजनमेजय नारायणीयशो ज्ञानेयान्भवतः स्पृहा मनाग्ज्ञातवक्तारो वोचितं करणीयमेव ॥ भवति कर्तव्य
सामान्येन पुंसः कर्कीदृशास्तेषां शस्तत्वं यदनघ मायाभावः पापराहित्यं तेन पूतस्य पवित्रस्य चान्यथा न्यथा तेन पवित्रस्यैव मे वोचितमि
त्यर्थः ॥ अन्येत्वदंशोति पवितावं ज्ञानघ पूतस्यानघ्य वंशतेन पवित्रस्य तवोचितं तद्धन्नारायणीयशो जिज्ञासेति व्यासेन वंश्येन पवित्र

प्रादुर्भावं पुरस्कृत्य भूतं भव्यं महात्मनः ॥११॥ श्रद्धानामुपविष्टानां भगवन्वक्तुमर्हसि ॥१२॥ वैशं० ॥ नारायणीयशः श्रुत्वा नेयास्पृहा भवतो
भवता । त्वदंशानघ पूतस्य कार्यं कुरुकुलर्षभ ॥१३॥ शृणुष्वाथ पुराणेस्मिन्देवते मोयथाकृतिः ॥ वदतां ब्राह्मणानां च श्रुतोस्माभिर्महा
त्मनः ॥१४॥ यथा च तपसा दृष्ट्वा बृहस्पतिसमद्युतिः ॥ पराशरसुतः श्रीमान्कृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥१५॥ तन्नेद्य सप्रवक्ष्यामि यथाप्रज्ञं य
थाश्रुतं ॥ न विज्ञातुमयाशक्यमृषिमात्रेण भारत ॥१६॥

भूते नाम भव्यः पवित्रोयस्तस्य तत्कार्यं नारायणीयसोजिज्ञासात्मकं भवतः कुरुकु
लर्षभेति पदमिति केचित् ॥ शृणुष्वेत्यात्मनेपदं छांदसं अस्मिन्दिशादि भूते सः पुराणे सोदे वे सः श्रुति वेदवाक्यमनतिक्रम्य यथाश्रुति ।
ब्राह्मणेभ्यः श्रुतार्थं इत्येवं वाक्ये ॥ यथा च कृष्णद्वैपायनेन मुनिमहानुभावो ददर्श दृष्ट्वा चास्मान्प्रत्युवाद ॥ तमेवार्थं तपसा तपोब
लेन बुध्याता दृश्येन तेन वाहं वक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ दृष्ट्वेत्यत्रैह दृष्ट्वेति पाठे प्रकल्प्य विद्युत्सरूपं दृष्टेति केचिद्व्याचक्षते ॥

हरि॰
४२८

अस्यार्थस्य भूयोऽस्माः अधिगतत्वात् प्रमाणमेवेति। अनेनैवनोनारायणादितिशेष इति केचित्प्राहुः। अर्वाचीस्त्वपरे॥ एतत्त्वसामान्यमुना
नामयाऽहमिच्छतितिज्ञातुमशक्यं यतः परंधामनारायणाख्यमपि वाज्ञातुमिच्छ्रयतो विश्वरूपस्य आयतनमाश्रयं तत्त्वतो न वे
दयतिणि कस्यार्थं मया तु सर्वेऽस्मो देवे स्मो यावद्धुतं मुनिमच्छ्राद्भवदस्यैतं तत्रैसंप्रवक्ष्यामिति पूर्वेणान्वयः महर्षिणामिति
स्वच्छंदमः तदेव नारायणात्मकं तेजस्तयाजिज्ञासितं सर्वदेवानां यद्रहस्यं गोप्यं यद्ज्ञानातिगं पूज्यं तत्त्ववेदिनां परमार्थजि
ज्ञासुं तं तदेव तत्त्वं अध्यात्मविद्यां योगिनां च तदेव चिंत्यं कर्मणां प्रवृत्तौ तदेव कारणं स्वेतन्मरूपत्वात् ज्ञात्वा च कर्मारिं ज्ञात्कर्म

कः समुत्पद्यते ज्ञातुं यशो नारायणात्मकं। विश्वात्मनोऽयं व्यापिनवेदयतित त्वतः॥१७॥ श्रुतं मे विश्वदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणां॥ य
दिद्यं सर्वलोकानां यत् तत्त्वं तत्त्ववेदिनां॥१८॥ तदध्यात्मविदं चिंत्यं कारणं चैव कर्मिणां॥ अधिदेवं च यद्देवं तद्देवमिति संज्ञितं॥१९॥
यद्भूतमधिभूतं च यत्परं च महर्षिणां॥ यद्रूपं वेदद्दृष्टं च यत्रहे वविदो विदुः॥२०॥
णामिति पाठं प्रकल्प्य श्रोतस्मात्तं कर्म्मनिष्ठा
नामिति केचित् अधिदेवं देवे पुण्यदेवं देवत्वेन स्थितं तदेवं देवमिति लोके गीयते॥ सर्वप्राणिषु सुखदुःखोपभोगकारणं दैवं॥
तद्दैवं देवं अधिभूते च भूतेषु रूपं कारणं भूतं सूक्ष्मभूतमित्यर्थः महर्षिणामिति छन्दःसः यत्परं परत्वेन चिंत्यं वेदद्दृष्टं वेद
चिंतनीयं सत्यं सत्तदेव जगज्ज्ञातस्य मिथ्यात्वात् तदेतत् लक्षणं तस्य सः त्वं तत्तदेव च वेदविदो विदार्यतया विदुः॥

रा॰म॰
४२८

यः कर्त्तेति कर्तृत्वेन कारणं न कारणत्वादिना बुद्धिमान् स एव येद्ध्य विश्वयात्मिका वा मनन त्वात् मनः संकल्पविकल्पात्मकं च क्षेत्रज्ञो जी
वनप्रधमं संख्यानं रजस्तस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः तेदं इति नो त्वविद्या पुरुष ईश्वरः शांतस्तत्त्वतो हो नः शास्ति पपि कश्चित् इय
ते॥ एकश्चिद्यो निशाघ्यते एक इति देतरहितः विश्वैतन्ययो निशाघ्यते कथ्यते श्रुतिष्टु तदिदं सर्वं तद्यणादितिविद्वादं सर्वं प्रकाशयते वेत्यादिषु
कश्चिदनिशाघ्यते इति पाठे यः एकः यत्किंचिद्वहूनां वाच्यः विश्वेत नामयो निशीहृते कथ्यते काल इति स्वयमेव कालरूपः सकाल

यः कर्त्ता कारको बुद्धिमनः क्षेत्रज्ञ एव च॥ प्रधानपुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्दते॥२१॥
कालः कालं स्वपयति ब्रह्मा साधीन एव च॥ प्राणं पंचविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च॥२२॥
उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानयतत्परः॥ स एष भगवान् सर्वं करोति विकरोति सः॥२३॥

अदेशात्स्वामेनं स्वपयति स ततं करोति॥ ब्रह्म जावोत येनिजत्वच्छंदः स्वमृष्येति साम्ह्रीत्वाधानोन परमेश्वर्यः स्वाधान एव स्रष्टा
ननुपारतं श्रेणाइंद्रियादिद्वारा ज्ञेयमित्यर्थः॥ पंचविधप्राणो पानो समानो दानव्यानरूपः प्राणिनां स एव प्राणः ध्रुवमचलं त्र
यात्तरमविनाशिम एव वा तस्मैः॥ विधुपुरैः पुरुषस्य च विविधैरनेकैर्भावैः कल्पितसामाशिभिः स एवोच्यते इति पूर्वेदिष्टः क
र्त्तेनयो मः स नयेति संबोधनं स एव करोति सृजति विकरोति विकारत्वेन जनयति यथा मृद् उपादानं कृत्वा घटरूप कार्यं विका
रंदर्शयति॥

यद्वाविकारोस्ति संहरत्ययस्मात्सर्वप्राणिनः सर्गवेश्रिताकर्मणि प्रवर्त्तयतिसर्वेस्मिन्निमित्तत्वात्स्वतस्तेनैववयमाकुलीकृताः संसारेप्र
वर्त्तिताः स्म विसर्गलोपः सउत्तमश्रेतिवाञ्छांदसः तमेववयंतेयजामो निवृत्ताजीवन्मुक्ताः इत्यतस्तमेवेश्वामः निवृत्तंसमुत्वंरूपंप॥
रस्मैपदलोपश्छांदसः योवक्तावाचात्मा सर्ग्गवयस्मात् पुराणवक्ता सर्गवयस्मात्पदवाच्यआत्मानंब्रवीमि॥ यदिदं श्रेयो मयोच्य
मानं पूयं शृणुध्वं यदपिकथायथायाश्चान्यालोकेकथायश्चान्यागच्छरागंनीरार्थश्रुतयः शास्त्रात्मिकास्तत्सर्वंविश्वंविश्वदे

योस्मात्कारयतेकर्म तेनस्मव्याकुलीकृता॥ यत्तामहंतमेवेशंतमवेच्छेमनिर्वृति॥२४॥ योवक्ता यश्चवक्तव्यो यश्चाहं तद्ब्रवीमिते
इदं शृणुत यच्छ्रेयो जल्पान्यपरितव्यथा॥२५॥ याकथाश्चैववर्त्तन्ते श्रुतयोवाचगह्वरे॥ विश्वं विश्वपतिं देवं सर्वं नारायणात्मकं॥
२६॥ यत्सत्यं यदमृतमादिमक्षरं यद्भूतं भवदमितं च यद्भविष्यं॥ यत्किंचिच्चरमचराचरव्ययं लोके तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्व
रिष्ठः॥२७॥ इतिखिलेषु हरिवंशे पुष्करप्रादुर्भावे॥
तुतयाविश्वं विश्वस्य पतिपालयितास एवनारायण इति इतिगह्वरे श
तिपावेदुर्गमेदुर्गनेयं चयत्सतु परमेश्वर इत्यमेतत्प्रपंचितं शास्त्रार्थ एवरूपतयातद्देवोपसंहरतियश्पत्सत्यमित्यादिना
ससंमिथ्याभूतजगमतिरिक्तं अकृतं विनाशाघटघन्यत्वादियं विदुरित्यहिताय्याख्येयाया आदिआदिवीलसर्वः इति
केचित्॥ भूतभवद्भविष्यद्रूपश्चचराचरश्चचरात्मानएवभवान्तयाश्रुतिः ईशोमीयाभिः पुरुरूप इयत इत्यादि॥ इतिदिन
वत्सधिकशततमः॥

त्रिनवत्यधिकेध्यायेसशतेदितृतीययोः॥ जनरेवकुमारेनेवैशंपायनउत्तमः॥ भगवतः शयनप्रबोधकालेवक्तुं युगसंख्यामाह॥ च
तारीति॥ देवमानेनवर्षाणां चतुःसहस्रीकृतयुगे अष्टशतसंख्यादेवानां वर्षत्वेकं मानुषाहेः शमाष्टत्रिंशताभवति॥ मानुषवर्षहिदेवा
नां दिनरात्रीत्वेन साष्टाविंशतिसहस्रैः समसहस्रलक्षाहेमसिष्यसंख्यं कृतयुगंतत्रकृतेधर्मश्चतुष्पादः परिपूर्ण इत्यर्थः॥ पादा
दिन चतुर्थेस्यो गधिकाः अधर्मप्रसिद्धाश्च धर्मस्तु पादविमात्रेण सन्नामात्रेणेत्यर्थः॥ चतुर्थांशत्वे विवक्षितं स्वधर्मनिरतां इत्या

वैशंपायन उ॰॥ चत्वार्याहुःसहस्राणि वर्षाणां तत्कृतंयुगं॥ तस्यतावच्छतीसंध्याद्विगुणा जनमेजय॥१॥ तत्रधर्मश्चतुष्पादोधर्मः
र्म्मपादविग्रहः॥ स्वधर्मनिरतासंतोयजंते चैव मानवः॥२॥ विप्रास्थिताधर्मपराजवृत्तेस्थितानृपाः कृष्यमभिरतावैश्याः शूद्राः
शुश्रूषणेस्थितातदासत्यंचसत्यंचधर्मश्चैवविवर्द्धते॥ सद्भिराचरितं यद्यक्रियतेष्यायतेतिवै॥४॥ एतत्कृतयुगे वृत्तंस
र्वेषामेव भारत॥ प्राणिनां धर्मबुद्धीनामपि चेलीवयोनिनां॥५॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते॥ तस्यतावच्छती
संख्याद्विगुणा परिकीर्तिता॥६॥
द्विनाविरोधयातत्कृतस्यांते वाधर्मपादपरिपूर्त्तिः यथायथाहिधर्मन्हासस्तथातथाध
र्मपादपरिपूर्त्तिः पादानां चतुराधिक्यप्रसिद्धेरेवमग्रेपियजंते पिक्रमोइत्यर्थः सर्वेषांमुमुक्षुत्वस्यपुराणांतरोक्तेः॥ सम्यं
त्रेतायुगेद्वासामधर्मइति॥ एकपादः पूर्णोपरस्तथर्मस्य सन्नामात्रेणेत्यर्थः॥

हरि०
४३२

वितानोतिपादद्वयपूर्त्तिः कृते सत्यसत्ये पूर्णे त्रेतायां तु स्वपादे ते वर्णा ब्राह्मणाद्याः विकृतिलोऽस्येन धर्मस्य स्थैर्येण संयुतायां ति चातुर्वर्ण्यं
विकृत्या दौर्बल्ये संकोचयति आश्रितः नृत्यादयोः तिष्ठादयश्च विधिच्छांदसत्वाच्च स्त्रियां प्रयुक्तागतिरपि द्वापरं ते द्वे सहस्रे देवमानेन
एतेन कृतस्यार्द्धमानेन ससंध्यं द्वापरमानं शाठ्यादौ जन्यपरा तधूर्ता इति वा निकृत्या कपटेन अवहरंतीति नैकृतिकाः कपटप्र

ज्ञाभ्यामधर्मपादाभ्यां त्रिविधमेनमवस्थितः॥ तत्र सत्त्वं च सत्यं च कृते सर्वं विधीयते॥७॥ त्रेतायां विकृतायां ति धर्मस्तोऽस्येन संयुता॥
चातुर्वर्ण्यं च विकृत्यायां ति दौर्बल्यमाश्रिता॥८॥ एषा तेता युगगति विचित्रा देवनिर्मिता॥ द्वापरस्यापि या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि
॥९॥ द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसत्तम॥ तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता॥१०॥ अत्राप्यर्थपरा विप्रा जाता निजेनो रजसा
वृत्ताः॥ शाठ्या निकृतिकाः क्षुद्रा जायंते कुरुपुंगव॥११॥ द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पद्भ्यामधर्मस्त्रिभिरुत्तमः॥ विपर्ययं यांति शनैः कृते ये धर्म
सेतव॥१२॥ ब्राह्मणप्रभावानवयं तितया स्तिक्यं विशीर्यते॥ व्रतोपवासास्त्यज्यंते द्वापरे युगपर्यये॥१३॥

एइ स्वर्थं क्षुद्रापिशुनाः क्षुद्रकर्मरता वा॥ अधर्मस्त्रिभिरतः तृतीयः पादः सत्तामात्रे तु द्वापरांते तु तत्पूर्त्तिः अत एवोक्तं॥ विप
र्ययं शनैर्यांतीति विकृत्यां तु विकृतिभावात् विपर्ययं वैपरीत्यं धर्मसेतवो धर्ममर्यादाः कृतापेक्षया यांति॥ ब्राह्मणप्रभावाद्ब्रा
ह्मणकर्मणो भावास्सद्भावाः आस्तिक्यं अस्ति परलोक इत्यात्॥ व॥

एम०
४३१

कूरकलियुगं स्मृतमित्यन्वयः द्वे शते अष्टानां संख्यायाः परिसंख्यानमित्यपि देवा३ द्वमानेनैव मानुषाद्दे स्तत्तु त्रिंशज्जाद्वैः सहस्रैः सस
हस्रैः ससंध्यः कलिः एतेन चतुर्युगमानुष्यमानेन संध्यत्रिचत्वारं शानसाद्वैः संध्यायुतेरुक्तं॥ सौरमानेन वा अश्वमी श्रष्टाः नसा
वनाश्रां ज्ञानस्त्रावा॥ तेषु गण्यमानेषु पृथगधिकत्वापत्तेः अधर्मश्चतुष्पादे इति कल्योते कल्यादौ तु त्रिपाद इत्यग्रिमपादस्य
कलिं व्याप्य ह्रासः पादविग्रह इति कल्यादौ कल्यांते तु धर्मः सत्तामात्रेण कामनिष्ठा इति स्त्री जो गेकतस्य राः तमछलात मेगु

तयावर्षसहस्राणां तु वर्षाणां द्वे शते तथा॥ संध्यायापरिरक्तातेकूरं कालियुगं स्मृतं॥१४॥ तत्राधर्मश्चतुष्पादो धर्मः पादः प्रतिष्ठित
कामिनस्तमसाच्छन्ना जायंते तत्र मानवाः॥१५॥ नैवोपवासी कश्चिद्वै न साधुर्न च सत्यवाक्॥ आस्तिको ब्रह्मभक्तो वा नरो भवति
वैतदा॥१६॥ अहंकारगृहीतास्तु प्रक्षीणस्नेहबांधवाः॥ विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्रास्तावारजन्मनाः॥१७॥ दूषकास्त्वाश्रमाणां
च वर्णानां चैव संकराः॥ आगमेष्यंति रसेते वक्ष्यंते वैकलौ युगे॥१८॥ व॥

णेन मुग्धाः नास्तिको नास्ति परलोक इति मतिमान्
ब्रह्मद्वेष्टा वेदनिंदकः विप्रघाती च आश्रमाणां च ब्रह्मचारिगृहीवनिपतिसेव्यानां दूषकः अन्यथाचारिणः वर्णानां संकराः अ
नुलोमविलोमजाताः पट्पद्रुतिद्वादशतेषां च मिथः सांकर्यादसंख्याः॥ आगमेष्यंति परस्पराद्दिपुरस्यतीति इहं गामीष्यंति इत्यन्य
स्य सनैरिति परस्मैपदं॥ इधोन्त इत्यस्य तु स्यंद इति तेद्वादश सहस्रमिति दैवमानेन॥ तेन मानुषाद्या मन्वंतरे त्रिंशत्कोवर्षा॥

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

सप्तषष्टिर्लक्षाणि द्वे चायुते॥मन्वंतरेपि चतुर्दश ब्रह्मदिने॥ आद्येन मनुसंधिना सह पंचदश मनुसंधयश्च भवंति कृता हस्संख्यया एकैके मनुसंधिः ततश्चतुर्दश मन्वंतरशाश्वामानुषाश्चत्वारिंशल्लक्षाणि द्वे अर्बुदे नव कोटीश्चत्वारिंशच्च लक्षाणि अष्टावायुतानि पंचदश मनुसंधीनां मानुषाब्दाः द्वे कोटी एकोनषष्टिर्लक्षाणि द्वे चायुते मिलितास्ते द्वात्रिंशच्चतुःशतकोटीगुणा भवंति॥ सहस्रगुणा चतुर्दश संख्या त्रय्यां वेदत्रयविषये युगांते कल्पमाने संशयो नास्ति सहस्रयुगमानमेव कल्पं त्रय्या इत्यर्थः॥ दिव्यं देवमानाद्यं मिलिते युगमान्॥ ततसहस्रगुणं ब्राह्ममहः हरिस्तु पदर्शितं स मन्वंतराधिकं दिनमानेन ब्रह्मणो रात्रिः एतेन दैनं दिनप्रलये चतुर्दश त्रय्यां तथैव संदेहो युगांते जनमेजयः॥ एवं द्वादशसाहस्रं यदेतद्युगमच्युते॥१९॥ तदेकसप्ततिगुणं मन्वंतरमिहोच्यते॥ मू
यश्चतुर्दशगुणं तदहो ब्रह्मणः स्मृतं॥२०॥ ततोहनि गते तस्मिन् सर्वेषामेव देहिनां॥ शरीरनिर्वृतिं वीक्ष्य संहारबुद्धिमान्॥२१॥

णानां सहस्रं प्राकृतप्रलये तु तन्माने न वर्षशतं एतावंतं कालं व्याप्य जगद्वास्ते तद इति किं यं तं चैव कालं वै शेते स पुरुषोत्तम इति द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमुक्तं भवति॥ तत्र ब्रह्मण आगमे पुत्के भगवांस्तत्प्रधानः सर्वदेहिनां देहानामुपदेहिनां निवृत्तिं नाशं चक्रेकादशलोकसंहारबुद्धिमान् हृष्टे तिपाठे शरीरनिर्वृत्तिसुखं मम निशसमये भवतीति हृष्ट्वा बुध्या पूर्वकृतपश्चाद्भूतानि अधिशयं च भूतानां वा वैशसं संहारं कुरुत इत्यपि मेणान्वयः अस्ति मे पंच भूतानि तिपद्य पैप्रयमाबहुवचनं अथवा पूर्वं पंच भूतानि स्पृष्ट्वा परस्पराद्वैशसं करोतीत्यर्थः॥ अनेन सर्वप्राणिनां सुखार्थं प्रलयं करोतीति किमर्थं स्वपिति किं यं तं कालमिति द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमुक्तं भवति॥

न केवलं स्तुद्र देहिनां किं तु देवादैत्यद्विजपन्नगरक्षोगंधर्वादीनामपि देहांतं करोतीत्याह॥ देवतानामिति दिनं दिने ब्रह्मणि संबंधिनं प्रकृते वत्स्यापीत्यर्थः॥ देवर्षयो नारदाद्याः राजर्षयो आर्ष्टिषेणाद्याः तिर्यग्योनिगताः कीटादयः महाभूतानां व्योमादीनां पतिः महाभूतत्वं शर्करयजमानात्मकत्वेन अष्टमूर्तित्वात् पतिः स्वामी स पंचभूतानुदिशपवैशः संसंहारं कुरुते जगद्रूपवधिमेकदशी

१ देवतानां च सर्वेषां ब्रह्मणश्च महापते॥ दैत्यानां दानवानां च यक्षगंधर्वरक्षसां॥२१॥ देवर्षीणां ब्रह्मर्षीणां राजर्षीणां च भारत॥ गंधर्वाणां सप्सरसां भुजगानां तथैव च॥२२॥ पर्वतानां पशूनां च नदीनां च भारत॥ तिर्यग्योनिगतानां च सत्वानां कृमिणां तथा॥२३॥ महाभूतपतिर्देव पंचभूतानि भूतकृत्॥ जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत्॥२४॥ भूत्वा सूर्यः स चक्षुषी चाद दानो भूत्वा वायुः संहरन्प्राणिनां बलं॥ भूत्वा वह्निर्दहते सर्वलोकान् मेघो भूत्वा भूय एवाभ्यवर्षत्॥२५॥ इति हरिवंशे पौष्करे॥

संक्षिप्य भूतकृदिति सृष्टिकाले एव ब्रह्मरूपतया जगत्स्रष्टा भवति॥ काले च स्वकृतं जगद्रूपांतरेण संहरति॥ संहारविधिमेकदशत आह॥ भूत्वेति॥ चक्षुषी द्वित्वं जातिः॥ सूर्यरूपेण भगवान् सर्वप्राणिचक्षुरिंद्रियं स्वात्मनि निलीनं करोति एवं वायुरूपः सर्वप्राणान्संहरति अग्निरूपो दहति मेघरूपो वर्षतीति संहारादिदर्शितं॥ इति पौष्करटीकायां त्रिनवत्यधिकशततमः

हरि॰ ४३३

अथोच्चतुर्न्यवसूर्द्ध्वातेध्यायेप्रतन्यते॥संहारः पूर्वेमुक्तो द्यराकाराविविधिस्तथा॥एवंसंक्षेपेणोक्ताविस्तरेणपुनःप्रलयप्रलयप्रका
रमाह॥ भूतेत्यियोगयुक्तात्माभगवानतःसर्वरूपतोवचनग्राक्रिरमस्यसत्थाभिन्नावभावसुःस्वेछादशमूर्त्तीनांमध्येविष्णुमूर्त्तिः
सूर्यसप्तमूर्त्तिर्भूत्वातेचमाग्राद्दिसप्तमासाधिपतयोमित्रविष्णुवरुणासूर्यसूर्य्यविदांगताविंद्रनामानःशोषिकाइत्याग
माशेतिवह्निभिगर्भस्तिभिरितिदीप्तेरुद्दीपितेरश्मिभिःसागरान्शोषयति॥बह्नकालेतपत्ततःसहस्रशोनानास्थानस्वर
श्मिभिर्महीदिताभुवंभेदेनतंशोष्ययानाक्रेचनीताश्चात्मानंसूर्यरूपमिवेत्यर्थः॥ननुभवंभूत्वाविदार्य्येतिव्याख्येयं॥म

वैशंपायनउवा॥भूत्वानारायणोयोगीसत्त्वमूर्त्तिर्विभावसुः॥गभस्तिभिःप्रदीप्ताभिःशोषयतिसागरान्॥१॥पीत्वार्णवांस
र्वान्नदीःकूपांश्चसर्वशः॥पर्वतानांचसलिलंसर्वमादायरश्मिभिः॥२॥भित्त्वामहींततोगच्छन्वमहाभागत्वारसातलं॥रसात
लगतंकृत्स्नंपिबतेरसमुत्तमं॥३॥ अमृत्ासृकंक्लेदमस्यद्यदन्यप्राणिषुध्रुवं॥तत्सर्वमरविंदाक्षआदत्तेपुरुषोत्तमः॥४॥

राम॰ ४३३

दानिर्णाणामागमादित्यथमेणाविरोधात्रसातलपातालस्थापिजलमुत्तमंरसंस्वादुरसयुणावसिवलिशोषयतिश्चात्मनेप
देर्थादसंनकेवलंजलमात्रंशोषयतिप्राणिगतंरसमपिशोषयतीत्याह॥ अमृतेति॥सृजतसृष्टिकालेपंकक्लेदमसृकृतवान्ते
चपांचभौतिकप्राणिसर्गेभिन्नांगभूतमन्यत्क्लेदरूपंप्राणिनांदेहेध्रुवदातितदातिपिप्राणिभेदेवादिभ्यःसंचारहेप्रा
णिनोपिशोषयतीत्यर्थःएवंसूर्यात्मनाशोष्यबाह्यात्ममाप्राणादीनांदह्नइत्याह॥४॥

वायुरिति॥विधूयप्रकंप्यप्राणानांमुकुंत्रमियंगमनंप्राणाकर्षणेसुरादीनांकुरुतेस्वेतवायुनावानात्मनासुराणामित्येतदेव
विवृणोति॥ततइत्यर्द्धेनइंद्रानांसस्वकारणेकर्षणंलयमाहयेचेत्यादिनाइंद्रियगणाःबुद्धिंद्रियकर्मेंद्रियपंचरूपंचका॥
मात्मानःसमनसःयतोद्भवाइत्यार्षःसंधिःयतउत्पन्नाइत्यार्षःसंधिःतेतवतत्रैवकारणेलीयंतइत्यधमहारःतत्रोपत्तिमेवाह
घ्रयमित्यादिनाघ्रयंपक्करकंप्राणामिंद्रियंशरीरंपार्थिवदेहश्चपृथिवीमाश्रितापृथिमाउत्पन्नापृथिमामेवलीयंतेप्राणे

वायुश्चबलवान्भूत्वासविधूयाखिलंजगत्॥प्राणेदयंसुराणांचवायुनाकुरुतेहरिः॥५॥ततोदेवगणानांचसर्वेषामेवदेहिनां
येचेंद्रियगुणाःसर्वेयेचान्येनयथोद्भवाः॥६॥घ्रयंघ्राणंशरीरंचपृथिवीमाश्रितागुणाः॥जिह्वारसश्चस्नेहश्चसंश्रिताःसलिलं
गुणाः॥७॥रूपंचक्षुर्विपाकश्चज्योतिरेवाश्रितागुणाः॥स्पर्शप्राणश्चचेष्टाचपवनेसंश्रितागुणाः॥८॥

पुरुमतेपु॥एवंजिह्वेंद्रियेःरसोद्भवःक्लेशाश्याइतास्नेहइतिचदृश्यते॥प्राणंचेत्यस्यत्रजलोत्पन्नाजलेलीयंतेतत्रौतिमे
आपःपीतांत्रेधाविधीयंतेतासांयःस्थविष्ठोभागस्तन्मूत्रंयोमध्यमःसमजायःसूक्ष्मःप्राणोरोग्योपतिपह्णक्यात्प्रा
णस्यजलात्मकत्वंश्रुतोवाह्यात्मकत्वेनपोनरुक्त्यंलिंगव्यत्ययादिकंछांदसमितियथायोग्यंज्ञेयंएवंरूपादयस्तेजो
जातास्तेजसिलीयंते॥पाकःपचनंजाठराग्निरित्यर्थः॥स्पर्शप्राणादयोवायुत्पन्नावायुलीयंते॥

परमेष्ठिनमिति॥ पृथिव्याप्तेजोवायुरूपावरेण्यंश्रेष्ठं परमेष्ठिनं परमपदस्थं विष्णुमेवासाद्य सर्वे लीना अभवन्नित्यर्थः॥ तात इति पूर्वोक्तरीत्या अर्करूपेण रश्मिभिः परिवारिताः वेष्टिता वेल्लुम्पंते॥ उक्तसुरीत्या वायुरूपेण कृष्टाश्च रूपाण्योन्यसमाश्रयादिति॥ रूपाणि स्थावरं जंगमरूपाणि प्राणिनो मिथः संश्लेषात्॥ भगवता विष्णुप्रचाल्यकृतः पावक उद्भूत इत्यग्रिमेण संबंधः॥ संघर्षज इति तेषां गुणानां संघर्षजाताः संयोगविशेषाद्भूत इत्यर्थः॥ संघर्षजेनेति पाठे संघर्षः प्रमोदः तस्माज्जातः स वा स वुद्भूत प्रादु

परमेष्ठिनं वरेण्यं च हृषीकेशं समाश्रिताः॥ ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः॥९॥ वायुना कृष्यमाणाश्च रूपाण्योन्यसमाश्रयात्॥ तेषां संघर्षजो भूतः पावकः शतधा ज्वलन्॥१०॥ अदहत्त्रीनिमांल्लोकान् संवर्तकोऽनलः॥ सपर्वतान्द्रुमान्गुल्मांश्च लतावल्लीस्तृणानि च॥११॥ विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च॥ आश्रमांश्च तथा पुण्यान्दिव्यान्यायतनानि च॥
१२॥ यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि चादहत्॥ भस्मीभूतांस्ततः सर्वांल्लोकांल्लोकगुरुर्हरिः॥१३॥ भूतिश्चेति व्याख्येयं यश्छं

दसत्वात्॥ अकारस्य हकारे जाते पूर्वोक्त एवार्थः सांवर्तिकप्रलयकालज इत्यर्थः॥ पावकं पावनकृतं त्रीन्क्रमेण वनदहत् गुल्मास्थूलवस्मलताः क्षतिसूक्ष्मा वालुकाद्या इति केचित् वल्ल्यो मध्यमा पदोलाद्याः इति केचित् विमानानि जालानि॥ उद्यानानि च॥ उपसर्गबलात्॥ आश्रयणीयानि लोकसेव्यानि स्थानानि दाहानंतरं प्रकर्षमाह॥ भस्मीभूतादीत्यादिना॥ निर्वापयामास अप्पनयनेन शामयामास जलयुक्तेन कर्मणा वर्षरूपेण कर्मणा कथमित्यपेक्षायां स्वयमेघ तां प्रपद्ये साह॥

सहस्रदृक्सर्वदृष्टेत्यर्थः दिव्येन दुग्धरूपेण हविषेव यथा हविषा दिव्येन देवास्तिमायंतीति॥ एवं दग्ध्वाथ राजन्ये न प्रसेत्यर्थः॥ शिवेन सुखदेहेन॥ पुण्येन॥ नारायणात्मकत्वात् पवित्रतरेण मन्साम्मही भूः निर्वाणता शान्तिभावं जन्म सुखं परं॥ उक्तं ष्टं भगमत्स्याप्तेन प्रकारांतरेण जलेनाच्छादितास्या भूः निर्वाणता स्वाभावं जन्मेच्छ अपं भावः निराधारं जलेषु तिष्ठतीत्यपेक्षायां तस्यामेव दग्ध्वायां सूत्स्थायां भूर्वक्ष उर्ध्वपार्श्वतः कदंबाश्रीजायां तदं शाव स्वसवर्तो जलानि न लग्नानि तिष्ठंतीति॥ महापुरुषजीलया एवमेकार्णवजला भूतो भू

भूयो निर्वापयामास जलयुक्तेन कर्मणा॥ सहस्रदृङ्महातेजा भूत्वाथ योमहाघनः॥१४॥ दिव्यतोयेन हविषा पर्ययिमास मेदिनीं॥ ततः क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमांभसा॥१५॥ शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परं॥ तेन सा जलसंछन्ना पयसा सर्वतो धरा॥१६॥ एकार्णवजला भूता सर्वसत्वविवर्जिता॥ महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसं॥१७॥

एतेन नारायणस्वरूपे प्रविष्टा महाभूतानि विष्णादि महाभूतान्यपि विष्णो लीनानि भवंतीत्यर्थः॥ तेजसा जलसंपन्ना पयसे सर्वतो धरा॥ एकार्णवजला भूता सर्वा सर्वविवर्जिता इति पाठे तेन पूर्वोक्तप्रकारेण गगमाबोम दिव्यः प्रथमार्धे हितायाच्छा दसी सर्वतः सर्वापि यस्मोरुस्थस्य जलसंछन्नास्तत्पत्नुप्रविष्टान प्रविष्टानीति स्वग्रमेणान्वयः॥ अन्यत्स्पष्टमान कस्मिन्समये प्रविष्टानित्यपेक्षायामाह॥ नष्टेति॥ एवं सृष्टिसमये वेदितः प्रकल्प्य क्रमेणासंशोषणारसपामदशाक्रोत्तीत्याह॥

संशोषयेत्वेति॥ रथेर भावश्चांद्रसः देहिनमिति पार्वेबालरूपमात्मनमित्यर्थः॥ तदेवाह॥ सनातनमिति केचित्। पुराणं पुरातनं किं
मपि अचिंत्यं ब्रह्मैव बालरूपत्वेन प्रतीयमानमित्यर्थः॥ योगं आत्मनि चित्तलयमपाश्रितः आत्मैकनिष्ठमित्यर्थः॥ अयुतानां योगा
नां सहस्राणि अपारमिति॥ जोपलक्षणार्थमुक्तं यतः येन तमव्यक्तं भगवंतं सृजंतं संहरंतं च व्यक्तं स्फुटं यथा स्यात्तथा प्राकृते
न वेदितुं नार्हति तिन कोपि महत्यग्रे प्रोक्तं कियंतं कालं सृजतीति कियंतं संहरतीति को वेद॥ अगम्महारात्रिकाम कल्प्यते
अनुमानेन च मानुषाणां दिनस्य रात्रे रात्रेरपि साम्यदर्शनात्॥ भगवतोपि दिनमिति वरात्रिः॥ उक्तं च सूर्यसिद्धांते॥ कल्पो

नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जगति संहृते॥ संशोषयित्वा पीत्वा च कल्पयित्वा च देहिनः॥१०॥ दग्ध्वा संतापयित्वा च वसत्येकः सनातन
पौराणं रूपमास्थाय किमप्यमितबुद्धिमान्॥११॥ एकार्णवजलावासी योगी योगमुपासते॥ अयुतानां सहस्राणि शतान्येकार्ण
वे नसि॥२०॥ न चिन्ने कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हसि॥ जनमेजय उवाच॥ एकार्णवविधिः कोयं यश्चैष परिकीर्तितः॥ कश्चायं पुरु
षो नाम किं योगः कश्च योगवान्॥२१॥

ब्राह्यमाह॥ प्रोक्तं शार्वरीतस्य तावतीति तदनुसारात् मानुषमानेन सिद्धात्रिंशद्वतारितानि
अयुतानि अयुतानि सहस्राणि एकार्णवे प्रलये गतानि दिनानि भवंति एतस्य गतक्रमानुसारेण प्राकृते प्रलयेपि मानुष
णि दिनानि ज्ञेयानि राज्ञोः बांतरप्रश्नमाह॥ एकेति॥ को विधः को हेतुरेकार्णवस्य यत्त्वं वंशो दोहादिरूप उक्तः तत्र कः पुरु
षः कोस्य च योगः योगो हि द्वयोरेव संभवति॥ ग॥

न केवलस्यतत्रास्मात्मेवैद्वितीयस्तु कोमये येनायं युज्यते॥ तस्तत्र द्वितीयाभावात् योगवानेक इति जनमेजयप्रश्नविधिः शाहः स्त्रियाम् युक्त
विद्यामिति केचित्॥ वैशंपायनस्योत्तरमाह॥ एतावंतमिति॥ एवंतावमिमं तं कालमिमं विधिं प्रलयस्य कर्तृत्वमिति ज्ञातुं कर्हति प्रलये द्वि
तीयाभावात्॥ मातेति॥ मा भा प्रमाणेन ज्ञाता दृष्ट्वा च क्षुषा ज्ञाता ज्ञानमात्रगोचरी कृश अयितोस्य पार्श्वेन कोपि स्थितः॥ तदा तस्मादेक
स्माद्धि लोकृते प्रलये किं च ज्ञायते किं चिदिति का कथा पितुर्न ज्ञायते॥ हरेः सृष्टित्वकर्तृत्वमुपसंहरति॥ नम इति प्रकर्षेणावत्यस्म

वैशंपायन उवाच॥ एतावंतमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति॥ करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन्न बुध्यसे॥२३॥ नष्टानेव विदि
तानज्ञातानेव पार्थिव। न स्म विज्ञायते किंचिद्दतेतं देवमुत्तमं॥२४॥ नमः क्षितिपवनमयप्रकाशयन् प्रजापतिं भुवना
वरं सुरेश्वरं॥ग॥

त्पर्वमिति प्रभुर्विष्णुः ससर्ज कालेव्योम भूवातात् महाभूतानि प्रकाशयत्॥ प्राकट्यं नयप्रकाशपदेन तेजोपि सूचितं॥ तथा भुवने
षु चतुर्दशस्वंडेषु संचरिष्णुं सुरेश्वरं देवादिपितामहं ब्राह्मणं श्रुतिनां निर्णयेगदरूपं मुनिमननसंपन्नं प्रकाशयत् तत्रा शंसा॥ स
ष्टिद्वारा कर्तुं ब्रह्माणमनुशिष्टवान्॥ भुवनचरमिति भुवनं जलं प्रथमोत्पादितं तत्र ब्रह्माण्डनिर्मापमध्ये ब्रह्मा कृत इति जलचरो ब्रह्मा
भवतीति भा। तस्मात्तत ब्रजमपि पंचमहाभूतयुक्तं भवति॥ एवं सृष्टिस्त्वप्रलये शयनमरोचयत् आत्मनि शयनं अरोचयदिति पा

हरि.
४३६

वसृष्टिकालेनिद्रांत्यजन्नपिपितामहंब्रह्माणंसमस्तंप्रजाःसृजेति॥ प्रभुरित्यपिपावेसृष्टिंकर्तुंसमर्थः॥ इतिपौष्करेचतुर्णवत्यधिकशततमः॥ अथपंचनवत्यधिकशततमेऽध्यायेएवंतर्पिते॥ मायादेशोभगवतोदर्शनंहिमहामुने॥ प्रलयवस्थानमेवप्रपंचयितुमाह॥ एवमित्यादिना॥ लोकोभुवनेमहान्द्यतिरजोगुणसाम्यस्येनभाविस्या॥ स्पष्टेबीजभूतंमहदंडजोविधिरूपंतस्यमध्येतावदजःसृष्टिकारणंभगवाना॥ हृत्स्येवसंध्यधरजःस्वीकृत्यापिपरमार्थतोविरजस्कःशेतेमहार्णवेति॥ रजसोविशेषणांयमक्षरंनित्यंब्रह्मव्यापकंविदुर्योगिनःकु

वैरं०॥ एवमेकार्णवेभूतेशेतेलोकेमहाद्युतिः॥ प्रछाद्यसलिलंसर्वंहरिनारायणप्रभुः॥२५॥ महतोरजसोमध्ये महार्णवसमस्यवै॥ विरजस्कोमहाबाहुरक्षरंब्रह्मयंविदुः॥२६॥ आत्मरूपप्रकाशेनतपसासंवृतःप्रभुः॥ त्रिक मास्थायकालंतुतमसुष्वापसोव्ययः॥२७॥

तःस्वीकृतमसोविरजस्कृतेत्यनोपपत्तिमाह॥ आत्मनोयत्स्वरूपंसच्चिदानंदवनंतत्प्रकाशरूपेणतपसातेजसात्रिकेसत्वरज स्तमसामास्थायधिष्ठायआत्मस्वरूपंनिलीनंनिरुद्धवृत्तिंकृत्वाअतएवंसेवृत्तत्रिकसंवरणःकृतप्रभुःकालंप्रवेकिंव्याप्यसु षापसपलीतिसद्रूपः॥ सच्चितिसद्रूपःकथंतस्ययोग्यत्वमित्याह॥

पुरुषोयज्ञइति॥ यज्ञःरूपःपुरुषोयआपःपुरीशारीरेशेतेइतिपुरुषः तेत्रसत्तत्पर्वंभगवानेवएतेनात्मानामात्मन्येवविषयव्यति रिक्तंकृत्वायोजयन्नेदानाकुशोभगवानितिव्यतइतिजनमेजयचतुर्थप्रश्नस्योत्तरं॥ अतइंडोमायानि पुरुरूपइयतइत्यादिश्रुत्यनु साराद्भगवानेवैकःपरमार्थतास्वमाययाबहुभवतिबहुभवनमेवाह॥ येचेतियज्ञपराइतियज्ञप्रयोक्तारःद्विजनिर्ध्यतिबहूताज ताःस्तथूयंतोजनमेजयेतिशेषः॥ ऋत्विजामपितदुत्पन्नतातन्मयत्वंवक्तुंऋत्वगुत्पत्तिमाह॥ ब्रह्माणमिति॥ कृतप्रतिसंधिनेब्रह्म

पुरुषोयज्ञइत्येवंयत्परंपरिकीर्तितं॥ यश्चान्यत्पुरुषाख्यस्यसएषपुरुषोत्तमः॥२८॥ येचयज्ञपराविप्राऋत्विजइति विश्रुताः॥ आत्मदेहात्पुराभूतायज्ञेभ्यःश्रूयतेतदा॥२९॥ ब्रह्माणंपरमंवक्त्रादुद्गातारंचसामगं॥ होतारमथचा ध्वर्युंबाहुभ्यामसृजत्प्रभुः॥३०॥ ब्राह्मणोब्राह्मणत्वाच्चसंप्रस्तोरंचसर्वशः॥ समित्रंवरुणंप्रष्टप्रतिहर्तारमेवच॥

नामकृच्चित॥ उद्गाथमुद्गारयतिसूक्तानांसामगाःएतोमुखाद्भगवतउत्पन्नौहोताबपड्कर्त्राकृत्विकऋकपाठी॥ अध्वर्युर्यस्य यजुर्भिरध्वरयोजनकृत॥ तोबाहुभ्यांभगवतोजातौएतेचत्वारोमहर्त्विजाब्राह्मणत्वादिति॥ ब्रह्मवेदस्तदधीतेतद्वेदवाब्राह्म णःब्राह्मणाच्छंसीतिकृत्विक्सोपिभगवतोजातःसंप्रस्तारविस्तारप्रस्तारकर्त्तारंप्रस्तोतारंचसर्वंवसंमैत्रावरुणं मेत्रावरुणस्यप्रशास्तारंसृष्ट्वाप्रतिष्ठंप्रतिस्थातारंचसएवससृजेचत्वारोमहर्षित्विजःक्रमादेतात्पुरुषः॥

राम०
४३६

Dr BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक ग्रन्थसंग्रहः

अंतरेव चेति बाह्वोरुन्नरः हृदयात्प्रसजेत्यर्थः अतिदक्षरिं प्रति द्वारास्थं समनक्रिमातारं उदात्तपुरुषं पोतारं च ब्रह्मपुरुषं उदाराद्वपस
र्जश्चाग्नीध्रं ब्रह्मपुरुषं सुब्रह्मण्णोक्तं पुरुषकारासांससर्ज॥ अत्र बाहुप्रकोष्ठैर्ग्रावद्यो पूर्वं बाह्वो होतृध्वर्युहस्तयुक्ते ग्रावाणां ग्राव
स्तुतं उन्नेतारं च पादाभ्यां ससृज॥ एतानृषोडषद्वाविजितयाच कात्यायनसूत्रं षोडशत्विजो ब्रह्मोन्मात्रहोत्रध्वर्युब्राह्मणाच्छंसिप्रस्तो
तृमैत्रावरुणप्रतिप्रस्थातृपोतृप्रतिहर्त्रच्छावाकनेष्ट्राग्नीध्रसुब्रह्मण्यग्रावस्तुदुन्नेतृणामिति षोडशर्त्विगुत्पत्तिः॥ तदिति तन्मय इत्यर्थः

२ उदाराप्रतिहर्त्तारि पोतारं चैव भारत॥ अच्छावाकमथोरुभ्यां नेष्टारं चैव भारत॥ ३२॥ पाणिभ्यामथचाग्नीध्रं ब्रह्मण्यं चैव यज्ञियं
॥ ग्रीवाणामथपादाभ्यां मुन्नेतारं च च स्तुष॥ ३३॥ एवमेवैष भगवानृषोडशैतानृजगत्पतिः॥ प्रवक्तुः सर्वयज्ञानामृत्विजः सृष्टवानन्
३४॥ तदेवैषवेदमयः पुरुषो वेदसंज्ञितः॥ वेदाश्च तन्मयाः सर्वे सांगोपनिषदक्रियाः॥ ३५॥ एतेराकाणवे चैव यदाश्चर्यमनुत्तमं
श्रूयते तद्यथावृत्तं मार्कंडेयो यदन्वभूत्॥ ३६॥ जानेनिगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनिः॥ बहुवर्षसहस्राणि तस्यैव वरतेजसा
॥ ३७॥

एवैष प्रसिद्धो विष्णुर्वेदमयः वेदात्मा वेदसांगोपनिषदश्च विल्लात्मानः क्रियायज्ञाश्च तन्मयः स्वपितीति भगवतराका
णस्वपतः आश्चर्यमस्मान्निश्रूयते मार्कंडेयमुनिस्तत भूतवतत्कीदृक्तस्यैव भगवत उदरे जीर्णाजिरांगतो भगवत्तेजसै
वतद्दुरराव तीर्थानिद्दष्टवान्पृथिव्यापतिगोचरः पृथिवीतीर्थानिगोचरः संचारस्थानं यस्य स तथा॥

आश्रमानपीत्यादि दृष्टवानिति कुक्षावेवेति एतन्नदृष्टा भगवत हिषावतन्मुखेभ्रिसृतः निष्कामित्यपिभ्रांतवान्भ्रांतस्तु तथैवैकार्णवे दृष्टवा
न् संशय तस्मात्मजीवितइति स्थावरं जंगमं च यज्जीवितमितिदेवं भगवतं दृष्ट्वा विस्मयमगमत्किं स्वदिति वितर्कैर्को भमत सामानो वर्षि

इति तीर्थप्रसंगेन पृथिवीतीर्थगोचरः॥ आश्रमानथ पुण्यांश्च तीर्थानायतनानि च॥ ४०॥ देशान्राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च॥ जप
होमरतः शांतस्तपो घोरं समाश्रितः॥ ३९॥ मार्कंडेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः॥ निष्क्रामन्तं न चात्मानं जानीते देवमायया॥ ४०॥ नि
ष्क्रांतस्तस्य वदनादेकार्णवमथो गतः॥ सर्वतस्तमसाच्छन्नं मार्कंडेयो निरीक्षते॥ ४१॥ तस्यासीत्सुमहत्तीव्रं संशयश्चात्मजीविते॥ देव
दर्शनसंहृष्टो विस्मयं चागमत्परं॥ ४२॥ स चिंतयति मध्यस्थो मार्कंडेयो विशंकितः॥ किं स्विद्वै दिव्यं येता मोहः स्वप्नो नु भूयते॥ ४३॥
व्यक्तमन्यतमो भावो ह्येतेषां भविता मम॥ न हीदृशमसंक्लिष्टं युक्तमस्य महर्द्धिमि॥ ४४॥ नष्टचंद्रार्कपवनः कृत्स्नः पवतिभूतलः॥ कत
मस्यादयं लोकश्चिंतयत्यवस्थितः॥ ४५॥ अपश्यच्चापि पुरुषं सयानं पर्वतोपमं॥ तोयार्द्रमेव जीमूतं मध्येमग्नं महार्णवे॥ ४६॥
ततं च मिव तेजोभिर्भास्वतमिव वर्चसा॥ जाग्रंतमिव गांभीर्याद्विसंतमिव पन्नगं॥ ४७॥

तेषमीदृशीर्किंभूता मयोमेन्न मेजातः स्वप्नो वायं देहं कुत्राव स्पदेह स्य विश्व दृष्टवानिति॥ ततो मार्कंडेयपुरुषं महान्तं तत्रायानं ददर्श
पर्वतोपमं महार्णवे मग्नमिति च कल्पभेदाभिप्रायेण जीमूतमेधमिवश्यामतात् भास्वतं रविमिव॥ वर्चसा तेजसा

जामतमितितुछांदसः नाम्यस्छाछरूरितितन्निषेधात्॥ समार्कंडेयस्तदेवं कस्त्वमितिप्रष्टुं पावदेतितावन्नेनेश्वरेण पुनः कुक्षौ प्रवेशितः त
त्रपूर्ववद्विश्वं दृष्ट्वा तापदीवविचारः॥ किंस्वप्नोयमितितर्कयत्समापावरस्त्विष्टादक्षिणायेषांतादृशे यजमानाद्विजाहृतिजोयज्ञमर्हंति
यज्ञियाश्वपूर्ववदन्यपूर्ववत्पादानुगाः सेवकाश्च सधर्मरिताहृष्ट्वाशतसहस्रजहदवर्षाणिगतः कुक्षेस्ततोनदृष्टापुनर्निसारितोभगव

सदेवप्रष्टुमायात्किमेवानितिविस्मयात्॥ तथैवचशनैर्भूयोमुनिः कुक्षिंप्रविशति॥४०॥ सप्रविष्टःपुनःकुक्षौमार्कंडेयःसुनिश्चितः॥
तथैवचरतेभूयोविजानन्स्वप्नदर्शनं॥४९॥ सतथैवयथापूर्वंपृथिवीमटतेपुनः॥ पुण्यतीर्थानिपुण्यानिनिरीक्षन्विभूतले॥५०
क्रतुभिर्यजमानांश्चसमाप्तवरदक्षिणैः॥ पश्यतोदेवकुक्षिस्थ--यज्ञकानिद्विजोत्तमान्॥५१॥ सधर्ममाश्रिताःसर्वेवर्णाब्राह्मणपूर्व
काः॥ चत्वारश्चाश्रमाःसम्यग्यथोद्दिष्टक्रमानुगाः॥५२॥ वर्षाणांशतसाहस्रंमार्कंडेयस्यधीमतः॥ चरतःपृथिवींकृत्स्नांनचकुक्षेस्तमीब्र
ते॥५३॥ ततःकदाचिदथवैपुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः॥ सुप्तंन्यग्रोधशाखायांबालमेकंनिरीक्षते॥५४॥ यथावैकार्णवजलेनीहारेणावृतं
तरे॥ अव्यक्तेक्षणेलोकेसर्वभूतविवर्जिते॥५५॥
तावदस्यशाखायांशाखोपलक्षितेपत्रशेयानंबालमेक्षत॥ नेदंपूर्वदृष्टं
शमरपूर्वंपर्वतोपस्यदृष्टत्वात्अस्यचबालत्वातदृढंगत्वेनपर्वतोपमं एकार्णवेन्यग्रोधशाखायांबालमित्येवपूर्वमितिव्या
ख्येयं भवततोयेचरतःसंत्रस्तोविक्लवःसंत्रस्तश्चासौविक्लवोविक्लवश्चतेजसाग्रस्तविक्रमइतिपाठः॥

हंसेःमत्वगुणत्वात्शुद्धःदेसन्ज्ञानंतत्कार्यंभक्तानांक्लेशंप्रलयेमितिवासर्वहंसःयोगेनविभक्तिविलासेनबालरूपंगतोविष्णुर्भातंमुनिं
वभाषेऽवे॥ माभैरिति॥ शिखिलोपेनरूपंमाभैषरीत्यर्थः॥ प्रलयेपिस्थितत्वात्देधीरस्यतितेजस्वित्रितिसंबोधनं॥ बालोस्मत
रस्कालजातस्तंश्रमान्नोस्ति॥ नाम्नापडुयतीतिदीर्घायुरित्यादिनापूज्यनामवाक्यंनाममात्रेणस्याक्लेशयतिकोयंबालः एवमहं

सभूयोविस्मयाविष्टःकुतूहलसमन्वितः॥ बालमादित्यसंकाशंनशक्नोत्युपवीक्षते॥५६॥ सोचिंतयत्थैकांतेस्थित्वासलिलसंनिधौ॥ दृ
ष्टपूर्वमिदंनेतिशंकितोदेवमायया॥५७॥ अगाधेसलिलेतस्थौमार्कंडेयःप्लवन्मुनिः॥ नशांतिंलभतेतत्रस्तेजसाग्रस्तविक्रमः॥५८
तथैवभगवान्हंसोभगतोयोगेनबालतां॥ बभाषेमेघतुल्येनस्वरेणपुरुषोत्तमः॥५९॥ श्रीभगवानुवाच॥ माभैर्वत्सनभेतव्यंममै
वायाहिवांतकं॥ मार्कंडेयमुनेधारबालस्त्वंश्रमपीडितः॥६०॥ मार्कंडेयउवाच॥ कोमांनाम्नाकीर्तयतितपःपरिभवन्मम॥ व
रुवर्षसहस्राख्यंधर्षयंश्चैवमेवयः॥६१॥ नह्येषसमुदाचारोदेवेष्वपिसमाहितः॥ मांब्रह्मापिसविश्वेशोदीर्घायुरितिभाषते॥
६२॥ कस्तपोघोरस्तमसि------मित्यजीवितः॥ मार्कंडेयेतिमांप्रोक्तंमृत्युमीक्षितमिच्छसि॥६३॥
ह्लासंबोधनेतपरावधर्षितं॥
भवति॥ आयुशब्देनकारंभोपिछंदसाल्लइस्तुगावावुक्तः विरायुमेधयाबालेतिसंबोधनाधर्षितं॥ समुदाचारःसम्यगाचारःस
माहितोनिश्चितयद्यालोहबंवावदेदितिशेषःसर्वस्मिञ्जगतकंनपीत्यर्थः॥ तपसाघोरमूर्त्तिममसकोशाच्छायेतमृत्युरित्थं॥

कस्मकंजीवितइतिनिश्चीतमुमुर्षुत्वात्मृतोभाषतइतियोजनातस्परायणाक्रोधाश्च्यादिभिरभिभूतःहृषीकाणामिंद्रियाणामीशोहृ
षीकेशारजितेंद्रियत्वात्जनकोजन्मकृत्पितारक्षितागुरुरस्मिपौराणइति॥पुराणएवपुराणःस्वार्थेदणब्रजादित्वात्तोपसर्प्यसि
तोयासिजनकत्वमवाह॥मामित्यादिना॥घोरसिरसंतमसोन्धतरमूर्द्धनंशात्मेष्टंश्चात्मजकंयतस्त्वमेवंविधोमयाअंगिर

वेशं०॥एवमाभाषतेमोहान्मार्कंडेयोमहामुनिः॥अथैनंभगवान्भूयोबभाषेतत्परायणं॥६४॥श्रीभगवानुवा०॥अहंतेजन
कोवत्सपहृषीकेशःपितागुरुः॥आयुःप्रदातापौराणःकिमर्थंनोपसर्पसि॥६५॥मांपुत्रकामःप्रथमंपितातेह्यंगिरामुनिः॥पूर्व
माराधयामासतपस्तीव्रंसमाश्रितः॥६६॥ततस्त्वांघोरसिरसंदहनोममतेजसं॥दत्तवानहमात्मेष्टंमहर्षिममितौजसे॥६७॥
नमामुपहृतेचान्योयोनभूयोममात्मजः॥दृष्टुमेकार्णवगतंक्रीडंतंयोगधर्मिणं॥६८॥वैशं०॥ततःप्रहृष्टवदनोविस्मयोत्फु
ल्ललोचनः॥मूर्ध्निबद्धांजलिपुटोमार्कंडेयोमहातपाः॥६९॥नामगोत्रंततःश्रुत्वादीर्घायुर्लोकपूजितः॥अथाकरोन्नमस्का
रंप्रणतःशिरसाप्रभुः॥७०॥मार्कंडेयउवा०॥इच्छेयंतत्वतोमायामिमांज्ञातुंतवानघ॥यदेकार्णवमध्यस्थःशेषेत्वंबालरूपवान्
७१॥किंसंज्ञःकश्चभगवान्लोकेविज्ञायसेनघ॥व॥ सेदृत्तेतपणवाधुनामीक्षयेतेनस्वजनकंमांप्रतीत्यविश्वासंमद्वचनेकुरु
ततइतित्वयेविश्वासेनामगोत्रसंहृतानमंगिरसोजन्मतेलोकेकिंसंज्ञःकिंतोमांध्यायते॥छ॥

नभूतमितिनसामामप्राणिमात्रमिहप्रलयेतिष्ठेद्यथात्वंतिष्ठसिनारायणइति॥आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवःअयनंतस्य
ताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति॥मांरूपनिर्वचनंब्रह्मामापकसंभवत्यस्मादितिसंभवः॥तदेवपुनर्विशदयतिसर्वमयस्यात्मनोदर्श
यति॥युगस्यावर्तोविवर्तःपरिवृत्तिः॥यद्यद्विभूतिमत्सत्वंश्रीमदूर्जितमेववा॥ततदेवावगच्छत्वंममतेजोंशसंभवमितिश्रीभग
वद्गीतासूक्तमर्थमाह॥भुजगानामिति॥सहस्रशीर्षेतिकमस्तकयोर्भुजेकिःपदेरनंतपादोभूतोयःपुरुषःश्रुतावुक्तःसहस्र

तर्कयेतांमहाभूतंनभूतमिहतिष्ठसि॥७२॥श्रीभगवानु॥अहंनारायणोब्रह्मन्सर्वसंभवःसर्वदेहिनां॥सर्वभूतोद्भवकरःसर्व
भूतविनाशनः॥७३॥अहमेकपदेशक्रःक्रतूनामधिपःपरः॥अहंयुगेयुगान्स्यश्चयुगस्यावर्तनंवसः॥७४॥अहंसर्वाणि
भूतानिदेवतान्यखिलानिच॥भुजगानामहंशेषस्तार्क्ष्योहंसर्वपक्षिणां॥७५॥अहंसहस्रशीर्षाख्यःपादैरभिःसंवृतः॥आदि
त्योयज्ञपुरुषोदेवयज्ञमयोमखः॥७६॥अहमग्निर्हव्यवाहोयादसांपतिरव्ययः॥यस्मिन्नाद्विजेंद्राणांतपसाभावितात्मनां
॥७७॥

शिष्याबुद्धिस्तइदस्यंतत्वमहं॥योगंयोगधर्षियोगशास्त्रगम्यंवा॥ईशोईजिनीयःसनवःसंसारःविद्याआत्मज्ञानंतद
धिपःपाःपुरुषःसहस्रात्सःसहस्रपादइतिश्रादिस्यश्रासोयज्ञपुरुषश्चसोहंसोहंदेवमयोयज्ञमयतःसख्यःसखोस्त्यस्यास्ती
तिस्वर्गादित्वादच्यज्ञक्रदित्यर्थः॥वऊजन्मेति॥बकुपुजन्ममुनिरुद्धात्मानियतोब्रह्मलोब्रह्मविस्मुनिरुच्यते॥

चतुर्थाश्रमी मुमुक्षुरुच्यत इत्यर्थः॥ ब्राह्मणो यतिरुच्यत इति पाठांतरं॥ तत्र वेधसो विधिसकाशात् ज्ञानसंपत्त्याधिकायते सोहमे
व कृतांते यमः संहर्त्ता कर्म यज्ञादिक्रिया तदनुष्ठानं जीवोनुष्ठाताहं॥ सर्वेषां सर्वेषां धनं दर्शयामि॥ तत्त्वतो निकंपः आत्मज्ञा
तिरात्मनः सकाशाज्जातिर्यस्य यस्य स्वयंभूरित्यर्थः॥ प्रधानं गुणत्रयसाम्यं माया चाहं पुरुष ईश्वरोप्यहं॥ अनन्तयोनित्यश्रम
योन यचितः धर्मे यज्ञादिः तपः कायक्लेशकर्म हयशिराः हयग्रीवाः यश्च क्षीरसमुद्रे सोप्यहं कृतमाममिथ्या सत्यसतियद्

बहुजन्मनि रुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुच्यते॥ ज्ञानवान् ऋषिर्विश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः॥ ७०॥ कृतांतः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञि
तः॥ अहं कर्म क्रिया जीवः सर्वेषां धर्मसाधनं॥ ७१॥ निष्क्रियः सर्वभूतेषु आत्मज्योतिः सनातनः। प्रधानपुरुषो देवो ह्यमायस्तत्त्वयोन्य
यः॥ ७२॥ अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनां॥ अहं हयशिरो देवः क्षीरोदधिमहार्णवे॥ ७३॥ कृतं सत्यं च परमं महानेकः प्रजाप
तिः॥ अहं सांख्यमहं योगो ह्यहं तत्परमं पदं॥ ७४॥ अहमिज्या व्रतश्चाहं महं विद्याधिपः स्मृतः॥ अहं ज्योतिरहं भूमिरहं वायुर
हं नभः॥ ७५॥ अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश॥

वति सत्यमाद्यं सांख्यं सं अहं ज्योतिरित्यादिना॥ अस्य पंचभूतात्मकतामाह॥ समुद्र इत्यादिना पंचमहाभूतकार्यमप्यहमि
त्याह॥ वर्षं वृष्टिः पर्जन्यो मेघः क्षीरोदः क्षीरसमुद्रः सागरो लवणार्णवः समुद्रः स्वादूदकादिरन्यः वडवामुखो वाडवाग्निः संव
र्तोग्निः प्रलयकालसंबंधातो यो यो वत् शोषयन् हविर्वहविर्वहः यथाः सुराग्निहविः प्रपिबतीति येवेदवर्त्तमानमित्यर्थः॥

भविष्यच्च विवादुर्दुर्मितिः॥ त्रिकालात्मना उक्ता सर्वं संभवनाविसृतो यद्भविष्यति तदप्यहं परूपसरस्यात्मने पदस्त्वं दर्शं॥ अनुभवस इति
जानासि मामकं मद्रूपं मद्रूपं बंधिस जज्ञे यं सृष्टिं हकरोषि॥ तदेतदिति अखिलमवधारयते॥ अव्यक्तयोगमाश्रित्य अव्यक्तमपि स्वीकृ
तमायादिरूपो माया मालं व्याहकमेवैकोस्मादिति वदिः अहमेकाक्षर इति॥ अहमामात्मा इति एकः श्रेष्ठः क्षरः क्षयहीनः एकव

अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योहमहं रविः॥ ७६॥ क्षीरोदसागरश्चाहं समुद्रो वडवामुखः॥ वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमहं रविः॥ ७७॥
अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणं॥ भविष्यं चैव संवर्त्तं भविष्यत्सु च संभवः॥ ७८॥ यत्किंचित्पश्यसि वै वत्स शृणोषि वा किंचन॥
यच्चानुभवसे लोके तत्सर्वं मामकं स्मृतं॥ ७९॥ विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयं वाद्य पश्य मं॥ युगे युगे च सृष्टामि मार्कंडेयाखिलं जगत्
॥ ८०॥ तदेतदखिलं सर्वं मार्कंडेय विधारय॥ शुश्रूषुर्मम धर्मेषु कुक्षौ चर सुखी भव॥ ८१॥ मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवाश्च ऋषिभिः सह॥
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापराजितं॥ ८२॥ अहमेकाक्षरो ब्रह्म अक्षरं श्रेय सर्वशः॥ त्रिपदश्चैव वर्गश्च त्रिवर्गार्थनिदर्शन
॥ ८३॥

वर्ण इति ॐकार इति परदिवा॥ मंत्रो गुप्तत्वमन्त्रावमंत्र इति मंत्रः ॐकारविकारसमुदायात्मा जगुप्तः परावसरावोंकारो विकृ
तश्चाक्षरः॥ अकारोकारमकारात्मा सोहमेव॥ सर्वज्ञ इति सत्त्वरजस्तमोमयः सर्ग ओंकार इति विकृतः त्रिपदो गायत्रीरूपोहमेव
पुन इति विकृतश्च त्रिवर्णार्थस्य धर्मार्थकामरूपस्य निदर्शनो वेदत्रयात्मा सोहमेव परमात्मा व्यापी त्रिवर्गस्य धर्मादिरर्थस्य प्र
योजनस्य दर्शकोप्यहमेवेति वा॥

हरि०
४४२

एवमेतदिति पुराणेषु वेदांतेषूपनिषत्सु देवं येकांतो यदहमेव सर्वमिति॥ महामुनिर्विष्णुं मार्कंडेयं प्रबोधमुन्मुखं विक्षेपतः संगतात्तमेकं विष्णुं शुश्रुषुः॥ तदिति स्वीकृतबालरूपमक्षरमविनाशि॥ विविधमयेन मायात्मना भ्रमज्ञाने नाश्रितं च पर्वाणि शारीरे हंसनामा स आत्मा भगवान् प्रलयार्णवे विचरन् कालस्य प्रलयावधेः पर्यये व्यपगतमेतं जगत् सृजदिति योजना॥ ॥ इति पैछरे पंचनवत्यधिकशततमः॥ ॥ पंचनवत्यधिकेध्याये शते य प्रथमस्य वै॥ प्रश्नस्योत्तरमाहात्म्यं वैशंपायनश्चात्मवित्॥ १॥ एवं

वैशं०॥ एवमादिपुराणो सो वदन्नेव महामुने॥ प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक्॥ १॥ ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः रराम सुखमासाद्य शुश्रुषुर्हंसमव्ययं॥ ८३॥ तदक्षरं विविधमपाश्रितस्तनुं महार्णवे व्यगते चंद्रभास्करे॥ शनैश्चरे प्रचुरपिरिपि हंससंज्ञितसृजन् जगद्धि हरति कालपर्यये॥ ८४॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे॥ वैशं०॥ आपवः स विभुर्भूत्वा कारयामास वै तपः छादयित्वात्मनो देहमात्मना कुंभसंभवः॥ १॥

एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थप्रश्नानामुत्तरमुक्त्वा प्रथमप्रश्नस्य सृष्टिप्रकारस्योत्तरं वक्तुमुपक्रमते॥ आपव इति तमनुपसंहरति॥ आपवो नारायणः कारयामासेति स्वार्थे णिच् तपं तीति तपस्तेजोऽकरोत्॥ तत्तेजो व्यक्तिकृत्साच्छादयित्वा संवृतस्वदेहमयि कुंभसंभवं कुंभे कुंभाकारे ब्रह्मांडे संभवो यस्य तं ब्रह्मांडं कारयामास करोदित्यन्वयः कुंभसंभवइति पाठे ब्रह्मांडकारकः यतः स्वतेजसा सतपसा सृष्टेन तपसा भावितात्मेव॥ भवेति॥ ब्रह्मसृष्टिसंक्षेपात् क्रमेवापेषु

राम०
४४२

नर्विशदिष्यति॥ मतिं लोकस्य सर्गार्दे इति लोकस्य सृष्टौ मतिं बुद्धिं सर्जने स सृष्टिं करोति॥ सर्जने इत्यपि क्वचित्पाठः॥ तदा महाभूतनां सृष्टौ मतिं कारयामासेति पूर्वेणान्वयः पूर्वपाठे तु महाभूतानामुत्पादनं मचिंतयदित्यध्याहृत्य योज्यं॥ तपसा तेजसा भावितस्तेनोद्रूपः कृतः आत्मा येन स तथा सः परमेश्वरः तेन च तेजसानुप्रविष्टेनार्णवमध्ये भयप्लावसः समुद्रः सूक्ष्मो भवति छिद्रस्य संभवश्चाभवत्॥ अनंतरोर्मिणा तेजःशोषितार्णवस्तोभयमुत्पन्नाभिर्णार्णवे छिद्रमवकाशं चकार॥ तत्राकाशे तेजःक्षोभजे भगवा॥

ततो महात्मातिबलो मतिं लोकस्य सर्जने॥ महतां पंच भूतानां विश्वभूतो व्यचिंतयत्॥ २॥ तस्य चिंतयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे॥ ३॥ ईषत्क्षोभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः॥ सोऽनंतरोर्मिणा सूक्ष्ममथ छिद्रमभूत्तदा॥ ४॥ तत्र शब्दगतिर्भूत्वा मारुतछिद्रसंभवः॥ सलब्धांतरमक्षोभ्यं वर्द्धत समीरणः॥ ५॥ विवर्द्धता बलवता तेन संक्षोभितोऽर्णवः॥ अमोघवेगाभिहता ममं पुत्रो भ्यथो न शं॥ ६॥ महार्णवविक्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि भविष्यति॥ कृष्णवर्त्मा समभवत् प्रभुर्वैश्वानरो महाविभान्॥ ७॥

शब्दगतिः शब्दरूपो भूत्वाकाशस्तेजःक्षोभजमाह॥ तस्य वायोर्वेगस्तद्रुत्पन्नताधुतो द्विशब्दो भवति॥ एवं तेजोऽयरापुनः शब्दरूपो भगवानेवाद्भुत्॥ स वायुस्तेजोजनितो अंतरमवकाशमेव निलयाः वर्द्धते स्म॥ अतो सोऽसंभव्यते नेति वायुना विवर्द्धते तेन शोधितततश्छादसी हृदे न वायुना क्षोभिते नार्णवे मिथ्यो वेगेनाभिहतार्जमयः समुद्रजलो ममथु॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

मथ्यतिमथ्यमाने कृष्णेशामलेवर्तमानेयस्मवेषानरोग्निर्भूतमथनाद्भिवत्येवाग्निः अर्चिर्विशिष्टाकारात् छंदसः दीप्तिमानित्यर्थः॥
तत्राग्निं विमंथनाद्योग्निर्जलमशोषयत् क्षयादुपचयात् शिष्टो यश्छिद्रं जातं तदेवाकाशं भूतं निःसृतमंदं नृत्। क्रममाह आत्मतेजइति॥
आत्मस्वरूपा तेजसः प्रकाशाद्योजाता॥ तत्रावकाशादाकाशोजातस्ततो वायुः आज्यमिवाज्यं अंबुतसंघर्षादग्निर्जात आज्यंतउ
च्यते॥ एवं तोयोकाशवादग्निर्महाभूतानि सृष्टा महाभूतानामादिः पावन आदिकर्तारं प्रीतिर्यतः सनसृष्टेरर्थं प्रयोजनं तत्वेस्व

तवसंशोषयामास पावकः सलिलं बहु॥ तयाजलनिधौ छिद्रमभवन्निःसृतन्नभः॥ ८॥ आत्मतेजोभवापुण्या आपोमृतरसोपमाः
आकाशांछिद्रसंभूतं वायुमाकाशसंभवं॥ ९॥ आज्यसंघर्षजोद्भूतं पावकं चात्मसंभवः। दृष्ट्वा प्रीतिं युतो देवो महाभूतादिभावनः॥ १०
दृष्ट्वा भूतानि भगवांल्लोकसृष्ट्यर्थतत्ववित्॥ ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो विचिंतितः॥ ११॥ चतुर्युगादिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये
यत्सृष्टिर्वा दिजेंद्राणां तपसा भावितात्मनां॥ १२॥ बहुजन्मनिरूढात्मा ब्रह्मणो पतिरुत्तमः॥
रूपं च जानातीति सृष्ट्यर्थतत्ववित्त्व
द्बहुरूपश्च बलसृष्टिकर्थं स्यादिति ब्रह्मजन्मोत्पत्तिः अथ एव सर्गमपि विचिंतितिष्ठ चिंतयेत् विचिंतितेति छंदसः॥ कदा सृष्ट्यर्थम
चिंतयत् पूर्वोक्तं चतुर्युगपादरूपयुगसहस्रस्य पर्ययेनावर्तकालं प्रलये कृतो मर्थः अजपे भगवान् किंकमार्कंडेयो यथा तवान्॥
विष्णुं स्वरूपं तदेवात्मतत्वं परं ब्रह्मास्मिन्ने यं योगयुक्तं सदैवो ब्रह्मणा आत्मनि योजयति विश्वेजगति च योजयति॥ अतश्चासौ योग

विदित्युच्यते आत्मतत्वमेव सर्वत्र युक्तो स्मरतीत्यर्थः तत इति॥ प्रलयकाले महद्भूतिर्द विपत्राजादिरचिते तिष्ठतो बलिनो भगवान् क्री
डतु विविधं श्रेष्ठमानौ मोदते कृष्णति कीदृशः वेषपावकिः कंदरवबालस्वरूपइत्यर्थः॥ कंदस्य कुमारमनतात् क्रीडितात् सृष्टौ हेतात्मितः
पर्यंसमर्ककतत्यर्थं राजते पुष्टिंगतालंदसः॥ अस्मात्तनोनाभितो रोहति जन्मतइति भूत नुरुहं तं देवादृष्टवदर्शनं चेति समासः॥ ॥इ

ज्ञानवान्महृष्टविश्वात्मा योगिनां योगविन्नमः॥ १३॥ तं योगतते विज्ञाय संपूर्णैश्वर्यविक्रमं॥ पदेश्वराणि विश्वेशो नियोजयति तत्वनित॥ १४॥
ततस्तस्मिन्महातोयेदविषादविरुच्यतः॥ सपनक्रीडश्च विविधं मोदते वै षपावकिः॥ १५॥ पद्मनाभ्युद्भविकं समुत्पत्यासितवास्सद॥
सदस्यपर्णविरंजोभास्करामंद्दिरत्रमयं॥ १६॥ कृताशनज्वलितशिखप्रजंतदामुगंधिनेशारदमलार्कतेजसं॥ विराजतेकमलमुदार
वर्तिसंमहात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनं॥ १७॥ इति हरिवंशे पौष्करे महाभूतोत्पत्तिः॥ ॥वैशं॥ अथयोगविदां श्रेष्ठसर्वभूतमनोम
यं॥ स्रष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणां सर्वतोमुनिं॥ २॥ तस्मिन्हिरण्मये पद्मे पद्मे बहुयोजनविस्तृते॥ तस्मिन्हिरण्मये पद्मे बहुयोज

ति पौष्करेषाम नवत्यधिकशततमः॥ ॥समाधिके नवतुर्दशते परमश्लोजने॥ पुष्करस्य समुत्पत्तिः सप्रपंच निरूप्यते॥ पुष्करे विषयो ऽत्त
इति ९९ तत्र पुष्कर प्रध्मनपूर्वकं जगरु सत्तिमाह॥ अथेति॥ तत्र कमले ब्रह्माणं सर्वतो मुखं दिक्रूपरि वमुखं वेतं पंच वक्त्रं उपरिमु
रपंप आक्रुदेन काजनेरव रूपिणा निहाद्दारे णाद्विनं॥ सर्वतेजो गुणमये सर्वगुणमयेइत्यर्थः॥

हरि॰
४४३

पार्थिवैरिति॥ पृथिव्या पद्मकरत्वात्तस्य ब्रह्मणा चारितपद्मे ब्रह्मणां सस्रजेति पूर्वेणान्वयः॥ पृथिवीरहमिति॥ पृथिवीरोहत्यस्मिन्निति॥ प
द्मासनाय मस्वरूपताय स्याः सात यामेरोः कर्णिकारूपत्वात् रिगृंतिनां पत्रत्वात् शेषस्य नालत्वात्। मेवेंद्रीकाद्गणां केसरत्वात् सदास्य
गर्भेसमरूपांकुर बाह्य केसरास्ते पर्वता एव॥ पृथिव्या पर्वतानेवतानाह॥ हिमवन्तमित्यादिना॥ तेषामनुक्ता त्रिपुष्करपर्वतान्तरदेशे

सर्वतेजोगुणमये पार्थिवे लक्षणोर्पुते॥ २॥ तद्ब्रपद्मं पुराणज्ञा पृथिवीतलमुत्तमं॥ नारायणसमुद्भूतं प्रवदंति महर्षयः॥ ३॥ यातु
पद्मासनादेवी पृथ्वी प्रोता च हृते॥ ये च गर्भंकुरासाराः स्तादिव्यास्सर्वतान्वितः॥ ४॥ यानु पद्मासनादेवी पृथ्वी तौ हिमवंतं च मेरुं।
च निलं निषधमेव च॥ कैलासमुंजवंते च तथा इंगांधमादने॥ ५॥ पुण्यं त्रिशिखरं चैव कांतं मंदरमेव च॥ उदयं कंदरं चैव वि
ध्यवंतं च पर्वतं॥ ६॥ एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनां॥ आश्रमाः पुण्यशीलानां सर्वकामप्रजोद्यः॥ ७॥ एतेनामांतरो देशो
जंबूद्वीप इति स्मृतः॥ जंबूद्वीपस्य संस्थानं यज्ञिपापत्र च क्रिया॥ ८॥

नवरंवेउत्वात् जंबूद्वीपान्तस्य संरजानां सम्यक्कृथा तिं यज्ञिया यस्तादृः यज्ञिकाः कुर्वति यन्नानाचरंति॥ फलार्थिनया जंबूद्वीप एवय
तानां प्रवरात्॥ यतोन्यद्वीपेष्वो सोकर्षउ कः एवोजंबूद्वीपे गर्भिष्या मोयं स्रवति ताए वे गंगाद्याः सरितः दिव्यानि सुत्मानिया
नितीर्थज्ञातानि प्रयागादीनि तान्यपंगानि दुडंगानि यास्यांताः पद्मस्य केसर रूपात्करो तिक मजः॥

शिजाखण्हियूष्यताभ्यादिधस्तु विमाः पर्वताः ससः तुष्येतमिलियावयावदित्यर्थः॥ अथाकृतेजोन्ययुगमाः सतामगम्या इत्यर्थः॥ शैलेप्रोत्तव।
र्षिनिःसृताः व्यपहसः स्वेष्ठानां शबरबर्बरादीनां देशातेन विकल्पिता विविधाः कल्पिताः॥ अधः पद्मपत्राणीति पद्मपत्राधोभागाः नागद्वीपि
म भोगेन॥ तेषां पाताजानाम् अधोगतं यद्दुदकं तत्र कुत्र मुच्यते तेन रक्तमस्त प्रपाथिना पाकः पद्मप्रांतवर्तिक्रिद्रोकोपृथिव्योद्ये ति नूवाष्ठित्यर्थः

गजधिस्रवते तेभ्यं दिव्यमृतरसोपमं॥ दिव्यतीर्थशतान्यापंग्यस्तादिवाः सरितः स्मृताः॥ ९॥ यान्येतानन्तुपद्मस्य केसराणि समंततः॥
असंख्यातपृथिव्यां तु विद्धेते धातुपर्वताः॥ १०॥ यानि पद्मस्य पत्राणि भूरिशापूर्ण नराधिपः॥ दुर्गमाः शैलचिताः स्ले छदेशा विकल्पि[illegible]
धः॥ ११॥ पद्मपत्राणि वासार्थं —— तानिनागद्वाः॥ देमानामुरगानां च पाताने तान्महात्मनां॥ १२॥ तेषामधोगतं यत्तु द[illegible]
संज्ञितं॥ महापातककर्माणो मज्जंते पत्रमानवाः॥ १३॥ पद्मस्यांते कुड्यं यत्तदेकार्णवजलं महत्॥ प्रोक्तास्ते दिक्षु संघाता[illegible]
रोजलसागराः॥ १४॥ एषनारायणस्याज्यो महत्पुष्करसंभवः॥ प्रादुर्भावोप्ययस्तस्य न्नाम्नापुष्करसंभवः॥ १५॥ एतस्मात्कार[illegible]
त्रेः पुराणैः परमर्षिभिः॥ यज्ञियेवेद दृष्टेगेयज्ञे यज्ञनिधि कृतः॥ १६॥

एकार्णवे लोकलयेजलमार्णवास्यांदिक्षु संघाताः दिगंतवेनघनाः भावतेन ब्रिता च तारि इति पूर्वादि दिक्चतुष्टयपोगिनः
एवमादिरूपी नारायण एव तू कमलात्मेनास भूत इति पुष्करप्रादुर्भावनाम॥ तज्ञैः पुष्करप्रादुर्भावे दिजिः पत्तं यद्यपज्ञ एम्ये ता
स्त्रिभिः वेदस्पृष्टा घोयेवेदाघोषेवेदाः स्तेय ज्ञैः यज्ञसत्रनियज्ञस्त्वाने॥ पुष्करेवितिकृत्तेपुष्करपर्णसुपर्णमध्ये पुष्करं चापत
इत्यर्थः॥

राम॰
४४३

विष्वयापरयामूर्त्याप्याहारः पर्वतनदीदेवानां विश्वः प्रकारा निर्मिताः पुष्करमष्टिमुपसंहरति॥ विजुरिति॥ प्रजाकरस्तेजसा माकरम्
रूपः शयनेशयनांतेऽस्मर्यः॥ जगन्मयं चित्रमिति शेषः पद्मनिधिः पद्मरूपस्य विश्वस्य निधिमधिष्ठानं॥ ॥ इति पौष्करे समनवस्
धिःकृशततमः॥ अष्टाधिकनवत्युर्द्देशतेऽध्याये मदुत्तरे॥ मधुकैटभयोर्युद्धे विष्णुनावधउच्यते॥ सगादिरूवं विष्णुशयेन मधुकैट

राबं भगवताप्ये विश्वस्य परमो विधिः॥ पर्वतानां नदीनां च देशानां च विनिर्मितः॥ १७॥ विजुस्तयेवाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरो वै भगव
न्महात्मा॥ स्वयंभूः स्वयं भूः शयने सृजन्न द्रीजगन्मयं पद्मनिधिं महार्णवं॥ १८॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे समर्तूतोऽध्यायः॥ ॥ वैशं॥ ॥
चतुर्युगादिसंभूते सहस्रयुगपर्यये॥ विप्रस्तमसि संभूते मधुनाममहासुरः॥ १॥ तस्यैव च सहायोऽभूत्तोरजसि कैटभः॥
जस्तमसा विष्टौ संभूतौ कामरूपिणौ॥ २॥ एकार्णवं जलं सर्वं क्षोभयंतौ महासुरौ॥ कृष्णरक्तांबरधरौ श्वेतदीप्तौ परं हितौ॥
उभौ महोत्कैटौ दीप्तौ केयूरवलयोज्वलौ॥ महाविकृतताम्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ॥ ४॥ महागिरिः संहितौ जंगमाविव पर्वतौ
नीलमेघाभ्रशीकारावादित्यप्रतिमाननौ॥ ५॥

भयोजन्मायाह॥ चतुर्युगेति॥ चतुर्युगानां प्रवृत्तेः कालस्यपादिसंभूतिः स्थितिः
तस्याः प्रलयकालांतः इत्यर्थः॥ पदाभगवत्सयंसृष्टो ब्रह्मेत्यादि॥ उभाविति॥ महकटो हस्तात्तवद् योकेयूरे वलयो यवंनेः
शृंगारे ययोर्महागिरेरपरिसंहनोऽननाहैं नील मेघाप स्मिन्तत्वदन्धो मतश्पदशो यादित्यप्रतिमाननाविति दुर्दृश मुखौ

विद्युतो जौ दैवि कृतं नेद्रस्तवन्ताभ्यां सां मध्ये देश्भ्राम्न्तया विद्युतुल्याभ्रमष्ट नागेतुरूपामतयं नेदशादशाभ्यां दत्तां सांजा धयोः पादसंचारे
धियोरपि वेगौ तासां समुद्रे सर्वमिप्रूदंद्धि पंता विवपुष्करे नारायणानुज्ञो विद्यते मुरवं पाथिने विसुं पञ्चपेतमिति खद्गमानावः ह्रंर स
नारायणसमाज्ञामिति॥ नारायण इत्यास्य वासम्यक् सर्वतो विदितात्मानसान्सुतामिति सम्प्रार्थिदन्नपुष्पुष्ण कोयुद्धे वास्मेति हृति॥

विपृदं नोरताभ्यां भ्रांन्तामतिजीपतौ॥ पादसंचारवेगाभ्यां मुद्धिपंता विवार्णिवं॥ ६॥ कंपयता विवदरंशयानमरसूदनं॥ तो भ्रत्र वि
दरंतोस्म पुष्करे विद्युतो मुखं॥ ७॥ पञ्चपेतां दामवपुष्पं योगिनां सृष्टमुत्तमं॥ नारायणसमाज्ञप्तं सृजंतमखिलप्रजा॥ ८॥ दैवतानि च वि
श्वानि मानसांश्च सुतानृषीन्॥ ततस्ताव चतुतन्त्रब्रह्माणमसुरोत्तमौ॥ ९॥ दृष्टौ पुष्पुष्पसंकुद्धौ रोषसंरक्तलोचनौ॥ कस्त्वं पुष्क
ध्यस्त्वशीलो तास्त्वघ चतुर्मुखं॥ १०॥ आवानेगणपन्मो वादास्मेतं विगतज्वरः॥ राह्याच यो वाहं पुष्पं प्रपद्य कमलोद्भवः॥ ११॥ आवा
तिवार्यासिं नशक्यंस्यातुमाहवे॥ कस्त्वं कस्योद्भवसुम्यं केनवासीद्धयोदितः॥ १२॥ कस्त्वराकं ऽपवेगोष्ठाकेननाम्ना विधीयते॥ १३॥

विगतज्वरो निर्भयः न शक्यं स्यातुमाहवे॥ युवा सांसहतपेति शेषः सायचवा नामिति विद्रुरे॥ अतिक्रांतोचराच॥ कस्त्वमिति॥ पुनर्ब्रु
स्यानमितिद्ब्रुतउद्भवः उत्पत्तिस्थानं तुत्स्यमिति॥ तवेनस्यायेतदोत्पत्ति कृतः केनवाऽद्यपुष्करे प्रेरितो देशितः॥ तवसद्गाम्भोमारत्त्कः
केननाम्नावसोऽनिधीयते इति प्रश्नः यो विष्णुः सहस्त्रशोपि लोके रज्ञातद्रूपतात्॥ कंशतिप्रश्न गोचरीकृत एवकोतरितः॥

केनचिन्नतोविस्मोः संभवोयस्यतादृशंयोगयुक्तमात्मनिष्ठं॥ किंमानजातौघोपुवामिति॥ अयणाउत्तरंअयणादुर्ज्ञेयः परतयोनारायणः स्व
संस्थंसंभवस्थानमुक्तस्यपरत्वमसदमानौमधुकैटभौऊतः॥ नित्यपोरित्यादिपंचास्यपंथिष्टदंसः इत्यतादवश्यस्यार्थेआवाभ्यांछा
द्यतेविश्वंमितिपिषपिदृग्पते॥ यतीनोदुःखलक्षणाविति॥ तादृशानांसात्विकानामितिदुःखदेदुस्तरौतर्हिरजस्तमसोः पारंनिपुणाविति
अपियांतीत्यर्थः॥ आवांसामेव सर्वदारजस्तमोसांलोकउच्यते छ्रियतेरजसासरष्टिस्तमसाबाधिकृत्यकोनास्यबाधः॥ अयकामस
पताउरावार्थकामासंप्रवर्त्तयातां अयवासर्वपरिग्रहात्सर्वकामनायाः परिग्रहोयेषु स्वगपिरिहायइत्यपिपावः॥ सुखमिति॥

ब्रह्मउवाच॥ यः कश्चित्पुच्यतेलोकेह्यविज्ञातः सहस्रशः॥ तत्संभवंयोगमंतंकिंमांतामांचगछथः॥२३॥ मधुकैटभवूचतु॥
नावयोपरमंलोकेकिंचिदस्तिमहामते॥ आवभ्यांछाद्यतेविश्वंतमसारजसातथा॥२४॥ रजस्तमोमयावाच्यंयतीनौ
दुःखलक्षणं॥ ऋतकौधर्मशीलानांदुस्तरौसर्वदेहिनां॥२५॥ आवांसांमुच्यतेलोकेमुक्तितांयुगेयुगे॥ आवामर्थश्चका
मश्चयशःसासर्वपरिग्रहः॥२६ पुर्देहतस्ययत्रलोकेसुखंयत्रवामुदोहर्षः॥ हलेनादपिरागादेहस्यमिच्छति॥ आयुरिति॥ सर्वप्रदाय्या
श्रीलक्ष्मीवसंतिसुखमुद्धियः बुद्धयोजीवनोपायाः यत्रसंतिएषामपि कामादीनामध्येपत्रेकांक्षितंतत्रैवेवमनुकूलमधुनाश्च
रामांपुर्देहनस्यतेआशिशाविनीतिमतावि चिंत्यपेतबुध्यस्व॥ अयणाउत्तरंयुतद्धिवंचिरंचितंमयायरित्यनेनअस्यात्मकेनारा
यणावतमेवोच्यते॥ चिरसंचितंचिरकालंमयासंचितेपिरिचितंयत्रवत्वपूर्वमयार्चितंमितिपावे॥

अर्चितंपूजितंतदेवयत्वेसमाश्रयसमष्टिगोचराहृस्यसत्वगुणोप्रतिष्ठितोयोगसंस्पृजावसंभवोयस्मात्तपतयानारायणः भूतानिसात्वक
निदेवादीनिइतराणिवाराजसतामसादीनिसएवनारायणःसंग्राम्येयुक्तोसवशांयोगगतोवानाशयिष्यतिसएवयुञ्ज्यायपरः इतिपावे
षपरः सर्वांतरात्मायुष्मान्भवद्दादीन्समपिष्यतिइत्येवंब्रह्मवचः॥ श्रुतातौनारायणमित्यौचतुः जिजावेत्यादि॥ इदंतुबुद्धिकाररणो

तुसंयत्रमुदोयत्र——श्रीसन्निहृत्यः॥ एषांयत्कांक्षितंतेवतत्रदावाविचिंतयः॥२७॥ ब्रह्मोवाच॥ यत्रयोगवतांश्रेष्ठंयत्रपूर्वमर्मिमो॥
निजं॥ तत्समाधायगुणावास्सतेवास्मिप्रतिष्ठितः॥२८॥ यत्परंयोगयुक्तानांमत्तरंतरमेवच॥ रजसस्तमसश्चैवसंस्रष्टासर्वसिंभव
२९॥ यतोभूतानिजायंसात्विकानितराणिच॥ सएवयुक्तस्समरेवशांवांशमयेष्यति॥३०॥ वैशं॰॥ ततः शयानंश्रीमंतंवक्त्रयोजनृषि
सते॥ पद्मनाभंहृषीकेशंप्रणम्यरोचनाबुभे॥३१॥ यानिविश्वांविश्वयोनिमेकंचपुरुषोत्तमं॥ तवोपासनहृत्वर्थमिहन्नविधिकारणे
३२॥ अमोघदर्शनंमत्संयतस्त्वंविधिविस्तरं॥ अतस्त्वामजितोदेवकांक्षावःप्रतिविछितु॥३३॥ तद्भिवावोचरंदत्तंत्वयाह्यवमरिंदम
अमोघदर्शनेदेवमेनेस्तेस्तजितंजयः॥३४॥

इमावयोब्रह्मणासहमहदहंकारणंहेतुःपूजवोपासनंआवयोरनताह्यराजविष्यतीतिविश्वमितिहेविश्वसर्वमयविश्वरंसर्वेष्टद
तोधिष्ठितुमिच्छामः विश्वंमंविदुरितिपावेवेदांज्ञानिनोश्रेष्ठं॥ अजितंजयेत्यजितान्जयतिसयः सोजितंजयस्तंइयंबुद्धोनगवद्ु।
कौदन्नापुष्पौ

Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL

ग्रहो इति प्रग्रविक्रमयेयन्न स्वितरमापुपुर्वान जयत्वात् किंजीवितुमिच्छथ॥ यदेष इति॥ यत्मरणादित्समुद्दिश्येषवां यत्रः तत्मरणंप्राप्नुतं सलोपः छांदसः उभौ हि पुत्रौ महात्मानौ पूजितौ च ततः वर्जितौ वस्तः हेअतत्सराविति पाठे देहसंयुक्तौ ग्रतौ वरान् वरयतां ताभ्यां तुष्टः तरमृतिव्यतिरिक्तस्थले मतिर्न्नगवन्पुत्र वेतावथतातस्मतिजानीते नगवान् बाढमित्यंगीकृतौ नविष्यतइति ग्रस्मिन्कल्पे विश्व धरस्यासावुत्तमास्तेति तौ मधुकैटभौ उरुतलस्थे उदेशे मममंघहतवान् तत्राम्मरणासंनवात्॥ कीदृशो रजस्तमोगुणाभ्यां नवसं

श्रीनगवानुवाच॥ कानिच्छतोऽद्भुतंब्रूतं वरानसुरसत्तमौ॥ दत्ता पुत्रौ मया नूयः स्वमरोग्नी वितुमिच्छथ॥ २४॥ तस्माद्यएषवांयत्र भूतं सुतौ महाबलौ॥ वृद्धौ नवंतौ यस्यां तौ तावित्येवं ब्रवीद्धरिः॥ २५॥ उभावपि महात्मानौ वर्जितौ हेअतत्सरौ॥ मधुकैटभवचेतु यस्मिन्कस्मिन्मृतौवांदेशे तस्मिन्सुरोर्वचं॥ इत्याव पुत्रतां चैव तव गंतु सुरारिहन्॥ २६॥ श्रीनगवानुवाच॥ बाढं सुतौ मे प्रवरौ नविष्य कल्पे संनवे॥ नविष्य द्योन संदेहः सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं॥ २७॥ वैशं०॥ वरंप्रदायाद्य महासुराणां सनातनो विश्ववरोत्तमो विनुः॥ रजस्तमोभ्यांनवनावनोत्तमो ममंथता चूरुच ले सुरोरिह॥ २८॥ इतिखिले श्रीहरिवंशे मधुकैटभवधोनाम॥

संसारस्यनावंनौ सृष्टिसंहारकारकाविव संहारोविनाजावानां संनवति॥ यद्वारजस्तमोभ्यां कृतानाव नाव नौ इंद्रउत्पाले॥ तदुपमौ रजसा ब्रह्मसमोतमसारुद्रसमावित्यर्थः॥ ॥इति पोक्करे अष्टनवत्यधिकशततमः॥ ॥नवमूर्द्धन्नतेष्यायेतिविस्तते॥ विराज नषतस्य ब्रह्मणा सृष्टिरुच्यते॥ एवंमहाविष्णोः सृष्टिमुक्ता ब्रह्मणः॥

स्थितेति॥ तस्मिन्विदुषा तेन निदानदिः तमोनुदः अंनत्वत्॥ सर्वधर्मस्य सर्वात्मना धर्मस्येत्यर्थः॥ अंशुमानुदारिमान्॥ ग्रथेतिना रायनएकोयोमाचार्यात्मिका॥ अथद्वितीयास्यांस्याचार्यारूपं कपिलास्यं वक्तुंताययोः ब्रह्मणांवरः ब्राह्मणानांश्रेष्ठः एतौ नारायणक पिलौ ब्रह्मविदांवरमितिब्रह्म परमात्मा ब्रह्म देवस्य तद्विदां श्रेष्ठौ अवैकशेषा नाव छांदसः हेअतत्सराविति हेनं शरीरं तत्सरोलोज नुगतदेहावित्यर्थः॥ परंब्रह्मापरं जगत् तयोर्विशेषं समस्तसत्यात्मकं जानीतइति॥ परपरविशेषज्ञौ किमाहतुस्तदेवाह॥ बहुधा सृ

वैशं०॥ स्थितावातस्मिंस्तु कमले ब्रह्मब्रह्मविदांवरः॥ ऊर्द्धबाहुर्महाबाहुस्तपोघोरंसमाश्रितः॥ १॥ ज्वलन्निवचतेजस्वी नानि स्वाति स्तमोनुदः॥ वनाये सर्वधर्मज्ञसदस्रांशुरिवांशुनिः॥ २॥ ग्रथान्यद्रूपमास्थायपरं नुनरिायणोव्ययः॥ द्विध्यकृतात्मनात्मानमपृथिम् त्मा सनातनः॥ ३॥ आचार्यमहातेजाः योगाचार्योमहायशाः॥ सांख्याचार्यस्तु मितिमान्कपिलोब्रह्मणांवरः॥ ४॥ देवर्षिनिस्तु ना वेतौ युक्तौ ब्रह्मविदांवरौ॥ तौ प्राचाचतुस्तत्रब्रह्मणामिततेजसं॥ ५॥ परापरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिनिः॥ बहुधाव हुरूप वविश्वात्मा जगतस्थिति॥ ६॥ ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्वरिः॥ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वा तासतिस्तोमाहतिजपन्॥ ७॥

ति॥ बहुसर्वयोगात्तादुरूपधरपाहेमूलमूलाः मूर्जेद्विवेधसौ नारायणोदृहतरः विश्वात्मा विश्वसृष्टिः कारणात्तयाविश्वतयः जगतस्थ स्थितिस्थापकः ग्रामणी अग्रेसरः अतएव ब्रह्मा लोकगुरुर्वरः श्रेष्ठः सर्वज्ञो सोत्वमितिशेषः॥ तयोनारायणकपिलोरिदं ब्रुत्सुतिपा यं श्रुत्वाब्रह्मा नुर्तुवः स्वरितिसोव्याग्रतयोध्याहृतिं सत्त्वरतेस्मः॥ तत्वामाच नगवान्त्रिनेत्रो कृतवानिति॥

ब्रह्मणो ब्रह्मसंबंधाद्ब्रह्मप्रतिपादकात्तुतिरेवाह॥ वेदवाक्यमेवब्रवीति यथा ह तिष्ठित्त्रुवनसर्ग इति॥ तत्र प्रथमपुत्रं नृसंज्ञं प्रजनवता
ततः प्रथमे स्थिते पुत्रे सति मातसं पुत्रं प्रति ब्रह्मणा तत्कृतस्नेहो न वत्॥ सोस्मिन्निति छांदसः संधिः स उत्पन्नो नृसंज्ञो ब्रह्मणामोदकं सदायं कु
र्वन् इति॥ महामते ह॥ कपिलनारायणो वरदात्वत्कुर्विति॥ जन्मतो ह ब्रह्मणोक्तो कृतार्थ्यामिति शेषः॥ संशयो समुपस्थितो नृतामा॥
पुत्रः पूर्वयोः कपिलनारायणो वर्वत्वा मुमुक्षुरस्मि लाव स्तद्वतः यत्नस्यमिति कपिलनारायणो नृनामकं ब्रह्मपुत्रमुपदिशतः यत्नस्यमि
ति॥ सदुत्पादितं सत्यं प्रमाणमिदमित्यर्थः॥ यज्ञात्तरं ब्रह्मविकार्यतं च परिणामि ब्रह्मव्यापकं ब्रष्टादशविधिमधिष्ठादशवि

त्रिणिमान् कृतवान् लोकान् यथा ह ब्रह्मणो स्तुतिः॥ एवं नृसंज्ञकं चैव समुत्पादितवान् मनुः॥ १०॥ ततो पे तत्कृतस्नेहो ब्रह्मामानसमभ
वं॥ सोस्यन्नस्नपे ब्रह्मणामवोचन्मानसः सुतः॥ १०॥ करोमि ते किं साहाय्यं ब्रवीतु भगवानिति॥ ब्रह्मोवाच॥ य एष कपिलो नाम ब्र
ह्मा नारायणस्तथा॥ वरं ते वदतस्तो तु तत्कुरुष्व महामते॥ ११॥ वैशंपायन उ०॥ ब्रह्मणोक्तो तदा नृयः संशयं समुपस्थितः॥ मुमुक्षु
रस्मि पूर्वयोः किं कुर्म्मेति कृतांजलिः॥ १२॥

पूजापनप्रकारापरानादृशः तद्व्या त्रिविधप्राणार्थं॥ रेचकपूरककुंभकैः प्राणवाय
वोः पंचविधः प्रत्याहारः पडुक्तं इंद्रियाणां त्रिविधं विषयेषु निवर्त्तनं बलाद्हारणं तेभ्यः प्रत्याहारो विधीयत इति इंद्रियाणि पंच
प्रत्याहारे पे पंचविधिरासनं तु सप्तविधं पद्मासनं स्वस्तिकं भद्रं वज्रासनं तथा॥ सिंहासनं कुक्कुटाख्यं सुखासनमिति स्मृतम्
मिति ध्यानं तु सगुणनिर्गुणभेदाद्द्विविधं समाधिश्चैकः स्तयासमनुजावानां निसंज्ञीवात्मनो परमात्मनो समाधिमाहु॥ पु
रुषइति॥ ७॥

अष्टादशविधं प्रकृतिपुरुषमहादहंकारमन इति॥ पंचेंद्रियं पंचतन्मात्राबाणास्तेये सः परं अष्टादशं विधं संख्याप्राप्तं यत्सत्य ममृतं सत्य
रूपं तन्मात्र सुखरूपत्वात्॥ अमृतं परममुक्तं पूर्वविषयसुखस्य तु अहात्मकताभावात् तद्ब्रह्म अनुस्मरचिंतय ज्ञानचक्षुत्वा ब्रह्मात्मभा
वनरूपेण ज्ञानेनैव चक्षुरूपेण ब्रह्मसाक्षात्कारहेतुत्वात् ब्रह्मभावं देहमुक्तिमनयन् मनसो नु वं पुत्रं कल्पयित्वा मम सेवादिशास्त्रय
रूत्स्योजनासोपि पुत्रो ब्रह्मणो कार्यमपृच्छत कृत्स्नमिति छांदसः ब्रह्माज्ञया वा ब्रह्मणो वा कपिलनारायणं च पूर्वपद प्रवृत्तास्मासमवि

यज्ञपत्म मक्षरं ब्रह्म अष्टादशविधं स्मृतं॥ यत्सत्यममृतं चैव परं तत्समनुस्मरन्॥ १३॥ वैशं०॥ स्तद्वत्वे निशम्यापसृय योदिशमुत्तरां॥
गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमत् ज्ञानचक्षुषा॥ १४॥ ततो ब्रह्मसुवं नामद्वितीयमसृजत्प्रभुः॥ संकल्पयित्वा च पुनः मनसेवमहात्मना॥ १५॥
ततः सोप्यब्रवीद्वाक्यं किं कुर्म्मेति पितामहं॥ पितामहसमादिष्टे ब्रह्मणो समुपस्थितः॥ १६॥ ब्रह्मणा संहितो सोयं नृयो भगवतिं गतः॥
प्राप्तश्च परमं स्थानं सतयोः पार्श्वमागतः॥ १७॥ तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुः॥ मोक्षोपपतिकुशलं तं नृ वं नामतं विदुः॥ १८॥
व्यासमारतते ह्मर्मं तयोरेवायमकृति॥ एवं पुत्रत्रयोप्येते उक्तं त्रीन् महात्मनः॥ १९॥ तां गहीत्वान्सुतांस्तस्मप्रयातो स्वर्नितां गतिः॥
नारायणश्च भगवान् कपिलश्च यतीश्वरः॥ २०॥ पक्काले ते गते मुक्तो ब्रह्मा तत्कालमेव च॥ तपो घोरतरं नृयः संश्रित संश्रितः व्रतः

तः॥ हेतोपदेशपुत्रो भगवतो ब्राह्मीगतिं पुत्रगतः॥ ८॥ तदेव विशद यति ते योरवार्ययोः पार्श्वमेतदुपदेशादिदेवमुक्तो भूत॥ ततस्
तीयो नुवर्नुमुनाम्नो॥ तद्धर्मं नृधर्मं कपिलनारायणोपदेशात् प्रापत ह्मपुत्रानादायकपिलो नारायणपरं स्थानं तो व्याद्वाये त्रिगो
पयित्वा मुहूर्तो नानात्मर्थः॥ पुनश्च यावत्कालेनाता इरति तपस्तमाजार्यमसृजत तेजः कश्चिद्विशेषः बद्धो बोधं तेन चात्मनः॥

सप्तदशीमप्येवं स्तुवंसमाणांस्तुरतितत: प्रजापतिनुदस्तादान् अप्येवेयं वासुरत्ति॥ ततोसृजदिति॥ यद्यपिगायत्रीवेदार्थनादय: स्तथापितत्व
शादेवप्राधम्येनब्रह्मणा स्मरणादसृजदित्सु पर्वतर्पते॥ त्रिपदामिति॥ गायत्र्याप्रसवइतिपिंगलोक्तप्राप्यक्षरपादत्रयवृतीवेदमात्रमिति
वेदादित्वात्॥ चत्वारइतिद्वितीयार्थेप्रथमा गायत्रप्रथमानितिरूपत्वछांदस:॥ आत्मनोर्थइति॥ आत्मास्पृष्टार्थइत्यर्थ:॥ विश्वइति॥ एतेच

नरराम ततोब्रह्माप्रभुरेकतपश्चरमम्॥ शरीरार्धदिह्योनार्यंसमुत्पादितवांश्चभ्राम्॥२२॥ तपसातेजसाचैवव वर्चसा नियमेनच॥
सदशीमात्मनोनार्यंसनीयंलोकसक्रते॥२३॥ सतयासहितस्तत्ररेमेब्रह्ममहातपा:॥ ततःप्रजायतांस्सर्वांनिसागरांसरितस्तथा॥
२४॥ ततोसृजद्देवत्रिपदांगायत्रींवेदमातरं॥ आकाराचैवचतुरोवेदान्गायत्रिसंभवान्॥२५॥ आत्मनोर्थसृजत्पुत्रांल्लोककर्तृपितामह:॥ विश्वेप्रजानांपतयोयेभोलोकाविनिसृता:॥२६॥ विश्वेशंप्रथमेनाममहातपशमात्मजं॥ सर्वाश्रममयंपुण्यंनाम्नाधर्मंससृष्टवान्॥२७॥ दक्षंमरीचिमंत्रींचपुत्रस्तपुलहंक्रतुं॥ वशिष्ठंगौतमंचैवभृगुमंगिरसंमनुं॥२८॥ अथर्वभूताइत्येतेख्याताब्रह्ममह
र्षय:॥ त्रयोदशसुतानांहियेवंशास्तुमहर्षिणां॥२९॥ अदितिर्दितिर्नुकालाअनायु:सिंहिकास्वसा॥

योदशविश्वेदेवा:॥ इतिरम्यातः प्रजानांतइत्यत्नानां पतय: लोकाइति॥ देवमनुष्यादय: आदौविश्वेशोरुद्र: द्वितीयोधर्म: दक्षादय
श्चैकादशोलोकोक्ता: मनुमितिस्वायंभुवमाद्यं॥ अथर्वभूताइति॥ अथर्ववेदप्राधान्यादिद: अश्रांगिरा॥

आत्मनेपदंब्रह्मर्षयइतिषष्ठीसमास:॥ ब्रह्मभूतामहर्षयइतिवाकर्मधारय:॥ त्रयोदशसुतानांयेवंशास्तान्वक्ष्यामिइतिशेष:॥ अदितिर्दिति
र्लोकेख्याद्वादशकमा:॥ अस्मत्रयोदश॥ अस्याश्रसप्तविंशतिरश्विन्यादिनक्षत्रा:नाम्या:॥ तचादिस्यार्धाद्वादशब्रह्मपुत्रोमरीचिनानय:कृ
ता निर्मिता:॥ याकश्यपादशोऽनुमन्यमानात्ततश्चनार्यासेत इत्यनुमितिंचसोमायचसचरत्यष्टवसुमध्येसोमोस्यायरोहिण्यादि
यद्यपिअश्विन्यादिशतथापिसोमप्रियतेनप्राधान्यरोहिण्यादिरुक्तातयाम्या:पंचकन्या: लक्ष्मीकीर्तिसाध्या विश्वामरुत्वतीनाम्ना

प्राधाक्रोधावसुरसाविनताकद्रुरेवच॥२०॥ दक्षस्यैतादुहितरकन्याद्वादशभारत॥ नक्षत्राणिचयद्वंतेसप्तविंशतिरूर्जिता:॥२१॥ म
रीचे:कश्यप: पुत्रस्तपसानिर्मितप्रभु:॥ तस्मैकन्याद्वादशैता:स्वस्ताअनुमन्यता॥२२॥ नक्षत्राणितुसोमायप्रयायावदत्तवानृषि॥ रो
हिण्यादीनिसर्वाणिपुण्यानिजनमेजय:॥२३॥ लक्ष्मीकीर्तिस्तथासाध्याविश्वाकामानुगाशुभा॥ देवीसरस्वतीचैवब्रह्मणानिर्मितापुरा:॥२४॥
एतापंचवरिष्ठाश्चैवसुरश्रेष्ठाभारत॥ दक्षोधर्मायनद्वंतेब्रह्मणाद्दृष्टकर्मणा॥२५॥ यारूपाद्यमपीपत्नीब्रह्मणकामरूपिणी॥ सुरभिस्तु
गोर्भूताब्रह्मणोसमुपस्थिता॥२६॥ एतस्तामगमत्प्रजामैथुनेलोकपूजित:॥ लोकसंक्रनदेतुशोगवामर्थायभारत॥२७॥ जज्ञेच
कादशसुतान्विपुलाधर्मसंहिता:॥ पंचसप्तधर्मणिअस्यांसोयमस्तस्मैददौयमायादादितिकेचित॥ अमनदत्तस्मैचेता:स
र्वा:कन्याइतिरूपंधर्ममयीदेहाईरूपा: चतुर्दहवाराप आत्ममोस्यतीतिश्रुति: येयेब्रह्मनार्यासृष्टोक्तादिजनयामासेत्यर्थ:॥ रोद
नाशवणादितिरुदिरस्तुविमोचनेदुर्गतोइतिस्द्रुवाम्यांरुद्ररुद्रानमाम्याह॥ निर्ऋतिरीत्यादि अपराजितोरश्मि:

च

हरि॰ ४४७

स भगवान्महातेजाश्चेति विशेषणो गोवृषभः इति वीर्यसेके समर्थः॥ आकृष्ट इति आकृष्टा भूता जाता अरण्य औषधयः॥ श्यामाकादय आ
साश्च सिकतादयः इति कुडमर्कटी वा प्रश्नयश्चित्राशाला अक्षतायवा एकवशा इत्येका भूताः समष्टस्य पदेशापश्चाबोध्योद्विः प्र
भूतयः अमृते देवसेव्यं तस्याथ समुद्रमथनादयोत्पत्तिः कल्पभेदोऽमला ओषधय इति फलमाकार्यत्र स्यादयः समुत्थिताः जाताः

एकसंध्याभ्रसदृशान्दहतस्तीव्रतेजसा॥ ३८॥ तेऽर्दन्तो ध्रुवं तत्र भगवन्तं पितामहम्। रोदनाद्द्रवणाच्चैव ततो रुद्रा इति स्मृताः॥ ३९॥
नीऋतिश्चैव सर्पश्च तृतीयो ह्यजएकपात्। मृगव्याधः पिनाकी च दहनोऽथेश्वरस्तथा॥ ४०॥ अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापराजित
सेनानीश्च महातेजा रुद्रा एकादश स्मृताः॥ ४१॥ तस्यामेव सुरभ्यां वै जनितवान्गोवृषस्तथा॥ अकृष्टा तथा माषाः सिकताः प्रश्नयोद्व
ता॥ ४२॥ अजाश्चैवैकपादाश्च तथैवामृतमुत्तमम्॥ ओषध्यः प्रवराद्याश्च सुरभ्यां तासमुत्थिताः॥ ४३॥ धर्माल्लिप्तुजश्च कामः साध्या सा
ध्याज्जायत॥ भवं च प्रभवं चैव ईशानमरसं तथा॥ ४४॥ अरुण्यतारुणां चैव विश्वावसुबलध्रुवौ॥ महिषं चैतनुजं च विज्ञानमन
सावपि॥ ४५॥ मनूपरं च विभूतिं च सर्वांस्तु रनिसूनवः॥ सुपर्वाणं वृषं नागं साध्या लोकनमस्कृता॥ ४६॥ वासुवा तु मता देवी जनयाम
स वै सुतान्॥ धरं वै प्रथमं देवी द्वितीयं ध्रुवमव्ययम्॥ ४७॥

धर्मात्मिकूड्वः॥ काम इति लच्चादिपंचकन्याया धर्मेणोढास्ता पुत्रकाः पुत्रः कामः साध्यानिति॥ देवगणविशेषाः विश्वपुत्रानाह॥
च्यवनमित्याह सुरभीनाम्नी अरुण्यतानाम अरुंधती वसुवत्यध्रुवो चरणान् अवनादीन्विश्वा जनयत पुनरार्यायां सुरमेव सप्तमा

राम॰ ४४७

महिषमित्यादि॥ एता स्तु रतिस्सुतं सर्वाः रूपन्यग्रागुक्ताः एते सुरतिसुताः पुनः साध्याभ्यामन्वयमाह॥ सुपर्वाणमिति विपदाकारं वासुदेवानुगताव
सुरे वंचरा सार्धेणप मत्स्य दनुगता धर्मस्यापत्यमिति सप्तकं॥ सुरभ्यामिति पंचमं मरुत्वतीनाम्नी सुरभ्यां प्रसिद्धायां पुनर्विश्वायाम् षष्ठि
माह॥ विश्वेदेवा इति॥ तानेवाह यक्तु यत इत्यादि॥ तत इति षष्ठ्यक विश्वेदेवा इति प्रसिद्धाः पूर्वोक्तवा कुकस्य मनोरेजे इति वाच्चम

विश्वावसुस्तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम्॥ ततो योगोपमानं समस्तस्मादनन्तरम्॥ ४८॥ पंचमं पर्वतं चैव योगेऽतरनन्तरम्॥ सप्तमं चव
नो वायुमष्टमं निकृत्तं वसु॥ ४९॥ धर्मस्यापत्यमित्येवं सुरभ्यां समजायत॥ विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्माज्जाता इति श्रुतिः॥ ५०॥ सुध
न्वा च महाबाहुः शंखपाश्च महाबलः॥ दक्षश्चैव महाबाहुः वपुष्मांश्च तथैव च॥ ५१॥ वासुकश्च मनोरेते नयानंद मनोरगे॥ वि
भावसुपुपर्वाणो विकर्णं मध्यमद्वायवाः॥ ५२॥ इरुश्च कृषिपुत्रो चैव भास्करप्रतिमद्युतिः॥ विश्वेदेवान्देवमाता विश्वेशा जनश्च
सुतान्॥ ५३॥ मरुत्वती मरुत्वतो देवाञ्जनयत्सुतान्॥ अग्निश्च सुधृविज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च॥ ५४॥ अमरं शत्रुहृष्टि
श्व संतपं अमहाभुजं॥ विरजं चैव शुक्रं च विश्वावसुविभावसु॥ ५५॥ स्वर्गमतं चित्ररश्मिं च तथा निष्कषितेनपं॥ कुपो मित्रेकृतं
चैव वारितं बहुपत्नगं॥ ५६॥ बृहन्तं च बृहद्रूपं तथैव परतापनं॥ मरुत्वती पुरा जज्ञे एतान्वै मारुतं गणं॥ ५७॥ आदित्या पतिरेश
जनन्माद्रित्याकश्यपादयः॥ इंद्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोऽर्यमा रवि॥ ५८॥

मन्वंतरे एते विश्वेदेवा इत्यर्थः॥ पुनर्मरुत्वामास्यंतरमाह॥ मरुत्वत्या दिव्यग्निरित्यादि॥ अथ दक्षकन्यास्तयोदशायाः कश्य
पोढास्तत्सष्टिमाह॥ आदित्यामिति॥ आदित्यानाह॥ ८

ह इति॥ वर इति विशेषणं आदित्यस्येति नत्वर्थम् द्वादशादित्यमध्ये इन्द्रस्यानेकत्वात् स्थितिपक्षक्रमरत्वया पितिमरस्वतीप्रदेशे नतु सरस्वतीस्
र्थे आर्षो ह्रपश्चेष्टमितिनाम ह्स्वा कृ इतरक नपश्चर्यन्नीम स्थिमाह॥ रतुरिति॥ अस्मानेतिगृहे राज्ञः तथा एवमिति ब्रह्मणपुष्करात्प्रादुर्भा

र्द्भाविष्णुर्जगत्स्रष्टा ब्रह्मलोकपितामहः॥ २८॥ पूषामित्रवरश्चैवमनुपर्यन्य एव च॥ इत्येते द्वादशादित्या वसिष्ठास्त्रिदिवौकसः॥ २९॥ आदि
त्यस्य सरस्वत्यां यज्ञे पुत्रद्वयं शुभं॥ रूपश्रेष्ठं वलश्रेष्ठं त्रिदिवे रूपिणां वरं॥ ३०॥ आदित्यां यज्ञिरे देवा स्त्रिदिवे मान्ववायतः॥ दानवास्तु
दनोः पुत्रा असुरा ह्यायां मरीसृपा॥ ३१॥ कालानुकालकेयाश्च असुरा राक्षसास्तथा॥ अनायुषायास्तनया व्याधयव्याधयास्तथा॥
अनायुषायास्तनया व्याधयव्याधयास्तथा॥ ३२॥ सिंहिका ग्रहमाता वै गंधर्वजननी मुनिः॥ प्राधा चाप्सरसां माता अप्सरास्त्वाप्यज्ञ
वयन्॥ ३३॥ क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचश्चैव मारत॥ तथा पक्षिगणाश्चैव गुह्यकाश्च विशांपते॥ ३४॥ चतुःपदानि सर्वाणि कृते
णाव्रजसो रगा॥ अनलो गरुडश्चैव मुनेस्तायोश्च जायत॥ ३५॥ एवं विहृद्ध मगमत् विश्वेदेवापरस्परं॥ तदा पौष्करके राजन् प्रादु
र्भावे महात्मनः॥ ३६॥ पुराणं पुष्करं चैव माया द्वैपायनाच्छ्रुतं॥ कथितस्तेन पूर्वेण संस्तुतं परमर्षिभि॥ ३७॥ एष पुष्करको नाम प्रा
दुर्भावे महात्मनः॥ सम्यक् कृतेकीर्तिमोरा जन्मया द्वैपायनेरित॥ ३८॥ यथा तथानुपूर्वेण संस्तुतं परमर्षिभि॥ यश्चेदमग्र्यं परम
पुराणं सदा प्रमत्तः प्रवते महात्मा॥ प्राप्नोत्यकामानिह वीतशोकः परत्र च स्वर्गफलानि भुंक्ते॥ ४०॥ इति श्री हरिवंशे सर्वभूतोत्प
त्ति॥

बः एवं सर्वे वृद्धिमगमत् पुराणमितिश्रुतं॥ पुष्करसंबंधपुरावृत्तमिदं ते कथितं एतत्तावश्रावणफलमाह॥ अग्र्यं श्लोकं प्र
मत्रो वादितः॥ इति पुष्करेनवत्यधिकशततमः॥ ४॥

अथांते द्विशते ध्याये पूर्वानुवादपूर्वके॥ राज्ञ परिहितेत्यो क्तो महाभ्यश्रीनुकीर्त्यते॥ एवं चतुर्णां प्रश्नानामुत्तरस्य वर्णो ह्यायाचेरस्या॥
भ्यानुकीर्तनानुवादपूर्वकं जनमेजयप्रश्नः श्रुतमित्यादि॥ दिव्यमिति देवपुत्रसंजवात् वादित्यछंदो निगायन्त्यादिभिः वृत्तसंजाते रित्यर्थः
समासेष्वेतत्सु तस्यावत्कारधामयदिगुणवक्रत्री ह्यायामयी गावैः॥ मधुर नापेष्टिति॥ मधुरापेप्रथितइति॥ महाभारतास्येस्ववंश
चरितमिति पूर्वेणान्वयः॥ त्रिवर्गेणाभिसंपन्नमिति संबंधस्य॥ परुक्तं तदेव विवृणोति धर्मेणेत्यादिना योगिनो कृता योगं विसृतमित्य
र्थः॥ शरीरं तप्रति वेति॥ कामस्य संकल्पात्मनो देहाद्दीतः करणधर्मतात्॥ कामः संकल्पो विविकि इणवा अह्वाधतिधतिद्भिश्च॥

जनमेजय उ॥ श्रुतं तेन परमं ब्रह्मन् स्ववंशचरितं महत्॥ एवमन्योन्यसंभूतमर्चितं बहुभिर्गुणैः॥ १॥ छंदोभिर्वृतसंजाते
समासेष्वसुविस्तरे॥ लघुभिर्मधुरापेप्रथितं पदविग्रहे॥ २॥ त्रिवर्गेणाभिसंपन्नं धर्मेणोपान योजितं॥ कामेन वहु
रूपेण शरीरांतगतेन च॥ ३॥ व्राह्मणानां प्रभावेष्वयोधानो च पराक्रमे॥ वैरनिर्यातिनेश्चैव प्रतिज्ञानां च पारगे॥ ४॥

धिनिरेवेत्येतत्सर्वमपराणेतिस्रुतेः एवं धर्मार्थकामरूपं त्रिवर्गप्रतिपादकं भारतं वैरनिर्यातिने रितिवेरानुसंधानेन प्रतिका
ररूपेः कर्मविःकीदृशे प्रतिज्ञाने इ शासने स्थेरपानुयोधिनो रुभंगादिरूपाणां पारपर्याणां रूपेवैरनिर्यातिने रित्यर्थः रिपु॥
स्नुवमिति ब्राह्मणो रितानि प्रष्टं पूर्वोक्तानुवादरूपोयं जनमेजयस्य रिपवः स्ववेगाइजेतियः यस्मिन् रिपुस्त्रवाः संग्रामस्तस्मिन्सं
यन्तेः दुर्योधनादिभिरनुबंधो नार पुत्रादिसंबंधो न प्रवोदितः॥ कथं वयं नारपुत्रादिवधं कुर्म्मः प्रत्ययोगो न कृतः यद्यानुवे॥

हरि॰
४५१

योनप्रचोदितः त्वंसम्यग्विरमेति नोक्तः किमिति मत्कृतः वंशायेने वंशाकारणात्‌ तस्मान्ममापचत्वस्यविनाशोपनाशार्थं यरमेश्वरद्वार॥
रायकस्य वंशनाशार्थं चिनु बंधोनगणितः वंशायोगविनाशायेति कविस्यावः कृते वंशप्रधानस्यैवेतिहेतुमाह॥ नृपेणमहविप्रहादिः
किंजातवे कवचनात्‌ नृपश्चकेणमहविप्रहावराजानोस्वर्गंतु कामाश्च वश्यं पुष्यते स्वधर्मान्निच जितितत्रकथंवैश्यपयोनः शेषश्च
यवान्पेसः अर्जुनउच्यते स्वयंधप्रधाननरद्रूपत्वात्‌ अर्जुनोदस्यानीति नृपोनतु श्रेष्ठ इत्यर्थः॥ तेनसहविप्रहाकथंवैश्यपयो

रिपुश्रवसिसंपन्नेनानुबंधः प्रचोदितः॥ वंशायोगविनाशायनृपेणाद्विजवप्रहः॥५॥ येचतस्मिन्महारौद्रे संग्रामेनिहतान्‌ यः॥ तेषां
सर्वाणि शाह्नानि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे॥६॥ कौरवः प्रस्थितोराजाः भगवद्व्यासनानुगः॥ धर्मश्च बहुधाप्रोक्तः त्रयाणांवर्णसंपदा॥७॥ अ
राणामपिविस्मातंस्वर्गहितुद्विजर्षभ॥ अतुग्रहार्थं भूतानां नोत्पेकायकथंचन॥८॥ चतुर्णांविण्णसिंनानांपुण्यकृद्यकतते कथा॥
गर्भवांश्चपततश्च भूतानां संप्रबोधतः॥९॥ पृष्ठतादे विसंचारे क्षीणे क्षीणे च कर्मणि॥ हार्दयश्चापि संयोगः सचापि बहुधाकृतः॥

नेः शेषः गवध्याने मयाश्रुतमिति पूर्वेणसंबंधः॥ कौरव इति॥ कौरवो युधिष्ठिरः भगवत्‌ व्यासनानुगः कृष्णानुवर्तिद्वैपायनहेतुना॥
णविप्रसंतितदपिलयोः कर्मांत च्युतारते लोकानुग्रहाय शिक्षाद्रूपं त्वयोक्तं नत्वरूपे काय वित्तविस्त्रवा यति॥ पृष्ठतामिति अस्याकं
लयोक्तमित्यन्वयः देवसंचारे स्वर्गेसितोकर्माणि पुण्यात्मनि क्षीणे पुनरेतगर्भवासप्रतंपेनमहद्बोधितमित्यन्वयः॥ हार्देयाः
हार्दैः सहसंबंधजन्माः दशलोहितो वा॥

दाम्पमिति॥ दाम्पं पुरुषाणां संयोगत्वानायेतकथमविशेषादं पुद्रादयस्तेपित्वयोक्तः तयोश्चवचनं मिथुवाणिरं मिथुसंजनवाणावत्व
योक्तं अर्जुनेनागारपणमिवादादिनेतद्दिस्मवस्तुः संपन्नावधिसमोमयेत्वदेकाहेनसाध्ययनेनारतमादेलमपवनं कर्तुं निश्चयमित्यन्व
यः भवमाणाभगवतस्वपिदष्टित्रयेसंक्षेपविस्तरोसमश्रुषेइतिप्रश्नः॥ इतिपौष्करटीकायांद्विशततमः॥ २००॥ एकाधिकेद्विशततमेध्याये द्विज
तेशुणसत्तमे॥ सृष्टिसंक्षेपविस्तारोरुच्यतेब्रह्मणोहनिः॥ प्रश्नोत्तरमाह॥ वैशंपायनउ॰॥ शृणु वेत्सादिपंचेंद्रियसमाहितः विषयेमः

दाम्पंसंयोगसहितामथवाकवचनांतयोः॥ नैतच्छक्यंसमाख्यातुं भारताध्ययनेमहत्‌॥ १॥ एकाहेनमहाब्रह्मन्नपिदिव्येन चक्षुषा
ब्रह्मणोन्नस्तुविस्तारंसंक्षेपंचसुसंग्रहं॥ २॥ श्रोतुमिच्छसिभगवान्मत्तोभूदलंहिमे॥ ३॥ इतिश्रीखिलेषु हरिवंशेपौष्करे॥ वैशं॰॥
शृणुष्वैकमनाराजन्‌ पंचेंद्रियसमाहितः॥ कथांकथयतोराजन्निर्विकारेणचेतसा॥ १॥ ब्रह्मसंबंधसंबद्धमबद्धंकर्मभिर्नृपः॥
पुरस्ताब्रह्मसंपन्नंब्रह्मणोयदिदक्षिणः॥ २॥ अव्यक्तंकारणंयत्तु नित्यंसदसदात्मकं॥ निष्कलं पुरुषस्तस्मात्संबभूवात्मयोनि
तः॥ ३॥
पंचबुद्धेंद्रियादिन्यावर्ज्ञेनिसावधानत्वस्येतिब्रह्मणोवेदस्यसंबंधेनसंबंधवैयध्यंभूतमित्यर्थः॥ कर्मभिश्चाबद्धंकर्मणि
भेयाभावतद्ब्रह्मशृणुष्वेतिसंबंधः पुरस्ताब्रह्मसंपन्नंब्रह्मणोयदिदक्षिणमित्येकपावः तथायमर्थः ब्रह्मणोवेदपुरस्तात्‌ प्रमतः सं
पन्नंत्राह्ब्रह्मयत्ब्रह्मैवसंपन्नयत॥ यदक्षिणंकं कस्यचितद्दक्षिणोहिप्रश्नोभवतिस्वतंत्रमित्यर्थः॥ तदृएव मिति॥
पुरस्ताब्रह्मसंपन्नं पुष्करेनायतद्दक्षिणमयमित्यर्थः॥ ब्रह्मसंपन्नेरिति॥ यावेतद्व्यायतः तस्माद्रुतयोजना॥

राम॰
४५१

अव्यक्तकारणमित्यादिना परमात्मा ब्रह्मोच्यते॥ ततश्चातुर्मुखसृष्टिः सदसदात्मकमिति सर्वमयं निष्कलः कर्मरहितः विकारः पुरुष
इति पाठे विकारमहदादिभिर्युक्तः पुरुषश्चात्मयोदेहि इति यावत्॥ आत्मयोनिजचतुर्मुखयुगानां युगधर्माणां प्रभवः कारणं प्रथम
इति पाठेपि समाणार्थः॥ भूत इति इतरभूतविलक्षणः॥ अजात इति॥ जीवात्मव्यावृत्तविग्रहत्वात्॥ तत्ततोस्य जन्माभावात अव्यक्तादाः
काशादेः सर्वतः इत्यादिना व्यापितोक्ता अस्तु असतः ध्वेसितः सत्वेन प्रतीतस्य सविकारपुरुषेपि देहादेर्देन चिंतयितुमशक्यत्वात् अ

दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः॥ अचिंतस्यस्मात्त्यश्चैव युगानां प्रभवोव्ययः॥४॥ अभूतश्चाप्रजातश्च सर्वत्रसमतां गतः
॥ अमृतः परमंपवित्रं तत्परायणाविदो विदुः॥५॥ सर्वतः पाणिपादं तं सर्वतोक्षिशिरोमुखं॥ सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति
॥६॥ असतः सतश्चैव विज्ञेयं यत्रकारणं॥ अव्यक्तोव्यक्तरूपश्च वरत्वपि नदृश्यते॥७॥ विकारपुरुषोव्यक्तो ह्यरूपोरूपमास्थि
तः॥ चरस्थावित्य सर्वेषु गूढोग्निरिव दारुषु॥८॥ भूतभव्योद्भवो नाथ परमेष्ठी पितामह॥ प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नामवास्येनितत्वत
॥९॥ अपदानुपदेजातः तस्मान्नारायणोद्भवान्॥ अव्यक्तोव्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः॥१०॥

किं सोव्यक्तः अभूतभवोद्भवः भूतभवोत्पत्तिकारणं तत्वतः नामतः परमेष्ठीति प्रजापतिरिति च अपदादिति पद्यते ज्ञायतेऽनेनेतिप
दं वाचकं यस्य तत्पदमव्यक्तं संज्ञकमव्यक्तं॥ तस्मादव्यक्तात्सदो ब्रह्मपदवाच्योहंकाररूपोजातः कादृशापदवाच्यो नारायणो॥
द्भवात्परमात्मनः उत्पन्नात् नारायणोपि परमात्मतो व्यक्तादिरूपत्वे रिति मेषस्वादीनांमतं कामतः इच्छया योगेन च व्य
क्तिःगतो ब्रह्मवदधादित्यर्थः॥

सचनजगवान्प्रभुरिति सप्ताव चतुर्मुखो ब्रह्मा ब्रह्मभावे स्थितिमिति कथ्यते॥ एवं विधं तं विद्धि अहं त्विति॥ सोहंकारात्मा अब्रह्मा प्रजाः स्रक्ष्या
मिति प्रोवाच विचिंत्य वान्यस्येमाः प्रजाः तेतु सूक्ष्मोऽवयवः स्वभावादिति॥ अस्य परमात्मनो भावः इच्छा विज्ञेयो मायाध्यभूत इदं जगदुत्प
न्नमवतिच॥ तस्यात्मनः स्वरूपमाह॥ सर्वव्यापीति अव्यक्तः परमात्मव्यक्तिं शरीरमापन्नश्चतुर्मुखो जातः पंचभिः क्रतुकल्पनाणेः ब्रह्म
देवभूतमनुष्यतिर्यग्राख्ये यदेतद्ब्रह्मणः परमात्मनः सकाशात् विविधं विश्वं उद्धारयं स च॥ यज्ञादिमुनिस्मृउपदिष्टपतद्द्वारब्रह्माभि

ब्रह्मभावे नते विद्धि मणृष्टं जध्ववान्विभुः॥ प्रभुश्च सर्वलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च॥११॥ अहं तिति सहोवाच प्रजास्रक्ष्यामि भारत॥ प्र
भवः सर्वभूतानां यस्मात्तेनुरिमाप्रजा॥१२॥ स्वभावाजायते सर्वं स्वभावाच्च तथा भवेत्॥ अहंकारस्वभावश्च सतः सर्वमिदं जगत्॥१३॥
सर्वव्यापी निरालंबो अप्राशोप्रजयोध्रुवः॥ एष ब्रह्ममयो सोतिब्रह्मशब्देन शब्दितः॥१४॥ अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नोः पंचभिः क्रतुसंज्ञकैः
धारयन्ब्रह्मणो व्यक्तिं विविधं वितनद्धितत्॥१५

संधारयतिषमोप्रामाक्रतिः॥ सम्यगादित्यमुपतिष्ठते॥ आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टे रन्नं ततः प्रजा॥ इति श्रुतेः॥ वितत अवचरन्निति पं
च महाभूतात्मकदिशातो भवेत्॥ जलसृष्टिमाह॥ स येति॥ अयोकारउत्पन्नब्रह्मबोधितो नारायणप्रेरितो ब्रह्मा चतुर्मुखः स्वभावा
त्सृष्टिस्वेच्छावशात्स्तुति चतुराननामा वाक्यकृत्वा जलं सृष्टिवान् येन जलेनेदं विश्वं व्याप्तं॥ वपुः सर्वमिति॥

धातुर्ब्रह्मणोमुखस्मिन्सर्वंभगवान् परमात्माधारयिताधमरणादेवमहदहंजनते॥कीदृशंशहंलोकदितिलोकसंज्ञितंमहदंत्यजदारे
त्यग्रेणसेवंधतोवायेसृष्टेसतिविश्वंवायुरूपमेवाभूत्॥एतचैदैवेरतिक्रांतंव्याप्तंभूतोदेवाःअथदशाज्ञातद्रत्यर्थः॥कस्मिन्सति
सस्वतासर्वमेवसतिच्छदंकारसृष्टिजातायामित्यर्थः॥पृथक्त्वमितिपृथिवीशब्दंप्रथमश्लोकेनाहंकारब्रह्मणातोयंकियशब्दात्मा

अथमूर्तिंसमाधायस्वभावाद्रस्यचोदितः॥ससर्जसलिलंब्रह्मायेनसर्वमिदंततं॥१६॥ वायुपूर्वमपोहृष्ट्वायेअतुधात्रसत्तमा॥धा
रणाधमनशाब्दंबलमतेलोकसन्निभे॥१७॥तदेववायुसंभूतंकृत्स्नंजगदतस्मरा॥एतदेवैरतिक्रांतंपूर्वमिवसरस्वती॥१८॥पृथक
तोयंगमितंपृथिवीसहशाब्दितं॥घनत्वाचद्रवत्वाच्चनरविलेनोपलभ्यते॥१९॥फलत्वात्सीदमानाब्जसलिलेसलिलोद्भवः॥व्या
जहारस्तुभांवाणांसमंतात्पूरयन्निव॥२०॥तंदेवस्नातुमिच्छामिससीदास्तुहरस्वमां॥गंभीरतोयविवरःभूमिवद्योभितांबरंश

वनीयंघनभावाब्जलस्यपृथिवीजाताद्रवत्वायुच्छिद्ररूपजाताद्व्यरूपभूमेजलोत्पन्नत्वाद्भूजलयोःसख्यंभूसंघनेतरेस
लिलोद्भवोजातोहंकारपृथिव्यात्माएवंवायंपरमाहंकारःसंप्रत्याह॥जलरूपत्वाज्जलस्यविकाररूपत्वाज्जलमध्येचसद
तव्याकुलव्याहृतईश्वरःपर्यहंतातिष्ठमितिमोभगवान्यंतीत्यहंकारत्वेनोगंभीरमितिहंकारंयत्तोयंविवरंव्याप्तोत्पन्नि
जातमाकाशंकीदृक्भजोमिश्रिविभोभितांतरंसमंतात्पूरयतीतिसंबंधः॥ २१॥

तस्यब्रह्माभूतस्यशक्तिविशेषमाह॥सृजेदपीति॥कादृशामूर्तिःसह्याविश्वध्वनीभूतंतेजइवसजीवन्मुक्तःनियमरूपैःस्वर्गकिर्मभिरा
त्मजातैप्रकाशे—तिर्यग्योनिहेतुभूतानिकर्माणिप्रतिमुच्यतेत्यजतिनपुनःसमंचरति॥अन्तरमिति॥सजीवन्मुक्तिःअन्तरास्थिते
चरेनश्वरंच्येगकर्मभिकर्मविद्यतेसदसदितियोभवतीत्यर्थः॥ब्रह्मकर्मणि॥यध्रुवंनिश्चयंपदंसजीवन्मुक्तोभवति॥नचन्तरं
तरणंनाशोनास्ति॥ ॥इतिपोष्करटीकायां॥काधिकदीशततमः॥व्यधिकेद्विशतेध्यायेमेरोरुत्पत्तिरुच्यतेपृथ्वीकमलकोश

सृजेदपिपरंलोकंसंहरेदपिविद्यया॥तेजोमूर्तिरिवाविष्ठमिहलोकंचसृजते॥२२॥तिर्यग्योनिगतंश्रेवकर्मभिनिरयोपमैः॥ताम्य
पिप्रतिमुच्येतब्रह्मयुक्तेनचेतसा॥२३॥नत्वंत्वेविद्यतेतत्रयद्ब्रह्मकर्मभिध्रुवं॥ ॥इतिपोष्करटीकायां॥ वेशं०॥ पृथिव्यांयत्कृतं
छिद्रंतपतेनविवर्द्धितः॥तस्मिंस्तस्तोयमेनाघस्वभावोविहितेचलः॥१॥ पर्वतिपर्वतितैचलमतेनामसंज्ञितं॥ अचलाश्चल
त्वंचस्वभावेमेरुरेवच॥२॥ तस्यपृष्ठेसुवर्णेनिगिरस्यसुमहर्द्धिमान्॥ तस्मिन्सपुरुषोव्यक्तोव्यवसतियोतिरुद्भवः॥३॥ वि
हितस्यस्वभावेनतेनेवपरमात्मनः॥

व्यक्तशिकारसंस्थितेभमेरुत्पत्तिमाह॥पृथव्यामिति॥पृथव्यामुत्पन्नायांउपपन्नेनप्र
युक्तेनवेधसाविहितछिद्रपिध्मनायुसृष्टेमेनाकोमेरुनास्ति॥मेनाकइतिनामांतरेमेरोःनाकसंबंधसत्वेमेनाकःनिपातना
त्साधुत्वंस्वभावविहितःपरमात्मनोस्त्रोममकृतःपर्वाविशेषयदेदोनतत्योगात्पर्वतःनामसंज्ञितोस्वभावादिति॥ परमेश्वरेभूते
तात्तत्वात्पुरुषोःव्यक्तइतिब्रह्मस्वभावेनविदितःसइतिजगन्नारायणेछयाकृतःतस्मिनुरुषोःव्यक्तइत्युक्तेकथंभूतर

हरि·
४५४

पुनर्विशेषाकांक्षयाऽन्तरं यन्नादिति शिरसोऽन्तर इति॥ शिवो जावेन सर्वोऽहमत्वेनोत्तरे यदे ब्रह्माण्डं निहितं अतो वतिष्ठते तस्येव सम्यक्रूपं
पुरुषो ब्रह्मा ब्रह्मस्वरूपमाह॥ वदनादिति॥ भगवन्नारायणस्य वदनात् शाङ्खब्रह्ममयाद्रूपाज्जातः कथंभूतो ब्रह्मा ब्रह्मणापुंगवः ब्रह्म
विसृष्टे॥ तस्यात्मनः स्वरूपमाह॥ सर्वव्यापीति अव्यक्तः परमात्मव्यक्तिशरीरमापन्नश्चतुर्मुखो जातः पंचभिः क्रतुलक्षणैः ब्रह्मदे
वभूतमनुष्यपितृयज्ञाख्यैः यदेतद्ब्रह्मणः परमात्मनः सकाशात् व्यक्तं विविधं विश्वं धारयत्यं च यज्ञादिमुनिभिः उपदिश्यते।

यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोंतरे॥४॥ तस्य ज्योतिःस्वरूपमयं दृष्टं पुरुषविग्रहं॥ वदनाद्विनिःक्रांतं ज्वलंतमिव तेजसा॥५॥ चतु
र्भिर्वदनैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः॥ वहन्कायधर्मसंभूतं ब्रह्मा ब्रह्मणपुंगवः॥६॥ सर्वव्यापी निरालंबो ह्यव्ययो प्रलयो ध्रुवः॥ ए
ष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मशब्देन राश्रितः॥७॥ अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नः पंचभिः क्रतुलक्षणैः॥ धारयन्ब्रह्मणो व्यक्तिं विविधं विततं
स्वततं॥८॥ अव्यक्तमूर्तिमिमोधाय स्वभावब्रह्मचोदितः॥ ससर्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततं॥९॥

दारान्भावाविश्वं धारयति॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा॥ इति श्रुतेः॥ वि
ततं अवरन्निति॥ पंचमहाभूतात्मना हि ब्रह्म तोतवेव॥ जलेसृष्टिमाह अथेति॥ अथोंकारजस्तस्य ब्रह्मबोधितो नारायणप्रेरितो
ब्रह्मा चतुर्मुखः स्वभावात् स्वेच्छावशात्मूर्तिश्चतुराननामा वाव्यक्तजलं सृष्टवान् येन जलेनेदं विश्वं व्याप्तं॥ वायुसर्वमि
ति॥ धातुब्रह्मणो मुखस्य सर्वं जगवान् परमात्मा धारणाद्वायुः सत्तमः श्रेष्ठो धारयिता धारणा देवधारणा शब्दं जनते॥

राम·
४५४

किंद शशब्दं लोके विदितं लोकसंज्ञितं महद्दं व्याजहारेत्यनेन संबंधतो वायोः सृष्टेः सति विश्वं सवायुरूपमेवाभूत्॥ एतत्त्वदेवे रतिकं
तंव्याप्तं अतो देवा अयदशजातऽत्यर्थः कस्मिन्सति सरसर्वमेव मतिश्च टंकारसृष्टिः स च स्वछंदेनोच्यते॥ वगरस्योत्तरस्तादहं
कारसृष्टौ ज्ञातायामित्यर्थः॥ पृथक्त्वमिति॥ पृथिवीशब्दं प्रथमश्चतातेनाहंकारब्रह्मणा तोयं कियच्छब्दं भावनीयं घनभावाद्वन

वायुपूर्वमियोद्दृष्टायो धातुधरसत्तमः॥ धारणाधरशब्दं चजनते लोकसन्निभं॥१०॥ तदेव वायुसंभूतं कृत्स्नं जगदभूत्सुरा॥ एतदे
वरतिक्रांतं पूर्वमेव सरस्वती॥११॥ पृथक्त्वं तोयं गमितं पृथिवीशब्दशब्दिता॥ घनता च द्रवत्वाच्च निखिले नोपलभ्यते॥१२॥ कज
लासीर्मानाभ्रसलिले सलिलोद्भवः॥ व्याजहार स्तुगंभीराणी समंततः स्वरयन्निव॥१३॥ उर्ध्वं स्यातु मिद्धामिस सदा स्वसरस्वती
गंभीरतोयविवरभूमिर्विच्छोभितां वरौ॥१४॥ तैजो मूर्तिर्थिरोदेवी सर्वभूतप्ररोहिणी॥ यथायोगेन संभूता सर्वत्र विषये विणां॥१५॥
श्रुता तु विदितां तस्माचरंतां बुभुजः पिणां॥ तदेवेतन्महद्भूतं पुनर्नवित्वमागतं॥१६॥
तस्य पृथिवी जातऽस्मताह्यच्छिद्ररूप जा
ताऽभूमेर्जलोत्पन्नताद्भूजलयोः सस्यंभूसृष्टे तेनेरं सलिलोद्भवो जलजातो हंकारपृथिव्यालाप बंशयं परमाहंकार संप्रसा
द॥ जलरूपत्वात्कलस्य विकाररूपत्वात् भूजलमध्ये व शादभूत मात्कुलश्चादृश्य ध्वनुः पर्यंतं तो दृष्टमिति मां भगवान् पती त्वहं
रस्वे तां गंभीरमिति गंभीरमितिय स्तोयविवरं व्याप्रत्यत्रितो येजातामा काशे को दे कज लोमि त्वि विच्छो चितां तरं समंतास्

रयतीति संबंधः॥ स परात्मैवाद्विरादृदेवदेहरूपाः संदिग्धमनूदितादृ॥ तदेवेतदिति॥ ब्रह्मणो वेधसः स्थानापन्नस्य परमात्मनः एव ब्रह्मत्वं अलोकद्व्यलोकोव्यक्तोभगवान्ब्रह्मरूपेण लोकानां व्यक्तो गतः पदसंधावितिः॥ पदं विश्लोगकाशंतत्संधगतम्व्यत्वमेव स्वं गे ब्रह्मलोकः यद्दासर्गापवर्गौ स्थिवे दितयोः संधौ ब्रह्मलोकावधि॥ उत्तमा गतिमोच्चः अधर्मास्वर्गनिरयं ध्यावत्संसद्दस्वरा तमिति॥ योजनलक्षं चतुर्भिर्गुणो गुणाकारे गुणितं पूर्वोदिताधिकं त्वमाणां विस्तरो मेरुशृंगस्य॥ अवे साद्रि॥ परिमितत्वमाद्या को

उद्दता प्रथमं देवी पुरस्तात्सलिलाभ्रायात॥ पंचाशत्कोटिविस्तीर्णासिद्दभूर्विमहीपते॥१७॥ सदेवांडकराहेन सशैलवनकानना॥ ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानाद्लोको लोकतां गतः॥ नापरसंधौ ब्रह्मलोके शृंगे मेरोस्तदाभवत॥ उच्छ्रितं योजनशतं सहस्रशतमेव च॥१८॥ एवमेव च विस्तारे चतुर्भिर्गुणितं गुणैः॥ अथवानेव संस्थातुं शक्यं भूतेन केनचित्॥१९॥ समासहस्रैर्बहुभिरपि दिव्यैनचक्रुध चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसंहृतः॥२०॥ नागस्यतस्य राजेंद्रविस्तारैः शतयोजनैः॥ कोटिकोटिशतगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः
२१॥

इत्यादिना पार्श्वविस्तारे मेरोरुच्यते॥ ब्रह्मा मेरुः मेरुशृंगे स्थितः ब्रह्मवादिभिः इत्यादिकैः सहवसुधाधिपान्नृपं देवमुनिवेष्टितावरणादानन्दश्चेति संबंधः जिष्णुना॥ महे तिजिष्णु रत्नना रायणा संघातं गमितात् संधिभूतान्प्राणिनो रक्षा॥ ब्रह्मप्रा नब्रह्मत्वं तत्त्वतेमहनेति॥ प्रागुक्तसहस्रयुगात्मनि॥ ॥॥

चरतीति अथक्रमपि ब्रह्म अवर्जिते वेधो रूपेण प्रापणादि वायुवतः स्थितं तत्रो अव्यक्तो भवति॥ ब्रह्मणा इतिनस्य वेधसे नियतं कर्मबंधः एवं विश्व राद्वाच्य मित्यत्रेण संबंधः कीदृशो कर्मप्रभावेण भावरूपेण प्रवृत्य मिमछपानवदिना नत्वदर्शिनां मतं किं नपरे कं परमिव पादं सस्व पं परं ब्रह्मैव विश्वगतं स्वेच्छावशात्पारोस्य विश्वाद्भुतानि निस्तुतेः विप्र भावानां विविधप्रकृतप्रभावानां बहुधा ब्रह्मैवो कः एवमेवं कश्चिद्व्यते॥ तत्वज्ञानतिर्भ्रान्त्या ब्रह्मैव विश्वरूपं मंतो बुद्धिस्वरूपतं गतमपि बुध्यते इति बोधः पूर्वोक्तं ब्रह्मणः संबंधं पुनः स्मारयति॥ए

योगमुक्तैः सदासिद्धैः नित्यं ब्रह्मपरायणैः॥ महद्भिः सहदेवैंद्रैः रुद्रैर्वसुभिरेव च॥२३॥ आदित्यैर्वसुसहितैरत्र वसुधाधिपान्॥ दृष्टं पितृभिश्चैव भगवान्विष्णुनाम सह॥ विश्वरूपेण संवसंघातं गमितात्मपा॥ तेन ब्रह्मयेण वपुषा ब्रह्मप्रासेन भारत॥२५॥ प त्रिविष्णुमयं तेजः सर्वत्र व्यापितां गतः॥ पत्रद्वयेति विप्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥२६॥ नियमैर्बहुभिः प्राप्तैस्स व्रतपरायणैः॥ एवमेते त्रयो लोका ब्रह्मेदं निस्समाहितः॥२७॥ अह निब्रह्मवाच्यकं व्यक्तं प्राणेप्रतिष्ठितं॥ ब्रह्मणो निहतं कर्मत्वप्रभावेन प्रचोदितं॥२८॥ प्रवर्तमानेन भावेन वाग्वद्छपवादिनां॥ एतत्तदिति मितिप्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥२९॥ पदैकं ब्रह्मण पर विशुद्धं गमितं परं॥ बहुता हि भावानां विपश्चाद्प्रयुज्यते॥३०॥

इदमिति इदं मलभूत ब्रह्मसुरनिरूपं मोहकतान्यथमं सजन्म भावः आर्षः सानुगस्तुसाक्षपेतदं दमेवाह एवेति अकिंचन सुषिणां मोहपमहन्मानोऽतरपथवांछामनिच्छतां सभगवान्॥ ब्रह्मैव नित्यं सदाखिलं पदमिसनय॥ ॥८

सोमासोमः इतिष्वर्ग्गनरकाविशिष्टायवस्थाविशेषः इत्यर्थः ॥ सोमासोमस्वरूपाद्वारजनकत्वात्सोमः स एव सोमः स्वर्गादिरूप इत्यर्थः ॥ यथा धारयत्वसाधिपत्यैव ह्येष
षिं चित् ब्रह्मणो विशेषः नह्यतिस्मेति ब्रह्मा एव इमम् भिषिच्य इदम् करोति तेन ब्यक्ताक्तधाकनदनात्मक्रमितान् भूतपाव्यक्ता व्यक्ताक्
ष्ट य यांचरति स्म स मध्येनिसम्पविभक्तिरूपेण महत्व धेनिवर्ण्यते देनरके धे स्वर्ग्यः ॥ त्वरसंभवमिति त्वरो विनाशी संभवो यस्य ताव

त्रायणो ब्रह्मभूतात्मा सत्य ब्रतपरायणः ॥ विश्वरूपं मनोरूपं बुद्धिरूपतमानयत् ॥३१॥ एवं दृष्टः स भगवान्प्रथमं मिथुनं सृजेत् ॥ स
एव भगवानिशादिर्व्यासहः सनातनः ॥३२॥ विधाय विपुलान् भोगान् ब्रह्माचरनिसानुगः ॥ स एष भगवान्ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदां व
रः ॥३३॥ निर्वाणपदगं नृणां मकिंचनपथैषिणं ॥ सोमासोमसमुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् ॥३४॥ यथा निषिक्तो भूतानां सेना
पत्येस हेश्वरः ॥ अभिषिच्यैव भूतेभ्यः कृत्वा कर्म स भावतः ॥३५॥ नहति स्म तदा नादं तेन साम्नुपतेन हि ॥ सा ब्रह्मलोकं संप्राप्य म
भिभूय स हृत्वधा ॥३६॥ गां गता गगना देवी समधायस सारहा ॥ स हत्वधारा राजेंद्र वसुधा च पुनः पुनः ॥३७॥ इमं लोकमुमं
चैव भावयन्नह रसं नवः ॥ ततो भूता निरोहंति महा भूत फलानि च ॥३८॥ ततः सर्वे क्रियारंभाः प्रावर्त्तन्त मनीषिणां ॥ १९

चितिं भावयंती त्यर्थः ॥ ततो वाणीत एव भूतानां स्थमलानामुत्पत्तिः कीदृशापि भूतानि महाभूतानां रसादीनां परस्
पाणि वाणीत एव च क्रियारंभाजाताः ॥ ४ ॥

DR BHAU DAJI

वाणीमेव प्रपंचयति ॥ चतुर्भिरित्यादि चतुर्वेदरूपे स्यर्थः ॥ द्विज्ञात्वमिति शब्दब्रह्मेदादनेकत्वं ॥ तस्येति ॥ ब्रह्मणो ज्ञानरूपं चतुष्पात्कृतयपुः
साम यथर्वरूप पाद वेद स्वरूपे पवितत्वेनेति वा रणपदं धर्मस्येति ॥ तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते द्वापरे ज्ञानमेवाहुर्यतमे
कं कलौ युगे इति युगव्यवस्थया धर्मपादाश्च क्रावर्त्य व्यवस्थया अध्ययनरक्षणपालनश्रुतश्रुतरूपा धर्मपादा द्विजैः आश्र
मत्रस्यायेनात् धर्मपादान् पूर्वोक्त वेदपादानुरूपादानरूपानाह ॥ व्यक्तेनेति ॥ दान दम यम नियमरूपेण व्यक्तेन ब्रह्मचर्ये
णाध्ययनयेनादिना व्यक्तं भेदाज्ञरूपेण ब्रह्मचर्येणैकः पादो धर्मस्य पूर्यते तदा गृहस्थेन याचने याजकहृये निमित्तं ध

चतुर्भिर्वदनैस्तस्य मुखपद्माद्विनिःसृतः ॥३९॥ तदाक्षरमथिसिद्धं द्विजत्वं समुपागतः ॥ तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पदं सनातनं
४०॥ पतितेनाभयदेव ब्रह्मा चात्र पितामहः ॥ पादो धर्मस्य चत्वारो ये ते सिद्धं धर्मयंते जगत् ॥४१॥ ब्रह्मचर्येण व्यक्तेन गृहस्थेन च
याचने ॥ गुरुभावेन वाक्येन गुह्यगामिन गामिना ॥४२॥ इत्येते धर्मपादास्तु स्वर्गहितोप्रबोधितः ॥ नाम्ना धर्मेण गुह्येन सोमो वद्ध
तिमंडले ॥४३॥
र्मस्य द्वितीयः पादः पूर्यते हृव्यापाके दोषस्मरणात् ॥ तथा वा ध्येणगार्हस्थे बुद्धिभूते तवाप्रस्थात्र मेण गुरुभावे
णाशो वा देवा ह्य्येनाद्विगोरवेण च तृतीयः धर्मपादः पूर्यते ॥ तदुक्तं ॥ शतस्यात्र गृहस्थानं द्विगुणं ब्रह्मचारिणं ॥ त्रिगुणस्य वन
स्थानं यतीनां चतुर्गुणमिति ॥ तथा मायं संचारेणकेतने यतिना गुह्यगामिके न गमतेन निःस्वाचर्यात्र यं गुप्तं चरंता तुरीयः
पादः पूर्यते गामिनेत्यदं ततावांदसी ॥ स्वर्गहितोरिति ॥ स्वर्गमुख्यं तत्प्रोतिकोनास्मतिकभेदाच्च ॥ द्विजात्यैतिकं मोक्षः तद्धितोः

ह.वि.
४५३

तदर्थं प्रचोदिताः कृष्णा स्यापादि विमायवद्भिर्भिः उक्तपादरूपेधर्मे प्रवृत्तिरिति॥ गुह्येन जप्यादिना च चंद्रमंडलदृष्टिर्ब्रह्मणश्च वृद्धिः प्रजास
ष्टे प्रणवतं भवति॥ ब्रह्मचरणं ब्रह्मचर्ये निरेवेदानां वृद्धिसौ कल्पे गुह्यस्थानिति अपि वाक्येन श्राद्धादौ प्रयुक्तेन पितरो गुह्यस्थानु
दिनृपनृत्यंतिकृष्णयः॥ समस्तरूपानि त्वाद्याः नगरस्य मेरोः एवं धर्मेणाजो काधृताइत्युक्तः संप्रविष्य जपितुं विश्लोकस्य हि माह॥ न
गस्येति॥ अथातस्य मेरोरुत्तमं श्रृंगं दृष्ट्वा तत्र समाध्य र्थमुपरिष्टात्तत्रासनमाह॥ पद्मामिति॥ पद्ध्यातरे वृषणो कृतेस्य पं

ब्रह्मासब्रह्मचरणाद्देवाः वर्त्तंतिन्नास्वता॥ गुह्यस्थानपियाज्येन तृप्यंतिपितरस्तदा॥४४॥ ऋषयोपि वधर्मिणा नगस्य शिरसि स्थि
ता॥ नगस्य तस्य संगम्य रोमे रोशिखरमुत्तमं॥४५॥ पद्मासं पीठ्य वृषणो ऋषिभिस्ति विचार्यते॥ गह्यं निगद्य दृष्टं च वितास्य प्रहसंचि
वा॥४६॥ नाभिदेशे करोत्यस्य सर्वशोणानि संश्लिषेत॥ मुष्टिब्रह्मसमुत्क्षिप्य मनसा सपितामह॥४७॥ अस्य जन्मनसा विष्णुं योगाद्योगे
श्वरस्य च॥ व्यक्तिरिक्तेंद्रियो विष्णु विंबात्र विंबमिवोत्थितः॥४८॥ तेजोमूर्द्धि धरो देवो न प्रसीदु रिवोदितः॥ रराज ब्रह्मयोगात्तु पद्म स्वा
त्तुरिवापरः॥४९॥

ऋषिभिरपि ब्रह्मणा सदृगतेरपरिविचार्यते सारासारगवेषणा क्रियते॥ तत्रैव स्थितस्य ब्रह्मणो विष्णुं स
र्गपिप्रकारमाह॥ पीवामितिर्यावद्दृष्टनियहसकालकरणेन बिनापाषुन्नतं कृत्वाच्छंगच्छेपविषयें द्रियाघ्येनियमात्॥ पूर्व
तत्रेति परमात्मनः हार्द्दशांतव्याप्यध्याय एवंविधयोगाद्विष्णुं मसृजत्॥ योगेश्वरस्य ब्रह्मणः व्यतिरिक्तोरिंद्रियेरिति॥ यो निब्रह्म
णो रूपे विष्णुस्तद्रूपा एव नोपलभ्यते एवं मूढधार्यतो ततः सर्वं विष्णुं साक्षाद्ब्रह्म रूपनंजानातीति॥

राम.
४५८

तस्य ललाटेन चे रूपेण सूर्येंदुस्यस्तो बुध्यंतियोगिनो बुद्ध्या विष्णुरूपं पश्यति न त्वध्यात्मनो न बाह्य दिंसायोगेरिति॥ केवलं विश्वो॥
दरपूरणरतां भूतानि पूर्णान्विता वदेतिभूतयः भूरतिमस्त्वेन चेतसाजना भूतयः संपदइत्येव पश्यति भूते शश्वराजादिस्तया वा
स्तनयाजीघनइत्यध्याहारइदानीं तत्वज्ञानोपायमाहमरणामिति नराणांमध्येसमाहितमनाः कश्चि द्योगंध्यानं प्रकारं ह

विराजल्लमसोमध्येप्रभाभिरतुलं प्रभुः॥ नोपलभ्यति मूढात्मा प्रसन्नं ब्रह्मसाक्षिणं॥५०॥ ललाटमध्ये तिष्ठेति द्विजा भूतं क्रियं प्रति
॥ ज्योतिश्चक्षुषि संबद्धं बिंबभास्करसोमयोः॥५१॥ बुध्यापूर्वं तु पश्यंति अध्यात्मविषये रता॥ ब्राह्मणा वेदविद्वांसः सत्यव्रतपरायणाः
॥५२॥ नेतरे जानु पश्यंति अध्यात्मेनावबुध्यसे॥ हिंसायोगेरयोगात्मा सर्वप्राणाहरे नृपा॥५३॥ भूतयो भूविभुवे शंभोः प्राप्तेन चेतसः
॥ कर्मभिः कल्पिते रन्यैः सर्वप्राणवधेषिणः॥५४॥ नराणां योगमाध्याय स्वेषु गात्रेषु भारत॥ समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन देतु
ना॥५५॥ चंद्रमंडलसंस्थानज्योतिस्तेजो महत्तदा॥ प्रविश्य हृदयं गात्रगायत्र्यान यनान्तरे॥५६॥ गर्भश्वसं जनेवो यश्च चतुर्दपु
रुषात्मकः॥ अस्य तेजोमयो व्यक्तशाश्वतो यथ्रुवो वयः॥५७॥

ता स्वदेहेषु संक्षेपपद्मासनादिकृत्वा मोक्षप्राप्तेः परमात्मानंदानुगतेन वा मोक्षहेतो पश्यती त्यर्थः तेयस्वरूपमाह चंद्रमंडले
ति चंद्रमंडलमुद्दिश्य संतानान्समस्यगवस्यासमाधिः॥ प्रविश्य हृदयइति महाज्योतिषेव हृदयः प्रकाशकरणा हृदेसस्थ॥

ज्योतिरेव हृदयमुक्तं तस्यैव ध्यानगम्यात्तस्यैव प्रकारान्तरमाह ॥ गायत्र्या ॐकाररूपया त्रिकं प्रलयनयनयोरन्तरविप्रविषयान्निवर्ती
ते कृते सति यद्वा नयनयोरन्तरे भ्रूमध्ये कृत्वा हृदयं प्रविश्य पतिविंतयेत् स चिंत्यश्चात्मगतस्त्रिष्टुप्स्यवेदादेः संभवद्ॐकाररूपः अ
तुर्थः स्वो द्विजराघु जंतुजप्रभेदेन पुरुषरूपः तेजःस्वरूपमेव ब्रह्म तेजगत्यादिना प्रपंचयति तस्मात्परमात्मेत्यादि द्वाभ्यां मा

सर्वेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तस्तेजोगुणेन च ॥ चंद्रांशुविमलः पद्मोन्वजित्सुवर्णसंस्थितः ॥ ५८ ॥ नेत्रात्मा जयेनेन देवो ऋग्वेदं यजुषा सह
सामवेदं च जिह्वासाद्यवर्णं प्रबुध्यतः ॥ ५९ ॥ जातमात्रास्तु ते वेदाः स्त्रे विंदतितत्त्वतः ॥ तेन वेदत्वमापन्नः यस्माद्विंदति तत्पदं ॥ ६० ॥
ते सृजेति तदा वेदा ब्रह्म पूर्वं सनातनं ॥ पुरुषं दिव्यरूपाभं स्वे स्वे भावे मनोरमे ॥ ६१ ॥ अथर्वाणं तु यो जागर्त्ति प्रजिज्ञस्यंतत्तस्मतं ॥
श्रीवाचाद्यंतरे चैव ऋग्भागः संभवेत्ततः ॥ ६२ ॥ हृदयं चैव पार्श्वं च साम भागस्तु निर्मितः ॥ बस्तीशीर्षकंदी देशं त्वं योरुचरौ सह ॥
६३ ॥ एवमेष नु तुभागिसंघातो यज्ञकल्पितः ॥ पुरुषो दिव्यरूपाभः संभूतो ह्यपरात्पदात् ॥ ६४ ॥ स ह्विवेद मरीयज्ञाः सर्वभूतसु
खावहः ॥ उभयोर्लोकयोस्तातः हिंसावर्जसनातन ॥ ६५ ॥
नेत्रात्मामिति ॥ ते चैवं वदंति ते ऋतः आत्मानं लभते वेदः वेदबोधितं के
वलं परिचयतीत्यर्थः ॥ विंदंतीति वेदाः अयं भावः वेदयंतीति वेदाः निजचोद्येष्विंत भूत ॥ वेदतो यज्ञपुरुषोत्पत्तिमाह ॥ ते सृजे
तीत्यादिना पुरुषमात्मनः सकाशाद्यज्ञपुरुषो वेदद्वारा जात इत्यर्थः ॥ सुखावह इति फलदात् हिंसावर्ज इति ज्ञानस्वरूप
इत्यर्थः पुनः परमात्माश्रेष्ठमित्याह ॥

योगारंभमिति ॥ योगो मनोसमत्वात्मनिस्थापनं तेनारभ्यते इति योगारंभकर्मणा प्राणमयादिप्यागवदेत्साध्यं प्राप्यं ॥ ब्रह्मचर्यं ब्रह्मणा वेदोपनिषद
निशावर्यं वपजमित्यर्थः ॥ सनातनं नित्यं ॥ सर्वभूतानां दृष्टिव्यादीनां प्रभवं कारणभूतं जगतो ब्रह्म विवर्त्तात्मा एवंविधं ब्रह्म यो वदंतिषतु
वति स वेदवित्तस्य वेदासार्थक एव इत्यर्थः ॥ एवं योगयुक्तं प्रशंसति सिद्ध इत्रिप्रोच्यते मुनिर्निवेदपारगैः इत्यनयः सिद्धे देवतस्येति शेषः
॥ सिद्धिज्ञाने मुनिर्निरक्तविशेषणं रनुष्टेयमिति शेषः ॥ वैस्रवं यज्ञमिति पूर्वोक्तं ब्रह्म चिंतनं वेदोपनिषदोस्त्रिपाद्येपदे ब्रह्मणि

योगारंभं कर्मसाध्यं ब्रह्मभूतं सनातनं ॥ प्रभवं सर्वभूतानां यो विंदति स वेदवित् ॥ ६६ ॥ स सिद्ध प्रोच्यते लोकैः सिद्धिरेव नसंशयः ॥ वि
मुक्तसर्वकर्मा यो मुनिर्निवेदपारगैः ॥ ६७ ॥ वैस्रवं यज्ञमित्येवं प्रवदंति वेदपारगे ॥ ब्राह्मणा नियमश्रांता वेदोपनिषदोपदे ॥ ६८ ॥ बा ॥

ताइ सनयः जनमेजय प्रश्नैः श्रेष्ठ नसः इति वेत्सा चैतन्यस्य मनसा ग्राह्यस्य मनसः तत्र नयेन प्रकाशमानसो पलब्धो कारणं त्वम
मुचेतो ज्ञानेन तस्मा मनो ग्राह्यस्य स्मदा घविज्ञानः कः उपलंभः तस्य चात्र स्मदाघगोचरः कर्णविशेषः कइति प्रश्नार्थः इति चेत् उत्त
रं नत्वस्येति शरीरं शरीरसंबंधमानसमनो जन्म कारणं भवति मनस इतरा ध्यायवर्त्तकस्य तत्र लयनेत्यर्थः अस्य चेतसो ज्ञान
विशेषस्य ब्रह्मस्वरूपाद्वर्त्तकस्य न वाह्यं कारणं तेन वादमिति निर्दिष्टुं न शक्यते ॥ ११

नर्हि किं कारणमित्याह शारीरं मानसं तत्र शारीरं मानसं च प्रकारं ध्यानं मानसिकमिति केचित्॥ येनेति॥ येन मनोमयेन मतं बुधो बुध्यन्ना
मं ब्राह्मणा वेद्यं वै तन्मं वेद॥ संशितव्रताः तीक्ष्णव्रताः अविद्यमिति चैतन्यं तत्वतो वेद्यं ज्ञानवेद्यं ज्ञानवेद्यं ज्ञानविषयेन भवति॥ वेद्यं
च वेद्यमिव समयं प्रकाशाकत्वात् कर्मणा च न वेत्तुं शक्यं कर्मविषयत्वात् येन कृत्वा वेद्यं ब्रह्मज्ञानरूपं विश्रावयंति॥ तदिदं शारीरं

जनमेजय उवाच॥ चेतस उपपन्नो यं मनो ग्राह्यस्य कामतः॥ कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातथ्यं महामुने॥६९॥ वैशंपायन उवाच॥ न
स्यस्य कारणं किंचिन्न बाह्यं भवति भारत॥ अंतर्गतं कारणं तु शारीरं मानसं नृप॥७०॥ येनैव वेद्यं विदुर मत्र ब्राह्मणसंशितव्रताः॥
अवेद्यमपि वेद्यं च शक्यं वेत्तुमकर्मणा॥७१॥ ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविणा॥ सदा विहितं तत्तेन सिद्धिहेतो महीप
ति॥७२॥ सदा चैव शुचिर्भूत्वा नियतो ब्रह्मकर्मणा॥ उपतिष्ठेत सद्गुरुवदंजलिपुटो द्विजः॥७३॥ सायं प्रातश्च तत्वज्ञो मोक्षक
र्माणि कारयेत्॥ ॥

मानसं कारणं अवेद्यमपि ब्रह्म सदा निषेवमाणेन ध्याननिष्ठेन ब्राह्मणेन वेद्यं न केवलेन कर्मणेति वार्य॥ ब्रह्मज्ञानाभ्यासप्रका
रमाह॥ सदा चैव शुचिर्भूत्वा इति सहिसादि वेदनप्रकारोयं आचार्यवान् पुरुषो वेदेतिश्रुतेः मोक्षकर्माणि च त्रिसंस्थितफला
निनित्यनैमित्तिकानि यमनियमादिनि वा पश्चात् मोक्षकर्माणि कारयेत् मोक्षकर्माणि मोक्षधर्मानि गुरुष्ठ छेदित्यर्थ॥ ब

विनीतो गुरूणां सम्यक् उपदिष्टो मुनिर्मननशीलः ब्रह्मभावेन ब्रह्मैकचिंतनेन समाहितमिति॥ नन्विष्टैकचित्तः सन्नेव लब्धं पदं परमात्मनं
प्रपद्येतेन किं सदश्रोवस्था नेक्कृतमात्रे वेत्सं परं जन्मतेनेत्याह॥ ध्यायन्नेव प्रसादेतिरण्वं क्रमेण ध्यायन् प्रसादेन प्रसन्नचित्तो भव
ति ततो गतमलेन चेतसा दर्शनेन प्रकाशितं ब्रह्म सूर्यप्रतिबिंबमिव विशुद्धदर्पणे साक्षात्कृत तदनुसारेण यस्मा सो प्रतिबिंबकं
यस्तेजो विशेषस्तं साक्षात्कृत्य जीवन्मे मुक्तरागादितावमुच्यते॥ यदा प्रपद्येतेति चिन्नं यदेवं चिंतनेन ब्रह्म गच्छेविद्वानगम्यर्थानां

विनीतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः॥७४॥ संप्रपद्येत मनसा वेद्यं ध्रुवं पदमुत्तमं॥ ध्यायन्नेव प्रसादेन समाहितमवि द्विजः॥
७५॥ स गच्छेत् परमं ब्रह्म निर्विकारेण चेतसा॥ अपुनर्भवि भावस्तो निर्मनोभाव बंधनात्॥७६॥ तदेवाक्षरमित्याहुर्यत्तद्ब्रह्म सनातनं
नहि तत्कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितं॥७७॥ ब्राह्मणानां विनीतानां विहृमेवं परं समंचये॥ सर्वद्वंद्वातिरिक्तानां कर्मयोगविगर्हणं
॥७८॥

ज्ञानार्थतावत॥ अपुनर्भवि भावन इति॥ अपुनर्जन्मिनो मुक्ते भवितस्तत् ज्ञानावबंधनापदार्थः॥ गतस्नेहरूपं बंधनात्॥ अथ
वा पुनर्भवितो न पुनर्भविष्यति॥ आत्मना भाव्यं ज्ञानमित्यर्थः॥ नहीति॥ कर्मयोगेन दर्शितं भवति सम्यक्मेण संबंधः विद्यारूपेण यो
गेन दर्शितं स्यात् वेद्यमेव परं संचयेनानारूपे हृदयपद्ममध्ये मुद्रमुदिते ज्ञोरूपे तानावं तरे सर्वव्यापिते ज्ञोरूपमयेव परस्मि
न्ध्येये तु विनीतानामिति॥ सद्यत्येति॥ सांसारिकवस्तुविरक्तानां अपुनर्भाविनामिति संबंधः॥ सर्वत्र विरक्तानामिति॥

हरि॰ परायसर्वपदार्थत्यागिनां निर्ममाणां कालद्वयोगे जीवनमरणयोरव प्रबंधः स्वाधिरहिणामित्यर्थः कर्मरूपयोगेतु लोका एव स्वर्गादि
४६० ष्यः प्रतिस्थिताः नपुनर्मुक्तिः यद्वा कर्मयोगप्रतिष्ठितः कर्मणियोगे च उभयत्र प्रतिष्ठिता न केवले कर्मणि किंतु कर्मणा सत्व
शुद्धिस्ततः आत्मदर्शनं ततो मोक्ष इति क्रमः ज्ञानस्य केवलस्य कर्मप्रहारेण न संभवति। कर्मविना सत्वशुद्धिस्तां विना न च ज्ञान
मिति॥ स्वकारणस्य दातुमशक्यत्वान्न हि तंतु संयोगेऽस्मः पटे न तु तंतुरभावः तर्हि किमकरणात्त्यस्य दाहिंसः कुतो विशे

अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगप्रतिष्ठिताः॥ अनादानेन मनसा राजन्कर्माणि कर्मणि॥१७॥ आदानात्बध्यते जं
तुर्निरादानात्प्रमुच्यते॥ ब्राह्मणोऽस्मः क्रियाप्राप्तिः जंतो पूर्वजनाधिपः॥१८॥ मुक्तश्चेंद्रियबंधेन प्राप्तश्च परमं पदं
नभूयः पुनरायाति मानुषं देव विग्रहं॥१९॥ ॥इति सिलेपु हविवंशे पोष्करे॥ ६॥ राम॰

पणाद्भस्रविदः इत्यत्र विशेषणमाह॥ अनादानेति॥ अपादानमपेक्षितग्रहणं तद्रहितेन फलानां माकांक्षिणा अवदारि ४६०
कं कर्म कुर्वन्नपि मनसा फलादानेन करोतीत्यर्थः॥ तदेव व्यक्तिकरोति॥ अदानाद्बध्यते जंतुः निरादानात्प्रमुच्यते॥ तर्हि
वंभूतं कर्म सर्वं किमिति न कुर्वंतीत्यत आह क्रियाप्राप्तेति ब्रह्मणा ब्रह्मपराये गुरवस्ते सो ब्रह्मविद्यः जंतोः प्राणिनः पू
र्वजन्मसूर्वोपार्जिताधर्म्यविशेषादानवेकवि सुशुपा कर्मलब्धा प्राप्ते मुक्तश्चेति इंद्रियापरागान्मुक्तः परमपदं प्राप्नोति॥

अधिके के ह्रानेध्यायेन नत्वतान्तु नु स्वया॥ पुनः प्रह्मस्य न पतेत्तरं ताव ऽच्यते॥ तत्वज्ञाने पुनरपि जनमेजय प्रश्न उपसर्गसिद्धिविघ्नं॥
वैशंपायनो न्नरं ब्रह्मादीनामनेकधेति ब्रह्मणमारभ्येदं ज्ञानमनेकधा भिन्नं मूलत्विति योजनाम नि पंचभिर्हिगुणानि तिउरभ्र
वणस्पर्शनदर्शनास्वादनघ्राणरूपंलक्षणेत्येषां तरसिद्धिरूपाः परमसिद्धिर्विघ्नभूताः निमान्याः ब्रह्मणः पदपतः॥
इतिद्वितीयार्थे षष्टी पंचेंद्रियनिवासिनि॥ पंचेंद्रियमध्यवर्तिनो तन्निसाध्यिनाइति भावः ब्रह्मणाइति तस्य योगिनो ब्रह्मवित

जनमेजय उ॥ उपसर्गं च योगं च ध्यातव्यं चैव यत्सदं॥ सिद्धिसिद्धिगुणाश्चैव ब्रह्मो तु मिच्छामि तत्वतः॥१॥ वैशंपायन उ॥ शृणु
विस्तरशः सर्वं यतं पृच्छसि मेधया॥ उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा॥२॥ पंचेंद्रियगुणास्त्वकापश्यतो ब्रह्मणो न
पः॥ योगयुक्तेन मनसा पंचेंद्रियविवासिनः॥३॥ ब्रह्मणश्चं तथा तस्य ब्रह्मपदं सनातनं॥ बकरूपमनाश्चर्यं प्रवस्त्य
मि ति बोधतत्॥४॥ पंचचेंद्रियग्रामस्य न चहारस्य भारत॥ कामक्रोधस्य मोहस्य सन्निरुद्धस्य मेधया॥५॥ ॥६॥

स्यानैश्वर्यादिंद्रियाणिकुंभितन्मात्कितात्ब्रह्मपद्ममेव भवत्रंयति प्रवर्तत इति इत्यन्वयः॥ छांदसः क्षायते नपुंसके प्रो
क्तः इदानीं योगशक्तिमाह॥ पंचेंद्रियस्मृतिरेदेहरूपो नवद्वारः पंचेंद्रियदीपः कामक्रोधनिलयो मेधायांचेति गरघेतेन तद
ति जो मयो भवति अयसष्टो ब्रह्मणो योगमाह॥ ॥६॥१८

तेजसेति॥ तेजसावधाय तेजोरूपेणावस्थितत्वाच्च ब्रह्मा पंचेंद्रियस्येत्युक्तदेहस्य मूर्ध्नि धूपवद्दोधूयते उत्क्रमितिधूपवर्णानिर्दहतीत्येस दि॥ अन्नवद्भिर्वाद्भिरिति विनिर्गतः सपक्षो बलवदाकाशं व्याप्नोतीत्यर्थः तेइति॥ संधूमं संततनो मेघीभूतो वर्षतीत्यर्थः॥ सद्दृष्टेर

तेजसा मूर्ध्नि बाढायद्धूमं योऽधूयते महान्॥ नीलजीमूतवर्णाभैः पतितैर्धूमतुभिः॥६॥ मंजिष्ठरागवर्णाभैः कपोतसदृशैस्तथा॥ शुद्धवैदूर्यवर्णाभैः पद्मरागसमप्रभैः॥७॥ स्फाटिकैर्मणिवर्णाभैर्नगेंद्रसदृशैस्तथा॥ रौंद्रगोपकवर्णाभैः शंखकुंदसमप्रभैः॥८॥ बहुवर्णैर्धूममेघैश्च इंद्रायुधसमप्रभैः॥ संपतद्भिर्युगपत् मेघैर्विसमागमैः॥९॥ निरुध्यत इवाकाशं पक्षवद्भिर्वाद्भिः॥ ते धूमवर्णा मेघास्तु घना सलिलधारिणः॥१०॥ निर्वैमुश्चैव तोयोघान् विविशुर्विड्वन्तं॥ मूर्ध्नि चैव महानग्निमानसो धूयते विभुः॥११॥ युक्तं परमयोगेन ज्ञानशोविविवाहृतं॥ तस्माग्निर्विस्फुलिंगानां सहस्राणि शतानि च॥१२॥ विसृजुः सर्वगात्रेभ्यः ज्वलंतानि युगान्वयः॥ यावंत्यो वर्षधारास्तु तावंत्सो वोनस्य च॥१३॥ ज्ञानेषु वारिधाराभिः विपुलेव वसुधातले॥ वर्णाभ्यां युज्यमानस्य वायुर्दोधूयते महान्॥१४॥ दिव्यसिद्धिगुणोद्भूत सूक्ष्मप्राणविवर्द्धनः॥ वेगवान् भीमनिर्घोषो बलवान् प्राणगौरवः॥१५॥

सोऽदेहं व्याप्यनुवमतीत्याह निर्वेरिमुरिति ततो मूर्धं अग्निं मनसा यजपतीत्याह॥ मूर्ध्नि चैवेति॥ यावंत्यो वर्षधारा वर्षधारास्तावंत्सो मूर्ध्निः अपे ज्वालाजवं नीत्यर्थः॥ सतो जलाग्निसंयोगो देहे वज्रु विनवतिवर्णाभ्यामिति जलाग्निभ्यामित्यर्थः॥ ततस्तयोर्वायुर्महानु त्पद्यते

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक

तैरेवेति॥ अग्निजलवायुसंघातैर्धातुभिः करणभूतैरग्निवायुरित्यग्निसंयोगो वायुः जलवायुरिति॥ जलसंघाती वायुः आद्यलापरमात्माग्ने रमात्माग्निरितो वायुर्जायते॥ कर्मासवतीत्यर्थः॥ यतोऽग्निजलवायवः समवेताः एकं च स्थितं बीजं यथा ब्रह्मवेगेन ब्रह्मेश्वपान्... नार्थविद्यारान् स जनितकृषोर्मध्येपद्मस्य चक्रत्पुपास्य तपनिषयुक्तं ब्रह्मविराट्ः कर्तापुरुषः एवं महर्षये ब्रह्मलोपो न विशेषज

तैरेवाग्निसंघातैः धातुभिः सह संगतः॥ स हंसोऽथ ज्ञानसो भुः भूतिं कृत्वा हृष्यविधं॥१६॥ अग्निवायुर्जलं भूमिर्वीधातवो ब्रह्मचोदिताः॥ समवायत्वमापन्ना बीजभूतामहात्मने॥१७॥ संघातं ब्रह्मवेगेन ध्यानयोगमितात्मनः॥ यद्ब्रह्मचक्रवोर्मध्ये समुत्सो रुणो विराट्॥१८॥ तयोरस्माद्वहन्स्तस्मान् ससर्जे पुरुषोत्तमः॥ स एष भगवान् विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः प्रजापतिः॥१९॥ आधारः सर्वविद्यानामजय्येऽप्रलयांतकृत्॥ तं मूर्द्धा धातुभिर्बद्धविसंतिब्रह्मचोदिताः॥२०॥ तेन ह्यः पुरुषः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः॥ अथ च चेष्टितमारब्धमूर्तयो ब्रह्मसंमिताः॥२१॥ सितां च धारणीं देवीं प्राप्य यन्तदिशो रत्नाः॥ इत्येते पार्थिवाश्चैव रूपयो ब्रह्मनिर्मिताः॥२२॥ तत्रैव प्रलयं गत्वा भूमित्वमुपयांति च॥ ७॥

क्रः तयोरस्मानिति अग्निजलयोरस्मान् पार्थिवपरमाण्वादीन् तं मूर्द्धितं ब्रह्माणं सृष्टियोगेकाले मूर्द्धधातुभिर्नयंतं ब्रह्मणो चोदिता परमात्मेच्छा प्रेरिता किंभूत द्वि सम वायानवतितेजो वा ये तपुरुषाब्रह्मणः सकाशाद्वरात्मनः सुखदुःखयोर्ज्ञातारः सुखदुःखकारणाभूतः पुण्यपनेतारब्रह्मसंमिता ब्रह्मतुल्या मूर्तयो मूर्तिधराः संपद्द्भिर्युगपत॥ सिता च धारणामिति मनसा निर्मिततात्धरणीं सिता बोधिता इति॥ १८

तत्रैवेति॥सकारणे ब्रह्मन्नमितमिति देहस्य पाते न भावे वेदेनोयत इत्यर्थः॥अन्तु निर्मुच्यते॥अनन्तवो देहेषु तत्र रं मत्स्यस्थ्यादयः इंद्रियाणां च बं
धनाद्विमुच्यत इत्यन्वयः॥तामेव प्रकृतिमिति ब्रह्मस्वरूपं च्यवते कर्मक्षयाज्जन्मदेहतो रित्यर्थः॥अमक्षयं तम क्षयं प्रपद्यंते क्षरात् धूम्रक्षर॥
मिति पाठे क्षरात्कामादिदेहतो यन्मानंदेहित्वेन क्षरमेवनश्चन्नमेवजायत इत्यर्थः॥अग्निभंगिज्ञानाद्वतेजसा चितान्नमोयमाश्वज्ञा
यंते कारणत्वस्य शुद्धत्वात्।येनेति।येनतमोगुणो नहृष्टिंत तु रिवततो भावा भावो जन्ममरणप्रबंधः प्रवर्त्ततेतत्सर्वं क्षरं च क्षरतान्

कर्मक्षयाद्विमुच्यंते धातुभिः कर्मबंधनात्॥२३॥कर्मक्षयाद्विमुक्तत्वात् इंद्रियाणां च बंधनात्॥तामेव प्रकृतिं यांति अज्ञातां क
र्मणो वरैः॥२४॥ क्षराधूम्रक्षयं चैव अग्निर्गजस्तितो मया॥येनं तु रविच्छन्नो भावाभाव प्रवर्त्तते॥२५॥धूमाद्वनं तनसंभूतं अन्नातोयं
सुनिर्मलं॥जगती जलसंभूता जगत्येव च तत्फलं॥२५॥ फलाद्रसश्च संजज्ञे रसात्प्राणश्च देहिनां॥रसस्तु तन्मयो जज्ञे यत्तद्ब्रह्म
सनातनं॥२५॥प्रथमनं ब्रह्मणश्चो दिष्टं बहुभिकारणांतरैः॥

ब्रह्मैवेत्यर्थः॥तदेवाह॥धूमादिति॥जगत्येव च यत्फलमिति यत्किंचित्फलं तु पुरुषेरर्थनीयं कामार्थौ द्विधर्मोपिकरणं स्रक्चंदनादि
गृहक्षेत्रादि हृदियवक्षेत्रादि तत्सर्वं पृथिव्येतद्विकारात्फलाद्व्यपेक्षितयाज्ञानाद्रसोभिजापः संजज्ञते॥तस्माद्वशाद्देहिना
मात्मानं प्राणो जीवनमरणसंयोगवियोगाभ्यां हेतुः रसश्च तन्मय इति यत्तत्सनातनं ब्रह्म तन्मयस्तद्विकारो रसो रागः श्वेतनावि
कारत्वाचेतनायाश्च ब्रह्मणा रावसंभवादिति भावः॥

अतः सर्वकारणत्वेन ब्रह्मैव प्रथमनमुद्दिष्टं कथितं ब्रह्मणो श्वब्रह्मविद्भिः॥यदा रसो ब्रह्मयपग्रहं नि भूमादेरसांतं ब्रह्ममयं मेव जगत्॥अ
तो ब्रह्मैव मूलं कारणं॥सव्यक्तमिति॥पृथिव्यादिस्वरूपेण व्यक्तं भवति स्वेन भावेन॥स्वेषयान तु न कस्यापि विधेयमिति॥ब्रह्मस्वरू
पमाह॥अंतस्थमिति॥तर्हि कर्तानो रक्षुपलभ्यते नथा स्वविषयभेदादनेकधेति स्थिति नोपलभ्यति तिपरस्मैपदं मर्षयादि
दीषयं पुस्थितं वाकर्मकर्त्रैतल्लोके फलेच्छयासाध्यत्वेन प्रसिद्धतेनेदं च कर्माभिवसान्ता नोपलभ्यते तपसानुरध्यकि।

ब्राह्मणोस्तवतिभांतिसत्यव्रतपरायणे॥२६॥अव्यक्तात् व्यक्तमापन्नं स्वेन भावेन भारत॥अंतस्थं सर्वभूतेषु चरंतं।
विषयासह॥२७॥कर्मकर्त्रेति राजेंद्र विषयस्य मनेकधा॥नोपलभ्यति वक्तुर्भांतपसारधकिल्बिषैः॥२८॥ उपलभ
ति च क्षमांज्ञाति निब्रह्मवादिभिः॥तिलक्तलुत्तुवीमध्यान् मेधमुक्त इवांशुमान्॥२९॥चरद्विपद्विवल्लोके निर्द्व
द्वैः परिग्रहैः॥योगधर्मेण कौरव्य ध्रुवमासाद्यते फलं॥३०॥ ७॥

लिषैः क्षीणकषायैः रूपलभ्यते च कर्माभिवसुकृतं चेतसा गृह्यत इत्यर्थः॥किं रूपमुपलभ्यते तेरित्यत आह॥
तुषोमध्यानिस्तंमक्षितिलुदेशात्ध्यानेन मृदद्वेशो प्रेरणन स्वचक्रामेघमुक्तः सूर्यसोकल्लोलमध्ये इत्यते वत्सम
णगुणयोगि निपद्धिवद्गिस नाधारिगगने देशस्तत्स्थगामानिहितिरर्शितं न मध्ये पः पद्धिवचरद्रियाप्यावरैर्यतिनि
रिवार्थः ततः परंतु स एवव्यापकः तथाव्यापी योमतयाविम्बरूपेणाभावइतिमो स्तावस्थायाउपसंहरन्ति॥ ॥

प्रादुर्भविमिति॥ क्षयोपचय इति॥ धनं मत्तुः संक्षये प्रलये भावे सृष्टौ कर्मयोगजः फलेन तदनुसारिणा योगजः तस्य ज्ञाता भगवान् प्रा
णिभ्यो विधत्ते फलं देहादि चेति वार्थः॥ कर्मयोगजा भूते भ्यः पावे कर्मणो हेतौ कर्मयोगजाः भूते भ्यो धिकास्ते वः धर्मस्याप्ययनाच ध
र्मेण पूरणात् लोकस्याविनाशाय सुः द्वादशसहस्रं चतुर्युगं तद्युगास्मितं दशसहस्रयुगं ब्रह्मणो युगं दिनं प्रलयांतकृत प्रलयेन स्वक

प्रादुर्भविं क्षयं चैव भूतस्य निधनं तथा॥ विधत्ते ज्ञानतो ब्रह्मा संक्षये च भवेत्तथा॥ ३१॥ कर्मणा कर्मयोगे भ्यो भूते भ्यो नात्र संशयः॥
अविनाशाय लोकस्य धर्मस्याप्ययनेन च॥ ३२॥ युगं द्वादशसहस्रं सहस्रयुगसंज्ञितं॥ एतत्कल्पयुगं नाम युगानां प्रथमं यु
गं॥ ३३॥ सहस्रयुगपर्यंते संहारः प्रलयांतकृत्॥ सूक्ष्मं भवति लोकानां निर्विकारमचेतनं॥ ३४॥ तथा प्रलयमापन्नं जगद्रूपं
सनातनं॥ ब्रह्म संपद्यते सूक्ष्मं निर्मुक्तकारणं गुणैः॥ ३५॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे॥

तो विकरणात् कृत्स्नेन भयेन॥ द्य यकाति भासनादिर हरूपेणांतरंगं कारणं करोति यत्प्रलये ब्रह्मणा संपत्तिः संभवतीति भो न्यात्मन्य
विशेषः एवं सहिका भेदिव्य द्वादशसहस्रसंयुगैः एकचतुः पादं सहस्रयुगं ब्रह्म दिने॥ एवं ब्रह्मायदो रात्रं निर्मितं कारणगुणैरिति
जगदेतत्स्वकारणभूतायेगुणास्तद्वारा ब्रह्मणा लीयंते॥ ॥ इति टीकायां द्विकद्विशततमः॥

चतुर्भिरधिके आये द्विशते चतुर्दर्शने॥ ब्रह्मणः पूर्व सृष्टिं प्रभस्यो त्तरमुच्यते॥ सद्भूयश्रृंगं द्रष्टव्यमि॥ श्रामेक्षामिति॥ ब्रह्मणः श्रामेक्षं प्रथम
कमा सहितमनुपुरि निमस्यार्थः॥ अयपोर्युगयोः प्रधानभूतयोः ब्रह्मश्रामस्य तद्रूपस्य जगतः॥ वैशंपायन स्योत्तरमाह॥ कृत्विति॥
दिर्देव प्रत्ययसाधनिति॥ देवस्य भगवतः सृष्टौ कर्तुं तं प्रत्ययं साधवनामनसा ऋ लिनियो भमाह॥ दिग्रामः अष्टविधे पर्यष्टके भन
ए वेश्वरः इति विशेषणं संगच्छते ब्रह्मणः ब्रह्मसंभवः परमात्मनो ज्ञातः ब्रह्मासने ब्रह्मता रव्योविष्टिपमिचगतोः अचलेनेतिर

जनमेजय उ॥ श्रांतस्ते भगवन्मिच्छामि विस्तरेण महामुने॥ आद्ययोर्युगयोर्ब्रह्मन् ब्रह्मश्रामस्य सर्वदा॥ १॥ वैशंपायन उ॥
शृणु विस्तरशः सर्वं पत्त्वां पृच्छसि मेधया॥ उपपन्नेन मनसा देवप्रत्ययसाधिना॥ २॥ कृदिं श्रामस्तु भगवान्योगात्मा ब्रह्म
संभवः॥ भूतानां वक्त्रमेतं च चकारेश्वरप्रभुः॥ ३॥ स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्मा विष्टिमसहसा प्रभुः॥ स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्मा
विष्टिमः सहसा प्रभुः॥ अचलेनैव भावेन स्थाणुभूतेन भारत॥ एकश्रमोत्थ विषये सर्वज्ञानमयेपदे॥ ५॥ पत्त्वाल
र सहस्राणि प्रभवं सृदयंति च॥ ब्रह्मयज्ञं तु यजतो योगात्मा विदात्मकं सदा॥ ६॥ इने त्ति स्थाणुत्वेन एकश्रमोत्थवि

षये तत्वतो भोगात्मनि परमेश्वरो क्तः भगवान् ब्रह्म यज्ञं सर्वपदं साधनं भूतं प्रतिनियतमीव भूव॥ ततोस्य ब्रह्मणोप
जनो विपुलं भूतादिकाजत्र पविषयं स्तस्य वहिभविम कृष्टविषयं वत्तानमेव पर्यप्रवर्तते तदा तु तेन ब्रह्मयज्ञेन आत्मा
त्मा मे रूपमेव पर्यं जगत् मूर्त्येनेव ब्रह्मैव रूपं प्रवर्तते तदानि र्विकारचित्ते ब्रह्म स्थिते अंतरिक्षमाकाशं प्रथमविकाररूपं
निर्मायं सृष्टं कथम विकारस्तत आह॥ ॥

हरि.
४६४

भसंहार इति॥ नराणां ब्रह्मवादिनां ऐश्वर्ययोगानां ऐश्वर्यप्राप्तिमतां संहारफलत्वेन देहिनो मुनयः प्रतिपद्यंते ध्रुवं ज्ञानं ब्रह्मैक्यं हि भगवन् सं
हार एव ब्रह्मवादिनां च श्रेष्ठं ध्रुवं जातमिति भावः॥ परमाकाशे ऐश्वर्यप्राप्तेः स्वेच्छया दिक्षु याम्यामैश्वर्यमपि करोति तेन विकारः प्रथमं मोक्षाय।
मं किय नादे सरे पृथिव्यादिभूतसाधनयोगाः प्रोक्ताः प्रतिपदि सिद्धयश्चोक्ताः तामुक्तिप्रसद्धकत्वात् मुमुक्षूणामस्याग्याः इत्येवावदति॥ ए
तेरिति॥ प्रथमं सलिले सूक्ष्मे मनसि लयं तितेपदेहिता विकाराः भवंति तन्निबोधार्थं मनो ज्योतिषि निवेशयेच॥ ज्योतिषि निवेदिते येवि

ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं च प्रवर्तते॥ ततः प्रथममैश्वर्यं युंजानेन प्रवर्तते॥७॥ ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां हितमिच्छता॥ तद
ताद्यमैश्वर्यं युंजानस्य प्रवर्तते॥८॥ ब्रह्मणोऽव्यक्तभूतस्य निर्विकारेण कर्मणा॥ तदोंतरिक्षे संप्राप्तं ब्रह्मनिर्मलमव्ययं॥ संहा
रः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां॥ ध्रुवमैश्वर्ययोगानां प्रतिपद्यंति देहिनो॥९॥ आकाशे स्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनां॥ प्र
वर्त्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च॥१०॥ विकारैर्बहुभिः प्राप्तैः संपतद्भिर्महाबलैः॥ एतैर्विकारैः संहृत्य निःसंदेहं समंततः॥१२॥
ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः॥

कारा तन्निभवंति जले निवेशयेत् जले निचमिताये विकाराः भवंति। तन्निबोध्य सर्वमनोऽभ्युवि निवेशयेत्॥ एवं क्रमेण सर्वविकारान्नि
वृत्तोऽनिरुद्धमैश्वर्यमीश्वरभावं प्राप्नोति ब्राह्मणो ब्रह्मवित् सिद्धो भवति स इह स्वरूपमाह॥

राम.
४६४

शारीरा इति॥ शारीरं हित्वा सूक्ष्मात्मा ओमित्यक्षरं निश्चयं निराजिं वा निरालंबं तापदे कालेच नावानालंबमानात्ततो आसः एवचान्
य बहुनिरधिनेत्रैः कैश्चिद्भवतनरूपणे॥ पुरंदरसमैरिति॥ बहुनेत्रत्वेरहितः तस्य वपुरूपेण ब्रह्ममालत्वात्॥ वायो रसा रूपत्वा
त्वायोरच रूपत्वात् येनु ब्रह्मविरःप्रलवामासरतास्तकर्मणिः तएवतान् सिद्धान् पश्यंतीत्याह॥ ॐकारमिति॥ एतदेव प

शारीरादिति निष्क्रम्य आकाशेन प्रधावति॥ निरालंबो निरालंबमालंब्य मनसा ततः॥ ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन् हि विदश
पते॥१४॥ चतुर्भिर्बहुभिर्नेत्रैः पुरंदरसमैरपि॥ ॐकारं ये विधायंते मनसा ब्रह्मसत्तमः॥१५॥ विमुक्ताः सर्वकामेभ्यः ते तं प
श्यंति साधवः॥ एतद्धि परमं ब्रह्मणो नाम निश्चितं॥१६॥ अंतश्चरति भूतानां विहिचेमनयासह॥ एकश्शेषो महानादः पु
राणो ब्रह्मसंभवः॥१७॥ वायुभूतो क्षरं प्राप्तो वदंत्येवं द्विजातयः अरूपी रूपसंपन्नो चतुर्भिः सहसंगतः॥१८॥ ७

रमात्मरूपं तत्वं चेतनया ज्ञानेन सह तिचेतन्यस्वरूपमेव ब्रह्मविदां मते चरति॥ एकशेष इति शेषो ब्रह्म मयः प्राणुक्तम
मिवदुःस्यसे॥ तथा सर्वगतत्वेन दर्शयति॥ ब्रह्मसंभव इति॥ विदात्मा अक्षरं प्राप्तः अविनाशी स एवाह रूप्यपि इच्छया
कामसंपन्नो भवति॥ धातुभिः सहसंगत इति चराचरधातवः पृथिव्यादि भूतानि शारीरधातवस्तु वसा रक्त मांस मे
दो स्थि मज्जा शुक्र शोणितैः सहसंगतः॥॥ ७॥ ७

कामकार इति॥ बाह्यवृत्तितया कामचेष्टां तद्वृत्तितया वशा एवं कृते युगे वेदरूपं यज्ञरूपमात्मानं चिंतयंतस्तदर्थमेव सर्वयोगाभ्यासरूपाः क्रियाः कुर्वंति प्रसवादानेन जन्मग्रहणं संसारमनिच्छंतः आलोपकारैरग्निभिः प्रतिमानेज्ञानैः श्रवणमनननिध्यासनरूपैर्विष्णु यज्ञं यजंतीत्यन्वयः॥ यजनं विष्णोर्विक्रमं विधिक्रमं क्रमं ध्यानोपचारादिभेदं ब्रह्मपूर्वं ब्रह्मादयः॥ कृतवंतः वैष्णव तेजसा वब्रह्माद

यं तत्परतिभूते पुकामकारकरो वशी॥ ततः सर्वमनो ध्यायमनसा पूरयन्निव॥ १९॥ वेदात्मकं सदा यज्ञं चिंतयंतो मनीषिणः॥ ब्रह्मणस्तु वचयोदां तायपयो जुंयतदान्वयः॥ २०॥ ब्रह्मलोकं को क्रमाणो वेदमेवं पदमुत्तमं॥ पदट्टेतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वंति विगतज्वराः॥ २१॥ न ह्येते प्रसवादाने भवमिच्छंति भारत॥ मात्मोपहारैरग्निवद्भिः प्रतिमानैश्च वै द्विजाः॥ २२॥ युंजति परमात्मानं विष्णुं सत्यरायणं यजनं विक्रमं चैव ब्रह्मपूर्वं प्रचक्रिरे॥ २३॥ अयाच वैष्णवं तेजो वेदोक्तवचनैर्नृप॥ ब्राह्मणो वेदविद्भिश्च ब्रह्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः॥ २४॥ शुचिभिः कर्मनिर्मुक्तैः शुचिव्रतपरायणैः॥ ॥

पः सच वेदोक्तवचनैरुपनिषदे सत्यादिशीलैः मुक्तिकामैर्द्रष्टव्य इत्याह॥ ब्रह्मेति॥ अतु निर्धारिणः पैरैः षपयोगिनो जलविकारं मोक्ष चिन्हमाह॥ रसात्मकमिति स्थितस्य पेजिल सर्ग इत्याह॥ अन्तर्यमिति॥ सर्वेषामिमत्कारणतर्यधातुः पंचभूतात्मको विकारः विकारांते विकारस्वरूपेण च सजलोयदि सदात्म तदा महार्णवेराहादिनान त्राक्रोभवति न च सलिले सीदति॥ सलिलाच्छा दनेन वशीक्रियते॥

ततो ज्योतिः शीतलयाम प्रवेष्टुकामाः पुनर्जले खर्वितेपदानेमानूजलविकारानूलनयतिब्रह्मनावं यामानि॥ एतेरि तिभूतया ख्यातः श्लोकः सजलविकारो ब्रह्मलोदिनतिकाग्रापानोमेघादिमकातान्॥ नयनेराभूसजतीत्याह॥ रसात्मकमिति किंसर्वं जल

धातुभिर्मोक्षकाले च महाभासं प्रदृश्यते॥ २५॥ तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं पदमुत्तमं॥ रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारांते प्रदृश्यते॥ २६॥ घोररूपा विकारास्ते व्यथयंति महात्मनः॥ संछाद्यमानो बलोपेन तुष्यमानो विचेतन॥ २७॥ ऊर्मिभिश्चाद्यते येन शीतोष्म निर्विकारतः॥ महार्णवगतश्चैव रक्षते तु सक्रते॥ २८॥ नद्याश्चैव महानद्यस्तु जले चैव सीदति॥ सीदमानश्च सलिले मज्जीत्यात्यास्त मेव तत्॥ २९॥ आसना छादनाद्यापि मुच्यमानो विचेतनः॥ शुनेप्रपद्यमानश्च छाद्यते॥ ३१॥ वारिपूर्णेर्भुगं नीरोविघ्नादिरिव वासितैः॥ एतैर्विकारैः संहृष्टैर्निरुद्धश्चैव सर्वशः॥ ३२॥ धर्मात्मैश्वर्यमासाद्य निर्वृतो भवति ब्राह्मणः॥ रसात्मकं तदैश्वर्यं तितिक्षाद्भिः निसृतं॥ ३३॥ सहस्रधारे विततं मेघत्वं समुपागतं॥ रसांश्च विविधान् सर्वान् संसिद्ध सृजते प्रभुः॥ ३४॥ धात्वर्थं सर्वभूतानां योगप्राप्तेन हेतुना॥ तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सहवर्ति॥ आत्मनो विप्रजननं स्वस्था ब्राह्मणकारणे॥ ७॥

सर्ग इति भवत्याह॥ धात्वर्थमिति॥ ततोरसात्मतेजो विकारोपि सिद्धि विभुरूपो भवति इत्याह॥ तेजसो रूपमितिश्चा त्मनो विप्रजननमिति यो ब्राह्मणकारणे ब्रह्मसंबंधितानकारणे प्रपुंभानस्यात्मनो विप्रार्थते तो विकारानवंतित्यर्थः॥

अग्निरूपैरिति॥ नेत्रैस्समुद्धरंतीति नेत्रैस्समुद्धरंतइव विदंतीत्यर्थः॥ एवमुग्रतां प्रदर्श्य पतन्त्राह॥ कुपितस्य सौम्यरूपेणाह्लादं जनयंतीत्याह॥
वृत्यमाणइति स्त्रीरूपेणाविर्हो भयतीत्याह॥ एतैरिति आख्यातोयं श्लोकः तेजो विकाराः अग्नेरर्चिर्यथैवरविरश्मयइव वा तेजोरूपमैश्व

अग्निरूपविरूपैश्च दृश्यते दंडपाणिभिः॥३६॥ घोररूपैः सुगंभीरैः पिंगाक्षैर्नरविग्रहैः॥ नेत्रैस्समुद्धरेद्भूमिं जिह्वाग्रैर्वाप्यविंदति॥३७॥
नर्दंति युगपन्नादाजं भमाणाः पुनः पुनः॥ पुनरेव तदा भूत्वा बहुरूपा तदा भवेत्॥३८॥ नृत्यमाना प्रगायंति तत्प्ययंतो विशेषतः॥ स
ह्मीभूताश्च ते सर्वे पुंजानाप्यवलंबीरे॥३९॥ कंचेषु बहुरूपता विप्रैश्चैव प्रलोभयत्॥ मधुरैरभिधानैश्च व्याहरंतिनभीतवत्॥४०॥
पतंति युगपत्सर्वे पादयोर्मूर्ध्नि निरता॥ प्रसादं कांक्षमाणाश्च योगस्यांतरविघ्नतः॥४१॥ बहुप्रकारं कथयन्नत्यंति चरमंतिच॥
एतैर्विकारैः संहृत्य निरुद्धैश्चैव सर्वशः॥४२॥ ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः॥ तद्विधिरिवाग्नेयाश्चादित्यश्चैव रश्मयः
॥४३॥ तेजोरूपकमैश्वर्यं जातास्तेजलबिंदवः॥ ज्योतिषां चैव संवृत्ताः आकाशे गुणसंहृताः॥४४॥ चरंति सततं लोके सूर्याचंद्रमसौ
गतं॥ चंद्रसूर्याग्निकं दिव्यं ज्योतिष्मद्भतमुत्तमं॥४५॥ एतद्विभाजते लोके कालचक्रं ध्रुवंचरन्॥ अर्द्धमासाश्च मासाश्च ऋतुः संवत्स
राण्यपि॥४६॥
यैश्च प्राप्य जनितास्तोतीरूपमैश्वर्यं प्राप्य जनिताज्योतिरूपः सूर्याचंद्रमसौ भूतौ कालचक्रतां यातीत्याह॥ तद्विधिरिवेति॥ काल
चक्रमाह॥ अर्द्धमासाइति पक्षाइत्यर्थः मासाः सोमचंद्रसावननाक्षत्ररूपाः पूर्वमुक्ताः ऋतुमासद्वयात्संवत्सराणि ऋतुषट्क
रूपाणि नपुंसकं छांदसं॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

राम·
४६६

त्वणादिति॥ अष्टादशनिमेषाः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठाः कलाः त्रिंशत्कलाः कृत्वा द्वाकृत्वेषु मुहूर्तो घटीद्वयात्मना इति निमेषवर्गीयांत्यं
नात्यत्यइत्यर्थः॥ अथपार्थिवमिति॥ अहंमस्मिनीमयेत्यः पार्थिवोयत्र्यर्थः इति विकारमयी भूयलो विकृतीकृत्य समीतापार्थिव
विकारं प्राप्य योगयुक्तायेग्रहइव नवंतिइत्यन्वयः॥ अचलासनादिति आसनायोगासनादेवेत्यर्थः॥ आर्षसंधिः आजो ग

त्वणायवा मुहूर्त्ताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च॥ अहोरात्रप्रमाणं च निमेषोन्मेषणं तथा॥४७॥ नराणां गतयश्चैव ग्रहाणां च
विशेषतः॥ अथ पार्थिवमैश्वर्यं विक्रमग्रहसंभवं॥४८॥ योगयुक्तास्तुतिष्ठंतापास्तं तत्र्यचलासनाः॥ अजो महीयते स
विषमानीतु कीर्त्तयेत्॥४९॥ सीदते वसुधामध्ये निधमानपुनःपुनः॥ भूतानां बहुरूपैश्च अन्यैस्तत्र वा तिषि॥५०॥
विषयेषु ज्यते क्लिष्टं संरूपास्संप्ररुध्यते॥ मुनिर्मिमङ्क्ष्व बहुधा शान्तुतिः सचदृश्यते॥५१॥ शक्तितो मरनिर्त्तैश्चोगदाभि
स्थापनेकधा॥ असीनिपायते चैव तीक्ष्णधारैः सहस्रशः॥५२॥ नियंते चैव बाणैश्च सुतीक्ष्णौर्मर्मभिन्दिभिः॥
एभिर्विकारैर्निवृत्तिर्निरुद्धैश्चापिसर्वशः॥५३॥ ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः॥

द्धियेतइति लोमहर्षः नाध्यंतइत्यर्थः॥ तलवासिनिरिति॥ भूतलवासिभिः समयमेते संरुद्धो भवति धातुभिरिभिर्द्धन
कारणेलोष्टादिभिः एवं पार्थिवं च विकारैः आत्ममाणो योगी यदि न क्षुभ्यति तदा सिद्धिमेतीत्याह॥ एभिर्विकारैरिति
गिरिरुद्धार्थः श्लोकः॥८८

नत इति॥पार्थिवमैश्वर्यं प्राप्य विकारे सोमुक्तस्य समाध्यवस्थायां प्रलीनायां ब्रह्म प्रादुर्भवंयेनुद्यतिसमाधावितिसमाधिविशेषणं ब्रह्म भावे समाधिफले प्राप्ते दिव्यगंधघ्राणादिसिद्धये भवतिपरैरेवविनाशभावितं चान्तरनिनुति॥बहुधा भवन्निव॥इति चतुरधिकशततमः॥ ॥अथ पंचाधिकेध्याये द्विशते ब्राह्मणः पुनः॥ सष्टिमाह पुराप्रोक्तमविशेषाविनार्पते॥पूर्वोक्तत्वात्किं चिद्विशेषमाह॥पुनः प्रसिणस्रष्टिकमर्दि ततो मामिति॥न्नत जयेम।नोहंकारः बुद्धि प्रधानजये च हत्तेनास्ववनिवशाकृताः स्यप्रज्ञासगर्थिब्रह्म।भावधार

ततः प्रधानमैश्वर्यं निर्मुक्तस्य विकारतः॥५४॥प्रादुर्भवतिर्युंनानेः समाधौ प्रलयं गतेः॥दिव्यं न गंधमाघ्राति दिव्यार्थस्तान्न्शृणोति च॥५५॥दिव्यरूपे स्वपुरुषैर्विनिय्यते न च क्षिद्यते॥गच्छन्स्तत्वकृतितो ततः प्रधानात्प्रचरन्निव॥५६॥ ॥इति हरिवंशे पौष्करे॥ ॥वैशं॥ततो भंधारणं गत्वा मनसा सपितामहः॥ब्रह्मकर्मसमारंभानिर्मुक्तेनांतरात्मना॥१॥ सर्वांगधारणं कृत्वा मनसा हंसे सन्निव॥ब्रह्मयोगेन योगज्ञः सृजते मनसा प्रजाः॥२॥

णान्यशरीरधारणं ब्रह्मकर्मेति समारंभनिर्मुक्तेन सत्वन्मुखत्वेन रजोगुणाश्रितेन समारंभमिति॥एवकाबे निर्मुक्तेनांतरात्मना ब्रह्मणः कर्मकर्तव्यं समारंभस्रष्टे अकारेति शेषः प्रहसन्निचेतिनायासेनासुखप्रहसन्निवद्योत्यते ब्रह्मयोगेन व्यापकरूपेण ब्रह्मज्ञः परतत्वचित् स्वसरसां रूपं कर्त्तयति॥२॥

चारुनेत्रमिति॥पत्रेणशतपत्रेति॥पद्मैर कृतकमलेन शतपत्रेण शतकमलेन कर्णाभरणाविहृपेणसम्यक्प्रीक्तोन चतुर्वेति॥सम्यक्प्रीक्तेः स्वरूपाणताः भवंतिर्द्भिभावनाज्ञानाभावयोगेन भवतेताः देवयोगेन च रूपेति च सुपाद्यकपङ्क्तिर्धनदर्थ॥उक्तमर्थविज्ञानार्थं पुनराह॥नासिकायादित्ति सुवा घद्रतिगीतादौ कन्यालालत्सुप्रवादिन इति मदंगादि आश्चर्यश्

चक्षुषा रूपसंपन्नाः ह्यसरः सृजते प्रभुः॥नासिकायां च गंधर्वान्विचित्रांबरवाससः॥३॥तुंबरुप्रमुखान्सर्वान्शतशीर्षसहस्रशः॥न स्वधादि च कुर्याज्ञान् कन्याजाः सीमगीपते॥४॥ब्रह्मयोगि न योगज्ञः सर्वं स्थगिवान्प्रभुः॥चारुनेत्रांसुकेशांतांसु च्वं चारुनिभामतां॥५॥पद्मेन शतपत्रेण चारुणा सुविराजतां॥धर्मं सुवि गिरांसेव्यां ब्राह्मीमृद्धिमतिश्रियं॥६॥ससृजन्मनसा ब्रह्मा सम्यक्प्रीक्तेन चेतसा॥भावयोगेन भूतात्मा सर्वप्राणभृतां नृप॥७॥चक्षुषा रूपसंपन्ना सहस्रशो सुरसप्रभुः॥नासिकायां च गंधर्वांसुवाचः सुप्रचोदितान्॥८॥गानं प्रभावं संचक्रे गंधर्वाणां विशेषतः॥ अन्येषां चैव विप्राणां गानं ब्रह्मप्रकाशितं॥९॥ ~

गान्तागानमभाषमिति॥भाषंतो गायन्तिति भाषणं चान्येषामिति गानं नेब्रह्मैव भाषितं चातो विप्राणामपि नानाब्रह्मबोधः इत्यर्थः पदाद्यात्रिवल्कः गीतज्ञो पदि योगे प्राप्नोति परमं पदं॥ब्रह्मणानुचरोभूत्वा मह्तैनैव मोदत इति॥

पञ्चांमिति॥पादतलादृतिनरकिंनराद्यानि भुवाणि वरूणादानि सजेति सेति संबंधः॥तेषांत्रयाणां विभागो नरकं नरेति रणाजातरितिचभ
वदेतोः स्वस्ववासनानुसरतः वाचा गांधर्वपञ्चोगतिनितिसुकंदस्तपादोपस्तकमेंद्रियसृष्टिमाह॥उपस्थिति॥येहस्तैः कृत्वा खाद्यंते
प्राप्तेन देतुनाकर्माणि सीदंतिसत्वानवंती तियोजना॥ताकर्ममकर्दैन हस्तेमसजते मंत्रमानञ्चयेतिविशेषणं मंतव्यंमनसातद्वे

पन्थ्यां सृजति भूतानि गतिमंतिध्रुवाणिच॥नरकं नरयक्षांश्च पिशाचोरगराक्षसान्॥११॥गजाश्वसिंहश्व व्याघ्रंश्च मृगांश्चैव सहस्वर
स्तृणजातीश्च बकुलान् भावदेतोश्च तु परान्॥१२॥ येतु हस्तानि स्वादंति कर्मप्राप्तेन देतुना॥हस्तेस्यकर्मसृजन् मंतव्यं वसनात्तथा
१३॥वायुना सविसर्गं चि भूतानां सुखमिच्छता॥उपस्थानेतयानंदं पंचेंद्रियसमाधिना॥१४॥हृदयादसृजद्देवबुद्ध्यापत्तिणास्तथा
॥ सृजानि चैव सत्वानि तैस्तैर्वर्षैर्हृदयस्थविधैः॥१५॥ऋषित्वं गिरिसंचैव मुनिं ज्वलनतेजसं॥जयवं शाकरं दिव्यं व्यतिरिषत्षड्डिंद्रिय
॥१५॥

तिपादांतरं ज्ञेयं॥तद्मनसंसृष्टिवानित्यर्थः॥वायुनाकृत्वेय्यनास्येवनविसनंमपानेंद्रियंसृजे उपस्थितेनत्वानंदकेने
र्मसृष्टिवान् एवंपंचेंद्रियसृष्टिसमाधिनासृष्टिवान् अञ्जानि चैवेति जलजातिमनुष्यादि नितैस्तैः हृदयस्थविधैः पार्थक्यकारिभिः
भेदैः सहसृष्टिवानित्यर्थः॥ऋषत्वरिति॥सरूचं सृष्टारं मूनिमिति॥मनसंपन्नत्वमतिरिक्तं षड्डिंद्रियमितिषड्डिंद्रियविलासाद्भिन्नं
चैगिरसं भुवोरंतरादसृजत॥

सनत्कुमारो महोजनयतिस्म॥यो वराज्ये सर्वराज्यारनंतरे विप्राज्येसोमम मितिषिक्तमसृजत्॥सोमसृष्ट्यनंतरं ब्रह्मा वक्रसृष्टिमाह इ
तिविधिसृष्टिवान्॥उपसंहरति॥एषइतिसांख्यसेकपिलःयोगःषडंगदृपस्यब्रह्मणपाएवयोगविज्ञानंसंसारिकज्ञानंप्रत्र
वं भूतादीन दैवेशरीरेषु त्रयात्मा एकत्वामोपाधिकंप्रथक्त्वंकल्पितसंबंधःसृष्टेः निबंधनं जयःकालः कल्पद्रूपं कालस्य

लुवोरंतरेजनयतेयोगायोगीश्वरः प्रभुः॥ब्रह्मवंशाकरं दिव्यं जगुपरमधार्मिकं॥१६॥जजान मध्यादसृजन्नारदं प्रियविग्र
दं॥सनत्कुमारं पूर्वश्वमहायोगी पितामह॥१७॥अभिषिक्तंचसोमं च यो वराज्ये पितामह॥ब्राह्मणानां च राज्ञानं ब्राह्म
तेरजनीकरं॥१८॥तपसा महतायुक्तोग्रहैः ग्रहपुरस्सरः॥चचारनभसोमध्ये प्रभाभिभासयन्जगत्॥१९॥स
गात्रैर्भगवान्योगात्मनमासिद्धमागतः॥सृष्टवान्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च॥२०॥तत्रस्थानानि भूतानां
योगांश्चैवपृथग्विधान्॥व्यधत्त ज्ञातशो ब्रह्मा ब्रह्मभूतपितामहः॥२१॥एषब्रह्मामयोद्यत्तो योगसांख्यश्चतत्त्व
विज्ञानेचस्वभावेचक्षेत्रे क्षेत्रज्ञ एवच॥२२॥एकत्वंचपृथक्त्वंचसंभवो निधनं तथा॥कालः कालप्रत्ययंचैव द्वियोविज्ञान
मेवच॥२३॥ इति खिलेषु हरिवंशे पुष्करे॥

जपः सर्वस्तपः॥इतिपंचाशाधिकेद्विशततमः॥श्रुत्वा कृतयुगेराज्ञाद्विशतिषड्डिरचिते श्रेतायुगं बुभुत्सुस्स पुनरपि प्रपृ
च्छति॥

जनमेजयपृच्छति॥श्रुतमिति॥ब्रह्मयुगंब्रह्ममयंप्रथमंकृतंश्रुतंब्रह्मयुगमितिक्वचित्पाठः॥क्षत्रस्ययुगंत्रेताः शुश्रूषोचितमन्वितं॥वै
शंपायनस्योत्तरं॥श्रुतंतेइतिअंगुष्ठमात्राबालखिल्याःकृतांतेजाताः आदत्ताःसूर्यरश्मिभिःसूर्यरश्मिभिःसूर्यरश्मितरवारश्मिभिरिति अर्थः॥प्रवृत्तेचावप्रवृ
त्तेवेति॥प्रवृत्तिनिवृत्तौब्रह्मैकपरायणाः पाराधनस्य सवनिवासस्यपरब्रह्मणः संगम्याकृतांगताश्चैकल्पांतेप्रलयंमोक्षंगताःकीदृशाः

जनमेजय उ०॥श्रुतंब्रह्मयुगंब्रह्मन्युगानांप्रथमंयुगं॥क्षत्रस्यापियुगंब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्वतः॥१॥ससंक्षेपंसविस्तारंनि
यमैर्बहुविस्तृतं॥उपायज्ञैश्चकथितंक्रतुभिश्चैवशोभितं॥२॥वैशं०॥एतत्तेकथयिष्यामियज्ञकर्मभिरर्चितं॥दानधर्मैश्च
बहुभिःप्रजाभिरुपशोभितं॥३॥तेंगुष्ठमात्रामुनयआदत्ताःसूर्यरश्मिभिः॥मोक्षप्राप्तेनविधिनानिराबाधेनकर्मणा॥४॥प्रवृत्तेच
निवृत्तेचनित्यंब्रह्मपरायणाः॥पारायणास्तुसंगम्यब्राह्मणास्तुमहीपते॥५॥श्रीहृताःपावनाश्चैवब्राह्मणाश्चमहीपते॥चरितब्र
ह्मचर्यास्तुब्रह्मज्ञानेनबोधिताः॥६॥पूर्णेयुगसहस्रांतेप्रभावेप्रलयंगताः॥ब्राह्मणावृत्तिसंपन्नाज्ञानसिद्धाःसमाहिताः॥७॥व्यति
रिक्तेंद्रियोविष्णुर्योगात्माब्रह्मसंभव॥दक्षःप्रजापतिर्भूत्वासृजतेविपुलाःप्रजाः॥८॥अक्षराद्ब्राह्मणाःसौम्याःक्षराःक्षत्रियसंभवाः॥

ब्राह्मणाब्रह्मसंपन्नब्रह्मेत्वंगताःक्वचित्ज्ञानेनसिद्धास्तेषुब्रह्मस्वरूपेषुव्यतिरिक्तेंद्रियइतिइंद्रियग्रामाद्भिन्नोविष्णुरेवदक्षो
भूत्वाप्रजाःसृष्टिमकरोत्अक्षरात्सत्वोपाधेर्ब्रह्मसौम्याःब्राह्मणाजाताःक्षरात्सविकारात्रजसोपाधेर्ब्राह्मणाःएवक्षत्रियाजाताः॥

विकारतस्तमसात्तरजोगुणोपाधितोजातोः वैश्याःधूमात्समनःशूद्रोऽभोति॥ ब्राह्मणाइतिब्राह्मणादयः तेनश्चैताब्राह्मणाःजो
द्विजाः क्षत्रियाःपीताःविशानीलाःशूद्राःतथइतिविद्योः एकलिंगाकाराःएकाकाराद्धर्मःयावनरक्षणपशुपालनसेवाकर्म
णःयातनाभ्रित्तिसंपन्नाइति॥ तृतीयप्रपञ्चेयातनाप्रयतनंस्वस्वकर्मसुतेनयोमुनविधिःतेनाद्विजः संपन्नाःतेनब्राह्मणये

वैश्याविकारतश्चैवशूद्राधूमविकारतः॥९॥श्वेतलोहितकैर्वर्णैःपीतनीलैश्चब्राह्मणाः॥अभिनिर्वर्तितवर्णचिंतयानेन
विष्णुना॥१०॥ततोवर्णत्वमापन्नाप्रजालोकेचतुर्विधाः॥ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहीपते॥११॥एकलिंगपृथग्ध
र्माःद्विपादाःपरमाद्भुताः॥यातनयाभिसंपन्नाःप्रतिज्ञासर्वकर्मसु॥१२॥त्रयाणांवर्णजातानांवेदप्रोक्ताःक्रियाःस्मृ
ताः॥तेनब्राह्मणयोगेनवैष्णवेनमहीपते॥१३॥प्रज्ञयातेजसायोगात्तस्माच्चतसप्रभुः॥विष्णुरेवमहायोगी
कर्मणामंतरंगत॥१४॥ततोनिर्माणसंभूताःशूद्राःकर्मविवर्जिताः॥ ३॥

गेनेतिब्राह्मणशब्देनमंत्रब्राह्मणात्मकोवेदस्तद्योगेनविष्णुसंबंधिनाःवेदोक्ताःक्रियाःक्षत्रियविशांत्रयं
तिप्रोचेतसःचाद्भुतसन्निमाह॥प्रज्ञयेतिप्रज्ञावतोयोगाच्चेतसःततोविष्णुरेवकर्मणांतरंप्राप्तःकर्मविज्ञाकृत्य
परति॥निर्माणंसंभूतइतिनिर्माणंमतत्त्वागःतत्संभूतभगवतानिर्मिताअपिब्राह्मणोवेदस्यविद्यमानत्वान्
शूद्राःकर्मधिकृताइदंतमाह॥

यथेति। अरणौ मथ्यमानायां भूमौ भवन्नपि न कर्मसंबंधः किंतु अग्नेरेव यत्नः तथा शूद्राः विसृजाताः अपि वेदाभावाद्धूमसदृशाः
अकामाः कृताः। अथास्मासु त्रानसृष्टा पृथग्वंतनाशाय प्रेरयंत मामेत्यर्थः॥ अयज्ञेन कर्मणा यज्ञानुष्ठानरहितेन पित्रा प्रोक्ता तदानीं एताः प्र
हृते। हे पुत्राः अस्माद्भवेष्टमहमबलः असमर्थो धात्र्यां पृथिव्यां तगवेषणे तस्माद्भवंतो ज्ञात्वा मम कष्टं तत्स्यात्संधि॥ विपुलं बलं॥

तस्मात्कार्द इति संस्कारं न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते॥१५॥ यथासौ धूमसंबाधुररणमथ्यमानया॥ प्रादुर्भूता विसर्पंतेनोपयुंज्यति कर्मणि॥१६॥
एवं शूद्रा विसृज्यंते नु विकारो न जन्मना॥ नासंस्कृतेन धर्मेण वेदप्रोक्तेन कर्मणा॥१७॥ ततो मे दक्षपुत्राश्च संभूताः ब्रह्मयोनयः
बलवंतो महोत्साहा महावीर्या महौजसः॥१८॥ पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दक्षिणा यज्ञकर्मणा॥ अन्यत्र महर्षेस्तु धर्मश्च पुत्रो महायशः
॥१९॥ अतो विधर्मस्येतत्वज्ञ प्रजानां विपुलं बलं॥ न तेषां दर्शनं देवी चक्षुषा रूपमात्मनः॥२०॥ प्रजापतिसुतानां वै विपुलमानमिव
तां॥ आत्मनो भावनिर्वृत्ते भाव्यं कृतयुगे तथा॥२१॥ जनत्री सर्वभूतानां मंडजानुद्भिदां तथा॥

मिति पृथिव्यं तेजिता सूनं महद्दलमिति कृत्वा प्राक्तनेष्व यज्ञे देवे पृथिवी तेषां च कृष्णां स्वरूपं न दर्शयिन्॥ आत्मनो भावनिर्वृत्ते इति आत्म
स्वभावान्निष्पत्ते आप्येश्रेष्ठे यद्वा आत्मनो ब्रह्मणो यो भावः सत्तु भावः तेन निष्पन्ने स्वरूपमाद॥ जनत्रीति॥ मंडजान् अंडगत उद्भिजान्
जताद्गुल्मादीन् जनित्री त्यन्वयः। यद्वा सर्वभूतानां मयेहितान् गोआदिना मंडजान् समुद्गान् उद्भिजान् उद्भिदे च भुवं सर्वत्रोपस्थितां

ह०वं० ४७०

नैश्चैरस्यैतनस्मै लोभो वानदृती जीवानां जननी धात्री पोषिका मातामाता स्त्रिरूपेण सदृज्ञानान्नयेन ब्राह्मणा वा यो कन्यो हितो क्ता
नैतायां श्रीतु कामस्य राज्ञः प्रश्नोत्य वैराग्यः प्रश्न एव पतितेनायां प्रमननी धर्मप्रमाणा एव कर्माः समज्ञः तथा जातेति नाम संग

संविरजननी धात्री चेति धात्री प्रचोदिता॥२२॥ अणुनां अणुनां चैव जनेन्त्वा कर्मभागिनां॥ इति खिलेषु पौष्करे ॥ जनमेजय उ॥
साधु हंसोतु मिच्छामि नेत्रनायां ब्रह्मणोनम॥ यं ज्ञात्वा सर्वविद्यानां परं पश्ये पमव्ययं॥१॥ वैशंपायन उ॥ दक्षस्तु पुनरा
जं व्यक्ताभावं पुरुषोत्तमः॥ योगीश्वरात्ममात्मानं निविशोगिरिमूर्द्धनि॥२॥ सुलक्षणा च नयना लुलु वोपद्यनि नानि
ना॥ रक्ता नयना कांत सर्वभूतमनोरमा॥३॥ दक्ष प्रचेतसा तस्यां कन्यायां जनयत्प्रभुः॥ देहाद्धियोगविधिना कन्य
पद्मनिभानना॥४॥ दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमदायत॥ दृष्ट्वा नि सर्वभूतानां कांतः कांततरो भवत्॥५॥ तां कन्यां
प्रददौ दक्षः स्वयं प्राचेतस प्रभुः॥ ब्रह्मदैवेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत॥६॥ प्रददौ दश धर्माय त्रयोदश
समाविंशति सोमाय पत्नीदेवो समाहितां॥७॥ दक्षो दत्वा यथा कन्याः ब्रह्म तेत्र प्रपद्यत॥८॥

स्वयं स्त्रीरूपो भूत्वा पुरुषरूपं वसन् योगविधिना मैथुनविधिना ब्रह्मदैवेनेति वेदोक्तदानविधिना ब्रह्मप्राप्तेन ब्र
ह्मणेनेत्यर्थः॥ ब्रह्मस्वरूपं प्राप्तवत्स्वाद्भवे॥ ब्रह्मणो विवाह॥ आत्मपदी पतेरात्मज्ञतां छतेति॥ ब्रह्मत्त्वं प्रपद्ये तिब्र
ह्मणस्वं प्रपद्य संपाद्य वानेन तपः संचार॥ ८॥

हरि॰ ४३१

ब्रह्मक्षत्रमिति पाठे॥ अब्राह्मणा पूर्वक्षत्रे सज्जस्वे स्वर्थः पतिकर्मनिरिरिति॥ पालनपरैः परैः कर्मनिष्ठ किंचन पथिभिः अकिंचनमार्गचारि
भिः यः प्रजेति॥ पूर्वोक्तगुणो मुनिपूज्य सर्वमा रूपप्राग्जनितामानसा ब्रह्मरूपा मनसि चारिणी ब्रह्मणा मनसि चिंतयते त्यर्थः॥ स
चेव चेद्वाक्यान्मालोअतत्र सातत्कर्मचित्रेता यांव्यक्ता ब्रह्मस्वभावचतुरतिक्रमेति अवरूपभाविनारूपेण स्वभावेनेश्वरेच्छयाउ

ब्रह्मणाध्युषितं पुण्यं समाहितमता मुनिः॥ जप्यमानो मृगैः सार्धं चचार वसुधां नृप॥ तृणमूलफलैर्वृत्तो वृद्धश्च तपसा स कृतः॥ मृ
गास्तु तस्य मोदंति फलैर्मोदंति ब्राह्मणाः॥ दाक्षिता पुण्यकर्माणि तपसा दग्धकिल्बिषाः॥ संग्रामकाले कालज्ञः शरणाधिपतिर्मुनिः॥
कर्मयज्ञकृतां तत्र सिद्धिं पदं पतिलक्षणं॥ दानमानप्रवीरश्च निरुद्धेगा निरामृषा॥ मृगैः सह जरायां तिस पत्नीकाः सपुत्रिणः॥ ब्रा
ह्मणस्तोत्रसंसिद्धा जनितेत्र प्रथमे पदे॥ ब्राह्मणाध्युषितत्वाच्च ब्रह्मक्षत्रमिहोच्यते॥ पतिनि कर्मनियुक्तैः जितक्रोध जितेंद्रियैः
वैरंद्वि वसुधा विधीं र किंचनपथैषिणः॥ या प्रजाः सर्वमाद्रुद्धा मानसा ब्रह्मचारिणः॥ सर्वेषा व्यक्तिमापन्ना स्वभावद्वरतिक्रमः
व्यक्ताव्यक्तं गमैरेषा कालधर्मनिमद्दीपते॥ स्थावरं जंगमाश्चैव स्युजसूक्ष्मा श्वभारत॥ कालयोगेन कालज्ञाः भवंति न भवंति चि

रतिक्रमाश्च न तिक्रमणीया तात्कजन्माच्च व्यक्तादिति परमात्मनो भक्तं मायन्नाश्चवरूपज्ञातात्कालस्यनायं धर्ममोमयच्च
क्तेऽन्नगवराव व्यक्ताव्यक्तं जन्मदेवस्य भवति चेतुउपाधि विशेषसंप्रा निमितात्॥ ७॥

रामं॰ ४३१

Dr. BHAU DAJI

नद्रमिणमा देवाद्याः अव्यये नाव रूपफलदेनकालधर्मणा संनवादिना पुक्ताः कश्यपेन दक्षकन्यासु जज्ञिरे इत्यन्वयसुपर्णपुत्राच
चर इति उक्ता शापक्षपयोगणः स्याः पन्नधर इति॥ पक्षधराः पक्षिणः॥ अथवा द्वयएवपूर्वसपत्नाव पश्चान्यपक्षोर्डरोणादि

एतांश्चैताः प्रजा सर्वा दक्षकन्यास्वपत्तिरे॥ कश्यपेनाव्ययेनैकं युक्ता कालधर्मणा॥ आदित्यावसवो रुद्रा विश्वेवसमरु
णः॥ नागाश्चानेकशः सर्पाः साध्या वै पन्नगास्तथा॥ गंधर्वाः किंनराः पक्षाः सुपर्णाश्च तथापरे॥ गुह्यकाश्च द्वपद्वैस्व किंनरा
अस्तुवासना॥ गावः पशुगणैः सार्धं नगाश्च वसुधाधिपा॥ धाराधराश्च वसुधा धानार श्वधराधरः॥ गजा सिंहाश्च व्याघ्र
श्च द्वयाप दधरास्तथा॥ खड्गविषाणनिश्चैव वृषभाश्च मृगस्तथा॥ चतुर्विषाणा नागेंद्र पयसावर्णतः शुभाः सर्व
लक्षणसंपन्ना प्राणिनः कामरूपिणः॥ तथा रूपैस्तथा गात्रैस्तैर्वीर्यैः पराक्रमैः॥ सुनयपुण्यरूपमाधर्महेत्रैम
नातने॥ हेत्र मानसे लोके धर्मणा वै पगोचराः॥ यत्रोद्भूता सुराः सर्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः॥ ये चान्ये नमसा सिद्ध
गद्रस्या मनुजाधिपः॥ ब्रह्मचर्येण संसिद्धा परिचर्या गतो गुरुः॥ ये च योगगतिं प्राप्ता सिद्धिं द्वैतो महीपतिः॥ लोका
धिके कर्मजा स्तैश्रिति लभंति वै द्विजाः॥

खड्गः मृगजाति भेदाः विषाणा द्रक्तिनः चतुर्विषाणा चतुर्दंतपयसानागा वर्णैन पयस्तुल्याः धर्महेत्रैति प्रयागादौ ध
र्मपत्नीषु वामनसो लोके ब्रह्मनामनसा चिंतनलोकस्पृष्टोपन्नोद्भूताः सुरा इति॥ ७॥

हरि.

५३२

यचस्वर्गेदेवजाता॥ तत्रतपःसिद्धा गरहस्याब्रह्मचारिणः संयता इति शेषः येचलोकेशाधिर्दैः कर्मजन्मैः अप्रयासैः इत्रिशिलोञ्छादिकालस्यतैति
पस्वर्गचिरं॥ इति समाधिकशततमः॥ द्विजातेषाधिकेऽध्याये विप्रब्रह्मपुरःसरैः॥ यज्ञउत्पादिन इति वर्ण्यते तेन मनोहरे॥ अथ यज्ञ
त्रयि माह॥ पितामहमित्यादिना पर्वतान्तरामंतरालदेशेऽध्मतुनि गैरिकाद्यैरंजिताश्शिलायस्मिन्॥ त्रयाणामिति॥ ब्रह्म वेदानां ब्रह्म
चरितानां त्रयाणां ऋग्यजुःसाम्नां वेदानां पंचनिमिं इमध्यतालबनिम्नेदे यदा उदात्तानुदात्तस्वरितजात्याक्षिप्तनिदितैः स्वरैर्विराजने॥

शिलोञ्छवृत्तयः शान्ताः सपत्नीका दृढव्रताः॥ सर्वेप्येते द्विविचरा भवंति चरितव्रताः॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे पौष्करे॥ वैशंपायन उ०॥
पितामहे पुरस्कृत्य मेरुः पृष्टे समाहितः॥ जराजितधराः विप्राः सक्रोधा जितेंद्रियः॥ १॥ पर्वतांतरसंसिद्धे वरूरूपाधिसंयुते॥ धातु
संरंजितशिले समे निस्तृणकंटके॥ २॥ त्रयाणां ब्रह्मवेदानां पंचस्वरविराजते॥ मंत्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं व्रतहिते रता॥ ३॥ एकमेवा
ग्निमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुंगवाः॥ विदुर्भिमंत्रविषयेषु समाहितमानसा॥ ४॥ त्रिधा प्रणीतो ज्वलनो मुनिभिर्वेदपारगैः॥ अतस्थे
ततमापन्नाय देकस्त्रिविधः कृतः॥ ५॥

मंत्रपरा यज्ञ इति मंत्रसहितयज्ञपराः एकमेवेति प्रथममेकमेवगार्हपत्यमग्निमाधाय कर्माणि संपाद्य पश्चात् मंत्राणां विषयभावेन
त्रिधा विभज्य राव हनीयदक्षिणाग्निरूपमोराय्य धायतारमै सह त्रैधं चक्रुः आहवनीयदक्षिणाग्नी स्तत्तो विगृह्य नितत्वा तत तस्थे स्वगां ता
मामित्यर्थः॥

रा.म०

५३२

अगले मत्वमापन्नाः न नवे जारोवत्नवुः द्विवेति॥ आत्मादिना संप्रवर्त्तंते सम्यक्प्रवृत्तिं इंगच्छति स्म॥ स्वधाकारेणेति॥ स्वधेति॥ स्व
हाबीषडादिद्विधर्मानामुपलक्षणं पित्र्ययज्ञे स्वधा त्राह स्वापि संभवात्॥ मंत्रत्ता मंत्राणामिति मंत्रोच्चारितमंत्राणां कार्यसिद्धये
लसिद्धये॥ स्वयंचेति॥ ब्राह्मणनिर्मिता ब्रह्म स्वयंकृत्वं सत्यपारदेण नवदित्य नयः स्तसन कृतः प्राणिभिः पूजितः पूर्ववज्ञ
ता तसचद् लोदंडी वसन् मित्यादि विशिष्टा सधारा नत एव तस्मात् कृच्च स्वर्गो भवेदिति ब्रह्मानुग्यस्तसंतापो भवन्यज्ञे

अतस्थे ततमापन्नाः यदेकस्त्रिविधः कृतः॥ ५॥ एक एव महाग्निस्त्रिविधा संप्रवर्त्तते॥ स्वाहाकारेण मंत्रत्ताः मंत्राणां कार्य
सिद्धये॥ ६॥ स्वयंच दृष्टः संप्राप्तो भगवान् स्तसकृतः॥ ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्मितः ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्मिताः॥ ७॥ सर्वभूतपिता
महः शिखीपद्मनिभाननः॥ अभवत्स्थ संतापो जितक्रोधो जितेंद्रियः॥ यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह संगताः॥ इंद्रप्रोक्ता
निसामानि गीयंते ब्रह्मवादिभिः॥ ८॥ घृतं क्षीरं यवाः ब्रीहि सर्वपरमकं हविः॥ वेदप्रोक्तं मरेभ्यस्तं कल्पितं ब्राह्मणः पदे॥ वि
र्भ ब्यारणी मार्गयं शमीगर्भसमुच्छितं॥ वपुष्करावेनीर्वेयवादंडी वार्मित्यादि॥ यत्र विशेषैर्दिक्तिन स्यब्रह्मणो हृष्टं वर्णा
ति मे धयासपलाइंद्रप्रोक्तानिति॥ वकुब्रीहि आहिताग्नि नात् निष्ठायाः पूर्वनिपतनाभावः कल्पितं ब्रह्मणपदमिति ब्रह्म
णःकृत्लिंगविशेषस्य पदे अनुमा रूपं त्राह इति कल्पितं संपादितं ब्रह्मसनुपत्ना दिमणयनं हविः प्रोक्तण द्विजवति
निर्मथ्येति अथेन्नावित्रिनिष्पत्यर्थं शमीगर्भं भूताश्वमसंभूताश्वरणिनाम्नाकाष्ठदंडरूपां निर्मथ्य॥ ७॥

मन्त्रेति॥ तस्मिन्यज्ञे समन्त्रायजमानो यमग्नेः प्रवर्त्तयिन् श्रुतिप्रणीता स्वेन स्मिर यज्ञकर्मणि॥ अन्यद्रव्येन कृतं किंतु बहु कृतं यथा त्रिम
मह्ना नेव मपरं द्रव्यमपि मद्दिव्यर्थति॥ प्रहृष्टे विभागे रिति कर्मप्रवर्त्तनानां विभागे यज्ञे कृत्यं द्रव्यमयं कृतं होतुमुचितं य द्रव्यं यन्मयं
द्रव्यरूपमयमिति पावे द्रव्यरूपं तद्विरूपं तन्मयं तत्प्रचुरं तदेव प्रस्तुतं यत्र तद्धृतं च नेव जाद्रुमेवेत्यर्थः॥ फलानि ते प्रयुक्तानि ति
स्वर्दश्यादि फलं स्वर्गादि ति विभागः कृतः षण्मासाश्चतुरो वेदानिति षण्मासरूपं कालं व्याप्येत्यर्थः॥ एवमिति सानुस्वारतकामाया

मश्रया प्रथमं तस्मिन्नपि मन्यं प्रवर्त्तयत्॥१९॥ नद्यनद्दित्तं द्रव्यं यथा प्रियज्ञकर्मणि॥ प्रवर्त्तयद्विभागेवङ्कित सद्द्रव्यमयं बले॥२०॥
फलानि ते प्रयुक्तानि हविषा विततेऽध्वरे॥ प्रयुञ्जते प्रयोगज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः॥२१॥ षण्मासांश्चतुरो वेदान्संप्रभाषे बृहस्पतिः॥
ब्रह्मणो —— यत्ते परया ब्रह्मसंपदा॥२४॥ शिक्षाक्षरसमेताया मधुराया समंततः॥ स्वनुषारतरागम्या सरस्वत्याप्रकाशते॥
२५॥ तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मप्रोक्तेन भारत॥ विज्ञातिसमुखेभ्यश्च ब्रह्मलोकश्च वापरः॥२६॥ मुखे ब्रह्ममुखोतीर्णो ब्रह्मशब्दैरनाम
ये॥ प्रयोगे संप्रयुक्तस्य जन्यग्निवसर्वर्द्धते॥२७॥

इति श्चनुस्वरितमनुवर्त्तनं सद्वर्त्तमानेनानुस्वरितेन सुरानुवर्त्तनेनरामारमण्यासरस्वत्याः वाणप्रभाषते मुनिजनः॥ तच्चेत्स
र्थः॥ ब्रह्मप्रोक्तेन ब्राह्मणेन ब्रह्मसंबंधिना ब्रह्ममुखोतीर्णः॥ इति ब्रह्मवेदा मुखेभ्यो येषां ते कृत्विग्रूक्त्वाणः पारंगतः ब्रह्मशब्दैश्चतु
र्वेदैध्वनितिः जन्यनिवस्वयं यज्ञो भाषमाणश्च श्रीचा परयाभिवर्त्तते शोणकर्मसेवारिति पाठः॥

पाचैरिति॥ अर्द्धमसाधैः सवैरितिपाचासादनस्त्रानैः बर्हिः शोधनधारणार्थः भजनाजनैरे कथनावसति वरिकजसैः पशुनिरिमाघ
नाष्टोमीयसवनीयवनाद्यैः परेण कर्मणा सनंतरं वा तरितैरित्यर्थः॥ पारिवंद्योरिति परिवंद्याः प्राग्वंशो हविर्दानं तत्रासादितैः कोम
लैः हविर्भिरित्यर्थः ब्रह्मवृद्धदिति वृद्धवृद्धः तत्रासन इत्याहार पस्पद स्पतिः परिग्रहा योगिनः स्वात्मस्वरूपं भवति॥ यत
परिग्रहाद्ग्रहयो विषयाश्चेंद्रियार्थादयोः प्रासरागादिरोषकजिकामानसे रिति॥ क्रियामूर्त्तिर्बृषामानसैः मनकल्पन

समद्भिः सोमकलशैः पात्रैश्चैव वद्धिसरैः॥ यविश्चाद्भिर्निराज्यैश्च पूर्णेश्च जजनाजनैः॥१९॥ क्रमः प्राप्तैश्च पशुभिः परा नि
श्चिपरा वितैः॥ गीर्भिः पयश्चिनि भिश्च पारिवं द्यैषकोमलैः॥२०॥ ब्रह्मवृद्धो वयोवृद्धः तपोवृद्धश्च भारत॥ ब्रह्मज्ञानमयै
र्देवो विधया सद्धसंगतः॥२१॥ मानसैश्च क्रियामूर्त्तिः येच भूताः स्वयंभुव॥ ब्रह्मानुदोतितो लस्मान्मरुद्भिः सहितस्त
दा॥२१॥ तेनो भूतैर्धरैरुपैन चतत्कर्मणा स्ततान्॥ वेदप्रोक्तेन विधिना सर्वप्राणभूतां नृप॥२२॥ छ॥

मानेत्युपपन्नैरुपचारोपेये ब्रह्मभूताः प्राणिनस्तत्रमासा तान् ब्रह्मानुदोतितर्ष्यवतिमरुद्भिः सद्भ चतत्कर्मणास्तुतादि
तियोगयुक्तत्वात् ब्रह्मयुक्तं कुर्वन्नपि यज्ञफलसन्यस्तानिगतः सर्वप्राणभृतं सप्रतुरिस्पेणासंबंधः सानुस्वराक्रियाद
तिश्चतुस्वरणं सतत्संतेनसद्दवर्त्तमानाश्च विच्छिताइत्यर्थः॥ दिवौकसैरिति॥ सोऽरसंमद्धत्वं गतागतैः किंचिन्नतैः
केश्चिन्नतैः स्वर्गलोकेमहीपते॥ छ॥

स्वर्गलोकःस्वपूज्यतेसयज्ञः॥चिन्निरेवेतिएवज्ञाहृइत्यर्थेइंद्रोप्रोक्तानीति॥इंद्रप्रोक्तोयेवचनानीतिइदंवसरेएकवचनद्विवचननियमात्मनो
नि॥श्रोत्रवादिभिरिति॥श्रोत्रवादिभिर्मनोभिःसममतस्यस्यश्रोत्रगद्गदीतयज्ञास्वाइत्यर्थः॥बृहस्पतिर्होताब्रह्माचाग्निवन्मूर्तिर्भेदंप्रकल्प्ये
त्यर्थः॥यजमानइति॥ब्रह्मायजतेइतिविष्णोःपूजांप्रकल्प्येपदंप्राप्तमित्यग्रमेणसंबंधः॥कीदृक्पदंयस्यपदस्यपश्चिमेगर्भेप

निर्मथ्यारणिमाग्नेयीसमीगर्भसमुत्थितः॥यजतेक्रतुनापूर्वमग्निष्टोमेनप्रभुः॥२३॥सहस्रेतत्सदोव्यक्तंतुतुत्रेयज्ञकर्मणि॥जल्पंति
मधुरावाणीस्वानुस्वारक्रियास्वतः॥२४॥कर्मभिश्चतपोयुक्तैःवेदवेदांगपारगैः॥सूर्येंदुसदृशैराजन्विरराजमहाक्रतुः॥२५॥ब्रह्म
घोषेणमहताब्रह्मवासइवापरः॥वसुधामिदंसंप्राप्तासर्वैरेवदिवौकसैः॥२६॥वेदवेदांगवद्भिश्चविनितेब्रह्मवादिभिः॥गतागतैः
स्तपश्रांतैःस्वर्गलोकेमहीयते॥२७॥ज्वलद्भिरेवविप्रस्तेचिनिरेवाध्वरेभिभिः॥ब्रह्मलोकइवाभातिब्रह्मणःसमहाक्रतुः॥२८॥इं
द्रोप्रोक्तानिगायंतिसममिब्रह्मवादिभिः॥वचनानिप्रयुक्तानियजूंषिविततेध्वरे॥२९॥तपःश्रांताःब्रह्मपरासत्यव्रतपरायणाः
स्वाध्यायमुनयःसर्वैर्मनोभिःश्रोत्रवादिभिः॥३०॥ होताचैवाग्निवद्राजन्ब्रह्मत्वेचबृहस्पतिः॥

स्वांशेनआदित्यादेवास्वस्थिताःकीदृशेतपसासंवृत्ते हृदे परस्वरूपमेवाहे॥परंविष्णुरिति॥अजोविष्णुरेवतस्यरमंष्ट्परंब्रह्म
व्यापकंयतोनातिक्षुद्रपदानिभवंतिभविष्यंतिचकर्म॥

व्यतिरिक्तंकर्मभिरस्पृष्टंनैष्कर्म्यलक्षणं॥यत्रपदस्यनिःपरिग्रहायोगिभिःस्वात्मस्वरूपंभवति॥यतःपरिग्रहाइंद्रादयोविषयाःश्रों
द्रियंधादयेप्राप्तरागादिदोषकलिकास्वदोषाश्चमनोमजद्रूपास्तत्स्वरूपाच्छादकाःस्वतिःपरिग्रहाश्वइंद्रियग्रामश्रेंद्रियसमूह
स्वविषयेचरतोदोषपुष्टइत्यर्थः॥परिग्रहोधर्मःशुभफलःस्वविद्यातकृतएवविद्यायाज्ञानेनब्रह्मसूतानस्वरूपेणसंयु

सर्वधर्मविदांश्रेष्ठपुराणेब्रह्मसंभवः॥३१॥यजमानस्वयज्ञांते— —विष्णोःप्रजुष्यते॥आदित्यापश्चिमेगर्भेतपसासंवृते
नृपः॥३२॥परंविष्णुरतोअव्यानिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः॥यतःपदसहस्राणिनविष्यंत्युद्भवंतिचा॥३३॥स्वबध्यंवाप्रमेयंचव्य
तिरिक्तंचकर्मभिः॥आत्मापियस्यमुनयोभवतिनिःपरिग्रहा॥परिग्रहाश्वविषयादोषप्राप्तामहीपते॥देवाश्चयुगपद्भ
वंछादयुतिमनोबजा॥३५॥इंद्रियग्रामविषयेचिरंतोनिष्परिग्रहा॥परिग्रहेशुभंधर्ममविद्यालक्षणेनपा॥३६॥विद्याल
क्षणसंयोगात्तनमनष्ठायतेनृप॥यदिवेत्तुमुनिर्ब्राह्मेनगृह्णातेब्रह्मवादिभिः॥३७॥वेदविद्याव्रतस्नानैर्भिद्यतेकृत्स्नमम
दिविलोकस्ततोस्थानेलोकानांलोकउच्यते॥३८॥

ज्यमाणंतुमनोनदोषेणप्रुज्यते॥एवतत्कदेत्याह॥यदातिमुनिराब्रह्मेनमननंधर्मलक्षणेनयदिपुरुषोगृह्यतेतदामनोनबाध्य
तइतिपूर्वेणान्वयः॥अविद्यावतांकर्याकर्मतोलोकानाहृद्वातिपेस्वर्गलोकाइंद्रादीनांतेसतीयद्वकदर्थाणांस्थानंभवति
सर्वलोकानांसृष्टिनांलोकइत्युच्यते॥स्वर्गमिवविद्धिपदं॥पद्मेति॥यजमानइतियज्ञकर्मानुसारेणादिपदेयत्रस्तंभोरान
पदे

पलानि॥ सहस्रोदन इत्यत्र पुः शैलेन्द्रं मेरुमनुव्रज्यादितेयाः कृतिने सन्तमतितेरिक्तिजन्तमेरु सर्वगात्राणि अन्तु मिथो विरोधि
त्वात् न शोकुर्येन नागसिद्धः अर्थश्रमत्वात्स्थानमुखश्रियसुपार्श्वशिखिमेरुप्रान्तमापन्नः अन्यो वा पर्वतः अश्वसंगिनि
रित्येकचित्तत्वेनागिलेतेः अविरोधेन निर्मिताः एकचित्रीकृता इत्यर्थः॥ बलेर्हेतिरागद्वेषा संघनेबध्यते छिद्यते छिद्यन्ते

यत्र देवा द्रुमपुष्पैः न कुर्पयांति भारत॥ यजमान अनागोश्रेष्ठे कर्म प्राप्नोदितेपदे॥३१॥ मोदते सहपूलानि वित्वरो वसुधाधिप
गत्वा वसाने शैलेन्द्रं द्विजेन्द्रः प्रददौ प्रभुः॥४४॥ दयया सर्वभूतानां नाम्नेनीत रात्मना॥ तत्र शैले सर्वगात्राणि परस्पर विरोधिणि
॥४५॥ न शैक्रुमविनाशार्थं नेतु सर्वेषां मेरपि॥ ततस्ते ब्राह्मणगणा निषेदुर्वसुधातले॥४२॥ आश्रमेण मिहताः सर्वे विवर्णाव
दिनानृप॥ सुपार्श्वे गिरिमुख्यस्तु वाग्निमधुरनाषित॥४३॥ अब्रवीद्ब्राह्मणाः सर्वे स्थिरसातान्द्विजोत्तमान्॥ नदिशाकेषाव
नोद्वेतु युष्मानिरस्वसंगिनिः॥४४॥ अपि वर्षशतेदिव्ये परस्परविरोधिनिः॥ एकान्ततायदासर्वे नविष्ययसमाहिताः
॥४५॥ अविरोधेन युगपद्भिन्नजन्तिष्यघनिर्वृत्ताः॥ बलेर्हि रागदोषाख्यौ वर्द्धते ब्रह्मसत्तमाः॥४६॥

इत्यर्थः॥ छेदना यो विद्धिः रागद्वेषरादिर्ब्रह्मपरतत्त्वबोधम अपि वर्द्धते तत्रैव ते तिष्ठन्तः अद्वंस्वर्गमेरुरूपरिदे शांतिर्जानते
पृथक्कृत्पैः॥ नेदाधिष्ण्यामि बहुस्थानानिलैः॥ कल्पितान्या जरुपैः हिंस्रैः रूपैः गुहाशये प्रेर्यमाणोऽहमेव स्थाने नेदंकरि
ष्यामि तत्र नवद्भिः स्वेपमित्यर्थः॥८–

इत्येकाधिकशततमः॥ नवाधिके तथा ध्याये द्विशतेपरमे हितः॥ यन्त्रप्रहृष्टात्मा च स्पष्टि जायमानस्त्र वक्ष्यते॥ ब्रह्मणयन्ते निष्फलेपियज्ञा
दिक्रियां चक्रुरित्याह॥ बलिर्देहमावितिः॥ वैश्वदेविकं बलिं देहमवाप्य तद्रूपतया तृगृहधर्मे प्रतिष्ठिताम् इति गार्हस्थ्ये प्रतिष्ठानां देव
ताया इति॥ देवतप्रतिमातेषामिति शिष्टिविमास्थानेन इत्यर्थः॥ तत्रैवेति॥ ब्रह्मपत्रस्थाने भगवतो ब्राह्मणैः यज्ञादिक्रिया दृष्ट्वा तपोधि

विमुक्तं रागदोषाख्यो अब्रह्मवर्द्धति शाश्वतो॥ यदाहं तेनदधिष्ण्यामि स्वयं जिल्लैः शिलाशतैः॥६७॥ धातुमिश्रविसर्पाद्भिः शिखरैः आपो वेति
विशीर्णैः पार्श्व विवरैः नगोछ्रगाजितैर्भुवि॥६८॥ बहुमि अनिरूपैः संचोद्यमानो गुहाशये॥ प्रतिगृह्य च तच्छाक्यं शैलेन्द्रस्य सुमाषि
तं॥६९॥ तूष्णीं बभूवुस्ते सर्वे तदा ब्राह्मणसत्तम॥ इति हरिवंशेपोष्करे॥ वैशंपायन उ॥ बलिर्देहमं अवर्द्धते श्रद्धन्यश्च निभारत॥
द्विजातीतपसाढ्या निगृहधर्मप्रतिष्ठितां॥१॥ देवताद्या अपूज्यन्ते तदा प्रभृति भारत॥ तेषां ब्रह्मविदां राजन्दृष्ट्वा पिमां ब्रह्मवादिनि
॥२॥ तत्रैव ब्रह्मसदने समये निस्तृणकण्टके॥ प्राज्यं धनदशो देशे पुण्ये पर्वतरोधसि॥३॥ वासं यत्र प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भागवतक्रिया॥ ते
पार्थिनो महाभागाः ब्रह्मचर्यपथे स्थिता॥४॥ गृहस्थधर्मनिरताः दानप्राप्ते न चेतसा॥ यतयश्चाविको द्वेणाधर्मेण ह्यविकांक्षिणः
॥५॥ अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुंगवाः॥ अमिहो अव्रताः स्नाना जितक्रोधा समाहिताः॥६॥

तत्रैव वासमकुर्वत भगवति मितिपाठे छंदसत्वे भगवतो फलवते न युक्तं अविकांक्षिणः प्रतिकल्पस्वनार्थफलप्राप्तविधेम
पेक्षमाणाः अन्ये फलमूलैः रताः फलमूलाहत्ते अमिहो अहृपानाहरणाय नियमाय स्नाताः शुद्धाः देवपुत्रेणेत्यादेर्वंप्राकृतं तन्मिवि
तेनपुत्रः कर्मणेतिसुखेः स्वमध्यस्थकल्पेते मुनयः॥ ॥७॥

क्रमादेवं विधं वेद्यं येन विधिं प्राप्नोति पुण्यं पुरातनं मोक्षं प्राप्नः क्रमादिति॥ पुण्यपापफले क्रमाज्जिने सति॥ नावेदेति अवेदविद्वान् वेदान
धीत्य वरमाश्रमं गच्छेदित्यर्थः॥ ऐंद्रं व्रतं शरीरं स्थितिं विरोधहिंसा साध्येवान चरमामाश्रमं गच्छेत्॥ न चेति॥ वेदाध्ययनरहिते न स्व
गमात्रेण न गच्छेत् वरममाश्रमं अगृहस्थस्य सहसा न परित्यजेदनुत्पन्ने वैराग्य इति॥ गृहस्थ इति॥ एतेन नित्यानित्य वस्तुविवे

देव युक्तेन वायुक्तः कर्मणा ब्रह्मसत्तमाः॥ वीरवल्कलसंवीता नियतानियतेंद्रियः॥७॥ चरंतो ब्रह्मचर्यं च यतमास्थाय दारुणं
अनेनैव विधिना राजन् क्रमप्राप्तेन सर्वशः॥८॥ क्रमाद्येवेद्य संस्कारं पुण्यं प्राप्ता सनातनं॥ पूर्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः
॥९॥ नावेदविद्वानागच्छेन्नापि शैंद्रव्रतं चरेत्॥ न च त्यागेन गच्छेत गृहधर्मं च न त्यजेत्॥१०॥ एवं न गच्छेदुत्थानमप्राप्तो वेदसंचयं॥ अ
वयश्च संचयसर्वसामगं नो च नारत॥११॥ ये चापि पुत्रिणो नस्युः श्रुताः पित्र्यमुपुफलं॥ ब्राह्मणाः तपसा श्रांता गुरोस्तु परिचर्यया
॥१२॥ यश्चैनेवं श्रुतं ब्रह्मन् प्रगृह्णातं विशांपते॥ कामं तेधार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत्॥१३॥ अथवा नैव विद्येत यच्छ्रद्धस्य
पि सिद्धिजः॥ हा सांतु श्रोतु विषयेमनः पूर्वं समाहिते॥१४॥ ७॥

कथ्यदातुनुक्रादिफले भोगविभागः शमदमादि साधनं संपश्यमुमुक्षस्येति च तुष्टयं यस्य संपन्नं स अत्रेति इति दुर्कं नवतिश्च मुमे
वार्थं पुनराह॥ उत्थानं मार्गमोक्षस्य वेदसंचयं वेदाभ्यासः तदर्थानुष्ठानुरूपमकृत्वा न गच्छेत् वेदसंचयमेव विशदयति क्रच
स्येति ऋषांचकाराद्यायुषं मामगानां सामानां संचयः कार्य एव त्यधमहारपुत्रप्रश्नं सामाह॥ ये चापीति ॥७॥

डाक्टर भाऊदाजी स्मारक संग्रहालयम्
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

तासामिति॥ श्रुताध्ययना सांश्रोत्रेंद्रियविषयाणां ब्रह्मप्राप्त्यतत्पूर्वमेव गार्हस्थ्यामोहे मनः समाहितं कुर्यादित्यर्थः॥ इति नवाधिक
शीशततमः॥ द्वयाधिकेनयाध्याये हितायेश्रुतिरूर्ध्वं ब्रह्मपुत्रप्रहस्यर्थं न लोके सह तिर्यते॥ ब्रह्मयज्ञानेतरं न लोके प्यत्
प्रहृतिमाह॥ ततद्धस्मादिनाते देवाद्याः॥ वेशादित्ये पुरस्कृत्य ये स्तेस्तथा क्षाः गोब्राह्मणेतिनो मध्ये॥ गंधर्वान्नारद प्रमुखान् ब्रा
ह्मणान् ब्रह्मनिमित्ते गंधवस्त्रा निवद्धते पूजयन् पूजयंति स्मेत्यन्वयः कुर्वंति तिसततेयज्ञैः कृता क्रमप्राप्ताय ज्ञाचरणाक्रा

एवं सर्वेंद्रियारं भोनेदपूर्वं निःसमारभेत्॥ ब्राह्मणो वेदसंपन्नो यद्भवेत् नूतमात्मनः॥१५॥ इति पुष्करे हरिवंशे॥ वैशंपायन उ०
तेतु गोब्राह्मणानां च विशदादित्यपुरस्कृता॥ ब्राह्मणान्पूजयद्राजन् वसुभिर्ब्रह्मसंभवैः॥१॥ नारदप्रमुखांश्चैव गंधर्वानृषयो नृप
कुर्वंति सततं यज्ञैः क्रमप्राप्ते पितामहे॥२॥ वचोभिर्मधुरालापैः पंचेंद्रियनिवासिभिः॥ सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः॥३
स्तूयमानश्च यज्ञाते पंचेंद्रियसमाहितैः॥ प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा दिश्यादिष्टेति नारत॥४॥ कश्यपं मुनिमानाध्य प्रोवाच भ
गवान्प्रभुः॥ भवानपि सुतैः सार्द्धं य द्यते वसुभात जे॥५॥ ७॥

मेणप्राप्तं अनुकृतं पितामहं साहाय्यदायिनो कुर्वंति स्मेत्यन्वयः॥ कथं सहाय्यं चक्रुस्तदा॥ वचोभिरिति॥ इंद्रियाणां शब्देक
यासंमिलित यास्वास्वविषयनिवृत्ते च सामिंद्रियाह्लादकतया पंचेंद्रियनिवासिनो तत्र क्षः तद्विषयनिरोधकत्वाच॥ दिष्टेति॥
कल्याणा भवानपीति सुतास्तदा यदेव्यावाधास्ते च नुवे यज्ञानकुरुते मुतेदेवादिभिः सार्द्धं तमेवयज्ञानकुर्वित्यर्थः॥

परमप्राप्नोति। परमपदप्राप्तिरूपफलवद्भिर्यथाप्रतिगुणैः स्वस्वगुणानुरूपैरिति। तत्र क्रतुप्रवृत्तौ यत्नसुस्नातद्याः अहंपूर्विकां करिष्यतीति नानाद्रव्यमिति। बलदर्पिताइति। हस्तस्य परपादांताः उपन्नमाख्य बलदर्पजाः दैत्यादैत्यैरेव साईं अहंपूर्विकया योयुधा रंजकरिष्यति। निवार्यमाण इति निवारितां मपि रागितया युध्यते च पुरा प्रयुधे ति कार्याकार्यविनागेरागादक्के।

क्रतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः। यज्ञा सुराश्चते सर्वे यथाप्रतिगुणं प्रभो॥६॥ वयं यज्ञामहे सर्वे पूर्वं यज्ञामहे वयं॥ एवमन्योन्यसंरंभाद्विद्यते बलदर्पिताः॥७॥ दैतेयाश्चाप्यदैतेया परस्परजयैषिणः॥ युद्धायैव प्रतिष्ठंति प्रगृह्य विपुलौ भुजौ॥८॥ निवार्यमाण ऋषिभिस्तपसा दग्धकिल्बिषैः॥ अमी स्वबहुभिर्विप्रैर्वेदवेदांगपारगैः॥९॥ निवार्यमाणा युध्यंति दृष्टवा दैत्या रुष्टाः प्रयुधा रंजसंक्रांताः सर्वप्राणिनिजिघांसिनः॥१०॥ पर्वपतीसर्वभूतानां मृत्युर्विषयमागतां॥ ततः शाक्रेन्नमरुताः परं क्रुद्धा महाबलाः॥११॥ रुद्धिबालिक्रुद्धः सपत्नादवपत्तिगः॥ चचाल वसुधा चैव पादाक्रांता वरौषिभिः॥१२॥ तैनयापुरुषक्रांतानिषीदति महाजले॥ पर्वताश्च विशीर्यंते नदीमाना वृषा इव॥१३॥

तानप्रक्रांताप्युधारंभाः एवं संक्रांतप्रायाः सर्वलोकक्षये सिवो युधामलुंजयास्मतिष्ठन्ये तु महताशा है नपरपो रुषोक्तता बाहुभिपरानु रुंधति तेषां बलिनो पदक्रांतवसुधा चचाल। इयनिमुत्सन्निकाले सूचितमधुकैटभसंज्ञवपूर्वकतत्कर्माह

तत्र इति। युगांतकरणमिति प्रलयारंभानं प्रमथ्यामासेति मधोर्बलं शामं इत्यर्थः। इति दशाधिक द्विशततमः॥ एकादशाधिके ध्यायेदिशति परमाकृते॥ मधोर्युद्धं समाचष्ट पुनरेवाति विस्तरे॥ अपि युद्धमिति विस्तरेण मधुयुद्धं मे वानुवर्णयितिमधुः पुद्धमे वानुवर्णयति॥ वृत्तमेवाति॥ मेरुं इमं इं पर्वतांतरे पर्वतानां मध्ये देशे प्रह्लादस्यवचनात् पाशेवबधेत्सन्यभृत लक्षणेन येस्तेन कार्यमकार्यं चेति लक्षणेनाशास्त्रेण तत्वज्ञः किमर्थंबबधे त्याह। ऐश्वर्यमिति। नविष्यदेवजयानेतर मनास्यमिदं पदमाक्रांत

वत्कस्याश्रमह्यनयताठिता मातरिश्वना॥ ततः समभवद्युद्धं मधोर्विष्णोश्च भारत॥४॥ युगांतकरणे घोरं सर्वप्राणिभयंकरं॥ प्रममाथ बलं विष्णुः समग्रबलपौरुषं॥५॥ बलेरपि बलं दोभ्यां सह्यमपर्ले बुधस्पृथा॥ इति हरिवंशे पौष्करे॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ बलवान्सतु दैतेयो मधुर्नाम पराक्रमः॥ बबंध पाशैर्निशितैर्मेरुं इं पर्वतांतरे॥१॥ तेन प्रह्लादवचनात्तल्लक्षणात्सशास्त्रतः॥ ऐश्वर्यमिंद्रमाक्रांतं न विष्यवबुद्धिसत्तपात्॥२॥ वसंदेव सह सामभ्येपाशैर्मर्मविशीर्यते॥ स्यायते बहुभिस्त्रिदशैर्वैर्बलविदारणैः॥३॥ विष्णोरेवाग्रणी रुद्र महायुद्धकोविदः॥ मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य च शमागतः॥४॥ युद्धं मध्यधावत प्रगृह्य विपुलायुधं गंधर्वाः किन्नराश्चैव वायेगौर्तेचकोविदः॥५॥

युद्धकांक्षयदितिविष्णोर्निष्फलकत्तयोरास्यं चेति बुद्धिदौर्बल्यात् ममविसर्जतेरिति॥ ममसुदेवैः इंद्रपक्षगणानां देवसमूहानां मध्ये मुख्यं विष्णुं युद्धायाह्वयत॥ देवताइतिदेवदेसापत्त्वविभेदात्वेशापत्तमुपागताः आश्रिताः सन्तइति॥ यतोबाणमधुरागतानसारिनासमनो विधुत्वन्निर्ययौ॥

युद्धं जयं च नेतव्यं जरूपमर्थ्यचिंतनंतीत्यन्वयः॥ अधुनाद्वितीयजन्मनानियोगादिति पद्मस्य नाभस्थितस्य योनिकारणं यत्रत्यादिर्यस्य तस्य
विष्णोर्नियोगात्॥ एकार्णवे वरदानात् एतानि तिरोगान्तदा नृ मधुमनसा श्वासोपार्धदानवो दैत्यो मनोदग्धुः प्रसक्तः संमुखं यातिव॥ मनो
मनोगंधर्वादिनिरोधिप्पराप्तिसंज्ञाताततएवयोगबलेनान्तरितो विष्णुं दानवश्च युद्धमापतत्॥ कृष्ण इति॥ मधोर्वधकमिंद्रयराज

प्रनत्यंति प्रणयंति प्रहसंति च सर्वशः॥ तत्रास्तिसुप्रयुक्तानि मधुरं निस्वनावत॥ ६॥ मनोमधो वितन्वंति युद्धमीनस्पराणिनः॥ मधो
बलं तमधुना नियोगात्प्रणयो निनः ७॥ एता विक्रीडाकुर्वंति गंधर्वाः सप्तवादिनः॥ तत्रासक्तादिगांधर्वे तस्मिन्स वै दुर्मतिः॥ ८॥ दानव
असुरास सर्वे प्रत्यक्षयंति प्राणदन्॥ मधोश्च मनसा क्रियं पश्यन् योगेन चक्षुषा॥ ९॥ मंदरं प्रपेते विष्णुं गूढे गिरिवदास्थुः॥ कृष
योदायमनसः किंचित् कृमितमानसः॥ १०॥ पितामहे पुरस्कृत्य ह्नणेनान्तरे ध्यायतः॥ विष्णुर्मोमहने तु क्रुद्धो मधुमधुनिमित्तण
११॥ भुजेन दंष्ट्रं सदेशं तेन चक्रं पेपदास्यदे॥ विष्णुश्चामहन्मदैत्यं कराग्रेणान्तरे॥ १२॥ सपपात महीं तत्र राजा नु मौ रुधिरं वमन्॥
न चैनं पतितं देहं विष्णुर्युद्धविशारदः १३॥ बद्धयुद्धेन समये मत्वा चिंत्यपराक्रम॥ इंद्रध्वजइवोत्थिष्ठ जानुमांसमहातजाव १४

यं दृढा व्यथितविन्नाः सन्नासु गणानुत योरहिताः ततो मधुः शंखदेह संखकवोजयो विन्ना नाजस्थिति विधिनिल्लत्येइतिमे दिनाकार
तं विष्णुं हतवान्समयं तु संगतोपद्दीरिति पार्श्वमातांग विवपत्निणा विवमांस रुधिरेणोमांसकाष्ठिणो॥ ७॥

पुष्करे पुष्करोत्पत्तिर्यत्र यस्मिन्युद्धे त्वं तत्रिन्नेसिद्धमुत्तोऽरणात् विष्णुस्तु वीरेतिगिरीलोकांस्तु अवशुस्तुतिरेवाह॥ शारीरेति॥ शारीरास्मिन
धमतुनाचेतनेन ज्ञानेन धमतुनाइंद्रियेश्चैकदेशाभियुक्तं तद्ब्रह्मैव विष्णुनाम कंसनातनं तेजो भूतं प्रकाशात्मकं ध्रुवमंडलं तत्स्मिल्लेव

मधुरोपपरातात्मा निर्दह्निव चक्रकृष्ण॥ परुषाभिस्ततो वाग्भिः अन्योन्यं चजगर्जतुः॥ १५॥ समापतुर्बाहुयुद्धे परस्परजगे षिणौ॥ उभौ
तु बाहुबलिनावुभौ युद्धविशारदौ॥ १६॥ उभौ तौ तु पसाक्रान्तावुभौ सत्यपराक्रमौ॥ दृढप्रहारिणौ वीरौ वन्योन्यं विचिकर्षतुः॥ १७॥
शैलेंद्राविव युद्धे तु पन्नेपापषणसंनिवैः॥ विकर्षतोरमतो च अन्योन्यं वसुधातले॥ गजाविव वषाणाग्रे नरवायेश्च विचेरतुः॥ त
तो ब्रह्मणमुखेश्चैव संस्रावरुधिरं वपुः॥ १८॥ घोषकोधमतुसंसृष्टौ शोलेभसइवकांचनं॥ संसिक्तं रुधिरौघेश्च स्रवइसमरजितो १९
सघोषद्यतेपराशैप्रतौ विदारयताम्महः॥ अभिहत्य ततो वीरौ परस्परमनेकधा॥ २०॥ पतंगाविव युध्येते पक्षास्यामासगरप्रतो॥
मुखे शृंगतरि नेवसर्वभूतानि पुष्करे २१॥ सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः परयावर्णसंपदा॥ स्तुतयो विष्णुसंयुक्ताः पुष्कासत्यपराक्रमे॥ २२
शरीरैर्धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च॥ तद्ब्रह्म इंद्रियेर्मुक्तं तेजो भूतं सनातनं॥ २३॥ ध्रुवं विशंति भूतानि सूक्ष्मे प्रलयनां गते॥ उ
न श्चोदयते सूक्ष्मं बहुरूपमनेकधा॥ २४॥ ७॥

प्रलयदेशे तु लगते सर्वे भूताः प्राणिनः सूक्ष्मरूपाति इंतस्वगंकारेण पुनः॥ भूत एव सूक्ष्म
रूपं विश्वमनेकधा नवंति॥ प्रबोधमनावमिति॥ सृष्टिकाले प्राचीन भूतानां मावमिष्ठं प्रबोधयइह प्राणिनो लोकान्संचर॥

तांल्लोकेषु संचारयता इत्यर्थः ॥ मानमी मितिसार्द्धश्लोकेन ॥ बहुभिरिति ॥ सद्यो विकारार्थं मानसी मनसा कल्पितां तया धृतया योगात्मनगव
न्तुवनिगात्मना शेषस्त्वं भूत्वा दिवादिवा जलादिने विष्णुे बरे आकाश एव निराधार तिष्ठन् परब्रह्मरूपमात्मानं स्वभावेनाधार
यन् विश्वमेवाधितिष्ठति तदेव विश्वमधिष्ठानमाह ॥ ब्रह्मेति ॥ वेदसंबंधरूपे हृन्नधिवसति तेषु देनेन्द्र त्रियान्नदानेनवेशानन्ते

प्रबोधनार्थं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः ॥ सद्रूपो बहुरूपश्च लोकान्संचरतो वशी ॥ २६ ॥ मानसीं तनुमास्थाय बहुभिः कारणान्तरैः
योगात्माधारयन्भूवनिं गात्मा निदिवर्द्धनः ॥ २७ ॥ ब्रह्मभूतं परं चैव समस्तेन त्मानमास्थिरः ॥ ब्रह्मेण विप्रान्वसति पुदेने व च नृक्रिय
न ॥ २८ ॥ प्रदात्कर्मणा वैश्यान्भूद्रापपि चरेण च ॥ गावः स्वार प्रदानेन च सर्वान्यज्ञेषु प्रोक्षणे ॥ २९ ॥ पितरश्चोष्मणो वेदद
विनर्गिनर्देवता ॥ चतुर्भिस्त्रिभिरिति कांगेस्त्वा मिरस्ते श्राधमवुनिः ॥ ३० ॥ सप्तभिः पितृभिर्नित्यं स्थितो लोकान्मरिरक्षणे ॥ चंद्रसूर्यां
त्मकं नित्यं तद्रूपनिहतात्मकं ॥ ३१ ॥ प्रकाशे च प्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ॥ त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्द्धयंति दिवाकरं ॥ ३२ ॥

रदानेन गावः गाः यज्ञेषु प्राक्षणे पत्रेनेऽधिवसति पशवो ह्रियते ॥ प्रोक्षिताः स्वर्गिताः पितरः पितृन्तु ऊष्मणाधिवसति तेषु
सूक्ष्मयुक्तमेव दह विष्णुकं वेदविदुषां नोगे देवताधिवसति ॥ चतुर्भिरिति ॥ पिंडोदे पितृ पितामह प्रपिता लेपमङ्गिश्च प्रपितामे
ह्यो ॥ तैरेवं चतुर्भिस्त्रिभिरतिरिक्ताश्च अन्ये श्च सेगोस्त्रिभिरिति सूक्ष्म पिंडरूपेः तयोक्तं ॥ त्रयः पितृगणाः ये तु बाहिरविन्मात्स्म
श्रिताः

रूपमाश्रिताः उस्तेनयंति सूर्यं वैनस्मात्प्रदायते यतो वस्त्रपरार्धे पि पिंडि पितृयज्ञामवंति ॥ धत्वुरिति ॥ सूक्ष्मतयाकारणरूपेः
सप्तभिर्नित्यैरिति कल्पवाजोनरलर सोमोयमश्चैव यद्धर्म मिथाल्ला सोमवर्हिषनपि स्थितरूपे स्थान ॥ त्रयः लोकान्विस्मुरक्षति
पितृत्वे बोधेन लोकत्रयरक्षा पुराणे पुक्ता ॥ चंद्रेति ॥ चंद्रसूर्यात्मिकं तद्देवविष्णोरूपं निजदात्मकं प्रकाशे दिवसे अप्रकाशे रात्रौ
चकारात्संध्ययोः स्वेनतेजसा गूढश्चरति त्रयइतियेसूक्ष्मावाजिविस्मानाश्रिता उक्ताः चतुर्भिरिति पितृसोमाधिदेहातवस्वादि

चतुर्भिः पितृभिर्युक्तं चंद्रो वर्द्धति मंडले ॥ त्रयः पितृगणा नित्यं पिंडानास्वादयंति च ॥ चत्वारोन्ये पितृगणाः सिद्धाः पंचक
श्यादके ॥ त्वमेव पंचतान्धर्मात्मिमेवपंचता विभो ॥ यदा सर्वमिदं जगत्सर्वरे रश्मिभिः प्रदहन्निव ॥ युगांतकाले संप्रा
प्ते परां सिद्धिमुपागताः ॥ पक्षसंध्यावमावास्यां लोकं चरति मानुषं ॥ ऋषिभिः सह गूढात्मा सूर्येद्दिवसमप्रमैः ॥

पातृश्चंद्रवृद्धि श्वए कैकल्याः स्वप्रवेशः पितृणामुक्तं त्रयस्तु तयांतिमकल्पे पितरः पिवंतीति ॥ अतोऽमावस्यायां पितृयज्ञत्रय
पश्चापराले श्राद्धदानानंतरं वा श्वदंतित्वमेवेति ॥ त्वमेवेति ॥ पंचभूतानां पृथिव्यादीनां धर्मतः ॥ त्वमेवानुप्रविशति ॥ ते
तदेवरा तावतादृशा घ्यात्यग्नातेजोग्रहंतः अन्त्तेन कर्मणात्वमेपाधिकमादाते ति संमेमस्ये यावदितिश्चाद सिच्चाद दा
सि स्वस्मिन्लीनं करोपि ॥ पक्षसंध्याविति ॥ पूर्णिमायाममावास्यां वा मानुषे लोकं पर्वणि लोके यज्ञादि क्रिया सिद्धये

चरसि किंवान्येषामपि धर्महेतुनां कर्मणि अविकाराय सिद्धये मानुषं लोकं चरसि॥ कर्मविपर्ययो मा भूदिति कर्म सिध्यर्थमेव॥
वनस्पतिमोषधिश्च यवादि रक्षितिष्ठति॥ वलनावायेति॥ हे नाव वसुधापक्षे पक्षेयदा यदा वसुधायामापदा उत्पन्ना विपत्
र्थः॥ तदा तदा वै तेजतिरुत्पत्तिं वालनावायनवत इति॥ किमर्थं भूतानां भूतमव्यर्थं प्राणिनां भूतार्थं नाम्यथा संधानार्थं
मित्यर्थः॥ वासो हि सुलक्षणादिकं दृष्ट्वा भूतो भूतोनुमीयते॥ महाकुलादवतीर्ण इति नाम्यर्थेनुमीयते॥ निर्जितानीवेरे

नकलेकमर्कुवणो यजनं पुष्टिवर्द्धनं॥ हेतुनामधिकारं च मा भूत् कर्मविपर्ययः॥ वनस्पतेनोषधीश्चैव युगपत् सांतापघ्ते
वालनावाय वसुधा पक्षे पक्षे जनिस्तव॥ भूतानां नुविभूते शतान्यर्थं वसुधातले॥ वसुनि यद्भूमि किंचिच्चैतत्सर्वमन्यथा वि
नो॥ त्वमेव द्विविधं धर्मं शाश्वतं वसुधातले॥ देवयज्ञमेवावाक्यमात्मयज्ञे च मानुषे॥ २

रूपं नावाश्रवाति॥ एवं लोकानां च भूतनाम्यर्थमिति संबंधः नवा नवतार्थवाक्यश्च सूचयति तानावः॥ भूतानां नुविभूते
त्वाकार्यार्थमिति पावस्तुसुगमः॥ देवयज्ञमिति॥ देवदेवाश्रभूतो यजस्वमिति वाक्यं देवार्पणाकारणाभूतं त्वमेव शाश्वत
त्वात् मानुषमानुष्ये यत्नं च मानुषव्यापारसौध्यं ध्ययनधारणादिगमं आत्मयज्ञं आत्मतानरूपं त्वमेव चयज्ञस्मिन्
पुंसकतांछंदसो द्विविध इति देवयान पितृयानलक्षण सूर्यरूपचंद्रमार्गः त्वमेवतदेवाह॥ ३॥

चंद्रमा इति॥ यदुक्तं॥ अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणं तेन प्रयाता गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः तथा धूमो रात्रिस्तथा कृ
ष्णः षण्मासा दक्षिणायनं पुनरावृत्ति मार्गोयं पितृयान पिसंज्ञान्॥ त्वमेवेति॥ वसुधा पुष्कलो भूमौ स्थाने संबंधः सोमयाः स
मास्वरूपया यिकुर्वत्स्वर सिराकेकृत्स्येति॥ गणान् देवासुरनरादीनां गणानेकीकृत्य संक्षिप्य सूक्ष्मरूपेण स्वस्मिन् लीनान् व
कृत्वानुकृतो कातारे त्वं तिष्ठसि संभव इति पुनः सृष्टौ संभवः उत्पादकस्त्वमेव जनवसि विराट् मेवादिरूपेण प्रजापालकः क

द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चंद्रश्च निर्मलः॥ चंद्रमा पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः॥ त्वमेव वसुधा पुष्कलो विश्वं चरसि जालया
एकीकृत्य गणान् सर्वान् संक्षिप्यामुत्र संभवः॥ एकस्त्वमसि संभूतः पुराण पुरुषो विराट्॥ अतं तयश्च प्रमेयश्च कामकार
करो वशी॥ मूर्तिस्तेजसि संभूतो वायुः पर्येति खेचरः॥ सत्तानां रूपसंस्थाने नित्यमाहृत्य तिष्ठसि॥ साधने वापि निर्माणे सं
हारे प्रलये तथा॥ धाता धारणीकाले च दिशश्चतुः पिसर्पिणः॥ ४॥

मकार इति कामः स्वेच्छया कारः करणं तेन करोति इति कामका
रकः इच्छादिमात्रेण सृष्ट्यादिकर्ता इत्यर्थः॥ मूर्तिरिति॥ त्वमेव तेजसि तेजोरूपे मूर्तिश्च चक्षुर्ग्रहणयोग्यः संभूतो साबाह्यत्व
ता तेजसा त्वमेव खेचरो वायुः संभूतः सन् समं आसुपसंस्थानेप्रवहन्निवह स्वसादि समत्वा पुरुषं स्थाने पर्येषि पर्यटसि
सर्वं सत्त्वः प्रतिष्ठापि॥ साधनेति॥ साधने सृष्टौ निर्माणे मात्रे संहारे नाशे प्रलये युगपत् सर्वनाशे धारणकाले धाता॥
त्वमेव सर्वत्र वर्तसि इति पूर्वेणान्वयः तथा च ते धारणी धारके चत्वारि दिशः सं ति कुशलं पूर्वतात् दिशि देव्यवस्थायाः

हरि०
४८१

त्वमेव स्वर्गादौ दिग्व्यवस्थामधा इत्यर्थः॥ कर्मभिरिति॥ कर्मभिः फलानुसंधानारहितैः अत एव चित्तशुद्धिद्वारा सत्त्वं मोक्षम
पन्नैः रामस्यादिरामरूपैः रामे मोक्षेऽस्य रमतीति रामा रामस्ते विबुधैर्देवैः सस्मारेति॥ एवं स्तुतिभिः प्रबोधित इव सूर्यो विपुल
महत्तरं विश्वरूपं देहं सस्मार हयशिर इति॥ हयग्रीवं सिंहवदध्ध्यंशिव इति वा॥ विश्वरूपतमेवाह॥ वाजाइ तिकेशाः सते

सेव्यमानो मुनिगणै नित्यं विगतकल्मषैः॥ कर्मभिस्तस्य मापन्नै रामारामैर्जितेन्द्रियैः॥ स्तूयमानेश्च विबुधैः सिद्धैर्मुनिवर
स्तथा॥ सस्मार विपुलं देहं हरिर्हयशिरो महान्॥ कृत्वा वेदमयं रूपं सर्वदेवमयं वपुः॥ शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृद
ये स्थितः॥ आदित्यरश्मयो बालाश्चक्षुषि शशिभास्करौ॥ जंघेषु वसवः साध्याः सर्वसंधिषु देवताः॥ जिह्वा वैश्वानरो देवाः स
त्यं देवी सरस्वती॥ मरुतो वरुणश्चैव जानुदेशे व्यवस्थितः॥ एवं कृत्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत्॥ असुरं पाडयामास
क्रोधसंरक्तलोचनः॥ मधुमेदो वपुर्णाविष्टपि वा समदर्पत॥ प्रमदेव पर्नते वरं कांस्तुकेनिवासिन॥ मेदिनि मे वश
श्चाब्जषष्ठ्यानरोत्तमा॥ नामासुरमहत्त्वेणः धरणपासं प्रतिष्ठिते॥ इति खलेषु हरिवंशे॥ ब॥

निवाय दुत्यल स्थिता सत्याकृतौ मरुतौ वा यवः पाडयामास मधिति॥ मधोर्ईतस्य मेदसा पूर्णाः घनाद्यं द्वारघु श्प वेर क्रोध
राप्रमदा स्त्वा वा॥ मेदनीति॥ मेदसा पूर्णत्वात्मेदनी नाम्ना॥ असुरसहस्रेणेति॥ सहस्त्राबुराहूपेरामधुनोमेदसापू
र्णा या न्तु बोमेदिनी समाख्याताः॥ एकादशाधिकशततमः॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

राम०
४८१

दरशोर्ईतया ध्याये दिशाते यद्धते मधौ॥ जगत्त्वास्य मवाप्यो बैल्लत्वान्यत्किं विडुच्यते॥ मधोर्निपातने जाते त्रैलोक्य प्रसादं वर्णय
ति॥ मधोरिति रिति॥ पुष्करे कम्म लोत्यन्तोः समरंजनाः समतपूरंजिताः पद्मेति॥ पर्वतानां रत्नमयं तावत्॥ पद्मयोरिति जेनो धृतेरेण
चूर्णेन्दु द्रव्यजोभिः सांजनैः सामरजो निवत्तुकाति॥ सद्दवर्तमाने स्वांछयंतिमेघाद्व गिरयो बभौवन्तुरिति योजना पद्मावातो

वैशं०॥ मधोर्निपातनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पुष्करे॥ प्रहृष्टानि प्रगायंति प्रनृत्यंति च सर्वशः॥१॥ सुपार्श्वे गिरिमुख्यस्य कांचनैः
शिखरोत्तमैः॥ ककुभस्तु विचित्रैश्च खेलिश्रूलिव वाबभौ॥२॥ गिरयश्चापि शोभंते धातुभिः समरंजिताः॥ प्राशुभिः शिखराग्रै
श्च सविघृत इवोवुदः॥३॥ पद्मवातोद्धरेरेण चूर्णैः सांजनवालुकैः॥ छादयुश्च वेतानाणिमहामेघ इवाबभौ॥४॥ मेघ
संश्लिष्टशिखराः पत्नविक्लिन्नपादकाः॥ कांचनोऽद्वकूलाः स्वे तिष्ठंति च पर्वताः॥५॥ पद्मवंत सशिखराद्धेमधातुभिरंजिनाः
पवनसमुद्भूता शास्वयंति विहंगमात्॥६॥ कांचनापर्वताः सर्वैः स्फाटिकैर्मणिभिस्तथा॥ सूर्यकांतैश्च बहुभिः चंद्रकान्तैश्च निर्म
लैः॥७॥

धृतरेणु॥ रिति पावेगिरिणमिवहर्षवपजानां पद्मवातेनोद्धृताः शेषं स्पष्टं स्वे तिष्ठति चेति पद्मास्यामुजापनेशानता
त्हैमधातुभिरंजिताइति देवस्तौ पद्मोदसो दीर्घभावे॥ तापयंति दावर्णोदसः स्फोटिकैर्मणिभिरतिहारकाद्येः पद्मांतरे विनिः
निस्तैरिति॥ पद्मानां विहतकारणेनोतरणि जस्रैः निरालंबेरिति॥ आलंबरहितैरिवा त्यंत्यो बैस्तौरणैरिव वर्हि दापाः

हरि· ४८

प्रक्रीडत इति॥ क्रीडावानिव मंदिरकिंनरादिगणा इत्यादि प्रियमितगानवक्कुर्वन्नंगहारैरंगविक्षेपैः अभिनयांतर्गतैरिति॥
गीतार्थप्रकाशकाव्ययवा॥ क्रियते तत्र ते नृत्यैः संप्रहारैः मुरजादिवादनानुप्रयुक्तैः पुष्करानिधनैर्मर्दनायत इति प्रधानविजा

सूर्यकांतैश्च बहुभिः चंद्रकांतैश्च निर्मलैः॥ ७॥ हिमवांश्च महाशैलो न्यस्यते धातुभिर्निचितैः॥ कांचनैः शिखराग्रैश्च सूर्यपादप्रका-
शिभिः॥ ८॥ मणिभिश्च प्रकाशाढ्यैः पुष्पितांतरविनिःसृतैः॥ ताम्रपुष्पैश्च शिखरैः दीप्यमानैः स्वतेजसा॥ ९॥ मंदरश्चोच्चशिखरः
स्फाटिकैः मणिभिश्चितः॥ वज्रगर्भैर्निरालंबैः स्वर्गोपम इवाबभौ॥ १०॥ सहशृंगैश्च कैलासे शिलाधातुविभूषिताः॥ तोर-
णैश्चैव निगडैः पांशुभिश्चैव पादपैः॥ ११॥ प्रवादयद्भिर्गंधर्वैः किंनरैश्च प्रगायिभिः॥ दिव्यकन्यागणैश्चैव प्रतिक्रीड इवाबभौ॥
१२॥ मधुरैर्गीतवाद्यैश्च नृत्यैश्चाभिनयोगतैः॥ शृंगारैः सांगहारैश्च केल्यो मोमदनायतैः॥ १३॥ आदित्यानामसंनिभैर्गोभिर्नि-
जनवृंद्यप्रभैः॥ विंध्यो निजांबुदत्याभो विभिन्न इव तोयदः॥ १४॥ धात्वर्थं सर्वभूतानां मेरुः पृष्ठे महाबले॥ निर्वेशं विमलं
तोयं मेघजालैरिवोन्नमैः॥ १५॥ शितानि बहुविचित्राणि धातुभिर्बहुरूपिभिः॥ सह्यवद्भिर्गुहद्वारैः शालिनैः स्फाटिकप्रभैः
१६॥ ग्रीष्मांते वायुसंभूतघना इव सविद्युतः॥ विचित्रैः पुष्पैस्तरुगणैः शोभंत इव भूषिताः॥ १७॥

सवदाचरति॥ विभिन्न इति॥ विविधधूराश्मानिः प्रसूत इत्यर्थः॥ धात्वर्थमिति॥ धारणाधातनदृष्ट्विवासत्त्वस्यानिहृद्ये विनिमुनि-
रत्य इत्यर्थः॥ उन्नतायां मेघजालैः कृतवनागा इति॥ गजाश्वाणिडुतैरलंकारैः भूषिता इव॥ माधवेंद्रनाति॥ योमेश्चे त्रश्चसंवेधि-
दिति

राम· ४८

यं पुण्यं समुद्रे वर्षतीति इति अस्तते स्म विष्णुरिति॥ जगद्गुरुः पवे भगवान्मधुजलेन दीसमर्कंनदीप्रस्रवंदादिभि॥ प्रस्रवस्मनिर्भेदे-
यस्यां मधुवन्मधुरेण सुखदेन तोयेन पूतं पुष्करं ब्रह्मणः कमलं विवेश सा नदी ब्रह्मतत्त्वं च ध्यात्मज्ञानस्य॥ धात्रीति॥ धात्री पृथ्वी
कपिलगवारूपे कृत्वा धेनुः सतापयः क्षीरं क्षरतिस्म॥ वितते यज्ञ इति ब्रह्मणः क्रियमाणे पर्ववणिक्तिः सर इति॥ पृथ्वी तः स्वयं

नागा कनकसंभूतैः विचित्रैरिव भूषिताः॥ विहंगमाभिनर्जिताश्च जातास्तत्र समाश्रितिः॥ १८॥ विजवंत्यस्य पुष्पस्य नृत्यंतेवा-
युघदिताः॥ पवनेन समाधूता महती माधवेद्रनिः॥ १९॥ मुमुचुः पुष्पसंघातं तोयं वेलेव वर्षति॥ फलवद्भिश्च विपुलैः शाल-
स्कंधावरो इति॥ २०॥ श्रेगारेवणासिकता मधुतोयमनोरमा॥ विमलैरंबुभिः पूर्णा पुष्पसंचयवाहिनी॥ २१॥ विवेश पुष्करे ब्र-
ह्मणा नुव्रतस्तनो वाक्यनोदिता॥ कपिनिस्त्रानुचारता प्रसृतं त्रिनिषेवसि॥ २२॥ धात्री कपिलरूपेण गोभूत्वा क्षरते पयः॥ मधु-
रं वितते यज्ञे ब्रह्मणो वाक्यनोदिता॥ २३॥ शिरश्च पृथिवी भूतं सप्तातु प्राग्भवात्मजं॥ शुद्धं च मज्जते लोके शाश्वते परमाद्भुते॥ २४॥
सरस्वत्यास्समुद्भूतं ब्रह्मलक्ष्मैतमोनुदं॥ मरुतोयममनिकंम्पपुष्करेषु विसर्प्यति २५॥ सुवारुद्रूपो धर्मज्ञो सुजरूपेणोप्यदप्य-

मुत्पन्नसरस्तत्रानवत्महाश्चर्यमद्भुत॥ तन्मति तापर्यनाम पुष्करेषु ब्रह्मपत्रेषि त्सर्पः तत्र तायेदेवा प्रसर्पति पुष्करन्नये-
ता प्रसरंतीमिति विपर्यये मिति लोपः तत्स्ववत्तात्मनि विपर्ययेन लक्ष्यते इत्यर्थः॥

हरि· ४८३

तस्या अवहृते तस्याः स्थानं कल्पयितुं नुंबंमित्वा पर्वत उन्मुक्तः उद्धृतः पुंस्त्वयावेश्वजगंधो देववासः। अजगंधेन हृतं मुन्मुक्तं उद्धवो
यस्य स तथा स पर्वतः गुरवो द्वारे प्राणाः युस्य सः गुरुद्वारो गुरुगुणो गुरुप्राणा अत्यर्थः॥ तेन पर्वतेन पुष्कराणि परिवानि वेष्टि
तानि तत्क्षेत्रे व वस्तुतानि विपुलदक्षिणेति॥ जनमेजय संबोधनं पंचनिर्धातुभिरिति स्वेतरक्तपीतहरितकृष्णरूपं पंचवर्णो धि
तत्तात् पंचनिर्धातुभिः चेतनायेति॥ चेतनाया मतिदेवताधिष्ठितः दीर्घ आघः करिष्यामिति॥ एतन्मितिदेवावचनेराजोचजे

रूपं कनकवर्णाभिंतपोयुक्तेन वर्चसा॥ अजे गंधहृतो न्मुक्तेसं नूतपर्वतो महान्॥ गुरुद्वारो गुरुप्राणश्चाश्वतः सिद्धसेवतः॥
वेदकाभिसचित्राभिःकांचनाभिर्विराजितः॥ पुष्कराणि प्रतीतानि तत्र विपुलेदक्षिणः॥ महामेरो यथा रूपं पंचभिः धातुभिः
कृतं॥ चेतनायाभिसेपत्नो रूपेण कृतदर्शनः॥ अथ वाचमहादेवस्तोर्यानुग्रहकाम्यया॥ करिष्यामहमस्येतन्मनसा धर्मचा
रिणां॥ रूपं बहुविधं लोकेष्टथिवी चेतनं तथा॥ ओमस्नोकान्मयये वं पंचनिर्धावुनहृणः॥

कोऽत्र प्रपद्येद्वमित्यत्रेणतपादर्सनात॥ अस्पष्टार्थ यासा चेत्येवं निश्रूयते॥ सो कोदीमच्चजेषकदोषात् स्पष्टमितिज्ञाति॥ राम· ४८३
अथवा महादेवतो यानुग्रहकाम्ययेदमाह विद्या देवी संबोध्याह बहुविधं रूपं करिष्यामि॥ यद्रूपं मनसा धर्मचारिणां ध
र्मचारिनविष्यतिपुलिंगत्वांदसितयाष्टथिवी॥ त्वंशं बंधाइयं मतिनाम्नी देवि बहुविधं रूपं करिष्यति चेतनेतिमति
अहं पंचनिर्धातुलेन्दाणीः देहादिकारणन्नूतैः महान्नूतैः कृतात्रो नूलोकान्प्रपद्येसमकत्र्यंवस्तु रिति॥

पश्येत्मिति॥ अनयामन्वेत्यर्थः॥ तेनेयंमतिःसमस्तमोहदिनासनातास्त्रजेयमहं॥ तोमतिंसमस्तसंयोगेत्सो विमुक्तश्चाधारय
त्स्यत्रतोऽस्थितं मोनकश्चिद्वेदेत एतां च मतिमिष्टस्थितां मनसा कामचारिणां न कश्चिद्वेदेतप्राप्नुयात् जनमेयादकादशोम
तिंपंचधातुनिर्बद्धादेहधारिणामपि कुक्तेन विंदेतेत्यत आह॥ नानानाषितचेष्टतामितिएता निनानानाषिता निवलोका
नांनेवार्थनिश्चितमन्नयःस्तिनविंदेयुः॥ येचेति॥ विस्तुनाहं ब्रह्म मयंव्यापकं शिवं केनो पायेन व्यापकमित्याह बहुधेति॥

षष्टेनवसमज्ञेयंमनसा धर्मचारिणां॥ संगेषु नावमोहात्मांपक्रमपि समक्ष्य॥ विमुक्तः सर्वसंगेभ्यो धारयन्न परिग्रहः॥
नचविंदेतमकिंचित्मनसाधर्मधारिणां॥ पंचधातु निबद्धं च नानानाषितचोदितः॥ येचविद्धंमधार्यं ते बहुधा पादविग्रहे
तमपदरूपेपुरव्यक्तंतपसादग्धकिल्विषाः॥ येचमाममनिर्देशो युनराधर्मपि येऽस्थिताः॥ तेपिस्वर्गजितः स्वर्गे पश्येमुमांगतक्रू
मां॥ पश्चेवैवरूपतप्राप्तामेरुपृष्ठेप्रतिष्ठितां॥ एवं पुरुषयुद्धप्रोयुणतागे पुनिर्मधः॥

पृदेयत्तिनागरूपेविग्रहे देदेह अव्यापकमभिधायते व्यादृरंतिरुद्धांदसः तेमांश्रिवामिमांमृतिंवन्नूताअव्यक्तंमतिंप
रूपेयुः॥ एवंमांमतिं॥ मामुदिरूपपूर्वरूपेणास्थितामभिरोदेयुः पश्चेपृशतिमेरुष्टेनिजनूमध्ये प्रतिष्ठितत्तत्पत्नः एतस्मा
रुद्रयुदंकवनितेनिराहतोःसतोसरोभिः संगम्यनंदनकाम्यकाम्यैरेमिरेनु॥ इमांविद्यामिति॥ पर्वतेविद्यादेवांमतिम

मास्थायदत्तेप्स्यर्थ॥ कश्चिदिमाविद्याबहुवचनवशात् तत्रबहुवत्स्थानेपुष्पितादेवान्यर्थः शरीरंक्षिप्यपिण्यंतिदेहंत्यक्त्वेतिनिमि
द्धमेवमेत्याकृत्वकामसंपन्नाः इहलोकेअसुत्रपरलोकेचस्वेच्छयासंचरेयुः गौरीसिद्धाइतियया वाधितयागौर्यासिद्धत्वेन
तांगौरीसिद्धास्तपसोंतेचसिद्धास्तपसोऽहंनजातंस्वप्रभावमणिमाद्यैश्वर्यंदर्शयति॥ षूणमिति॥ मनःपष्टिइंद्रियाणिज्ञानेंद्रि
निसंबंधदेहंतुतांयामिअभिज्ञानानितासामसंप्रहेयेपंथ्यात्तुमिरिति॥ महान्नूतेःकार्यदेहरूपबंधहीनाःदानफलादिये

अमरोन्निसमागम्यविचरेयुमनोजवा॥ नंदनंवनमासाद्यकाम्यकंचमहत्वने॥ इमांविद्यांसमास्थायमहत्कपुष्करेष
हा॥ शरीरंचक्षिपिष्यंतिव्रतेबहुविधेकृशाः॥ सिद्धप्राप्यक्रमेपुस्तेकामेबहुविधेनराः॥ इमंलोकमसुंचेवसंचरे
युर्यथासुखं॥ गौरीसिद्धेतिमामाता त्रिषुलोकेषुविश्रुताः॥ प्रभावंतमसोदत्तंदर्शयतिसमाहिताः॥ षणांत्तानानिसं
धिनोमनिज्ञासतसंग्रहः॥ नवेपुस्तेनिरारंभाः धातुनिर्मुक्तबंधनाः॥ सहस्त्रगुणमप्यत्रदत्तादानफलादिवा॥ अविमा
नेनविप्राणामनस्तुष्टेनकर्मणा॥ सर्वत्रेत्राप्रमोयेतेअत्यर्थफलमाप्नुयुः॥ अमुष्मलोकधर्मज्ञासर्वसर्वक्रतोद्भवे॥

ति॥ ययाबहुगुणोदानेतत्फलंसिद्धरेवमात्रामनिमानेनवशिष्टमानात्मावेनमनःतुष्टेन विप्राणामप्रमेयेनकर्मणा
विप्राणांतेविप्राफलमाप्नुयुरितिसंबंधः अमुष्मिन्निति॥ सर्वेक्रतोद्भवैः सहतेअमुष्मिन्लोकेफलमाप्नुयुरितिसंबंध

तेषामिति॥ अत्रतधिर्यज्ञेयज्ञार्थंतेषांसन्निधिस्तेनूयः पुनर्जन्मनियजमानाः यज्ञकर्तरिकृत्याधनिनस्संतःपुनःपुनःचतानाव
दन्नाअभिषिच्यअभिषेकंस्नानादिद्वाराकथंप्राप्नुयुरितिपूर्वेणान्वयः॥ तथातामिति॥ तेविध्येताम्अजहृपछत्वागौरीदेवीमम
मनसासद्धर्मचारिणीं नूताअनुग्रहार्थमत्रस्थितांमांचअजगंधनामानंमागमास्थामेयक्रानांजानामभ्याहरमिति

तेषामिहवसानिध्यंयज्ञेब्राह्मणसंकुले॥ तेनूयोयजमानामांअभिषिच्यपुनःपुनः॥ तथातांमन्मसेगौरीमनसाधर्मचारि
णीं॥ अनुग्रहायनूतानांमामलंवतपोधनं॥ सत्यएषपरोदिव्येभविताञात्रसंशयः॥ नाफलोविद्यतेधर्मःचरितोब्रह्मवा
रिणा॥ इतिखिलेषुहरिवंशेपुष्करे॥ वेशं॥ दिशितंजग्मुपुदिव्यामुनशरासत्यसाधनः॥ तथासधर्मतुविनिचयेपुरुषपर्वत।
रोधिसः॥१॥ विष्णुपरमधर्मात्मापादेनेकेनतस्थिवान्॥ दशवर्षसहस्राणिपुष्करेपुष्करेक्षणः॥२॥

सत्यमिति॥ एतन्मउक्तमेतनात्यर्थमहात्म्यंसत्यमेवाहंदेविधेधर्मचारिणिधर्मश्चरितेनफलेनवति॥ इतिहादशाधि
कशततमः॥ ११२॥ अयोदशाधिकेध्यायेदिशतेतिमनोहरेः॥ विनाघावधदैत्यानांतपश्चर्यानिरूप्यते॥ अथदेवानांसुष्य

हरि. ४८५ दीतपश्चर्य्यमाह॥ दिशमिति॥ उत्तरां दिशं जिगमिषुरित्यनेन मोक्षस्य सर्वोत्तरत्वात्॥ मोक्षमार्गं गन्तुमिच्छुरित्यर्थः॥ अत एव
उत्तरायणः पंथा उत्तरायणः यथा उत्तरादिगीहोक्ता॥ दशवर्षसहस्राणीति॥ दिव्यवर्षायुते आत्मन्यात्मन्यंमिति॥ स्वसंवे

आत्मनात्मानमाधाय तपसा ब्रह्मसंभवः॥ घटते कर्म्मणोऽमेण लोकमुत्तात्कर्म्मणात् ३॥
नासुरो न श्रमनाछाद्य गात्राणि स्थयमात्मनः॥ अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं च तपोधनः॥ ४॥
तेजसा तेतज्योतींषि विनाव्य ब्रह्मणार्षभः॥ तिष्ठते तपसो मध्ये योगात्मा भावयन्जगत् ५॥

द्यात्मनि स्थिरीभूतेत्यर्थः॥ ब्रह्मसंभवो परमात्मन उत्पन्नः लोकमुत्थानकारणादिति॥ लोकप्रयोद्धानस्योत्यस्यकारणा
त्॥ अपसो मतपश्चाह॥ नासुर इति॥ अष्टाविति दिव्यानि सहस्रमिति॥ तत्र मंडोति षिविनाव्य प्राप्य ब्राह्मणर्षिनिविष्टे
इसीमः॥ राम. ४८५

विषयमाक्षेपेति॥ विषयेभ्यो रूपादिभ्यः प्रत्याहृत्य ब्राह्मीं सिद्धिमिति॥ सौम्यं कृष्य अत्रदितस्वरूपः देवादिप्रकारमानस्तपस्तेपे
अयेति॥ घनीभूतोऽभ्रमेघेन रूपेण छन्नः गोपते हृषिरूपेऽम्बरस्यांतम्बरोत्कर्षेः कृत्वामुखात्फेननिर्गतो निरगच्छत्वस्तुतस्तु॥ घनी
रूपः प्राणवायुशरीरा निरगच्छिति अतिचपलतायामेकत्र तिष्ठति॥ प्राणेनेति॥ प्राणवायुरूपेण निश्वसिभूतः नैवाइ इति फे

सोऽभ्ये विषयमाहृत्य मनसा धारयन्मनः॥ युक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मीं सिद्धिमुपागतः॥ संप्रदृष्टः सर्वत्र दिवेतुर्यंतरेतया॥
सोऽतिपक्वमकृर्वाणो वकरूपः समपद्यत॥ मेदैश्चिरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति॥ उत्पद्य दक्षिणपादे वायुर्निस्ससमाहितः॥
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं शतमेव च॥ महायोगी महादेवो नियमाब्रह्मणि स्थितः॥ अथ वायुघनीभूत्वा अंबेऽम्बरतिगोपते
फेणाभूते समुद्रोरे पवने निर्वमत्सुसान्॥ स निष्कंतस्ततो वक्त्रस्थाणेन परमात्मवान्॥ निर्यशीभूतः पतितो नैवाद्रे न वियाथि
कः स फेनो वारिमाविश्य चचरे वसुधातले॥ नैवाद्गिन चतुरस्कोऽगो वायुसंघातमागतः॥

नस्य चाहतया अनावाला॥ तवपाथि
ववस्तुवत्फेनो न भवति॥ तदेव वक्ति॥ नैवाद्र इत्यादिना संघातं घनीभूतं वारिणा विश्य वारिणा मिलितात् कालइति॥
तस्मिन्निशायाः काले पवनः महांबुना फेन पूर्वमिता निरालंबे आकाशे स्वयमपि अनालंबो निराधारो मेघाभूत ते मेघा आत्म
न मेव पटे रूपं जलं भूमौ क्षिपंति कुतस्तेन घटिताः परस्पराधानेन विहिता विघटिताः अवयवाः अतो स्रवंति॥ वायो

स्तपश्चार॥ ब्राह्मीमिति॥ ब्राह्मणातनुमित्यर्थः अग्नेस्तपश्चाद्दवल्लिरितिवासन्नदिति॥ सजोपछोदसः बहुजटाबहुजटाक
लापः पुष्करेस्यत्रो॥ तस्येति॥ तस्याग्निर्वसोः तपतप्यतेजः सकाशाज्जातः महानग्निः काष्ठेंधनप्रभवोनेमः स्वर्गप्रकाशाक्कद॥
म्योदिव्येनिरंधनः सोयदिधूमाग्निरितिधूमोनद्दृतोग्निः तत्र मद्द तिभास्करांशोनाशयेतितमः रात्रौचतदभावात्तमोस्तिनवे

तत्काजफेनमुद्दिष्यपवनसहचारिणा॥ निरालंबे निरालंबस्तत्राणिसमपद्यत॥ तेक्षिप्यंतिपयोभूमावात्मानं स्वेनघूर्णित
नालमेषारुणप्रेरव्यानेवाहनेवपार्थिवः॥ ब्राह्मीमूर्तिसमाधायवायुः सर्वत्रगोवशी॥ समासहस्रसंपूर्णवचारिविपुलंतप
वन्हिर्बहुजटाभूत्वाचारवल्कलवासधृक्॥ तपोतप्यदनाहारोमोनमास्थायपुष्करे॥ वर्षाणां सहस्राणित्राणिचैकं वयस
कः॥ तस्याग्नितेजसंभूतोमहानग्निप्रवर्त्तते॥ स्वर्गप्रकाशकृत्वेव स्वर्गवासीतमोनुदः॥ दिविभूतप्रकाशस्य तपसाब्रह्मस
भवः॥ तपश्चरतिधूमाग्निलोकानांभूतभावनः॥ ततमोनुविराजेंद्रमानुषेषुप्रतिष्ठिते॥ भास्करस्तेजसंहारः ततोभवतिस
त्तमः ११
नितमोभवतिपुष्पपत्रमिति॥ कुबेरस्याद्यंनामतेनैवतपसादग्धदेहत्वात्कुबेर इति॥ नामपश्चाद्भूतकल्पितं।
विरंशरीरंयस्यसकुबेरः महेंद्रशिखराद्भुवइतिइंद्राधिष्ठितात्मनोमेरोशिखरादित्यर्थः॥ अतएवाग्रेनविष्यति॥

मेरोशिखरमासाद्यकामेननिर्वमनइतियावत् मोजलधारामेरोःशिखराजलधरानदीरूपापूतेतितावस्वरूपंकायव्यूहेनकृ॥
त्वातावद्भूमौभूत्वेत्यर्थः॥ सवजानुस्योस्पृशन्नभसिज्योतिरादित्यरूपंस्पृशन् अनिमिषैनेत्रैः समासहस्रेजगत्संजनयस

भत्यग्निंसर्वभूतानांततोभवतिसत्तमः॥ मत्स्याग्निंसर्वभूतानांतेजआप्यायवर्त्तते॥ १८॥ ननुयोगबलोराजन्ब्राह्मणस्यविशे
षतः॥ उत्तमोनाशायद्रागोनाय्यदोमविताक्वयं॥ १९॥ पुष्पमित्रोमहातेजाः यत्तः सर्वगुणोवशी तपश्चरतिधर्मात्मापुष्करे
षुसमाहिताः॥ २०॥ महेंद्रशिखरामेरायावत्सोयांतिमेदिनी॥ तावत्स्वरूपमास्थायतिष्ठतेनिखिलाः समा॥ २१॥ जानुस्योप
तितोभूमौज्योतिर्नरूपविस्पृशति॥ समासहस्रमनिखिलंतत्रैरनिमिषैर्जगत्॥ २२॥ नेत्राणिबहुधातस्यनेत्रैतेरश्मिसंतेः॥ म
ध्यंदिनकरःप्राहरश्मिवानस्पदरिग्रहैः॥ २३॥ हिरण्मयःसनातेत्रैरात्रशोधसहस्रशः॥ रराजतेजःसंयोगाद्विधुडिश्वपाव
कः॥ २४॥ सविस्फुलिंगैनेत्रैस्तैरादित्यमनुवर्त्तते॥ कर्मणोतेयुगांतेवाजगतोबहुरूपिणः॥ २५॥ बहुधातुपुनर्भूतानि॥
पेणोवसुधातले॥ समासहस्रेसंपूर्णेतपस्तेपेसुदारुणं॥ २६॥ निगृहीतेंद्रियोभूत्वाप्यमरोनिजलाशये॥ मेरोशिखरमा
साद्यकामंकामेनपीडयत्॥ २७॥
पेनेत्रानातिनेत्रद्वयंपूर्वंपूर्वंततो॥ नेकानिनेत्राणितस्योत्पन्नानिमध्याह्नेपितमोः करैरग्नि
भिःपतितेश्वग्निरजतेसविस्फुलिंगैसाग्निकरैः सूर्यपूरयतितपस्तेपेएतत्कर्मानेनयुगसमाप्तोजातेबहुरूपितात्सू
र्यस्यबहुरूपतात्सूर्यस्यकेवलतापकतात्॥ बहुतपोविषयो॥ ८

DR BHAU DAJI MEMORIAL

नूशसमाशतिवर्षाणिव्याप्यगाढ्ढ्रातेंद्रियो भूत्वा तपस्तेपे तत्रासरोभिज्ञवामदे श्रेष्ठे सकृते मेरुशिखरस्य का मेनेछ्या कामं विषया भिलाष निर्वामनूनिष्पीतयनू पदंत पङ्कुर्वन् कुबेरो यो विष्णुं भगवान्तूत पोध्मकरूपो भूत्वा तपस्तेपे तपरा वास्यविजंभ तिस्म॥ दैतेतत्स्पष्टयति॥ नद्याति॥ विष्णुं विनास्यैवैतपः॥ करणे सामर्थ्यं भावात् वासुकेतपस्ताह॥ वासुकिरिति॥ शेषसा

तपः काममसमकृस्तु कुबेरो नरवाहनः॥ विष्णुरेवतपोध्यकृस्तेजसौं तेन जंभतिः॥ ना न हि कश्चित्तु मानस्तिम एवतपश्चाच रेत्॥ त्रिषु लोकेषु राजेंद्र कृतो विष्णुं सनातनं॥ ९॥ वासुकिबृहणीषश्च नागेशो मौनमास्थितः॥ तपः आचरते सम्यक् नि ध्यायमनसा मनः॥ १०॥ सेषः समधतिनागो बलवान् ब्रह्मसंभवः॥ ह्यप्यमारुद्यधर्मात्मा चत्वकिशा ध्याबलेबले॥ ११॥ जिह्वा भिर्लेलिहाना भिगात्रजं विषमुत्सृजन्॥ समासहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः॥ १२॥ कालकूटं विषतद्धि सुमहत्स मपद्यत॥ येन लोको द्युतिमत्तोनि सुखं विंदते नृप॥ १३॥ सर्वत्रानुगतं तीक्ष्णं भुजगेषु महातले॥ जंगमं स्थावरं चैव सर्वत्रा नुगतं विषं॥ परस्परविवर्द्धेन सिंहयुक्तेन भारत॥ नाशयत्यात्मना गानि तेन तीक्ष्णेन भारत॥ १४॥

तपश्चाह॥ शेषइति॥ कालकूटइति॥ यच्छोषणं तन्नोकृणंतिदेव सर्वत्रेतितिद्विषं सर्वानुगतं स्थावरं यावर्तायंजंगमंवृ ततदेहस्थे परस्परेतिस्थावरभोगेमेजनाच॥ विवर्द्धनमुमुषगणितेनातितीक्ष्णेन सिंहयुक्तेन सिंहवत्क्षिप्रतया युक्ते नसशेषश्चात्मांगानि नाशयतिस्म॥ ७॥

अथेति॥ सर्वभूतहितकाम्यया ब्रह्मतस्मिन्प्रस्तावे ब्रह्मा क्रमोंकारमयं मंत्रमूर्द्धसिनहिंसां मनवत्स्येवं विधं मंत्रं विसृजतेस्म॥ उच्चारयामास गुरुत्मानित्यादि गुरुडस्यतपश्चाह॥ नगाग्रे मेरुशृंगे तपः कुर्वते वितते पक्षैः सजिलमर्द्दं चूलाभेण चूलश्रेष्ठेन बलेविदायिना स्थितः पणमोरेरितिगुरुडस्फालितैः पक्षमोरैः॥ येनेति॥ येपक्षाबद्धल्मस्तपश्चतेगरुड श्वेनत्वेनुः हेममयासे

अथ ब्रह्मा महानागो भूतानां हितकाम्यया॥ मंत्रमुत्सृज्यते राजन् ब्रह्मा ह्नरमर्द्दसितं॥ १६॥ गुरुत्मा विनतेपक्षैः नरायेप्रतिलि खन्नर्द्दं॥ समासहस्रं संपूर्णं भूताग्रेणा बलेविने॥ १७॥ पणमारे श्वविकवेविशीर्णैविसुधातले॥ रराजवसुधाचैवतैः पर्णैवि ततविसर्पिभिः॥ १८॥ येनहृत्रेन जावेषु सर्वभूतानि भारत॥ इहलोके मनुष्यंद्वे बलोकेच भारत॥ १९॥ योरेवं वितनः त्रैमर्द्दा तस्पष्टपिवाप्रोसुदेहिनां॥ २०॥ तपश्चरतिधर्मात्मा वाकुमुद्यम्यदक्षिणं॥ सांग्रं वर्षसहस्रं च शतमेकं च सुव्रत॥ २१॥ तपश्च रतिसंयोगाद्युमनस्यासमाहितः॥ समाधियोगसंयोगात् ब्रह्मयोगस्य भारत॥ २२॥

नविवेनहेतुनाहेमासर्वभूतानिजा वंति॥ अद्यापिसर्वतेत्रेदेवस्वर्गमित्यर्थः इंद्रस्यतपश्चाह॥ मघवानिति॥ हिमसंपातेहेमकालेपुष्करोनसिपुष्करस्यरसो जलेमग्नस्तपस्पृति॥ अथेति॥ पृथिवीशरारणिस्वतलं भूतसंपल्लमाकम्पदक्षिणांस्वहस्तमुक्षिप्यासंयोगादिति॥ आ त्मस्यब्रह्मणास्यपुरुत्याधु नह्यासतावस्तपस्तेपेकथं ब्रह्मयोगस्य ब्रह्मात्मत्वस्य संयोगात् ब्रह्मस्वरूपमाह

हरि.
४८८

येनेति॥ येनाग्निलेन ब्रह्मणा नुध्यार्यतेतस्मत्रर्धास्थितादादित्यसर्गं दर्शयन् आदित्यस्वरूपं ब्रह्माग्निलं दर्शयति॥ योसाविति॥
तपोधमरणाभिधाने कृत्वा न नःऽप्रामं मंडलं तेजोमयं अधिष्ठाय दिने निमिषति न प्रसिस्थिते रात्रौ स्थितेरिति॥ यद्देशे रात्रि
स्य देशस्यैगतेरदर्शनात्॥ स्थिर इति॥ कामेनेछ्याकारः सोद्यत इति ग्द्यतः आर्षः संधिः संचद्यन् सन् चंद्रत्वमाप्य इमान्
मयामासः। लोकानुसुखिन् चकारेत्यर्थः॥ रुंधतीति न प्रसिरुंधतादद्दारुंधतासतिरात्रि त्वदित्यर्थः॥ यद्दाणां गतय इति नोम

येनेयं पृथिवी राजन् नुध्मयति ब्रह्मयोनिना॥ अनाद्यंतमशेषेण सर्वत्र विषये षिण॥ २५॥ योसौ विष्णुरमेयात्मा परमात्मा
निराकृति॥ दिने निमिषितो भवति रात्रौ भवति च स्थिरः॥ २५॥ सत्यसंधस मर्यात्मा कामकारकरो भवेत्॥ तस्यैव सोद्यतः
पाणि पृथिव्यां पृथिवीसमः॥ २६॥ रात्रौ संतपतो भवति मंडलं विपुलेन न॥ स चंद्रविषयं राजन् शमयामास रुंधति॥ २७॥
नराणां च विशेषतस्त्रवमि मंडलेन वै॥ पृथिव्यां दक्षिणोद्दत्तो महायोगी महामनाः॥ २८॥

द्दानां तराणाच्च अशि म्यादिनां रात्रौ स्पष्टा भवेतित्यर्थः॥ तां छायामिति॥ पृथिव्या संबंधिनी तार्यां प्रतिबिंबं वश्वक्रियत्ना त्मानं द्वि
स्य मृकादशः लबुद्धिः यस्मा रश्मिमित उपलक्षिते मंडलेनोपलक्षितो वा पुनः कादशाः॥ एवेच्याइति॥ विष्णुरूप पृथिव्या उद्धृत
दक्षिणाद्दत्तस्य शेषेति पृथिव्याः प्रतिबिंबरूपाशेशान् तारात्रां कतो गताः आलेगाते जोरूपत्वादि शेषधर्मामिनाबा वि
वर्क्तिताने दिशा शाकारताक्कध्वइत्यैकैको पिसमादध्यात् पृथिव्येकदिगादकृतानुत्पन्नाः अत्तराः॥

राम.
४८९

स्थिरः अत्रा त्रिदिन विभागो वस्तु गत्या मेरुव्यवधाने सूर्यस्य रात्रिव्यवहारः अव्यवधाने तु दिनव्यवहारः एवं त्र्योदयोशोषे रुदयदर्श
नोपलक्षितादि दिक् प्राचा षस्तमयोपलक्षिता प्राच्यास्तादो व्यवहारः पुनः पृथिव्या तपश्चादः॥ अंगनानीति॥ वासा सर्वांगोपगूहनव
तराश्चपगद्यसंकोच्य प्रेक्षितपादयोउत्क्षेपणमात्रासनवंधार्थसंको मत्र उच्यते पृथिवी वोच्छे पृथुतरचरणं॥ सूर्यविनिरिति

शेषाछायाशरीराशान्तताराशिमंडलमाविशत्॥ अलिंगा पृथिलिंगादकृता वा ह्ययादिवि॥ २९॥ अंगनात्सुपगूढो वितपश्वरति नि
श्वयात्॥ प्रोक्तपादो सतलो पृथ्वी वा समुपागता॥ ३०॥ सूर्याविनिर्भिद्यमाना दाक्षिप्यतामहिवत्जाता॥ मध्ये मिवां वुवसनां यु
गांते विष्णुतेजसा॥ ३१॥ राजन् सूर्यरश्मिभिर्व्याप्तिषिक्ता महानदः॥ स्फुटिकेव सुधन्दैषा कांचनैर्धातुभिर्वृतः॥ ३२॥ आदित्येन
समादित्यौ रश्मिरेजोभिस्समन्वैः॥ मंडलांतर्गता देवी चक्रुषा नोपलभ्यते॥ ३३॥ रश्मिभिःपुनरुत्सन्नात तो योगेन धावति॥ आ
काशगंगा संहत्वा आदित्येन समाहिताः॥ ३४॥ सैषा गंगा फलं नैव पुष्करेण समाहितः॥ सुतपश्चैव विहिता लोकानां धारणे रताः॥

सवयदृणां याद्दारा सूर्येण पृथिवीमंडलं प्रत्याक्षिप्य नियते॥ मद्दामिवेति॥ तथा विष्णुतेजसत्कारणेन विष्णोःकर्त्रा युगांते प्रलये पृ
थिवी समुद्रजलात्उद्धरति॥ एवं सूर्येनोद्धुतार राजन् इति सा च पृथ्वी सूर्यरश्मिभिर्व्याप्तिषिक्ता एकीकृता महानद्य भवतु॥ नदीवि
शेषणानि॥ स्फुटिकेरिति॥ स्फुटिकमय एव देषामाकाशगंगा लक्षतेऽस्मदादिभिः तदंकुतो उपलक्ष्यत इत्यर्थः

सेषेति ।। एकार्थ्ये पुष्करेणेत्यर्थः । तीर्थरूपेण समाहितं तीर्थप्रभावात्मालंब्य मानाशं गात अत्रक्रणं फलेकार्थ्ये जमतइत्यर्थः । नर्मदां तपश्च
हा ।। सुतप्याश्रितिचेद्रवि हितो सो मोऽद्भवानर्मदास्तुष्ट ।। सर्वोत्कृष्टं तपोयस्या स्तथानिदानूत ।। नभेतिपाठे सुष्टु नवस्येवं तमतपः कृतव
तानतस्त्र्यगं ।। धिकफले नेतिभावः तथा वोक्तं त्रिनिः सारस्वतं तोयं समाहेन तु यामुनं सद्यः पुनाति गांगेयं दर्शनादेव नार्मदं ।।
सरस्वत्यात आह ।। सरस्वतीति ।। सप्तनिः ।। सप्त वेद स्वरैः षड्जर्षभगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषदाद्यै अधीते इति ब्रह्म तिशेष

सरस्वतेस्वरै व्यक्तैरधीते ब्रह्मवादिनि ।। इष्टप्रयाता शैलेंद्रे मंदरे मंदगामिनि ।। ३६ ।। ऋग्मयै श्चतुरो वेदामादेश्चतुर्भिरावृतान् ।।
यजुर्भिः साम भिश्चैव ग्रथितान्साथ्यातरा ।। ३७ ।। ऋषिभिर्ज्वलन प्रख्यैस्तपसा दग्ध किल्बिषैः ।। सुपार्श्वेनुपगिरे पादे पारिदाये सुपार
गैः ।। ३८ ।। निःश्वनं सर्वभूतानां नियमैर्न च शृण्वते ।। मंदरायं विसर्पंतं जगत्सर्वमतिष्ठित ।। ३९ ।। विराम नियमे प्राप्ते तूष्णीन्भू
ताव भूवह ।। न वाचमीरयेद्देवी नियमात्सत्यवादिनी ।। ४० ।। अथ भूतानि सर्वाणि तूष्णीं भूतानि सर्वशः

सरस्वती स्वरैः सप्तभिर्मंदरे पर्वते वर्तमाना रक्षाव्रता तिना ब्ला कार्तेते ।। ऋग्मयानीति ।। ऋग्बहुलतान् यजुः ष्टुवो बहुलोप
लंभात्साम्नः ऋग्वेदरूढतात ।। पादेति ।। ऋकूपाद्मवस्यात त्र्यावाचतुरो वेदान् अधीते सत्वयः ऋषिभिरिति ।। ऋषयरां सरस्व
त्यैवाध्यीते परिदायैरिति ।। तोनादानेमनोरूपस्वरदानपरैरित्यर्थः ।।

स्वपारेंगैरिति ।। तपोमध्येशोमनव्रतसमाप्तैः कृत्वातपश्चारः निःश्वनमिति ।। वेदध्वनिनादं मंदराग्रे कृत्वा जगत्सर्वमप्राप्तु
वंतमित्यर्थः ।। विसर्पंतं सर्वतोगच्छंतं विसर्प्यंतमितिपाठे विशेषणरितोयंतप्राप्तं विष्णुं व्यापितमात्मानं ध्यानत्वाविरमे ति
ध्यानविरामानंतरं विरामेतियमे विशेषतयोः कर्तव्ये तूष्णीम्भूतानि व्यापारावभूवुर्नवाचमिति ।। सरस्वत्यां तूष्णीं भूतायां

नरोत्कुर निधानार्थव्याहर्तुं वदनैर्व्रजात् ।। ४१ ।। विमलयोगं मनसा सर्वभूतेषनुग्रहं ।। सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महा
स्वने ।। ४२ ।। सरस्वत्या समायुक्ते शिष्याग्रहं तिदेहिनः ।। तस्मिन्ने वा द्यते सर्वे गानंगायती शिखयाः ।। ४३ ।। आदित्या वसवो रु
द्राः मरुतो अश्विनिः सह ।। जटिला श्चरिव सना मुनिमेषजधारिणः ।। ४४ ।। गंधर्वाः किन्नराश्चैव सदनागा सदैमसः ।। तपश्चरं
ति सहसा पुष्करे पुण्य भाविणः ।। ४५ ।। अपि का रूपते गौश्च सह सर्वैः सरीसृपैः ।। शोषयंति शरीराणि तपसोग्रेण यत्नतः ।। ४६ ।।
विष्णुं विष्णुत मापन्नो देहांतर विसृष्टवान् ।। संरक्षतिम हायोगा सर्वज्ञा सहचारिणः ।। ४७ ।।

सर्वभूतमयं हरिनाभूत ।। ततस्तूष्णीं भूतेषु कृपाद्य क्षायोगयुक्तेन मनसा देहांतरं कृत्वा सर्वभूत देहा समाविष्टपृथ
र्वव्याजहार ।। देहांतरेण च तपस्तिपेसह वोम सः सपन्नाः पन्नाबोध्यंनासिद्धुते चक्राराज्ञवधानमार्षं देहांतरविसृष्टवा
निति ।। देहांतरं विशेषेण सृष्टमस्यास्ति तदा देहांतरं कृत्वा सम स्ता व देहा दन्य सहचारिणः सहतपः कुर्वन्सरक्षति

दीप्यमान इति स एव भगवान् देहांतरे गार्हपत्ये कृते न दीप्यमानः॥ तेन च मनसा दृष्टो ऽग्निर्भूत्वा प्रधावतीति॥ सर्वतो वेगेन
भ्रमतीति॥ समंतेनेति समंततः विस्तारेणेति पाठे ऽपि स एवार्थः वीतरागच्छेदास्ते विस्तारेणैव चतुष्पञ्चसमानाये ध्येवे विधेम
पूषे के किरणैः विकीर्यते यथाध्वरे येद् प्रक्रियाकृत्वग्निर्विक्रियते यथा दीप्यते तथा धूमागत इति आहिताग्निताकृतश्च

पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव द्विधा कृतः॥ दीप्यमानस्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः॥ ५८॥ सोऽग्निर्मनः समुद्भूतः पृथिवीं ताप्यप
न्निव॥ प्रधावति समंतेन मंडलं शतयोजनं॥ ५९॥ विरराजाग्निभिर्दीप्तैः पुष्टस्तत्रावर्जयन्निव॥ विशीर्णपर्वविन्वेमयूखैरि
व दीपितः॥ ५०॥ तस्यान्ते विस्फुलिंगानां नेत्रे कुलेषु नेरता॥ विप्रकीर्णश्च बहुधा धाममर्यादा इव भास्कराः॥ ५१॥ सोऽग्निर्दीपितम
हात्मा विधूम इव पावकः॥ कर्तिविभिस्तोऽजनप्रख्यैर्विक्रियेत इवाध्वरे॥ ५२॥ सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलस्तदा॥ यावद्वि
ष्णुः क्रमप्राप्तो नियमस्य समापनात्॥ ५३॥ रक्षां कृत्वानते विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः॥ भूतां शतसहस्राणि वैनागोबालादकी
नवत्॥ ५४॥

मक्रियेत कालेऽस्याप्यग्निर्भूत्वा इत्यत आह॥ यावदिति॥ क्रमेण नियमानां समापनेन यावद्विष्णुः प्राप्तो भवति तावत्तत्र तिष्ठ
देति संबंधेन आसीत् विष्णुपराक्रम इति अपि पराक्रमः॥ तता नवान्नवलाहकान् नागान् दृष्ट्वा योदंतिशरीरोऽसृजत्॥

तमग्निमिति॥ दशयोजनपर्यंतं आसंजोकानां पुष्करे तपः कुर्वतिति हितकाम्यया सुखवृष्ट्या तेन वारिणा पार्श्वे बलाहकोदस्ति रूपो वि
हन्य विष्णुते तत् सामजायां॥ संहृत्य पादयगात्राणीति॥ आसनं वरं कृत्वा विष्णुस्तपश्चरन् योगाभ्यां धर्मस्तोति एष धर्मो नोपध्यान

तमग्निमात्मसंसृष्टं जिलाहानेम हामतिं॥ अतिप्रवृत्ते ऽन्नोभिर्भूतानां हितकाम्यया॥ ५५॥ वारिणा सुखवृष्टेन प्राणिनां प्राणवर्धि
ना॥ व्यपं वृद्धरतं तत्र नागो वलाहकस्तया॥ ५६॥ ततः सिद्धे गुणैस्तुष्टः पुष्करे तप्यते तपः॥ संहृत्य मनसात्मानं मूर्द्धा योगी महाब
लः॥ ५७॥ संहृत्य पादगात्राणि भूतो मूर्द्धि विधायच॥ अवज्ञस्यानमासाद्युत भूतलो भूतो वभूवह॥ ५८॥ एषधर्मोद्धिधर्माणां नो
पध्यनविकल्पितः॥ द्वितः स वे पुन्नतेषु रुद्रवामुत्रवोभयो॥ ५९॥ अपदेत्य दनातस्त समागम्योद्यतायुधः॥ मायाप्रासिद्दत
विधेन गरे रमिसंहतः॥ ६०॥ अग्निर्देमापर्वतांश्चैरभिघ्नंति परंतपः॥ ज्वलंतं ज्वलनप्रख्यं महाकाया महाबलाः॥ ६१॥ मेधि
भूताश्च मायाभिर्वर्षति वज दर्पिताः॥ तस्मिन्नेव सिसंघाते संघातं तं महाबलं॥ ६२॥ तेशेजोस्त्वविषादग्धा न तत्र शेषस्य
स्त्रेशः॥ युगांते प्रगुरादित्यप्रजाइवदधिज्ञवान्॥ ६३॥ नरोऽकुरत्रिरदैत्यामायाभिमुखमच्युतं॥ आदित्यमिव दिप्यंतं तनतः
स्पृष्टदिग्यं यथा॥ ६४॥ विद्धितैर्ध्यमेः सर्वदैत्या मत्रपराक्रमः॥ गंधमादनमासाद्य निपिपेलोगिरिमूर्द्धितः॥ ६५॥ स वाग्नि
वेलवेलो के विद्युद्दिव संवृतः॥ अंतरिक्षचरान्दैत्यान्निर्दहलेव रद्दिवि॥ ६६॥ विकल्पित इत्युपाधिभिर्निर्विकल्पः॥
माययाप्राप्तैः अग्निसंघाते जलस्य स्वयं शयिता ते जनाः तरोऽकृत्रामयमनुमिति शेषः॥ विप्रं जनन्ब्रोशेणोस्मत्ने समूहं॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

इति त्रयोदशाधिकशततमः॥ चतुर्दशाधिके ध्याये हिशांतेतु मनोहरे॥ तपसानंतरं देवोः कृतं राजानुपृच्छसि॥ अथ तपोनंतरं देवकर्तव्यं॥ संयुज्येति॥ वैशंपायनस्योत्तरं॥ अथेति॥ दिव्यामिति॥ तपोदिव्यां विस्तुमयाइ तिविष्णोः सर्वात्मकत्वात् पु

नागो बलाहकश्चैव मेघे संघातमागतः॥ मुमोच सलिलं भूमौ पर्यन्य इव वृष्टिमान्॥ ६४॥ मंत्रैः संचोदितानागात् छिन्नेमोवदनोऽन्ततः॥ मुमोच तोयसंघातः मानयन् विपुलं जयेजं॥ ६५॥ इति खिलेषु हरिवंशे पुष्करे॥ जनमेजय उ॰॥ संयुक्तस्तपसादेवाः किं कुर्वंस्ततः परं॥ नहितं हियते लोके तपसा यल्लभ्यते॥ १॥ वैशं॰॥ अथ दीप्तां समास्थाय सर्वं विष्णुमयां गुणां॥ पुष्करादग्नेमुद्धत्य प्रणम्य च यथाविधि॥ २॥ जुहुवुर्मंत्रविधिना ब्राह्मणा मंत्रचोदिताः॥ हविषा मंत्रपूतेन यथावे विधिरेव च॥ ३॥ स चाग्निर्विविध वक्त्रवर्द्धते ब्रह्मतेजसः॥ तेजो निबद्धलानूतः प्रभुः पुरुषविग्रहः॥ ४॥ अग्न्यद्दंडइतिस्यातो वपुषा निर्दहन्निव॥ दिव्यरूपप्रहरणो ह्यसिधर्मधनुर्द्धरः॥ ५॥ सगदो जागुलाचक्री शार्ङ्गी चर्मपरिस्वधी॥ शूली चक्री खड्गपाणिः शक्तिमान्वरकार्मुकः ६

कुरादिति॥ ब्राह्मणाः करणभूतान्ब्रह्मणो वेदविदः मंत्रचोदिताः मंत्रैः प्रेरिताः मंत्रपूता इत्यर्थः॥ यथाविधि ध्रुवं तथेत्यर्थः॥ अग्न्यद्दंड इत्यग्नेर्नाम॥ चर्मी वर्मपतेवर्मकरः गदयोपलक्षितः चर्मासिगदायुधनिवारणं वर्मतद्वत्॥ एवमस्यायुधनमुक्तं विष्णोराद ६

विष्णुरिति॥ वनइतिनारायणन्नातादक्तुहितर षजानिष्ट इति सूर्येनिनारायणो नर इति नागेतोस्ते आकृपदिति॥ तपसाश्चानुहार॥ मनसेति॥ मनस्युपस्थितमधारयत्पात्रप्रायइव सेनिर्विकारे रितिकोयोवायुतदोषरहितैः त्वष्टा विश्वकर्मणः एवमूर्त्तिर्भेदः परमात्मेति परमात्मरूपः कृष्णः कृष्णश्च वसोग्निदेवान्रुद्राय च स्वरथं ददावित्यन्वयः छंदोभिरिति॥ छंदैरिच्छाभिरित्यर्थे छांदसं गायत्र्यादिः छंदोभिरितिविमानानियानिति॥ कर्मैः प्रेकारैः शरारांशमिति॥ विष्णुः पुष्करान् शनात् स्वनानिस्थान् शरारांशा आ

विष्णुश्चक्रधरः खड्गस्तुं शार्ङ्गी जगुलायुधः॥ नरोजागुजमाजं व्यमुं शार्ङ्गं च महाबलः॥ ७॥ वक्त्रमिंद्रस्तपोयोगाव्रतपर्वणिमाहिपत्॥ रुद्रः शूलं पिनाकं च मनसाध्मरयन्प्रभुः॥ ८॥ मत्युर्दंडं सपाशं च कालशक्तिमगल्ल्त॥ जयाद्दपरस्तु तत्स्त्वष्टा कुबेरश्च परस्वधं॥ ९॥ निर्विकारे समायुक्ताः शांतरां यसहस्रशः॥ विश्वकर्मचित ष्टाश्च वक्तातेश्चायुधानि तु॥ १०॥ इंद्राय ग्नयेप्रादात् सूर्याय च प्रतापिने॥ परमात्मा ददौ विष्णु रुद्राय च महात्मने॥ ११॥ छंदोभिरेव तत्स्त्वष्टा तु सच कारायवाहिनी॥ विश्वकर्मा विमानानि चक्रार वक्त्रनिकैतैः॥ १२॥ शरारांशं समुद्धत्य विष्णुः सत्यपराक्रमः॥ पुष्करात्सर्वाणि घनाः स्तत नार्थ प्रकल्पयेत्॥ १३॥ यांचे वस्तूर्यवर्णांलच यासम कल्पयेत्॥ यथानि युधसंग्रामेश त्रुदनिर्विजोरणे॥ १४॥

कारामुद्धत्य ष्टतनार्थं कल्पितवान् त्वांस भूतामेवसेनं चक्रे इत्यर्थः॥ कीदृशात् पुष्करात्पर्वाणिके शरादिसंबंधः तानुधनानुद्रानुत्या मितिसूर्यस्यतद्कृत्वाणो कृतेश्वमाकारो प्रकल्पयेत् अडभावः आर्षः ततः सपूज्योजोकार्यसूर्यः संग्रामो यथो॥ ततः शत्रूनिविनिर्दिसत्तानिपूज्येति पादः सुगमः॥ ७॥

शानदंडमिति॥ असंख्यदंडं तेजःसंपन्नो दंडश्चतुर्विधमिति॥ वक्ष्यमाणं ज्ञादिस्वरूपं समस्जेइतिशेषः॥ एभिर्विकारैरिति॥ पूर्वोक्तदेव
युधादिसदस्रैर्विकारैरायुधैः स्तैः संयुक्तं भवतीति शारीरादिभिः प्रहरणैः खड्गादिभिः समपद्यत सोपल्लोऽस्वविद्यायेत्येवमेव रत्न
क्लोदैत्यामंतरयादेरेणुः तपसः प्रभुः तमोमध्यः फलदाता वा विष्णुः नृमोच वीर नृप इति ये पूर्वमुक्तास्ते नृपो मन्त्रवासेतुयथे

सत्वदंडं समुचितं निर्विकारं समाहितं॥ ब्रह्माज्ञया हविविधिना चांतर्धनिगतः प्रभुः॥१५॥ स्वेप्रभावे स्वबहुधा शस्त्रयामे चतुर्विधं
इष्मायेचवायव्यरौद्रं रौद्रेन वर्धसा॥१६॥ एभिः प्रकारैः संयुक्ताः दितःपुत्रा महाबलाः॥ तपसा शिक्षया चैव शस्त्रैः प्रहरणैन च
१७॥ बलेन चतुरंगेण वीर्येण च समाहिताः॥ अथ घृष्यारणैः सर्वैः कृतेनैवाभवंस्तदा॥१८॥ ते विहायसमामध्ये समंडोपस्कै
रथै॥ मंदरस्य गिरेः पादे विचेरुर्वसुधातले॥१९॥ चतुरंगं बलं सर्वं संहृत्य स्तपसः प्रभुः॥ विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले
२०॥ नृपोत्पत पश्चासेतुः चरंतो ब्रह्मणैः सह॥ तेभ्यः सर्वैः सुरगणैः चर्मवीरेभि [illegible] सेभि॥ २१॥ इति खिलेषु हरिवंशे पौष्करे॥
जनमेजय उ०॥ वर्तमाने खिले ब्रह्मन्त्रिमिथ्यदि परिपृच्छे॥२॥ अविनाशे च भूतानां कथमास्मन्प्रजास्तथा॥ १॥

इंचेरुः तैः सुरगणैः सहेत्यर्थः॥ इति त्रयोदशाधिकशततमः॥ अथ पंचदशो भीरुशतेध्याय उच्यते॥ राजप्रश्नंतरो वैवेशं
पायनस्य मुनेः॥ अथ जनमेजयप्रश्नः वर्तमान इति खिल इति अपष्टादिराहित्यमेवोच्यते॥ महाग्र इति॥ मद्ग्रासो ग्रा/
ग्रद स्त्र कस्यापि वस्तुनो ग्रहणं नाच स्तस्मान्नु सतिकथं तदा प्रजाः स्थिताः॥ २॥

वैशंपायनस्योत्तरं॥ पृथुमिति॥ प्रमाणा पृथुवैन्येति विक्रिते न प्रजानां वृत्तिः कल्पिते तिना मर्यादाः अकृतार्थस्तिं प्रजापतिश्चास्य
पितियुक्तः एवं प्रजापालमपिविक्रवान्प्रजाइनि ब्रह्मकृतं तं स्वमंबोधनं हे प्रजा॥ एषवोपुष्मा केंद्राज्ञा अजायत इति कोह
रा॥ धर्ममर्यादास्थापितेत्यर्थः त्रेतायां संप्रवृत्तायां ताः प्रजाः परस्परमनुजल्पितिस्मतथैवाह॥ एषनो वृत्तिदा तेति दृष्टश्च नांजन

वैशंपायन उ०॥ पृथुं वैन्यं प्रजापालं स्थापितं प्रजापतिः॥ यास्याया कृषिनिमार्दं प्रजा धर्मपरायणाः॥५॥ एषवः प
रमो राजा॥ अनुरागादजायत॥ त्रेतायां संप्रवृत्तायां मन्योन्यमनुजल्पिरे॥६॥ एषनो वृत्तिदाता च शिल्पानां च प्रवर्त्ति
ता॥ निर्माता सर्वभूतानां सस्यपाकेन कर्मणा॥७॥ एतस्मिन्नंतरे दिव्यो गंधमादनमुत्तमम्॥ बहुनिर्णियमैः श्रांता नि
षणा गिरिसानुषु॥८॥ अपूर्वगंधं समासाद्य समंता देवदानवाः॥ माधवे समये प्राप्ते तेन गंधेन दर्पिताः॥९॥ पुष्पमित्रस्य
यदीयं मरुतेनापि तर्पितं॥ मनोग्राहि सुखं सर्वं पार्थिवं गंधमुत्तमं॥१०॥ ते दैत्या स्तेन गंधेन किंचिद्विस्मयमागताः॥ प्र
सन्नमनसः सर्वे परं सौख्यमुपागताः॥११॥ उत्फुल्ल सहिताः सर्वे तेन गंधेन दर्पिताः॥ पुष्पमात्रस्य वीर्यं च किं तस्य फ
लतो भवेत्॥१२॥ अनुमानेन विज्ञेया विविधाः कर्मवृत्तयः॥ यज्ञाग्नेर्वह्निनाग्नेश्च बहुद्भिर्गीन देहिनां॥ १३॥ श्रीराम॥

गां द्वंद्विभिरच्छास्व॥ मधौ समये माधवे संतो पक्रमे॥ तेन पुष्पगंधेन दर्पिताः पुष्पमात्रस्येति॥ ते देवदानवा नां वितर्कंपम
नोग्राहि मनोहरं किं तस्य फलतो इति कारणं मजानां तनव इति पुष्पेषु यद्येष प्रभावः फलमर्वश्यं तु स्तमा वंनावि॥ ॥८

ह॰ वं॰ श॰ ४७३

अनुमानेनैव कर्मबुद्धयः कर्मानि बुद्धयः स्तनान्तु गंधग्राहिकाः यथापुष्पमत्वा फलं दृष्ट्वं च्युतनाम्तु नत्व निरूपका॥ कार
णं विकारवदृष्ट्वातत्कार्ये अस्तु मत्वनिश्चय। बुद्धिर्ज्ञानं प्राणो बलं ना संदेहि नो निश्चयः तस्मादितिस्तु नगंधलादीषधास
मुद्रस्य पयसः क्षीरस्य मध्ये कृत्वाम धामः अमृतार्थे॥ मंदरेणेति मथने दंडीकृतेन बलिना कामरूपिणा मर्थ॥

अनुमानेन विज्ञेया विविधा कर्मबुद्धयः॥ स्तनाश्चैव मस्तुनाश्चैव बुद्धिप्राणो न देहिनां॥२४॥ तस्माद्वयं पयोमध्ये औषधी
र्ममधामहे॥ मंदरेण विशालेन बलिना कामरूपिणा॥२५॥ समुद्रम भिसंरघाम ग्नीमः सोमं जगला॥ पीत्वा च सहिताः सर्वे
प्रस्थिता कामरूपिण॥२६॥ विलुंरवाग्रणीलेषां नविष्यतिमहाबल॥ दिवं च वसुधां चैव ओहाम मरुस्तु नभिः॥२७॥ स
मृजप्तवाशावाश्च सपुष्पाः सफलाग्निना॥ सर्वपद्मसगंधमोदवसुधां वसुधातले॥२८॥ वृद्धस्य गिरिपादे स्तो गंधमादन
सानुजात॥ पनाष्यवचनं देवा मंदरस्य प्रकंपते॥२९॥ समुद्रं तु प्रधावेति कपयति स्म मेदनी॥ नीश्चये नमहावीर्याः
वाक्यं निपरिणादिनि॥३०॥ नगी कृत्तेस समुद्रं तु गोपे च नदनु वस्तुजा॥ निपेतुजानुमिरीह्या विपुले पर्वतातटे॥३१॥ स
माधायात्मनात्मानं तत्र नैपसाद्य ध किल्बिष॥ पितामहे प्रपद्येत मिरोनि कामरूपिणि॥३२॥ तेषां मनोभिलषितं ब्र
ह्मा सर्वत्र गोचरी॥ पद्माकरेण सोम जमिति॥ सोमाद्गुरूमं श्रेष्ठं जलं पीत्वाप्रतिस्थिरे दिवमिति देवा नावंवा स्तुतिर्गुरे
महिवामपिता सर्गनन्तोगं करिष्यामि सुमन्त्रेति सर्वा वीरुधः औषधीः मत्वादि सुक्रा सर्व यह्नान् सर्वया देनयहीमह सुधु
सुधावेति॥ औषधीरिति शेषः अनाषो सेवमानाष्प गंधार्थं मंदरसु वर्तु धाविताः तराब्रह्माणं प्रपन्नाः॥ श्रीरामामा

रा॰ म॰ ४७३

ब्रह्मा सरस्वती वाणीमुवाच॥ कीदृशीं मधुरारी रातं वर्णितानां वाणी माह॥ आदित्यैरिति॥ न मर्वाङ्गिदेत्यैरवो देतुं शाक्यदेवैः सहायैः स्
तैः रुद्ररिष्यति समरं जिताः इतिताः हस्ता रुद्रमिति॥ उत्पाद्य इत्त धृतवा रुध्यां समुद्रेस्थिता वरसिंद्र मरु फतिं ज्ञात मयपनुपनेविक्रो
डन्नता विहाराय प्रदृष्टाजवतां नसः लवनां भोदः निर्मलांन सः क्षीरसमुद्रस्येत्यर्थः॥ मनुष्यदृष्टिप्रायेण वा पुष्करं विन्य

तातावक्रविधैर्वाक्यैः व्याजहार सरस्वती॥२३॥ अशरीरो शरीरस्थः परया वर्णसंपदा॥ सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितक
म्ययाः॥२४॥ आदित्यैर्वसुभिश्चैव रुद्रैश्च समरुद्गणैः॥ देवैर्यज्ञैः सगंधर्वैः किंनरैश्च महोरगैः॥२५॥ समेत्य सहितैः स
र्वैः उद्धर्तुं शक्यते गिरिः॥ अमृतार्थे महातेजाः धातुभिः समलंकृतः॥२६॥ सुरासुरगणाः सर्वे समुत्पाद्य महागिरिं॥ हस्ताह
स्तामपवृत्तितं विक्रुध्योदिमवद्रसं॥२७॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सर्वेषामंतिके तदा॥ दैत्यायुवा क्रबलिनो मनोनिवाङ्गरे वच॥
२८॥ विक्रोडन्नता वसुधा वल्नवज्जवणो नसः॥ न्यस्तेहि पुष्करे यत्र सहिते देवदानवैः॥२९॥ सुरासुरगणाः सर्वे सहि
ताः लवनो नसः॥ मंदरं पुष्करं कृत्वा नेत्रे वासुकिमेव च॥३०॥ ७॥

स्त्वमिति॥ पुष्करं मन्थदंडः तद्विनस्तेस मासद्रुस्थेदिग्मवर्षसद्रलेहारन्ततेसाराक्रान्तं समयोगात् औषधानां संयोगात् लोकममुना
लोनयुतक्रोधेनइतर पार्श्वे स्थित्रिमाह॥ धन्वंतरिरिति॥ देववैद्यः मध्ये सुराश्रीः लक्ष्मीः कौस्तुभो विष्णुभूषा॥ शार्ङ्गी कवेङ्कः पायूषममृ
तं प्रथमो मपिएते क्रमेणोपेतं पश्चादिति असुरा वंचयितानदमृतं महदुपातुरा हत्वमृतं अयेरा क्रसेरेरः इति षिस्तुमत्रुवन्

नैवेतिवा॥ राहोरम्येन पिबंतिकं शिरोजलं पिबंतिमा स्मातमितिकेशात॥ अनिर्मुक्तमितियनस्तदमृतं पितृभिर्मुनिभिरपिनमु
क्तं॥ दैवैरेवसर्वं वंचनोक्त्वापातममृतंनिद्रहस्तादरत॥ अनियुक्तमितिपाठेपितृभिर्मुनिभिश्चापियुक्तं यतस्ततः॥ सर्वामि
रत्नं निषेधः॥ ॥इतिपंचदशाधिकद्विशततमः॥ षोडशाधिकद्विशततमोध्याये द्विशतेपरमाद्भुते॥ राजक्रमदयेस्योक्तमुत्तरंमुनिना

नतुकेचित्त्यावंत्येवदैत्यानेवसदास्तवा॥ विछेदायहरिः स्वंख्येराहोश्चक्रेणकंमधो॥३१॥ अनिर्मुक्तंपितृगणो मुनिभिश्च स
नातनं॥ तदिंद्रहस्तादमृतंजहारहरिथिवास्वयं॥३२॥ नतुकेचित्त्यावंत्येवदैत्यानेवचदानवा॥ इतिहरिवंशेपुष्करे॥ ज
नमेजयउ०॥ निहतेदैत्यसंघातेविष्णोश्चातिपराक्रमे॥ दैत्यादानवाश्चैवकिमकुर्वन्तिपराक्रमात्॥१॥ वैशंपायनउ०॥
दानसराज्यमिछंतिपराक्रममहाबल॥ तपश्छेतिसहसादेवाः सत्यपराक्रमः॥२॥ जनमेजयउ०॥ कथंकालस्यमह
ता हिरण्यकशिपुस्तदा॥ गंगायमुनयोर्मध्येःप्राप्तेस्वर्यंसकामदः॥३॥ वैशंपायनउ०॥ यजेद्क्रतुसुवर्णेनराजसूयेन
पार्थिव॥ क्रतुनदानवाश्रेष्ठो वसुधायांमहाबलः॥४॥

क्रमात्॥ अथराजः प्रथमप्रश्नमाह निहतइति॥ तत्त्ववैशंपायनस्योत्तरमाह॥ दानवाइति॥ द्वितीयेप्रश्नकथमिति॥ ब्राह्मण
हितइति॥ ब्रह्मणायत्रयज्ञः कृतः तत्रपुष्करइत्यर्थः॥ गंगायमुनयोर्मध्यइति॥ पुण्यदेशेगंगायमुनयोर्मध्ये च्यवतेर्षद
नुकं। परेतिवचनात् यदितुमूलंतयपोमूतं॥ योगयुक्तातपस्विनोहिरण्यकशिपोःयज्ञेसमेयुःसमेत्यनेनसहमिलिताः स्थि
रा

हिरण्यकशिपुश्चेति॥ भगवताविष्णुनानृसिंहरूपेणव्यापादितोहिरण्यकशिपुर्बलरूपःसन्नेवसरस्वताबाणयज्ञमध्येप्रे
वाचततुहिरण्यकशिपुः कथंबलिरूपेणतेस्मत्स्यआत्मावैपुत्रनामासीदितिश्रुतेःपुत्रः पितैवतत्रप्ररोहिरण्यकशिपुरेवतत्र
ऽत्रतादितिपरंपरयापितुःपुत्रेव्याहतिहिरण्यकशिपुरेवभवति॥ कर्माद्वेरमिति॥ इष्टानोयाचितेतदानितिविष्णुवामनाव
पाबलिनोभिहतंगछतिस्मा॥ गछतः तद्वधोदमः॥ कोसौविष्णुरित्यतआह॥ हिरण्यकशिपोर्बलेःप्रथितामहस्यनृसिंहरू

हिरण्यकशिपुश्चैवव्याजहारसरस्वतीं॥ कर्मद्विरंवदानातितद्देसंप्रतिपद्यतो॥५॥ विष्णुर्वामनरूपेणभिक्षांतप्रतिगृह्णतः॥
हिरण्यकशिपोर्हस्तादेपादेपदमेवच॥६॥ ततःक्रमातुमारेभेविष्णुःसत्यपराक्रमः॥ त्रीलोकान्क्षिपदेक्रांतादिव्यंवपुरधारयत्॥
हृतराज्यश्चदैतेयाःपाताळविवरंययुः॥ ससैन्यागणसंबद्धाःसप्रासाःसासितोमराः॥८॥ सयंत्रनगुडेश्चैवसपताकारथध्वजे
सचर्मवर्मकोश्वाश्वसायुधासपरस्वधा॥९॥ तथैवविष्णुसहिताःसद्यस्तेसमुत्थिताःगणाः॥ अस्मिंश्चत्रमुदितालोकाना
माधिपंसुराः॥१०॥ सतान्सुधामतेनापपिरत्वेसमतर्पयत॥ ब्रह्माणतदमृतंदिव्यमहेशायप्रयछति॥११॥

शहत्वाद्देपेदेपूरुमूंतत्रये पदानिसुनिभिरितिस्तुतिविशेषःक्रांतेरितिनपुंसकेभावेक्तः क्रमेणपादविक्षेपे॥ इत्यर्थः॥ तत्रे
षुदैत्येषुपाताळेषुदेवगणाःसद्यउछिताःलोकानामिंद्रस्तेलोकपराम्भेश्चाभिषिंच्यसताःमुइंद्रत्वावसिष्टप्रुक्तोनृसुरास्ते
नामृतेनराज्यप्रदत्तापिष्टतेनातर्पयत् ततकृतोपलक्षनामृतंपूर्वंहि ब्रह्मणवाक्या द्भुतेऽमृतंहिरुतमित्युक्तमाह॥

त्रयेति॥ संहृतस्तेन कर्मणेति विप्रादिभिरभिषिक्तः स्वरूपेण कर्मणामिंद्रः सर्वेभ्यो विजन्या मृतं द्रास्यतीत्यभितानरूपेण कर्म
णा वा संहृतः संहृष्टः सम्यग्वृत्त इत्यर्थः॥ ततइतिं इदं इत्यर्थः॥ जनित्रे प्रथमे पदे इति जनिरूपस्थितिर्जगतो यायतइति जनित्रेत
स्मिन्प्रथमेः श्रेष्ठे त्रैलोक्यस्य त्रैलोक्येश्वर्यरूपे पदे स्थितः सन्नित्यर्थः॥ अग्निसमैवैरिति॥ अग्नितुल्यैः॥ इति षोडशाधिकशत
तमः॥ अथ सप्तदशाधिकेति द्विशततेध्यायउच्यते॥ दक्षस्य यज्ञविधिंसो रुद्रेण परमात्मना॥ एवं गते प्रकृते दैतिभ्यायेबलिज्वल

अहश्चैवाप्ययश्चैव संहृतस्तेन कर्मणा॥ ततः स्वं स्वमुपाध्यासि द्विषतां लोमहर्षणि॥२॥ पितामहकरोद्भूते जनित्रे प्रथमे पदे॥
तेषु तारं स्वरारुं च त्रयो लोकाः समाहिताः॥३॥ निवृत्तं परमं धाम सार्द्धमन्नाथमवाप्य च॥ सर्वैः प्रहरणैश्चैव संप्रयुक्ताग्निसन्निभैः
॥४॥ मंदराग्रेषु विहितैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः॥ इति खिलेषु हरिवंशे॥ वैशं०॥ ततो महति निवृत्ते तस्मिन्राज्ये महोदये॥ देवा
नां मानुषाणां च सहवासो न वर्तते॥१॥ एकतः समधीयंते सहिताः प्रकृतेरिव॥ स्वयं च नागं गच्छंति यज्ञकर्मणि भारत॥२॥

नमस्कारद्वारेण पुनर्भगवतो महात्म्यं रुद्रकृतं दक्षस्य यज्ञविध्वंसं समुपक्रमते॥ ततइति॥ वृत्तांतइति॥ वृत्तस्य व
लिबंधनरूपस्यांते देवानामिति असुरेभ्यो वीतभयत्वात् समधीयंत संगताः पठंति प्रकृतेति सहिता एवस्थले हव
द्विष्टवियोगादेकदेते अनेन देवमानुषाणां समद्भुः स्वमुक्तं स्वयमिति देवाः स्वयं प्रत्यक्षतो गच्छंति निर्भयत्वात्॥

अथ दक्षस्य ज्ञमाह॥ प्राचेतसमिति॥ प्राचेतसपुत्रं वारुणमिति केचित् बृहस्पतियाजिकोदाहृतत्वात् दक्षं वारुणं ये त्वासंस्कृतवाजिमेध
यज्ञा स्वमेधाकरणमाता यमहोदक्षः तद्यज्ञो माता महत्वं वेदवाहनो मातामहत्वात्॥ वाजिमेधमिति॥ हिंसनकर्मणि दनागणे सहस
नेदांतिरुद्रस्यैवाहिताया तनुः हिंसकत्वेव रुद्रस्योचितेतामसते नसृष्टेऽपि संहर्तृत्वात्॥ तेनैवेतिकथं रुद्रयेश्चैव योगसंपादित

प्राचेतसं ततो दक्षं दीक्षितं वै बृहस्पतिः॥ वाजिमेधमयजद्भगवानृषिभिः परिवारितः॥३॥ तस्मिन्मातामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्म
नः॥ वाजिमेधमकरोत् रुद्रो नागा यस्मात्न दिव्या॥४॥ रुद्रस्यैवाहितं रूपं द्विधमभूतत दिक्षया॥ जातः परमधामात्मा नंदापुरुषभिक्ष
॥५॥ तेन योगेन राजेंद्र यज्ञो हुतसनातनं॥ विहितं तस्य वचनैः तेनैव परमात्मना॥६॥ स्वरूपेश्चाप्यरूपेश्च विरूपाह्वैर्घटोदरैः॥
उद्भतैश्चैर्महाकायैर्विकटैर्वामनैस्तथा॥७॥ शिखाभिर्जटिलैश्चैव सदैवैः शोणकर्णिभिः॥ वारिभिश्चासिभिश्चैव कृतमुद्गर
पाणिभिः॥८॥ सघंटाधारिभिश्चैव मुंजमेखलधारिभिः॥ सहस्तकटकैश्चापि स्वर्णकुंडलधारिभिः॥९॥ सडिंडिमैः सझर्झरैः
सम्मृदंगैः सरेणुभिः॥ एतैः परिवृतो देवो मखं तं समुपाव्रजत्॥१०॥७॥

द्वितीयस्यानंतरुद्रांतिप्रतिपाद्यते॥ ब्राह्मणावरूपेण योगेन निर्मितत्वात् इत्यर्थः॥ योगसिद्धानां हि कायचितेपितुसिद्धादस्यचरू
ममोमम पुत्रोनवतिनिति स्रावितं तत्स्य स्वयमेव पुत्रो भवति रुद्रेणावरुद्धानावृतिसंगते समुपाव्रजइति अग्रेसंबंधन
गवान्रुद्रो नागायपयज्ञ नागजानायं श्वनियुक्तरूपैः गणैर्युतो यज्ञं ययावित्यर्थः॥ स्वरूपैः समानरूपैः विकटैर्विसदृशैर्दावयवे

DR BHAU DAJI MEMORIAL

अर्चिभिरिति॥ विसर्गलोपश्छांदसः मखवतां वरस्तिः। मखनुत्॥ देवानांश्रेष्ठःजघ्नतुःरितिरुद्रं दिनो दर्पयूपमिति पशुबंधस्य निशाचरणाः इतिरक्षात्राकाशरुद्रगणाः यामरात्रिस्तत्रसेयनःस्मर्थः॥ हविषा आज्यपृष्टदाज्य पुरोडाशधानकरंभवल्लसोमदोनिस्वरूपकल्पितान् कोदृशान् रसनाग्रेत पंक्तिः पशुबंधनरजुरूपरशनातदंते अवलंबेमानामानोकर्षणावेगातरस

सद्यंखमुरजैश्चापि सताजताधपाणिभिः॥ उग्रा युधधरो देवो सपिनाकइवांतकः॥ ११॥ विरराज विचिन्विदाये— मखवतांवरः कालाग्निरिव दिप्ताग्निर्जगदृग्धुमिवोद्यतः॥ नंदीपिनाकपाणिश्च जदत्तमखमुत्तमं॥ युगांतइवकालाग्निर्दिधंदग्धुमिवोद्यतः रूपमास्थायधावंतिनिशाचरगणास्तदा॥ त्रासयन्मुनिसंघाश्च वाररवमनिवासिनः॥ १४॥ हविष्पल्लिषावल्लेवल्लिकातिस्ताम्रलोचनः॥ नर्त्तयंतिपशुनन्येरसनांतैस्तुविभिः॥ १५॥ मुमुचुश्चापरेयूपान्ससजप्रदहंतिच॥ वल्लिमध्येप्रपेचितिवारिभिप्रहसंलिव॥ १६॥ सोममस्येजरुकेचिल्लचेस्तान्यतलोचने॥ दर्भांकेचितविलुंपंतिहस्तेपयदल्पप्रले॥ १७॥ बभंजिरेच यूपोयान्कलशांश्चापि चिच्छिदुः॥ चिच्छिदुःकांचनाद्यानावरोनार्यसमकल्पितान्॥ १८॥ विभिदुश्चैववाणोश्च मुमुचुश्चहिरण्मयः॥ लुलुपुश्चैवपात्राणि ममेयुश्चारणामपि॥ १९॥ नग्निःप्रयोविभिःरितिपावेतिकांग्रेरयुयेस्मर्थः प्रदहंतिचेतिपावेवसंतइवहेतयासोमं जनतारूपंजरुरित्यर्थेजरुः।ताम्रेणाजपाकुसुमेनवोपमायेषुतेस्यलक्षिताः॥

चषालाग्रानिति॥ चषालोयूपोपर्यकृयःकटकाकारःकलशानितिरुलनदाद्रवनीयेकधानारीनहिरण्मयपात्रममितिमुमुचुःरित्तुविरिधुपात्राचाराणितिरस्कुर्वाद्विनिश्चरणीमितिम्भग्नियो निरूपंत्रामी गर्भकांष्टाप्रागवंशामि विद्विधानिगदं चु कुशोतिमन्त्रैर्निताकीचकवेणुमामितिकीचकेवंशानेरछिद्रःवेणुवंशालाभ्यांनिर्माणकौशलपविताभ्यांएकीकृनाभ्यांकृनेनानिरर्द्रणकवंशारचितधनुस्मेरेकलत्वेध

चपाशिरेपुरोडाशान्लवाग्रेमेवकर्त्तरि॥ एवं विद्राव्यमाणोच मियमानो महामखः॥ २०॥ चुक्रोशचमहानादान्मियमानाइवाणवि॥ धनुशरमादायपूर्वेरत्नेमयंतुवा॥ २१॥ कृतेकीचकवेणुभ्यांसरेसुमहृद्वले॥ प्रक्षिप्यमहाटेवंशासरे समरतेजयः॥ २२॥ धनुर्विगल्यजतुभ्यांजयानसुमहाक्रतुं॥ सविद्धस्तेनबाणेनरवंसमुत्पतितक्रतुः॥ २३॥ मृगीभूत्वानर्दमानोब्राह्मणमुपधावति॥ शरेणाभिरुतस्याणंनजेनेप्रशामंनुवि॥ २४॥ शरणार्थात्यसंप्राप्ताशरीलांनगतिं नच॥ नमुत्राचमगंश्रद्याशुभंसानुनयंवच॥ २५॥ सरेणोरत्नवीर्येणगनीरेणसुनापिणाः॥ ॥

उरार्यशरैःसमयोजपदितिशेषःधनुर्विगल्याजातुभ्यांमासीनोमृगपुधनुरीप्समहाक्रतुं निजपानमानुमामितिषष्ठ्यर्थेवारनीपावजतुनोमध्येइत्यर्थः॥ नातोनलेनेप्रशामंनुविरिनितांतःमुनिरिवमुनिर्यतः एवं स्वरूपइतिमृगशीर्षरूपीननमाकाशेलंनविष्णुतिनरुष्यतिविनितोदृत्रिपर्वेस्यदंतछांदसीपर्वत्रयवपर्वतान्यानतपर्वणास्तिनपत्रेणनत्तत्रशरस्तिनत्स्माणमुपरिः ११ ७॥

सहस्रांशोरिति रुद्रताराधिपतयोः निकेते देशे मित्रनक्षत्रेति सबोधनं वा नक्षत्रान्तरेत्यर्थः॥ शिरसि शिरो वस्यानन्तयात्वतएव मगशिरः इति नक्षत्रमुख्येन तु मृगः सोमेनेति॥ सोमेन संपृक्त इति सोमस्य नक्षत्रपतित्वात् येमेति स्वरूपेणोपजल्पितः अव्ययेनेति स्वपदेन दिवि आगतानां च संचारिभिर्ज्योतिषामिति इतरज्योतिर्भ्योऽधिकः ध्रुवः शाश्वतः अवितुमा सिकेतु मंडलं संज्ञितमिति केतुमंडलवत् धूसरवर्ण

एवं रूपेण नभसि तं भविष्यसि महामृगः॥ २६॥ विज्ञितश्च विपर्येनिशरेणानतपर्वणा॥ तिष्ठन्नत्र शिरसि महारुद्रेणाभिमन्त्रितः॥ २७
सोमेन सह संपृक्तो ह्यस्त येनाव्ययेन च॥ दिवि संचारभूतानि ज्योतिषामि ज्योतिर्मांसदसंगतः॥ २८॥ ज्योतिषां ज्योतिरंभूतध्रुवस्त्वं
शाश्वतो भव॥ यश्चैतद्रुधिरं दिव्यं त्वत्तात्समभिनिस्सृतं॥ २९॥ नभस्युत्पतितं दिव्यं प्रवेगेन च धावत॥ त्वलंवर्णचिके
मंडलसंज्ञितं॥ ३०॥ निमित्तभूतं देवानां वर्षे वर्षप्रदं तथा॥ सुखदुःखं च भूतानां दर्शनं संप्रवर्त्तते॥ ३१॥ इंद्रियस्रवणाच्चैव
नभसे दैयुधोभवत्॥ चक्षुषो मानुषे राजन् विस्मयात् संभवेत्तु॥ ३२॥ अद्भुते वक्रवित्रं च मनसा संप्रकल्पितं॥ ॥

तद्दर्शनिष्ठनिमित्तभूतं च चिन्हं भूतं वर्षार्थ्यर्थिनं दुःखं च वर्षाणि भूतानां इत्यमिंद्रायुधदर्शनात् भवति इंद्रियस्रवणादिति रुधिरस्यैं
द्रियस्य स्नुतत्वात् इंद्रायुधशामतां च चक्षुषी इति मानुषे लोके चक्षुषी सर्वेषां विस्मयादिंद्रायुधमवेक्षंतामित्यर्थः॥ अद्भुतमिं
द्रायुधं नभसे बक्रलं बक्रवर्णतां चित्रमनसेति मनसैव कल्पितं तं शक्यं न तु करादिनापहर्षयितुं शक्यं॥ ॥ ७॥ ५८

नतु रामा विति॥ इंद्रायुधस्य रात्रौ दर्शनं नास्ति कादिदर्शनमुत्पाय इति बचां चात्रापतति संज्ञितमिति॥ तेन आकाशे अवस्था प्राप्य केवलं अस्य स्वरूपं पार्थि
व तायु मावान् संक्षिप्तं तत्पादस्तं दिनस्यैवेति॥ नतु रात्रि महत्कार्यमिंद्रायुधास्यं भूमाविति भूमित उत्पन्नस्य आकाशे विलीयते विश्वेषेणालि
प्यमानि निशातम्बुः इति प्रचेतसो रुक्मसंबंधि नीरुद्रस्य नयानुशानत्रेति रुतः॥ भंगा भूतं शार्ङ्गं चाद्र तगहनात गदां कौमोदकीं खड्गं नंद

नतु रात्रौ प्रदर्शयेत खे संप्रदानलिसंज्ञितं॥ ३३॥ दिनस्यैव सदा तत्र महत्कार्यं प्रदर्शयते॥ भूमावेव समुद्धेति तथाकाशे प्रतीयते॥ ३४
शातव्याश्च समं तं वैप्रधावंति प्रचेतसः॥ नपाद्ध पश्चमङ्गोधविनाबाणपाणयः॥ ३५॥ नंदिकं खड्गगणेशार्ङ्गं पिनाकीसमतिष्ठत॥ पु
गांतकाले नजिनोव्रस्यदं दइवोद्यतः॥ ३६॥ विष्णुः शार्ङ्गं समानृत प्रगृह्य विपुलं धनुः॥ प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमाददे
३७॥ गदां सघंटामानेन खड्गमन्येन पाणिना॥ प्रगृह्य दोगतो तिष्ठन् कृतापोद्यतपाणयः॥ ३८॥ ततः शार्ङ्गं समानृतं प्रगृह्य
विपुलं धनुः॥ शातं चाप्रतिमेजो केशरां श्चानतपर्वणः॥ ३९॥ विष्णुरग्रे स्थितो भाति सवज्रः सं हतांजलिः॥ बद्धगोधांगुलित्रा
णः स चन्द्र इव तोयदः॥ ४०॥ आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह॥ विष्णुमेवाश्रिताः सर्वे तिष्ठंति ज्वलनप्रभाः॥ ४१॥ ॥ ७

कं स बलः सवीर्यं गोधाज्या घातघ्नमानमंगुलित्राणं च मंगुष्ठतर्जन्योर्वर्द्धमानं विषये स्तदंतो विषयो मूर्द्धन्यस्तदंतापुत्रउन
पो विष्णुरुद्रपक्षयो दिताः सद्य पाज्वलंति॥ शातं तपद्ति॥ शातं तपेन लंतीति॥ ॥ ७॥ ५८

गर्हं॰ तिनचरोषमनाइति॥ षडिंद्रियैः यतो देहं धारयन्तः पिरागद्वेषादिभ्यस्ततो रोषमनो द्वेषं षडिंद्रियाणि बुद्धींद्रियपंचकं मनः अनुकं बाधो भागीनकं
पतनाकंपत्॥ बलेनेति॥ बलेनेति॥ बलेन मंदरस्य अपि महान्संधिः कदाचिच्चलनसतेन तु रुद्रस्य चालेत्यर्थः आप्नुतोत्सः॥ नीलकंठ
इति॥ विष्णुना बलेन पीडितकंठे नीलकंठतामाप॥ अनादिनिधनमिति॥ रुद्रो विष्णुना कंठे गृहीतः सन्निदं वचनमवोचत् भगवान्मम

मरुतश्चैव विस्मेव रुद्रसिवास्मयपद्यत॥ गंधर्वाः किन्नराश्चैव नागा यक्षाश्च किन्नराः॥४२॥ ऋषयोऽप्सरसां दंडाश्च जनयोपकयोहिताः॥ ज्व
लेति न्नांतयेतिमं लोकानां हितकामया॥४३॥ रुद्रग्निरेणा निर्दिष्टः विष्णुरेवाग्रणीरणे॥ हरिस्सर्वांगसंधिषु तिस्ताग्रेण सुपत्रि
णा॥४४॥ न चकंपे तदा विष्णुः सर्वात्मा ब्रह्मसंभव॥ न च रोषमना नित्यं भूतसर्वैः षडिंद्रियैः॥४५॥ विष्णुश्च धनुराधाय शरेणास
मयोजयत्॥ जनुदेशे मुमोचास्त्रं ब्रह्मदंडमिवोद्यतं॥४६॥ स विद्धस्तेन बाणेन महादेवो न कंपते॥ बलेनैव महासंधिं मंदरस्य
न चाप्यते॥४७॥ ततः प्रसन्नमाप्नुत्य रुद्रो विष्णुं सनातनं॥ कंठे जग्राह भगवान्नीलकंठस्तदाभवत्॥४८॥ अनादिनिधनो
देव त्वमतो भगवान्मम॥ सर्वभूतागमाचार्यमस्वतेलाश्च कर्मणाः॥४९॥

त्वमनामिति॥ सर्वभूतागमाचार्यमिति॥ यतस्त्वं सर्वेषां भूतानामागमे संभवे आचार्यमिति वाचार्यकारणभूतं वेद्या
निशेषः अवकर्तृं च कर्मणामिति शेषः अवकर्तृ च अवलोन्यकर्तृ च तत्र हेतुमाह॥ ॥६॥

कर्मणामिति॥ यतस्त्वं सत्यादिकर्मणां कर्ता षिकर्मसिंहारकर्ताविमसि॥ भारतेति॥ जनमेजय वाच संबोधने॥ वैशंपायनकृतं॥ रा
वंरुद्रेण विष्णुः रुक्तो हे जनमेजय योऽचरोषत्वात् चेति चकारात् स्नेहत्वाच्चेति बोधमेतत्वतस्तव रागद्वेषाभावाद्रोषाभावादतः॥ स
र्वभूतोत्तमः तद्धि भगवतो रागद्वेषरहितस्याकर्मत्वं सुखदुःखातव्यवस्थायाचित्रासष्टिः कृतइत्यत आह॥ स्वयमिति॥ कर्मा

कर्मणां च प्रकर्ता च विकर्ता चैव भारत॥ अरोषत्वाच्च भूतात्र सर्वभूतेषु चोत्तमः॥५०॥ स्वयमेव हि यत्कर्म विधत्ते कर्मयोगिषु॥
तयेषु भतमो राजन् स्वयमेव तथा करोत्॥५१॥ अंतरिक्षात् तु भावाच श्रूयंते परमाद्भुताः॥ सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः सनातननमे
स्तुते॥५२॥ नंदिपिनाकमुद्यम्य बलेषान्स्त्रसंभवकः॥ मूर्द्ध्न्यभिजघानाजौ विष्णुं क्रोधेन मूर्छितः॥५३॥ ततः प्रहसितो विष्णुं
दीदृष्ट्वा सुरोत्तमः॥ स्तंभयामास भगवान् सर्वभूतपतिर्हरिः॥५४॥ विष्णुर्भूत्वा ब्रह्मसमो तेजसा प्रज्वलन्निव॥ त्वमया च स
मायुक्तास्थितस्यागुरिवाक्तः॥५५॥

विज्ञानकर्मकरणात्वे न कर्मकरणाकाले कर्म वैरिणान कर्मयोनिषु कामहेतुकेषु
प्राणीनामवतारेषु तयोः पुण्यपापफलयोः लक्षणयोः कर्मणोर्वैचित्र्ये हेतुत्वावविष्णो रागद्वेषविगमात् उत्तमो मध्यस्थस
मन्वयमेव विचित्रं जगदकरोत्॥ शुभकर्मरूपो हेतुः सुखिनमकरोत् अथ यदशुभकर्मरूपस्तदर्थं दुःखितमकरोदिति न विष्णो

हरि· ४७७

गतय॥ विविक्तसृष्टिकर्तृत्वसमाधिःतथात्वपरमार्थप्रणीतं सूत्रं वैषम्यनैर्घृण्येन सापेक्षत्वादिति॥ एवं रुद्रेण सादितेन विष्णो
रनंतरं यदभूत्तदाह॥ अंतरिक्षादिति॥ नंदः रुद्रेण प्रसादिते विष्णौ स्वाम्यभिप्रायाभिज्ञत्वात्क्रुद्धो नंदः विष्णोः क्रोधेनाहस्य तन्न।
हिदृष्टेति दंभत्रक्षोदं संस्तंभयामास तत्राडयत॥ प्रसादितस्य रुद्रेण प्रवर्त्तितश्चतिधर्मपरः। उचितमात्रकारीत्यत एव मुक्तं का
मःप्रामाण्येषःप्राप्यत्वात्कामश्चति॥ रुद्रेण यद्यज्ञशिरश्छिन्नं तेन सह पुनर्घटनं प्रापितमहयज्ञो दक्षस्य यज्ञोय यात्रवदिति॥

अविंत्यवाप्यमेयश्च अजेयश्चासरिंदमः॥ युगांताग्निसमो भूत्वा शांतात्माहरिव्ययः॥ ५६॥ प्रसन्नकल्पयामास भागं रुद्राय धीमते।
विष्णुर्धर्मस्थिरोभित्संत्यक्तक्रोधसुरर्षभ॥ ५७॥ विष्णुना चैव राजेंद्र स यज्ञः संधितः पुनः॥ यथापद्धंततते सर्वेगणास्त्वासमहीपते॥ ५८
तस्मिन्युद्धे महाघोरे विष्णो रुद्रस्य चैव ह॥ यथापद्धं भवेद्युद्धं दक्षयज्ञविनाशने॥ ५९॥ विनाशश्चैव यज्ञश्च तदा लोके प्रतिष्ठि
तौ॥ सर्वभूतेषु राजेंद्र द्वितीय यज्ञसनातनः॥ ६०॥ दक्षेयज्ञफलं चैव प्राप्तवान्स प्रजापतिः॥ एषपुष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मन
ह॥ ॥ इतिश्रिवंशेषु हरिवंशे प्रादुर्भावसमाप्तः॥ ॥
रुद्रेण यज्ञेन तथा युद्धे कृतं दक्षस्य यज्ञस्य विनाशनं तथा लोके यतस्य विनाश

राम० ४७७

एव प्रतिष्ठितः शंकितः विष्णोस्तु प्रसादाय यज्ञो हितयास्थापितः दक्षस्य यज्ञं फलं प्रापितवान् जीवितं च रुद्रोपि भगवानूप
ज्ञ भागवतेभेदस्युपसंहरे विष्णोर्वीर्यस्थापनं कृतं कथमिति पुष्करप्रादुर्भावस्वरूपं॥ ॥इतिपुष्करंप्रादुर्भावविवरणं॥

अष्टादशाधिके तावद्वित्रातेध्यायईर्यते॥ राजप्रश्नाद्वराहस्य जनमेजातनत्त्रमः॥ पूर्वं संक्षेपेणोक्तं वाराहप्रादुर्भावं विस्तरेणास्योश्रु
श्रात्रः प्रश्नमुद्भावयति प्रादुर्भाव इति सतां विदुषां विधिं विधानं सृष्टिकार्यस्य मूर्त्तिः शरीरं देवताधिष्ठात्री अस्य वराहस्य देवस्य॥

जनमेजय उ०॥ यत्तार्थसमवेतानां द्विजातीनां महात्मनां॥ हंतते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसंमितं॥ १॥ नानाश्रुतिसमायुक्तंकृ
ष्णद्वैपायनेरितं॥ महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः॥ २॥ यथा नारायणो राजन् वाराहं वपुरास्थितः॥ दंष्ट्रयागां समुद्र
स्थामुज्जहारारिसूदनः॥ ३॥ छंदसी भिरुदाराधीः समभ्येत्य तत्सुत्तमः॥ इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च संमितं॥ ४॥ नानाश्रुतिस
मायुक्तं नास्तिकाय न मकीर्त्तयेत्॥ पुराणमेतदखिलं सांख्यं योगं तथैव च॥ ५॥ कार्त्स्नेन विधिना प्रोक्तं यो त्वार्येज्ञास्य तत्र पुमान्
विश्वेदेवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ॥ ६॥ प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः॥ मनः संकल्पजाश्चैव पूर्वजाश्च महर्षयः॥
७॥ वसवो मरुतश्चैव गंधर्वाय्सराश्च सान्॥ देत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च॥ ८॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः म्लेच्छादयो
भुवि॥ चतुष्पदानि सत्त्वानि तिर्यग्योनिगतानि च॥ ९॥ जंगमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितं॥ पूर्णेयुगे सहस्रांते ब्रह्मणः सहनित
वागते॥ १०॥
तं प्रविशंतीति तत्र जीयते॥ तेषामिति तेषां देवादीनां तत्र विष्णो प्रतिष्ठानां निधनो स्मृतिः॥ प्रलयप्रादुर्भावः॥

प्रलयप्रादुर्भविष्यतेयथासूर्यस्यसमंतमिवास्तमनोदये प्रलयोत्पत्तिस्त्रियेकवद्भावोपिनपुंसकत्वाभावश्छांदसः॥

निर्वाणेसर्वभूतानांसर्वस्मिनसमुद्भवेत॥हिरण्यरेतास्त्रिशिषस्ततोभूत्वावृषाकपि॥१॥शिखाभिर्विधमंल्लोकेसंशोषयतिदेदि
नः॥दह्यमानस्ततस्तस्यतेजोरश्मिभिरच्युतः॥२॥विवर्णविगादिग्धांगाहतविष्मद्विराननें॥सांगोपनिषदावेदाइतिहासपुरोगमा॥
३॥सर्वविद्याक्रियाश्चैवसत्यधर्मपरायणा॥ब्रह्माणमग्रतःकृत्वाप्रभवंविश्वतोमुखं॥४॥सर्वदेवगणाश्चैवत्रयस्त्रिंशावंहंदश
तस्मिन्हनिष्यसंप्राप्तेतेहंसंमहद्गुरुं॥५॥प्रविशंतिमहायोगीहरिंनारायणंप्रभुं॥तेषांभूयप्रविष्टानांप्रलयोत्पत्तिरुच्यते॥
६॥यथासूर्यस्यसततमुदयास्तमयाविह॥पूर्णेयुगसहस्रांतेकल्पोनिःशेषउच्यते॥७॥यस्मिन्जीवकृतंसर्वंनिःशेषंना
वतिष्ठते॥संहृत्यलोकान्सर्वांस्सदेवासुरपन्नगानं॥८॥कृत्वात्मगर्भेभगवानास्तएकोजगद्गुरुः॥यःस्रष्टासर्वभूता
नांकल्पांतेषुपुनःपुनः॥९॥अव्यक्तःशाश्वतोदेवोस्यसर्वस्यमहंजगत॥नष्टार्ककिरणेलोकेचंद्ररश्मिविवर्जिते॥१०॥त्यक्तधू
मग्निपवनेक्षीणयज्ञवषट्क्रिये॥अपक्षिगणसंपातेसर्वप्राणविवर्जिते॥११॥असूर्येइन्द्रलोकेइसुवृतेतमसावृते॥अदृशेस
र्वलोकेस्मिन्नभावेसर्वकर्मणां॥१२॥प्रशांतेसर्वसंप्रामेनष्टेचैवपरिग्रहे॥गतेस्वभावसंस्थानेलोकेनारायणात्मके१३

स्वभावसंस्थानंरागद्वेषविद्वेसनेअतएवनारायणात्मकंकिमपिनिद्रायोगंअचिंत्यकारणंनिद्राभ्याकारंबुध्यतेजागर्तिनारायणे

परमेष्ठीहृषीकेशःशयनायोपचक्रमे॥पीतवासालोहिताक्षःकृष्णोजीमूतसन्निभः॥१४॥शिखासहस्रविकचंजटाभारंसमुद्वहन
श्रीवत्सकपिलंपुण्यंरक्तचंदनभूषितं॥१५॥वक्षोबिभ्रन्महाबाहुःसविद्युदिवतोयदः॥पुंडरीकसहस्रेणमालास्यशुशुभेतदा॥
१६॥पत्नीचैवस्वयंलक्ष्मीर्देहमाश्रित्यतिष्ठति॥ततस्वपितिधर्मात्मासर्वलोकपितामहः॥१७॥कमप्यमितविक्रांतोनिद्रायोगमुपा
गतः॥ततोवर्षसहस्रांतेपूर्णेसपुरुषोत्तमः॥१८॥स्वयमेवविनुद्भूत्वाबुध्यतिविबुधाधिपः॥ततश्चिंतयतेभूयःसृष्टिं---लोककृत्
१९॥पितृदेवासुरनरान्पारमेष्ठ्येनकर्मणा॥ततश्चिंतयकार्यदेवेषुसमितिंजयः॥२०॥संभवसर्वलोकस्यविदधातिसवाक्पतिः
कर्त्ताचैवविकर्त्ताचसंहर्त्ताचप्रजापतिः॥२१॥धाताविधाताचतथासंयमोनियमोयमः॥नारायणपरादेवाःनारायणपराक्रमः
२२॥नारायणपरोयज्ञोनारायणपरास्तुतिः॥नारायणपरोमोक्षोनारायणपरोगतिः॥२३॥नारायणपरोधर्मोनारायणपराक्रतु
नारायणपरोज्ञानेनारायणपरंतपः॥२४॥नारायणपरंसत्यंनारायणपरंपदं॥नारायणपरोमोक्षोनभूतोनभविष्यति॥२५॥
सस्वयंभूरितिज्ञेयःसब्रह्माभुवनाधिपः॥सर्वाष्टिरितिविज्ञेयःसर्वज्ञःसप्रजाकरः॥२६॥यदद्भिरिन्द्रत्रिदशोतदेषुपरिविंदति॥य
च्चवेदेभगवतान्देवाअपिनतद्विदुः॥२७॥प्रजानांपतयश्चैवऋषयश्चसहामरैः॥नास्यांतमधिगच्छंतितत्तोनंतइतिश्रुते॥२८॥

कृष्णस्वदधानाइत्यर्थः प्रजानांपतयोमरीच्यादयः॥धृतावर्षसहस्रकमिति॥वर्षसहस्रकमिति॥वर्षशब्देनचतुर्युगंलक्ष्यते

हरि· ५०१ प्राकृते प्रलये बुद्धिपरार्द्धमिति श्रुतिधरो ब्रह्मा द्व्यष्टादशाधिकशततमः ॥ एकोनविंशतियुग द्विंशति योगिनामदः ॥ रसातलात्भ
गवतो वृत्रस्यस्थापि निगद्यते ॥ इष्वाश्रयोगमनकारणं व कुप्रथमं ब्रह्मांडरूपमादौ ॥ यच्छंद्रप्रथममूर्द्ध्वं उपरि देशं कृतं साधु स्वं

पदस्य परमं रूपं तन्न पश्यंति देवताः ॥ प्रादुर्भावि विष्णुसंभूतं यत्र दर्शयंति देवताः ॥ ३९ ॥ दर्शितं यदनेन नैव तद्देवसंसि तिदेवताः ॥ यत्न
दर्शितवान्देवकस्तदनेपु मर्हसि ॥ ४० ॥ ग्रामणि सर्वभूतानाम पिमारुत योगिभिः ॥ तेजसस्तपसश्चैव निधन ममनस्य वा ॥ ४१ ॥
चातुराश्रम्यधर्मेषु चातुर्होत्रफलाशनः ॥ चतुःसागरपर्यंतं चतुर्युगविवर्तकः ॥ ४२ ॥ तदेषसंहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ॥
मुमोचांडं महायोगी धृत्वा वर्षसहस्रकं ॥ ४३ ॥ सुरासुरद्विजभूतं जगाम सरसो गणाः ॥ महौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः प्रजाप
तिश्रुतिधरः सांकुलं तदासृजत जगदिदमात्मनः प्रभुः ॥ ४४ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे वाराहे ॥ वैशंपायन उवाच ॥ जगदं
डमिदं पूर्वमासीद्भूपं हिरण्मयं ॥ प्रजापतेर्मूर्तिमयमिति वैदिकी श्रुतिः ॥ १ ॥ ततो वर्षसहस्रांते बिभेदोर्ध्वमुखं विभुः ॥ लोक राम· ५०१
संजननार्थाय बिभेदाधोमुखं पुनः ॥ २ ॥ ब ॥

तिना योगिना परमो ह्यात्मस्मरति ॥ यद्वा सुकृतिनां पुण्यकर्मवतां परा उत्कृष्टा स्वर्गादिकरूपा गतिः यदंडमकष्टयानि छिद्राणि
समंताद्दष्टधा तादिशः

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
[illegible]

केवलमावर्णितो येन स्वेदनाचाणा दंडमखिलमरूत्मनेत्यनीतं कांचनो गिरिमेरुरभवत् ॥ पर्वतजलौघैः पर्वतैस्तोमसमूहैः

भूयोऽष्टधा बिभेदांडं विभुर्वै लोककाम्यया निष्कलं ॥ चकार जगतश्चात्र विभागं सर्वभागवित् ॥ ३ ॥ यच्छिद्रमूर्ध्वमाकाशे परा सुकृतिनां ग
तिः ॥ विहितं विश्वयोगेन यदङ्गुलरसातलं ॥ ४ ॥ यदंडमकरोत्पूर्वं देवलोकसिसृक्षया ॥ समंताद्दष्टधा योगाच्छिद्राणि कृतवा
न्प्रभुः ॥ ५ ॥ दिशश्च विदिशः सर्वा मनसैवाकरोद्द्विधा ॥ नानारागविरागानि यान्यंडसकलानि वै ॥ ६ ॥ बहुवर्णधराश्छिद्रा बभु
वुस्तेवलाहकाः ॥ यदंडमध्ये सकलं तु द्रव्यमासीत्समाहितं ॥ ७ ॥ जातरूपं तदभवत्सतुर्वे पृथिवीतले ॥ तस्यच्छेदाणवो
येन प्राच्छद्यत समंततः ॥ ८ ॥ पृथिवी विलाराजन् युगांते सागरैरिव ॥ यत्स्वांडमकरोत्तूर्ध्वं देवलोकचिकीर्षया ॥ स्थानं तत्र
स्या जिजस्कल्लसोभवकांचनोगिरिः ॥ तेनां नसा प्रता सर्वाद्दिशश्चोपदिशस्तथा ॥ ९ ॥ अंतरिक्षं वनाकं च यच्चान्यत्कं विदंतरं
यत्र यत्र जलं स्कन्नं तत्र तत्रास्थितो गिरिः ॥ १० ॥ सदस्तरं शैलगहनाविषमा मेदिनी अभवत् ॥ ते स पर्वतजालौघैर्बहुयोजनवि
स्तृतैः ॥ पीडिता गुरुभिर्देवी व्यथिता विभिनाभवत् ॥ महत्तलेभूरिजलं दिव्यं नारायणात्मकं ॥ १२ ॥ हिरण्मये समुद्दिष्टे ते
जोविमलरूपितत् ॥ असक्ता वै धारयितुमधस्तात्प्रविवेशह ॥ १४ ॥ पाड्यमाना भगवतस्तेजसानेनेसाहितः ॥ पृथिवी
विसती दृष्टा तामधोमधुसूदनः ॥ १५ ॥

वलेनातिबहुलत्वेदिशांतं तस्यैव तस्याण्वेत्यर्थः ॥ ग ॥

हरि॰ तपस्विना दान ॥ ककुद्मिनं श्रेष्ठं ॥

५२ उद्धरार्थं निमग्नां के मन्तस्या स्तोरितकाम्यया ॥ १९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मन्वेजरावबलवान् समासाद्य तपस्विनि ॥ रसातलं विशो देवी पंके
गौरिव दुर्बलः ॥ २० ॥ धरण्युवाच ॥ त्रिविक्रमायामितविक्रमाय महानृसिंहाय चतुर्भुजाय ॥ श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय ॥
नमोस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ २१ ॥ त्वयाहं धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् ॥ त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥ २२
यत्त्वया धार्यते किंचित्तेजसा च बलेन च ॥ ततस्तव प्रसादेन मया पश्चाद्धार्यते ॥ २३ ॥ त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्य
हं ॥ न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नेह धार्यते ॥ २४ ॥ त्वमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे ॥ मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥ २५
तवैव तेजसाक्रांतं रसातलतलं गतां ॥ त्वया संमां सुरश्रेष्ठ त्वमेव शरणं गता ॥ २६ ॥ दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ॥
त्वमेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनं ॥ २७ ॥ तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वं ककुद्मिनं ॥ शरणं प्रयामि मनसा सततं सोस्युपल
क्षये ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मा भैर्धरणि कल्याणि शांतिं व्रज समाहिता ॥ एष त्वामुचितं स्थानं मानयामि मनीषितं ॥ २९ ॥ वेशं
ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिंतयः ॥ किं तु रूपमहं कृत्वा उद्धरामि वसुंधरा ॥ ३० ॥ जले निमग्नां धरणीं येनाहं वै समुद्ध
रे ॥ इति संचिंत्य मनसा हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ ३१ ॥ जलक्रीडासु रुचिरं वाराहं वपुरस्मरत् ॥ हरिरूपवराणि पुरुकृत्त्वा नूनं
स्यन्नू मिदकं ॥ ३२ ॥ अदृश्यं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंमितं ॥ रम ५२

अम्य अस्याः संहाननं शरीरं चितचयने वाजी षमहाफलः मंत्रस्तु कहनुरूपाय स्फिकसंपादितो विकृतप्राग्वंशीय शब्द

शतयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनं ॥ ३० ॥ नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिःस्वनं ॥ गिरिसंहननं भीमं श्वेततीक्ष्णाग्रदंष्ट्रिणं
३१ ॥ विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसं ॥ पीनवृत्तायतस्कंधं दृप्तशार्दूलविक्रमं ॥ ३२ ॥ पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्ष
णपूजितं ॥ रूपमास्थाय विपुलं वाराहमजितो हरिः ॥ ३३ ॥ पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलं ॥ वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतु
दंतश्चितीमुखः ॥ ३४ ॥ अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणधरो वेदांगश्रुतिभूषणः ॥ ३५ ॥ आज्यनासः स्रुव
तुंडः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ॥ ३६ ॥ प्रायश्चित्तमहाघोणः पशुजानुर्महाकृतिः ॥ उ
द्गातंत्रो होमलिंगो बीजौषधिमहाफलः ॥ ३७ ॥ वाद्यंतरात्मा मंत्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदीस्कंधो हविर्गंधो हव्यक
व्यातिवेगवान् ॥ ३८ ॥ प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥ दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ॥ ३९ ॥ मुम
व पूर्वं स हसा धारयित्वा धराधरः ॥ ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ॥ ४० ॥ चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय विष्णवे ॥
जगाम स्वयं तत्र वराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ॥ ४१ ॥ उद्धृता पृथिवी देवी लोकानां हितकाम्यया ॥ अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्था
पनेच्छया ॥ ४२ ॥

वराहेणायज्ञमयशरीरेण ॥ अथ हृतः ॥ उद्धृतादिना पूर्वमेवानुवदति प्रायश्चित्तनघोषेण ॥ ३० ॥

हरि· ५३

अत्यतिशयेन वृषाकपिर्वृषा धर्मस्तेन वर्जितः ॥ इत्येकोनविंशत्यधिकशततमः ॥ अथ विंशाधिकेऽध्याये दिशाते परमेष्ठिना ॥ कृता नानाविधसृष्टिर्वाराहेणाभिगद्यते ॥ ननु दृष्टापि पृथ्वी पुनः किमिति न मज्जतीति तत्राह ॥ तस्येति चिंतनाद्धृतस्य स्वमुपाक्रांत

पृथिवीप्रविभागाय मनः श्रीकृष्णुजेश्वरः ॥ रसातलगतामेवं विचिंत्य सुरोत्तमः ॥४३॥ ततो विष्णुः प्रवरवराहरूपधृक् वृषाकपिप्रवरम येकदंष्ट्रया ॥ समुद्धरद्धरणीमतुल्यविक्रमो महायशा लोकहितार्थमच्युतः ॥४४॥ इति खिलेषु हरिवंशे वाराहे ॥ वैशं० ॥ तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ॥१॥ विततत्वात्तु देहस्य न ययौ संप्लवं मही ॥ ततः स चिंतयामास प्रविभागं स्थिते विभुः ॥२॥ समुच्चयं च सर्वेषां पर्वतानां समं ततः ॥ विक्षेपने प्रमाणं च गतिं प्रसवमेव च ॥ महात्म्यं च विशेषं च नदीनामन्वचिंतयत् ॥ चतुर्णां तु धराकृतां चैव महार्णवान् ॥४॥ मध्ये पृथिव्याः सौवर्णं वामकरोन्मेरुपर्वतं ॥ प्राचीं दिशमथो गत्वा चकार देवपर्वतं ॥५॥ शतयोजनविस्तारं सहस्रं च समुच्चया ॥ जातरूपमयैः शृंगैस्तरुणादित्यसन्निभैः ॥६॥ आत्मतेजोगुणमयैः वेदिकाभोगकल्पितं ॥ विविधांश्च महास्कंधान् कांचनान्मुक्तरेत्तरा ॥७॥ नित्यपुष्पफलान्वृक्षान् कृतवांस्तत्र पर्वते ॥ प्राचीं दिशमथो गत्वा चकारोदयपर्वतं ॥ शतयोजनविस्तारं ततस्त्रिगुणमायतं ॥ चकार समहादेव पुनः सौमनसं गिरिं ॥९॥ नानारत्नसहस्राणि कृत्वा तत्र सुसंचये ॥

तेनोजलोपरिधारणशक्त्याधानात्वेति तुशब्दार्थः श्रीनागवंते ॥ सलिले स्वदेहधराक्रांते ॥ ३ ॥

राम· ५३

ततोऽग्नेता चिता वृतामिति जरादेहस्य उद्धरणायादंष्ट्राग्रस्य सपुर्वं मज्जनं समुद्धृत्य मुक्त विशेषणादिनद्योतत्र विशेषणरव

वेदिकां वज्रवर्णां च संध्याभ्रामकल्पयत् ॥१०॥ सहस्रशृंगं च गिरिं नानामणिसमाचयं ॥ कृतवान्वृक्षगहनं षष्टियोजनमुच्छ्रितं ॥११॥ आसनं तत्र परमे सर्वभूतनमस्कृते ॥ कृतवानात्मनः स्थाने विश्वकर्म प्रजापतिः ॥१२॥ शिशिरं च महाशैलं तु पार्श्वयसन्निभं ॥ चकार दुर्गगहनं कंदरांतरमंडितं ॥१३॥ शिशिरप्रस्रवां चैव नदीं द्विजगणाकुलां ॥ चकार पुलिनोपेतां वसुधारामिति श्रुतिः ॥१४॥ सा दिशा निखिला प्राची पुण्या मयसंसेविनो ॥ शोभयत्यमलप्रख्यैर्नित्यपुष्पफलद्रुमैः ॥१५॥ छादयद्भिः सुसंस्थानैः मुक्तासंगावीनृपिग्निः ॥ नित्यपुष्पफलोपेतैः छादयद्भिः सुसंहितैः ॥१६॥ भूषितास्यधिकं कामैः सानदीतारजद्रुमैः ॥ कृत्वा प्राचीविभागं तु दक्षिणायामथो दिशि ॥१७॥ चकार पर्वतं रम्यं मदकांचनराजतं ॥ एकतः सूर्यसंकाशमेकतः शशिसंनिभं ॥१८॥ स विभक्तस्तु सुवेताख्यो वर्णो पर्वतोत्तमः ॥ तेजसा युगपद्भासं सूर्याचंद्रमसोरिव ॥१९॥ वपुष्मंतमथो तत्र नानुमं तं महागिरिः ॥ सर्वकामफले वृक्षैः वृतं रम्यं मनोरमैः ॥२०॥ चकार कुंजरं चैव प्रतिमाकृतिपर्वतं ॥ पर्वतं कांचनं गुहं बहुयोजनविस्तृतं ॥२१॥ ऋषिनिप्रतिमं चैव वृषभं नाम पर्वतं ॥ हेमकांचनवृक्षाद्यैः पुष्पहासैः समन्ववान् ॥२२॥ महेंद्रमथ शैलेंद्रं शतयोजनमुच्छ्रितं ॥ जातरूपमयैः शृंगैः सपुष्पितमहाद्रुमैः ॥२३॥

नायामविस्तारसन्निमतिं वा प्रसाद्य महात्म्ये या पदं वृत्तं धर्मजनकत्वे च नानारत्नेति ॥ २ ॥

नानारत्नमयं वेदिकां कृत्वा सूर्यस्तेजस्तत्र प्रतिफलोदयकाले संध्यारागकाले संध्यारागमकल्पयत् तस्य रत्नसमूहस्य प्रभा

मेदिन्या कृतवान्देवः प्रतिच्छोममिवाचलं ॥ नानारत्नसमाकीर्णं सूर्येंदुःसदृशःप्रभं ॥२४॥ चकार मलयं चाद्रिं चित्रपुष्पितपादपं
मैनाकं च महाशैलं सिलाजालसमाकुलं ॥२५॥ दक्षिणस्यां दिशस्तु नं चकार समहाचलं ॥ सहस्रशिरसं दिव्यं नानाद्रुमलताकु
लं ॥२६॥ नदिं च विपुलं वृत्तं विपुलश्रोणिभूषितं ॥ क्षारसंकाशसलिलं पयोधमरामितिश्रुतं ॥२७॥ सुरम्यां तोषसलिलं विचित्रां द
क्षिणां दिशं ॥ दिव्यतीर्थसमापोगाजावयं तिसुनामसा ॥२८॥ दिशोयाम्यप्रतिष्ठाप्य प्रतिचिदिशमागम्यत ॥ अकरोत्तत्र शै
लेंद्रं शतयोजनमुच्छ्रितं ॥२९॥ शोनितं शिखरैश्चित्रैः सुप्रवृद्धैर्हिरण्मयैः ॥ कांचनिभिःशिलाभिश्च शिलाभिश्च विभूषितं ३०
समाकुलं सर्यनिर्भःशालैस्तालैश्च नास्वरैः ॥ सुस्नुभेजातरूपैश्च श्रीमच्छिश्चित्रवेदिकैः ॥३१॥ षष्टिं गिरिःसहस्राणि तत्रासौ स
न्यवेशयत् ॥ मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रभया सह ॥३२॥ सहस्रजलधारं च पर्वतं मेरुसन्निभं ॥ पुण्यतीर्थगुणोपेतं नग
वान्सन्यवेशयत् ॥३३॥ षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुच्छ्रितं ॥ आत्मत्नरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामत ॥३४॥ निवेशय
मास विभुः दिव्यं वैदूर्यपर्वतं ॥ राजतां कांचनाश्चैव यत्र दिव्या शिलोच्चया ॥३५॥ तत्रैव चक्रसदृशं चक्रवंतं महाबलं ॥ स
हस्रकूटं विपुलं नगवान्संन्यवेशयत् ॥ ३६ संध्यारागमित्यर्थे प्रतिच्छोममिव धरणीकीलस्तंभनमिव ॥ ७॥

प्रतिच्छोममिव धरणीकीलस्तंभनामिव सहस्रकूटं सहस्रशृंगं ॥ इति विंशति द्विकशततमः ॥ २४॥ इश विंशाधिकेऽध्याये द्विशते

सहस्रकूटं विपुलं नगवान्सन्यवेशयत् ॥३६॥ शंखप्रतिमरूपं च राजतं पर्वतोत्तमं ॥ शातकुंभमयानाकीर्णं शंखनामन्निवेशयत् ॥३७॥
सुवर्णरससंभूतं पारिजातं महाद्रुमं ॥ महतः पर्वतस्याग्रे पुष्पदाः संन्यवेशयत् ॥३८॥ तुनामतिरसां चैव घृतधारामितिश्रुतिं ॥
वाराहः सरितां पुण्यां प्रतिच्यामकरोत्प्रभुः ॥३९॥ प्रतिच्यां संवेधं कृत्वा पर्वतं कांचनोज्वलं ॥ गुणोत्तरमुत्तरस्यां सन्यवेशयदच्युतः
४०॥ ततः सोम्यगिरिं सौम्यमंतराच्च प्रमाणतः ॥ रुक्मधातुप्रतिच्छन्नमकरोद्भास्करोपमं ॥ ४१॥ सतु देशो विसूर्योपि तस्य भा
सा प्रकाशते ॥ तस्य लक्ष्म्याधिकं भातिपतन्नारविणा यथा ॥४२॥ सूर्यलक्षणविज्ञेयस्तपतीव दिवाकरः ॥ सहस्रशिखरं चैव
नानातीर्थसमाकुलं ॥४३॥ चकाररत्नसंकीर्णं नूयोस्तं नामपर्वतं ॥ मनोहरगुणोपेतं मंदरं वाचलोत्तमं ॥४४॥ उद्दामपुष्प
गंधं च पर्वतं गंधमादनं ॥ चकारतस्य शृंगे पुसुवर्णरससंभवं ॥४५॥ जंबूं जांबूनदमयीं मत्तां तद्दतेर्शनी ॥ गिरं त्रशिख
रं चैव तथा पुष्करपर्वतं ॥४६॥ सुनं पांडुरमेघाभं कैलासं वनगोत्तमं ॥ हिमवंतं च शैलेंद्रं दिव्यधातुविभूषितं ॥४७॥ निवेश
यामास हरिः वाराहस्तनुमास्थितः ॥ नदीं सर्वगुणोपेता मुत्तरस्यां दिशः प्रभु ॥४८॥ मधुधारां सकृतवान्दिव्यां सुरसमाकु
लां ॥ सर्वे चैव क्षितिधराः सपक्षाः कामरूपिणः ॥४९॥ तदा कृता नगवता विचित्रा परमेष्ठिना ॥ सकृत्वा प्रविभागं तुष्टयिम
लोकभावनः ॥५०॥ ७॥ परमेश्वरात् ॥ पूर्वं स्थावरमुत्क्षेदानीं जंगमसृष्टिमुपक्रमते ॥

जगत्सृष्टमनाइति॥ ॥पुरुषोहिरण्यगर्भः॥ ॥नविद्यतेनत्रायते॥ ७॥

देवासुराणामुत्पत्तिंनोक्तनवान्बुद्धिमत्कथं॥सर्वासुदिक्षुसततंजोपमात्तःचकारस्त्रीजान्विविधान्निरामाम्॥हितायलोकस्य
सलोकनाथःपुराणानदांश्चापिजलोपगूढः॥५१॥इतिहरिवंशेवाराहे॥ वैशंपायनउ०॥जगत्सृष्टमनादेविचिंतयामासपूर्वजि
तस्यचिंतयतोवक्त्रतिसृतःपुरुषःकिल॥१॥ततःसपुरुषोदेवंकिंकरोमित्युपस्थितः॥प्रत्युवाचस्मितंकृत्वादेवदेवोजगत्पतिः २॥
विभजात्मानमित्युक्त्वागतोंतर्धानमीश्वरः॥अंतर्हितस्यदेवस्यसशरीरस्यतोस्वतः॥३॥पुराणतस्यवदापस्यगतिस्तस्यनविद्यते॥
ततस्तेनेरितोवाणीसोन्वचिंतयतप्रभुः४॥हिरण्यगर्भोभगवान्यःएषछंदसासुतः॥एकःप्रजापतिःपूर्वमनवस्त्वनाधिपः५
तदाप्रभृतितस्याथोयत्तनागोविधियते॥६॥प्रजापतिरु०॥विभजात्मानमित्युक्तःस्तेनास्मिसुमहात्मनः॥कथमात्माविभ
ज्यस्मासंशयोद्यद्यमेमहान्॥७॥इतिचिंतयतस्तस्यॐमित्येवोच्छितस्वरः॥सभूमावतरात्केचनाकेचक्तवान्स्वयं॥८॥तं
चेवाभ्यसतस्तस्यमनसाधारयस्तप्रभुः॥हृदयादेवदेवस्यवषट्कारसमुच्छितः॥९॥भूम्यंतरीक्षलोकानांभूर्भुवःस्वामिकाप्याः
महास्मृतिमयापुण्यामहाव्याहृतयोभवान्॥१०॥छंदसांप्रवरोदेवीचतुर्विंशाक्षरांतपः॥तत्पदंस्मरन्दिव्यंसावित्रीमकरो
त्प्रभुः॥ ऋक्सामाथर्वयजुषश्चचतुरोभगवान्प्रभुः॥चकारनिखिलान्वेदान्ब्रह्मयुक्तेनकर्म्मणा १२

ततःतस्यैवमनसःसनत्कुमारःसनकश्च॥सनातनश्चभगवान्नारदश्चसनंदकः॥१३॥सनत्कुमारश्चविभुस्तत्रयतेसनातनः॥
मानसाश्चैवरुद्राद्याइत्येतेषण्महर्षयः॥१४॥आसाकपिलंचैवषडेतांश्चैवयोगिनः॥यतयोयोगतंत्रेषुमासुवंतिद्विजातयः॥
१५॥ततोमरीचिमत्रिंचपुलस्त्यंपुलहंक्रतुं॥दक्षमंगिरसंचैवमनुंचैवप्रजापतिं॥१६॥पितॄंश्चसर्वभूतानांदेवतासुरराक्षसां॥
महर्षिनसृजद्ब्रह्मावेसंतुमानसान्॥१७॥एतेयुगसहस्रांतेयाश्चैषामन्नवस्तुजः॥कल्पेनिःशेषमुक्तेतुतोगच्छंतिनिर्वृतिं॥
१८॥भूयोवर्षसहस्रांतेउत्पन्निस्तुविधीयते॥एतेषामेवदेवानांप्रजाकर्तृपुवैतदा॥१९॥किंतुकर्मविशेषेशादेवतानांयुगेयुगे॥
नामजन्मविशेषाश्चतयेवयुगपर्यये॥२०॥अंगुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षउत्पन्नोभगवान्रुषिः॥तस्यैवतुपुनर्भार्यावामांगुष्ठोदजाय
त॥२१॥तस्तस्यान्नवत्कन्याविश्रुतालोकमातरः॥याभिर्व्याप्तास्त्रयोलोकाःप्रजाभिर्मनुजाधिपः॥२२॥अदितिंचदितिंकालामना
युसिंहिकोमुनिः॥प्राधांक्रोधांचसुरभींविनतांसुरसांतथा॥२३॥दनुकद्रूंचदुहितॄःप्रददौकश्यपायतु॥प्रजासिंचितमनसाम
तिज्ञेयंतरात्मना॥२४॥वसुंधतिवसुर्याजांलंबमानुमरुत्वती॥संकल्पाचमुहूर्ताचसाध्याविश्वासनारतः॥२५॥मनवेब्रह्मपु
त्रायकन्यादक्षोददौदशः॥ततसर्वानिवद्यांगकन्याकमललोचना॥२६॥पूर्णाचंद्राननादिव्यागंधर्वसोमनोरमा॥

योगतंत्रेषुयोगशास्त्रेषुनिवृतिप्रलयंसद्यासद्यं॥

हरि. ५६

युगविपर्ययः विपुजः अरुंधतादीनां दशानां मनवे स्वायंभुवायदानं स्वायंभुवें तरे बोध्यं तस्मेसन्त्रेः पुत्रायकवि तन्ये हिरण्यक

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिं तुष्टिं बुद्धिमेधां क्रियां तथा॥ मतिं लज्जां वसुं चेदद्धोधर्मायवैददौ॥ ब्रात्रेयस्तु ततो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः॥ पुत्रो ग्रहाणामधिपः सहस्रांशुस्तमिस्रहः॥ तस्मे न नक्षत्रयोगिन्यः समा विंशतिरुत्तमाः॥ रोहिणीप्रमुखाः कन्याः दत्त आत्मवान्
मोददौ॥ एतासां पुत्रपौत्रास्तु प्रोच्यमानान्निबोधत॥ कश्यपस्य मनोश्चैव धर्मस्य शशिनस्तथा॥ अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा
धाता पुरंदरः॥ त्वष्टा भगोंऽशः सविता पर्जन्यश्चेति विश्रुताः॥ आदित्या जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः॥ दित्यां पुत्रद्वयं प
कश्यपादिति नः श्रुतं॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान्॥ दानव्यमितविक्रांतो तपसा कश्यपो पमो॥ हिरण्यकशि
पोः पुत्राः पंचचैव महाबलाः॥ विप्रचित्तं प्रथमजस्तेषां राजा बभूव ह॥ गणाः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमनंतकं॥ रुद्रक्रोधाव
शानामक्रूरकर्माण एव ते॥ सिंहसकासु स्वर्भानुश्च स्वर्भानुर्महर्षिनां॥ पत्तारं चैव चंद्रस्य सूर्यस्य च विनाशनं॥ कालाया काल क
न्यस्तु गणाः परमदारुणाः॥ अनवतद्दीप्त सूर्याग्नेर्नीलमेघसमप्रभः॥ सहस्रशीर्षः शेषस्तु वासुकिस्तक्षकस्तथा॥ बहूनां कद्रु
पुत्राणां ते प्राधान्यमागताः॥ धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहितेरताः॥ लोकतंत्रधराश्चैव वरदाः कामरूपिणः॥ राम० ५६

शिपोः पुत्रो विरोचनश्चैव स्वतेनुप्रह्लादपुत्र एवं बाणपुत्रो बलेः सुतः॥ इतिलोकतंत्रधरा लोकविस्तारकारिणः

कल्पभेदात् ताक्ष्र्यः पंचमेनकाश्यपात् दशवैदिक्षो वेदो क्रब्रह्मध्यानात्मना॥ वेदवीदोवाभुवनसृजे भुवनसर्गाय॥ पृथवीत्यत्र

ताक्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः॥ अरुणश्चारुणिश्चैव विनतायाः सुताः स्मृताः॥ इमाश्चाप्सरसः पुण्या विविधाः पुण्यलक्षणाः॥
सुषुवे ह्येता महाभागाः प्राधा देवर्षिपूजिताः॥ अनवद्यां महाकां च अनूनाम रुणप्रियां॥ अनुगां सुभगां चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत॥
अलंबुषा मिश्रकेशी पुंडरीकाति लोत्तमा॥ अरुणा लक्ष्मणा क्षेमा तथा रंभा मनोरमा॥ असिता च सुबाहुश्च सुवृत्ता सुमुखी तथा
सुप्रिया च सुगंधा च सुरसा च प्रमाथिनी॥ काश्यपा शारद्वती चैव विश्रुता मेनका सह॥ जन्या च पर्णिनी पुंज
संक्षेपेणैव तत्सर्वं कीर्तयिष्यामि तेनघ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्यायाः साध्या व्यजायत॥ मरुत्वत्यां मरुत्वंतो वसवोवसवस्तता
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः॥ लंबायाश्चैव विजज्ञे यनागवीथ्यि च जामिजा॥ प्रियवरा विषयं सर्वं मरुत्वत्यां व्यजा
यत॥ संकल्पायास्तु कौरव्य यज्ञे संकल्प एव हि॥ धर्मस्य पुत्रो लक्ष्मास्तु कामो जज्ञे जगत्प्रियः॥ यशोहर्षश्च कामश्च रत्या पुत्र
द्वयं स्मृतं॥ सोमस्य पुत्रो रोहिण्यां जज्ञे वर्चा महाप्रभः॥ उदयन्नेव भगवान्वर्चस्वी येन जायते॥ पुरूरवा च भगवानुर्व
श्यां येन जायते एवं पुत्रसहस्राणि स्त्रीणां चैव परस्परं॥
अरुंधतामिति पाठः मरुत्वत्यां मरुत्वंत इति पूर्वमुक्तत्वात् मुर्वमिति पाठे
न तया एवं स्वलोतरे बोध्यं॥

Dr. BHAU DAJI

हरि·
५·७

इति एकविंशाधिकशततमः॥ २२१॥ द्विशतेचतथाध्यायेद्वाविंशाधिकउच्यते॥ स्थापयामासराजत्वेइंद्रादीन्वैप्रजापतिः॥ एकैकंजगतस्तस्य

शतावत्पृथगन्मूलेयत्रलोकाःप्रतिष्ठिताः॥ प्रजापतिस्तुभगवान्गुणातःप्रेसदेदिनः॥ अधिपत्येषुयुक्तेषुनयोजयतयोगवित्॥
दिशोदशाध्यतिमषयोएवान्स्वगान्द्रुमोषधिरुरगसरित्सुरासुरान्॥ प्रजापतिनृनुवनसंजोननेमनुवक्रियामस्थानथ
कृतवान्गिरिंश्वसः॥ ॥इतिहरिवंशारादेजगत्सर्गः॥ वैशं०॥ ॥ त्रयाणामपिलोकानामादित्यानांचभारत॥ चकारशक्रं
राजानमादित्यसमतेजसं॥१॥ सवस्त्रीकवचिजिष्णुरादित्यमभिजज्ञिवान्॥ स्मतेहाद्योस्तिमान्ययासोर्ध्वमुनिःसुतः॥२॥
जातमात्रोपिभगवान्यादित्याशक्रसेवृतः॥ तदाप्रभृतिदेवेशःकौशिकत्वमुपागतः॥३॥ अभिषिच्याग्रराज्येतुसदस्यात्तेपुरंद
रं॥ क्रयाक्रमेणराज्यानिव्यादेष्टुमुपचक्रमे॥४॥ यज्ञानांतपसांचैवनक्षत्रग्रहयोस्तथा॥ द्विजानामोषधीनांचसोमंराज्येभिषे
चयेत्॥५॥ दक्षंप्रजापतीनांतुअपसांवरुणंपतिं॥ पितृणांसर्वनिधनंकालंवैश्वानरःप्रभुः॥६॥ गंधानांचैवसर्वेषांभूतानां
चशरीरिणां॥ शब्दकाशवजानांचवायुरीशस्तदाहृतः॥७॥ गंधांसर्वभूतपिशाचानांपितृणांचगवांतथा॥ उत्पातग्रहरोगाणां
व्याधिनामितितांतथा॥८॥
इंद्रादिमोभगवन्राज्यंविभज्येत्याद॥ त्रयाणामितिस्मृते सहाय॥ स्मृत्यासहितः॥

राम०
५·७

प्रेतानांचैवसर्वेषांमहादेवस्तदाहृतः॥ यक्षाणांराक्षसानांचगुह्यकानांतथैवच॥९॥ रत्नानांचैवसर्वेषांकृतोवैश्रवणःप्रभुः॥ स
र्वेषांदंष्ट्रिणांशेषोनागानांधिपतिःकृतः॥१०॥ गंधर्वाणामधिपतिस्तथाचित्ररथःकृतः॥ सर्वेषांरगणानांचकामदेवःकृतप्रभुः॥
११॥ चतुःपदानांसर्वेषांवाहनानांचसर्वशः॥ महेश्वरध्वजःश्रीमान्गोवृषोगोवृषोधिपः॥१२॥ दैत्यानांचमहातेजाहिरण्याक्षकृ
प्रभुः॥ हिरण्यकशिपुश्चैवयोवराज्येभिषेवितः॥१३॥ दानवानांचसर्वेषांमसुराणांमहाबलः॥ विप्रचित्तिःप्रथमजस्तेषांराज्येभि
षिचत्॥१४॥ गणानांकालकेयानांमहाकालःकृतप्रभुः॥ धनायुषायापुत्राणांहत्रोराजानदाकृतः॥१५॥ सिंहकातनयोयस्तुरा
हुर्नाममहाबलः॥ उत्पातानामनेकानामधुजानांपतिःकृतः॥१६॥ ऋतूनामथमासानांयुगानांचैवभारत॥ पक्षाणांचक्षपाणां
चतथाहितिधिपर्वणां॥१७॥ कलाकाष्ठमुहूर्त्तानांगतेरयनयोस्तथा॥ कृतसंवत्सरोराजायोगस्यगणितस्यच॥१८॥ पक्षिणाम
थसर्वेषांचक्रुषांचमहाबलः॥ सुपर्णोजिगिनांचैवचक्रुषांचमहाबलः॥१९॥ सुपर्णोजोगिनांचैवगरुडोधिपतिःकृतः॥ अरु
णोगरुडभ्राताजपायुश्चचयप्रभुः॥२०॥ राजाप्राच्योदिशिभित्यावासवेनाधिपःकृतः॥ आदित्यस्यविनोपुत्रोधर्मराजोमहायशाः॥
२१॥ दक्षिणस्यांदिशिप्रियमोमार्कंडेशोवसत्कृतः॥ कस्यपश्शेरसःपुत्रःसजिजोतगतस्तदा॥२२॥
इतिनामित्यर्थःश्रमापुषायापुंभार्यायाः॥

चेम्लषोवरूपवती॥हरदर्शनिसमर्थानांमित्यर्थः॥ ॥इतिद्वाविंशाधिकशततमः॥त्रयोविंशाधिकशततकारिणिद्दिरणान्नमे॥ ॥

श्वंबुराजइतिस्व्यातःप्रातिच्यांदिशिपार्थिवः॥पुत्रस्त्रपुत्रोघ्नतिमानूमहेंद्रप्रतिमप्रभुः॥२३॥एकाक्षपिंगलोनामःसोम्यायांदिशिपा
र्थिवः॥एवंविभज्यराजानिस्वयंभूर्लोकभावनः॥२४॥लोकाश्चविदिवेदिव्यानदशस्युपृथक्॥कस्यचित्पूर्यसंकाशाःकस्यचिदद्विसंन
भान्॥२५॥कस्यचिद्दिव्यरूपकाशात्कस्यचिब्रह्मनिर्मलात्॥नानावर्णाकाभगवान्मानेकशतयोजना॥२६॥सतांसुकृतिनांलोकान्
यापदुष्कृतिदुर्लभान्॥येवभासावभांत्यथेसोम्यास्ताराणगणाइव॥२७॥एतेसुकृतिनालोकायेजातापुण्यकर्म्मणः॥येजयंतिसुखे
पुण्येसमासमवरदक्षिणे॥२८॥स्वदारनिरताःक्षांताऋजवःसत्यवादिनः॥दिनोनुग्रहकर्त्तारोब्रह्मण्याःलोभवर्ज्जिता॥२९॥तेत्यक्त
रजसःशांतायांतियत्रतपोजनाः॥एवंनियुज्यतनयानस्वयंलोकपितामह॥३०॥पुष्करंब्रह्मसदनमारुरोहप्रजापतिः॥स्ववे
स्वयंभुदत्तेषुपालनेषुदिवौकसः॥३१॥रेमिरेस्वेषुलोकेषुलोकेषुमहेंद्र—णापालिताः॥स्वपंनुवाराकपुराःसरासुराःकृतायथा
र्दप्रतिपालनेषुते॥यशोदिवंचप्रतिपेदिरेस्युसुदेवजस्सुर्मुखिनागलोजिनः॥३२॥ ॥इतिहरिवंशेवाराहेछिपतिस्थाने॥ वैशंप
कदाचित्तुसपक्षास्तेपर्वताधरणीधराः॥प्रस्थिताधरणीमक्रान्तूनेतस्यैवमायया॥१॥तदासुराणांनिलयंहिरिणाक्षेनपालितं
दिशोप्रतिच्यमागम्यहृदेमजलत्यथागतः॥२॥तत्रासुरेस्यसंत्रस्याधिपत्यमसुरालये॥ ॥

रश्मिभिःतेजोपुंजैरहस्पालसदृशोश्चेनिगंडशैलविशेषणंत्रुश्चंडीदंष्ट्राग्रस्थितमुजराकृतिफलातोमरास्त्रलदंष्ट्राफलशाम्पेनयंध्यातिनी

कुरांचबुद्धिमतुलंहपथिवीहरणोरता॥३॥थापुष्पनिचसर्वाणिजगकुभीमविक्रमाः॥चक्ररथशानीस्वड्गुशंडीश्चधनुषिवा॥४॥
प्रासान्पाशांश्चशक्तिश्चमुशलानिगदास्तथा॥केचित्कवचिनःसज्जाःमत्तानागाःसमाश्रिताः॥५॥केचिद्दथरयानुग्राकेचिद्दृष्टामहासुराः
केचित्तुष्टांस्तथारवान्महिषानथगर्दभान्॥६॥स्ववाजवलमास्थायकेचिज्ञापिपदातय॥परिवावहरिणाक्षेतलब्धापिनाकिनः॥७
हतश्वेतश्चनिस्वेहृष्टःसर्वेपुपुत्रपवेः॥ततोदवगणापश्यापुरेदरःपुरोगमाः॥८॥दैत्यानांविदितोयोगाश्चकुरुयोगमुत्तमं॥मद
ताश्चतुरंगेणबलेनसुसमाहिताः॥९॥बहुगोध्यागुलिवाणासूणवंतसमागणाः॥उग्रायुधधरादेवाःस्वेषुनीकेश्ववस्थिताः॥१०
ऐरावतगतंशक्रमन्वंगछंतहृष्टतः॥ततसूर्यनिनादेश्चभेरीणांवमहास्वनेः॥११॥ स्वस्यद्वहिरण्याक्षोदेवराजपुरंदरः॥ती
क्ष्णोपरस्युनिस्त्रिंशेगदातोमरशक्तिभिः॥मुशलेपट्टिशेश्चैवछादयामासवासव॥ततोत्तबलवेगेनसाविष्मस्मसदारुणाः॥
घोररूपामहावेगानिपेतुर्वाणाहृष्टमपः॥द्विष्टाश्चदैत्यावलिभिःशितधारैबलस्वधे॥१४॥परिघेरायतैरवरैःक्षेपनीयेश्चमुद्गरैः॥
१५॥गंडशैलश्चविपुलेरश्मिभिर्याशाल्मिभेः॥धातनिषिभ्रगुर्वाभिःशतघ्निभिस्तथेववा॥१६॥युगेयंत्रेश्चनिर्मुक्तैरंगलैश्चविदा
रणैः॥सर्वान्देवगणान्दैत्याःसन्निसस्तुस्सवासवान्॥१७॥
निविशेषणाद्ये॥शतघ्निभिःशतघ्नीभिःशतहंतृभिःगुर्वाभिः॥

हरि. जंगमं बलं महाद्रिमिवेति पाठः पूर्वपदसमभिव्याहारान्निरवशेषं सानुगमित्यर्थः ॥ ॥ त्रयोविंशतिद्विशततमः ॥

५१९ धूम्रकेशं हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुधं ॥ रक्तसंध्याभ्रसंकाशं किरीटोत्तमधारिणं ॥ नीलपीतांबरं शोभितोद्वृत्तोर्ध्वदंष्ट्रिणं ॥ अजाना
बाहुदर्यं हेवैडूर्यभरणोज्वलं ॥१०॥ समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सुर्वतस्तेमहासुरं ॥ हिरण्याक्षं महावीर्यं दैत्यानामभयप्रदं ॥११॥ युगां
तामिसमं जातं स्थितं मृत्युमिवाग्रतः प्रविव्यथुः सुराः सर्वे तदा शक्रपुरोगमाः ॥१२॥ दृष्ट्वायातं हिरण्याक्षं मुदाद्रिमिव जंगमं ॥ देवाः
संत्रियमनसः प्रगृहीतशरासनाः ॥१३॥ पूर्वं सदैत्या दे पुरस्कृत्य तस्य संग्राममूर्द्धनि ॥ सा च दैत्यचमू रेजे हिरण्यकवचोज्वलाः ॥
१४॥ प्रवृत्तवृत्तगणाशारदी द्यौरिवामलाः ॥ तेनोग्रमभिसंपेतुः पातयंतः परस्परं ॥१५॥ विबुधं तुरयाः केचित्केचिद्रूपमथितारयेः
सेवाधमन्ये संप्राप्ता नशेकुश्चलितोरथाः ॥१६॥ दानवेंद्रबलं तत्र देवानीचमहद्ध्वजं ॥ दानवेंद्रमहामेघं देवाशनिविराजितं ॥१७॥
शस्त्रोग्रबाणवर्षिणं युद्धदुर्दिनमाबभौ ॥ हिरण्याक्षस्तु बलवान् क्रुद्धः सदितिनंदनः ॥१८॥ व्यवर्द्धत महातेजाः समुद्र इव पर्वणि ॥ त राम०
स्य क्रुद्धस्य सहसा मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥१९॥ तेसोग्निधूममपवनेभ्य दहतदेवतागणाः ॥ सोस्त्रजाले बहुविधैश्चतुर्भिः परिघैरपि ॥ २० ५१९
द्रिम्माकाशमावव्रे पर्वतैरिछ्रुतिरिव ॥ बहुभिश्शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरमः ॥२१॥ तेन शक्रमहस्राक्षस्तं जितोस्त्रराधीम
ता ॥ ऐरावतगतः संख्ये नाशकद्बलितुं भया ॥२२॥ ॥ इतिश्रीखिलेषु हरिवंशे वाराहे शक्रस्तंभनं ॥ ॥

चतुर्विंशाधिकेतावद्विशतेध्यायईर्यते ॥ हिरण्याक्षवधः सायाम्वाराहेणाकृतस्तया ॥ पूर्वध्यायोक्तस्य शक्रस्तंभनानंतरं यद्वृत्तः ॥

वैशं० ॥ निघ्नन्पते सुरपतौ निर्जितेषु सुरेषु च ॥ हिरण्याक्षवधे बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ॥१॥ वाराहपर्वतो नाम्नाथ यः पूर्वं समुदाहृतः ॥
स एष भूत्वा भगवानाजगाम मसत्तमः ॥२॥ ततश्चंद्र महादेवो महायोगी महेश्वरः ॥ पठ्यते योमरैः सर्वैर्गुह्यैर्नाममिरव्ययः ॥३॥
सदसत्वात्मनिश्रेष्ठः सहर्ष्यैः सेव्यते सदा ॥ इज्यते यः पुराणश्च यो लोको लोकभावनः ॥४॥ योवैकुंठः सुरेंद्राणां मनेनोभोगिनामपि ॥
विष्णुर्योयोगविदुषां योगतो योगभावनः ॥५॥ मखेयस्य प्रसादेन भुवनस्यादिवोकसः ॥ भ्राजंमहर्षिभिरद्त्रः मस्त्वैवंतंत्रिधाकृतं ॥६॥
योनेर्ध्वनोमिर्दैत्यानां यः सुराणां परागतिः ॥ यः पवित्रं पवित्राणां स्वयंभूरपियो विधिः ॥७॥ यस्य चक्रप्रविष्टानि दानवानां युगे युगे ॥
कुलान्याकुलतां यांति तानि दाक्षानि पार्थिव ॥८॥ ततो दैत्यद्रवकरं योराणां शंखमुत्तमं ॥ दध्मौ रक्तेण बलवान् पत्तैपदे स्मजीवितं ॥९॥
श्रुत्वा शंखस्वनं घोरमसुराणां महाभयं ॥ कंपिताः दानवाः सर्वे दिशो दशा विलोकयत ॥१०॥ ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासु
रः ॥ कोयमित्यब्रवीद्वैषा नारायणमुदीक्षत ॥११॥ वाराहरूपिणं देवं संस्थितं पुरुषं यथा ॥ शंखचक्रोद्यतकरं देवानामार्त्तिनाश
नं ॥१२॥ रराज शंखचक्राभ्यां ताभ्यां मधुसूदनः ॥ सूर्यचंद्रमसोर्मध्ये यथा नीलपयोधरः ॥१३॥ ततः सुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपु
रोगमाः ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशाः दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ॥१४॥

हरि॰ सरावयभूत्वाय यापष्टियोजनवाराहोबभौ एवं चक्राकारोपि पर्वतश्चक्रीकृतोपि देवेन एवं शंखमपि पर्वतमेव बध्यो योयोगतिर
५१० पीड्यमानोतिबलिभिः दैत्यसर्वायितोयुधेः॥ नचचावहरेयुद्धेकंपमानश्चावचलः॥१५॥ ततः प्रज्वलितोशक्तिं वराहोरसिदानवः॥ हि
रण्याक्षोमहातेजाः पातयामास वीर्यवान्॥१६॥ तस्याशक्त्याप्रहारेण ब्रह्या विस्मयमागतः॥ तस्यां प्रतिहतायां तु ब्रह्मा साध्विति चाब्रवीत्
१७॥ यः प्रभुसर्वभूतानां वराहस्तेनताडितः॥ ततो भगवता चक्रं विध्यादित्यसमप्रभं॥१८॥ पतितं दानवेंद्रस्य शिरस्युत्तमकर्मणा॥
ततस्थितस्यैव शिरस्तस्य भूमौ पपात ह॥१९॥ दैत्येंद्रस्यांशानिहतं मेरोः शृंगमिवोत्तमं॥ हिरण्मयं वज्रहतं मेरोः शृंगमिवोत्तमं॥
२०॥ हिरण्याक्षे हते तेद्रन्ये ये शेषास्तत्र दानवाः॥ सर्वेस्तत्र भयत्रस्ता जग्मुराश्चु दिशो दश॥२१॥ स सर्वलोकप्रभि चक्रं चक्रो महाहवे
षप्रतिमोग्रचक्रः॥ बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः कालो युगांते धृतदंडपाणि॥२२॥ ॥इतिखिलेषु हरिवंशे हिरण्याक्षवधः॥ राम॰ ५१०
वैशंपायनउ०॥ ॥विद्रवतो रणे सर्वे निसुरा पुरुषोत्तमः॥ मुमोच तत्र विद्वेस्तान्पुरंदरसुखान्सुरान्॥१॥ ततः प्रकृतिमाप
न्ना सर्वदेवगणास्तदा॥ पुरंदरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः॥२॥ ॥देवा ऊचुः॥ तत्प्रसादेन भगवांस्तव बाहुबलेन च
हतिस्वयंभोः स्वयंभुवः भयकरं भंजनकं च नेन विप्र भावः इत्यस्योत्तरमुक्तं॥ ॥इति चतुर्विंशाधिकशततमः॥

पंचविंशाधिके तावत् हिशते ध्यायदर्यते॥ शक्रादेवेभ्यनामावतया स्वासनमेव च॥ एवं हिरण्याक्षे हते भगवान् कृतवान् स्तद
जीवामोघमहाबाहो निष्क्रांतो शांतकोभनान्॥३॥ तच्छासने ध्य भगवन् किं कुर्वंति श्रदितिसुताः॥ इच्छामपादस्तु श्रुषां तव कर्तु
सनातन॥४॥ वैशंपायनउ०॥ तत् श्रुत्वा वचनं तेषां पुंडरीकनिभेक्षणः॥ उवाच वचनं देवान्मुदायुक्तोद्य तदद्विषः॥५॥
श्रीभगवानुवा०॥ येयः समवृतां लोकोमये ये विविधितः पुरा॥ पाल्यतां सततं यत्नेन प्राधान्येन कश्चित् क्वचित्॥६॥ ऐश्वर्यं प्रतिपन्ना
स्य कृत्वा नागपुरस्कृते॥ मयेव पूर्वनिर्दिष्टो नियोगः परिपाल्यतां॥७॥ शक्रं प्रोवाच भगवान् वनं दुंदुभिनिस्वनः॥ इदं यथा
वत्कतंभ्यं सततं सुवासमुवालयाः॥८॥ गच्छंतु तपसा सर्गं मुनयः संशितव्रताः॥ तव लोकं सुरश्रेष्ठ सर्वकामदुघं महा॥९॥
यज्ञैकाश्च ये के विब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः॥ तेषां कामदुघां लोकान्तेषां मुद्धमनोहराः॥१०॥ पंजौरिष्टापायज्ञैकाफलंते प्राप्नु
वंत्युतः॥ नावत्स धर्मशीलाना ममावपापकर्मणां॥११॥ संतः स्वर्गजितः स्वर्गं सुवर्गाश्रमनिवासिनः॥ सत्यशूरा रणे शूरा दान
शूराश्च ये नराः॥१२॥ ते सर्गफलमश्नंतु सदा ये वानस्य च॥ श्रद्दधाना पुरुषा कामिनार्थपराः शुभाः॥१३॥ अब्राह्मणानास्ति
काश्च नरकं यांतिमानवः॥ एतावत् क्रियतां वाक्यं मयोक्तं त्रिदशेश्वरः॥१४॥ ततो मयि स्थिते सर्वान् बाधयिष्यंति न वा रय
इत्युक्तोतर्हितो देवशंखचक्रगदाधरः॥१५॥ देवतानां च सर्वेषां मभवद्विस्मयो महान्॥ एतदद्भुतं दृष्ट्वा वाराहवरितं सुरा
१६॥

हरि· ५११

हविर्ध्यानेति सस्यमवस्थ॥ सुरैः समयः कृत्वा मेनाकस्त्रायैकृतः यथा समुद्रे स्थितस्य नते पक्षत्रिदोषविते ति॥ लोकायनेति॥ लो

नमस्कृत्वा वाराहायनाक ष्ट ष्ट मितो गताः॥ ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपत्यानि दैवतैः॥ १७॥ सर्वलोकाधिपत्यं च प्रतिष्ठां वासवो गताः॥ विमुक्ता दानवपतेः प्रकृतिं धरणी गताः॥ १८॥ स्थैर्यदेहेतो धरणी स्तुता ता वागस्कृतानराम्॥ स्वेषु स्थानेषु संप्राप्य पर्वतानां पुरंदरः॥ १९॥ चिच्छेद नगवान्पक्षान्वज्रेण शतपर्वणा॥ सर्वेषामेव पक्षा वै तत्ता शक्रेण धीमता॥ २०॥ एक स पक्षो मैनाकः सुरैः स्वरूपमयकृतः॥ एष नारायणः साधुः प्रादुर्भावो महात्मनः॥ २१॥ वाराह इति विख्यातः पुराणे परिकीर्तितः॥ कृष्णद्वैपायनमतं नानाश्रुतिसमाहितं॥ २२॥ नाश्रावेन कृतघ्नाय न शंसायनकीर्तयेत्॥ आयुष्कामैर्यशःकामैः महिकामैश्च मानवैः॥ २३॥ न वेषिनिश्च श्रोतव्यो देवानामेष वै जयः॥ पुराणो वेदसंबंधः शिवस्तस्य यतो महान्॥ २४॥ पावनः सर्वसत्तानां सात्विको विजयंकरः॥ एष कौरव्य तत्वेन कथितस्ते यथापूर्वशः॥ २५॥ वाराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः॥ येनजयंतिम रवेपुण्येदेवतानिपिञ्ज्वपि २६॥ आत्मनामात्मना नित्यं विष्णुमिव जयेयेतिवे॥ ७॥

कानानुवनानां जयाय श्राश्रयाय जलस्यनादवेदस्य योमयेध्मरकायेतिवा॥ आत्मनुवोब्रह्मा॥ नवाश्रयाय॥ ८

राम· ५११

DR BHAU DAJI MEMORIAL

इति पंचविंशाधिकद्विशततमः॥ अथात्रिंशतेध्यायेषड्विंशाधिकउच्यते॥ वरदानवरं दैत्यसमावर्तनमुच्यते॥ उक्तसुवादपूर्वकं॥ नृसिंहप्रादुर्भावं श्रावयितुमुपक्रमते वाराह इति यत्र नारसिंहप्रादुर्भावि स्थानेतिस्थानव्रते तिष्ठन्नेव मौनव्रते तिष्ठन्नेव शापे

लोकायनाय त्रिदशायनाय प्रशायनाया त्मनवायनाय॥ नारायणायात्मनवायनाय महाव्रताहायनमस्कुरुष्व॥ २७॥ इति खिलेषु हरिवंशे वाराहप्रादुर्भावि समाप्तः॥ वैशं०॥ वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु॥ यत्र भूत्वा मृगेंद्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः॥ १॥ पुरा कृतयुगे राजन्हिरण्यकशिपुः प्रभुः॥ दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः॥ २॥ दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पंच च॥ जलवासी समभवत्स्थानमौनव्रतस्थितः॥ ३॥ ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि॥ ब्रह्मा प्रीतोभवत्तस्य तपसा विनयेन च॥ ४॥ ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य तत्र हि॥ विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता॥ ५॥ आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह॥ रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिंनरैः॥ ६॥ राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्नदीभिः सागरैस्तथा॥ नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः॥ ७॥ देवब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा॥ चराचरगुरुः श्रीमान्वृतो देवगणैः सह॥ ८॥ ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत्॥ प्रीतोस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रतः ९

रिवेषुजनमतातिस्थानमौनयोः इस्वत तस्य भीमवत्स्मिनकः मकारो मृत्सो श्रमितः

वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममामुहि॥ ततो हिरण्यकशिपुः प्रीतात्मा दानवोत्तमः॥ कृतांजलिपुटः श्रीमान्वचनं चेदमब्रवीत्॥
हिरण्यकशिपुरुवाच॥ न देवासुरगंधर्वा न यक्षोरगराक्षसाः॥ ११॥ न मानुषाः पिशाचाश्च निहन्युर्मां कथंचन॥ ऋषयो मां न
वै क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह॥ १२॥ शपेयुस्तपसा युक्ता वरं एष वृतो मया॥ न शस्त्रेण न शस्त्रेण गिरिणा पादपेन च॥ १३॥ न
शुष्केण न चार्द्रेण न चाप्यन्येन मे वधः॥ न स्वर्गेऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनिस्थले॥ १४॥ न चाभ्यंतरराश्यहे न वाप्यन्येन
मे वधः॥ पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनं॥ १५॥ यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति॥ भवेयमहमेवार्कः सो
मो वायुहुताशनः॥ १६॥ सलिलं चांतरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश॥ अहं कामश्च क्रोधश्च वरुणो वासवो यमः॥ १७॥ धन
दश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः॥ मूर्तिमंति च दिव्यानि मम स्थानि महाहवे॥ १८॥ उपातिष्ठंतिदेवेशः सर्वभूतपितामह॥
ब्रह्मोवाच॥ एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः॥ १९॥ सर्वकामप्रदा वत्स प्रदुर्लभास्तु तिमानुषाः॥ वैशंपायन उ०॥ एव
मुक्त्वा स भगवान् जगामाकाश एव च॥ २०॥ वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं॥ ततो देवाश्च नागाश्च गंधर्वा ऋषिभिः स
ह॥ २१॥ वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः॥ २२॥ देवा ऊचुः॥ वरेणानेन भगवान् बाधयिष्यति नोऽसुरान्॥ तत्प्रसीद भ
गवान् वधोऽप्यस्य विचिंत्यतां॥ २३॥ वैशंपायन उ०॥ भगवान् सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः॥ स्रष्टा च हव्यकव्या
नाममव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः॥ २४॥ सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवप्रजापतिः॥ आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाबुभिः॥ २५

अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं॥ तपसोंऽते च भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति॥ २६॥ एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पंकजजन्मनः॥
स्वानि स्थानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुदा युताः॥ २७॥ वैशं०॥ लब्धमात्रे वरे तस्मिन्सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदाने
न दर्पितः॥ २८॥ आश्रमेषु मुनीन्सर्वान्ब्राह्मणान्संशितव्रतान्॥ सत्यधर्मरतान्दांतान्धर्षयामास वीर्यवान्॥ २९॥ देवांस्त्रिभुवन
स्थांश्च पराजित्य महासुरः॥ त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः॥ ३०॥ यदा वरमदोन्मत्तश्चोदितः कालधर्मणा॥ यज्ञिया
न करोद्दैत्यानदेवतांश्चाप्ययज्ञियान्॥ ३१॥ आदित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा॥ रुद्रा देवगणा यक्षा देवद्विजमहर्षयः॥ ३२॥
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलं॥ देवदेवं यज्ञमयं ब्रह्मदेवं सनातनं॥ ३३॥ भूतं भव्यं भविष्यं च प्रभुं लोकनमस्कृतं॥
देवा ऊचुः॥ नारायण महाभाग देवास्त्वां शरणं गताः॥ ३४॥ त्रायस्व जहि दैत्येंद्रं हिरण्यकशिपुं विभो॥ त्वं हि नः परमो धाता त्वं
हि नः परमो गुरुः॥ ३५॥ त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तमः॥ त्वं फुल्लाम्बुजपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयावह॥ ३६॥ क्षयाय दि
तिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो॥ त्रायस्व जहि दैत्येंद्र हिरण्यकशिपुं प्रभो॥ ३७॥ श्रीविष्णुरुवाच॥ भयं त्यजध्वममराश्च
नयं वो ददाम्यहं॥ तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत माचिरं॥ ३८॥ ३॥

अध्यर्धशतं सार्धशतं॥ १५…

राषतंसगणौदैत्यैवरदानेनदर्पितं॥ अवध्यममरेंद्राणां दानवेंद्रंनिहन्मनः॥३९॥ वैशंपायनउ०॥ एवमुक्त्वातुभगवान्वि
सृज्यत्रिदिवौकसः॥ वधंसंकल्पयित्वातुहिरण्यकशिपुंप्रभुः॥४०॥ सोचिरेणैवकालेनहिमवत्पार्श्वमागतः॥ किंनुरूपंस
मास्थायनिहन्मेनंमहासुरं॥४१॥ यत्सिद्धिकरमाशुस्याद्धयमविदुषद्विषः॥ अनुत्तमंततश्चक्रेसोत्मनोरूपमीश्वरः॥४२॥
नारसिंहमताधृष्यंदेवदानवरक्षसां॥ सहायंतुमहाबाहुर्जग्राहोंकारमेवच॥४३॥ अथोंकारसहायोसोभगवान्विष्णुरच्युतः
हिरण्यकशिपोस्थानंजगामप्रभुरीश्वरः॥४४॥ तेजसाभास्कराकारःकांत्याचेंद्रइवापरः॥ नरस्यकृत्वार्द्धतनुंसिंहस्यार्द्धत
नुंप्रभुः॥४५॥ नारसिंहेनवपुषापाणिंसंस्पृश्यपाणिना॥ ततोपश्यतविस्तीर्णांदिव्यांरम्यांमनोरमां॥४६॥ सर्वकामयुतां
शुभ्रांहिरण्यकशिपोःसभां॥ विस्तीर्णांयोजनशतंशतमध्यर्द्धमायतां॥४७॥ वैहायसींकामगमांपंचयोजनमुच्छ्रितां॥ जरा
शोकक्लमत्यक्तांनिष्प्रकंपांशिवांशुभां॥४८॥ हिमरत्नमयंवृत्तंस्त्राशनवतिरम्यांज्वलंतीमिवतेजसा॥ अंतःसलिल
संयुक्तांविहितांविश्वकर्मणा॥४९॥ दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैःफलपुष्पप्रदैर्युतां॥ नीलपीतासितश्यामैःसितैर्लोहितकैरपि॥५०
अवतानैस्तथागुल्मैर्मंजरीशतधारिभिः॥ सिताभ्रघनसंकाशाप्लवतीवासुदस्पते॥५१॥ धस्यासमवतीरम्याज्वलंतीव
तेजसा

भ्रनाघवतीनासुरीचदिव्यगंधामनोरमा॥५२॥ सुसुखानचदुःखासानशीतानचघर्मदा॥ नक्षुत्पिपासेग्लानिर्वाप्राप्यतांप्राप्नुवंतिवै
५३॥ नानारूपैर्विरचिताविचित्रैरतिभासुरैः॥ स्तंभैर्मणिमयैर्दिव्यैःशाश्वतीचाक्षयासदा॥५४॥ अतिचंद्रंचसूर्यंचपावकंचस्व
यंप्रभा॥ दीप्यतेनाकपृष्ठस्थाभर्त्सयंतीवभास्करं॥५५॥ सर्वेचकामाःप्रचुराःयेदिव्यायेचमानुषाः॥ रसवंतःप्रभूताश्चभ
क्ष्याभोज्यैतयाक्षयं॥५६॥ पुण्यगंधास्रजस्तत्रनित्यपुष्पफलद्रुमाः॥ उष्णोसितानितोयानिशीतेचोष्णानिसंतिवै॥५७॥ पुष्पि
ताग्रामहाशाखाःप्रवालांकुरधारिणः॥ लतावितानसंछिन्नानदीषुचसरस्सुच॥५८॥ मनोहराश्चविविधान्नवदर्शचवदप्र
भु॥ द्रुमान्बहुविधांस्तत्रमृगेंद्रोधदृशपतेप्रभुः॥५९॥ गंधवंतिचपुष्पाणिरसवंतिफलानिच॥ नचशीतानिनोष्णानितत्र
तत्रसरांसिवै॥६०॥ अपश्यत्सर्वतीर्थानिसभायांतस्यसप्रभुः॥ नलिनैःपुंडरीकैश्चशतपत्रैःसुगंधिभिः॥६१॥ रक्तैःकुवलयै
र्नीलैःकुमुदैःसंततानिच॥ सक्तातैर्धार्तराष्ट्रैश्चराजहंसैःसरप्रियैः॥६२॥ कादंबैश्चक्रवाकैश्चशतपत्रैःसुगंधिभिः॥ वि
मलस्फुटिकाभानिपांडुरस्वच्छवानिच॥६३॥ कलहंसोपगीतानिसारसोपहतानिच॥ गंधवतःसुजातास्तत्रपुष्पमंजरि
धारिणीः॥६४॥ दृष्टवान्सोदपानेषुनानापुष्पधरालताः॥ केतकाशोकसरलाःपुन्नागतिलकार्जुनाः॥६५॥

इतिषट्त्रिंशाधिकद्विशततमः॥ब॥

चूतानीपानागपुष्पाकदंबवकुलाधराः॥प्रियंगुपाटलीवृक्षाःशाल्मल्यःसहरिद्रकाः॥शालास्तालाःप्रियालाश्चचंपकाश्चमनो
रमाः॥तथाचान्येवराजंतसभायांपुष्पिताद्रुमाः॥वैदूर्यमाश्चद्रुमानिकादावाग्निज्वलितप्रभाः॥स्कंधवंतःसुसाखाश्चबहु
तालसमुच्छ्रयाः॥अंजनाशोकवर्णाभाःभांतिवंजुलकाद्रुमाः॥वरुणावत्सनाभाश्चपनसाश्चंदनैःसह॥नीपाःसुमन
सश्चैवपाताम्याश्वसतिंदुकाः॥प्राचीनामलकालोध्रामल्लिकाभद्रदारवः॥आम्रातकास्तथाजंबूवकुलाश्शैलवालुकाः॥
सर्जतसाकंदरवःपतंगाकूटजास्तथा॥रक्ताकुरुबकाश्चैवनीपाश्चागुरुभिःसह॥कदंबाश्चैवभव्याश्चदाडिमाबीजपूर
काः॥काणीयकाडुकूलाश्चनानागुल्मलतावृताः॥लताश्चविविधाकारापुष्पपत्रफलोपगाः॥राजतेचान्येचबहवस्त
त्रकाननजाद्रुमाः॥नानापुष्पफलोपेताव्यराजंतःसमंततः॥चकोराःशतपत्राश्चमत्तकोकिलसारिकाः॥पुष्पितान्पु
ष्पिताग्रांश्चसंपतंतिमहाद्रुमान्॥रक्तपीतारुणास्तत्रपादपाग्रगताद्विजाः॥परस्परमवेक्षंतप्रकटाजीविकाः॥ ॥
इतिखिलेषुहरिवंशेनारसिंहे॥ब॥

सप्तविंशाधिकेध्यायेद्विशतेतिमनोहरे॥सभायांनारसिंहेनदैत्यदर्शनमुच्यते॥पूर्वोक्तायांसभायांहिरण्यकशिपोर्विष्णुना

वैरीभ॥तस्यांसभायांदैत्येंद्रोहिरण्यकशिपुस्तदा॥आसीनआसनेचित्रेनल्वमात्रप्रमाणतः॥दिवाकरनिभेदिव्येदिव्यास्त
रणसंवृते॥रराजसुचिरंराजन्ज्वलत्कांचनकुंडलः॥तस्मिन्दैत्यपतेर्मध्येविरजस्कसमंततः॥दिव्यगंधवहस्तत्रमारु
तःसुसुखोववौ॥तत्रदेवाःसगंधर्वागीर्णोरस्सरसांवृताः॥दिव्यतानेनदिव्यानिजगुर्गातानिगायनाः॥विश्वाचीसहजन्य
चप्रम्लोचेत्यभिविश्रुता॥दिव्याचसौरभेयाचसमाचिपुंजिकास्थला॥मिश्रकेशीचरंभाचचित्रसेनाशुचिस्मिता॥चारु
नेत्राघृताचीचमेनकाचोर्वशीतथा॥एतासहस्रशःश्चान्याःनृत्यवादिनकोविदाः॥उपतिष्ठंतुराजानंहिरण्यकशिपुंस्तदा
हिरण्यकशिपुस्तत्रविविचित्राभरणांबरः॥स्त्रीसहस्रैःपरिवृतोस्तत्थोज्वलितकुंडलः॥तत्रासीनंमहाबाहुंहिरण्यक
शिपुंप्रभुं॥उपसंतिदितेःपुत्राःसर्वेलब्धवरापुरा॥बलिर्विरोचनस्तत्रनरकःपृथिवीजयः॥प्रह्रादोविप्रचित्तिस्यग
विष्टश्चमहासुरः॥वेदहंताक्रोधहंताचक्रोधवर्द्धनएवच॥घटोदरोमहापार्श्वकथनपितरस्तथा॥

वहर्तुर्निवकुसुमास्वंतमनुवर्णयिति॥तस्यामिति॥नल्वोहस्तचतुःशतंतावन्मात्रेनावस्तरिमाणेदैत्यर्थः॥ददर्शतिस्म
तमयोगान्तपूर्वगुरुत्वं॥२

ददर्शैतस्यांनंतरंतस्यसंयोगांतपूर्वगुरुत्वे॥ इतिसप्तविंशाधिकविंशतितमः॥ अष्टाविंशाधिकेध्यायेदिग्शतेनृहरेस्तनौ॥ हिर

विश्वरूपस्वरूपस्यविरूपस्यमहाकृतिः॥ दशग्रीवस्यबालाचमेघवासामहाबलः॥ घटात्मोविघटात्मस्यसंह्लादसिंहतापन
दैत्यदानवसंघाश्चसर्वेज्वलतिकुंडलाः॥ स्त्रग्विणोवाग्मितश्चापिसर्वेसुचरितव्रताः॥ सर्वेलब्धवराःशूरासर्वेविगतमृत्यवः
गतेचान्येचबहवोहिरण्यकशिपुंप्रभुः॥ उपासंतमहात्मानंसर्वेदिव्यपरिच्छदाः॥ विमानैर्विविधैरुग्रैर्भ्राजमानैरेवाचि
र्भिः॥ स्त्रग्विणोभूषितासर्वेयांतिवायांतिचापरे॥ महेंद्रचापसंकाशैर्विचित्रैरंगदैर्वरैः॥ भूषिताग्गादितेपुत्रातमुपासंत
सर्वशः॥ तस्यांसभायांदिव्यायामसुरासर्वतोपमाः॥ हिरण्यमुकुटंसर्वेदिवाकरकरप्रभः॥ कनककमलेविचित्र
वेदिकायांपरिव्रतनिर्मलवस्त्रबाधिकायां॥ सतुमृगपतिर्वाह्नितसभायांसुचिरपदंतगवाक्षसंवृतायां॥ कनकक
मलहारभूषितायांदितितनयंसमगाधिपोददर्श॥ दिवसकरकरप्रभंजनेनमसुरसहस्रगणैर्निषेव्यमानं॥ इति
खिलेषुहरिवंशेपारिजाते॥ वैशंपायनउ॥ ततोदृष्ट्वामहाबाहुःकालचक्रमिवागतं॥ नारसिंहवपुश्छन्नंभस्मच्छन्न
मिवानलं॥१॥ निकुंचितशवंतस्यस्यनरसिंहस्यभारत॥ रूपोदार्यमिमौत्रसमस्तेशासितंजने॥२॥ अदोरूप
मिदंचित्रंशौर्यवर्त्तुदितिनिःस्वने॥ एवंह्यब्रुवतांतेषांनिर्दग्ध्यानांमहात्मनो॥४॥ रण्यकशिपुंदर्शनानंतरं॥

कालधर्मणोदेवयशाश्वोदितःप्रेरितःदेवंप्रवादोज्ञानवान्॥ इतिअष्टाविंशाधिकशततमः॥ ७॥

नारसिंहेनवपुषासंचोदितःकालधर्मणा॥ हिरण्यकशिपोःपुत्रःप्रह्लादोनामवीर्यवान्॥५॥ दिव्येनचक्षुषासिंहमपश्यदेवमा
गतं॥ तंदृष्ट्वारुक्मशैलाभमपूर्वांतनुमास्थितं॥६॥ विस्मितादानवासर्वेहिरण्यकशिपुश्चयः॥७॥ प्रह्लादउ॥ महाराजमहा
बाहोदैत्यानामादिसंभवः॥ तंश्रुतंनवनोदृष्टंनारसिंहमिदंवपुः॥ नाव्यक्तप्रभवंदिव्यंकिमिदंरूपमद्भुतं॥ देसांतकर
णंघोरंसंसतीवमनासिनः॥८॥ अस्मदेवाशरीरस्थासागराःसरितस्तथा॥ हिमवान्पारियात्रश्चयेचान्येकुलपर्वताः॥९॥
चंद्रमाःसहनक्षत्रैरादित्याश्चाश्विनौतथा॥ धनदोवरुणश्चैवयमशक्रःशचीपतिः॥१०॥ मरुतोदेवगंधर्वाऋषयश्चतपोधनाः
नागायक्षाःपिशाचाश्चराक्षसाभीमविक्रमाः॥११॥ ब्रह्मादेवपशुपतिर्ललाटस्थोभ्रमंतिवै॥ स्थावराणिचसर्वाणिजंगमा
नितथैवच॥१२॥ भवांश्चसहितोस्माभिःसर्वदैत्यगणैर्वृतः॥ विमानशतसंकीर्णातथास्मंतरजासभा॥ सर्वंत्रिभुवनंराजन्
लोकधर्मश्चसाश्वतः॥ सनत्कुमारश्चमहानुभावोविश्वेदेवाविसर्वश्चसर्वे॥ क्रोधश्चकामश्चतथैवहर्षोदर्पश्चमोहःपि
तरश्चसर्वे॥ इत्येवमुक्त्वावसदेवराजंहिरण्यनामानमविस्मयेन॥ दध्यौचदैत्येश्वरपुत्रउग्रमहामतिःकिंचिदथोमुहूर्तःप्र
क्॥ इतिखिलेषुहरिवंशेनारसिंह॥

नवविंशाधिकेध्याये द्विशते पुत्रवाक्यतः ॥ मुमोचास्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुं प्रभो ॥ एवं प्रल्हादवचस्य श्रवणानंतरं हिर

वैशं० ॥ प्रल्हादस्य तु तच्छ्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्वचः ॥ उवाच दानवान् सर्वान् सगणांश्च गणाधिपान् ॥ १ ॥ मृगेंद्रो गृह्यतां शीघ्रमपूर्वं तनु
मास्थितः ॥ यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे मृगेंद्रं भीमविक्रमं ॥ परिक्षिपंतो मुदितास्त्रास
यामासुरोजसा ॥ ३ ॥ सिंहनादं नदित्वाथ नरसिंहो महाबलः ॥ बभंज तां सभां सर्वां व्यादितास्य इवांतकः ॥ ४ ॥ सभायां भज्य
मानायां हिरण्यकशिपुः स्वयं ॥ चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य रोषव्याकुललोचनः ॥ ५ ॥ सर्वास्त्राणामथ ज्येष्ठं दंडमस्त्रं सुभैरवं
कालचक्रं तथा सुग्रं विष्णुचक्रं तथैव च ॥ ६ ॥ धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः ॥ चक्रमैंद्रं तथा घोरं ऋषिच
क्रं तथैव च ॥ ७ ॥ पितामहं तथा चक्रं त्रैलोक्यसंहतं हितं ॥ विचित्रामशनिं चैव शुष्कार्द्रं चास्य निक्षयं ॥ ८ ॥ रौद्रं तथोग्रं
शूलं च कंकालं मुशलं तथा ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ॥ ९ ॥ ऐषीकमस्त्रमैंद्रं चाग्नेयं शिशिरं तथा
वायव्यं मथनं नाम कपालमथ किंकरं ॥ १० ॥ ॥

रण्यकशिपुं प्रत्युक्तवान् तदाह ॥ प्रल्हादस्येति ॥ त्रैलोक्यस्य संहतं सं
हारो यस्मादिति त्रैलोक्यसंहननं स्तंभो निर्मेघः स्यांद्रः समेघो शनिः फयातं कटुंगं ॥ ८ ॥

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

तथाचाप्रतिमां शक्तिं क्रौंचमस्त्रं तथैव च ॥ अस्त्रं हयशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरप्रभं ॥ ११ ॥ पैशाचमस्त्रममितं सार्प्यमस्त्रं तथाद्भुतं
मोहनं शोषणं चैव संतापनविलापने ॥ १२ ॥ तर्पणं तापनं चैव त्वाष्ट्रं चैव सुदारुणं ॥ कालमुद्गरमक्षोभ्यं क्षोभणं च महाबलं ॥
संवर्तनं मोहनं च तथा मायाधरं परं ॥ गांधर्वमस्त्रं दयितमसिरत्नं च नंदकं १४ ॥ प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमं ॥
अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥ १५ ॥ एतान्यस्त्राणि मुमोच सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ हुतपर्णान्नरसिंहस्य दीप्तस्या
ग्नेयथाकृतिः १६ ॥ अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोत्सुराधिपः ॥ विवस्वान् घर्मसमये हिमवंतमिवांशुभिः ॥ १७ ॥ सह्यमर्षानि
लोद्धूतो दैत्यानां सैन्यसागरः ॥ क्षणेन प्लावयत्सिंहं मैनाकमिव सागरः ॥ १८ ॥ प्रासैः प्राशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्मुशलैरपि ॥
वज्रैरशनिकल्पैश्च शिलाभिश्च महाद्रुमैः १९ ॥ मुद्गरैः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपर्वतैः ॥ शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दंडैरपि
सुदारुणैः ॥ २० ॥ ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेंद्रवेगाशनितुल्यवेगाः ॥ समंततो सुद्यतबाहुदंडाः स्थितास्त्रिशीर्षा इव
पन्नगेंद्राः २१ ॥ सुवर्णमालाकुलभूषितांगाः हंसा इवाभांति विशालपक्षाः ॥ तेषां तु वायुप्रतिमौजसां वै केयूरमालाव
लयोत्कटानि २२ ॥ तान्युत्तमांगान्यभितो विभांति प्रभातसूर्यांशुसमप्रभाणि ॥ क्षिप्यानलज्वलितानिलोपमैः महास्त्रपू
गैः सुसमावृतो बभौ २३ ॥

हरि. शतैः शतसंख्यैर्दनुजैः॥ एकोनत्रिंशदधिकशततमः॥ त्रिंशताधिकतेफलहे द्विशतेध्याय उत्तमे॥ परिविद्धिपुं देतास्त्रजालानि
५१७ गिरिर्यथासंतवर्षि निघनैः कांतांधकैरोकुलकं दरंतुमः॥ तेर्हन्यमानोपिमहास्त्रजालेमहाबलैर्दैत्यगणैःसमेतैः॥२४॥ ना
कंपितांजैभगवान्कृतापवान्स्थितः प्रकंपमाहिमवानिवाचलः॥ संतापितास्तेनरसिंहरूपिणा दितेःसुतापावकरामते
जसा॥२५॥ भयाद्दितेजुःपवनोद्धतायथा मतिमहोर्म्मयःसागरवारिसंभवाःशनैश्चतुर्भिसुमहातिवेगाःयुगांतकालप्र
तिमोघवेघान्॥२६॥ एकायनस्यामुमुचुर्नृसिंहेमहासुराःक्रोधविदीपितात्मिः॥२७॥ इतिखिलेषु हरिवंशे नारसिंहे
वेशे ०॥ खराखरमुखाश्चैवमकराशिविषाननाः॥ ईहामृगमुखाश्चावेवराहमुखसंस्थिताः॥१॥ बालसूर्यमुखश्चैवधू
मकेतुमुखास्तथा॥ चंद्रार्द्धचंद्रवक्त्राश्चाग्नादितास्यमयावह॥२॥ पंचास्यालेलिहपाश्च काककंकमुखास्तथा॥ विघ्नजि
ह्वात्रिशीर्षास्तथोल्कमुखसंस्थिताः॥३॥ महाग्राहनिभाश्चान्येदानवाबलदर्पिताः॥ कैलाशवपुस्तेषस्यशरीरेश राम.
रवृषयः॥४॥ अवध्यस्यमृगेंद्रस्यनध्ययांचक्रराहवे॥ एवंनृयोपरानघोरान्त्र्यसृजत्दानवाशरान्॥५॥ मृगेंद्रस्यो ५१७
सिकुहानिध्यसंतइवोरगाः॥ तेदानवशराघोरामृगेंद्रायमिमीरिताः॥ ध्वावलयेजग्मुराकाशेखद्योताइवपर्वते॥ तत
श्चक्राणिदिव्यानिदैत्याक्रोधसमन्विताः॥७॥ मृगेंद्रायाक्षिपन्नाशुप्रज्वलंतीवसर्वशः॥

सर्वशःविकृताकारादैत्याः

पुनरपिनृसिंहोपरिशरान्वर्षदित्याह॥ खराइतिमृगाः॥ ईहामृगपयः॥८॥

तेराशीकृतगगनंचक्रैःसंपतद्भिःसमावृतं॥४८॥ युगांतेसंप्रकाशद्भिश्चंद्रसूर्यग्रहैरिव॥ तानिचक्राणिवदनंतप्रविशंतिविशंतिवै
४९॥ मेघोदरदरीघोरांचंद्रसूर्यग्रहाइव॥ तानिसर्वाणिचक्राणिमृगेंद्रेणमहात्मना॥५०॥ निगीर्णानिप्रदीप्तानिपावकार्चिस
मानितैः॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्योभूयःप्रासृजदूर्जिताः॥५१॥ शक्तिंप्रज्वलितांघोरांकृतावशानतडित्प्रभां॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यमृगेंद्र
शक्तिमुत्तमां॥५२॥ हुंकारेणैवरुद्रेणबभंजभगवांस्तदा॥ रराजनृपाम ——— क्तिर्मृगेंद्रेणमहात्मना॥५३॥ सविस्फुलिंगाजि
लितामहोल्केवननस्थिताः॥ नाराचपंक्तिःसिंहस्यप्रासारेजेविहरतः॥५४॥ नीलोत्पलपलाशानांमालेवोज्वलदर्शना॥ गर्जितानु
यथाकामंविक्रम्यचयथासुखं॥५५॥ तत्सैन्यमुत्सारितवान्तृणाग्राणिवमारुतः॥ ततोश्मवर्षंदैत्येंद्रायसृजंतनभोगताः ५६
नगमात्रैःशिलाखंडैःदिविकूटैर्महाप्रभैः॥ तदश्मवर्षंसिंहस्यगात्रेनिपतितंमहत्॥५७॥ दिशोदिशिप्रकीर्णंहिखद्योतप्रकर
यथा॥ तदश्मोघोदितिसुतास्तदासिंहपरंदमं॥५८॥ प्रवादयंत्यस्यघमेघाधमरागिरिरितिपर्वतं॥ नचतंचाल्ययामासुर्देत्याघ
रेवमास्थिते॥५९॥ नामवेगवलश्रेष्टंसमुद्रइवमंदिरं॥ ततोश्मवर्षेविहितेजलवर्षमनंतरं॥६०॥ धाराभिरक्षमाच
भिप्रादुरासीत्समंततः॥ नभसःप्रच्युतावेगात्तिग्मवेगाःसहस्रशः ६१

हरि· श्टंगालस्यैतदुन्मुखानि येषां तदा नवशरानिश्च संबद्धरणाद्देवेति संबंधः॥ इति त्रिंशदधिकशततमः॥ एकत्रिंशाधिकेऽध्या॥

५१७ श्रावृत एवं सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा॥ धाराणां सलिलपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च॥ वर्द्धतां चैव वर्षेण न प्राज्ञायत न किं
चन॥ धारादिविविसंयुक्ता वसुधायां च सर्वशः॥ न स्पृशंति समंतत्र निपतंतो निशं भुवि॥ बाध्यते विहते वर्षन्नोपरिष्टा
तु वृष्टिमान्॥ मृगेंद्रपतिरूपश्च स्थितश्चयुधि मायया॥ हतेश्म वर्षे तु मलेज्ज नवर्षे च शोषिते॥ ससर्ज दानवो मायामग्निवा
युच सर्वशः॥ न न सम सृता चैव तिग्मवेगा समंततः॥ ज्वालामालाभिमहारोद्रा दीप्तते न समंततः॥ स महेंद्रः पावकस्तेन दै
त्येंद्रेण महात्मना॥ नरोशोकमहातेजा दग्धुमस्मत मोजसं॥ तमिंद्रस्तोयदा सार्द्धं गदस्वात्सोमितद्युतिः॥ महता तोय
वर्षेण शमयामास पावकं॥ तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवः॥ समनुघोरसंकाशं तमस्तीव्रं समंततः॥ तमसा
संवृते लोके दैत्येषु सायुधेषु वै॥ स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ॥ त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे॥ ल राम·
लाटस्थां त्रिकूटस्थां गंगां त्रिपथगामिव॥ इति हरिवंशे नारसिंहे वैशं॰॥ ततः स वसुमायासु हतासु दितिनंदनः॥ हिर ५१८
रण्यकशिपुर्दैत्यः विपन्नाः शरणागताः १॥ ततः प्रज्वलितक्रोधात्स्वदहन्निव तेजसा॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यः चालयामास
मेदिनीं॥ २॥ येदिशात्मास्मैतदुत्तमे॥ हृष्टारिष्टो महादैत्यः कंपयामास मेदिनीं॥ ३॥

एवं स वसुमायासु युक्तां तं तदा हतः सर्वाश्चितिः॥ अथ योगतत्त्वसमये योगेन तत्र संयोगमाचरन् श्चमिवचारः॥ ३॥

ततः प्रक्षुभिताः सर्वे सागराः सघिलाकराः॥ वजिताः गिरयः सर्वे काननानि च सर्वशः॥ ४॥ तस्मिन्क्रुद्धे दितेः पुत्रे द्रुतमो भूतमनु
जगत्॥ तमसा समवच्छिन्नं न प्राज्ञायत किंचनः॥ ४॥ स्वावहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरणः॥ परावहः संवहश्च उद्वहश्च म
हाबलः॥ ५॥ तथा परिवहश्चैव महारुता भयशासिनः॥ प्रागज्योतिषपुरे चैव जातरूपमयं शुभं॥ ६॥ यस्मिन्वसति दुष्टात्मा न
रको नाम दानवः॥ मेघश्च पर्वतः श्रेष्ठो मेघगंभीरनिस्वनः॥ ७॥ षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां विशांपते॥ तरुणादित्यसंका
शो मेरुश्चैव महागिरिः॥ देवावासमध्य जपुण्यो गिरिराजो हिरण्मयः॥ हेमश्चैलो महाशृंगस्तथा मेघसखो गिरिः॥ कैलासश्चैव दु
कंपो दानवेंद्रेण कंपितः॥ यक्षराक्षसगंधर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः॥ श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादपः॥ हेमपुष्करसं
छिन्नं तेन वैखानसं शयः॥ कंपितं मानसं चैव राजहंसनिषेवितं॥ त्रिशृंगपर्वतश्चैव कुमारीवसरिद्वरा॥ तुषारचयसंका
शो मंदिरश्चैव पर्वतः॥ एते चास्मै च गिरयो देशा जनपदास्तथा॥ नद्यश्च सागराश्चैव दानवेंद्रेण कंपिताः॥ कपिलश्च महा
पुत्रो माप्राप्तह्विति कंपुनः॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे एकत्रिंशाधिकशततमः॥ ३॥ ३॥

हरि० ५२७

पंचत्रिंशाधिके ध्याये द्विशते यत्र जस्यते॥ पुलोमहयग्रीवाद्यारम्भसंहननं पृथक्॥ एवं सन्नद्धमुक्त्वा पुलोमादि सन्नहनमाह
॥पुलोमा मिति॥

वैशंपायन उ०॥ पुलोमा तु महादैत्यस्तिमिराकारसन्निभं॥ आरुरोहायसं घोरं रथं परमदारुणं॥१॥ उ
त्कीर्णपर्वताकारं जीमूताञ्जनलोचनं॥ निमेषेण ———— क्षुभ्यन्तमिव सागरं॥२॥ गदापरिघनिस्त्रिंशैः सतोमरपरश्वधैः
शक्तिमुद्गरसंकीर्णं सितोयमिव तोयदं॥३॥ रथमोष्ट सहस्रेण संयुक्तं वायुवेगिना॥ पुलोमारुह्य युद्धाय प्रस्थितो युद्धदुर्म
दः॥४॥ षष्टिरथसहस्राणि पुलोमानं महारथं॥ अन्वयुः सर्पवर्णाभिः प्रदीप्तानिच तेजसा॥५॥ खड्गध्वजेन महता तप्तकांचनव
र्चसा॥ व्राजते रथमध्यस्थः पर्वतस्य इवांशुमान्॥६॥ सुचारुचामीकरपदनाढ्यं महागदं कालनिभं महाबलं॥ प्रगृह्य वज्र
जं सशत्रुमध्ये काश्यायसो केतुरिवोच्छितो भूत्॥७॥ हयग्रीवस्तु बलवान् हयग्रीवो महासुरं॥ वृतः शतसहस्रेण रथानां र
थसत्तमः॥८॥ धराधरनिभाकारं सपत्नानिकमर्दनं॥ नाममास्थाय युद्धाय युद्धाय भिमतस्तथा॥९॥ श्वेतशैलप्रत
काशश्वेतकुंडलभूषणः॥ युयुभे रथमध्यस्थः श्वेते श्रृंग इवाचलः॥१०॥ मुक्ताप्रसन्नशीर्षेण राजता नागकेतुना॥ वैडूर्यम
णिचित्रेण प्रवालांकुरशोभिना॥११॥ अमितबलपराक्रमप्रकृतानां वररथिनामनुजग्मुरूर्जिताः॥ असुरगणाः शत
निगच्छमानेत्रिदशाइव वासवं प्रयांतं॥१२॥ प्रह्रादस्तु महामाताः शार्वशास्त्रविशारदः॥ व॥

राम० ५२७

हयस्य ग्रीवा ये षांते श्वेतशैलः कैलाशः तन्नाम पर्वतस्ये बोधतो निर्विंशाविकार इति याबत्॥

सर्वमायाधरश्रीमान् यथाक्रतुशतैरपि॥१३॥ समन्तप्रततेजस्वी पावकार्चिसमप्रभः॥ रथानां केनमहता दुर्दिनांभोदिना दिना॥
१४॥ सूरेणामितवीर्येण हेमकुंडलधारिणा॥ वृतो देत्य सहस्रेण देवैरपि पितामहः॥१५॥ स्वर्णपृदिगृणोदत्तोमत्तवारणवि
क्रमः॥ सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिद्वोमइवस्थितः॥ सध्येर्येणादधिस्तुल्यो वपुषाग्निरिवाज्वलन्॥ तेजसा नास्करकारः ञ्चम
या पृथिवीसमः॥१७॥ तालध्वजेनदीप्तेन रथेनातिविराजिताः॥ तेयातमनुयांति स्मदानवाः शतसंघसः॥१८॥ सर्वे हिरण्यक
वचाः सर्वे रत्नविभूषिताः॥ दिव्यांगरागा मरणा समरे घ्नंति वज्रिनः॥१९॥ जांबूनदविचित्रांगा वैडूर्यविकृतांगदः॥ दिव्यस्यं
दनमध्यस्थो सस्थाइव महागिरिः॥२०॥ आचारवाश्चैव वृत्तिं तेंद्रियश्च धर्मे रतः श्चैव परोन सूपकः॥ स्थितो प्रितोयो बुद्धवा पुरु
षोत्तम यथासर्वद्विरः कृतोत्त॥२१॥ शंबरस्तु महामायो दैत्यानां रथयूथपः॥ आरूरोह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविशारदः॥२२॥ लो
हिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुंडलः॥ जीमूतघनसंकाशो दिव्यस्रगनुलेपनः॥२३॥ विद्युद्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्चसा
मणिरत्नविचित्रेण वैडूर्यांतरशोभिनाः॥२४॥ तापनीयेन महता कवचेन विराजता॥ संभ्रांत गोवसं छिन्नः श्रीमान् स्तंभि
तो चयः॥२५॥ त्रिंशच्छतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनां॥ बलिनां काजकल्पानामन्वयुः शंबरं तदा २६

इतिषट्त्रिंशदधिकशततमः ॥ सप्तत्रिंशाधिकेऽध्याये तु दादिपयोधिकं ॥ दैत्यानां दिशते तानसम्यक्संदनमुच्यते ॥ एवं गुप्ते सलद
युक्तं द्वयसहस्रेण तु ऊक्षवर्णे विराजितः ॥ क्रौंचध्वजेन दांतेन रथेनाद्ववशोभिना ॥ ३७ ॥ मासक्तवैदूर्यसुवर्णजालेनानाविहंगोऽज्वल
नक्तिचित्रं ॥ विष्कत्वनेमिमरवं सुवेशं रथं समारुह्य वराजदेत्यः ॥ ३८ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे वामने ॥ वैशंपायन उ० ॥ अनु
ह्रादस्तु तत्रैव देत्यपरपुरंजयः ॥ हिरण्यकशिपोपुत्र अप्रयोयुद्धलालसः ॥ १ ॥ चतुश्चक्रेण जानेन त्रिजलप्रतिमेन तु ॥ युक्ते
नाश्वैर्महावीर्यैः सिंहवक्त्रैरजिह्मगैः ॥ २ ॥ गंभीरनादेन नेमिघोषेण वार्यवान् ॥ वालयन्वसुधां सर्वां सशैलवनकाननां
॥ ३ ॥ विनर्दमानादैत्योघाश्च नुह्रादं ययुस्तदा ॥ शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनां ॥ ४ ॥ परिघेर्मिंडमालैश्च नखे पा
शेपरश्वधैः ॥ विविधायुद्धहस्तास्तेऽनुजग्मुर्नरपाणयः ॥ ५ ॥ सुवर्णजालनिर्मुक्तैः वर्मैश्च समलंकृते ॥ रथे च के च कवचे
सज्जमाना महासुराः ॥ ६ ॥ तयाविशाजो जितरोजरूपे व नौरथ कांचन वित्रताग ॥ दैत्याधिपसत्वबलानुरूपे समास्थि
ते सत्यतिमे स्वरूपे ॥ ७ ॥ विरोचनश्च बलवान्वैश्वानरसमद्युतिः ॥ महता रथवेगेन सर्वास्तिक्षुत्र जस्सुंदि ॥ ८ ॥ मूहर्ना
विनियोगतो ज्ञानविज्ञानतत्ववित् ॥ बलेपिता सुरवरः सुराणामिव वासवः ॥ ९ ॥ सर्वायुद्धविरोपेतं किंकणीजालभू
षितं ॥ युक्तानां वाजिमुख्यानां सहस्रेणाशुगामिनां ॥ १० ॥ रथमारुह्यदैत्येंद्रोवनोमेरुरिवापरः ॥
न स्यनुह्रादानामपि सुलक्ष्यते ॥ अनुह्रादास्तितित्रिनलप्रतिमेन द्वादशसहस्रप्रमाणेन ॥ ७ ॥ ७ ॥

निलं महितं स्निग्धं मेजनेतस्य वयोराशिस्तत्र मः ॥ हेमपर्वतस्तन्मेरुः वायसाकं वायसध्वजे शार्दूलविन्दः आग्रध्वजं त्र जिलि
किंकिणीजालपर्यंतेगंजेंद्रध्वजसेवितं ॥ संध्याभ्रमवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतं ॥ प्रवालजंजांबूनदभक्तिचित्रंव्यालं विमु
क्तं तरस्यो जितं च ॥ रथं समारुह्य किरीटमौलिययौ युसमभ्रमहासुरेंद्रः ॥ विरोचनानंजस्वे व क्रुतंतो नाम दानवा ॥ स्यंदने
वकुसाहस्रेमणिकांचनभूषितेः ॥ वृतोमहबलोत्सिक्तैर्देवारिर्निरिंदमः ॥ पाशप्रासगदाहस्तैर्दानवैर्युद्धकांक्षिभिः सप
र्वतनिराकारो निलांजनचयस्त्रमः ॥ महता भुजमानेन किरीटेनार्कवर्चसः ॥ सर्वरत्नविचित्रेण कवचेनैव संवृतः ॥ मह
तादामवपुषा स्वर्गद्वारद्वयंशुमान् ॥ शातकुंभेन महता तालवृक्षेण केतुनाः ॥ रराजरथमध्यस्थो मेरुह्यरिवभास्करः ॥ र
णपंडुरनिवीर्यसत्ववृद्धिः सुरसेनाभिरतः प्रयाति तूर्णं ॥ असुरगणसमावृतः कुजंभस्त्वेदशशाणेरिवहैहस्त्रहा सुरेंद्रः ॥
असिलोमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः ॥ दारुणं चपुरस्याय दारुणाननः ॥ रौद्रः शाकटवक्त्राख्यो मेहामायो महासुरः ॥
कृष्णवासा महादंष्ट्र किरीटिलोहितानन ॥ हस्तो दैत्य सहस्राघे गिरिपादयये ऽधि नि ॥ नानारूपधरे दैत्यैः दैत्यदशशत्रु
भिः ॥ तेऽस्मलहस्ता गगने वरं तश्चेव तस्तुतः ॥ तोयदंहंद्वंदनास्वंच्छादयतस्तेपनीयतिः ॥ कायपोद्भाता प्रावृषिकाय मेघा
नां वलिनां विक्षेपे रथस्थो मजनकस्वद्रुध्वजेनगंडकध्वजे केतुग्रहश्चेदः कालमेघाः प्रलयमेघाः ॥ ७ ॥

अनायुषायाःपुत्रस्तुवृतोनाममहासुरः।दिव्यशस्त्रमहाकायस्ताम्रास्योनिहतोदरः।।हिमसिक्तोहरिश्मश्रुर्दुर्द्धरोमामहा
बलः।।नीलांगोलोहितग्रीवोकिरीटीलोहितांगदः।।आजानुबाहुर्विकृतैःश्वेतदंष्ट्रैर्विभीषणः।।महामायामयोभीमोहेम
केयूरभूषणः।।महताममणिचित्रेणकवचेनतुसंवृतः।।हेममालाधरोरौद्रश्चित्रकेतुरमर्षणः।।किंकिणीशतसंघुष्टेतप
नीयविभूषिते।।युक्तेहयसहस्रेणऋक्षध्वजपताकिनि।।रथेनानेकनमहतायुद्धायाभिमुखेययुः।।दिव्यंस्पंदनमास्थायदै
तानांनंदिवर्द्धनः।।तपातकनकबिंदुपिंगलाक्षोदितितनयोसुरसैन्ययुद्धनेताविकसत्कमलाभवक्त्रः।।सितदशनः
शुभ्रनेत्रश्यासनस्थएकचक्रस्तुतत्रैवसूर्यचक्रइवोदितः।।कालचक्रसमोरौद्रःचक्रायुद्धइवोदितः।।सर्वायसमयंदिव्यं
रथमास्थायसासुरं।।हतोदैत्यगणोदृप्तेकालायशशिलायुधैः।।तस्याशीतिसहस्राणिरथानांचित्रयोधिनां।।सर्वेकालां
तकप्रख्यारुधिराक्षामहाबलाः।।आयसैकांचनैश्चैवसन्नद्धावरवर्मणः।।म्रजेतेतुतराहस्यानीलाइवपयोधराः
संदष्टोष्ठपुटाघोरामहाकायामहोदराः।।वधायसुरसैन्यस्यसन्नद्धमहाबलाः।।सर्वेकालांतप्रेक्षावीरासमरदुर्ज
याः।।सागरोदरगंभीरानीलवक्रदुरासदाः।।रेजुर्यांतोसुरवरावेलालोलाइवार्णवाः।।तेनाममायासुविहृदकामाकिर
टिनकांचनभूषितांगाः।।युयुत्सवायुधदारहस्तानमःसपक्षाइवपर्वतेंद्राः।।संदिष्टोबलिपुत्रेणत्रसातामहासुरः।।
वधायसुरसैन्यस्यसन्नद्धवतिवीर्यवान्।।हेममालीमहादंष्ट्रस्रग्वीसविरकुंडलः।।रक्तमालांबरधरश्चंडश्चमरदुर्जयः

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

महाविहृत्तनयनःसकिरीटीधनुर्द्धरः।।प्रमिन्नइवमातंगोशार्दूलसमविक्रमः।।महतालनिभंचापंमहास्त्रविरसायकौ।।वि
स्फारयन्महामेघंवज्रनिष्पेपनिस्वनं।।रथेनरवरयुक्तेनध्वजेनभुजगेनच।।शुभ्राभेस्यंदनस्थस्यसंध्यागतइवांशुमान्
रथस्तुबहुसाहस्रैर्हेमपद्मविभूषितैः।।शूलमुद्गारसंपूर्णस्तोयदस्तैरिवांबुदैः।।सुदैत्योप्यभवक्रामतस्मिन्युद्धमुपस्थिते
पवनसमगतिर्विशालवृक्षाविकसितपंकजवारुगभगौरः।।प्रवररथगतोययौसतूर्णंत्रिदशगणैरभिलक्षितप्रभा
वः।।सिंहकातनयश्चैवराहुर्नाममहासुरः।।विकटःपर्वताकारःशातशार्षत्नतोदराः।।पीतमाल्यांबरधरोजांबूनदवि
भूषितः।।स्निग्धवैदूर्यसंकाशःपद्मपत्रनिभेक्षणः।।सर्वकांचनसंयुक्तेमणिजालपरिष्कृते।।पताकाशतसंकीर्णे
युक्तेपरमवाजिभिः।।आरुरोहरथंदिव्यंदैत्यपरमवीर्यवान्।।ननादचमहानादंकंपयन्वसुधातलं।।मयेनविहि
तोदिव्यस्तस्यकेतुर्हिरण्मयः।।मयुरंसूर्यसंकाशंकवचंवायसंमहत्।।नामवेगरवेश्वासैरथेदिव्येप्रभासुरः।।ना
नाप्रहरणाकीर्णेसिप्यमानोमहाबलः।।असुराणांपतिर्गजेंद्रगामिगतिरभवत्सगतिमहासुराणां।।अरिगणमभि
तोविनुगुरुःप्रयातोगिरिवरमस्तुमिवांशुमान्।।सुदत्रविप्रकीर्णस्तुचैतेवदनोवंशविवर्द्धनः।।वज्रपयस्यात्मजश्रीमा
न्प्रस्त्रग्णातेजसासमः।।=

ह॰वि॰ ५२२

हंसोत्युग्रदेत्येति पाठः क्वचिद्दृष्टः॥ छ॥

यष्टाक्रतुसहस्राणां वेदविद्भिः समन्वितः॥ स्वयंभुर्वाक्पतिर्वरो वरदश्चाप्ययं प्रभुः॥ ईशानश्चैव शिवश्चैव मन्मथश्चैव मन्मथाकृतिः रोग्यर्थगुणसंपन्नो ब्रह्मैव स्वयमूर्जितः॥ सोऽहं पुत्रश्च पुत्रश्च समुद्यतमहाबलः॥ सर्वे मायाधरा शूरा कृतास्त्रा गोवरुजंघः सर्वे कमलवर्णाभा हेमशृंगोच्चयोच्छ्रिताः॥ सर्वे रजतसंकाशाः कैलाससदृशोपमाः॥ मयेन निर्मिता स्तेषां सर्वे मायामया रथाः॥ विचरंतो विराजंते सारदा इव तोयदाः॥ सर्वे हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदंडसमुच्छ्रयाः॥ श्वेतांबरधरा देत्याः श्वेतमाल्यविभूषिताः॥ श्वेतातपत्राः सर्वे वै श्वेतकुंडलमंडिताः॥ मुक्ताहारवतो रक्तानीतिना केयूरा इव॥ महाग्रहनिभाकाराः शत्रूणां लोमहर्षणाः॥ रक्तचित्रांबरधरा चित्राभरणभूषिताः॥ त्रैलोक्यविजयेनाम रथमास्थाय वीर्यवान्॥ कैलासशिखराकार महानतायतांबरः॥ युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्चसा॥ पताका शतसंछिन्नेन नानायुधविकल्पितौ॥ हंसाद्युग्रप्रतिमं विशालं सितातपत्रेऽनुजे स्वरस्य॥ विभातितस्योपरिधार्यमाणं श्वेताद्रिमूर्ध्नीव गतः शशांकः॥ श्वशादानवमुख्यस्तु जित्वा सान्वाह्लादशानिः॥ नीलमेघचयप्रख्यः कालपुरुषविग्रहः॥ महाग्रहनिभाकारः शत्रूणां लोमहर्षणः॥ चित्रमाल्यांबरधरो रक्ताभरणभूषितः॥ छ॥

वि

राम॰ ५२२

दंष्ट्रेरईवंड्येषु तानि वदनानि येषां॥ छ॥

त्रातान्तः शताबाहुश्च द्वारि श्मश्रुर्महाबलः॥ शंकुकर्णो महानादो वपुषा रौद्रदर्शनः॥ युक्तं महिषकेदिव्ये घंटाकोटिकृतस्वने॥ महावारिधराकारः मास्थाय रथमुत्तमे॥ ध्वजेनाष्टेनमुद्दृतानीलकेसरवर्चसा॥ नानारागविचित्राभि पताकाभिर्विभूषिते॥ द्वापंचाशत्सहस्राणि रथानामूर्जतेजसां॥ यथुस्तस्यासुरेंद्रस्य प्रयातस्य सुरान्प्रति॥ जीतिमिर्मिलोजननिनाप्रयातस्य महात्मनः॥ दंष्ट्राईवेड्वदनाः सवलाकाइवांबुदः॥ ततस्यवैडूर्यसूवर्णचित्रे विष्कंभ नेनास्करर विमितुल्ये॥ किरीटमानास्तसुरोत्तमस्यदानाविदाद्विशिरवरेयथाद्रि॥ वृषपूर्वासुरश्रेष्ठो वध्रामान्सुरनिषूदनः॥ चारुरोहरघंटासमेरुशृंगमिवोच्छ्रितान्॥ प्रवालजांबूनदचित्रकोरवेमहारथंमारसहं महार्हं॥ सवलेहृतराजतनेमिमंडलंगजस्तान्हरेवतडिन्नकाशं॥ केयूरमुकुटनद्धबाहुः सहस्त्रतोरेणच मैवेत्तासः॥ संग्रामिके रामरणोश्वविचित्रेर्मध्यान्हसूर्यप्रमितो बभूव॥ महाबलो वृत्तजानुरतिमीवलो लूटः किंशुक लोहिताननः॥ प्रगृह्य चामीकरचारुचित्रं चापं स्थितो हन्त्रविशाललनेत्रं॥ महासुरेंद्रश्च महासुरेंद्रो बलिस्तदास्यंदनमारुरोह॥ वैडूर्यवज्रोपचिते विशालेषिष्कुंभमंधेयङशमनल्वमात्रे॥ युक्ते सहस्त्रेण दितेसुतानां गजाननानाविकृताननानां॥ चामीकरोरुच्छदभूषितानां प्रमर्दितां प्रावृडिवांबुदानां॥ महारथं देववरप्रकाशे सहस्रमायेन मयेन सृष्टे॥ महामृगक्रीडितनक्रचित्रे दिव्यैरथैवीरररथानुयाते॥ सकिंकिणीकेविमलेसुविस्तृते हिरण्मये पद्मशते रलंकृते॥

इतिसप्तत्रिंशाधिकशततमः॥ अष्टत्रिंशाधिकेपुण्येद्विशतेध्यायइष्यते॥ इंद्रदानोसुरेशानांसम्यक्संदनतनेतथा॥ एवंदै॥ ~

अस्माद्दैवैजयिकिंजयायस्त्रजेवलिः। द्विमविचित्रपुष्पं॥ आमुच्यमालांप्रवनोविचित्रां॥ बलिस्तदानातिनुजैविशालैरराज
तेसर्वसमृद्धयुक्तैः॥ महाविषासूर्यइवांवरस्थस्त्रजंतदावध्यतिचास्पदुर्गः॥ सर्वसुराणांमिवद्दारभूतांवैरोचनिसर्वश्रिय
मिजुष्टे॥ विभ्राजतेसोष्टशरदावचंद्रमेरोस्तटैःकांचनरागरक्तैः। रादित्यसंसक्तमिवाभ्रजालंप्रासाश्वपाशाश्वहिरण्यबद्धा
श्वमौलिखड्गाश्वपराश्वधाश्च॥ धनूंषिवज्राश्वपुधश्वभानि। दिव्यागजावज्रमुसलाश्वशक्ता॥ दिव्याश्वखड्गाविशिखाश्च।
द्विमानाराचपूर्णाविविधाश्वतूर्णाधिताररथेदैत्यनृपश्चतस्यचकासिरेप्रज्वालितायथोल्का॥ तेचामरापांडुधरासुदेष्टाःसुवर्ण
मुक्तामणिहेमचित्रा॥ वीजंतवालव्यजनैर्विनीतास्वलंकृताःस्पंदनवेदिकास्थाः॥ ध्मपःशिराश्वघर्णिराहुरापःश्रीविमौलं
गोविकचशताग्रो॥ जयोनिकुंभःकुपथश्वदानवोरररहतेतेदशदानवाधिपं॥ पुरःसराश्वैवसहस्रवन्नाःसुराःपदातयोद
नवाराजरक्षिणः॥ शतघ्निवक्राशनिशक्तपाणयश्चजग्मुरथैर्निजतुल्यथीवेगिनः॥ घंटासुशब्दास्तपनाय्वीद्धाःआडंब
राझर्झरिडिंडिमाश्च॥ महानवाउदनयश्चनेदुरयप्रमाणैर्दितिजेश्वरस्य॥ तस्योच्छ्रितकांचनवेदिकायोहिरण्मयोदिव्य
महोपताकः

एवंदैत्यसंदनमुक्तादेवसंदनंवक्तुमुपक्रमतेस्रुतस्तइति॥ ७॥

महाध्वजोवेतपनाग्रपनद्धोराजवारस्यपृथाविवस्वान्॥ समुच्छ्रितंकांचनमातपत्रंरुक्मकांचनावसुसिवास्यनाति॥ ससमं।
ततश्चैनमुपाचरंतिदैत्येषयःप्रांजलयोजपंतः। पुरोहिताःशत्रुवधेसमाहितास्तथैवचास्येश्रुतशीलवृद्धाः॥ जपेश्च्मं
त्रैश्वतपोषधिभिःमहात्मनःस्वस्त्ययनंप्रचक्रुः॥ सतत्रवस्त्राणिसुनाश्वगावैफलानिपुष्पानितथैवनिकान्॥ वलिर्द्विजेभ्यःप्र
यतःप्रयच्छन्विराजतेतांवसुधाधनेशः॥ सहस्रसूर्यैविकृकिंकिणीकःपरार्ध्यजांबूनदहेमचित्रः॥ सहस्रवंशेपुततां
रकस्वरथोवलेरगिरिवाविभाति॥ तमास्थितोदानवसंगुहस्तंमहाबलःकार्मुकधृक्सबाणः॥ उद्दामदिव्याभिदशेंद्रसे
नामृतांघरोडंसमविनर्तिरूपं॥ सवेगवानूवाररथोघसंकुलःप्रयातिदेवान्प्रतिदैत्यसागरः॥ महार्णवोविवितरंगसं
कुलोयुथाजलौघैयुगसंक्षयेयथा॥ त्रैलोक्यविन्यासकरेवपुर्निस्तस्यग्रतोयांतिवलेरथस्य॥ महाबलानुच्छ्रितकामु
कानिसंतिवृतताभावचनानिराजन्॥ इतिखिलेषुहरिवंशेवलेरुद्योगः॥ वैशंपायनउ०॥ श्रुतस्तेदैत्यसैन्यस्य।
विस्तरोजनमेजय॥ नृपस्त्रिदशसैन्यस्यशृणुविस्तरमादितः॥ १॥ सुराधिपस्तुभगवान्नाज्ञापयतिवैसुरान्॥ मरुद्ग
णांस्तथादैत्याविश्वेदेवाश्ववासवः॥ २॥ वसूनष्टौचरुद्रांसर्वान्यत्नेरक्तोमहोरगान्। विद्याधरगणान्सर्वान्गंधर्वाप्सरस
यजान् ३

इंद्रो देवानाज्ञापयदित्युक्ते विष्णोति ॥ मरुद्गणानामिति संनह्यतेत्यत्र भाव आर्षः ॥ ७ ॥
महार्णवांश्च शैलांश्च तथा रोगान्महौजसः ॥ यमं वैश्रमणं चैव वरुणं च जलाधिपं ॥ ये तु सिद्धमहात्मानः पितरश्च मनीषिणः ॥
राजर्षयो द्विजाग्र्याश्च योगिसिद्धास्तथैव च ॥५॥ त्रिदशास्तापकः शक्र आज्ञापयति वाग्विभान् ॥ नवनीदैत्यनाशाय संनह्यत माम
तप्रभुः ॥६॥ शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकसः ॥ संनह्यंत महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः ॥७॥ नानाकवचिनः सर्वे विचि
त्रकवचध्वजाः ॥ नानायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ॥८॥ केचिद्दाराः रुरुहुर्व्याघ्रान्केचिद्दारुरुहुर्गजान् ॥ रथानारुरुहुः
केचित्केचिदारुरुहुर्हयान् ॥ ९ ॥ हरिनेत्रो हरिश्मश्रुर्हरिदेहो रावतो व्रजे ॥ रथं हरिं हरियुक्तं स प्रयात्समरं प्रति ॥१०॥ आदि
त्यवर्णैर्विरजैः सुनाभैर्यये नुवा निर्मितैर्मिस्थ्वराथ्यौ ॥ जालैश्च जांबूनदजैः किचित्रैरलंकृते कांचनदाममिश्रे ॥११॥ सहस्रवरोप
स्करवंधुरे शोधिष्ठिते मातलिना ॥ कृत्तताम्र —— ॥ कैलासशृंगोपममिंद्रियानं सुचारुचारुप्रतिचक्रचक्रे ॥१२॥ तारासहस्रै
रवचितं ज्वलद्भिर्देवार्हमाप्याचित सर्वदेहं ॥ समुच्छ्रिते श्रीध्वजमकुयाकेतोज्ज्वल्यमाने वपुषोत्तमेन ॥१३॥ आस्थाय
तं नासुरमाशुवेगं शचीपतिर्लोकपतिः सुरेशः ॥ वज्रस्य नर्नानुवनश्च वेगे प्रापयौ महात्मा नगवान्महेंद्रः ॥१४॥ आमु
च्यवर्मौघसहस्रतारं रुक्मांशुना दित्यसमप्रभावं ॥ सूर्यप्रभे चामुमुचे किरीटं मालोचजांबूनदवैजयंतीं ॥१५॥

त्वष्टाकृतं भास्कररश्मिदामं सुतीक्ष्णघोरामलतीक्ष्णधारं ॥ महासुराणां रुधिरामनुग्नं प्रगृह्य वज्रं बलपर्वनामं ॥१६॥ महाश
नैर्देवमहायमेदांसाममोघां सशक्तिमुग्रां ॥ चक्रं तथैवं सुमहद्धचापं प्रगृह्य शक्रः प्रययौ रणाय ॥१७॥ सहस्रदृग्भूत
पतिः सनातनः सनातनानामपि यः सनातनः ॥ प्रयाति देवाधिपतिर्महात्मा वैयाघ्रमादाय सुवर्णचित्रं ॥१८॥ क्षीरोदधि
क्षोभसमुच्छ्रितानि पुरामृतदुत्तमभूषणानि ॥ देवासुराणां श्रमनिर्जितानि सोमार्कनक्षत्रतडित्प्रभाणि ॥१९॥ दत्तान्यदि
त्यानि मणिकुंडलानि युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य ॥ तेनूषितो याति सहस्रचक्षुरुद्योतयन्वै विदिशो दिशश्च ॥२०॥ हरिप्रभानु
नेत्रसहस्रचित्रो विभाति युद्धाभिमुखः सुरेंद्रः ॥ यथा सितं शारदमभ्रकल्पं नभस्तलं शुभ्रसहस्रचित्रं ॥२१॥ स्तुवंति यं तं
विपुलैर्वचोभिः जयाशिषा चोर्जितसत्ववीर्यं ॥ अत्रिर्वसिष्ठोऽथ यमदग्निरुर्वो बृहस्पतिर्नारदपर्वतौ च ॥२२॥ तमन्वयुर्दे
वगणाः महेंद्रं प्रयाति मादित्यसमानवर्चसं ॥ विश्वेदेवा मरुतश्च वसवः साध्यास्तथादित्यगणाश्च सर्वे ॥२३॥ ते देवराज
स्य पुरंदरस्य हयश्चैव मातलिसंगृहीता ॥ प्रयाति देवेश्वरमुग्रहं ति नभस्तलं यद्विराज्यपंतः ॥२३॥ ब्रह्मर्षयश्चैव म
हर्षयश्च राजर्षयश्चाक्षयपुण्यलोकाः ॥ सर्वेनुजग्मुः सहसा ज्वलंतं तेजोन्वितं शक्रममित्रसाहं ॥२४॥ प्रगृह्य शूला
नि परश्वधाश्च दीप्तानि चापास्त्रशतानि विचित्रा ॥ वर्माणि चामुच्य हिरण्मयानि प्रयाति सूर्यस्य समप्रभाणि २५ ॥

व्याधिगणैर्मतिमद्भिः॥ ३॥

तथा कुबेरो ऽश्वसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्वमिदं महार्हं॥ दिव्यं समारुह्य रणाय यातो धनेश्वरो दामग्रहाग्रहस्तः॥ २६॥ निशा
चरा पावकधूम्रकाया रक्षो वृथा रुद्गसरवस्य तस्य॥ विशाल नानायुधदामहस्ता यो त्यन्नतो वैश्रवणस्य राज्ञः॥ २७॥ तेजो
द्दीप्ता ह्याः परिवार्य देवं व्रजेति नित्यं जननरूणवर्णाः॥ यक्षोत्तमा यक्षपतिं धनेशं रक्षंति वेष्टा सिगदासिहस्ताः २८॥ पुण्य
प्रभुः प्राणपतिर्यतात्मा वैवस्वतो धर्मभृतां वरिष्ठः॥ तन्द्दिगुणानेशातवाजियुक्तं रथं समारोहति सूर्यकल्पं॥ २९॥ तैलो
कपालं पितरोनुजग्मुः विमुक्तपापा ज्वलितास्तपोभिः॥ सर्वे च भूतानु वनप्रधाना नानायुधव्यग्रकरासुनामा॥ ३०॥ दंडं
महास्त्रं प्रतिगृह्य देवो लोकांकुशं विग्रहनिश्चितार्थं॥ हिरण्मयानां कमलोत्पलानां मालां मनोज्ञामवमस्य लोके॥ ३१॥
कंठे स्थितो स्थितमदो मिषलोहिताक्षः सर्वासुराणां निधनं निरूपं॥ तेजोमयं मुक्तरमुग्रहस्तं पंचविकर्षमाणो रुणधूमनेत्रः॥ ३२॥
समन्वितो व्याधिशतैरनेकैः ययौ हरिश्मश्रुरुदारुसत्व॥ महासुराणां निधनाय वृद्धिं वक्रे तदा व्याधिपतिः कृतांतः ३३॥
ततस्त्रिशीर्षे भुजगे वृहद्भिर्मुक्तं रथं हिमवितं महात्मा॥ आस्थाय कुंदेंदुनिभे जलेशो ययौ रणाया सुरदर्प्पहंता ३४
वैडूर्यमुक्तामणिभूषितांगस्तेजोमयपाशगदा तहस्तः॥ महासुराणां निधनाय देवः प्रयाति रूपं गदन द्ववाक्तः॥ ३५॥
स्वनायमानोदवदेवताभिः निषेव्यमानो जलजैश्च सत्वैः॥ संस्तूयमानश्च महर्षिवृंदैः संपूज्यमानश्च महानुभावैः ३६

कैलासशृंगप्रतिमोः प्रमेयस्समुद्रनाथो मृतयो महात्मा॥ महोरगैः श्वेतनयैः सुगुप्तो ययौ रथेनार्कसमप्रभेण॥ ३६॥ युद्धाय तं या
तमदीनसत्वं नमस्तलेचंद्रमिवातिकांतं॥ पश्यंति भूतानि महानुभावं संहृष्टरोमाणि कृतांजलीनि॥ ३७॥ धाता र्यमा यो शान
गो विवस्वान् पर्यन्य मित्रो वरुणश्च देवः॥ त्वष्टा तथैवोद्भितिविश्वकर्मपूषा च सोम्यादिव देवराजः॥ ३८॥ सौरथ्यदंसध्वजकिं
कणीकैः वैडूर्यनिष्कैश्चितहेमकंठैः॥ हयैर्वरैः शक्रहयप्रकाशैर्युक्तान् रथानास्रुरुहुः सुरास्ते॥ ३९॥ दिवाकराकारनिभा
नि केचिद्धुताशनाभार्चिप्रतिमानि केचित्॥ निशाकरांशुप्रतिमानि केचिन्नीलांबुगेघप्रतिमानि केचित्॥ ४०॥ वर्माणि दिव्या
नि महाप्रमाणि त्वष्टा कृतानु त्रमसानुमंति॥ अमुच्यमाला श्च सुवर्णपुष्पाः प्रयांति तोयानिलतुल्यवेगाः॥ ४१॥ द्वावश्विनौ चा
पि महानुभावौ रूपोत्तमौ धर्मभृतां वरिष्ठौ॥ रथं समारुह्य सुवर्णचित्रं रणं गतौ कांचनतुल्यवर्णौ॥ ४२॥ मनोसुता वैवसव
श्च सर्वे बलोत्कटा दैत्यवधप्रयदेशा॥ रथांश्च नागांश्च महाप्रमाणानास्थाय जग्मुः शुभ्रुभा स्वहस्ता॥ ४३॥ रुद्राश्च सर्वे स्तुणधुम
वर्णा श्चिते यंथयुगोपति भिर्हृद्भिः॥ महौजसः सर्वगुणोपपन्नाः दीप्तात्मनो भानि रिवत्वलंतः॥ ४४॥ नानायुधव्यग्रकरै र्भुजंगै
स्ते लोकान्समस्तानिविनिर्दहंतः॥ ययुः ससैन्यास्तपनीयनद्धस्तविद्धलस्तेयध रायथैव॥ ४५॥ विश्वे च देवास्तपमाज्वलंतो
वायोर्निभा सूर्यमरीचिवर्णाः॥ ययुः ससैन्या युधि दुर्निवार्याः बलोत्कटाः पद्मसहस्रमालाः॥ ४६॥ रथे सयुक्ते स्तपनीयवर्णैः
वैडूर्यमुक्तामणिदामचित्रैः॥ नानायुधाकारसमाकुलास्ते पारिप्लवे श्चैव सितातपत्रैः॥ ४७॥

हरि-
५२६

पारिप्लवेश्चं यकैः चतुर्युगांते प्रलये ॥ चलितः प्रचलितः साध्यानच क्रायास्मायतस्मैम्यगंगोपमायैः भागीरथी प्रवाहतुल्ये
तेजोमयैः कांचनजालचित्रैः सुनिर्मलैः पावकसन्निभैस्तैः ॥ सौरथ्यैः सध्वजकिंकिणीकैः हयैश्च वायोः समवेगवद्भिः ॥४८॥ दिग्नो
गजैर्द्वैश्च महाबलैस्तैः कैलासशृंगप्रतिमैर्मदेर्मद्भिः ॥ प्रजग्मुरुग्रायुधचापहस्ताः चतुर्युगांते ज्वलिता इवोल्काः ॥४९॥ साध्याश्च
देवाः सुमहत्प्रभावाः साध्यानचक्राः प्रतिदीप्तचक्राः ॥ प्रयांति जांबूनदभूषितांगाः गंगेयुमात्रैर्गगने ॥५०॥ बलौघैर्विद्योतयं
तो विदिशो दशाश्च महाबलास्तेयजतां वरिष्ठाः ॥ वरिष्ठपुष्टाः सुभुजाः सुदप्ता वैश्वानराकप्रतिमप्रभावाः ॥५१॥ तेजस्वद्भि
श्च नमश्रमानाः संपूज्यमानाश्च सुरेशशाक्रैः ॥ गंधर्वसंघैरनुगम्यमाना वधाय तेषामसुराधिपानां ॥५२॥ वैडूर्यरत्नस्फुट
कांचनचित्रैः वस्त्रैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानां ॥ रूपं बभौवोत्कटभूषणानां दैत्येंद्रनाशाय विभूषितानां ॥५३॥ श्चात्मप्रभा निश्च
रणोत्कटानां वर्मप्रभाभिश्च तमोनुदाभिः ॥ ध्वजोत्तमाभिः शरीरभाभिस्यमहोज्वलद्भिर्विभांति ते देववराः ससाध्याः
प्रध्मातशंखाः स्वनसिंहनादाः मदारयास्ते दिवौकसास्ते महाबलाश्चानुबलं प्रयांति महास्त्रहस्ताय युरुग्ररूपाः ॥ मरु
सुराणां नधिनाय देवा तथैव सर्वे मरुतो निवीर्यः ॥ बलोत्कटास्ते समरे प्रतीते ययुर्महामेघसमानवर्णाः ॥ बकायुधस्ते
यदनादनादाः महेंद्रकेतुप्रतिममहाबलाः ॥ प्रगृह्य सर्वासुरसूदनो गदां रणोत्कटास्तिर्मसरे प्रतीते ॥ ययुर्महामेघस
मानवर्णाः बकायुधस्तेयदनादनादाः ॥ महेंद्रकेतुभप्रतिमा महाबलाः प्रगृह्य सर्वासुरसुदनी गदां ॥ रामः ५२६

अष्टत्रिंशद्विशततमः ॥ नवत्रिंशाधिके ध्याये द्विशते च नुवर्ण्यते ॥ द्वंद्वयुद्धं सुरारीणां देवानां चातिविस्मृतं ॥ एवं दैत्यसंहननमुक्तांऽव ॥

रणोत्कटा चंदनलोहितोक्षाः सहेममाल्यांबरभूषितांगाः ॥ ते युद्धशौंडाः सुभुजाः सुदीप्ता बलोत्कटाः क्रोधविलोहिताक्षाः ॥ युयुः स
जांबूनदपद्ममालाय थेष्टमाना विधिकात्यरूपाः ॥ खड्गप्रभाश्यामनीतांतपाणयः पुरंदरं वै परिवार्य देवाः ॥ वैडूर्यचामीकर
चारुरूपाण्यावद्धगात्रेषु महाप्रमाणि ॥ वर्माणि दैत्यास्त्रनिवारणानि प्रयांति युद्धाय सपन्नसाहः ॥ तैरुच्छ्रितैः कांचनवेदिका
ग्रैर्वरध्वजैर्भास्कररश्मिवर्णैः ॥ ययौ सुराणां प्रतनाप्रभासा समुन्नदंती युधि सिंहनादात् ॥ इत्येवमुक्तं विदिवेश्वरस्य से
न्यं तदासी सुमहत्प्रभावं ॥ युद्धप्रयातस्य जयावहस्य वधाय तेषामसुराधिपानां ॥ इति खिलेषु हरिवंशे वामने शक्रोद्योग
वेशं० ॥ ततः प्रवृत्तो सुरदेवविग्रहस्तदद्भुतः प्रातिसुरासुराकुलः ॥ कृताम तिक्रम्य युगांतकाले महार्णवान्योन्यमिवाश्रयं
तः ॥१॥ नानायुधभयोतविदिपीताः गामहाबलाम्यायतकार्मुकास्ते ॥ महोत्कवावारणहस्तहस्ताः सुदुर्जयातोयदनादनादाः
विस्फारयंतः सहसा धनूंषि चक्राणि वादित्यसमप्रभाणि ॥ समुत्क्षिपंतो यशनीश्च घोरा खड्गांश्च तेव क्रमुखाश्च शक्ति
महामदाः कांचनपदनद्धमतथायमानकार्मुकमुत्तरश्च शूलांश्च हस्तांश्च विगृह्य दीप्तान्नदंतीभूराः शत्रगणस्य ध
र्षयितितत इति ॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक

वेत्रं॥ एतस्मिन्नंतरेतेषामन्योन्यतमःत्रिनिघ्नतां॥ द्वंद्वयुद्धान्यवर्त्तंतदेवानांदानवैःसह॥५॥ मरुतांपंचमोयस्तुमबाणेनाभ्ययुध्य
त॥ महाबलसुखरःसवित्रइतियंविदुः॥६॥ अनायुषायाःपुत्रस्तुबलोनाममहासुरः॥ सोयुध्यतरणेस्तुमोध्रुवेनवसुनासह॥
७॥ नमुचिश्चासुरश्रेष्ठधरेणासमयुध्यत॥ सार्धंसर्वेणसैन्येनव्यादितास्यइवांतकः॥८॥ विश्वकर्मासुरश्रेष्ठोमयेनसमयुध्यत॥
प्रवरौविश्वकर्माणौख्यातौदेवासुरासुरौ॥९॥ पुलोमाष्टमहादैत्योबलिनावायुनासह॥ सहसन्नर्वताकारोरणेयुध्यतदंशितः॥
१०॥ हयग्रीवस्तुदितिजःसहपुत्रास्तयुध्यत॥ सूरेणामितवीर्येणभास्कराकारवर्चसा॥११॥ शंबरस्तुमहावीर्योमहाकायोम
हासुरः॥ भगेनायुध्यततदप्रासप्रहरणेनवै॥१२॥ अस्तिलोमानुबलिनामारुतेनसंमंविभो॥ तदायुध्यतदाप्तास्यौवि
क्रांतःपरमायुधः॥१३॥ अनायुषायापुत्रस्तुवृत्रोनाममहासुरः॥ अश्विभ्यांदेववैद्याभ्यांसहायुध्यतसंयुगे॥ एकचक्रस्तुदि
तिजःचक्रहस्तोदुरासदः॥ सहायुध्यतदेवेनसहेनदितिजारिणा॥ बलस्तुमध्यपिंगाक्षोवृत्रभ्राताममहासुरः॥ मृगव्याधेन
रुद्रेणसहायुध्यतवीर्यवान्॥१६॥ राहुस्तुविकृताकारश्शातशीर्षश्शातोदरः॥ अजकपादेनरणेसहायुध्यतदंशितः॥ केशी
तुदानवश्रेष्ठप्रावृट्कालांबुदप्रभः॥ धनेश्वरेणभीमेनसहायुध्यतसंयुगे॥१८॥ वृषपर्वातुबलिनासहनिकुंभान्रणे
विश्वदेवेनविश्वेशेनसहायुध्यतवीर्यवान्॥१९॥ प्रल्हादस्तुमहावीर्योवीरैःस्वस्तयनैर्वृतः॥ युयुधेसहकालेनरणेकालइव
स्थितः २०

सुरैः॥ योऽद्यमतिरिक्तैःवेदूर्येतिरत्नमवहाराः सोमाकनीमनिंचंद्रकांतेरत्नेच त्रयोगेश्वराइतिसनत्कुमारसनकसनंदनसनातन

अनुह्रादःकुबेरेणधनदेनमहाबलः॥ गदाहस्तेनयुयुधेत्रोनयदेवक्वाह्निनं॥२१॥ विप्रचित्तस्तुदैत्येशोवरुणेनमहात्मना॥ प्र
हृष्टोवैरणंकर्त्तुंदैत्यानांनंदिवर्द्धनः॥२२॥ बलिस्तुसहशक्रेणासुरेशेनमहात्मना॥ युयुधेदेवराजेनबलिनाबलवान्रणे॥
२३॥ शेषादेवाश्चदैत्याश्चनसुराज्येन्मपमाहवे॥ निर्विद्दंतोमहानादाप्राणान्निशरवाक्तिभि॥२४॥ अदृश्यंतमहोत्पाताःयेप्रोक्ता
जगतःक्षये॥ मारुतासप्तते ह्युल्बमश्शीर्यंतमहीधराः॥२५॥ सप्तवेवोच्छिताःसर्वेशोषयंतोमहार्णवान्॥ बहूनांनिर्घ्नतथ
राःवायुनामथिनायथा॥२६॥ मूर्छिताश्चमहामेघाःशक्रचापांतिकोपराः॥ प्राणेदुःसर्वभूतानिसर्वाःसतिमिरादिशः॥२७॥ देवा
नामुनयाःकुरोदःशांतकालनिमित्तिः॥ घोरान्यातसमुद्भूतोयुगांतसमवेपथ॥२८॥ नचोतिरिक्षोनदिशोनभूमिनभास्करो
दृश्यतेरेणुजालैः॥ ववुश्चवातास्तमुलासधूमादिशाश्चसर्वास्तिमिरोपगूढा॥२९॥ एतेचान्येचबहवःदृश्यंतेदेवनिर्मित
भूमांतथांतरिक्षेचघोरोस्यतसमंतत॥३०॥ ततयुद्धंदेवदैत्यानांभीमानांभीमदर्शनं॥ अपश्यतगुरुर्ब्रह्मसर्वैरेवसुरैः
सह: ३१

कपिलजिगीषयापदृ॥

वेदैश्चतुर्भिर्योगैश्चविद्याभिश्चसनातनं॥पद्मयोनिर्हूतिश्चोमानुसिद्धैश्चपरमर्षिभिः॥३२॥नानामणिस्तंभसहस्रचित्रेमारुह्यया
नंदद्वयोस्वयंभूः॥सभासुरंभूतसहस्रयुक्तंप्रदीप्यमानंवपुषापरे॥३३॥सुतप्तजांबूनदचारुचित्रंमानंदभेरीसमसप्रणा
मः॥नक्षत्रवंशांशुभिरस्त्रमेशवैडूर्यसोमार्कविभूषितांगं॥३४॥तमालभावेपुलदपुलस्त्यतथामरीचिर्भृगुरंगिराश्च
क्रतुर्सामभिसम्यग्भिस्तुवंतःसेवंतिदेववरदंविमाने॥३५॥तथावकालोकगुरुस्वयंभूर्वसागाश्चवेदाःमखदेवताश्च॥
सेवंतिदेवंभुवनेशुरेशंभूतानिचान्यानिचमहानुभावं॥एतेचभूयश्चमहर्षिसंघावैखानसाःपावकयोनयश्च॥सर्वे
यपुदेवपुरोहितास्तापुरोत्सापुरोत्सकासर्वसुरासुराणां॥३७॥योगेश्वराषहृदिवाकराभवागभूषणैर्भूषितसर्वदेह
श्चंतर्हिताःवेदहस्तुनभस्तदानारायणश्चैवनरश्चदेवं॥३८॥ वक्त्रैश्चतुर्वेदधरैश्चतुर्भिसंपूर्णचिंद्रप्रतिमैःसुकांतैः॥स
वाद्विशोनिस्तिमिराश्चकारनचोदितोभ्मौशारदीवचंद्र॥३९॥ ॥इतिखिलेषुहरिवंशेवामने॥ वैशंपायनउवाच॥
उभयोसेनयोःराजन्भूयोयुद्धमवर्त्तत॥नादेनसंचालयतीत्रैलोक्यमिवमव्ययं॥१॥गोमुखांडंबराणांचभेरवाणांमुर
जेसह॥झर्झरीडिंडिमा‾चक्रश्रूयंतमहास्वना॥२॥प्रहृष्टोयुद्धयज्ञस्तुमलोलोमहर्षणः॥रणभूमौमहानादस्वगोय
स्त्रूरसंमदः॥३॥

चत्वारिंशो‾‾ध्यायः॥द्विशतेयवर्णितो॥सावित्रीभुवयोयुद्धंवाणेनचबलेनच॥सामान्ययुध्यकंमुपवर्णविशेष्यदर्शयितुमुपक्रम

युद्धयज्ञश्चतेनाहूतप्रदादौत्यैर्दैसत्तमः॥विरोचनस्तथाध्वर्युर्युद्धयज्ञप्रवर्त्तकि॥४॥होताचैवात्रनमुचिर्हूत्रस्तोत्रोपकल्पकः॥
मैत्रादिसाःसमाख्याताःयत्तकर्माणितत्रवै॥५॥अनुयातश्चपितृभिरधिकोवापराक्रमैः॥यष्टातत्रमवदाणसंयुगेचोपतिष्टते
॥६॥इंद्रियांस्तुपतंब्राह्मंस्युणकांचिदुर्जयं॥यंत्रात्तेत्राश्चवर्णतिसाधुनुहाहयोजितः॥७॥उद्गाताचमयश्चासीत्स्थितोवै
महाबलः॥विनदन्दितिजःश्रेष्ठदेवानांकंपदारयेत॥८॥बलिस्तुराजाद्युमिमान्ब्रह्मत्वमत्रमहासुरः॥जाप्येहोमेश्चसंयु
क्तोब्रह्मत्वमकरोत्प्रभुः॥९॥रणाग्निज्वलितोघोरोवैरेधनसमीरतः॥हविषितोवासुरेतत्ररथविद्यांसमर्पितः॥१०॥शंखं
शब्देःसुघुमलेनेयस्तुःमहास्वनः॥तदुष्टंविपुलंचैवसुब्रह्मण्यंप्रपद्यतः॥११॥बलेश्चबलकश्चैवपुलोमाचमहासुरः॥
प्रशस्तावमशंस्कृत्वासत्रसम्यक्प्रवक्रिरे॥१२॥कल्माषदंडाविपुलारयपेकधनुषिच॥यूपस्यित्रकपालानिपुरोडाशाः
शिरांसिच॥१३॥ आस्येवेदोऽडंस्कधिरंतस्मिन्यत्तेहूयते॥इध्मापरिधयःस्तत्रप्रस्ताराविपुजागदा॥१४॥हयग्रीवोसिलोमाच
राहुकेशीवदानव॥वैरोचनश्चजंभश्चस्तुवस्तत्रमहासुरो॥१५॥प्रतिप्रास्थानिकंकर्म्मवृषापर्वाकरोत्तदा॥दीक्षितस्तत्रतु
बलिस्तस्यपत्नीमहाचमूः॥१६॥ तेउभयोरिति॥गोमुखपटहविशेषः आडंबरःतूर्यविशेषः॥

शंबरः शमिता अतिरात्रे बहुदक्षिणे नव स्वर्भानुः सवनं सोमाभिषवः ॥

शंबरस्तत्र सामित्रमकरोद्दितिनंदन ॥ अतिरात्रे महाबाहुवितते यज्ञकर्मणि ॥ १७ ॥ दक्षिणा तस्य यज्ञस्य कालनेमिर्महासुरः ॥
वैताने कर्मणि विज्ञेयः ख्यातो — — वाडिव ॥ १८ ॥ त्रिदशानां तु शेषस्य यस्य शरीरे गतजीविते ॥ तस्मिन्यज्ञे तु सवनं वर्त्तते दैत्यनिर्मितं ॥
१९ ॥ देवानां रुधिरं संस्वेयः पुरश्चादितेः सुताः ॥ नर्दमाना प्रमुदिताः सोमपानां रणाध्वरे ॥ २० ॥ यदा बलिर्महादैत्यो विरेजे समरे सु
रान् ॥ तदा घवर्त्ततोय ज्ञेन विना वेनसंशयः ॥ २१ ॥ महासुरेंद्रपतयो यज्वानो भूरिदक्षिणाः ॥ वेदवंतो व्रतवंतः सुराः सर्वे तनुत्यजः ॥
२२ ॥ त्रैलोक्यहरणे सृष्टा युद्धयज्ञाय दीक्षिते ॥ बद्धहस्तांगुला सर्वे व्रतिनो मुंजधारिणः ॥ २३ ॥ एकनिश्चयकार्याश्च त्रैलोक्यजयका
रणः ॥ सुरदानवसैन्यानां सशब्दः समभवन्महान् ॥ २४ ॥ नानायुधविहस्तानां त्वरितानां प्रधावतां ॥ क्ष्वेडितोत्कृष्टनिनदैर्गजबृं
हितनिस्वनैः ॥ २५ ॥ रथनेमिस्वनैर्घोरैः तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्हयशोषितनिस्वनैः ॥ २६ ॥ हयानां हेषमाना
नां दानवानां च गर्जितैः ॥ क्ष्वेडितोत्कृष्टनिनदैः पाणिपादरवैस्तथा ॥ २७ ॥ दानवानां परेषां च शस्त्रवृंतिमहांतिच ॥ समरे भीमक
र्माणि सैन्यानि च प्रकाशिरे ॥ २८ ॥ ततो नागरथाश्चैव जांबूनदविभूषितः ॥ भ्राजमानश्च दशपंते मेघा इव सविद्युतः ॥ २९ ॥ कृ
ष्टिशक्तिगदाशूलप्रासपरश्वधा ॥ चारुवज्राशिरेतत्र सेवनीकेषु भागशः ॥ ३० ॥ रथा बहुविधाकाराः शतशोऽथ सहस्रशः
हेमसंछिन्नशिखरा ज्वलंत इव पर्वता ॥ ३१ ॥ दानवानां सुराणां च समाजे लोक्य वै सैन्यकाः ॥ कांचनैः कवचैः सर्वैर्ज्वलिता र्कसमप्र
भैः ॥ ३२ ॥

सनद्धासमदृश्यंत ज्योतिषां गणानेयथा ॥ उद्यतैरायुधैश्चित्रैः स्तलबद्धाः कपालिनः ॥ ३३ ॥ ऋषभाख्यासुरगणाः सभ्यमुख्यगताव नुः ॥
नाना वर्णपताकाश्च ध्वजमालाश्च संयुगे ॥ ३४ ॥ युध्यते रणशौंडानि मीरयामास मारुतः ॥ ध्वजालंकारवस्त्राणि चर्माणि कवचानि
च ॥ ३५ ॥ रश्मिभिर्भासयामास रश्मिवाणि निरश्मिवान् ॥ उभासामप्रमेयानि बलानां पादवारिणां ॥ ३६ ॥ रजः प्रच्छादयामास पत्त्रेणां
पांडुरं दिशः ॥ दिव्यायुधधराः सर्वे दिव्यायुधपरिच्छदाः ॥ ३७ ॥ प्रतिता स्ते भिरे भ्योन्यमनीनं प्रत्यनीकतः ॥ गिरिकूटेष्वया सर्वे तत्र
ते देवदानवाः ॥ ३८ ॥ अमोघमभिनिर्घ्रंतिरणश्याविचयोधिनः ॥ बाणेस्मुरुचिरैः स्ताः तोपत्रराजै तु रासदैः ॥ ३९ ॥ मुद्गरैः मुश
लैः शूलै रथस्तुंडै रुक्मपलैः ॥ वज्रैरशनिकल्पैश्च खड्गादृच्छादिभिस्तथा ॥ ४० ॥ उत्क्षतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धालपताकिनः ॥ त
थाप्रवर्त्तितेतेषां विमर्दे भूतविक्रमैः ॥ ४१ ॥ साबित्रस्य वधं प्रेसुबाणजमाढ्का मुकं ॥ शरजालेन दिव्येन छादयामासु रोत्त
मं ॥ ४२ ॥ मंत्रेऽहतइवाविष्णात्वेप्रजालतेजसः ॥ सागराभं महासेनां देवानां दैत्यपुंगवः ॥ ४३ ॥ अशोषयत बाणौघैरर्कोऽग्नि
कार्णवं ॥ मारुतसमहावेगः सावित्रशक्तिमुत्तमं ॥ ४४ ॥ विक्षेपबलिपुत्राय शक्तिर्ज्ञानिमिवाद्ये ॥ आपतंतीं च सा शक्ति
महोल्काज्वलिमातथा ॥ ४५ ॥ छित्त्वाविनाक्रूरप्रेणाबाणेनाद्भुतकर्म्मणा ॥ हत्वपमाघशक्तिं तु साविर्त्रोदेवसत्तमः ॥ ४६ ॥
विश्वकर्मकृतं दिव्यं सुतीक्ष्णं दानवार्दनं ॥ सुपीतधारं विमलं विपुलं वज्रवर्चसं ॥ ४७ ॥ पत्रेणांकोशयेपंतहत्यांदुरंरजः ॥

अगृह्णान्निशितं खड्गं मार्गाद्विषमिवोरगं॥ तं गृहीत्वा रणमुखे प्रज्वलंतं महाप्रभं॥४८॥ बाणास्यासे महातेजा खड्गपाणिरिव स्थितः॥ त
त्रस्थितमथालक्ष्य सावित्रं बलिनंदनः॥४९॥ जोहिताच्छं महाकायं चिच्छेद पवनतादव॥ ततोर्ककिरणाकारान्शनिप्रतिमांश्छिरा॥५०॥
संदधे वासुबाणौघान्नाशीविषसमान्बली॥ रुक्मपुंखान्प्रदीप्ताग्रान्लुग्रवेगानलंकृतान्॥५१॥ आकर्णपूर्णं विच्छेप शरानुग्रानस
मंततः॥ दृष्ट्वा चापप्रयुक्तांस्ते शरांश्वैश्वानरप्रभान्॥५२॥ सावित्रं लादयामास केतुसमवितोयदः॥ संछाद्य स्यानः शस्त्रोघैः बाणे
न बलिसुतुना॥५३॥ प्राङ्मुखः सुरवरः प्रयातः सरयध्वजः॥ पराजित्य समा सावित्रं बाणा परमहर्षितः॥५४॥ प्रगृह्य कार्मुकं घोरं
गतशक्र रथं प्रति॥ बलश्चाप्यसुरश्रेष्ठो प्रगृह्य महतीं गदां॥५५॥ अभ्युवाय समरे ह्रष्ट रोषं चिच्छेद दानव॥ तस्यानिमिषि
तो देवो हेमचित्रं च वर्म वै॥५६॥ गदावेगेन जीमेन भुवस्य समरे तदा॥ शेषास्य च वसवः सर्वे दिश्यास्ते घोरदर्शने॥५७॥ प्रच्छा
दयन्रणे दैत्यमादित्य इव तोयदा॥ ततः सोमर्षितो बाणो बलो दानवसत्तमः॥५८॥ अवांतर रयासत्वा गदा सुघस्य वीर्यवान्
शिरस्सुपातयामास शत्रूणां तां गदां तदा॥५९॥ दिशः प्राद्रवतः सर्वे त्रिदसा द्रुपा महागदा॥ इंद्रानिनीरिवेंद्रेणा प्रहृष्ठासुमहा
स्वना॥६०॥ तस्यास्तु विक्रमो पायास्ते न शाह्नेन वैजिता॥ व्यद्रवंत पति त्वष्टारपे सोर पिनस्तदा॥६१॥ तदुदीर्णरियान्त्रीकं सूर्य
ं मेघनिस्वनं॥ देवानां शरधाराजिसमं तोदमिवर्षतः॥६२॥

अवस्फूर्जि शाह्नं कुर्वन्नगानद्दहान्॥ निकृत्य छितायथापितः प्रत्यस्वेड्त्यनिदश्यं ते॥

हुंडकेविशिखैनक्रेव रूपं दैत्ये शिलीमुखैः॥ मुहुर्मुहुर्महातेजा अत्यविध्यन्महासुरः॥६३॥ बलकस्तु गदापाणिमादित्यस्य ध्वं
वकं॥ नडिकुणर्कसदशो वैश्वानरइवापरः॥६४॥ पिबन्निवशरोघास्तान्देवचापसमुच्छितान्॥ अमद्रवन्ते दैत्येन्द्रो महागविश्व
परः॥६५॥ अवस्फूर्ज्ज दिशस्तास्ते तवा येणदानवा॥ अरुजास्त्रिदशान्दैत्यसिंधुवेगो नमानिव॥६६॥ समुत्पत्य उरसा देवान्
वायुहत्ताविवौजसा॥ शमयश्रम हेद्यासावसुमांसमसक्ततः॥६७॥ आपश्चैवाग्निजश्चैव ववर्ष तुरशिं दमो॥ शरवर्षाणि
सानिमेघाविव परंतपो॥६८॥ द्विसाग्नान्विशिखान्सर्वान्निंतरिक्षे विविच्छिदे॥ अमृष्यमाणस्तदपर्व ध्रुवस्तमभिद्रुवे॥६९॥ तौ
पृथक् शास्त्रवर्षाणि सम सोन्यमभिजग्मतु॥ उत्तमाविजनौ शूरौ देवदैत्यशस्करौ॥७०॥ तौ नस्थै रिवशार्दूलौ दंतैरिवमहाद्विपौ
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाभिकृंततः॥७१॥ निर्भिंद्यतौ च गात्राणि विलिखंतौ च सायकैः॥ स्तनयंतौ च बलिनो प्रणादं तौ
रणो स्थितौ॥७२॥ चरंतौ विविधान्मार्गान्मंडलानि च नागरहः॥ मुहूर्तैः जयतु क्रोधाविन्योन्यमभिमानितौ॥७३॥ असिमांवर्म
णि दिमे विपुले च शरासने॥ निकृत्याचलसंकाशौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः॥७४॥ भूजौ रस्कोदार्घ भुजो नियुद्धकुशलाजुभौ॥ वा
हुभि सम सक्तेतामायसे परिघेरिव॥७५॥ तयोरासीद्भुजाघातेनिग्रहप्रग्रहस्तथा॥ अतीव नाम संह्रादो वज्रपर्वतयो
रिव॥७६॥ द्विपाविव विषाणाग्रेश्रृंगेरिव महावृषे॥ असेम्यमभिसंरब्धौ मुहूर्तं पर्यकपंतां॥७७॥

चत्वारिंशाधिकशततमः॥ एकचत्वारिंशेऽध्याये द्विशतेऽथाभिधीयते॥ नमुच्यमरयोधानां युद्धं तावन्निरूप्यते॥ एवं बलध्रुवयोर्यु

ततः पराजितो देवो बलकेन तदा ध्रुव॥ रथं सक्रामयात्तस्य प्रतस्थे प्राङ्मुखो वसु॥ ७८॥ इति खिलेषु वामनप्रादुर्भावे॥ वैशंपायन उ
पुनरेव तु तत्रासीन्महायुद्धं सुदारुणं॥ क्रुद्धस्य नमुचेश्चैव वधरस्य महात्मनः॥ १॥ संरब्धौ च महाबाहू महेष्वासावरिंदमौ॥
परस्परमुद्देशेतां दहंताविव चेक्षणैः॥ २॥ विस्फारयन्महच्चापं हेमपृष्ठं दुरासदं॥ संरंभाद्ध्रुव वसुश्रेष्ठः स्फाप्राणान युध्यत॥
३॥ समाक्रमयेनाजेः हरो दैत्यरथं प्रति॥ मानुमनामहाबाहुर्महावेगो महारयः॥ ४॥ विव्याधातिबलो दैत्यो नवभिर्निशितैः श
रैः॥ स तोत्रैरिव मातंगो वार्यमाणपतत्त्रिभिः॥ ५॥ अभ्यधावत संक्रुद्धो नमुचिं वसुसत्तमः॥ तमापतंतं वेगेन नमुचिं रनसारसे
६॥ दैत्यः प्रससर देवं मत्तो मत्तमिव द्विपं॥ ततः प्रध्यापयत् संख्ये भेरीशतनिनादितं॥ ७॥ विहीमस्तद्बलं हर्षविवर्द्धनं वि
सप्रभं॥ अश्वान्हत्स वर्णांश्छिहंस वर्णैः सवाजिभिः॥ ८॥ मिश्रयन्समरे दैत्यो वसुप्राच्छादयच्छरैः॥ समाश्लिष्टावधान्योन्यं वसु
दानवयोरघो॥ ९॥ हेमप्राकेपत मुक्तच्छिद्रशानां महद्वतं॥ क्रोधसंरक्तताम्राक्षो प्रेक्षमाणौ परस्परं॥ १०॥ गर्जंतौ विवशौ
र्हलौ प्रतिलाविचवारणौ॥ यमदंष्ट्रोपमौ रोद्रमासीद्रायोधनं जयो॥ ११

हमुपवर्ण्यते धरनमुच्यादीनां युद्धमुपवर्णयति त्रिंशाद्यैस्तैः शोणितैः प्रत्यसरद्भिः ससारदिव्यो धूसरवर्णो मृगराजादिभेद

रथाश्वनरसंबाधं मत्तवारणसंकुलं॥ समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणा महारथाः॥ १२॥ आसंबंधो जयं तत्र संयोधास्ते गणाश्च स्त
या॥ तयोः प्रेक्षसमरं सन्निकृष्टं महात्मयोः॥ १३॥ सिद्धगंधर्वमुनयो देवदानवयोस्तथा॥ नोच्छादयंतौ वसोऽन्यं समरे निशि
तैः शरैः॥ १४॥ शरजालावृते व्योम चक्रतुश्च महाबलौ॥ तावन्योन्यं जिघांसंतौ शरतीक्ष्णौ महारथौ॥ १५॥ प्रेक्षनीयतरावस्थां
वृष्टिमन्ताविवं बुदौ॥ सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुंचंतौ वरिंदमौ॥ १६॥ भास्कराणं तदाकाशे मुक्ताभिरिव चक्रतु॥ तयोः शरा अत
शांतः देवदानवयोः पुरः॥ १७॥ पंचशरदिमत्तानां सारसानामिवांबरे॥ चित्रशाश्वगतानां द्विशरारैरगतिजा विर्तैः॥ १८॥ बाण
नसंहतानूर्मिः मेघैरिव नभस्तलं॥ ततः सुधूसरं विमलं सूर्यमंडलसंनिभं॥ १९॥ धरायवसवेमुक्तं च कृतमुविनारणौ॥ पत
तातेन चकेणाधरस्य स्यंदनोत्तमः॥ २०॥ सध्वजसपताकश्च गदाभ्यां तुलाकिरणप्रभः॥ स्पत्सक्रास्यंदने देवः प्रदीप्तं प्रकृतेजस
२१॥ भयात्तस्य सुरेंद्रस्य गतस्य ग्रहमुत्तमं॥ पारिजातसुरं दैत्यं नमुचिर्बलगर्वितः॥ २२॥ प्रयातसुरसैन्येन नूयसुरवमुं प्र
ति॥ वैशं०॥ यौतौ मयश्च त्वष्टा च देवदैत्यौ सुचिस्तौ॥ २३॥ प्रवरो विश्वकर्माणो मायाशतविशारदौ॥ घोरस्तयोः संप्रहारः प्र
वर्ततः सुदारुणः॥ २४॥ अन्योन्यस्पृष्टनोस्तत्र विराम अतिसंयुगे॥ त्वष्टा तु निशितैर्बाणैर्दैत्येंद्रं बलदर्पितं॥ २५॥ पराक्रां
तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशतैः शरैः॥ मयस्तु प्रतिविव्याधे त्वष्टारं निशितैः शरैः॥ २६॥ सुयोतैः सुप्रसन्नाग्रैः शातकुंभ वि
शिपतैः॥ नानानदि तिजश्रेष्ठ हत्वा त्वष्टा शरैः शरैः॥ २७॥

DR BHAU DAJI

संक्रुद्धोदैत्यसैन्यस्यविचान्वन्विवजीवितं॥शक्तिंकनकचित्रांगींचित्रदंडांमहाप्रभां॥३०॥देवोगृहीत्वासमरेदैत्येंद्रसन्नपातये
त्॥नाभ्यांसवायसंत्वष्टापुरंदरइवाशनिं॥तांत्वष्टातुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभां॥मयश्चिच्छेदतीक्ष्णाग्रैःस्वर्णसिम्नशिराग्रुमै
३१॥ततःकृपाणान्विवप्राणात्वष्टकोपान्महासुरः॥प्रेषयामाससंरब्धःशरान्बर्हिणवाससः॥३२॥चिच्छेदबाणांस्त्वष्टातान्जज्वलिते
र्नतपर्वभिः॥दैत्यस्यसुमहावेगैःसुवर्णविकृतैःशरैः॥३३॥तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौवासितांतरे॥शार्दूलाविववान्यो॥
न्यंप्रसक्तावभिजघ्नतु॥३४॥अन्योन्यप्रतिविध्यंतावन्योन्यवधकांक्षिणौ॥अन्योन्यमभिवीक्षंतौक्रुद्धावाशीविषाविव॥
३५॥गजाविवसमासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परं॥शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः॥३६॥ततःसविपुलांदिव्यांमयो
ल्कांगदांगदी॥त्वष्टरिप्राहिणोत्क्रुद्धःसर्वप्राणहरांरणे॥३७॥तयाजघानातिरथःत्वष्टुरूनमवाजिनः॥गदयादान
वःक्रुद्धोवज्रेणेंद्रइवाचलान्॥३८॥ततःक्रुद्धोमहादैत्यःक्रूरामायमयसंयुगे॥पुनर्घोरांशरस्यांतुनिशितांसुमहारणे
३९॥ध्वजंत्वष्टुरथेछित्वासूतंप्रेक्ष्ययमक्षयं॥महाबलान्महावेगास्थाद्दशानार्दयाहनन्॥४०॥दृष्ट्वात्वष्टाहतंसूतंहतुरा
श्वांविनिपातितं॥हताश्वसूतमन्स्यूर्यरथेन्भूम्योव्यवस्थितः॥४१॥

विस्फारयन्महाचापंस्थितोभूमौमहाबलः॥हताश्वसूतंविरथंदृष्ट्वारिपुमिवस्थितं॥४२॥जयश्रियासेव्यमानोदिप्यमानइवाचलः॥
मयःकालांतकप्रेक्ष्यश्चापपाणिरिवांतकः॥४३॥प्रददहेवसैन्यानिदवाग्निरिवपर्वतान्॥त्वष्टासोत्क्षिपतान्मुख्यान्नाराचांतिग्मतेजस
४४॥चतुर्दशशिलाधौतान्मायसान्विविधाकृतीन्॥तेयपुत्तस्यदेवस्यशोणितंकक्षभूषिताः॥४५॥आशीविषइवाक्रुद्धाभुजगाःकाल
चोदिताः॥तेत्वितंसमवर्तंतशोणितंरुधिरोक्षिताः॥४६॥अर्द्धप्रविष्टासंरब्धाबिलानिवमहोरगाः॥तेप्रकाशंतनाराचप्रविशंतो
महीधरां॥४७॥अस्तंगच्छंतमादित्यंप्रविशंतस्त्वांसव॥तेप्रस्मविध्यत्वष्टातुजांबूनदविभूषितैः॥४८॥चतुर्दशभिरत्युग्रैःना
राचैरभिदारयन्॥तेनतस्यदैत्यस्यभुजंसव्यंनिर्भिद्यपत्रिणः॥४९॥विदार्यविवशुर्भूमिंभुजंगाइववेगिताः॥मयस्त्रिभिरथ
नर्वत्विष्टारंचपतत्रिभिः॥५०॥सपत्रवेगैर्विकृतैर्ज्वलद्भिः— नाशने॥दृष्टातुमयनिर्मुक्तैःसायकैरर्दितोन्दशं॥५१॥अप
यातोरणंहित्वाव्रीडयाभिसमवितः॥तंतत्रहतसूताश्वंभुजंगमिवनिर्विषं॥५२॥त्वष्टारंविरथंदृष्ट्वामुदितःसतुदानवः॥
विस्फार्यमाणःरुचिरंचापंस्कंधगदंहृदं॥५३॥रणेस्थितोदैत्यंद्रोज्वलन्निवहुताशनः॥पुत्रोमातुबलस्यापिदक्षोऽनवसन्नम
रणेश्वेताश्वयुक्तेनरथेनप्रत्यपद्यत॥ततोवैसर्वभूतानांशरीरांतरचारिणा॥५५॥सर्वेषामपिभूतानांप्राणःकार्म—
भ्जनैः॥बलिनाकाल्यकल्पेनमहायुष्यतवायुना॥५६॥

हरि·
५३३

पुत्रोऽमस्तत्र पवनः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनं॥ नामृष्यत यामत्तो गज — गजो स्वनं दैत्यचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छादयत दिग्गोद द्रुमः॥ रश्मिजा॥
रश्मिजालैरिवार्कस्य वितत्य वा सुरं जगत्॥ स ताम्रनयनः क्रुद्ध्य — महोरगः॥ हतो दैत्यशरातैर्वपुः रश्मिवानिव भास्करः॥
दैत्यचापच्युतो सृष्टा शरा वर्हिणवाससः॥ रुक्मपुंखव्यकाशंत दहता श्रेणीकृता इव॥ चापध्वजपताकाभ्य शरास्तादा समुखाच्युत॥
सुवर्णविकृते श्चापे गदामुशलपट्टिशे॥ कनकांगदकेयूरे मणिभिश्च सकुंडले॥ तनुत्रे सुतलत्रे च हारे निष्केश्च शोभने॥
दंते श्च दितिजै स्तत्र शरास्त्र स्पंदनवाजितैः॥ पतितैरयविद्धैश्च शातसोयसहस्रशः॥ निपातितध्वजरथो हतवाजिरथो द्विप॥
विमुह्य दिवं दैत्यानां सदृशः कर्मणा वभौ॥ चर्ये दैत्य सहस्रेणा पौत्रो मेन महारथ॥ संवृतः पवनः श्रीमान् गदामुशलपाणि
ना॥ तेजप्रभृतं समादृत्वा पवनं दानवो त्तमः॥ विवध्यमानसबभौ तो त्रार्दित इव द्विपः॥ हत्वा द्वौ तत्र योधमनोश शतानि पवनप्र
भु॥ कृत्वा मार्गं सुरश्रेष्ठः प्रयात सुमहारथः॥ चर्यापि च सुविस्तीर्णे पियासेद्रपते दिवि॥ नाम्नावायुपथो नाम सिद्धाः पश्यंति
तं दिवि॥ हयग्रीवास्तु दितिजः पूषाणं प्रतिवीर्यवान्॥ नदन् सुमहन्नादं सिंहनादं महारथ॥ विस्फार्य च महच्चापं हेमजा
लविभूषितं॥ पूषाणं दितिजो पश्यन् क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा॥ तुला सामामदा नश्च संदधन्न श्चवैश्ररान्॥ मुंचतः कर्षत
श्चापि दद्युस्तत्र नांतरं॥ चापि च कोपमंदीप्तं मंडलीकृतकार्मुकं॥ तत्रासीदानवेंद्रस्य सव्यदक्षिणपश्यत॥

राम०
५३३

रुक्मपुंखैस्ततस्तस्य चापयुक्तैः शितैः शरैः॥ आच्छाद्यंतशभ्राघोरै र्दिशः सूर्यस्य च प्रभा॥ ततः कनकपुंखानां शराणां नतपर्वणां॥ न
नश्वराणां न नसिद्ध्यंते वद्दवो व्रजा॥ गिरिकूटनिभाश्चाता प्रभवंत श्वरो नभः॥ श्रेणीभूताः प्रकाशंते याव क्रौंच इवांवरे॥ गा
र्द्धपत्रोच्छिन्नाग्रे नानकान् स्वर विभूषितान्॥ महावेगप्रसन्नाग्रान् मुमोच दितिजः शरान्॥ ततश्चापवनो भूता ग्रातकं भवि भूषि
तान्॥ देहे समवकीर्यंत पुंखैः सुनिशिताः शिराः॥ पर्वतं वारिधाराभिर्यथा प्रावृषितोयदा॥ दैत्य प्रच्छादयामास पूषणं शर
वृष्टिभिः॥ पर्वतं वारिधाराभिश्चादयन्निव तोयदः॥ ६ आच्छादयत दैत्येंद्रः पूषा घोरपराक्रमः॥ ततस्तु पूष्णो देवस्य बलवीर्य
पराक्रमं॥ व्यवसायं च सत्त्वं च पश्यंति त्रिदिशाद्भुतं॥ तां समुद्धां दिवोद्भूतां शरवृष्टिं समुत्थितां॥ नार्वित यत दाभूता दैत्येंद्र
म स्मवद्दणे॥ हेमपृष्ठं महानादं पुस्पचाशा मदद्धनु॥ विकृतं मंडलीभूतं शक्रायुधमिवापरं॥ ततः शरान् प्रादुरासन् पूर
यतश्चांवरं॥ सुवर्णपुंखा पुंखास्ते प्रभवं तरा रासनात्॥ मालेव रुक्मपुंखानां वितता व्योम्नि पत्रिणां॥ प्रादुरासीन्महा
घोराश्रा ग्रीव पुष्पकार्मुकान्॥ ततो व्योम्नि विनिःक्रान्ति शरजालानि सर्वशः॥ आहतानि व्यशीर्यंत शरैः सन्नतपर्वभिः॥
ततः कनकपुंखानां शराणां कंकवाससां॥ पततां पात्यमानानां रवमासीच्च व्रजन्॥ पूषा प्रपूरये द्वाणैर्हयग्रीवे शिला
सुतैः॥

किंकरदत्तेवितत्तोच॥४॥ वेदैरन्निरङ्गोदत्तरावोक्तः॥

नामांकेरर्कसदृशैर्दिव्यहेमपरिष्कृतैः॥ ततोऽसृजद्उग्राणिशरजालानिदानवः॥ अमर्षिबलवान्क्रुद्धोदधिद्वन्निवपावकः
सूक्ष्मसत्वाजौध्वजंचैवपताकांधेनुरेवच॥ रश्मीन्योक्त्राणिचाश्वानांहयग्रीवेणचोछितत्॥ अथास्याश्वान्सुनर्दत्वाचतुर्भिःसायको
त्तमैः॥ सारथिंसुमहातेजारथोपस्थाद्पातयत्॥ कृतःसुविरथःसूरोहयग्रीवेणसंयुगे॥ समकंजगामजामेसौसिंधोरेव
महोर्मयः॥ पूषाशंकरयासासंसयोतेनवैजितः॥ गतत्राकारयासासंसुक्तोमृत्युमुखादिव॥ तदद्भुतमभूद्योयुद्धमासी
द्युदारुणं॥ कृतप्रतिकृतेघोरंस्यंबरस्यखगस्यच॥ समकिंकपरिणाहंशादशारतिकार्मुकं॥ वासवाशिनिनिर्घोषिदृढज्यंम
रसाधनं॥ विक्षिपन्नर्कसदृशान्व्यसृजत्सायकान्बहून्॥ क्रोधसंरक्तनयनःशंबरःसर्वयोगवित्॥ तेनविद्राव्यमाना
निदेवसैन्यानिसर्वशः॥ समकंपतजातानिसिंधोरिवमहोर्मयः॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यविरूपाक्षंविभीषणं॥ नारस्फुरम
णोहष्टस्वरमाणोव्यदारयेत्॥ ततोनागोमहेष्वासोदिव्यंविस्फारयेद्धनुः॥ अवाकिरत्दैत्यगणान्शरजालेनदारयत्॥ तम
स्यगात्खगोदैत्यंतूर्णमायांतमंतिकात्॥ मातंगइवमातंगोदृपपतिदर्पयथा॥ तौप्रगृह्यमहावेगौधनुषीनारसाधने
प्रछादयेतावन्योन्यंतत्क्षमाणौमहेषुभिः॥

तयोसुतुमजंयुद्धंमाशीद्घोरंमहारणे॥ खगशंबरयोर्नामप्रमेयंमहात्मनो॥ अथपूर्णयियोन्यष्टंशरैःसन्नतपर्वभिः॥ व्यदार
यतांमर्मोन्यंकाछेर्निर्भिद्यचर्मणि॥ तौतुविवक्षितसर्वांगौशोणितौघपरिप्लुतौ॥ तद्दमानौशितैर्बाणैनान्वाक्षितुमशक्रुतौ॥ अ
थविव्याधसमरेत्वरमाणःसुरोत्तमः॥ नाराचैःक्रोधताम्राक्षकालांतकयमोपमैः॥ गुरुत्मानिवचाकाशेपोययानोमहोरगान्॥ ना
राचोस्यततांहृदेतूर्णंशंबरचोदितः॥ तमंतरिक्षेनाराचंखगविछेदपत्रिणा॥ ज्वलंतमचलप्रेक्षोवैश्वानरसमप्रभं॥ ततोन्न
गंचतुषष्ठ्याविव्याधसुरसत्तमः॥ शितैर्मुखैर्म्महावेगैर्जांबूनदविभूषितैः॥ तयोस्तुसुचिरंकालंयुद्धंसमधिवानवत्॥ शंब
रस्यचमायाभिनादश्यततनोन्तरं॥ शरौर्विक्षिपतश्चापंरथेविष्टन्मतिष्टतः॥ श्रूयतेधनुषःशब्दोविस्फूर्जितमिवासने॥ सन
गस्यहयान्हत्वाछित्वाचध्वजमाहवे॥ अमवर्षच्छरैर्दैत्यःपर्जन्यइववृष्टिमान्॥ नतस्यासीदंतरंकिंचिद्गात्रेष्वंगुलिमंतरं॥ नग
दित्यस्यदेवस्यशंबरास्त्रेणधीमता॥ नगदेवस्यदैत्येनशंबरेणात्मयायिनः॥ दैत्यस्यबाहुतंदिव्यंमस्त्रमस्त्रेणधमरयत्॥ मा
यायुद्धेनमायावीशंबरस्तमयोधयत्॥ अवंचयन्नगोदैत्योमायाभिर्जघिवेनच॥ सहस्रमावोऽकृतिमान्देवसैन्यनिषूदयन्
षपश्यतशरैःछन्नेशंबरशातधाछरन्॥ खदृश्यतरतिन्मोगतवेताइवासुरः॥ चमसमयुध्यतेनूयःशतधाशेजसन्निनः
दिग्गागजेन्द्रमारूढोदृश्यतेस्यपुनर्बली॥ प्रादेशमात्रस्तुपुनर्भूत्वाभवतिशैलवत्॥ महामेघनिनश्रीमान्तिर्यगूर्ध्वसो
भवत्॥ पुनःकृत्वाविरूपाणिविकृतानिचसर्वशः॥ सर्वाभापयतेसैन्यंदेवानांभीमदर्शनः॥

ततःसोऽस्त्रंनवेदेंद्रंकृत्वाशंभुतरंपुरः॥ गच्छसूर्येतिघोरेदिग्शब्देनप्रपूरयन्॥ नमस्तलगतश्चापिवर्षतिवासवोयथा॥ संवर्तकं
बुदःशब्दःपूरयन्पृथिवीतलं॥ संवर्तकानलश्चैवनूतानामपराक्रमः॥ शतवर्षशतशिखोदशचपुनःशराशान्॥ मुहूर्तंचिम
दंशोजःशतशीर्षःशतोदरः॥ अदृश्यतदिवंसत्वष्टाशतशृंगइवाचलः॥ यात्यादित्यश्चसाध्याश्चयानिविश्वेचदेवताः॥ हिरण्यस्यस
णिदिव्यानितानिसोऽग्रसतेसुरः॥ गंधर्वनगराकारस्तत्रैवांतरधीयत॥ तंनीतासमुद्रीह्वंतःत्रिदशान्नमविक्रमे॥ सहस्त्रमायांस
मरेशीबरंचित्रयोधिनं॥ सजोगान्नयसंग्रस्तोदानवेंद्रस्यसंयुगे॥ रथंसमक्राम्यदाग्नोगोमहेंद्रशरणंगतः॥ पराजित्यसतंदे
वदानवेंद्रःप्रतापवान्॥ गतोयत्रमहातेजाःजातवेदस्यमहाप्रभाः॥ सर्वान्निवानिरुग्णानिकुद्धस्तर्जयतेबली॥ नवाम्येषृह
तोमृत्सुरिस्पृक्तौतरधीयतः॥ वैशं०॥ एतस्मिन्नंतरेवैवद्ध्रायणेंद्रोमहाबलः॥ जघानःसोमोशौतास्तोदानवानांचमूंरणे॥
केजासमशिखराकारोरफातिमद्रिगणोहृतः॥ अवधीत्स्थणावोन्दृश्यादृंढ्यागिरवीत्कः॥ पोषपद्रपद्म्याणिवाजिवृंदानि
वाविनुः॥ दैत्येषुविचरतध्यामान्युगांतेकालवच्छ्री॥ सोकर्षन्मणजालानिउस्वेगेनचंद्रमा॥ ददाहदानवान्सर्वानिद
दाग्निरिववोदितः॥ मृध्नन्रथेसोरथिमोगजेसोगजयोधिना॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेसोजूमोचापिपदातिना॥ शीतेनक्ष्यम
त्सर्वान्नित्वायुध्यचानिवौजसा॥ चंद्रमासुमहातेजादानवानांमहाचमूं॥ तदस्त्रमनवत्रस्यप्रदिग्ध्यशत्रुशोणितैः॥ पिना
कमिवरुद्रस्यरुद्रस्यानिघ्नतःपशून्॥

चंद्रमस्यमिवायातंदृष्ट्वायोधांविशिस्मिपु। पतेपतेप्रहिपतिशिशिशरस्वंतमोनुदः॥ ततस्ततोविशीर्यंतिदैत्यसैन्यानिसंयुगे॥ अदारथतसै
न्यानिस्वबलेनाभिसंवृतः॥ ग्रसमानमनिकानिव्यादितास्यमिवांतकं॥ तंतथानामकर्माणिगर्हितानिमहाहवे॥ दृष्ट्वाशशांकमाय
तंदैत्यानंचंद्रभास्करो॥ तालमात्राणिचापानिकर्षमाणोमहाबलो॥ छादयंतोशरैश्चंद्रंवृष्टिमंतामिवांबुदौ॥ अथविस्फार्यमाणा
नांकार्मुकाणांसुरासुरैः॥ अभवत्सुमहान्शब्दोदिशःसंनादयन्निव॥ विनदद्भिर्महानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः॥ भेरीशंखमृदंगै
श्चतुमलंसर्वतोभवत्॥ युयुधुस्तेसमंरब्धायथयगभयशस्विनः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतोगोष्ठेषवमहावृषा॥ शिरसांपात्यमान
नांसमरेनिशितैःशरैः॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशेप्रत्नवश्येन्ययोस्तयोः॥ कुंडलोद्दीपधराणिजातरूपस्रजांसिच॥ पातितानिस्मदृ
श्यंतेशिरांसिरणमूर्धनि॥ विशिखोन्मिथितैर्गात्रैर्वज्रभिश्चसकार्मुकैः॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैर्विच्छिन्नरुधिरैःकरैः॥ कवचैरावृतै
र्गात्रैःरोमिश्चदंतोच्छितैः॥ मुखैश्चंद्रप्रतिकाशैःतस्कुंडलभूषणैः॥ गजवाजिमनुष्याणांसर्वगात्रैःसमंततः॥ आसीत्प्रवसि
मास्तीर्णमुक्तरनैनवसुंधरा॥ चापमेघाश्चविपुलाःशस्त्रविद्युत्प्रकाशिनं॥ वाहनानांचनिर्घोषस्तनयित्नुसमोऽभवत्॥ संप्रहार
स्तुमलकटुकशोणितोत्कः॥ प्रावर्ततसुराणांचदानवानांचसंयुगे॥

सजांसीतिछंद्से॥

हरि॰
५३६

कटुकोतिदुःखदःतो चंजगतोदनंछिमुखंलोहं॥

वैशं॰॥ तस्मिन्महाहवेघोरेहेतुमत्तेजोमहर्षणे॥ ववर्षुःशरवर्षाणिसंरब्धादेवदानवाः॥ आक्रोशंगगजास्तत्रशरवर्षप्रपीडिताः॥ अश्वा
अपर्यधावंतहताःरोहदिशोदश॥ उत्तमनिपतंतश्चशरवर्षप्रपीडिताः॥ देवानांदानवानांचगजाश्चरथिनांरणे॥ समरेतत्रशूराणां
प्रवराणांतपस्विनां॥ धनुर्ज्यातलशब्देनप्राज्ञायतनकिंचन॥ शरशक्तिगदाभिस्तैस्तैश्चामिततेजसः॥ निर्जघ्नुमहतिंसेनांममर्मो
स्यपरंतप॥ बहूनामुत्तमांगानांकार्मुकाणांचसंयुगे॥ राशयस्तत्रदृश्यंतेदेवदैत्यसमागमे॥ अश्वानांकुंजराणांचरथानां
चवरूथिनां॥ नांतंसमधिगच्छंतिनिहतानांसुरासुरैः॥ गदाभिरसिभिर्बाणैःमहद्भिःसन्नतपर्वभिः॥ योधास्तत्राभ्यहन्यंतहस्त
श्चापितदद्रुः॥ प्रवर्ततनदीघोराशोणितौघतरंगिणी॥ नदीमध्येनसैन्यानांकेशशैवलशाद्वलाः॥ हाहाकारोमहान्भूयो
ध्मनाममवत्तदा॥ दानवैर्दह्यमानानांत्रिदशानांमहारणे॥ एवंतदभवद्युद्धंदेवानामसुरैःसह॥ विवर्षणंमहारौद्रंविक्रांतंजन
मदर्शनं॥ विरोचनस्तुतत्रैवविक्रांतेनमहाहवे॥ जघ्नेरुधिरार्द्रांगंसाध्यंपरमधन्विनं॥ तमाप्यातमभिप्रेक्ष्यविक्रांतेनशि
रेच्छिन्नः॥ विक्रांतेनविभेदाशुघोरैर्मेसहाभिराशुगैः॥ सोभिविद्धोबलवतादानवेनसुरोत्तमः॥ मुहूर्तमिविजगामाशुध्वजेचाप
श्रयत्प्रभुः॥ ततःसपुनराश्वास्यसाध्येयुद्धेमनोदधे॥ विस्फार्यसुमहच्चापंदेवसमध्येव्यवस्थितः॥ विरोचनश्चबलवान्प्राघु
षतसर्वशः॥ हतोजयन्सुरसेनानिसमंतान्निशितैःशरैः॥ ततस्तस्यासुरेंद्रस्ययुद्यमानस्यसंयुगे॥

राम॰
५३६

श्रूयतेतुमहच्छब्दोजीमूतस्येवगर्जतः॥ जगर्जमिमहाघोरोविनदन्भैरवंवाहिनीं॥ चंडमेघोस्यवर्षतिसविद्युत्स्तनयित्नुमान्॥ दिशोविद्र
वयामासशरवर्षेणदानवः॥ सर्वसैन्यानिदेवानांमुमुचुस्तोमहाहवे॥ तेप्राद्रवंतवित्रस्तारथेभोरथिनस्तदा॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो
भूमौचापिपदातयः॥ श्रुत्वाकार्मुकनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ सर्वसैन्यानिजग्मानित्यवाजोयंतसंयुगे॥ विरोचनभयत्रस्तार
थेभोरथिनस्तदा॥ पदातिनांयथसंघाश्चसुरेदेवराजापतिः॥ विक्रांतेनस्यसाध्यस्यसर्वतःसमहाबलः॥ पादरक्षसहस्राणिनिज
घानचतुर्दश॥ षष्ट्यंतरेषुनागेषुरथानिकेषुचाविशः॥ पदातीनांचसंघेषुविनघ्नन्भैरवदर्शने॥ विततस्येनचान्येसोसर्वतः
सविरूथिनो॥ निताछितामहाबाहुःशिरांस्यनायकंततः॥ सादिनश्चपदाताश्चहतशेषारथस्तदा॥ विक्रांतेनेनसहिताविरो
रोचनमभिवेष्टत॥ तेसिवर्मगदाशक्तिपरिघप्रासतोमरैः॥ तमेकमभ्यधावंतसिंहनादमकुर्वतः॥ ततोसोसिंहमुद्यम्य।
जवमास्थायदानवः॥ वकर्तरथिनामाजौशिरांसिचधनूंषिच॥ रथनागाश्वहृदेषुबलवान्रिपुसूदनः॥ विरोचनश्चरतमा
गान्प्रकारानेकविंशति॥ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतंविप्लुतं॥ प्लुतं॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासदानवः॥ केचिद्दिर
सनानुयादानवेनमहात्मनां॥ विनेदुछिन्नवर्माणिनिपेतुश्चगतासवः॥ छिन्नदृष्टहृदगारोहादानवेनमहात्मना॥ विद्रुताःस्वा
न्यनिकानिजग्मुश्चिंदशवारणाः॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

निपेतुरुर्व्यामीकाश्चनिकृत्ताःषष्टधन्विना ॥ विविधास्तोमरश्चापाःमहामात्रशिरांसि च ॥ प्रतीपमाहरन्नागानश्वांश्चदृढविक्रमाः ॥ च
कर्त्तरथिनामंगेशिरांसिचधनूंषिच ॥ अद्भुतरथिनःकांश्चित्परामृश्यमहाबलः ॥ सूतांश्चिच्छेदखड्गेनरथानपिचदानवः ॥
मुकुटस्यतितोदिक्षुधमतवच्छयशसिनः ॥ मार्गांश्चि-रतश्चित्रान्व्यसमर्पयंतत्ततोसुरः ॥ निजघानपदाकांश्चिच्चाक्षिप्यान्यान्यथेज
येत् ॥ खड्गेनचान्यांश्चिच्छेदनादेनान्यानभीषयत् ॥ उरुस्तेनगृहीताश्चप्रत्यपंतपरेवीनु ॥ अपरेदैत्यमालोक्यनयास्त्राणानवास
जत् ॥ तस्मिंस्तथावर्त्तमानेयुद्धेमहतीदारुणे ॥ रथौघगजपत्तीनांसुराणांचमहाक्षये ॥ कुजंभोदानवःश्रेष्ठोयुद्धमादिस
माहवे ॥ योधयामाससमरेवृषपतिवृषंयथा ॥ जयमानचलसोकाशोमत्तवारणविक्रमः ॥ स्फुरद्भिर्निशितैर्बाणैस्तीक्ष्णैर्वक्र
त्रिराशुगैः ॥ देवसेनासहस्राणिमरघ्नानिमहाहवे ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनाभवन्नतिसर्वशः ॥ प्राणेषुसर्वभूतानिबभूवु
स्तमिराद्दिशः ॥ देवानामभयस्तत्रप्रत्ययययुतदारुणाः ॥ अंशस्यदानवेंद्रस्तुजयानोत्तमविक्रमः ॥ आनीकदशसाहस्रंकुं
जराणांतरस्विनां ॥ आपतंतंगजानीकंकुजंभोवृत्तदानवः ॥ गदापाणिरवारोहद्रथस्थोरथिनांवरः ॥ आइसारमयांगु
र्वांगुर्वीप्रेयमहतींगदां ॥

अभ्यद्रवत्गजानीकंव्यादितास्यइवांतकः ॥ सगजानगदयानिघ्नन्नभ्यचरत्समरेबली ॥ कुजंभोदानवश्रेष्ठोगदापाणिरिवांतकः ॥ वि
शीर्णदंतावहवोभिन्नकुंभास्तथापरे ॥ अकरोत्दानवश्रेष्ठोनदिशोदिग्गजानिव ॥ कुजंभस्तस्यतेमात्तादानवाघोरविक्रमः ॥
नाराचैर्विविधैस्तीक्ष्णैरभ्यघ्नन्गजयोधिनः ॥ क्षुरैःक्षुरप्रैर्भल्लैश्चपातैरंजलिकैःशतैः ॥ चिच्छेदरोत्तमंगानिकुजंभोदानवोत्तम
शिरोभिःप्रपतद्भिस्तुगगनंप्रत्यपूर्यत ॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिवासुभिश्चमहाकुरैः ॥ कृत्तोत्तमांगाःस्कंधेषुगजानांगजयोधिनः
अदृश्यंतमहाराजतालाविशिरसोयथा ॥ आपतंतंमहाराजमंशस्यसुरसत्तमः ॥ जघानैकेषुणाक्रुद्धःततःसविमुखोभवत्
विगाह्यैवंगजानीकंकुजंभोदानवोत्तमः ॥ विनिघ्नन्नभ्यचरत्सैन्यंगदयाबलिनांवरः ॥ एकप्रहारनिहतान्कुजंभेनमहाजन
न् ॥ अपश्यंतसुराःसर्वेपर्वतानिवपातितान् ॥ कुजंभस्यचमार्गेषुविशीर्णास्तेमहागजाः ॥ वज्राहतइवेंद्रेणविशीर्णाइवपर्वताः
॥ अपश्यन्त्रिदशाःसर्वेमूर्तिमंतमिवांतकं ॥ गंधर्वेवविशीर्यंतसिंधस्येवेतरामृगः ॥ सशापसंभारविभ्रन्प्रोक्षितंगज
शोणितं ॥ माद्दित्स्योनदन्क्रुद्धोरौद्रंरूपमधारयत् ॥ यथाहिभगवान्क्रुद्धःप्रजानांसंक्षयेपुरा ॥ विक्रीडमानोगदयारण
मध्येमहासुरः ॥ गोपालइवदंडेनकालयत्पुमहागजान् ॥ युद्धंकालमिवाकालेदंडमुद्यम्यदानवो ॥ अपश्यंतसुरासर्वे
कुजंभभीमविक्रमं ॥ हताशेषास्तुतत्राभ्येप्रभिन्नावारणोत्तमः ॥ तेहस्यमानागदयावाणेभ्वन्नाभिहिताः ॥ असहंत
कुजंभस्यगदावेगंमहाहवे ॥ स्वाम्यनीकानिरहंततःप्राद्रवंतमहागजाः ॥

अंशोदेवः ॥

महावाताइवाम्भांसि विधिमनाद्यागजान्॥ अतिष्ठत्समरे दैत्यः कालसंवर्त्तको यथा॥ वैरं०॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य
शासनात्॥ अभ्यद्रवंत दितिजं नदंतो भैरवारवान्॥ तुमुलौघमपर्यंतं देवानां सुदुरासदं॥ रथनागाश्वकलिलं शंखदुंदुभि
निस्वनं॥ आपतंतं सुदुष्पारं समुद्रेणेमि महाबलं॥ आवार्यतरसा सर्वं कुजंभो बलिनां वरः॥ अतिष्ठत्समरे दैत्यो गिरिमेरुरि
वाचलः॥ अनिकनिकुंभं जंभस्तु गदयासत्यवारयन्॥ तेषां तु संप्रहारे वै वर्त्तमाने महात्मनां॥ उदीर्णं दितनां सर्वं सिंत्रा समरथ
संकुले॥ आवार्य समरे तिष्ठन् कुजंभस्तरसा बली॥ सैन्यार्णवं तु देवानां गिरिमेरुरिवाचलः॥ अनीकिनीं कुजंभस्तु गदया
सम्न्यवारयत्॥ तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने संप्रहारे सुदारुणे॥ असिलोमा हरिश्चैव जघ्नतुस्तौ परस्परं॥ असिलोमा तु बलवान्
दानवो दानवाधिपः॥ धूमकेतुरिवोच्छिन्नतमास्यर्कइवापहत॥ सहस्ररश्मिप्रमितो दानवश्च रथोत्तम॥ शरैर्मेघइवा
वर्षद्देवानीकं प्रतापवान्॥ शरौघरश्मिनिर्दग्धं प्रतपन्घोरविक्रमः॥ रोदं कुर्वे दुराधर्षद्दुर्वार्योरजनीमुखे॥ युध्यते
हरिणा सार्द्धं यमः मान इवप्रभुः॥ उग्रेषु रूपवदनो महीमानो महागजान्॥ सुराणां मुत्तमांगानि प्राचिनोत्स महाबलः॥ असन्
न्देवतसैन्यानि शरदंष्ट्रप्रतापवान्॥ असिहस्तश्च केहस्तश्चापवातानलो सुरः॥ परस्वधरः श्रीमान् मृदंगापूरितध्वनिः
तिष्ठते दानवश्रेष्ठः संयुगेष्वप्रतद्बली॥ मेघविघोषस्तनयित्नुः स्पष्टकः स्पष्टतो महान्॥ धनुर्विद्युत्गुणचापो महामेघ
इवापरः

इषस्त्रसागरो घोरबलस्यादेदुरासदः॥ कार्मुकोमितरंगो घो बाणावर्त्तमहाझषः॥ गदासिमकरो रौद्रो भ्रमावेलशिरस्त्रयोझतः॥
पदातिमीनसुमहान्गर्जितो हृष्टयोपृहान्॥ हयान्गजान्पदातांश्च रथांश्चतरसावकृन्॥ स्यमक्रतरस समरे परवीरान्म
हारथान्॥ अक्षावस्तदैवो घान्दारुणो दानवेश्वरः॥ प्रामर्द्दन्युधि श्रीमान्दैत्यश्रेष्ठो महासुरः॥ अपत्रपन्त्रिदशाः सर्वे
शुद्धजांबूनदप्रभं॥ सन्नद्धं तत्र युद्ध्यंतं ज्वलंतमिव पावकं॥ मध्यंदिनागतं सूर्यं तपंतमिव तेजसः॥ न सेक्तुं सर्वभूतानि
दानेवं प्रसमीक्षितुं॥ यथा प्ररूढं घर्मांते दद्दे तत्कक्षं कृतात्मनः॥ तथासुरवरान्देवो ददहत्स्म च तेजसा॥ देवानां दानवानां
च बलं नर्द्दतिदारुणं॥ विरूढमभवत्सर्वमाकुलं च समंततः॥ ततः शूरा बलोदग्रा नद्दत्स्वरयष्ट्रगतिः॥ आर्यं बुद्धिं समा
स्थाय नत्यजंति महारणं॥ तद्बत्यंजले कंपुद्धंमभवत्लोमहर्षणं॥ देवदानवयोः संख्ये रुधिरस्रावकर्द्दमं॥ नदि श्रप्रत्यज
नंतभयग्राहनिपीडितः॥ अभयातांश्च विविधान्दानवानां तदारुणे॥ अन्योन्यमभ्यविन्नास्ते निजघ्नुमाकुलीकृता॥ स
म्पराल्लाचिजानंति विमूढाः शस्त्रपाणयः॥ शिरोहदेषु संगृह्य कचिज्जयवरसंयुगे॥ शूरच्छिन्नतिमूर्द्धानं संदृष्टोष्टपुटाननं॥
बाहुभिर्मूष्टिभिश्चैव वज्रकल्पैः सुदारुणे॥ प्रहरंति रणेवीरानुयस्ताश्चापरस्परं॥ योधप्राणाहरे रौद्रे स्वर्गद्वारविघ
दने॥ संकुले तुमुले युद्धे वर्त्तमाने महाभये॥ हयेह्यं गजेभांगवीरो वीरं महाहवे॥ अभ्यद्रवन्निजिघांसंतो असमंज
समाहवे॥

उत्संजलकं असाकुलं देवदानवयो रिति प्रत्येकं त्वंजा सायेत्तया।

हरिरिंद्रविशेषान्वशिष्टपत्रान्वितान्॥ ७॥

असुराद्या — श्चैवविक्रमाद्यामहारथाः॥ जघ्नुस्तंसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरं॥ मुक्तकेशावकवचा विरथाछिन्नकार्मुक
हस्तेपदेश्रयुध्यंतेदानवाश्छिद्रेशोमह॥ हरिस्तुनिशितैर्भल्लैःप्रेषयामाससंयुगे॥ सतस्यधनुषकोटिंछित्वाभूमावपातय
न्॥ पुनश्चापंगृहीत्वानांशतानिनतपर्वणां॥ प्राहिणोत्सहसानस्यदमवेंद्रस्यसंयुगे॥ तस्यदेहंप्रयुक्तास्तेमारुतेनसमीरि
ताः॥ मायार्ककायाविवभुःपन्नगाइवपर्वते॥ संतेनिपतितैर्गात्रैःस्रवद्भिरसृगन्वयं॥ ववौदैत्योमहाबाहुमेरुर्धातुमिवो
त्सृजत्॥ ततोसिजोभृशंक्रुद्धःप्रगृह्यास्यमहद्धनुः॥ रुक्मपुंखान्विशाखा — न्प्रेषयामाससायकान्॥ तैस्तुमर्म्मसुविव्याध
सर्पानिजैर्विषोपमैः॥ गात्रंसंछादयामासमहाभ्रैरिवपर्वतं॥ नृपसंधमयचाशुशरंमुमोचांतिकसंनिभं॥ सपुंखस्सूर्यसं
काशंबाणम — प्रमंरणे॥ तेनबाणप्रहारेणसंयुगेभीमकर्म्मणा॥ मुमोहसहसादेवोभूमौचैवपपातह॥ ततोहाहाकृ
तंसर्वंदिवभूतलमाश्रिते॥ जगत्सदेवमाविग्नंयथाकल्पवनेतथा॥ परिवारास्तुसमरेतस्यहत्वामहासुराः॥ एकविंश
सहस्राणियोधनंदानवोत्तमः॥ जयश्रियासेव्यमानोदीप्यमानइवानलः॥ प्रगृह्यकार्मुकंघोरंगतशंकरथंप्रति॥
तत्रैवतुमहायुद्धेससैन्यावस्थिताबुभौ॥ प्रयुद्धौमहद्युद्धेरणाविनादेवतारिणा॥ बाणखड्गधनुःपाणिसमरेस्मकृत्तावि
तः॥ आसाद्यश्रान्विनोहत्रस्थितोगिरिरिवाचलः॥ ततःशंखमुपाध्यायद्विपतांलोमहर्षणं॥ आघोष्यतजराहेश्व
सर्वभूतान्यमोहयत्॥

असुरोवेदनश्चापिवकारंतंत्रैकोल्पायोत्स्यंतशूरःनिषेधयत्॥

ततःसंहृष्टरोमाणिशंखशब्दंविशुश्रुवुः॥ यत्रात्तमदेवोयोद्धुंतस्याणविनिश्चयं॥ गदातोमरनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः॥ अग
दाताप्यराजंतयत्रात्तसबाहुभिः॥ तैःप्रयुक्तान्महाकायेशूलशक्तिपरश्वधान्॥ नच्छिन्नंपरिछेदभीमवेगपरश्वधा॥ अंत
रिक्षचराबाणाभूमिष्ठानांचगर्जितं॥ शरैर्विव्याधगात्राणिदेवानांभीमदर्शनैः॥ गदापरिघनिर्भिन्नानांदेवानांगात्रसंभवः॥ प्रत्य
दयंतोबाणौघेहन्नंभीमपराक्रमं॥ ददृशुःसर्वभूतानिसानुमंतमिवांशुभिः॥ तीक्ष्णरश्मिमिवादित्यंप्रतपन्सर्वदेवता॥ अवि
ध्यतबलवान्क्रुद्धसायकैर्मर्मभेदिभिः॥ ननदोविविधान्नादान्भहितस्यापिसायकैः॥ नमोहसुरेंद्रस्यहदस्तुविदशारणे॥
तेसिचर्मगदाभिश्चपरिघप्रासतोमरैः॥ परश्वधैश्चशूलैश्चप्रववर्षुमहारथाः॥ ततोहस्संक्रुद्धस्तेतदाम्यहिततोबलात्॥ अ
स्त्रवर्षंसतेबाणैस्तान्सर्वान्सित्यविक्रमः॥ तेनविद्रासितादेवाःविप्रकीर्णमहारथाः॥ घोरमात्रस्विरंचक्रुहृत्त्रासुरमहाहिता॥
उग्रस्येतमहाशक्तिशूलष्टिपरिघाश्चधनम्॥ उत्तरांदिशमाजग्मुःत्रासिताहृष्टवित्ता॥ ततःशूलगदापाणिःशूरोरक्षोमहा
भुजः॥ प्रबलातरणेहत्त्रासयंस्वसराविरात्॥ तत्रैकस्तुमहाबाहुरसिखलधरप्रभुः॥ अभ्यधावतदेवेंद्रंहत्तुमप्रतिमंरं
णे॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःशरैरमितविक्रमः॥ गदांजग्राहबलवान्गदायुद्धविशारदः॥ तांप्रगृह्यमहाभीमामस्मसारम
हृदंदं॥ अस्त्रेनसहसागम्यताडयामासवीर्यवान्॥ दीप्यमानेनतत्शूलमभ्यासुविपुलेहृदे॥

एकचत्वारिंशत्तमः॥ अथ अधिकचत्वारिंशतेद्विशततमोऽध्यायः॥ रणातिप्रमुखानां च युद्धं तावत्सुदारुणं॥ एवं नवमुञ्चादीनां द्वंद्वयु
प्रासजत्तत्रैस्माद्यसहसा लोमहर्षणं॥ चक्रास्त्रं लेगदाप्रेणगदायुद्धविशारद॥ अधिनां सहसा स्पर्श गुरुत्मानिव पन्नगं॥ सोंत
रिक्षासमुत्पत्य विधूय महतिं गदां॥ नासतोपरिविन्येपगिरिशृंगोपमो बली॥ गदया निहतसोऽश्वी त्वक्रास्त्रलमनुत्तमं॥ प्रय
तसहसा तत्र यत्र युध्यतिवासव॥ पराजित्यतु संग्रामे सोऽश्वनं नाम विक्रमं॥ जयेश्रिया सेव्यहत्तो युध्येऽप्यवस्थितः॥ इति
हरिवंशे वामने देवासुरयुद्धे॥ वैशं०॥ तत्रैव तु महायुद्धे रणाजिदेवःसत्तमः॥ युध्यते सहदैत्येन एकचक्रेण धीमता॥१॥ प्र
छाद्य रथपंथानमुक्तोशं तमहाबलं॥ एकचक्रस्य सैन्ये तु शरवर्षैरवाकिरत॥२॥ महासुरा महावीर्या मिहापरिशायो धिन
शूलानि चक्रशुंडाश्चक्षिपंति स्म महारणे॥३॥ तत्तुजवर्षं सुमहत् गदाशक्तिसमाकुलं॥ अविशं दितिजैर्मुक्तं दुर्निवार्यं चरा
चरं॥४॥ अन्योन्यमभिवर्द्धते देवासुरगणा युधि॥ महाद्रिशिखराकारा वीर्यवंतो महारथा॥५॥ तुरंगमा गणशतं तस्य यु
क्तंमहारथे॥ महासुरवरस्याहहिरण्यकशिपोर्युधि॥६॥ तेषां चरणपातेन चक्रनेमिस्वनेन च॥ तस्य बाणनिपातैश्च हता
वैशातसंयुग॥७॥ ततस्त्वघुनिक्षेपैः शरैः सन्नतपर्वभिः॥ अपुथान्यर्चितत्क्रुद्धा तश्चोपसहस्रशः॥८॥ अघ्नमाणस्सरेस्त
स्तोरथद्विरदवाजिनः॥ गमितान्प्रेतयंकेचिच्चेदशोदनिवारणे॥ ततःप्रहीयमाणास्ता नुपलप्स्यरितेसुता॥ स्वरूपाणाम्यव
र्जंतप्रगृहीतवरायुधा॥ तेरिशाविरश्चैव प्रतिरुध्य प्रहारिणः॥ अम्यघनन्निशितैस्तीक्ष्णैर्देवान् दितिसुतारणे॥
दसुपकारणात्स्वरतितत्रादतत्रैव तिरणाजिसाध्यविशेषः॥

विधामरं गलकंवस्कंधदेशे पुनरंतः त्वरताद्दितीयार्थेप्रथम॥

------ तं घोरं परमं तिग्मतेजसं॥ सुमोचास्त्रं महाबाहुरस्यथिनं नाम संयुगे॥ ततः शस्त्राणि सूजानि निशितानि कदहस्त शः॥ अस्त्र
विर्येण महतादितिजः संप्रविछदे॥ छित्वास्त्रूजांस्तु तान्सर्वानिकचक्रो महासुरा॥ अस्मविध्यत तेसाध्यां दशनिर्निशितैः शरैः॥ अस्त्र
वेगं निहितेव सोस्वैस्तस्यानुसैनिकान्॥ ज्वलितैरपरैस्तीक्ष्णैस्तान विध्य सहस्रशः॥ तेषां छिन्नानि गात्राणि विसृजंति स्म शोणितः अ
द्रपिवानि वृष्टानि शृंगानिधरणी नृते॥ इंद्राशनिकर्म्मस्य शैवेगवद्रिरजिद्योगे दितिजैर्वध्यमानास्तेविन्नेसुसुरसत्तमः॥ एक
चक्रो रणे तिष्ठन्नपद्वपरूजयूथपा॥ वरान्वरणानिन्नदान्समुद्रसमनिस्वनात्॥ मन्नास्तु विहितान्दृष्ट्वा महामात्रैरधिष्ठितान्॥ उ
जीनान्वीर्यसंपन्नान्प्रतिद्विरदघातिनः॥ शिक्षितान्गजशिक्षायामैरावतसमायुधिः॥ ब्यदनक्षुरसैन्यस्य गजान्गजइवासुरः॥
विद्रवतो महानागानन्नीमवेगो त्रिधामरं॥ मेघस्तनितनिर्घोषान्महाद्रीनिव रोषितान्॥ सदृशसमितान्दृप्तान्जांबूनद
परिस्कृतान्॥ सुवर्णजालैश्चितन्तांस्तरूणादित्यवर्चसः॥ एकचक्रो गदापाणी बलवान्महिनां वरः॥ उत्पाटयामास गजान्महा
नीव मारुतः॥ निहत्य रेतेसामर्वस्तान्गजान्गजमर्द्दनः॥ नृपो अश्व संघान्वलिनोनिरैस्त महासुरः॥ शुकवर्णान्त्स्वर्णान्म
नूरसदृशास्तथा॥ पारावतसवर्णाश्च हंससवर्णांस्तथैव च॥ मैत्रिकांस्त्रिरूपांस्तानेकोऽचव र्णान्मनोजवान्॥ अश्वसेन्यम
हावाहुस्स्वदंप्रतिमपौरुषः॥ निषूदयामास बली गस्यानाम विक्रमः॥ रणाजित्तस्य समरे कर्म्मदृष्ट्वा सुरद्विषः॥

अचिंत्यविक्रमश्रीमान्समयुध्यद्दिरामद॥ गदायुद्धेषुकुशलोरथेनरथयूथपः॥ क्रुद्धस्तैःसोमहाबाहुःप्रक्षिप्तःशक्रसन्निधौ॥ त्रिंशच्छ
तसहस्राणिप्राणिनांविनिहत्यसः॥ ररणोतिष्ठतिद्वैत्येंद्रोविधूमइवपावकः॥ तस्मिन्नेवतुसंग्रामेबलोद्धतोमहासुरः॥ मृगव्याधं
महात्मानंयोधयत्यजितंरणे॥ मृगव्याधस्यरुद्रस्यमहापारिषदास्तदा॥ समुत्पेतुर्बलंदृष्ट्वाकृताग्निसमतेजसः॥ गजेनमत्तेनरथे
दिव्येवाजिनिश्चमहाजवे॥ अस्त्रैश्चनिशितैस्तीक्ष्णैःशरैश्चानलसंनिभैः॥ ततस्तेददृशुर्वीरोदीप्यमानंमहासुरं॥ रश्मिवंतमि
वोद्योतंस्वतेजोरश्मिमालिनं॥ संग्रामस्थंमहावेगंमहासत्वंमहाबलं॥ महामतिंमहोत्पदंमहाकायंमहासुरं॥ तंसमित्समम
हायोधिदिक्रमसर्वत्रविलक्षितं॥ ततःप्रहरणैर्घोरैरभिपेतुःसमंततः॥ तस्यसर्वपिसाग्नीत्राणाशराःपीतमुखाःशिताः॥ शिरस्यचि
प्रतीकाशेमृगव्याधेनपातिताः॥ तेसमस्तशिरावेदशरैःशिरसिचार्पितैः॥ उत्पपाततयाव्योम्निदिशोदशविनादयत्॥ ततस्तंचि
दशोवीरसरथःसज्जकार्मुकः॥ अनुवव्राजसंक्रुष्टःसंततासुमहाबलः॥ असुरंछादयास्त्वासतंव्योम्निशिरवृष्टिभिः॥ वृष्टिमानीव
जीमूतोनिदाघांतेधराधरं॥ अर्घ्यमानंततस्तेनमृगव्याधेनदानवा॥ चकारेतिनदंघोरंमंबरेजलदोयथा॥ सहुरंसहसोत्प
त्यमृगव्याधरथंप्रति॥ निपपातमहावेगःपक्षवानिवगिरिर्यथा॥ बभंजवततंदेत्यस्तेषांकूबरंरथं॥ मृगव्याधपरित्यज्यस्थि
तोभूमौमहाबलः॥ विरथंप्रेक्ष्यरुद्रंतंतस्यपारिषदास्तथा॥ उच्छ्रिताघोररक्ताक्षाव्योम्निमुक्तरपाणयः॥ सतुतैःसहसोत्थायवि
स्थितोविमलेंबरे॥ मुक्तैरर्दितोज्ञामैर्वृक्षपरशुभिर्यथा॥ तेषांवेगवतांवेगंनिहत्यसमहासुरः॥ निपपातपुनर्भूमौसुपर्ण
समविक्रमः॥ सशालवृक्षमुत्पाट्यमहाशास्त्रंमहाबलः॥

सवर्मितान्पारिषदान्संरंभेसूदयामासदानवः॥ सतैर्वृक्षेःततदेहस्तुरुधिरौघपरिप्लुतः॥ शुशुभेदानवश्रेष्ठोबालसूर्यइवोदितः॥ अथोत्पाट्य
गिरेःशृंगंसमृगव्यालपादपं॥ जघानतान्पारिषदान्समरेदानवेश्वरः॥ ततस्तेषुचसर्वेषुमहापारिषदेषुवै॥ बलंतद्दैत्यविशेषंतु
नाशयामासवीर्यवान्॥ अश्वैरश्वान्गजैर्नगान्योधान्योधैरथैरथान्॥ दानवःसूदयामासयुगांतेतकवद्द्रुजः॥ हतैरश्वैश्वना
गैश्चभग्नाक्षैश्चमहारथैः॥ छिद्रैश्चावनवद्भूमीरुद्धमार्गसमंततः॥ एवंबलसमरेतस्मिन्द्रोमृगव्याधश्चवीर्यवान्॥ युधिप्रवृद्धौवाजि
नेप्रतिज्ञाविवबारणे॥ तत्रैवयुध्यतेरुद्रोद्वितीयोराक्षसःसह॥ विश्रुतस्त्रिषुलोकेषुक्रोधात्मजएकपात्॥ तत्रदासुमहद्धुद्धं
तुमलंलोमहर्षणं॥ आसीच्चतिजयंरौद्रंवीराणांजयमिच्छतां॥ देवदानवदेहस्तुदुस्तराकेशशाड्वला॥ शरीरसंघातवहाप्रस
तालोहितापगा॥ आत्मपानासुरंकुद्धोरौद्रोरौद्रकृतिप्रभुः॥ राक्षसानमुखंयुद्धेशत्रुसैन्यविदारणे॥ तस्यकांचनचित्रांगंरथं
श्वासंसमारथिं॥ जघानसमरेश्रीमान्क्रुद्धोदैत्यस्यसायकैः॥ तस्यपारिषदस्त्वेकोरथशस्त्रमहाबलः॥ बिभेदसमरेरौद्रोदान
वंतंस्तनांतरे॥ संभिन्नगात्रोरुद्रेणतयापारिषदैरपि॥ रुद्रस्मरथमारूढंसमराक्रुद्धानवोत्तमः॥ प्रममर्थाततलेनाशुसहसा
क्रोधमूर्छिते॥ छिन्नगात्रशरैरस्त्रीक्ष्णैरुद्रेणामिततेजसा॥ रुदपारिषदम्नसर्वान्निजघानमहासुरः॥ सृजंतंशरवर्षाणिदानवं
घोरदर्शनं॥ चिच्छेदसमरेरौद्रसरैःसन्नतपर्वभिः॥ वर्तमानेमहाघोरेसंग्रामेलोमहर्षणे॥ रुधिरोदामहानागामहानद्य
प्रसस्रुवुः॥ दानवःसमरेरौद्रंनीलांजनचयोपमः॥ निर्बिभेदशरैस्तीक्ष्णैर्मेरुसूर्यइवांशुभिः॥ वाहितापगाशोणितनदी॥

डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
DR. BHAU DAJI
MEMORIAL

हरि॰ अजस्यैवैकपादस्येतिविशेषणंछांदसं॥ अजैकपादसद्भर्थः॥ ८॥

५४२ हन्येदानवमुख्येस्यशक्तिशूलपरश्वधैः॥ पतितैः पर्वताभैश्चदानवैकामरूपिभिः॥ वर्त्तमानेमहाघोरे संग्रामेलोमहर्षणे॥ मह
भेरीमृदंगानांपणवानांचनिस्वनैः॥ शंखवेणुस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः॥ हतानांस्वनतांतत्रदैत्यानांवापिनिस्वनः॥ सु
राणामसुराणांचसंबभूवमहास्वनः॥ तुरंगमखुरोदीर्णंरथनेमिसमुद्धतं॥ रुरोधमार्गंयोधानांचरूक्षंचधरारजः॥ स्त्र
पुष्पोपहारासातत्राकीर्णायुद्धमेदिनी॥ दुर्दर्शादुर्विगाह्याचमांसशोणितकर्दमा॥ नखैश्चखड्गैर्गदाभिश्चशक्तितोमरपट्टिशैः॥ अप
विद्धैश्चशतशोरथसंग्रामिकैर्दितैः॥ निहतैःकुंजरैर्मत्तैस्तथात्रिदशदानवैः॥ चक्राक्षयुगशाखैश्चभग्नैरथवैनिपातितैः॥ ब
भूवयोधनंघोरंपिशिताशनसंकुलं॥ तस्मिंस्तुमकबंधानिदिक्षुसर्वासुसंयुगे॥ अमोमेबद्धवैराणांदैत्यानांजयगृद्धिनां॥ सं
प्रहारस्तदायुद्धेवर्त्ततेतिभयंकरैः॥ सेनानांसंप्रयुद्धानांसुराणामनिवर्त्तिनां॥ अजस्यचैकपादश्चराहोश्चैवमहात्मने॥ ते
षांतुतत्रापततांक्षुद्रानामेतिनिस्वनः॥ उद्वर्त्ततांमंतकालेसमुद्राणांचसुश्रमः॥ तत्रैकस्तुसधूम्राक्षोभीमोरुद्रोमहाबलः॥ राम॰
बिभेदकेशिनांशक्त्यागदापट्टिशशूलधृक्॥ नानाप्रहरणाघोराभीमास्तानीमदर्शनि॥ निष्पेतुरुद्दरूपिनामहापारिषदास्त ५४२
था॥ रथमास्थायसश्रीमान्स्तमकोचनकेउजः॥

दानवसंवृतःकेशीप्रमुखेतेयुधिदुर्जयः॥ तस्यसंग्राममेरोडस्यसंग्रामाग्रेयुयुत्सवः॥ निष्पेतुरुग्रवीर्यस्यज्वालाप्रवितताःमुखात्॥
सनुसिंहाचितस्कंधःशार्दूलसमविक्रमः॥ महाजलदसंकाशोमृदंगासमनिस्वनः॥ तस्यनिष्पतमानस्यदानवैःसंवृतस्यच॥ ब
भूवसुमहानादस्त्रोभयंत्रिदिवंतथा॥ तेनशब्देनवित्रस्तात्रिदशानांमहाचमूः॥ द्रुमशैलप्रहरणायोद्धुमेवाभ्यवर्त्तत॥ संनि
नःसर्वेसवस्त्रिसर्वेसवयुद्धोद्यता॥ त्रिदशादानवाश्चैवपरस्परजिघांसवः॥ तेषांवैनतदंताशब्दःसंयुगेमेघनिस्वनः॥ शु
श्रुवेतिमहाघोरस्त्रारस्थावरकंपनः॥ रेणुश्चारुणसंकाशःसुभीमसमपद्यत॥ उद्भूतोदेवदैवोधैःसंरुरोधदिशोदश॥ अ
भोमंरजसातेनकौशेयारुणपांडुना॥ संवृताबद्धरूपेणादृश्युर्नस्यकिंचन॥ नध्वजोवापताकावानचमुतुरगोपिवा॥ आ
युधंस्पंदनंवापिदृश्यतेनैवसारथि॥ सशब्दस्तुमलस्तेपामसौम्यमभिधावतां॥ निष्पेतुरुग्रवीर्यस्यज्वालाहिप्रसृतामुखाः॥
नतुसिंहर्षभस्कंधःशार्दूलसमविक्रमः॥ महाजलदसंकाशोमहाजलदनिस्वनः॥ तस्यनिष्पतमानस्यदानवैःसंवृतस्यच॥
श्रूयतेतुमृजशब्देनरूपाणिचकाशिरे॥ दानवास्तत्रसंक्रुद्धादानवं-नेवजघ्निरे॥ त्रिदशास्त्रिदशांश्चैवनिजघ्नुस्तुमुलेतदा
तिपरांश्चविनिघ्नंतसांश्चयुद्धेमहासुरः॥ रुधिरार्द्रतथाचक्रुमेरुशीघ्रंमहारणे॥ ततस्तुरुधिरोघेणासंसिक्तंमृदितंरजः॥
शरीरशतसंकीर्णेबिभूवसुमहारणः॥ भूजशक्तिगदाखड्गपरिघप्रासतोमरैः॥ त्रिदशादानवाश्चैतुजघ्नुरन्योन्यमाहवे॥

॥

कश्चि रुद्रयोमुपसंहरति एवं तु मुलमति॥ इति द्विचत्वारिंशत्तमः॥ त्रिचत्वारिंशाधिकारव्येतु द्विशतेध्याये उच्यते॥ एवं तावद्

वाऊम्रियतिपाकारे निघ्नतपर्वते स्तथा॥ रुद्रपारिषदा सर्वे सूदयंति स्म दानवान्॥ रुद्रपारिषदाश्चैव महाद्रुममहाश्मभिः॥ निजघ्नुः समभिक्रम्य शरैश्चाप्यसाय दानवा॥ एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धः केशी दानवसत्तमः॥ संग्रामामर्षी घोरस्य सान्निकानिहर्षयन्॥ तेषां परमसंक्रुद्धो वज्रैः समुदैरयत्॥ वज्रेणास्त्रेण दिव्येन देत्येन सुमहात्मना॥ महापारिषदाः सर्वे निहता युद्धदुर्जयाः॥ वज्रास्त्रपीडिता भ्रांता रुद्रपारिषदेस्तथा॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे वामनदेवासुरयुद्धे॥ वैशं०॥ वृषपर्वा तु देत्येंद्रो विश्व मद्भुतदर्शनं॥ निकुंभं योधयामास लोपीताक्षसमद्युति॥१॥ क्रोधमूर्छितवक्त्रस्तु धुन्वन्परमकार्मुकं॥ ध्वजिनं प्रेक्ष्य शत्रूणां सारथिं त्वरितोऽब्रवीत्॥२॥ अत्रैव तावत्त्वरितं नय मे सारथे रथं॥ एते हि रोषासहिता घ्नंति नः समरे बलं॥ एतान्निहंतुमिच्छामि समरश्लाघिनो रणे॥ एते हि दानवानीके कृतं छिद्रं मदे महत्॥ ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां व रः॥ अरिनिस्हनन क्रुद्धः शरजालैर्महासुरः॥५॥ न स्थातुं देवता शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे तु॥

एतानिप्रजतीनां हंतुकामो वृषपर्वा दिनाम पितरा वृषपर्वा त्विति॥ विश्वं विश्वदेवतांतर्गतं निकुंभः संग्रामधर्षि संग्राम सहः

एष तत्रास संमूढाः पलायनकाले जयाशत्रु निरुपद्रुताः एषम लोकिन॥

वृषपर्वेषु निर्भिन्नाः सर्वे ते वाभिदुद्रुवुः॥६॥ तान्स्तु वशमापन्नान्विवशस्तव शंगताः॥ समीक्ष्य ज्ञातीन्निकुंभ रवतस्थे महासुरः॥ ततो दृष्ट्वा निकुंभं स सर्वे ते त्रिदशोत्तमः॥ समेत्य सहिताः सर्वे तं द्रुतं पर्यवारयन्॥७॥ अवस्थिते च निकुंभे दृष्ट्वा त्रिदशाः सत्तमः॥ बभु वु बलवंतो वे तस्मात्स्वबलतेजसः॥८॥ वृषपर्वा तु दैत्योजाते निकुंभं समवस्थितं॥ महेंद्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत्॥ अ विंतयित्वा शरान्शूरान्नरेयतितान्बहून्॥ स्थितश्च मूमुखे श्रीमान्पसेमः समहाबलः॥१०॥ संप्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमा हवे॥ अभिमुख शवचैकेने कंपयन्निव मेदिनीं॥११॥ तस्यत्वधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा॥ बभूव रूपं दुर्द्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः॥१२॥ रथं स्थ स्थानु सश्रीमान्स क्रोधः कमलेक्षणः॥ हृस्वमुत्पाटयामास महाशालं महाद्रुमं॥१३॥ ततश्चिक्षेप तं वृक्षं॥ निकुंभे वृषपर्वणः॥ तं गृहीत्वा महावृक्षं पारवरा नवः॥१४॥ विननाद सुमहानादं नामथिताचनारदा॥ सगजं साश्वगजारोहान्परयान्रथिनस्तथा॥१५॥ जघान दानवस्तेन नन्दशास्त्विना न दानवः॥ तमंतकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणः॥१६॥ वृषपर्वाणमासाद्य त्रिदशा विप्रदुद्रुवुः॥ तमापतंतं संक्रुद्धं त्रिदशानां भयावहं॥१७॥ लोकविक्रुं नुदन्तीकोप वननादच॥ सनतनिशितेर्बाणैस्त्रिंशता मर्मभेदिभिः॥१९॥ निर्बिभेद महाबाहोनिकुंभ दानवाधिपं॥ एतानाम यनिकुंभः शरशक्ति गिरिदिंतिः॥२०॥ विदसमरमूर्दस्थो रुधिरं प्रास्रवद्रुः॥ उद्विग्ना मुक्तकेशास्ते भयार्दयाः पराजितः २१

अदंशुत्रंवमर्म्मतिहरःस्युम्रेन्यधिकेवित॥

स्वसंतोद्रुहुवुःसर्वेनियादैत्यषपर्वणः॥ अन्योन्यंप्रममंथुस्तेनासितावृषपर्वणः॥२२॥ इष्टतस्तासमंमूढेप्रेक्षमाणामुहुःमुहुः॥
सर्वप्रहरणासमर्वेह्नितास्तेवृषपर्वणा॥२३॥ संग्रामयुद्धशौंडेननदानिकुंनसेनिकः॥ तत्रैवतुमहावीर्यप्रजादकालमाहवे॥२४॥
योधय——————— ।तस्यदानववीरस्ययुद्धकालेजयक्रिया॥२५॥ चकारतरयायुक्तोनार्गवोविजयःवह॥ कृ
ताशनेतर्प्ययितोब्राह्मणास्वविनस्यत॥२६॥ आज्यगंधंप्रतिवहन्मारुतःसुरनिर्वचो॥ स्वजस्वविविधाचित्रानयावमनिमंत्रित॥
२७॥ प्रह्लादस्यसुतेमूर्द्धिचावबंधेशनास्वयं॥ कालेनमहसंग्रामेप्रवृद्धस्यमहात्मनः॥२८॥ प्रह्लादस्यातिवीर्यस्यशांतिचक्रेसनार्गी
वः॥ दशशिष्यसहस्राणिनार्गवस्यमहात्मनः॥२९॥ यानसहस्त्रंसंग्रामेयेषुशांतिमनुत्तमं॥ अथवलिमथोदिव्यंब्रह्मसंस्तवचोदितं
॥३०॥ रणप्रवेशसदृशंकर्मविजयिकिंकृतं॥ ततसर्वास्त्रविदुषंसमरेष्वनिवर्त्तिनः॥३१॥ विद्याव्रतसमापुक्ताकिंतस्वस्त्ययनक्रि
या॥ धनुर्हस्ताःकवचिनोवेगेनेप्रतदम्नव॥३२॥ बलिमाम्यर्चराजानंप्रह्लादंपर्यवारयन्॥ ज्वालास्यविपुलेदिव्यंरथंपररयाके
जे॥३३॥ नानाप्रहरणाकीर्णमिचक्रमिवपर्वतं॥ तद्धुवमकृत्तेनत्वेदितास्फुटिताकुलं॥३४॥ मेरोरिवरःमाकीर्णघोरिवांबुधर
गमे॥ स्वजपद्मपत्राशनामामुत्र्यसुविभूषितं॥३५॥ विधवास्यपरिस्यज्यसंपतंतिरणप्रियः॥ महायुधधरंश्रीमानसुनध
मविरप्रभु॥३६॥ सतलत्रशिरस्त्राणोधन्विपरमदुर्जयः॥ सिंहशार्दूलमानोनदतोकिंकिणीकिनो॥३७॥ तस्यसेन्यसहस्रा
णिप्रयसांग्रेमहारणे॥

सेन्यपक्षगतास्तस्यरथापरमदुर्जयः॥३८॥ सप्ततिर्वैसहस्राणिगजास्तावंतरावच॥ मध्येव्यूहोदरस्तेनकालनेमिर्महासुरः॥३९॥ ध
नुर्विस्फारयन्घोरंननादप्रजहासच॥ तस्मिंशतसहस्राणिपुरोयांतिमहाद्युते॥४०॥ दानवानांबलवतांशत्रुप्रतिमतेजसः॥ सस
मंवर्द्धमानस्तुपक्षामांविसृतोमहान्॥४१॥ अन्वहानवव्यूहोदुर्भिदस्सर्वदेवतैः॥ ततःशतसहस्राणिदानवानांधनुर्ज्वतो॥४२॥ ना
नाप्रहरणानांचपरिमाणंनविद्यते॥ गदापरिघविस्त्रंशोणशूलमुद्गरपट्टिशैः॥४३॥ प्रगृहीतंमराजेंतदानवाःपर्वतोपमः॥ गर्ज
तोवैनदंतश्चविक्रोशंतपुनःपुनः॥४४॥ अयुध्यंतमहावीर्यासमरेष्वनिवर्त्तिनः॥ ततस्तूर्यसहस्राणिसंजज्ञेनिस्वनोमहान्॥४५
हयानांचगजानांचगर्जतामपिवेगिनां॥ दुंदुभीनांचनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमः॥४६॥ अश्रुवेशंखशाह्वश्चपटहानांचनिस्व
नः॥ तेनशंखनिनादेनभेरीतूर्यरवेणच॥४७॥ निर्घोषेणरथानांचक्रोशतीवनभस्तले॥ सागरप्रतिमोघेनेवलेनमहताहृतः॥
४८॥ प्रह्लादोयुध्यतेक्रुद्धकालांतकयमोपमः॥ तस्यनादेनरौद्रेणघोरेणप्रतिमौजसः॥४९॥ विनेदुःसर्वभूतानित्रैलोक्येविकृ
तेशरैः॥ अनेरीस्ह्नातपातोकावायुश्रपुरुषोववौ॥५०॥ वमंस्यपावकंघोरंशिवाश्चैवरराशिरे॥ प्रह्लादस्तुमहावीर्यप्रहस
न्युद्धदुर्मदः॥५१॥ उवाचवचनंश्रीमान्तत्कालसमनुत्तमं॥ अद्यादृदर्शयिष्यामिस्वबाहुबलमुर्जितं॥५२॥ अद्यमहारण
निहतान्देवान्द्रक्ष्संयुगे॥ बांधवानिहतायेषांत्रिदशैरेहसंयुगे॥५३॥ अद्यतेनिर्वपिष्यंतिशत्रुमांसानिदानवा॥ ॥इममः
द्यसमुद्भूतेरेणुसमरमूर्द्धनि॥५४॥ अहंसंशमयिष्यामिशत्रुशोणितविस्रवैः॥ तिमिरोपहतार्कंचसेन्येरेरावरुणीकृते॥५५

आकाशे संपतिष्यंति रथयोतादवमेद्वारः॥ हृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्तत्प्रतो भयं॥५६॥ अथाहं निहनिष्यामि कालनेमिं रथं तुपारणे॥
तो घयिष्यामि राजानं बलेव लवतां वरं॥५७॥ त्रिदशाः समरे जित्वा बाणे रंतकसंनिभैः॥ अद्य या संति मेद्रणा शिराश्वासी विषोपमः
५८॥ स्थातु मे पुरतः शक्रो केरणेजीवितेप्सवः॥ हता रिपुगणां स्तुष्टिरनुरागश्च राजसु॥५९॥ हतस्यत्रिदिवे वासो नास्ति युद्धस्य माग
तिः॥ तेत्र यंष्टष्टतकृत्वा रणेदानवसत्तमः॥६०॥ कालनस्य समरे सैन्यं तरसा मर्दितासुरः॥ सर्वास्त्विविचकूरश्च निसंचाप्यपराजितः॥
युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः॥ षष्टिरथसहस्राणि विविधायुधधारिणां॥६१॥ प्रह्लादस्याति वीर्यस्य ये तस्यतनया नि
जा॥ तेस्तु क्रतुशते रिष्टंव पुत्रैरामरद्विषेः॥६२॥ शांता धर्मपरा नित्यं सत्यव्रतपरायणा॥ दातार प्रियवक्तारो चकार शास्त्रवस्तुश
॥६४॥ स्वदारनिरतादांता ब्रह्मण्णा सत्यसंगरा॥ यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यं चाध्ययने रता॥६५॥ इषस्त्वकुशा जासवेविकृशोदष्टवि
क्रमा॥ मत्तवारणविक्रांताशत्रुसैन्यविमर्दकाः॥६६॥ ईरयंतपदाहेपैसुघोशबातरेचकः॥ युद्धेतुपुकधियोनित्यंक्रोधुरंजित
लोचना॥६७॥ संहृष्टोष्टपुराणित्या विनेदभीमविक्रमा॥ क्ष्वेडितास्फोटितरवे हर्षयंतपरस्परं॥६८॥ वेणुशंखरवैश्चैव सिंहना॥
देश्व पुष्कलैः॥ आगुल्फाद्गुल्फसहस्रारणोववुरनेकशः॥६९॥ तालमात्राणि चापानि विकृष्य सुमहाबलाः॥ स्वदारनिरतानित्यं
ब्रह्मण्या सत्यसंगरः॥७०॥ अमृष्यमाणः सहसा दानवा बाणपाणयः॥ स्वकासुरे रप्यजिता योधयंति रणे तकः॥७१॥ प्रदृप्तहेममारे
णासवें ते श्वेतवाससः॥ दानवा मानिनः सर्वे सर्वे युद्धाभिकांक्षिणः॥७२॥ परदहतिकालकपोपमः॥

अनंकोत्र मत्तु प्रह्लादसैन्ये यद्यपि षष्टिसहस्रसंमिता रथाः तथा समतितिनारथा अतिदुर्जया इति न विरोधः तावंतसमतिगर्जाः

सर्वे जये षिणो वीराः सर्वे शत्रुवधोद्यताः॥ शुशुभेसा चमूर्दृप्ता पताकाध्वजमालिनी॥७३॥ गजाश्वरथसंबाधा स्वर्गमार्गाभिकांक्षि
णी॥ सर्वे जये षिणो वीरा सर्वे शत्रुवधोद्यताः॥७४॥ ततः कालनस्तु निर्यातो भीमो भीमपराक्रमः॥ विनद्य सुमहाकायो व्याधिभिर्वकृभि
र्वृतः॥७५॥ ददर्श महतीं सेनां दानवानां बलीयसां॥ अभिसंजातसत्प्राणः कालं समभिगर्जतां॥७६॥ आपतंतं ततः दृष्ट्वा भीकं दानवा
नां तरस्विनं॥ प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सह नीतकः॥७७॥ प्रविश्य दनुजानीते पातयामास वीर्यवान्॥ कालोरुधिररक्ता
स्त्रसेनानीकेन संवृतः॥७८॥ प्रह्लादबलमित्युग्रं प्रह्लादं च महाबलः॥ आजगाम रणे कालो दंडमुद्गरपरिघोः॥७९॥ शरशाक्त्य
ष्टि पट्टाश्च शूलानि मुशलानि च॥ गदाश्च परिघाश्चैव विविधाश्च परस्वधा॥८०॥ धनूंषि चैव चित्राणि नाना प्रस्थस्थिरायशाः॥ पास्यं
तेव्याधिभिर्युद्धे दानवानां चमूमुखे॥८१॥ बहवो व्याधयो युद्धे बभ्रुनसुरपुंगवः॥ व्याधिनपिवदे सेंद्रेनिर्जभ्रुबहवोबकृन्॥८२॥
शूलैकप्रामथिता चेति छिन्नाः केचित्परस्वधैः॥ परिघैराहिताकेचित्केचित्परमायुधैः॥८३॥ केचिद्भिन्नाः कृताः खड्गैः स्फुरंतः परित
नुवे॥ व्याधयो दानवैरेवं नानाशस्त्रै विदारिताः॥८४॥ ते चापि विविधा सर्वे विविधैरायुधोत्तमे॥ खड्गैश्च विपुलैस्तीक्ष्णैः प्रा
सतोमरमुद्गरे॥८५॥ भिन्नाश्च दानवाः शूलैर्निकृताश्च परस्वधा॥ मुद्गरैः पदशैश्चैव व्याधिभिश्च महाबलैः॥८६॥ हताशास्त्रैर
नेकैश्च मुष्टिभिश्च हता नशा॥ वेमुः शोणितमुत्सो भेविष्टब्धदशानेक्षणा॥८७॥

हरि.
५४६

पोहितोदशोणितोदकः॥

श्वार्जस्वरं चनदतोसिंहनादंचगर्जतो॥बभूवतुमुलशब्दःसंग्रामेलोमहर्षणे॥८८॥मुष्टिभिस्त्रोत्तमांगानितलैर्गात्राणिवासकृत॥
सादितानिमहाजग्मुस्तिष्टतामेवसंयुगे॥८९॥वरूथफेनोध्वजवर्तछिन्नबाहुमहोरगाः॥भूलशक्तिमहामत्स्याचापग्राहसमाकुला
९०॥रथनेमिपेतसंबाधाध्वजधुमसमावृताः॥सशब्दघोरविस्ताराशोणितोदामवन्नदी॥९१॥सुधनुःशक्रधनुषौकांचनांगदविभू
तो॥तौदैत्यकालजलदौशरधारिववर्षतु॥९२॥तौमहामेघसंकाशोरथनागगतौतदा॥बभूवतुरतिक्रुद्धोसांबुगर्भाविवांबु
दौ॥९३॥तमकांचनसन्नाहौहारविभूषतौ॥तौविरेजतुरायस्तुसूर्यवैश्वानरोपमौ॥९४॥तौमहाचलसंकाशावन्योन्यस
वतुंतदा॥वज्राशनिसमस्पर्शैर्बाणैर्जघ्नतुराहवे॥९५॥परस्परंसमासाद्यतयोर्युधिरुरासदं॥नाशंसंततोयोधाजीविताय
पिसंयुगे॥९६॥शरनिर्भिन्नसर्वांगायुधिप्रच्छादजीविना॥लेपेतुयोधमुख्यास्तुरुधिरोक्षितवक्षसः॥९७॥पतितेनिपतद्भि
श्चपात्यमानैश्चसंयुगे॥बभूवतुसमाकीर्णायोधैरुरुस्तजीवितैः॥९८॥नगृह्णतौशरानुघोरानूनचसंदधतोस्तयो॥अंतर
ददृशेकश्चित्स्यतादपिसंयुगे॥९९॥जघुताचमहाबाहुपुत्रशौंडोमहाबलः॥मंडलेकृतचापेतुसहृदेवबभूवतु॥१००॥
प्रल्हादस्यचबाणौघेरुद्धावैत्रिकवाहिनी॥ताप्यमानोबलवताद्वायुतेवाभ्रमंडलं॥१॥हतपर्यंदंतुविज्ञायप्रल्हादकालमादवे
॥अपयातंबसमराद्धिषाणंसंप्रतस्थतिं॥२॥मत्तावशंगतावेवप्रल्हादेयुद्धदुर्मदे॥तत्रैवासीच्चमूनूपसममर्हमहासुरः॥
३॥ कालप्रल्हादयोर्युद्धमत्रवयादृशंपुरा॥

परिवृढोयुक्तःअपसृतःपलायितः॥इतिविचत्वारिंशाधिकशततमः॥चतुश्चत्वारिंशकेध्यायेद्विशतेसुंदरेशुभे॥द्वंद्वयुद्धंमहाघोरंश्च

ताहृशंसर्वलोकेषुनभूतंनभविष्यति॥४॥एवमद्भुतवीर्येणमहारणकृतव्रणाः॥प्रल्हादःपतिवृढोचकालस्त्वपसृतोरणात्॥
१५॥ इतिखिलेषुहरिवंशेवाम्मनेकालप्रल्हादयोर्युद्धं॥वैशं॥धनाध्यक्षमनुल्हादप्रल्हादस्यायुधोबली॥ससेम्योयोधया
मासहोनयम्यहवाहिनं॥१॥महताचबलौघेनअनुल्हादोऽसुरोत्तमः॥अर्दयामाससंक्रुद्धोधनाध्यक्षंप्रतापवान्॥२॥अमृष्य
माणस्त्रिदशानादवस्थानुदायुधान्॥चकारकदनंघोरंधनुष्माणिमहासुरः॥३॥आवर्तइवसंजज्ञेबलस्यमहतोमहान्॥स
मितस्याप्रमेयस्यसागरस्येवसंप्लवे॥४॥त्रिदशानांशरीरैस्तुदानवानांचमेदिनी॥बभूवनिचितासर्वापर्वतैरेवसंवृता॥५॥
मेरुपृष्टंतुरक्तेनरंजितसंप्रकाशते॥सर्वतोमाधवेमासिपुष्पितैरिवकिंशुकै॥६॥हतेवीरेगजेरश्वैःप्रावर्ततमहानदी॥
शोणितोघामहाघोरायमराष्ट्रविवर्धिनी॥७॥शक्तिमेदोमहापंकाविप्रकीर्णत्रिशोवला॥छिन्नकायशिरोमीनाद्यंगावयव
शार्करा॥८॥गृध्रहंससमासेकीर्णाकिंकसारसनादिता॥वसाफेनसमाकीर्णाप्रोक्रुष्टस्तनितस्वना॥९॥तांकापुरुषदुस्तर्षा
युद्धभूमौमहानदीं॥नदीमिवतपापायेहंससार्थोपशोभितां॥१०॥त्रिदशादानवाश्चैवतेरुस्तांदुस्तरांनदीं॥यथापद्मरजो
ध्वस्तांनलिनींगजयूथपाः॥११॥ततसृजंतबाणौघाननुल्हादंरणेस्थिते॥ददर्शतिरसारैवोनिघ्नंतंयक्षवाहिनीं॥१२॥

तुल्हादकुबेरयोःएवंकालप्रल्हादयोर्युद्धमुपवर्ण्यकुबेरानुल्हादयोर्युद्धमुपवर्णयितिअनुल्हादमितिसंप्लवेरणकाणवे

राम०
५४६

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

कुद्धस्ततो दैत्यबलं सुहृदयान्मासविक्रमः॥ वृक्षिपत्रिवस्वेवायुर्महान्नपटम्बेवलात्॥१३॥ समीचतंमुनेयुद्धमनुह्रादस्यभूपति॥
रथेनादित्यवर्णेनकुवेरमभिदुद्रुवे॥१४॥ सधनुर्द्धरवितो श्रेष्ठविकृष्यरणमूर्द्धनि॥ उग्रपसर्गक्षिताबाणान्विव्येसस्यमहात्मनः
१५॥ कुवेरंप्राप्यतेबाणानिर्जियसुसमाहितः॥ अपरान्प्रष्टतोन्प्रमुच्यासक्रोन्यच्छरच्छसान्॥१६॥ देवःशरैरभिहतोनिशितैज्व
लितोपमे॥ अनुह्रादंप्रत्युदियाद्रूपंकुद्धःपरमाहवे॥१७॥ ततोवैश्रवणोराजाक्रुद्धोयक्षगणेसह॥ ववर्षशरवर्षाणिदानवा
न्प्रतिवार्यवान्॥१८॥ तद्यथाशारदंवर्षगोवृषःशाप्रमागतं॥ अपारयन्वारयितुंप्रतिग[...]तिमीलितः॥१९॥ एवमेवकुवेर
स्यशरवर्षमहासुरः॥ निमिलिताक्षसहसादैत्योसहततदारुणं॥२०॥ रोषितःशरवर्षेणधिनदेनमहाबलः॥ इंद्रकेतुप्रतीका
शामजितोपद्मतद्रुमं॥२१॥ प्रवृद्धशाखाविटपंतरुणांकुपदच्चवं॥ उत्पाद्यकुप्रितोदैत्यस्तरुंफलसमान्वितं॥२२॥ निजघान
हयान्श्रेष्ठानकुवेरस्यमहाजवान्॥ तस्यकर्ममहाघोरंदृष्ट्वासर्वेमहासुराः॥२३॥ सिंहनादंनदंतिस्मअनुह्रादप्रहर्षिताः॥
तयोःसुतुमलंयुद्धंसंजज्ञेदेवदैत्ययोः॥२४॥ ततस्तोक्रोधरक्ताक्षावन्योन्यवधकांक्षिणो॥ अमोघंविविधैःशस्त्रैर्घोरैर्जघ्नतुः
हवे॥२५॥ त्रिदशादानवान्युद्धेमथिवाप्राणान्तदा॥ दानावैस्त्रिदशाश्रापेक्रुद्धैर्नुविनिपातितः॥२६॥ दानवास्तत्रसंक्रुद्धाः
दशान्निशितैःशरैः॥ विध्यपुवन्हिसंकाशैःकंकपत्रैरजिह्मगैः॥२७॥ विदार्यमाणोदैत्याघैस्त्रिदशासुमहाबलैः॥ अमर्षित
तरान्नूयःअकुकर्माणिपतिजवत्॥२८॥ तेमदान्निसुमीमानिपदिशेशूलमुद्गरैः॥ परीघैश्चनीहाग्मेदानवैःपिडिताःशरैः॥२९

भिंदिपालःपंचश्रेस्तालेवितयंचागुलोदस्त्रायतदंडभिंदिपालस्तुगोफणादिकायासासाम्यं॥ प्रतिनियतकालध्वनिजनकत्वे॥

शरनिर्भिन्नगात्राश्चखड्गविश्लिष्टकंकणः॥ जगृहुस्ते शिलाश्चैवद्रुमोश्चासुरसत्तमाः॥३०॥ तेजीभवेगाद्दितिजानेर्हमानाःपुनःपुनः॥
ममंघुस्त्रिदशान्सर्वान्हितशोघसहस्रशः॥३१॥ ततःसुतुमलंयुद्धस्तेषांसंमंनिवर्त्तते॥ शिलाभिर्विपुलाभिश्चवृन्तशास्त्रैश्चपादपैः॥
शापट्टिशैःपरिघैःशूलैर्भिंदपालैपरःस्वधैः॥ केचिन्नहतसिरश्चाःकेचिञ्चविरूपीकृताः॥३३॥ केचिद्विनिहतानूमौरुधिरार्द्रःसुरासुरा
केचिद्द्रविनानष्टाःपरस्परवधार्दिताः॥३४॥ विभिन्नहृदयाकेचिच्छिन्नपादास्तुशेरिते॥ विदारिताश्चिशूलेश्चकेचितत्रगतासवः॥
तद्रूपभीमंमहायुद्धंदेवदानसंकुलं॥ बभुवशस्त्रतुमुलंशिलापादपसंकुलं॥३६॥ धनुर्ज्यातंत्रिमधुरंहिकातालसमन्वितं॥ आ
र्त्तस्तनितघोषायंयुद्धंगांधर्वमावभौ॥३७॥ कुवेरस्तुधनुष्पाणिर्दानवान्रणमूर्द्धनि॥ दिशोविद्रावयामाससंक्रुद्धशरवृष्टिभिः॥
३८॥ कुवेरेणार्दितंसैन्यंविद्रुतंप्रेक्ष्यदानवे॥ अम्सडमदनुल्दाःप्रगृह्यविपुलांशिलां॥३९॥ क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षःपितुस्तुल्यःपरा
क्रमः॥ शिलातांपातयामासकुवेरस्यरथोत्तमे॥४०॥ सापतंतीशिलांदृष्ट्वागदापाणिर्धनाधिपः॥ रथादम्रुत्सःवेगेनवसुधायांस्म
तिष्टति॥४१॥ नचकृत्कुवरद्रूपंसध्वजंसंशरासनं॥ मक्वारथोत्तमंतस्यसंपपातशिलाभुवि॥४२॥ विमर्थ्यतुकुवेरस्यप्रल्हार
स्यानुजोरथ॥ सुराणांकदनेचक्रेसस्कंधविटपैद्रुमैः॥४३॥ विभिन्नशिरसोनम्यास्त्रिदशाःश्रोणितोक्षिताः॥ द्रुमैःप्रमथितागात्रा
निपेतुर्धरणीतले॥४४॥ विशल्याविपुलैसैन्यमनुह्रादोसुरोत्तमः॥ गिरिशृंगमदृद्युह्यकुवेरमभिदुद्रुवे॥४५

नालेनपर्याप्तंविजाधिकान्नयोपायरूप॥विचारयन्तःराताविजाधिकं॥तान्मपुष्पालोहितपुष्पा॥ ३॥

तमापतंतंधनदोगदामुद्यम्यवीर्यवान्॥विनद्यलाक्ययामासदानवेंद्रमहाबलः॥४६॥तस्यक्रुद्धस्यसंक्रुद्धोगदांतांवज्रकंटकां॥अपात
यतवित्तेशोदानवस्योरसिप्रभुः॥४७॥दैत्यस्तुक्रोधताम्राक्षस्तत्प्रहारमचिंतया॥वित्तेशस्योपरितदागिरिशृंगमपातयत्॥४८॥सवि
क्षतसर्वगात्रोगिरिशृंगेणताडितः॥पपातसहसाभूमौविशीर्णइवपर्वतः॥४९॥रराजपतितोभूमौछिन्नपक्षइवाचलः॥वित्तेशं
विकलंदृष्ट्वासर्वेतेयक्षराक्षसाः॥५०॥परिवार्यमहात्मानंररक्षुर्भीमविक्रमाः॥मुहूर्त्ताद्विकलोभूत्वाप्रभुर्विश्रवसःसुतः॥५१॥उप
तस्थेचसहसाधनदःक्रोधमूर्छितः॥उच्छ्रितःसहसादेवःपिंगाक्षोमहाबलः॥५२॥ननादचमहानादंत्रैलोक्यंप्रतिनादयन्॥जनय
न्निवनिर्घोषंव्यधमन्निवपर्वतान्॥५३॥तमवध्यंतुविज्ञायनिहतंपुनरुच्छ्रितं॥प्रेक्ष्यपिंगाक्षमायांतंदानवाविप्रदुद्रुवुः॥५४॥तांस्तु
विद्रवितोदृष्ट्वाअनुह्रादोसुरोब्रवीत्॥कालनेमिमुनेमंचमहानेमिचदानवं॥५५॥आलानंचैवविप्रचित्तिंचविस्मृतान्निर्जनंतथा॥क्व
गच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताइवदानवाः॥५६॥निवर्त्तध्वंमहावीर्याःकिंप्राणान्परिरक्षथ॥नालंपुराववैयक्षोमहतांयेविनिर्जितः॥५७
विक्रम्यविधमिष्यामिनिवर्त्तध्वंमहाबलाः॥तेसुराःसन्निवृत्ताश्चसमदाइवकुंजराः॥५८॥निजघ्नुःपरमक्रुद्धाःदेवसैन्यमहासुराः॥
तोरणप्रहरणाःकेचिन्महामेघनिभस्वनाः॥५९॥दंष्ट्रोत्कटाभुजैरेवसंप्रहारंप्रचक्रिरे॥पादाग्निश्चैवकेचित्तुशिलाभिश्चमहाब
लाः॥६०॥बाहुभिश्चतथान्योन्यमाहिंपंतिस्मवेगिताः॥मुष्टिभिश्चतलैश्चैवतथापातैर्महाबलाः ६१

पादपैश्चमहाशाखैरयुध्यंतरणाजिरे॥अनुह्रादस्यसंक्रुद्धोदेवतानांमहाचमूं॥६२॥ममंथपरमायस्तुवनान्यग्निरिवोच्छ्रितः॥रुधिराद्र
सुबहवःशेरतेयोधसत्तमाः॥६३॥निहताःपतिताभूमौताम्रपुष्पाइवद्रुमाः॥अनुह्रादस्यविक्रांतोदेवांस्ताञ्शिवपोममः॥६४॥पुष्प
मालस्यसमरेविसृजन्निशितान्शरान्॥धनाधिपेनविक्रम्यअनुह्रादेनसंयुगे॥अंगारमिश्राःक्रुद्धस्यमुखान्निश्चेरुरर्चिषः॥अथवा
णसहस्रेणवित्तेशंदानवोत्तमः॥६५॥विव्याधसमरेक्रुद्धोदंडपाणिरिवांतकः॥कुबेरस्तुशरैर्भिन्नसमंतात्क्षतजोक्षितः॥६६॥रुधि
रंपरिसुस्रावगिरिःप्रस्रवणैरिव॥गदामथ्यसमासाद्यभीमांभीमपराक्रमः॥६८॥विचेष्टपदैस्समुहृद्वपबलवान्क्रोधमूर्छितः
अप्राप्तमंतरेसोथतांगदांगदयासुरः॥६९॥वज्रेणविनदन्क्रुद्धस्तदाश्चर्यमिवाभवत्॥प्रगृह्यतुगदांभूयोप्यभिदुद्राव दानवं॥७०॥
प्रगृह्यतुगदांभूतमापतंतंवनेद्दृष्टैवमनुह्रादोमहाबलः॥गिरिशृंगमयोत्पाट्यकैलासाचलसन्निभं॥७१॥धनाधिपंप्रदु
द्राववध्याधितास्यइवांतकं॥तमंतकमिवायांतंमानुषंसकजैमुरैः॥७२॥प्रसन्निवतदादैत्यस्त्रैलोक्यमखिलंरुषा॥तमालो
क्यतथारूपंधनाध्यक्षोरणान्नयात्॥७३॥अपहाययोतत्रयत्रशक्रःसुराधिपः॥तस्यचापिमहत्कर्मदृष्ट्वावित्तप्पतिस्तथा॥
७४॥जगामभयसंत्रस्तोयत्रदेवशचीपतिः॥ इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेधनाध्यक्षानुह्रादयोर्युद्धः॥ वैशं॰॥ विप्रचित्तिस्तुवरुणंदै
त्यानामधिपोव्ययः॥जघानेषुगणैःक्रुद्धोदीप्तैरिवमहोरगैः॥१॥संदह्यमानोदैत्येनदीप्तैर्गजास्त्रिभिः॥नास्मत्तानेतकर्त
व्यंसंग्रामेजलजेश्वरः॥ २॥

इतिचतुश्चत्वारिंशाधिकशततमः॥

पंचचत्वारिंशकेध्याये द्विशतेपरमाद्भुते॥ जलेशविप्रचित्तस्येदं द्वंद्वयुद्धं निरूप्यते॥ एवं कुबेरानुह्रादयोर्द्वंद्वयुद्धं निरूप्य वरुणविप्रचित्ति

सर्वलोकेश्वरस्येव परमेष्ठी प्रजापतिः॥ नशक्नोम्यग्रतः स्थातुं विप्रचित्तेर्जलाधिप॥३॥ वज्रोनाममहासुरो निर्भयः सर्वतो मुखः॥ तं
न्यूद्य परयुध्यं त दानवादेववाहिनी॥४॥ वज्रिज्वाजाःसमं तत्र रविमंडजसन्निभे॥ मुखमाजाति दैत्यस्य विप्रचित्तिर्महासुरः॥५॥
वरुणस्तु महातेजा विप्रचित्तिं महासुरं॥ प्रददहने त्रतेजोभिर्निर्गीषुप्रत्यवेक्षत॥६॥ स्वग्राममभावाग्ररणं दत्त पंचांगुलं तरं॥ जग्रा
ह परिघं दैत्यकेजासमशिखरोपमं॥७॥ पिनद्धं कांचनैः पट्टैर्हेममालिनमायसं॥ यमदंडोपमं घोरं दैत्यानां भयनाशनं॥८॥ ताम
यामासंसंक्रुद्धो महाशक्रध्वजोपमं॥ विननाद विवृत्तास्यो विप्रचित्तिर्महासुरः॥९॥ स कंबखेन निष्कृणं तुजस्वैरपि वांगरैः॥ कं
ठजामां विचित्राभांसवजा चैव विचित्रया॥१०॥ दानवो भूषणोऽभाति परघेणायसेन रः॥ पर्येद्धधनुषामेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान्
॥११॥ प्रस्कोद्य परिघाग्रेण वायुस्कंधमाहास्वनः॥ जगाम च समध्यमाद्विर्मिपर्पेणाय यानजः॥१२॥ विद्याधरगणैः सार्द्धं गंधर्वनगरैरपि
सहवैवामराभूत्या सिद्धलोकैस्तथा सह॥१३॥ प्रहनक्षत्रचरितं सार्कचंद्रविभूषितं॥ दैत्येंद्रपरिघोद्भूतं चमता वनमुस्तलं॥१४॥
तु रामहःसमंजनेपरिघाग्ररणप्रभुः॥ सुरंधनो सुरंधापि पुगीतापिरिवोद्धितः॥१५॥ त्रिदशावरुणस्त्रैवनशेकुरंदनोभयाद॥
तत्रासीति भयस्त्वेकः कोशिकोवासप्रभुः॥१६॥ भास्करःप्रतिमं घोरं परिघं घोरदर्शनं॥ पातयामास सेनायां जलेशस्य सदान
वः१७
निस्त्रितिद्वपंचभोगुलेभोः तरंछिद्रंप्रहस्थानं येन॥

सर्वसंहारं सर्वनेनजः प्रहरंतः प्रहरतः॥

पततातेन संग्रामेजलजशस्य महात्मनः॥ भूतानां दशमाहत्वं परिघेण समाहतं॥१८॥ तेषां गात्राणि वासाद्य मग्नशीर्यतंसहस्रधा॥ वि
शीर्यमाणांविव नावुल्काशतमिवांवरे॥१९॥ भूयश्चैनेन तदाव्याप्य वरुणाय समपातत॥ सन्निलपरिघो रौद्रो देवगात्रेम शीर्यत॥२०
शीर्यमाणस्य चूर्णानि स्वद्योताइव चांबरे॥ सतेन संप्रहारेण च वाजसलिलाधिप॥२१॥ परिघेणाहतश्चाय यानूमिचलेः च
॥ स्वसैन्ये घयनग्रे पुन्निलदेहे बुवाहवे॥२२॥ मुहूर्तेमिगमन्तोजमपांपतिरमर्षणा॥ सोमर्षवशमापन्नो वरुणो मितविक्रमः॥
२३॥ सर्वसंहारमकरोद्धपद्धस्यारिमर्दनः॥ ससागरचतुर्निस्तुष्टतोदर्भोस्तु पन्नगैः॥२४॥ शंखमुक्तामणिनिजोविक्तोपमयं
वपुः॥ पांडुरोद्भुतवसनो नानारत्नविभूषितः॥२५॥ वरुणपाशधृक्श्रीमान्कूर्म्मर्मीनसमाकुलः॥ वरुणस्तु तदाक्रुद्धस्तान्नि
रीक्ष्य सर्वसैनिकान्॥२६॥ उवाच हृष्टा युध्यध्वं दानवानां जिघांसया॥ ततस्ते पन्नगसर्वे महाविमहाश्रयाः॥२७॥ जग्मुर्दैत्यानुरण
मुखे नदंतो जयगर्द्धिनः॥ ते नु नाजीकनाराचे गदान्निपराघेरपि॥२८॥ ग्रसमग्रन्दानवान्दमान्मुदितावरुणानुगाः॥ विप्रचि
त्तिस्तु संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः॥२९॥ पन्नगानां शरीराणि अधमङ्ग मूर्द्धनि॥ गारुडेन तु शस्त्रेण पन्नगाद्दानवोत्तमः॥३०॥ पात
यामास समरे गारुडैः पन्नगाशनैः॥ सशरैः सूर्यशंकाशैः शातकुंभविभूषितैः॥३१॥ पन्नगानुपमरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः॥ तेनि
घ्नगात्रास्समरे पन्नगाः शरपीडितैः॥३२॥ पेतुर्मथितसर्वांगा गजा इव महागजैः॥ ततपंतमिवादिसंदिष्टे वाणागजत्तिन्निः॥३३॥ स्त्र
स्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणप्रभुः॥ ततस्तु दानवास्तत्र भिन्नदेहा सहस्रशः॥३४॥ व्यथिता विद्रवतिस्मारिशोदशाविचेतस

अपोहतिनिराकृतवान्॥ इतिपंचचत्वारिंशधिकशततमः॥ षाड्त्वारिंशताधिकेद्विशतेध्याय ईर्यते॥ अग्नेर्जवस्तवस्तवस्तस्यगुरुणां

इदस्यार्थेपराक्रम्यवरुणास्त्यक्तजीवितः॥३५॥ विनर्दमानोयुयुधेसमरेपाशधृग्वरः॥ वारुणःपर्वताग्रेश्चमुष्टिभिश्चरणोत्कराः॥
३६॥ अभ्यधावंतसमरेविप्रचित्तिं महासुरं॥ तानग्नेश्चशिलाभिश्चप्रहरंतवजोत्करः॥३७॥ आपोहतमहातेजाविप्रचित्तिर्महा
सुरः॥ ततःपावकसंकाशैःसुमुक्तैःशीघ्रगामिभिः॥३८॥ वरुणस्यमहावेगाबिभेदसमरेहयान्॥ कर्म्मणातेनमहताविप्रचि
त्तिर्महात्मनः॥३९॥ अग्नेराज्ञाकृतस्येवतेजःसमभिवर्द्धतः॥ सरैश्चसूर्यसंकाशैःसुमुक्तैःशीघ्रगामिभिः॥४०॥ वारुणींतांमहा
सेनांनिर्म्ममंथमहाबलः॥ हाणःसासायकक्लीतांशारजालेनमोहितां॥४१॥ प्रहृष्टःपरमःप्रीतिचकाररुधिरोक्षितां॥ अग्निदु
तोथदैत्येनसमसैन्यःसजलाधिपः॥४२॥ महेंद्रशरणंप्राप्तोविप्रचित्तिजयार्दितः॥ ॥ इतिखिलेषुहरिवंशेविप्रचित्तिवरुणयोर्यु
द्धं॥ वैशं०॥ पराजयंतुदेवानांदृष्ट्वाग्नेस्त्रिदिशोत्तमः॥ चकारबुद्धिंदैत्यानांवधेब्रह्मर्षिविस्तुतः॥१॥ स्वयंप्रभावाःशिद्धिस्त्वायः
पुत्रोहव्यवाहनः॥ हिरण्यरेताःपिंगाक्षोदेवहूतोहुताशनः॥२॥ रोहितोलोहितग्रीवोहव्यधातामहाकविः॥ पावकोविश्वभु
ग्देवोसर्वदेवानप्रभुः॥३॥ सब्रह्मात्मासुवर्चस्कःसहस्राचिर्विभावसुः॥ कृष्णवर्मा चित्रभानुर्देवास्यश्चित्रराकराड्॥४॥ लो
कसाक्षीद्विजऋतोवषट्कारप्रियोर्चिमान्॥ हव्यमन्नश्शमीगर्भस्वयोनिस्वकर्मकृत॥५॥

गिरसेनच॥ एवंवरुणविप्रचित्तोयुद्धंवर्णयित्वाग्नेर्जयंवक्ष्यतिपराजयंत्विति सुवर्णवर्चस्कंसुवर्णवर्चस्कंसुरूपं
स्वसैः

पावनःसर्वभूतानिविदशानितपोनिधिः॥६॥ शमनःसर्वपापानांलेलिहानस्तनूनपात्॥६॥ प्रदक्षिणावर्त्तशिखःसुचिरोमामस्वा
कृतिः॥ हव्यमनुभूतनभेशोहव्यनागहरोहरिः॥७॥ ममापसुमहातेजाःसर्वभूतेशःसर्वभूतपात्॥ अध्यपावकोभूतिभूतात्मा
विसुधाधिपः॥८॥ स्वाहापतिःसामगीतःसोमपूतास्तनोविधक्॥ देवदेवोमहायेवोक्रोधोरुद्रात्मसंस्तुति॥९॥ लोहिताहंवापु
वकेंरथमास्थायभूतकृत्॥ दानवानांसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिवा॥१०॥ ददाहभगवान्वह्निःसंक्रुद्धःप्रलयेयथा॥ प्राणोयःसर्व
भूतानांदेहेतिष्ठतिपंचधा॥११॥ यंताश्चऋताश्चसर्वस्यावप्रभुरीश्वरः॥ प्रभंजनोयोलोकानांयुगांतेसर्वनाशनः॥१२॥ सप्तस्वर
गतोयस्ययोनिर्गीर्भिरुदीर्यते॥ योह्याकाशमयोदेवाहरागःशाह्वसंभव॥१३॥ यःसकलविहत्रवीणातिगतिमतांप्रभुः॥ वेदकर्त्ता
समालोकेत्रयाणायःसनातनः॥१४॥ अमूर्तिमंतयंप्राहुर्महाभूतंमहत्तरं॥ सोग्निंसमीरयामासशमीगर्भंसमीरणः॥१५॥ वि
द्विवारोहितिभिस्त्वलितंप्रमाणोदिशोदश॥ दानवानामभावाय युगांताग्निरिवोच्छितः॥१६॥ मेदोमज्जमहापंकाकेशशैवलशाड्
लं॥ योधशीर्षोपलवहामतद्विपतटोत्कटं॥१७॥ शोणितोदारणोदह्यासंग्राम सरितंविभुः॥ वह्निःप्रस्कंदयामासदैत्यानांभ
यवर्द्धनं॥१८॥ अग्निस्तुसर्वदितिजान्प्रह्लादप्रमुखान्रणे॥ पराजयामासविभुःक्रोशमानान्महाहवे॥१९॥ केचित्प्रदग्धामु
कुटैःकेचिद्दग्धशिरोरुहैः॥ केचिद्गात्रेप्रदग्धेश्चकेचिद्दग्धैर्भुजाननैः॥२०॥ असुरास्तत्रदस्यंतेप्रदग्धेनाग्निनारणे॥ त्यक्तायुधा
निसर्वाणिसध्वजाश्चरथोत्तमाः॥२१॥ दग्धोगासमरेभीताःपावकेनपराजिताः॥ नचपश्यंतितेवह्निंहविषांध्वजनीमुखाः॥२२॥

गोपुरश्मिपुवर्षति न क्रोसः कामानीति वृषः कंपयतिपापानीति कपिः वृषश्चासौ कपिश्चेति वृषाकपिः देवतादंडंचेतिदार्घः॥ षडुत

द्विजाःस्वंगांवमेघांश्चदीप्तान्मूर्पंतिदानवा॥ ध्रुवंस्वयंनुवसृष्टोयुगांतसोयपयोनिना॥ २३॥ इत्येवंदानवाःसर्वेमेनिरेत्रस्तचेतसः॥

मघश्वशंवरश्चैवमाहामायाधरौतदा॥ २४॥ पर्जन्यवारुणीमायेन्यधत्तांवारिविाह्वरे॥ तांमांवन्हिर्मायामयांविद्यमानःसमंत

ता॥ २५॥ तोयोघेपर्वतनिर्जेर्मृदुचिरमवद्रणे॥ शाम्यमानेतुसमरेपावकंदैत्यनाशनं॥ २६॥ वृहत्कीर्तिर्हृदस्तेजावन्हिमाहवृहद

स्पति॥ वृहस्पतिरुवाच॥ हिरण्यरेतःसुशिखज्वलनाच्युसर्वभुक्॥ सप्तजिह्वाननह्वेमलेलिहासेनेमहावल॥ श्चासावायु

स्तवविभोशरीरंसर्वदीरुधः॥ २८॥ योनिरापश्चतेशुक्रयोनिस्त्वमसिवांभसः॥ ऊर्ध्वाधश्चागछेतिसंचरंतिचसर्वशः॥ २९॥ अर्चि

षस्तेमहाभागसर्वतःप्रभवंतिच॥ त्वमेवाग्नेसर्वमसित्वयिसर्वमिदंजगत्॥ ३०॥ त्वंधारयसिभूतानिभुवनंत्वंबिभर्षिच॥ त्वम

ग्नेहव्यवाडेकस्त्वमेवपरमंहविः॥ ३१॥ यजंतिवसदासंतस्त्वामेवपरमाहुरे॥ त्वमंतःप्राणिनांभुंक्तेजग्धपीतादितंप्रभो॥ ३२॥ त्व

यिप्रवृत्तोविजयस्त्वयिलोकाप्रतिष्ठिता॥ त्वांहुतोकेवानुमान्हव्यवाहप्रामेकालेपचसिपुनःसमृद्ध॥ ३३॥ त्वमेवेकस्तपसेनात

वेदनाम्यस्त्वमाविशतेगोपुरेवःवृषाकपिःस्तुवतिस्त्वमप्येमहामस्वेषमहारस्त्वमेव॥ ३४॥ विश्वस्यभूतिस्त्वमसिप्रसूतिस्त्वंचप्र

तिहाजगत्जान्॥ सजश्वपोरश्मिभिर्जातिवेदस्त्वयोपभोशेषधीनारसांश्च॥ ३५॥ विश्वंतमादायपुगांतकालेघ्नहात्वश्चान

लसर्गकाले॥ ३६॥ त्वमग्नेसर्वभूतानोयोनिवेदेषुगीयसे॥ त्वयादेवद्विलघायनिहतादानवारणे॥ ३७॥ रिव

Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL

रिचर्षिकन्नाततमः॥ समचतारिशकेध्यायेविशतेपरमाद्भुते॥ जयेजायेयवन्हिश्चवलितोगोपईयति॥ १॥

एवंगुरोस्तुतिंपूर्वाध्यायेकृतांश्रुताद्भुतनुम्मिनुयच्चकारतदाह॥ वृहस्पतेरिति॥ एशांतुरोश्चयेकंतुश्रीलेयस्यसराशीतस्यजावरोशी

स्वयोनिस्त्वमहातेजास्तोयंमस्वशातार्चितं॥ तश्पयोनिंसमासाद्यकिंविषीदसिपावकः॥ ३८॥ त्रायस्वसमरेदेवानदायेम्मसुरसत्र

मः॥ युगांतानसुराविप्रविश्यकर्मसहस्त्रभुक्॥ ३९॥ पिंगाक्षलोहितग्रीवकृष्णवर्त्मन्हुताशन॥ इतिहरिवंशेवामने॥ ॥वैशं०

वृहस्पतेस्तुवचनंश्रुत्वाग्निःसत्यमीरितं॥ भूयःप्रजज्वालरणेहविर्वेचमहामखे॥ १॥ हतास्तुमायादैत्यानांप्रदीप्तेनाग्निनारणे

हतमायादैतवलावलिंतेसमुपस्थिते॥ २॥ पराजितेषुदैत्येषुवन्हिनाद्भुतकर्मणा॥ प्रह्लादःपरंवाक्यमाहदैत्यपतिंवलिं॥ ३॥

भवानग्निश्चवायुश्चभास्करशशिजलंशशी॥ नक्षत्राणिदिशोव्योमभूश्चदानवसत्तम॥ ४॥ इतंचेतद्भगवतावरदेनाःस्वयंभु

व॥ इंद्रत्वंचमरुत्वंचयुद्धेचाप्यपराजयं॥ ५॥ ईशत्वंचवशित्वंचवलंचैवामिनंतवः॥ सर्वभूतेश्वरत्वंचदैत्यराजयतेतव॥

६॥ महायोगीश्वरत्वंचशूरत्वंचमहामधे॥ अतिमत्वंलघुत्वंयेवाम्येसात्विकागुणाः॥ ७॥ तमराजयदेवंइंद्रदेवान्सर्वाश्विस

नुगान्॥ परुर्कंब्रह्मणातेनतत्रयान्यतदन्यथा॥ ८॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रह्लादस्यमहात्मनः॥ वलिंपरमहृष्टोयतः

शंकरघोयतः॥ ९॥ ततःप्रयातंत्रिदशेंद्रसन्निधौमहासुरेंद्रवलिमुत्तमश्रियं॥ तदंजसाचक्रुरतिप्रदक्षिणोद्विजाश्चमु

ख्यापशावश्चमंगला॥ १०॥ महाजटाभारधरास्तपस्विनस्तदंतमाकुविधिमत्रमंगले॥ अनिष्टुवंतःकवयस्वलंकृतंव

लं॥ वशीतुमायांतंकर्तुशीलेयस्यसवशीतस्यवाभावोवशीत्वं अमिततंच्चपरमितत्वंशुरूत्त मितियावत्

इति सप्तचत्वारिंशाधिकशततमः ॥ अष्टाधिकद्विविंशोथ द्विशतेध्याय ईर्यते ॥ श्रुत्वा देवगिरं शक्रो पलायन सुरैः सह ॥१॥

प्रतप्तजांबूनदचित्रभूषणो दिव्यैश्च रत्नैर्विविधैरलंकृतः ॥ विराजमानं परमेण वर्चसा रणे विभास्यग्निरिवेव दानव ॥२॥ स
वेतदा शत्रुबलार्दितं बलं बलिं ददर्शाग्निमवीर्यविक्रमो ॥ जलागमे श्रीमदिवाभ्रमंडले चिकीर्यमाणं नभसि व वायुना ॥३॥
ततो ददर्शाथ बलानि सर्वतो रणेषु गुप्तानि कृताशनेन वै ॥ समुच्छ्रितान्युन्नतराणि तत्र च षेसमुद्भवेगानिव पर्वसंधिषु ॥४॥
स शूलशक्त्यृष्टिगदासिसायकान् क्षिप्रन्नरि पूर्णां समरे महात्मनी ॥ ननाद सिंहर्षभमत्तनागवज्जलागमे तोदवृषव वाय्यन्नू ॥५
द्विमास्त्रवेधूमो भुजवेगवायुर्महाबलः पौरुषविक्रमेंधनः ॥ प्रजाद्दित्त्वलिव कालवन्हि सुघोररूपो विबभौ रणे बलिः ॥६
इति खिलेषु हरिवंशे वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे ॥ वे२० ॥ बलिमानुसुरासर्वे वर्जयित्वा सुराधिपं ॥ रणे शरशतैर्भिन्ना
ससैन्यावै पराजित ॥१॥ विमुखा सा तु दैत्यमौनामहाचमूः ॥ जितास्तु बलिना देवाः शक्रमाहुर्महाबलं ॥२॥ देवा ऊचुः ॥ त्व
निंद्रश्च धर्मता च लोकानां प्रभुरव्ययः ॥ त्वमप्रतिमकर्मा च तथैवानुपमद्युति ॥३॥ विद्रुतानि हसैन्यानि सदा सर्वाणि सुरेश्वर
रथचक्रध्वजाग्राणि भिन्नानि महासुरैः ॥४॥ रथहतश्चयोधाश्च पदातीश्च सहस्रशः ॥ छिन्नभिन्नाश्च शतशो गदामुशल
पट्टिशो ॥५॥ महाभैरवरूपं हि दैत्येंद्रेणाकृतं रणे ॥ किमुपेक्षसि देत्येंद्रैर्हन्यमानां महाचमूं ॥६॥ त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ शरणं
शरणागतम् ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानाममराधिप ॥७॥ संवर्तकाग्निवत्क्रुद्धः सर्वान्दहति दानवान् ॥

एवं प्रल्हादस्वं पूर्वाध्यायोक्तं श्रुत्वा बलिर्यच्चकार तदाह ॥ बलिनेति प्रकृत्या स्वभावेन ॥ परे ब्रह्मादयः अपरे मनुजादयः ॥

दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन्प्रभुः ॥८॥ वैदूर्यविर्गसिंकण्ठो नानारत्नविचितांगदः ॥ मयूरशोमाध्मानन्शतबाहुसहस्रधृक् ॥९॥
हरिकेशो हरिश्मश्रुर्नगिकेतु महाबलः ॥ वज्रप्रहरणः श्रीमान् योगी शतशिरोधरः ॥१०॥ स धनुर्वहसन्नाहः शृताहिस्यसमप्रभः ॥
देवगंधर्वयक्षाणां घोरमुत्पातः सहस्रशः ॥११॥ सामगैः सज्जयेश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ शतपर्वा महारौद्रः स्फोटनेसर्वतोमुखं ॥
१२॥ प्रगृह्य विकृतं रौद्रं दाघरोश छिद्रमस्मनं ॥ दैत्यानयोधयत्पूर्वमिंद्रः पाकशासनः ॥१३॥ अथ दृष्ट्वा सर्वभूतानां भ्रमद्दिया दयितः सु
तः ॥ ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलेर्देवेश्वरस्य च ॥१४॥ उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां तुमुलं लोमहर्षणः ॥ प्रल्हादेन स्तुतिशतैः कर्म्मभिः कथ्यसं
मितैः ॥१५॥ प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिद्धइवाबभौ ॥ सुरासुरेंद्रयोर्दृष्ट्वा संग्रामं लोमहर्षणं ॥१६॥ देवानां दानवानां च भूयो युद्धमनु
वदा ॥ ततो विध्यन्महेंद्रस्तं बलिमस्त्रैर्महासुरं ॥१७॥ तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा बलिः ॥ ततः क्रुद्धः पुनस्तत्र तेनस्त्रं तु वरिष्ठं
महत् ॥१८॥ आग्नेयमयशत्रुघ्नं क्षिपेद्रोषमहाबलः ॥ तद्दृष्ट्वा स्वसमागच्छत्प्रलयानलसन्निभं ॥१९॥ शमयामास दैत्येंद्रो वा
रुणास्त्रेण धीमता ॥ संक्रुद्धो मघवान्वज्रमगृह्णात्पर्वतोपमं ॥२०॥ हंतुकामो बलश्लाघी बलेर्देत्याधिपं रणे ॥ ततस्तु श्रावदेवें
द्रो को शिक्को हरिवाहनः ॥२१॥ अन्तरा रंतरा वाणी तस्मिन्महति वै शमे ॥ निवर्त्तस्व महाबाहो सुराणां नंदिवर्द्धनः ॥२२॥ पुरंदर सुर
श्रेष्ठ नजेष्यसि वलिं रणे ॥ तपसा द्युतमो दैत्यो वरदानेन वाधिकः ॥२३॥

तेषां गतिस्त्वाता नवेषु च॥ चरेति पाठे अचराको गदयः॥ इत्यष्टचत्वारिंशोऽशततमः॥ नवाधिके द्विविंशे अथ द्विशततमेऽध्याये अत्र तमे॥ बलिस्त्व

मयं नृपरितो बाब्रसत्यधर्मचिवासवः॥ नैव शक्यस्त्वया जेतुं त्रैदशो वासुरेश्वरः॥२६॥ यो ह्यस्य जेता भगवांस्तं शृणुष्व समाहितः
अस्माणः सहि सर्वस्वं देवानां चैव शाश्वती गतिः॥२७॥ परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः॥ परात्परतरः श्रीमान् परावरगतिः प्रभुः॥२८
अक्षोभ्यक्षम्यमहानूतो भूतभव्यभवत्प्रभुः॥ सहस्रशीर्षपुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्॥२९॥ शंखचक्रगदापाणिः पीतवासा सुरा
रिहा॥ जेता जयो जयश्रीमान् सोस्य जेता भविष्यति॥३०॥ श्रुता दिव्यं तु मधुरं बाणां ताम शरीरिणां॥ अपयातो रणात् शक्रमाहे
सर्वमरुद्गणैः॥३१॥ अपयाते तु देवेंद्रे कौशिके हरिवाहने॥ सिंहनादो महानासीद्दानवानां महामृधे॥३२॥ ततः क्ष्वेलि किला
राश्च क्ष्वेडितास्फोटिता ध्वनिः॥ शंखानां निनदश्चात्र योधानां च विलेस्वनः॥३३॥ वादित्राणां च निर्घोषस्तुमुलश्चाभवत्तदा॥ जयश
ब्दस्वरश्चैव देवानां तु पराजये॥३४॥ ससैन्यो दैत्यराजस्तु स्तूयमानः सुरद्गणैः॥ बलिं देवविवर्णौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्यथा॥३५॥
इति खिलेषु हरिवंशे देवासुरसंग्रामे बलेरिंद्रप्राप्तिः॥ वैशंपायन उ०॥ निष्प्रपत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये दैत्यपालिते॥ जये
बलेर्बलवतो मयशंबरघोषिते॥१॥

घासमाजग्मुः शक्य स्तवेति कथ्यते॥ एवं शक्रापयाने वृत्तये जानं तदा दनिःप्रपन्ने धितिः॥ मखशोभाये यज्ञफलाय॥

पुण्यफलवत्त्वमेव कर्मणः शोभायतः सनी पायन्नेलोक्यादिरूपातस्या श्रयो राजधर्मस्तित्र स्थितिस्थिते घित्यनुषंगो वचनविपरीण

शुद्धासु दिक्षु सर्वासु प्रवृत्ते धर्मकर्मणि॥ अपावृत्ते चंद्रमसि स्थायन स्थे दिवाकरे॥२॥ प्रह्लादशंबरमयैरनुह्रादेन चैव हि॥ दिक्षु
सर्वासु गुप्तासु गगने दैत्यपालिते॥३॥ दैत्येषु मखशोभां च स्वर्गार्थं दर्शयित्सु च॥ प्रकृतिस्थे तदा लोके वर्तमाने च सत्यथे॥४॥
अभावे सर्वपापानां भावे चैव तथास्थिते॥ भावे तपसि सिद्धानां सधर्मश्रिय रक्षितुं॥५॥ चतुष्पादे स्थिते धर्मे अधर्मे पाद विग्रहे
प्रजापालन युक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु॥६॥ स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु सर्वाश्रमनिवासिषु॥ अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैर्दैत्यराजो बलिस्तदा॥
७॥ हृष्टेष्वसुरसंघेषु नदत्सु मुदितेषु च॥ अथाभ्युपगता लक्ष्मीर्बलिं पद्मासने स्थिता॥८॥ पद्मोद्यतकरा देवी वरदा सुरसे वि
ना॥ श्रीरुवाच॥ बलेबलवतां श्रेष्ठ महाराज महाद्युते॥९॥ प्रीतास्मि तव भद्रं ते देवतानां पराजये॥ यत्त्वया युधि विक्रम्य दे
वराजः पराजितः॥१०॥ दृष्ट्वा ते परमं सत्यं ततोऽहं त्वामुपागता॥ नाश्चर्यं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले॥११॥ प्रसूतस्यासुरेंद्र
स्य तव कर्मेदमीदृशं॥ विशेषितस्त्वया राजन् दैत्येंद्रः स पितामहः॥१२॥ येनात्तं हि निखिलं त्रैलोक्यमिदमव्ययं॥ विशेषित
स्त्वया विज्ञो सर्वैर्धर्मस्थिता पथि॥१३॥ तेन त्रैलोक्यमक्षय्यं भोक्ष्यसेऽमितविक्रमः॥ एवमुक्त्वा तु सा देवी लक्ष्मीर्दैत्यनृपं बलिं
१४॥ प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमनोरमा॥ शिष्टाश्च देवप्रवरा ह्रीः कीर्तिर्धृतिरेव च॥१५॥ प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्वि
द्यादयामतिः॥

मेणाविशेषतः विशेषवान् कृतः तदस्मत्तात वापि विशेष वंस्त्वेति भावः॥

इति नवचत्वारिंशाधिकशततमः॥ पंचाशताधिके पुण्ये द्विशतेध्याय उत्तमे॥ आदित्यकश्यपपादांगमनं ब्रह्मसद्मनि राजन्

स्मृतिर्मेधा तथा मुक्तिः पुष्टिरिष्टिः रूथैव च॥१६॥ धृतिः प्रीतिरिला कांतिः शांतिर्वृद्धिः क्रिया तथा॥ सर्वाश्चाप्सरसो देव्या नृत्यगीतविशा
रदाः॥१७॥ उपतिष्ठंति महात्मानं बलिमिंद्रमहारथं॥ प्रतिप्राप्तं तु दैतेयैस्त्रैलोक्यं सचराचरं॥१८॥ प्राप्तमैश्वर्यमतुलं बलिना
ब्रह्मवादिना॥ इति हरिवंशे शेषाममेव बलेर्लक्ष्मीसमागमे देवासुरसंग्रामश्च॥ जनमेजय उ०॥ पराजिते सुरा दैत्यैः किमकु
र्वंति वै मुने॥ कथं च त्रिदिवं लब्धं भूयो देवैर्द्विजोत्तमः॥१॥ वैशं०॥ श्रुत्वा वाणीं तु तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः॥ प्राग्दि
शं प्रस्थितः श्रीमानदित्यालयमुत्तमं॥२॥ प्राप्यादित्यालयं शक्रः कथयामास तां गिरं॥ अदितिः सा यथा युद्धे तेन वाणी पुरा
श्रुता॥३॥ अदितिरुवाच॥ यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हंतुमाहवे॥ बलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव मरुद्गणैः॥४॥ सहस्रशि
रसा हंतु केवलं शक्यते सुरः॥ तेनैकेन सहस्राक्ष मया नेन शतक्रतो॥५॥ तद्द्रष्टव्याम पितरं कश्यपं सत्यवादिनं॥ पराज
यार्थं दैत्यस्य बलेस्तस्य महात्मनः॥६॥ ततो दित्या सह सुराः संप्राप्ताः कश्यपांतिकं॥ अपश्यन् कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिं
॥७॥ आद्यं देवगुरुं दिव्यं क्लिन्नं त्रिषवणांबुभिः॥ तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखप्रभं॥८॥ न्यस्तदंडं तपोयुक्तं बद्धकृ
ष्णाजिनोत्तरं॥ वल्कलाजिनसंवीतं जरामंडलभूषितं॥९॥ हुताशमिव दीप्यंतमाज्यमंत्रपुरस्कृतं॥ स्वाध्यायनिरतं
नित्यं वपुष्मंतमिवानलं॥१०॥

प्रसंदर्शयति पराजित इति॥

तेनेंद्रेण तदा युद्धे पुरा प्रथमं या सुतां सुतां गिरं अदित्या अग्रे कथयामास अन्वयः मानसाः सनकादयः

तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं प्रभुं॥ प्रतपंतमिवादित्यं मारीचं दीप्ततेजसं॥११॥ यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिरुत्तमः॥ आत्म
भावविशेषेण तृतीयो यः प्रजापतिः॥१२॥ ततः प्रणम्य ने वासौ सह दित्या सुरर्षभाः॥ बभुः प्रांजलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः॥१३॥
यद्वृत्तं पुरि शक्रेण सरस्वत्या समीरितं॥ अजेयस्त्रिदशैः सर्वैर्बलिर्दानवसत्तमः॥१४॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा॥ च
कार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकाय सुलोककृत॥१५॥ कश्यप उ०॥ गच्छाम ब्रह्मसदनं वाद्यघोषनिनादितं॥ यथा श्रुतं च तत्रैव ब्रह्मणो व
तानघ॥१६॥ वैशं०॥ ततो दित्या सह सुरा यातं कश्यपमन्वयुः॥ प्रस्थितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणसेवितं॥१७॥ तं मुहूर्तेन संप्राप्ता
ब्रह्मलोकं दिवौकसः॥ दिव्यैः कामगमैर्यानैर्महार्हैः सुमनोहरैः॥१८॥ द्रष्टुं त्ववस्ते ब्रह्माणं तपसो राशिमव्ययं॥ अध्यगच्छंत वि
स्तीर्णं ब्रह्मणः परमां सभां॥१९॥ षट्पदोद्गीतनिनदां सामगीतविमिश्रितं॥ श्रेयस्करीममित्रघ्नीं त्विषा संजहृषुर्मुदा॥२०॥ ब्राह्मणै
श्च महायोगैर्वेदवेदांगपारगैः॥ ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणमनुक्रमैः॥२१॥ शुश्रुवुस्ते सुरश्रेष्ठा विततेषु च कर्मसु॥ यज्ञवेदी
गा विदुषां पदक्रमविदां तथा॥२२॥ शेषेण परमर्षीणां साम भूव निनादिता॥ यज्ञसंस्तवविद्भिश्च शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः॥२३॥ शब्द
निर्वचनार्थज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः॥ वाक्यैर्नानार्थसंयोगैः समवायविशारदैः॥२४॥ मीमांसहेतुवाक्यज्ञैः सर्वशास्त्रविशारदैः॥
हृष्टपुष्टस्वनैस्तत्र द्विजेंद्रैर्वजुसापितैः॥२५॥ नादितं ब्रह्मसदनं प्रवरं देवसद्मवत्॥ तेन त्रसमनुप्राप्ताः शृण्वतो वै ध्वनिं सुराः
२६

हरि॰
५५५

लोकायतिकमुख्यस्य बृहस्पतेः संबंधिभिः लोकायतिकमुख्यैश्चेति केचित्सांगोदृश्यते स चिंत्यः तेषां तत्रागमनासंभवात्सम्यग्विधासमग्र

एतास्यास्ता शरीराणि मे निरेतु न संशयः ॥ तूष्णींभूतास्ततः केचिन्न ब्रह्मलोकगतमानसाः ॥ २३ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना निरैक्षंत परस्परं ॥ नम
स्कुर्वंति च पुनः ब्रह्माणं परमं प्रभुं ॥ २४ ॥ मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्कृत्य तु कश्यपं ॥ पुनः संघुष्टः परमं वेदोच्चारणनिस्वनं ॥ २५ ॥ गांधा
रैद्गरमधुरं सुस्वरं दं समग्रहृद ॥ शिक्षानानार्थसंयोगसमवायविशारदैः ॥ २६ ॥ लोकायतिकमुख्यैश्च शुश्रुवुः स्वरमीरितं ॥ तत्र तत्र
च विप्रेंद्रैर्वियतात्मसंशितव्रतैः ॥ २७ ॥ जपहोमपरा मुख्या ददृशुः कश्यपात्मजाः ॥ तस्यां सभायामास्ते स्म ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ २८ ॥ सुरा
सुरगुरुः श्रीमान्विबुधदेवमायया ॥ उपासते च तत्रैव प्रजानां पतयः प्रभुं ॥ २९ ॥ दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च द्विजोत्तमः ॥ भृगुर
त्रिर्वसिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा ॥ ३० ॥ विद्या मनोंतरीक्षं च वायुस्तेजो जलं मही ॥ शब्दस्पर्शश्च रूपं च रसो गंधस्तथैव च ॥ ३१ ॥ प्र
कृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं महत् ॥ सांगोपांगाश्च वै वेदाः सरहस्यपदक्रमाः ॥ ३२ ॥ क्रियाश्च क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ॥ ३३ ॥ अर्थो धर्मश्च कामश्च द्वेषो हर्षश्च नित्यदा ॥ शुक्रो बृहस्पतिश्चैव संवर्तोथ बुध एव च ॥ ३४ ॥ रा म॰
श्चान्ये ग्रहाश्च राहुश्च पार्श्वे स्युरग्र्यशोषतः ॥ मरुतो विश्वकर्मा च नक्षत्राणि च भारत ॥ ३५ ॥ दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ५५५

रः वादवति चतुर्विधेति याचे ब्रह्मा पाद्या मानुषी चेति गाथाः रात्रिश्चतुर्विधेति नित्यनैमित्तिकप्राकृतात्यंतिकप्रलयकालीना रात्रि
भेदेच

पंचाशदधिकशततमः ॥ एकपंचाशदधिके ध्याये द्विशतेतया ॥ हरेस्तुष्टैयये देवाः कश्यपेनोत्तरां दिशं पूर्वध्यायंते देवान् ॥ दृष्ट्वा ब्रह्माय

सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तदा ॥ ४० ॥ सर्वाणि स्मृतिशास्त्राणि गाथाश्च नियमास्तथा ॥ भाष्याणि सर्वशास्त्राणि देहवंति विशांपते
॥ क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ॥ अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षड्येव च ॥ ४२ ॥ संवत्सराश्चतुर्युगमासा रात्रिश्चतुर्विधा ॥
कालचक्रं च यद्दिव्यं नित्यगं ध्रुवमव्ययं ॥ ४३ ॥ ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानाम् अचिंत्यं विगतक्लमं ॥ ब्रह्माणं चान्वासते सर्वे चासीनं परमासने
॥ ४४ ॥ जग्मुर्मूर्ध्ना तु ते पादौ ब्रह्मणस्ते दिवौकसः ॥ एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ॥ ४५ ॥ तं प्रविष्टसुनो दिव्यां ब्रह्मणः सर्वकाम
कश्यपस्त्रिदशैः सार्धं पुत्रैर्धर्मविशारदैः ॥ ४६ ॥ सर्वतेजोमयीं दिव्यां ब्रह्मर्षिगणसेवितां ॥ शिरोभिः स्पृश्य चरणौ तस्य ते परमेष्ठिनः
॥ ४७ ॥ विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः शांता विगतकल्मषाः ॥ दृष्ट्वा तु तान्सुरान्सर्वान्कश्यपेन सहागतान् ॥ ४८ ॥ आह ब्रह्मा महातेजा देवा
नां प्रभुरीश्वरः ॥ ॥ इति खिले पुहरिवंशे देवानां ब्रह्मलोकगमनं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह संप्राप्ता भवंतः सर्व एव हि ॥ विजान
म्यहमप्येतदर्थं महाबलाः ॥ १ ॥ भविष्यति च वः सार्थकं चितो यः सुरोत्तम ॥ धाता चैव हि लोकानां विश्वयोनिः सनातनः ॥ २ ॥ पू
र्वं देवं सदप्रांशुदेहं मगर्भनिदर्शना ॥ आत्मादेवेन विभुना कृतो जयो महात्मना ॥ ३ ॥ बलेरसुरमुख्यस्य विश्वस्य जगतस्तथा ॥ प्र
भवः स हि सर्वेषामस्माकमपि पूर्वजः ॥ ४ ॥ स चिंत्य सहि विश्वात्मा योगयुक्तः परंतपः ॥

शाहृतं दर्शयति हेमगर्भनिदर्शनं हिरण्यगर्भ
पदेन निर्दिष्टं

अमोघः सुख अमोघवचनः अमोघवचनस्य॥ स्थानवीरासनेनैव व्रतसमाप्तियावत्॥ दिवास्थानेनोर्द्ध्वस्थित्वा रात्रौ वीरासनेनैकस्थानस्थित्वा

तदेवाप्येमहध्यानेनं विदुकोप्यसावितिः॥५॥ देवानस्यांश्रुविश्वस्य सदेवः पुरुषोत्तमः॥ तस्यैव तु च प्रसादेन तस्यव द्वेपरां गतिः॥६॥
पत्रयोगंसमास्थाय तपश्चरति दुश्चरं॥ क्षीरोदश्चोत्तरे कूले उदिच्यां दिशि देवताः॥७॥ अमृतं नाम परं मे स्थानमाक्रमनीषिणा॥ भ
वंत स्तत्रैव गत्वा तपसा संशितव्रताः॥८॥ ततश्रोष्यथ्य विसृष्टां स्निग्धगंभीरनिस्वनां॥ उष्णांगे तोयतपसं तोयदस्य समस्वनां॥९॥
तपुक्तां स्तरयदं स्निग्धां रम्यामन्नयदं शिवं॥ वाणीं परमसंस्कारं वरदां नयवर्द्धनं॥१०॥ दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्वकिल्बिषनाशनीं॥
सर्वदेवातिदेवस्य भाषितां भावितात्मनः॥११॥ तस्यां व्रतसमाप्त्यां तु यावकृतविसर्जनात्॥ अमोघस्य तु देवस्य विश्वरूपां महात्मनः॥
१२॥ स्वागतं वसुरश्रेष्ठमत्पकाशे मवस्थितां॥ कस्य कस्माद्वरं देवाद्ददानि वरदस्थिता॥१३॥ ततो दितिकश्यपश्च गृह्णीयाते वरं तत
॥ प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने तदा॥१४॥ भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः॥ उक्तश्च परया भक्त्या तथास्त्विति सवक्षसि
॥१५॥ देवा ब्रुवं तु तं सर्वे भ्रातानस्त्वं भवेति च॥ तथास्त्विति च सश्रीमानुवस्तेसर्वलोककृत्॥१६॥ तस्मादेवं गृहीत्वासु वरं त्रि
दशासत्तमैः॥ कृतकृत्याः पुनः सर्वे गच्छध्वं स्वंस्वमालयं॥१७॥ तथास्त्विति सुरा सर्वे कश्यपो दितिरेव च॥ वंदित्वा ब्रह्मचरगो
गतासो ष्यांदिशंप्रति॥१८॥ ते च रेणो वसंप्राप्ता क्षीरोदस्योत्तरं तटं॥ यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनः॥१९॥ ते तीत्वा ससंग
राश्च पर्वपर्वतांश्च सकाननं॥ नदीश्च विविधा दिमाः पृथिव्यां सुरसत्तमाः॥२०

DR. BHAU DAJI

इति षट्पंचाशदधिकद्विशततमः॥ द्विपंचाशपुत्र पुराणे पद्विशते ध्याय उवाच॥ मद्रतः पुरुषश्चात्र कश्यपेन कृतस्तवः॥ पूर्वमार्यो कंकश्य
कृतं परमस्तवं दर्शयति॥ नमोस्त्विति॥ वृषाविषेधर्म तेजोपुताय॥ सिंधुवृषसिंधावेकार्णवे वृषः श्रेष्ठो वृषः कश्यपे वृषाधमूर्दिके
पातालविष्कसर्वतः सेनेव जनयसधिधनेयश्पतत्से बोधनैविषक्सेनत्रेतायां धर्मद्वीनादश्व त्रेजिगद्रक्षायेजन्मयस्य तत्रपं बोधनं

पश्यंति वसुधोरां वैसर्वसत्व विवर्जितं॥ अंधकाराममर्यादं तमसा संवृतं दिशं॥२१॥ अमृतं स्थानमासाद्य कश्यपेन सुरासह॥
दीक्षिता काममदेदिव्यं व्रतं चर्यसहस्रकं॥२२॥ प्रसादार्थं सुरेशाय तस्मै योगाय धीमते॥ नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये॥२३॥
ब्रह्मचर्येण मौनेन स्थानवीरासनेन च॥ दमेन च सुरा सर्वे तपो दुश्चरमास्थिते॥२४॥ कश्यपस्तत्र भगवान्प्रसादार्थं महात्मनः॥ उ
दीरयत वेदोक्तं यमाहुः परमं स्तवं॥२५॥ इति खिले षु हरिवंशे वामनप्रादुर्भावे॥ कश्यप उवाच॥ नमोस्तु ते देवदेवेश एकशृंग
वराहवृषार्चिषे सिंधुवृष वृषाकपे सुरवृषसुरनिर्मित निर्मित भद्रकपिलविष्वक्सेन ध्रुवधर्म्मधर्मराज वैकुंठ शतावर्त्त
अनादिमध्यनिधन धनंजय॥ शुचिश्रव पृश्निज तृश्निज अजय जय अमृतेशय सनातन विधान तत्त्विकाम त्रिधामः॥ त्रि
ककुत्॥ ककुद्मिन्॥ दुंदुभे॥ महानाभ॥
देवेतावतैशतावतैति कविसामः धनंजयः वह्निरूपः अग्निजयका त्रिकियरूपः वृ
ष्णिवंशजायदा वृष्णिः वृषः प्रधानतः तस्मिन्नातः अमृतेशायत्री राघशायिन् त्रिकाम त्रिषु लोकेषु कामतः इति त्रिधाम अपा
णां सत्वसत्य धर्माणां धाम आश्रयं त्रिककुत् सत्यसत्यधर्माणामेव ककुदे दिव्यानां तानंशाये नतश्पबोधनं॥

हरि· ५५७ त्रिककुत् दुंदुंभे दुंदुभिमनः हयग्रहरः मंत्ररूपः हंसाह्वरः अजपामंत्ररूपः सत्यैकस्वभावः सत्याह्वरः मुंजवदीर्घसमकेशायस्येति हंस तु

लोकनाभः पद्मनाभः लोकनाथः विरंचिवरिष्टः बहुरूपः अरूपः रूपकर विरूप विश्वरूप स्वराह्वरः सत्याह्वरः हयग्रहरः हंसाह्व
रहव्यभुक् खंड परशो॥ शुक्रः भुंजकः हंसः महाहंसः सहस्राहस सहस्रवेश्मम हद्रह्वरः हृषीकेश सूक्ष्मः परमसूक्ष्मः तुषार
द विश्वमूर्ते सुराध्यक्षः नीलनिस्तमो विरजस्तमो रजः तपः सत्वधामः सर्वलोकः प्रतिष्टि शिपिविष्टः सुतपः तपोग्रः अग्र्यः अग्र
र्यः सुनयः अश्व अजेयः धर्मनाभः गभस्तिनाभः धर्मनेमि॥ सत्यधामसत्याह्वर गभस्तिनेमि॥ वंद्र पविपाप्मा तत्वमेवासमु
द्रवास अजेकपात् सहस्रशीर्षसहस्रसंवित महाशीर्षः सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुखः महामुखः महापुरुष पुरुषोत्त
मः सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते सहस्रास्य सहस्राह्वः सहस्रभुजः सहस्रप्रभ सहस्रवरास्त्वामाऊर्वेदा॥ विश्वदेव विश्ववेधस विश्व
संभव॥ सर्वेषामेव देवानां सोमाग्न्याद्यो गतिः विश्वं त्वमाप्यायनः विश्वंतमाङः पुष्पहासः परमवेदस्त्वमेव वषट्कारः वौषट् राम· ५५७
ॐकारस्त्वामेकमाहुरग्र्यमस्य भागप्राशिने॥ शतधार॥ सहस्रधारः सहस्राद्भूत॥ भुवद॥ भुद्भूत॥ भूवन॥ त्वधाम त्वमे
च लेशायः ब्रह्ममयः॥ ब्रह्मादिस्त्वमेव द्यौरसि॥ पृथिव्यसि॥ पूर्णोसि मातरिश्वासि॥ घर्मोसि होता॥ पोता॥ हनमंताः॥ नेताहो
म्य॥ होता त्वमेवाहोम्यस्त्वमेव आपोसि॥ विश्वेधातामासि वीश्ववाक्॥ ॥

ऽः तुराषाट् इंद्ररूपः पदाचापदा संजननाशकः अजजन्मानो एकपात् एकपररूपः सहस्रनयनपादरूप सहस्रपदम वितव
सि

आप्यायनादिगतीनां अयनस्थाने पुष्पहासप्रसन्नमुखस्ततधारनानामागमिश्च परमेण धाम्ना मुक्तोदिग्भ्यः दिगंतरप्रकाशकत्वं दि

धात्रा परमेण धाम्ना त्वमेव दिगम्भः सुकृत्सुगंधः॥ अंडज्योसि॥ हस्मात्वमसि॥ यष्टा त्वमसि॥ समिद्धस्त्वमेव॥ गतिर्गतिमताम
सि॥ मोहोसि॥ धमतासि॥ योगोसि गुह्योसि॥ सिद्धोसि धाम्योसि॥ धमतासि॥ परमोसि॥ यज्ञोसि॥ सोमोसि॥ सूर्योसि पूपोसि॥ दी
क्षासि॥ दक्षिणासि॥ विश्वमसि॥ स्थविष्टः स्थविरः विश्वतुषाराट्॥ हिरण्यगर्भः हिरण्यनाभः॥ हिरण्यः॥ नारायणनारायणं त
रनृणामयन॥ आदित्यवर्ण आदित्यतेजः महापुरुषसुरोत्तम आदिदेव पद्मनाभः॥ पद्मेशयः॥ पद्मपाह्नः पद्महासः
पद्मगर्भः हिरण्यविग्रकेशः शुक्रः विश्वदेवः विश्वतोमुख विश्वात्त विश्वात्मन् विश्वसंभवः विश्वभुक् त्वमेव भूविक्रमः
भूवक्रमः स्वविक्रमः क्रमव भुक् क्रमाक्रमस्व विभुशंभुः बभूतादि भूतात्मन्॥ भुर्भुवः महाभूत विश्वभूतः विश्वकर्मवि
श्वत्वमेव॥ विश्वगोप्तासि॥ विश्वरूपः विश्वं नरः पवित्रमसि होत्रमसि सत्यमसि सतेजोसि॥ परमसि सर्वविमासि हविर्बिम्ब
भुक्॥ उर्ध्वकर्मन् अमृतेयन अमृतेधमः अमृतं तमसि दिव्यस्पते॥ भुजप्रोत दिवस्पृक् विश्वपते पृतार्चिः अग्निरोहिणः
सुरासुरगुरोः महादेवः नदेवः देवस्तुतः दुहिणः अनंतकर्मन् वंशः प्राग्वंशः स्ववंशः विश्वपस्त्वं त्वमेव विश्वं विभर्षि

रणपादिपदानि सर्वव्यापकत्वात्त्वमेव पवित्रः पवित्रतारूपः विश्वस्येति विश्वपदान् सकारछांदसः परिचितदेहः

द्विपंचाशदधिकद्विशततमः॥ त्रिपंचाशधिके पुण्ये द्विशतेऽध्याय उत्तमे॥ कश्यपाददितेर्गर्भो निरूप्यते नोपायेनेत्यर्थः॥ द्विजोजन्मप्रकीर्त्यते
वरार्थिनो नस्वापस्वेति॥ ॥इति हरिवंशे महापुरुषस्तवः॥ वैशंपायन उ०॥ नारायणस्तु भगवान्श्रुत्वैवं परमं स्तवं॥ ब्रह्म
ज्ञेन द्विजेंद्रेण कश्यपेन समीरितं॥१॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषं जीमूतस्वननिस्वनं॥ मनसा प्रीतियुक्तेन विबुधानां महात्मनां॥२॥ उ
वाच वचनं सम्यक्तुष्टस्तुष्टपराह्वरं॥ आकाशस्थश्च वुर्देवादर्शनं नोपलभ्यते॥३॥ श्रीमान्श्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः॥४॥
विष्णुरुवाच॥ प्रीतोस्मि वसुरश्रेष्ठाः सर्वेषामेव निश्चयात्॥ वरं वृणुत भद्रं वो वरदोस्मि सुरोत्तमः॥५॥ कश्यप उवाच॥ यदि दे
व भगवान्प्रीतस्सर्वेषाममरोत्तमः॥ तदेव कृतकृत्यास्म त्वं हि नः परमा गतिः॥६॥ यदि प्रसन्नो भगवान्दातव्यश्च व्यसे यदि॥
वासवस्यानुजो भ्राता ज्ञातीनां नंदिवर्द्धनः॥७॥ आदित्यामेव वै श्रीमान्भगवानस्तु मे सुतः॥ वैशं०॥ अदितिर्देवमाता च एतमेवा
र्थमुत्तमं॥८॥ पुत्रार्थे वरदं प्राह भगवंतं वरार्थिनी॥ यावंते पुत्रकामा वै भवान्पुत्रो भवत्विति॥९॥ देवा ऊचुः॥ निःश्रेयसार्थं
सर्वेषां देवानां हि महातपाः॥ त्राता भर्त्ता च धाता च शरणं च भवस्व नः॥१०॥ अदित्या पुत्रतां याते त्वयि देवाः सवा॥ देवशब्दं वहि
ष्यंति कश्यपश्चात्मजो भव॥११॥ वैशं०॥ ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्देवान्कश्यपमेव च॥ एवं भवतु भद्रं वो यथायं कामममामुपात्ते॥१२॥
सर्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यंति शत्रवः॥ मुहूर्त्तमपि मे सर्वे न स्थास्यंति ममाग्रतः॥१३॥ हत्वासुरगणान्सर्वान्ये चान्ये देवशत्र
वः॥ करिष्ये देवताः सर्वा यज्ञाभागप्रभोजिनः १४

एवं कश्यपस्तवश्रवणानंतरं भगवान्यच्चकार तदाह॥ नारायण इति॥ नंदिरानंदस्तद्वर्द्धनः परमेष्ठेन कर्म्मणा॥ इति त्रिपंचाश
हव्यदांश्च सुरान्सर्वान्कव्यादांश्च पितृनपि॥ करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठेन कर्म्मणा॥१५॥ यथागतेन मार्गेण निवर्त्तध्वं सुरोत्तमः
देवमातुस्तथादित्याः कश्यपस्य मितात्मनः॥१६॥ यथाभनिषिते कत्र गच्छध्वं स्वं स्वमालयं॥ वैशंपायन उ०॥ एवमुक्ते तु वचने वि
ष्णुना प्रभविष्णुना॥१७॥ देवाः प्रहृष्टमनसा पूजयंति स्म सर्वशः॥ विश्वेदेवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च॥१८॥ साध्याश्च मरुद्ग
णाश्चैव शक्रश्चैव महाबलः॥ नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंहसे॥१९॥ प्रयाताः प्राग्दिशं पुण्यं विपुलं कश्यपाश्रयं॥ ते क
श्यपाश्रमं गत्वा ब्रह्मर्षिगणसेवितं॥२०॥ वेदस्वाध्यायनिरता अदित्या गर्भमीप्सवः॥ अदितिर्देवमाता च गर्भं दध्रे ऽतितेजसं
२१॥ भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रकं॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रसूता गर्भमुत्तमं॥२२॥ सुराणां शरणं देवमसुराणां विना
शनं॥ गर्भस्थेन तु तेनैव परित्रातास्तदासुराः॥२३॥ आदरानेन ते जाम्मि त्रैलोक्यस्य महात्मनः॥ तस्मिन्जाते तु देवेशे त्रै
लोक्यस्य सुखावहे॥२४॥ भयदे दैत्यसंघानां सुराणां नंदिवर्द्धने॥२५॥ इति हरिवंशे वामनप्रसूतिः॥ वैशं०॥ प्रजानां पतयः
सप्त सप्त चैव महर्षयः॥ तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे॥१॥ भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो यमदग्नि
र्वसिष्ठः॥ यश्चोत्पन्ने भास्करे नष्टे सोप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम॥२॥ मरीचिरंगिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः॥ दक्षप्र
जापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे॥३॥ और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तंबः कश्यप एव च॥ कपीवानकपीवांश्च दत्तो निस्यवत स्तथा ध

दधिकद्विशततमः॥

वतुःपंचाशकेपुराणेदिश्यतेध्यायतउच्यते॥ बलेर्यज्ञविधातायविष्णोरारंभउच्यते॥ एवंविष्णोर्जन्मानंतरंदेवानांमहोत्सवम

वसिष्ठपुत्रासप्तासन्वसिष्ठा इति विश्रुताः॥ हिरण्यगर्भस्यसुताऊर्जाजातासुतेजसः॥५॥ गार्ग्यप्रियुस्तथैवाग्नेजमोवामनए
वच॥ देवबाहुर्यदुध्रश्चपर्जन्यश्चैवसोमजः॥६॥ हिरण्यरोमावेदशिराःसत्यनेत्रस्तथैवच॥ विद्योतिविद्युश्चाग्निःसुधा
माविरजस्तथा॥७॥ ऋतिनामासहितुंश्चनमस्कारमकुर्वतः॥ विद्योतमानवपुषासर्वाभरणभूषिता॥८॥ उपानृत्यंतदेवाश्च
विष्णुममरसांगणाः॥ ततोगंधर्वतूर्येभुप्रणादश्रुविहायसः॥९॥ बहुभिःसहगंधर्वैःप्रागायतचतुंबरुः॥ महाश्रुतिश्चित्र
शिराऊर्णायुरनघस्तथा॥१०॥ गोमायुःसूर्यवर्चाश्चसोमवर्चाश्चसप्तमः॥ युगपःसणपाकार्ष्णिर्नंदिश्चित्ररथस्तथा॥११॥ त्र
योदशशिशिराष्टपर्यन्यश्चचतुर्दशः॥ कलिःपंचदशश्चात्रनारदश्चैवषोडशः॥१२॥ हाहाहूहूश्चगंधर्वैर्दिंसश्चैवमहाद्युतिः॥ स
र्वेतेदेवगंधर्वाउपगायंतिकेशवं॥१३॥ तथैवाप्सरसोहृष्टाःसर्वालंकारभूषिताः॥ वपुष्मत्यःसुजघनाःसर्वाःसुप्रदर्शनाः॥ १४
नन्तुश्चमहाभागाजगुश्चायतलोचनाः॥ सुमध्याचारुमध्याचप्रियमुख्यावराननाः॥१५॥ अनूकाचतथागामीमिश्रकेशी
चालंबुषा॥ मरीचिशुचिकाश्चैवविद्युत्पर्णातिलोत्तमा॥१६॥ अद्रिकालक्षणाश्चैवरंभातद्वन्मनोरमा॥ असिताच
सुबाहुश्चसुप्रियासुभगातथा॥१७॥ उर्वशीचित्रलेखाचसुग्रीवाचसुलोचना॥

एतज्जन्मामीतिसमरीच्यादयःपूर्वंजाकरेनष्टेअत्रिरेवोगःउदितेलोकेपालयामासः॥

राम्नातेनरोमावर्त्तेनिरामराजेतिवापाठः॥ अष्टगुणमणिमादिगंतिगायंति॥

पुंडरीकासुगंधाचसुरथाचप्रमाथिनी॥१८॥ नंदाशारद्वतीचैवतथान्यास्तत्रसंघशः॥ मेनकासहजन्याचपंजिकापुंजिकस्थला॥
१९॥ एताश्चान्याश्चाप्सरसोननृतुस्तेमहस्वनाः॥ धातार्यमाचमित्रश्चवरुणोंशोभगस्तथा॥२०॥ इंद्रोविवस्वान्पूषाचत्वष्टाचसविताप
या॥ कथितोविष्णुनित्येषकाश्यपेयोगणस्तथा॥२१॥ इत्येतेद्वादशादित्याज्वलंतःसूर्यवर्चसः॥ चक्रुस्तस्यसुरेशस्यनमस्कारंमहात्मनः॥
२२॥ मृगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहायशाः॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचपराजितः॥२३॥ दहनोथेश्वरश्चैवकपालीचविशांपते
स्थाणुर्भवश्चभगवान्रुद्रास्तत्रावतस्थिरे॥२४॥ अश्विनौवसवश्चाष्टौमरुतश्चमहाबलाः॥ विश्वेदेवाश्चसाध्याश्चतस्थुःप्रांजलयस्त
था॥२५॥ शेषात्तुजामहानागावासुकिप्रमुखस्तथा॥ कच्छपश्चापकुंजश्चधृतराष्ट्रबलाहको॥२६॥ अथध्यास्तेजसायुक्तामहा
क्रोधामहाबलाः॥ एतेनागामहात्मानस्तस्थुःप्रांजलयस्तथा॥२७॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चगरुडश्चमहाबलाः॥ अरुणश्चारुणि
श्चैववैनतेयाउपस्थिताः॥२८॥ पितामहश्चभगवान्स्वमागम्यलोककृत्॥ प्राहचैवगुरुःश्रीमान्सहसर्वैर्महात्मभिः॥२९॥
ब्रह्मोवाच॥ यस्मात्त्वंसूयतेलोकःप्रभुर्विष्णुःसनातनः॥ तस्माल्लोकेश्वरःश्रीमान्विष्णुरेवभवत्वयं॥३०॥ एवमुक्त्वातुभग
वान्सार्द्धंदेवर्षिभिःप्रभुः॥ नमस्कृत्वासुरेशायजगामत्रिदिवंपुनः॥३१

हरि॰
५६०

सतुज्ञातःसुरेशानःकश्यपस्यदेशेनप्रभुः॥नवदुर्दिनमेघाभोरक्तास्योवामनाकृतिः॥३२॥श्रीवत्सेनोरसाश्रीमानूरोमराजेनराजता॥
उत्फुल्ललोचनासर्वपिङ्गलस्त्वमरसत्तथा॥३३॥दिविसूर्यसहस्रस्यभवेद्युगपदुत्थिता॥यदिभासदृशीसास्याद्भासस्तस्यम
हात्मनः॥३४॥सुरर्षिप्रतिमश्रीमानभूर्भुवोभूतभावनः॥शुचिरोमामहोरस्कःसर्वतेजोमयःप्रभुः॥३५॥यागतिःपुण्यकीर्ती
नामगतिःपापकर्मणां॥योगसिद्धंमहात्मानंयेविदुर्योगमुत्तमं॥३६॥यश्चाष्टगुणमैश्वर्यमाहुर्दैत्यमुत्तमं॥यंप्रार्थयन्ति
सततंविप्रानियतामोक्षकांक्षिणः॥३७॥जन्मतोमरणाच्चैवमुच्यतेभयतोनरः॥यदेतत्तपस्त्याहुःसर्वाश्रमनिवासिनः॥३८॥
सेवंतेयंयताहारादुश्चरंव्रतमास्थिताः॥योनंतइतिनागेषुसेव्यतेसर्वभोगिभिः॥३९॥सहस्रमूर्धरितपशोषादिभिरनुत्तमैः
योयज्ञइतिविप्रेन्द्रैरिज्यतेस्वर्गलिप्सुभिः॥४०॥नानास्थानगतश्रीमानेककविरनुत्तमः॥यंवेदागोपितवेत्तारंयज्ञभागप्रदापि
नं॥४१॥वृषार्चिर्वेद्रसूर्याग्नेर्देवमायाविग्रहं॥सप्राहत्रिदशान्सर्वान्वाचावैपरयाविभुः॥४२॥जानन्नपिमहातेजागतो
योगेनवाञ्छितं॥किंकरोमिसुरश्रेष्ठाःकंवरंचददामिवः॥४३॥यत्कांक्षितंवःसर्वेषांतद्ब्रूतमुदायुताः॥तस्यतद्वचनं
श्रुत्वावामनस्यमहात्मनः॥४४॥सर्वेतेहृष्टमनसोदेवाःकश्यपनंदनं॥ऊचुःप्रांजलयोरविप्रसुराशक्रपुरोगमाः॥४५॥
ब्रह्मणोवरदानेनहृतंनोनिखिलंजगत्॥तपसामहताचैवविक्रमेणदमेनच॥४६॥बलिनादैत्यमुख्येनसर्वज्ञेन
महात्मना॥अवध्यःकिलसोस्माकंसर्वेषांदेवसत्तमः॥ ४७

राम॰
५६०

चतुःपंचाशदधिकद्विशततमः॥पंचपंचाशतासार्धंद्विशतेध्यायईर्यते॥विष्णोर्धिम्यात्मकंरूपंदैत्यानांचभयावहं॥शतानमेवक्रतुंयज्ञपुरुष
भवाश्रमवतेतस्यनाम्नकश्चनसुव्रतः॥तत्प्रपद्यामहेसर्वेभवंतंशरणार्थिनः॥४८॥शरण्यंवरदंदेवंसर्वभूतभयापहं॥ऋषीणांच
हितार्थायलोकानांचसुरेश्वरः॥४९॥प्रियार्थंचतथादित्याःकश्यपस्यपतेयेवच॥कव्यंपितॄणामुचितंसुराणांहव्यमुत्तमं॥५०॥प्र
वर्तयामहाबाहोयथापूर्वंसुरोत्तमः॥स्वहृतयंसुरेसस्यवासवस्यमहात्मनः॥५१॥प्रत्यानयमहेंद्रस्यत्रैलोक्यमिदमव्ययं॥क्र
तुनावाजिमेधेनयजतेमहितदानवः॥यत्प्रत्यानयनेयुक्तंलोकानांतद्विचिंतयः॥इतिश्रीहरिवंशेवामनेयज्ञविघ्नसमारंभ
वेशं॥एवमुक्तस्तदादेवैर्विष्णुर्वामनरूपधृक्॥प्रहर्षयन्नुवाचायसर्वान्देवानिदंवचः॥१॥विष्णुरुवाच॥तस्ययज्ञकाशांमामह
र्षिदेवपारगः॥बृहस्पतिर्महातेजानयत्वंगिरसःसुतः॥२॥तस्मादहंसमनुप्राप्तोयज्ञवाटंसुरोत्तमः॥विचरिष्येयथायुक्तंत्रैलो
क्यहरणायवै॥३॥वैशंपायनउ॰॥ततोबृहस्पतिःश्रीमानानयद्वामनंप्रभुं॥यज्ञवाटंमहातेजादानवेंद्रस्यधीमतः॥४॥
मौंजीयज्ञोपवीतीचछत्रीदंडाजिनीतथा॥वामनोध्मरक्तास्योवामनोबालरूपधृक्॥५॥लोकेश्वरेश्वरःश्रीमान्सुरैर्ब्रह्मपु
रोगमैः॥चचारस्यमानोभगवान्नहृद्धेप्यधिवृद्धवत्॥६॥दानवाधिपतेस्तस्यबलेर्विरोचनस्यह॥यज्ञवाटमविंसात्मास्वग
मसुरसत्तमः॥७॥पाशिपितेद्विदेतेयैःसाग्निमिकपरिच्छदैः॥द्वारेदानवसंबाधेमहसेवविवेशह॥८॥कृतिभिश्चैवमंत्राद्ये
सर्वतःपरिवारितः॥दैत्यदानवराजेंद्रमुपतस्थेबलिंबली॥९॥

चित्रमवेक्ष्य चित्रवाक् महायज्ञमूर्तिरिति पूर्वमुक्तानामेव यज्ञमूर्तिं वर्णयिष्यति ॥ अद्भुत इति ॥ बलेर्यज्ञस्तुतिकाले भगवान् स्तौति सुवर्णशृंग॥
दंष्ट्रा यस्य स तथा महानुभावोऽप्रतिमप्रभावः पृषिव्युदरणात् जोदिमुखो जोऽहितमुखः काम्यकर्मत्वेन रजोगुणयोगात् ॥ दकार॥

तं गत्वा यज्ञवाटं तु ब्रह्मर्षिगणसेवितं ॥ आत्मानमेव भगवान् वर्णयामास तं क्रतुं ॥ २० ॥ वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः ॥
विस्तरेणामरश्रेष्ठ प्रयोगैर्विविधैस्तथा ॥ २१ ॥ शुक्रादीनृत्विजश्चापि यज्ञकर्मविचक्षणः ॥ सर्वानेव विजित्याह चकार च निरुत्तरान् ॥
२२ ॥ आराद् घव बलेस्तस्य रित्विजामभितस्तदा ॥ यज्ञमात्मानमेवाग्रे हेतुभिः कारणैर्विभुः ॥ २३ ॥ वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत
प्रत्यक्षमृषिसंघानां वर्णयामास चित्रगुः ॥ २४ ॥ ततो निरुत्तरान् दृष्ट्वा सोपाध्यायान् पृथग्व्रतान् ॥ अद्भुतेनापि वृत्तेन वामनेन महौजसा ॥
२५ ॥ अद्भुतं चापि मे ते स विरोचनसुतो बलिः ॥ मूर्द्धि कृतांजलिश्चेदमब्रविद्विस्मितो वच ॥ २६ ॥ कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किं च ह्यत्र प्रयो
जनं ॥ नैवंविधपरिज्ञानो दृष्टपूर्वो मया द्विजः ॥ २७ ॥ बालो मतिमतां श्रेष्ठो ज्ञानको विज्ञानकोविदः ॥ शिष्टवाग्रूपसंपन्नो मनोज्ञप्रि
यदर्शनः ॥ २८ ॥ न दृष्टा मे सुरैर्देवानामृषीणां चापि सूनवः ॥ नागानां न च यक्षाणां नासुराणां न राक्षसां ॥ २९ ॥ न पितृणां न सिद्धानां
गंधर्वाणां तथैव च ॥ योऽसि सोऽसि नमस्तेऽस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ३० ॥

कारयोऽस्याकारो पुरुषपवनीयः वेदाश्चरवइति क्वचित् पठ्यते ॥ वायुना सहजवो यस्य स तथा महात्मा यस्य स तथा अद्भुतो महावा
युः सोऽग्निर्वायुराप्यो हुताशनः इति वचनात् योऽग्निः ॥ सारुढः यन्मनः यश्चैर्जः स विष्णुः ॥

Dr BHAU DAJI MEMORIAL

यदाह श्रुतिः चैन्द्रो वै विष्णुरिति ॥ यो महात्मा बुद्धिः यः आदित्यस च ब्रह्माणतेन त्रिदिवे तोयपतस्तु ऋत्स्येक्षणः सत्येनेक्ष्यते ॥ तथा कांचन
गर्भगौरः हिरण्यगर्भो विष्णुरिति ॥ तद्रूपत्वं तेन गौरश्चाग्नि निर्मलः सन्न गयान् विश्वसर्गो निरूपविष्ठानं परमो महाबलत्वात् मेध्यः सर्व
पापनाशकत्वात् ॥ द्विहारिकवचिनो बलेरवध्यत्वात् कपटेन त्रिलोकं दत्तुं कामो भगवानाहशुर्वर्थमिति संबध्यते न तु समत्वमिति ॥

उक्तो राव मर्तित्वात्मा वाजिनवामनस्तदा ॥ प्रोवाचोयतत्वज्ञस्मितपूर्वमिदं वच ॥ ३१ ॥ विष्णुरुवाच ॥ अदेत्यजो सुरेशस्य वरुणस्य
सुसंस्कृतः ॥ पितामहस्यैव पुरा यजतः परमेष्ठिनः ॥ ३२ ॥ सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ विज्ञेपितास्तयाय तात्तानवेन्द्र महाब
ली ॥ ३३ ॥ यजता वाजिमेधेन क्रतुनां प्रवरेण तु ॥ सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिनि ॥ ३४ ॥ सर्वकामसमयोद्ये यं समतो ब्रह्मवादि
नां ॥ क्रतूनां प्रवरश्रीमान् नन्वश्वमेध इति श्रुतिः ॥ ३५ ॥ सुवर्णशृंगो महानुभावो वेदोस्तुरो वायुजवो महात्मा ॥ सत्येक्षणः कांचनव
र्णगौरः सर्वश्च योनिः परमोतिमध्यः आस्वाय देवाजिनमश्वमेधः ॥ ३६ ॥ आह्रत्य चैव वेदविदो द्विजेंद्रा वैश्वानरं वाजिनमश्वमे
धिकं ॥ यथाश्रमाणां प्रवरो गृहाश्रमो यथा नराणां प्रविशो द्विजातयः ॥ ३७ ॥ यथा सुराणां प्रवरो भवानिह तथा क्रतूनां प्रवरोऽश्व
मेधः ॥

गुरुपितेंद्रोऽस्य ज्येष्ठभ्रातृत्वात् यथाह मनुः ज्येष्ठभ्राता समः पितेति ॥ तदर्थं तस्य योजननिमित्तं मे मग्युर्वर्थमिति संबध्य
ते विदितत्वार्थत्वमिति तद्ब्रूप्रयच्छ स्वेत्यात्मनेपदं स्वाम्युदययादेश इति भावः ॥ पदानि त्रीणीति ॥ पदं द्वादशांगुलं पदं त्रिंशद
गुलं जूजागं प्रयच्छस्वेति संबंधः ॥ पदानि त्रीणि भूर्भुवः स्वराख्यानि वा क्रज्ञ यजुः उक्रं च ॥ त्रयोऽस्य पादा इति ॥

त्रयो लोका अस्य पुरुषस्य पादा अंशा इति श्रुतेरर्थः दानवेति मात्रवंशाद्दाराविप्रचित्तेर्दुहितृत्वाद्दत्ते अग्निशरणार्थेति अग्नेर्नित्याग्निहो
त्रसंबंधिनः शरणं गृहं तदेवार्थः प्रयोजनं तस्मै अग्निरिंद्रः इंद्रो देवाय वषट् अग्निरिति श्रुतेः ॥ तस्य शरणार्थं रक्षार्थमिति छलः सि

द्धं ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येंद्रो वामनेन समीरितं ॥ मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ॥ २८ ॥ बलिरुवाच ॥ कस्मिन्ब्राह्मणश्रेष्ठ कि
मद्य सिद्धामि ते ॥ वरं वरय भद्रं ते यद्यदिष्टं काममप्रहि ॥ २९ ॥ वामन उवाच ॥ न राज्यं न च यानानि न रत्नानि च स्त्रियः ॥ कामये
यदि तुष्टोसि धर्मं च यदि ते मतिः ॥ ३० ॥ गुर्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि त्रीणि दानव ॥ त्वमग्निशरणार्थाय एष मे वरो वरः ॥ ३१ ॥ बलि
रुवाच ॥ त्रिभिः किं तव विप्रेंद्र पदैः प्रवदतां वर ॥ शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥ ३२ ॥ शुक्र उवाच ॥ मा ददस्व महा
बाहो न त्वं वेत्सि महासुर ॥ एष मायाप्रतिच्छन्नो भगवानव्ययो हरिः ॥ ३३ ॥ वामनं रूपमास्थाय शक्रप्रियहितेशया ॥ त्वां च वंचि
तुं मायातो विष्णुरूपधरो विभुः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तः स शुक्रेण विरंत्य चैतत् वै बलिः ॥ प्रहर्षेण समायुक्तः किमतः पात्रमिष्यते ॥ ३५ ॥ गृह्य
हस्तेन संप्रीतो भृंगारकं नकोमयं ॥ बलिरुवाच ॥ विप्रेंद्र प्राङ्मुखस्तिष्ठ स्थितोस्मि कमलेक्षण ॥ ३६ ॥ प्रतीच्छ देहि किं भूमिं का
मात्रये पदत्रयं ॥

शस्यहं ॥ मार्गतां यावत् विप्रेंद्रेत्यादिप्रश्नोत्तरं त्रिभिः श्लोकैर्बलिराह ॥ भो विप्रेंद्र वरं वरयेत्यनुषज्यते प्राङ्मुख
स्तोऽहं कमलेक्षण प्रतीच्छ गृहाणेति बलिः देहीति वामनः इत्थं वो युष्मभ्यमिति बलिः ॥

पातय मम हस्ते जलं नैव मिथ्या भवेदिति वामनः गुरुर्भार्गविः स्वपक्षपराजयहेतोराह ॥ भोन देयं पदत्रयमिति ॥ कुतः केन हेतुनेत्यादि बलि
नोरेत्यराजकपरवामन इति ध्रुवं निश्चितमेव विज्ञायतो यं ममेति गुरुः कोयं वामनरूप इति बलिः विष्णुरिति गुरुः अद्य मम प्रीतिजा
तेति बलिः वंचितस्त्वमिति गुरुः न वंचितोऽहमिति बलिः कथमिति च गुरुः स नाथः स्वकृतायेदं तर्हि कृतः यद्यस्मान्मयमेते ॥ वाम
हस्तं वः पातय जलं मे वं मिथ्या भवेत् गुरुः ॥ ३७ ॥ भोन देयं कुतो दैत्य विघ्नातोऽयं मया ध्रुवं ॥ कोऽयं विष्णुरद्य प्रीतिर्वंचितस्त्वं न वंचितः ॥
३८ ॥ कथं स नाथोऽयं विष्णुर्यज्ञे स्वयमुपस्थितः ॥ दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छत्ययं विभुः ॥ ३९ ॥ को वाऽस्य पात्रभूतोस्माद्विष्णोः परतरं
भवेत् ॥ एवमुक्त्वा पतिः शीघ्रं पातयामास वै जलं ॥ ४० ॥ वामन उ० ॥ पदानि त्रीणि दैत्येंद्र पर्याप्तानि ममानघ ॥ यन्मया पूर्वमुक्तं हि
त्वं प्रयाच तदन्यथा ॥ ४१ ॥ वैशंपायन उ० ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः ॥ कृष्णाजिनोत्तरीयं सहत्वा वैरोचनस्तदा ॥ ४
एवमस्त्विति दैत्येभ्यो वाक्यमुक्त्वारिसूदन ॥ ततो वारि समापूर्णं भृंगारं सपरामिषत् ॥ ४३ ॥ वामनोऽस्य सुरेंद्रस्य चिकीर्षुः कदनं महत्
क्षिपं प्रसारयामास दैत्यकृत्यकरं करं ॥ ४४ ॥ प्राङ्मुखश्चापि दैत्येशस्तस्मै सुमनसा जलं ॥ दातुकामः करे यावत्तावत्तं प्रत्यषेधयत्
॥ ४५ ॥ तस्य तद्रूपमालोक्य अचिंत्यस्यामिततेजसः ॥ अभूतपूर्वं दैवारिः प्रह्लादोऽप्रियमासुरं ॥ ४६ ॥ इंगितज्ञो महाप्राज्ञः प्रह्लादस्त्व
ब्रवीद्वचः ॥ प्रह्लाद उ० ॥ मा ददस्व जलं हस्ते बटो वामनरूपिणः ॥ सयत्सोऽयं नते पूर्वं निहतः प्रपितामहः ॥ ४७ ॥ विष्णुरेष महाप्रा
ज्ञस्त्वां वंचयितुमागतः ॥

नाविर्भूतरूप विष्णुराकस्मिकदस्यर्थः परामृष्टः प्रसारयामास विस्तृतं चकार प्रत्यषेधयत् ॥ प्रह्ला

हरि॰ दृ इति शेषः॥ एवं वामननिषेधकं नवि ष्णश्छा विषयः॥ स्पर्शयामास दद्दौ॥ रोमकूपाणि रोमच्छिद्राणि पुंस्त्वे लिंगं॥ ॥

५६३ बलिरुवाच॥ इंत तस्मै प्रदास्यामो देवा येमं प्रतिग्रहं॥ ३९॥ अनुग्रहकरं देवमीदृशं तत्कुतः प्रभुः॥ ब्रह्मणोपि गरीयांसं पात्रं जग
मदेवयं॥ ३१॥ एवमस्त्वसुरश्रेष्ठ दातव्यं दीक्षितेन वै॥ इत्युक्तासुरसंघानां मध्ये वैरोचनस्तदा॥ ४०॥ देवाय प्रददौ तस्मै पदानि
त्रीणि विस्मवे॥ प्रल्हाद उ॰॥ दानवेश्वर माद त्स्व विप्राया स्मै प्रतिग्रहं॥ ४१॥ नैवं विप्राः शुभमस्मै योदृशो नवति द्विजः॥ रूपिणा
निनदे त्वं दृस्यमतद्ब्रवीमिते॥ ४२॥ नरसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतं॥ एवमुक्तस्तदा तेन प्रल्हादेनामितौजसः॥ ४३॥ प्रल्हाद
मब्रवीद्वाक्यमिदं निर्नृशपयन्निव॥ बलिरुवाच॥ देहीति याचते यो हि प्रत्याख्याति च यो सुरः॥ ४४॥ उनयोरप्यलक्ष्मीर्वै नागस्त
विशते नरं॥ प्रतिज्ञाय तु यो विप्र न ददाति प्रतिग्रहं॥ ४५॥ स याति नरकं पापी मित्रगोत्रसमन्वितः॥ अलक्ष्मीनयनीतो हं ददा
म्यस्मैव सुंधरा॥ ४६॥ प्रतिग्रहीतिचाप्यस्य कश्चिन्नस्माद्विनोत्सवैः॥ नाधिको विद्यते यस्मात्तद्ददामि वसुंधरा॥ ४७॥ स्वल्पे स्वल्पमते
किं ते षादै स्त्रिनिरनुत्तमः॥ कुस्मं ददामि ते विप्र पृथिवीं सागरैर्वृतां॥ ४८॥ वामन उ॰॥ न प्रार्थिको न्वयेकृत्स्ने संतुष्टोस्मि पदैस्त्रिनिः॥ ए
वृ एवरुचिर्मो मे वरो दानवसत्तमः॥ ४९॥ वैशं॰॥ तथास्त्विति बलिः प्रोक्तो स्पर्शयामास दानवः॥ पदानि त्रीणि देवाय विष्णवे मि
ततेजसः॥ ५०॥ तोदे तु पतितेहस्ते वामनो दन्नवामनः॥ सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः॥ ५१॥ नूपादे येः पर श्चास्य चंद्रादि
त्यौ च चक्षुषी॥ पादांगुल्यः पिशाचास्य हस्तांगुल्यश्च गुह्यकाः॥ ५२॥ विश्वे देवाश्च जानुस्थाने षे साध्याः सुरोत्तमः॥ यक्षा नखेषु संन
तानरवाश्चाप्सरसस्तथा॥ ५३॥ विद्युतो विपुला दृष्टिः केशाः सूर्यांश्च वस्तथा॥ राम॰ ५६३

पंचपंचाशद्विशततमः॥ षड्विंशः पंचाशतासार्द्धद्विशते ध्यायइ येते॥ दैत्यानां दानवानां च केषांचित् ब्रुवणं विरुः श्वशष्टमपि देत्यानां नामराज्ञः।

तारकारोमकूपाणि रूपाणि च महर्षयः॥ बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे तथैव च॥ अश्विनौ श्रवणौ चास्य नासा वायुर्महाबलः॥ प्र
साद श्चंद्रमाश्चैव मनो धर्मस्तथैव च॥ सत्यमस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती॥ ग्रीवादितिर्महादेवी जानुः सूर्यश्च दीप्तिमान्॥ द्वा
रं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा च वै भ्रुवौ॥ मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः॥ हृदयं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः॥ पृ
ष्ठे स्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु॥ सर्वछंदांसि दशना ज्योतींषि विपुलाः प्रभाः॥ उरू रुद्रो महादेवो धैर्यं चास्य महार्णवः॥ उदरं
चास्य गंधर्वा भुजंगाश्च महाबलाः॥ लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कांतिः सर्वविद्याश्च वै कटिः॥ ललाटमस्य परमं पदस्थानं परमात्मनः॥ सर्व
ज्योतींषि यानीह तपश्च क्रतुश्च देवराट्॥ तस्य देवातिदेवस्य तेजो ह्याहुर्महात्मनः॥ स्तानिकुक्षौ च वेदाश्च यज्ञाश्चास्य मखास्तथा॥
इष्टयः पशुबंधाश्च द्विजानां चेष्टितानि वै॥ तस्य देवमयं रूपं हृष्ट्वा विष्णोर्महासुराः॥ उपासर्पंत संक्रुद्धाः पतंगा इव पावकं॥ इति
हरिवंशे वामने विश्वरूपप्रकाशनं॥ वैशं॰॥ अणुनामानि सर्वेषां रूपाण्याभरणानि च॥ आयुधानि च मुख्यानि दानवानां मह
त्मनां॥ १॥ विप्रचित्तिः सवेशं कुरय शंकुस्तथैव च॥ अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान्॥ २॥ वेगवान्केतुमान् उग्रसो
ग्र्यो महासुरः॥ पुष्करः पुष्कलश्चैव अश्वपतिरेव च॥ ३॥ प्रल्हादोश्वशिराः कुंभः संल्हादो गगनप्रियः॥ अनुल्हादो हरिहरौ
रौ वराहः संहरो रजः॥ ४॥

सतेपार्श्वकथयति शृणुवति॥ रामोपसंहरति॥ एतेवेति॥

हरि॰
५६४

उपसर्गापेतन्निग्रहार्थेतस्तु॥ श्रस्त्राणिदर्शयितियाशेगृह्यतेतिश्रस्त्राण्युपसंहरति॥नानाप्रहरणाइति॥नानावेशानानारूपः॥

दृषपर्वाविरूपाक्षोमुनिंद्रश्चंद्रलोचन॥निष्प्रभःसुप्रभःश्रीमान्तथैवचनिरूंदरः॥५॥एकवक्रोमहावक्रोद्विवक्रःकालसंनिभ
हृदलोग्निमहाजिह्वःशंकुकर्णोमहाध्वनिः॥६॥शरभःशलभश्चैवकुपथःकापथःक्रथः॥दीर्घजीह्वोर्कनयनम्मृदुचापोमृदुप्रिय
७॥वायुर्गविष्टोनमुचिःशंबरोविजरोमहान्॥चंद्रहंताक्रोधहंताक्रोधवर्द्धनएवच॥८॥कालकःकालकाचस्यहृत्क्रोधोविमो
हणः॥गरिष्टश्चहविष्टश्चप्रलंबोनरकःपृथुः॥९॥इंद्रतापनवातापीकेतुमान्बलदर्पितः॥असिलोमापुलोमाचबाष्कलप्र
मदोमदः॥१०॥स्वसमःकालवदनःकरालकेशिरेवच॥एकाक्षश्चैवराहुश्चतुहुंडुःसमरस्पृशः॥११॥एतेचान्येचबहवःक्रम
माणंत्रिविक्रमं॥उपतस्थुर्महात्मानंविष्णुदित्यगणास्तदा॥१२॥पाशोद्यतकराःकेचिद्याद्दितस्याःसरस्वनाः॥शतघ्नीचक्रह
स्ताश्चवज्रहस्तास्तथापरे॥१३॥असिकंपनहस्ताश्चदानवायुद्धदुर्मदा॥नानाप्रहरणाघोरानानावेशामहाबलाः॥१४॥कू
र्मकुर्कुटवक्राश्चहंसवक्रास्तथापरे॥खरोष्ट्रवदनाश्चैववराहवदनास्तथा॥१५॥नमामकरवक्राश्चशिशुमारमुखास्तथा
मार्जारशुकवक्राश्चश्ववक्राश्चदानवा॥१६॥गोवक्राबस्तवक्राश्चघोरामृगमुखास्तथा॥शशवामृगाननाश्शूराःछागाविमहि
षाननाः॥१७॥सारमेयमुखाःकेचिक्रौंचवक्राश्चदानवा॥चक्रवाकमुखाश्चैवगोधावक्रास्तथापरे॥१८॥कृष्णशार्दूलवक्रा
श्चसिंहवक्रास्तथापरे॥गजेंद्रचर्मवसनास्तथाकृष्णाजिनांबरा॥ ॥

श्र

राम॰
५६४

नानावस्त्रानेवाहकर्मरूपेतिमारमेघमुखाःकुकुरमुखाःफलमेवफलककायमितहासमःकंबुःचंक्रकतद्वांश्चरश्वाग्रीवा॥मापर्यहमा

चीरसंवृतगात्राश्चतथाफलकवाससः॥उष्णीषिणोमुकुटिनस्तथाकुंडलिनोपरे॥१९॥किरीटिनोलंबशिखाःकंबुग्रीवासुवर्चसः॥ना
नावेषधरादैत्यानानामाल्यानुलेपना॥२०॥स्वान्यायुधानिदिव्यानिप्रगृह्यासुरसत्तमः॥क्रममाणंहृषीकेशमुपतिष्ठंतिदानवाः॥२१॥प्र
मथ्यसर्वान्दैत्येयान्पादहस्ततलैःप्रभुः॥रूपंकृत्वामहाकायंजहारासुमेदिनी॥२२॥तस्यविक्रमतोभूमिंचंद्रादित्यौस्तनांतरे॥
नभःप्रक्रममाणस्यनाभ्यांसमवस्थितौ॥परंविक्रममाणस्यजानुमूलेमहात्मनः॥२३॥
जित्वालोकंस्ततकृत्स्नंहत्वाचासुरपुंगवान्॥ददौशक्रायवसुधांहरिलोकेनमस्कृतः॥२४॥सुतलंनामपातालमधस्ताद्वसुधातले॥
बलेर्दत्तंनिवासायविष्णुनाप्रभविष्णुना॥२५॥तदवाप्यासुरश्रेष्ठश्चकारमतिमुत्तमं॥रसातलतलेवासमकरोद्वसुधाधिपः॥२६
॥तत्रस्थश्चमहातेजाध्यानेपरमास्थिता॥उवाचवचनंधीमानविष्णुंलोकनमस्कृतं॥२७॥किमयादेवकर्त्तव्यंब्रूहिसर्वमशेषतः॥
ततोदैत्याधिपंप्राहदेवोविष्णुसुरोत्तमः॥२८॥दत्तमितेमहाभागवरंवरयसुव्रतं॥परितुष्टोस्मिभद्रंतेयथेष्टंकामाप्नुयात्॥२९॥
मावरंकस्यवचनंप्रतिहासीकथंचन॥अदमाज्ञापयामिस्मश्रेयश्चैवमवाप्स्यसि॥३०॥एवमुक्तस्ततोविष्णुंरचयन्योसुराधिपं
॥वाचापरमयाप्राहसांत्वयन्सर्वलोककृत्॥३१॥यत्वयासलिलंदत्तंगृहीतंपाणिनामया॥तस्मात्तेदेवदेवेभ्योनास्तिजीवितसंश
यः॥३२॥सुतलंनामपातालंनत्वंसानुगोवसः॥सर्वदैत्यगणैःसार्द्धमत्प्रसादान्महासुरः॥३३॥नचतेदेवदेवेशशक्रस्यामिततेजसः॥
शासनंप्रतिहंतव्यस्मरतामशासनं॥३४॥
मात्मना॥माप्रतिहासीरित्यपिपाठः॥

ऋत्विजादक्षिणयमतिरिक्तेन॥ क्रयविक्रयसंयेक्तानां अपिहोतृणामित्यन्वयः॥ अनंतो विष्णुः॥

देवताश्चार्पितेसर्वापूज्याएवमहासुरः॥प्राप्स्यसेवंमहाभागदिव्यान्कामान्यथेप्सितान्॥४२॥इहवामुत्रचाक्षयान्विविधान्सपरिच्छदान्
दैत्याधिपत्यंचपुनर्मत्प्रसादादवाप्स्यसि॥४३॥भोगांश्चविविधान्सम्यक्क्रतूंश्चैवसदक्षिणान्॥यदाचैतांमयाप्रोक्तांमर्यादांलंघयिष्य
ति॥४४॥बंधिष्यतितदादिव्यानागाभोगैर्महौजसः॥नमस्कार्यश्चतेनित्यंमहेंद्रस्त्रिदशाधिपः॥४५॥ममज्येष्ठसुरश्रेष्ठशासनेप्रति
गृह्यति॥ बलिरुवाच॥४६॥ देवदेवमहाभागशंखचक्रगदाधरः॥सुरासुरगुरुश्रेष्ठसर्वलोकमहेश्वरः॥४७॥कथंतत्रमयास्थे
यंविबुधानामहेश्वरः॥तत्रासतोमेपातालेभोगंबुद्धिसुरेश्वरः॥४८॥कथंतत्रमयास्थेयंविबुधानांमहेश्वर॥ममकिंचिद्दश
श्रेयंप्राप्यनार्थंजविष्यति॥४९॥तदहंसुरश्रेष्ठवृत्तिंयेनममाच्युत॥श्रीत्रिविक्रमउ॥५०॥ अश्रोत्रियंश्राद्धमधीतमव्रतंच
दक्षिणंयज्ञमनृत्विजाकृतं॥ अश्रद्धयादत्तमसंस्कृतंहविर्भागाषडेतेतवदैत्यसत्तम॥५१॥पुण्यंमहर्षिणांयश्चमरुत्कृद्वेषि
णांतथा॥ क्रयविक्रयसक्तानांपुण्यंपश्चापिहोतृणां॥५२॥ अश्रद्धयापश्चदानंदत्तंतायपतांतथा॥तत्सर्वंतवदैत्येंद्रमत्प्रसादा
द्भविष्यति॥५३॥ वैशं०॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंबलिर्विष्णोर्महात्मनः॥एवमस्त्वितितंप्रोक्तपातालमसुरोत्तमः॥५४॥प्रविवेशमहाना
गोदेवाज्ञांप्रतिपालयन्॥ एतस्मिन्नंतरेचापिविष्णुस्त्रिदशपूजितः॥५५॥भगवानपिराज्यानंप्रविभागंचकारह॥ददौचैंद्रींदिशं
पूर्वांशक्रायामिततेजसः॥५६॥याम्यांयमायदेवोपिपितृराजेमहात्मने॥पश्चिमांचदिशंदेवोवरुणायददौप्रभुः॥५७॥उत्तरां
तुकुबेराययक्षाधिपतयेदिशं॥

द्विगेंडेणमार्कंडेयेनजलोद्धताजलादुद्धतादीर्घविक्रेणवाराहेणदानवौमधुकैटभनामौहतौ॥नेत्वयादिव्यनारायणस्य॥पुनःशाश्वतय

नमस्त्वनंतपतयेच्युतायमहात्मने॥जलेशायायदेवायपद्मनाभायविष्णवे॥समस्तर्यंवपुकृत्वात्रीन्लोकान्क्रांतवानसि॥५९॥भ
गवन्कालकालस्त्वंतेनसत्येनमोचय॥ नष्टचंद्रार्कगगनेक्षीणयज्ञतपःक्रिये॥६०॥पुनश्चिंतयसेलोकांस्तेनसत्येनमोचयः॥ब्रह्मरु
द्रेंद्रवाय्वग्निसरिद्भुजगपर्वतैः॥६१॥ तस्वाडिश्चादिलेंद्रेणतेनसत्येनमोचय॥ मार्कंडेयपुराकल्पेप्रविश्यजठरंतव॥६२॥चराचर
गतंदृष्टंतेनसत्येनमोचय॥एकोविद्यासहायस्त्वंयोगीयोगमुपागतः॥६३॥लोकांश्चिंतयसेनूयस्तेनसत्येनमोचयः॥ वाराहंरू
पमास्थायवेदयज्ञपुरस्कृतं॥६४॥धराजलोद्धतायेनतेनसत्येनमोचय॥दीर्घविक्रेणरूपेणहिरण्याक्षस्यसंयुगे॥६५॥शिरोजहा
रचक्रेणतेनसत्येनमोचयः॥ नरमूर्धाहिमत्तिकोहिरण्यकशिपोपुरा॥६६॥त्वंकारेणहतोदैत्यस्तेनसत्येनमोचय॥दानवास्मौ
हृतावेदाब्रह्मणःपद्मपत्रकपुरा॥६७॥परित्रातात्वयादेवतेनसत्येनमोचय॥हत्वाहयशिरोरूपंदत्तातुमधुकैटभौ॥६८॥ब्रह्मणोतेपि
तादेवस्तेनसत्येनमोचय॥देवदानवगंधर्वयक्षसिद्धमहोरगः॥६९॥श्वेतेतवनयश्चपंतितेनसत्येनमोचयः॥ अपांतरतमाना
मजातोदेवस्यवैसुतः॥७०॥कृताश्वेतेनवेदार्थस्तेनसत्येनमोचय॥ऋषिर्दीर्घतपानामजात्यंधोगुरुशापतः॥७१॥ त्वत्प्रसादच
चक्षुष्मांस्तेनसत्येनमोचयः॥पादद्वयस्तंगजेंद्रंचदानमत्सुवशोस्थितः॥७२॥नक्रान्मोक्षितवांस्त्वंहितेनसत्येनमोचयः॥ अदत्तश्च
तायपश्चत्वंब्रह्मणोनक्रवधूपतं॥७३॥

श्राद्धेव्यासोजातयः॥गुरुशापतःगुरुर्बृहस्पतिः॥

उच्छ्रितानां छत्राणां च सुधामूलं पाताले संयतो बलिः आगमं मागनेः पन्नगमस्त्र पस्तमर्थं मुक्तो नागपाशबंधनात् गरुत्मतिक्रोशाद्वयं

उच्छ्रितानां निहंता असि तेन सत्येन मोक्षय ॥ शंखचक्रगदान् शार्ङ्गं गरुडमेव च ॥ २९ ॥ प्रसादयामि शिरसा ते बंधान्मोक्षयं तु मां ॥ ततः
प्रसन्नो भगवान् आदिदेश खगेश्वरः ॥ ३० ॥ गरुडं नागहंतारं बलिमोक्षयं बंधनात् ॥ ततो विक्षिप्य गरुडः पक्षौ वतुल विक्रमः ॥ ३१ ॥ ज
गाम च सुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः ॥ आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्ता महेश्वरं ॥ ३२ ॥ ययुः पुरीं भोगवतीं वै ततेयजया दिति ॥ मु
क्तः कृष्णप्रसादेन चिंतयानमधोक्षजं ॥ ३३ ॥ वचः प्रियमुवाचेदं गुरुत्मानपपन्नगं ॥ गरुड उ० ॥ दानवेंद्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीन्मनु
३४ ॥ मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनबांधव ॥ इतस्त्वया न गंतव्यं गम्यतिमपि दानव ॥ ३५ ॥ समयं दिग्निंद्यास्त्वं मूर्धा ते शतधा व्रजेत् ।
यक्षीइ वचनं श्रुत्वा दानवेंद्रो ब्रवीदिदं ॥ ३६ ॥ स्थितोस्मि समयं तस्य चेनं तस्य महात्मनः ॥ जीवोपाये तु भगवान् मम किंचित्करोतु
सः ॥ ३७ ॥ इहस्थोहं सुखासीनो येनाप्यायेस्व खगेश्वरः ॥ बलेस्तु वचनं श्रुत्वा गरुत्मानिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ पूर्वमेव कृतस्तेन जीवोपा
यो महात्मनः ॥ वर्जयिष्यंति ये यज्ञं विधिहीनाद्यनूत्विजः ॥ ३९ ॥ प्रायश्चित्तमजानंतो यज्ञभागे ततस्ततः ॥ नैतेषां यज्ञभागं वै प्रति
गृह्णंति देवता ॥ अनेनाप्यायितबले सुखमन्ये निवत्स्यसि ॥ ४० ॥ वैशंपायन उ० ॥ संदेशमेतं भगवान् दत्त्वा कश्यपात्मजे ॥ दान
वेंद्र महाबाहो विष्णुस्ते लोकभावनः ॥ ४१ ॥

तिसमन्वयः समयं संकेतं किंचिदित्यन्यपं च अजानंतो जानतमित्यर्थे छांदसः अयपितविसर्गछांदसलोपः ॥

DR BHAU DAJI

संदेश संवादवाक्यं कश्यपात्मजो गरुडे विष्णुवदि नवेंद्र इति वा पाठः उ॰ महरति रापश्यति ॥ परान् शत्रून् ॥ सर्वकामयुतो पाव को भवती
ति शेषः ॥ कृष्णद्वैपायन इत्यनेन नानुसंदेहादि किंकार्यमिति सूचयति ॥ इति षष्ठ्यंवाशदधिकशततमः ॥ ॥ सप्तपंचाशकेध्याये दिश

रदस्तव मनंतस्य सर्वपापप्रणाशनं ॥ यथैवेन्नवरोगन्नि तस्य नस्मति किल्बिषं ॥ ४१ ॥ गोहत्या पापमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्यया ॥ अपुत्रो
लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिं ॥ ४३ ॥ त्वग्गगर्भविमुच्येत गर्भिणी जनयत्सुतं ॥ येचेमोक्तविरोलोकेयोगिनः सांख्यकापिल ॥ ४४ ॥ स
वि नानेन गच्छंति श्वेतद्वीपमकल्मषः ॥ सर्वकामप्रदो ह्येष स्तवो नंतस्य कीर्तिदः ॥ ४५ ॥ यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ॥ सर्व
कामम वाप्नोति मानवो नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ एष देवा मनोनाम प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ वेदविद्भि द्विजेरैते कथ्यते वैष्णवं यशः ॥ ४७ ॥ य
श्चैवं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ शृणुते नियतो भक्त्यानरा पर्वसु पर्वसु ॥ ४८ ॥ पराविजयते राजा यथा विष्णुर्महाबलः ॥ यश
श्च महदाप्नोति प्रेत्य सत्कृति माप्नुयात् ॥ ४९ ॥ प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः ॥ पुत्रांश्च लभते धन्यान्मेधागुणसमन्वितान् ॥ ५०
प्राप्ते पवतस्तस्य देवदेवो जनार्दनः ॥ सर्वकामयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनो ब्रवीत् ॥ ५१ ॥ ॥ इति हरिवंशे वामनप्रादुर्भावसमाप्तः ॥
जनमेजय उ० ॥ भगवन्केन विधिना श्रोतव्यं भारते बुधैः ॥ फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारिणे ॥ १ ॥

त परमाप्नुते ॥ श्रवणादि फलं सर्वपर्वणि च कुलव्रणां ॥ राजा भारतश्रवणादि प्रकारमसादरेणानुष्ठातुं इच्छति ॥

भगवन्निति॥ यद्यपि स्वर्गारोहणपर्वणि भगवकेन विधिनेत्याद्युक्तं तथापि तत्र तदेतद्भारतश्रवणं निष्प्रायं परमार्थतः तत्रोक्तस्यैवं॥ तत्र एवं न फलं किं भारतश्रवणस्येति शेषः॥ पारणेषु समाप्तिषु॥ तुष्टो वाञ्छितकः दिविदेवादीनां युधिष्ठिरादयो देवाश्रवतीर्णास्तितत्र पूज्यतरा भवंत्येतदाशयः॥ तदेवं विशदयति॥ तेषां आदानीति॥ तेषां भीष्मादीनां आदानि अग्रदेयदेयानि॥ द्रव्याण्यन्नानि देयानि

देयं समासेन भगवन्केषु च पर्वणि पर्वणि॥ वाचकः कीदृशश्चात्र श्रोतव्यस्तद्वदस्व मे॥२॥ वैशं०॥ शृणु राजन्विधिमिमं फलं यच्चापि भारतात्॥ श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्त्वं मामनुपृच्छसि॥३॥ दिवि देवा महीपाल क्रीडार्थमवनिं गताः॥ कृत्वा कार्यमिदं चैव ततश्च दिवमागताः॥४॥ हंत यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः॥ ऋषीणां देवतानां च संभवं वसुधातले॥५॥ अत्र रुद्रास्तथा साध्या विश्वेदेवाश्च शाश्वताः॥ आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपाला महर्षयः॥६॥ गुह्यकाश्च सगंधर्वा नागा विद्याधरास्तथा॥ सिद्धा धर्मः स्वयंभूश्च मुनिः कात्यायनो वराः॥७॥ गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसां गणाः॥ ग्रहाः संवत्सराश्चैव अयनान्यृतवस्तथा॥८॥ स्थावरं जंगमं चैव जगत्सर्वं सुरासुरं॥ भारते भरतश्रेष्ठ एकस्थमिह दृश्यते॥९॥ तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकर्मानुकीर्तनात्॥ कृत्वापि पातकं घोरं सद्यो मुच्येत मानवः॥१०॥

तान्येव दर्शयति॥ महादानादीति॥ कांस्योपदोहाः कांस्यनिर्मितपात्रोपदोहाः॥ शतपलदुग्धः तावद्दोहा इति क्वचित्॥ अधिकं पुनः यथाश्रुतभारताध्ययनाश्रवणान्निश्चितफलाः॥

अविकल्प इति पाठेऽपि स एवार्थः॥ दानं यथाशक्ति दानं मानः पूजा संगृहीतः स्वीकृतः पाठको भारतश्रवणार्थं यो वृतो ब्राह्मणः सग्रंथं वाचयेत् सर्वं वेदेति अविलंबितमिति द्वाभ्यां श्लोकाभ्यामन्वयः स्वस्य बुद्ध्यनुरूपो निरपेक्षितस्वादिः नः नातिद्रुतं नातिमन्दं च वा मनः संसारमात्मवतः मान्ममनस्कः कथं वाचयेत् अविलंबं यथा स्यात्तथा जयाख्यं विद्युतासमम् त्वराक्षराणां विप्लवितपाठेन कार्यः पदभंगप्रसंगेः अन्ना

इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वशः॥ संयतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते॥११॥ तेषां श्राद्धानि देयानि श्रुत्वा भारत भारते॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्या च भरतर्षभ॥१२॥ महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च॥ गावः कांस्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वलंकृताः॥१३॥ सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च॥ भवनानि विचित्राणि भूमिर्वासांसि कांचनं॥१४॥ वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः॥ शयनं शिबिकाश्चैव स्यंदनाश्च स्वलंकृताः॥१५॥ यद्यद्गृहे वरं किंचिद्यद्यदस्ति महद्वसु॥ तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मदाराश्च सूनवः॥१६॥ श्रद्धया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः॥ शक्तितः सुमना हृष्टः शुश्रूषुरविकल्पकः॥१७॥ सत्यार्जवरतो दांतः शुचिः शौचसमन्वितः॥ श्रद्दधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु॥१८॥ शुचिः शीलान्वितो वाचः शुक्लांबरो जितेन्द्रियः॥ संस्कृतः सर्वशास्त्रज्ञः श्रद्दधानोऽनसूयकः॥१९॥ रूपवान्सुभगो दांतः सत्यवादी जितेंद्रियः॥ दानमानगृहीतश्च कार्यो भवति वाचकः॥२०॥ अविलंबमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्जितं॥ असंसक्ताक्षरपदं स्वरभावसमन्वितं॥२१॥

यस्तः श्लेषादेयस्तं अद्भुतं नातिशीघ्रं द्रव्यादि न यात्॥ धीरं नात्युच्चैः नातिनीचस्वरात् ऊर्जितं श्रवणान्वयात्॥ ऊर्जितं न यराद्दितं च असंसक्ताक्षरपदं स्पष्टाक्षरपदच्छेदयुक्तं स्वरभावसमन्वितं श्रोतॄणामिति शेषः अन्यथा दुर्गतप्रसक्तिः स्वरभावयोः स्वरभेदो यथा॥

हरि.

योजाप्यते हृदयस्थमध्यियाजनेन यो जाप्यते मनसि जाप्यमथ्यासजाप्यः यो जावनासुखमतीत्य विवर्तमानः सांगोकृतो हृदि रसः कव
नेरसौ सोऽत्रिषष्टिवर्णासियुक्तं तत्र त्रिषष्टिवर्णाश्च अ इ उ ऋ ऌ ॠ इति स्वराः॥ पंचकं आ ई ऊ न इति पंचकं पद्यपि ज्ञकारो दीर्घश्चा
यानास्ति तथापि कस्यचिन्मते स्यपादिति द्रष्टिं अनुकरणास्वतात्॥ आतइत् उत ऋत इति प्लुतपंचकं॥ ए ऐ ओ औ चित्वारो दीर्घप्लु
ताः अं अः कष्य इति चत्वारः अनुनासिका आयोयजवाः तथा कादिमादवसानाः पंचविंशति स्पर्शाः अंतस्था अत्वारः उष्माणश्चतु

त्रिषष्टिवर्णासिंधु क्रमष्टस्थानसमन्वितं॥ वाचयेद्वाचकः स्वस्थः स्वासीनः सुसमाहितः॥२२॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं॥ दे
वीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्॥२३॥ ईदृशाद्वाचकाद्राजन्श्रुत्वा भारतभारत॥ नियमस्थःशुचिः श्रोता शृणवन्सफलमश्नुते॥२४॥
पारणं प्रथमं प्राप्य द्विजान्कामैश्च तर्पयेत्॥ अग्निष्टोमस्य योगस्य फलं वै लभते नरः॥२५॥ अप्सरोगणसंकीर्णं विमानं लभतेमहत्॥
प्रहृष्टस्तु देवैश्च दिव्यं याति समन्वितः॥२६॥ इयमिति त्रिषष्टिः एतेषां प्रत्येकमभिव्यक्तान वंतितथा वाचयेदित्यर्थः॥ अष्टस्था
नसमन्वितमिति वर्णानां किलाष्टौ स्थानानि च॥ चत्वारपुष्पाणि भवंति तथा — कंठ शिरस्तालुजिह्वा दंतौष्ठ नासिका॥ अष्टौ स्थान
नि वर्णानिये विदुस्ते द्विपावकाः॥ एवं भूतग्रंथं वाचयेदित्यन्वयः नारायणमिति पूर्वमेव व्याख्यातं पारणं प्रथममिति॥ तत्र प्रथमं प्रति
तयास्वस्य कर्मणः पारगमनं पारणमित्युच्यते॥ तत्राद्यादिपर्वोपक्रमाश्चिर्यपर्वावसानस्य भारतस्य श्रवणमेव प्रथमं पारण
मित्युच्यते॥ राम ५६८

१८

तत्राद्यादिपर्वोपक्रमाश्चर्यपर्वावसानस्य॥ कश्चिदाह॥ भारतं श्रावपर्वोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना॥ दशाब्दिदूर्शानि शेषां पर्वणां पारणं स्मृतमिति
कश्चिदाह॥ घृतांत प्रथमं प्रोक्तं द्वितीयं वनवासिकं॥ उद्योगांतं तृतीयं चतुर्थं भीष्मांतं चतुरीतितं पंचमं द्रोणपर्वांतं कर्णांतं च ततः विशोकां
तं सप्तमे तु शौप्तिपर्वांतमष्टमे॥ नवमं स्वर्गपर्वांतमाश्चर्यं तिमः॥ कपरामिति वाच्यः इदं तत्र निरूप्यते यदा प्रथमरूपं भारतश्रवणं

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत्॥ सर्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति॥२७॥ दिव्यमाल्यांबरधरो दिव्यगंधविभूषितः॥ दिव्यां
गदधरो नित्यं देवलोके महीयते॥२८॥ तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाहफलं लभेत्॥ वसत्यमरसंकाशो वर्षाण्ययुतशो दिवि॥२९॥
चतुर्थे वाजपेयस्य पंचमे द्वितीयं फलं॥ उदितादित्यसंकाशं ज्वलंतमनलोपमं॥३०॥ विमाने विबुधैः सार्धमारुह्य दिवं गच्छति॥ वर्षा
युतानि भवने शक्रस्य दिवि मोदते॥३१॥ षष्ठे द्विगुणमस्तीह सप्तमे त्रिगुणं फलं॥ कैलासशिखराकारं वैडूर्यमयवेदिकं॥३२॥ प
रिक्षिप्तं च बहुधा मणिविद्रुमभूषितं॥ विमानं समधिष्ठाय कामगं साप्सरोगणः॥३३॥

नाग्निष्टोम इति स्यवास्य फलं लभते तदा मुमुक्षूणां भारतश्रोतव्यं काम्यकर्मत्वात्तस्य॥ अथाकामेन श्रूयमाणं भविष्यति॥ तदेक
भारतश्रवणं मुक्तिसिद्धिः द्वितीयादिपारणफलं च असंगतं॥ अथैवमुच्यते सर्वकालिकभारतश्रवणयोग्यं भारतं भारतेन स्निग्ध
ज विशेष इति॥ एवं तर्हि दशमं पारणं विष्णुसायुज्यमाप्नुयादिति श्रुते पुनर्वसुपारणे वा मुक्तिरिति फलस्यादिति॥

अथमुमुक्षोः पापक्षयस्योपेक्षितत्वान्नवभिः पारणैरन्नरणेन पापक्षये जाते दशमे मुक्तिरेव फलमिति विज्ञायते॥ एवं तर्हि ज्ञानकर्मसमु
च्चयपक्षे श्रवणेन सर्वत्र पापक्षयाख्यं फलं केवलं यत्तु फलश्रवणं तदर्थवादः स्येवमेवार्थः। साध्यायानि तिस्वयमेव निरूपणीयम नियम

सर्वलोकान्विचरते द्वितीय इव भास्करः॥ अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलं॥ ३४॥ चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति॥ चन्द्रर
श्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः॥ ३५॥ सेव्यमानं वरस्त्रीणां चन्द्रकान्ततरैर्मुखैः॥ मेखलानां निनादेन नूपुराणां च निस्वनैः॥ ३६॥
अङ्के परमनारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते॥ नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत॥ ३७॥ काञ्चनस्तम्भनिर्व्यूहं वैडूर्यकृतवेदिकं॥ जाम्बू
नदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतोवृतं॥ ३८॥ सेवितं चाप्सरसङ्घैर्गन्धर्वैर्दिव्यचारिभिः॥ विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन्॥ ३९॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यचन्दनरूषितः॥ मोदते देवतैः सार्धं दिव्ये देव इवापरः॥ ४०॥ दशमं पारणं प्राप्य द्विजातिन निवेदयन्॥ किङ्कि
णीजालनिर्घोषं पताकाद्विजशोभितं॥ ४१॥ रत्नवेदिकसंबाधं वैडूर्यमणितोरणं॥ हेमजालपरिक्षिप्तं प्रवालवलभीमुखं॥ ४२॥ ग
न्धर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्च नादितं॥ विमानं सुकृतावासं सुखेनैवोपपद्यते॥ ४३॥ मुकुटेनाग्निवर्णेन जाम्बूनदविभूषितं॥ दिव्य
चन्दनदिग्धाङ्गो दिव्यमाल्यविभूषितः॥ ४४॥

वह्निश्रवणश्रावणरहितपाठमात्रस्तुतिस्वनादेशिक एव नामः तदधिष्ठातॄणां लोकानाड्
रुपगम्यते॥ पारणं सकलभारतश्रवणं दशकृत्वो भारतश्रवणात् मोक्षोपि दुर्लभोऽयथाचारवतः॥

वसुदैवैकसंकाशमिति वेदिकसंबाधमिति च पाठविचारणा निःसंशयाभावादिति भावः॥ गुल्मभिः श्रयसूत्रमुपवीतं पर्वणि पर्वणि कृत्यमाह॥

दिव्यं लोकं विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः॥ विबुधानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः॥ ४५॥ अथ वर्षगणानेवं स्वर्गलोके महीयते॥ अथ
गन्धर्वसहितः सहस्राण्येकविंशति॥ ४६॥ पुरन्दरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते॥ दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च॥ ४७॥ दिव्यना
रीगणाकीर्णो निवसत्यमरो यथा॥ ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा॥ ४८॥ शिवस्य भवने राजन्विष्णोर्याति सलोकतां॥ एवमेत
न्महाराजन् नात्र कार्या विचारणा॥ ४९॥ अश्रद्दधानेनैवं वाच्यमेवमाह गुरुर्मम॥ लेखकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति॥ ५०॥ ह
स्त्यश्वरथयानानि वाहनं च विशेषतः॥ कटकं कुण्डलं चैव ब्रह्मसूत्रं तथापरं॥ ५१॥ वस्त्रं चैव विचित्रं च गन्धं चैव विशेषतः॥ देवव
त्पूजयेत्तं तु विष्णुलोकमवाप्नुयात्॥ ५२॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यच्चदेयानि भारत॥ वाच्यमाने तु विप्रेभ्यो राजन्पर्वणि पर्वणि॥ ५३॥ जा
तिं देशं च सत्त्वं च माहात्म्यं भरतर्षभ॥ धर्मवृत्तं च विज्ञाय क्षत्रियाणां नराधिप॥ ५४॥ स्वस्ति वाच्य द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्तते॥ समा
प्ते पर्वणि ततः स्वशक्त्या पूजयेद्द्विजान्॥ ५५॥ आदौ तु वाचकं चैव वस्त्रगन्धसमन्वितः॥ विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमं॥ ५६॥
ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिषा॥ आस्तिके भोजयेद्राजन् दद्याच्चैव गुडोदनं॥ ५७॥

वाच्यमानेति तिथ्यादेरादिपर्वणि तत्रत्रे
षु पर्वसु मध्ये वाचकं वाचकादिरित्यर्थः॥ हविष्यं व्रीहितिलमुद्गयवादि॥ तर्पणं निवृत्तिकारणमिन्द्रियाणि॥ ८॥

हरि॰ हिरण्यवस्त्रंसुवर्णंचेतिहिरण्यंरूप्यमात्रंसुवर्णंकांचनंननुषोडशमाषापरिमितयुगमात्रमित्यर्थः भोजनवर्णंहिरण्यसुजात्यंभारतवाचक

श्चपूपैश्चैवपूपैश्चमोदकैश्चसमन्वितं॥ सभापर्वणिराजेंद्रहविष्यंभोजयेद्द्विजान्॥५८॥ आरण्यकंमूलफलैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान्॥ आ
रणीपर्वचासाद्यजलकुंभान्प्रदापयेत्॥५९॥ तर्पणानिचमुख्यानिवन्यमूलफलानिच॥ सर्वकामगुणोपेतंविप्रेभ्योन्नंप्रदापयेत्॥६०॥
विराटपर्वणितथावासांसिविविधानिच॥ उद्योगेभरतश्रेष्ठसर्वकामगुणान्वितं॥६१॥ भोजनंभोजयेद्विप्रान्गंधमाल्यैरलंकृतः॥ भी
ष्मपर्वणिराजेंद्रदत्वायानमनुत्तमं॥६२॥ द्रोणपर्वणिविप्रेभ्योभोजनंपरमार्चितं॥ शराश्चैदपराजेंद्रचापान्यसिवरांस्तथा॥६३॥ क
र्णपर्वण्यपितथाभोजनंसर्वकामिकं॥ विप्रेभ्यःसंस्कृतंसम्यग्दद्यात्संयतमानसः॥६४॥ शल्यपर्वणिराजेंद्रमोदकैःसगुडौदनैः॥ अ
पूपैस्तर्पणैश्चैवसर्वमन्नंप्रदापयेत्॥६५॥ स्त्रीपर्वणितथारत्नैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान्॥ घृतोदनंपुरस्ताच्चऐषीकेदापयेत्पुनः॥६६॥
ततःसर्वगुणोपेतमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतं॥ शांतिपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्द्विजान्॥६७॥ आश्वमेधिकमासाद्यभोजनंसर्वकामिकं
तथाश्रमनिवासेतुहविष्यंभोजयेद्द्विजान्॥६८॥ मौशलेसार्वगुणिकंगंधमाल्यानुलेपनं॥ महाप्रस्थानिकेतद्वत्सर्वकामगुणान्वितं
॥६९॥ स्वर्गपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्द्विजान्॥ सुवर्णंनिवसंयुक्तंवाचकायनिवेदयेत्॥७०॥ हरिवंशेपर्वणिचपायसंतत्र राम॰ ५७०
भोजयेत्॥ पारणेपारणेराजन्यथावद्भरतर्षभ॥७१॥

परितुष्टयेवित्तशाठ्यमकृत्वास्वशक्तिसारेणदद्यादित्यर्थः॥

तथाचोक्तंवाचकेपरितुष्टेतुशुभाप्रीतिरनुत्तमेति॥

समाप्यसर्वाःप्रयतःसंहिताःशास्त्रकोविदः॥ शुभेदेशेनिवेश्याथक्षौमवस्त्राभिसंवृताः॥७२॥ शुक्लांबरधरःस्रग्वीशुचिर्भूत्वास्वलंकृतः॥
अर्चयेतयथान्यायंगंधमाल्यैःपृथक्पृथक्॥७३॥ संहितापुस्तकान्राजन्प्रयतःसुसमाहितः॥ भक्ष्यैर्मांसैश्चपेयैश्चकामैश्चविविधैःशु
भैः॥७४॥ हिरण्यंचसुवर्णंचदक्षिणामथदापयेत्॥ देवताःकीर्तयेत्सर्वानरनारायणौतथा॥७५॥ ततोगंधैश्चमाल्यैश्चस्वलंकृत्यद्वि
जोत्तमान्॥ तर्पयेद्विविधैःकामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा॥७६॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥ प्राप्नुयाच्चक्रतुफलंतथाप
र्वणिपर्वणि॥७७॥ वाचकोभरतश्रेष्ठव्यक्ताक्षरपदस्वरः॥ भविष्यंश्रावयेद्विद्वान्भारतंभरतर्षभ॥७८॥ भुक्तवत्सुद्विजेंद्रेषुय
थावत्संप्रदापयेत्॥ वाचकंभरतश्रेष्ठभोजयित्वास्वलंकृतं॥७९॥ वाचकेपरितुष्टेतुशुभाप्रीतिरनुत्तमा॥ ब्राह्मणेषुचतुष्टेषुप्र
सन्नाःसर्वदेवताः॥८०॥ ततोहिवरणंकार्यंद्विजानांभरतर्षभ॥ सर्वकामैर्यथान्यायंसाधुभिश्चयथाक्रमं॥८१॥ इत्येषविधिरुद्दि
ष्टोमयातेद्विपदांवर॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥८२॥ भारतश्रवणेराजन्पारणेचनृपोत्तम॥ सदायत्नवताभा
व्यंश्रेयस्तुपरमिच्छता॥८३॥ भारतंशृणुयाद्राजन्भारतंपरिकीर्तयेत्॥ भारतंभवनेयस्यतस्यहस्तगतोजयः॥८४॥ भारतंपरमं
पुण्यंभारतेविविधाःकथाः॥ भारतंसेव्यतेदेवैर्भारतंपरमंपदं॥८५॥ भारतंसर्वशास्त्राणामुत्तमंभरतर्षभ॥ भारतात्प्राप्यतेमो
क्षस्तत्त्वमेतद्ब्रवीमिते॥८६॥ महाभारतमाख्यानंक्षितिंगांचसरस्वतीं॥ ब्राह्मणान्केशवंचैवकीर्तयन्नावसीदति॥८७॥

इतिसप्तपंचाशदधिकशततमः॥ अष्टपंचाशतायुक्तेऽध्याये तीव्रमनोरमे॥ अत्र त्रिपुरदाहस्य वर्णनं कथ्यते द्रुतं॥१॥ विष्णुमहात्म्यप्रसंगेन त्रिपुरवधोपाख्यानं पृच्छति॥ अत्राहेति अत्र हात श्रीरुद्रात् त्रयाणां पुरसंज्ञानां पुत्रसंहितानां तत्स्थानामसुराणामित्यर्थः॥ निश्वि

विदेशमायणोपुरणेमारतेनरतर्षभः॥ आदौ वांते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते॥८॥ यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनः॥ तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता॥९॥ एतत्पवित्रं परममेतद्धर्मनिदर्शनं॥ एतच्च सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतमिच्छतः॥१०॥ इत्याश्चर्यपर्वणि खिले पुत्रहरिवंशे सर्वपर्वानुकीर्तनं समाप्तं॥ जनमेजय उ०॥ अत्याद्भुतमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ त्रयाणां पुरसंज्ञानं खेचराणां समासतः॥१॥ वैशं०॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृच्छसि नैषधे॥ दैत्यानां बाहुबलिनां खेचराणां समासतः॥२॥ शंकरेणावधं राजन् छिरे त्वाऽजिर जित्वरोऽगे॥ कृते पुरासुरेन्द्राणां सर्वभूतवधैषिणां॥३॥ त्रिपुरं तु रूपमाप्रवृद्धघातसमीरितं विक्रामतीनभोमध्ये मेघवृन्दमिवोच्छ्रितं॥ प्राकारेण प्रवृद्धेन कांचनेन विराजता॥ मणिभिश्च प्रकाशाद्भिः सर्वरत्नैश्च तोरणैः॥५॥ वभाषे नभसो मध्ये श्रियापरमया ज्वलन्॥ गंधर्वाणामिवोदग्रं कर्मणा साधितं पुरं॥६॥ वाजिनपत्त्रसंयुक्तावदंतिव जदर्पितः॥ पुरं प्राकारं ज्येष्ठं मनोभिः कामचारिणः॥७॥ धावंतो हेषमाणाश्च विक्रमैः प्राणसंवृते॥ आकर्षयंत इवाकाशं खुरैः शम्भदलप्रभैः॥८॥

नमेवनैधनेत्वार्थे गणपुराश्चासुरेन्द्राणामिति छेदः पुरत्रयसंहितानामिति शेषविक्रामतिः विशिष्टतया गच्छति॥ वशिष्ठत्वमेवदर्शयति मेघवृन्दमिवोत्यादिना॥ शमरत्नप्रभे॥

वृषभैः वयादालकसंपन्नं च यो वा च स्व॥ अदालिकं सदगजिकातां सांपुकैः स्वेडितो त्कृष्टबहुलं॥ स्वेलितं क्रिडगते नोत्कृष्टबहुः नावैनेते

वायुवेगसमैर्वेगैः कंपयंत इवांबरं॥ सर्वतः समदस्पंतच कृष्णिर्वैदितात्मभिः॥१०॥ कपिभिः ज्वलन प्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः॥ गीतवादित्रबहुलं गंधर्वनगरोपमं॥११॥ विद्यायुधः समाकीर्णं प्रतप्तकनकप्रभं॥ भवानेव हुवतोऽग्निं पांसुनैस समलंकृतं॥१२॥ देवेंद्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युतिः॥ प्रासादैर्विप्रहृष्टैश्च कैलासशिखरप्रभैः॥१३॥ शुशुभे दैत्यनगरं बहुसूर्यमिवांबरं॥ वयादालकसंपन्नं तप्तकांचनसप्रभं॥१४॥ क्ष्वेडितोत्कृष्टबहुलं सिंहनादविनादितं॥ बहुभूतवतो समाकीर्णं विनं चैत्ररथं यथा॥१५॥ समुद्धूतपताकं च वदशिभिश्च विराजितं॥ रराज त्रिपुरं राजन् मह्यां द्युदिवांबरं॥१६॥ सूर्यनाम्नश्च विक्रांतं चंद्रनाम्नश्च भारत॥ तयास्येव महावीर्यदानवाः कृतदर्पिताः॥१७॥ समुद्भवबलं भ्रमोदिताः परमेष्ठिना॥ पंचानां देवगमने पितृयानं च यमार्त॥१८॥ हमामहेशा मुगणोत्तागोष्ठे देन भगद॥ तेषां चैव वधोपायं वव स्व वदतां वरः॥१९॥ यं गत्वा बाहुबलिनो बोधमसमरे परान् सांत्वयित्वाथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः॥२०॥ प्रतिगृह्य च तद्वाक्यं मनोभिरागिरे वच॥ नमो प्रपेदिरे सर्वे महदूंडे श्च भारत॥२१॥ विंध्यपादे च भरूच मध्ये च पृथिवीतले॥ तपसो ग्रेणायोगज्ञाः सर्वे ते मुनयोऽनपाः॥२२॥ काश्यपेयादरं प्राप्ताः यंतो ब्रह्मसंहितां॥ तेषां परमनारीणां मज्जवत्ध्य नोजने॥२३॥ विमसस्त्तरनिचयेताम्रलोहं च रूषणः॥ परिधातानि चर्माणि मृदूनि वस्त्राणि च॥

नवहुलं सिंहनादे तिवीरणागर्जितं शंखसिंहनादं विदुर्बुधाः पुनयोर्मर्मनाशीनादे वक्रसंपानां हूससाराः स्वां भगणां खेचराणां सुराणामिति शेषः॥

Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजीस्मारकसंग्रहालय

Dr. BHAU DAJI
MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजीस्मारकसंग्रहालय

सुदृगोचरे पुरविषय इत्यर्थः॥ ननु संज्ञास्य कृतवतां मोघतितानां कथं जयप्राप्तिस्तत्राह॥ उज्ज्ञानाद्ध्यबोधिता इति जयेच्छा॥ युक्तदर्शवि

स्वयं मतानां कृत्स्नानां मृगाणां कुरुसत्तम॥ गदा तानि विमुक्तानि दैत्येन्द्रो वनचारिणां॥२४॥ श्वेतरश्मिमयोऽस्य विवस्त्रमयिया हतः॥
दरालयं सुरासर्वे ग्रामप्रच मनिवासिनः॥२५॥ प्रतिपत्स्थाय ते देवा भगवंतं जगत्पतिं॥ सुप्रकोनाभिध्मतेन प्रभाषेते हरं ततः॥२६॥ द
विदैत्रमिवाज्ञानान्नस्मच्छन्नेव वन्हिषु॥ वरदानं वृथास्मा सुभगवन्विमुखे त्वयि॥२७॥ यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः॥
यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समापतः॥२८॥ एवं देववचो निश्चम्य भाविनोर्थस्य विबलात्॥ समनह्यन्महादेवो देवैः सह सवासवैः॥२९॥
सह सवासवे चादित्यथमास्थाय सन्नद्धः॥ सन्नद्धाश्वारु मुकुटप्रशवः पर्वताइव॥३०॥ विश्वविश्वेन वपुषा बलिन कामरूपिणा॥
समनह्यन्महात्मानो दानवांते विधिप्रपकः॥३१॥ गतिः सहधनाध्यक्षैः समंतात्परिवारितः॥ त्रिपुरं योध्मयस्य प्रगृह्य सशरं धनुः॥
३२॥ अथ देवैः संमिलद्देदं पुरादालगताइव॥ स्यतपेन नु विद्देद स्त्रे विशीर्णाइव पर्वता॥३३॥ अतिहृदा प्रहृदा अचयादाल्गताइव
स्यपतदेत्य संधाश्च वज्रेणाव हतानगा॥३४॥ असिभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः॥ बाणैश्च भिन्नमर्माणो दैत्यं शम्भुदृगोचरे॥
३५॥ प्रपातुः सहितास्तत्र छिन्नपक्षाइवाचला॥ तत्र संज्ञाप्यमुं चं ततेन दीप्तेन तेजसा॥३६॥ एवं तेनोप्मसंबाध्यमानीयं ते त्र्यकम
णा॥ नोपाल्पमंतचक्रूश्चामपिदिव्येन चक्रूष॥३७॥ अस्तं प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रस्ते निशामुखे॥ छिन्नभिन्ना हतमुखा निपेतुर्व
सुधातले॥३८॥ अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः॥

नागेन लब्धे बोधसामर्थ्य इत्यर्थः॥ ३॥

राम॰ २१२

पूर्वैर्दमाद्विभिरित्यन्वयः कथं नृतिः पाविश्रवकृतात्सुचिः॥ कथं नृतिहृपद्धजं पूर्वजं॥ प्रथमसमगदैत्ये स्वच्छोपाच्छशरैः अथवाजनि

विनेदुर्विपुलैर्नादैर्मेघाइव महाबला॥३९॥ जयं प्राप्या सुराश्चैव ते नोन्यमभिजल्पिरे॥ त्रिदशास्त्रिदशास्सर्वे संग्रामे जयकांक्षिणः॥४०॥
अस्माभिर्विजिसे पन्नैः सहप्रासासितो मेरौ॥ विरेजुश्च जयं प्राप्ता उज्ज्ञानोद्ध्यबोधिताः॥४१॥ समरे बलसंपन्ना सायुधा दैत्यसत्तमाः
सुरैश्च सहितैः सर्वैः रथमास्थाय पशीकरः॥४२॥ दर्शितानभिनर्दैत्यान् प्रज्वलन्निव वैद्विशः॥ युगांतकाले वितते रश्मिवानिव निर्दहन्
४३॥ सर्वभूतानि भूतम्यः प्रलये समुपस्थिते॥ सरथो वाजिभिः शीघ्रैरुह्यमानो मनोजवैः॥४४॥ विबभौ न नभसो मध्ये सविद्युदिव तो
यदः॥ वृषभेणाध्वजाग्रेण गर्जमानेन भारत॥४५॥ भातिस्म स रथो राजन् सेंद्रायुध इवांबुदः॥ ततो बरगता सिद्धास्तुष्टुवुर्वृषभध्व
जं॥४६॥ कर्म्माभिपूर्वजं पूर्वैः स्तुविभिः श्रेबकेतदा॥ कृषयश्च तपः श्रांता सत्यव्रतपरायणाः॥४७॥ अमतप्राशिनश्चैव सुरसंघा
महस्वशः॥ गंधर्वाश्चोपगायंति गंधर्वेण स्वरेणवै॥४८॥ प्रहृष्टवदनासोम्याः पत्रेस्थानां तरे नृपः॥ त्वया दम्भकसंपन्ने शतघ्नी
शतसंकुले॥४९॥ तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे॥ ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्दैत्यदानवाः॥५०॥ सुराणाममरयोर्मध्ये
तीक्ष्णाग्राणि समंततः॥ शतघ्निभिश्च निघ्नंतो भल्लैः शूलैश्च भारत॥५१॥ ते चक्रिरे महत्कर्म दानवा युद्धकोविदाः॥ गदाभिश्च
गदाजमुनस्यां मद्धेचे अविछिरु॥५२॥ अस्त्रैरस्त्राणि बाधेत मायां मायाभिरेव च॥ ततो परे समुद्य स्मशरं शक्तिपरश्वधान्॥५३
रल पूर्वजन्म सहचरितं पूर्वावस्थानामावेदयत्पूर्वमपि प्रवर्तमानामित्यर्थः॥

पश्चात्स्थानान्तरे॥ तस्मिंस्तु दैत्यनगरे गगनात्समनुपश्यते॥ मत्तो विषयगोचर परमार्थ इत्यर्थः॥ नारदाविनाशगामिनिः॥ इति हरिवंशे॥ न
वमदशमाध्यायार्थमाह॥ विवस्वत इति॥ एकादशाध्यायार्थमाह॥ विवस्वत इति॥ द्वादशात्रयोदशाध्यायार्थमाह॥ इक्ष्वाकुमिति

श्वशानिश्वमहाघोरान्मुक्तान्शतसहस्रशः॥ असिनिर्मायाविहितेमृत्तो विषयगोचरे॥५४॥ तेवध्यमाना विबुध्यः शरपैरवस्थिता॥
गंधर्वनगराकारः सोसावहस्पदरो रथः॥५५॥ हन्यमानो सुरगणैः सार्द्धप्रासासितोमरैः॥ दैत्यप्रहरणो स्तैश्च गुरुभिर्नरिसाधिभिः
५६॥ विनश्च वरुभिश्शस्त्रैरतिष्टत शचीपतिः॥ ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीन्महीपते॥५७॥ ऋषीणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि नार
त॥ सएष शोकरस्याग्रेरघोन्मूमिंप्रतिष्टत॥५८॥ अजेयो जय्यतां प्रोम सर्वलोकस्य पश्यतः॥ तस्मिपतिते राजन्रथानां प्रवरे रथे॥
५९॥ निपेतुः सर्वभूतानां वसुधावसुधाधिपः॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे त्रिपुरवधोः पाख्याने॥ ॥ समासोयं खिलसंज्ञको हरिवं
शाम्हारकः॥ हरिवंशेत्र हृत्तांताः कृत्स्नं तेमाक्रमो हिताः॥ तत्राद्य आदिसर्गस्तु भूतसर्गस्तथापरः॥ पृथोर्विशस्यमाख्यानंम
न्वंतोकीर्तनं तथा॥ विवस्वतकुलोत्पत्तिर्धुंधुमारकथा ततः॥ गालवोत्पत्तिरिक्ष्वाकुवंशस्याप्यनुकीर्तनं॥ पितृकल्पस्तथो
त्पत्तिः सोमस्य बुधस्य च॥ अमावसोरन्वयस्यकीर्तनं कीर्तिवर्द्धनं॥ श्रुतिप्रतिष्टाशक्रस्य प्रसवस्तत्र वर्द्धतः॥७॥

चतुर्दशाध्यायमारभ्यते॥ एकविंशताध्यायार्थमाह॥ पितृकल्प इति॥ द्वाविंशात्रयोविंशाध्यायार्थमाह॥ तयोत्पत्तिरिति॥ च
तुर्विंशतध्यायार्थमाह॥ अमावसोरिति॥ पंचविंशताध्यायार्थमाह॥ श्रुतिप्रतिष्टेति

षड्विंशसध्यायार्थमाह॥ प्रसव इति क्षत्रवृध्दजःस्तत्रवृध्दजातः॥ सप्तविंशत्याध्यायार्थमाह॥ ययातेति॥ अष्टविंशत्याध्यायार्थमाह॥ पुरुष
इति॥ नवविंशत्रिंशाध्यायार्थमाह॥ कौरवमिति॥ एकत्रिंशदध्यायमाह॥ त्रिंशच्चत्वारिंशदध्यायार्थमाह॥ तारकामय इति चतुश्चत्वा
रिंशदध्यायार्थमाह॥ ब्रह्मलोकस्येति त्रिभिः पदैः पंचचत्वारिंशदध्यायार्थमाह॥ वेधस इति॥ प्रकारम्भनुपक्रमते॥ षट्चत्वारिंशदध्याय
र्थमाह॥ पृथ्वीति॥ सप्तचत्वारिंशदध्यायार्थमाह॥ देवानामिति॥ अष्टचत्वारिंशदध्यायार्थमाह॥ तत इति॥ नवचत्वारिंशपंचदशा

ययातिचरितं चैव पुरुषवंशानुकीर्तनं॥ कृत्यं नकृत्स्नसंभूतेशमंतः कर्मणस्तथा॥ संक्षेपात्कीर्तिता विष्णोः प्रादुर्भावाः स्ततः परे॥ तार
कामययुद्धं च ब्रह्मलोकस्य वर्णनं॥ योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यं च वेधसः॥ पृथ्वीवाक्यं च देवानामंशावतरणं तथा॥ ततोन
रदवाक्यं च स्वप्नगर्भविधिस्तथा॥ आर्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिप्रपंचतः॥ गोव्रजगमने विष्णोः शकटस्य विवर्तनं॥ पूतना
यावधो भंगो यमलार्जुनयोरपि॥ वृकसंदर्शनं चैव वृंदावननिवेशनं॥ प्रावृषो वर्णनं चापि यमुनान्हदर्शनं॥ दमनं कालि
यस्यापि धेनुकस्य वधस्तथा॥ प्रलंबमथनं चैव शारदं वर्णनमेव च॥ गिरियज्ञप्रवृत्तिं च गोवर्द्धनविधारणं॥७॥

ध्यायार्थमाह॥ कृष्णस्यादि गोव्रजेगमनमित्यनेन प्रपंचतः विस्तरेण॥ त्रिपंचाशदध्यायार्थमाह॥ शकटस्येति॥ चतुःपंचाशद
ध्यार्थमाह॥ पूतनाया इति॥ पंचपंचाशदध्यायार्थं भंग इति षट्पंचाशदध्यार्थमाह॥ वृकेति॥ सप्तपंचाशदध्यायार्थमाह॥ वृं
दावनमिति॥ अष्टपंचाशदध्यायार्थमाह॥ प्रावृष इति॥ नवपंचाशदध्यायार्थमाह॥ यमुनेति॥ षष्ट्यध्यायार्थमाह॥ दमनमि
ति॥

राम
५७२

एकषष्ट्याध्यायार्थमाह॥धेनुकस्येति॥द्विषष्ट्यध्यायार्थमाह॥प्रलंबस्येति॥त्रिषष्टिचतुःषष्ट्यध्यायार्थमाह॥शारदानिमिति॥चकारात्रयो
रिस्यध्यायार्थंगृह्यते॥पंचषष्ट्याध्यायार्थमाह॥गिरियज्ञेति॥षट्षष्ट्यध्यायार्थमाह॥गोवर्द्धनेति॥सप्तषष्ट्याध्यायार्थमाह॥गोविंदस्येति
अष्टषष्ट्याध्यायार्थमाह॥गोपीति॥नवषष्ट्याध्यायार्थमाह॥अरिष्टेति॥अकारस्य पूर्वपदेन संधितः सप्तत्यध्यायार्थमाह॥अक्रूरश
ति॥एकसप्तत्यध्यायार्थमाह॥अंधकस्येति द्विसप्तत्यध्यायार्थमाह केशिन इति॥त्रिसप्तत्यध्यायार्थमाह॥अक्रूरगमनं चैव॥चतु
सप्तत्याध्यायार्थमाह॥नागलोकस्येति॥पंचसप्तत्यध्यायार्थमाह धनुरिति॥षट्सप्तत्यध्यायार्थमाह॥कंसवाक्यमिति॥सप्तसप्तत्य

गोविंदस्याभिषेकस्य गोपीनां क्रीडनं तथा॥रिष्टासुरस्य निधनं अक्रूरप्रेषणं तथा॥अंधकस्य च आख्याने केशिनो निधनं तथा॥अ
क्रूरगमनं चैव नागलोकस्य दर्शनं॥धनुर्भंगस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं॥कुवलयापीडवधश्चाणूरं प्रवधस्तथा॥कंसस्य
निधनं चापि विलापः कंसयोषितां॥कंससत्कारणं कारणं उग्रसेनाभिषेचनं॥प्रस्थागिरिगुरुकुलदर्शोक्ता रामकृष्णयो॥मथु
रायाश्चोपरोधो जरासंधनिवर्त्तनं॥विकद्रुवाक्यनागस्य दर्शनं भाषणं तथा॥गोमंतरोहणं चापि जरासंधगतिस्तथा॥

ध्यायार्थमाह॥कुवलयेति॥अष्टसप्तत्याध्यायार्थमाह चाणूरं प्रेतिपादद्वयेन॥नवसप्तत्याध्यायार्थमाह विलाप इति॥अशीत्यध्या
यार्थमाह॥कंससत्कारणमित्यर्द्धेन॥एकाशीतिध्यायार्थमाह॥प्रस्थागतिरिति॥द्व्यशीतितध्यायार्थमाह मथुरायामीति॥चतुरशी
त्यशीतिध्यायार्थमाह॥जरासंधेति॥पंचाशीतिषट्ग्रशीत्यध्यायार्थमाह विकद्रुवाक्यमित्यर्धेन॥सप्तासीत्यष्टाशीत्याध्यायार्थ
माह गोमते॥नवाशीत्यध्यायार्थमाह॥जरासंधेति॥ व॥

नवत्यध्यायार्थमाह॥गोमतस्येति॥एकनवत्यध्यायार्थमाह॥करवीरेति॥द्विनवत्यध्यायार्थमाह॥शृंगालस्येति॥त्रिनवत्यध्यायार्थमाह॥म
थुरागमनमिति॥चतुर्नवत्यध्यायार्थमाह यमुनेति॥पंचनवत्यध्यायार्थमारभ्य चतुरधिकशताध्यायार्थमाह॥मथुराप्रक्रम इति॥एका
धिकशताध्यायार्थमाह॥उपायेनेति॥षडधिकशताध्यायार्थमाह॥नमर्णमिति॥सप्ताधिकशताध्यायार्थमाह॥रुक्मिणीति॥अष्टा
धिकशताध्यायार्थमाह॥विवाह इति॥नवाधिकशतध्यायार्थमाह॥रुक्मिण इति॥दशोत्तरशतध्यायार्थमाह॥वसुदेवेति॥एकाद

गोमंतस्य गिरेर्दाहिक रवीरपुरे गतिः॥शृंगालस्य वधस्तत्र मथुरागमनं ततः॥यमुनाकर्षणं चैव मथुराक्रमस्तथा॥उपायेन व
धः कालयवनस्य प्रकीर्तितः॥निर्माणं द्वारवत्यास्तु रुक्मिणीहरणं तथा॥विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा॥बलदेवाभि
कं पुण्यं बलमहात्म्यमेव च॥नरकस्य वधः पारिजातस्य हरणं तथा॥षट्पुरस्य वधाख्याने अंधकस्य निबर्हणं॥समुद्रयात्राकृ
ष्णस्य जलक्रीडा कुतूहले॥तथा सोमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्त्तनं॥ततश्छालिक्यगांधर्वसमुदाहरणं हरेः॥भानुनोऽग्रदुहितु
र्नभिस्याहरणकीर्त्तनं॥ शोत्तरशताध्यायार्थमाह बलदेवेति॥द्वादशोत्तरशताध्यायमारभ्य चतुर्दशाधिकशताध्यायार्थमाह॥न
रकस्येति॥त्रिंशाधिकशताध्यायार्थमाह॥षट्पुरस्येति॥चतुस्त्रिंशपंचत्रिंशतध्यायार्थमाह॥अंधकस्येति॥नवत्रिंशाधिका
शताध्यायमारभ्य चत्वारिंशदध्यायार्थमाह॥समुद्रेतिसार्द्धेन॥अष्टत्रिंशोधिकशताध्यायार्थमाह भानोरित्यकेन॥नवत्रिं
शाधिकशताध्यायार्थमारभ्य॥चत्वारिंशदध्यायार्थमाह॥निकुंभस्येति॥वज्रनाभवधपर्यंतं॥षट्चत्वारिंशाधिकशताध्यायार्थ

राम. ५७४

हॅ॰

माह॥द्वारवत्य इति॥सप्तचत्वारिंशाधिकशताध्यायमाह॥द्वारकायामिति॥ अष्टचत्वारिंशाधिकशताध्यायार्थमाह॥ सन्नायामिति॥
नवचत्वारिंशाधिकशताध्यायार्थमाह नारदस्येति॥पंचाशताधिकशताध्यायार्थमाह॥हृक्षीति॥एकपंचाशदधिकशताध्या
यार्थमाह॥पंचपंचाशदधिकदशताध्यायमाह॥ शंबरस्येति॥षट्पंचाशदधिकशताध्यायार्थमाह॥धर्मोपाख्यानेति॥सप्त

निकुंभस्यवधस्यानप्रपंचेनैवकीर्त्तनं॥अथवज्रपुरेभूरिविचित्रोपायकल्पते॥वज्रनाभवधश्चैवंप्रपंचेनैव
कीर्त्तनं॥द्वारवत्याविशेषेणपुनर्निर्माणकीर्त्तनं॥द्वारकायांप्रवेशश्चपुनर्निर्माणकीर्त्तनं॥नारदस्यववाक्यानि
हृक्षीवंशानुकीर्त्तनं॥शंबरस्यवधश्चैवधर्मोपाख्यानमेवच॥वासुदेवस्यमहात्म्यबाणयुद्धप्रपंचतः॥नवि
ष्यंपौष्करंचैवप्रपंचेनैवकीर्त्तनं॥वाराहंनरसिंहंचवामनंबहुविस्तरं॥ ७॥

पंचाशदधिकशताध्यायमारभ्यषष्ट्यधिकशताध्यायार्थमाह॥बाणस्ययुद्धमिति॥पंचशप्तत्यधिकशताध्यायार्थमाह॥
नविष्यमिति॥द्विनवत्याधिकशताध्यायार्थमाह॥सप्तसप्तदशाधिकद्विशताध्यायार्थमाह पौष्करंचेति॥ अष्टादशाधिकद्वि
शतामारभ्यपंचविंशत्याधिकशताध्यायार्थमाह॥वराहमिति॥षड्विंशाध्यायशतमारभ्यद्वात्रिंशाधिकशताध्यायार्थमाह॥ रा॰ ५७५
नारसिंहमिति॥

[illegible]यस्त्रिंशाधिकशताध्याय[illegible]सप्तपंचा[illegible]धिकशत[illegible]यार्थमाह वामनंचेति॥सप्तपंचाशदधिकशताध्यायार्थमाह नग॥
[illegible]॥पुरमाध्यायार्थमि[illegible]॥पुरत्रयस्येति॥अनुक्रमणिका[illegible]ध्यायनवपंचाशदधिकशतद्विशताध्यायः॥२५॥ ॥इति श्रि॥

पु[illegible]संग्रहः॥ ॥इति श्री महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यामा[illegible]
लि[illegible]नुक्रमणिकाध्यायसमाप्तिः॥ श्री[illegible]॥ शुभंभवतु॥ ॥ [illegible]

[illegible]॥ ॥वेशाविभूषितकरान्नवनी[illegible]पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात्॥ पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रात्कृष्णा
[illegible]किमपि तत्त्वमहं न जाने॥ ॥ [illegible]रिं॥ यत्कृ[illegible]ममहं वंदे परमानंदमाधवम्॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

खिलेषु हरिवंशपर्वैतत् सटीकम्
पत्राणि ५७८

BHAU DAJI